

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

ANADOLU'DA LALE DEVRİ MİMARİSİ
(İSTANBUL DIŞI ÖRNEKLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA)
Cilt: I (Metin)

Doktora Tezi

Hazırlayan
Erkan ATAK

Tez DanıŐmanı
Prof. Dr. Ali Osman UYSAL

Çanakkale – 2014

TAAHHÜTNAME

Doktora Tezi olarak sunduğum “Anadolu’da Lale Devri Mimarisi (İstanbul Dışı Örnekler Üzerine Bir Araştırma)” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

21.03.2014

Erkan ATAK

İmza

10020555

07.02.2014

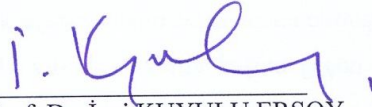
Doç. Dr. Tamer İnanç

Enstitü Müdürü

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne
Erkan ATAK'a ait Anadolu'da Lale Devri Mimarisi (İstanbul Dışı Örnekler
Üzerine Bir Araştırma) adlı çalışma, jürimiz tarafından Sanat Tarihi Anabilim Dalı,
DOKTORA TEZİ olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Üye Prof. Dr. Ali Osman UYSAL
(Danışman)

Üye Prof. Dr. İnci KUYULU ERSOY

Üye Doç Dr. Ayşe ÇAYLAK TÜRKER

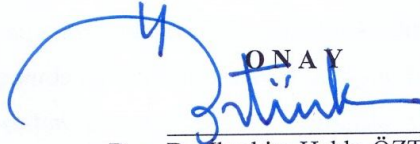

Üye Yrd. Doç. Dr. Derya YALÇIKLI

Üye Yrd. Doç. Dr. Mesut DÜNDAR

Tez No : 10029555
Tez Savunma Tarihi : 07.02.2014

Doç. Dr. İbrahim Hakkı ÖZTÜRK
Enstitü Müdürü
21.03.2014

ÖZET

Anadolu’da Lale Devri Mimarisi (İstanbul Dışı Örnekler Üzerine Bir Araştırma)

Erkan ATAK

Osmanlı İmparatorluğu XVII. yüzyılda baş gösteren iç karışıklıklar ve kaybedilen savaşlar neticesinde bir duraklama ve gerileme dönemi içerisine girmiştir. Özellikle yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştirilen II. Viyana Kuşatması’nın başarısızlıkla sonuçlanması devletin ekonomik açıdan sarsılmasına neden olmuştur. Bu durum katlanarak XVIII. yüzyıla sarkmıştır. 1703 yılında devletin başına geçen III. Ahmed devletin bu buhrandan kurtulmasını sağlamak için birtakım ıslahatları hayata geçirmiştir. Yüzyılın başlarından itibaren Avrupalı Devletlerle savaştan ziyade diplomatik ilişkilere dayalı bir politika izlenilmeye başlanmış ve Pasarofça Antlaşması’ndan sonra Sadrazam olan Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ile birlikte birçok alanda köklü değişikliklere gidilmiştir.

Osmanlı Devleti’nde “Lale Devri” olarak adlandırılan 1703-1730 arası yıllar birçok alanda olduğu gibi mimaride de birtakım değişimlerin yaşandığı bir geçiş dönemidir. Bu dönemde büyük ölçekli külliyelerin yerini daha mütevazı ölçülerde medrese merkezli külliyeler almıştır. Buna karşın Damat İbrahim Paşa’nın memleketi Nevşehir’de yaptırdığı külliye genel yerleşim şeması ve bünyesinde barındırdığı birimlerle geniş ölçekli klasik dönem külliye özelliklerini devam ettirir. Külliyenin bu tarzda inşa edilmesinde Damat İbrahim Paşa’nın büyük etkisi olduğu mevcut vakfiyelerden anlaşılmaktadır. Müstakil yapılarda ise mimari anlamda münferit birkaç ayrıntı haricinde bir yenilik gözükmemekle birlikte süsleme alanında belirli motiflerin yaygınlık kazandığı görülür. Bu değişimin yaşanmasında Yirmisekiz Mehmet Çelebi Efendi’nin Fransa’ya elçi olarak gönderilmesinin etkisi büyüktür. Zira Yirmisekiz Mehmet Çelebi Fransa’nın farklı şehirlerinde yaptığı gözlemleri bir rapor haline getirerek saraya sunmuştur. Söz konusu raporda Fransız mimarisi ve kültürü anlatılmaktadır. Dönemin başkenti İstanbul’da öncelikle sivil yapılarda görülmeye başlayan değişim dini yapıların süsleme programların da bir ölçüde kendini göstermiştir. Bu değişimin yansımaları Anadolu’daki çağdaş örneklerde de kendini göstermiştir. Özellikle döneme damgasını vuran Sadrazam Damat İbrahim Paşa başta olmak üzere Kaymak Mustafa Paşa, Hüseyin Paşa, Nasuh Paşa ve Rızvan Ahmed Paşa gibi tanınmış simaların baniliğini yaptığı eserlerde bu değişim daha net izlenir.

Anahtar Kelimeler: Lale Devi, III. Ahmed, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, Süsleme

ABSTRACT

Tulip Era Architecture in Anatolia (A Study on Examples Outside of İstanbul)

Erkan ATAĞ

As a result of riots and wars lost during 17th century, Ottoman Empire entered stagnation and devolution period. Failure of the Second Siege of Vienna that took place in second half of the 17th century caused the economy of the state to be shaken. This situation increased exponentially and continued during 18th century. III. Ahmed who succeeded to the throne in 1703 implemented certain reforms in order to get rid of this crisis. Beginning of this century, a diplomatic relation policy instead of wars with European States was adopted and drastic changes in many areas were made with Nevşehirli Damat İbrahim Pasha who became Grand Vizier after the Treaty of Passarowitz.

In Ottoman Empire the period between 1703 and 1730 called “Tulip Era” is regarded as transition period that experienced many changes in various areas as in Architecture. In this period medrese based modest Islamic Ottoman social complexes took place of large-scale Islamic Ottoman social complexes. However, Islamic Ottoman social complex builded with the order of Damat İbrahim Pasha in Nevşehir, the hometown of him, carries large-scale social classical complex features in terms of its general settlement schema and units that it has. It is understood from existing endowments that Damat İbrahim Pasha had a major impact on the complex to be built in this style. In detached units of the complex an innovation except for a few details appear in the architectural sense, although certain motifs are seen to gain prevalence in the area of ornament. Sending the 28th Mehmet Çelebi Efendi to France as an ambassador had a great influence on these changes because he presented his observations that he had made in different cities of France as a report to the Palace. In this report French architecture and culture were mentioned. The change is started to be seen first especially in public buildings of İstanbul, capital city of that era, then showed itself extensively in ornament program of religious buildings. This reflection of the change can be seen in contemporaries of Anatolian architecture. This change can be seen clearly in the works that was constructed by the patronage of some well known figures who marked the period such as Grand Vizier İbrahim Pasha in particular, Kaymak Mustafa Pasha, Hüseyin Paşa, Nasuh Pasha and Rızvan Ahmed Pasha

Key words:Tulip Era,III. Ahmed,Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, Embellishing

ÖNSÖZ

III. Ahmed ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ile özdeşleşen “Lale Devri” yılları Osmanlı tarihinde kısa bir zaman zarfını kapsamasına karşın birtakım köklü değişikliklerin yaşandığı renkli bir dönemdir. Bu dönemde gerçekleştirilen imar faaliyetleriyle başkent İstanbul’un çehresi değiştirilmiş ve Osmanlı Sanatı’nda çok yaygın olmayan birtakım süsleme unsurları yapılarda kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle sivil yapılarda gözlemlenen bu değişimin meyveleri ne yazık ki 1730 yılında vuku bulan Patrona Halil isyanıyla büyük oranda yok edilmiştir. Buna karşın günümüze ulaşabilen eserler dönemin sanat anlayışını belirli ölçüde anlayabilmemize yardımcı olmaktadır.

İstanbul’da Lale Devri yıllarında inşa edilmiş mimari eserleri genel olarak ya da bir yapı ölçeğinde ele alan birçok yayının mevcudiyeti dönemin başkentindeki sanat anlayışını ortaya koyması bakımından önemlidir. Ancak bu çalışmaların İstanbul ölçeğiyle sınırlı tutulması Anadolu’daki yapılarının durumunu anlayabilmemiz açısından birtakım eksiklikleri beraberinde getirmektedir. Zira Anadolu’da Lale Devri yıllarında inşa edilmiş yapıları dönem üslubunu ön plana çıkarılarak topluca ele alan bir çalışma mevcut değildir.

Bu dönemin önemini her fırsatta dile getiren ve mevcut eksikliğin giderilmesi için beni bu çalışmaya yönlendiren danışman hocam Prof. Dr. Ali Osman UYSAL’a içtenlikle teşekkür ederim. Kendisi çalışmanın her aşamasında büyük bir sabırla sorunları çözdü ve akılcı önerilerle tezin nihayetlenmesine büyük katkıda bulundu.

Çalışmanın başlangıcından sonuna kadar gerekli yol gösterimleri ve görüşleriyle yardımlarını esirgemeyen hocalarım, Doç. Dr. Ayşe Çaylak TÜRKER ve Yrd. Doç. Dr. Derya YALÇIKLI’ya teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca kitabelerin transkripsiyonu ve günümüz Türkçe’sine çevrilmesini büyük bir titizlikle sağlayan Yrd. Doç. Dr. İbrahim AYKUN ve Araş. Gör. Edip UZUNDAL’a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Arazi çalışmasında hep yanımda olan sevgili öğrenci arkadaşlarım çalışmanın bir parçası haline geldiler. Kendilerine teşekkür ederim.

Sevgili ailem... Hayatımın her döneminde manevi huzur kaynağım oldunuz. Her zaman olduğu gibi bu yorucu çalışmada da benimle birlikteydiniz. Ne yapsam hakkınızı ödeyemem. Ve sevgili eşim Göksevi AYHAN ATAK... Kendisi bu çalışmaya en az benim

kadar emek verdi. Büyük bir sabırla hiçbir fedakârlıktan kaçınmayarak bana destek oldu.
Sonsuz teşekkürler...

Erkan ATAK

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR CETVELİ	xx
ÇİZİMLER LİSTESİ	xxi
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ	xxvii
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı	2
2. Araştırmanın Yöntemi	3
3. Konuyla İlgili Kaynak ve Yayınlar	6
 BÖLÜM I 	
ANA HATLARIYLA LALE DEVRİ	10
1.1. Lale Devri'nin Kavramsal ve Kronolojik Boyutu	10
1.2. Tarihi Şahsiyetler ve Faaliyetleri	26
1.2.1. III. Ahmed	26
1.2.2. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa	30
1.2.3. Yirmisekiz Mehmet Çelebi	39
1.2.4. Nedim	47
1.2.5. Seyyid Vehbi	51
1.2.6. Kaymak Mustafa Paşa	55
1.3. İstanbul'daki Lale Devri Yapılarına Bir Bakış	59
1.4. Lale Devri'nde Anadolu'nun Durumu	78

BÖLÜM II

KATOLOG	82
2.1. Külliyyeler	82
2.1.1. Aydın Nasuh Paşa Külliyesi	82
2.1.1.1. Genel Düzen	83
2.1.1.2. Dershane-Mescit	84
2.1.1.3. Medrese	86
2.1.1.4. Hamam	88
2.1.1.5. Han	92
2.1.2. Afyon Yeni Cami (Hacı Bakıoğulları) Külliyesi	95
2.1.2.1. Genel Düzen	96
2.1.2.2. Cami	97
2.1.2.3. Muvakkithane	104
2.1.2.4. Kütüphane	105
2.1.2.5. Hamam	107
2.1.3. Şanlıurfa Rızvaniye Külliyesi	111
2.1.3.1. Genel Düzen	111
2.1.3.2. Cami	113
2.1.3.3. Medrese	122
2.1.4. Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi	128
2.1.4.1. Genel Düzen	128
2.1.4.2. Cami	128

2.1.4.3. Hamam	134
2.1.4.4. Han	136
2.1.5. Gaziantep Hüseyin Paşa Külliyesi	139
2.1.5.1.Genel Düzen	140
2.1.5.2.Cami	140
2.1.5.3. Medrese	146
2.1.5.4. Muallimhane (Rıfat Bey Rüştüye Mektebi)	148
2.1.5.5. Hamam	150
2.1.5.6. Arasta	154
2.1.5.7. Çeşme	157
2.1.6. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi	159
2.1.6.1.Genel Düzen	159
2.1.6.2. Cami	161
2.1.6.3.Medrese	178
2.1.6.4.İmaret	188
2.1.6.5.Sıbyan Mektebi	193
2.1.6.6.Hamam	196
2.1.6.7.Han	202
2.1.6.8.Cami Avlusu Güney Duvarı Üzerindeki Çeşme	206
2.1.6.9.Sıbyan Mektebi Avlu İstinad Duvarındaki Çeşme	208
2.2.Camiler	212
2.2.1.Ankara Ağaç Ayak Cami	212
2.2.2.Ankara Hacı İlyas Cami	218
2.2.3. Aydın Nasuh Paşa Mescidi	222

(Bkz. 2.1.1. Aydın Nasuh Paşa Külliyesi)

2.2.4. Kayseri Ali Hoca Cami	222
2.2.5. Şanlıurfa Yusuf Paşa Cami	226
2.2.6. Afyon Yeni Cami	232

(Bkz. 2.1.2. Afyon Yeni Cami (Hacı Bakıoğulları) Külliyesi)

2.2.7. Kayseri Cürcürük Cami	232
2.2.8. Çandarlı Merkez Camii	235
2.2.9. Kayseri Molu Köyü Cami	239
2.2.10. Kayseri Hasinli Cami	246
2.2.11. Merzifon Hacı Hasan Cami	253
2.2.12. Ankara Leblebicioğlu Camii	261
2.2.13. Erzurum Pervizoğlu Cami	267
2.2.14. Bigadiç Yeşilli Cami	272
2.2.15. Kahramanmaraş Nuh (Ahmet Efendi) Cami	278
2.2.16. Şanlıurfa Rızvaniye Cami	282

(Bkz. 2.1.3. Şanlıurfa Rızvaniye Külliyesi)

2.2.17. Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Cami	282
---	-----

(Bkz. 2.1.4. Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi)

2.2.18. Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Camii	282
2.2.19. Erzurum Derviş Ağa Camii	289
2.2.20. Nevşehir Kara Cami	297
2.2.21. Gaziantep Hüseyin Paşa Cami	308

(Bkz. 2.1.5. Gaziantep Hüseyin Paşa Külliyesi)

2.2.22. Erzurum Bakırcı Camii	308
2.2.23. Şanlıurfa Hacı Lütfullah Camii	318
2.2.24. Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami	323
2.2.25. Adana Yeni Camii	331
2.2.26. Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami	338
2.2.27. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami	347

(Bkz. 2.1.6. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi)

2.2.28. Nar Kasabası Eski Cami	347
2.2.29. Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami	352
2.2.30. Şanlıurfa Hüseyin Paşa Cami	362

2.3. Medreseler 371

2.3.1. Aydın Nasuh Paşa Medresesi	371
-----------------------------------	-----

(Bkz. 2.1.1. Aydın Nasuh Paşa Külliyesi)

2.3.2. Gaziantep Ahmet Çelebi (Ramazaniye) Medresesi	371
2.3.3. Erzurum Pervizoğlu Medresesi	374
2.3.4. Gaziantep Hüseyin Paşa Medresesi	376

(Bkz. 2.1.5. Gaziantep Hüseyin Paşa Külliyesi)

2.3.5. Şanlıurfa Dabbağhâne (İbrahimiye) Medresesi	376
2.3.6. İspir Kadioğlu Medresesi	380
2.3.7. Şanlıurfa Rızvaniye Medresesi	383

(Bkz. 2.1.3. Şanlıurfa Rızvaniye Külliyesi)

2.3.8. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi	383
(Bkz. 2.1.6. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi)	
2.4.Hanlar	384
2.4.1. Aydın Nasuh Paşa Hanı	384
(Bkz. 2.1.1. Aydın Nasuh Paşa Külliyesi)	
2.4.2. Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Hanı	384
(Bkz. 2.1.4. Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi)	
2.4.3. Kayseri Vezir (Damat İbrahim Paşa) Hanı	384
2.4.4. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hanı	387
(Bkz. 2.1.6. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi)	
2.5.Türbeler	388
2.5.1. Diyarbakır Zübeyde Hanım Türbesi	388
2.5.2. Erzurum Hacı Derviş Ağa Türbesi	393
2.6. Kale	395
2.6.1. Babakale (Hırzû'l-Bahir Kalesi)	395
2.7.Hamamlar	399
2.7.1.Erzurum Saray Hamamı	399
2.7.2. Aydın Nasuh Paşa Hamamı	402
(Bkz. 2.1.1. Aydın Nasuh Paşa Külliyesi)	
2.7.3. Şanlıurfa Vezir Hamamı	402
2.7.4. Afyon Yeni Hamam	405
(Bkz. 2.1.2. Afyon Yeni Cami (Hacı Bakıoğulları) Külliyesi)	
2.7.5. Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Hamamı	405

(Bkz. 2.1.4. Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi)

2.7.6. Darende Hüseyin Paşa Hamamı	405
2.7.7. Adana Yeni Hamam	408
2.7.8. Babakale Çifte Hamam	411
2.7.9. Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı	414

(Bkz. 2.1.5. Gaziantep Hüseyin Paşa Külliyesi)

2.7.10. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı	414
--	-----

(Bkz. 2.1.6. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi)

2.8. Çeşmeler	415
2.8.1. Çeşme Şekerci Çeşmesi	415
2.8.2. Osmancık Baltacı Mehmet Paşa Çeşmesi	417
2.8.3. Erzurum Habip Efendi (Sıvırcık) Çeşmesi	420
2.8.4. Şanlıurfa Hekim Dede Çeşmesi	422
2.8.5. Karaman İsmail Ağa (Mansur Dede) Çeşmesi	424
2.8.6. Niksar Halil Efendi Çeşmesi	426
2.8.7. Niğde Murat Paşa Çeşmesi	428
2.8.8. Niğde Sır Ali Çeşmesi	431
2.8.9. Afyon Çavuşbaş Cami Çeşmesi	433
2.8.10. Kayseri Hasinli Cami Çeşmesi	435
2.8.11. Kayseri Kabasakal Müftü Çeşmesi	437
2.8.12. Kayseri Subaşı Mimar Mehmet Ağa Çeşmesi	440
2.8.13. Erzurum Bakırcı Cami Çeşmesi	441

2.8.14.Erzurum Hacı Mehmet (Gürcü Kapı) Çeşmesi	443
2.8.15.Balıkesir Sülüklü Çeşme	446
2.8.16.Şanlıurfa Emencekzade (Kadıoğlu Cami) Çeşmesi	448
2.8.17. Hacıbektaş Akpınar Çeşmesi	450
2.8.18.Nevşehir Orduoğlu Çeşmesi	452
2.8.19.Nevşehir Tavukçu Çeşmesi	455
2.8.20.Nevşehir Orta Bektik Çeşmesi	457
2.8.21. Babakale Çarşı Çeşmesi	459
2.8.22. Babakale Yalı Çeşmesi	461
2.8.23. Babakale Kale İçindeki Çeşme	463
2.8.24. N. Damat İbrahim P. Külliyesi Cami Avlusu Üzerindeki Çeşme (Bkz.2.1.6. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi)	465
2.8.25. N. Damat İbrahim P. Külliyesi Sıbyan Mektebi İstinad Duvarı'ndaki Çeşme (Bkz.2.1.6. N.Damat İbrahim Paşa Külliye)	465
2.8.26.Kayseri Güzelköy (Nize) Mimar Mehmet Ağa Çeşmesi	465

BÖLÜM III

KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME	467
3.1.Külliyeler	467
3.2. Camiler	475
3.2.1. Mimari Özellikleri	475
3.2.1.1. Harim ve Tipoloji	475
3.2.1.2. Kadınlar Mahfili	482

3.2.1.3. Son Cemaat Yeri	482
3.2.1.4. Avlu	484
3.2.1.5. Destek ve Örtü Sistemi	485
3.2.1.6. Pencereler	487
3.2.1.7. Kapılar	488
3.2.1.8. Minare	489
3.2.1.9. Mihrap	491
3.2.1.10. Minber	493
3.2.1.11. Mükebbire	494
3.2.2. Süsleme Özellikleri	494
3.2.2.1. Taş Süsleme	495
3.2.2.2. Kalemîşi Süsleme	505
3.2.2.3. Ahşap Süsleme	511
3.2.2.4. Çini Süsleme	514
3.2.2.5. Alçı Süsleme	514
3.2.2.6. Renkli Cam	515
3.2.3. Malzeme ve Teknik	516
3.3. Medreseler	521
3.3.1. Mimari Özellikleri	521
3.3.1.1. Tipoloji	521
3.3.1.2. Dershane Mekanı	527
3.3.1.3. Odalar (Öğrenci Hücreleri)	528

3.3.1.4. Revak Sistemi	528
3.3.1.5. Örtü ve Geçiş Sistemi	528
3.3.1.6. Pencereler	529
3.3.1.7. Kapılar	529
3.3.2. Süsleme Özellikleri	530
3.3.2.1. Taş Süsleme	530
3.3.2.2. Kalemîşi Süsleme	531
3.3.3. Malzeme ve Teknik	532
3.4. Hanlar	533
3.4.1. Mimari Özellikleri	533
3.4.1.1. Tipoloji	533
3.4.1.2. Odalar	536
3.4.1.3. Revak Sistemi	537
3.4.1.4. Örtü ve Geçiş Sistemi	537
3.4.1.5. Pencereler	537
3.4.1.6. Kapılar	538
3.4.2. Süsleme Özellikleri	538
3.4.3. Malzeme ve Teknik	539
3.5. Arasta	540
3.5.1. Mimari Özellikleri	540
3.5.1.1. Tipoloji	540
3.5.1.2. Odalar	541

3.5.1.3. Örtü ve Geçiş Sistemi	541
3.5.1.4. Pencereleler	541
3.5.1.5. Kapılar	542
3.5.2. Süsleme Özellikleri	542
3.5.3. Malzeme ve Teknik	542
3.6. Türbeler	543
3.6.1. Mimari Özellikleri	543
3.6.1.1. Tipoloji	543
3.6.1.2. Örtü ve Geçiş Sistemi	544
3.6.2. Süsleme Özellikleri	545
3.6.3. Malzeme ve Teknik	546
3.7. Kale	547
3.7.1. Mimari Özellikleri	547
3.7.1.1. Tipoloji	547
3.7.1.2. Burçlar	547
3.7.1.3. Kapılar	548
3.7.1.4. Seyirdim ve Mazgallar	548
3.7.1.5. Kale Müştemilatına Ait Veriler	548
3.7.2. Süsleme Özellikleri	549
3.7.3. Malzeme ve Teknik	549
3.8. Hamamlar	550
3.8.1. Mimari Özellikleri	550

3.8.1.1. Tipoloji	550
3.8.1.2. Soyunmalık	551
3.8.1.3. Aralık	551
3.8.1.4. Ilıklık	552
3.8.1.5. Sıcaklık	553
3.8.1.6. Su Deposu	556
3.8.1.7. Külhan	556
3.8.1.8. Örtü ve Geçiş Sistemi	556
3.8.1.9. Pencereleler	557
3.8.1.10. Kapılar	558
3.8.2. Süsleme Özellikleri	558
3.8.2.1. Taş Süsleme	558
3.8.2.2. Grafitti Süsleme	559
3.8.3. Malzeme ve Teknik	560
3.9. Çeşmeler	562
3.9.1. Mimari Özellikleri	562
3.9.1.1. Konum Özellikleri	562
3.9.1.1.1. Bağımlı Çeşmeler	562
3.9.1.1.2. Bağımsız Çeşmeler	563
3.9.1.2. Tipoloji	563
3.9.1.3. Kemer Formları	564
3.9.2. Süsleme Özellikleri	566

3.9.3. Malzeme ve Teknik	569
SONUÇ	572
KAYNAKÇA	578
ÇİZİMLER	605
FOTOĞRAFLAR	671

KISALTMALAR LİSTESİ

Bkz. : Bakınız

B. : Basım

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

Der. : Derleyen

Dip. : Dipnot

Edit. : Editör

Res. : Resim

s. : Sayfa

S. : Sayı

T.T.K. : Türk Tarih Kurumu

Yay. : Yayın

ÇİZİMLER LİSTESİ

- Çizim 2.1:** Aydın Nasuh Paşa Külliyesi planı (Emre Madran'dan)
- Çizim 2.2:** Aydın Nasuh Paşa Külliyesi medresi A-A kesidi (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)
- Çizim 2.3:** Afyon Yeni Cami Külliyesi yerleşim planı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)
- Çizim 2.4:** Afyon Yeni Cami ve kütüphane planı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)
- Çizim 2.5:** Afyon Yeni Cami kesitler (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)
- Çizim 2.6:** Afyon Yeni Cami Külliyesi Muvakkithane planı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)
- Çizim 2.7:** Afyon Yeni Cami Külliyesi hamam restorasyon planı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)
- Çizim 2.8:** Şanlıurfa Rızvaniye Külliyesi planı (Zerrin Köşklü'den)
- Çizim 2.9:** Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Cami (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)
- Çizim 2.10:** Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Hamamı (Zerrin Köşklü'den)
- Çizim 2.11:** Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Hanı (Rahmi Hüseyin Ünal'dan)
- Çizim 2.12:** Gaziantep Hüseyin Paşa Cami (Nusret Çam'dan)
- Çizim 2.13:** Gaziantep Hüseyin Paşa Medresesi (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)
- Çizim 2.14:** Gaziantep Hüseyin Paşa Medresesi ön cephe (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)
- Çizim 2.15:** Gaziantep Hüseyin Paşa Medresesi iç cephe (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)
- Çizim 2.16:** Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı planı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)
- Çizim 2.17:** Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı A-A kesiti (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)
- Çizim 2.18:** Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı ön cephe görünüşü (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)
- Çizim 2.19:** Gaziantep Hüseyin Paşa Arastası planı (Nusret Çam'dan)
- Çizim 2.20:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi planı (İlknur Aktuğ'dan)
- Çizim 2.21:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami planı (Mehmet Ekiz'den)
- Çizim 2.22:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi planı (Mehmet Ekiz'den)

- Çizim 2.23:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa İmaretı planı (Mehmet Ekiz'den)
- Çizim 2.24:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa Sıbyan Mektebi planı (Mehmet Ekiz'den)
- Çizim 2.25:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı planı (Mehmet Ekiz'den)
- Çizim 2.26:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı ön cephe görünüşü (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)
- Çizim 2.27:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı batı cephe görünüşü (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)
- Çizim 2.28:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hanı planı (Mehmet Ekiz'den)
- Çizim 2.29:** Ankara Ağaç Ayak Cami planı (Gönül Öney'den)
- Çizim 2.30:** Ankara Ağaç Ayak Cami A-A kesiti (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)
- Çizim 2.31:** Ankara Ağaç Ayak Cami B-B kesiti (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)
- Çizim 2.32:** Ankara Hacı İlyas Cami planı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)
- Çizim 2.33:** Ankara Hacı İlyas Cami A-A kesidi (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)
- Çizim 2.34:** Kayseri Ali Hoca Cami planı (İlhan Özkeçeci'den)
- Çizim 2.35:** Şanlıurfa Yusuf Paşa Cami planı (A.Cihat Kürkçüoğlu'ndan)
- Çizim 2.36:** Kayseri Cürçürük Cami planı (İlhan Özkeçeci'den)
- Çizim 2.37:** Çandarlı Merkez Cami planı (Çağlayan Hergül'den)
- Çizim 2.38:** Kayseri Hasinli Cami planı (İlhan Özkeçeci'den)
- Çizim 2.39:** Merzifon Hacı Hasan Cami planı (Murat Çerkez'den)
- Çizim 2.40:** Ankara Leblebicioğlu Cami planı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)
- Çizim 2.41:** Ankara Leblebicioğlu Cami kesit ve cephe görünüşleri (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)
- Çizim 2.42:** Erzurum Pervizoğlu Cami planı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)
- Çizim 2.43:** Erzurum Pervizoğlu Cami kesit ve cephe görünüşü (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)
- Çizim 2.44:** Bigadiç Yeşilli Cami planı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)
- Çizim 2.45:** Kahramanmaraş Nuh (Ahmet Efendi) Cami planı (Mehmet Özkarcı'dan)
- Çizim 2.46:** Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami planı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)
- Çizim 2.47:** Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami kesitleri (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)
- Çizim 2.48:** Erzurum Derviş Ağa Cami planı (Rahmi Hüseyin Ünal'dan)
- Çizim 2.49:** Nevşehir Kara Cami planı (Mehmet Ekiz'den)

- Çizim 2.50:** Nevşehir Kara Cami A-A kesiti (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)
- Çizim 2.51:** Erzurum Bakırcı Cami planı (Rahmi Hüseyin Ünal'dan)
- Çizim 2.52:** Şanlıurfa Hacı Lütfullah Cami planı (A.Cihat Kürkçüoğlu'ndan)
- Çizim 2.53:** Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami planı (Cengiz Gürbıyık'tan)
- Çizim 2.54:** Adana Yeni Cami planı (Nusret Çam'dan)
- Çizim 2.55:** Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami planı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)
- Çizim 2.56:** Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami A-A kesiti (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)
- Çizim 2.57:** Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami B-B kesiti (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)
- Çizim 2.58:** Nar Kasabası Eski Cami planı (Mehmet Ekiz'den)
- Çizim 2.59:** Nar Kasabası Eski Cami kesiti (Mehmet Ekiz'den)
- Çizim 2.60:** Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami planı (Yavuz Polat'tan)
- Çizim 2.61:** Şanlıurfa Hüseyin Paşa Cami planı (A.Cihat Kürkçüoğlu'ndan)
- Çizim 2.62:** Erzurum Pervizoğlu Medresesi günümüze ulaşabilen odalarının planı (Rahmi Hüseyin Ünal'dan)
- Çizim 2.63:** İspir Kadioğlu Medresesi planı (A.Murat Aktemur-İ.Umut Kukaracı'dan)
- Çizim 2.64:** Kayseri Vezir (Damat İbrahim Paşa) Hanı 1. Avlu planı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)
- Çizim 2.65:** Kayseri Vezir (Damat İbrahim Paşa) Hanı 2. ve 3. Avlu planı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)
- Çizim 2.66:** Kayseri Vezir (Damat İbrahim Paşa) Hanı A-A kesiti (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)
- Çizim 2.67:** Kayseri Vezir (Damat İbrahim Paşa) Hanı A-B ve B-C kesitleri (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)
- Çizim 2.68:** Kayseri Vezir (Damat İbrahim Paşa) Hanı C-D kesiti (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)
- Çizim 2.69:** Kayseri Vezir (Damat İbrahim Paşa) Hanı D-E kesiti ve arka cephe görünüşü (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)
- Çizim 2.70:** Diyarbakır Nebi Cami ve Zübeyde Hanım Türbesi planı (Metin Sözen'den)
- Çizim 2.71:** Babakale planı (Yusuf Acıoğlu'ndan)
- Çizim 2.72:** Erzurum Saray Hamamı planı (Rahmi Hüseyin Ünal'dan)

- Çizim 2.73:** Şanlıurfa Vezir Hamamı planı (Mehmet Ali Gelener'den)
- Çizim 2.74:** Darende Hüseyin Paşa Hamamı planı (Fuat Şancı'dan)
- Çizim 2.75:** Adana Yeni Hamam planı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)
- Çizim 2.76:** Adana Yeni Hamam ön cephe görünüşü (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)
- Çizim 2.77:** Adana Yeni Hamam A-A kesiti (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)
- Çizim 2.78:** Babakale Hamamı Mevcut Durum planı (Ali Osman Uysal'dan)
- Çizim 2.79:** Babakale Hamamı restitüsyon planı (Ali Osman Uysal'dan)
- Çizim 2.80:** Şanlıurfa Rızvaniye Cami ahşap kapı süslemeleri (A.Cihat Kürkçüoğlu'ndan)
- Çizim 2.81:** Gaziantep Hüseyin Paşa Cami mihrap cephesi
- Çizim 2.82:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami kadınlar mahfili ahşap tavan kalemişi süsleme
- Çizim 2.83:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami kadınlar mahfili ahşap tavan kalemişi süsleme
- Çizim 2.84:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami kadınlar mahfili ahşap tavan kalemişi süsleme
- Çizim 2.85:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami son cemaat yeri revağı kubbesi kalemişi süsleme
- Çizim 2.86:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami şadırvan kubbesi kalemişi süsleme
- Çizim 2.87:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami giriş kapısı sövesi taş bezeme
- Çizim 2.88:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami minber süpürgeliği vazodan çıkan güller
- Çizim 2.89:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami minber süpürgeliği vazodan çıkan laleler
- Çizim 2.90:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi vazodan çıkan güller kalemişi süsleme
- Çizim 2.91:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi vazodan çıkan laleler kalemişi süsleme
- Çizim 2.92:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi vazodan çıkan laleler kalemişi süsleme
- Çizim 2.93:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi kandil kalemişi süsleme
- Çizim 2.94:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi kandil kalemişi süsleme
- Çizim 2.95:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi kandil kalemişi süsleme
- Çizim 2.96:** Ankara Ağaç Ayak Cami kadınlar mahfili kalemişi süsleme
- Çizim 2.97:** Ankara Ağaç Ayak Cami tavanı sınırlandıran bordürler kalemişi süsleme

Çizim 2.98: Ankara Ağaç Ayak Cami tavanı sınırlandıran bordürler kalemişi süsleme detayı

Çizim 2.99: Ankara Ağaç Ayak Cami tavanı sınırlandıran bordürler kalemişi süsleme detayı

Çizim 2.100: Ankara Ağaç Ayak Cami tavanı sınırlandıran bordürler kalemişi süsleme detayı

Çizim 2.101: Ankara Ağaç Ayak Cami tavanı sınırlandıran bordürler kalemişi süsleme detayı

Çizim 2.102: Ankara Ağaç Ayak Cami tavanı sınırlandıran bordürler kalemişi süsleme detayı

Çizim 2.103: Ankara Ağaç Ayak Cami tavanı sınırlandıran bordürler kalemişi süsleme detayı

Çizim 2.104: Kayseri Ali Hoca Cami mihrap taş süsleme

Çizim 2.105: Kayseri Molu Köyü Cami mihrap

Çizim 2.106: Kayseri Molu Köyü Cami mihrap süsleme detayı

Çizim 2.107: Kayseri Molu Köyü Cami mihrap süsleme detayı

Çizim 2.108: Kayseri Molu Köyü Cami mihrap bordürü süsleme detayı

Çizim 2.109: Kayseri Hasinli Cami taçkapı taş süsleme (üst kısım)

Çizim 2.110: Kayseri Hasinli Cami taçkapı taş süsleme (alt kısım)

Çizim 2.111: Kayseri Hasinli Cami taçkapının doğusundaki mihrabiye nişi taş süsleme

Çizim 2.112: Kayseri Hasinli Cami taçkapının batısındaki pencere taş süsleme

Çizim 2.113: Kayseri Hasinli Cami taçkapının batısındaki mihrabiye nişi taş süsleme

Çizim 2.114: Kayseri Hasinli Cami kuzey cephe sonradan kapatılmış pencere taş süsleme

Çizim 2.115: Merzifon Hacı Hasan Cami tavan göbeği (Murat Çerkez'den)

Çizim 2.116: Ankara Leblebicioğlu Cami kadınlar mahfili balkonu tabanı kalemişi süsleme detayı

Çizim 2.117: Ankara Leblebicioğlu Cami kadınlar mahfili balkonu tabanı kalemişi süsleme detayı

Çizim 2.118: Ankara Leblebicioğlu Cami tavanı sınırlandıran bordürler kalemişi süsleme

Çizim 2.119: Ankara Leblebicioğlu Cami tavanı sınırlandıran bordürler kalemişi süsleme detayı

Çizim 2.120: Ankara Leblebicioğlu Cami tavanı sınırlandıran bordürler kalemişi süsleme detayı

Çizim 2.121: Ankara Leblebicioğlu Cami tavanı sınırlandıran bordürler kalemişi süsleme detayı

Çizim 2.122: Nevşehir Kara Cami avlu giriş kapısı kemeri taş süsleme

Çizim 2.123: Erzurum Bakırcı Cami kadınlar mahfili kalemişi süsleme detayı

Çizim 2.124: Erzurum Bakırcı Cami kadınlar mahfili kalemişi süsleme detayı

Çizim 2.125: Erzurum Bakırcı Cami kadınlar mahfili kalemişi süsleme detayı

Çizim 2.126: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami harim kısmı kalemişi süsleme

Çizim 2.127: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa minber kalemişi süsleme

Çizim 2.128: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa minber kalemişi süsleme

Çizim 2.129: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa minber kalemişi süsleme

Çizim 2.130: Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa Cami) avlu giriş kapısı ahşap süsleme

Çizim 2.131: Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami harim tavanı

Çizim 2.132: Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami harim tavanı kalemişi süsleme

Çizim 2.133: Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami harim tavanı kalemişi süsleme

Çizim 2.134: Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami harim tavanı kalemişi süsleme detayı

Çizim 2.135: Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami harim tavanı kalemişi süsleme detayı

Çizim 2.136: Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami harim tavanı kalemişi süsleme detayı

Çizim 2.137: Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami şadırvan süslemesi

Çizim 2.138: Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami şadırvan süslemesi

Çizim 2.139: Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami şadırvan süslemesi

Çizim 2.140: Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami şadırvan süslemesi

Çizim 2.141: Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami şadırvan süslemesi

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

- Fotoğraf 2.1:** Aydın Nasuh Paşa Külliyesi dershane-mescid, medrese genel görünüş
- Fotoğraf 2.2:** Aydın Nasuh Paşa Külliyesi dershane-mescid kuzey cephe.
- Fotoğraf 2.3:** Aydın Nasuh Paşa Külliyesi dershane-mescid kuzey cephe ve hoca odası
- Fotoğraf 2.4:** Aydın Nasuh Paşa Külliyesi dershane-mescid batı cephe.
- Fotoğraf 2.5:** Aydın Nasuh Paşa Külliyesi dershane-mescid güney ve doğu cepheler.
- Fotoğraf 2.6:** Aydın Nasuh Paşa Külliyesi dershane-mescid giriş kapısı
- Fotoğraf 2.7:** Aydın Nasuh Paşa Külliyesi dershane-mescid giriş kapısı süsleme detayı
- Fotoğraf 2.8:** Aydın Nasuh Paşa Külliyesi dershane-mescid iç mekan
- Fotoğraf 2.9:** Aydın Nasuh Paşa Külliyesi dershane-mescid iç mekan batı cephe
- Fotoğraf 2.10:** Aydın Nasuh Paşa Külliyesi dershane-mescid mihrap
- Fotoğraf 2.11:** Aydın Nasuh Paşa Külliyesi dershane-mescid mihrap detay
- Fotoğraf 2.12:** Aydın Nasuh Paşa Külliyesi dershane-mescid ahşap tavan
- Fotoğraf 2.13:** Aydın Nasuh Paşa Külliyesi dershane-mescid giriş cephesi
- Fotoğraf 2.14:** Aydın Nasuh Paşa Medresesi restorasyon öncesi durumu (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 090001017-FT003 nolu dosya)
- Fotoğraf 2.15:** Aydın Nasuh Paşa Medresesi giriş cephesi (güney cephe)
- Fotoğraf 2.16:** Aydın Nasuh Paşa Medresesi giriş kapısı
- Fotoğraf 2.17:** Aydın Nasuh Paşa Medresesi giriş kapısı detay
- Fotoğraf 2.18:** Aydın Nasuh Paşa Medresesi giriş kapısı detay
- Fotoğraf 2.19:** Aydın Nasuh Paşa Medresesi genel görünüş
- Fotoğraf 2.20:** Aydın Nasuh Paşa Medresesi kuzey ve batı cepheler
- Fotoğraf 2.21:** Aydın Nasuh Paşa Medresesi güney ve doğu cepheler
- Fotoğraf 2.22:** Aydın Nasuh Paşa Medresesi doğu cephe
- Fotoğraf 2.23:** Aydın Nasuh Paşa Medresesi şadırvan
- Fotoğraf 2.24:** Aydın Nasuh Paşa Medresesi öğrenci hücreleri pencere ve kapılar
- Fotoğraf 2.25:** Aydın Nasuh Paşa Medresesi öğrenci hücreleri pencere ve kapılar
- Fotoğraf 2.26:** Aydın Nasuh Paşa Medresesi revak
- Fotoğraf 2.27:** Aydın Nasuh Paşa Medresesi öğrenci hücreleri ocak ve nişler
- Fotoğraf 2.28:** Aydın Nasuh Paşa Medresesi öğrenci hücreleri örtü sistemi
- Fotoğraf 2.29:** Aydın Nasuh Paşa Medresesi giriş koridoru
- Fotoğraf 2.30:** Aydın Nasuh Paşa Medresesi dış cephe (kuzey)

Fotoğraf 2.31: Aydın Nasuh Paşa Medresesi dış cephe (batı)

Fotoğraf 2.32: Aydın Nasuh Paşa Hamamı genel görünüş (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 090001017-FT003 nolu dosya)

Fotoğraf 2.33: Aydın Nasuh Paşa Hamamı giriş ünitesi

Fotoğraf 2.34: Aydın Nasuh Paşa Hamamı ılıklik mekanı

Fotoğraf 2.35: Aydın Nasuh Paşa Hamamı tuvalet

Fotoğraf 2.36: Aydın Nasuh Paşa Hamamı tuvalet mekanı örtü sistemi

Fotoğraf 2.37: Aydın Nasuh Paşa Hamamı ılıklik kubbesi

Fotoğraf 2.38: Aydın Nasuh Paşa Hamamı sıcaklik giriş kapısı

Fotoğraf 2.39: Aydın Nasuh Paşa Hamamı sıcaklik genel görünüş

Fotoğraf 2.40: Aydın Nasuh Paşa Hamamı sıcaklik halvet hücresi

Fotoğraf 2.41: Aydın Nasuh Paşa Hamamı sıcaklik kubbesi

Fotoğraf 2.42: Aydın Nasuh Paşa Hamamı sıcaklik kubbeye geçiş ögesi

Fotoğraf 2.43: Aydın Nasuh Paşa Hamamı sıcaklik mekanı kurna

Fotoğraf 2.44: Aydın Nasuh Paşa Hamamı sıcaklik mekanı kurna

Fotoğraf 2.45: Aydın Nasuh Paşa Hamamı sıcaklik mekanı kurna

Fotoğraf 2.46: Aydın Nasuh Paşa Hamamı sıcaklik mekanı kurna

Fotoğraf 2.47: Aydın Nasuh Paşa Hamamı sıcaklik mekanı kurna

Fotoğraf 2.48: Aydın Nasuh Paşa Hamamı sıcaklik mekanı kurna süsleme detayı

Fotoğraf 2.49: Aydın Nasuh Paşa Hamamı sıcaklik mekanı kurna süsleme detayı

Fotoğraf 2.50: Aydın Nasuh Paşa Hamamı sıcaklik mekanı kurna süsleme detayı

Fotoğraf 2.51: Aydın Nasuh Paşa Hamamı sıcaklik mekanı giriş cephesi

Fotoğraf 2.52: Aydın Nasuh Paşa Hamamı dış cephe (batı)

Fotoğraf 2.53: Aydın Nasuh Paşa Hamamı dış cephe (kuzey)

Fotoğraf 2.54: Aydın Nasuh Paşa Hanı restorasyon öncesi (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 090001017-FT003 nolu dosya)

Fotoğraf 2.55: Aydın Nasuh Paşa Hanı güney cephe (doğudan bakış)

Fotoğraf 2.56: Aydın Nasuh Paşa Hanı güney cephe (batıdan bakış)

Fotoğraf 2.57: Aydın Nasuh Paşa Hanı güney cephe dışa bakan odalar

Fotoğraf 2.58: Aydın Nasuh Paşa Hanı güney cephe dışa bakan oda detay

Fotoğraf 2.59: Aydın Nasuh Paşa Hanı dış cephe (batı)

Fotoğraf 2.60: Aydın Nasuh Paşa Hanı giriş kapısı

Fotoğraf 2.61: Aydın Nasuh Paşa Hanı inşa kitabesi

- Fotoğraf 2.62:** Aydın Nasuh Paşa Hanı giriş holü
- Fotoğraf 2.63:** Aydın Nasuh Paşa Hanı kuzey cephe
- Fotoğraf 2.64:** Aydın Nasuh Paşa Hanı doğu cephe
- Fotoğraf 2.65:** Aydın Nasuh Paşa Hanı güney cephe
- Fotoğraf 2.66:** Aydın Nasuh Paşa Hanı pencere ve kapılar
- Fotoğraf 2.67:** Aydın Nasuh Paşa Hanı küçük avluya geçişi sağlayan koridor
- Fotoğraf 2.68:** Aydın Nasuh Paşa Hanı küçük avlu
- Fotoğraf 2.69:** Aydın Nasuh Paşa Hanı küçük avlu
- Fotoğraf 2.70:** Aydın Nasuh Paşa Hanı giriş cephesi ve üst kat odalar
- Fotoğraf 2.71:** Aydın Nasuh Paşa Hanı giriş holü örtü sistemi
- Fotoğraf 2.72:** Afyon Yeni Cami (güneydoğudan bakış)
- Fotoğraf 2.73:** Afyon Yeni Cami güney ve doğu cepheler
- Fotoğraf 2.74:** Afyon Yeni Cami güney cephe
- Fotoğraf 2.75:** Afyon Yeni Cami batı cephe
- Fotoğraf 2.76:** Afyon Yeni Cami son cemaat yeri revağı
- Fotoğraf 2.77:** Afyon Yeni Cami son cemaat yeri revağı (batıdan bakış)
- Fotoğraf 2.78:** Afyon Yeni Cami son cemaat yeri revağı sütun başlıkları
- Fotoğraf 2.79:** Afyon Yeni Cami son cemaat yeri revağı sütun başlığı detay
- Fotoğraf 2.80:** Afyon Yeni Cami örtü sistemi (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 030001022-FT001 nolu dosya)
- Fotoğraf 2.81:** Afyon Yeni Cami tamir kitabesi
- Fotoğraf 2.82:** Afyon Yeni Cami inşa kitabesi
- Fotoğraf 2.83:** Afyon Yeni Cami iç mekan
- Fotoğraf 2.84:** Afyon Yeni Cami iç mekan güney cephe
- Fotoğraf 2.85:** Afyon Yeni Cami iç mekan doğu cephe
- Fotoğraf 2.86:** Afyon Yeni Cami mihrap
- Fotoğraf 2.87:** Afyon Yeni Cami minber
- Fotoğraf 2.88:** Afyon Yeni Cami mahfil
- Fotoğraf 2.89:** Afyon Yeni Cami kubbe göbeği
- Fotoğraf 2.90:** Afyon Yeni Cami şadırvan
- Fotoğraf 2.91:** Afyon Yeni Cami minare
- Fotoğraf 2.92:** Afyon Yeni Cami Külliyesi muvakkithane
- Fotoğraf 2.93:** Afyon Yeni Cami Külliyesi muvakkithane giriş kapısı

- Fotoğraf 2.94:** Afyon Yeni Cami Külliyesi muvakkithane iç mekan
- Fotoğraf 2.95:** Afyon Yeni Cami Külliyesi kütüphane batı ve güney cephe
- Fotoğraf 2.96:** Afyon Yeni Cami Külliyesi kütüphane inşa kitabesi
- Fotoğraf 2.97:** Afyon Yeni Cami Külliyesi kütüphane doğu cephe
- Fotoğraf 2.98:** Afyon Yeni Cami Külliyesi kütüphane kuzey cephe
- Fotoğraf 2.99:** Afyon Yeni Cami Külliyesi kütüphane güney cephe
- Fotoğraf 2.100:** Afyon Yeni Cami Külliyesi hamam
- Fotoğraf 2.101:** Afyon Yeni Cami Külliyesi hamam örtü sistemi (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 030001088-FT002-1980 nolu dosya)
- Fotoğraf 2.102:** Şanlıurfa Rızvaniye Külliyesi Genel Görünüş (kuzeydoğudan bakış)
- Fotoğraf 2.103:** Şanlıurfa Rızvaniye Külliyesi giriş kapısı
- Fotoğraf 2.104:** Şanlıurfa Rızvaniye Külliyesi balıklı göle açılan kemerler
- Fotoğraf 2.105:** Şanlıurfa Rızvaniye Cami Genel Görünüş (güney cephe)
- Fotoğraf 2.106:** Şanlıurfa Rızvaniye Cami güney cephe (doğudan bakış)
- Fotoğraf 2.107:** Şanlıurfa Rızvaniye Cami güney cephe (batıdan bakış)
- Fotoğraf 2.108:** Şanlıurfa Rızvaniye Cami kuzey cephe
- Fotoğraf 2.109:** Şanlıurfa Rızvaniye Cami doğu cephe
- Fotoğraf 2.110:** Şanlıurfa Rızvaniye Cami son cemaat yeri revağı kubbe
- Fotoğraf 2.111:** Şanlıurfa Rızvaniye Cami son cemaat yeri revağı kemer ve sütunlar
- Fotoğraf 2.112:** Şanlıurfa Rızvaniye Cami giriş kapısı
- Fotoğraf 2.113:** Şanlıurfa Rızvaniye Cami inşa kitabesi
- Fotoğraf 2.114:** Şanlıurfa Rızvaniye Cami giriş kapısı süsleme detayı
- Fotoğraf 2.115:** Şanlıurfa Rızvaniye Cami ahşap kapı kanatları
- Fotoğraf 2.116:** Şanlıurfa Rızvaniye Cami ahşap kapı kanatı süsleme detayı
- Fotoğraf 2.117:** Şanlıurfa Rızvaniye Cami ahşap kapı kanatı süsleme detayı
- Fotoğraf 2.118:** Şanlıurfa Rızvaniye Cami ahşap kapı kanatı süsleme detayı
- Fotoğraf 2.119:** Şanlıurfa Rızvaniye Cami iç mekan
- Fotoğraf 2.120:** Şanlıurfa Rızvaniye Cami mihrap cephesi
- Fotoğraf 2.121:** Şanlıurfa Rızvaniye Cami iç mekan batı cephe
- Fotoğraf 2.122:** Şanlıurfa Rızvaniye Cami iç mekan örtü sistemi
- Fotoğraf 2.123:** Şanlıurfa Rızvaniye Cami mihrap detay
- Fotoğraf 2.124:** Şanlıurfa Rızvaniye Cami mihrap sütun başlığı süsleme detayı
- Fotoğraf 2.125:** Şanlıurfa Rızvaniye Cami köşk minber

- Fotoğraf 2.126:** Şanlıurfa Rızvaniye Cami mahfil
- Fotoğraf 2.127:** Şanlıurfa Rızvaniye Medresesi genel görünüş
- Fotoğraf 2.128:** Şanlıurfa Rızvaniye Medresesi kuzey cephe
- Fotoğraf 2.129:** Şanlıurfa Rızvaniye Medresesi batı cephe
- Fotoğraf 2.130:** Şanlıurfa Rızvaniye Medresesi doğu cephe
- Fotoğraf 2.131:** Şanlıurfa Rızvaniye Medresesi avlusu güneybatıdan bakış
- Fotoğraf 2.132:** Şanlıurfa Rızvaniye Medresesi revak sistemi
- Fotoğraf 2.133:** Şanlıurfa Rızvaniye Medresesi güneydoğudaki oda
- Fotoğraf 2.134:** Şanlıurfa Rızvaniye Medresesi kuzey cephede yer alan eyvan
- Fotoğraf 2.135:** Şanlıurfa Rızvaniye Medresesi kuzey cephede yer alan dersane mekanı
- Fotoğraf 2.136:** Şanlıurfa Rızvaniye Medresesi inşa kitabesi
- Fotoğraf 2.137:** Şanlıurfa Rızvaniye Medresesi revak tonozlarından süsleme detayı
- Fotoğraf 2.138:** Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi Cami
- Fotoğraf 2.139:** Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi Cami kuzey cephe
- Fotoğraf 2.140:** Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi Cami güney ve doğu cepheler
- Fotoğraf 2.141:** Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi Cami güney cephe
- Fotoğraf 2.142:** Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi Cami son cemaat yeri revağı
- Fotoğraf 2.143:** Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi Cami iç mekan mihrap cephesi
- Fotoğraf 2.144:** Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi Cami iç mekan doğu cephe
- Fotoğraf 2.145:** Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi Cami iç mekan batı cephe
- Fotoğraf 2.146:** Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi Cami iç mekan kuzey cephe
- Fotoğraf 2.147:** Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi Cami mihrap
- Fotoğraf 2.148:** Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi Cami mihrap kavsarası detay
- Fotoğraf 2.149:** Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi Cami minber
- Fotoğraf 2.150:** Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi Cami kubbeye geçiş elemanı kalemişi bezeme detayı
- Fotoğraf 2.151:** Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi Cami kubbe eteği kalemişi bezeme
- Fotoğraf 2.152:** Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi Cami kubbe göbeği kalemişi bezeme
- Fotoğraf 2.153:** Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi Cami tromp içi kalemişi bezeme

Fotoğraf 2.154: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi Cami tromp içi kalemişi bezeme detay

Fotoğraf 2.155: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi Cami minare

Fotoğraf 2.156: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi hamam genel görünüş (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 250001033-FT001'nolu dosya)

Fotoğraf 2.157: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi hamam kuzey ve doğu cepheler

Fotoğraf 2.158: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi hamam kuzey ve batı cepheler

Fotoğraf 2.159: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi hamam güney cephe

Fotoğraf 2.160: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi hamam soğukluk mekanı (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi 250001033-FT004-2009'nolu dosya)

Fotoğraf 2.161: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi hamam tuvalet mekanı örtü sistemi (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi 250001033-FT004-2009'nolu dosya)

Fotoğraf 2.162: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi hamam ılıkılık mekanı (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi 250001033-FT004-2009'nolu dosya)

Fotoğraf 2.163: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi hamam ılıkılık mekanı (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi 250001033-FT004-2009'nolu dosya)

Fotoğraf 2.164: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi hamam sıcaklık mekanı (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi 250001033-FT004-2009'nolu dosya)

Fotoğraf 2.165: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi hamam sıcaklık mekanı (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi 250001033-FT004-2009'nolu dosya)

Fotoğraf 2.166: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi hamam sıcaklık mekanı kurnalar (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi 250001033-FT004-2009'nolu dosya)

Fotoğraf 2.167: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi hamam sıcaklık mekanı fil gözleri (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi 250001033-FT004-2009'nolu dosya)

Fotoğraf 2.168: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi hanı genel görünüş restorasyon öncesi (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi 250001073-FT008 nolu dosya)

Fotoğraf 2.169: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi hanı giriş cephesi (batı)

Fotoğraf 2.170: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi hanı kuzey cephe

Fotoğraf 2.171: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi hanı güney cephe

Fotoğraf 2.172: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi hanı doğu cephe

Fotoğraf 2.173: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi hanı giriş kapısı

Fotoğraf 2.174: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi hanı avlu (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi 250001073-FT008 nolu dosya)

Fotoğraf 2.175: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi hanı batıdaki son oda kırılmaç tavan (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi 250001073-FT008 nolu dosya)

Fotoğraf 2.176: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi hanı avluya açılan kapılardan örnek (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi 250001073-FT008 nolu dosya)

Fotoğraf 2.177: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi hanı doğudaki son oda (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi 250001073-FT008 nolu dosya)

Fotoğraf 2.178: Gaziantep Hüseyin Paşa Cami avlu giriş kapısı

Fotoğraf 2.179: Gaziantep Hüseyin Paşa Cami avlu giriş kapısı (avludan)

Fotoğraf 2.180: Gaziantep Hüseyin Paşa Cami avlusu batı cephe

Fotoğraf 2.181: Gaziantep Hüseyin Paşa Cami avlusu doğu cephe

Fotoğraf 2.182: Gaziantep Hüseyin Paşa Cami avlusu kuzey cephe

Fotoğraf 2.183: Gaziantep Hüseyin Paşa Cami kuzey cephe

Fotoğraf 2.184: Gaziantep Hüseyin Paşa Cami son cemaat yeri revağı örtü sistemi

Fotoğraf 2.185: Gaziantep Hüseyin Paşa Cami harim giriş kapısı

Fotoğraf 2.186: Gaziantep Hüseyin Paşa Cami inşa kitabesi

Fotoğraf 2.187: Gaziantep Hüseyin Paşa Cami iç mekan

Fotoğraf 2.188: Gaziantep Hüseyin Paşa Cami iç mekan batı cephe

Fotoğraf 2.189: Gaziantep Hüseyin Paşa Cami iç mekan güney ve doğu cepheler

Fotoğraf 2.190: Gaziantep Hüseyin Paşa Cami iç mekan kuzey cephe

Fotoğraf 2.191: Gaziantep Hüseyin Paşa Cami mihrap

Fotoğraf 2.192: Gaziantep Hüseyin Paşa Cami mihrap detay

Fotoğraf 2.193: Gaziantep Hüseyin Paşa Cami mihrap üzerindeki kitabe

Fotoğraf 2.194: Gaziantep Hüseyin Paşa Cami minber

Fotoğraf 2.195: Gaziantep Hüseyin Paşa Cami örtü sistemi

Fotoğraf 2.196: Gaziantep Hüseyin Paşa Cami mahfil

Fotoğraf 2.197: Gaziantep Hüseyin Paşa Cami minare

Fotoğraf 2.198: Gaziantep Hüseyin Paşa Cami minare şerefesi süsleme detayı

Fotoğraf 2.199: Gaziantep Hüseyin Paşa Medresesi batıdan bakış

Fotoğraf 2.200: Gaziantep Hüseyin Paşa Medresesi doğudan bakış

Fotoğraf 2.201: Gaziantep Hüseyin Paşa Medresesi avlu giriş kapısı

Fotoğraf 2.202: Gaziantep Hüseyin Paşa Medresesi genel görünüş

Fotoğraf 2.203: Gaziantep Hüseyin Paşa Medresesi avluya açılan kapı ve pencereler

Fotoğraf 2.204: Gaziantep Hüseyin Paşa Muallimhanesi (Rıfat Bey Rüştüye Mektebi) doğu cephe

Fotoğraf 2.205: Gaziantep Hüseyin Paşa Muallimhanesi (Rıfat Bey Rüştüye Mektebi) güney cephe

Fotoğraf 2.206: Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı giriş cephesi batıdan bakış

Fotoğraf 2.207: Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı örtü sistemi (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 270101016-FT001 nolu dosya)

Fotoğraf 2.208: Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı giriş cephesi taçkapı

Fotoğraf 2.209: Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı soğukluk mekanı

Fotoğraf 2.210: Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı soğukluk zeminindeki renkli taş süsleme

Fotoğraf 2.211: Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı soğukluk zeminindeki renkli taş süsleme

Fotoğraf 2.212: Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı soğukluk zeminindeki renkli taş süsleme

Fotoğraf 2.213: Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı soğukluk kubbesi aydınlık açıklığı

Fotoğraf 2.214: Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı ara mekan

Fotoğraf 2.215: Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı ılıklik mekanı

Fotoğraf 2.216: Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı sıcaklığa geçiş koridoru

Fotoğraf 2.217: Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı sıcaklık mekanı havuz

Fotoğraf 2.218: Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı sıcaklık mekanı kubbeye geçiş öğeleri

Fotoğraf 2.219: Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı sıcaklık mekanı kubbe

Fotoğraf 2.220: Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı sıcaklık mekanına açılan eyvan ve halvetler

Fotoğraf 2.221: Gaziantep Hüseyin Paşa Arastası (Zincirli Bedesten) genel görünüş

Fotoğraf 2.222: Gaziantep Hüseyin Paşa Arastası (Zincirli Bedesten) batıdan bakış

Fotoğraf 2.223: Gaziantep Hüseyin Paşa Arastası (Zincirli Bedesten) doğu-batı doğrultudaki uzun kenar kuzey cephe

Fotoğraf 2.224: Gaziantep Hüseyin Paşa Arastası (Zincirli Bedesten) uzun kenar güney cephe

Fotoğraf 2.225: Gaziantep Hüseyin Paşa Arastası (Zincirli Bedesten) kısa kenar batı cephe

Fotoğraf 2.226: Gaziantep Hüseyin Paşa Arastası (Zincirli Bedesten) kısa kenar güney giriş kapısı

Fotoğraf 2.227: Gaziantep Hüseyin Paşa Arastası (Zincirli Bedesten) uzun kenar batı giriş kapısı

Fotoğraf 2.228: Gaziantep Hüseyin Paşa Arastası (Zincirli Bedesten) kısa kenar batı giriş kapısı

Fotoğraf 2.229: Gaziantep Hüseyin Paşa Arastası (Zincirli Bedesten) uzun kenar iç kısım doğudan bakış (restorasyon sonrası)

Fotoğraf 2.230: Gaziantep Hüseyin Paşa Arastası (Zincirli Bedesten) uzun kenar iç kısım batıdan bakış restorasyon öncesi (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 270101237-FT001 nolu dosya)

Fotoğraf 2.231: Gaziantep Hüseyin Paşa Arastası (Zincirli Bedesten) kısa kenar iç kısım kuzeyden bakış (restorasyon sonrası)

Fotoğraf 2.232: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami genel görünüş güney batıdan bakış

Fotoğraf 2.233: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami batı cephe

Fotoğraf 2.234: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami mihrap çıkıntısı batı cephe

Fotoğraf 2.235: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami doğu cephe

Fotoğraf 2.236: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami avlu platformu kuzeybatıdan bakış

Fotoğraf 2.237: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami avlu kuzeybatı kapısı

Fotoğraf 2.238: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami avlu kuzeybatı kapısı üzerindeki kitabe

Fotoğraf 2.239: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami avlu batı kapısı

Fotoğraf 2.240: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami avlu güney kapısı ve çeşme

Fotoğraf 2.241: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami avlu güney kapısı

Fotoğraf 2.242: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami avlu batı duvarı (güneyden bakış)

Fotoğraf 2.243: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi cami ile diğer binalar arasındaki Cami-i Cedid Caddesi

Fotoğraf 2.244: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami avlu güney kapısı (avludan bakış)

Fotoğraf 2.245: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami avlu kuzeybatıdan bakış

Fotoğraf 2.246: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami avlu güneydoğudan bakış

Fotoğraf 2.247: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami kuzey cephe

Fotoğraf 2.248: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami son cemaat yeri örtü sistemi

Fotoğraf 2.249: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami kuzey cephe mihrabiye nişi ve pencere

Fotoğraf 2.250: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami son cemaat yeri revağı kubbe

Fotoğraf 2.251: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami son cemaat yeri revağı sütun örneği

Fotoğraf 2.252: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami mükebbire

Fotoğraf 2.253: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami harim giriş kapısı

Fotoğraf 2.254: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami harim giriş kapısı süsleme detayı

Fotoğraf 2.255: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami harim giriş kapısı süsleme detayı

Fotoğraf 2.256: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami inşa kitabesi

Fotoğraf 2.257: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami giriş kapısı söve üzerindeki taş bezeme

Fotoğraf 2.258: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami iç mekan

Fotoğraf 2.259: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami iç mekan kuzey cephe

Fotoğraf 2.260: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami iç mekan doğu cephe

Fotoğraf 2.261: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami iç mekan batı cephe

Fotoğraf 2.262: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami kubbe

Fotoğraf 2.263: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami kubbeye geçiş öğeleri

Fotoğraf 2.264: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami mihrap önü mekanı tonoz

Fotoğraf 2.265: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami pencere düzeni

Fotoğraf 2.266: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami mihrap

Fotoğraf 2.267: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami mihrap süsleme detayı

Fotoğraf 2.268: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami minber

Fotoğraf 2.269: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami minber ön cephe süsleme detayı

Fotoğraf 2.270: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami minber süpürgelik vazodan çıkan güller

Fotoğraf 2.271: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami minber süpürgelik vazodan çıkan laleler

Fotoğraf 2.272: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami kadınlar mahfili

Fotoğraf 2.273: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami kadınlar mahfili altındaki ahşap tavan

Fotoğraf 2.274: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami kadınlar mahfili altındaki ahşap tavan süsleme detay

Fotoğraf 2.275: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami pencere çevreleri kalemişi süsleme

- Fotoğraf 2.276:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami iç mekan kalemişi süsleme
- Fotoğraf 2.277:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami iç mekan renkli cam işçiliği
- Fotoğraf 2.278:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami iç mekan renkli cam ve kalemişi bezeme
- Fotoğraf 2.279:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami minare kapısı kalemişi bezeme
- Fotoğraf 2.280:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami kubbe yüzeyi kalemişi süsleme
- Fotoğraf 2.281:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami minare
- Fotoğraf 2.282:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami minare şerefesi süsleme detayı
- Fotoğraf 2.283:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami şadırvan
- Fotoğraf 2.284:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami şadırvan kubbesi kalemişi süsleme
- Fotoğraf 2.285:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi genel görünüş
- Fotoğraf 2.286:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi kuzey cephe
- Fotoğraf 2.287:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi doğu cephe
- Fotoğraf 2.288:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi avlu giriş kapısı
- Fotoğraf 2.289:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi inşa kitabesi
- Fotoğraf 2.290:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi batı kanadı
- Fotoğraf 2.291:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi kuzey kanadı
- Fotoğraf 2.292:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi güney kanadı
- Fotoğraf 2.293:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi revak sistemi
- Fotoğraf 2.294:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi güneydoğu oda
- Fotoğraf 2.295:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi derslane-kütüphane mekanı giriş kapısı
- Fotoğraf 2.296:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi derslane-kütüphane mekanı inşa kitabesi
- Fotoğraf 2.297:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi derslane-kütüphane mekanı güney cephe (Mehmet Ekiz'den)
- Fotoğraf 2.298:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi derslane-kütüphane mekanı kuzey cephe (Mehmet Ekiz'den)
- Fotoğraf 2.299:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi derslane-kütüphane mekanı doğu cephe (Mehmet Ekiz'den)
- Fotoğraf 2.300:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi derslane-kütüphane mekanı batı cephe (Mehmet Ekiz'den)

Fotoğraf 2.301: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi derslane-kütüphane mekanı kubbe

Fotoğraf 2.302: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi derslane-kütüphane mekanı kubbe göbeği

Fotoğraf 2.303: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi derslane-kütüphane mekanı kalemişi süsleme

Fotoğraf 2.304: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi derslane-kütüphane mekanı kalemişi süsleme

Fotoğraf 2.305: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi derslane-kütüphane mekanı kalemişi süsleme

Fotoğraf 2.306: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi derslane-kütüphane mekanı kalemişi süsleme

Fotoğraf 2.307: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi derslane-kütüphane mekanı kalemişi süsleme

Fotoğraf 2.308: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi derslane-kütüphane mekanı kalemişi süsleme

Fotoğraf 2.309: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi derslane-kütüphane mekanı vazodan çıkan laleler

Fotoğraf 2.310: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi derslane-kütüphane mekanı vazodan çıkan laleler

Fotoğraf 2.311: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi derslane-kütüphane mekanı vazodan çıkan laleler

Fotoğraf 2.312: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi derslane-kütüphane mekanı vazodan çıkan güller

Fotoğraf 2.313: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi derslane-kütüphane mekanı vazodan çıkan güller

Fotoğraf 2.314: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi derslane-kütüphane mekanı vazodan çıkan çiçekler

Fotoğraf 2.315: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi derslane-kütüphane mekanı vazodan çıkan çiçekler

Fotoğraf 2.316: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi derslane-kütüphane mekanı kandil detayı

Fotoğraf 2.317: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi derslane-kütüphane mekanı kandil detayı

Fotoğraf 2.318: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi derslane-kütüphane mekanı kandil detayı

Fotoğraf 2.319: Nevşehir Damat İbrahim Paşa İmareti üstten görünüş (Mehmet Ekiz'den)

Fotoğraf 2.320: Nevşehir Damat İbrahim Paşa İmareti giriş cephesi

Fotoğraf 2.321: Nevşehir Damat İbrahim Paşa İmareti inşa kitabesi

Fotoğraf 2.322: Nevşehir Damat İbrahim Paşa İmareti avlu

Fotoğraf 2.323: Nevşehir Damat İbrahim Paşa İmareti avlu güneyden bakış

Fotoğraf 2.324: Nevşehir Damat İbrahim Paşa İmareti tuvalet mekanı

Fotoğraf 2.325: Nevşehir Damat İbrahim Paşa İmareti kuzey cephe

Fotoğraf 2.326: İmareti sıbyan mektebine bağlayan merdivenler

Fotoğraf 2.327: İmareti sıbyan mektebine bağlayan merdivenler

Fotoğraf 2.328: Nevşehir Damat İbrahim Paşa İmareti mutfak bölümü

Fotoğraf 2.329: Nevşehir Damat İbrahim Paşa İmareti mutfak bölümü güney duvardaki pencereler

Fotoğraf 2.330: Nevşehir Damat İbrahim Paşa İmareti mutfak bölümü kubbe aydınlık feneri

Fotoğraf 2.331: Nevşehir Damat İbrahim Paşa İmareti beşik tonoz örtülü mekan

Fotoğraf 2.332: Nevşehir Damat İbrahim Paşa İmareti avlunun güneyindeki kayaya oyulmuş mekana giriş kapısı

Fotoğraf 2.333: Nevşehir Damat İbrahim Paşa İmareti avlunun güneyindeki kayaya oyulmuş mekan

Fotoğraf 2.334: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Sıbyan Mektebi üstten görünüş (Mehmet Ekiz'den)

Fotoğraf 2.335: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Sıbyan Mektebi doğu cephe

Fotoğraf 2.336: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Sıbyan Mektebi inşa kitabesi

Fotoğraf 2.337: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Sıbyan Mektebi güney cephe

Fotoğraf 2.338: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Sıbyan Mektebi kuzey cephe

Fotoğraf 2.339: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Sıbyan Mektebi avlu

Fotoğraf 2.340: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Sıbyan Mektebi doğu cephedeki nişler

Fotoğraf 2.341: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Sıbyan Mektebi revak kubbesi

Fotoğraf 2.342: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Sıbyan Mektebi derslane mekanı

Fotoğraf 2.343: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı genel görünüş (Mehmet Ekiz'den)

Fotoğraf 2.344: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı güneybatı cephe

Fotoğraf 2.345: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı kuzeydoğu cephe

Fotoğraf 2.346: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı inşa kitabesi

Fotoğraf 2.347: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı soğukluk mekanı

Fotoğraf 2.348: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı soğukluk mekanı ahşap galeri

Fotoğraf 2.349: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı fiskiyeli havuz

Fotoğraf 2.350: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı ılıkılık mekanı havuz

Fotoğraf 2.351: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı ılıkılık mekanı örtü sistemi

Fotoğraf 2.352: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı ılıkılık mekanı kubbe

Fotoğraf 2.353: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı ılıkılık mekanı tonoz

Fotoğraf 2.354: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı traşlık ve hela mekanları

Fotoğraf 2.355: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı sıcaklık mekanı

Fotoğraf 2.356: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı sıcaklık mekanı kubbe

Fotoğraf 2.357: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı sıcaklık mekanı kurna

Fotoğraf 2.358: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hanı kuzeydoğu cephe

Fotoğraf 2.359: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hanı kuzeydoğu cephe

Fotoğraf 2.360: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hanı iç mekan

Fotoğraf 2.361: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hanı iç mekan

Fotoğraf 2.362: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hanı kayaya oyulan mekana giriş

Fotoğraf 2.363: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hanı kayaya oyulan mekan

Fotoğraf 2.364: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hanı kayaya oyulan mekan

Fotoğraf 2.365: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hanı kuzeydoğuya açılan bölüm detay

Fotoğraf 2.366: Nevşehir Damat İbrahim Paşa cami avlusu güney duvarındaki çeşme

Fotoğraf 2.367: Nevşehir Damat İbrahim Paşa cami avlusu güney duvarındaki çeşme ayna taşı süsleme detayı

Fotoğraf 2.368: Nevşehir Damat İbrahim Paşa cami avlusu güney duvarındaki çeşme bordür süsleme detayı

Fotoğraf 2.369: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Sıbyan Mektebi avlu istinad duvarındaki çeşme

Fotoğraf 2.370: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Sıbyan Mektebi avlu istinad duvarındaki çeşme inşa kitabesi

Fotoğraf 2.371: Ankara Ağaç Ayak Cami Kuzey Cephe

- Fotoğraf 2.372:** Ankara Ağaç Ayak Cami Kuzey ve Batı cepheler
- Fotoğraf 2.373:** Ankara Ağaç Ayak Cami Kuzey ve Doğu cepheler
- Fotoğraf 2.374:** Ankara Ağaç Ayak Cami iç mekan (güney cephe)
- Fotoğraf 2.375:** Ankara Ağaç Ayak Cami kuzey cephe kadınlar mahfili
- Fotoğraf 2.376:** Ankara Ağaç Ayak Cami harim tavanı göbek
- Fotoğraf 2.377:** Ankara Ağaç Ayak Cami harim tavanını sınırlandıran bordürler
- Fotoğraf 2.378:** Ankara Ağaç Ayak Cami kadınlar mahfili balkon
- Fotoğraf 2.379:** Ankara Ağaç Ayak Cami kadınlar mahfili balkon tabanı detay
- Fotoğraf 2.380:** Ankara Ağaç Ayak Cami kadınlar mahfili balkon yüzeyi süsleme detayı
- Fotoğraf 2.381:** Ankara Ağaç Ayak Cami kadınlar mahfili balkonun bindirildiği kemerler süsleme detayı
- Fotoğraf 2.382:** Ankara Ağaç Ayak Cami kadınlar mahfili alt kat tavanı altıgen göbek
- Fotoğraf 2.383:** Ankara Ağaç Ayak Cami mihrap ve minber
- Fotoğraf 2.384:** Ankara Ağaç Ayak Cami minber aynalığı detay
- Fotoğraf 2.385:** Ankara Ağaç Ayak Cami minber aynalığı detay
- Fotoğraf 2.386:** Ankara Hacı İlyas Cami güney cephe
- Fotoğraf 2.387:** Ankara Hacı İlyas Cami kuzey cephe
- Fotoğraf 2.388:** Ankara Hacı İlyas Cami doğu cephe
- Fotoğraf 2.389:** Ankara Hacı İlyas Cami batı cephe
- Fotoğraf 2.390:** Ankara Hacı İlyas Cami harim giriş kapısı
- Fotoğraf 2.391:** Ankara Hacı İlyas Cami iç mekan
- Fotoğraf 2.392:** Ankara Hacı İlyas Cami kuzey cephe kadınlar mahfili
- Fotoğraf 2.393:** Ankara Hacı İlyas Cami iç mekan doğu cephe
- Fotoğraf 2.394:** Ankara Hacı İlyas Cami iç mekan batı cephe
- Fotoğraf 2.395:** Ankara Hacı İlyas Cami ali mihrap
- Fotoğraf 2.396:** Ankara Hacı İlyas Cami ali mihrap süsleme detayı
- Fotoğraf 2.397:** Ankara Hacı İlyas Cami minber
- Fotoğraf 2.398:** Ankara Hacı İlyas Cami harim tavanı
- Fotoğraf 2.399:** Ankara Hacı İlyas Cami harim tavan göbeği
- Fotoğraf 2.400:** Ankara Hacı İlyas Cami harim tavanını sınırlandıran bordürler süsleme detayı
- Fotoğraf 2.401:** Ankara Hacı İlyas Cami kadınlar mahfili alt kat
- Fotoğraf 2.402:** Ankara Hacı İlyas Cami kadınlar mahfili alt kat ahşap dolap

Fotoğraf 2.403: Ankara Hacı İlyas Cami kadınlar mahfili alt kat ahşap dolap süsleme detayı

Fotoğraf 2.404: Kayseri Ali Hoca Cami kuzey cephe

Fotoğraf 2.405: Kayseri Ali Hoca Cami batı cephe

Fotoğraf 2.406: Kayseri Ali Hoca Cami inşa kitabesi

Fotoğraf 2.407: Kayseri Ali Hoca Cami iç mekan güney ve batı cepheler

Fotoğraf 2.408: Kayseri Ali Hoca Cami iç mekan kuzey cephe

Fotoğraf 2.409: Kayseri Ali Hoca Cami iç mekan güney ve doğu cepheler

Fotoğraf 2.410: Kayseri Ali Hoca Cami tavan

Fotoğraf 2.411: Kayseri Ali Hoca Cami mihrap

Fotoğraf 2.412: Kayseri Ali Hoca Cami mihrap süsleme detayı

Fotoğraf 2.413: Kayseri Ali Hoca Cami mihrap alınlığı vazodan çıkan çiçekler

Fotoğraf 2.414: Kayseri Ali Hoca Cami minber

Fotoğraf 2.415: Kayseri Ali Hoca Cami köşk minareye çıkan merdivenler

Fotoğraf 2.416: Kayseri Ali Hoca Cami köşk minare

Fotoğraf 2.417: Şanlıurfa Yusuf Paşa Cami avlu giriş kapısı (doğu)

Fotoğraf 2.418: Şanlıurfa Yusuf Paşa Cami avlu giriş kapısı (kuzey)

Fotoğraf 2.419: Şanlıurfa Yusuf Paşa Cami avlusu (kuzeybatıdan bakış)

Fotoğraf 2.420: Şanlıurfa Yusuf Paşa Cami avlusu (güneybatıdan bakış)

Fotoğraf 2.421: Şanlıurfa Yusuf Paşa Cami avlu batı kanadındaki revaklar

Fotoğraf 2.422: Şanlıurfa Yusuf Paşa Cami kuzey cephe

Fotoğraf 2.423: Şanlıurfa Yusuf Paşa Cami iç mekan (güney cephe)

Fotoğraf 2.424: Şanlıurfa Yusuf Paşa Cami iç mekan (kuzey cephe)

Fotoğraf 2.425: Şanlıurfa Yusuf Paşa Cami iç mekan (kuzeydoğudan bakış)

Fotoğraf 2.426: Şanlıurfa Yusuf Paşa Cami mihrap

Fotoğraf 2.427: Şanlıurfa Yusuf Paşa Cami mihrap ve minber

Fotoğraf 2.428: Şanlıurfa Yusuf Paşa Cami minber girişi süsleme detayı

Fotoğraf 2.429: Şanlıurfa Yusuf Paşa Cami minare

Fotoğraf 2.430: Kayseri Cürcürük Cami iç mekan (İlhan Özkeçeci'den)

Fotoğraf 2.431: Kayseri Cürcürük Cami inşa kitabesi (İlhan Özkeçeci'den)

Fotoğraf 2.432: Çandarlı Merkez Cami (kuzeybatıdan bakış)

Fotoğraf 2.433: Çandarlı Merkez Cami doğu cephe

Fotoğraf 2.434: Çandarlı Merkez Cami güney ve doğu cepheler

- Fotoğraf 2.435:** Çandarlı Merkez Cami kuzey cephe
- Fotoğraf 2.436:** Çandarlı Merkez Cami batı cephe
- Fotoğraf 2.437:** Çandarlı Merkez Cami harim giriş kapısı
- Fotoğraf 2.438:** Çandarlı Merkez Cami inşa kitabesi
- Fotoğraf 2.439:** Çandarlı Merkez Cami iç mekan mihrap cephesi (Çağlayan Hergül'den)
- Fotoğraf 2.440:** Çandarlı Merkez Cami kuzey cephe kadınlar mahfili (Çağlayan Hergül'den)
- Fotoğraf 2.441:** Çandarlı Merkez Cami mihrap detay (Çağlayan Hergül'den)
- Fotoğraf 2.442:** Kayseri Molu Köyü Cami batı cephe
- Fotoğraf 2.443:** Kayseri Molu Köyü Cami doğu cephe
- Fotoğraf 2.444:** Kayseri Molu Köyü Cami güney cephe
- Fotoğraf 2.445:** Kayseri Molu Köyü Cami doğu ve kuzey cepheler
- Fotoğraf 2.446:** Kayseri Molu Köyü Cami son cemaat yeri mekanı
- Fotoğraf 2.447:** Kayseri Molu Köyü Cami harim giriş kapısı
- Fotoğraf 2.448:** Kayseri Molu Köyü Cami inşa kitabesi
- Fotoğraf 2.449:** Kayseri Molu Köyü Cami iç mekan güney cephe
- Fotoğraf 2.450:** Kayseri Molu Köyü Cami iç mekan doğu cephe
- Fotoğraf 2.451:** Kayseri Molu Köyü Cami iç mekan batı cephe
- Fotoğraf 2.452:** Kayseri Molu Köyü Cami iç mekan kuzey cephe
- Fotoğraf 2.453:** Kayseri Molu Köyü Cami iç mekan kubbeye geçiş öğeleri süsleme detayı
- Fotoğraf 2.454:** Kayseri Molu Köyü Cami kubbe
- Fotoğraf 2.455:** Kayseri Molu Köyü Cami mihrap
- Fotoğraf 2.456:** Kayseri Molu Köyü Cami mihrap altlığı süsleme detayı
- Fotoğraf 2.457:** Kayseri Molu Köyü Cami mihrap kavsarası süsleme detayı
- Fotoğraf 2.458:** Kayseri Molu Köyü Cami mihrap kemer köşeleri süsleme detayı
- Fotoğraf 2.459:** Kayseri Molu Köyü Cami mihrap alınlığı süsleme detayı
- Fotoğraf 2.460:** Kayseri Molu Köyü Cami mihrap taç kısmı
- Fotoğraf 2.461:** Kayseri Molu Köyü Cami minber
- Fotoğraf 2.462:** Kayseri Molu Köyü Cami minber aynalığı süsleme detayı
- Fotoğraf 2.463:** Kayseri Molu Köyü Cami minber giriş cephesi süsleme detayı
- Fotoğraf 2.464:** Kayseri Molu Köyü Cami minber giriş kapısı arka cephe süsleme detayı
- Fotoğraf 2.465:** Kayseri Molu Köyü Cami minber aynalığı çevreleyen bordürler detay
- Fotoğraf 2.466:** Kayseri Molu Köyü Cami minber köşk korkuluğu süsleme detayı

Fotoğraf 2.467: Kayseri Molu Köyü Cami minber korkulukları süsleme detayı

Fotoğraf 2.468: Kayseri Molu Köyü Cami minare

Fotoğraf 2.469: Kayseri Hasinli Cami son cemaat yeri revağı

Fotoğraf 2.470: Kayseri Hasinli Cami doğu cephe

Fotoğraf 2.471: Kayseri Hasinli Cami batı cephe

Fotoğraf 2.472: Kayseri Hasinli Cami güney cephe

Fotoğraf 2.473: Kayseri Hasinli Cami kuzey cephe

Fotoğraf 2.474: Kayseri Hasinli Cami kuzey cephede kapının doğusundaki mihrabiye nişi süsleme detayı

Fotoğraf 2.475: Kayseri Hasinli Cami kuzey cephede kapının doğusundaki pencere süsleme detayı

Fotoğraf 2.476: Kayseri Hasinli Cami kuzey cephede kapının batısındaki mihrabiye nişi süsleme detayı

Fotoğraf 2.477: Kayseri Hasinli Cami kuzey cephe kapının batısındaki pencere

Fotoğraf 2.478: Kayseri Hasinli Cami kuzey cephe sonradan kapatılmış pencere süsleme detayı

Fotoğraf 2.479: Kayseri Hasinli Cami harim giriş kapısı

Fotoğraf 2.480: Kayseri Hasinli Cami harim giriş kapısı esas giriş açıklığı alınlık süsleme detayı

Fotoğraf 2.481: Kayseri Hasinli Cami harim giriş kapısı esas giriş açıklığı kemer köşesi vazodan çıkan lale ve karanfiller

Fotoğraf 2.482: Kayseri Hasinli Cami harim giriş kapısı kemer köşesi vazodan çıkan lale ve karanfiller

Fotoğraf 2.483: Kayseri Hasinli Cami inşa kitabesi

Fotoğraf 2.484: Kayseri Hasinli Cami iç mekan kuzey cephe (Yıldıray Özbek'ten)

Fotoğraf 2.485: Kayseri Hasinli Cami harim tavanı (Yıldıray Özbek'ten)

Fotoğraf 2.486: Kayseri Hasinli Cami mihrap (Remzi Aydın'dan)

Fotoğraf 2.487: Kayseri Hasinli Cami mihrap bordür detayı (Remzi Aydın'dan)

Fotoğraf 2.488: Kayseri Hasinli Cami mihrap kemer köşesi vazodan çıkan lale ve karanfiller (Remzi Aydın'dan)

Fotoğraf 2.489: Kayseri Hasinli Cami minber (Yıldıray Özbek'ten)

Fotoğraf 2.490: Kayseri Hasinli Cami minare

Fotoğraf 2.491: Merzifon Hacı Hasan Cami kuzey ve batı cepheler

- Fotoğraf 2.492:** Merzifon Hacı Hasan Cami güney ve batı cepheler
- Fotoğraf 2.493:** Merzifon Hacı Hasan Cami kuzey cephe
- Fotoğraf 2.494:** Merzifon Hacı Hasan Cami harim giriş kapısı
- Fotoğraf 2.495:** Merzifon Hacı Hasan Cami iç mekan
- Fotoğraf 2.496:** Merzifon Hacı Hasan Cami iç mekan doğu cephe
- Fotoğraf 2.497:** Merzifon Hacı Hasan Cami iç mekan batı cephe
- Fotoğraf 2.498:** Merzifon Hacı Hasan Cami iç mekan kuzey cephe ve kadınlar mahfili
- Fotoğraf 2.499:** Merzifon Hacı Hasan Cami tavan ve göbek
- Fotoğraf 2.500:** Merzifon Hacı Hasan Cami ahşap kubbe
- Fotoğraf 2.501:** Merzifon Hacı Hasan Cami tavan süsleme detayı
- Fotoğraf 2.502:** Merzifon Hacı Hasan Cami tavan süsleme detayı
- Fotoğraf 2.503:** Merzifon Hacı Hasan Cami tavanı çevreleyen yazı kuşaklarından detay
- Fotoğraf 2.504:** Merzifon Hacı Hasan Cami mihrap
- Fotoğraf 2.505:** Merzifon Hacı Hasan Cami minber
- Fotoğraf 2.506:** Merzifon Hacı Hasan Cami minber aynalığı süsleme detay
- Fotoğraf 2.507:** Merzifon Hacı Hasan Cami son cemaat yeri
- Fotoğraf 2.508:** Ankara Leblebicioğlu Cami kuzey cephe
- Fotoğraf 2.509:** Ankara Leblebicioğlu Cami batı cephe
- Fotoğraf 2.510:** Ankara Leblebicioğlu Cami batı ve güney cepheler
- Fotoğraf 2.511:** Ankara Leblebicioğlu Cami son cemaat yeri revağı dış cephe
- Fotoğraf 2.512:** Ankara Leblebicioğlu Cami harim giriş kapısı
- Fotoğraf 2.513:** Ankara Leblebicioğlu Cami iç mekan güney cephe
- Fotoğraf 2.514:** Ankara Leblebicioğlu Cami iç mekan batı cephe
- Fotoğraf 2.515:** Ankara Leblebicioğlu Cami iç mekan doğu cephe
- Fotoğraf 2.516:** Ankara Leblebicioğlu Cami iç mekan kuzey cephe kadınlar mahfili
- Fotoğraf 2.517:** Ankara Leblebicioğlu Cami kadınlar mahfilinden ahşap tavan
- Fotoğraf 2.518:** Ankara Leblebicioğlu Cami altıgen tavan göbeği
- Fotoğraf 2.519:** Ankara Leblebicioğlu Cami tavanı sınırlayan bordürler
- Fotoğraf 2.520:** Ankara Leblebicioğlu Cami kadınlar mahfili balkonu taban
- Fotoğraf 2.521:** Ankara Leblebicioğlu Cami kadınlar mahfili balkonu taban süsleme detayı
- Fotoğraf 2.522:** Ankara Leblebicioğlu Cami mihrap
- Fotoğraf 2.523:** Ankara Leblebicioğlu Cami minber

- Fotoğraf 2.524:** Ankara Leblebicioğlu Cami minber korkuluğu süsleme detayı
- Fotoğraf 2.525:** Erzurum Pervizoğlu Cami batı cephe
- Fotoğraf 2.526:** Erzurum Pervizoğlu Cami doğu cephe
- Fotoğraf 2.527:** Erzurum Pervizoğlu Cami batı ve güney cepheler
- Fotoğraf 2.528:** Erzurum Pervizoğlu Cami kuzey cephe son cemaat yeri revağı
- Fotoğraf 2.529:** Erzurum Pervizoğlu Cami kuzey cephe
- Fotoğraf 2.530:** Erzurum Pervizoğlu Cami harim giriş kapısı
- Fotoğraf 2.531:** Erzurum Pervizoğlu Cami iç mekan güney cephe
- Fotoğraf 2.532:** Erzurum Pervizoğlu Cami iç mekan kuzey cephe kadınlar mahfili
- Fotoğraf 2.533:** Erzurum Pervizoğlu Cami iç mekan batı cephe
- Fotoğraf 2.534:** Erzurum Pervizoğlu Cami iç mekan doğu cephe
- Fotoğraf 2.535:** Erzurum Pervizoğlu Cami kubbe
- Fotoğraf 2.536:** Erzurum Pervizoğlu Cami kubbe eteği kalemişi süsleme detayı
- Fotoğraf 2.537:** Erzurum Pervizoğlu Cami mihrap
- Fotoğraf 2.538:** Erzurum Pervizoğlu Cami minber
- Fotoğraf 2.539:** Erzurum Pervizoğlu Cami minare
- Fotoğraf 2.540:** Bigadiç Yeşilli Cami doğu cephe
- Fotoğraf 2.541:** Bigadiç Yeşilli Cami güney cephe
- Fotoğraf 2.542:** Bigadiç Yeşilli Cami batı cephe
- Fotoğraf 2.543:** Bigadiç Yeşilli Cami kuzey cephe
- Fotoğraf 2.544:** Bigadiç Yeşilli Cami iç mekan güney cephe
- Fotoğraf 2.545:** Bigadiç Yeşilli Cami iç mekan batı cephe
- Fotoğraf 2.546:** Bigadiç Yeşilli Cami iç mekan doğu cephe
- Fotoğraf 2.547:** Bigadiç Yeşilli Cami iç mekan kuzey cephe
- Fotoğraf 2.548:** Bigadiç Yeşilli Cami mihrap
- Fotoğraf 2.549:** Bigadiç Yeşilli Cami minber
- Fotoğraf 2.550:** Bigadiç Yeşilli Cami harim tavanı
- Fotoğraf 2.551:** Bigadiç Yeşilli Cami son cemaat yeri revağı
- Fotoğraf 2.552:** Kahramanmaraş Nuh (Ahmet Efendi) Cami güney ve doğu cepheler
- Fotoğraf 2.553:** Kahramanmaraş Nuh (Ahmet Efendi) Cami kuzey cephe
- Fotoğraf 2.554:** Kahramanmaraş Nuh (Ahmet Efendi) Cami kuzeyindeki avlu
- Fotoğraf 2.555:** Kahramanmaraş Nuh (Ahmet Efendi) Cami avlu doğu duvarı ve giriş kapısı

Fotoğraf 2.556: Kahramanmaraş Nuh (Ahmet Efendi) Cami avlu giriş kapısı üzerindeki tamir kitabesi

Fotoğraf 2.557: Kahramanmaraş Nuh (Ahmet Efendi) Cami iç mekan güney cephe

Fotoğraf 2.558: Kahramanmaraş Nuh (Ahmet Efendi) Cami iç mekan doğu cephe

Fotoğraf 2.559: Kahramanmaraş Nuh (Ahmet Efendi) Cami iç mekan batı cephe

Fotoğraf 2.560: Kahramanmaraş Nuh (Ahmet Efendi) Cami iç mekan kuzey cephe

Fotoğraf 2.561: Kahramanmaraş Nuh (Ahmet Efendi) Cami ahşap tavan ve kubbe

Fotoğraf 2.562: Kahramanmaraş Nuh (Ahmet Efendi) Cami mihrap ve minber

Fotoğraf 2.563: Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami kuzey ve batı cepheler

Fotoğraf 2.564: Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami güney cephe

Fotoğraf 2.565: Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami doğu cephe

Fotoğraf 2.566: Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami son cemaat yeri revağı

Fotoğraf 2.567: Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami son cemaat yeri revağı örtü sistemi

Fotoğraf 2.568: Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami mükebbire

Fotoğraf 2.569: Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami harim giriş kapısı

Fotoğraf 2.570: Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami inşa kitabesi (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 380102024-FT003 nolu dosyadan)

Fotoğraf 2.571: Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami iç mekan güney ve batı cepheler

Fotoğraf 2.572: Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami iç mekan doğu cephe

Fotoğraf 2.573: Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami iç mekan batı cephe

Fotoğraf 2.574: Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami iç mekan kuzey cephe ve kadınlar mahfili

Fotoğraf 2.575: Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami mihrap

Fotoğraf 2.576: Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami minber

Fotoğraf 2.577: Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami minber giriş kapısı süsleme detayı

Fotoğraf 2.578: Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami pencereler renkli cam işçiliği

Fotoğraf 2.579: Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami avlusu kuzey bölüm

Fotoğraf 2.580: Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami avlusu batı bölüm

Fotoğraf 2.581: Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami güney ve batı cephelerdeki kuş evleri

Fotoğraf 2.582: Erzurum Derviş Ağa Cami genel görünüş (kuzeyden)

Fotoğraf 2.583: Erzurum Derviş Ağa Cami doğu cephe

Fotoğraf 2.584: Erzurum Derviş Ağa Cami güney cephe

Fotoğraf 2.585: Erzurum Derviş Ağa Cami son cemaat yeri revağı

- Fotoğraf 2.586:** Erzurum Derviş Ağa Cami kuzey cephe
- Fotoğraf 2.587:** Erzurum Derviş Ağa Cami son cemaat yeri revağı örtü sistemi
- Fotoğraf 2.588:** Erzurum Derviş Ağa Cami harim giriş kapısı
- Fotoğraf 2.589:** Erzurum Derviş Ağa Cami harim giriş kapısı üzerindeki tamir kitabesi
- Fotoğraf 2.590:** Erzurum Derviş Ağa Cami iç mekan güney cephe
- Fotoğraf 2.591:** Erzurum Derviş Ağa Cami iç mekan doğu cephe
- Fotoğraf 2.592:** Erzurum Derviş Ağa Cami iç mekan batı cephe
- Fotoğraf 2.593:** Erzurum Derviş Ağa Cami iç mekan kuzey cephe kadınlar mahfili
- Fotoğraf 2.594:** Erzurum Derviş Ağa Cami alt sıradaki pencerelerin üstünde yer alan süslemelerden detay
- Fotoğraf 2.595:** Erzurum Derviş Ağa Cami kubbeye geçiş öğelerindeki süslemelerden detay
- Fotoğraf 2.596:** Erzurum Derviş Ağa Cami kubbe yüzeyindeki süslemelerden detay
- Fotoğraf 2.597:** Erzurum Derviş Ağa Cami kubbe eteğindeki yazıt ve süslemelerden detay
- Fotoğraf 2.598:** Erzurum Derviş Ağa Cami kubbe göbeği
- Fotoğraf 2.599:** Nevşehir Kara Cami genel görünüş (kuzeybatıdan bakış)
- Fotoğraf 2.600:** Nevşehir Kara Cami güney ve doğu cepheler
- Fotoğraf 2.601:** Nevşehir Kara Cami avlu giriş kapısı
- Fotoğraf 2.602:** Nevşehir Kara Cami avlu giriş kapısındaki taş süsleme detayı
- Fotoğraf 2.603:** Nevşehir Kara Cami avlu giriş kapısı üzerindeki inşa kitabesi
- Fotoğraf 2.604:** Nevşehir Kara Cami avlu (doğudan bakış)
- Fotoğraf 2.605:** Nevşehir Kara Cami son cemaat yeri revağı ve kuzey cephe
- Fotoğraf 2.606:** Nevşehir Kara Cami harim giriş kapısı
- Fotoğraf 2.607:** Nevşehir Kara Cami harim giriş kapısı üzerindeki inşa kitabesi
- Fotoğraf 2.608:** Nevşehir Kara Cami iç mekan güney cephe
- Fotoğraf 2.609:** Nevşehir Kara Cami iç mekan batı cephe
- Fotoğraf 2.610:** Nevşehir Kara Cami iç mekan doğu cephe
- Fotoğraf 2.611:** Nevşehir Kara Cami iç mekan kuzey cephe ve kadınlar mahfili
- Fotoğraf 2.612:** Nevşehir Kara Cami mihrap ve minber
- Fotoğraf 2.613:** Nevşehir Kara Cami minber köşk kısmı taş süsleme detayı
- Fotoğraf 2.614:** Nevşehir Kara Cami minare detay
- Fotoğraf 2.615:** Nevşehir Kara Cami avlu duvarları

- Fotoğraf 2.616:** Erzurum Bakırcı Cami doğu cephe
- Fotoğraf 2.617:** Erzurum Bakırcı Cami batı cephe
- Fotoğraf 2.618:** Erzurum Bakırcı Cami batı ve güney cepheler
- Fotoğraf 2.619:** Erzurum Bakırcı Cami kuzey cephe
- Fotoğraf 2.620:** Erzurum Bakırcı Cami son cemaat yeri revağı
- Fotoğraf 2.621:** Erzurum Bakırcı Cami harim giriş kapısı
- Fotoğraf 2.622:** Erzurum Bakırcı Cami inşa kitabesi
- Fotoğraf 2.623:** Erzurum Bakırcı Cami iç mekan güney cephe
- Fotoğraf 2.624:** Erzurum Bakırcı Cami iç mekan batı cephe
- Fotoğraf 2.625:** Erzurum Bakırcı Cami iç mekan kuzey cephe
- Fotoğraf 2.626:** Erzurum Bakırcı Cami mihrap
- Fotoğraf 2.627:** Erzurum Bakırcı Cami minber
- Fotoğraf 2.628:** Erzurum Bakırcı Cami kadınlar mahfili kuzey cephe kalemişi bezeme
- Fotoğraf 2.629:** Erzurum Bakırcı Cami kadınlar mahfili kalemişi bezeme
- Fotoğraf 2.630:** Erzurum Bakırcı Cami kadınlar mahfili kalemişi bezeme
- Fotoğraf 2.631:** Erzurum Bakırcı Cami kadınlar mahfili güney cephe kalemişi bezeme
- Fotoğraf 2.632:** Erzurum Bakırcı Cami kadınlar mahfili taban kalemişi bezeme
- Fotoğraf 2.633:** Erzurum Bakırcı Cami kadınlar mahfili kemerler kalemişi bezeme
- Fotoğraf 2.634:** Erzurum Bakırcı Cami kadınlar mahfili kalemişi süsleme detay
- Fotoğraf 2.635:** Erzurum Bakırcı Cami kadınlar mahfili balkon kalemişi bezeme
- Fotoğraf 2.636:** Erzurum Bakırcı Cami kadınlar mahfili balkon korkuluğu kalemişi bezeme
- Fotoğraf 2.637:** Erzurum Bakırcı Cami harim giriş kapısı üstü kalemişi bezeme detayı
- Fotoğraf 2.638:** Erzurum Bakırcı Cami kubbe göbeği kalemişi bezeme
- Fotoğraf 2.639:** Erzurum Bakırcı Cami avlu (doğudan bakış)
- Fotoğraf 2.640:** Erzurum Bakırcı Cami minare
- Fotoğraf 2.641:** Şanlıurfa Hacı Lütfullah Cami avlu giriş kapısı
- Fotoğraf 2.642:** Şanlıurfa Hacı Lütfullah Cami kuzey cephe
- Fotoğraf 2.643:** Şanlıurfa Hacı Lütfullah Cami güney cephe
- Fotoğraf 2.644:** Şanlıurfa Hacı Lütfullah Cami son cemaat yeri revağı
- Fotoğraf 2.645:** Şanlıurfa Hacı Lütfullah Cami harim giriş kapısı (batı)
- Fotoğraf 2.646:** Şanlıurfa Hacı Lütfullah Cami harim giriş kapısı (doğu)
- Fotoğraf 2.647:** Şanlıurfa Hacı Lütfullah Cami iç mekan (doğu cephe)

Fotoğraf 2.648: Şanlıurfa Hacı Lütfullah Cami iç mekan (batı cephe)

Fotoğraf 2.649: Şanlıurfa Hacı Lütfullah Cami iç mekan (güney cephe)

Fotoğraf 2.650: Şanlıurfa Hacı Lütfullah Cami mihrap

Fotoğraf 2.651: Şanlıurfa Hacı Lütfullah Cami köşk minare

Fotoğraf 2.652: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami genel görünüş

Fotoğraf 2.653: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami kuzey cephe ve son cemaat yeri revağı

Fotoğraf 2.654: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami doğu cephe

Fotoğraf 2.655: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami güney cephe

Fotoğraf 2.656: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami batı cephe

Fotoğraf 2.657: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami batı cephe

Fotoğraf 2.658: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa inşa kitabesi

Fotoğraf 2.659: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa iç mekan güney cephe

Fotoğraf 2.660: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa iç mekan batı cephe

Fotoğraf 2.661: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa iç mekan doğu cephe

Fotoğraf 2.662: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa iç mekan kuzey cephe ve kadınlar mahfili

Fotoğraf 2.663: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa harim tavanı

Fotoğraf 2.664: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa mihrap

Fotoğraf 2.665: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa minber

Fotoğraf 2.666: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa minber aynalığı kalemişi süsleme detayı

Fotoğraf 2.667: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa minber aynalığı kalemişi süsleme detayı

Fotoğraf 2.668: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa minber aynalığı kalemişi süsleme detayı

Fotoğraf 2.669: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa tavanı taşıyan kemerlerin aralarındaki yüzeylerde yer alan kalemişi süslemeden detay

Fotoğraf 2.670: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa tavanı taşıyan kemerlerin aralarındaki yüzeylerde yer alan kalemişi süslemeden detay

Fotoğraf 2.671: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa harimi aydınlatan pencereler renkli cam işçiliği

Fotoğraf 2.672: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami kadınlar mahfili tavanı

- Fotoğraf 2.673:** Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami minare
- Fotoğraf 2.674:** Adana Yeni Cami genel görünüş (güney cephe)
- Fotoğraf 2.675:** Adana Yeni Cami batı cephe
- Fotoğraf 2.676:** Adana Yeni Cami avlu giriş kapısı
- Fotoğraf 2.677:** Adana Yeni Cami inşa kitabesi
- Fotoğraf 2.678:** Adana Yeni Cami avlu
- Fotoğraf 2.679:** Adana Yeni Cami harime sonradan eklenen bölüm
- Fotoğraf 2.680:** Adana Yeni Cami harim kuzey cephesi orijinal duvar
- Fotoğraf 2.681:** Adana Yeni Cami harim kuzey cephesi orijinal bölüm güney cephe
- Fotoğraf 2.682:** Adana Yeni Cami harim kuzey cephesi orijinal bölüm
- Fotoğraf 2.683:** Adana Yeni Cami harim kuzey cephesi orijinal bölüm batı cephe
- Fotoğraf 2.684:** Adana Yeni Cami harim kuzey cephesi orijinal bölüm doğu cephe
- Fotoğraf 2.685:** Adana Yeni Cami mihrap
- Fotoğraf 2.686:** Adana Yeni Cami mihrap üstü taş bezeme
- Fotoğraf 2.687:** Adana Yeni Cami minareye çıkan merdivenler
- Fotoğraf 2.688:** Adana Yeni Cami minare
- Fotoğraf 2.689:** Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami batı cephe
- Fotoğraf 2.690:** Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami güney cephe
- Fotoğraf 2.691:** Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami doğu cephe
- Fotoğraf 2.692:** Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami avlu giriş kapısı
- Fotoğraf 2.693:** Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami avlu giriş kapısı süsleme detayı
- Fotoğraf 2.694:** Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami şadırvan
- Fotoğraf 2.695:** Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami kuzey cephe
- Fotoğraf 2.696:** Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami iç mekan güney cephe
- Fotoğraf 2.697:** Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami iç mekan doğu cephe
- Fotoğraf 2.698:** Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami iç mekan batı cephe
- Fotoğraf 2.699:** Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami kuzey cephe ve kadınlar mahfili
- Fotoğraf 2.700:** Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami harim tavanı
- Fotoğraf 2.701:** Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami harim tavanı detay
- Fotoğraf 2.702:** Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami harim tavanı süsleme detayı
- Fotoğraf 2.703:** Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami harim tavanı süsleme detayı
- Fotoğraf 2.704:** Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami mihrap
- Fotoğraf 2.705:** Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami minber

- Fotoğraf 2.706:** Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami minber aynalığı detay
- Fotoğraf 2.707:** Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami son cemaat yeri mekanı
- Fotoğraf 2.708:** Nar Kasabası Eski Cami genel görünüş
- Fotoğraf 2.709:** Nar Kasabası Eski Cami güney ve batı cepheler
- Fotoğraf 2.710:** Nar Kasabası Eski Cami doğu cephe
- Fotoğraf 2.711:** Nar Kasabası Eski Cami harim giriş kapısı
- Fotoğraf 2.712:** Nar Kasabası Eski Cami iç mekan güney cephe
- Fotoğraf 2.713:** Nar Kasabası Eski Cami mihrap ve minber
- Fotoğraf 2.714:** Nar Kasabası Eski Cami harimin kuzeyindeki eyvan
- Fotoğraf 2.715:** Nar Kasabası Eski Cami minare
- Fotoğraf 2.716:** Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami batı cephe
- Fotoğraf 2.717:** Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami harim batı kapısı üzerindeki inşa kitabesi
- Fotoğraf 2.718:** Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami kuzey cephe ve son cemaat yeri revağı
- Fotoğraf 2.719:** Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami harim giriş kapısı (kuzey)
- Fotoğraf 2.720:** Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami kuzey giriş kapısı üzerindeki inşa kitabesi
- Fotoğraf 2.721:** Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami iç mekan güney cephe
- Fotoğraf 2.722:** Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami iç mekan doğu cephe
- Fotoğraf 2.723:** Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami iç mekan güney ve batı cepheler
- Fotoğraf 2.724:** Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami iç mekan kuzey cephe
- Fotoğraf 2.725:** Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami harim tavanı ve göbek
- Fotoğraf 2.726:** Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami mihrap
- Fotoğraf 2.727:** Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami minber
- Fotoğraf 2.728:** Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami minber aynalığı detay
- Fotoğraf 2.729:** Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami şadırvan
- Fotoğraf 2.730:** Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami şadırvan taş bezeme detayı
- Fotoğraf 2.731:** Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami şadırvan taş bezeme detayı
- Fotoğraf 2.732:** Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami şadırvan taş bezeme detayı
- Fotoğraf 2.733:** Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami minare
- Fotoğraf 2.734:** Şanlıurfa Hüseyin Paşa Cami güney cephe
- Fotoğraf 2.735:** Şanlıurfa Hüseyin Paşa Cami kuzey cephe

- Fotoğraf 2.736:** Şanlıurfa Hüseyin Paşa Cami son cemaat yeri revağı (batıdan bakış)
- Fotoğraf 2.737:** Şanlıurfa Hüseyin Paşa Cami harim giriş kapısı
- Fotoğraf 2.738:** Şanlıurfa Hüseyin Paşa Cami inşa kitabesi
- Fotoğraf 2.739:** Şanlıurfa Hüseyin Paşa Cami iç mekan güney cephe
- Fotoğraf 2.740:** Şanlıurfa Hüseyin Paşa Cami iç mekan doğu cephe
- Fotoğraf 2.741:** Şanlıurfa Hüseyin Paşa Cami iç mekan batı cephe
- Fotoğraf 2.742:** Şanlıurfa Hüseyin Paşa Cami mihrap ve minber
- Fotoğraf 2.743:** Şanlıurfa Hüseyin Paşa Cami kubbe
- Fotoğraf 2.744:** Gaziantep Ahmet Çelebi (Ramazaniye) Medresesi giriş cephesi
- Fotoğraf 2.745:** Gaziantep Ahmet Çelebi (Ramazaniye) Medresesi giriş kapısı
- Fotoğraf 2.746:** Gaziantep Ahmet Çelebi (Ramazaniye) Medresesi avlu
- Fotoğraf 2.747:** Erzurum Pervizoğlu Medresesi doğu cephe
- Fotoğraf 2.748:** Erzurum Pervizoğlu Medresesi güney cephe
- Fotoğraf 2.749:** Erzurum Pervizoğlu Medresesi öğrenci hücrelerinden örnek (iç mekan)
- Fotoğraf 2.750:** Erzurum Pervizoğlu Medresesi öğrenci hücreleri örtü sistemi
- Fotoğraf 2.751:** Şanlıurfa Dabbağhâne (İbrahimiye) Medresesi giriş cephesi (güney cephe) batıdan bakış
- Fotoğraf 2.752:** Şanlıurfa Dabbağhâne (İbrahimiye) Medresesi giriş cephesi (güney cephe) doğudan bakış
- Fotoğraf 2.753:** Şanlıurfa Dabbağhâne (İbrahimiye) Medresesi giriş kapısı
- Fotoğraf 2.754:** Şanlıurfa Dabbağhâne (İbrahimiye) Medresesi inşa kitabesi
- Fotoğraf 2.755:** Şanlıurfa Dabbağhâne (İbrahimiye) Medresesi üstten görünüş (Mehmet Memiş'ten)
- Fotoğraf 2.756:** İspir Kadioğlu Medresesi giriş cephesi (kuzey cephe)
- Fotoğraf 2.757:** İspir Kadioğlu Medresesi giriş kapısı
- Fotoğraf 2.758:** İspir Kadioğlu Medresesi inşa kitabesi
- Fotoğraf 2.759:** İspir Kadioğlu Medresesi avlu (A. Murat Aktemur-İ.Umut Kukaracı'dan)
- Fotoğraf 2.760:** Kayseri Vezir Hanı genel görünüş (Yıldıray Özbek'ten)
- Fotoğraf 2.761:** Kayseri Vezir Hanı giriş cephesi (doğu cephe)
- Fotoğraf 2.762:** Kayseri Vezir Hanı giriş kapısı
- Fotoğraf 2.763:** Kayseri Vezir Hanı birinci avlu
- Fotoğraf 2.764:** Kayseri Vezir Hanı ikinci avlu
- Fotoğraf 2.765:** Kayseri Vezir Hanı ikinci avlu

Fotoğraf 2.766: Kayseri Vezir Hanı ikinci avlu revak sistemi

Fotoğraf 2.767: Kayseri Vezir Hanı üçüncü avlu

Fotoğraf 2.768: Diyarbakır Zübeyde Hanım Türbesi genel görünüş

Fotoğraf 2.769: Diyarbakır Zübeyde Hanım Türbesi iç mekan

Fotoğraf 2.770: Diyarbakır Zübeyde Hanım Türbesi pandantif üzerindeki taş bezeme detayı

Fotoğraf 2.771: Diyarbakır Zübeyde Hanım Türbesi kuzey cephe yazıt

Fotoğraf 2.772: Erzurum Derviş Ağa Türbesi genel görünüş

Fotoğraf 2.773: Erzurum Derviş Ağa Türbesi örtü sistemi

Fotoğraf 2.774: Babakale giriş kapısı

Fotoğraf 2.775: Babakale inşa kitabesi

Fotoğraf 2.776: Babakale avlu

Fotoğraf 2.777: Babakale avlu

Fotoğraf 2.778: Babakale denize bakan dış cephe

Fotoğraf 2.779: Babakale cami minaresinin kalıntısı

Fotoğraf 2.780: Erzurum Saray Hamamı kuzey cephe

Fotoğraf 2.781: Erzurum Saray Hamamı doğu cephe

Fotoğraf 2.782: Erzurum Saray Hamamı kuzey ve batı cepheler

Fotoğraf 2.783: Erzurum Saray Hamamı soğukluk mekanı

Fotoğraf 2.784: Erzurum Saray Hamamı ılıkılık mekanı

Fotoğraf 2.785: Erzurum Saray Hamamı ılıkılık mekânını örten kubbelerdeki altıgen fil gözleri

Fotoğraf 2.786: Erzurum Saray Hamamı sıcaklık mekanı

Fotoğraf 2.787: Şanlıurfa Vezir Hamamı doğu cephe

Fotoğraf 2.788: Şanlıurfa Vezir Hamamı soğukluk mekanı (Emine Dağtekin'den)

Fotoğraf 2.789: Şanlıurfa Vezir Hamamı soğukluk mekanı kubbeye geçiş elemanları (restorasyon esnası)

Fotoğraf 2.790: Şanlıurfa Vezir Hamamı soğukluk mekanı kubbe

Fotoğraf 2.791: Şanlıurfa Vezir Hamamı ılıkılık mekanı üst örtü

Fotoğraf 2.792: Şanlıurfa Vezir Hamamı sıcaklık mekanı eyvan ve halvet hücresi (Emine Dağtekin'den)

Fotoğraf 2.793: Şanlıurfa Vezir Hamamı sıcaklık mekanı kurnalar

Fotoğraf 2.794: Şanlıurfa Vezir Hamamı halvet kubbelerinden örnek

Fotoğraf 2.795: Darende Hüseyin Paşa Hamamı genel görünüş

Fotoğraf 2.796: Darende Hüseyin Paşa Hamamı güney cephe

Fotoğraf 2.797: Darende Hüseyin Paşa Hamamı kuzey cephe

Fotoğraf 2.798: Darende Hüseyin Paşa Hamamı batı cephe

Fotoğraf 2.799: Darende Hüseyin Paşa Hamamı soyunmalık mekanı

Fotoğraf 2.800: Adana Yeni Hamam batı cephe

Fotoğraf 2.801: Adana Yeni Hamam soğukluk kuzey cephe

Fotoğraf 2.802: Adana Yeni Hamam doğu cephe

Fotoğraf 2.803: Adana Yeni Hamam giriş kapısı

Fotoğraf 2.804: Adana Yeni Hamam ılıklik mekanı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 010101015-FT002-1989 nolu dosya)

Fotoğraf 2.805: Adana Yeni Hamam sıcaklik mekanı kubbe (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 010101015-FT002-1989 nolu dosya)

Fotoğraf 2.806: Adana Yeni Hamam sıcaklik mekanı kurnalardan örnek (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 010101015-FT002-1989 nolu dosya)

Fotoğraf 2.807: Babakale Çifte Hamam erkekler bölümü soyunmalık mekanının durumu

Fotoğraf 2.808: Babakale Çifte Hamam su deposu

Fotoğraf 2.809: Babakale Çifte Hamam ılıklik mekanı

Fotoğraf 2.810: Babakale Çifte Hamam ılıklik mekanı graffitilerden örnek

Fotoğraf 2.811: Babakale Çifte Hamam erkekler bölümü sıcaklik mekanı

Fotoğraf 2.812: Babakale Çifte Hamam erkekler bölümü sıcaklik mekanı kurnalar

Fotoğraf 2.813: Babakale Çifte Hamam kadınlar bölümü sıcaklik mekanı

Fotoğraf 2.814: Babakale Çifte Hamam kadınlar bölümü sıcaklik mekanı kubbe

Fotoğraf 2.815: Çeşme Şekerci Çeşmesi

Fotoğraf 2.816: Çeşme Şekerci Çeşmesi inşa kitabesi

Fotoğraf 2.817: Osmancık Baltacı Mehmet Paşa Çeşmesi

Fotoğraf 2.818: Erzurum Habip Efendi (Sıvırcık) Çeşmesi

Fotoğraf 2.819: Erzurum Habip Efendi (Sıvırcık) Çeşmesi inşa kitabesi

Fotoğraf 2.820: Şanlıurfa Hekim Dede Çeşmesi

Fotoğraf 2.821: Şanlıurfa Hekim Dede Çeşmesi inşa kitabesi

Fotoğraf 2.822: Karaman İsmail Ağa (Mansur Dede) Çeşmesi

Fotoğraf 2.823: Karaman İsmail Ağa (Mansur Dede) Çeşmesi inşa kitabesi

Fotoğraf 2.824: Niksar Halil Efendi Çeşmesi

Fotoğraf 2.825: Niksar Halil Efendi Çeşmesi vazodan çıkan lale kompozisyonu

Fotoğraf 2.826: Niksar Halil Efendi Çeşmesi inşa kitabesi

Fotoğraf 2.827: Niğde Murat Paşa Çeşmesi

Fotoğraf 2.828: Niğde Murat Paşa Çeşmesi arka cephe

Fotoğraf 2.829: Niğde Murat Paşa Çeşmesi arka inşa kitabesi

Fotoğraf 2.830: Niğde Sır Ali Çeşmesi

Fotoğraf 2.831: Niğde Sır Ali Çeşmesi inşa kitabesi

Fotoğraf 2.832: Afyon Çavuşbaş Cami Çeşmesi

Fotoğraf 2.833: Afyon Çavuşbaş Cami Çeşmesi inşa kitabesi

Fotoğraf 2.834: Kayseri Hasinli Cami Çeşmesi

Fotoğraf 2.835: Kayseri Kabasakal Müftü Çeşmesi

Fotoğraf 2.836: Kayseri Kabasakal Müftü Çeşmesi inşa kitabesi

Fotoğraf 2.837: Kayseri Subaşı Mimar Mehmet Ağa Çeşmesi

Fotoğraf 2.838: Kayseri Subaşı Mimar Mehmet Ağa Çeşmesi inşa kitabesi

Fotoğraf 2.839: Erzurum Bakırcı Cami Çeşmesi

Fotoğraf 2.840: Erzurum Hacı Mehmet (Gürcü Kapı) Çeşmesi

Fotoğraf 2.841: Erzurum Hacı Mehmet (Gürcü Kapı) Çeşmesi inşa kitabesi

Fotoğraf 2.842: Balıkesir Sülüklü Çeşme

Fotoğraf 2.843: Balıkesir Sülüklü Çeşme inşa kitabesi

Fotoğraf 2.844: Şanlıurfa Emencekzade (Kadioğlu Cami) Çeşmesi

Fotoğraf 2.845: Şanlıurfa Emencekzade (Kadioğlu Cami) Çeşmesi inşa kitabesi

Fotoğraf 2.846: Hacıbektaş Akpınar Çeşmesi

Fotoğraf 2.847: Hacıbektaş Akpınar Çeşmesi inşa kitabesi

Fotoğraf 2.848: Nevşehir Orduoğlu Çeşmesi

Fotoğraf 2.849: Nevşehir Tavukçu Çeşmesi

Fotoğraf 2.850: Nevşehir Tavukçu Çeşmesi inşa kitabesi

Fotoğraf 2.851: Nevşehir Orta Bektik Çeşmesi

Fotoğraf 2.852: Nevşehir Orta Bektik Çeşmesi inşa kitabesi

Fotoğraf 2.853: Babakale Çarşı Çeşmesi

Fotoğraf 2.854: Babakale Çarşı Çeşmesi inşa kitabesi

Fotoğraf 2.855: Babakale Çarşı Çeşmesi kuzey cephe

Fotoğraf 2.856: Babakale Yalı Çeşmesi

Fotoğraf 2.857: Babakale Yalı Çeşmesi ayna taşı detay

Fotoğraf 2.858: Babakale Kale İçindeki eşme

Fotoğraf 2.859: Kayseri Nize (Güzelköy) Mimar Mehmet Ağa eşmesi

Fotoğraf 2.860: Kayseri Nize (Güzelköy) Mimar Mehmet Ağa eşmesi süsleme detayı

GİRİŞ

III. Ahmed'in hükümdarlık yılları (1703-1730) Osmanlı Devleti'nde birçok alanda değişikliklerin görüldüğü bir geçiş dönemidir. XVII. yüzyılın ikinci yarısında etkin olan Köprülü sülalesi tarafından atılan adımların yeterli olmaması ve 1682-1699 yılları arasında gerçekleştirilen II. Viyana kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanması XVIII. yüzyılın başından itibaren devletin ekonomik zorluklarla uğraşmasına neden olmuştur. Böylesine çalkantılı bir dönemde devletin başına geçen III. Ahmed kendinden önceki hükümdarların aksine Avrupalı devletlerin üstünlüklerini kabul ederek bu doğrultuda adımlar atmıştır. III. Ahmed hükümdarlığının ilk yıllarında Karlofça Antlaşması'nın (1699) devletin üzerinde yarattığı olumsuz etkileri kısmen gidermiştir. Öyleki Osmanlı ordusu 1711 yılında Prut Nehri'nde Rusya'yı bozguna uğratmış ve kazanılan zafer kadar başarılı olmasa da devletin güvenini tekrar yerine getiren Prut Antlaşması'nı imzalamıştır. Ancak bu güven ortamı Osmanlılar'ın Avrupalı devletlerle tek başına mücadele edebileceği yanılgısına vesile olmuş ve bu doğrultuda Venedik ve Avusturya ile yapılan savaşlarda ağır yenilgiler alınmıştır. Neticede 1717 yılında sadrazamlığa getirilen Damat İbrahim Paşa'nın katkılarıyla Avusturya ile Pasarofça Antlaşması (1718) imzalanmıştır. II. Viyana Kuşatması, Karlofça Antlaşması (1699) ve Pasarofça Antlaşması (1718) gibi Osmanlı Devleti'nin politikalarını belirleyen dönüm noktaları birçok alanda olduğu gibi mimaride de belirli değişikliklerin önünü açacaktır.

III. Ahmed ve Damat İbrahim Paşa'nın Avrupalı devletleri daha yakından tanıma arzusu doğrultusunda 1720-21 yılları arasında Fransa'nın başkenti Paris'e elçi olarak gönderilen Yirmisekiz Mehmet Çelebi Fransa ziyaretinde yaptığı gözlemleri ve edindiği bilgileri bir rapor haline getirerek saraya sunmuştur. Bu rapor Osmanlı mimarisinde XVII. yüzyılın sonlarında görülmeye başlayan değişimin belirginlik kazanmasına vesile olacaktır. Öncelikle süsleme alanında ortaya çıkan bu değişim dönemin başkenti İstanbul'daki yapılarda başlamış ve belirli ölçüde Anadolu'daki mimari eserlerde de kendini göstermiştir.

Osmanlı tarihinde "Lale Devri" olarak adlandırılan bu dönemde devletin içerisinde bulunduğu ekonomik zorluklardan ötürü klasik devirde görülen geniş kapsamlı külliyelerin yerini daha mütevazı ölçülerdeki külliyeler almıştır. Bu dönemde İstanbul ve Anadolu'da inşa edilen külliyelerin çoğu bu tanıma uymaktadır. Ancak III. Ahmed'in annesi adına

Üsküdar'da yaptırdığı Yeni Valide Külliyesi ve Damat İbrahim Paşa'nın memleketinde yaptırdığı külliye klasik özellikleri devam ettiren cami merkezli geniş kapsamlı külliyelerdir. Müstakil yapılarda ise mimari anlamda münferit birkaç ayrıntı haricinde bir yenilik gözükmemekle birlikte süsleme alanında belirli motiflerin yaygınlık kazandığı anlaşılmaktadır.

III. Ahmed'in hükümdarlık yılları savaşıardan ziyade sosyal yaşamdaki değışimlerle hatırlanır. Bu dönemde özellikle devlet erkânının saray ve kasırlarda bahar aylarında eğlence, kış aylarında helva sohbetleri düzenlemeleri ve halktan kopuk bir yaşam sürdürmeleri hazin ve kanlı bir isyana vesile olmuş ve dönemin başkentindeki saray ve köşklere tümüne yakını bu isyan neticesinde yok edilmiştir.

1.Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Bu çalışmada Lale Devri (1703-1730)'nde Anadolu'da inşa edilen mimari eserlerin toplu bir biçimde ele alınarak ayrıntılı tanımı ve değerlendirilmesinin yapılması ve Osmanlı mimarisindeki yeri ve öneminin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Osmanlı mimarisinde belirli değışimlerin yaşandığı "Lale Devri" birçok yönden araştırılmıştır. Özellikle mimaride görülen değışimlerin dönemin başkenti İstanbul'da kendini göstermesi araştırmacıların İstanbul ölçekli çalışmalar yapmalarına vesile olmuştur. İstanbul'daki Lale Devri yapıları gerek özede gerekse toplu olarak birçok yayına konu olmasına rağmen Anadolu'daki yapıları toplu bir şekilde ele alıp dönemin üslubunu ön plana çıkararak değerlendiren çalışma bulunmamaktadır. Böylesine önemli bir dönemi sadece İstanbul ölçekli ele almak dönem üslubunun belirlenebilmesi açısından birtakım eksiklikleri beraberinde getirmektedir. Çalışmamızda Anadolu'da Lale Devri'nde inşa edildiğini tespit edebildiğimiz yapılar İstanbul'daki çağdaş örneklerle karşılaştırılarak paralellikleri ve farklılıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmamız bir dönem çalışması olduğu için III. Ahmet ve Damat İbrahim Paşa'yla özdeşleşen "Lale Devri" yılları çalışmanın sınırlarını belirlemektedir. III. Ahmed'in tahta çıkış yılı olan 1703 ile Patrona Halil İsyanı'nın patlak verdiği 1730 yılları arasına kitabeleri ve vakfiye kayıtlarıyla kesin olarak tarihlendirebildiğimiz yapılar katalog içerisinde yer almaktadır. Ancak bu çalışma Anadolu'da bu dönemde inşa edilmiş bütün mimari eserleri kapsamamaktadır. Zira daha sonra yapılacak araştırmalarda bu dönemde inşa edilmiş bir

mimari eserin ortaya çıkması olasıdır. Biz tespit edebildiğimiz örneklerle dönemin üslubunu ortaya koymaya çalıştık. Bunun yanı sıra Patrona Halil İsyanı'yla birlikte Lale Devri üslubunda bittiğini söylemek yanlış olacaktır. Esasen Yirmisekiz Mehmet Çelebi Efendi'nin Fransa dönüşünde getirdiği bilgilerle olgunlaşmaya başlayan bu üslup meyvelerini III. Ahmed'in hükümdarlık yıllarının sonunda vermiştir. Padişahın 1728 yılında Topkapı Sarayı önünde ve Üsküdar'da inşa ettirdiği meydan çeşmeleriyle başlayan bu değişim Lale Devri'nin hemen sonrasında inşa edilen I. Mahmut Çeşmesi, Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi, Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi ve Bereketzade Çeşmesi gibi örneklerde olgunluğa ulaşmıştır. Geç Lale Devri olarak isimlendirebileceğimiz bu dönemden Nuruosmaniye Camii'nin inşasına kadar geçen yaklaşık yirmi yıllık süre zarfında gerek dönemin başkenti İstanbul'da gerekse Anadolu'da inşa edilen mimari eserlerin incelenmesi ayrı bir tez konusudur.

Coğrafi kapsam olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun o dönemki sınırları içerisinde kalan tüm bölgelerin ele alınması yerine Anadolu coğrafyasının incelenmesi uygun görülmüştür. Zira Balkanlardan, Kuzey Afrika'ya kadar uzanan sınırlar içerisindeki yapıları incelemek gerek zaman gerekse maddi olanaklar bakımından zorlayıcı olacaktır. İleride söz konusu bölgelerdeki "Lale Devri" eserleri araştırılarak kapsam genişletilebilir. Bunun yanı sıra dönemin başkenti İstanbul ve Trakya'daki şehirler kapsam dışı bırakılmıştır. Bunun nedeni de tezin başlığıyla kapsam arasında bir tezatlık yaratmamak düşüncesidir. Ancak söz konusu şehirlerdeki "Lale Devri" eserleri yeri geldiğinde metin içerisinde karşılaştırma yapmak için kullanılmıştır.

2. Araştırmanın Yöntemi

Belirtilen zaman aralığı ve coğrafi sınırlar doğrultusunda inşa edilen mimari eserlerin tespiti için öncelikle kütüphane ve arşiv taraması yapılmıştır. Yapılan araştırmalar neticesinde ulaşılan yayın, belge, çizim ve eski fotoğraflarla konuyla ilgili bilgilerin derlemesi yapılmıştır. Yapılan literatür incelemesinin ardından tez kapsamına aldığımız yapılar 2008-2013 yılları arasında tek tek yerlerinde incelenmiş ve günümüzdeki durumları çizimler ve fotoğraflarla belgelenmiştir. Hem elde edilen literatür bilgileri hem de yerinde elde edilen gözlemler neticesinde, katalog başlıklı bölüm altında yapıların, tam ve sağlıklı mimari tanımları yapılmaya çalışılmıştır. Yapıların mimari çizimleri konusunda yayınlarda ve arşivlerde (Vakıflar Genel Müdürlüğü, Koruma Kurulu arşivleri vb.) yer alan mevcut

çizimlerden yararlanılmış ve tarafımızdan yapılan süsleme çizimleriyle metin desteklenmiştir.

Yapılan literatür ve arşiv çalışmasından sonra kitabeleri ve vakfiye kayıtları vasıtasıyla “Lale Devri” yıllarına tarihlendirebildiğimiz 30 cami, 8 medrese, 4 han, 1 arasta, 2 türbe, 1 kale, 10 hamam, 1 imaret, 1 sıbyan mektebi, 1 kütüphane ve 27 çeşme olmak üzere toplam 86 yapı bulunmaktadır. Bu yapılardan bir kısmı katalog içerisindeki 6 adet külliye yer alırken, kalanlar müstakil olarak inşa edilmiştir. Bu yapılar haricinde Afyon Yeni Cami Külliyesi’ne sonradan eklenen Muvakkithane (XX. Yüzyıl) ve Kütüphane (1904) yapıları ile Gaziantep Hüseyin Paşa Külliyesi’ne sonradan eklenen Çeşme (1872) külliye yapıları dahilinde katalog içerisine alınmıştır. İncelenen 89 yapı; Adana, Afyon, Amasya (Merzifon), Ankara, Aydın, Balıkesir (Bigadiç), Çanakkale (Babakale), Çorum (Osmancık), Diyarbakır, Erzurum, Gaziantep, İzmir (Çeşme, Çandarlı), Şanlıurfa, Kahramanmaraş, Karaman, Kayseri, Malatya (Darende), Muğla (Bodrum), Nevşehir, Niğde ve Tokat (Niksar) olmak üzere 21 farklı ilde inşa edilmiştir. Bu amaç doğrultusunda 21 il gezilmiş ve gerekli görülen ilçe ve köyler ziyaret edilmiştir. Ayrıca İstanbul’daki çağdaş örneklerden Üsküdar Yeni Valide Külliyesi, Şehzadebaşı Damat İbrahim Paşa Külliyesi ve III. Ahmed Meydan çeşmeleri yerlerinde incelenerek Anadolu’daki örneklerle karşılaştırma yapabilmek için gerekli gözlemler yapılmıştır. Çalışmamız biri metin diğeri çizim ve fotoğraflardan ibaret iki ayrı ciltte toplanmıştır.

Tezimiz “Giriş”, “*Ana Hatlarıyla Lale Devri*”, “Katalog”, “*Karşılaştırma ve Değerlendirme*” ve “Sonuç” başlıkları altında sunulmuştur. “Giriş” bölümünde yer alan alt başlıklarda konunun amacı, niteliği ve kapsamı, araştırmanın yöntemi ve ilgili kaynaklara değinilmiştir.

Girişten sonra gelen “*Ana Hatlarıyla Lale Devri*” ana başlığı altında alt başlıklar açılmıştır. “*Lale Devrinin Kavramsal ve Kronolojik Boyutu*” başlığı altında devrin siyasi ve sosyal yaşamı tanıtılmaya çalışılmıştır. “*Tarihi Şahsiyetler ve Faaliyetleri*” başlığı altında Lale Devri’yle özdeşleşen III. Ahmed, Damat İbrahim Paşa, Yirmisekiz Mehmet Çelebi, Kaymak Mustafa Paşa, Nedim ve Seyyid Vehbi gibi tanınmış şahsiyetlerin hayatları ve faaliyetleri hakkında bilgiler verilmiştir. “*İstanbul’daki Lale Devri Yapılarına Bir Bakış*” başlığı altında dönemin başkentinde Lale Devri yıllarında inşa edilen yapılar belirli bir düzenle toplu halde ele alınarak mimari ve süsleme unsurları hakkında bilgiler verilmeye

çalışılmıştır. “*Lale Devri’nde Anadolu’nun Durumu*” başlığı altında Lale Devri yıllarında Anadolu’daki kentlerin sosyal ve siyasal durumlarına değinilmiştir.

“*Katalog*” ana başlığı altında Anadolu’daki Lale Devri yapıları sekiz alt başlık altında toplanmıştır. “*Külliyeler*” alt başlığı altında incelenen altı külliye öncelikle külliyei oluşturan birimlerin yerleşim düzenlerinin tanıtıldığı “*Genel Düzen*” başlığına yer verilmiştir. Sonrasında külliye içerisindeki birimler mimari özellikleri, süsleme özellikleri ve malzeme ve teknik özellikleriyle ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. Yapıların tarihlendirilmesi ve geçirdikleri onarımlar yine alt başlıklar altında verilmiştir. Külliye haricindeki müstakil eserler “*Camiler*”, “*Medreseler*”, “*Hanlar*”, “*Türbeler*”, “*Kaleler*”, “*Hamamlar*” ve “*Çeşmeler*” başlıkları altında ayrı ayrı incelenmiş olup bu bölümlerde de külliyelerde izlenen yöntem uygulanmıştır. Eserlerin anlatımında mimari ve süsleme özelliklerinden önce fotoğraf ve çizim numaraları, inceleme tarihi, bulunduğu yer, yaptıran ve mimari alt başlıklarına yer verilmiştir. Katalog içerisindeki yapılar kronolojik sıra takip edilerek tanıtılmıştır.

“*Karşılaştırma ve Değerlendirme*” bölümünde eserlerin her biri plan şemaları ve mimari elemanları, süsleme özellikleri ve malzeme ve teknik özellikleriyle ele alınmıştır. Yapılar gerek kendi içlerinde gerek İstanbul’daki çağdaş örneklerle¹ gerekse kendinden önceki örneklerle karşılaştırılarak Osmanlı Mimarisi içerisindeki yerleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bölümdeki yapı grupları dokuz başlıkta toplanmıştır. Yapı gruplarına “*Katalog*” bölümünde uygulanan “*Mimari Özellikler*”, “*Süsleme Özellikleri*” ve “*Malzeme ve Teknik*” gibi alt başlıklara ek olarak tipoloji, mimari elemanlar ve süsleme türlerini ayrı ayrı ele alan alt başlıklar eklenmiştir. Ancak eklenen alt başlıklar tüm yapılar için standart değildir. Örneğin katalog içerisindeki iki türbede baldaken tarzda inşa edildiği için pencere ve kapı gibi mimari elemanları bulunmamaktadır. Bu suretle söz konusu başlıklar bu bölümde açılmamıştır. Bu metod gerekli görülen diğer yapı türlerinde de uygulanmıştır.

“*Sonuç*” bölümünde incelenen eserler genel hatlarıyla yorumlanmıştır. Eserlerin belli başlı özelliklerine değinilerek “*Lale Devri*” üslubu içindeki konumları belirtilmiştir.

¹ Yeni Valide Külliyesi, Çorlulu Ali Paşa Külliyesi, Ş.Başı Damat İbrahim Paşa Külliyesi, Ahmediye Külliyesi...vb.

Tezimiz içerisinde yararlanılan kaynaklar ilgili yerlerde numarandırılarak sayfa altlarındaki dipnotlarla gösterilmiştir. Kaynakların tamamına ait liste ise alfabetik sırasına göre “*Kaynakça*” başlığı altında sunulmuştur. Katalog içerisinde yer alan eserlerin mimari ve süsleme çizimleri ile fotoğrafları ikinci ciltte topluca yer almaktadır.

3. Konuyla İlgili Kaynak ve Yayınlar

“Anadolu’da Lale Devri Mimarisi (İstanbul Dışı Örnekler Üzerine Bir Araştırma)” başlığı altında verilen çalışmamızın oluşturulmasında yararlandığımız kaynakların başında kitabeler gelmektedir. Kitabesi olan yapılarda bu suretle tarihlendirme yapılabilmektedir. Kitabesi bulunmayan yapılarda ise mevcut vakfiye kayıtları ve mahkeme sicilleri tarihlendirme konusunda yardımcı olan belgelerdir.

Tez kapsamına giren mimari eserlerin bir kısmı Osmanlı Mimarisi’ni tanıtan genel yayınlara², bir kısmı belli bir yapı grubunu inceleyen yayınlara³ konu olmuştur. Lale Devri’nin meşhur şahsiyetlerinin hayat hikayelerinin, faaliyetlerinin ve vakfiyelerinin yayınlandığı⁴ ve Lale Devri’nin siyasi ve sosyal yaşamını genel olarak⁵ veya bir şehir

²Mevcut yayınlar arasında bazıları şunlardır: Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İnkilap Yayınevi, İstanbul, 2004.; Ayla Ödekan, “Mimarlık ve Sanat Tarihi (1600-1908), *Türkiye Tarihi Osmanlı Devleti 1600-1908*, (der. Sina Akşin), Cilt: 3, İstanbul, 2009.; Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, Yem Yayınları, İstanbul, 2007.; Sabih Erken, *Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Cilt: 1, Ankara, 1983.

³ Mevcut yayınlar arasında bazıları şunlardır: Gönül Cantay, “Osmanlı Dönemi Külliyesi”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 10, 1999.; Zeynep Ahunbay, “Osmanlı Medreseleri”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 10, 1999.; Zerrin Köşklü, “XVII. ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Medrese Mimarisi”, *Türkler*, Cilt: 12, 1999.; Zerrin Köşklü, 17. ve 18. Yüzyıl Osmanlı Medreselerinin Tipolojisi I, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 1999.; Bahtiyar Eroğlu, XVII.-XIX. Yüzyıllarda İç, Batı ve Güneybatı Anadolu’da Kütüphane Mimarisi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya, 1998.; İsmail Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 1988.; Nuran Kara Pilehvarian, “Osmanlı Çeşme Mimarisi”, *Türkler*, Cilt: 12, 2002.

⁴ Münir Aktepe, “III. Ahmed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 2, 1989, s.34-35.; Abdullah Uçman, *Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi’nin Fransa Sefaretnamesi*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1975.; Münir Aktepe, “Damat İbrahim Paşa Evkafına Dair Vesikalar”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Cilt: XIII, 1963.; Leyla Karataş, Nedim Dîvânı’nda Lâle Devri Sosyal Hayatının İncelenmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2006, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.; Münir Aktepe, “Damad İbrahim Paşa” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 8, İstanbul, 1993.; Münir Aktepe, “Damad İbrahim Paşa’ya Aid İki Vakfiye”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Cilt: XI, 1960.; Münir Aktepe, “Kapdân-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa’ya Ait Vakfiyeler”, *Vakıflar Dergisi*, VIII, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1969.; Münir Aktepe, “Derya Kapdanı Mustafa Paşa ve Bir Vakfiyesi, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S:15, İstanbul, 1968.; Muzaffer Erdoğan, *Lale Devri Baş Mimarı Kayserili Mehmed Ağa*, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul, 1962.; Ahmet Nazif Efendi, Kayseri Meşhurları, (sad. Meseret Diriöz, H. Ali Diriöz), Kayseri, 1991.; Mehmet Çayırdağ, “Erkiletli Nişancı Mehmet Paşa”, *Erciyes Dergisi*, C.VI, S.72, Kayseri, 1983.; Münir Aktepe, “Derya Kapdanı Mustafa Paşa ve Bir Vakfiyesi, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S:15, İstanbul, 1968.; Sultan Murat Topçu, “Kayserili Mimar El-Hac Mehmet Ağa’nın Kayseri’deki Hayratı”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, Ardahan Üniversitesi, Sayı: 13, Ardahan, 2012.

ölçeğinde⁶ tanıtılan yayınlar bulunmaktadır. Osmanlı Mimarisi'nde batılılaşma ile görülen değişimlerin anlatıldığı yayınların⁷ birkaçı dışında çoğunlukla İstanbul örneklerine değindikleri görülmektedir. Bu yayınlar haricinde şehirlerin mimari eserlerinin tanıtıldığı monografi çalışmalarında⁸ ve belirli yapıları konu edinen yayınlarda⁹ katalog içerisindeki

5 Mevcut yayınlar arasında bazıları şunlardır: Songül Çolak, "Patrona Halil Ayaklanması'nı Hazırlayan Şartlar ve İsyanın Pây-ı Tahttaki Etkileri", *Türkler*, Cilt:12, 2002.; M.Alaaddin Yalçinkaya, "XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)", *Türkler*, Cilt: 12, 2002, s.480.; A.Refik Altınay, *Lale Devri*, 4. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2005, s.81.; Feyzullah Dayıgil, "İstanbul Çinilerinde Lale", *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, S.1, 1938, s.83.; A.Süheyl Ünver, "Türkiye'de Lale Tarihi", *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, S.9, 1971.; Münir Aktepe, "Damat İbrahim Paşa Devrinde Laleye Dair Bir Vesika", *Türkiyat Mecmuası*, IX, 1954.

6 A.Refik Altınay, *Damat İbrahim Paşa Döneminde Ürgüp ve Nevşehir*, (çev. Eftal Ş. Batmaz-Bekir Koç), Atölye Sanat Yayınları, Ankara, 2005.; Yusuf Küçükdağ, *Lale Devri'nde Konya*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya, 1989. Arif Bilge, *Bazı Abideleri ve Kitabeleri İle Nevşehir ve Lale Devri Tarihi*, Nazımbey Basımevi, Konya, 1966.; Osman Atılgan, "Nevşehir Damat İbrahim Paşa Halk Kütüphanesi", *Nevşehir Kültür Ve Tarih Araştırmaları*, Nevşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, Sayı: 9, Nevşehir, 2008.

7 Günsel Renda, "Yenileşme Döneminde Kültür Ve Sanat", *Türkler*, Cilt: 15, 2002.; Semavi Eyice, "Batı Sanat Akımlarının Değiştirdiği Osmanlı Dönemi Türk Sanatı", *Türkler*, Cilt: 15, 2002.; Nevin Yücel Celbis, "Osmanlı'nın İhtişamı ve Batılı Ressamlar", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 11, 1999.; Sadettin Ökten, Aynur Can, "Fetihten Günümüze İstanbul Kent Mekanının Oluşumu", *Türkler*, Cilt: 10, 2002.; Rüçhan Arık, *Batılılaşma Dönemi Türk Tasvir Sanatı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.; Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi Olarak İstanbul'da III. Ahmet Devri Mimarisi (1703-1730)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul, 1999.; Mustafa Cezar, "Osmanlılarda 18. Yüzyıl Kültür ve Sanat Ortamı", *18. Yüzyılda Osmanlı Kültür Ortamı*, Sempozyum Bildirileri, 1998.; Afife Batur, "Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarlığı", *Tanzimattan Cumhuriyete Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1986.; N. Sinan Turan, "Osmanlı Diplomasında Batı İmgisinin Değişimi ve Elçilerin Etkisi (18. ve 19. Yüzyıllar)", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, Edirne, 2004.; Mustafa Cezar, *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi I*, Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı Yayını, Cilt: 1, İstanbul, 1995.; Rüçhan Arık, "Osmanlı Sanatında Duvar Resimleri", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 11, 1999.; Rüçhan Arık, "Batılılaşma Dönemi Anadolu Türk Mimarisine Bir Bakış", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 10, 1999.; Seyfi Başkan, "XVIII. Ve XIX. Yüzyıl Avrupa Sanatında 'Osmanlı', 'Turquerie' Ve 'Oryantalizm'", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 11, 1999.; Nurcan İnci, "18. Yüzyılda İstanbul Camilerine Batı Etkisiyle Gelen Yenilikler", *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, S.19, Ankara, 1985.; Gülçin Erol Canca, "Gülnuş Emutullah Valide Sultan/Yeni Valide Külliyesi'nin Lale Devri Mimarisi İçindeki Yeri", *Üsküdar Sempozyumu*, Sayı: 1, Cilt:2, Üsküdar Belediyesi, İstanbul, 2004.; Duygu İlkhan Söylemez, *Batılılaşma Dönemi İstanbul Cami Cephelerinde Taş Süsleme*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya, 2010.; Gülçin Erol Canca, "Üsküdar Ahmediye Külliyesi Ve Lale Devri Mimarisi İçinde Bir Değerlendirme", *Üsküdar Sempozyumu*, Sayı: 6, Üsküdar Belediyesi, İstanbul, 2009.; Semra Ögel, "18. Yüzyıl Mihrap Dekorasyonları", *18. Yüzyılda Osmanlı Kültür Ortamı*, Sempozyum Bildirileri, 1998.; Şennur Şentürk Aydın, "Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi", *Türkiyemiz*, Akbank Kültür Yayınları, Sayı: 46, İstanbul, 1985.; Aysen Aldoğan, "Şehit Ali Paşa Kütüphanesi", *Türkiyemiz*, Akbank Kültür Yayınları, Sayı: 35, İstanbul, 1981.; Necla Arslan Sevin, "XVIII. ve XIX. Yüzyıl Sahil Sarayları", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 10, 1999.; Münir Aktepe, "18. Yüzyılın İlk Yarısında Kağıthâne ve Sa'dabad" *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, Sayı: 72.; Doğan Kuban, *Kaybolan Kent Hayalleri Ahşap Saraylar*, Yem Yayınları, İstanbul, 2001.; Semavi Eyice, "Ahmed III Çeşmesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 2, 1989.; Hatice Aynur, Hakan Karateke, *III. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 1995.; Yıldız Toker, "Üsküdar Çeşmeleri", *Türkiyemiz*, Akbank Kültür Yayınları, Sayı: 27, İstanbul, 1979.; Nur Urfalıoğlu, *Osmanlı Mimarlığında Sebiller*", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 10, 1999, s.464-466.; *İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyesi*, Cilt:1, (edt. Necdet Ertuğ), İski Genel Müdürlüğü Kültür Hizmeti.; H. Örcün Barışta, "Başkent İstanbul'dan Örnekleriyle Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Çeşmeleri", *Türkler*, Cilt: 12, 2002, s.242-246.

8 Söz konusu yapılara değinilen yayınlardan bazıları şunlardır: Ankara Ağaç Ayak Cami, Hacı İlyas Cami ve Leblebicioğlu Cami: Gönül Öney, *Ankara'da Türk Devri Yapıları*, Ankara Üniversitesi Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1971.; Bekir Eskici, *Ankara Mihrapları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara,

2001.; Mübarek Galip, “Ankara”I, *Mescitler, Camiler, Mezarlıklar, Kitabeler*, Ankara, 1996, s.41. Afyon Yeni Cami Külliyesi: Yusuf Ilgar, Mustafa Karazeybek, *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Cilt: 1, Afyon, 2008.; Ahmet Topbaş, “Yeni Cami”, Afyon Zafer Gazetesi, Sayı: 547, Afyon, 1991.; Adana Yeni Cami ve Yeni Hamam: Nusret Çam, *Türk Kültür Varlıkları Envanyeri Adana 01*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010; Merzifon Hacı Hasan Cami ve Çay Cami: Murat Çerkez, Merzifon’da Türk Devri Eserleri (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara, 2005.; Bigadiç Yeşilli Cami: Arzu Aru, Zekeriya Özdemir, *Bigadiç ve Çevresinde Bulunan Tarihi Eserler*, Kelepir Kitapevi, Ankara, 2001.; Ayşe Çaylak, Çanakkale Çeşmeleri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara, 1997.; Semiha Altier, “Denizlerden Duvarlara: Ayvacık’taki Osmanlı Dönemi Yapılarına Betimlenen Denizcilikle İlgili Grafitiler”, *Ayvacık Değerleri Sempozyumu (29-30 Ağustos 2008)*, Aynalı Pazar Matbaası, Çanakkale, 2008; Osmancık Baltacı Mehmet Paşa Çeşmesi: Fügen İter, “Osmanlı Ulaşım Ağında Irmak Kenarı Bir Yerleşme: Osmancık”, *Belleten*, C: 52, S: 203, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988; Diyarbakır Zübeyde Hanım Türbesi: Metin Sözen, *Diyarbakır’da Türk Mimarisi*, İstanbul, 1971.; Şevket Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi*, Ankara, 1998; Erzurum’daki cami, hamam ve çeşmeler: İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Erzurum Tarihi*, Erzurum Tarihini Araştırma ve Tanıtma Derneği, Ankara, 2010.; Zerrin Köşklü, Sahude Çınar, “Erzurum’da Osmanlı Dönemi Hamamları”, *Erzurum Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, Sayı:18, Erzurum, 2010.; H. Rahmi Ünal, “Erzurum İli Dahilindeki İslami Devir Anıtları Üzerine Bir İnceleme”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, S.VI, Erzurum, 1974.;; Hüseyin Yurttaş, Haldun Özkan, *Tarihi Erzurum Çeşmeleri ve Su Yolları*, Erzurum Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Erzurum, 2002; Gaziantep Hüseyin Paşa Külliyesi: Nusret Çam, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.;C.Cahit Güzelbey, *Gaziantep Camileri Tarihi*, Türk-İslam Eğitim, Kültür ve Yardımlaşma Vakfı Yayınları, Gaziantep, 1984.; İzmir’deki eserler: Çağlayan Hergül, Dikili ve Köylerindeki Türk Anıtları, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir, 2008.; Gül Geyik, İzmir Su Yapıları (Çeşme, Sebil, Şadırvan), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2007; Kahramanmaraş Nuh (Ahmet Efendi) Cami: Mehmet Özkarcı, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri Kahramanmaraş*, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007; Kayseri’deki eserler: İlhan Özkeçeci, *Tarihi Kayseri Cami ve Mescitleri*, Kayseri, 1997.;Eylem Yurdakul, Kayseri Mihrapları (Kayseri Merkez İlçelerinde Bulunan Cami ve Mescidlerdeki Mihraplar), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 2007.; Esmâ Güleç, Kayseri Minareleri (Cumhuriyet Dönemine Kadar), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 2006.; Ali Baş, *Kayseri Ticaret Yapıları Üzerine Bir Araştırma*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri, 1996.; Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami: Cengiz Gürbıyık, Bodrum Yarımadası’ndaki Türk Eserleri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir, 2007.; Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi ve şehirdeki diğer Lale Devri yapıları: Mehmet Ekiz, Nevşehir’de Türk Dönemi Mimari Eserleri, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara, 2009.; Sedat Bayrakal, “Nevşehir’in Hacı Bektaş İlçesindeki Bektaşî Kültürüyle İlişkili Türk Eserleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 55, Ankara, 2010; Niğde Sır Ali ve Murat Paşa Çeşmeleri: Mehmet Özkarcı, *Niğde’de Türk Mimarisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001; Şanlıurfa Rızvaniye Külliyesi ve şehirdeki diğer Lale Devri yapıları: Muhammet Arslan, Şanlıurfa’da Osmanlı Dönemi Cami ve Mescit Mimarisi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 2009.; Mehmet Memiş, Şanlıurfa Medreseleri, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul, 1998.;Yusuf Ziya Keskin, *Geçmişten Günümüze Şanlıurfa’da Dini Hayat*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2011.; Halit Çal, “Şanlıurfa Camileri İsimli Kitap Hakkında Bir Tenkit”, *Bilge*, S.VIII, Ankara, 1996.; A.Cihat Kürkcüoğlu, Reşit Gerger, “Şanlıurfa Su Yapıları”, *Türkiye İnşaat Mühendisliği 14. Teknik Kongresi*, İzmir, 1997.; A.Cihat Kürkcüoğlu, *Şanlıurfa Camileri*, Şanlıurfa Kültür, Eğitim, Sanat ve Araştırma Vakfı, Ankara, 1993.

⁹ Aydın Nasuh Paşa Medresesi: Emre Mardan, “Aydın Nasuh Paşa Külliyesi”, *Vakıflar Dergisi*, S.9, 1971; Çanakkale Babakale’de Kaymak Mustafa Paşa’nın yaptırdığı eserler: A.Osman Uysal, “Kaymak Mustafa Paşa’nın Hatırası: Babakale”, *Ayvacık Değerleri Sempozyumu (29-30 Ağustos 2008)*, Aynalı Pazar Matbaası, Çanakkale, 2008, s.115-148.; Ankara Ağaç Ayak Cami: Zekiye Uysal, “Ankara’da Lâle Devrinden Kalemîşi Bezemeli Bir Yapı: Ağaç Ayak Cami”, *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı:54, Erzurum, 2013, s.123-141.; Çiğdem Türker, “Anadolu Yarımadası’nın En Batı Ucunda Yer Alan Tipik Bir Osmanlı Köyü Babakale”, *Türk Etnografya Dergisi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, S.XVIII, Ankara, 1988; Erzurum Saray Hamamı: Haldun Özkan, “Erzurum Saray Hamamı’nın Restorasyonu”, *Erzurum Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, Sayı:11, Erzurum, 2007.; Malatya Darendede Hüseyin Paşa Hamamı: Fuat Şancı, “Darendede Hüseyin Paşa Hamamı”, *Erzurum Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, Sayı:3, Erzurum, 1996; Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi: İnci Kuyulu, Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara, 1982.; Semavi Eyice, “Damat

yapılara değinilmiştir. Mevcut yayınlar katalog içerisine aldığımız mimari eserlerin bir kısmı hakkında bilgi içermektedir. Bu bilgiler çoğu yayında kısmen fikir verici birkaç paragraf bilgi içermekte münferit birkaç yayında¹⁰ ise yapılar dönem üslupları ön plana çıkarılarak ayrıntılı şekilde tanıtılmaktadır. Ancak söz konusu mimari eserleri toplu bir şekilde ele alan çalışma bulunmamaktadır.

İbrahim Paşa Külliyesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 8, İstanbul, 1993.; Abdullah Kuran, “Orta Anadolu’da Klasik Osmanlı Mimarisi Çağının Sonlarında Yapılan İki Külliye”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı: IX, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1971.; İlknur Aktuğ, *Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.

¹⁰ Kaymak Mustafa Paşa’nın Babakale’de inşa ettirdiği yapılar: A. Osman Uysal, “Kaymak Mustafa Paşa’nın Hatırası: Babakale”, *Ayvacık Değerleri Sempozyumu (29-30 Ağustos 2008)*, Aynalı Pazar Matbaası, Çanakkale, 2008, s.115-148.; Ankara Ağaç Ayak Cami: Zekiye Uysal, “Ankara’da Lâle Devrinden Kalemîşi Bezemeli Bir Yapı: Ağaç Ayak Cami”, *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı:54, Erzurum, 2013; Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi: İnci Kuyulu, Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara, 1982; İlknur Aktuğ, *Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.

BÖLÜM I

ANA HATLARIYLA LALE DEVRİ

1.1. Lale Devri'nin Kavramsal ve Kronolojik Boyutu

Osmanlı'nın batıya açılışının ilk adımlarının uygulandığı ve III. Ahmed'in Damat İbrahim Paşa ile birlikte devleti yönettiği 1718 – 1730 yılları arasındaki dönem “Lale Devri”¹¹ olarak isimlendirilir. Ancak özellikle III. Ahmed'in hükümdarlık yıllarının (1703-1730) başından itibaren gerçekleştirilen hamleler gerek askeri gerek siyasi gerekse kültürel anlamda Avrupa'yı tanıma ve taklit etme çabaları olarak değerlendirilebilir.

Osmanlı Devleti XVI. yüzyıl sonlarında başlayan ve XVII. yüzyılda siyasi, sosyal, iktisadi alanlarda tüm gerçekliğiyle kendini gösteren bir duraklama ve gerileme dönemi içerisine girmiştir. Bu buhrandan kurtulma çaresinin devlet kurumlarında ve toplumsal yapıda köklü değişikliklerin yapılması olduğu inancı benimsenmeye başlamış ancak imparatorluğun içinde bulunduğu şartlar yeni bir düzenin hayata geçirilmesine pek imkan tanımamıştır. Anadolu'daki Celali isyanlarını bastırması için sadrazamlığa getirilen Köprülü Mehmet Paşa (1656-1661) ve yerine sadrazam olan oğlu Fazıl Ahmet Paşa (1661-1676) dönemlerinde kısmen de olsa belirli bir düzenin sağlandığı söylenebilir. Köprülü Mehmet Paşa IV. Murad gibi orduyu bir düzen içerisine sokmadan devletin kargaşadan kurtulamayacağını düşünüyordu. Bu nedenle ordudaki zorbaları temizlemiş ve belirli bir disiplin kurmuştur. Köprülü Mehmet Paşa'nın vasiyeti üzerine sadrazamlığa getirilen Fazıl Ahmet Paşa'da devletin ve ordunun belirli bir düzene girmesi için uğraşlar vermiştir. 1689 yılında sadrazamlığa atanan Köprülü Fazıl Mustafa Paşa iç düzen için ilk defa belirli adımları atan devlet adamıdır. Sadrazam olur olmaz ilk iş olarak iç karışıklıkları bastırması ve halkı zorlayan ağır vergileri hafifletmiştir. Ancak 1691 yılında Slankamen savaşında şehit düşmüştür.¹² XVII. yüzyılın ikinci yarısında atılan adımlar tam anlamıyla bir yenilik getirmemiştir.

¹¹Yılmaz Öztuna, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi*, Ötüken Yayınevi, Cilt: 6, İstanbul, 1978, s.289'da “Lale Devri” isminin dönemin simgesi olan laleden dolayı ilk önce Yahya Kemal Beyatlı tarafından önerildiği daha sonra Ahmet Refik Altınay'ın bu dönemi konu alan eseriyle “Lale Devri” ismini yaygınlaştırdığı görüşündedir. Ahmet Refik Altınay kitabında dönemin sosyal yaşantısını ve siyasi olaylarını hikaye üslubunda aktarmaktadır.

¹² M.Alaaddin Yalçınkaya, “XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)”, *Türkler*, Cilt: 12, 2002, s.480.

Osmanlı İmparatorluğu 17. yüzyılın sonlarında yaşanan büyük toprak kayıplarıyla siyasi ve askeri alanlarda oldukça yıpranmıştır. 1682'deki II. Viyana Kuşatması neticesinde 17 yıl süren uzun bir savaş döneminin sonunda Avrupalı Devletlerle 1699'da Karlofça Antlaşması imzalanmıştır.¹³ Bu antlaşmayla beraber Macaristan ve Transilvanya'yı kaybeden Osmanlılar Tuna nehrine kadar geri çekilmişler, Mora yarımadasını kaybetmişler ve askeri alandaki üstünlüklerini tamamen yitirmişlerdir.¹⁴ Karlofça Antlaşması'nın imzalanmasında etkileri olan Amcazade Hüseyin Paşa devletin içerisinde bulunduğu durumdan barış yolu izleyerek kurtulacağı düşüncesindeydi. Sadrazamlığı boyunca vergi sisteminde, ordu eğitiminde, donanmanın ıslahında ve hudut kalelerinin tahkiminde belirli düzenlemeler yapan Hüseyin Paşa, eyaletlerdeki başıbozukluğu bir düzen altına almaya çalıştı.¹⁵ Ancak özellikle askerler barış politikasının izlenmesi ve savaşın sona ermesine karşıydı. Kapıkulu askerleri savaş devam ettikçe hem sayı hem de itibar bakımından ön plana çıkmaktaydı.¹⁶ 17. yüzyılın ikinci yarısında Köprülüler tarafından gerçekleştirilen cılız atılımlar sonuç vermemiş, iç huzursuzluklar artarak 18. yüzyıla sarkmıştır.

Uzun yıllar süren savaşlar, büyük toprak kayıpları 17. yüzyılın sonlarında devleti tam anlamıyla bir çöküntünün içerisine itmiştir. Böyle bir dönemde tahtta bulunan II. Mustafa, 8,5 yıl süren saltanatı boyunca sadece 8 ay İstanbul'da ikamet etmiştir. Saltanatının büyük bir bölümünü Edirne'de geçirmesi halkın ve askerinin tepkisine yol açmıştır. Özellikle 18. yüzyılın ilk yıllarında devlet işlerinden elini eteğini çekmesi ve işleri hocası Feyzullah Efendi'ye devretmesi halkı tedirgin etmiş, Feyzullah Efendi'nin kendi yakınlarına sağladığı imkanlar ve oldukça etkili nüfuzu halkın sabrını taşımıştır.¹⁷ II. Mustafa'nın Edirne'de ikamet etmesi başkentin İstanbul'dan Edirne'ye taşınacağı söylentilerine yol açmıştır. Halkın siyasi gelişmelerden huzursuz olması, askerinin seferlerden önce maaşlarını alamaması neticesinde tarihte "Edirne Vakası" olarak bilinen

¹³ Metin Kunt, "Siyasal Tarih (1600 – 1789)", *Türkiye Tarihi Osmanlı Devleti 1600-1908*, (der. Sina Akşin), Cilt: 3, İstanbul, 2009, s.42.

¹⁴ Metin Kunt, *Siyasal Tarih (1600 – 1789)*... s.42.

¹⁵ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Cilt: 4, I. Kısım, 6. Basım, İstanbul, 2007, s.1-15.; Shaw Stanford, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (çev. Mehmet Harmancı), 2. Basım, E Yayınları, İstanbul, 2004, s.278.

¹⁶ M Alaaddin Yalçınkaya, *XVIII. Yüzyıl: Islahat...* s.480.

¹⁷ M Alaaddin Yalçınkaya, *XVIII. Yüzyıl: Islahat...* s.480.

ayaklanma başlamış ve II. Mustafa tahtan indirerek yerine öz kardeşi III. Ahmed getirilmiştir.¹⁸

III. Ahmet öncelikle II. Mustafa'yı tahtan indirenlerin ve yandaşlarının devlet yönetiminden uzaklaştırılmasını sağlamıştır. Beş ay gibi kısa bir sürede düşündüklerini gerçekleştirmiş ve yönetimi tamamıyla eline geçirmiştir.¹⁹ İlk iş olarak devlet hazinesinin doldurulması için gerekli birçok yeni uygulamayı başlatmıştır. Öncelikle yeni vergiler koymuş, mevcut vergileri ağırlaştırmıştır. Maaşlarda yaptığı kesintilerle tasarruf yoluna gitmiştir. Memleketin çeşitli yerlerindeki gümüş madenlerini işlek hale getirmeye uğraşmış, gümüş paranın değerlendirilmesi için tedbirler almaya çalışmıştır.²⁰ III. Ahmed'in izlediği politika Karlofça Antlaşması'nın İmparatorluk üzerinde bıraktığı tesirlerle bağlantılıdır. Karlofça Antlaşması Osmanlılar'ın batı dünyası karşısında birçok alanda güçsüz olduğunun bir göstergesi olmasının yanı sıra iç huzursuzluğun tırmanmasının ve halkın devlet yönetimine olan güveninin sarsılmasının başlangıcı sayılabilir.

Devlet yönetiminde, savaşlardaki başarısızlıklar ve büyük toprak kayıpları neticesinde askeri kesime verilen önem azalmış, bununla beraber eli kalem tutan aydın kesimin önemi artmış, bürokrasi üstatları ön plana çıkmaya başlamıştır.²¹ Karlofça'nın yarattığı kötü durumun Osmanlı yönetimini derinden sarstığı bir gerçektir. Devlet erkânı ve dönemin bazı aydınları Avrupa'nın Osmanlı karşısındaki üstünlüğünün nedenlerini ve Osmanlıların batı dünyasından birçok alanda geri kalmalarının sebepleri²² tartışmaya başlamışlardır.

¹⁸ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi...*, s.32-40.; Shaw Stanford, *Osmanlı İmparatorluğu ve...*, s.279.

¹⁹ Münir Aktepe, "III. Ahmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 2, 1989, s.34-35.

²⁰ III. Ahmed kendinden önceki dönemlerde de sorun olan para tashihi konusunda çabalar saf etmiştir. Züyuf akçenin ve kenarları kesik paranın kullanımını yasaklamıştır. Bu suretle 22 Şubat 1728 tarihinde "fi-mâba'd Şehr-i İstanbul'da ve Memâlik-i Mahrûse'de kesik para ve zürûf akça geçmeyüb, bi-z-zât darbâne-i âmirede kat' olan akça geçsün" şeklinde bir ferman yayınlamıştır. Kesik paraları toplatmış olmasına ve böyle bir ferman yayınlamış olmasına rağmen herhangi bir sonuç elde edememiş eski düzen uygulanmaya devam etmiştir. Bu dengesizlik gümüş paranın gerçek değerinin altında olmasına neden olmuş paranın gerçek değeri ile itibari değeri arasındaki fark esnafı, ticaret yapanları ve halkı olumsuz yönde etkilemiştir. Böylece alışverişler kesintiye uğramış olup yer yer kavgalar çıkmış, hoşnutsuzluk çoğalmıştır. Bkz. Songül Çolak, "Patrona Halil Ayaklanması'nı Hazırlayan Şartlar ve İsyanın Pây-ı Tahtaki Etkileri", *Türkler, Cilt:12, 2002*, s.526.

²¹ M. Alaaddin Yalçınkaya, *XVIII. Yüzyıl: İslahat...*, s.480.

²² İslahatçılar öncelikle Avrupa Devletleri'nin askeri düzenlerinin ve silah teknolojilerinin tanınması gerektiğini düşünüyorlardı. Böylelikle Batı'dan gelebilecek tehlikelere karşı önlemler alınabilecekti. 18. yüzyılın başlarında girişilen islahat hareketleri kimi kesim tarafından devleti zayıflatacağı yönünde eleştirilere maruz kalıyordu. Sınırlı da olsa yapılan islahatlar oldukça yavaş ilerliyordu ve kimi zaman duraksıyordu. İslahatları gerçekleştiren yenilikçilerin çoğu yaptıkları işlerin neler getirdiğini görememişler teşebbüslerini hayatlarıyla ödemişlerdir. Yapılan ya da yapılması düşünülen islahatlar istenilen başarıyı elde

Avrupalı Devletler özellikle Karlofça Antlaşması'ndan sonra Osmanlılar'ı bir tehdit olarak görmüyorlardı.²³ Zaten Avrupa'daki siyasi dengelerin değişmesi, denizciliğin önem kazanması ve sömürgeciliğin artmasıyla beraber Haçlı zihniyeti de ortadan kalkmıştı. İngiltere ve Hollanda gibi ülkeler Osmanlılarla iyi ilişkiler kurmak istiyordu. Fransızlar Osmanlılarla ilişkilerini sıkı tutarak Akdeniz ve Osmanlı ülkelerinde tesirli olmak düşüncesindeydi. Osmanlılar için de artık birkaç Avrupa ülkesiyle savaşmak imkansızdı. Bu nedenle Avrupalı ülkelerle ilişkilerin kuvvetlendirilmeye başlanmış, Fransızların güç kaybetmesiyle beraber özellikle İngiltere, Hollanda, İsveç gibi ülkelerle siyasi ilişkiler sıkılaştırılmıştır.²⁴ Bu izlenen politika Osmanlı devlet yönetiminin artık savaşlarla bir kazanç elde edemeyeceği düşüncesinin bir ürünüdür.

Osmanlılar 18. yüzyılın başlarından itibaren artık Avrupalı devletlerle savaştan ziyade diplomatik ilişkilere dayalı bir politika sürdürmeye başlamıştır. Ancak Rusların İstanbul Antlaşması'na aykırı davranarak Dinyeper ve Azak cephelerinde yeni kaleler inşa etmeleri ve Kırım'da tacizlerde bulunmaları Osmanlı İmparatorluğu'nun 20 Aralık 1710 tarihinde savaş kararı almalarına neden olmuştur.²⁵ Osmanlı ordusu Nisan 1711'de İstanbul'dan hareket etmiş Temmuz 1711'de Prut Nehri'nde Rus ordusunu kuşatarak ezici bir üstünlük sağlamıştır. Baltacı Mehmet Paşa bu ezici zaferin neticesinde 1711'de Ruslar için şaşılacak kadar uygun şartlarla Prut Antlaşması imzalanmıştır.²⁶

Prut seferinde elde edilen askeri başarı diplomasi alanında kendini gösterememiştir. Ancak Osmanlılar üzerindeki Karlofça ezikliğini belli ölçüde bitirmiştir. Osmanlılar özgüvenlerini yeniden kazanmışlar bunun yanı sıra imparatorluğunun kaybettiği topraklarının geri alınabileceği inancı yeşermeye başlamıştır. Osmanlılar öncelikle Karlofça Antlaşması'nın hükümlerini ihlal ettiği gerekçesiyle 8 Aralık 1714 tarihinde Venedik'e savaş ilan etmiştir. Sadrazam Silahtar Ali Paşa önderliğinde Mora üzerine düzenlenen seferlerle Mora ve çevresindeki adalar geri alınmıştır.²⁷ Osmanlılar'ın Karlofça'da kaybettiği toprakları hasımlarından teker teker geri alması Avusturya'nın izlediği tarafsızlık politikasının da değişmesine neden olmuştur. Zira Avusturya

etmemesine karşın özellikle II. Mahmud ile başlatılacak olan köklü değişimlere örnek teşkil etmiştir. bkz. M.Alaaddin Yalçınkaya, *XVIII. Yüzyıl: Islahat...*, s.480.

²³Robert Martran, *XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İstanbul, 1995, s.138-139.

²⁴ Robert Martran, *XVI-XVIII. Yüzyıllarda...*, s.112-120.

²⁵ Shaw Stanford, *Osmanlı İmparatorluğu ve...*, s.278.

²⁶ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi...*, s.77-86.

²⁷ M.Alaaddin Yalçınkaya, *XVIII. Yüzyıl: Islahat...*, s.484.

Osmanlılar'ın Venedik üzerine yaptığı seferlere başlangıçta sessiz kalmıştı. Ancak Osmanlılar'ın Dalmaçya kıyılarına yönelmesiyle beraber Avusturya 15 Nisan 1716 tarihinde Venedik'le antlaşma yapmıştır.²⁸ Bu antlaşmayla beraber Avusturya Osmanlılar'dan zaptettiği yerlerden çıkmasını ve Venedik'e tazminat ödemesini istemiştir. Ancak Sadrazam Silahtar Ali Paşa bu isteği kabul etmemiştir. Zira Sadrazam, Venedik'e karşı kazanılan zaferlerden sonra Avusturya karşısında da mutlak zafer kazanacaklarına inanmış ve Avusturya üzerine sefere çıkmıştır. Tuna kıyısında Petervarin'de Avusturya ordusuyla karşılaşan Osmanlılar 5 Ağustos 1716 yılında bozguna uğramıştır.²⁹ Sadrazam bu savaşta şehit düşmüştür. Osmanlılar'ın Avusturya karşısında aldıkları bu feci yenilgi İstanbul'da tesirlerini hemen göstermiştir. Bu gelişmelerden sonra 26 Ağustos 1717 yılında sadrazamlığa getirilen Damat İbrahim Paşa barış yanlısı bir tavır sergilemeye başlamış, 21 Temmuz 1718 yılında İngiliz ve Hollanda'lı elçilerin de yardımıyla Pasarofça Antlaşması imzalamıştır.³⁰

Pasarofça Antlaşmasıyla beraber Osmanlılar Prut zaferinden sonra kazandıkları güvenlerini ve saygınlığını tekrar kaybetmiştir. Pasarofça ile beraber Osmanlılar prestij ve toprak kayıplarına uğramıştır. Bu durum özellikle orduda yapılan değişikliklerin de çok başarılı olmadığını Avrupa'nın savaş teknolojisi karşısında yetersiz kaldığını göstermiştir. İslahat hareketlerini uygulamaya çalışan ve Avrupa'yı örnek almak isteyen ıslahatçılar sadece birkaç küçük değişiklikten başka kalıcı çözümler üretememiştir. Modern ve çağdaş atılımlar yerine kendi düşünce yapılarını yansıtan gelenekçi tavidan kopamamışlardır.³¹

Damat İbrahim Paşa ile beraber Osmanlılar Avrupa sınırlarını korumak için belirli tedbirler almaya başlamıştı. Savunmaya yönelik bu tedbirlerin yanı sıra Avrupalı devletlerle anlaşmalar yapılarak sınırlar güvence altına alındı. Rusya, Avusturya, Lehistan gibi ülkelerle barışçıl yollarla ilişkiler kurulmaya başlandı.³² Osmanlının batıyı anlama ve tanıma isteği doğrultusunda öncelikle batılı ülkelere elçilerin gönderilmesi gerekiyordu. Karlofça Antlaşması'ndan sonra III. Ahmed'in de desteğiyle Paris, Viyana, Varşova, Lehistan ve Rusya'ya elçiler gönderildi. Ayrıca İngiliz ve Hollanda'lı arabulucu elçilerle

²⁸ Shaw Stanford, *Osmanlı İmparatorluğu ve...*, s.285.

²⁹ Metin Kunt, *Siyasal Tarih...*, s.56.; Shaw Stanford, *Osmanlı İmparatorluğu ve...*, s.285.

³⁰ Shaw Stanford, *Osmanlı İmparatorluğu ve...*, s.285.

³¹ M.Alaaddin Yalçinkaya, *XVIII. Yüzyıl: İslahat...*, s.485.

³² M.Alaaddin Yalçinkaya, *XVIII. Yüzyıl: İslahat...*, s.485.

de temaslar sağlandı. Batılı ülkeler XV. yüzyılın ortalarından itibaren İstanbul'da daimi elçiler bulundurmuşlardı³³ ancak Osmanlılar XVIII. Yüzyıla kadar hiçbir Avrupa başkentinde sürekli elçilik kurmamışlardı.³⁴ İbrahim Paşa öncelikle İstanbul'da bulunan dış ülke temsilcileriyle düzenli ilişkiler kurmaya başladı. Avrupa'nın önemli merkezlerine elçiler gönderildi. Bu elçiler sadece diplomatik ilişkiler kurmakla kalmamış aynı zamanda Avrupa'nın sosyal ve kültürel yönlerini de gözlemlemişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nda en dikkat çekici elçi Yirmisekiz Mehmet Çelebi olmuştur.³⁵ 1720-1721 yılları arasında Fransa'nın başkenti Paris'e gönderilen Yirmisekiz Mehmet Çelebi Paris'te bulunduğu süre zarfında toplamış olduğu bilgileri bir rapor haline getirerek Saray'a sunmuştur.³⁶ Mehmet Çelebi'nin Fransa'ya gönderilmesinin görünürdeki nedeni Rus çarı Pedro'nun Paris'te yürüttüğü politika ile ilgili bilgi toplamaktır. Ancak sultan ve sadrazamın asıl niyeti Fransız sosyal yaşamı, kültürü, mimarisi ve askeri teknolojisi hakkında bilgi edinmektir. Çelebi Mehmet aldığı talimatlar doğrultusunda Fransa'da gerçekleştirdiği gözlemlerini sefaretnamesinde büyük bir hayranlıkla dile getirmiş, saraya sunduğu bilgiler III. Ahmed ve Damat İbrahim Paşa tarafından ilgiyle karşılanmıştır. Sefaretnamedeki bilgiler doğrultusunda Fransa'nın adet ve göreneklere Osmanlı başkentinde taklit edilmeye başlanmış, saray ve çevresinin yaşam tarzında değişimler meydana gelmiştir. Bu değişimler kültürel, mimari, sosyal yaşam, eğitim sistemi, matbaa gibi farklı alanlarda gerçekleştirilmiştir. Elçilerin yanı sıra tercümanlık hizmetleri ve diplomatik ilişkilerde bulunan birtakım bürokratlar da Fransız kültürünün Osmanlı toplumuna yansımada önemli rol oynamıştır. Çünkü tercümanlar ve bürokratlar sürekli Fransızca kitap tercümesi yapmışlardır. Bu meşguliyetleri kendilerini Fransa'yı seven ve tanıyan Fransızcı batıcılar haline getirmiştir.³⁷

Yenileşme hareketlerinin gerçek anlamda başladığı Lale Devri yıllarında siyasal başarıdan çok, edebiyat ve müzik etkinlikleri, gösteriler ve görkemli törenler ön plana

³³ Avrupa Devletleri Osmanlı başkenti İstanbul'a XV. yüzyılın ortalarından itibaren daimi elçiler göndermiştir. Venedikliler 1454, Polonya 1475, Rusya 1497, Fransa 1525, Avusturya 1528, İngiltere 1581, Felemenk 1616 yılından itibaren İstanbul'da daimi elçiler bulundurmuşlardır. XVIII. yüzyıldan önce Osmanlı Devleti'nin Batılı devletlere gönderdiği elçiler kalıcı olmamış ilk daimi ikamet elçisi III. Selim zamanında İngiltere'ye gönderilmiştir. Bkz. Belkıs Altunış Gürsoy, "Sefaretnameler", *Türkler*, Cilt: 12, 2002, s.582-591.

³⁴ C. Yalçın Bilim, "XVIII.-XIX. Yüzyıllarda Osmanlı Sefaretnâmeleri", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 7, 1999, s.205.

³⁵ Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1992, s.53-57.

³⁶ Bkz. Abdullah Uçman, *Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin Fransa Sefaretnamesi*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1975

³⁷ Halil Erdemir, "Batılılaşma Sürecinde Fransa Etkisi", *Türkler*, Cilt: 14, 2002, s.644.

çıkılmıştır. Gerek Fransa'ya gönderilen elçi ve heyeti gerekse İstanbul'da bulunan Fransız elçisi Marquis de Bonnac aracılığıyla saraya saatler, mobilyalar, kumaşlar getirilmiştir.³⁸ Günlük kullanım eşyalarına duyulan bu merak Fransız kültür ve sosyal yapısının Osmanlı başkentindeki etkili tesirini ortaya koymaktadır.

Kültürel anlamda görülen yenilik sadece eşya alışverişiyle sınırlı kalmamıştır. Yirmisekiz Mehmed Efendi'nin oğlu Said Efendi Lale Devri'nin eğitim, kültür ve yenilileşme hareketinin en önemli faaliyetlerinden birisi olan matbaayı başkente getirmiştir. Esasen ilk matbaanın, Osmanlı başkentine İspanya'dan 1492 yılında atıldıktan sonra İstanbul'a gelen Yahudiler tarafından getirildiği ve daha sonraki dönemlerde gayrimüslimler tarafından İstanbul ve Edirne'de çeşitli matbaaların kurulduğu bilinmektedir.³⁹ Ancak ilk Türk matbaası için XVIII. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar beklenilmiştir. Yeniliklere her zaman destek veren Damat İbrahim Paşa, Said Efendi ve İbrahim Mütefferrika'nın bu fikrini olumlu karşılamıştır. Sadrazamın desteğini alan Mütefferrika ve Said Efendi hızla hazırlıkları tamamlayarak ilk Türk matbaasını faaliyete geçirmişlerdir.⁴⁰ Bu girişim başkentteki kütüphane yapılarının da önünü açacaktır.

Başkentteki elit tabakanın giderek batıyı daha yakından tanımaya başlaması, sosyal yaşamdaki belirli geleneksel olguların değişmesine neden olmuştur. Kağıthane, Boğaz ve Haliç kıyılarında yapılan kasırlar ve sahilsarayları, Osmanlı toplumunda yüksek tabakanın cazibe merkezleri halini almıştır.⁴¹ Kasırların ve köşkların inşası için Avrupa'dan ve Asya'dan birçok mimar İstanbul'a getirilmiştir. Bu mimarların yaptıkları binalarda Versay Sarayı ve İsfahan mimarisinin izleri görülmektedir.⁴² İbrahim Paşa'nın gayretleriyle inşa edilen Sâdâbâd Kasrı ile birlikte Kâğıthane üst tabakanın ve yerel halkın gezinti yeri olmuştur. İstanbul'un çeşitli semtlerine Neşetabad, Asafabad, Hüsrevabad, Şerefabad, Şevkabad, Emnabad gibi köşklar inşa edilmişti.⁴³ Ancak Kağıthane'de bir imar çalışması yapılmamaktaydı. Damat İbrahim Paşa öncelikle Kağıthane'nin ıslah edilmesi için çalışmalar yapılmasını sağladı. O bölgedeki nehrin yatağını genişletti ve nehrin içerisini

³⁸ Günsel Renda, "Yenileşme Döneminde Kültür Ve Sanat", *Türkler*, Cilt: 15, 2002, s.266.

³⁹ Mustafa Akbulut, "İbrahim Mütefferrika ve İlk Türk Matbaası", *Türkler*, Cilt: 14, 2002, s.922.; N.Serpil Altuntek, "İlk Türk Matbaasının Kuruluşu ve İbrahim Mütefferrika", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.10, S.1, 1993, s.193-196.

⁴⁰ N.Serpil Altuntek, *İlk Türk Matbaasının...*, s.195.

⁴¹ Günsel Renda, *Yenileşme Döneminde Kültür...*, s.266.

⁴² Afife Batur, "Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarlığı", *Tanzimattan Cumhuriyete Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1986, s.1041-1042.

⁴³ A. Refik Altunay, *Lale Devri...*, s.30.

temizletti. Çevre düzenlemesi yaptırttı. İnşaatın bir an önce başlamasını istiyordu. Bu nedenle devrin usta mühendislerini ve mimarlarını Kağıthane'ye gönderdi. Kasrın inşası için gerekli olacak malzemeleri Çengelköy'deki Kanuni Sultan Süleyman döneminden kalan kalenin yıkıntılarında getirtti.⁴⁴ Damat İbrahim Paşa'nın yoğun gayretleriyle Sadabad Kasrı'nın inşası altmış günde tamamlanmıştır.⁴⁵ Bu kadar kısa sürede bir saray yapılması o devirde birçok çevre tarafından hayretle karşılanmıştır. Sâdâbâd Kasrı, mimarisi, çiçek bahçeleri, çağlayanlar ve fiskiyeli havuzlarla donatılmış çevre düzeni ile XIV. Louis'nin saraylarına benzemektedir.⁴⁶ Sâdâbâd Kasrı'nın inşasında Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Fransa'dan getirdiği bilgiler ve Versay sarayının resimleri oldukça etkili olmuştur.⁴⁷ Sâdâbâd inşa edildikten sonra gösterişli bir açılış töreni düzenlemiştir. III. Ahmed'de ve devlet erkânı törende hazır bulunmuş çeşitli gösteriler ve verilen ziyafetlerle kasrın açılışı kutlanmıştır.⁴⁸ Sâdâbâd hakkında yabancı gezginler raporlar düzenleyerek ülkelerine göndermişlerdir. Kasrın tasvirleri Paris'deki gazetelerde yer almıştır ve elçiler ülkelerine gönderdikleri mektuplarda İstanbul'la ilgili övgü dolu sözler sarf etmiştir.⁴⁹ Dönemin ünlü şairlerinden Nedim de şiirlerinde⁵⁰ Sâdâbâd'tan övgü dolu sözlerle bahsetmektedir.

⁴⁴ A. Refik Altınay, *Lale Devri...*, s.39.

⁴⁵ Lale Devrinde Karaağaç bahçesi oldukça düzenliydi. III. Ahmed'in bu bahçeye gelerek vakit geçirdiği bilinmektedir. İbrahim Paşa Kağıthane'de çevre düzenlemesi yapabilmek için Çengelköy'deki kale yıkıntılarında getirttiği malzemeyi oldukça iyi değerlendirdi. Kağıthane nehrinin kenarına otuz sütun diktirdi ve bu sütunların üzerine Kasr-ı Hümayun'u inşa ettirdi ve önüne büyük bir havuz yapılmasını emretti. Karaağaç bahçesine gelen suları borularla Kasr-ı Hümayun'un beri tarafına geçirtti. Böylece büyük havuz için gerekli olan suyu da tedarik etmiş oldu. Havuzun içine iki fiskiye, nehrin yanına iki çeşme yapılmıştı. Kağıthane Kasr-ı inşa edildikten sonra imar faaliyetleri hızla devam etti. Kağıthane Kasrı'ndan Baruthane'ye kadar uzanan dere kenarı boyunca yalı tarzında köşkler, harem daireleri inşa yaptırdı. İşçiler durmaksızın gece gündüz çalışıyorlardı. İbrahim Paşa'nın bu hızı ve azmi imar faaliyetlerinin çok kısa sürede bitirilmesine ve Kağıthane'nin bir cazibe merkezi haline gelmesine imkan sağlamıştır. Bu hususta devrin ileri gelen şairleri bile şaşkınlıklarını gizleyememişler yazmış oldukları şiirlerde İbrahim Paşa'ya ve yaptıklarına yer vermişlerdir. Hatta Sadrazam İbrahim Paşa yaptırdığı Sadabad Kasrı için şu mısraları kaleme almıştır. "Mübarek ola Sultan Âhmed'e devletle Sâdâbâd tarihiyle bu yüksek kasra" Sadabad içerisine ve çevresine yapılan eserlere şairane isimler veriliyordu. Dönemin ünlü şairlerinin mısralarında Sadabad Kasrı ve Kağıthane'deki köşkler için övgü dolu sözler söyleniyordu. Edebiyattaki İran etkisi yapılan kasırlar ve köşklere verilen isimlerde de kendini gösteriyordu. Bkz. A. Refik Altınay, *Lale Devri*, s.39

⁴⁶ Semavi Eyice, "Batı Sanat Akımlarının Değiştirdiği Osmanlı Dönemi Türk Sanatı", *Türkler*, Cilt: 15, 2002, s.296.

⁴⁷ Mustafa Cezar, "Osmanlılarda 18. Yüzyıl Kültür ve Sanat Ortamı", *18. Yüzyılda Osmanlı Kültür Ortamı*, Sempozyum Bildirileri, 1998, s.47.

⁴⁸ A. Refik Altınay, *Lale Devri...*, s.39.

⁴⁹ Ayda Arel, *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul...*, s.21-29.

⁵⁰ Nedim şiirlerinde mimari eserleri överken dönemin padişahı III. Ahmed'e de övgü dolu sözler sarf eder. "Söyle kim mülk-i Sebânın var mı bir pîrâyesi ... Kasr-ı zerrin-tâk-ı Sa'd-âbâd nev-peydâ gibi... Bâ-husûs ârâm ede sadrında bir mihr-i kemâl... Hazret-i Sultân Ahmed Hân-ı mülk-ârâ gibi" Sebâ ülkesinin, Sâdâbâd'a yeni stilde yapılan altın kemerli köşk gibi bir süs yoktur. Hele o köşkte ülkemizin süsü olan Ahmet Han hazretleri gibi olgunluk güneşi oturuyorsa hiç yoktur. Bkz. Leyla Karataş, Nedim Dîvânı'nda

III. Ahmed ve Damat İbrahim Paşa'nın destekleriyle sarayda bir tercüme heyeti kurulması dönemin bilimsel faaliyetlerine bir örnektir. 1718 yılından sonra Osmanlı Sarayında çeşitli sanatçılar, aydınlar ve bilim adamları himaye edilmiş, doğu ve batı dillerindeki eserlerden tercüme yapılmıştır.⁵¹ Önemli eserlerin Türkçe'ye tercüme ettirilmesi sağlamak amacıyla kurulan tercüme heyetinde Nedim, Seyyid Vehbi, Mirzâ Efendizâde Mehmed Salim ve Nahifi gibi devrin önde gelen bilim adamları ve şairlerini yer almıştır.^{52, 53} Tercüme encümeni kuran III. Ahmed nadir yazmaların yurt dışına çıkarılmasını yasaklamıştır. Başta edebi eserler olmak üzere kültürel ve bilimsel eserlerin Arapça ve Farsçadan Türkçe'ye çevrilmesi Türkçe lügat kullanılmasının yaygınlaşmasını sağlamıştır. Bunların yanı sıra batılı bilim adamlarının tarih, felsefe ve astronomi eserlerinin birkaç tanesinin de tercümesi yapılmıştır. Bu çeviriler geleneksel Osmanlı toplumunun zihin yapısında değişiklikler olmasına katkı sağlamıştır.⁵⁴

Fransız asıllı olan Comte de Bonneval'ın 1729 yılında İstanbul'a gelmesi Osmanlı Devleti'nin askeri alanda batıyı üstün gördüğünün somut bir göstergesidir. İsmi Humbaracı Ahmet Paşa olarak değiştirilen Comte de Bonneval humbaracı erlerine batının savaş usullerini öğretmekle görevlendirilmiştir.⁵⁵ Daha sonraki yıllarda askeriyede yapılan yeniliklerin öğretimi ve uygulanmasının yaptırılması amacıyla yurda çağrılan pek çok Fransız, beraberinde Fransızca'yı da getirmişlerdir. Askeri tabib yetiştirmek için açılan Askeri Tıbbiye'de de kullanılan eğitim dili Fransızca olmuştur. Bu askeri okullardan mezun öğrencilerden eğitimlerine devam etmeleri için Avrupa'ya gönderilenler olmuştur.⁵⁶

Matbaanın açılmasıyla beraber Yalova'da bir kağıt fabrikasının kurulması Osmanlı Devleti'nin kitap alanında gelişme kaydettiğini gösterir. Eski önemini kaybeden çini sanatının canlandırılması için Damat İbrahim Paşa'nın gayretleriyle İstanbul'da 1725

Lâle Devri Sosyal Hayatının İncelenmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2006, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, s.85.

⁵¹ III. Ahmed ve Damat İbrahim Paşa başta Nedim olmak üzere Seyyid Vehbi, İzzed Ali, Neyli Ahmed, Vak'anüvis Râşid, Mehmed, Küçük Çelebizâde İsmâil Âsım, Nahîfi, Sâmi gibi dönemin ünlü şairlerini sarayda toplamışlar; Yahyalı Esad Efendi, Heratlı Kâbızî Efendi, Mansûrîzâde müderris Fasîhî Efendi, İshak Efendi, Şam kadısı Medhî Efendi, Halep kadısı İlmî Efendi, Selânik kadısı Müstecirzâde Abdullah Efendi, Kara Halilzâde Mehmed Said Efendi gibi fikir ve edebiyat adamlarından kurulu bir heyetle devamlı istişare halinde olmuşlardır. Bkz. Münir Aktepe, *III. Ahmed...*, s.37.

⁵² A. Refik Altınay, *Lale Devri*, s.77.

⁵³ Münir Aktepe, "Damat İbraihm Paşa" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 8, İstanbul, 1993, s.442.

⁵⁴ M.Alaaddin Yalçınkaya, *XVIII. Yüzyıl: Islahat...*, s.486.

⁵⁵ Halil Erdemir, *Batılılaşma Sürecinde Fransa...*, s.641.

⁵⁶ Halil Erdemir, *Batılılaşma Sürecinde Fransa...*, s.643.

yılında Tekfur Sarayı'nda bir çini fabrikası kurulmuş ve fabrikada çalıştırılmak üzere İznik'ten çini ustaları getirilmiştir.⁵⁷ İstanbul'da çuha fabrikasının yanında Hatâyî kumaşını dokumak üzere bir başka fabrika daha inşa edilmesi⁵⁸, binaları yangından korumak içinde başına Gerçek Davut Ağa'nın getirildiği bir tulumbacı ocağının kurulması⁵⁹ devrin önemli sosyo-ekonomik gelişmeleridir.

Çiçek aşısının bulunması ve hastalarda uygulanması tıp alanındaki yenilikler arasındadır. III. Ahmed, deniz yoluyla taşradan gelen yolcuların sağlık bakımından kontrol edilmesini ve karantinaya alınmasını sağlayacak uygulamaları da faaliyete geçirmiştir.⁶⁰ Bu düzenlemede Yirmisekiz Mehmet Çelebi Efendi'nin Paris elçiliği sonrası padişaha sunduğu raporların etkisi olmuştur. Diğer taraftan İstanbul'da çiçek hastalığını tedavi edebilecek aşılar üretilmiştir. O dönemde Avrupa'da dahi tedavisi bulunamayan çiçek hastalığını İstanbul'da tedavi edebilecek donanımda doktorlar bulunması dikkat çekicidir.⁶¹ III. Ahmed'in çiçek hastalığına yakalandığı ve devrin doktorları Seretıbbâ Mehmed Efendi, Tabib Süleyman Efendi, Tabib Ömer Efendi, Reîsületıbbâ Münecimbaşı Mehmed Efendi ile diğer Müslüman ve hıristiyan bazı hekimler tarafından tedavi edildiği bilinmektedir. Damat İbrahim Paşa'nın Osmanlı Devleti'nde tabiplerin uzman olarak yetiştirilmelerinde yoğun gayretleri olmuştur. Ehliyetsiz hekimlerin işlerine son vermesi konuyla ilgili olarak Hatt-ı Hümayun'u hekimbaşına ivedilikle tebliğ etmesi konuya verdiği önemi göstermektedir. Sadrazamın bu tutumunda III. Ahmed ve kızı Fatma Sultan'ın çiçek hastalığına yakalanmalarının da etkisi vardır.

İstanbul'daki elit tabakanın giderek Avrupa'yı tanınması ve batılı devletlerle sıkı diplomatik ilişkilerin kurulması birçok Avrupalı sanatçı ve gezginin İstanbul'a gelmesine vesile olmuştur. Bu gezginler içinde 1717 yılında İstanbul'a elçi olarak gelen İngiliz

⁵⁷ Münir Aktepe, *III. Ahmed...*, s.37.

⁵⁸ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi...*, s.157-158; Münir Aktepe, *III. Ahmed...*, s.37.

⁵⁹ A. Refik Altınay, *Lale Devri*, s.58.

⁶⁰ Münir Aktepe, *III. Ahmed...*, s.37.

⁶¹ Lale Devri yıllarında özellikle çiçek hastalığının tedavisinde Osmanlı hekimlerinin oldukça ileri seviyede oldukları görülmektedir. Çiçek hastalığının aşısı kolay bir şekilde uygulanıyor, bu nedenle Osmanlı toplumu çiçek hastalığından korkmuyordu. Bir çok kadının meslek olarak aşı yapmayı seçtikleri görülüyor. Çiçek aşısı için sonbahar mevsiminin başlangıcı tercih ediliyordu. Sonbahar geldiğinde aileler çiçek hastalığına yakalan olup olmadığını birbirine sorarlar birkaç aile toplanıp toplamda on beş kişi olduğunda aşıcı kadınlardan birisi davet edilirdi. Aşıcı kadın bir ceviz kabuğu dolusu aşığı getirir, hangi damara aşılacağını sorar, aldığı cevaba göre büyük bir iğneyle istenilen damarı çizer, oraya tırmık gibi bir işaret yaptıktan sonra, iğnenin ucu ne kadar alırsa o kadar aşı kor, sonra aşığı bağlar, üzerine bir ceviz kabuğu yapıştırırdı. Daha sonra diğer beş altı damara da aynı işlemi yapardı." Bkz. A. Refik Altınay, *Lale Devri...*, s.80.

diplomatin eşi Lady Montagu⁶²'nin Edirne ve İstanbul'da gördüklerini anlattığı mektupları dönemin kültür ve sanat ortamını anlatması bakımından dikkat çekicidir. Lady Montagu önce Edirne'de bulunmuş daha sonra İstanbul'a geçmiştir. Bu şehirlerde gördüklerini, Osmanlı sosyal yaşamını, dönemin imar faaliyetlerini ve davet edildiği evlerin tariflerini mektuplarında yansıtmıştır.

Osmanlı başkentinde oluşan yeni sanat ortamında yer alan bir diğer isim ressam Van Mour'dur. 17. yüzyılın sonlarında Fransız elçisi M. De Ferriol'un desteğiyle İstanbul'a yerleşmiş olan Van Mour'un Pera'daki atölyesi İstanbul'daki sanatçı ve aydınların uğrak yeri olmuştur.⁶³ III. Ahmed ve saray erkânı için çeşitli resimler yapan Van Mour sarayda oldukça sevilmiştir. Düzenlenen gösterişli kabul törenlerini çizmeye başlayan Van Mour, İstanbul hayatını ve manzaralarını tablolarına taşımıştır. Saraya gelen elçiler kendisine müracaat etmeye başlamış, özel olarak tablolar sipariş etmişlerdir.⁶⁴ Ressamın eserlerinde törenlerin tüm ayrıntısı dikkatlice işlenmiştir. Giyim kuşamlar, konuklara sunulan hediyeler, tören salonundaki eşyalar tüm gerçekliğiyle yansıtılmıştır. Bu törenleri Van Mour'un yanı sıra Favray, Melling, Hilair gibi ressam da resmetmişlerdir.⁶⁵ Bu tablolar günümüzde birer belge niteliği taşırlar. Avrupalı elçilerin ülkelerine gönderdikleri raporlardan kimi zaman daha ayrıntılı bilgiler veren bu tablolar arasında Fransız elçisi Do Bonnak ve iki çocuğunun huzura kabul edilmesini⁶⁶ gösteren tablo oldukça dikkat çekicidir. Van Mour bu tabloda kabul törenini en ince ayrıntısıyla yansıtmıştır.

XVIII. yüzyılın başlarında üretilen minyatürlü el yazmaları artık hafif konulu edebi eserlerdir. Minyatürlerin çoğunda günlük hayattan sahneler, çiçek resimleri ve dönemin modasına uygun giyinmiş kadın ve erkek figürleri gibi kompozisyonlar yer alır.⁶⁷ Bu

⁶² Lady Montagu, Türkiye Mektupları 1717-1718, (çev. Aysel Kurutluoğlu), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1973.

⁶³ Günsel Renda, *Yenileşme Döneminde Kültür...*, s.266.

⁶⁴ A. Refik Altınay, *Lale Devri*, s.64.

⁶⁵ Nevin Yücel Celbis, "Osmanlı'nın İhtişamı ve Batılı Ressamlar", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 11, 1999, s.483.

⁶⁶ Fransız elçisi Do Bonnak III. Ahmed'in huzuruna çıkmadan önce iki çocuğunun da kabul edilmesi konusunda müsaade istemiş ve isteği kabul edilmişti. Kabul töreninin olacağı gün iki çocuğunu getirmekten vazgeçmiş ve törene tek başına katılmıştır. Kabul töreninden önce divanda verilen ziyafet esnasında Damat İbrahim Paşa Do Bonnak'ın çocuklarının olmadığını görünce bu konuyu bizzat kendisine sormuştur. Bu soru karşısında Do Bonnak iki çocuğunun bu kadar gösterişli bir töreni ve saltanatı görmeye tahammül edemeyeceklerini söylemiştir. İbrahim Paşa aldığı cevap karşısında oldukça mutlu olmuş ancak çocukların derhal ziyafete katılmaları için haber verilmesini istemiştir. Daha sonra çocuklar getirilmiş ve huzura kabul edilmişlerdir. Arkalarına birer kürk uydurulmuş böylece İbrahim Paşa'nın arzusu yerine getirilmiştir. Bkz. A. Refik Altınay, *Lale Devri*, s.49.

⁶⁷ Günsel Renda, *Yenileşme Döneminde Kültür...*, s.266.

dönemin minyatürlü el yazmalarının en ünlüsü Seyyid Vehbi'nin kaleme aldığı ve Levni'nin minyatürlerini yaptığı III. Ahmed'in şehzadeleri için düzenlediği şenlikleri ve sünnet düğünü anlatan Surname-i Vehbi'dir. Dönemin önde gelen sanatçılarından olan Seyyid Vehbi bu yazmada III. Ahmed ve düzenlediği şenliklerden övgü dolu sözlerle bahseder.⁶⁸ Lale Devri yıllarında meydana getirilen bu eser 17. yüzyılda durgunlaşmaya başlayan Türk Resim Sanatı'nın 18. yüzyıl başlarında canlanmaya başladığını göstermektedir.⁶⁹

Lale Devri'ne ismini vermiş olan lale çiçeği III. Ahmed döneminin en gözde bitkisidir. Çiçeklere düşkünlüğüyle bilinen padişah lalenin güzelliği karşısında hayran kalmış bu suretle çevresindekiler bu bitkinin üretimini ve çeşitliliğini artırmışlardır. Damat İbrahim Paşa lale üretimiyle bizzat alakadar olmuş başkentte bir şükufe meclisinin kurulmasını sağlamıştır.⁷⁰ Lale üretimi, alım ve satımı, ticareti gibi hususlarda belirli kurallar uygulanmış bu kurallara uymayan esnaflar ağır cezalara çarptırılmışlardır. Özellikle bahar aylarında III. Ahmed ve Damat İbrahim Paşa lale bahçeleriyle çevrili köşk ve kasırlarda eğlence sohbetleri düzenlemişler, bu sohbetlerde yer alan çeşitli şairler lalelere özel şiirleri kaleme almışlardır. Lale tutkusunun üst düzeye çıkması bu bitkinin mimari dekorasyonda da ön plana çıkmasına neden olmuştur.⁷¹ Lalenin esasen bir doğu çiçeği olduğu bilinmektedir. Asya siteplerinde, Kafkasya, İran ve Japonya'da yetiştirilen lale daha sonraları Anadolu ve Avrupa'da da görülmeye başlamıştır.⁷² XII. yüzyıldan itibaren Anadolu Selçuklu süsleme sanatlarında stilize olarak işlenmeye başlayan lale hakkında XIII. yüzyılda Mevlana Celaleddin Rumi'nin şiirler yazdığı bilinmektedir. Fatih Sultan Mehmed'in divanında "Lalezar" adı geçer. XVI. yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman'la beraber Osmanlı süsleme sanatlarında ağırlığı hissedilmeye başlayan lalenin Avrupa'ya tanıtılmasını sağlayanlar Türkler'dir.⁷³ Tarihi kaynaklar lalenin XVI. yüzyıldan önce İstanbul'da yetiştirildiğine dair bilgiler veriyor. IV. Murad'ın Bağdat Seferi (M.1638)

⁶⁸ Hamit Dikmen, "Seyyid Vehbî Divanı'nda Çevre, Kültür Unsurları ve Toplum Hayatı", Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:5, Sayı:2, Adana, 2005, s.18.

⁶⁹ Rüçhan Arık, *Batılılaşma Dönemi Türk Tasvir Sanatı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, s.18.

⁷⁰ A. Refik Altınay, *Lale Devri*, s.39.

⁷¹ A. Osman Uysal, "Bolvadin'de Bir Lale Devri Eseri: Ağılönü Çeşmesi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi*, Sayı:1.2, Cilt:32, Ankara, s.35.

⁷² Feyzullah Dayıgil, "İstanbul Çinilerinde Lale", *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, S.1, 1938, s.83

⁷³ A.Süheyl Ünver, "Türkiye'de Lale Tarihi", *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, S.9, 1971, s.265.

dönüşünde, müverrih Koca Hasan Efendi'nin İstanbul'a lale soğanı getirdiği biliniyor.⁷⁴ Türklerin laleye olan tutkusu bu çiçeği süsleme sanatlarında da sıklıkla kullanmalarına neden olmuştur. Lalenin kullanıldığı el yazması eserler mevcuttur. Ayrıca lale hakkında risaleler yazıldığı bilinmektedir. Bunun yanı sıra saray, köşk, cami, türbe, hamam, çeşme gibi mimari yapılarda lale motiflerine yer verilmiştir. Laleyi yazmak için gerekli olan harflerle “Allah” yazılabilmesi, Her iki kelimeyi oluşturan harflerin ebced hesabıyla 66 gelmesi ilginç bir detaydır.⁷⁵ Nevşehirli Damat İbrahim Paşa bu güzel çiçeği Osmanlı başkenti'nde yaygınlaştırmış sadrazamlık yıllarında laleye verilen önem daha önceleri hiç olmadığı kadar kuvvetlenmiştir. Lale Devri'nde gün geçtikçe sayısı ve çeşidi artan lale için risaleler yazılıyor, müsabakalar düzenleniyordu. İbrahim Paşa Felemenk'ten gelen laleye “Lü'lü-i Erzak” ismini vermiş bu laleden yetiştirenleri mükâfatlandırmıştı. Çırağan, Sâdâbâd, Neşatâbâd bahçelerinde yetiştirilen lalelerin üzerine güneşten solmalarını engellemek için beyaz örtüler örtülürdü. Dünyanın her köşesinden İstanbul'a lale soğanları getirtiliyordu.⁷⁶ Lale soğanı fiyatlarının bir iki yıl içerisinde dört kat değer kazandığı görülmektedir. H.1138 (M.1725) yılına ait bir kayıta 50 kuruş olarak yer alan lale

⁷⁴ M.1698 tarihli bir belgede lale çiçeğini yetiştirenler hakkında bilgiler verilmektedir. Bu bilgiler arasında M.1575 yılında öldüğü belirtilen Ebussuud Efendi'nin ismi geçmektedir. Ebussuud Efendi M.1490 yılında doğmuş, M.1527 yılında İstanbul kadılığına tayin olmuştur. Kendisinin lale yetiştirmeye meraklı olduğu bu suretle kadılık yıllarında İstanbul'da lale yetiştirdiği belirtilmektedir. Bu bilgiler XVII. Yüzyılın başlarında İstanbul'da lale yetiştirildiğini göstermektedir. Bkz. Feyzullah Dayıgil, *İstanbul Çinilerinde Lale...* s.84.

⁷⁵ A. Süheyl Ünver, *Türkiye'de Lale Tarihi...* s.268; Feyzullah Dayıgil, *İstanbul Çinilerinde Lale...* s.85.

⁷⁶ İran'dan getirilen “Lale-i Duhteri” İstanbul'da Mahbûd Lale ismiyle anılmaya başlamıştır. Bu lale cinsinin bir soğanı beş yüz ila bin altına satılmaya, bir başka cins olan Rumanî Lale'nin soğanı dört yüz altına satılmaya başlamış daha sonra bu fiyatların çok olduğu görülmüş, Mahbûd Lale için bin kuruş şart konulmuştur. Sefirlerden birinin getirdiği “Tâc-ı Kayser” adındaki lale soğanının kaybolması üzerine İbrahim Paşa'nın emriyle sokaklara tellallar çıkarılmış, İstanbul'un her köşesi aranmış ancak lale soğanı bulunamamıştır. Bu lale çılgınlığı halk arasında müsabakalar yapılmasına neden oluyordu. İstanbul halkı birbirleriyle yarışmasına bahçeler düzenliyor evdeki saksılarında lale çeşitleri yetiştiriyordu. İstanbul'un her tarafında lale değiş tokuşu yapılıyordu. Lale ticareti bir sektör haline gelmişti. Kısa bir sürede lalenin çeşidinin 839'a ulaştığı görülüyor. Lalenin fiyatı oldukça arttığından İbrahim Paşa çözüm yolları aramaya başlamış öncelikle bütün bahçelerdeki ve esnaflardaki laleleri kayıt altına aldirtmiş daha sonraları bu laleler için belirli fiyatlar belirlemiştir. Hatta saray tarafından Şeyh Mehmed Lalezari “Serşükûfeci” olarak tayin edilmiştir. Alınan kararlarla belirlenen fiyatlardan yüksek lale satanların lalelerine el konulması ve sürgüne gönderilmelerine dair ferman çıkarılmıştır. Lalenin bu kadar rağbet görmesinde III. Ahmed'in laleye olan tutkusunun da payı büyüktür. Sadrazam Damat İbrahim Paşa ve diğer vezirler de bu tutkuya katılmış, saraylarını lale bahçeleriyle süslemişlerdir. Hazine-i Evrak'la çıkan lale pusulalarında en çok rağbet gören lale çeşitleri olarak şu isimler yer alır: “Câm-ı Hurşid, Mücella Turuncu, Hoş Turuncu, Zib-i Hümâyûn, Mensûb-i Ferah, Sun-ı Hüdâ, Nevvâr-ı Şeyh, Reşk-i Elmas, Yegâne, Âl-i Hailde, Ah-ı Fütâde, Hadenk, Kıt'a-i Yâkût, Nize-i Lâleyin, Şû'le-i Çemen, Simendâm, Dilcû, Mücessem Turuncu, Teselli-i Hatır, Nah-i Erguvan, Kerem-i Bari, Saye-i Elmas.” Lale pusulalarında lalelerin rengi, adedi, cinsi ve kimde bulunduğu detaylarıyla yazılırdı. Lalelerin her cinsinin yetiştirilmesine itina gösterilirdi. Bkz. A. Refik Altınay, *Lale Devri*, s.39.

soğanının fiyatı H.1140 (M.1727) tarihindeki kayıta değerlendirilerek 200 kuruşa kadar çıktığı görülmektedir.⁷⁷

Osmanlı Devleti'nin uzun yıllar yaşadığı felaketlerin arkasından bir süre huzura kavuşmasını sağlayan bu kısa dönemde mimari anlamda klasik dönemin sakin ve ölçülü üslubu daha canlı ve göz oyalayıcı bir görünüm kazanmıştır.⁷⁸ XVII. yüzyılda kesintiye uğrayan büyük ölçekli külliye yapımı ve klasik selatin camileri geleneği XVIII. yüzyılın başlarında inşa edilen Üsküdar Yeni Valide Külliyesi'yle tekrar canlanır. 1708-1710 yılları arasında tamamlanan külliye klasik dönemin geniş ölçekli külliye geleneğini devam ettirmektedir. Dönemin diğer külliyesi daha mütevazî ölçülerde yapılmışlardır. Bu külliyeler genel kuruluş açısından klasik çizgilerden çok fazla kopmasa da ayrıntılarda yeni arayışlara gidildiği sezilir. Mimaride sürdürülen gelenekler süsleme programlarında yerini batı etkisiyle oluşturulan motiflere bırakır. Lale Devri eğlencelerinin ve edebiyatının tutkusu olan çiçek motiflerinin iç mekan süslemelerinde kullanılması o yılların yaygın eğilimidir. Topkapı Sarayı'ndaki III. Ahmed'in Yemiş odasındaki buketli vazo veya meyveli kase motifleri eskiye oranla hayli natüralist bir üslupta işlenmiştir. Bu motifler o dönem için karakteristiktir.

Lale Devri'nde kentlerin iç düzenlerinde birtakım değişiklikler göze çarpar. Klasik devirden köklü bir biçimde ayrılmadan getirilen farklılıklar başkentte meydan olgusunun ortaya çıkmasına imkan sağlamıştır. Kentin klasik formuna sadık kalınarak gerçekleştirilen atılımlarda konutlardaki pencere sayılarının arttığını, cumba, çıkma gibi birimlerle evlerdeki bakış açılarına üç boyutluluk kazandırıldığını görürüz.⁷⁹ Bu dönemde kent içindeki düzenlemelerin merkezinde anıtsal çeşmeler yer alır. Çeşmeler sadece su getirmek amacıyla değil aynı zamanda kenti süsleyen bağımsız mimari yapılar olarak inşa edilmeye başlanmıştır. III. Ahmed devrinde yapılan çeşmelerin çoğunda klasik çeşme tasarımlarının devam ettirilmesine karşın özellikle meydan çeşmelerinde yeni bir anlayışın ortaya çıktığı görülmektedir. Meydan çeşmeleri dört cepheli tasarımlarıyla kent meydanlarının tamamlayıcı unsurları olmuşlardır. Bu çeşmelerde natüralist üsluptaki motiflerin klasik dönemin geleneksel süsleme programlarıyla sentezlenerek uygulandıkları görülmektedir.

⁷⁷ Münir Aktepe, "Damat İbrahim Paşa Devrinde Laleye Dair Bir Vesika, *Türkiyat Mecmuası*, IX, 1954, s. 117.

⁷⁸ Semavi Eyice, *Batı Sanat Akımlarının...*, s.296.

⁷⁹ Sadettin Ökten, Aynur Can, "Fetihten Günümüze İstanbul Kent Mekanının Oluşumu", *Türkler*, Cilt: 10, 2002, s.562.

Çeşmelerle sebillerin birlikte inşa edilmeleri ve sebillerde görülen yuvarlak formlar su mimarisindeki değişimlerdendir. Kütüphane yapılarının bağımsız binalar olarak tasarlanması dönemin önemli mimari gelişmelerindendir. Osmanlı kitap kültürünün gelişmeye başlaması sadece başkent İstanbul'da değil Anadolu'nun çeşitli merkezlerinde kütüphane yapılarının inşa edilmesine vesile olmuştur. Damat İbrahim Paşa'nın Nevşehir'deki külliye içine yaptırdığı kütüphane, Anadolu'daki kütüphane yapılarına bir örnektir.

Bu dönemde Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın Anadolu'daki eşkiyalık ve başıbozukluğun önüne geçebilmek için bir dizi tedbirler alındığı bilinmektedir.⁸⁰ Damat İbrahim Paşa adalet sistemindeki bozuklukları gidermek için gerekli gördüğü kadıları işten çıkarmış yerlerine daha iyi iş yapanları atamıştır. Başkentte esnafı sık sık teftiş ettirmiş özellikle ekmek yapımı ve dağıtımını konusunda belirli kuralları hayata geçirmiştir.⁸¹

Batılılaşma hareketlerinin başlangıç noktası olarak kabul edilen Lale Devri, başkent İstanbul başta olmak üzere Anadolu şehirlerinde bir takım değişimlerin yaşandığı küçük bir zaman dilimidir. III. Ahmed ve Damat İbrahim Paşa'nın etkin olduğu bu dönemde İbrahim Paşa III. Ahmed ile halk arasında sıkışıp kalmıştır. Bir taraftan III. Ahmed'in eğlenceye yönelik istekleri, diğer taraftan halkın ekonomik bunalımları, Damat İbrahim Paşa'nın aldığı kararlarda aceleci davranmasına ve sonunun gelmesine neden olmuştur. İran üzerine sefere çıkılması ve seferden başarısızlıkla dönülmesi halkın sabrını iyice taşımıştır. Sultana ve sadrazama duyulan öfke hat safaya çıkmıştır. Saltanatı boyunca vezirlerinin gölgesinde kalan III. Ahmed, Patrona Halil İsyanı neticesinde çok sevdiği damadı Sadrazam İbrahim Paşa ve beraberindekileri boğdurarak öldürtmek durumunda kalmıştır. İstanbul'un çehresini 27 yıl gibi kısa bir sürede değiştiren bu ünlü simalar vahim ve kanlı bir isyan neticesinde tarih sahnesinden silinmişlerdir. Hem III. Ahmed'in tahttan indirilmesine hem de Damat İbrahim Paşa'nın ölümüne sebep olan isyanın çıkış nedeni başta Kağıthane olmak üzere İstanbul'un en güzel semtlerinde inşa edilen saraylar, köşkler ve bu yapılarda düzenlenen eğlence meclisleri, helva sohbetleridir. Patrona Halil İsyanı'nda isyancıların ilk iş olarak Kağıthane ve Boğaz kıyılarındaki ahşap saray ve köşklere yakıp yıkmaları bu öfkenin bir göstergesidir. Ne yazık ki bu kanlı isyan Lale Devri'nin en güzel anıtlarını yok etmiştir. Bu suretle Lale Devri mimarisi hakkında tam

⁸⁰M. Alaaddin Yalçınkaya, *XVIII. Yüzyıl: Islahat...*, s.487.

⁸¹A. Refik Altınay, *Lale Devri*, 4. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2005, s.81.

bilgi sahibi olamıyoruz. İstanbul'daki isyanda yok olan anıtların yanında Anadolu'daki durum daha iyidir. Çünkü isyan sadece İstanbul'da kalmış Anadolu'daki herhangi bir şehre sıçramamıştır. Damat İbrahim Paşa'nın memleketi olan Muşkara'yı ihya etmesi ve bir şehir haline getirmesi o dönem için önemli bir olaydır. Küçük bir köyden bir şehir yaratan ve bu şehri bir cazibe merkezi konumuna getiren sadrazam bu davranışıyla Lale Devri'nde Anadolu'daki imar faaliyetlerine tanık olmamıza imkan sağlamıştır.

1.2. Tarihi Şahsiyetler ve Faaliyetleri

1.2.1. III. Ahmed

Sultan IV. Mehmed ve Gülnuş Sultan'ın oğlu olan III. Ahmed 30 Aralık 1673 yılında doğmuştur. Şeyh-i Sultânî ve Seyyid Feyzullah Efendi gibi hocalardan dersler alan III. Ahmed on dört yaşında iken, II. Süleyman'ın tahta çıkarılması üzerine, babası IV. Mehmed ve ağabeyi Mustafa ile birlikte Topkapı Sarayı'nda Çimşirlik dairesine kapatıldı. Daha sonra Edirne'ye nakledilerek amcaları II. Süleyman, II. Ahmed ve ağabeyi II. Mustafa'nın padişahlıkları süresince burada kaldı.⁸² Öz kardeşi II. Mustafa'nın Edirne Vakası'ndan sonra tahtan indirilmesiyle beraber 22 Ağustos 1703 yılında 30 yaşında 23. Osmanlı padişahı olarak tahtta çıkan III. Ahmed 27 yıllık saltanatı boyunca devlet yönetiminde yeterince söz sahibi olamadı ve devlet işlerini vezirlerine bıraktı. Tahtta çıktıktan sonra ilk iş olarak eski padişah II. Mustafa ve çocuklarının Edirne Sarayı'na kapatılmasını sağladı. III. Ahmed'i tahtta çıkaran askerler o güne kadar görülmemiş bir cülus bahşişi aldı. İsyana katılmayan diğer askerler de bahşişten paylarını almak istedi ama isteklerine olumsuz cevap aldılar. Bu suretle Silivri'de toplanarak Osmanlı ailesini tahttan atıp yerine Kırım hanlarından birini ya da Sokullu Mehmed Paşa'yla II. Selim'in kızının soyundan gelen ve on sekizinci yüzyılın ortalarına kadar devam eden aileden birini getirmeyi tasarladılar. Ancak bu düşünceleri yeteri kadar destek bulmadı.⁸³

Osmanlı Devleti'nde 1678'de IV. Mehmet'in tahttan indirilmesinden beri hükümdarlık otoritesi ciddi şekilde zedelenmişti.⁸⁴ Öncelikle padişahlık otoritesinin yeniden sağlanması gerekiyordu. Bu doğrultuda III. Ahmed isyancıların etkinliğini azaltmak için "böl ve yönet" politikasını uygulamıştır. Önce bir grubun sonra diğerinin adamını kilit noktalara getirmiş en sonunda yeniçeri ağalıklarına ve sadrazamlığa kendi adamlarını yerleştirmiştir. İşe isyancı reislerinden Çalık Ahmed Ağa'yı vezirlik rütbesiyle yeniçeri ağası yapmakla başlamış daha sonra eski Şeyhülislâm Feyzullah Efendi ve çocuklarını yakalatarak öldürtmüştür.⁸⁵ II. Mustafa dönemindeki vezirleri devlet yönetiminden uzaklaştırdıktan sonra İstanbul'a dönmüş, isyancıların talepleri doğrultusunda mevki verdiği Çalık Ahmed Paşa, Sadrazam Kavanoz Ahmed Paşa ve

⁸² Münir Aktepe, *III. Ahmed...*, s.33.; ; "III. Ahmed" maddesi, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 12, 1999, s.178.

⁸³ Shaw Stanford, *Osmanlı İmparatorluğu ve...*, s.281.

⁸⁴ Metin Kunt, *Siyasal Tarih...*, s.53.

⁸⁵ Münir Aktepe, *III. Ahmed...*, s.35.

Şeyhülislâm Mehmed Efendi'yi bertaraf etmek için kız kardeşi Hatice Sultan ile kocası Moralı Enişte Hasan Paşa'nın yardımlarını almıştır. Çalık Ahmed Paşa öncelikle Kıbrıs Valiliği'ne tayin edilerek İstanbul'dan uzaklaştırılmış, sonra da yarı yolda Rodos'ta hapsi ve idamı için ferman yollanmıştır.⁸⁶ İsyana karışanların bir bir bertaraf edilmeleriyle sükuneti sağlayan, devlet idaresine tam manasıyla hakim olan III. Ahmed, saltanatının ilk dönemlerinde devletin iç işleriyle meşgul olmuştur.⁸⁷

III. Ahmed'in saltanat yıllarında işsizlik ve göç büyük sorun teşkil etmiştir.⁸⁸ Damat İbrahim Paşa'nın aldığı mali tedbirler, uzun bir süre savaşa gidilmemesine rağmen ekonomi düzeltilememiştir. Anadolu'daki yaşam şartlarından memnun olmayanlar başkente göç etmeye başlamış bu da İstanbul halkını ve esnafını huzursuz etmiştir. Anadolu'dan gelen işsiz insan yığını başkent İstanbul'da hayat pahalılığı olmasına ve iş sahasının azalmasına neden olmuştur.⁸⁹ Patrona Halil İsyanı'nın temelini oluşturan bu durum gittikçe kötüleşmiş önlenemez hale gelmiştir.

III. Ahmed yirmi yedi yıllık saltanat süresince özellikle de 1718 yılında sadrazamlığa getirilen Damat İbrahim Paşa ile birlikte Osmanlı Devleti'nde iktisadi ve sosyal meselelerde yenilik hareketlerine büyük ölçüde önem vermiştir. III. Ahmed'in, Damat İbrahim Paşa ile birlikte saray eğlenceleri ve helva sohbetleri düzenledikleri bilinmektedir. Ancak diğer taraftan da oldukça cimri bir padişah olduğu aşikardır. Zaten savaştan hoşlanmamasının nedenlerinden birisi de getirebileceği masraflardan korkmasıdır. Saray erkânı ve vezirleri padişahın bu özelliğini bildikleri için fazla masraf yapmaktan kaçınırlardı. Damat İbrahim Paşa'da bilhassa bu konuda dikkatli olmuştur. Saray gelirlerinin artırılması için birçok yeni uygulamayı hayata geçirmiştir. III. Ahmed'in şehzadelerine dahi oldukça cimri davranarak az para verdiği bilinmektedir.⁹⁰

⁸⁶ Münir Aktepe, *III. Ahmed...*, s.33.

⁸⁷ Münir Aktepe, *III. Ahmed...*, s.35.

⁸⁸ Songül Çolak, *Patrona Halil Ayaklanması'nı...*, s.525.

⁸⁹ Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1985, s.231.

⁹⁰ III. Ahmed'in şehzadelerinden birisi parası bittiği için Damat İbrahim Paşa'nın yanına çıkarak para istemiştir. Daha sonra aldığı parayı huzurunda cirit oynayan içoğlanlarını vermiştir. Sultan III. Ahmed şehzadesinin bu cömertliği karşısında şaşırılmış ve parayı nereden bulduğunu öğrenmek istemiştir. Şehzade ise parayı Damat İbrahim Paşa'dan aldığını söylemiştir. Bunun üzerine çok sinirlenen padişah derhal sadrazamının çağrılmasını emretmiştir. Huzuruna çıkan Damat İbrahim Paşa'yı oldukça öfkeli bir sesle azarlayan III. Ahmed şehzadelerin çok para harcamaya alıştırılmamasını istemiştir. İbrahim Paşa bu cümlelere karşılık büyük bir cesaretle şu cevabı vermiştir: "Padişahım bu şekilde tedbirli olmanız oldukça iyidir. Bu şekilde davranarak hazineler yığıyorsunuz. Para hükümdarın kuvveti ve dayanağıdır. Fakat benim de başka şekilde hareket etmem gerekmektedir. Sizin hazinenizin bir kısmından halka hediyeler vermem

III. Ahmed devrinde İstanbul'da yeni kahvehaneler açılmış, tütün ve alkol serbest bırakılmış ve çeşme, sebil, imaret gibi halka yönelik yapılar inşa edilmiştir.⁹¹ III. Ahmed'in inşaata karşı olan merakı sadrazamı Damat İbrahim Paşa tarafından da destek bulmuştur. İbrahim Paşa İstanbul'un çeşitli semtlerindeki binaları tamir ettirmiştir. Bunun yanı sıra şehrin muhtelif yerlerine çeşmeler, köşkler, havuzlar, medreseler, kütüphaneler yaptırılmıştır. Bu dönemde sivil yapılarda bir artış dikkati çekmektedir. III. Ahmed kendisinden önceki padişahlar gibi gösterişli külliyeler, camiler yaptırmak yerine daha az paraya mal olan sivil yapıları inşa ettirmeyi tercih etmiştir. İstanbul içerisinde bir meydan anlayışı ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu oluşumun temelini birden çok cepheli bağımsız çeşmeler oluşturmaktadır. Ayrıca kütüphane yapılarında da artışlar gözlenmektedir. Kütüphane ve çeşme gibi yapıların daha kolay inşa edilmeleri ve sarf edilen malzemenin daha az ve ucuz olması ve de halkın bu yapıların hizmetlerinden yararlanabilmeleri Lale Devri yıllarında inşa faaliyetlerinin köklü bir değişime uğramasına neden olmuştur.

III. Ahmed'in saltanat yıllarında kadınların Osmanlı toplumundaki yaşayış biçimlerinde de köklü değişiklikler olmuştur. Bunun en belirgin örneği mesire ve piknik alanlarıdır. Osmanlı toplumu sosyal hayatında hiç de alışık olmadığı bu durumu yadırgamamış aksine kadınlı-erkekli gruplar Kağıthane sahillerinde piknikler, geziler, yürüyüşler yaparak sosyal anlamda Osmanlı'da daha önceleri hiç görülmeyen faaliyetleri rahatça ortaya koymuştur.⁹² Kadınlar bu dönemde evdeki mahremiyetlerinden çıkıp halka açık yerlerde kalabalık içine girmişlerdir.

III. Ahmed sanata değer veren bir padişahtır. Kendisi de bir hattat olan padişah Bab-ı Humayun karşısında yaptırdığı çeşmenin kitabesini, Sötlüce'de bulunan sarayın harem kapısı üzerindeki kitabeyi ve saraydaki Arz odası ile Üsküdar Meydanında yaptırdığı

gerekir. Başka türlü hareket edecek olursak ne siz tahtınızı ne de ben mevkiimi koruyabilirim. Padişahın hazinesi milleti malı demektedir. Hiç olmazsa bu paranın bir kısmının padişahın eliyle yahut vezirlerinin aracılığıyla halka dağıtılması gerekir. Bir memlekete nizam, intizam ve ekonomi ne kadar lazımsa cömertlikte o derece lüzumludur." Bu sözler III. Ahmed'i sakinleştirmiş ve hazine kayıtlarının getirilmesini emretmiştir. Defterdar Damat İbrahim Paşa'nın borç olarak bin kese akçe aldığına dair kayıt görmüş bunu III. Ahmed'e iletmiştir. Padişah derhal bu kaydı sildirmiş ve paranın senedini Damat İbrahim Paşa'ya iade etmiştir. III. Ahmed Damat İbrahim Paşa öncesi sadrazamlarını kendi istekleri uğrunda bir bir harcamıştır. Ancak Nevşehirli İbrahim Paşa padişahın kişiliğini oldukça iyi çözümlenmiş, tabiatının yumuşamasını sağlamıştır. Bu suretle istediği her şeyi hiç zorlanmadan elde etmiştir. Bkz. A. Refik Altınay, *Lale Devri...*, s.20.

⁹¹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012, s.44.

⁹²Ülkü Bates, "Eighteenth Century Fountains of İstanbul", *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi*, Cilt:1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s.294

çeşmelerin kitabelerini kendi el yazısıyla yazmıştır.⁹³ Annesi adına Üsküdar'da yaptırdığı Yeni Valide Külliyesi, Topkapı Sarayı önündeki meydan çeşmesi, Üsküdar İskele Meydanı Çeşmesi⁹⁴ yaptırdığı eserlerden bazılarıdır. III. Ahmed devri İstanbul'daki mimari eserlerin anlatımı tezin ilgili bölümünde verilecektir. III. Ahmed yaptırdığı eserlerin yanında özellikle İstanbul'daki birçok binanın da onarımlarıyla bizzat alakadar olmuştur.

⁹³Münir Aktepe, *III. Ahmed...*, s.37.

⁹⁴ Yapılar hakkında bilgi için Bkz. Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi Olarak İstanbul'da III. Ahmet Devri Mimarisi (1703-1730)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul, 1999, s.203-251.

1.2.2. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa

İzdin Voyvodası Ali Ağa'nın oğlu olan Damat İbrahim Paşa 1670 yılında Ürgüp Kazasına bağlı Muskara köyünde dünyaya gelmiştir. Babasının İzdin Voyvodası olması İbrahim Paşa'nın geliri yüksek bir aileye mensup olduğunu göstermektedir.⁹⁵ 1688 yılında hemşerilerini ziyaret etmek için İstanbul'a gelmiş, akrabalarının yardımıyla Saray-ı Hümayun helvacılarının arasına katılmıştır. Parlak zekası ve becerikliliği sayesinde kısa sürede yükselmiş, III. Ahmed'in şehzadeligi sırasında en yakın sırdaşlarından birisi olmuştur. Sultan III. Ahmed Edirne Vakası'ndan sonra tahtta geçtiğinde İbrahim Paşa'da Darüssaade ağasının katipliğine tayin edilmişti. Silahtar Ali Paşa'nın vezirliği sırasında Mora'ya giden İbrahim Paşa daha sonra Niş ve Petervaradin'de bulunmuş buralarda yazdığı raporları Edirne'de padişaha sunmuştur.⁹⁶ Böylece belli bir süre saraydan ayrı kaldıktan sonra tekrar III. Ahmed'in gözüne girmeyi başarmıştır. Bu tarihten sonra sırasıyla ruznâme, birinci mirahur ve rikâb-ı hümayun kaymakamlıklarında hizmet etmiştir. III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'la evlendikten sonra saraydaki konumunu iyice güçlendiren İbrahim Paşa kendisine defalarca sunulan vezirlik tekliflerini geri çevirmiş doğru zamanı beklemiştir.⁹⁷

Rikab-ı Hümayun kaymakamı görevinde iken oldukça geniş bir çevreye ve etkili bir nüfuza sahip olan İbrahim Paşa Sadrazamlık makamı için Pasarofça Antlaşması'nın imzalanmasını beklemiştir. Zira devletin içerisinde bulunduğu belirsizliğin kaybolması gerektiğini biliyordu. Savaş devam ederken gelen Sadrazamlık makamı oldukça tehlikeli olabilirdi. Zaten Sadrazam olmadan öncede devleti kendi fikirleriyle ve tavsiyeleriyle idare ediyordu. Silahtar Ali Paşa'nın Avusturya seferinde şehit düşmesinden sonra da acele etmemiştir. Önce Baştañcibaşı Halil Paşa daha sonra hemşerisi Nişancı Mehmed Paşa sadrazam olmuştur.⁹⁸

Ağustos 1717 yılında Sadrazamlık makamına getirilen Damat İbrahim Paşa sarf ettiği gayretle Pasarofça Antlaşması'nın imzalanmasını sağlamıştır. İbrahim Paşa Pasarofça Antlaşması'nın imzalanmasını sağladıktan sonra Rusya ile İsveç arasındaki Büyük Kuzey Savaşı'na karışılmayacağına dair I. Petro'ya güvence vermiş, Kırım

⁹⁵ Münir Aktepe, "Damat İbrahim Paşa Evkafına Dair Vesikalar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Cilt: XIII, 1963, s.17.

⁹⁶ A. Refik Altınay, *Lale Devri...*, s.19.

⁹⁷ A. Refik Altınay, *Lale Devri...*, s.19.

⁹⁸ A. Refik Altınay, *Lale Devri...*, s.20.

Tatarlarını Rusya ile savaşa yol açabilecek hareketlerde bulunmaması için baskı altına almıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nin batı sınırlarını güvence altına alınmıştır.⁹⁹ Osmanlı'nın kaybettikleri toprakları geri alma umudunun yok olduğunun farkında olan İbrahim Paşa elde kalan toprakların güvence altına alınması gerektiği düşüncesiyle savunma tedbirlerinin alınması sağlamıştır. Padişah ve Sadrazam'ın bu yöndeki tavırları devlet erkânının da aynı fikirde olmasına yol açmış, Sarayın ileri gelenlerince tarihte ilk defa savaştan çok barışı kurmak ve Avrupa siyasetiyle yakından ilgilenmenin gerekliliği vurgulamaya başlamıştır.¹⁰⁰

Damat İbrahim Paşa Sadrazam olduğunda Osmanlı Devleti oldukça yıpranmış durumdaydı. Ordu disiplinden uzaklaşmış, askerler başlarında iyi kumandanlar olmadığı için savaştan çekinir olmuşlardı. Sadece ordu değil Saray-ı Hümayun içinde de bir korku panik havası vardı. Avusturya cephelerindeki ağır yenilgiler Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi içine kapanmasına ve dışarıya karşı oldukça çekingen ve ürkek olmasına neden olmuştu. Damat İbrahim Paşa Pasarofça Antlaşması'ndan sonra düşüncelerini birer birer hayata geçirmeye başladı. Öncelikle mevkisini sağlamlaştırmak için gayretler sarf etmiş önemli yerlere kendi adamlarını yerleştirmiştir.¹⁰¹ Makamını güvence altına alabilmek için sağlam adımlar atmıştır. Saray entrikalarını çok iyi bilen, oldukça sağlam bir karaktere sahip, gerektiği yerde yumuşak tabiatlı yeri gelince şiddet yanlısı bir kişilikte olması, yabancılarla iyi ilişkiler kurması uzun süre Sadrazamlık makamında kalmasına imkan sağlamıştır.¹⁰² Devlet hazinesini kuvvetlendirmek için yeniçerilerin mevcudunu tekrar yoklatmış ve İstanbul'da 1500 keselik tasarruf sağlamıştır. Şam'daki ipek, kahve ticaretini yeniden düzenleyerek vergileri arttırmış, Sakız Adası gibi vergilerden muaf yerler için yeni vergiler koydurtmuştur. Neticede M.1721 yılında devletin masrafları çıkarıldığında 5675 divani keselik bir gelir elde edilmesini sağlamış¹⁰³ bununla sosyal hayatta bazı değişiklikler meydana getirmiş, devletin kaybolan itibarını yeniden kazandırmak için yoğun çabalar sarf etmiştir.

⁹⁹ M.Alaaddin Yalçınkaya, *XVIII. Yüzyıl: Islahat...*, s.485.

¹⁰⁰ M.Alaaddin Yalçınkaya, *XVIII. Yüzyıl: Islahat...*, s.485.

¹⁰¹ A. Refik Altınay, *Lale Devri...*, s.20.

¹⁰² A. Refik Altınay, *Lale Devri...*, s.22.

¹⁰³ Münir Aktepe, *Damat İbrahim Paşa...*, s.18.

Damat İbrahim Paşa sadrazamlık yıllarındanda İstanbul ve Anadolu'daki şehirlerde imar faaliyetleri gerçekleştirmiştir. Edirne, Bursa, Kütahya, İznik, Konya, İzmir¹⁰⁴ ve kendi memleketi olan Nevşehir'de birçok mimari eser inşa edilmiş bu yapılara gelir sağlamak için vakıflar kurulmuştur.¹⁰⁵

Damat İbrahim Paşa, Osmanlılar zamanında Ürgüp kazasına bağlı küçük bir köy olan memleketi Muşkara'ya ayrı bir önem vermiştir. Muşkara'da M.1719 yılında küçük bir cami ile bir hamam yaptıran paşa bu binaların yapımı için köyde halkının namaz kılmak için camileri olmadığını gerekçe göstermiştir.¹⁰⁶ Bu sıralarda Muşkara civarında baş gösteren eşkiyalardan dolayı huzur ve güven kalmamıştı. Bu suretle Muşkara halkının tamamı derbentçi olarak tayin edilmiştir. İbrahim Paşa köyünün büyümesi ve güvenli bir yer olması için ne gerekiyorsa yapıyordu. Köylülerinden gelen tüm dilekçeleri dikkatle inceliyor ve isteklerine cevap veriyordu. Muşkara halkı Ürgüp Kadısı'nın pazarın kurulduğu pazartesi günleri Muşkara'ya gelmesini talep etmişti. Dilekçede Ürgüp'ün yerleşim yerlerine uzakta bulunduğu bu nedenle de kadı'nın hukuki sorunları çözmekte zorlandığı belirtilmişti. Muşkara'nın o civardaki köylerin tam ortasında yer aldığı her köye üçer dörder saatlik mesafede bulunduğu söyleniyordu. Bu nedenle eğer kadı Muşkara'da ikamet ederse çevredeki bütün köylerin kadı'nın vereceği hizmetlerden kolaylıkla faydalanabileceği dile getirilmişti. İbrahim Paşa bu isteği makul bulmuş Ürgüp kadısına bir hüküm göndererek Muşkara'da ikamet etmesini emretmiştir.¹⁰⁷ Damat İbrahim Paşa'nın amacı Ürgüp'teki nüfusu Muşkara'ya nakletmekti.¹⁰⁸ Böylece Muşkara kalabalıklaşacak ve Anadolu'nun ortasında güzide bir şehir konumuna gelecekti. İbrahim Paşa Muşkara'da yaptırdığı cami ve hamamı az bulmuş, caminin cemaat için yetersiz olduğunu söylemiştir.

¹⁰⁴ Münir Aktepe, *Damat İbrahim Paşa...*, s.19.

¹⁰⁵ Aydın Sancağının Güzelhisar Nahiyesinde iki köy, Manastır Sancağının nefsi-i Manastır nahiyesi mukataası, Akdeniz'de Nakkos adasında bağ ve bahçeler, Muşkara köyü ve mülhakatı, Uçhisar, Murdar-Sahrinç mezrasının Muşkara mukataasına dahil kısmı, İstanbul'da Daye Hatun mahallesindeki kiralık dört konağın geliri, Molla Mehmed bahçesi civarında 27 dükkanlı çarşı, Şehzadebaşı mevkiinde karşılıklı iki sıra halinde 82 dükkan, Kasımpaşa'da camiikebir hizasında 40 dükkanlı çarşı, İzmir'de sabunhaneler, üç salhane, bir taşhan, kahvehane, fırın, yahudhane, frenghane ve bunlara bağlı muhtelif dükkanlar, Antakya'nın Zeytiniye köyü civarında 13 adet dut bahçesi vakfedilen yerlerden bazılarıdır. Bu vakıflar genel itibariyle Damat İbrahim Paşa'nın memleketi olan Muşkara'nın ihya edilmesi çalışmalarında kullanılmıştır. Bkz. Münir Aktepe, *Damat İbrahim Paşa...*, s.20.

¹⁰⁶ A. Refik Altınay, *Damat İbrahim Paşa Döneminde Ürgüp ve Nevşehir*, (çev. Eftal Ş. Batmaz-Bekir Koç), Atölye Sanat Yayınları, Ankara, 2005, s.13.

¹⁰⁷ A. Refik Altınay, *Damat İbrahim Paşa Döneminde...*, s.13.

¹⁰⁸ A. Refik Altınay, *Damat İbrahim Paşa Döneminde...*, s.14.

Ancak caminin konum olarak genişletilmesinin mümkün olmadığına kanaat getirilmiş bu suretle yeni bir cami, medrese, imaret ve mektebin inşası için hazırlıklar başlatılmıştır.¹⁰⁹

Damat İbrahim Paşa Muşkara'da yaptırılacak olan külliye'nin İstanbul'dakiler gibi gösterişli olmasını istiyordu. Bu nedenle külliye'nin inşasıyla bizzat ilgilenmiştir. İnşa sürecini dikkatle takip etmiştir. Dönemin mimarbaşı Kayserili Mehmed Ağa'yı Anadolu'daki vezir camilerinin taslak resimlerini yapması ve Muşkara'daki caminin bu resimlere göre inşa edilmesi konusunda görevlendirmiştir.¹¹⁰ Mimarbaşı inşaat öncesi gereksiz masrafları önlemek için keşif yapmış, bütün masraflar tek tek yazılarak İstanbul'a gönderilmiştir. İbrahim Paşa Muşkara'nın hızla ihya edilmesi için tüm gücünü kullanmıştır. Sadece inşa süreci değil aynı zamanda inşa sonrasında yapılan binalarda görev yapacakların listesini dahi hazırlatmış bunu III. Ahmed'e sunarak onayını almıştır. Külliye'nin yapımı devam ederken Kayseri Kadısı'na yazılan bir hükümlerle sahiplerinin rızası ve satın alınmak üzere emlak buldurulmasını emredildi. Ayrıca Kırşehir ve Konya'ya defalarca hükümler gönderildi. Bu suretle hanlar ve dükkanlar satın alınarak bir vakıf kuruldu. Niğde, Kayseri, Kırşehir, Sivas ve Aksaray kadılarına ve mütesellimlerine ve o civarda oturan Boynu İnce Türkmenlerin boy beylerine emirler yazıldı.¹¹¹ İbrahim Paşa'nın üstün gayretleri neticesinde inşaat süreci olağanüstü bir hızla ilerlemiştir. Cami, medrese, kütüphane, imaret, mektep ve çeşmelerin kitabelerini için çeşitli yarışmalar düzenlenmiş, yapıların kitabelerini Nedim, Seyyid Vehbi gibi dönemin ünlü şairleri yazmıştır. Damat İbrahim Paşa, cami, mektep, hamam, çeşme gibi insanların ihtiyaçlarına cevap verecek yapılar inşa ettirdikten sonra buralarda görev yapacakların masraflarını da vakfettiği yerlerden sağlamıştır. Her bir çalışanın ne kadar alacağı ve hangi görevde bulunacağı tek tek kayıt altına alınmıştır. Sadece kendi yaptırdığı yerlere değil aynı zamanda hayırsever bazı kimselerin inşa ettirdiği bazı müesseselere de vakıf gelirlerinin bir kısmını ayırdığı görülüyor.¹¹²

İbrahim Paşa'nın Muşkara'yı ihya etmek için verdiği uğraşlar sadece imar faaliyetleriyle sınırlı kalmadı. Buranın bir ticaret merkezi olmasını istiyordu. Nüfusunun kalabalıklaşması için isteyenlerin Muşkara'ya gelebileceklerine dair hükümler yazdırttı.

¹⁰⁹ A. Refik Altınay, *Damat İbrahim Paşa Döneminde...*, s.18.

¹¹⁰ A. Refik Altınay, *Damat İbrahim Paşa Döneminde...*, s.29.

¹¹¹ A. Refik Altınay, *Damat İbrahim Paşa Döneminde ...* s.29-30.

¹¹² Münir Aktepe, "Damad İbrahim Paşa'ya Aid İki Vakfiye", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Cilt: XI, 1960, s.154.

Muşkara halkı başlıca vergilerden muaf tutulmuştu. Askerler ve mülki yöneticiler halka muaf tutuldukları vergiler konusunda baskılar yapmayacaklar, halkın huzuru ve sıhhati için çaba sarf edeceklerdi.¹¹³

Külliyenin inşası bittikten sonra Damat İbrahim Paşa esas hedefini gerçekleştirmek için gerekli adımları atmaya başladı. Muşkara isminin değişmesi gerektiğine karar verdi. Gerekçe olarak da nüfusun kalabalıklaştığı dile getirilmiştir. Karaman Valisine, Niğde Sancağı Mutasarrıfına, Konya Kadısı'na hükümler yazıldı. Muşkara'nın ismi yeni şehir anlamına gelen "Nevşehir" ile değiştirildi. Gerekli yerlere bu yeni ismin kaydedilmesi ve eski ismin artık anılmaması emredildi.¹¹⁴

Damat İbrahim Paşa sonunda gayretlerinin meyvesini almıştır. Ancak Muşkara ihya edilirken çevresindeki merkezler gerilemiştir. Başta Ürgüp olmak üzere çevredeki merkezlerin gerilemesi imar hareketlerinde bir tezatlığı ortaya koymaktadır. Zira İbrahim Paşa'nın isteğiyle Nevşehir'deki kale kalıntıları onartılmış ve temellerin üzerine birkaç oda inşa edilmiştir. İnşası tamamlanan kalenin toprakları İstanbul'dan, kalede görev yapacak komutanlar ve erler Niğde'yle Karahisar kalelerinden getirtilmiştir.¹¹⁵ Bu gelişmelerden sonra Nevşehir'de imar faaliyetleri devam etmiştir. İbrahim Paşa Nevşehir'in ticaret merkezi olması için uğraşmış bu suretle bir han yaptırmıştır.¹¹⁶ Ayrıca hamam ve çeşmeler yaptırılarak kentin çehresi güzelleştirilmiştir.

Damat İbrahim Paşa başta kendi memleketinde olmak üzere Anadolu'nun çeşitli kentlerinde imar faaliyetlerinde bulunmakla kalmamış Anadolu halkının güvenliği ve asayişi için de tedbirler almıştır. 17. yüzyılda yapılan uzun savaşlarda Anadolu kentleri ve halkı ihmal edilmişti. İbrahim Paşa'nın gayretleriyle söz konusu ihmal biraz da olsa giderilmiştir. Osmanlı Devleti, Avrupalı ülkeler karşısında aldığı ağır yenilgilerin telafisini Anadolu'da aramaya başlamıştır.¹¹⁷ İbrahim Paşa'nın sadrazamlık yıllarında İmparatorluk kendi insanına, diline, kültürüne ve tarihine daha fazla önem vermeye başlamıştır.

¹¹³ A. Refik Altınay, *Damat İbrahim Paşa Döneminde ...* s.41.

¹¹⁴ A. Refik Altınay, *Damat İbrahim Paşa Döneminde ...* s.40.

¹¹⁵ A. Refik Altınay, *Damat İbrahim Paşa Döneminde ...* s.42.

¹¹⁶ A. Refik Altınay, *Damat İbrahim Paşa Döneminde ...* s.43.

¹¹⁷ M Alaaddin Yalçınkaya, *XVIII. Yüzyıl: Islahat ...* s.487.

Damat İbrahim Paşa imar faaliyetlerinin yanı sıra İstanbul'un çarşılarını, sokaklarını bir düzen içerisine sokmuştur. İstanbul esnafını sık sık denetleyerek haksız kazanç elde edenleri cezalandırarak, ticari hayatın denetim altına alınmasını sağlamıştır.¹¹⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nda uzun bir süreden sonra her alanda kalkınma ve disiplin görülmesi Damat İbrahim Paşa'nın uygulamalarının bir neticesidir. Ülkeye refah ve huzuru ortamı gelmiş olmasına rağmen saray ve çevresinin israf derecesine varan eğlenceler, helva sohbetleri düzenlemesi, gittikçe halktan uzaklaşması önemli bir sorun olmuştur. Bu eğlencelerdeki savurganlığın faturası da ağır vergilerle halktan çıkarılmıştır. Yeni vergilerin konulması ülke içerisinde sosyal ve iktisadi dengelerin sarsılmasına neden olmuştur.¹¹⁹ İstanbul'da ve Anadolu'da belirli bir süreliğine sağlanan güven ve asayiş ortamı kaybolmuş, Anadolu ve Rumeli'de eşkıyalık ve isyan hareketleri çıkmaya başlamıştır. Damat İbrahim Paşa izlediği savurganlık politikasının ülkeyi nasıl bir duruma soktuğunun farkındaydı. Halkın üzerindeki ağır vergi yükünün bir savaşla hafifletileceğini düşünüyordu. Böyle bir ortamda İran'ın içinde bulunduğu konum Damat İbrahim Paşa'nın harekete geçmesini sağladı.¹²⁰ Zira Safevilerin son hükümdarı Şah Hüseyin'in (1694-1723) iktidarı zayıflamış, İran'ın farklı merkezlerinde isyanlar başlamıştı. M.1723 yılında İran'ın başkenti İsfahan Afgan Aşireti Mahmud Han tarafından işgal edildi. Neticede Şah Hüseyin esir düştü ama oğlu Tahmasb kurtularak Tebriz'e kaçtı ve kendisini II. Şah Tahmasb olarak ilan etti.¹²¹ Safevi baskıları ve Hristiyan Gürcülerin tehditleri Kafkasya'nın Sünni Müslümanlarını özellikle de Dağıstanlıları zor durumda bırakmıştı. Kafkasya halkı Osmanlı himayesi altına girmek istiyordu. Diğer taraftan Tebriz'e kaçan Tahmasb Osmanlıların kendisini Şah olarak tanınmasını istiyordu. Bu durum Rus Çarı Pedro'yu tedirgin etmiştir. Ruslar ordularını Kafkasya'ya indirmiş, M.1723 yılında Derbent ve Bakü'yü işgal etmiştir.¹²² Damat İbrahim Paşa gelişen olaylardan sonra bir an önce harekete geçip çöken Safevi Devleti'nden pay almak istemiştir. M.1723 yılında savaş hazırlıklarına başlayan Osmanlılar İran üzerine üç koldan seferler düzenlemiştir. İki yıl içerisinde Tiflis, Gori, Nahcivan, Gence, Güney Azerbaycan, Erdebil, Kirmanşah ve Luristan gibi bölgeler ele geçirilmiştir¹²³ Osmanlıların iki yıl gibi kısa bir sürede İran'ın en

¹¹⁸ A. Refik Altınay, *Lale Devri...*, s.81.

¹¹⁹ M Alaaddin Yalçınkaya, *XVIII. Yüzyıl: Islahat...* s.487.

¹²⁰ M Alaaddin Yalçınkaya, *XVIII. Yüzyıl: Islahat...* s.487.

¹²¹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *XVIII. Asırda Osmanlı-İran...*, s.512.

¹²² Zübeyde Güneş Yaşcı, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı...*, s.558.

¹²³ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *XVIII. Asırda...*, s.512-514.; M Alaaddin Yalçınkaya, *XVIII. Yüzyıl: Islahat...* s.488.

önemli merkezlerini ele geçirmesi İstanbul'da memnuniyetle karşılanmıştır. Zira Osmanlılar en parlak dönemlerinde dahi İran coğrafyasında bu kadar görkemli başarılar elde edememişti. 17. yüzyılda Avrupa'da kaybedilen toprakların yerine doğuda yeni topraklar kazanılması Osmanlıların kaybettiği özgüveni tekrar yerine getirmiştir.¹²⁴

Seferin ardından İran'ın iç işlerindeki değişimler ve II. Tahmasb'ın Osmanlılardan umduğu yardımı bulamamasından dolayı Rusya'ya meyletmesi Osmanlıların Kafkasya'daki konumunu zayıflatmaya başlamış ve Osmanlı doğu sınırlarıyla Rusya'nın güney bölgeleri güvenli olmaktan çıkmıştır. Bu nedenle her iki ülkede uzlaşma çareleri aramaya başlamış ve nihayetinde Fransa'nın İstanbul elçisi Marquis de Bonnac vasıtasıyla tarafların diplomatik temsilcileri bir araya gelmiştir. Neticede M.1724 yılında yapılan İran Mukasemenamesi Antlaşması'yla İran toprakları taksim edilmiştir.¹²⁵

Ancak II. Tahmasb İran'ın içinde bulunduğu parçalanmışlıktan kurtarmak için girişimlerde bulunmuş ve İran içerisindeki dengelerin hızla değişmesi Osmanlı Devleti'nin aleyhinde bir ortam oluşmasına neden olmuştur. M. 1729 yılında İran tahtına geçen II. Tahmasb Osmanlı üzerine yürüyerek Hemedan, Tebriz, Ferehan, Yezdicurd gibi önemli merkezleri tekrar ele geçirmiştir.¹²⁶ Bu durum Damat İbrahim Paşa'ya gizliden gizliye kin besleyenlerin eline fırsat vermiştir. İstanbul'da halk hoşnutsuzluğunu yüksek sesle dile getirir olmuş, sadrazama karşı olanlar halkı kışkırtmaya başlamıştır.¹²⁷ Sonun başlangıcı Damat İbrahim Paşa'nın telaşa kapılmasına neden olmuş ve durumun ciddiyetinin farkına varan ve savaştan kaçınan sadrazam, 1729 yılında İran'la anlaşarak Tiflis, Şirvan ve Revan'ı kurtarmıştır. Kirmanşah, Tebriz, Hamedan gibi merkezler Safevilere bırakılmıştır. Tebriz'in düşmesi ve Osmanlı ordusunun Nadir Han'ın ordusu karşısında gerilemeye başlaması üzerine Damat İbrahim Paşa İran üzerine bir sefer yapılması gerektiğini söylemeye başlamış bu hususta III. Ahmed'in bizzat sefere katılması için padişaha ikna etmeye uğraşmıştır.¹²⁸

III. Ahmed istemeyerekte olsa İran Seferi'ne çıkmaya razı olmuştur. Hemen ordunun büyük bir bölümü Üsküdar'da sefer hazırlıkları yapmaya başlamış Sultan III. Ahmed'de kısa süre sonra Üsküdar'a geçmiştir. Ancak padişah hazırlıkların tamamlanmasından sonra

¹²⁴ M Alaaddin Yalçınkaya, *XVIII. Yüzyıl: Islahat...* s.488.

¹²⁵ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *XVIII. Asırda...*, s.512-524.; M Alaaddin Yalçınkaya, *XVIII. Yüzyıl: Islahat...* s.488.

¹²⁶ Songül Çolak, *Patrona Halil Ayaklanması'nı...*, s.526.

¹²⁷ M Alaaddin Yalçınkaya, *XVIII. Yüzyıl: Islahat...* s.488-489.

¹²⁸ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *XVIII. Asırda...*, s.512-524.; Songül Çolak, *Patrona Halil Ayaklanması'nı...*, s.526.

birkaç gün geçmesine rağmen sefere çıkmamıştır. Bu durum halk arasında hoşnutsuzluğun yaratmış, yapılan propagandalar halkın Damat İbrahim Paşa'ya karşı nefret duygusunun artmasına sebep olmuştur.¹²⁹ Gelişen olaylar Damat İbrahim Paşa'nın fikir değiştirmesine sebep olmuştur. İbrahim Paşa padişahın sefere gitmeyeceğini anlamış ve ısrarından vazgeçmiştir. Padişahın Üsküdar ya da Bursa'da oturmasını kendisinin de kışı Halep, Amasya ya da Tokat'ta geçireceğini dile getirmiştir.¹³⁰ III. Ahmed nihayet ordunun Üsküdar'dan İran Seferi için harekete geçmesine karar vermiş ancak bu sırada İstanbul'da M. 28 Eylül 1730 yılında Osmanlı tarihinin en kanlı baskınlarından biri olan "Patrona Halil İsyanı" vuku bulmuştur.¹³¹

İsyanın çıkışında Saray ve çevresinin zevk ve sefa içinde yaşamaları, israf ve savurganlıkları, halka yüklenen ağır vergilerin yanı sıra imparatorluğun ekonomik açıdan yıpranmasının ve gerilemesinin de etkileri vardır. Zira tezatların yaşandığı bir yer haline gelen Osmanlı başkentinde halk gittikçe fakirleşmiş ve iç huzurun kötüye gittiğini görmezden gelen bir üst sınıf oluşmuştur. Millet, parasızlık, işsizlik ve gıdasızlıktan bunalmış durumdayken yeni vergilerin uygulanmasını ve mevcut vergilerin ağırlaştırılmasını hazmedememiştir. Keza bu vergiler devletin hayrı için kullanılmamış, aksine toplanan vergilerle saraylar, kasırlar, köşkler inşa edilmiş, lale bahçeleri süslenmiş ve Kağıthane semalarında eğlence toplantıları düzenlenmiştir.

Patrona Halil İsyanının çıkışıyla beraber telaşa kapılan Damat İbrahim Paşa bir an önce isyancıların bastırılması yönünde fikir beyan etmiştir. İsyancılar padişahın veziri Azam Damat İbrahim Paşa başta olmak üzere damatları Sadaret Kethüdası Mehmed Paşa, Kapudan-ı Derya Mustafa Paşa, Şeyhülislam Abdullah Efendi ve bunların dışında isimleri kayıtlı 28 kişinin iadesini istiyordu.¹³² İbrahim Paşa bu durum karşısında kendisinin bizzat isyanı bastırmak istediğini padişaha iletmiştir. Ancak padişahın yanında bulunanlar Damat İbrahim Paşa'nın firar edebilme ihtimalinin olduğunu söyleyerek istenilen kimselerin hepsinin Saray-ı Hümayun'da alıkonulmaları gerektiğini belirtmişlerdir. İsyanın gittikçe büyümesi III. Ahmed'in isyancıların isteklerine cevap vermesini zorunlu kılmıştır. Damat

¹²⁹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *XVIII. Asırda...*, s.512-524. ; Songül Çolak, *Patrona Halil Ayaklanması'nı...*, s.526. ; A. Refik Altınay, *Lale Devri...* s.93.

¹³⁰ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *XVIII. Asırda...*, s.512-524.

¹³¹ Songül Çolak, *Patrona Halil Ayaklanması'nı...*, s.527.

¹³² Songül Çolak, *Patrona Halil Ayaklanması'nı...*, s.527.

İbrahim Paşa ve Damatları Ortakapı'da öldürülmüş, cesetleri öküz arabalarıyla isyancılara gönderilmiştir.¹³³

Damat İbrahim Paşa 13 yıllık sadrazamlığı boyunca Osmanlı Devleti'nde köklü ıslahatlar yapmış, getirdiği yeniliklerle devletin sosyo-ekonomik, kültür, sanat, bilim gibi alanlarda ilerlemesine katkıda bulunmuştur. Sadaret yıllarında İstanbul'dan hiç ayrılmamış, şehrin dört bir köşesini saraylar, yalılar, köşkler, kasırlar ve lale bahçeleriyle donatmıştır. Anadolu insanına uzak kalmamış sorunlarını halledebilmek adına bir dizi düzenlemeler ortaya koymuştur. Osmanlı halkının güvenliliği ve huzuru için uğraşlar vermiş, orduda ve devlet kurumlarındaki aksaklıkları gidermeye çalışmıştır. Memleketi Muşkara'yı ihya ederek bir şehir konumuna gelmesini sağlamıştır. İbrahim Paşa, III. Ahmed ve saray erkânının istekleriyle halkın sorunları arasında sıkışıp kalmış neticede oldukça hazin bir isyanla öldürülmüştür.

¹³³ M Alaaddin Yalçınkaya, *XVIII. Yüzyıl: İslahat...* s.488. ; Selim Karahasanoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1730 İsyanına Dair Yeni Bulgular: İsyanın Organizatörlerinden Ayasofya Vaizi İspirizâde Ahmed Efendi ve Terekesi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S: 24, 2008, s.107. ; Songül Çolak, *Patrona Halil Ayaklanması'nı...*, s.527.

1.2.3. Yirmisekiz Mehmed Çelebi Efendi

Lale Devri'nin önemli şahsiyetlerinden birisi olan Yirmisekiz Mehmed Çelebi Efendi Edirne yakınlarında dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi hakkında kesin bir kayıt bulunmayan Mehmet Çelebi'nin yeniçeriler arasında yetişmiş Seksuncubaşı Süleyman Ağa adlı birisinin oğlu olduğu bilinmektedir. Gençliğinde yeniçeri ocağına girmiş, yirmisekizinci ortaya mensup olduğu için Yirmisekiz Çelebi adıyla ün yapmıştır. Zeki bir kişiliğe sahip olduğu için zamanla yeniçerilikte ilerlemiş bir müddet çorbacılık ve Muhzır ağalığı vazifelerinde bulunmuştur. Okur yazar olması onun Yeniçeri Efendisi, Darphane Nazırı gibi önemli görevlere getirilmesine imkan sağlamıştır. Pasarofça Antlaşması'nı yapan Osmanlı heyetinde ikinci murahha, üçüncü defterdâr ve baş muhasebeci görevlerinde gösterdiği başarılar herkesin takdirini kazanmıştır.¹³⁴

Osmanlı bürokrasisinde hızla yükselen Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin önemli devlet işlerinde kendisini göstermeye başladığı sıralarda tahtta III. Ahmed bulunuyordu. Osmanlı İmparatorluğu da Karlofça ve Pasarofça antlaşmalarıyla ağır toprak kayıplarına uğramış, Avrupa'nın büyük devletleri arasındaki prestijini yitirmişti. Alınan ağır yenilgilerin batılı devletlerin kullandığı üstün güçteki ateşli silahlardan kaynaklandığı anlaşılmış ve Avrupalı devletlerle yakın ilişkiler kurulması gerektiği vurgulanmaya başlamıştı. Böyle bir ortamda Fransa'yı temsil için İstanbul'da bulunan Marquis de Bonnac Osmanlı-Fransız ilişkilerinin kuvvetlenmesini sağlamıştır.¹³⁵ Damat İbrahim Paşa batılı devletlerle iyi ilişkiler kurmayı politika haline getirmiş bu doğrultuda Osmanlı başkentinde bulunan batılı elçilerle bağlarını güçlendirmiştir. Marquis de Bonnac Damat İbrahim Paşa'nın kendisine olan ilgisinden yararlanarak Kudüs'teki Kumame Kilisesi'nin kubbe tamiri işini halletmiş, Fransızların diğer istekleri de bir bir yerine getirilmiştir.¹³⁶ III. Ahmed Fransa ile olan ilişkilerin olumlu yönde geliştiğinin farkına varmış ve Paris'e bir elçi göndermeye karar vermiştir. Bonnac, Fransa'ya elçi gönderilmesinin ileride kendi devleti adına bir takım çıkarlar sağlayacağını düşünürken, III. Ahmed'de Avrupa'daki düşmanı Avusturya'ya karşı Fransa ile birleşik bir cephe kurulmasının hesabını yapmıştır. Saray öncelikle kapıcıbaşılardan Kara İnci'yi elçi olarak seçmiştir. Ancak bu seçim Fransız elçisi Marquis

¹³⁴ Bkz. Abdullah Uçman, *Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin Fransa Sefaretnamesi*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1975, s.10; Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri...*, s.54.

¹³⁵ Günsel Renda, *Yenileşme Döneminde Kültür...*, s.266.

¹³⁶ A. Refik Altınay, *Lale Devri...* s.84.

de Bonnac'ı memnun etmemiştir.¹³⁷ Bu durum karşısında daha nitelikli birisi aranır ve devrin ileri gelenleri arasında otorite ve bilgisiyle tanınan, ayrıca Osmanlılığı Avrupa'da gereği gibi temsil edeceğine güvenilen Yirmisekiz Mehmed Çelebi Efendi elçi olarak tayin edilir.¹³⁸ Mehmed Çelebi Efendi gerek elçi olabilmek için yeteri donanıma sahip olması gerekse Hıristiyanların hilelerini hakkında bilgi elde etmiş, incelikleri bilen, işten anlayan birisi olması¹³⁹ hasebiyle bu göreve layık görülmüştür. Elçi atamasının görünürdeki gerekçesi, Kudüs'teki Kumane Kilisesi'nin onarım yetkisinin Fransa'ya verildiğini bildirmek ve Fransız gemilerinde tutulan Osmanlı esirlerinin serbest bırakılması için görüşmelerde bulunmaktı.

Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyıldan önceki devirlerde batılı devletlere muhtelif zamanlarda elçiler gönderdiği bilinmektedir. Ancak hiçbir Avrupa başkentinde sürekli elçilik kurulmamıştır. Bunun nedenlerinden birisi büyük bir imparatorluk gücüne erişmenin verdiği gururla batı başkentlerinde elçilik kurmaya gerek duyulmaması, bir diğeri ise Müslüman'ın "Darü'l-Cihat" olan bir Hıristiyan kentinde uzun süre kalmasının doğru olmayacağı inancıdır.¹⁴⁰ III. Ahmed devrine kadar Osmanlı Devleti'nin dış dünyayla, özellikle batılı devletlerle ilişkilerinde Dar'ül Harp, Dar'ül İslam ve Eman kavramları bulunuyordu. Dar'ül İslam, İslam egemenliğinde bulunan Müslümanların yanı sıra gayrimüslimlerin de İslam idaresini tanıması şartıyla yaşayabildikleri bütün memleketleri ifade ediyor, Dar'ül Harp Müslüman egemenliği dışında kalanları tanımlıyordu. Dar'ül Sulh ise İslam hakimiyetine girmemiş olmakla beraber serbest iradeyle Müslüman bir devlete vergi ve anlaşmalar yoluyla bağlanmış Hıristiyan devletleri kapsıyordu.¹⁴¹ Batılı devletler ise Osmanlı başkentinde 15. yüzyılın ortalarında daimi elçilikler buldurmaya başlamıştı. Osmanlılar ilk doğrudan ilişki kuran devletler arasında Akdeniz'in kuzey kıyılarında kurulmuş olan Napoli, Fransa, Venedik gibi ülkeler yer alır.¹⁴² Osmanlı topraklarındaki ticari çıkarları olan Venedikliler 1454 yılında Bartolommeo Marcello'yu İstanbul'a elçi olarak göndermiştir. Venedikliler'in ardından Polonya (1475),

¹³⁷ Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve...*,s.54.

¹³⁸ Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve...*,s.54.

¹³⁹ A. Refik Altınay, *Lale Devri...* s.93.

¹⁴⁰ C. Yalçın Bilim, *XVIII.-XIX. Yüzyıllarda...*, s.205.

¹⁴¹ N. Sinan Turan, "Osmanlı Diplomasinde Batı İmgesinin Değişimi ve Elçilerin Etkisi (18. ve 19. Yüzyıllar)", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, Edirne, 2004, s.60.

¹⁴² Baki Asiltürk, "Osmanlı Seyyahları Avrupa Yolunda", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 9, 1999, s.100.

Rusya (1495), Fransa (1525), Nemçe (1528), İngiltere (1583), Flemenk (1612) gibi devletlerde Osmanlı başkentine temsilci göndermeye başlamıştır.¹⁴³

III. Ahmed ve Damat İbrahim Paşa'nın elçi göndermek için Fransa'yı seçmeleri yine siyasi bir nedenden kaynaklanmaktaydı. Osmanlıların Avrupa'da aldığı yenilgilerin baş mimari Avusturya'nın karşısında güçlü bir devletle ittifak yapılması gerekliliği biliniyordu. Fransa Osmanlılar için en uygun ülkeydi. Zira Kanuni Sultan Süleyman devrinden beri Fransa ile ilişkiler hiç kopmamıştı. 18. yüzyılın başından itibaren de özellikle Fransız elçilerinin Osmanlı başkentindeki diplomatik girişimleri artmıştı. Fransa'yla yapılacak olan olası bir ittifakta Avusturya Osmanlı Devleti'ne savaş açmakta çekinecekti. Bu şekilde III.Ahmed ve sadrazamı Damat İbrahim Paşa'nın arzusu olan savaşızsız bir ortam sağlanacaktı. Böyle bir ortamda Fransa'ya elçi tayin edilen Yirmisekiz Mehmet Çelebi Efendi'nin görünürdeki gerekçeden ziyade Fransa'nın kültür ve müesseselerini gözlemlemesi, Avrupa medeniyeti hakkında bilgi edinmesi istenmiştir. Esasında siyasi bir amaçla gönderilen elçinin sunduğu raporlar Osmanlı toplumunda köklü değişikliklerin olmasına yol açmıştır.

Yirmisekiz Mehmed Çelebi seksen kişi kadar maiyeti ile beraber 7 Ekim 1720 yılında İstanbul'dan Fransa'ya hareket etmiştir. Deniz yolunu kullanarak, önce Toulon kentine ulaşmış, burada Fransız yetkililer tarafından veba salgını nedeni ile oluşturulmuş karantinadan haberdar edilmiştir. Yaklaşık 20 gün karantina altında tutulan heyet yolculuğuna devam etmiş, önce Toulon kentine daha sonra deniz üzerinden Marsilya'ya, oradan da Montpellier'e geçmiştir. Kara ve deniz yolunu kullanarak çeşitli merkezlerden geçen Yirmisekiz Mehmet Çelebi Efendi ve beraberindeki heyet 15 Mart 1721'de Paris kentine ulaşmıştır. 21 Mart 1721 günü özel bir törenden sonra Kralın huzuruna çıkan Yirmisekiz Mehmet Çelebi, kendisine elçilik mektubunu takdim etmiştir. 3 Ağustos 1721 tarihine kadar Paris'te bulunan elçi ve beraberindeki heyet Paris'ten ayrıldıktan sonra kara yolunu kullanarak önce Lyon kentine ulaşmış buradan da Montpellier'e geçerek denizyolunu kullanmış ve 8 Ekim 1721'de İstanbul'a ayak basmıştır.¹⁴⁴

¹⁴³ Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve...*,s.43.

¹⁴⁴ Seyahati hakkında bilgi için Bkz. Abdullah Uçman, *Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin Fransa Sefaretnamesi*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1975

Yirmisekiz Mehmet Çelebi Efendi, 1720 yılının Ekim ayından başlayıp 1721 yılının Ağustos ayına kadar süren Fransa seyahati esnasında gördüklerini ayrıntılı bir rapor şeklinde III. Ahmed'e ve Sadrazam Damat İbrahim Paşa'ya sunmuştur. Paris'e ulaşmadan önce gördüğü merkezlerdeki kaleleri, nehirleri, bahçeleri ayrıntılı bir şekilde not eden elçi yaşadığı sıkıntıları ve şaşırıldığı olayları da bir bir kaleme almıştır. Bu sefaretname Osmanlı'nın Avrupalılaşıma yolunda attığı ilk adımdır. Sefaretnamede XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Fransızların yaşayışı hakkında geniş bilgiler yer almaktadır. Marsilya, Paris, Toulouse, Bordo¹⁴⁵ gibi şehirlerde, kalelerden yollara ve saraylara, sokaklardan opera ve tiyatrolara, saray erkânından sokaktaki insana kadar birçok konuda bilgiler aktarılmıştır. Verilen bilgiler Osmanlı sarayında büyük bir heyecanla karşılanmış, yapılan yeniliklerde bu seyahat raporuna özel bir dikkatle bakılmıştır. Batıyı Fransa'nın özelinde tanıtmaya çalışan bu edebi nitelikli eser, Osmanlı'nın batıyla temasında dikkate değer yazılı ürünlerin öncüsü olması ve Osmanlı toplumunda olumlu ya da olumsuz bazı gelişmelere yol açması bakımından oldukça önemlidir. Osmanlı toplumunda görülen değişikliklerden bir tanesi matbaanın kurulması ve kitap basım tekniklerin geliştirilmesidir. Mehmet Çelebi Efendi'nin dikkatini çeken bir diğer hususta kadınların Fransız toplumu içerisindeki serbestliğidir. Seyahatnamesi içerisinde sıklıkla bu konu üzerinde duran elçi, gittiği şehirlerde gördüğü kadınların kendilerini görmek için verdikleri çabalar ve davranışları hakkında detaylı bilgiler vermektedir.¹⁴⁶ Sokakların sürekli olarak kalabalık olduğunu,

¹⁴⁵ Yirmisekiz Mehmet Çelebi Efendi beraberindeki heyetle beraber Bordo şehrine geldiğinde şehrin ileri gelenleri tarafından karşılanmış kendisine çeşitli hediyeler verilerek geliş kutlanmıştır. Mehmet Çelebi Efendi Bordo şehri parlamento mensuplarının oldukça övdükleri Bordo Kalesi'ni ziyaretini şu cümlelerle anlatmaktadır. "Kale, şehir dışında, nehrin kıyısında, oldukça güzel ve sağlam bir yapıydı. Kaleye girerken bizi top atarak karşıladılar. Kale muhafızının oturduğu yere çıktığımızda, yukarıda güzel bir bahçe ve köşk gördük. Buradan şehrin limanı kolayca görülebiliyordu. Bir süre oturup limanı, limandaki gemileri, med ve cezirin nerelere kadar geldiğini seyrettikten sonra bahçeye indik. Bahçeyi şöyle baştan sonra güzelce gezip dolaştık. Meğer kale muhafızı çiçeği çok severmiş. O günlerde de katmerli Girit lâlelerinin birkaçı açmış, bazılarını kesip bize taktim ettiler. Muhafız tohumdan büyüme bu Girit lâlelerini özel olarak yetiştiriyormuş. Güllerde tomurcuklarını gösteriyorlardı. Tulon'a geldiğimizden beri uğradığımız hemen her konakta bize sümbül, menekşe gibi bahar çiçekleri getiriyorlardı. Bu mevsimde şehrimizde bile bu çeşit çiçeklerin yetişmediğini çok iyi biliyorum..." Bkz. Abdullah Uçman, *Yirmisekiz Çelebi Mehmet...*, s.32.

¹⁴⁶ "...Fransa'da kadınlara gösterilen itibar, erkeklere gösterilenden kat kat fazladır. Bu yüzden kadınlar ne isterlerse yaparlar ve istedikleri yerlere rahatça gidip gelebilirler, kimse bir şey demez. Mesela rütbe ve mevkii değerli bir beyzade çok değersiz de olsa bir kadına saygı göstermek zorundadır. Buralarda, daha çok kadınların sözü geçmektedir. Öyle ki, Fransa'ya kadınların cenneti diyorlardı. Gerçekten de burada kadınlar hemen hiçbir güçlük ve zahmet karşısında değillerdir. Her türlü istek ve arzuları vakit kaybedilmeden hemen yerine getirilirmiş...", "... Fransa'ya ayak basışımızdan beri birçok şehir ve kaleye uğruyorduk. Bunların hemen hepsinde ta bir saatlik mesafeden atlılar karşıyor, şehre girince de misafir kalacağımız eve gelinceye kadar alaylar düzenliyorlardı. Halk, vilayet konsolosları ve şehrin ileri gelenleri ellerinde meyve ve şekerlemelerle gelir, gelişimizi kutlardı. Kadın ve erkeklerden oluşan halk, şehir ve kale yollarında öyle büyük kalabalıklar meydana getiriyorlardı ki, ben çoğu zaman, gideceğimiz şehrin hemen bütün insanları buraya toplanmış, şehirde hiç kimse kalmamış sanırdım. Misafir kalacağımız eve girdiğimizde de bizi görmek isteyen halkın hücumu o şekilde olurdu ki, çoğu zaman halkın hücumunu askerler bile önleyemezdi.

kadınların evlerinde hiç oturmadıklarını, sıklıkla alış veriş yaptıklarını, birbirlerine gelip gittiklerini, caddelerde erkeklerle bir arada dolaştıklarını belirten elçi bunların yanı sıra dükkânları işletenlerin çoğunun da kadınlar olduğunu söylemektedir. Sefaretnamede belirtilen ilgi çekici bir diğer bilgi de Fransız toplumunun Osmanlı insanına karşı duyduğu meraktır. Mehmet Çelebi yazdığı raporun birçok bölümünde Fransız halkının kendisini ve heyetinde bulunanları görebilmek için büyük bir çaba sarf ettiğini söylemektedir. Hatta nasıl oturduklarını, nasıl yemek yediklerini¹⁴⁷ görebilmek için insanların yoğun uğraşlar verdiğini, izdihama neden olduklarını vurgulamaktadır. Bu durum bize sadece Osmanlının Avrupa'yı tanımak gayretinde olmadığını, Avrupa toplumunun da Osmanlıları merak ettiğini ve anlamak istediğini göstermektedir.

Sefaretnamenin dikkate değer bölümlerinden bir tanesi opera ve tiyatroların anlatıldığı kısımdır.¹⁴⁸ Fransa'nın başkentinde sosyal bir faaliyet olan ve insanların büyük ilgi gösterdikleri opera ve tiyatro gibi sanat türleriyle ilk defa karşılaşan Mehmet Çelebi Efendi şaşkınlığını gizlememekte ve sefaretnamesinde bu sanat türlerine duyduğu hayranlığı övgü dolu sözlerle anlatmaktadır.¹⁴⁹ Bu anlatım şekli Yirmisekiz Mehmed

Zaman zaman karışıklıktan sıkışıp feryat edenler bile olurdu. Bazı kadınlar ise yanımıza bayılmış olarak gelirdiler. Yanımızdan ayrıldıktan sonra o kadar zahmet çektikleri halde, doğruca evlerine gitmezler, belki tekrar görme sırası gelir umuduyla bahçede beklerdiler. Bazılarına bizzat dikkat ettim, bin bir güçlkle üç, dört defa yanımıza girdiklerini gördüm. Yağmurlu ve soğuk havalarda gece saat üçe, dörde kadar gitmezler, dışarıda avluda beklerdiler. Biz ise onların bu hırslarına hayran kalırdık..." Bkz. Abdullah Uçman, *Yirmisekiz Çelebi Mehmet...*, s.35.

¹⁴⁷Yirmisekiz Mehmed Çelebi Efendi Fransız toplumunun kendilerini görebilmek ve yemek yerken seyredilemek için nasıl büyük uğraşlar verdiğini şu sözlerle anlatmaktadır: "...Yine kadın ve erkekler, kimi ziyaret, kimileri de bizi seyretmek için kalabalık gruplar halinde içeriye yanımıza geldiler. Özellikle nasıl yemek yediğimizi merak ediyorlar ve görmek istiyorlardı. <Filan kimsenin kızı veya falanın karısıdır, siz yemek yerken, seyretmek için izninizi rica ediyorlar.> diye çeşitli haberler geliyordu. Bunların birçoğunu geri çeviremiyor, mecburen yanımıza gelmelerine izin veriyorduk. Perhiz vakitlerine rastladığı için kendileri yemek yemiyorlar, sofraya kenarına geçip bizi seyrediyorlardı. Böyle bir duruma hiç alışık olmadığımız için bize çok ağır geliyordu. Sadece hatırlarını kırmamak için sabrediyorduk. Onlarsa yemek yerken seyretmeyi adet haline getirmişler..." Bkz. Abdullah Uçman, *Yirmisekiz Çelebi Mehmet...*, s.42.

¹⁴⁸ Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve...*,s.56.; Baki Asiltürk, *Osmanlı Seyyahları Avrupa...*,s.102.

¹⁴⁹ Mehmed Çelebi Efendi ilk defa karşılaştığı operanın üstünde yarattığı şaşkınlığı gizlememiş, bu sanat türünden övgü dolu sözlerle bahsetmiştir. "...Sadece Paris'e mahsus, adına (Opera) denilen bir oyun çeşidi varmış, burada tuhaf sanat ve hünerler gösteriyorlarmış. Opera'yı büyük topluluklar seyrediyorlar, daha çok ta şehrin zengin tabakası hoşlanıyormuş. Ara sıra Vasi'nin geldiği de oluyormuş. Vasi bir gün bizi davet etti. Biz de gitmeyi kabul ettik... Opera binası Vasi'nin sarayının hemen yanındaydı. Bu saray, özellikle bu opera denen oyun için yapılmış. Burada herkesin derce ve rütbesine göre ayrı ayrı oturacak yerleri vardı... Bu büyük salon için büyük masraflar yapıldığı anlaşılıyor; trabzanlar, direkler ve dört bir yan, tavan da dahil altın yaldızlı oymalarla süslenmişti. Operaya gelen kadınlar da sanki ipekli kumaşlara ve mücevherlere batmışlardı. Kadınlar bu kıyafetleriyle mum alevlerinin önünden geçtikçe öyle şaşırtıcı bir manzara meydana geliyordu ki burada anlatamam... Önümüze, saz takımının oturduğu yere, işlemeli büyük bir perde asmışlardı. Gelen halkın hepsi yerlerine yerleştikten sonra, önümüzdeki perde aniden yukarı kaldırıldı ve arkasından orta yere büyük bir saray çıkıverdi. Oyuncular sarayın bahçesinde kendi özel kıyafetleriyle ve yirmi kadar peri yüzlü kız pırl pırl taşlı elbiseleriyle ortalığı aydınlatırken, çalgılar da ortalığı nağmeye boğdular... Opera denilen oyunda herhangi bir hikaye canlı olarak oynanmaktadır... Bizim gelip

Çelebi Efendi'nin bağınazlıktan uzak bir kafa yapısına sahip olduğunu göstermesinin yanı sıra Fransız sosyal yaşamlarının her yönünü görerek incelemesine ilişkin bir talimatın gereğini yerine getirmiş olduğunu da göstermektedir.¹⁵⁰

Mehmet Çelebi Efendi'nin Fransız seyahati dönüşünde saraya sunduğu raporun yansımalarının kısa sürede kendini göstermeye başladığı anlaşılıyor.¹⁵¹ Paris sokakları, evleri¹⁵², bahçe düzenleri ve en önemlisi sarayları ile ilgili verdiği bilgiler Osmanlı mimarisinde gözle görülür bir değişimine yol açmıştır. Çelebi'nin gözlemlerinin ve anlatımının Padişah III. Ahmed ve Sadrazam Damat İbrahim Paşa'yı derinden etkilediği, bu etkinin ilk izlerinin de Kağıthane düzenlemesinde gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.¹⁵³ Kağıthane'deki bahçe düzenlemeleri ve inşa edilen köşklere, Versailles¹⁵⁴, Fonteneblau gibi Fransız saraylarının izleri görülmektedir. Bu Fransız saraylarının planlarının İstanbul'da uygulanmak üzere kim tarafından getirildiği kesin olarak bilinmemektedir.¹⁵⁵

seyrettiğimiz oyunda bir padişah vardı bu padişah başka bir padişahın kızına aşık oldu ve onu istedi... Atlı ve yaya askerlerle çeşitli savaşlar gösterdiler. Gökten bulutla yere insanlar indi, yerden göğe doğru yine başka insanlar çıktılar... Gök gürlmeleri ve şimşek çakışları gösterdiler... İnsanı hayrette bırakan o kadar çeşitli şeyler gösterdiler ki, bunların hepsini burada anlatabilmeme imkan yok..." Bkz. Abdullah Uçman, *Yirmisekiz Çelebi Mehmet...*, s.60-61.

¹⁵⁰ Mustafa Cezar, *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi I*, Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı Yayını, Cilt: 1, İstanbul, 1995, s.27.

¹⁵¹ Mustafa Cezar, *Sanatta Batıya Açılış...*, s.26-27.

¹⁵² Çelebi Efendi sefaretnamesinde Paris şehir yapısına dair özelliklerden de bahsetmiş, Paris'in İstanbul kadar büyük bir şehir olmadığını ifade etmiştir. Binaların çoğunun taştan yapılmış olduğunu ve üçer-dörder, hatta yedişer katlı olarak düzenlendiğini dile getirmiş, bunların yanı sıra Paris'in içinden geçen Seine nehri ve çevresi hakkında bilgiler vermiştir.

¹⁵³ Afife Batur, *Batılılaşma Döneminde Osmanlı...*, s.1040.; Mustafa Cezar, *Osmanlılarda 18. yüzyıl...*, s.57.

¹⁵⁴ Yirmisekiz Mehmed Çelebi, saraylarla ilgili izlenimlerinde en geniş bölümü Versailles Sarayı'na ayırmıştır. Saraydaki yolları, havuzları, fiskiyeleri ve heykelleri ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. "... Gönülleri ferahlatıcı bir saray, gamları dağıtıcı bir güzellik karşısında kaldık. Sarayın güzelliğini burada anlatmaya imkan yok. ... Sabah olunca dört kişinin çektiği ve Kralın dolaşmasına mahsus iki tekerlekli arabaya bindik, bizi başka bir dairenin bulunduğu sahaya getirdiler. Burası birbirine çok benzeyen ağaçların kapladığı bir korkuluktur. Korkuluk içinde birbirine bağlı sokaklar vardı. Sokakların birbirleriyle birleştikleri yerlerde de şadırvanlı havuzlar vardı. Her şadırvan tunçtan hayvanlardan yapılmış, sular bu hayvanların içlerinden fişkıyordu. Korkuluk içinde otuz dokuz tane şadırvan saydık... Daha sonra otuz iki sütun üzerinde otuz iki kemerin bulunduğu altına yerleştirilen fiskiyelerden parmak kalınlığında suların fişkirdiği başka bir yere geldik. Oradan, orta yerinde iki yüz otuz beş fiskiyenin bulunduğu büyük bir havuz kenarına geldik. Havuzu üç kat halinde yapmışlar, ortasındaki fiskiye tam yirmi metreye yakın fişkırıyor... Fransız sanat hünerlerini ortaya koyduğu daha nice şadırvanlar gördük, bunların bir benzerini başka bir yerde görmemiştik. Bu kadar çok havuzun sularından orta yere bir nehir çıkmıştı..." Bkz. Abdullah Uçman, *Yirmisekiz Çelebi Mehmet...*, s.65-66.

¹⁵⁵ Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...*s.25, G. İrepoğlu'nun Topkapı Sarayı Hazire Kütüphanesi'nde bulunan XVIII. yüzyıla ait Batı mimarisi konulu kitap ve gravürlerini kapsamlı olarak ele aldığı araştırmasına dip.not. 26'da atıfta bulunularak Versailles Sarayı'na ait tek levha halindeki 12 adet renkli gravürden bahsedilmiştir. H. 1973 no'lu levhada, Le Brun imzalı ve 1714 tarihli Versailles'de Neptün havuzunu gösteren bir resim ile H.1975 no'lu levhada, 1714 tarihli Versailles bahçelerinden birinde Latone Çeşmesi ve havuzunu gösteren bir resmin yer aldığı söylenmektedir. Bu resimlerin üzerinde Osmanlıca açıklamaların olduğu zikredilmektedir. Ancak bu resimlerin Yirmisekiz Mehmed Çelebi tarafından getirildiğine dair kesin bir bilgi mevcut değildir.

Ancak Yirmisekiz Mehmed Çelebi Efendi'nin saraya sunduğu rapordaki detaylı anlatımların imar faaliyetlerine yardımcı olduğu açıktır. Kağıthane semtinin düzenlenmesi öncelikle derenin ıslahıyla başlamış, daha sonra Damat İbrahim Paşa tarafından padişah için Sa'dabad olarak adlandırılan Kasr-ı Hümayun inşa ettirilmişti. Sa'dabad'ın çevresinde çeşitli yapılar vücuda getirilmiş, sultana ve devlet erkânına ait köşkler semtin her köşesini güzelleştirmişti.¹⁵⁶

Kağıthane Senti'ndeki bu değişim Osmanlı başkentinde bulunan batılı elçilerinde dikkatini çekmişti. Elçiler Kağıthane ve Sadabad hakkında mektuplar yazarak Krallarına gönderiyorlardı. Bunlardan İstanbul'da bulunan Fransız elçisinin Kralına yazdığı mektup dikkat çekicidir. Elçinin Kağıthane ve Sadabad gözlemlerini naklettiği mektup 1724 tarihli *Mercure de France* dergisinde yayınlanmıştır. Elçi mektubunda Sadabad'ın yapımında batı etkisinin açıkça görüldüğüne dikkat çekmektedir. Bu etkininde Yirmisekiz Mehmed Çelebi Efendi'nin Fransa'daki gözlemlerinden kaynaklandığı dile getirilmektedir. Ayrıca Osmanlı toplumunun eğlence alışkanlıklarında da değişikliklerin olduğu, Osmanlı insanının eskiden gezmekten ve eğlenmekten hoşlanmazken şimdileri gezip eğlendikleri söylenmektedir.¹⁵⁷

Yirmisekiz Mehmed Çelebi Efendi, Fransa'ya beraberinde birçok hediyeyle gitmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu konuda son derece fedakâr ve cömert davrandığı elçilerin götürdüğü hediyelerin listesinden ve kullandıkları eşya ve malzemelerin kalitesinden anlaşılmaktadır.¹⁵⁸ Mehmet Çelebi'nin Fransa'ya götürdüğü eşyalar arasında renk renk sırma işlenmiş beyaz dibalar, gümüş takımlarla donatılmış midilliler, mücevherli ok ve yaylar, top top kumaşlar, nadide Hint abadileri, kıymetli kürkler ve gül yağları ile nice tefarik eşya yer almaktadır. Bunlara karşın Fransa'dan dönüşünde giyim eşyaları, mobilya ve mutfak eşyaları, parfüm ve süs eşyaları gibi birçok hediyeyi beraberinde getirmiştir.¹⁵⁹ Mehmed Çelebi Efendi'nin getirdiği bu hediyeler saray halkında büyük heyecan uyandırmış bu gelenek daha sonraki yıllarda artarak devam etmiştir. 1720'li yıllarda başlayan bu akımla beraber Fransa'nın sadece mimarisi değil tüketim malları, kullandıkları eşyalar, mobilyaları, duvar saatleri, tabloları hatta şarapları da Osmanlı başkentindeki zengin kesimin ilgi alanına girmiştir. Mehmet Çelebi'nin İstanbul'a getirdiği eşyalarla başlayan Batı etkisi daha sonraları Avrupalı ülkelere giden elçilerle ve batılı ülkelere

¹⁵⁶ Afife Batur, *Batılılaşma Döneminde Osmanlı...*, s.1040.

¹⁵⁷ A. Refik Altınay, *Lale Devri...*, s.41.

¹⁵⁸ Belkıs Altunış Gürsoy, *Sefaretnameler...*, s.582-583.

¹⁵⁹ Rüçhan Arık, "Osmanlı Sanatında Duvar Resimleri", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 11, 1999, s.423.

İstanbul'a gelen yabancı diplomatlarla devam ettirilmiştir. Benzer bir durum Fransa için de geçerlidir. Türk elçisinin Paris'te başlattığı moda¹⁶⁰ diplomatik heyetlerin karşılıklı olarak gelip gitmesiyle geliştirilmiştir. Batıda geçmiş yüzyıllarda Osmanlı toplumuna duyulan korkunun yerini 18. yüzyılın başlarında merak duygusunun aldığı görülmektedir.¹⁶¹ Özellikle Fransa'da Türk konularının ve temalarının işlenmeye başlaması, batıyla doğu arasında bir pencere açılmasına vesile olmuştur.

Yirmisekiz Mehmed Çelebi Efendi sefaretnamesinde Fransa'nın başkentinde gördüğü köprü, rasathane, tersane, hastane yapıların üzerinde de durmaktadır. Rasathanenin kuleyi andıran üç katlı bir yapı olduğundan bahseder. Rasathanenin içinde gördüğü ayna, küre, çelik sehpa ve kürsülerle, ay ve güneş tutulmalarını gösteren düzenekler gibi astronomi ve geometri aletlerinin çokluğu ve çeşitliliği karşısında şaşkınlığını gizleyemez. Yirmisekiz Mehmed Çelebi, astronomiyle ilgili olarak bu rasathanede toplanmış aletlerin çok büyük bir hazine sarfiyla bile bir araya getirilmesinin mümkün olamayacağını belirtir. Bu sözler elçinin İstanbul'da da böyle bir yer hayal ettiğini ancak böyle bir yerin kurulmasının mümkün olamayacağını düşündüğünü göstermektedir.¹⁶²

Sefaretnameler, Osmanlı Devleti'nin modernleşmesinde önemli bir yere sahiptir. Batılı devletler hakkında ilk elden edinilmiş bilgiler Osmanlı'nın birçok alanında kademeli olarak ıslahatların gerçekleştirilmesine vesile olmuştur.¹⁶³ Fransa'nın özelinde başlatılan kültürel alış veriş daha sonraları diğer Avrupalı devletlerinde Osmanlı da tanınmasına yol açmıştır. Batının savaş teknolojisini tanımak amacıyla başlatılan diplomatik girişimler mimariden sanata, yaşam tarzından sağlık sektörüne, matbaadan günlük kullanım eşyasına kadar birçok alanda Türk ıslahatlarının başlangıç noktası olmuştur denilebilir.

¹⁶⁰ Rüçhan Arık, "Batılılaşma Dönemi Anadolu Türk Mimarisine Bir Bakış", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 10, 1999, s.248.

¹⁶¹ Seyfi Başkan, "XVIII. Ve XIX. Yüzyıl Avrupa Sanatında 'Osmanlı', 'Turquerie' Ve 'Oryantalizm'", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 11, 1999, s.455.

¹⁶² Baki Asiltürk, *Osmanlı Seyyahları Avrupa...*, s.103.

¹⁶³ Belkis Altunış Gürsoy, *Sefaretnameler...*, s.591.

1.2.4. Nedim

18. yüzyılın en önemli şairlerinden birisi olan Nedim'in doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. 1680 yılında doğmuş olabileceğine dair fikirler yürütülmektedir. Nedim'in asıl adı Ahmet'tir. İstanbul'da dünyaya gelen bu büyük şair özellikle mimari eserlere yazdığı şiirlerle, Lale Devri'nin en önemli şahsiyetleri arasına girmiştir. Annesi Saliha Hatun, İstanbul'un fethinden itibaren devlet hizmetinde bulunan Karaçelebizâdeler ailesindedir. Babası Mehmed Efendi, Sultan İbrahim Devri (1640-1648) kazaskerlerinden Merzifonlu Muslihüddin Efendi'nin oğludur. Küçük yaşlarda medrese eğitimi alan Nedim, burada Arapça ve Farsça dillerini öğrenmiş, fıkıh eğitimi alarak kendisini geliştirmiştir. Medrese eğitimi tamamladıktan sonra Şeyhülislam Edezâde Abdullah Efendi'nin açtığı imtihanlarda başarılı olarak hariç medresesi müderrisliğini elde etmiştir. Daha sonra Mahmud Paşa Mahkemesi naipliğine getirilir. Müderrislik mesleğinde çok çabuk ilerler. 1726'da Molla Kırımî Medresesi'nde, 1728'de Nişancı Paşa Atik Medresesi'nde görev yapan şair, 1729'da Sahn Medreseleri Müderrisliği'ne yükselir. Sekban Ali Paşa Medresesi'nde müderris iken Patrona Halil Ayaklanması patlak verir.¹⁶⁴

Bir şair olarak tanınma gayretinde olan Nedim dönemin sadrazamı Ali Paşa'ya birkaç kaside yazarak kendisini göstermiştir. Ali Paşa'nın şehit düşmesiyle sadrazamlığa getirilen Halil Paşa'yla olan ilişkileri sınırlı olan Nedim, esas çıkışını Damat İbrahim Paşa'nın sadrazam olmasıyla gerçekleştirmiştir. Damat İbrahim Paşa 1716 yılında mirahurluğa ardından rikâb-ı hümayun kaymakamlıklarına atandığında¹⁶⁵ Nedim kendisi için tarih manzumeleri yazmış bu şekilde sadrazamın ilgisini çekmiştir. Sadrazamın himayesi altında kendisini meşhur edecek olan eserlerini ve yaşam tarzını ortaya koyan Nedim, Damat İbrahim Paşa'nın hemen her faaliyeti için şiirler yazmaya başlamıştır. 1718 yılından itibaren Osmanlı Sarayı'nda kurulan tercüme heyetinin başına getirilen Nedim, ekibiyle beraber başta edebi eserler olmak üzere kültürel ve bilimsel eserlerin Arapça ve Farsçadan Türkçeye çevrilmesi sağlamıştır.¹⁶⁶

¹⁶⁴ Hayatı hakkında bilgi için bkz. Abdülbâki Gölpınarlı, *Nedim Divanı*, İnkılap ve Aka Kitapevleri, İstanbul, 2004.; Ahmet Şentürk, "Nedim", *Osmanlı Şiir Antropolojisi*, Yapı Kredi Kültür Yayınları, İstanbul, 1999, s.597-607.; Hasibe Mazioğlu, *Nedim'in Divan Şiirine Getirdiği Yenilik*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1992.; Muhsin Macit, *Nedim Hayatı, Eserleri ve Sanatı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000.; Mustafa İsen, "Divan Şairlerinin Mesleki Konumları", *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, (Haz. Mehmet Kalpaklı), Yapı Kredi Kültür Yayınları, Ankara, 1999, s.310-314.

¹⁶⁵ A. Refik Altınay, *Lale Devri...*, s.19.; Münir Aktepe, *Damat İbrahim Paşa ...*, s.17.

¹⁶⁶ Münir Aktepe, *III. Ahmed...*, s.37.

III. Ahmed'in sadrazamı Damat İbrahim Paşa ile birlikte Osmanlı başkentinde başlattığı imar çalışmaları, ilim ve fikir faaliyetleri, zevk ve sefa âlemleri, Osmanlı tarihinin dikkat çekici bir dönemini oluşturmuştur. İstanbul'u bambaşka bir şehir haline getiren bu çalışmalar zevke düşkünlüğüyle bilinen Nedim'in beyitlerine yansımıştır. Şair, şiirlerinde devrin Çırağan eğlencelerini, Boğaziçi gezilerini, içki meclislerini ve lale bahçeleri anlatır. Bunların yanı sıra İstanbul'un çeşitli semtlerinde yapılan köşk, kasır, çeşme gibi yapıların birçoğunun inşa kitabesini kendisi yazmıştır. Kendi hayat felsefesini "*Gülelim oynayalım kâm alalım dünyadan*" şeklindeki dizesiyle ifade eden, zarif ve hoşsohbet kişiliğiyle tanınan Nedim, bu dönemde düzenlenen eğlencelerin davetlileri arasında en önemli isimlerdendir.¹⁶⁷

Nedim'in İstanbul mimarisine olan hayranlığını, Sadabad'ı öven kasidelerinde görebiliriz. Sadabad'ı anlatırken adeta bir rehber edasında ayrıntılı bir tanıtım yapmıştır.¹⁶⁸ Şiirlerinde günümüze kadar ulaşamayan yapılar hakkında bilgiler verir.

III. Ahmed tarafından M.1728 yılında Mimar Mehmed Ağa'ya yaptırılan III. Ahmed Çeşmesi için Nedim'in övgü dolu mısralar dizdiğini görmekteyiz. Çeşme için yazdığı şiirde öncelikle III. Ahmed'i öven şair, o dönem İran'la olan savaşlara atıfta bulunmuş, bu çeşmenin bütün İran'ı kirden, kötülükten temizlediğini dile getirmiştir.¹⁶⁹

¹⁶⁷ Şükran Özel, Nedim'in Şiirlerinde Mimari Eserlere Göndermeler, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul, 2010, s.46.

¹⁶⁸ Nedim bir taraftan yeni vücuda getirilmiş Sadabad Kasrı'nı ve Kağıthane çevresini tanıtırken bir taraftan da bu eserleri inşa ettiren III. Ahmed ve Damat İbrahim Paşa'ya övgü dolu sözler sarf etmektedir. III. Ahmed'i tarihin büyük hükümdarlarıyla karşılaştırmakta, Sadabad'ın üstünlüğünü ispat etmeye çalışmaktadır. "...Sa'd-âbâd"ın niteliklerini tatlı sözlerle yazıp yine bilmenin ve anlamının tadını şirin eyle... Onda yaratılan güzel eserlerin, abidelerin ününü bir bir hatırlatıp dostları şevke getir... Ben de o mübarek emir üzerine elime kalem alıp o şerefli yeni eseri böyle anlattım... O tavanlı köprü ne uygun bir yerde durmuş. Herkes dolaşmaya gelen güzelleri gözden geçirir... Hele Hayr-âbâd, çok safa kazanacak bir tekkedir. Bütün zevk sahipleri de onun dervişler zümresidir... Doğrusu, görmeyen kişilere ne kadar anlatmaya çalışsam da çağlayanın seyri nasıl ifade edilebilir?... Hele Cinân Kasrı'nın bir benzeri daha yoktur bu dünyada. Hatta cennette bile var mı bir benzeri, bilmiyorum... Nûr Çeşmesi ise sanki Nûr ayetini yorumlar. Gümüş kanal (Lale devrinde Kağıthane'de açılmış suni bir dere) ile süsünü ve şanını bulsa ne olur?... Acaba sanki o nurlu cesed (Kağıthane'deki dere) zevk ve safa türbesine yılanlar padişahı tilsimi mi oldu?... Neşât Kasrı çok güzel bir yerine yapıldı. Gerçi kendisi küçük ama şanı büyüktür... Ya o adı da kendi gibi Nev-peydâ olan köprünün şüphesiz dünya yüzünde bir benzeri yoktur... İkisi de âleme nur saçan, adı üstünde kasırların adı Ferkadan"dır." Bkz. Şükran Özel, *Nedim'in Şiirlerinde Mimari...*, s.114.

¹⁶⁹ "Büyüklüğünün ve şanının sesiyle altı yönü dolduran, dünyanın hakani, üstün gayretli Sultan Ahmed!... Saltanat tahtının ve tacının gözü, böyle melek huylu sultan ve böyle kutsal sıfatlı padişah görmemiştir. Kâinat; merhametinin, adaletinin ve insafının korumasıyla hep rahat ve güvende olduğu için Tanrı'ya şükürler olsun!... Cihan, bedenini benzeriyse, ruh da o olgun hükümdardır. Koyun gibi halkı (halk sürüsünü) koruyan ve saklayan da o adaletli padişahdır... Bütün İran'ı istenmeyenlerden, kirden kötülüklerden temizledi, şimdi artık camilerinin içinde cemâatle namaz kılınır." Bkz. Şükran Özel, *Nedim'in Şiirlerinde Mimari...*, s.70.

Nedim'in mimari eserler için yazdığı şiirlerden bir tanesi de Damat İbrahim Paşa'nın memleketi Nevşehir'de yaptırdığı külliye ve içerisindeki yapılar içindir. M. 1727 yılında yaptırılan külliye içinde cami, medrese, han, hamam, imaret, sibyan mektebi ve çeşme yapıları yer alır. Nedim caminin 20 satırlık sülüs kitabesini kendisi yazmış, manzumede Damat İbrahim Paşa'yı ve yaptırdığı külliyei öven sözler sarf etmiştir.¹⁷⁰

Lale Devri'nin önde gelen şairlerinden olan Nedim yukarıda örnekleri verilen mimari eserlerden başka İstanbul ve Nevşehir'de inşa edilen daha birçok yapı için şiirler yazmıştır. Emetullah Gülnuş Valide Sultan (1728), Şehzade Bayezid (1727), Hatice Sultan (1711), Hacı Beşir Ağa (1727), Kaymak Mustafa Paşa (1729), Nevşehir Tavukçu (1726) Çeşmeleri; Kaptan Mustafa Paşa Sahil sarayı (1728); Fatma Sultan (1727) ve Damat İbrahim Paşa Cami (1727) bunlardan birkaçıdır.¹⁷¹

Nedim'in kaleme aldığı tarih manzumeleri ve yapıları övmek maksadıyla yazdığı kasideleri, binaların konumu, çevresi, süslemesi, planı hakkında bilgiler vermektedir. Ayrıca yapıların banileri, mevki ve güçleriyle anlatılırken doğunun büyük şahlarıyla karşılaştırılmış ve onlardan üstün oldukları belirtilmiştir. Şiirlerinde en çok üzerinde durduğu yapılar kasırlar ve sahil saraylarıdır. Bu yapıların mimari ve süsleme özellikleriyle bahçe ve çevre düzenleri mısralara yansımıştır. Cami, han, hamam, kervansaray, imaret gibi yapıların anlatıldığı şiirlerde yapıların yapılış amaçları, yaptıranı ve nasıl inşa ettirildiğine dair bilgilere yer verilmiştir.¹⁷²

¹⁷⁰ “Sadrazam, saygıdeğer, cömert, haysiyetli Âsaf, yani cömertlik ve bağış madeni İbrahim Paşa!...O, (onun) zamanında iyiliklerinin bolluğuyla yeni bir güzellik ve zariflik bulan dünyanın kul besleyen veziridir...Sonuçta âbideleri işte bu yüce Nevşehir'in dahi her bir köşesini gönül açan ve güzel eyledi...Bu nurlandırılmış yüce, ulu camiyi yaptırıp doğrusu bu güzel şehrin değerini yükseltti..Her bir penceresi hak yoluna yönlendirmenin nuruyla parlayan, ne sevimli, çok nurlu bir yeni cami...Nedim bu mısra ile tarihinin tamamını söyledi. “İbrahim Paşa nurlu, ışıklı bir cami yaptırdı.” Bkz. Şükran Özel, *Nedim'in Şiirlerinde Mimari...*, s.180.

¹⁷¹ Bkz. Şükran Özel, *Nedim'in Şiirlerinde Mimari...*, s.63-199.

¹⁷² Nedim'in şiirlerinde dönemin mimari eserlerine, giyim kuşamına, eşyalarına, sosyal hayatına ve İstanbul'una dair önemli bilgiler yer almaktadır. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Metin Hakverdioğlu, *Edebiyatımızda Lale Devri ve Damat İbrahim Paşa'ya Sunulan Kasideler İnceleme-Metin*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya, 2007.; Leyla Kağnıcı, *Nedim'in Divanında Mimari, Eşya ve Kıyafet*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara, 2008.; Leyla Karakaş, *Nedim'in Divanında Lale Devri Sosyal Hayatının İncelenmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2006.; Şükran Özel, *Nedim'in Şiirlerinde Mimari Eserlere Göndermeler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul, 2010.; Reyhan Keleş, *Şeyhülislam Yahya, Cevri, Nedim Divanlarında Gönül*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2008.; Hülya Bulut, *Yeniliklerle Dolu Yüzyıldan İki Yeni İsim: Nedim-Levni Ve Eserlerindeki Sevgili Figürleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2001.

III. Ahmed devri İstanbul'unu bir belgesel niteliğinde günümüze taşıyan Nedim, şair kişiliğinin yanı sıra tam bir İstanbul aşığıdır. Eğlence ve zevk adamı olduğu şiirlerinde açıkça görülmektedir. Lale Devri gibi oldukça renkli bir devirde istediği konuları bulabilen şair, saray ve çevresinin sosyal hayatını biraz da abartarak mısralarına taşımıştır. Edebi değeri oldukça yüksek olan şiirlerde, büyük bir çoğunluğu Patrona Halil İsyanının da yok edilen ve günümüze ulaşamayan kasırlar, köşkler ve sahil sarayları hakkında dikkate değer bilgiler yer almaktadır. Bu bilgilerin Sanat Tarihi açısından önemi büyüktür. Zira, yapıların tanımları ve banileri, dönemin İstanbul'undaki semt isimleri ve inşaa faaliyetlerinin işleyiş şekilleri, kulağa hoş gelen mısralarla aktarılmaktadır.

Lale Devri'nin en ünlü simaları arasında gösterilen Nedim'in ölüm tarihi hakkında kesin bir bilgi mevcut değildir. Ne zaman öldüğü ve mezarının nerede olduğuna dair muhtelif görüşler bulunmaktadır.¹⁷³ Kaynaklar Nedim'in Patrona Halil İsyanının sonrasında hastalıktan ya da içkiden öldüğünü söyler. A.C.Yöntem¹⁷⁴, Murat Molla Kütüphanesi'nde bulduğu bir mecmuaya dayanarak ünlü şairin henüz isyan yatışmadan evinde öldüğünü, evinin Tekerlek Mustafa tarafından yaptırılmış caminin bulunduğu mahallede olduğunu, yani Beşiktaş'tan Ortaköy'e giden yolda olduğunu ifade etmektedir.

¹⁷³ Efdaleddin Tekiner Nedim'in ve Damat İbrahim Paşa'nın mezarlarına dair bilgiler verdiği makalesinde Karacaahmet'teki bir mezar taşının üzerindeki ibarelere bakılarak Nedim'e atfedildiğini ancak söz konusu mezar taşındaki "Kârı tedris idi, rûz u şeb" yazısına bakılınca bunun bir müderrise ait olabileceğini bu nedenle de mezar taşının şair Nedim'e ait olamayacağını söylemektedir. Buna karşın Nedim'in Beşiktaş'ta evi olduğundan Patrona Halil isyanından sonra enkaz arasından çıkmış olan cesedinin evine nakledildiğini ve oradan merasimle defnedildiğini, mezarının Ayazpaşa mezarlığında, müverrih Silahdar Mehmed Ağa mezarının yanında olduğunu dile getirmektedir. Bkz. Efdaleddin Tekiner, "Nedim ve Damat İbrahim Paşa'nın Mezarları", *IV. Türk Tarih Kongresi (10-14 Kasım 1948)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1952, s.174-177.

¹⁷⁴ A. Canip Yöntem, "Nedim'in Hayatı ve Çağdaşlarının Üstündeki Tesirleri", *III. Türk Tarih Kongresine Sunulan Tebliğler (15-20 Kasım 1943)*, Ankara, 1948, s.109-121.

1.2.5. Seyyid Vehbî

Lale Devrinin önemli şairlerinden biriside Seyyid Vehbî'dir. Asıl adı Hüseyin olan ünlü şair İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Küçük yaşlardan itibaren medrese eğitimi almış, eğitiminin ardından uzun yıllar müderrislik yapmış daha sonraları Tebriz, Kayseri, Manisa ve Halep'te kadılık görevlerinde bulunmuştur. III. Ahmed ve Damat İbrahim Paşa tarafından sarayda toplanan tercüme heyetinin üyelerinden birisi olan Seyyid Vehbi¹⁷⁵, yazdığı şiirler ve kasidelerle devrin en ünlü şairleri arasına girmeyi başarmıştır. Seyyid adını anne tarafından ataları seyyidlerden sayıldığı için aldığı söylenir. Osmanlı sarayında hızla ünlenen Seyyid Vehbi, devrin Reis-i Şairan'ı Osmanzade Taib, tarafından vekil olarak tayin edilmiştir. Vehbi eserlerinde doğallığı ve bireyselciliği, eski İran okulunun felsefesiyle harmanlamıştır. Vehbi, kasidede Nef'i, gazelde ise Nabi'yi örnek almıştır. Daha sonra da Nedim tarzında gazeller yazmıştır. Ancak Nedim tarzında yazdığı şiirleri birkaç örnekle sınırlıdır. Nedim ile karşılıklı olarak birbirlerine nazireler yazmışlardır. Bu iki şairin aynı zamanda çok yakın arkadaş olduğu da bilinir. Vehbi, Lale Devri'nin en çok tercih edilen nazım şekli şarkıyı pek benimsememiş ancak birkaç şiiri de bu biçimde yazmıştır.¹⁷⁶

Seyyid Vehbi esas ününü, III. Ahmed ve Damat İbrahim Paşa için yazdığı beyitler sayesinde kazanmıştır. H.1130 / M.1718 yılında Pasarofça Antlaşması'nı imzalayan Damat İbrahim Paşa'ya yazdığı beyitlerde¹⁷⁷, sadrazamın yaptığı antlaşmayla bir barış ortamı sağladığını, adaletiyle herkesi rahatlattığını, yeryüzünde kederden eser kalmadığını ve halkın rahat bir nefes aldığını dile getirmektedir. Bunların yanı sıra Damat İbrahim Paşa'nın İstanbul'da yaptırdığı binaları, bahçeleri övgü dolu sözlerle anlatmaktadır.

Seyyid Vehbi'nin şiirlerinde, İstanbul'un çeşitli semtlerindeki imar faaliyetleri, yapılan binaların isimlerini, mevcut yapıların tamirlerini ve semt isimlerini anlatan mısralar bulunmaktadır. Bu anlayış Nedim'in şiirlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Bu da bize dönemin şairlerinin, vakitlerinin çoğunu İstanbul'u baştan şekillendiren padişah ve sadrazama şiirler yazmaya ayırdıklarını göstermektedir. Seyyid Vehbi'nin, yapılışına dair

¹⁷⁵ Münir Aktepe, *III. Ahmed...*, s.37.

¹⁷⁶ Hayatı hakkında bilgi için Bkz. Abdülkadir Karahan, "Seyyid Vehbî", *İslam Ansiklopedisi*, C.10, İstanbul, 1988.; Mehmet Arslan, *Türk Edebiyatında Manzum Surnameler (Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri)*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.; Mehmet Arslan, "Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri ve Bu Konuda Yazılan Surnameler", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 9, 1999, s.169-189.

¹⁷⁷ Hamit Dikmen, *Seyyid Vehbî Divanı'nda...*, s.3.

tarihler düştüğü eserlere; Şerefabad Köşkü, Sadabad'daki Çeşme, Neşedabad Sarayı, Bab-ı Hümayun önündeki çeşme, Valide Sultan Çeşmesi, Valide Sultan Mektebi, Çubuklu'daki İbrahim Paşa Çeşmesi, Ürgüp'teki İbrahim Paşa Çeşmesi, Müftü Abdullah Efendi Yalısı, Hatice Kadın Çeşmesi, Vuslat Kadın Çeşmesi, Ferehabad Köşkü, Hekimzade Ali Paşa Çeşmesi örnek olarak verilebilir.¹⁷⁸

Vehbi'nin yeni inşa edilen yapıların yanında tamir olanlar için de tarihler düştüğü görülmektedir. Bu faaliyetlere; Et Meydanı'nın tamiri, Baltacılar Ocağı binasının yenilenmesi, İstanbul-ı Âmire (Hipodrom) binasının yenilenmesi, Tersane'deki Büyük Yalı Köşkü'nün yenilenmesi, Tersane Divanhanesi'nin yenilenmesi örnek olarak verilebilir.¹⁷⁹

Lale Devri'nin önemli olayları dönemin şairleri tarafından sıklıkla kaleme alınmıştır. Vehbi, Osmanlı Devleti'nin İran Seferine ve Gence, Hemedan, Kirmanşah, Nahcivan, Revan, Tebriz, Tiflis gibi şehirlerin fethedilmesine şiirlerinde yer vermiştir.¹⁸⁰

Ünlü şair hayatının belli bir bölümünü, Kayseri, Manisa, Halep gibi şehirlerde geçirmiş buralarda kaldığı sürece gördüklerini dizelerine yansıtmıştır.¹⁸¹ Bunların yanı sıra Damat İbrahim Paşa'nın memleketi Nevşehir'de yaptırdığı eserleri de mısralarına taşımıştır. Ancak şiirlerinin asıl tablosunu oluşturan unsur, Nedim'de de olduğu gibi İstanbul şehridir. Doğup büyüdüğü yer olan İstanbul'un çeşitli semtlerindeki mimari eserlerin yapılışına düşürdüğü tarih kıtalarında, kente dair tasvirler yer alır.

Sultan III. Ahmed ve sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın gözde şairlerinden birisi olan Seyyid Vehbi, sarayda düzenlenen toplantılara, helva sohbetlerine, eğlence âlemlerine sürekli davet edilen sayılı kişiler arasındadır. Önemli devlet adamlarının bir araya toplandığı bu eğlenceler, bahar aylarında, Sadabad, Şerefabad, Bağ-ı Ferah, Emnabad, Hüsrevabad, Hümayunabad, Kasr-ı Süreyya, Vezirbahçesi köşkleri, Tersane bahçesi, Çırağan Bahçesi ve Beşiktaş yalıları gibi İstanbul'un gözde yerlerinde düzenlenirdi.¹⁸² Seyyid Vehbi'de bu eğlence dolu toplum hayatını şiirlerine yansıtmış, bunları anlatırken lale motifini ön plana çıkarmıştır. Kaymak Mustafa Paşa'nın Vefa bahçesinde düzenlediği

¹⁷⁸ Hamit Dikmen, *Seyyid Vehbî Divanı'nda...*, s.3.

¹⁷⁹ Hamit Dikmen, *Seyyid Vehbî Divanı'nda...*, s.3.

¹⁸⁰ Hamit Dikmen, *Seyyid Vehbî Divanı'nda...*, s.4.

¹⁸¹ Hamit Dikmen, *Seyyid Vehbî Divanı'nda...*, s.4-5.

¹⁸² A. Refik Altınay, *Lale Devri...*, s.29.

Çırağan eğlencelerini anlatırken Ferahabad ve Vefa bahçelerinin lalelerle donatıldığını ifade eder.¹⁸³

Lale Devri'nde, bahar mevsiminde bahçelerde düzenlenen eğlence sohbetlerinin yerini kış mevsiminde helva sohbetleri almaktadır. Seyyid Vehbi'nin şiirlerinde, kış mevsiminde düzenlenen toplantıları, kış gecesi sohbetlerini, bin bahar gününe değişmeyeceğini ifade eder.¹⁸⁴ Ünlü şairin bu beyitleri, III.Ahmed ve Damat İbrahim Paşa'nın mevsim ayırmaksızın özel eğlence toplantıları düzenlediklerini gösterir.

Dönemin önemli olaylarından birisi, III. Ahmed'in şehzadeleri adına düzenlediği sünnet düğünüdür. Şehzade Süleyman, III. Mehmed, Mustafa ve Bayezid'in beş gün süren sünnet düğünü için düzenlenen şenlikler, Surname-i Vehbi adlı yazmada anlatılmaktadır. Seyyid Vehbi tarafından kaleme alınan eserin minyatürlerini Lale Devri'nin ünlü nakkaşı Levni yapmıştır. Eser, 18 Eylül – 2 Ekim 1720 tarihleri arasında yapılan düğünü anlatır ve Osmanlı resimli tarihlerinin son örneklerindedir.¹⁸⁵ Yirmi gün süren düğünün eğlenceleri Ok Meydanı ile Haliç'te gerçekleşmiş ve bir hafta sonra şehzadelerin Topkapı Sarayı'nda sünnet edilmesiyle son bulmuştur. Düğün boyunca imparatorluktaki meslek locaları, Ok Meydanı'nda, padişah, sadrazam, vezirler, diğer devlet erkânı ve yabancı konuklar için kurulan çadırlar önünde hünelerini ve ürünlerini sergilemişlerdir. Haliç'te çoğu gece yapılan gösterileri, padişah ve devlet erkânı Aynalıkavak Kasrı'ndan izlemiştir. Seyyid Vehbi, sünnet düğününden ve düzenlenen eğlencelerden övgü dolu sözlerle bahseder. Halkın sünnet düğününe gösterdiği rağbet ve verilen ziyafet hakkında bilgiler verir. Ayrıca III. Ahmed'in saltanatı boyunca her günün düğün gibi geçtiğini, insanların yüzünün güldüğünü, düzenlenen sünnet merasimini seyretmenin gönüllerde üzüntü adına bir şey bırakmadığını söyleyerek padişahı övmektedir.¹⁸⁶

XVIII. yüzyılda, Osmanlı toplumunun hayat tarzında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Özellikle Lale Devri'nde Türk halkının zevki, günlük hayattan çizgiler ve mahalli konular edebiyata daha çok girmiştir. Osmanlı sarayı başta sultan III. Ahmed ve sadrazam Damat İbrahim Paşa olmak üzere batının yaşam tarzını model olarak almaya başlamış, bu anlayış başta Nedim olmak üzere Seyyid Vehbi, Neyli, Raşid, Osman-zade

¹⁸³ Hamit Dikmen, *Seyyid Vehbî Divanı'nda...*, s.10.

¹⁸⁴ Hamit Dikmen, *Seyyid Vehbî Divanı'nda...*, s.12.

¹⁸⁵ Metin And, *Osmanlı Tasvir Sanatları: Minyatür I*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2002, s.94.

¹⁸⁶ Hamit Dikmen, *Seyyid Vehbî Divanı'nda...*, s.18.

Taib, İzzet Ali Paşa ve Çelebizade Asım gibi dönemin ünlü şairlerinin mısralarına yansımıştır.¹⁸⁷ Saray, köşk ve kasırlarda düzenlenen özel meclisler ve helva sohbetlerini çağrılan şairler her fırsatta yazdıkları şiirlerle sanatlarını göstermişler, dönemin zevk ve eğlence içinde geçen yaşayışını eserlerinde çok canlı biçimde yansıtmışlardır.

Lale Devri'nin Nedim'le beraber en ünlü şairlerinden birisi olan Seyyid Vehbi, döneminde inşa edilen pek çok sanat eseri için tarih kıtaları yazmış ve birçok ünlünün ölümüne tarihler düşmüştür. Doğup büyüdüğü şehir olan İstanbul'a ayrı bir önem veren ünlü şair, başkentteki tarihi, toplumsal ve kültürel hayatı şiirleri vasıtasıyla yansıtmıştır. Ayrıca, görev yaptığı ve gezip gördüğü yerlerle ilgili izlenimlerine de şiirlerinde yer vermiştir.

Kültür unsurları olarak eğlence, inanç, hastalık ve atış talimi gibi konular üzerinde duran şairin şiirlerinde bilhassa Lale Devri'ne has zevk ve eğlence dolu toplum hayatının izleri ile karşılaşırız. Nedim ve Seyyid Vehbi gibi şairler, yazdıkları şiirlerle 18. yüzyılın başlarındaki Osmanlı toplumunun sosyal hayatı, eğlence anlayışı ve dönemin imar faaliyetleri gibi pek çok konuda oldukça önemli bilgileri günümüze taşımışlardır.

¹⁸⁷ Hamit Dikmen, *Seyyid Vehbî Divanı'nda...*, s.21.

1.2.6. Kaymak Mustafa Paşa

18. yüzyıl kapdân-ı deryalarından Kaymak Mustafa Paşa, 1730 yılında patlak veren Patrona Halil İsyanı'nda katledilmiş Osmanlı vezirlerindedir. Annesi Fatma Hanım tarafından Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın torunu olup Mısır muhafızı İbrahim Paşa neslindedir. Onun, Boşnak İbrahim Paşa'nın oğlu olduğu yolundaki görüşün sağlam bir dayanağı bulunmamaktadır. M.Aktepe'nin yayınladığı vakfiyede, onun Bayburtlu İbrahim Paşa ailesine mensup olduğuna dair bilgiler yer almaktadır. Esas şöhretini, sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın kızıyla evlendikten sonra yakalayan Mustafa Paşa, önce vezirlik rütbesiyle nişancılığa (M.1718), ardından kaptan-ı deryalık makamına (M. Ocak 1721) getirilmiştir.¹⁸⁸ Kaptan-ı deryalık görevine getirilmeden önce herhangi bir sefere ya da savaşa dahil olmayan Kaymak Mustafa Paşa, Lale Devri yıllarında tertiplenen toplantılara, eğlencelere ve helva sohbetlerine, Sadrazam İbrahim Paşa'nın damadı sıfatıyla katılmış, bu sayede Osmanlı Devleti içindeki konumunu güçlendirmiş, saray erkânı arasında hızla ün yapmıştır. 1721-1730 yılları arasında kaptan-ı deryalık makamında bulunan Mustafa Paşa, Osmanlı Devletinin uzun yıllar savaştan uzak durması hasebiyle, görev süresince önemli bir savaşa ya da deniz seferine katılmamıştır.

Osmanlı Devleti'nin İran cephesinde aldığı başarısız sonuçlar, Damat İbrahim Paşa'nın tekrardan bir sefere çıkmasına neden olmuş, sadrazam sefere çıkmadan önce büyük damadı Mustafa Paşa'yı İstanbul kaymakamlığına tayin ettirmiştir.¹⁸⁹ Ancak sefer hazırlıkları esnasında Osmanlı Devleti'nin en kanlı ayaklanmalarından olan Patrona Halil İsyanı patlak vermiştir.

Patrona Halil İsyanı vuku bulması üzerine İstanbul Kaymakamlığı'nda bulunan Kaymak Mustafa Paşa, esnafa dükkânlarını açmalarını söylemiş ve Üsküdar'a geçerek durumu Vezir-i Azam'a bildirmiştir. III. Ahmed, isyancıların istekleri öğrenmek için Haseki Ağa'yı "Et Meydanı"na göndermiştir. İsyancıların başta Vezir-i Azam Damad İbrahim Paşa olmak üzere damatları Sadaret Kethüdası Mehmed Paşa, Kaptan-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa, Şeyhülislam Abdullah Efendi ve bunların dışında isimleri kayıtlı 28

¹⁸⁸ Hayatı hakkında bilgi için Bkz. Münir Aktepe, "Kapdân-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa'ya Ait Vakfiyeler", *Vakıflar Dergisi*, VIII, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1969, s.15-36.; Münir Aktepe, "Derya Kapdanı Mustafa Paşa ve Bir Vakfiyesi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S:15, İstanbul, 1968, s.31-39.

¹⁸⁹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *XVIII. Asırda Osmanlı-İran...*, s.520.; Songül Çolak, *Patrona Halil Ayaklanması'nı...*, s.527.

kişinin ibret-i alem için cezalandırılmasını, mallarının devlet hazinesine aktarılmasını istediklerini söylemeleri üzerine, III. Ahmed istemeyerekte olsa isyancıların arzularını yerine getirmiş, damadı ve diğer paşaları Ortakapı'da boğdurtarak cesetlerini “Et Meydanı”na göndertmiştir.¹⁹⁰ Kaymak Mustafa Paşa'nın cesedi, Bayezid Camii yanında halka gösterildikten sonra para karşılığında isyancılardan alınarak Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Parmakkapı semtindeki medrese haziresine defnedilmiştir.¹⁹¹

Kanlı bir isyan neticesinde hazin bir sonla hayatı sona eren Kaymak Mustafa Paşa'nın yaşamına dair bilgiler kısıtlıdır. Sadrazam İbrahim Paşa'nın torunu olması ve uzun yıllar kaptan-ı deryalık vazifesinde bulunması onun geniş bir nüfusa sahip olduğunu göstermektedir. Başta İstanbul olmak üzere Edirne, İzmir, Denizli, Sakız Adası ve Babakale gibi muhtelif yerlerde imar faaliyetlerinde bulunduğu yayınlanan vakfiyelerinden anlaşılmaktadır. M. Aktepe, Kaymak Mustafa Paşa'ya ait dört vakfiyeyi yayınlamıştır.¹⁹² Bunlardan birincisi 19 Muharrem 1134 / 9 Kasım 1721 tarihli olup; İstanbul ve Edirne'deki bazı cami ve tekkelerdeki görevliler ve fukaralar için düzenlenmiştir. İkinci vakfiyesi Evâsıt-ı Cümâde'l-ûlâ 1136 / Şubat 1724 tarihli olup; İstanbul'da Sarı Beyazıd mahallesinde bulunan konağı ile Boğaziçi'nde, Anadolu Hisarı'nda olan yalısı için düzenlenmiştir. Söz konusu vakfiyede, Sarı Beyazıd mahallesindeki konak ile Mustafa Paşa'nın daha çok yazları oturmayı tercih ettiği Anadolu Hisarı'ndaki sahil konağının mimarisi ve bahçe düzenine dair bilgiler bulunmaktadır. Üçüncü vakfiyesi Evâsıt-ı Cümâde'l-ûlâ 1140 / Aralık 1727 tarihli olup; İstanbul içinde ve Osmanlı Devleti'nin diğer mahallelerinde bulunan vakıf mallarıyla alakalıdır. Mustafa Paşa'nın bir kısım emlâki ve bunların gelirinden ne şekilde istifade edileceğine dair bilgiler bulunan vakfiyede ayrıca paşanın sosyal alandaki çalışmalarına da değinilmiştir. Vakfiyede Mustafa Paşa'nın İstanbul'un çeşitli mahallelerinde bulunan mülkleri, İzmir, Sakız Adası ve Midilli Adası'ndaki emlâkleri yer almaktadır. Dördüncü ve son vakfiyesi 23 Cümâde'l-ûlâ 1140 / 6 Ocak 1728 tarihi düşülerek düzenlenmiştir. Ancak vakfiye içinde yer alan “... asrında kaptan paşa olup, bundan akdem veda-i âlem-i fânî eden merhum Mustafa Paşa bin Mehmed Bey...” ve “... merhûm-ı mezbûr Kaptan Mustafa Paşa bu üslûp üzere hâl-i sihhatinde tâyin-i şürût ve teybîn-i kuyûd ve masârif edüp...” ibareleri vakfiyenin Kaptan

¹⁹⁰ Songül Çolak, *Patrona Halil Ayaklanması'nı...*, s.526.

¹⁹¹ Münir Aktepe, *Kapdân-ı Derya Kaymak...*, s.15. ; Münir Aktepe, *Derya Kapdanı Mustafa...*, s.34.

¹⁹² Vakfiyeleri hakkında bilgi için Bkz. Münir Aktepe, *Kapdân-ı Derya Kaymak...*, s.15-36. ; Münir Aktepe, *Derya Kapdanı Mustafa...*, s.31-39.

Mustafa Paşa'nın ölümünden sonra tamamlanmış olduğunu göstermektedir. Bu vakfiyede, Mustafa Paşa'nın ailesine ve bırakmış olduğu gayr-i menkul eserlerine dair bilgiler bulunmaktadır. Vakfiyede, paşanın babasının Mehmed Bey adında bir zat olduğu ve Üsküdar'da gömülü bulunduğu aktarılmıştır. Ayrıca İsmail Bey adında küçük bir oğlu ve Selime, Nesibe ile Esmâ adlarında üç kızının bulunduğu; Sâliha ismindeki diğer bir kızının, kendisinin sağlığında öldüğü vakfiyede yer alan diğer bilgiler arasındadır. Bunların yanında bizim için önem arz eden bilgiler paşanın bırakmış olduğu gayr-ı menkul eserleriyle ilgili olanlardır. Vakfiyede gayr-ı menkullerin bir kısmının hayır eserleri bir kısmının da bunlara gelir sağlayacak binalar olduğu dile getirilmektedir. Kaymak Mustafa Paşa'nın İstanbul içinde çeşitli mahallelerde ev, ambar gibi mülklerinin olduğu, İstanbul dışında Denizli'nin Çal Kasaba'sında cami, han, hamamdan oluşan bir külliye ve bunların civarında birkaç dükkân yaptırdığı, Anadolu'nun batısında, Biga yarımadasının güney ucundaki Babakale'de, kale içinde hamam ve cami; dışında hamam, cami, dükkanlar ve evler ile limanda binalar yaptırdığı anlaşılmaktadır.¹⁹³ Çal Kasabası Kayı Pazarı'nda yaptırdığı külliye günümüze pek fazla bir şey kalmamıştır.¹⁹⁴ Babakale'de ise kalenin dışında, bir cami, hamam ve beş adet çeşme günümüze kadar gelebilmiştir. Köyün tarihi dokusuna ait çarşı ve evlerden geriye pek bir şey kalmamıştır.

Kaymak Mustafa Paşa'nın vakfiyelerinden elde edilen bilgiler geride bıraktığı eserleri anlayabilmemiz açısından oldukça önemlidir. Özellikle Babakale'yi imar edip, yeni baştan bir yerleşim yeri oluşturması Osmanlı şehirciliği adına önemli bir detaydır. Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın memleketi olan Muşkara'yı imar edip bir şehir haline çevirmesinin küçük ölçekli bir benzeri olan Babakale¹⁹⁵, Lale Devri yıllarında Anadolu yapılan imar faaliyetlerinin izlenebildiği dikkate değer yerleşim yerlerinden bir tanesidir. Söz konusu yerleşim yerindeki eserler, tezin ilgili bölümünde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

¹⁹³ Çiğdem Türker, "Anadolu Yarımadası'nın En Batı Ucunda Yer Alan Tipik Bir Osmanlı Köyü Babakale", *Türk Etnografya Dergisi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, S:XVIII, Ankara, 1988, s.139.

¹⁹⁴ A.Osman Uysal, "Kaymak Mustafa Paşa'nın Hatırası: Babakale", *Ayvacık Değerleri Sempozyumu (29-30 Ağustos 2008)*, Aynalı Pazar Matbaası, Çanakkale, 2008, s.118.

¹⁹⁵ Kaymak Mustafa Paşa'nın Babakale'de yaptırdığı mimari eserler hakkında bilgi için Bkz. A.Osman Uysal, *Kaymak Mustafa Paşa'nın...*, s.117-150.

Ünlü şair Seyyid Vehbi, Kaymak Mustafa Paşa'nın Vefa bahçesinde düzenlediği Çırağan eğlenceleri hakkında şiirler yazmıştır.¹⁹⁶ Bu şiirlerden Mustafa Paşa'nın eğlence toplantıları düzenlediğini, padişah ve sadrazam başta olmak üzere saray erkânını bu toplantılarda ağırladığını anlıyoruz. Zaten Mustafa Paşa, kaptan-ı derya olduktan sonra ölünceye kadar vaktinin büyük bir çoğunluğunu İstanbul'da geçirmiştir. Başkentte yaratılan büyümlü hava onu da tesiri altına almış, gerek düzenlediği eğlence toplantılarıyla gerekse İstanbul'un çeşitli semtlerinde yaptırdığı mimari eserlerle Lale Devri'nin öne çıkan simaları arasına girmiştir.

Kaptan-ı Derya Mustafa Paşa'nın yukarıda zikredilen yapılardan başka inşa ettirdiği mimari eserlere, İstanbul Üsküdar'da M.1727 yılında kendi adını taşıyan bir cami ve çeşme¹⁹⁷, Gelibolu'da M.1725 tarihli Telli Çeşme örnek olarak verilebilir. Ayrıca kayınpederi Damat İbrahim Paşa'nın emriyle kendisi için yaptırılan Kasr-ı Süreyya (Süreyya nevbünyad) Lale Devri yıllarında yapılmış ancak günümüze ulaşamayan sivil mimari eserlerdendir. Mustafa Paşa'nın hayatı hakkında Osmanlı tarihçileri fazla bilgi vermemektedir. Bunun nedeni paşanın bir isyan sonucu öldürülmüş olmasıdır. Ancak Lale Devri sosyal hayatı içindeki yerini, yaptırdığı mimari eserler ve düzenlediği eğlence toplantıları gözler önüne sermektedir. Kaptan-ı deryalık görevinde bulunduğu sürede Osmanlı Devleti'nin savaşız bir döneme girmesi, Kaymak Mustafa Paşa'nın zamanının çoğunu İstanbul'da geçirmesine vesile olmuştur. Bu suretle paşa askerlik görevlerinden ziyade sosyal yaşamıyla hatırlanmıştır.

¹⁹⁶ Seyyid Vehbi bir şiirinde Kaymak Mustafa Paşa'nın Çırağan'da düzenlediği eğlenceyi överken, lale motifini ön plana çıkarır ve Ferahabad Köşkü'nün ve Vefa bahçesinin lalelerle bezenmiş olduğunu dile getirir. "... Oldı her lâle birer mihr-i dirahşân bu gice... İtse rûz üzre n'ola davi-i rüçhân bu gice... Halk bî-minnet-i mihr olacağı rûşendür... Seher-i haşre degin bulmasa pâyân bu gice... Şem'i mâh-ı kodi pîrâhen-i âl-i şafakâ... Çerh-i fânûs-ı hayâl olmağa gerdân bu gice... Yakışup lâle-i rahşâna çerâğ-ı gülşen... Eyledi nûrun alâ-nûri nümâyân bu gice... İhtiyârı ile avd itmez idi bir darı hur... Ferah-âbâd'ı gelüp eylese seyrân bu gice... Kân-ı lal oldı Vefâ bâhçesi lâle ile... Şuladı âb-ı güherle anı Nisân bu gice... Mûm ile davet idüp şevk u şafâyı lâle..., Oldılar meclis-i Han Ahmed'e mihmân bu gice..., N'ola dîbâ döseşe kâsra gelince Kapudân... İtdi teşrif o şâhenşeh-i zî-şân bu gice..." bkz. Hamit Dikmen, *Seyyid Vehbî Divanı'nda...*, s.11.

¹⁹⁷ Kaymak Mustafa Paşa'nın İstanbul'da yaptırdığı mimari eserler için Bkz. Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...s.107-111 / 187-188 / 246-249.*

1.3. İstanbul'daki Lale Devri Yapılarına Bir Bakış

Osmanlı mimarisinde Lale Devri (1703-1730) yıllarında İstanbul'da inşa edilen mimari eserler klasik dönemden batılılaşma dönemine geçişte önemli yere sahiptir. Yapıların plan şemalarında klasik dönem özellikleri sürdürülürken süsleme programlarında belirli bir ölçekte batı etkisi hissedilmeye başlar.

Osmanlı mimarisinin klasik döneminde yoğunlaşan külliye inşası, imparatorluğun XVII. yüzyılın ikinci yarısında aldığı ağır yenilgilerle sekteye uğramıştır. 1682 yılındaki II. Viyana Kuşatması'nın 17 yıl gibi uzun bir süre devam etmesi ve başarısızlıkla sonuçlanması, devletin her alanında belirli bir gerilemeye neden olmuştur. XVII. yüzyılın ikinci yarısında Divanyolu'nda inşa edilen Köprülü (1661)¹⁹⁸, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (1681)¹⁹⁹ ve Amcazade Hüseyin Paşa (1700)²⁰⁰ külliyesi, Köprülü ailesinin kişisel çabalarıyla devletin ekonomisini biraz düzeltmelerinin ürünleri olarak gösterilebilir.

Mimari faaliyetlerin hız kestiği Karlofça sonrasındaki yıllar, III. Ahmed'in annesi Gülnûş Emetullah Valide Sultan adına Üsküdar'da inşa ettirdiği Yeni Valide Külliyesi'yle²⁰¹ tekrar hız kazanmaya başlamıştır. Diziliş mantığı Osmanlı'nın klasik dönemindeki külliyelerle benzer özellikler gösteren Yeni Valide Külliyesi, merkezde bir cami ve etrafında dizilen birimlerden oluşur. Külliye'nin toplayıcı unsuru olan caminin kuzeyinde revaklarla çevrili avlusu yer alır. Kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen bir şekilde uzanan külliye'nin güneydoğu köşesine sebil, türbe ve muvakkithane yapıları birbirlerine bitişik olarak yerleştirilmiştir. Hazire, caminin güney duvarıyla, külliye'yi güneyden çevreleyen dış duvarın arasında yer alırken; sıbyan mektebi, külliye'nin kuzey cephesine yerleştirilmiştir. Bunların yanı sıra külliye'nin kuzeyinde bağımsız olarak inşa edilmiş olan imaret mekanı bulunmaktadır. Külliye'nin simetrisi konumlandırıldığı arazi yapısından ötürü bazı kesimlerde bozulmuştur. Topografik nedenlerden kaynaklanan aksaklıklar bir kenara bırakıldığında, külliye'nin genel yerleşim planının klasik dönemde çok kullanılmış olan dikdörtgen yerleşim planına oldukça yakın olduğu görülmektedir. Bunlara karşın dış avlunun güneydoğu köşesinde birbirine bitişik olarak yerleştirilen sebil,

¹⁹⁸Külliye planı için bkz. Sultan Murat Topçu, *XVII. YY. İkinci Yarısında...*, s. 162, p. 2.14.

¹⁹⁹Külliye planı için bkz. Sultan Murat Topçu, *XVII. YY. İkinci Yarısında...*, s. 370, p.2.45.

²⁰⁰Külliye planı için bkz. Sultan Murat Topçu, *XVII. YY. İkinci Yarısında...*, s. 397, p. 2.48.

²⁰¹Külliye planı için bkz. Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...*p.2.

türbe ve muvakkithanenin konumu bu dönemde meydana gelen değişimlerin bir ön habercisidir.²⁰²

Yeni Valide Külliyesi'nin merkezini oluşturan camide batılı etkilere henüz ne planda ne de dekorasyonda rastlanmamaktadır. Kareye yakın dikdörtgen ölçülerde harim kısmı, bunun kuzeyinde beş bölmeli son cemaat yeri ve revaklı bir avludan meydana gelen cami plan şeması itibariyle, XVI. yüzyılda Mimar Sinan tarafından geliştirilen sekiz destekli merkezi mekanlı camilerle benzerlik göstermektedir. Caminin dış cephelerinde yer alan kuş evleri dikkat çekici ayrıntılar olara göze çarpmaktadır. Cami cephelerine uygulanan kuş evleri geleneğinin daha sonraları Ayazma (1757-1760) ve Selimiye (1804-1805) camilerinde de uygulandığı görülmektedir.²⁰³

Külliyenin doğu cephesine yerleştirilmiş iki çeşme duvara bitişik şekilde tasarlanmıştır. Sebilin hemen sağındaki ilk çeşme istiridye nişli kemeriyle camide göremediğimiz batı etkisinin çeşmelerde hissedilmeye başladığının işaretidir. Çeşmenin ayna taşı pano yatay dikdörtgen iki panoya bölünmüş, bu panoların içleri üzüm salkımları, asma yaprakları, vazolardan çıkan gül, lale, karanfil motifleriyle bezenmiştir. Ayrıca panoların her iki tarafında ayaklı sehpa tasvir edilmiş, bunların üzerine, içinde incir, elma, armut, nar ve karpuz gibi meyveler bulunan kaseler yerleştirilmiştir.²⁰⁴ Külliye'nin doğu cephesindeki ikinci çeşmede daha sade bir üslup göze çarpar.

Yeni Valide gibi XVIII. yüzyılın başlarında inşa edilen Çorlulu Ali Paşa Külliyesi (1707-1708)²⁰⁵ plan kuruluşu itibariyle klasik dönem külliyelerinden ayrılan daha mütevazı ölçülerde bir vezir külliyesidir. Çorlulu Ali Paşa Külliyesi yerleşim planı itibariyle iki ana bölümden oluşmaktadır. Her bölüm kendi içinde bir bütün oluşturacak şekilde iki ayrı avlu çevresinde toplanmıştır. Külliye'nin doğu bölümünde kuzeyde cami, güneyde tekke odaları bulunur. Batı kesimde medrese, dersane ve kütüphane yer almaktadır.

²⁰² Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...*s.283.

²⁰³ Nurcan İnci, "18. Yüzyılda İstanbul Camilerine Batı Etkisiyle Gelen Yenilikler", *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, S.19, Ankara, 1985, s.229.

²⁰⁴ Gülçin Erol Canca, "Gülnuş Emutullah Valide Sultan/Yeni Valide Külliyesi'nin Lale Devri Mimarisi İçindeki Yeri", *Üsküdar Sempozyumu*, Sayı: 1, Cilt:2, Üsküdar Belediyesi, İstanbul, 2004, s.95-96.

²⁰⁵ Külliye hakkında bilgi için bkz. Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...*s.48-56.

Külliyenin camisi, kare planlı harimi ve kuzeyindeki üç bölmeli son cemaat yeri revağı ile klasik şemada inşa edilmiştir. Harime girişi sağlayan basık kemerli kapı açıklığının iki yanında kabartma lale motifleri görülür. Harimi örten kubbenin ve kubbeye geçiş elemanlarının iç yüzlerinde rumî ve palmet motifleriyle oluşturulmuş kalemişi süslemeler bulunur. Cami ile aynı bölümde yer alan tekke odaları, avlunun batı kanadı boyunca uzanmaktadır. Külliye'nin doğu kesimindeki medrese odaları klasik dönemde geliştirilen "L" planlı bir kuruluşa sahiptir. Medrese odaları boyut ve form açısından tekke odalarıyla benzer biçimde yapılmıştır. Medresenin dersane bölümü avlunun güneydoğu köşesinde bulunur.

XVIII. yüzyılın başlarından itibaren külliye programlarına eklenen kütüphane yapıları bu döneme özgü uygulamalardandır. III. Ahmed'le beraber Osmanlı'ya giren matbaanın kütüphanelerin inşasında büyük etkisi olmuştur. Çorlulu Ali Paşa Külliyesi'nin güneydoğu köşesinde konumlandırılan kütüphane dönemin erken örneklerindedir. Yapı kesme taştan iki katlı olarak inşa edilmiştir.

Çorlulu Ali Paşa Külliyesi, dağınık düzeni ve içinde barındırdığı kütüphane yapısı ile klasik dönem uygulamalarından ayrılan küçük ölçekli bir vezir külliyesidir. Medrese ve cami merkezli iki bölümden oluşan külliye, yüzyılın başlarında kıpırdayan imar faaliyetlerinin öncülerindedir.

Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından M.1720 yılında Şehzadebaşı'nda inşa ettirilen külliye ilk etapta, cami, kütüphane, medrese, sebil ve çeşme birimlerinden oluşacak şekilde tasarlanmıştır. Daha sonra M.1729 yılında külliye'nin güney kanadına karşılıklı iki sıra halinde revaklı dükkanlardan oluşan arasta eklenmiştir.²⁰⁶ Külliye yapıları plan kuruluşu itibariyle oldukça simetrik bir görünüm arz etmektedir. Kuzey-güney doğrultuda yerleştirilen birimler orta avlu etrafında toplanmıştır. Avlu girişin iki yanında kütüphane ve cami birimleri yer almaktadır. Medrese hücreleri avlunun güney, doğu ve batı cephelerinde "U" planı oluşturacak vaziyette yerleştirilmiştir. Avlunun ortasında sekizgen planlı şadırvan bulunur.

²⁰⁶ Semavi Eyice, "Damat İbrahim Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 8, İstanbul, 1993, s.443.

Külliyenin kuzeybatısında yer alan cami plan şeması itibariyle kubbe örtülü, kare planlı bir özellik gösterir. Harim giriş kapısının her iki sövesinde kabartma tekniğiyle oluşturulmuş sehpa üzerindeki vazolardan çıkan lale, gül gibi çiçek motifleri bulunur. Kapının harime bakan yüzeyinde de dışta uygulanan vazoda çiçek motiflerinin tekrarlandığı görülmektedir. Harimi örten kubbe ve geçiş elemanlarının iç yüzlerinde kalemişi süslemeler bulunur. Bunların yanı sıra mihrap ve pencerelerin bordürleri, kartuşlar içini alınmış değişik çiçek motifleriyle bezenmiştir.

Külliyeye girişi sağlayan kapının hemen sol tarafında yer alan kare planlı kütüphane süsleme açısından camiye göre daha sade bir görünüm arz eder. Yapıda, kubbe içinde ve eteğinde, trompların iç yüzlerinde, kemerlerde son dönemde yapıldığı anlaşılan kalemişleri bulunur. Külliye'nin kuzeybatı köşesinde ise çokgen kuruluşuyla sokağa açılan sebil bulunmaktadır.

Üsküdar'da Eminzade Hacı Ahmet Ağa tarafından yaptırılan M.1722 tarihli Ahmediye Külliyesi²⁰⁷, cami, medrese, kütüphane, türbe, sebil ve çeşme yapılarından meydana gelmektedir. Külliye'nin batı ve güney cepheleri boyunca uzanan medrese odaları bu cephelerin simetrik bir görünüm arz etmesine vesile olmuştur. Kuzey ve doğu cephelerine sıralanan sebil, dersane, çeşme, türbe, cami ve kütüphane birimleri ile hazire kısmı arazinin yapısına göre konumlandırılmış olup, güney ve batı cephelere göre daha düzensiz yerleştirilmişlerdir.

Külliyenin doğu cephesinde, hazireye bitişik vaziyette bulunan cami, kare planlı, tek kubbeli bir kuruluşa sahiptir. Cami ile aynı cephede, külliyeye doğudan girişi sağlayan kapının hemen kuzeyinde sekizgen planlı dersane mekanı yer alır. Medrese odaları ise dershaneden ayrı avlunun güney ve batı kanatları boyunca bir "L" şekli oluşturacak şekilde dizilmişlerdir.

Külliyenin doğu cephesinde, giriş kapısının güneyinde üç cepheli olarak düzenleniş sebil yer alır. Sebilin her cephesinde istiridye kabuğu biçimindeki yuvarlak kemerler bulunur. Ayrıca yine doğu cephede iki adet çeşme mevcuttur.

²⁰⁷ Külliye hakkında bilgi için bkz. Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi* ...s.83-92.

Ahmediye Külliyesi, genel hatlarıyla klasik dönem külliyelerinden ayrılır. Merkezdeki cami çevresinde gelişen klasik külliyelerden farklı olarak yapıların bir avlu çevresinde çok da düzenli olmayan bir şekilde dizildiği görülmektedir. Külliye içindeki sebil ve çeşmelerde çok yoğun bir süsleme programı uygulanmamasına rağmen, yuvarlak kemerlerinde görülen istiridye kabuğu batı etkisinin izlerini taşımaktadır.²⁰⁸ Bu dönemin diğer külliyelerinde de gördüğümüz kütüphane yapısının burada da var olması, XVIII. yüzyılın başlarında oluşturulan bir geleneğe işaret etmektedir.

XVIII. yüzyılın hemen başlarında inşa edilen Yeni Valide Külliyesi (1708-1710) dışındaki Çorlulu Ali Paşa (1708), Şehzadebaşı Damat İbrahim Paşa (1720), Üsküdar Ahmediye (1722), Beyazıt Kaptan İbrahim Paşa (1708) ve Çarşamba İsmail Ağa (1724) külliyesi²⁰⁹ klasik dönemdeki cami merkezli gelişen yerleşim düzenlerinden farklı olarak daha mütevazı ölçülerde cami ya da medrese merkezli gelişen, bir iç avlunun iki kanadı boyunca sıralanan mekanlardan oluşan sistemleriyle Osmanlı mimarisindeki külliye anlayışına yeni bir soluk getirmişlerdir.²¹⁰

III. Ahmed döneminde İstanbul’da inşa edilen camilerde plan açısından herhangi bir yenilik getirilmemiştir. Klasik dönem örnekleriyle benzer özellikler gösteren yapılar genel itibariyle kare planlı, kubbeye örtülü bir kuruluşa sahiptir. Yukarıda da belirtildiği gibi Yeni Valide Külliyesi’nin merkezini oluşturan cami, döneminin en geniş kapsamlı yapısı olarak karşımıza çıkar. Sekizgen destekli, merkezi kubbeli caminin planı, Mimar Sinan’ın Selimiye’de uyguladığı şemayla benzerlikler gösterir. Çorlulu Ali Paşa Külliyesi’ndeki cami ise kare planlı, tek kubbeli ufak bir yapı olarak karşımıza çıkar. Devrin şeyhülislamlarından İsmail Efendi tarafından M.1724-1725 yılları arasında Fatih’te yaptırılan külliyenin camisi²¹¹ fevkânidir. Kare planlı yapı, yüksek kasnaklı bir kubbeye örtülmüştür. Tasarım açısından bir bodrum katı üzerinde yükselen fevkanî planlı yapının son cemaat yerine üç yöne yayılan yüksek merdivenlerle çıkılır. Dönemin erken örneklerinden olan Beyazıt’taki Kaptan İbrahim Paşa Cami²¹², Kaptan-ı Derya Hacı

²⁰⁸ Gülçin Erol Canca, “Üsküdar Ahmediye Külliyesi Ve Lale Devri Mimarisi İçinde Bir Değerlendirme”, *Üsküdar Sempozyumu*, Sayı: 6, Üsküdar Belediyesi, İstanbul, 2009, s.201.

²⁰⁹ Bkz. Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi* ...s.41-93.

²¹⁰ Gönül Cantay, “Osmanlı Dönemi Külliyesi”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 10, 1999, s.316.

²¹¹ Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi* ...s.93-95.

²¹² Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi* ...s.42-43.

İbrahim Paşa'nın 1708 yılında tamamlattığı²¹³ külliyesinin içinde yer alır. Dikdörtgen planlı yapı düz ahşap tavanla örtülüdür. Eminzade Hacı Ahmet Ağa'nın Üsküdar'da M.1722 yılında yaptırdığı külliye'nin bir parçası olan Ahmediye Cami'nin, kare planlı, kubbeli yapısı, dönemin diğer camileriyle benzerlikler gösterir. Plan açısından klasik dönem üslubunu devam ettiren yapıda uygulanan süslemeler Lale Devri için karakteristiktir. Mermer minberin köşk kısmında vazodan çıkan lale ve gül motifleri yer alır.²¹⁴ Kabartma tekniğinde taşa işlenmiş bu motifler, batı etkisinin taş süslemede kendini gösterdiği örneklerdendir. Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın eşi Fatma Sultan ile birlikte Şehzadebaşı'nda yaptırdığı külliye içindeki cami, mütevazı ölçülere sahip kare planlı, kubbeli bir camidir. Lale Devri'nin son yıllarında, Sadrazam İbrahim Paşa'nın damadı Kaptan-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa tarafından Üsküdar'da inşa ettirilen cami²¹⁵, dönemin kare planlı, kubbeli yapılarının son örneklerindedir.

18. yüzyılın ilk yarısındaki camilerin avlularına baktığımızda, Yeni Valide Cami'sindeki gibi dörtgen, revaklı, şadırvanlı klasik şemanın devam ettirilmiş olduğu görülüyor. Damat İbrahim Paşa, Ahmediye, Çorlulu Ali Paşa külliyelerindeki camilerin kendilerine özel avluları yoktur. Bu yapılar külliyelerin merkez avlusunu diğer birimlerle paylaşırlar. Dönemin pencere uygulamalarında ise klasik üslup devam ettirilmiştir.

Dönemin camilerindeki iç mekan düzenlemelerinde de geleneğe bağlı kalınmıştır. Mihraplar, Yeni Valide Külliyesi'ndeki cami mihrabında²¹⁶ olduğu gibi mukarnaslı bir kavsara nişini iki yandan kuşatan sütunceler ile donatılmış, yarım daire ya da çokgen planlı nişler şeklinde düzenlenmişlerdir.²¹⁷

Minberlerde bir örnek dikkati çeker. Üsküdar Ahmediye Cami'ndeki minber üzerinde barındırdığı süslemelerle dönem özelliklerini aksettirir. Minberde²¹⁸ sağ ve sol alt köşelerde, vazo içinden çıkan lale ve gül motifleri kompozisyonu yer alır.

²¹³ Münir Aktepe, "Kapudân-ı Derya Moralı Aşçı Hacı İbrahim Paşa ve Vakfiyeleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 6, İstanbul, 1978, s.187.

²¹⁴ Gülçin Erol Canca, *Üsküdar Ahmediye Külliyesi...*, s.194-195.

²¹⁵ Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...*s.107-110.

²¹⁶ Tolga Bozkurt, "İstanbul Üsküdar'daki Hanım Sultan Camilerine Ait Mihraplar", *Üsküdar Sempozyumu*, Sayı: 4, Üsküdar Belediyesi, İstanbul, 2008, s.350-359.

²¹⁷ Semra Ögel, "18. Yüzyıl Mihrap Dekorasyonları", *18. Yüzyılda Osmanlı Kültür Ortamı*, Sempozyum Bildirileri, 1998, s.185-187.

²¹⁸ Gülçin Erol Canca, *Üsküdar Ahmediye Külliyesi...*, s.194-195.

18. yüzyılın ilk yarısında inşa edilen Damat İbrahim Paşa Cami ve İsmail Efendi Camii gibi örneklerde klasik devirde karşılaştığımız baklava dilimli klasik sütun başlıkları kullanılmıştır. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren de Osmanlı mimarisine yabancı iyon, korint, deniz kabuğu (istiridye) biçimindeki sütun başlıklarının kaynaşmasıyla oluşan bir çeşitlemeye gidilmiştir.²¹⁹

III. Ahmed'in saltanatı süresince başkentte inşa edilen camiler, plan özelliklerinde klasik Osmanlı mimari anlayışını terk etmeyen, süsleme programlarında ise geleneksel üslupla, batı etkisini sentezleyen bir görünüm arz ederler. Söz konusu camiler, Osmanlı mimarisinde mekan gelişmesi konusunda etkili olmamıştır.

III. Ahmed devri İstanbul medreselerine baktığımızda, Çorlulu Ali Paşa (1708), Şehzadebaşı Damat İbrahim Paşa (1720), Ahmediye (1722) ve İsmail Efendi (1723) medreselerinin, külliye'nin bir parçası konumunda inşa edildiklerini görürüz. Ankaravi Mehmed Efendi Medresesi²²⁰ (1707) ve Acımusluk Damat İbrahim Paşa Darülhadişi²²¹ (1726) ise bağımsız yapılar olarak karşımıza çıkar.

XVIII. yüzyılda, serbest düzende arazinin topografyasına uygun değişik fonksiyonlu yapıların oluşturduğu şemanın yaygınlaştığı görülmektedir.²²² Medrese yapılarının külliye'nin merkezi konumuna gelmesi, plan şemalarında belirli tasarımların kullanılmasını gerektirmiş, bu suretle "U" ve "L" şeklinde şemalar tercih edilmeye başlanmıştır.²²³

Çorlulu Ali Paşa Medresesi²²⁴, "L" şemasının uygulandığı erken örneklerdendir. Medresenin sekizgen planlı dershanesi, külliye avlusunun güneydoğu köşesine yerleştirilmiştir. Medrese odaları ise avlunun batı kanadı boyunca uzanır. Aynı şemanın uygulandığı Ahmediye Medresesi²²⁵'nde, medrese odalarının külliye'nin güney ve batı kanatları boyunca dizildiği görülmektedir. Medresenin dershane odası bir önceki örnekte olduğu gibi hücrelerden bağımsız olarak avlunun güney doğu köşesine konumlandırılmıştır.

²¹⁹ Nurcan İnci, *18. Yüzyılda İstanbul...*, s.228.

²²⁰ Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...s.133-135*.

²²¹ Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...s.135-137*.

²²² Gönül Cantay, *Osmanlı Dönemi Külliyesi...*, s.316.

²²³ Zerrin Köşklü, *XVII. ve XVIII. Yüzyıl...*, s.162.

²²⁴ Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...s.53-54*.

²²⁵ Gülçin Erol Canca, *Üsküdar Ahmediye Külliyesi...*, s.195.

Osmanlı medrese mimarisinde İznik Süleyman Paşa medresesiyle (1330) başlayan, bir avlu etrafında üç kol üzerine yerleştirilen medrese odaları ve dershaneden oluşan “U” şemasının, bu dönemde de devam ettirilmiş olduğu görülür.²²⁶ Damat İbrahim Paşa’nın, Şehzadebaşı’nda yaptırdığı medrese²²⁷ bu tipin örneklerindedir. Avluyu üç taraftan “U” şeklinde kuşatan medrese odaları, revaklarla kuşatılmıştır. Kare planlı hücreler ve önlerindeki revaklar kubbe ile örtülüdür. Çarşamba’daki İsmail Efendi Külliyesi içerisinde yer alan medrese²²⁸, Şehzadebaşı Damat İbrahim Paşa Medresesi gibi “U” şeklindeki şemaya göre inşa edilmiştir. Külliye avlusunu üç yönden kuşatan kare planlı odalar kubbeyle örtülüdür. Sultan III. Ahmed’in ilk yıllarında, Şehzadebaşı’nda yaptırılan Ankaravî (Abdülhalim) Mehmet Efendi Medresesi, dıştan kaleyi andıran sağlam tuğla duvarlarıyla dikkati çeker. M.1707 tarihinde inşa edilen yapı, plan özellikleri itibariyle, bu dönemde sıklıkla karşılaştığımız “U” şemasında inşa edilen medreseler grubundadır.

Sadrazam İbrahim Paşa’nın, İstanbul Cağaloğlu’nda, eski adı Acımusluk olan Cemal Nadir Sokağı üzerinde yaptırdığı medrese dörtgen plan şeması ile dönemindeki diğer medreselerden ayrılmaktadır. Nedim Divanı’nda bu medrese için yazılmış beş satırlık tarih manzumesinde M.1726-1727 tarihi düşülmüştür.²²⁹ Bağımsız medreseler grubuna dahil olan yapı, günümüzde kısmen mevcut olmakla beraber, etrafını saran binalar yüzünden dışarıdan görülememektedir. Yapı, kareye yakın dikdörtgen ölçülerde bir avlu etrafında dizilen odalardan meydana gelmiştir.²³⁰ Kare planlı medresenin dersane bölümü girişin hemen sağına yerleştirilmiştir. 18. yüzyılın başlarında medreselerin dersane kısımlarının, hücrelerden ayrı tutulması geleneği bu yapıda gözükmemektedir.

Osmanlı mimarisinde medreselerde, külliyenin bir parçası veya bağımsız olsa da şemanın uygulanması açısından bir fark gözetilmemiştir. XVIII. yüzyılda medreselerin şemasını belirleyen üç temel unsur avlu, hücre dizilişi ve dersane ilişkisinde geleneksel özellikler ve biçimsel kaygıların dikkate alındığı tasarımlar söz konusudur.²³¹ Genel itibariyle “L”, “U” ve dörtgen şemaların tercih edildiği III. Ahmed devri İstanbul medreselerinde; “U” şemasının diğer tasarımlardan daha fazla tercih edildiği

²²⁶ Zerrin Köşklü, *XVII. ve XVIII. Yüzyıl...*, s.164.

²²⁷ Semavi Eyice, *Damat İbrahim Paşa Külliyesi...*, s.444.

²²⁸ Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...*s.95-96.

²²⁹ Abdülbâki Gölpinarlı, *Nedim Divanı...*, s.174.

²³⁰ Semavi Eyice, *Damat İbrahim Paşa Külliyesi...*, s.446.

²³¹ Zerrin Köşklü, *XVII. ve XVIII. Yüzyıl...*, s.162.

görülmektedir. Bu şema Osmanlı medrese mimarisinde 18. yüzyılın ortalarına değin varlığını korumuştur.

Bu dönem medreseleri bezemesel anlamda sade yapılardır. Münferit birkaç örnekte sınırlı oranda süsleme programlarının uygulandığı görülür. Şehzadebaşı Damat İbrahim Paşa Medresesi'nde cami, kütüphane ve ön kısımdaki revaklarda uygulanan natüralist görünüşlü çiçek motifleri, Lale Devri'nin özelliklerini yansıtan başarılı kompozisyonlardır.²³² Ayrıca medresenin derslane-mescit kısmında kalemîşi bezemeler görülür.

XVIII. yüzyıldan itibaren külliyelerin merkez yapıları olarak da gördüğümüz medreselerin planlarında doğrudan bir değişiklik olmamış, yapıların mimari ayrıntılarında farklı özellikler vurgulanmıştır. Yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı mimarisine girmeye başlayan Barok üslupla beraber, külliyelerde medrese, sebil ve mektep gibi yapılar bütün olarak ele alınmaya başlamıştır.²³³ Erken örneklerde gördüğümüz klasik özellikler gösteren kalemîşi süslemelerin yerini yüzyılın ortalarına doğru barok üslubun öğeleri almıştır.²³⁴

III. Ahmed devrinin Osmanlı mimarisine kazandırdığı en önemli yeniliklerden bir tanesi kütüphane yapılarıdır. XVII. yüzyılın sonlarına doğru bir külliye içinde ya da vakıf eliyle yönetilen bağımsız yapılar olarak karşımıza çıkan kütüphane yapıları, XVIII. yüzyılın başlarından itibaren yaygınlık kazanmaya başlamıştır.²³⁵ Batılılaşma anlamında yenilik hareketlerinin başlaması, Yirmisekiz Mehmed Çelebi Efendi'nin oğlu Said Efendi'yle beraber Fransa'ya elçi olarak tayin edilmesi ve dönüşlerinde matbaa fikrini İbrahim Müteferrika'yla paylaşmaları Osmanlı kültürüne matbaa olgusunun girmesini sağlamıştır. Matbaayla beraber kitap basımı hız kazanmış ve Osmanlı Devleti'nde daha önceleri, cami, medrese ve tekkelerdeki kitap dolaplarında korunan kitaplar artık kütüphaneler içinde muhafaza edilmeye başlamıştır.

İstanbul'da bağımsız olarak kurulan ilk kütüphane, Divanyolu'ndaki Köprülü Mehmet Paşa Külliyesi'ndeki (M.1661) kütüphanedir.²³⁶ Köprülü Mehmet Paşa'nın

²³² Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...*s.76-78.

²³³ Zeynep Ahunbay, "Osmanlı Medreseleri", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 10, 1999, s.306.

²³⁴ Zerrin Köşklü, *XVII. ve XVIII. Yüzyıl...*, s.166.

²³⁵ Bahtiyar Eroğlu, XVII.-XIX. Yüzyıllarda İç, Batı ve Güneybatı Anadolu'da Kütüphane Mimarisi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya, 1998, s.19-27.

²³⁶ Sultan Murat Topçu, *XVII. YY. İkinci Yarısında...*, s. 168-170.

H.1072/M.1661 tarihinde vefat etmesi üzerine, H.1072/M.1661 yılında sadrazam olan oğlu Fazıl Ahmet Paşa tarafından külliye dahil edilen kütüphane, kapalı bir giriş revağı olan, kubbeyle örtülü kare planlı bir yapıdır. Daha sonraları Saraçhane’de Amcazade Hüseyin Paşa ve Feyzullah Efendi Kitaplığı (M.1700) gibi örnekler inşa edilmiştir. III. Ahmed devrinde inşa edilen kütüphanelerden, Çorlulu Ali Paşa (1709), Şehzadebaşı Damat İbrahim Paşa (1720) ve Üsküdar Ahmediye kütüphaneleri külliye içinde; Vefa Şehit Ali Paşa (1715) , Topkapı Sarayı III. Ahmed (1719) ve Eminönü Yeni Cami (Turhan Sultan) (1724) kütüphaneleri bağımsız yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır.

M.1702 senesinde yaptırılan Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi içindeki kütüphane²³⁷, III. Ahmed öncesi son örnektir. Kütüphane, külliye avlusunun kuzeyinde yer alır. İki katlı tasarlanan yapıda üstteki kütüphaneye, avludan yuvarlak kemerli geniş bir kapı ile geçilir. XVIII. yüzyılın başlarından itibaren yaygınlık kazanan kütüphaneler, genellikle bir bodrum katı üzerinde yükseltile kare planlı, kubbeli basit yapılar olarak tasarlanmıştır.

Külliye dahilindeki kütüphanelerden Çorlulu Ali Paşa Kütüphanesi²³⁸, külliye avlusunun güneydoğu köşesine, iki katlı müstakil bir yapı olarak inşa edilmiştir. Damat İbrahim Paşa’nın eşi Fatma Sultan ile birlikte Şehzadebaşı’nda yaptırdığı külliye bir parçası olan kütüphane binası²³⁹, külliye girişini sağlayan kapının sol tarafında yer alır. Girişin hemen sağındaki camiyle simetrik olarak inşa edilmiştir. Kütüphane binasının hemen batısındaki cami yapısıyla eşdeğer boyutta tasarlanması 18. yüzyılda bu tür yapılara verilen önemi belirtir.²⁴⁰ Külliye programı içinde ele alınmış bir diğer örnek, Üsküdar’daki Ahmediye Kütüphanesi’dir.²⁴¹ M.1722 tarihli yapı, külliye kuzeybatı köşesine konumlandırılmıştır.

Dönemin bağımsız yapılarına ilk örnek, Vefa Şehit Ali Paşa Kütüphanesi’dir.²⁴² Yapı, Şehzade Cami’nin Vefa’ya çıkan arka kapısının biraz ilerisinde, şimdiki Vefa Lisesi avlusu içinde yer alır. Kütüphaneye ait kitabelerde Şehit Ali Paşa tarafından M.1715

²³⁷ Şennur Şentürk Aydın, “Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi”, *Türkiyemiz*, Akbank Kültür Yayınları, Sayı: 46, İstanbul, 1985, s.30.

²³⁸ Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...*s.54.

²³⁹ Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...*s.76-78.

²⁴⁰ Semavi Eyice, *Damat İbrahim Paşa Külliyesi...*, s.444.

²⁴¹ Gülçin Erol Canca, *Üsküdar Ahmediye Külliyesi...*, s.195-196.

²⁴² Ayşen Aldoğan, “Şehit Ali Paşa Kütüphanesi”, *Türkiyemiz*, Akbank Kültür Yayınları, Sayı: 35, İstanbul, 1981, s.2.

yılında inşa ettirildiği yazmaktadır. Yapı, bodrum, zemin ve birinci kattan meydana gelmektedir. III. Ahmed, Topkapı Sarayı'ndaki kütüphaneden sonra, Yeni Cami yanındaki Turhan Valide Sultan Türbesi'ne bitişik bir kütüphane daha inşa ettirmiştir. Daha önceleri Turhal Valide Sultan Türbesi'ne bazı kitapları vakfettirmiş olan sultan²⁴³, türbeye giriş çıkışların sorun olması nedeniyle kitaplara erişimin güçleştiğini anlamış bu suretle türbenin hemen yanına ayrı bir kütüphane yaptırmıştır.²⁴⁴ M.1725 yılında inşa ettirilen kütüphane, bodrum katı üzerine yükseltilmiş kare planlı, kubbeyle örtülü bir ana mekandan oluşmaktadır. İç mekanda, kubbeye geçişi sağlayan pandantiflerde ve giriş kapısındaki kitabenin üstünde kalemî süslemeler yer alır. Yapı plan ve süsleme özellikleriyle bir yenilik getirmemiştir.

III. Ahmed devri kütüphanelerindeki süsleme programlarında klasik motiflerin yanında natüralist çiçek motiflerinin de sevilerek kullanıldığı görülür. Vefa Şehit Ali Paşa Kütüphanesi'nde repertuar oldukça zengindir. Lale Devri için karakteristik olan vazodan çıkan lale ve karanfiller, selvi ağaçları, üzüm salkımları alçı malzemeyle yapılmıştır. Ayrıca çini panolarda da narçiçeği, lale, karanfil, palmet gibi bitkisel motifler ve vazodan çıkan çiçek kompozisyonları görülür. M.1719 tarihinde, III. Ahmed tarafından yaptırılan Topkapı Sarayı'ndaki III. Ahmed (Enderun) Kütüphanesi²⁴⁵ giriş kapısının köşe üçgenlerinde gül, karanfil, lale gibi natüralist çiçek motifleri görülür. Kütüphanenin iç kısmında, kubbe eteğinde zengin alçı süslemeler dikkati çeker. Ayrıca yanlardaki eyvanların tonozlarında, vazodan çıkan gül, lale ve çiçek motifleri yer alır. Bu natüralist motifler, palmet, rumi gibi klasik dönem özellikleri gösteren süsleme programlarıyla sentezlenerek uygulanmıştır.²⁴⁶

Lale Devri yıllarında saray, köşk ve kasır gibi sivil yapılarda imar faaliyetlerinin hız kazandığı görülür. Yukarıda da belirtildiği gibi Yirmisekiz Mehmet Çelebi ve beraberindeki heyetin Fransa dönüşü saraya sunduğu raporlar bu durumun oluşmasında oldukça etkili olmuştur.

²⁴³ Müjgan Cunbur, "Yeni Cami Kütüphanesi Kurulurken", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, Cilt: 8, Ankara, 1959, s.5.

²⁴⁴ Alime Şahin, İstanbul'daki Osmanlı Dönemi Kütüphane Yapıları Üzerine Bir Araştırma ve Hacı Beşir Ağa Kütüphanesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, 1997, s.95.

²⁴⁵ İsmail Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 1988, s.78-80.

²⁴⁶ Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...*s.143-146.

İstanbul'da imar faaliyetlerinin en fazla yoğunlaştığı semtlerden birisi Kağıthane'dir. Kağıthane'de su ile mimarinin birleştirildiği bir model uygulanmıştır.²⁴⁷ Öncelikle dere yatağı temizlenmiş ve içerisine mermer döşeli kanallar açılmıştır. Derenin içine çeşitli yerlerde set ve kaskatlar yapılarak küçük şelaleler oluşturulmuş, kanallardan gelen sular bu şelale ve kaskatlardan geçerek mermer havuzlarda toplanmıştır.²⁴⁸ Derenin tanzimi bittikten sonra inşa çalışmalarına başlanmış, kıyı boyunca Sadabad, Hüsrevabad, Şevkabad, Kasr-ı Neşad gibi, yüzün üzerinde ahşap saray inşa edilmiştir.²⁴⁹

Kağıthane'nin en gözde mekanı olan Sadabad, Damat İbrahim Paşa'nın yoğun gayretleriyle iki ay gibi kısa bir sürede inşa ettirilmiştir.²⁵⁰ Patrona Halil İsyanı'nda büyük ölçüde tahrip edilen yapı, yan yana çıkıntı yapan haremlik-selamlık bölümlerinden oluşmaktaydı. Saray halkının havuzları, fiskiyeleri ve çağlayanları rahat seyretmeleri için uzun bir sofa ve üzerine sıralanmış odalar şeklinde bir plan kompozisyonuna sahip olan yapı, arazi ve derenin konumu dikkate alınarak inşa edilmiştir.²⁵¹ Kont Gunenos tarafından 1740 yılında çizilen krokide, harem dairesi bir orta avlu etrafında çevrelenen üç çıkmalı plan tipindedir. Selamlık ise iki katlı ve tek çıkmalıdır.²⁵² Doğan Kuban, bu düzenleme için "basit bir hayat evinin çok büyütülmüş bir tekrarı" benzetmesini yapmaktadır. Böylece "hayatlı ev" tipolojisinin 18. yüzyılın ortalarında, başkentin en gözde saray yapısı için bile geçerli olduğunu dile getirmektedir.²⁵³ Sadabad'ı, daha önceleri yapılan Osmanlı köşklerinden ayıran özellik muhakkak ki çevre düzenlemesi ve etrafındaki su mimarisidir. Havuz, fiskiye, çeşme gibi su yapılarının merkezine konumlandırılan yapı, bir seyir köşkü tarzında Osmanlı saray erkânına hizmet vermekteydi. Yirmisekiz Mehmed Çelebi Efendi'nin Versailles ve Fonteneblau sarayları hakkındaki izlenimleri, Sadabad'daki düzenlemeyle benzerlik göstermektedir. Sadabad'da uygulanan mimari anlayış bir bakıma batılı yaşam tarzının yansımasıdır. Zira, eğlence ve seyir endeksli bir yapı olması ve saray erkânının bu cazibe merkezine sık sık gelip geziler tertip etmesi bunu açıkça ortaya koymaktadır. Sadabad'da ilk kez pavyon sistemini aşan bir tasarım görünmesine karşın geleneksel dış sofalı plan tipinin de devam ettirildiği anlaşılmaktadır. Haliç ve boğaz

²⁴⁷ Necla Arslan Sevin, "XVIII. ve XIX. Yüzyıl Sahil Sarayları", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 10, 1999, s.429.

²⁴⁸ Necla Arslan Sevin, *XVIII. ve XIX...*, s.429.

²⁴⁹ A. Refik Altınay, *Lale Devri...*, s.37.; Münir Aktepe, "18. Yüzyılın İlk Yarısında Kağıthane ve Sa'dabad" *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Bülteni*, Sayı: 72, s.14-19.

²⁵⁰ A. Refik Altınay, *Lale Devri...*, s.36.

²⁵¹ Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...*s.311.

²⁵² Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...*s.174.

²⁵³ Doğan Kuban, *Kayıbolan Kent Hayalleri Ahşap Saraylar*, Yem Yayınları, İstanbul, 2001, s.40.

kıyılarında inşa edilen saraylardan günümüze bir iz kalmasa da, bu yapıların sultanın ve saray erkânının iç yaşamını, dış dünyaya açan birer aracı olduklarını anlayabiliyoruz. Ayrıca, Osmanlı saray kültürünün dünya görüşündeki değişiklikler ve bu değişimin halk üzerindeki etkileri bu yapıların bir başka yönünü oluşturur.²⁵⁴

Sadrazamın kısa sürede gösterdiği başarının devamı, Boğaz'ın her iki yakasındaki inşa faaliyetleriyle sürdürülmüştür. İstanbul'un en güzel kıyı yerleşimleri seçilerek, sultan ve çevresinin aristokratik isteklerini karşılayacak köşk ve sahilsaraylarından oluşan büyük yapı programları hayata geçirilmiştir.²⁵⁵ Saray ve köşk isimlerinin sonlarına mutluluk, neşe, ebedi iyilik vb. anlamlarına gelen "abad" terimi eklenmiştir.

Başkent'in kıyılarını kısa bir sürede çevreleyen sahilsaraylarının ve köşklar'in inşasında ahşap malzemenin tercih edildiği görülür. Bu tercihte, imparatorluğun batı bölgelerindeki yaygın ahşap konut mimarisinin etkisi olduğu düşünülmektedir.²⁵⁶ Ahşap malzeme, yapıların inşa süreçlerini hızlandırmaktadır. Bu malzemenin avantajları kadar dezavantajları da bulunmaktadır. Özellikle büyük yangınlarda birçok ahşap yapının yok olduğu bilinmektedir. Bunun yanı sıra ahşap yapılar insanlar tarafından çok kolay tahrip edilebilir. Zira, Lale Devri'nin en önemli yapıları olan ahşap saray ve köşklar, Patrona Halil İsyanı'yla yok edilmiştir.

Sadabad'dan sonra, Çubuklu'da Feyzabad Kasrı(1721-22)²⁵⁷, Tophane'de Emnabad Kasrı (1724-25)²⁵⁸, Defterdarburnu'nda Neşetabad Kasrı (1726)²⁵⁹, Kuruçeşme'de Kasrı Süreyya (1727)²⁶⁰, Üsküdar'da Şerefabad Kasrı (1728-29)²⁶¹ ve Çırağan Sahilsarayı (1719)²⁶² gibi birçok örnek inşa edilmiş ancak ne yazık ki bu yapılardan hiçbiri günümüze kadar ulaşmamıştır.

²⁵⁴ Doğan Kuban, *Kaybolan Kent Hayalleri...*, s.24.

²⁵⁵ A. Refik Altınay, *Lale Devri...*, s.37.

²⁵⁶ Doğan Kuban, *Kaybolan Kent Hayalleri...*, s.13.

²⁵⁷ Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...*s.176-178.

²⁵⁸ Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...*s.179-180.

²⁵⁹ Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...*s.184-186.

²⁶⁰ Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...*s.187.

²⁶¹ Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...*s.188-189.

²⁶² Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...*s.167-169.

Sultan III. Ahmed'in Topkapı Sarayı'nda M.1705 yılında, kendi adına inşa ettirdiği kasır²⁶³ için ayrı bir parantez açmak gerekir. III. Ahmed'in özel kullanımına ayrılmış bu mekana, I. Ahmed kitaplığı ve Hünkar Sofası'na gizlenmiş gizli kapılardan geçilir. Sultanın yemek yiyip, kahvaltı yaptığı bu odaya, üzerindeki süslemelerden ötürü "Yemiş Odası" ismi verilmiştir. Odanın duvarları, ahşap üzerine lake tekniğindeki, vazodan çıkan çiçekler ve meyve sepetleri gibi motiflerle süslenmiştir. Camlı dolaplar, raflı hücreler, çekmeceler, süslemeler arasında yerleştirilmiştir. Stilize bitki motifleri yerine natüralist üslubun tercih edildiği süslemeler artık geleneksel Türk süslemeleri dışında farklı arayışlara yönelişin bir göstergesidir. III. Ahmed kendinden önceki sultanların aksine kendisine has bir odayı çini panolarla değil ahşap süsleme unsurlarıyla kaplatmıştır. Değişimin habercisi olan bu erken örnekte yer alan ahşap süslemeler, ilerleyen yıllarda özellikle çeşme ve sebil gibi sivil yapılardaki taş süslemelerde sevilerek kullanılmıştır.

18. yüzyılın ikinci çeyreğinde 1720-1730 yılları arasında inşa edilen sahilsaraylarından hiçbir iz kalmamış olması, dönemin mimari anlayışını çözümlenmeyi güçleştirmektedir. Osmanlı Devleti'nde, 16. yüzyıldan bu yana pek çok kasır, köşk ve hasbahçe yapılmasına karşın, III. Ahmed devrine kadar saray denilebilecek bir yapı olmamıştır.²⁶⁴ Lale Devri'yle başlayan boğazda saray yapma geleneği sonraki yüzyıllarda devam ettirilmiştir. III. Ahmed ve Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın gayretleriyle, Kağıthane'de ve boğazın en güzel yerlerinde inşa edilmeye başlayan, Sadabad, Emnabad, Neşetabad, Şerefabad gibi sahilsarayları, dönemin eğlence toplantılarına, lale sefalarına ev sahipliği yapmış yapılardır. Ancak bu tanıklar, kanlı bir isyan neticesinde yok edilmiştir. Osmanlı sarayının batıyı tanıma ve taklit etme arzusunun somut örnekleri olan bu yapıların, özellikle iç tasarımları hakkındaki bilinmezlikler gizemini koruyor. Batılı ressam ve gezginlerin birer belge niteliği taşıyan resimleri en azından sarayların şehir içindeki konumları ve cephe tasarımları hakkında az da olsa fikir sahibi olmamıza imkan sağlamaktadır. Söz konusu yapıların, Osmanlı aristokrasisinin istekleri doğrultusunda şekillendiği aşıkardır. Sadece saray ya da köşk değil aynı zamanda değişen kültürün gezinti sefalarına ev sahipliği yapan birer buluşma noktası olarak ta görmemiz gereken bu yapılar, Osmanlı mimarisinin son çağında batılılaşma dönemi denen evreye geçişi temsil eden

²⁶³ Yapı hakkında bilgi için bkz. Afife Batur, *Batılılaşma Döneminde Osmanlı...*, s.1042.; Ayda Arel, *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul...*, s.40-42.; Ayla Ödekan, *Mimarlık ve Sanat Tarihi...*, s.440.; Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi...*, s.434.; Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...*s.160-164.

²⁶⁴ Doğan Kuban, *Kaybolan Kent Hayalleri...*, s.25.

öncülerdir. Gelenekselden kopma ve değişim arayışının ilk temsilcileri olan Lale Devri yapılarının hazırladığı ortam, daha sonraki yüzyılda tamamen dışa açık ve eskiye geri plana itmiş bir anlayışına dönüşmüştür. Doğan Kuban'ın da dediği gibi, Lale Devri'nin ahşap sarayları genel hatlarıyla hayatlı ev tipolojisinin büyük tasarımları olarak karşımıza çıkar.²⁶⁵ Burada önemli olan uygulanan mimari anlayışa neden olan sosyal değişimdir. Yirmisekiz Mehmed Çelebi Efendi'nin Fransız sarayları hakkında saraya sunduğu raporun muhakkak bu yapılar üzerinde büyük etkileri olmuştur. Ancak bunların yanı sıra elçinin Fransa toplumu hakkında verdiği bilgilerde büyük bir etki yaratmıştır. Fransız aristokrasinin saray ve köşklereki yaşam tarzları, Osmanlı saray erkânının ilgisini çekmiş olmalıdır ki, Çelebi'nin sefaretnamesinde tarif ettiği havuz, çeşme, fiskiye ve bahçe düzeni gibi olgular Kağıthane başta olmak üzere boğazın çeşitli noktalarına yapılan saray ve köşklere benzer şekilde uygulanmıştır.

18. yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkan meydan çeşmeleri, III. Ahmed devrinin Osmanlı mimarisine kattığı önemli bir yeniliktir. Başkentte kendini gösteren bu yeni yapı tipinde, geleneksel tek cepheli çeşmelerin yerini her cephesinde çeşme bulunan, gösterişli çatılarla örtülü tasarımlar almıştır. Çeşme mimarisindeki bu değişim, Osmanlı gündelik hayatının dışa dönük bir süreç içine girmesi ve kentleşme olgusuyla bağlantılıdır.

Lale Devri meydan çeşmelerinin en anıtsalları III. Ahmed tarafından Bab-ı Hümayun önünde ve Üsküdar'da yaptırılan örneklerdir. Topkapı Sarayı önündeki çeşme, kitabesinde belirtildiğine göre H.1141 (M.1728-29) yılında inşa edilmiş olup, on dört kıtalık tarih manzumesi Seyyid Vehbi tarafından kaleme alınmıştır.²⁶⁶ Çeşmenin Marmara'ya bakan taraftaki kitabesinden öğrenildiğine göre bu eserin yaptırılmasında Sadrazam Damat İbrahim Paşa ön ayak olmuştur. Bu öneri Damat İbrahim Paşa'nın kentsel mekan ya da şehir içinde bir meydan anlayışına sahip olduğunu göstermektedir.²⁶⁷ III. Ahmed Çeşmesi, dört cepheli bir meydan çeşmesi olarak tasarlanmıştır. Yapının planı büyük bir karenin köşelerinin kesilmesiyle oluşturulan poligonla elde edilmiştir. Dört köşede, dışarı yarım yuvarlak çıkıntılar halinde taşan üçer şebekeli sebiller bulunur. Her cephenin ortasında sivri kemerli çeşme nişleri yer alır. Yapının üzeri geniş saçaklı, kurşun kaplı ahşap bir çatı ile örtülüdür. Bu çatının merkezinde sekizgen kasnakla yükseltilmiş bir kubbe yer alır.

²⁶⁵ Doğan Kuban, *Kaybolan Kent Hayalleri...*, s.23.

²⁶⁶ Semavi Eyice, "Ahmed III Çeşmesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 2, 1989, s.38.

²⁶⁷ Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, Yem Yayınları, İstanbul, 2007, s.511.

Ayrıca çeşmenin dört köşesindeki sebillerin hemen üzerleri yaklaşık aynı ölçülerde olan kubbelerle hareketlendirilmiştir. Dört cepheli bağımsız bir meydan çeşmesi olarak tasarlanan yapı gerek abartılı üst örtüsü gerekse çeşme ve sebillerin bir arada kullanıldığı dış mimarisiyle oldukça etkileyici bir görünüme sahiptir. III. Ahmed Çeşmesi'nde Lale Devri'nin en güzel bitkisel kompozisyonları klasik çağın sadeliğinin aksine hiç boş yer bırakılmadan uygulanmıştır. Türk sanatına ait süsleme programlarının yanı sıra batı kökenli bazı motiflerinde uygulandığı yapıda, geniş saçağın alt yüzü ve çeşmelerin etrafı kıvrık dallarla bezenmiştir. Cephelerde yatay şeritler halinde uzanan süsleme arasında ise Türk sanatının mukarnasları, şemseleri görülür. Sebillerin altın varaklı tunç şebekelerinde yapının inşa edildiği dönem için karakteristik olan lale motifinin kullanıldığı görülür. III. Ahmed Çeşmesi, cephe tasarımı ve anıtsallığıyla Osmanlı meydan çeşmeleri arasında ayrı bir yere sahiptir. Türk sanatına yabancı bazı motiflerin yapının süsleme programlarında başarılı bir şekilde uygulanması bu çeşmenin klasik üsluptan Barok üsluba geçişi temsil ettiğini gösterir.²⁶⁸

Dönemin meydan çeşmeleri arasında dikkati çeken diğer yapı, III. Ahmed'in emriyle Sadrazam Damat İbrahim Paşa tarafından sultanın annesi Râbia Emetullah Gülnuş Sultan'ın anısına M.1728 yılında Üsküdar'da yaptırılan çeşmedir.²⁶⁹ Çeşmenin suyu, Merdivenköy civarındaki Karaman çiftliğiyle Sazlıdere'deki kaynaklardan alınmış ve İbrahim Paşa Su Yolu olarak adlandırılan kanalla Şerefabad Sarayı'na verilmiş, ayrıca daha birçok çeşmenin de beslenmesi sağlanmıştır.²⁷⁰ Yapı, Bab-ı Hümayun önündeki çeşmenin basite indirgenmiş bir örneğidir. Köşeleri pahlanmış olan bu çeşmede diğer yapıdaki kadar yumuşak çizgiler yoktur. Köşe sebilleri ortadan kalkmış, karenin köşeleri kesilerek elde edilen poligonun kısa kenarlarına sebiller yerine küçük çeşmeler konulmuştur. Muslukların iki yanına, pahlanmış köşelere eklenen burmalı sütunceler yapı görünüşüne hareketlilik kazandırmıştır. Dört cepheli kuruluşun denize bakan kısmı diğer cephelere nazaran daha itinalı ele alınmıştır. Yapının her cephesinin ortasında sivri kemerli çeşme nişi bulunmaktadır. Bu nişlerin iki yanında mihrap nişleri yer alır. Çeşmenin denize bakan esas cephesinde, alçak kabartma tekniğinde natüralist çiçek süslemeleri dikkati çeker. Ortadaki çeşme nişinin ayna taşında dikey dikdörtgen panolar içine alınmış vazodan

²⁶⁸ Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...*s.320.

²⁶⁹ Hatice Aynur, Hakan Karateke, *III. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 1995, s.190-194.

²⁷⁰ Yıldız Toker, "Üsküdar Çeşmeleri", *Türkiyemiz*, Akbank Kültür Yayınları, Sayı: 27, İstanbul, 1979, s.16.

çıkan lale ve çiçek motifleri, dönemi için karakteristiktir. Cephenin genelinde, kıvrık dallar, palmet ve rumi motiflerden oluşan bir kompozisyon tercih edilmiştir. Saçak altında, iki gömme sütunla vurgulanmış dar kenarlarda, bu çeşmenin en etkili plastik öğeleri olan sarkıt niteliğinde bezemesel konsollar bulunur. Çeşmenin güney, kuzey ve doğu cephelerinde denize bakan cephedeki tasarıma benzer ancak daha yalın bir süsleme programı uygulanmıştır.

Patrona İsyanı ile birlikte Lale Devri'nin sona ermesinden hemen sonra I. Mahmut tarafından M.1732 yılında yaptırılan Tophane Çeşmesi²⁷¹ muazzam taş oyma bezemeleriyle III. Ahmed ile başlayan meydan anlayışının geliştirilerek devam ettirildiğini gösterir. Çeşme cephelerinde uygulanan süsleme programlarının yoğunluğu III. Ahmet meydan çeşmeleriyle başlayan eğilimin iyiden iyiye geliştirildiğinin bir göstergesidir. Kabataş'ta Boğaz kenarına yapılmış olan M.1732 tarihli Hekimoğlu Ali Paşa Meydan Çeşmesi²⁷² de diğer meydan çeşmeleri gibi kübik bir kütleyle sahiptir. Sadece iki kenarında çeşme bulunması yapının bitirilmemiş olduğu kanısını uyandırmaktadır.

Damat İbrahim Paşa'nın Çubuklu (1720)²⁷³, Fatih (1725)²⁷⁴, Ortaköy (1723)²⁷⁵, Üsküdar (1728)²⁷⁶ da yaptırdığı çeşmeler Sultan III. Ahmed'in inşa ettirdiği yapılara göre daha mütevazî ölçülerde ve sade örneklerdir. Çeşmelerin kuruluş şemaları ve cephe tasarımları birbirleriyle benzerlikler gösterir. Dikey oturtulmuş bir dikdörtgenden meydana gelen tamamen mermerle kaplı cepheler kaş kemer, dilimli kemer ve sivri kemer varyasyonlarıyla oluşturulmuştur.

Lale Devri yıllarında daha önceki dönemlere nazaran başkentteki çeşme sayısında büyük bir artışın olduğu gözlenir. Bu artışın birkaç nedeni olabilir. Birincisi III. Ahmed'in, çeşme yapımına verdiği önemdir. III. Ahmed kendinden önceki sultanlara nazaran çeşme ve sebül gibi su yapılarına daha fazla önem vermiş ve bu doğrultuda İstanbul'un çeşitli noktalarına birçok çeşme inşa ettirmiştir. Bir diğer neden çeşme yapımının ekonomik açıdan kolay olmasıdır. Osmanlı Devleti'nde halka yönelik hizmetlerin verildiği imaret ve

²⁷¹ *İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyesi*, Cilt:1, (edt. Necdet Ertuğ), İski Genel Müdürlüğü Kültür Hizmeti, s.202-211.

²⁷² *İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyesi...*, s.136-139

²⁷³ Hatice Aynur, Hakan Karateke, *III. Ahmed Devri İstanbul...*, s.144-145.

²⁷⁴ Hatice Aynur, Hakan Karateke, *III. Ahmed Devri İstanbul...*, s.139-140.

²⁷⁵ Hatice Aynur, Hakan Karateke, *III. Ahmed Devri İstanbul...*, s.160-161.

²⁷⁶ Hatice Aynur, Hakan Karateke, *III. Ahmed Devri İstanbul...*, s.186.

aşevi gibi binaların yanında 17. yüzyılın sonlarından itibaren çeşme, sebil ve kütüphane gibi daha küçük boyutlu yapıların tercih edildiği görülmektedir. Bu tercihte devletin ekonomik açıdan zor durumda olmasının etkisi büyüktür. Bu faktörlerin yanında sosyal açıdan değerlendirdiğimizde belki de en önemli etki, Osmanlı kent kültüründe ve yaşam olgusunda meydana gelen değişikliklerin olduğu düşünülebilir.

“XV., XVI. ve XVII. yüzyıllarda klasik kemer içinde, sade bir ayna taşı, kitabe, tekne sekileri ve su haznesinden oluşan tasarımın yerini XVIII. yüzyılda çeşitli dekoratif kemerlerin içinde güller, vazoda çiçekler, tabakta meyvelerle bezenmiş, istiridye kabuğu biçiminde kemer içi süslemelere sahip, kitabe yeri cephe içerisinde bir bölüm oluşturan, kimi zaman üzerinde Barok üsluba uygun gölgelikler bulunan cephe tasarımı almıştır.”²⁷⁷ Bu değişikliklerin yanı sıra XVII. yüzyılın sonlarına doğru kullanılmaya başlanan sebil ve çeşmelerin birlikte tasarlandığı düzenleme, XVIII. yüzyılın başlarında inşa edilen küçük ölçekli vezir külliyelerinde geliştirilerek uygulanmıştır. Çeşme mimarisinde görülen bu yenilikler dönemin bütün çeşmeleri için geçerli değildir. XVIII. yüzyılın başlarından itibaren başkentte inşa edilen çeşmelerin çoğu klasik dönem özelliklerini devam ettirmektedir. Çavuşbaşı Seyyid Ahmet Paşa (1704)²⁷⁸, Aynalıkavak III. Ahmed (1704)²⁷⁹, Silahdar Mehmet Ağa (1725)²⁸⁰ çeşmeleri sivri kemerli, tek cepheli kuruluşlarıyla klasik üsluptaki örneklerdendir.

XVIII. yüzyıldan itibaren sivri kemerli çeşme tasarımlarının yanı sıra yuvarlak formlu kemerlerinde kimi yapılarda kullanılmaya başlandığı görülür. Hacı Mehmet Ağa (1708)²⁸¹, Ortaköy Damat İbrahim Paşa (1723)²⁸², Fatih Damat İbrahim Paşa (1725)²⁸³, Beykoz Kethuda Kadın (1726)²⁸⁴, Hacı Beşir Ağa (1727)²⁸⁵, çeşmelerinde temel mantığı yuvarlak kemer olan farklı varyasyonlar uygulanmıştır.

III. Ahmed devri çeşmeleri, cephe tasarımları ve süsleme programları açısından yeni arayışların denendiği yapılar olarak nitelendirilebilir. Özellikle süsleme açısından klasik

²⁷⁷ Nuran Kara Pilehvarian, “Osmanlı Çeşme Mimarisi”, *Türkler*, Cilt: 12, 2002, s.248.

²⁷⁸ Hatice Aynur, Hakan Karateke, *III. Ahmed Devri İstanbul...*, s.94.

²⁷⁹ Hatice Aynur, Hakan Karateke, *III. Ahmed Devri İstanbul...*, s.92-93.

²⁸⁰ Hatice Aynur, Hakan Karateke, *III. Ahmed Devri İstanbul...*, s.166-167.

²⁸¹ Hatice Aynur, Hakan Karateke, *III. Ahmed Devri İstanbul...*, s.110.

²⁸² Hatice Aynur, Hakan Karateke, *III. Ahmed Devri İstanbul...*, s.160-161.

²⁸³ Hatice Aynur, Hakan Karateke, *III. Ahmed Devri İstanbul...*, s.139-140.

²⁸⁴ Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...*s.244-246.

²⁸⁵ Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...*s.224-226.

üsluptan farklı motiflerin denenmiş olduğu dikkati çeker. 16 – 17. yüzyıl çeşmeleri geometrik ve yazılı bezemelerle, 18 – 19. yüzyıl çeşmeleri ise yer yer vazo, tabak gibi nesnelerin de devreye girdiği gül, lale, krizantem, nergis, incir, elma, armut, erik, portakal, mandalina, hurma gibi meyve türleri ve ağaçları yanı sıra selvi ağacı ve mısır motifleri vb. gibi bitkisel bezemelerle oluşturulmuştur.²⁸⁶ III. Ahmed'in saltanat yıllarında inşa edilen meydan çeşmelerinde tercih edilen Lale Devri için karakteristik olan vazoda çiçek motifleri daha sonraları yerini Barok üslupta bitkisel motiflere bırakmıştır.

III. Ahmed devrinde başkentte külliye, cami, medrese, saray, köşk, kasır, çeşme, sebil ve kütüphane yapılarının inşasında yoğunluk yaşanmasına karşın ticari yapılar için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Bu dönemde inşa edilen ve günümüze ulaşabilen tek ticari yapı örneği Çuhacı Han²⁸⁷'dir. Yapı, Nuruosmaniye Cami'nin kuzeyinde yer almaktadır. Taş ve tuğla malzeme almaşık teknikte inşa edilen han, kareye yakın enine dikdörtgen planlı, revaklı bir avlu etrafında iki kat halinde sıralanan mekanlardan oluşmaktadır.²⁸⁸

III. Ahmed devri ya da Lale Devri mimarisi olarak adlandırabileceğimiz 1703-1730 yılları arasındaki dönemde Osmanlı mimarisinin klasik üsluptan kopmadığını görürüz. Mimariye ve süsleme programlarına katılan yeniliklerin klasik üslupla sentezlenmesi bu dönemdeki sanat anlayışının temel prensibini oluşturur.

²⁸⁶ Bkz. H. Örcün Barışta, "Başkent İstanbul'dan Örnekleriyle Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Çeşmeleri", *Türkler*, Cilt: 12, 2002, s.242-246.

²⁸⁷ Münir Aktepe, *Damad İbrahim Paşa'ya Aid İki...*, s. 150; Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, s.395.

²⁸⁸ Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...*s.265.

1.4. Lale Devri'nde Anadolu'nun Durumu

Lale Devri ıslahat hareketlerinin İstanbul'daki etkisi Anadolu kentlerine pek yansımamıştır. Halktan ziyade devleti yöneten üst tabakanın isteği üzerine uygulamaya çalışılan ıslahat hareketleri Osmanlı toplumundan destek görmemiş aksine tepkilere maruz kalmıştır. III. Ahmed ve Damat İbrahim Paşa'nın gerçekleştirmeye çalıştıkları reformlar Lale Devri'nden yüzyıl sonra Tanzimat'la beraber meyvelerini vermiştir. Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyılda içinde bulunduğu savaş ortamının Anadolu insanı üzerinde olumsuz etkileri vardır. Kaybedilen savaşlar neticesinde ekonomik durumun bozulması halkın ağır vergilerle karşı karşıya gelmelerine neden olmuştur. XVIII. yüzyılın başlarında klasik dönemdeki güçlü merkezi otoritenin zayıflamaya başladığı görülür. Merkezi otoritenin zayıflaması taşrada vergi tahsildarı, mütesellim, naip gibi devlet hizmetini yürütmekle görevli ümeranın güçlenmesine ve geniş arazilere sahip olmasına neden olmuştur. Bu durum yarı feodal bir yapı meydana getirmiştir.²⁸⁹ Taşrada yeni oluşan idari, ekonomik ve sosyal şartlar neticesinde merkeze bile kafa tutabilecek konuma gelen sınıf²⁹⁰, halka zulmetmiş, asayiş ortamının bozulmasına neden olmuştur. XVII. yüzyılın sonlarından itibaren art arda yaşanan askeri başarısızlıklar toplumun nüfus yapısında da belirgin değişikliklere yol açmıştır. Balkanlarda toprak ve nüfus kaybı yaşanırken, içerdeki kentlerdeki nüfus artışı devam etmektedir. Özellikle liman kentlerinde belirgin bir canlanma ve nüfus artışı olmuştur.²⁹¹ Lale Devri yıllarında Anadolu'daki önemli sorunlardan bir tanesi de zirai alanların boş bırakılmasıdır. Tımar sisteminde meydana gelen bozukluklar bu durumun ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Osmanlı askeri sisteminin temel taşlarından birisi olan tımar sistemi Osmanlı'nın, ateşli ve silahlarla donatılmış ordulara gittikçe daha çok ihtiyaç duyması neticesinde eski düzenini kaybetmiştir. Tımar sahipleri, Sultan'ın paranın değerini sürekli olarak düşürmeye meyletmesiyle beraber vergilerine ödeyemeyecek duruma gelmişlerdir. Osmanlı hükümeti de toprakların kullanım hakkını tımar sahiplerinden alarak yeniçeri liderlerine ve hükümete para ödeyebilecek kimselere dağıtmıştır. Yeni getirilen sistemle beraber ağır vergiler altında ezilen köylü sınıfı topraklarını bırakıp şehirlere göç etmek zorunda kalmıştır.²⁹² Bu

²⁸⁹ M.Ali Ünsal, "Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 6, 1999, s.111.

²⁹⁰ Nejat Göyünç, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 6, 1999, s.86.

²⁹¹ Yunus Koç, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Nüfus Yapısı", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 4, 1999, s.546.

²⁹² N. İbrahim Desouky, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Toplumunu", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 4, 1999, s.83.

durum zirai alanların boş kalmasına dolayısıyla Osmanlı tarımının gerilemesine neden olmuştur. Köylülerin topraklarının ellerinden alınması sadece işsizlik sorunu yaratmamış bunun yanı sıra “başiboş leventât makûmesi” olarak adlandırılan bir zümre ortaya çıkmıştır. XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Anadolu’nun hemen her yerinde görülen başiboş leventler karışıklıklara ve birçok şikâyetlerin çıkmasına neden olmuşlardır. Anadolu’da boşa gezen ve adlarına “yaramaz ve haramzade” denen işsiz-güçsüz eşkıyalar yol kesmek, soygun yapmak, adam öldürmek gibi hareketlerde bulunarak, halkı tedirgin etmişler ve yarından ümitsiz olmalarına sebep teşkil etmişlerdir. Özellikle seferler esnasında vezirlerin, beylerbeylerinin ve subayların Anadolu’da olmamalarını fırsat bilen eşkıyalar, çeşitli zulümler yaparak halkı perişan etmişlerdir.²⁹³ Anadolu’daki asayişin ve ekonomik durumun gittikçe kötüleşmesiyle beraber zor durumda kalan halk, mal ve mülkünü satıp İstanbul, Bursa gibi güvenilir şehirlere göç etmiştir. Bu durum hem geride kalan köylülerin daha fazla vergi ödemelerine hem de büyük şehirlerdeki huzurun kaçmasına neden olmuştur. Sultan ve çevresinin başkentteki yaşantıları, Anadolu’daki ekonomik bunalım ve asayişsizle ters düşmektedir. Bunun farkında olan Damat İbrahim Paşa, Anadolu insanının sorunlarına çözüm yolları üretmek istemiş, birkaç önemli merkezde imar faaliyetlerine başlamıştır. Halkın güvenlik ve asayişine de önem veren sadrazam, gerekli tedbirleri almak istemiş ama başkentteki vurdumduymaz tavırlar Anadolu’daki durumu iyiden iyiye kötüleştirmiştir. İbrahim Paşa, Avrupa’daki toprak kayıplarının bir ölçü de XVII. yüzyılın ikinci yarısında asli değerlerin ve Türk geleneklerinin ihmale uğratılmasına bağlamaktadır. Balkan kökenli dervişlerin giderek azalması ve gözden düşmesi Anadolu’nun en azından sadrazamın gözünde bir nebze önem kazanmasına vesile olmuştur.²⁹⁴

Lale Devri yıllarında Anadolu’daki kültürel ve mimari faaliyetleri en iyi anlatacak şehir Sadrazam Damat İbrahim Paşa’nın memleketi Nevşehir’dir. Esasen küçük bir köy olan ve Muşkara ismiyle bilinen yerleşim İbrahim Paşa’nın yoğun gayretleriyle çok kısa bir sürede, Orta Anadolu’nun bilinen şehirleri arasına girmiştir. Bu durumun benzerine Osmanlı Devleti’nde pek rastlanmaz.

²⁹³ Yücel Özkaya, “Merkezi Devlet Yapısının Zayıflaması Sonuçları: Ayanlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 6, 1999, s.166.

²⁹⁴ M Alaaddin Yalçınkaya, *XVIII. Yüzyıl: Islahat...* s.487.

XVIII. yüzyılda özellikle İran Seferleri esnasında Erzurum önemli bir merkez olmuştur. Uzun süren barışın başlatılması ile şehrin ticari hayatında hissedilir derecede bir canlanma görülür. Tebriz, Revan, Tiflis ve Gence'deki İran tesirinin Anadolu'ya girişte Erzurum'la beraber yok olduğunu, Osmanlı karakterinin hemen kendini belli ettiğini görürüz.²⁹⁵ Erzurum'da XVIII. yüzyılın başlarından itibaren çeşme ve hamam yapımında bir artış olduğu gözlenir. İran Savaşlarıyla beraber tekrardan stratejik önem kazanan Erzurum, XVIII. yüzyılın başlarında Anadolu'nun önemli merkezlerinden birisi olarak göze çarpar.

Kayseri, Niğde gibi şehirlerin yine Lale Devri yıllarında faal merkezler oldukları görülüyor. Nevşehir'e yakın olması her iki şehirde mimari anlamda Anadolu'daki diğer merkezlere oranla daha canlı olmalarını sağlamıştır. Kayseri'de daha önceki dönemlerden gelen ticaret merkezi anlayışı Lale Devri yıllarında devam ettirilmiştir. Lale Devri yıllarında nüfusu artan ve kırsal kesimden göç alan şehirlerden birisi Konya'dır. XVII. yüzyılın ikinci yarısında 108 olan mahallesi sayısının XVIII. yüzyılın ilk yarısında 140'a yükseldiği görülmektedir.²⁹⁶ Bu da Konya'nın Lale Devri yıllarında Anadolu'daki nadir güvenli merkezlerden birisi olduğunu gösterir.

Ticaret anlamında bir diğer önemli şehir Gaziantep'tir. Lale Devri yıllarında Antep'te inşa edilen han sayısının diğer Anadolu şehirlerinden daha fazla olduğu gözlemlenir. Ayrıca Hüseyin Paşa ve Koca Nagıp Paşa'nın yaptırdığı külliyeler Antep'deki mimari faaliyetlerin canlılığını göstermektedir. Antep'in komşusu Şanlıurfa imar faaliyetlerinin yoğunlaştığı şehirlerdendir.

Orta Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'da Damat İbrahim Paşa ve dönemin ileri gelen simaları sayesinde uygulanan kültürel ve mimari faaliyetlerin paralelleri Anadolu'nun batısında da kendini göstermektedir. Dönemin Kaptan-ı Derya'sı Kaymak Mustafa Paşa'nın Çanakkale'nin Babakale köyünde inşa ettirdiği mimari eserler Lale Devri yıllarından günümüze gelebilmiş önemli anıtlardır. Damat İbrahim Paşa'nın Nevşehir'de yaptığının ufak bir kopyası olan bu imar çalışmaları Anadolu'da baştan bir şehir ya da yerleşim yeri yapmanın güzel bir örneğidir. Biraz daha güneyde Aydın şehri'nde de Lale

²⁹⁵ Enver Konukçu, "Doğu'da Osmanlı Şehri Olarak XIX. Yüzyıla Kadar Erzurum", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt:5 , 1999, s.603.

²⁹⁶ Yusuf Küçükdağ, Lale Devri'nde Konya, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya, 1989, s.87.

Devri yıllarında bir kıpırdama olduğu gör÷lür. Şehir merkezindeki Nasuh Paşa K÷llyesi dñnemin Anadolu'daki g÷zel örneklerindedir.

XVIII. y÷zyılın başlarında başkent İstanbul'da meydana gelen değişikliklerin yansımalarını belirli ölçüde Anadolu Şehirlerinde de görmekteyiz. Sadrazam Damat İbrahim Paşa gibi dñnemin önde gelen simalarının kişisel gayretleriyle gerçekleştirilen imar Anadolu'nun çeşitli merkezlerinde yoğunlaşmıştır. Y÷zyılın ilk yarısında inşa edilen yapıların özellikle süsleme programlarında gör÷lmeye başlayan birtakım deĐiŐikliklerle hazırlanan bu zemin XVIII. y÷zyılın ikinci yarısından itibaren barok üslubun yaygınlaŐmasına yardımcı olmuştur. Başkent'in çehresini değiştiren mimari faaliyetlerin birçoğunun isyan sonucu yok edilmesi Anadolu'da Lale Devri yıllarında oluşan sanat ortamını daha ilgi çekici hale getirmiştir. Zira isyan Anadolu'yu etkilememiŐtir. Bu nedenle az da olsa Anadolu Şehirlerinde tespit edebileceğimiz Lale Devri yıllarında yapılmış mimari eserler, batı etkisinin Osmanlı mimarisine kattığı yenilikleri görebilmemiz için oldukça önem arz etmektedir.

BÖLÜM II

KATALOG

2.1. Külliyeleer

2.1.1. Aydın Nasuh Paşa Külliyesi

Fotoğraf No: 2.1-2.71

Çizim No:2.1-2.2

İnceleme Tarihi:17.07.2012-22.07.2012

Bulunduğu Yer: Aydın İl merkezinde, Köprülü Mahallesi'nde, Cihanoğlu Külliyesi'nin güneyinde yer almaktadır.

Tarihlendirme: Medrese, Mescit, Hamam ve Han'dan meydana gelen külliye H.1120 (M.1708) yılında inşa edilmiştir. Külliyenin inşa tarihini mevcut Zincirli Han kitabesinden ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Dairesi'nde bulunan bir vakfiye sureti ile Aydın Vakıflar Bölge Müdürlüğü'ndeki arşiv kayıtlarından²⁹⁷ tespit edebiliyoruz.

Yaptıran: Nasuh Paşa²⁹⁸

²⁹⁷ Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde bulunan 460 numaralı defterlerin 348, 349 ve 350 inci sayfalarında külliyenin H.1134 (M.1721) tarihli vakfiye sureti bulunmaktadır. "Aydın'da Nasuh Paşa vakfından medrese ve mevkufatları" başlığı altında köprü mahallesinde bir medrese, kârgir han, hamam ve dükkanlar hakkında bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca yapılardaki görevli personelin hizmetleri ve han ve hamamın sınırları anlatılmaktadır. Han'ın sınırları belirtilirken "...Kârgir han, tahtında 18 oda, fevkinde 32 oda ve taşrasında 11 adet dükkan, Şarkan Abdurrahman Efendi menzili ve garben medrese, kıblesi yol, şimalen Abdülkadir Efendi menzili..." ibareleri geçmekte; Hamam'ın sınırları için "... Medrese-i mezkûre muttasıl hamam, şarken medrese-i mezkûre, garben yol, kibleten yol, şimalen medrese evleri..." ibareleri zikredilmektedir. Aydın Vakıflar Bölge Müdürlüğü arşivinde Nasuh Paşa Külliyesi hakkında iki arşiv kaydı bulunmaktadır. Bunlardan ilki 1 numaralı vakıf kayıt defterinin 54'üncü sayfasında bulunan vakıf kayıttır. Vakfiyede "Medine-i Güzelhisar sükkanından emirül ümera el-kiram küberayı inziman zevil kadri vel'ihtram saadetlü Nasuh Paşa hazretleri Tire kapısı kurbünde ona muttasıl bir kıta hamam ve yine medreseye muttasıl binasına şuru eylediğimiz kağir mülk hanımı ve yine harici kalada... vakfeylediğim... 1120" yazılıdır. H.1126 tarihli fermanla "Nasuh Paşa'nın evrakına müteallik 1126 tarihli ferman suretidir: Nasuh Paşa'nın Güzelhisar'da bina eylediği Han ve Hamam ve Medrese ve dükkanların bir miktarını ..." şeklinde devam eden bilgiler yer almaktadır. Bu fermanla Nasuh Paşa'nın idam edildikten sonra emlakinin müsaderesi emredilmektedir. Aydın Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nde bulunan H.1120 (M.1708) tarihli vakfiyenin, H.1134 (M.1721) tarihinde bir sureti çıkartılmıştır. Bu suret Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde bulunmaktadır. Bkz. Emre Mardan, "Aydın Nasuh Paşa Külliyesi", *Vakıflar Dergisi*, S.9, 1971, s.187-188'de "Vakıf Kayıtları" başlığı altında Nasuh Paşa Külliyesi'nin Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Aydın Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nde bulunan vakıf kayıtları verilmektedir.

²⁹⁸ Aydın'ın yerlisi olan Nasuh Paşa, softalık ve çömezlikten yetişmiştir. Kısa sürede açıkgözlülüğü sayesinde Serdengeçti ağası olmuş daha sonra M.1698'de Karaman Beylerbeyliği ile Saruhan'a, M.1699'da Aydın'a muhassıl olmuştur. Muhassıllığı zamanında, şiddetli icraatı ile bütün memleket halkını sindirmiştir. M.1707 senesinde Şam'a vali olan Nasuh Paşa, orada akraba ve dostlarını kayırıp, onlara rütbe ve Mansıp dağıtmasıyla tanınmıştır. Nasuh Paşa'nın Sayda ve Trablusşam eyaletlerini istemesinden korkman saray

Mimarı: Bilinmiyor.

2.1.1.1. Genel Düzen

Medrese, dershane-mescit, han ve hamamdan meydana gelen külliye içindeki yapılar doğu-batı istikametinde dizilmişlerdir.(Çizim: 2.1)

Külliyenin merkez yapısı konumundaki medresenin batısında hamam, doğusunda zincirli han yer almaktadır. 2007 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilen külliye bu tarihten önce büyük oranda işlevselliğini yitirmiş durumdaydı. Restorasyon öncesinde külliye yapılarından sadece hamam ve hanın güney cephesindeki zemin kat dükkanları fonksiyonlarını devam ettirmekte, medrese odaları ve han, ahır ve depo olarak kullanılmaktaydı. Medrese ve hamamın kuzey cepheleri ile hanın doğu ve batı cepheleri evler tarafından kapatılmış olup belediye tarafından açılan yol külliye ortasından geçirilmiş bu suretle medresenin güney kanadı ve doğu kanadının bir kısmındaki hücreler yok olmuştu.

Vakıflar Genel Müdürlüğü külliye restorasyonu için medrese, hamam ve hanın etrafında yapılan evleri kamulaştırarak yıktırılmış²⁹⁹, medrese ve mescidi restore etmiştir.³⁰⁰ Günümüzde külliye yapılarından medrese ve dershane-mescit iyi durumdadır. Zincirli han, medrese ve hamamın güney cephelerinin hemen önünde yol geçmektedir.

Meyilli bir arazi üzerine konumlandırılan külliye medrese merkezli, orta ölçekli bir külliye'dir. Medresenin dershane mekanı, öğrenci hücrelerinden kopmuş bağımsız bir yapı durumunda inşa edilmiştir. Söz konusu mekan hem dershane hem de halka açık mescit olarak kullanılmaktadır. Medrese ve Zincirli Han'ın avlularına her iki yapının da güney

tedbir amaçlı Yusuf Paşa'yı görevlendirmiş bunu haber alan Nasuh Paşa kaçmak üzereyken yakalanmış ve Şam'da idam edilmiştir. Bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Cilt:4, İstanbul, 1996, s.1231.

Nasuh Paşa'nın Aydın'da çokta sevilmeyen bir zattır. Aydın'lı bir bürokrat olan Defterdar Kirli İsmail Paşa on beş yirmi yıldır eşkiyalık yaparak Aydın ve civarındaki halka zulmeden Osman Oğlu Nasuh Paşa'yı kanunlara uyması durumunda affedebileceğini söyleyerek dağdan inmeye razı etmiştir. Böylece güçlü bir savaşçı olan Osman oğlu Nasuh bu sayede devlet hizmetine girmiş ileride önemli başarılar kazanarak paşalığa kadar yükselmiştir. bkz. Tanju Demir, Bülent Çelik, "XVII. Yüzyılın Sonlarında Aydın'da Bir Osmanlı Bürokrati: Defterdâr İsmail Paşa (Kirli)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 26, Sayı: 42, Ankara, 2007, s.73.

²⁹⁹ Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 1017-RP 002' nolu dosya.

³⁰⁰ 2007 yılında restore edilen Nasuh Paşa Külliyesi'in restorasyon önceki durumu ve restorasyon hazırlıkları hakkında proje sahibi Fikri Aktan "Nasuh Paşa Medresesi" adı altında bir rapor hazırlamıştır. Raporla külliye'deki yapıların etrafına yapılan evlerin restore öncesi kamulaştırılarak yıktırıldığı belirtilmektedir.

cephesine açılmış olan kapılardan geçilmektedir. Hanın zemin kat kuzey odaları, Mescit-dershane'nin zemin kotunun altında kalmakta bu suretle han kuzeyden tek katlı gibi gözükmektedir. Son restorasyonla birlikte medrese avlusunun ortasına sekizgen bir şadırvan eklenmiştir. Birbiri ardına sıralanan yapılar arazinin konumu da dikkate alınarak düzenli bir şekilde yerleştirilmişlerdir.

2.1.1.2. Dershane - Mescit

Mimari Özellikleri

Uzunlamasına dikdörtgen planlı medrese avlusunun kuzeydoğu köşesine yerleştirilmiş olan mescit aynı zamanda medresenin dershane odası olarak tasarlanmıştır.(Fotoğraf: 2.2-2.3) Mescit, öğrenci hücrelerinden daha yüksek bir zeminde inşa edilmiştir. Yapının batı ve kuzey cephelerine restorasyon esnasında ahşap destekli ve ahşap örtülü sundurmalar eklenmiştir. Mescit şema itibariyle iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım 7.00x7.00 m. ölçülerinde kare bir ibadet mekanı, ikinci kısım bu mekanın içinden güneybatı köşesinden geçilen yamuk planlı bölümdür.

Mescide kuzey duvarı ortasında yer alan kapıdan girilir. Kapı yan lentoları blok mermer malzemedden yapılmıştır.

İbadet kısmına geçildiğinde kuzeydeki girişin hemen karşısında güney cephede mihrap nişi yer alır. Mihrabın iki yanında altlı üstlü pencere düzenlemesi bulunur. Alçı mihrap mukarnaslı bir kavsarayla hareketlendirilmiştir (Fotoğraf:2.10-2.11).

Mescitin iç kısmı cephelere simetrik açılan pencere dizileriyle aydınlatılmıştır. Kuzey cephede giriş açıklığının iki yanında altlı üstlü ikişer pencere yer almaktadır. Güney cephede benzer durum mihrabın iki yanındaki pencerelerle sağlanmıştır. Doğu ve batı cephelerde ise beden duvarlarına simetrik yerleştirilmiş altlı üstlü ikişer pencere yer almaktadır. Cephelerdeki pencerelerden alt sırada olanlar düşey dikdörtgen formlu, mermer lentolu ve söveli olup demir şebekelidirler. Üst sıradaki pencereler içten ve dıştan sivri kemerli bir forma sahip olup alçı şebekelerle hareketlendirilmiştir.

İbadet mekanının güneybatı köşesinden geçilen diğer mekan muhtemelen hoca odası olarak düşünülmüştür. Bu mekana geçişi sağlayan kısımda iki basamaklı bir eşik

bulunmaktadır. Mekanın doğu ve batı duvarlarında dikdörtgen formlu birer pencere bulunur. Pencereler mermer lento ve sövelidir. Mekanın güneydoğu köşesinde iki dolap nişi bulunmaktadır. Hoca odası zemini 25x20x4.5 cm boyutlarında tuğlalarla kaplanmıştır.

Mescitin kuzeybatı köşesi dış taraftan yarı yüksekliğe kadar pahlanmıştır. Pahlanmış kısım yedi sıra alçı mukarnasla son bulmuştur. Doğu cephenin güney köşesinde pahlanarak üzeri mukarnas sırası oluşturacak şekilde yapılmış tuğla düzenleme görülmektedir.

Süsleme Özellikleri

Mescit süsleme açısından oldukça sade bir görünüm arz eder. Yuvarlak kemerli giriş kapısında kemerin üst kısmını basit profilli silme kuşak çevrelemiştir (Fotoğraf:2.7). Kemer köşelerinde sekiz kollu yıldız motifli birer rozet yer alır (Fotoğraf:6). Mescidin kuzeybatı dış köşesinde ve mihrapta yer alan alçı malzemeli stalâkitler yapıdaki ender tezyinat elemanlara örnek teşkil eder (Fotoğraf:2.5,2.11).

Malzeme ve Teknik

Moloz taş ve tuğla malzemeyle almaşık teknikte inşa edilen mescitte, giriş kapısında, pencerelerde, kemerlerde ve lentolarla mermer malzeme kullanılmıştır. Mescit duvarlarında yer yer horasan harçlı sıva görülmektedir. Cephelerin üst sıra pencerelerindeki şebekelerde alçı malzeme, alt sıradaki pencerelerin şebekelerinde demir malzeme kullanılmıştır. Pencerelerin kemerlerinde tuğla tercih edilmiştir. Yapı günümüzde dıştan kiremit kaplı kırma çatı içten ahşap tavanla örtülmüştür.

Tarihlendirme

Mescide ait bir inşa kitabesi yer almamasına karşın külliyenin bir parçası olarak inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu suretle mescidin, külliyenin bir başka yapısı olan Zincirli Han'ın kitabesinden yola çıkarak H.1120 / M. 1708 yılında inşa edilmiş olabileceğini söyleyebiliriz.

2.1.1.3. Medrese

Mimari Özellikleri

Halk arasında Osman Ağa Medresesi olarak bilinen yapı, dikdörtgen avlunun kuzey, batı ve güney kanatlarına dizilen öğrenci hücreleri ile avlunun kuzeydoğu köşesine yerleştirilen dersane-mescitten meydana gelmektedir (Fotoğraf:2.1)

Kuzeye doğru meyilli bir arazi üzerine inşa edilen tek katlı medresenin batısında bitişik olarak Paşa Hamamı, doğusunda Zincirli Han, güneyinde yol yer almaktadır. Son yıllara kadar evlerle çevrili kuzey cephe restorasyon sonrası temizlenmiştir. Medresenin güney ve batı kanatları tamamen, kuzey ve doğu kanatları ise kuzeydoğu köşeye kadar öğrenci hücreleriyle çevrilidir.

Medreseye güney cephenin ortasında yer alan, yoldan 1.30 m. kadar yükseltilmiş bir kapıdan girilir. Kapı basit profilli iki mermer yan söve üzerinde yer alan yuvarlak kemer ile çevrelenmiştir. Kemer köşelikleri gül bezek motiflidir ve yanlarında kabartma olarak yapılmış hilal ile son bulan selvi motifleri vardır (Fotoğraf:2.16,2.17,2.18).

Kapıdan sonra dikdörtgen bir plana sahip olan giriş hacmine geçilir. Üzeri haç tonozla örtülü olan bu bölümün doğu ve batı kanatlarında zeminden 30 cm. kadar yükseltilmiş yuvarlak kemerli nişler bulunmaktadır. Güney cephedeki medrese odalarıyla aynı boyda tutulmuş giriş bölümünden sonra avluya ulaşılmaktadır.

Medrese avlusunun güney kanadında dördü giriş kapısının batısında dördü doğusunda olmak üzere sekiz öğrenci hücresi mevcuttur. Kare planlı hücrelerde hem avluya hem de dışarıya açılan pencereler bulunur. Girişin doğusundaki odaların doğu cephelerinde batısındaki odaların batı cephelerinde ocak ve dolap nişleri yer alır. Odalardaki ocaklar iki taş konsol üzerinde yer alan yarım daire tuğla kemer alından meydana gelmişlerdir. Restorasyon öncesinde güney kanatta beş odanın ayakta kaldığı görülmektedir.³⁰¹

Medresenin batı kanadı sekiz öğrenci hücrelerinden meydana gelmektedir. Bu kanattaki hücreler kareye yakın ölçülerde yapılmışlardır. Kuzeybatı köşedeki hücre hariç

³⁰¹ Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 1017-FT003'nolu dosya, fotoğraf no: 22.

diğer mekanların güney cephelerinde birer ocak nişi ve iki tarafında dolap nişleri bulunur. Ocak nişleri yuvarlak kemerlidir. Kuzeybatı köşedeki sekizinci odanın ocak nişi ve dolapları kuzey cephede yer almaktadır. Söz konusu odanın köşesi pahlanarak medresenin kuzey kanadındaki odalara geçişte simetri sağlanmıştır (Fotoğraf:2.20).

Medresenin kuzey kanadında beş oda mevcuttur (Fotoğraf:2.20). Bunlardan kuzeybatı köşede olanı köşe mekanı olarak düşünülmüş olup mekana avlunun kuzeybatı köşesine açılmış olan çapraz bir koridorla ulaşılmaktadır. Bu mekan kuzeydoğu köşede kemerli bir açıklıkla hamama geçişi sağlamaktadır. Bu köşe mekanından sonra gelen kareye yakın ölçülerdeki öğrenci hücrelerinin güneybatı köşesi pahlanmıştır. Kuzey cephedeki diğer üç öğrenci hücreleri kareye yakın ölçülerde birbirleriyle benzer özelliklerde inşa edilmişlerdir. Bu kanattaki hücrelerin batı cephelerinde birer ocak nişi ve nişin iki tarafında dolap nişleri bulunur.

Genellikle kareye yakın ölçülerdeki öğrenci hücrelerinin hepsinde avluya açılan bir kapı ve bir pencere ile iç kısımda, iki odayı birbirinden ayıran duvarda bir ocak ve ocağın her iki yanında birer dolap nişi bulunmaktadır (Fotoğraf:2.27). Güney ve kuzey kanattaki odaların avluya bakan cepheleri hariç arka cephelerinde de birer pencere bulunmaktadır.

Restorasyon öncesine ait fotoğraflarda medresenin güney cephede beş, batı cephede sekiz, kuzey cephede iki ve köşelerde iki tane olmak üzere on yedi odasının ayakta kaldığı ve bu mekanların üst örtülerinin yıkılmış olduğu görülmektedir.³⁰² (Fotoğraf:2.14). Ayrıca medrese hücrelerinin avluya bakan cephelerinde revak dizisi bulunmamaktadır. Ancak restorasyon öncesi külliyyede incelemelerde bulunan ve bir makele yayınlayan Emre Mardan medresenin güney kanadında, esas kitleden 2,55 cm. uzakta iki adet bordür taşı ile aynı taştan yapılmış basit bir kaideden ve avluda yer yer toprağın içine gömülmüş monolit sütunlardan bahsetmektedir.³⁰³ Bu da bize medrese hücrelerinde bir revak kuruluşunun olduğunu göstermektedir. Medrese, yapılan sondajlar ve elde edilen izler eşliğinde aslına uygun olarak restore edilmiştir.

³⁰²Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 1017-FT003'nolu dosya, fotoğraf no: 21-22-26.

³⁰³ Emre Mardan, *Aydın Nasuh Paşa...*, s.185.

Süsleme Özellikleri

Nasuh Paşa Medresesi süsleme açısından oldukça sade bir görünüm arz eder. Yapıdaki süsleme elemanı olarak sayabileceğimiz tek unsur güney cephenin ortasında yer alan giriş kapısı üzerinde bulunmaktadır. Yuvarlak kemerli kapı kuruluşunu üç yönden çevreleyen silmeler ve kapı kemerinin iki yanındaki gülbezek ve selvi ağacı motifleri tezyinat unsurları olarak ele alınabilir (Fotoğraf:2.16-2.18).

Malzeme ve Teknik

Aydın Nasuh Paşa Medresesi moloz taş ve tuğla malzemeyle almaşık teknikte inşa edilmiştir. Duvarlarda itinalı olmayan bir işçilik görülmektedir. Pencereilerin lento ve sövelerinde mermer malzeme kullanılmıştır. Medrese mekanlarına girişi sağlayan kapılarda yuvarlak kemer kullanılmıştır. Pencereiler ve kapıların üstlerinde tuğla malzemeli boşaltma kemerleri yer alır. Restorasyonda medrese odalarının üstleri içten ahşap tavan dıştan kiremit kaplı meyilli çatılarla örtülmüştür. Ayrıca öğrenci hücrelerinin önü ahşap destekli kiremit çatıyla örtülü bir revak dizisiyle çevrelenmiştir.

Tarihlendirme

Nasuh Paşa Medresesi'nin inşa kitabesinin bir bölümü günümüze ulaşabilmiştir. Mevcut kısımdan tam bilgi almak mümkün olmamaktadır. Ancak medresenin Nasuh Paşa tarafından külliyeinin bir parçası olarak inşa edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu suretle medresenin, külliyeinin bir başka yapısı olan Zincirli Han'ın kitabesinden yola çıkarak H.1120 / M. 1708 yılında inşa edilmiş olabileceğini söyleyebiliriz.

2.1.1.4. Hamam

Mimari Özellikleri

Paşa Hamamı adıyla da bilinen yapı medresenin batısında ve ona bitişik olarak yer almaktadır (Fotoğraf:2.32). Dikdörtgen bir alanı kaplayan hamam erkeklere hizmet veren tek hamam düzeninde yapılmıştır. Hamam, soğukluk, ılıkılık ve sıcaklık mekanlarından meydana gelmiştir. Külliyeinden hamama geçiş medresenin kuzeybatısındaki köşe odasının güneyine açılan kapıyla sağlanmaktadır. Zemin kotu yol seviyesinden yaklaşık 1,5 m. yüksekte olan hamama giriş güney cepheden açılan kapıyla sağlanmıştır (Fotoğraf:2.33).

Hamamın giriş ünitesi 1954 yılında betonarme olarak orijinali üzerine yapılmıştır. Altı basamaklı bir merdivenle çıkılan kareye yakın ölçülerdeki soyunma odasının üzeri de betonarme örtüyle kapatılmıştır. Odanın iç cephelerinde ahşap soyunma kabinleri yer alır. Bu kısımdan ufak bir kapı ile dikdörtgen planlı ılıklik kısmına geçilir.

Ilıklık bölümünün üzeri pandantiflerle geçilen üç küçük kubbeye örtülmüştür. Kubbeleerin göbeklerinde sekizgen nişler içerisine alınan altıgen fil gözleri, yüzeylerinde yine altıgen fil gözleri yer almaktadır (Fotoğraf:2.37).

Ilıklığın kuzey cephesine açılan küçük bir kapıdan tuvalet mekanlarının bulunduğu küçük bölüme geçilir (Fotoğraf:2.35). Bu kısmın üzeri beşik tonozla örtülüdür. Tonozun yüzeyine altıgen fil gözleri açılmıştır. Ilıklık kısmının doğu cephesine açılmış olan basık kemerli bir kapıyla hamamın sıcaklık kısmına geçilir.

Kare planlı sıcaklığın üstü dilimli tromplardan ve aralarına yerleştirilen pandantiflerden yararlanılarak geçilen bir kubbeye örtülmüştür. Kubbenin göbeğinde ılıklik kubbelelerinde olduğu gibi sekizgen niş içerisine alınmış altıgen formda fil gözleri yer almaktadır. Ayrıca kubbe yüzeyinde yıldız ve altıgen formda fil gözleri bulunmaktadır (Fotoğraf:2.41).

Sıcaklık mekanın dört köşesine dört halvet odası yerleştirilmiştir. Halvet odalarının duvarları zeminden yaklaşık 2 metre yükseklikte olup sıcaklığa üçer köşeye açılırlar. Bu mekanlara giriş merkezlerine açılmış olan sivri kemerli kapılarla sağlanır. Halvetler arasında kalan yerler mekanın zemininden yüksek tutulmuş ve bu kısımlarda zeminden bir basamak yükseklikte sekiler elde edilmiştir (Fotoğraf:2.39).

Mekanın köşelerinin pahlanması ve haçvari formda halvet hücreleri oluşturulması neticesinde arada kalan kısımlar üç tarafı kapalı bir tarafı mekana açılan birer eyvan şeklini almışlardır. Bu eyvan görünümlü kısımlarda “U” şeklinde yüksek tutulmuş sekiler bulunur ve sıcaklığa girişi sağlayan bölüm haricinde kalan üç kısımda birer kurna yer alır. Halvetlerin her birinde de ikişer kurna bulunur.

Süsleme Özellikleri

Nasuh Paşa Hamamı süsleme açısından külliyedeki diğer yapılara göre daha zengin bir görünüm arz eder.

Ilıklık kısmını örten üç küçük kubbenin göbeklerinde ve yüzeylerinde çok sayıdaki fil gözü yer almaktadır. Kubbelerin etekleri kuşaklarla hareketlendirilmiştir. Kuşakların içleri mukarnaslarla ve silindirik kabaralarla dolgulanmıştır. Bu kuşak dizileri kubbelere geçişi sağlayan pandantifleri de dolandır. Pandantiflerin aralarında kalan üçgen yüzeyler sivri kemerli nişler içine alınmış çarkıfelek motifleriyle hareketlendirilmiştir.

Hamamın sıcaklık bölümünde de benzer uygulamalarla karşılaşırız. Mekanı örten kubbenin merkezinde sekizgen bir göbek yer almaktadır. Göbeğin merkezinde yıldız formunda fil gözü bulunur ve kubbe yüzeyinde altıgen ve yıldız formlarında fil gözleri bulunmaktadır (Fotoğraf:2.41). Kubbe eteğinde ılıkılık kubbelerinde olduğu gibi mukarnas ve silindirik kabaralarla dolgulanmış kuşaklar yer almaktadır (Fotoğraf:2.42). Kubbeye geçişi sağlayan sivri kemerli trompların iç yüzeyleri dikey çizgilerle hareketlendirilmiştir (Fotoğraf:40). Tromplar arasında kalan bölümlerde sivri kemerli nişler içerisine çarkıfelek motifleri yerleştirilmiştir (Fotoğraf:2.42). Ayrıca trompların aralarına yerleştirilen pandantiflerin içlerinde dört kollu yıldız motifleri yer almaktadır.

Sıcaklık bölümünde halvet odalarında ve halvetler arasındaki eyvanlarda yer alan kurnaların her biri farklı motiflerle bezenmiştir. Kurnaların birisi yuvarlak formda diğerleri sekizgen formdadır.

Yuvarlak formda olan kurna sade tutulmuştur. Sekizgen formda olan kurnalardan bir tanesinin ön yüzeyinde madalyon içerisine alınmış çiçek motifi yer almaktadır. Kurnanın diğer köşeleri sade tutulmuştur.

İkinci örnekte, ön cephede beş kademeli bir şekilde çıkıntı yapan konsol yer almaktadır. Bu cephenin iki tarafındaki cephelerde aşağı doğru daralan yarım silindirik formda taşlıkların uçlarına ters laleler yerleştirilmiştir (Fotoğraf:2.46).

Üçüncü örnekte cepheler dikdörtgen kartuşlar içerisine alınmıştır. Ön cephede gülbezek motifi yer almaktadır. Yanlardaki iki cephede biraz önceki örnekte olduğu aşağı

doğru daralan yarım silindirik formda taslıklar yer almaktadır. Ancak bu örnekteki taslıkların yüzeyleri baklava dilimi şeklinde çizgilerle hareketlendirilmiş olup uçları yuvarlaklarla sonlandırılmıştır (Fotoğraf:2.43).

Dördüncü örnekte ön cephede silindirik bir madalyon bulunur. Madalyonun içerisine iç içe geçmiş altıgenlerden ve yıldızlardan oluşan bir motif yerleştirilmiştir. Yanlardaki iki cephe alt bölümlerinde dikey ve yatay çizgilerle dört bölüme ayrılmıştır. Diğer cepheler boş bırakılmıştır (Fotoğraf:2.44).

Beşinci örnekte cepheler yine dikdörtgen kartuşlar içerisine alınmıştır. Ön cephede silindirik bir madalyon içerisinde gülbezek motifi yer almaktadır. Yanlardaki iki cepheye gövdeleri dikey çizgilerle belirginleştirilmiş olan taslıklar yerleştirilmiştir. Arkada kalan iki cephede de ön cephedekine benzer madalyonlar içinde gülbezek motifleri bulunmaktadır.

Altıncı örnekteki ön cephenin yüzeyi dallardan, yapraklardan, karanfillerden ve lalelerden oluşan bitkisel bir kompozisyonla süslenmiştir (Fotoğraf:2.47-2.50). Yan cephelerden birinde üçgen dipli, geniş ağızlı bir kaptan çıkan üzüm salkımlı asma dalları ve çiçeklerle çevrili bir servi ağacı motifi bulunmaktadır. Diğer yan cephede ise ortada bir servi ağacı iki yanda şişkin gövdeli, iki ayaklı ve pençeli iki hayvan motifi yer almaktadır. Kurnanın diğer köşeleri boş bırakılmıştır.

Malzeme ve Teknik

Hamamda inşa malzemesi olarak moloz taş ve tuğla kullanılmıştır. Almaşık teknikte inşa edilen hamamın soyunmalık bölümü geç dönemde orijinali üzerine yeniden yapılmıştır. İç kısımda beden duvarları, kubbeye geçiş öğeleri ve kubbeler beyaz boyayla sıvalıdır. Tuvalet bölümü yaklaşık 1 metre yüksekliğe kadar seramik karolarla kaplanmıştır. Dış kısımda beden duvarları kırmızı ve beyaz boyayla sıvalı vaziyettedir. Sıcaklık mekanının kubbesi dıştan betonarmedir. Yapı günümüzde oldukça harap durumdadır.

Tarihlendirme

Nasuh Paşa Hamamı külliyeinin bir parçası olarak Nasuh Paşa Medresesi'nin batısına bitişik vaziyette inşa edilmiştir. Yapının inşa kitabesi mevcut değildir. Ancak külliye

yapılarından Zincirli Han'nın kitabesinden yola çıkarak yapıyı H.1120 / M. 1708 yılına tarihlendirebiliriz.

2.1.1.5. Han

Mimari Özellikleri

Külliyenin doğusunda, medreseye bitişik olarak inşa edilen yapı halk arasında Zincirli Han³⁰⁴ ismiyle anılmaktadır. Han 28 x 23 m. boyutundaki enine dikdörtgen büyük bir avlunun etrafındaki iki katlı ana bölümden ve bu avlunun güneydoğusundan geçilen, üstü açık bir kare kısımdan oluşan bir plan şemasına sahiptir. Han batıda medrese, güneyde yol, doğuda evlerle çevrilidir.

Yapıya, medrese ve hamamda olduğu gibi güney cephedeki kapıdan girilir. Sivri kemerli kapı üstünde dikdörtgen bir pano içine alınmış inşa kitabesi yer almaktadır. Kapı açıklığının iki tarafında sivri kemerli düşey dikdörtgen nişler simetrik olarak yerleştirilmiştir (Fotoğraf:2.60).

Kapıdan geçilen giriş hacmi 3.00 x 5.35 m. ölçülerde olup hanın güney cephesindeki odalarla aynı derinliğe sahiptir (Fotoğraf:2.62). Haç tonozla örtülü kısımdan hanın avlusuna ulaşılır. Giriş hacminin bulunduğu yola bakan güney cephedeki odalar hariç hanın diğer cephelerindeki mekanlar avluya açılmaktadır. Batı, kuzey ve doğu cephelerdeki on sekiz oda düşey dikdörtgen, kireç taşı söveli birer pencere ve sivri kemerli birer kapıya sahiptirler (Fotoğraf:2.63-2.65). Odaların içinde konsol taşları üzerine oturtulmuş tuğla kemer alınlıklı birer şömine ve şöminenin iki tarafına simetrik yerleştirilmiş birer niş bulunur.

Güney cephedeki beşik tonozla örtülü on bir odadan girişin batısında yer alanların ön cepheleri kapatılmıştır. Bu mekandan güney cephede mermer söveli bir kapı ve bir pencereden oluşan hacimler haline gelmişlerdir. Girişin doğusundaki odaların önü açıktır. Girişten sonraki dört oda nispeten daha sağlam olup cephenin doğusundaki son üç oda oldukça harap durumdadır ve bu dükkanların üst kat odaları bugün mevcut değildir.

³⁰⁴ Hanın ismi giriş kapısında son senelere kadar asılı olduğu bilinen zincirden gelmektedir.

Günümüze ulaşabilen üst kat odalarının mermer söveli, düşey dikdörtgen pencerelerle yola açıldıkları görülür. Pencerelerin üstlerinde tuğla malzemeli boşaltma kemerleri yer alır. Güney cephedeki dükkanlar hanın büyük avlusunun paralelinde devam ederler ve küçük avlunun doğu cephesiyle aynı sınırdan son bulurlar. Bu durum cephenin oda sayısının kuzeydekilerden daha fazla olmasına neden olmuştur (Fotoğraf:2.55-2.56).

Hanın avluya açılan kuzey, batı ve doğu odalarında alt kat ve üst katlarda aynı düzen uygulanmıştır. Avluya açılan kapı kemerleri ve pencerelerde mermer malzeme kullanılmıştır. Pencerelerin üstlerinde tuğla boşaltma kemerleri bulunur. Avluya bakan cephelerin üst kat odalarının da örtü sistemleri günümüze ulaşamamıştır.

Hanın doğusunda yer alan küçük avluya, büyük avlunun güneydoğu köşesinden açılan koridorla ulaşılır (Fotoğraf:2.67). Bu kısım doğu ve batı istikametinde giden ve ortada monolit bir sütuna oturan iki yuvarlak tuğla kemerle ikiye ayrılan kapalı kısım ve avlunun güneydoğu köşesindeki tonozlu ufak kare mekan ile bunların önünde yer alan kareye yakın ölçülerdeki avludan oluşur (Fotoğraf:2.68). Avlunun doğu ve batı cephelerinde tuğla malzemeli yuvarlak kemerli nişler mevcuttur. Avlu kuzey cepheden hanın kuzey dış duvarından yaklaşık 2.5 m. içerde bırakılmış istinat duvarıyla, güney cepheden ise dükkanların meydana getirdiği blok ile çevrelenmiştir.

Zincirli Han, Osmanlı'da kent içinde bir külliye programı dahilinde inşa edilen hanların Anadolu'daki örneklerindedir. 18. yüzyılın hemen başlarında inşa edilen hanın güney cephesindeki sokağa açılan dükkanlar, ticaret amaçlı yapıldığını göstermektedir.

Süsleme Özellikleri

Zincirli Han süsleme açısından sade bir yapıdır. Ancak yapının inşa kitabesinin sol alt ve sağ alt köşelerine kare panolar içerisine vazodan çıkan karanfil motifleri yerleştirilmiştir. Üçgen kaideli vazoların gövdeleri çarkıfelek motifi şeklinde düzenlenmiştir. Çarkıfelek motifinin üzerine iç içe geçmiş dairelerden oluşan bir merkez yerleştirilmiş olup bu merkezden çıkan karanfiller tüm pano yüzeyini kaplamaktadır (Fotoğraf:2.61).

Malzeme ve Teknik

Zincirli Han'ın güney cephedeki yola bakan dükkanlarında kesme taş malzeme, avlu etrafında dizilen mekanlarda moloz taş ve tuğla malzeme kullanılmıştır. Avlunun etrafındaki dükkanların beden duvarlarında yer yer sıva izleri görülmektedir. Kapı sövelerinde, kemerlerinde ve pencere sövelerinde kesme taş, pencerelerin üstlerindeki boşaltma kemerlerinde tuğla malzeme kullanılmıştır. Avluya bakan cephelerde tuğla ve moloz taş malzemeyle yapılmış almaşık duvar tekniği görülür. Caddeye bakan güney cephedeki kesme taş malzemeli birimlerde itinalı bir duvar işçiliği göze çarpar.

Yapının üst kat odalarının örtü sistemleri günümüze ulaşmamıştır. Odalarda birinci kat döşemesinin bulunması gereken yerde karşılıklı duvarlarda görülen 15 x 15 cm. boyutundaki oyuklar ahşap bir kirişlemenin, odaları birbirinden ayıran duvarlarda yer alan bacalar üzerindeki izler de ahşap bir beşik çatının mevcudiyetini göstermektedir. Günümüzde avlu etrafındaki odaların önünde bir revak dizisi yer almamaktadır. Ancak avlunun güneydoğu ve kuzeybatı köşelerindeki tuğla kemer başlangıçları ve avlu cephelerindeki düzenli ahşap gergi delikleri ile avluda bulunan monolit sütunlar ve sütun başlıkları revak kuruluşunun işaretleridir.³⁰⁵

Tarihlendirme

Zincirli Han'ın kitabesi, giriş kapısı üzerinde, kapı kenarından gelen basit bir profilin çevrelediği dikdörtgen bir levha üzerine sülüs yazı ile yazılmıştır. Kitabenin³⁰⁶ metni şöyledir:

Cenab-ı Hazret-i Zîşan Nasuh Paşa kim
 Ki hayrat için vâz-ı müessir etmiş hak
 Bu hanı bî bedel eyledi bina el hak
 Güzelhisar'a güzel verdi zineti dilcu
 Gör bu han-ı şud derya bugün der tarih
 Acep bina ve acep han-ı bî bederdir bu

1120 (M.1708)

³⁰⁵ Emre Mardan, *Aydın Nasuh Paşa...*, s.187.

³⁰⁶ Kitabenin okunuşu için bkz. Emre Mardan, *Aydın Nasuh Paşa...*, s.188.

2.1.2. Afyon Yeni Cami (Hacı Bakıoğulları) Külliyesi

Fotoğraf No:2.72-2.101

Çizim No:2.3-2.7

İnceleme Tarihi:27.08.2011-29.08.2011

Bulunduğu Yer: Afyon il merkezinde, Umur Bey Mahallesi'ndeki külliye yapılarından cami, muvakkithane ve kütüphane aynı avlu içerisinde, çifte hamam bu yapı topluluğunun kuzeydoğusunda Yeni Hamam Caddesi ile Keçe Pazarı Caddesi'nin kesiştiği köşede yer almaktadır.

Tarihlendirme: Külliye; cami, medrese, çifte hamam, han, muvakkithane, kütüphane ve mektep yapılarından oluşmaktaydı. Bu yapılardan medrese, han ve mektep günümüze ulaşamamıştır. Cami inşa kitabesine göre Hacı Bakı oğullarından Abdi Çavuş tarafından H.1123/M.1711 yılında inşa ettirilmiştir. Günümüze ulaşamayan mektep, Abdi Çavuş'un oğlu Hacı Abdülbâki Ağa tarafından inşa ettirilmiş ve vakfiyesi düzenlenmiştir. Tarihsiz vakfiyede Hacı Abdülbâki Ağa muallimhanenin tamir ve giderlerinin karşılanmasını, harap olması yahut yıkılması halinde yeniden yapılmasını, mektepe günlük üç akçe karşılığında tecvidi iyi bilen, ehil, tâkvâ sahibi bir muallim tayin edilmesini şart koştur.³⁰⁷ Vakfiyede söz konusu mektebin inşa tarihi belirtilmemektedir. Abdi Çavuş camiyi M.1711 tarihinde yaptırdığına göre oğlu Hacı Abdülbâki Ağa mektebi M.1711 yılından daha sonra inşa ettirmiş olmalıdır.

Külliyenin günümüze ulaşamayan medresesi, Hacı Bakı oğullarından Osman Ağa ve oğlu İbrahim Ağa tarafından inşa ettirilmiştir. Camiyi yaptıran Abdi Çavuş, Osman Ağa'nın babasının dedesidir. Bu da medresenin M.1711 tarihli camiden 50-60 yıl sonra 18. yüzyılın içinde inşa edildiğini göstermektedir. Hacı Bakızâde Osman Ağa ve oğlu İbrahim Ağa medreseye çeşitli vakıflarda bulunmuşlardır.³⁰⁸ Medresenin öğrencileri 1924'den sonra Afyonkarahisar Sultanîsi'nin orta kısmına nakledilmiştir.³⁰⁹ Ömer Fevzi Atabek günümüze ulaşamayan medresenin 1 kargir kütüphane, 14 öğrenci hücre ve 2 dersane odasından meydana geldiğini aktarır. 1914'de Dârü'l-Hilâfe görevi gören medrese, 1924'te

³⁰⁷Yusuf Ilgar, Mustafa Karazeybek, *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Cilt: 1, Afyon, 2008, s.307.'de naklen, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivleri Defter no. 1988/30/608/325/357.

³⁰⁸Süleyman Gönçer, *Afyon İli Tarihi*, (Yay. Haz. Ahmet İlaslı), Cilt:2, Afyon, 1991, s.83, 267-268.

³⁰⁹Yusuf Ilgar, Mustafa Karazeybek, *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri...*, .73.

İmam Hatip Mektebi, daha sonra Cumhuriyet Mektebi ve Namık Kemal Mektebi adlarıyla yine eğitim hizmetlerinde kullanılmıştır.³¹⁰ Medrese binası 1957 yılında yıkılmıştır.³¹¹

Küllüye avlusu içindeki kütüphane inşa kitabesine göre 1904-1905 yılında Topçuzâde Mehmet Efendi tarafından inşa ettirilmiştir. Avlunun kuzeydoğu köşesinde yer alan muvakkithanenin inşa tarihini gösteren bir kitabe mevcut değildir. Ahmet Topbaş, 1955 yılına kadar yapının giriş kapısı üzerinde bir kitabenin mevcut olduğunu ancak 1957 yılında yapılan bir kontrolde yerinden söküldüğünü ifade etmektedir.³¹² Külliye yapılarının kuzeydoğusundaki çifte hamamında inşa kitabesi mevcut değildir. Caminin güneyinde bulunan şadırvan, 1987 yılında Emin Tokman isimli birisi tarafından yaptırılmıştır.³¹³

Yaptıran: Cami, Hacı Bakı oğullarından Abdi Çavuş tarafından; günümüze ulaşamayan mektep, Abdi Çavuş'un oğlu Hacı Abdülbaki Ağa tarafından; günümüze ulaşamayan medrese Hacı Abdülbaki Ağa'nın torunu Osman Ağa tarafından; kütüphane Topçuzade Mehmet Efendi tarafından; şadırvan, Emin Tokman adında birisi tarafından inşa ettirilmiştir.

Mimarı: Bilinmiyor

2.1.2.1. Genel Düzen

Küllüye yapılarından cami, kütüphane, muvakkithane ve çifte hamam sağlam durumdadır. Cami, kütüphane ve muvakkithane aynı avlu içerisinde yer almaktadırlar (Çizim:2.3).Çifte hamam bu yapı topluluğunun kuzeydoğusunda, külliye'nin kuzeyinden geçen sokağın karşı tarafına konumlandırılmıştır. Genel hatlarıyla dikdörtgen bir arsayı kaplayan avluya güneybatı ve kuzeyden açılan iki açıklıkla geçilir. Girişler sade birer açıklık olarak bırakılmıştır. Avlunun güneybatıda araziden dolayı pahlanmasından ötürü bu bölümde köşe bozulmuştur. Külliye avlusunu batıdan, kuzeyden ve kısmen de güney ve doğu cephelerden sonradan yapılmış moloz taş örgülü bir istinat duvarı sınırlandırır. Avlu zemini sokak zemininden daha yüksek tutulduğundan güney ve kuzeydeki açıklıklardan üç sıra merdivenlerle geçilir. Zemin döşemesinde dikdörtgen düzgün kesme taşlar kullanılmıştır. Beyaz renkli taşlar arasında moloz taşlardan kuşaklar yapılarak avlu

³¹⁰Ö. Fevzi Atabek, *Afyon Vilayeti Tarihçesi*, (Yay. Haz. Turan Akkoyun), 2. Fasikül, Afyon, 1997, s.194.

³¹¹Ahmet Topbaş, "Yeni Cami", *Afyon Zafer Gazetesi*, Sayı: 547, Afyon, 1991.

³¹²Ahmet Topbaş, *Yeni Cami...*, Sayı:545.

³¹³Ahmet Topbaş, *Yeni Cami...*, Sayı:547.

döşemesi karelere bölünmüştür. Kuzey-güney doğrultuda uzanan avlu yaklaşık 52x43 metre ölçülerindedir.

Avlunun kuzeyine yakın bir yerde konumlandırılan caminin güneyinde şadırvan yer alır. Şadırvanın olduğu kısım ayrı bir bölüm olarak düzenlenmiştir.

Avlunun kuzeydoğu köşesinde sekizgen muvakkıthane yapısı bulunur. Caminin güneybatısında ise bitişik vaziyette inşa edilmiş olan kütüphane yer alır. Kütüphane muhtemelen külliye'nin yıkılan medresesinin bulunduğu kısımda inşa edilmiştir. Zira kütüphane kitabesinde “medrese kütüphanesi” ibareleri geçmektedir. Ömer Fevzi Atabek yıkılan medresenin 1 kargir kütüphane, 14 öğrenci hücre ve 2 dersane odasından meydana geldiğini dile getirir. 18. ve 19. yüzyıl Osmanlı külliyelerinde camiyle aynı avluyu paylaşan medrese şemaları tercih edilmiştir.³¹⁴ 18. yüzyılın başlarında inşa edilen bu külliye de benzer bir uygulama söz konusu olabilir. Külliye avlusunun büyük bir kısmı günümüzde evlerle çevrili vaziyettedir. Özellikle doğu ve güney cephede bu yapılaşma daha fazladır. Şadırvanla kütüphane arasında etrafı örülerek avludan ayrılmış olan küçük bir hazire yer alır.

Afyon Yeni Cami Külliyesi, günümüze ulaşabilen yapılardan anlaşıldığı kadarıyla medreseyle aynı avluyu paylaşan küçük ölçekli külliye mimarisinde inşa edilmiştir. Günümüze ulaşamayan medresenin caminin batısında avlunun batı kanadı boyunca sıralan odalardan meydana geldiği düşünülebilir ya da Gaziantep Hüseyin Paşa Külliyesi'nde olduğu gibi medrese yapıları caminin karşısında külliye önünden geçen caddeye cephe verir şekilde inşa edilmiştir. Daha geç dönem eklemesi olan muvakkıthane yapısı avlunun kuzeydoğu köşesinde yer alır. Avlunun kuzey cephesinin ortasındaki küçük açıklıkla sokağa ve sokağın karşısındaki çifte hamama geçilir.

2.1.2.2. Cami

Mimari Özellikleri

Kuzey-güney doğrultuda uzanan dikdörtgen avlunun merkezinden kuzeyine daha yakın kısmında inşa edilmiştir. Kareye yakın dikdörtgen ölçülerde olan caminin kuzeyinde üç bölmeli son cemaat yeri yer alır (Çizim:2.4-2.5).

³¹⁴ Gönül Cantay, *Osmanlı Dönemi Külliyesi...*, s.316.

Cami iç mekanına kuzey cephenin ortasında açılmış olan basık kemerli kapıdan girilir. Mermer söveli ve kemerli kapının üzerine yuvarlak kemerli bir niş içine altlı üstlü inşa ve tamir kitabeleri yerleştirilmiştir (Fotoğraf:2.81-2.82). Altta olan inşa kitabesi yatay dikdörtgen formdadır. İki sıra ve iki sütun halinde düzenlenen mermer kitabelerdeki kabartma yazılar siyah renkte boyayla boyanmıştır. Bu kitabenin üstünde bulunan kare formdaki tamir kitabesi, beş satır, iki sütun şeklinde düzenlenmiştir. Mermer kitabenin üzerindeki kabartma yazılar siyah renkte boyayla boyanmıştır. Bu kitabe inşa kitabesine göre süsleme açısından daha sade tutulmuştur.

Kare ölçülerdeki harim kısmı dört köşede sivri kemerli tromplara binen kubbeye örtülüdür (Fotoğraf:2.83-2.85). Kubbeye geçişte dış taraftan sekizgen kasnak kullanılmıştır. Trompların içlerinde, duvar köşelerinde mukarnas dolgulu sarkıtlar bulunur. Tromp aralarında kalan kısımlarda sivri kemer dizileri devam ettirilmiş bu bölümlerin içlerine giriş cephesinde dışa açılan mükebbirin içteki devamı şeklinde aşağı doğru daralan oval bir altlık üstüne bindirilen ahşap korkuluklu bir balkon, diğer cephelere düşey dikdörtgen pencereler açılmıştır. Dış taraftan basık kemerli olan giriş kapısı iç taraftan dilimli kemere sahiptir. İç mekanın cepheleri süpürgelik seviyesine kadar günümüz malzemesi mermer karolarla kaplanmış, bu seviyenin üzeri, kubbeye geçiş elemanları ve kubbe yüzeyi beyaz boyayla sıvanmıştır.

Güney cephenin ortasında yer alan mihrap ve solundaki ahşap minber orijinal değildir (Fotoğraf:2.86-2.87). Eski fotoğraflarda görülen güneydoğu köşedeki ahşap vaaz kürsüsü günümüzde mevcut değildir³¹⁵. Giriş cephesinin iki yanında harimin zemininden daha yüksek tutulmuş, ahşap korkuluklu bir mahfil görülmektedir. Söz konusu mahfil son yıllarda eklenmiş olmalıdır.

Harim, giriş cephesinde kapının iki yanına açılan simetrik iki pencere ve kapının üstünde dışarıya açılan bir mükebbir; kible cephesinde mihrabın iki yanında iki pencere ve üstünde bir pencere; doğu ve batı cephelerde altta ikişer üstte birer pencereyle aydınlatılmaktadır. Bunların yanı sıra kubbe eteğinde dıştaki sekizgen kasnağın her cephesine açılmış yuvarlak kemerli sekiz pencere bulunur. Alt sıradaki pencereler içten düz lentolu ve sövelidirler. Demir şebekeli pencereler dış taraftan sivri kemerli nişler içerisine alınmışlardır. Pencere alınlıkları tuğla dizileriyle doldurulmuştur. Dış tarafta

³¹⁵Yusuf Ilgar, Mustafa Karazeybek, *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri...*, .72.

cephelerden hafif içerlek olan açıklıkların söve ve lentoları oldukça kalın tutulmuştur (Fotoğraf:2.73). Giriş cephesinde revak zemininden başlayan çerçeveler diğer cephelerde pencere söveleri hizasında başlar. İçten basık kemerli olan üst kat pencereleri dış taraftan sivri kemerli forma sahiptirler. Bu sıradaki pencerelerde alt kattakiler gibi çerçeveler bulunmaz. Üst kattaki pencereler mazgaldır ve içten dışa daralırlar. Harimi aydınlatan tüm pencerelerde ahşap çerçeveler yer alır.

Giriş kapısının üstünde cepheden dışa hafif çıkıntı yapan mükebbire bulunur. Sivri kemerli bu açıklık Nevşehir Damat İbrahim Paşa Camii³¹⁶'ndeki mükebbire göre daha geniş tutulmuştur ama daha sadedir.

Avlu zemininden daha yüksek tutulmuş olan son cemaat yerine dört basamaklı merdivenle çıkılır. Üç bölmeli son cemaat yeri dört yekpare sütuna ve duvarlara atılan kemerlere bindirilen üç kubbeye örtülmüştür (Fotoğraf:2.77). Eşit ölçülerdeki kubbelere pandantiflerle geçilir. Sivri kemerleri taşıyan yekpare sütunlardan doğu ve batı uçlardakiler altıgen kesitli, ortadakiler kare kesitli kaideler üzerine yükselirler. Sütunların başlıklarla ve kaidelerle birleştikleri noktalarda siyaha boyanmış bilezikler bulunur. Sütunların üzerinde kemer aralarında ahşap gergiler bulunmaktadır.

Son cemaat yeri revağının dış cephelerinde sütunların üzerine atılan sivri kemerlerin üzerlerinde dışarıya çıkıntı yapan bir sıra sivri kuşatma kemeri bulunmaktadır. Revak cepheleri, kubbeleri, kubbeye geçiş elemanları ve kemerleri tamamen beyaz renkte boyayla boyanmıştır. Revağı oluşturan üç kubbeden ortadakinin altına denk gelen kısımda zemin diğer kısımlara göre daha alçak tutulmuştur. Bu suretle girişin doğu ve batısındaki kısımlar birer seki görünümü arz etmektedirler. İçten pandantiflerle geçilen kubbelere dıştan ara elemansız çatıya oturmaktadırlar. Kubbelere kurşun kaplıdır.

Harimin kuzeydoğusunda minare yer alır (Fotoğraf:2.91). Camiye bitişik inşa edilen tek şerefeli minarenin gövdesi tuğla malzemeden inşa edilmiştir. Gövde, caminin kuzey cephesiyle aynı seviyede tutulmuş yüksekçe bir kaide üzerine yükselir. Kaideyle gövde arasında ters üçgenlerden oluşan prizmal bir pabuç kısmı bulunur. Kaideyi en üstten üç sıra kademeli bir silme çevreler. Gövde üzerinde şerefeye yakın kısımda iki bilezik bulunur. Ayrıca minareye son yıllarda eklendiği anlaşılan gövdeyi belirli aralıklarla saran destek

³¹⁶Bkz. Katalog no: 2.1.6.2.

amaçlı metal bilezikler yer almaktadır. Gövde üzerinde iki sıra düşey dikdörtgen pencereler bulunur. Gövdeden şerefeye geçişte beş sıra mukarnas dizisinden oluşan bir altlık kullanılmıştır. Mukarnasların üzerinde bir sıra kurt dişi dizisi altlığı çevreler. Şerefe korkuluğu taş levhalarla kapatılmıştır. Şerefeden sonra geçilen silindirik petek kısmı üstte iki sıra kurt dişi dizisiyle sonlanır. Minare metal bir âlemle sonlanan sivri külahla örtülmüştür. Külahın ortasında bir bilezik yer alır. Minareye giriş harimin kuzeydoğu köşesine açılan küçük bir kapıyla sağlanır.

Süsleme Özellikleri

Afyon Yeni Cami'deki süsleme unsurları son cemaat yeri revağındaki sütunlarda, inşa kitabesi üzerinde ve harimi örten kubbenin göbeğinde yoğunlaşmıştır.

Son cemaat yeri revağının kubbelerini taşıyan sütunların üzerinde başlıklarda taş bezeme unsurları görülür (Fotoğraf:2.78-2.79). Doğu ve batı uçlardaki iki başlık ortadakilere göre daha büyüktür. Batı uçtaki başlığın pahlanmış dört köşesinde bir sıra mukarnas dolgusu bulunur. Başlığın cephelerinde kaş kemerli bir çerçeve içerisine alınmış madalyonlar vardır. Madalyonların içinde altı kollu çiçek motifleri yer alır. Doğu uçtaki başlıkta da benzer bir uygulama görülür. Ancak bu başlığın cephelerindeki madalyonlar çerçevesizdir. Ortadaki iki başlık aynı forma sahiptirler. Bu başlıklarda eğimli açıyla işlenmiş tek sıra baklava dilimleri tüm cepheleri dolaşır. Batıdan ikinci başlıkta baklava dilimlerinin aralarındaki üçgen boşluklara silindirik madalyonlar yerleştirilmiştir. Üst sıradaki madalyonların içlerinde altı kollu yıldız çiçekleri, alt sıradaki madalyonların içlerinde iç içe altıgenlerden oluşan çiçek motifleri yer almaktadır. Ortadaki diğer başlıkta baklava dilimleri arasında kalan üçgen boşluktaki madalyonların içleri boş bırakılmıştır.

İç mekanda kubbe göbeği süsleme açısından dikkat çeker. (Fotoğraf:2.89). Kubbenin merkezindeki içlerlek göbek iç içe dört bölümden oluşur. En içte yan yana dizilmiş dallı çiçek motiflerinden oluşan ongen kompozisyon yer alır. Yapraklar yeşille, çiçekler kırmızıyla boyanmıştır. Bu kompozisyonun etrafı altı sıra düz profille kuşatılmıştır. Bu kısmın daha sonradan krem rengiyle boyandığı anlaşılır. Üçüncü kuşakta birinci bölümün tekrarı söz konusudur. Bu bölümde yan yana dizilmiş yirmi altı çiçek yuvarlağı tamamlar. Göbeğin en dışında ortasından bir sıra düz profil geçen mavi renkte geniş bir kuşak yer

alır. Cami iç mekanında bu göbek haricinde kaydadeğer bir süsleme unsuru yer almamaktadır.

Caminin giriş kapısı üzerinde bulunan inşa kitabesinde yazı aralarına belirli aralıklarla çiçek motifleri yerleştirilmiştir (Fotoğraf:2.82). Ayrıca panonun tam ortasında baklava dilimli bir çerçeve içerisinde iki ucunda lale motifleri bulunan bir çiçek kompozisyonu yer alır. Bu kompozisyonun altına ve üstüne üçgen çerçeveler içerisine alınmış, üç tarafında birer lale bulunan küçük çiçek motifleri yerleştirilmiştir. Panonun ortasındaki baklava dilimli çerçevenin iki tarafından çizgi halinde devam eden kuşak satırları birbirinden ayırmıştır. Bu kuşaklar iki kenarda birer üçgen oluştururlar. Üçgenlerin içlerinde yazı aralarındakine benzer çiçek motifleri bulunur.

Malzeme ve Teknik

Afyon Yeni Camii'nin inşa malzemesi düzgün kesme taştır. Minare gövdesinde ve alt kat pencerelerin alınlıklarında tuğla malzeme kullanılmıştır. Caminin kuzey cephesi ve iç mekan tamamen beyaz renkte boyayla sıvanmıştır. Pencere söve ve lentolarında düzgün blok mermerler, çerçevelerde ahşap malzeme kullanılmıştır. Son cemaat yeri ve harimi örten kubbeler kurşun kaplıdır.

Tarihlendirme

Afyon Yeni Cami inşa kitabesindeki ebced hesabıyla düşülen tarihe göre H.1123/M.1711 tarihinde Hacı Abdi Çavuş tarafından yaptırılmış, tamir kitabesine göre M.1808 yılında Hacı Şerif Süleyman Paşa³¹⁷ tarafından tamir ettirilmiştir. Kitabelerin okunuşu ve Türkçesi şu şekildedir:

İnşa Kitabesi

Hamdu li'llâh oldu 'âlem-i mazhar-ı feyz-i Hüdâ

El-Hâc 'Abdi Çavuş bu câmi'i kıldı binâ

Avn-i Sübhânî irüb Sûzî didi târihini

Secdegâh-ı ehl-i hâcât hem makâm-ı dîlgüsâ

³¹⁷Hacı Şerif Süleyman Paşa Afyonkarahisar'da Hacı Bakıoğlu Mütessellim Ahmet Ağa'nın oğludur. Sancak beyliklerinde ve valilik görevlerinde bulunmuştur. Bkz. Süleyman Gönçer, *Afyon İli Tarihi...*, s.271.

H.1123/M.1711³¹⁸

Günümüz Türkçesiyle okunuşu:

Allah'a hamdolsun dünya Allah'ın feyzine mazhar oldu

Hacı Abdi Çavuş bu camii yaptı

Allah'ın yardımını erişip Suri onun bir tarih söyledi

(Orası) (Yeni Cami) istekleri olanlar bir secde yeridir, gönül açıcı bir makamdır.

H.1123 / M. 1711³¹⁹

İnşa kitabesinin hemen üstünde yer alan on satırlık mermer tamir kitabesinin³²⁰ okunuşu ve Türkçesi³²¹ şu şekildedir.

Yeni Câmi' binâ-yı Hâc' Abdi Çavuş Aga kim

Yapıb bu ma'bedi virmişdi bunca rif'at ü sân

Mürûr-ı dehr ile tâ'mîre muhtâc olıcak âhir

Mu'allâ nesl-i pâk-i hânedanı eyledi ânı

Süleyman şerif el-Hâc Paşa nesl-i vâkıftan

Ânın ta'mîrine sarf eyledi mâl-i

Yeni câmi' yeni ol sûret-i zîbâsını buldı

Ki yüz bir yıl mukaddem yapmış iken vâkıf u bânî

Görenler cümle istihsân idüb târîhini söyler

Bi-hamdi'llâh hâla Hacı Pasa vâkıf-ı sâni

H.1224/M.1808.

Günümüz Türkçesiyle okunuşu:

Yeni Cami binasını Hacı Abdi Çavuş

Yaptı bu mabedi ona birçok senelerin yüceliğini verdi

Sonunda müruru zaman dolayısıyla tamire muhtaç oldu

Temiz hanedanın neslinden

Vakıf yapan nesilden Süleyman şerif El Hac Paşa

Onun tamirine birçok mal sarf etti

Yeni Camii güzel bir şekil kazandı

100 yıl evvel vakıf edicisi ve yapıcısı onu yapmış iken

³¹⁸Kitabenin okunuşu için bkz. B. Sıtkı Sencer, "Afyon Kitabeleri", Taşpınar Dergisi, Afyon Belediyesi Yayınları, Sayı:92, Afyon, 1942, s.145.; Orhan Altuğ, Afyonkarahisar Yapı Kitabelerinde Hat Sanatı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, 2006, s.114.; Yusuf Ilgar, Mustafa Karazeybek, *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri...*, .70.

³¹⁹Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 1022-KF001'nolu dosya

³²⁰Kitabenin okunuşu için bkz. B. Sıtkı Sencer, *Afyon Kitabeleri...*, s.145.; Orhan Altuğ, *Afyonkarahisar Yapı Kitabelerinde...*, s.116.; Yusuf Ilgar, Mustafa Karazeybek, *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri...*, .71.

³²¹ Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 1022-KF001'nolu dosya.

Görenlerin hepsi beğenip onun tarihini söylediler

Allah'a hamdolsun halen ikinci vakıf edici Hoca Paşa'dır.

H. 1224 / M. 1808.

Yeni Cami adına düzenlenmiş beş adet vakfiye mevcuttur. Hacı Abdi Ağa Vakfı³²², Hacı Abdülbaki Ağa Vakfı³²³, Abdülbaki Ağazade Osman Ağa Vakfı³²⁴, Hacı Abdülbakizade İbrahim Bey Vakfı³²⁵ ve Nerdübanlızade Emiş Hatun Vakfı³²⁶ adında bu

³²²“...Sinan Paşa Mahallesi halkından Ali oğlu Hacı Abdi Ağa, oğlu Abdülbaki'yi müteveli tayin ederek şehirdeki Acem Hanı'nı, kavaflar çarşısını ile bakırcılar çarşısının kesiştiği yerdeki mahzeni, odaları, iki adet dükkanı ve diğer bütün bölümleri ihtiva eden Kapan Hanı'nı vakfetmiştir. Vakfa erkek evladı neslinden yaşça büyük olan müteveli olacaklar, müteveli vakfolan hanları ve dükkanları günün fiyatlarına göre değeri üzerinden dinine bağlı, salih kimselere kiraya vereceklerdir. Elde edilen gelir ile önce yaptırdığı Yeni Cami'nin tamir ve bakımı yapılacak, geriye kalan paradan günlük on akçe mütevellilik ücreti verilecek, camiye tayin edilen hatip baş mahfil Cuma namazından sonra vaaz ve nasihatte bulunacaktır...” bkz. Yusuf Ilgar, Mustafa Karazeybek, *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri...*, .72.'de naklen Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivleri Defter no. 1988/28.

³²³“... Sinan Paşa Mahallesi'nden Hacı Abdi oğlu Hacı Abdülbaki Ağa, mahkemede oğlu Abdullah Ağa'yı müteveli tayin ederek babası Abdi Ağa'nın yaptırdığı Yeni Cami avlusu üzerine yaptırdığı 7 adet dükkanı, Avratlar Pazarı'ndaki 9 dükkanı, Otpazarı Cami yakınındaki Balık Hanı yanındaki 2 dükkanı, Yemişçiler Çarşısı'nda Çerçi Turgud kabrine, saraçhaneye komşu olan 20 dükkanı, Buğday Pazarı'nda (Yoncaaltı Camii yanında) iki mutafhanesini, şehirdeki Pazar yanındaki 23 sille debbağhane dükkanını, Aşağı bedesten yakınındaki kabir ile komşu 1 adet kasap dükkanını, 1 adet tahmiş dükkanını, Keçeciler Çarşısı'nda Müftü Hanı ile komşu 3 dükkanını, 1 adet mutafhanesini, Otpazarı Camii yakınındaki Hacı Mustafa Muallimhanesi ile Hayyar Efendizade Muallimhanesi ile komşu olan ve içerisinde avlusu ve çeşmesi olan 3 adet mahzenini, Kapan Hanı'nın kapısı yakınındaki dükkanın ¼ hissesini vakfetmiştir. Vakfa erkek evlatlarının yaşça büyük olanı müteveli olacaktır. Müteveli vakfedilen yerleri değeri karşılığında kiraya verecek, gelirinden önce, Mekke'de babasının hayrî olan zevkara, kardeşi Hacı Ebu Bekir Ağa'nın hayratı olan zevkara, kendisinin hayrat ettiği zevkara müteveli tarafından ikişer altın gönderilecektir. Babasının yaptırdığı Yeni Cami ile adı geçen dükkanların tamir ve bakımlarının yapılması ile Yeni Cami avlusuna yaptırdığı muallimhanenin ihtiyaç halinde bakım ve tamirata yapılacak, yıkılması halinde binanın yeniden yapılması sağlanacaktır...” bkz. Yusuf Ilgar, Mustafa Karazeybek, *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri...*, .75.'de naklen Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivleri Defter no. 1988/608.

³²⁴“...Karahisar-ı Sâhib Mütessellimi olan Abdülbâki Ağazade Osman Ağa, mahkemede Müftü Ali Feyzi'yi müteveli tayin ederek şehirdeki Pilâvî Kanlı Mezarı ile komşu olan salhânesinin 31 Ocak 1838 tarihinde vakfetmiştir. Vakfiyede Salhane'nin değeri ile kiraya verileceği ve elde edilen gelir ile Abdi Ağa'nın yaptırdığı Yeni Cami'de hatip ve vâiz olan kimseye verilmekte olan otuz kuruş üzerine salhane gelirinden otuz kuruş daha eklenmesi istenmektedir...” bkz. Yusuf Ilgar, Mustafa Karazeybek, *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri...*, .75.'de naklen Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivleri Defter no. 1759/224.

³²⁵“...Sinan Paşa Mahallesi'nden Hacı Abdülbakizade Osman oğlu İbrahim Bey, mahkemede Yörükzade Ali Efendi'yi müteveli tayin ederek Buğday Pazarı yakınındaki ecdad vakfının arsası üzerindeki sekiz adet dükkanın 31 Ocak 1838 tarihinde vakfederek şöyle şart koşmuştur: Dükkanlar değeri ile kiraya verilecek, gelirinden ecdadının yaptırdığı medrese her kim müderris olursa, önceki ücreti olan 108 kuruşa 252 kuruş daha verilecektir. Gelirden artan parayı müteveli alacaktır. Ecdad vakfına her kim müteveli olursa kendi vakfına da o müteveli olacaktır...” bkz. Yusuf Ilgar, Mustafa Karazeybek, *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri...*, .75.'de naklen Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivleri Defter no. 564.

³²⁶“... Hacı İsmail Mahallesi'nden Nerdübanlızade kerimesi denilmekle müşhur olan Hacı Halil Ağa kızı Emiş Hatun, mahkemeye başvurarak, Mustafa Ağa'yı vasi ve müteveli tayin etmiş; Hacca gittiğinde şayet orada vefat edecek olursa, mal varlığı ile cenazesini kaldırılıp, borçları ödendikten sonra kalan mal varlığının 1/3'ünden 500 kuruşun geliri ile Yeni Cami'de mevlit kandili gecesi mevlit okutulmasını, yeterli miktarda bal alınmasını, mal varlığının 1/3'ünden 500 kuruşun geliri ile her Cuma ve Pazartesi gecelerinde Yasin Suresi okutulması sebebiyle vakfın ruhuna hediye edilmesini, mal varlığının 1/3'ünden 500 kuruşun geliri ile Ramazan'da üç kişiye üç hatim yaptırarak sevabını Hazreti Peygamberin, evlat ve ashab ile tüm müminlerin ve kendi ruhu için hediye edilmesini isteyerek 9 Temmuz 1847 tarihinde vakfetmiştir...” bkz. Yusuf Ilgar,

vakfiyeler caminin onarım ve giderlerini karşılayarak günümüze kadar sağlam bir şekilde gelebilmesini sağlamışlardır.

Yeni Cami Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1956³²⁷, 1979, 1985³²⁸, 2001³²⁹ ve 2011³³⁰ yıllarında restore edilmiştir.

2.1.2.3. Muvakkithane

Mimari Özellikleri

Küllüye avlusunun kuzeydoğu köşesinde yer alan muvakkithane sekizgen bir plan şemasına sahiptir (Çizim:2.6, Fotoğraf:2.92-2.94). Kesme taş malzemeden inşa edilen yapıya avlu cephesinden açılmış kaş kemerli bir kapıyla girilir. Giriş açıklığının üzerinde yuvarlak formda bir boşaltma kemeri yer alır.

Yapının sokağa açılan cephelerinde iki adet düşey dikdörtgen pencere bulunur. Düşey dikdörtgen pencereler içten ve dıştan yuvarlak kemerli nişler içerisine alınmışlardır. İç kısımda pencere ve kapı aralarında kalan kısımlara yuvarlak kemerli nişler yerleştirilmiştir. Muvakkithanenin üzeri beden duvarlarına binen kurşun kaplı kubbeyle örtülmüştür. Yapı günümüzde bayan mescidi olarak kullanılmaktadır.

Süsleme Özellikleri

Yapıda süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Malzeme ve Teknik

İç tarafı tamamen beyaz renkli boyayla sıvanan yapının giriş kapısında ve pencerelerinde mermer malzeme kullanılmıştır. Beden duvarlarında kesme taş örgünün arasında altta bir sıra üstte kapı kemeri hizasında iki sıra tuğla örgü bulunur.

Mustafa Karazeybek, *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri...*, .75.'de naklen Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivleri Defter no. 573.

³²⁷Cami minaresi 1953 yılında yıldırımından zarar görmüş ve 1956 yılında onarılmıştır. Bkz. Ahmet Topbaş, *Yeni Cami...*, Sayı: 545

³²⁸ Cami minaresi, harim ve son cemaat yeri kubbeleri ve beden duvarlarındaki sıvalar onarılmıştır. Bkz. Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 1022-RP001'nolu dosya.

³²⁹ Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 1022-RP002'nolu dosya.

³³⁰ Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 1022-KR003'nolu dosya.

Tarihlendirme

Yapının kitabesi bulunmamaktadır. Ancak Ahmet Topbaş, 1955 yılına kadar yapının giriş kapısı üzerinde bir kitabenin mevcut olduğunu 1957 yılında yapılan bir kontrolde yerinden söküldüğünü söylemektedir.³³¹ Yapının inşa tarihini veren bir kitabenin ya da vakfiye kaydının mevcut olmaması tarihlendirilmesini güçleştirmektedir. Külliye'nin ilk inşasında mevcut olmadığı cami ve medrese ile ilgili vakfiyelerden anlaşılmaktadır. Külliye içerisindeki yapılardan kütüphanenin inşa malzemesi ve tekniği muvakkithane ile benzerlikler göstermektedir. Bu da bize muvakkithane'nin kütüphaneyle beraber M.1904-1905 senesinde ya da aynı yıllarda inşa edilmiş olabileceğini gösterir.

2.1.2.4. Kütüphane

Mimari Özellikleri

Yapı külliye içerisinde, Yeni Camii'nin güneybatısına bitişik vaziyette inşa edilmiştir (Çizim:2.4) Kareye yakın dikdörtgen ölçülerdeki yapının üzeri beşik tonozla örtülüdür.

Avlu zemininden daha yüksek bir kotta olan kütüphane giriş kapısına dört basamaklı çift sıra merdivenle ulaşılır (Fotoğraf:2.95). Giriş kapısı basık kemerlidir.

Kapının kuzeyine düşey dikdörtgen bir pencere açıklığı yerleştirilmiştir. Yapının kuzey ve doğu cephelerinde de basık kemerli birer pencere açıklığı yer alır. Güney cephe sağır bırakılmıştır (Fotoğraf:2.99).

Süsleme Özellikleri

Yapı süsleme elemanları açısından sade bir görünüm arz etmektedir. Pencere kemerlerinin bittiği noktayla beşik tonozun başlangıç kısımları arasında tüm cepheleri kuşatan içi boş kalın bir bordür ve girişin bulunduğu batı cephe ile kuzey cephenin köşelerinde yer alan köşelikler yapıdaki süsleme unsurları olarak ele alınabilir (Fotoğraf:2.98).

³³¹Ahmet Topbaş, *Yeni Cami...*, Sayı:545.

Malzeme ve Teknik

Yapının güney cephesinde kesme taş örgünün arasında düzensiz tuğla dizileri görülür. Diğer cephelerde tamamen kesme taş malzeme kullanılmıştır. Kapı ve pencereler mermer sövelidir. Merdivenlerle ulaşılan kütüphane zeminine kadar olan bölümün dört cephesinde de kesme taş malzeme görülür. Bu bölüm üstteki beden duvarlarıyla yatay bir kuşak vasıtasıyla ayrılır. Kütüphaneyi örten beşik tonoz dış taraftan kurşun kaplıdır.

Tarihlendirme

Kütüphanenin kitabesi kuzey cephedeki pencerenin üzerinde yer almaktadır (Fotoğraf:2.96). On iki satırlık mermer kitabenin³³² okunuşu şu şekildedir:

Topcu-zâde Şeyh Muhammed Hâlid-i Naksbendî
 Hazret-i Ahmed Ziyâdan etdi istiksâb-ı nûr
 Bu havâlide ederken nesr-i envâr-ı tarîk
 Ser'î-pâk-i Mustafâya hizmet etdi bîkusûr
 Sa'y-i bî-hemtâsına bu medrese oldu delîl
 Himmet-i kudsîyesiyle bu binâ etdi zuhûr
 Bir kitab-ihâne dahî yaptı bu yerde ol kerîm
 Mazhar-ı sırr-ı hadîs-ı "men benâ li'llâh" olur
 Söyledi târîh-i cevher Mustafa Fevzî ana
 Eyle istimdâd-ı ervâh-ı mesâyih bâhuzûr.
 Böyle hizmet nezd-i Mevlâna kabûl olmaz mı hiç
 Ehl-i dîl var bu su'âli 'Adn'e git Rıdvân'a sor.

H.1322/M.1904-1905.

Yapı 2007 ve 2011³³³ yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir.

³³²Kitabenin okunuşu için bkz. Ahmet Topbaş, *Yeni Cami...*, Sayı: 547.; Orhan Altuğ, *Afyonkarahisar Yapı Kitabelerinde...*, s.118-119.; Yusuf Ilgar, Mustafa Karazeybek, *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri...*, .73-74.

³³³Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 1022-KR003'nolu dosya.

2.1.2.5. Hamam

Mimari Özellikleri³³⁴

Külliyenin kuzeydoğusunda, Yeni Hamam Caddesi ile Keçepazarı Caddesi'nin kesiştiği köşede yer alan yapı doğu batı doğrultuda dikdörtgen bir alanın üzerine çifte hamam olarak inşa edilmiştir (Çizim:2.7). Yapının doğu ve güney cephelerinin önünde son yıllarda dükkanlar inşa edildiği için bu kısımlar dışarıdan görülememektedir (Fotoğraf:2.100).

Hamamın erkekler kısmına güney cephede açılmış dar bir kapıyla girilmektedir. Kareye yakın ölçülerde olan mekan 1970'li yıllarda orijinalinin üzerine inşa edilmiştir. Bu bölümün ortasında sekizgen bir havuz yer almaktadır. Mekanın cephelerinde tuğla duvarlarla ayrılmış sekiz adet soyunmalık bölümü yer almaktadır. Batı cephenin kuzeye yakın bölümünde açılan bir kapıyla hamamın ılıklik kısmına geçilmektedir.

Ilıklık mekanı üç bölüme ayrılmıştır. Girişten sonra ulaşılan kısım ile kuzeyindeki kısım doğu batı doğrultulu dikdörtgen bir alanı kaplamaktadır. Bu bölümlerin üzeri çapraz tonozlarla örtülmüştür. Bu mekanların batısında yer alan üçüncü bölüm kareye yakın ölçülerdedir ve üzeri kubbeyle örtülmüştür. Bu bölümün güney duvarı yuvarlak kemerli bir nişle genişletilmiştir. Mekanın kuzeyinde seki bulunur.

Girişten sonra ulaşılan çapraz tonoz örtülü mekanın güney cephesindeki kapıyla traşlık ve hela bölümlerine ulaşılmaktadır. Kuzey-güney doğrultulu dikdörtgen mekanların üzerleri çapraz tonozlarla örtülüdür. Ilıklık bölümünün üzerine örten kubbe ve tonozlarda aydınlık fenerleri yer almaktadır. Mekanın batı duvarının ortasına açılan kemersiz bir kapıyla sıcaklık bölümüne geçilir.

Sıcaklık mekanı üç eyvanlı, dört köşe halvetli bir plan şeması arz etmektedir. Mekanda sekizgen göbek taşının bulunduğu orta kısmın üzeri kubbeyle örtülmüştür. Kubbe yüzeyinde aydınlık fenerleri bulunur. Orta mekana kuzey, güney ve batı yönlerden açılan eyvanların üzerleri çapraz tonozlarla kapatılmıştır. Çapraz tonozların yüzeylerinde aydınlık fenerleri bulunur.

³³⁴ Yeni Hamam'nın giriş kapıları kitli olduğu için içerisine girilememiştir. Bu suretle Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivindeki bilgilerle ve yapının planı üzerinden mimari tarif yapılmıştır.

Mekanın dört köşesine yerleştirilen halvet odalarının göbeğe açılan cepheleri pahlanmıştır. Pahlı cephelerin ortalarına açılan kapılarla halvetlere geçiş sağlanır. Kuzeybatı, kuzeydoğu ve güneydoğu köşelerdeki halvet odaları kare ölçülerde, güneybatı köşedeki oda dikdörtgen ölçülerdedir.

Kuzeybatı köşedeki halvet odasının batısında su deposuna açılan demir parmaklıklı bir pencere yer almaktadır. Odanın dört cephesinde bir basamak yükseklikte oturmalık sekileri bulunur. Bir kurnası bulunan halvetin kuzey cephesine sivri kemerli bir niş yerleştirilmiştir.

Kuzeydoğu köşedeki halvet odasında kuzey duvarının ortasında bir kurna mevcuttur. Odanın dört cephesinde zeminden bir basamak yükseklikte oturma sekileri mevcuttur.

Güneydoğu köşedeki halvet odası diğer iki odayla aynı özellikler gösterir. Güneybatı köşedeki oda plan itibarıyla diğer üç odadan farklıdır. Kuzey-güney doğrultulu dikdörtgen bir alanı kaplayan odanın kuzey duvarının ortasında sivri kemerli bir niş yer almaktadır.

Halvet odalarının üzerleri kubbelerle kapatılmıştır. Kubbelerin yüzeylerinde aydınlık fenerleri yer alır.

Köşe halvetlerinin aralarında yer alan eyvanlarda zeminden bir basamak yükseltilmiş oturmalık sekileri mevcuttur. Eyvanların her birinde birer kurna yer alır.

Hamamın kadınlar kısmına kuzey cephenin doğu ucuna yakın bir yerde açılan kapıyla girilir. Soğukluk bölümünün ortasında sekizgen bir havuz yer almaktadır. Mekanın dört cephesinde yaklaşık 0.75 cm. yükseklikte, 1.50 cm. genişlikte ahşaptan oturma sekileri bulunur. Sekiye üç yönde üçer basamaklı merdivenlerle çıkılır. Soğukluk bölümünün üzeri betonarme bir örtüyle kapatılmıştır. Mekanın ortasındaki havuzun üstünde kırma çatılı, dikdörtgen tabanlı bir açıklık yer alır. Soğukluğun batı duvarının ortasındaki kapıyla ılıklik bölümüne ulaşılır.

Ilıklık mekanı iki bölümden meydana gelmiştir. Kuzey-güney doğrultulu dikdörtgen mekanlar aralarındaki basık kemerli bir kapı ile birbirine bağlanırlar. Girişten

sonraki ilk mekanın kuzey duvarında yaklaşık 0.75 cm. yüksekliğinde, 1.50 cm. genişliğinde bir seki yer almaktadır. Güney cephesinde traşlık ve hela kısımları bulunur. Birinci bölümün batı cephesindeki basık kemerli kapıyla geçilen ikinci bölümün güney ve kuzey cephelerinde benzer ölçülerde sekiler yer alır. Ilıklık bölümü mekanlarının üzerleri beşik tonozlarla kapatılmıştır. Tonozların yüzeylerinde aydınlık fenerleri yer alır. Ilıklığın batı cephenin kuzey ucuna yakın yerde açılmış olan yuvarlak kemerli kapıyla sıcaklık bölümüne ulaşılır.

Kadınlar bölümünün sıcaklık mekanı erkekler bölümüne göre daha düzensiz bir plan şeması arz eder. Girişten sonra ulaşılan kareye yakın ölçülerdeki orta bölümün üzeri kubbeyle örtülmüştür. Kubbenin yüzeyinde aydınlık fenerleri bulunur. Kubbe, doğuda, güneyde ve batıda kemerlere, kuzeyde duvara oturtulmuştur. Orta mekanın kuzeyinde ve batısında eyvan biçimli, güneyinde küçük bir niş şeklinde yıkanmalık bölümleri bulunur. Kuzeydeki eyvanın batı ve doğu duvarındaki kapılarla halvet odalarına ulaşılır. Eyvanın kuzeyinde oturma sekisi ve bir adet kurna bulunur. Bu kısmın üzeri yüzeyinde aydınlık fenerleri bulunan kubbeyle örtülmüştür. Eyvanın doğusundaki oda doğu-batı doğrultulu dikdörtgen bir alanı kaplar ve üzeri çapraz tonozla örtülmüştür. Tonozun yüzeyinde aydınlık fenerleri yer alır. Odanın kuzey cephesinde iki, doğu cephesinde bir kurna bulunur. Kurnaların bulunduğu cephelerde sekiler mevcuttur. Batıdaki oda kare ölçülerdedir. Bu odada batı ve kuzey cephelerde birer kurna yer alır. Odanın üzeri yüzeyinde aydınlık fenerleri bulunan kubbeyle örtülmüştür.

Orta bölümün batısındaki eyvan, güney duvara daha yakın olan dikdörtgen kesitli bir fil ayağı ile iki bölüme ayrılmıştır. Bu bölümün kuzeyinde ve güneyinde birer, batısında iki kurna mevcuttur. Fil ayağının kuzeyinde kalan bölüm kubbeyle, güneyinde kalan bölüm beşik tonozla örtülmüştür. Örtü elemanlarının yüzeylerinde aydınlık fenerleri yer alır.

Hamamın su deposu erkekler kısmının batı cephesinin tamamını ve kadınlar kısmının batı cephesinin küçük bir bölümünü kuşatmaktadır. Bu bölümün üzeri beşik tonozla örtülüdür.

Hamamın güney cephesinin önünde son yıllarda inşa edilmiş olan bir tuvalet mekanı yer almaktadır. Erkekler kısmına girişi sağlayan kapı bu mekanın içerisinde kalmıştır. Aynı şekilde kadınlar kısmına girişi sağlayan kapının önünde de dükkanlar yer almaktadır.

Süsleme Özellikleri

Yapı üzerinde süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Malzeme ve Teknik

Yapı moloz taş malzeme ve aralara atılan tuğla hatıllarla almaşık teknikte inşa edilmiştir. Duvarlarda yer yer kesme taş malzeme görülür. Örtü elemanları dıştan betonarmeyle kaplanmıştır. Erkekler ve kadınlar kısmının doğusundaki soyunmalık mekanları betonarme malzemedir yapıdır. Oldukça harap vaziyette olan hamamın iç kısmında sıvalar dökülmüştür.

Tarihlendirme

Külliye yapılarının kuzeydoğusunda, külliye kuzeyinden geçen sokağın karşı tarafında yer alan yapı plan şeması itibariyle Osmanlı Hamam Mimarisi'nde sıklıkla karşılaştığımız haçvari düzende sıcaklığa sahip yapıların özelliklerini yansıtır. İnşa kitabesi ve vakfiyesi bulunmayan yapı külliye yapılarına yakın bir konumda bulunur. Bu da hamamın Yeni Camii ile aynı senelerde yani 18. yüzyılın başlarında inşa edilmiş olabileceğini ya da cami inşasından daha sonraları külliyeye eklenmiş olduğunu akla getirmektedir.

Yeni Hamam'ın her iki bölümünün soyunmalıkları 1970'lerde yeniden yapılmıştır.³³⁵ Hamamın restorasyonu ile ilgili Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivlerinde 1987³³⁶, 1989³³⁷ ve 1992³³⁸ yıllarında düzenlenmiş raporlar bulunmaktadır. Raporlarda hamamın cephelerinin, iç mekanlarının, örtü sisteminin, külhanının ve su deposunun onarılması gerektiği zikredilmektedir. Ancak henüz bir restorasyon yapılmamıştır.

³³⁵ Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 1088-RP001'nolu dosya.

³³⁶ Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 1088-RP005'nolu dosya.

³³⁷ Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 1088-RP001'nolu dosya.

³³⁸ Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 1088-RP002'nolu dosya.

2.1.3. Şanlıurfa Rızvaniye Külliyesi

Fotoğraf No:2.102-2.137

Çizim No:2.8,2.80

İnceleme Tarihi:14.02.2012-17.02.2012

Bulunduğu Yer: Şanlıurfa il merkezinde, Gölbaşı Mahallesiinde, Halilü'r-Rahman Gölü'nün (Balıklı Göl) kuzey kenarında yer almaktadır.

Tarihlendirme: Külliye yapılarından cami ve medresenin kitabeleri mevcuttur. Cami giriş kapısı üzerindeki inşa kitabesinde, caminin H.1129/M.1716-1717 yılında Urfa-Rakka Valisi Rızvan Ahmet Paşa tarafından yaptırıldığı yazmaktadır. Medrese derslane mekanındaki kitabede inşa tarihi olarak H.1139/M.1726-1727 yılı yazmaktadır. Medrese de dönemin Urfa-Rakka Valisi Rızvan Ahmet Paşa tarafından yaptırılmıştır.

Yaptıran: Urfa-Rakka Valisi Rızvan Ahmet Paşa

Mimarı: Bilinmiyor

2.1.3.1. Genel Düzen

Rızvaniye Külliyesi Halilü'r-Rahman Gölünü'nün kuzey kenarında cami ve camiye üç yönden kuşatan medrese hücrelerinden meydana gelmektedir (Çizim:2.8). Külliye avlusunun ortasında havuz yer alır. Külliye ait üç vakfiye düzenlenmiştir. Vakfiyelerde külliye yapılarından bahsedilirken cami, medrese, kütüphane, hamam, havuz ve dükkanların isimleri geçmektedir. Hamam ve dükkanlar günümüze ulaşamamıştır. Kütüphanenin yeri bugün kesinlik kazanmamıştır. Medresenin vakfiyesinde kütüphanenin derslane muttasılinda bulunduğu ifade edilmektedir. Bu bilgiye dayanarak kütüphanenin derslane mekanının yanındaki hücrelerden birisi olduğu düşünülebilir. Günümüzde derslane yanındaki mekanların tamamen yenilenmiş olması kütüphanenin yeri konusunda kesin bir fikir sahibi olmamızı engellemektedir.

Külliye yapılarından günümüze ulaşabilen cami ve medrese doğu-batı doğrultulu dikdörtgen bir avlu etrafında dizilmişlerdir. Avlunun güneyinde doğu-batı doğrultulu dikdörtgen bir plan özelliği gösteren cami yer alır. Camiyi üç yönden "U" şeklinde kuşatan medrese odaları avlunun diğer cephelerini oluşturur.

Külliye avlusuna güneydoğu köşesinde yer alan bir taçkapıdan girilir (Fotoğraf:2.103). Avlu doğu cephesinden hafif içerlek olan taçkapıda basık kemerli esas açıklığı sivri kemerli alınlık şeklinde bir niş içerisine alınmıştır. Kapının zeminden tavana kadar tamamen renkli taşlarla oluşturulduğu görülür. Kahverengi ve siyah taşların nöbetleşe dizilimleriyle oluşturulan kompozisyonlar taçkapının tümünde hakimdir. Esas kapı açıklığının basık kemerinde siyah ve kahverengi taşlarla oluşturulan palmet dizileri bulunur. Kapıyı boydan boya kaplayan taş sıraları kapı açıklığını kuşatan sivri kemerin üzengi taşına kadar düz olarak devam etmektedir. Kemer alınlığında ortadaki yarım yuvarlak şekilli panonun hemen üstünde başlayan kompozisyon kapının alt tarafındakinden daha farklı bir anlayışla ele alınmıştır. Yarım yuvarlak panoyu merkez alan ve yukarıya doğru giderek açılan yelpaze biçimindeki ışınlar sivri kemere ulaştıktan sonra yere paralel olarak devam etmektedirler. Kapı alınlığındaki yarım yuvarlak panonun içerisinde rumi ve palmetlerden oluşan bitkisel bir kompozisyon bulunur. Kapının iki yanında zarif gömme sütunceler yer alır. Sütuncelerin üstlerine kare kesitli sütun başlıkları yerleştirilmiştir. Dış tarafta giriş açıklığının iki yanında zeminden 20 cm. yükseklikte kare kesitli iki oturma yeri bulunur.

Taçkapıdan sonra üzeri beşik tonozla örtülü bir koridorla avluya ulaşılır. Dikdörtgen şeklindeki avlunun ortasında kare kesitli bir havuz yer alır. Avlu zemini dikdörtgen ölçülerde düzgün kesme taşlarla kaplanmıştır. Avlunun kuzey, batı ve doğu cepheleri tamamen medrese hücreleriyle kuşatılmıştır. Güney cephenin ortasında cami yer alır. Caminin iki yanındaki boşluklarda beş sıra kemer gözlü düzenlemeler bulunur. Kare kaideler üzerine bindirilen yuvarlak kesitli zarif mermer sütunların taşıdığı yuvarlak kemerlerle oluşturulan kemer dizileri camiyle medresenin güneydoğu ve güneybatı hücrelerini birbirine bağlar. Yuvarlak kemerlerin her birinin kilit taşı hizasında beş dilimli sarkıtlar bulunur. Kemerlerin üzeri yan yana dizilmiş üç dilimli çıkıntılarla taçlandırılmıştır. Caminin iki yanında beşer gözle göle açılan birimlerin orta gözlerinden merdivenlerle su seviyesine inilir. Güney cephe cami ve iki yanındaki kemer dizileriyle bir bütünlük oluşturur. Caminin iki yanındaki simetrik dizilerle külliye balıklı göle açılır.

2.1.3.2.Cami

Mimari Özellikleri

Rızvaniye Cami, Bizans devrine ait St. Thomas Kilisesi'nin yerine inşa edilmiştir.³³⁹ Külliye avlusu güney cephesinin ortasında yer alan yapı, doğu-batı doğrultuda dikdörtgen bir alan üzerinde konumlandırılmıştır. Dikdörtgen planlı yapıda harimin üzeri mihraba paralel üç kubbe ile örtülmüştür. Harimin kuzeyinde üç gözlü son cemaat yeri bulunmaktadır (Fotoğraf:2.108). Son cemaat yeri revağı doğu ve batı uçlarda birer yarım kubbeyle yanlara doğru genişletilmiştir. Harimin kuzeydoğu köşesinde kare kaide üzerine yükselen çokgen gövdeli, tek şerefeli minare bulunur.

Caminin iç mekanına kuzey cephenin ortasında yer alan taçkapıdan geçilir (Fotoğraf:2.112). Taçkapı, külliye girişi sağlayan avlunun güneydoğusundaki kapıyla benzer özellikler göstermektedir. Basık kemerli esas giriş açıklığı sivri kemerli bir niş içerisine alınmıştır. Taç kapıyı en üstten kaş kemerle sınırlandırılmış bir profil kuşağı çevreler.

İç mekan, mihraba paralel üç kubbeyle örtülüdür (Fotoğraf:2.119). Kubbelere mihrap cephesindeki gömme ayaklara ve giriş cephesinde konsol çıkıntılara atılan sivri kemerler üzerine bindirilmiştir. Kubbelere geçişte iç taraftan pandantifler, dış taraftan sekizgen kasnaklar kullanılmıştır. Orta kubbeğe geçiş sağlayan pandantiflerin içlerinde mukarnas dizileri bulunur. Kubbe etekleri ikişer sıra profil arasına yerleştirilen sivri kemerli sağır niş dizileriyle hareketlendirilmiştir.

Kuzey cephesinin karşısında güney duvarın ortasında yer alan mihrap nişi sivri kemerli mukarnaslı bir kavsaraya sahiptir (Fotoğraf:2.123). Mihrabın kavsara kısmı sivri kemerli alınlık şeklinde bir niş içerisine alınmıştır. Mihrap, kapılarda olduğu gibi renkli taş işçiliğiyle dikkat çeker.

Mihrabın iki yanında Bursa kemerli iki is kanalı bulunur. Mihrap yüzeyindeki renkli taş süsleme kompozisyonu is kanallarında kesintiye uğramadan devam ettirilmiştir. Benzer

³³⁹A. Cihat Kürkcüoğlu, *Şanlıurfa Camileri*, Şanlıurfa Kültür, Eğitim, Sanat ve Araştırma Vakfı, Ankara, 1993, s.44.

bir durum Gaziantep Hüseyin Paşa Camii³⁴⁰’nde karşımıza çıkar. Ancak o camide mihrabın iki yanında is kanalları yerine düşey dikdörtgen pencereler bulunur. Bu ayrıntı haricinde Hüseyin Paşa Cami mihrap cephesindeki süslemeler, kompozisyon, taş renkleri ve kullanım alanları açısından Rızvaniye Cami ile oldukça benzemektedir.

Mihrabın batısındaki köşk biçimli minbere harimin güney duvarının içine yerleştirilmiş olan merdivenlerle ulaşılır (Fotoğraf:2.125). Minberin köşk kısmı kademeli profillerle oluşturulan dört sütun üzerine atılmış basık kemerlerin taşıdığı içten kubbe dıştan külah şeklinde örtüden meydana gelmiştir. Bu kısım duvara bitişik cephe hariç basık kemerlerle üç yöne açılmaktadır. Örtüyü taşıyan ayaklardan ikisi bağımsız ikisi harimin güney duvarına bitişik vaziyettedir. Ayaklar kare kesitli kaideler üzerine yükselir. Sivri külahın yüzeyinde palmet ve dallardan oluşan bitkisel bir kompozisyon yer alır. Minber korkuluğu altta ve üstte burmalı silmelerle sınırlandırılmıştır. Korkuluk yüzeyinde ortada yan yana dizilmiş altıgenlerden ve üstte ve altta altıgenlerin oluşturduğu geometrik unsurlardan müteşekkil bir kompozisyon bulunmaktadır.

Cami iç mekanı, giriş cephesinde alt sırada iki yandaki kubbelerin altlarına denk gelecek kısımlarda simetrik yerleştirilmiş ikişerden dört, üst sırada kapı üstünde bir pencere; güney cephede alt sırada yine iki yandaki kubbelerin altlarına denk gelecek kısımlarda ikişerden dört, üst sırada mihrap üstünde bir pencere; doğu cephede, altta iki, üstte bir pencere ve batı cephede, altta üç, üstte bir olmak üzere toplam on dokuz pencereyle aydınlatılmaktadır.

Mihrap cephesindeki pencereler iç taraftan sivri kemerli nişler içerisine alınmışlardır. Dış tarafta mihrabın doğusundaki iki pencereden mihraba yakın olanı üç dilimli kemerli niş içerisine, uzak olanı sivri kemerli niş içerisine alınmıştır. Mihrabın batısındaki iki pencerede de tam tersi bir durum söz konusudur. Bu cephenin üst sırasındaki pencereler içten ve dıştan düşey dikdörtgen bir forma sahiptirler.

Diğer cephelerdeki pencerelerden alt sırada olanlar içten sivri kemerli nişler içerisine alınmış olup; dıştan sade, dikdörtgen formda bırakılmışlardır. Üst sıradaki pencereler ise içten ve dıştan düşey dikdörtgen forma sahiptirler. Üst sıradaki pencereler alt sıradakilere göre daha küçük boyutludurlar. İç mekanı aydınlatan bütün pencereler ahşap çerçevesindedir.

³⁴⁰Bkz. Katalog no: 2.1.5.2.

Harim giriş cephesinde, kapının üstünde ahşap bir mahfil yer alır. Mahfile kapının batısında beden duvarının içine yerleştirilmiş merdivenlerden çıkılır.

Harimin kuzeyinde yer alan son cemaat yeri revağı; ortada iki sütuna, yanlarda gömme sütunlara ve duvarlara atılan sivri kemerler üzerine bindirilen üç kubbeyle örtülmüştür (Fotoğraf:2.110). Kubbeleri taşıyan sivri kemerler demir gergilerle kuvvetlendirilmiştir. Revak doğu ve batıda birer yarım kubbeyle genişletilmiştir. Kubbeleri taşıyan bağımsız sütunların malzemesi siyah mermerdir. Sütunlar kare kesitli içbükey kaideler üzerine bindirilmiştir. Sütun başlıklarında da içbükey dört köşe form görülür. Başlıkların her köşesinde birer damla motifi yer alır. Başlıkların sütunlarla birleştikleri kısımlarda taş bilezikler bulunur. Duvarlara gömülü olan sütunların malzemesi beyaz mermerdir. Bu bölümdeki sütunlar kare kesitli kaideler üzerinde yükselirler ve üstlerinde köşeleri pahlı iki dilimli sütun başlıkları bulunur. Revağı örten kubbelere geçişte pandantiflerden yararlanılmıştır. Doğu ve batı uçlardaki yarım kubbelerin geçiş öğeleri mukarnas dolgularıyla hareketlendirilmiştir. Son cemaat yeri revağı iki tarafına eklenen yarım kubbelerle birlikte harimin doğu ve batı duvarlarıyla aynı hizaya getirilmiştir. Bu kısımlarda düşey dikdörtgen pencereler yer alır. Revağı örten üç kubbeden ortadakinin altında denk gelen kısımda zemin diğer kısımlara göre daha alçak tutulmuştur. Bu suretle girişin doğu ve batısındaki kısımlar birer seki görünümü arz ederler. Revağın avluya bakan cephesinde kemerlerin üstünde iki adet çörten yer alır. Revak kubbelerini taşıyan kemerlerde iki sıra kaval silme dizileri yer alır. Kemer kilit taşlarının yüzeylerinde yelpaze şeklinde motifler bulunur.

Camının minaresi harimin kuzey doğusuna bitişik vaziyette inşa edilmiştir (Fotoğraf:2.109). Minare kare kaideli, çokgen gövdeli ve tek şerefelidir. Minareye giriş son cemaat yeri revağının doğusundaki pencerenin güneyine açılan bir kapıyla sağlanır. Kare kaideyle pabuç kısmı arasında kalın bir profil kaideyi sınırlar. Pabuçun yüzeylerinde üç dilimli kemerli nişler bulunur. Kemerler üst tarafta birer palmet motifli tepeliklerle son bulurlar. Pabuç üzerinde yükselen çokgen gövdeyi şerefe altlığı seviyesinde iki sıra palmet dizisi kuşatır. Bunun dışında sade bir görünüm arz eden gövdede belirli aralıklarla mazgal pencereler açılmıştır. Dört cephede açılan pencereler yuvarlak kemerli mukarnas kavsaralı nişler içerisine alınmışlardır. Gövdeden şerefeye dört sıra mukarnas dolgulu bir altlıkla geçilir. Şerefe altlığıyla gövde arasında üç sıra kademeli bir silme yer alır. Altlık kısmı iki sıra silmeden oluşan kornişle sonlandırılmıştır. Onkigen şerefe, iç içe geçirilmiş

altıgenlerin süslediği bir korkuluğa sahiptir. Petek kısmı silindirik ve üç sıra silmeyle son bulur. Minare en üstte sekizgen pramidal bir külahla sonlanır.

Rızvaniye cami günümüzde sağlam durumdadır ve ibadete açıktır. Yapının banisi olan dönemin Urfa-Rakka Valisi Ahmet Paşa'nın sert karakterli bir yapıya sahip olması ve inşaat çalışmaları esnasında da işçileri sıkı çalıştırmamasından dolayı, halk arasında yapıya "Zulumiye Cami" de denilmektedir.³⁴¹

Süsleme Özellikleri

Rızvaniye Cami bünyesinde barındırdığı süsleme unsurlarıyla dikkat çekmektedir. Camide tezyinat unsurları taçkapı, ahşap kapı kanatları, mihrap, mihrabın iki yanındaki is kanalları, kadınlar mahfili tavanı ve son cemaat yeri revağında zemininde yoğunlaşmıştır.

Avlu giriş kapısında olduğu gibi camiye girişi sağlayan cümle kapısında da siyah ve açık kahverengi taşların nöbetleşe dizilimleriyle oluşturulmuş renkli taş işçiliği görülür. Basık kemerde siyah taşlarla meydana getirilmiş yan yana kum saati motiflerinden oluşan bir kompozisyon yer alır. Kum saatlerinin aralarındaki beyaz alanlar baklava dilimi şeklini almışlardır. Basık kemerin iki köşesine siyah üçgenler yerleştirilmiş böylece köşeler dikdörtgene tamamlanmıştır. Sivri kemerli nişin altına, kapı alınlığına caminin inşa kitabesi yerleştirilmiştir. Onbeş ayrı pano halinde düzenlenen otuz satırlık kitabede mermer üzerine kabartma yazılar bulunur. Kitabe panoları alınlığın yukarıya doğru daralan formu üzerine alt alta dört sıra halinde yerleştirilmişlerdir. En üstteki sıra yan yana üç panodan diğerleri dörder panodan meydana gelir. En altta da küçük bir kartuş içerisine alınmış inşa tarihi kısmı bulunur. Her bir pano yatay dikdörtgen formdadır. Dikdörtgenlerin kısa kenarları sivri üçgenler yapacak şekilde düzenlenmiştir. İnşa kitabesiyle sivri kemerin arasında kalan üçgen boşluğa palmet ve rumi motifleriyle doldurulmuş üçgen bir süs kartuşu yerleştirilmiştir.

Taçkapı boydan boya renkli taş sıralarıyla bezelidir (Fotoğraf:2.112). Kapı zemininden itibaren açıklığın iki yanından yukarıya doğru çıkan yere paralel renkli taş dizileri sivri kemerli nişin üzenği taşına kadar devam eder. Benzer uygulama avlu giriş kapısında da görülür. Ancak burada alınlığın tamamını inşa kitabesi kapladığı için sivri

³⁴¹A. Cihat Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa Camileri...*, s.44.

kemerin üzenği seviyesinden yukarıya doğru giderek açılan yelpaze biçimindeki ışınlar kemer üzerinden başlatılmıştır. Renkli taş dizileri taçkapı kütesini üç yönden kuşatan kaş kemerli silmelerde de bölünmeden devam ederler. Kapının iki yanında zarif gömme sütunceler yer alır. Sütunce gövdeleri, birbirine on beş düğüm halinde sarılmış yılan figürleriyle bezenmiştir. Kare kesitli, profilli sütun başlıkları çiçek motifleriyle süslenmiştir. Taçkapıyı kaplayan renkli taş dizileri iki yanda son cemaat yeri revağının orta kubbesini taşıyan sütunların hizalarına kadar devam eder. Bu durum kapının cami kuzey cephesinde oldukça anıtsal bir görünüm kazanmasına vesile olmuştur.

Taçkapının ahşap kapı kanatları da süsleme açısından oldukça önemlidir. Yapıldığı dönemden günümüze kadar gelebilmiş olan kanatlarda, panolar içerisine yerleştirilmiş natüralist çiçek motifleri yer alır (Fotoğraf:2.115-2.118). Her iki ahşap kanatta da benzer bir kompozisyon görülür. Beş bölüm halinde düzenlenmiş olan panolar ahşap üzerine kalemişi tekniğinde süsleme bantlarıyla kuşatılırlar. En üstte kare ölçülerde yan yana iki pano bulunur. Bu panoların içleri alttaki yarım çiçeklerin üzerinden çıkan ve tüm kare yüzeyine yayılan natüralist lale, karanfil ve çiçek motifleriyle doldurulmuştur.

İkinci sıradaki panolar düşey dikdörtgen ölçülerdedir. Daha büyük ölçekli olan bu panolarda yukarıdaki kompozisyona benzer bir süsleme yer alır. Panonun zemininin ortasına yerleştirilmiş armudi formda gövdesi olan ince boyunlu geniş ağızlı bir vazodan çıkan oldukça grift dalların uçlarında natüralist karanfil ve çiçek motifleri yer alır. Vazo gövdesinin yüzeyine palmet motifi yerleştirilmiştir. Vazonun ortasından yukarıya doğru kırılmadan çıkan dalların üstündeki karanfiller kompozisyonun üst bölümünü oluşturur. Yanlardan çıkan dallar çiçeklerin ağırlığından ötürü yumuşak bir biçimde kıvrılarak aşağı doğru eğilirler. Bu kısımda kıvrık dalların uçlarında aşağı doğru bakan lale motifleri bulunur. Dalların uçlarındaki çiçek ve lale motiflerinden başka aralara küçük boyutlu natüralist çiçek motiflerinin serpiştirildiği görülmektedir. Ahşap üzerine kazıma tekniğiyle yapılan beş kollu çiçekler, gül motifleri ve lale motifleri oldukça başarılıdır. Düşey dikdörtgen panoyu bir çerçeve kuşatır. Çerçevenin içerisi kırmızı, mavi ve sarı gibi canlı renklerle yapılmış stilize bitki ve kıvrık dal motifleriyle doldurulmuştur. Kapının diğer kanadındaki panoda da aynı durum söz konusudur.

Yan yana iki kareden oluşan üçüncü bölümde de ilk bölümde olduğu gibi alttaki yarım çiçeklerin üzerinden çıkan natüralist çiçek ve yaprak motifleri yukarıya doğru yayılarak tüm kare yüzeyini kaplamaktadır.

Dördüncü bölümde yine dikey dikdörtgen bir pano yer alır. Bu panoda ikinci bölümden farklı olarak kabartma teknikli kıvrık dal, rumi ve palmet motifleri yer almaktadır. Merkezde altlı üstlü iki palmet motifinden yayılan grift kıvrık dallar dikdörtgen panonun tüm yüzeyini kaplar. Panonun etrafında içerisi kırmızı, mavi ve sarı gibi canlı renklerle yapılmış stilize bitki ve kıvrık dal motifleriyle doldurulan bir çerçeve bulunur.

En alta, birinci ve üçüncü sıradaki yan yana iki kare şeması tekrarlanmıştır. Bu kısımda bir üst panoda olduğu gibi palmet, rumi ve kıvrık dallardan oluşan bir kompozisyon tercih edilmiştir. Dikey dikdörtgen panolar karelere göre daha büyük boyutludurlar ve etraflarında kalemışı süslemenin bulunduğu çerçeveler yer alır.

Kanatların üst kısmında vazodan çıkan natüralist lale, karanfil, gül ve çiçek motifleri tasvir edilirken alt bölümdeki iki sırada klasik devrin süsleme unsurları olan rumi, palmet ve kıvrık dal gibi motifler tercih edilmiştir. Sağ taraftaki kanadın ucunda burmalı sütunce şeklinde bir kısım bulunur. Sütuncenin üstünde, altında ve ortasında altlı üstlü lale motifleri yer alır. Lalelerin ortalarına natüralist çiçek motifleri yerleştirilmiştir.

Mihrapta mukarnaslı kavsara haricinde kalan tüm yüzeyler kahverengi ve beyaz renkte taşların nöbetleşe dizilimleriyle süslenmiştir. Beş kenarlı mihrap nişi üç yönden üç sıra düz silmeyle çevrelenmiştir. Dokuz sıra mukarnas dolgusundan meydana gelen kavsaranın ikinci ve dördüncü sıralarında aşağıya doğru sarkıtlar bulunur. Kavsarayla altlığın birleştiği kısımda istiridye kabuğu şeklinde diziler yer alır. Altlık yedişer sıra siyah ve kahverengi zik zak dizileriyle bezenmiştir. Kavsarayı kuşatan sivri kemerli alınlığın kemer yüzeyinde siyah ve kahverengi taşlar ışınal olarak yukarıya doğru yayılırlar. Nişin iki tarafında gömme sütunceler yer alır. Sütuncelerin yüzeylerinde de iki renkli taş işçiliği uygulanmıştır. Sütuncelerin üstlerindeki sütun başlıkları alta ve üstte burmalı silmelerle sınırlandırılmıştır. Pembe renkte sütun başlıklarının yüzeylerinde vazodan çıkmış natüralist çiçek ve yaprak motifleri yer alır. Kabartma tekniğinde işlenmiş motifler giriş kapısındaki kompozisyona göre daha sade tutulmuştur. Üst tarafta üç sıra kademeli profille

sınırlandırılan mihrap en üstte yüksek kabartma tekniğinde işlenmiş palmet sıralarıyla taçlandırılmıştır.

Mihrabın iki yanındaki is kanallarında da renkli taş işçiliği görülür. İis kanallarının üzerlerinde mihrap tacı seviyesinde iki dairesel rozet bulunur. Bu rozetlerden batıdaki altı kollu yıldız ve altıgenlerden doğudaki yuvarlak etrafında dizilmiş palmetlerden oluşturulmuştur. Mihrap nişi ve is kanallarının yüzeylerini kaplayan renkli taşlar ortadaki kubbenin bindiği gömme ayaklara kadar devam eder. Böylece güney cephede sadece mihrap değil orta kubbenin altı tamamen renkli taşlarla bezenmiştir.

Harimde giriş kapısının üstünde yer alan ahşap mahfilin alt kısmında çıtalarla oluşturulmuş geometrik bir kompozisyon bulunur (Fotoğraf:2.126). Tavanın merkezindeki ongen göbek palmet dizilerinden oluşan altıgen bir çerçeve içerisine alınmıştır. Palmet dizileriyle çevrelenen ongen göbeğin etrafında iç içe geçirilen üçgenlerin meydana getirdiği geometrik kompozisyon tavan tüm yüzeyine yayılır. Üçgenlerin içlerinde kırmızı, lacivert, kahverengi ve yeşil renklerde stilize kıvrık dal, rumi, palmet ve çiçek motiflerinden oluşan bitkisel kompozisyonlar bulunur.

Son cemaat yerinde giriş aksında yer alan alçak tutulan kısmın zemini renkli taş karolarla oluşturulmuş geometrik bir kompozisyonla süslenmiştir. Kompozisyonun merkezinde beyaz renkte sekiz kollu bir yıldız motifi yer alır. Yıldız motifi dört taraftan siyah çerçeveli dört kareyle çevrelenmiştir. Karelerin içlerinde pembe renkli blok taşlar bulunur. Kompozisyonun merkezini oluşturan siyah çerçeveli kareler dört sıra çerçeveyle kuşatılmıştır. Birinci sıra pembe, ikinci sıra gri, üçüncü sıra siyah ve son sıra gri renkte taşlarla oluşturulmuştur. Bu düzenleme kapı önünde siyah taşlı tek bir sırayla son bulur.

Malzeme ve Teknik

Rızvaniye Cami inşa malzemesi düzgün kesme taştır. Külliyyeye girişi sağlayan kapıda, harim giriş kapısında, mihrapta ve son cemaat yeri revağı zemininde renkli taş malzeme kullanılmıştır. Yapıda ahşap malzeme iç mekanda giriş kapısının üstünde yer alan müezzin mahfilinde ve giriş kapısı kanatlarında görülür.

Tarihlendirme

Caminin kitabesi harime girişi sağlayan cümle kapısı üzerinde yer alır (Fotoğraf:2.113). Otuz satırlık celi-talik kitabenin^{342, 343} okunuğu ve Türkçesi şu şekildedir:

Bârekallâhü Rabbi Câmi edende bina
 Olsa pâyende sezâ nef'ine çark-ı mînâ
 Resm-i ra'nâsı pesendîde ruh-ı Cemşîd
 İlm rif'ati eflâke hacâlet-fermâ
 Hüsnünün âyinesi havz-ı Halîlü'r-Rahmân
 Mıslî hârîçte görölmezliğe gûyâ îmâ
 İttisâlinde bu nev medrese-i zî-şerefi
 Eylemiş sâik-i Tevfik hem ağûş-ı rızâ
 Nâm-ı nisbine haş mevsibe-i (?) dâniye (?)
 Andelîbân nevâsâzı fuhûl-i ulemâ
 Sadr-ı ikbalde bânî serefrâzını Hak
 Eylemiş ilm-ü kemâlât ile fahr'ül-vüzerâ
 Zâtı bir nusha nâyâb getir Hikmet
 Nutk-ı cân bahşı yenâbî'- funûn-ı şettâ
 Hüsn-i tedbîrine dilbestedir akl-i fa'âl
 Çarh-ı temkin ü vekârından eder istihyâ
 Muntazam re'yi zerîniyle cihan re'fet
 Nebz-i enmûzec-i ihyâsıdır iklîm-i Rûhâ
 Bu iki nev eserin eyleye Allah mebrûr
 Haşre dek aldıra şâhenşeh-i devrâne duâ
 Mebhas-ı ilm-i şerîat ola hem medresesi
 Hem ola câmi-i pâkinde ibâdâtâ salâ
 Sâhib'ül-hayrı hatalardan idüphem mahfuz
 Saklıya necl-i necîbinde hatalardan
 Bu iki mevsibenin vaz-ı esâsı yekser
 Oldu bir sâl-ı şerefbahşda çünkim ihya
 Tab-u sâf-ı hûş ayında edâ târîhi
 Asla tahsis ile bu tâmiyeyi gördü revâ

³⁴² Kitabenin okunuğu için bkz. Muhammet Arslan, Şanlıurfa'da Osmanlı Dönemi Cami ve Mescit Mimarisi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 2009, s.87-90.

³⁴³ Bazı kaynaklarda caminin inşa kitabesinde ebced hesabı uygulanarak H.1149/M.1736-1737 tarihi verilmektedir. Bkz. Mahmut Karakaş, Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler, Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Şanlıurfa, 2001, s.128. Ancak kitabenin son satırındaki H.1129/M.1716-1717 tarihi açıkça okunmaktadır.

Rûh-i Nâbî demiş olsun bu makâma târih
 Câmi-i pâk-i felek menzilet-i Ahmet Paşa
 Sene: 1129/1716-1717.

Günümüz Türkçesiyle okunuşu:

Allah bu camiye yapmanı mübarek kılsın
 Çünkü bu cami, mavi gök kubbeye destek olsa yeridir.
 Cemsid'in ruhu bile onun güzelliğinin resmini beğenmiştir.
 Onun yüksek ilmi felekleri utandırır.
 Güzelliğinin aynası Halil'ür-rahman gölüdür
 Onun gibisi hiçbir yerde bulunmaz.
 Hemen bitişiğinde bu yeni şerefli medrese de
 Ona uygun olarak Allah rızasını kucaklamıştır.
 Benzerlerine göre hoş bir müessese olan bu medresenin
 Bülbül gibi okuyan ve arı gibi çalışan âlimleri vardır.
 Allah Ahmet Paşa'yı saadet devrinde benzerlerinden üstün kılarak
 İlim ve kâmillik vermiş ve onu vezirlerin övündüğü kimse yapmıştır.
 Onun zatı hikmet hazinesinin bulunmaz bir nüshasıdır.
 Onun nutku insana can bahşeden kaynak ve hüznü kıstır.
 Düşünebilen akıl, onun tedbirinin güzelliğine gönül vermiştir.
 Felek, onun vakar ve ağırbaşlılığından utanır.
 Devamlı altın gibi görünüşüyle cihana acır.
 Urfa'nın iklimi hayatın ne güzel bir örneğidir.
 Bu iki yeni eserini Allah kabul ve hayırlı etsinç
 Kıyamete kadar dünyanın padişahına dua aldırısın.
 Medresesi şeriat ilminin öğrenildiği yer olsun
 Camisinde de devamlı ibadet yapılsın.
 Allah, bu hayratın sahibini hatalardan korusun
 Temiz soyunu da belalardan korusun
 Bu iki müessesenin temeli
 Şerefli bir senede birlikte atıldı.
 Tarihini eda etmekte tab'ı ve safi hoş gelmiş
 Aslına çevirmek suretiyle bu ta'miyeyi uygun görmüştür.
 Ki, Nabi'nin ruhu bu makama tarih olsun.
 Bu pâk, temiz camiye Ahmed Paşa yaptırmıştır.
 Sene: 1129/1716-1717.

Rızvan Ahmet Paşa'nın Rızvaniye Külliyesi'ne ait üç vakfiyesi bulunmaktadır. Vakfiyelerin ilki H.1153/M.1740 tarihlidir. H.1154/M.1741 tarihli bir vakfiye ve tarihsiz bir vakfiye daha mevcuttur.³⁴⁴

2.1.3.3. Medrese

Mimari Özellikleri

Camiyle aynı avluyu paylaşan medrese, camiyi üç yönden kuşatan bir şema içerisinde şekillendirilmiştir (Çizim:2.8).

Rızvaniye Medresesi dikdörtgen planlı külliye avlusunun batı, doğu ve kuzey cephelerini kuşatmaktadır. "U" planlı medreseler grubunda olan yapı avluyu üç yönden kuşatan medrese hücreleri ve önlerindeki revak dizilerinden meydana gelir (Fotoğraf:2.127). Medresenin dersane mekanı avlunun kuzey cephesinin ortasına yerleştirilmiştir.

Avlunun doğu kanadında yedi, batı kanadında dokuz ve kuzey kanadında on dört olmak üzere toplam otuz medrese hücresi yer almaktadır. Dikdörtgen planlı hücreler avluya birer kapı ve pencere ile açılırlar. Hücrelerin dış cepheleri sağır bırakılmıştır. Yalnızca güneybatı köşe hücresi dikdörtgen çerçeveli, kaş kemerli alınlıklı niş şeklindeki iki pencere ile Balıklı Göle açılmaktadır. Avluya açılan kapılar ve pencereler sövesiz düz dikdörtgen açıklık şeklindedir. Düşey dikdörtgen pencereler ahşap çerçeveli, demir şebekeli bir görünüm arz ederler. Hücrelerin örtü sistemi beşik tonozdur. Her bir hücrenin

³⁴⁴ H.1153/M.1740 tarihli bir vakfiye, tarihsiz bir vakfiye (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, No: 1988, s.240-244) ve H.1154/M.1741 tarihli diğer bir vakfiyede (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, No: 1988, s.245-252) külliye ile ilgili şartlar belirlenmiştir. H.1153/M.1740 tarihli vakfiyede külliye ile ilgili şu bilgiler geçmektedir. "... evkafı mezkure galesinden madine-i mezkure muhallatından babülbeyre mahallesinde nehri aynı hazreti Halilürrahman ittisalına halisiniyyet ve sıdki taviyyet ile müceddeden bina ve tamir ettiğim medresei şerife yevmi altmış Osman-i akçe vazife ile ehli ilim ve sahibi fazilet evsafı hamide ile... bir müderris nasb olunup... medresei mezkurda bina ettiğim otuz adet hücrelerle sakin olan talebe-i ulum salih ve tahsili ilmi nafia Ragıp olup yerli olmayup bilcümle gurebadan olup... sayı ulum ettikten sonra beher hücreye yevmi on Osmani akçe vazife verile... medresei mezkurenin otuz adet hücrelerinde sakin otuz nefer talebei ulum... dersane mutasılinda bina ettiğim kütüphaneye vaz olunan kütübü nefiseye emin ve müstakim ve salih ve kütübü mevkufeyi hafız yevmi altı Osmani akçe vazife ile... medresei mezkurenin havlusunda vaki havza aynı zelihadan cari olan suya ve evkafı mezkurenin gerek medinei mezkurenin dahilinde ve gerek haricinde olan evkaf su yollarının islahına ehliyetli bir su yolcusu nasb olunup... evkafı mezkurenin mastur olan iki hamam ve kuyumcu çarşısı ve mukabelesinde olan dükkanlar ve ekmeççi furununu luğlamak için bir luğkeş nasb olunup..." şeklinde devam etmektedir. Bkz. Zerrin Köşklü, *17. ve 18. Yüzyıl...*, s.224, dipnot 1'de naklen Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivleri No: 1988, s.245-252.

içinde bir ocak ve iki dolap nişi yer almaktadır. Ocak nişlerinin kemerlerinde “S” kıvrımlarıyla oluşturulan süslemeler yer alır.

Medrese hücrelerinden kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerde yer alanlar diğerlerine göre daha büyük boyutludur. Kuzeydoğu köşedeki hücre tuvalet ve abdest alma yeri olarak; kuzeybatı köşedeki hücre ise mutfak mekanı olarak düzenlenmiştir. Güneydoğu ve güneybatı köşelerdeki hücrelerde diğer hücrelerden daha büyük ölçülere sahiptir (Fotoğraf:2.133).

Külliyeye girişi sağlayan kapının hemen güneyindeki mekan doğu-batı doğrultulu dikdörtgen planlıdır. Bu mekanın beden duvarları medresenin diğer hücrelerinden daha yüksek tutulmuştur.

Söz konusu mekanın doğusuna bitişik vaziyette bulunan küçük boyutlu iki oda daha bulunur. Bu iki oda giriş koridorunun güney cephesini oluşturur. Güneydoğu köşedeki bu üçlü düzenleme dışarıya bir bütün olarak yansır. Büyük oda dışarıya dört pencere ile açılır. Yanındaki oda iki, en doğudaki oda bir pencereye sahiptir. Pencere üç dilimli kemerli düşey dikdörtgen çerçeveler içerisine alınmıştır. Pencere alınlıkları da dilimlidir. Dış cephe bu kısımda ince silmelerle belirlenen bir kornişle nihayetlendirilmiştir. Cephede duvar ortasında ve saçak seviyesinde çörtlenler yer alır. Büyük oda batı cephesinde ve kuzey cephesinde bulunan ikişer pencereyle avluya açılır. Batı cephedeki pencereler düz dikdörtgen çerçevelidir. Kuzey cephedekiler kırık kemer alınlıklı bir görünüm arz ederler. Diğer iki oda ise kuzey cephelerine açılmış olan birer pencereyle giriş koridoruna açılırlar.

Avlunun güneybatısındaki oda da diğer köşe hücreleri gibi büyük boyutludur. Bu mekan güney duvarındaki iki pencere ile dışarıya, doğu ve kuzey cephelerindeki ikişer pencere ile avluya açılmaktadır. Dışarıya açılan pencereler güneydoğu köşe hücresinde olduğu gibi üç dilimli kemerli düşey dikdörtgen çerçeveler içerisine alınmışlardır. Mekanın avluya açılan kuzey cephedeki iki penceresi sarkıtlı sivri kemerli bir niş içerisine alınmıştır. Doğru cephedeki iki pencere düz dikdörtgen çerçevelidir.

Güneydoğu ve güneybatı köşe hücreleri yanlarındaki küçük mekanlarla birlikte Balıklı Göle bir bütün olarak açılırlar. Göle bakan cephedeki pencereler avluya açılan pencerelere göre daha hareketli bir görünüm arz ederler.

Külliyenin güney cephesini oluşturan cami, medrese güneydoğu ve güneybatı hücreleri ile cami ile medrese hücreleri arasındaki yuvarlak kemerli açıklıklar belirli bir düzende simetrik olarak yerleştirilmişlerdir. Avluyu güney yönde iki yanda sınırlayan beş gözlü kemer dizisindeki sarkıtlı kemer yapıları ve kemerlerin üzerlerindeki üç dilimli taşlar cepheye hareketlilik kazandırmıştır (Fotoğraf:2.104).

Medrese kuzey cephesinde, dersane mekanının hemen doğusunda bulunan eyvan, kuzey-güney doğrultulu dikdörtgen bir plana sahiptir. Eyvanın üzeri beşik tonozla örtülmüştür. Yuvarlak kemerli bir kemerle avluya açılan eyvanın kuzey duvarında beş basamakla ulaşılan bir kapı bulunur. Bu kapı son yıllarda yenilenen uzun dikdörtgen mekana açılmaktadır. Eyvan tonozunun orta kısmında bir kuşak halinde boydan boya uzanan geometrik bir kompozisyon yer alır.

Külliyeye avlusunun ortasında medreseyle cami arasına dikdörtgen planlı bir havuz yer almaktadır. Havuzun suyunu vakfiyede de belirtildiği gibi önceleri Halili'r-Rahman Gölü'nden aldığı anlaşılmaktadır.³⁴⁵

Medrese hücrelerinin önünde bir revak dizisi yer almaktadır (Fotoğraf:2.132). Revağın üzeri mermer sütunlar üzerine atılmış yuvarlak kemerlerin taşıdığı tonozlarla örtülüdür. Sütunlar köşeleri pahlanmış kare kaideler üzerinde yükselirler. Kaidelerin üstlerinde kalın taş bilezikler bulunur. Sütunların kaidelerle ve başlıklarla birleştikleri noktalarda ince birer silme yer almaktadır. Sütun başlıkları karenin dört köşesinin oyulmasıyla elde edilen bir forma sahiptirler. Revak dizilerinin bulunduğu bölüm avlu zemininden daha yüksek tutulmuştur.

Medresenin kuzey cephesinde ortada eksen üzerinde bulunan dersane-mescit mekanı kare planlı bir özellik göstermektedir (Fotoğraf:2.135). Mekanın üzeri tromplarla geçilen bir kubbeyle örtülüdür. Dersane mekanının önünde revak yer almaz. Yapı avlu cephesinde revak dizisinden hafif dışa taşırılmış vaziyettedir.

Dersane mekanı güney ve doğuda ikişer pencere; batıda bir pencere ile aydınlatılmaktadır. Pencerelem düşey dikdörtgen formdadır. Her biri ahşap çerçeveli ve demir şebekeli bir görünüm arz ederler. Avluya açılan güney cephedeki iki pencere düşey

³⁴⁵Mehmet Memiş, Şanlıurfa Medreseleri, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul, 1998, s.52.

dikdörtgen nişler içerisine alınmıştır. Yapının doğu cephesindeki bir kapı ve iki pencere eyvana açılır.

Dershane mekanının cepheleri revak dizisi ve gerisindeki medrese hücrelerinden daha yüksek tutulmuştur. Mekanın avluya bakan cephesi üst kısımda kademeli bir üçgen oluşturur. Bu cephede pencerelerin üstünde yan yana üç nişin yer aldığı bir düzenleme görülür. Niş kemerleri üç dilimlidir. Kemerlerin yüzeyleri burmalı silmelerle hareketlendirilmiştir. Bu nişlerden ortadakinin altında yatay dikdörtgen inşa kitabesi yer almaktadır. İki sütun, üç satır halinde düzenlenmiş olan kitabede yeşil zemin üzerine kabartma yazılar yer alır. En altta inşa tarihi kısmı bulunur.

Dershane-mescit mekanının giriş kapısı atkısız düz dikdörtgen bir özellik gösterir. İç mekanda kubbeye geçişi sağlayan tromplar arasında kalan kısımlarda sivri kemerli niş düzenlemesi görülür. Trompların ve aralardaki sivri kemerlerin başlangıçlarında mukarnas dizileri yer alır. Kemerler ince silmelerle çevrelenmiştir. Kemerlerin üzerinde kubbe eteğinde ince bir şerit halinde mukarnası andıran bir süsleme görülmektedir. Mekanın güney duvarında yuvarlak kemerli mihrap nişi yer alır.

Süsleme Özellikleri

Rızvaniye Medresesi süsleme unsurları bakımından külliye içerisindeki camiye göre daha sade bir görünüm arz eder. Medresede, hücrelerin önünü çevreleyen revak kemerlerinde, tonozlarda ve eyvan zemininde geometrik bezemeler yer alırken; dershane-mescit mekanının avlu cephesindeki inşa kitabesinde natüralist lale ve çiçek motiflerinden oluşan bir kompozisyon görülmektedir (Fotoğraf:2.136).

Medrese hücrelerinin önündeki revak kemerlerin kilit taşlarında “S” kıvrımlarıyla oluşturulmuş kompozisyonlar yer alır. Sütunlarla medrese hücreleri beden duvarları arasına atılan kemerlerde yine “S” kıvrımlarıyla oluşturulmuş bezemesel öğeler dikkat çeker. Tonozların iç yüzeylerinde sekiz kollu yıldız motifleri yer alır. Aynı kompozisyon eyvan zemininde de kendini gösterir. Revak cephesi üst kısmında kemerlerin bitiş noktaları hizasında ince bir silmeyle sonlandırılmıştır. Kemer aralarında çörtenlere yer verilmiştir.

Medresenin dershane mekanında bulunan inşa kitabesinde yazıtın bulunduğu bölümün iki yanına iki kartuş eklenmiştir. Bu kartuşların içlerinde bir vazodan çıkıyor hissi verilen natüralist lale, çiçek ve yaprak motifleri yer almaktadır.

Dershane mekanının güney duvarına yerleştirilmiş olan mihrapta sade bir düzenleme görülür. Mihrap nişinin ortasında yelpaze şeklinde bir rozet yer alır. Mihrabın iki yanı dilimli kemerli düşey dikdörtgen iki nişle hareketlendirilmiştir. Bunların dışında bir süsleme unsuru yer almaz.

Malzeme ve Teknik

Medresenin inşa malzemesi düzgün kesme taştır. Hücrelerin avluya açılan pencereleri demir şebekelidir.

Tarihlendirme

Medresenin inşa kitabesi, dershane mekanının avluya bakan cephesi üzerinde yer almaktadır (Fotoğraf:2.136). Kitabenin okunuşu³⁴⁶ şu şekildedir:

Ahmedü'l-paşa benâ hazel bina
Sâiyen lillâhi fî ırsâihî
Mısra-ı sânn minel beyti'l-ahîr
Vâkıf'üt-târîhi fî mebnâihî
Rabbenâ amir bifazlık bâniyâ
Beyte ilmik essestü li'hyâihî

H.1139/M.1726-1727.

İnşa kitabeye göre H.1139/M.1726/1727 yılında dönemin Rakka Valisi Rızvan Ahmet Paşa tarafından yaptırılan medresenin külliyedeki cami ile beraber düzenlenmiş üç vakfıyesi bulunmaktadır.³⁴⁷

Medrese hücrelerinin bir kısmı 1963 yılına kadar Kızılay Aşevi olarak kullanılmış bir kısımda kimsesizler tarafından barınak olarak değerlendirilmiştir. 1963 yılında Vakıflar

³⁴⁶Zerrin Köşklü, *17. ve 18. Yüzyıl...*, s.219.

³⁴⁷Bkz. H. 1153/M.1740 tarihli vakfiye, tarihsiz vakfiye (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, No: 1988, s.240-244) ve H.1154/M.1741 tarihli vakfiye (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, No: 1988, s.245-252), Zerrin Köşklü, *17. ve 18. Yüzyıl...*, s.224, dipnot 1.

Genel Müdürlüğü tarafından restore edilen yapı öğrenci yurdu olarak kullanılmaya başlamıştır.³⁴⁸ Daha sonra 1992-1993 yıllarında Balıklı Göl çevresindeki Halilü'r-Rahman Camii ve Medresesi ile birlikte restore edilen yapı yeni bir çevre düzenlemesi ile günümüzdeki durumuna getirilmiştir.³⁴⁹

³⁴⁸Mehmet Memiş, *Şanlıurfa Medreseleri...*, s.52-54.

³⁴⁹A.Cihat Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa'da Canlanan Tarih Şanlıurfa Valiliği Restorasyon ve Çevre Düzenlemeleri Çalışmaları 1990-1995*, Şanlıurfa Vakfı Yayınları, Şanlıurfa, 1995, s.41-47.

2.1.4. Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi

Fotoğraf No:2.138-2.177

Çizim No:2.9-2.11

İnceleme Tarihi:09.05.2012-12.05.2012

Bulunduğu Yer: Cami, han, hamam ve çeşmeden oluşan külliye Erzurum il merkezinde, Kongre Meydanı'ndan Mahallebaşı'na giden cadde üzerinde yer almaktadır.

Tarihlendirme: Cami giriş kapısı üzerinde beş satırlık inşa kitabesi yer almaktadır. Kitabeden caminin Hacı Derviş Ağa tarafından H.1130/M.1717 tarihinde inşa ettirildiği anlaşılmaktadır. Caminin güneybatısındaki hamamın ve güneydoğusundaki hanın cami ile aynı tarihlerde inşa edildiği yönünde araştırmacılar birleşmektedir.³⁵⁰

Yaptıran: Hacı Derviş Ağa³⁵¹

Mimarı: Bilinmiyor

2.1.4.1. Genel Düzen:

Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi, cami, han ve hamam yapılarından meydana gelmiştir. Cami kuzey-güney istikametinde, han ve hamam doğu-batı istikametinde inşa edilmişlerdir. Han ve hamam ile cami arasından bir yol geçmektedir.

2.1.4.2.Cami

Mimari Özellikleri

Gümrük (Hacı Derviş) Camii kuzey-güney doğrultuda hafif meyilli bir arsa üzerine inşa edilmiştir (Çizim:2.9) Kareye yakın dikdörtgen planlı bir harim ve kuzeyindeki üç

³⁵⁰ İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Erzurum Tarihi*, Erzurum Tarihini Araştırma ve Tanıtma Derneği, Ankara, 2010, s.282'de hamamın Gümrük Camii'nin vakfı olarak inşa edildiğini söyler. H. Rahmi Ünal, "Erzurum İli Dahilindeki İslami Devir Anıtları Üzerine Bir İnceleme", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, S.VI, Erzurum, 1974, s.136'da İ.H. Konyalı'nın ifadelerinden yola çıkarak hamamın XVIII. Yüzyılın ilk çeyreğinde inşa edilmiş olduğunu, s.121'de ise Gümrük Hanı'nın XVIII. Yüzyılda inşa edilmiş olabileceğini söyler.

³⁵¹ Hacı Derviş Ağa bu külliye'den başka Erzurum'da Derviş Ağa Camii'ni yaptırmıştır. Ayrıca Yeğenağa Camii'nin inşa masraflarını karşılamıştır. H.1149/M.1736 yılında ölen Derviş Ağa, Derviş Ağa Camii'nin avlusundaki türbesinde gömülüdür. Bu türbede H.1221'de ölen Ümmü Gülsüm, H.1310'da ölen Derviş Ağa Camii'nin mütevellisi Said Efendi, H.1300'de ölen Ayşe Hanım ve H.1314'de ölen Erzurum Ağası Ahmet Ağa'nında mezarları bulunmaktadır. Bkz. İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle...*, s.239.

bölmeli son cemaat yeri revağından ibaret olan yapının tek şerefeli minaresi harimin kuzeybatı köşesine yerleştirilmiştir.

Yapının harimine kuzey cephenin ortasına açılmış olan taçkapıdan geçilir. Giriş kapısı üç taraftan iki sıra kaval silmeyle çevrelenmiştir. Düz atkılı esas giriş açıklığının üzerinde yapının inşa kitabesi yer almaktadır. Kitabe panosu dört taraftan iki sıra silmeyle kuşatılmıştır. Yatay dikdörtgen kitabe beş satır, iki sütun şeklinde düzenlenmiştir. Her bir satır kısa uçları sivriltilmiş yatay dikdörtgen kartuşlar içerisine alınmıştır. Kitabe panosunun yer aldığı kapı alınlığı üstte iki sıra sivri kemerle kuşatılmıştır. Kapı açıklığı iki taraftan cepheye gömülü iki zarif sütunce tarafından sınırlandırılmıştır. Kaidersiz olarak yükselen sütuncelerin üzerlerinde alttan üste doğru genişleyen kare kesitli sütun başlıkları yer almaktadır. Başlık yüzeyleri dikey silmelerle hareketlendirilmiştir. Kapı açıklığının iki yanında iki oturma kısmı yer almaktadır.

Harim, kareye yakın dikdörtgen ölçülerde bir alanı kaplamaktadır (Fotoğraf:2.143-2.146). Harimin üstü 12.50 metre çapında, tromplarla geçilen tek kubbeyle örtülüdür. Kubbe dışarıdan sekizgen kasnak üzerinde yükselmektedir. İç mekanda tromp aralarında kalan kısımlar sivri kemerlerle hareketlendirilmiştir.

Kıble duvarının ortasında, kapı aksında cepheden harime doğru hafif çıkıntı yapan kesme taş malzemeli mihrap nişi yer almaktadır (Fotoğraf:2.147-2.148). Beş kenarlı mihrap nişi orjinallliğini büyük ölçüde koruyarak günümüze ulaşmıştır. Mihrabın kavsarası üst üste altı sıra mukarnas dizisiyle dolgulanmıştır. Kavsaradaki mukarnas dizileri yatay silmelerle birbirinden ayrılmıştır. Kavsara üstte altı dilimli bir kemerle sınırlandırılmıştır. Mihrap nişinin iki yanında iki zarif sütunce yer almaktadır. Kaidersiz olarak yükselen sütuncelerin üstlerinde aşağıdan yukarıya doğru genişleyen kare kesitli başlıklar yer almaktadır. Başlıklarla sütunceler arasında silindirik geçiş öğeleri bulunmaktadır. Başlıkların köşeleri içbükey pahlarla hareketlendirilmiştir. Mihrabın batısında yer alan minber son yıllarda eklenmiştir. Minber herhangi bir özellik göstermez.

Harimin kuzeyinde altı ahşap ayak tarafından taşınan kadınlar mahfili yer almaktadır (Fotoğraf:146). Kare kesitli ayaklar üzerine atılan taş kemerlere bindirilen mahfilin üst katına, giriş kapısının batısındaki pencere içine açılmış olan taş merdivenlerle çıkılır. Bu merdivenler aynı zamanda yapının minaresine de çıkışı sağlamaktadır. Kadınlar mahfili alt

kat ve üst katta dikey lambriyelerden oluşturulmuş korkuluklarla sınırlandırılmıştır. Mahfil camiye son yıllarda eklenmiştir.

Caminin harimi, kuzey cephede giriş açıklığının iki yanına simetrik olarak yerleştirilmiş iki pencere; güney cephede alt sırada mihrap nişinin iki yanındaki iki pencere ve üstte mihrabın hemen üstündeki bir pencere ve doğu ve batı cephelerde cephe aksına altlı üstlü yerleştirilmiş birer pencere ile aydınlatılmaktadır. Bunlardan başka kuzey cephe hariç kubbe kasnağının doğu, batı ve güney cephelerinde birer küçük açıklık yer almaktadır.

Camide kuzey cephe hariç diğer cephelerde iki sıra pencere düzeni görülmektedir (Fotoğraf:2.140-2.141). Güney ve kuzey cephelerde iki, doğu ve batı cephelerde tek pencere uygulaması görülür. Yine kuzey cephe hariç diğer cephelerde kubbe kasnağının iç mekana denk gelen kısımlarında küçük birer açıklık bulunmaktadır. Doğru, batı ve kuzey cephelerin alt sıralarındaki pencereler dıştan sivri boşaltma kemerli bir görünüm arz ederler. İç kısımda ise kuzey cephedeki pencereler düz atkılı, doğu ve batı cephelerdeki pencereler sivri boşaltma kemerli bir kuruluşa sahiptirler. Güney cephenin alt sırasındaki pencereler dıştan ve içten düz atkılı açıklıklar olarak düzenlenmişlerdir. Kuzey cephe hariç diğer cephelerde görülen üst sıra pencereler iç kısımda basık kemerli, dış kısımda yuvarlak kemerlidirler. Kubbe kasnağındaki küçük açıklıklar ise içten ve dıştan yuvarlak kemerli olarak tasarlanmışlardır. Cephelerdeki bütün pencereler ahşap kanatlıdır. Alt kat pencereler dış taraftan demir şebekelidir.

Harimin kuzeyinde üç bölmeli son cemaat yeri revağı yer almaktadır (Fotoğraf:2.142). Revağın üzeri üç eşit kubbeye örtülmüştür. Kubbelere, dört bağımsız sütun ile caminin kuzey cephesine bitişik konsollara bindirilen sivri kemerlerle taşınmaktadır. Kubbelere geçişte pandantifler kullanılmıştır. Sivri kemerler demir gergilerle desteklenmiştir. Taş sütunlar kare kaideler üzerine bindirilmiştir. Sütunların üzerlerinde üçer sıra metal bilezik yer almaktadır. Kare kesitli sütun başlıkları mukarnas dolgularıyla hareketlendirilmiştir. Revağın zemin seviyesi önündeki alandan yaklaşık 1 metre yüksek tutulmuştur. Bu suretle revağa geçiş iki kat merdivenle sağlanmaktadır. Ayrıca revağın harime girişi sağlayan kapı aksına denk gelen bölümü diğer kısımlardan daha alçak tutulmuştur. Böylece yan kubbelere altına denk gelen kısımlar birer seki görünümüne kavuşmuşlardır. Revağın önü dikdörtgen formlu kesme taşlarla kaplanmıştır.

Minare, harimin kuzeybatı köşesine yerleştirilmiştir (Fotoğraf:2.155). Minare kaidesi kısmen beden duvarlarıyla kaynaşmış vaziyettedir. Revağın cephe seviyesiyle aynı yükseklikte tutulan kare kaidenin köşeleri pahlanarak yumuşatılmıştır. Minareye harime girişi sağlayan kapının batısındaki pencereye yerleştirilmiş olan merdivenlerle çıkmaktadır. Bu merdivenler aynı zamanda kadınlar mahfiline de çıkışı sağlamaktadır. Kesme taş malzemeli kaidenin üstünde tuğla örgülü silindirik gövde yükselmektedir. Gövdeden şerefeye geçişte dört sıra kademeli kaval silmeye sahip taş altlık kullanılmıştır. Şerefe korkulukları kesme taş bloklardan meydana getirilmiştir. Şerefenin üstünde tuğla örgülü silindirik petek kısmı yükselir. Minare kurşun kaplı sivri bir külahla sonlandırılmıştır. Yapının eski fotoğraflarında minarenin kaideden yukarısının yıkılmış olduğu görülmektedir.³⁵² Şuan mevcut olan tuğla örgülü silindirik gövde onarımlar esnasında inşa edilmiştir.

Yapının kuzey cephesinin önünde günümüzde boş bir arsa yer almaktadır (Fotoğraf:2.138). Caminin güney cephesi ile kuzey cephesi arasında kot farkı olduğundan batı cephenin bitişiğine güneyden kuzeye inilebilen altı sıra merdiven eklenmiştir. Gümrük Camii'nin ilk inşasında avlulu bir yapı olması muhtemeldir. Zira kuzey cephe külliye yapılarından han ve hamama değil günümüzde boş olan arsaya bakmaktadır. Bu da bize yapının ilk inşasında kuzeyindeki bir avluyla beraber tasarlanmış olabileceğini düşündürmektedir.

Süsleme Özellikleri

Camide süsleme unsurları iç mekanda tromp yüzeylerinde, tromp aralarındaki üçgen yüzeylerde, kubbe eteğinde ve göbeğinde yoğunlaşmıştır.

Kalemişi tekniğinde yapılan süslemelerde yeşil, mavi, lacivert, beyaz, kırmızı, siyah, bordo renkleri ve bu renklerin tonları kullanılmıştır.

Kubbe göbeğinde yuvarlak bir madalyon yer almaktadır (Fotoğraf:2.152). Madalyonun zemini mavidir ve üstünde beyaz renkli bir yazı kuşağı bulunur. Madalyonun formuna uygun bir şekilde yuvarlağı oluşturan harflerin uçlarından çıkan çizgilerle merkezde yirmi beş kareden oluşan bir geometrik kompozisyon oluşturulmuştur. Karelerin

³⁵²Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 1008-FT001'nolu dosya, resim no:7.

içleri beş köşeli yıldızlarla doldurulmuştur. Madalyonu dört sıra bordür çevrelemektedir. Birinci sıradaki bordür ince beyaz şerit şeklindedir. İkinci sıradaki bordürde kırmızı zemin üzerine üç sıra halka motifi ve bir sıra altıgenin nöbetleşe dizilimleriyle oluşturulmuş bir düzenleme görülür. Üçüncü sıradaki bordür birinci sıradaki gibi ince beyaz şeritten oluşmaktadır. Dördüncü sıradaki bordürde ise mavi zemin üzerine kırmızı, siyah ve mavi renklerle beşgen ve altıgen çiçek motifleri işlenmiştir. Kubbe göbeği en dışta yan yana on üç palmet dizisiyle taçlandırılmıştır. Her bir palmet en dıştan mavi konturlarla belirlenmiştir. Mavi konturların içleri yeşil, kırmızı ve siyah renklerle dolgulanmıştır.

Kubbe eteğinde üç bordürlü bir düzenleme görülmektedir (Fotoğraf:2.151). İçteki ve dıştaki bordürlerde stilize dallardan oluşan bir kompozisyon yer alır. Ortadaki bordürde ise mavi zemin üzerine beyaz renkle Allah'ın isimleri yazılmıştır. Kubbe eteği en dışta içleri dolgulanmış palmet dizileriyle taçlandırılmıştır.

Tromp aralarındaki üçgen boşluklarda Allah, Muhammed ve dört halifenin isimlerinin yazılı olduğu madalyonlar bulunmaktadır. Madalyonların etrafı stilize çiçek ve dal motifleriyle kuşatılmıştır. Üçgen yüzeyler kubbe eteğinin en alt sırasındaki bordüre benzer bir kuşakla çevrelenmiştir (Fotoğraf:2.150).

Kubbe kasmağındaki pencerelerin etrafları üçgenlerden ve palmet dizilerinden meydana gelen bordürlerle kuşatılmıştır. Tromp içlerine ise ikişer şemse motifi yerleştirilmiştir (Fotoğraf:2.153).

Malzeme ve Teknik

Gümrük Camii'de inşa malzemesi olarak büyük oranda kesme taş kullanılmıştır. Harim kubbesi, kubbeye geçiş elemanları, son cemaat yeri revağı kubbeleri ve minare külahı kurşun kaplıdır. Harimdeki kadınlar mahfili ve minber son zamanlarda eklenmiştir. Harim kubbesi ve minare gövdesi tuğla malzemeyle inşa edilmiştir.

İç mekanda kuzey, doğu ve batı cepheler alt sıra pencerelerin orta seviyelerine kadar, güney cephe ise alt sıradaki pencerelerin alt seviyelerine kadar ahşap lambrilerle kaplanmıştır. Harim kısmı süsleme öğeleri ve alt seviyedeki lambri kaplamaları haricinde sıvasızdır.

Son cemaat yeri revak kubbeleri ve kubbeye geçiş elemanları günümüzde kirli sarı boyayla sıvanmıştır.

Tarihlendirme

Caminin inşa kitabesi harimine girişi sağlayan taçkapının sivri kemer alınlığı içerisine yerleştirilmiştir. Beş satırlık talik üslupta yazılmış inşa kitabesinin³⁵³ okunuşu şu şekildedir:

Zehi beyt-i ibadât-i İlâhî cami-i vâlâ
 Hoşa hayr-i Celil-üş-şan-i nev-tarh-ı felek fersa
 Cenab-ı Hacı Derviş Hacı Bektaşzade kim elhak
 Bu ziba cami'a makdurini sarf eyledi hakka
 Riyaz-ı Cennet etdi Arz-ı – Rumi yümnü-ü asarı
 Odur âlemde hâlen amir-i ma'mur-ı ukba
 Aceb âli hoceste tarh-ı pür feyz-i mukaddes kim
 Bu güne..... Vasıfa bir tarih-i müstesna
 Sene: H.1130/M.1717

İnşa kitabesine göre H.1130/M.1717 yılında Hacı Derviş Ağa tarafından yaptırılan cami 1935³⁵⁴ ve 1992³⁵⁵ yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir. İ. Hakkı Konyalı caminin içerisinde birçok vakıf şamdan olduğundan bahsetmektedir.³⁵⁶ Biz incelemelerimizde bu şamdanları göremedik. Şamdanlardan bir tanesinin Hacı Derviş Ağa'nın babası Hacı Bektaş Ağa tarafından vakfedilmiştir. Hacı Derviş'inde yaptırdığı camiye bakır bir şamdan vakfettiği söylenmektedir. Bu şamdanda caminin banisinin ismi ve yapım yılı yazılıdır. Bu iki şamdandan başka Sahib-ül-hayrat Mustafa Ağa'nın kerimesi Gülsüm Hanım'ın H.1310 tarihli, Sahib-ül-hayrat Ali İbn-i Hafız Mehmet'in H.1257 tarihli, Sahib-ül-hayrat Mehmet İbn-i elhac Ahmet'in H.1257 tarihli ve Hacı Kula kerimesi Kıyafet Hanım'ın H.1333 tarihli şamdanları bulunmaktadır.

³⁵³ İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle...*, s.204-205.

³⁵⁴ Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 1008-TF007'nolu dosya.

³⁵⁵ Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 1008-KR001-RP001'nolu dosyalar.

³⁵⁶ İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle...*, s.204-206.

2.1.4.3.Hamam

Mimari Özellikleri³⁵⁷

Gümrük Camii'nin güneybatısında yer alan hamam doğu-batı istikametinde sıralanan soğukluk, ılıkılık, sıcaklık ve külhan bölümlerinden ibarettir (Çizim:2.10)

Hamamın girişi ana eksen üzerinde olmayıp kuzeydoğuya yerleştirilmiştir. Düz atkılı basit kapıdan geçilen soğukluk kısmı tromplarla geçilen bir kubbeyle örtülüdür (Fotoğraf:2.160). Kubbenin merkezinde bir aydınlık feneri yer almaktadır. Aydınlık fenerinin altına denk gelen bölüme oval şekilli bir havuz yerleştirilmiştir. Soğukluk bölümünün kuzeydoğusuna açılmış olan bir kapı ile soyunma hücrelerine geçilmektedir.

Kuzey güney doğrultuda sıralanmış iki hücreden meydana gelen bu kısımda güneydeki hücre kuzeydekine göre daha büyük tutulmuştur. Soğukluk bölümünün güney cephesinin ortasına açılmış olan bir kapı açıklığı ile kuzey-güney doğrultulu, dikdörtgen şekilli bir mekana geçilmektedir. Bu mekanın üzeri düz toprak damla örtülmüştür.

Soğukluğun kuzeybatısına yakın bir konumda açılmış kapıdan ılıkılık bölümüne geçilmektedir. Ilıklık mekanı, sıcaklık bölümünün doğu eyvanının kapatılması ile oluşturulmuştur (Fotoğraf:2.162-2.163). Ilıklık mekanının ortası kubbe, kuzey ve güneyi çapraz tonozlarla örtülmüştür. Ilıklığın kuzeydoğusunda doğu-batı doğrultulu kareye yakın dikdörtgen ölçülerde küçük bir mekan yer almaktadır. Üzeri kubbeyle örtülü olan bu kısım tuvalet mekanı olarak değerlendirilmiştir.

Ilıklığın batı cephesinin eksenindeki kapı ile sıcaklık bölümüne geçilir. Sıcaklık mekanı üç eyvanlı, dört köşe halvetli bir plan şeması arz etmektedir (Fotoğraf:2.164). İlk inşasında dört eyvanlı olduğu anlaşılan bu kısımda doğu eyvanı kapatılarak ılıkılık mekanına çevrilmiştir. Sıcaklık mekanında göbek taşının bulunduğu orta kısmın üzeri kubbeyle örtülmüştür. Kubbe yüzeyinde aydınlık fenerleri bulunur. Kubbe altında poligonal kuruluşa sahip göbek taşı yer almaktadır. Orta mekana kuzey, güney ve batı yönlerden açılan eyvanların üzerleri çapraz tonozlarla kapatılmıştır. Kuzey ve güney eyvanları dikdörtgen ölçülerde, batı eyvanı ise kare ölçülerde inşa edilmiştir. Sıcaklık

³⁵⁷ Hamamın giriş kapısı kilitli olduğu için içerisine girilememiştir. Bu suretle Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivindeki fotoğraflarla ve yapının planı üzerinden mimari tarif yapılmıştır.

mekanının doğusundaki ılıkliğin yapısından doğu eyvanının da batıdaki gibi kare ölçülerde inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Sıcaklığın köşelerinde dört halvet hücresi bulunur. Halvet hücreleri küçük kubbelerle örtülmüştür. Bu hücrelerden kuzeybatı ve güneybatı köşede bulunanlar kare ölçülerdedir. Ilıklığın bulunduğu güneydoğu ve kuzeydoğu halvet hücrelerinin yapıları bozulmuştur. Bu hücrelerden kuzeydoğuda olanı kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen bir plan özelliği göstermektedir. Güneydoğuda olanı ise doğu-batı ekseninde dikdörtgen bir alanı kaplamaktadır. Her iki halvet hücresi de kubbeyle örtülmüştür. Güneybatı ve kuzeybatıdaki halvet hücrelerine batıdaki eyvandan açılan kapılarla geçilmektedir. Güneydoğu ve kuzeydoğudaki hücreleri ise batı cephelerine açılmış olan basit kapılardan girilmektedir. Orta mekana açılan eyvanlarda üçer, halvet odalarında ikişer kurna bulunmaktadır.

Süsleme Özellikleri

Yapı içerisinde kayda değer bir süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Malzeme ve Teknik

Hamamın inşasında moloz taş, kesme taş ve tuğla malzemeler kullanılmıştır. Beden duvarları moloz taşla yığma tekniğinde inşa edilmiştir. Köşelerde gri renkli kesme taş bloklar kullanılmıştır. Örtü sisteminin ve bacaların inşa malzemesi tuğladır. Kubbe ve tonozlar günümüzde dış taraftan kiremitlerle kaplanmıştır. İç kısım yapılan onarımlarla yaklaşık 1 metre yüksekliğe kadar seramik karolarla kaplanmıştır. Diğer kısımlar beyaz boyayla sıvalı vaziyettedir.

Tarihlendirme

Hamamın bir inşa kitabesi bulunmamasına karşın H.1130/M.1717 tarihli Gümrük Camii'ye vakıf olarak inşa edildiği belirtilmektedir.³⁵⁸ Bu sebeple yapı XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde inşa edilmiş olmalıdır.³⁵⁹

Gümrük Hamamı, 07.05.1976 yılında korunması gereken kültür varlığı olarak tescil edilmiştir.³⁶⁰ Günümüzde sağlam durumda olan yapı 2006 yılında Vakıflar Genel

³⁵⁸ İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle...*, s.282.

³⁵⁹ H. Rahmi Ünal, *Erzurum İli Dahilindeki...*, s.136.

Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir.³⁶¹ Restorasyon esnasında hamamın örtü sistemi dıştan kiremitle kaplanmış, iç kısımda cepheler, örtü geçiş elemanları ve örtüler kapsamlı şekilde elden geçirilmiştir. Eski fotoğraflarda görülen kurnaların³⁶² yerine yeni kurnaların yerleştirildiği görülmektedir.

2.1.4.4. Han

Mimari Özellikleri

Gümrük Camii'nin güneydoğusunda yer alan han, doğu-batı ekseninde dikdörtgen bir alan üzerine inşa edilmiştir. Hanın batısında Gümrük Hamamı yer almaktadır. Gümrük Hanı, doğu-batı istikametinde uzanan uzun dikdörtgen bir avlu ve bu avlunun güneyine yerleştirilmiş dokuz odadan meydana gelmektedir (Çizim:2.11).

Hana giriş batı cephenin ekseninden hafif kuzeye kaydırılmış olan taçkapıdan sağlanır (Fotoğraf:2.169). Oldukça geniş olan kapı kütleli batı cepheden daha yüksek tutulmuştur. Esas giriş açıklığı yuvarlak kemerlidir. Bu kemerin üstünde bulunan alınlıkta düşey dikdörtgen bir niş yer almaktadır. Nişin etrafı iki sıra kaval silmeyle hareketlendirilmiştir. Nişin iki yanında iki kabara yer almaktadır. Alınlık kısmı üstte iki sıra kademeli sivri kemerle kuşatılmıştır. Esas giriş açıklığından dışarıya çıkıntı yapan sivri kemer küçük bir eyvan görünümü kazanmıştır. Kapı açıklığı iki tarafta cepheye gömülü iki narin sütunce tarafından sınırlandırılmıştır. Sütuncelerin üstlerinde aşağıdan yukarıya oval biçimli genişleyen ve üstte kareye oluşturan mukarnas dolgulu başlıklar yer almaktadır. Sütuncelerle başlıkların birleştiği kısımlara burmalı bilezikler yerleştirilmiştir. Giriş açıklığının iki yanında kare kesitli iki oturmalık kısmı mevcuttur. Kapı kütleli en üstte iki sıra kademeli kornişle sonlandırılmıştır. Metal olan kapı kanatları son yıllarda eklenmiştir.

Giriş kapısından ulaşılan dikdörtgen planlı avlunun güneyinde sıralanmış olan dokuz oda avluya birer kapı ile açılırlar (Fotoğraf:2.174). Doğudan batıya ikinci oda ve sonuncu oda diğer odalardan daha geniş tutulmuşlardır. Diğer yedi oda kuzey-güney doğrultulu dikdörtgen bir plan şemasına sahiptirler. Odaların üzerleri düz toprak dam ile kapatılmıştır. Batıdaki son odanın üzeri Erzurum'da sıklıkla karşılaştığımız kırılmalı tavanla örtülmüştür

³⁶⁰ Zerrin Köşklü, Sahude Çınar, "Erzurum'da Osmanlı Dönemi Hamamları", *Erzurum Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, Sayı:18, Erzurum, 2010, s.123.

³⁶¹ Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 1033-KR001'nolu dosya.

³⁶² Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 1033-FT002'nolu dosya. Resim no: 2.

(Fotoğraf:2.175). Odalardan doğudaki iki tanesi güney cephede birer pencere ile sokağa açılırlar. Ancak bu odaların bitişiğine günümüzde derme çatma bir yapı inşa edilmiştir. Hanın doğu cephesi tamamen masiftir. Kuzey cephede düz atkılı iki kapı açıklığı yer almaktadır. Bu açıklıklar günümüzde demir korkuluklarla kapatılmıştır. Batı cephe ise diğer cephelere göre daha hareketli ele alınmıştır. Cephenin kuzeyinde taçkapı yer alır. Taçkapının kuzeyinde düşey dikdörtgen iki pencere açıklığı bulunmaktadır. R. H. Ünal'ın çizdiği planda hanın batı cephesinin kuzeyinde bir kapı açıklığıyla bittiği görülmektedir.³⁶³ Günümüzdeki mevcut yapıda ise taçkapının kuzeyinde iki pencere yer almaktadır. Böylece hanın batı cephesi "L" nin kısa kenarını oluşturacak şekilde uzatılmıştır. Gümrük Hanı'na ait eski fotoğraflarda³⁶⁴ batı cephenin taçkapı bitişiğine kadar kesme taşla, taçkapının kuzeyindeki kısmın moloz taşla inşa edildiği görülmektedir. Bu da kapının kuzeyindeki bölümün daha sonradan eklenmiş olduğunu göstermektedir. Zaten bu çıkıntı haricinde hanın avlusu ve odaları aynı düzlemde konumlandırılmışlardır. Günümüzde batı cephedeki çıkıntının da kesme taşla inşa edildiği görülmektedir. Orjinalinde giriş kapısının güneyinde bir küçük ve bir büyük pencere açıklığı olduğu yine eski fotoğraflardan anlaşılmaktadır. Ancak günümüzdeki mevcut durumda güneydeki pencereler kapatılmış yerine kapının kuzeyine iki açıklık eklenmiştir.

Avlunun üzeri karşılıklı olarak yerleştirilmiş on üçer ahşap direk üzerine bindirilmiş ahşap hatıllarla örtülmüştür. Avlunun kuzeyinde son yıllarda eklenmiş olan bir oda yer almaktadır. Avlunun ve güneydeki odaların üzerleri dıştan sac kaplı kırma çatıyla örtülmüştür. Hana dışarıdan bakıldığında avluyla odaların bir bütünlük arz ettiği görülmektedir.

Yapının batı cephesinin önünde demir parmaklıklı istinat duvarlarıyla sınırlandırılmış üçgen bir avlu bulunur. Ayrıca kuzey cephesinin önünde üstünde demir korkuluklar bulunan moloz taş örgülü istinat duvarlarıyla sınırlandırılmış dikdörtgene yakın ölçülerde bir başka avlu daha yer almaktadır.

³⁶³ H. Rahmi Ünal, *Erzurum İli Dahilindeki...*, s.128, şekil no:29.

³⁶⁴ Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 1073-FT001'nolu dosya.

Süsleme Özellikleri

Yapıda süsleme unsuru yok denecek kadar azdır. Taçkapının üstündeki nişin iki yanındaki kabarcıklar ve kapıyı sınırlandıran zarif sütunceler dışında süsleme unsuru yer almamaktadır.

Malzeme ve Teknik

Gümrük Hanı'nda inşa malzemesi olarak kesme taş, moloz taş ve ahşap hatıllar kullanılmıştır. Kuzey cephe tamamen kesme taşla inşa edilmiştir. Giriş kapısında ve cephe yüzeyinde gri renkte kaliteli kesme taş kullanılmıştır. Ayrıca bu kısımlarda yer yer yöreye özgü kamber taşınında kullanılmış olduğu görülmektedir. Hanın diğer cepheleri moloz taşla yığma duvar tekniğinde inşa edilmiştir. Beden duvarlarında kuzey cephede bir sıra, diğer cephelerde iki sıra ahşap hatıl yer almaktadır. Hanın cepheleri dışa kapalı masif bir görünüm sergiler. Kuzey cephedeki iki kapı açıklığı ile batı cephedeki giriş kapısı ve iki pencere dışında diğer kısımlar sağır bırakılmıştır.

Tarihlendirme

İnşa kitabesi bulunmayan yapı Gümrük Cami ve Gümrük Hamamı ile birlikte 18. yüzyılın başlarında inşa edilmiş olmalıdır. Yapı 2006-2007 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir.³⁶⁵ Batı cephenin kuzeyindeki moloz taş örgülü eklentinin bu restorasyon esnasında kesme taş örgüye çevrilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Hanın 2006 yılından öncede birtakım onarımlar geçirdiği batı cephedeki uzantıdan ve cephe üzerindeki pencere düzeninin değişiminden anlaşılmaktadır. Gümrük Hanı günümüzde özel bir şirkete ait gıda deposu olarak kullanılmaktadır. Erzurum'daki önemli hanlardan birtanesi olan Gümrük Hanı tarih içinde doğudan ve İran üzerinden tarihi İpek Yolu'nu kullanarak gelen yolcuların önemli uğrak yerlerinden birisi olmuştur.

³⁶⁵Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 1073-KR001-002-003'nolu dosyalar.

2.1.5. Gaziantep Hüseyin Paşa Külliyesi

Fotoğraf No:2.178-2.231

Çizim No:2.12-2.19, 2.81

İnceleme Tarihi:07-01-2012-08.01.2012, 29.06.2013-30.06.2013

Bulunduğu Yer: Cami, medrese, hamam, mektep (muallimhane) ve çeşme merkez Şahinbey İlçesi, İsmetpaşa Mahallesi, Gaziler Caddesi üzerinde; Hüseyin Paşa Arastası (Zincirli Bedesten) Şahinbey İlçesi Şekeroğlu Mahallesinde Eski Saray Caddesi ile Hamdi Kutlar Caddesi arasında ve Alaüddevle Camii'nin doğusunda yer alırlar.

Tarihlendirme: Cami, Hamam, Muallimhane, Çeşme ve Arastanın kitabeleri mevcuttur. Medresenin kitabesi günümüze ulaşamamıştır. Mevcut kitabelerden ve Hüseyin Paşa Vakfıyesi³⁶⁶'nden külliyeinin M.1719 yılında inşa edildiğini anlıyoruz.

Yaptıran: Cami, Medrese, Muallimhane ve Arasta, Darendeli Hüseyin Paşa³⁶⁷; Hamam, Hüseyin Paşa ve Müftü Hacı Ömer Oğlu Mehmet Efendi; Çeşme, Köse Ahmed Ağa tarafından yaptırılmıştır.

Mimarı: Cami, Antep Hassa mimar vekili Hüseyin oğlu Üstad Osman; Hamam, Hacı Osman Ağa ve taşçı Mehmet; Medrese, Hacı Osman Ağa ve taşçı Mehmet oğlu Ali tarafından yapılmıştır. Külliyeindeki diğer yapıların mimarları bilinmemektedir.

³⁶⁶ Hüseyin Paşa Külliyesi'nin orijinal vakfıyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi, Harameyn Defteri 1, s.119'da kayıtlıdır. Bkz. Nusret Çam, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s.53-83.

³⁶⁷ Hüseyin Paşa aslen Darendeli olup Horasan'dan Anadolu'ya göç eden Ahmet Han oğlu Yusuf Ziyaeddinin oğludur. Hüseyin Paşa kardeşi Hasan ile İstanbul'da Yeniçeri Ocağı'nda görevliyken, çıkan bir ayaklanma sonrası, adları olaya karıştığı için, Urfa'da hemşerileri Mirahur (sonradan kapıcıbaşı) Mehmed Ağa delaletiyle, o sırada vali bulunan Ali Paşa'ya sığınır. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın oğlu ve Sultan II. Mustafa kızı Safiye Sultan'la evli Ali Paşa, Hüseyin Ağa'yı kethüda ederek, kızıyla da evlendirir. Ali Paşa bir haç mevsiminde Emir ül Hac görevi esnasında Hicaz yolundayken ölür ve Hüseyin Ağa durumu kimseye sezdirmeden görevi başarıyla tamamlar, bundan dolayı da paşalığa yükselir ve valiliğe atanır. Hüseyin Paşa, Adana Zulkadiriyesinde ve Antep'te bulunmuş daha sonra Diyarbakır ve İzmir Valilikleri görevini yürütmüştür. Bkz. Ercüment Asaf Yanıç, "Darendeli Hüseyin Paşa Vakfıyesi ve Sarı Mektep", *Gaziantep Tarih Kültür Dergisi*, Sayı:1, Gaziantep, 2006, s.50-62. Hüseyin Paşa Antep'teki imar faaliyetlerinin yanında Darendede ve Urfa'da da çeşitli yapılar inşa ettirmiştir. Darendede Ulu Cami minaresi, Çarşı Camii ve Hatuniye Medresesi'ni onartmış ve Alidede mevkiinde de bir cami yaptırmıştır.M.1743 yılında Darendede vefat eden Hüseyin Paşa'nın mezarı, Darendede kendi adını taşıyan baldeken türbede yer almaktadır. Bkz. Fuat Şancı, "Darendede Hüseyin Paşa Hamamı", *Erzurum Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, Sayı:3, Erzurum, 1996, s.80.

2.1.5.1. Genel Düzen:

Hüseyin Paşa Külliyesi, cami, hamam, medrese, muallimhane (mektepe), çeşme ve arastadan meydana gelmiştir. Arasta haricindeki diğer yapılar doğu-batı istikametinde dizilmişlerdir. Cami avlusunun kuzeyinde doğu-batı istikametinde sıralanan dükkanların üstünde ikinci katı meydana getiren odalar eskiden medrese olarak kullanılmıştır. Avlunun kuzeybatı köşesinde 1893 tarihli Rüştüye Mektebi yer almaktadır. Dükkanlar ve üst kattaki medrese odaları, hamam ve çeşme cepheleri Gaziler Caddesi'ne açılmaktadır. Hüseyin Paşa Camii'ne vakfedilen Arasta ise külliye'deki diğer yapı grubundan ayrı bir mahallede inşa edilmiştir. Arasta, Şekeroğlu Mahallesi, Eski Saray Caddesi'nde Alaüddevle Cami'nin doğusunda yer alır. Bu arastanın külliye'deki diğer yapılarla bütünselliği vakıf senetleriyle sağlanmıştır. Külliye'deki yapılar günümüzde iyi durumdadır. Cami ibadete açıktır. Caminin avlusunun kuzeyinde sıralanan dükkanlar ve üst kattaki medrese odaları gümüş işleme atölyeleri olarak, cami avlusunun kuzeyinde sıralanan dükkanların batısına bitişik inşa edilen hamam ile avlunun kuzeydoğu köşesindeki Rüştüye Mektebi işyeri olarak, Vakıflar İdaresi mülkiyetindeki Arastanın batı kısmı et hali, doğu kısmı ise sebze kapanı olarak günümüzde işlevlerini devam ettirmektedirler.

2.1.5.2. Cami

Mimari Özellikleri

Hüseyin Paşa Cami dikdörtgen ölçülerdeki bir avlunun kuzeyine kareye yakın dikdörtgen ölçülerde inşa edilmiştir (Çizim:2.12).

Cami avlusuna kuzey cephede açılan kapıdan geçilir (Fotoğraf:2.178). Dikdörtgen ölçülerdeki avlunun kuzey cephesinde dükkanlar ve üst katta medrese odaları sıralanmıştır.

Caminin harim kısmına kuzey cephenin ortasına açılan yuvarlak kemerli kapıyla geçilir (Fotoğraf:2.185). Giriş kapısı kuzey cepheden hafif dışarıya çıkıntı yapacak şekilde tasarlanmıştır. Esas kapı açıklığının kemerinde geçme taş uygulaması görülür. Basık kemerin hemen üstünde yatay dikdörtgen bir pano içine alınmış inşa kitabesi ve bu kitabenin üstünde sivri kemerli bir niş yer almaktadır. Giriş kapısı tamamen siyah ve beyaz renkte kesme taşlarla inşa edilmiştir.

Yaklaşık 19 x 12.5 m. ölçülerinde olan harim, mihrap önünde paralel iki sahından oluşmuştur (Fotoğraf:2.187-2.190). Harimin üzeri ortada kare kesitli iki ayak ve yanlarda duvarlara bindirilen kemerlerin taşıdığı eşit ölçülerde altı kubbeyle örtülmüştür. Sivri kemerlerin taşıdığı kubbelere geçişte pandantifler kullanılmıştır. Altı metre çapındaki kubbe son cemaat yeri kubbeleriyle aynı ölçülerdedir. Yapının taşıyıcı sisteminde diğer camilerde görmeye alıştığımız duvarlara bitişik gömme ayaklar tercih edilmemiştir. Kemerler ortadaki kare kesitli ayaklara diğer kısımlarda beden duvarlarına bindirilmiş duvarların ağırlığı taşıması için yapının dış cephelerine payandalar yerleştirilmiştir.

Giriş cephesinin karşısında güney duvarın ortasında yer alan mihrap nişi sivri kemerli düz bir kavsaraya sahiptir (Fotoğraf:2.191-2.192). Mihrapta uygulanan üç renkli taş işçiliği oldukça dikkat çekicidir. Kavsara ve sivri kemerde siyah ve beyaz taşlarla oluşturulmuş yatay şeritler yer alır. Kavsaranın alt kısmında siyah, beyaz ve pembe taşlarla yukarıdan aşağıya doğru baklava desenleri, zik zaklar, düşey dikdörtgen ve kare şekillerden oluşturulan başarılı bir kompozisyon görülür.

Mihrabın hemen batısında yer alan minberde ahşap ve renkli mermer malzeme kullanılmıştır (Fotoğraf:2.194). Minberin merdivenlerinde, süpürgeliklerinde ve korkuluklarında ahşap kullanılırken yan cephelerinde renkli mermer tercih edilmiştir. Siyah ve beyaz renkte mermerlerle siyah altıgenler ve etrafında beyaz kuşaklardan oluşan bir kompozisyon oluşturulmuştur. Hüseyin Paşa Camii'nin mihrap ve minberi günümüze sağlan bir şekilde ulaşmıştır.

Harimin kuzey cephesinde sonradan eklenmiş olan ahşap kadınlar mahfili yer alır (Fotoğraf:2.190). Mahfile giriş kapısının iki yanında bulunan demir merdivenlerle sağlanmaktadır.

Harimin doğu, batı ve güney cephelerinde ikisi altta ikisi üstte olmak üzere dörder pencere konulmuş, giriş cephesinde ise diğer cephelerde olduğu gibi kapının iki yanında altta ve üstte ikişer pencere ,giriş kapısının hemen üstüne de bir pencere yerleştirilmiştir. Pencerelerden alt sırada olanlar sivri kemerlerle kuşatılmış olup üst sıradakiler kemersiz düşey dikdörtgen şemada bırakılmışlardır. Alt sıradaki pencerelerin kemerlerinde kesme taş malzemenin kullanıldığı görülür. Mihrap nişinin iki tarafındaki pencereler diğer cephelerdekilere göre daha farklı ele alınmıştır. Bu pencerelerin kemerlerinde ve

lentolarında mihraptakine benzer renkli taş işçiliği gözükmektedir. Pencereilerin kemerlerinde siyah ve beyaz taşlarla oluşturulan geçme tekniği kullanılmıştır. Üst sıradaki pencerelerde görülen renkli cam uygulaması son dönem eklemelerindedir.

Harimin kuzeyinde yer alan son cemaat yeri revağı yanlarda “L” biçimli ortada “T” biçimli dört ayak üzerine atılan üç sivri kemerin taşıdığı üç kubbeyle örtülmüştür (Fotoğraf:2.184). Kubbeleri taşıyan ayaklarda renkli taş işçiliği göze çarpar. Son cemaat yerinin doğu ve batısı birer duvarla kapatılmıştır. Duvarlarda yer alan üçü altta biri üstte dört pencere simetrik olarak yerleştirilmiştir. Kubbelere geçişte pandantifler kullanılmıştır. Son cemaat yerinin kemer gözleri günümüzde camekânlarla kapatılmıştır.

Yapının minaresi son cemaat yerinin kuzeydoğu köşesinde yer alır (Fotoğraf:2.197-2.198). Kare bir kaide üzerine yükselen onikigen gövde ve kurşun kaplı sivri külahtan oluşan minarede iki şerefeye yer alır. Caminin eski fotoğraflarında minarenin tek şerefeli, onikigen gövdeli olduğu ve yuvarlak gövde üzerine oturan konik bir külahla sona erdiği gözükmektedir. Fransızlarla yapılan Kurtuluş Savaşı sırasında yıkılması sebebiyle onun yerine 1940’larda mahalli ustalardan İmam Boynuyoğun tarafından şimdiki iki şerefeli haliyle inşa edilmiştir.³⁶⁸

Hüseyin Paşa Camii, harimde sadece iki bağımsız ayak kullanılması ve kemerlerin beden duvarlarına direkt olarak binmesi bakımından çok kubbeli camiler arasında daha farklı bir şemaya sahiptir. Camide harimi altı kubbe örtmesine rağmen merkezi harim anlayışının ön plana çıkartılmaya çalışılması dikkat çekicidir.

Süsleme Özellikleri

Cami süsleme ögesi açısından oldukça zengindir. Özellikle renkli taş işçiliğiyle dikkat çeken yapının avlusunda, son cemaat yeri taşıyıcı ayaklarında, giriş kapısında, alt kat pencerelerde, mihrapta ve minberde iki ve üç renkli taşlarla kaliteli bir işçilikle göze hoş gelen kompozisyonların uygulandıkları görülmektedir. Minaredeki taş bezemeler ve giriş kapısındaki ahşap kompozisyonlar diğer süsleme unsurlarıdır.

³⁶⁸ Nusret Çam, *Türk Kültür Varlıkları...*, s.56.

Yapının avlusunda son cemaat yeri girişinin hemen önünde siyah, beyaz ve pembe taşların nöbetleşe kullanılmalarıyla oluşturulan siyah çerçeve içerisine alınmış bir kompozisyon bulunur. Dikdörtgen çerçevenin içerisi üç renkli taş sıraları ile satrancî olarak doldurulmuştur. Harim giriş kapısının hemen önünde yine benzer bir kompozisyon göze çarpar. Buradaki taşlar avludakiler gibi kare ölçülerde olmayıp daha ince dilmeler biçimindedir.

Yapıdaki renkli taş süslemesinin en güzel uygulamalarından bir tanesi harime giriş sağlayan sivri kemerli taçkapıdır (Fotoğraf:2.185). Kapının tavandan zemine tamamen renkli taşlarla oluşturulduğu görülür. Esas giriş açıklığının üstünde renkli taşlarla geçme tekniği uygulanmıştır. Kapıyı boydan boya kaplayan taş sıraları kapı açıklığının üstündeki kitabeye ve onu kuşatan kemerin üzengi taşına kadar düz olarak devam etmektedir. Kitabenin hemen üstünde başlayan kompozisyon kapının alt tarafındakinden daha farklı bir anlayışla ele alınmıştır. Kitabeyi merkez alan ve yukarıya doğru giderek açılan yelpaze biçimindeki ışınlar sivri kemere ulaştıktan sonra yere paralel olarak devam etmektedirler. Siyah ve beyaz renkte mermerlerle nöbetleşe olarak işlenen bu süsleme kapının her iki tarafında simetrik olarak ele alınmıştır.

Mihrapta da giriş kapısında olduğu gibi kaliteli bir işçilik göze çarpar (Fotoğraf:2.191-2.192). Sivri kemerli, düz kavsaralı mihrap nişi boydan boya renkli taşlarla süslenmiştir. Kapıdan farklı olarak burada üç renk taş kullanılmıştır. Mihrap kemerinde siyah ve beyaz taşlardan oluşturulan geçme tekniği kullanılmış her iki renk kavsarada devam ettirilmiştir. Mihrabın iki yanı kemerin başlama hizasına kadar değişik genişlikte siyah, beyaz ve kirli sarı renkli düz mermer dilmelerle kaplanmıştır. Nişin içinde kavsara altından zemine kadar farklı renkte ve boyutta geometrik unsurlar kullanılmıştır. Baklava biçimli desenlerin en üstten başlayarak siyah, beyaz yine siyah ve pembe renklerin oluşturduğu sıralarla tekrarlandıkları görülmektedir. Bu kompozisyonun en alt sırasında diğerlerine göre daha büyük boyutlarda baklavalara oluşturulmuş bu kompozisyondan sonra zik zag kuşaklar başlatılmıştır. Dört sıra halinde siyah, beyaz ve pembe renklerle oluşturulan kuşakların altında önce düşey dikdörtgen düz mermer dilmeler daha sonra kare dilmeler yer alır. Taşların renkleri ve dizilimlerinde simetri esas alınmıştır.

Minberde mihraba göre daha sade bir kompozisyon görülür (Fotoğraf:2.194). Minberin yan aynalıkları üçgen çerçeveler içerisine alınmış siyah, beyaz ve kirli sarı

renklerden oluşan altı köşeli peteklerle süslenmiştir. Bunların dışında mihrabın iki yanındaki pencerelerde, giriş cephesinin alt sıra pencerelerinde ve son cemaat yeri ayaklarında yine renkli taş uygulaması görülür.

Son cemaat yerinin kuzeydoğu köşesinde yer alan minaredeki taş bezemeler yapının inşaatından daha sonraki dönemlerde eklenmiş olmalıdır (Fotoğraf:2.198). Minarede kaideyle gövdenin birleştiği kısımda gövdeyi bir kuşak gibi çevreleyen taş malzemeli kurdele kompozisyonu bulunur. Şerefe altlıklarında yine kurdele kompozisyonları tekrarlanmış olup bunların üstünde her bir cephenin ortasına denk gelecek şekilde yuvarlak çini tabaklar yerleştirilmiştir. Şerefe bingileri mukarnaslarla hareketlendirilmiştir ve korkuluklar kafes tekniğiyle geometrik şekillerle işlenmiş on iki tane taş levhadan meydana gelmiştir.

Giriş kapısındaki ahşap işçiliği dikkat çekmektedir. Kapının en üstünde simetrik olarak yerleştirilmiş dört tane sekizgen gül motifi bulunur. Bu kompozisyonun altındaki kısım üç bölüm halinde panolara ayrılmıştır. Düşey karakterli dilemelerin oluşturduğu panolardan alttaki ve üsttekiler küçük, ortadaki pano büyük olarak tasarlanmıştır. Küçük panolar ince, büyük panolar kalın ve düz silmelerle doldurulmuştur. Üst kat pencerelerdeki renkli cam uygulaması yine son dönem eklemelerindedir.

Malzeme ve Teknik

Hüseyin Paşa Cami tamamen kesme taş malzemeyle inşa edilmiştir. Yapıda ahşap malzeme, giriş kapısında, kadınlar mahfilinde ve minberde kullanılmıştır. Giriş kapısında, pencere lentolarında, mihrapta, minberde ve son cemaat yeri revağı zemininde renkli taş kullanımı söz konusudur. Yapının son cemaat yeri revağı son yıllarda camekanla kapatılmıştır. Ayrıca mihrap gövdesindeki çini tabaklar ve harim üst sıra pencerelerindeki renkli camlar son yıllarda eklenmiştir.

Tarihlendirme

Camide birisi cümle kapısında, diğer ikisi mihrap ve minberde olmak üzere üç kitabe mevcuttur. Bu üç kitabede yapının inşa tarihini vermektedirler. Cümle kapısı üzerindeki kitabe caminin banisinin Hüseyin Ağa olduğunu açıkça belirtmekte ancak caminin yapılma

tarihini H.1112 / M.1700 olarak göstermektedir (Fotoğraf:2.186). Kitabenin³⁶⁹ metni şu şekildedir:

Bu câmi-i müzeyyeni ettirdi hub bina
 Ol Kethüdâ-i Âsâf – devrân-ı Hüseyin Ağa
 Bâbın ede Hak bâb-ı Selâmın muâdili
 Kim girse emîn ola hamâsette dâimâ
 Sa'yi ola meşkûr ve dua celbede müdâm
 Hakk'a ki sa'yeyledi Hacı Osman Ağa
 Hatif Kusûrî'ye tarih dedi...
 Recâyî ve men dahelehû kâne âminâ (1112) M.1700

Mihrap üzerindeki kitabenin³⁷⁰ metni şu şekildedir:

Bena bilhayr mesciden hasena
 Câmi-i gazi tarih-i yengu
 Mescid-i Kethüda Kusurî (de) dim
 Karşu dur sahn-ı bâm-ı Kâbedir bu. (1130) M.1718

Minber üzerindeki kitabenin³⁷¹ metni şu şekildedir:

Vadaa'l-minbere Kusûrî errahe
 İbadullah ismaîn nutku'l-hatib (1131) M.1719

Külliyenin merkez konumundaki yapısı olan Hüseyin Paşa Cami'nin, M.1719 yılında Darendeli Hüseyin Paşa tarafından Antep hassa mimar vekili üstad Hacı Osman Ağa ve taşçı Mehmet oğlu Ali'ye yaptırılmış olduğu Şer'i Mahkeme Sicilleri'ndeki kayıtlardan³⁷² anlaşılmaktadır.

Caminin cümle kapısı üzerindeki inşa kitabesinde H.1112 / M.1700 tarihi açıkça okunmasına karşın, caminin inşasının bu kadar erken bir tarihte yapılmış olması bir çelişkiyi ortaya çıkarır. Manzum tarih düşmelerde ebcet hesabını tutturmak için, manzumeye katılacak ya da çıkarılacak rakamların gösterilmesi demek olan tamiyeli tarih

³⁶⁹ Nusret Çam, *Türk Kültür Varlıkları...*, s.59.

³⁷⁰ Nusret Çam, *Türk Kültür Varlıkları...*, s.59.

³⁷¹ Nusret Çam, *Türk Kültür Varlıkları...*, s.59.

³⁷² Şer'i mahkeme sicillerinde "Antep mimar-ı hassa vekili Hüseyin oğlu üstad Osman ve taşçılardan Mehmet oğlu Ali kırk beş arkadaşıyla Mahkemede, halen Rakka Valisi devletli, inayetli Ali Paşa Hazretlerinin kadri büyük kethudası Yusuf oğlu Hacı Hüseyin Ağa'nın yüzüne karşı her biri söz alıp dediler ki: Camii şerifin yapılması için yirmi yedi bin keymiş ve yirmi bin havara taşları bahar ayları başında teslim etmek üzeresekten dört kuruş aldık. İnşallah sözümüzü yerine getirmeye hepimiz birbirimize kefiliz dediler. Durum böyle saptanıp onaylandı. Bkz. Ercüment Asaf Yanıç, *Darendeli Hüseyin Paşa...*, s.50-62.

uygulamasının bu kitabede de denendiği görülmektedir. Ayrıca, Vezir Maktulzade Ali Paşa, Sultan II. Mustafa'nın kızıyla 1700'lerin başında evlenmiş olup, Hüseyin Ağa'nın onun Rakka Valiliğindeki kethüdalık görevine gelmesine ve damadı olmasına olanak yoktur. Bunların yanı sıra mihrap ve minberdeki tarihlerde yapının inşasının M.1718'de başlayıp, M.1719'da tamamlandığını göstermektedir.

Hüseyin Paşa Cami'nin M.1831 tarihli Şer'i Mahkeme Sicili'ndeki bir kayıta yer alan "Hüseyin Paşa Vakfı üzerindeki hücrelerle cami kubbelerinin tamire muhtaç bulunması ve mütevellinin de ortada olmaması dolayısıyla bu hücre ve kubbelerin tamiri için gelir getiren malların icara verilerek onarımlarının yapılması için Kumruoğlu Emin, Seyit Efendi ve Daizade Şerif Efendi'nin görevlendirildiği..."³⁷³ şeklinde devam eden ibarelerden 19. yüzyılın ilk yarısında kısmi bir onarım geçirdiği anlaşılmaktadır. Yapı 2002 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir.³⁷⁴

2.1.5.3. Medrese

Mimari Özellikleri

Hüseyin Paşa Cami avlusunun kuzeyinde ahşap bir revağın gerisinde sıralanan odalardan meydana gelen medresenin inşa tarihi veren bir kitabesi bulunmamaktadır. Hüseyin Paşa Külliyesi'nin vakfiyesinde de medreseye dair çok açık bilgilere ulaşılamamaktadır. Camiyle birlikte inşa edilen muallimhaneye dair bilgiler kimi araştırmacıların günümüzde Gaziler Caddesi üzerinde sıralanan üst kat odalarının muallimhanenin bir parçası olduğunu düşünmelerine neden olmuştur.³⁷⁵

Yapı Gaziler Caddesi'ne bakan alt kattaki dükkanların üstünde bir ikinci kat olarak tasarlanmıştır (Çizim:2.13-2.15). Caminin de bulunduğu avluya geçiş cadde üzerindeki dükkanların arasına açılmış olan iki renkli sivri kemere sahip bir açıklıkla sağlanmaktadır.

³⁷³ Nusret Çam, *Türk Kültür Varlıkları...*, s.54.

³⁷⁴ Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 1002-RP-002'nolu dosya.

³⁷⁵ 5 Şevval 1146 tarihli (M.1734) tarihli mahkemede düzenlenen vakıf yazısında cami yararına çeşitli adamlardan başka birde okulun muallimine belli bir paranın verilmesi koşulları arasında sayılmıştır. Bkz. Ercüment Asaf Yanıç, *Darendeli Hüseyin Paşa...*, s.50-62. Bu kayıtlarda medrese ibaresinin geçmemesi mevcut odaların muallimhaneye ait olabileceği fikrini akla getirir. Nusret Çam ise M.1720 yılı Kasım ayında bitirilen muallimhanenin günümüzde cami avlusunun kuzeybatısındaki Rıfat Bey Rüşdiyesi olmadığını günümüzdeki mevcut ikinci kat odalarının vakfiyede söz edilen muallimhane olduğunu dile getirmektedir. Bkz. Nusret Çam, *Türk Kültür Varlıkları...*, s.64.

Dükkanlarla aynı genişlikte tutulan açıklığın üzeri beşik tonozla örtülmüştür. Geçidin iki yanı seki şeklinde düzenlenmiştir ve her iki tarafta hafif girintili nişler yer almaktadır.

Cadde üzerinde doğu-batı ekseninde sıralanan medrese hücrelerinin önünde ahşap sundurma şeklinde düzenlenen revak kısmı yer alır (Fotoğraf:2.202). Tek sıra hücreler avluya iki cephesi bulunan muallimhane yapısı nedeniyle kesintiye uğramış ve mekanın iki yanında hücreler devam ettirilerek şema tamamlanmıştır. Medrese hücrelerine geçişte muallimhaneden sağlanmaktadır.

Muallimhanenin giriş kapısından sonra merdivenlerle ulaşılan medrese hücreleri tek sıra halinde doğu-batı yönünde uzanırlar. Yedi adet hücrenin boyut ve pencere sayıları yapılan onarımlar neticesinde birbirinden farklılık gösterir.

Hücrelerin pencereleri ve kapıları yuvarlak kemerlidir ve içlerinde farklı boyut ve sayılarda nişler yer almaktadır.

Üst katta ahşap korkuluklarla sınırlanan revağın üstü kiremit kaplı sundurmayla, hücrelerin üstü son dönemlerde kiremit oluklu eğimli çatıyla örtülmüştür.

Hüseyin Paşa Medresesi hücreleri günümüzde çeşitli işyerleri olarak işlevlerini devam ettirmektedirler.

Süsleme Özellikleri

Yapıda süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Malzeme ve Teknik

Medrese kesme taş malzemeyle inşa edilmiştir. Sonradan eklenen revaklarda ahşap malzeme, revakların ve hücrelerin üst örtüsünde kiremit malzeme görülür. Medrese ve caminin ortak avlusuna geçişi sağlayan açıklığın caddeye bakan cephesinde renkli taş kullanımı vardır.

Tarihlendirme

Kitabesi olmayan yapı, aynı avluyu paylaştığı Hüseyin Paşa Camii’deki kitabelere ve aynı tarihi taşıyan Hüseyin Paşa Vakfı’na göre H.1131/M.1719 tarihinde Hüseyin Paşa tarafından yaptırılmıştır.

2.1.5.4. Muallimhane (Rıfat Bey Rüştüye Mektebi)

Mimari Özellikleri

Yapı, Hüseyin Paşa Camii avlusunun kuzeybatı köşesinde yer almaktadır (Fotoğraf:2.204-2.205). Tamamen kesme taş malzemeden inşa edilmiş olan muallimhanenin hemen batısında Hüseyin Paşa Hamamı yer almaktadır. Yapı Hüseyin Paşa Camii’nin kuzeyindeki dükkanlar üzerine inşa edilen medreseyle bir bütünlük arz etmektedir. İki katlı yapıya giriş doğu cephesinin ortasına açılan yuvarlak kemerli bir kapıyla sağlanmıştır. Kapı açıklığının her iki tarafında simetrik olarak açılmış düşey dikdörtgen, yuvarlak kemerli iki pencere açıklığı bulunur. Bu cephenin üst sırasında üç pencere mevcuttur. Bu pencerelerde alttakilerle benzer özellikler gösterirler. Alt ve üst sıralardaki pencereler arasında kapının iki yanında sivri kemerli küçük birer niş dikkati çekmektedir. Yapının güney cephesinde alt sıra sağır bırakılmıştır. Üst katta ortada yuvarlak kemerli bir kapı, kapının iki yanında diğer cephedeki pencerelerle benzer özellikler gösteren iki pencere yer alır. Bu cepheye sonradan ahşap malzemeli, sundurmali bir revak eklenmiştir. Kiremit kaplı kırma çatıyla örtülü olan yapı süsleme açısından oldukça sade bir görünüm arz eder.

Hüseyin Paşa Muallimhanesi halk arasında Sarı Mektep³⁷⁶ ismiyle anılmaktadır. Yapı inşa edildiği 18. yüzyıldan bu yana her zaman Gaziantep öğrenim faaliyetleri içerisinde önemli bir yere sahip olmuştur. Yapı günümüzde özel bir işyeri olarak işlevini sürdürmektedir.

Süsleme Özellikleri

Yapıda süsleme unsuru bulunmamaktadır.

³⁷⁶ Darendeli Hüseyin Paşa’nın muallimhane olarak inşa ettirdiği yapı günümüze değin birçok farklı isimle anılmıştır. Rüştüye Mektebi, Rıfat Bey Mektebi, Reşadiye Mektebi gibi isimleri aldıktan sonra yapının beden duvarlarının ve dış cephelerinin sarı renkte badanayla boyanmasının ardından halk arasında “Sarı Mektep” ismiyle anılmaya başlanmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra çeşitli okul isimleriyle anılan yapı 1993 yılından itibaren Cumhuriyet İlköğretim Okulu adını almıştır.

Malzeme ve Teknik

Yapının inşa malzemesi kesme taştır. Avluya açılan pencereler demir parmaklıklıdır. Yapının ikinci katının zemini günümüzde betonarme malzemeyle kaplanmıştır. Örtü sistemi içten ahşap tavan dıştan kiremit çatıdır.

Tarihlendirme

Muallimhane'nin cami avlusuna bakan giriş kapısı üzerindeki tamir kitabesinin okunuşu ve Türkçe'si³⁷⁷ şu şekildedir:

Huve'l Feyyaz
 Zehi kaimmakam-ı Ayıntab'ın mîr Rif'at kim
 Nukûd u himmeti sarf ile verdi mektebe revnak
 Derûnu tenk ü tar idi, haraba müşrif olmuştu
 Boyattı tevsi etti, verdi zînet cabeca, el-hak
 Münasibdir Neciba babına tarih-i cevherdar
 Zehî ta'mîr olundu mekteb-i Rüşdiye pek elyak
 Sene H.1311 (M.1893/94)

Günümüz Türkçesiyle okunuşu:

Ayıntabın kaymakamlığındaki Rıfat Bey'e mutlu olsun
 Yardım paralarını harcayarak mektebe tazelik verdi
 İçi dar boşuna emek sarfedilen harap bir haldeydi
 Kendisi boyattı, genişletti, yer yer güzelleştirdi
 Soyu temiz olanın geçmişine noktalı harf tarihi düşmek uygundur
 Bu güzel onarım rüşdiye mektebine gerçekten çok yakıştı
 1311 Kitabeyi İranlı Hakkak Hacı Şemseddin yaptı.
 Yıl H.1311 (M.1893/94)

Darendeli Hüseyin Paşa tarafından cami ile beraber M.1720 yılında inşa ettirilen yapı M.1894 yılında Antep Kaymakamı Rıfat Bey tarafından tamir ettirilmiş ve bu tarihten sonra Rıfat Bey Rüşdiye Mektebi olarak anılmaya başlamıştır. Hüseyin Paşa'nın 1721 tarihli vakfiyesinde, Ehliceffa mahallesinde (Gaziler caddesindeki mevcut dükkanları) yaptırarak, bunların gelirinden, caminin yanına yaptırdığı muallimhanede çocukları okutan

³⁷⁷Ercüment Asaf Yanıç, *Darendeli Hüseyin Paşa...*, s.50-62.

muallime günde beş akçe verilmesini şart etmiştir.³⁷⁸ 5 Şevval 1146 (M.1734) tarihli mahkemede düzenlenen vakıf yazısında cami yararına çeşitli adamlardan başka okulun muallimine belirli bir parayı verilmesi koşulu tekrarlanmaktadır. Muallimhane'nin vakıf kayıtları ve günümüzde giriş kapısının üstünde bulunan kitabesi tarihçesini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Yapı Hüseyin Paşa tarafından öğrencilere eğitim verilmesi için inşa ettirilmiş ve devamlılığı için de Zincirli Bedesten'den gelen belirli bir paranın bu okula vakfedilmesi sağlanmıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru işlevini yitiren ve harap durumda olan muallimhane, dönemin Antep Kaymakamı Rıfat Bey tarafından esaslı bir onarıma tabi tutulmuş ve eski görevini tekrar icra etmeye başlamıştır.³⁷⁹ Sultan V. Reşad döneminde Reşadiye Mektebi adına alan yapı H.1335 (M.1919) yılında Antep'in İngilizler tarafından işgal edilmesi esnasında masraflarının Özel İdare tarafından karşılanmaması üzerine Maarif-i Mahalli teşkilatınca kullanılmıştır. Fransız ve İngilizlerin işgalleri sırasında sağlam kalabilen yapı sırasıyla Merkez Ortaokulu, Piri Reis Ortaokulu isimlerini almış ve günümüzde Cumhuriyet İlköğretim Okulu ismini alarak kullanılmaya devam etmiştir.³⁸⁰

2.1.5.5. Hamam

Mimari Özellikleri

Hüseyin Paşa Camii'nin kuzeybatısına yer alan hamam, dükkanlar ve üst kat medrese odalarının batısına bitişik olarak inşa edilmiştir. Hamamın giriş cephesi Gaziler Caddesi'ne bakmaktadır.

³⁷⁸Nusret Çam, *Türk Kültür Varlıkları...*, s.65.

³⁷⁹Antep Kaymakamlığına atanan Rıfat Bey zamanında kentte Müslümanların gidebildiği sözü edilen İslam Yetim Mektebi ile Rüşdiye Mektebi bulunmakta olup, Mahmudiye ilk Mekteb-i İbtidaisi onun zamanında açılmıştır. Rivayete göre, Kaymakamın Fehim isimli çocuğunun mektep çağına gelmesiyle, Rıfat Bey çocuğunu ne yetim mektebine ne de gayrimüslüm okullara gönderebilir. Bu nedenle 22 altın maaşıyla Ayıntap Meclis-i İdare ve Maarif Şubesi azaları ile memleketin eşrafından ileri gelen zatlardan katılımıyla Maarif-i Mahalliye Teşkilatı'nı kurmuş, bu teşkilat aracılığıyla da bu anılan mektep açılmıştır. Bu mektep açılmadan önce İslam Rüşdiye Mektebi'ne biraz tahsil görenlerin basit bir sınavla alınması yerine, artık açılan bu ilk mektep mezunları alınacaktır. Ancak bakımsız kalan ve darlık nedeniyle öğretimin aksadığı sarı mektep yani Rüşdiye Mektebi onarıma muhtaç durumda olup, memleketin hiçbir eksiği gözünden kaçmayan Rıfat Bey bu binayı da ele aldı. Tamir ettirdi, genişletti, boyattı, muntazam bir mektep binası haline koydu. Bülbülzade Abdullah Edip Efendi Kaymakam Rıfat Bey ile ilgili kasidesinde Rüşdiye Mektebi'nin tamirinden şu sözlerle bahsetmektedir: "... Onun ardından mutlu olsun yüce bir mektep yaptırdı; bu hizmetin karşılığında vatan çocuklarına baba oldu; Bu okulun yapılmasının nedeni Fehim Bey'in kendisiydi, bunun gibi çoğu yardım bu nedenden doğdu; Harap durumdaki rüşdiyemiz dardı, yıkıktı, hepsini onarttı güzel bir yer oldu; hayır sahiplerini yardıma özendirdi, yardımların genişlemesiyle çok altın ve gümüş toplandı; gerçekten çok altın gümüş harcandı lakin, harcanan yerine harcandı, zannetmeyin ki, boş yere iş yaramaz edildi..." b kz. Ercüment Asaf Yanıç, *Darendeli Hüseyin Paşa...*, s.50-62.

³⁸⁰C.Cahit Güzelbey, *Gaziantep Camileri Tarihi*, Türk-İslam Eğitim, Kültür ve Yardımlaşma Vakfı Yayınları, Gaziantep, 1984, s.98.

Hüseyin Paşa Hamamı, doğu-batı ekseninde dikdörtgen bir alana dizilmiş olan soğukluk, ılıkılık, sıcaklık, su deposu ve külhan kısımlarından oluşmaktadır (Çizim:2.16-2.18). Tek hamamlar grubuna giren yapıya soğukluk bölümünün kuzey duvarına açılmış olan taçkapıdan girilmektedir (Fotoğraf:2.208). Girişten sonra “L” biçimli bir dar koridora geçilir ve buradan yaklaşık kare ölçülerdeki soğukluk kısmına ulaşılır. Bu bölümün üzeri, dört cepheye simetrik olarak yerleştirilmiş duvara gömülü ayakların üzerine bindirilmiş sivri kemerler ve aralarındaki pendantsiflerle geçilen kubbeye örtülmüştür (Fotoğraf:2.209). Kubbe geçiş elemanlarıyla birleştiği etek kısmında yirmi adet yuvarlak kemerli nişle çevrelenmiştir. Kubbenin tam merkezinde yuvarlak formda bir aydınlık feneri yer alır. Hemen altında da aydınlık fenerine denk gelecek şekilde yine yuvarlak formlu bir şadırvan bulunmaktadır.

Bu bölümün aydınlatılması için kuzey cepheye üç, güney cepheye bir pencere yer alır. Kuzeydeki pencereler cepheye eşit aralıklarla simetrik olarak yerleştirilmişlerdir. Güneydeki pencere ise cephenin tam ortasında yer alır. Pencereler yüksek sivri kemerli nişler içine alınmıştır. Soğukluğun batı cephesinde iki kapı açıklığı yer alır. Bunlardan güneybatıda olanı dikdörtgen planlı, çapraz tonoz örtülü bir odaya açılır. Cephenin tam ortasında bulunan kapıyla da ılıkılık ile soğukluk arasındaki ara mekana ulaşılır.

Güney-kuzey doğrultuda dikdörtgen bir plan özelliği gösteren ve beşik tonozla örtülü bu kısmın kuzeyinde kareye yakın dikdörtgen ölçülerde iki tane hela yer almaktadır (Fotoğraf:2.214).

Ara mekandan geçilen ılıkılık kısmı 13.25x4.00 m. ölçülerinde³⁸¹ olup dikdörtgen bir alanı kaplamaktadır (Fotoğraf:2.215). Kuzey-güney doğrultuda uzanan bu bölümün üzeri aynı çaplarda üç küçük kubbeye örtülmüştür ve kuzey cephesine bir pencere açıklığı yerleştirilmiştir. Bu bölümden batı cephesinin ortasına açılmış olan kapıyla sıcaklık kısmına geçilir.

Hüseyin Paşa Hamamı'nın sıcaklık kısmı yıldızvari plan şemasında ele alınmıştır. Bu bölümde; ortadaki kubbeli mekana altı eyvan ve eyvanların arasına yerleştirilmiş altı halvet

³⁸¹Nusret Çam, *Türk Kültür Varlıkları...*, s.68.

açılmaktadır.³⁸² Bu uygulama ile göbek taşının bulunduğu mekanın onkigen olması sağlanmıştır. Ortadaki mekanın üzeri 7.00 m. çapında³⁸³ kubbeyle örtülüdür. Sıcaklık kısmında soğuklukta olduğu gibi kubbeye geçişte pendentifler tercih edilmiş, pendentiflerin içleri mukarnaslarla zenginleştirilmiş ve kubbe eteğinde de yuvarlak kemerli niş kuşağı tekrarlanmıştır. Kubbenin merkezinde aydınlık feneri yer alır. Hemen altında da yine soğukluk kısmında olduğu gibi bir havuz bulunur (Fotoğraf:2.217).

Ortadaki kubbeli mekana açılan eyvanların her bir kenarı 2.55 m. ölçülerde olup kare bir görünüm arz ederler. Eyvanlar beş parçalı tonozlarla örtülmüştür. Ortadaki kubbeli mekana açılan eyvan cepheleri onikigenin uzun kenarlarını oluşturmaktadır (Fotoğraf:2.220).

Sıcaklık kısmının dört bir cephesini kuşatan eyvan-halvet sırasının kısa kenarını oluşturan kare ölçülerdeki halvet odalarının her birinin üzeri küçük çapta kubbelerle örtülüdür. 2.90x2.90 m. ölçülerindeki³⁸⁴ halvet odalarından batı ve doğu cephede olanları hemen hemen eyvanlarla aynı hizada sonlandırılmıştır. Ancak güney ve kuzey cephelere karşılıklı olarak yer alan iki odanın dik bir açıyla yerleştirilmesi hamamın dış sınırlarının bu cephelerde diğer bölümlere nazaran daha geniş tutulmasına neden olmuştur. Halvet odalarına giriş her bir odanın iki cephesinin birleştiği köşelerine açılan kapılarla sağlanmaktadır. Bu nedenle onikigenin kısa kenarını halvetler oluşturmaktadırlar. Sıcaklığın özellikle güney cephesinin hamamın diğer kısımlarından hafifçe çıkıntı yaptığı görülmektedir. Güney cepheye dik olarak yerleştirilmiş halvet odasıyla başlayan bu çıkıntı batı kanadı boyunca devam eder. Kuzey cephede ise durum biraz farklıdır. Yine dik yerleştirilmiş halvet odasından dolayı oluşan çıkıntı halvetin bitimiyle sınırlandırılmıştır.

Sıcaklığını Gaziler Caddesi'ne bakan kuzey cephesinin başlangıç ve bitiş noktalarına beşik tonozlu iki dükkan yerleştirilmiştir. Ayrıca bir dükkanda su deposunun altında yer almaktadır.

³⁸² Halvet hücreleri günümüzde kilitli vaziyettedir. Bu nedenle bu bölümlerin içerisine girilememiş olup mimari tasvir için kaynaklardan ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki eski fotoğraflardan yararlanılmıştır.

³⁸³ Nusret Çam, *Türk Kültür Varlıkları...*, s.68.

³⁸⁴ Nusret Çam, *Türk Kültür Varlıkları...*, s.68.

Süsleme Özellikleri

Hüseyin Paşa Hamamı'nda, külliyedeki camide olduğu gibi renkli taş işçiliğini göze çarpar. Hamama girişi sağlayan kuzeydeki taçkapıda siyah ve beyaz taşların nöbetleşe olarak kullanılmalarıyla sağlanan başarılı bir kompozisyon görülür (Fotoğraf:2.208). Derince bir yüksek ve sivri kemer içine alınmış olan basık kemerli kapı siyah ve beyaz taşlarla palmet zıvanalı olarak yapılmıştır. Yatay dikdörtgen kitabeliğin üst kısmındaki sivri kemerli kavsara merkezden açılan ışınlar şeklinde süslenmiştir. Bu ışınlar sivri kemerin üstüne kadar yayıldıktan sonra yere paralel kuşaklar halinde kapının iki tarafında devam ederler. Bu uygulamanın benzerini Hüseyin Paşa Camii'nin taçkapısında da görmekteyiz.

Hüseyin Paşa Hamamı'nın taçkapısında gördüğümüz iki renkli taşla oluşturulan kompozisyonun daha gelişmiş versiyonlarıyla yapının iç dekorasyonunda karşılaşmaktayız. İç mekanda siyah, beyaz ve pembe taşlarla şeritler halinde düzenlenmiş süsleme kompozisyonları görülür (Fotoğraf:2.210-2.212). Soğukluğun zemininde panolar halinde düzenlenmiş ve siyah, beyaz ve pembe taşlardan oluşan yıldız motifleri yer alır. Sıcaklıktaki onkigen göbek taşı yedi bölüme ayrılmış bu bölümler içeriden dışarıya doğru, siyah, beyaz ve pembe taşlarla yirmidört kollu yıldız biçiminde düzenlenmiştir. Göbek taşının en dış iki sırası ince iki şerit arasına yerleştirilen zikzak şekilli zıvanalarla birbirine giydirilmiş olan taşlardan meydana gelmektedir.

Malzeme ve Teknik

Hüseyin Paşa Hamamı kesme taş malzemeyle inşa edilmiştir. Yapının giriş kapısında, soğukluk mekânının zemininde ve sıcaklıktaki onkigen göbek taşında renkli taş kullanımı söz konusudur. Yapının iç cepheleri beyaz boyayla sıvalı vaziyettedir. Üst örtü dış taraftan betonarme malzemeyle kaplanmıştır.

Tarihlendirme

Yapının inşa kitabesi giriş kapısının üzerinde yatay dikdörtgen bir pano içerisinde yer almaktadır. 1950'li yıllarda Şakir Sabri Yener tarafından okunan kitabe günümüzde oldukça harap vaziyettedir. Kitabenin metni şu şekildedir:³⁸⁵

³⁸⁵ Ş. Sabri Yener, *Gaziantep Kitabeleri*, Osman Nuri Tuzcu Eğitim ve Kültür Vakfı, Gaziantep, 1999, s.48.

Iktebese Kusurî tarihen mine'l-Ku'an

Fekavlu ve in küntüm cünûben fetahharû (H.1140 / M.1727/28)

Hamamın inşa kitabesine göre H.1140/M.1727-28 senesinde yaptırılmıştır. Kitabede inşa tarihi olmasına karşın yapının kim tarafından yaptırıldığı yazmamaktadır. Ancak Şer'i mahkeme sicillerinde H.1140 tarihli mahkeme tutanağında hamamın Hüseyin Paşa ile Müftü Hacı Ömer oğlu Mehmet Efendi tarafından inşa edildiği belirtilmektedir.³⁸⁶ Günümüzde halk arasında "Çıkrıkçı Hamam"³⁸⁷ ismiyle anılan yapı kapalı çarşı olarak hizmet vermektedir.

2.1.5.6. Arasta

Mimari Özellikleri

Hüseyin Paşa Külliyesi'ne dahil olan bu yapı külliyedeki diğer yapılardan farklı bir mahallede inşa edilmiştir. Şahinbey İlçesi Şekeroğlu Mahallesi'nde bulunan arasta "L" planlı bir plan şemasına sahiptir (Çizim:2.19).

Arasta (Zincirli Bedesten)³⁸⁸ doğu-batı yönünde uzanan uzun kenar ile kuzey-güney doğrultudaki kısa kenardan meydana gelmektedir (Fotoğraf:2.221). Her iki kısımda da çapraz tonozla örtülü sokağın iki tarafına simetrik olarak yerleştirilmiş dükkânlar yer alır. Doğu-batı istikametindeki sokağın uzunluğu 68.10 metre, kuzey-güney yönünde yerleştirilen sokağın uzunluğu 44.30 metredir. Dıştan uzun kenar 82.10, kısa kenar 47.30 metre ölçülerinde inşa edilmiştir.³⁸⁹ Arastaya girişi sağlayan beş tane kapı bulunur. Bunlardan iki tanesi uzun kenarda diğer üçü kısa kenarda yer almaktadır. Uzun kenardaki kapılar güney ve batı cephelerde açılmış olup kısa kenardakiler kuzey, güney ve batı

³⁸⁶ Hamamla ilgili 1 Recep 1140 tarihli mahkeme tutanağından anlaşıldığına göre; Antep'te müftü olanların oturmaları koşuluyla eski müftülerden Kutup Efendi'ce vakfedilmiş bulunan evin suyundan hamamın yararlanmasına ilişkin kayıta, bu hamamın Amasya Beylerbeyi olan Hüseyin Paşa ile Müftü Hacı Ömer oğlu Mehmet Efendi'ce birlikte yaptırıldığı belirtilmektedir. Bkz. Ercüment Asaf Yanıç, *Darendeli Hüseyin Paşa...*, s.50-62.

³⁸⁷ Külliye dahilinde günümüzde Gaziler Caddesi üzerinde yer alan dükkanlarda eskiden çıkrık imalatı yapıldığından ve bu ağaç tornacısı haratlara yaptıkları imalat nedeniyle çıkrıkçı dendiğinden, halk arasında Hüseyin Paşa Külliyesi'ndeki camiye Çıkrıkçı Cami; muallimhaneye Çıkrıkçı Mektebi; hamama da Çıkrıkçı Hamamı ismi verilmiştir.

³⁸⁸ Son yıllara kadar giriş kapısı üzerinde asılı olan zincirden ötürü halk arasında "Zincirli Bedesten" ismiyle anılmaktadır. Vakfiyelerde yapıya Kara Basamak ismi verildiği de yazılıdır. Kaynaklarda "Bedesten" olarak geçen yapının plan şeması itibariyle bedesten den ziyade bir çarşı olarak tasarlandığı görülmektedir. Bu suretle yapıyı "Arasta" olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Yapı bir müddet et ve sebze hali olarak kullanıldıktan sonra günümüzde turistik hediye eşyaları satan işyerleri olarak hizmet vermektedir.

³⁸⁹Nusret Çam, *Türk Kültür Varlıkları...*, s.78.

cephelerdedir. Bu kapılardan kısa kenarın kuzeyinde ve güneyinde yer alanlar diğer kapılara göre daha büyüktürler.

Doğu kısmında yer alan kısa kenarın çapraz tonoz örtülü kuzey-güney istikametli sokağının doğusunda 14 dükkân sıralanmıştır Sokağın batısında ise 11 dükkân yer alır (Fotoğraf:2.225). Bu bölümdeki dükkânlar aynı ölçülerde olup sokağın iki tarafına simetrik olarak dizilmişlerdir. Dikdörtgen formda olan ve sivri kemerli kapı açıklıklarıyla sokağa açılan dükkânların üzeri beşik tonozlarla örtülmüştür. Sokağın batı cephesinin kuzeyine yakın konumda açılan giriş kapısı bu cephedeki diğer dükkânlarla aynı ölçülerde bir giriş ünitesi şeklinde düzenlenmiştir. Bu bölüm uzun kenara açılır. Uzun kenarla birleşme noktasında dükkân bulunmaz. Bu birleşme noktası yaklaşık iki dükkânın kapladığı alan değerlendirilerek oluşturulmuştur.

Arastanın uzun kenarını oluşturan doğu-batı doğrultulu sokağın kuzey cephesinde 21 dükkân, güney cephesinde 20 dükkân yer alır (Fotoğraf:2.223-2.224). Bu kısımdaki dükkânlarda kısa kenarda yer alanlar gibi aynı ölçülere sahiptirler. Sokağın üzeri çapraz tonozla dükkânların üzerleri beşik tonozla örtülmüştür. Dikdörtgen ölçülerdeki dükkânlar sivri kemerli kapılarla sokağa açılırlar. Sokağın güney cephesinin ortasına açılan giriş kapısında kısa kenardaki uygulamanın aynısı olan giriş ünitesi tekrarlanmıştır. Bu bölümün kısa kenarla birleşme noktasındaki dükkânların doğu duvarları kısa kenarın kuzey ucunda yer alan dört dükkanın batı duvarlarıyla bitişik inşa edilmiştir.

Günümüzde çeşitli türden işyerleri olarak kullanılan dükkânların sokağa açılan kapıları ahşap kanatlı camekanlar şeklinde düzenlenmiştir. Pencereleer ise ahşap doğramalı ve demir şebekelidir.

Arasta'nın gelirlerinin Hüseyin Paşa Külliyesi'ne ve Hüseyin Paşa'nın evlatlarına bırakıldığı vakıf kayıtlarında mevcuttur. 18. yüzyılın başlarında Anadolu'da yapılan geniş kapsamlı bir külliyenin parçası olan arasta, inşa edildiği dönemdeki önemini günümüzde de korumaktadır.

Süsleme Özellikleri

Yapıda süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Malzeme ve Teknik

Arasta, kesme taş malzeme kullanılarak inşa edilmiştir. Dükkanların iç kısımları sonradan seramik karolarla kaplanmıştır. Bazı dükkanların iç kısımlarının sıvandığı görülmektedir. Yapının zemini günümüzde karo mozaik fayansla kaplıdır.

Tarihlendirme

Arastanın inşa tarihini gösteren kitabe güney kapısı üzerinde yer almaktaydı. Günümüzde mevcut olmayan kitabe Şakir Sabri Yener tarafından okunmuştur. Kitabenin metni şu şekildedir:

Ede bu çarşuyu Hak mahfûz, bayi u müşteri ola memnûn
Dir Kusurî kemal tarihin..... vaktine merhûm H.1130 (M.1718)³⁹⁰

Arasta (Zincirli Bedesten) günümüzde mevcut olmayan kitabesine göre H.1130/M.1718 yılında cami ve muallimhaneye gelir sağlaması için inşa edilmiştir. Günümüzde arastanın toplam 66 dükkana sahip olduğu görülmektedir. Ancak şer'i mahkeme sicillerinde³⁹¹ ve vakfiye kayıtlarında bedestenin 80 dükkanlı bir yapı olduğu bilgileri yer alır. Günümüze ulaşmayan 14 dükkan, eserin 25 Kasım 1957 gecesi yanmasının ardından yapılan tamir sırasında³⁹², güney ve batı kapılarının caddeyi genişletmek için biraz içeri alınması sırasında ortadan kalkmış olmalıdır.

Hüseyin Paşa Camii'ne ve Darendeli Hüseyin Paşa'nın evlatlarına vakfedilen arastada Birinci Dünya Savaşı'na kadar Antep Dokumaları ve alacaları satılmaktaydı. Yapı, tek katlı iken, üstüne Belediye tarafından 1937 ikinci bir kat yapılmış³⁹³, Adliye Dairesi olarak kullanılan bu ikinci kat, Parlamento seçimlerini takip eden günlerde 25

³⁹⁰ Ş. Sabri Yener, *Gaziantep Kitabeleri...*, s.54.

³⁹¹ Hüseyin Paşa Camii ve Muallimhane'si vakıf gelirlerine ilişkin şer'i mahkeme sicillerinde bilgiler mevcuttur. Bunlardan Urfa Şer'i Mahkemesi'nce düzenlenen 1 Şevval 1131 (M.1719) tarihli senette, halkça Kara Basamak da denilen Kunduracı Çarşısı'ndaki iki bölümden oluşan ve zincirli Bedesten de denilen seksen dükkan bulunan taşınmaza ait olup, bundan caminin imam, müezzin, hatip ve faraşına belli paraların verilmesine, hasır alınmasına, kandillere mum sağlanmasına ve sekiz okkalık iki bervat (adam boyu mum) yapılmasına ilişkin koşullar yer almakta ve ayrıca Antep Şer'i Mahkemesi'nde düzenlenen 10 Zilkade 1133 (M.1721) tarihli senette de, camiye on yedi dükkan adanarak Cuma günleri konuşma yapan vaize daha önce aylık verilmesi koşula bağlanmış olan faraşın ücretinin bir katı artırılmasına, daha önce alınması vakıf koşulları içinde bulunan iki bervat için dokuz okka daha balmumu alınarak on iki buçuk okkaya çıkarılmasına ilişkin hükümler bulunmaktadır. Bkz. Ercüment Asaf Yanıç, *Darendeli Hüseyin Paşa...*, s.50-62.

³⁹² Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 1237-OF-002'nolu dosya.

³⁹³ Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 1237-OF-002'nolu dosya.

Kasım 1957 tarihinde çıkan yangınla harap olmuştur. Halk, bu hanın 1957 yılında yapılan milletvekili seçimlerinde rakip iki parti arasında seçim sonuçları üzerinde çıkan ihtilaf nedeniyle yakıldığını söylemektedir.³⁹⁴ Bu yangından sonra 1968-1971 ve 2000-2002 yıllarında tamir edilen³⁹⁵ arasta günümüzdeki halini almıştır.

2.1.5.7. Çeşme

Mimari Özellikleri

Hüseyin Paşa Külliyesi'ne sonradan ilave edilen çeşme Gaziler Caddesi üzerinde, Hüseyin Paşa Hamamı'nın sıcaklık bölümüne bitişik olarak inşa edilmiştir.

Çeşme cephe tasarımı itibariyle klasik dönem Osmanlı çeşmeleriyle benzer özellikler göstermektedir. Hamamın Gaziler Caddesi'ne bakan cephesinde, sıcaklık bölümünün bitiminde konumlandırılan yapı, hamamın cephesinden daha yüksek yapılmıştır. Yapı sivri kemerli, düz kavsaralı bir cephe özelliği gösterir. Kemerin hemen altında düz kavsaralı nişin ortasında düşey dikdörtgen bir kitabe, kemerin iki yanında yatay dikdörtgen kitabeler bulunmaktadır. Oldukça sade bir görünüm arz eden cephede en üstteki yatay korniş ve kornişin tam ortasına yerleştirilen kabara cepheye hareketlilik katmıştır. Çeşmenin yay şeklinde hafifçe dışarı doğru çıkıntı yapan tekne kısmında ortada beyaz, iki yanda gri renkli taşla işlenmiş devrinin üslubunu yansıtan madalyonlar gözükmektedir. Ancak bu madalyonların büyük bir kısmı sokak seviyesinin altında kalmıştır. Hüseyin Paşa Külliyesi'nin inşasından 100 yıl sonra inşa edilen çeşme, cephe tasarımı ve oldukça sade süsleme özellikleriyle klasik dönem çeşmeleriyle benzer özellikler göstermektedir.

Süsleme Özellikleri

Çeşmenin sivri kemerinde külliyedeki diğer yapılarda olduğu gibi renkli taş işçiliği göze çarpar. Siyah ve beyaz taşların nöbetleşe olarak dizilimleriyle oluşturulan süslemeler kuşaklar halinde çeşme cephesini dolaşırlar. Kemerin kilit taşına kadar dikey olarak gelen kuşaklar bu kısımdan itibaren yatay olarak yere paralel şekilde devam ederler.

³⁹⁴Nusret Çam, *Türk Kültür Varlıkları...*, s.78.

³⁹⁵ Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 1237-TM-001'nolu dosya.

Malzeme ve Teknik

Çeşme kesme taş malzemeyle inşa edilmiştir. Yapının sivri kemerinde renkli taş işçiliği görülür.

Tarihlendirme

Çeşmenin inşa tarihini veren üç tane kitabe mevcuttur. Bu kitabelerden bir tanesi sivri kemerli nişin içinde diğer ikisi kemerin iki köşesinde yer almaktadır.³⁹⁶ Nişin içindeki kitabenin okunuşu şu şekildedir:

Bu sebîle seyr eden su içmeden seyr-i âb olur
 Bârekallah pek latîf oldu binası bî-adîl
 Ehl-i hayrât döküp bu yolda âb-rûyunu
 Oldu Kösec Ahmed Ağa hayr-ı cârîye delîl
 Düşd-ü bir tarih-i lebriz bu sularla tastamam
 Meşreb üzre âbdâr oldu zehî bu selsebil
 Sene H.1289 (M.1872/73)

Nişin üst sağ köşesindeki kitabenin okunuşu şu şekildedir:

Sıdkıyâ târih-i tâmın yazsalar vardır yeri
 Âb-ı Zemzem isteyenler nûş ide bu âbdan
 Sene H.1289 (M.1872/73)

Çeşme üzerindeki inşa kitabelerine göre Köse Ahmet Ağa tarafından H.1289/M.1872-73 tarihinde inşa ettirilmiştir.

³⁹⁶ Nusret Çam, *Türk Kültür Varlıkları...*, s.76.

2.1.6. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi

Fotoğraf No:2.232-2.370

Çizim No:2.20-2.28, 2.82-2.95

İnceleme Tarihi:11.09.2009-13.09.2009, 13.08.2010-15.08.2010

Bulunduğu Yer: Cami, medrese, sıbyan mektebi, imaret ve iki çeşme Nevşehir Kalesi'nin bulunduğu tepenin eteğinde yer almaktadırlar. Bu yapılar Cami-i Cedid Caddesi'nin iki yanına sıralanmışlardır. Han diğer yapıların bulunduğu kottan daha aşağıda cami avlusunun altında inşa edilmiştir. Hanın girişi bugünkü Belediye Caddesi'nde yer alır. Hamam külliyesinin kuzeyinde, Cami-i Cedid Caddesi'yle Belediye Caddesi'nin birleştiği yokuş üzerinde hanın karşısında yer almaktadır.

Tarihlendirme: Cami, medrese, sıbyan mektebi, imaret, hamam, han ve caminin istinat duvarı üzerindeki çeşmenin kitabeleri mevcuttur. Bu kitabeler külliyesinin inşasının H.1140 (M.1727/28) yılında tamamlandığını göstermektedir. Kitabelerin metinleri ilgili yerlerde verilmiştir.

Yaptıran: Nevşehirli Damat İbrahim Paşa³⁹⁷

Mimar: Mimarbaşı Kayserili Mehmed Ağa^{398, 399}

2.1.6.1. Genel Düzen:

Damat İbrahim Paşa Külliyesi, Nevşehir Kalesi'nin bulunduğu tepenin eteğinde şehre hakim bir noktada inşa edilmiştir. Külliye dahilinde cami, medrese, sıbyan mektebi, imaret, iki çeşme, hamam ve han yapıları yer almaktadır. Eğilimli bir arazi üzerine

³⁹⁷ Damat İbrahim Paşa Ürgüp'e bağlı Muşkara'da doğdu. İzdin Voyvodası Ali Ağa'nın oğludur. H.1110'da (M.1698/99) İstanbul'a gelip akrabasından Eski Saray'da çalışan Mustafa Efendi'nin yardımıyla helvacı ve daha sonra baltacı olmuştur. Kabiliyetiyle sarayda evkaf katibi ve sonra darüssaade yazıcısı oldu. 11 Safer 1121'de (M. 22 Nisan 1709) Haremeyn muhasebecisi oldu. Damat Ali Paşa'nın sadaretinde azledilmiş ve gözden düşmüştür. Onun Mora'ya gidişinde mevkufatı olup ayriyeten Niş defterdarı olmuştur. Yine aynı yıl Mirahur-i Evvel olup vezir rütbesiyle rikab-ı hümayun kaymakamlığına yükselmiştir. 1717 yılında Silahtar Ali Paşa'nın dul kalan eşi Fatma Sultan'la evlenen İbrahim Paşa bu tarihten sonra sarayda ağırlığını iyiden iyiye hissettirmeye başlamıştır. 5 Mayıs 1718'de sadrazam ve serdar-ı Ekrem olmuştur. Ekim 1730'da çıkan Patrona Halil isyanında katledilmiştir. Hayatı hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Cilt:3, İstanbul, 1996, s.778-779.

³⁹⁸ Kayserili Mehmet Ağa III. Ahmed devrinde mimarbaşı olarak görev yapmıştır. Başkentteki birçok külliyesinin ve Nevşehir'deki Damat İbrahim Paşa Külliyesi'nin mimarıdır. H.1148'de (M.1735/36) sure emini olmuştur. H.1155'de (M.1742) vefat ederek Edirnekapı'ya defnedilmiştir. Hayatı hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî...*, s.947.

³⁹⁹ Mimarbaşı Kayserili Mehmet Ağa'nın mimarlık faaliyetleri hakkında bilgi için bkz. Muzaffer Erdoğan, *Lale Devri Baş Mimarı Kayserili Mehmed Ağa*, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul, 1962.

yerleştirilen külliye'deki yapılardan; cami, şadırvan ve kitabeli çeşme bir avlu içerisinde; medrese, sıbyan mektebi, imaret ve kitabeli çeşme ikinci bir avlu içerisinde yer alırlar. Cami ile medrese, sıbyan mektebi ve imaret arasında Cami-i Cedid Caddesi geçer (Çizim:2.20).

Birinci avlunun ortasına yerleştirilen cami külliyesinin merkezi konumundadır. Diğer binalara nazaran daha düz bir alana, kuzey-güney istikametinde konumlandırılan yapının kuzeyinde sekizgen şadırvan yer alır. Avlu istinad duvarının güney cephesine kitabeli çeşme yerleştirilmiştir. Çeşmenin su deposu cami avlusu içerisinde yer almaktadır. Cami avlusuna kuzeybatı, güney ve batı cephelerde açılan üç kapıyla girilir.

İkinci avluda yer alan medrese, sıbyan mektebi ve imaret yapıları kuzey-güney istikametinde dizilmişlerdir. Külliye'deki ikinci çeşme ise sıbyan mektebi avlu istinad duvarının güneydoğu köşesine yerleştirilmiştir. Topografyanın imkan verdiği ölçüde dik açılı bir plan anlayışı uygulanan yapılara giriş Cami-i Cedid Caddesi'ne bakan doğu cephelerine açılmış olan kapılarla sağlanır. Bu avluda yer alan yapıların arkasında kuzeybatı-güneydoğu yönünde bir yol uzanır. Söz konusu yol yapıların yerleşim şekillerinde bir takım zorunlu uygulamalara neden olmuştur. Yolun yapısının bozulmaması için medresenin batısında üçgen bir avlu meydana getirilmiş, yine aynı sebepten ötürü sıbyan mektebinin güneyinde ve batısında üçgen avlu, medreseyle sıbyan mektebinin ortasında yer alan imaretin batısında üçgen planlı depo odaları oluşturulmuştur. Medreseden başlayarak güneydoğu istikametine doğru arsanın daralması sırasıyla imaret ve sıbyan mektebi yapılarının daha küçük boyutlarda inşa edilmelerine neden olmuştur.

Birinci ve ikinci avludaki yapıların kuzeyinde, daha aşağı kotta, eğilimli bir arazi üzerine külliyesinin hamamı konumlandırılmıştır. Hamam külliye yapılarını ikiye bölen Cami-i Cedid Caddesi ile Belediye Caddesi'nin birleştiği yerde yer alır. Cami avlusunun kuzeydoğusu köşesinin altında yer alan han ise hamamdan da daha aşağı kotta yer alır. Hanın girişi Belediye Caddesi üzerindedir.

Damat İbrahim Paşa Külliyesi'nde yapılar üç ayrı kotta inşa edilmiştir. Külliye'de birinci ve ikinci avludaki yapılar en üste, hamam ortaya ve han en aşağı koda yerleştirilmiştir.

2.1.6.2. Cami

Mimari Özellikleri

Külliyenin merkez yapısı olan Damat İbrahim Paşa Cami, kuzey-güney doğrultuda uzanan dikdörtgen bir avlunun ortasında yer almaktadır. Kare planlı harimin üzeri büyük bir kubbeyle örtülü olup güney cephede mihrap önünde cephe duvarından derin bir niş şeklinde çıkıntı yapan bir mihrap önü mekanı bulunmaktadır. Harimin kuzeyinde beş bölmeli son cemaat yeri bulunur (Çizim:2.21). Harimin kuzeybatı köşesinde yer alan minare, beden duvarlarıyla kısmen kaynaşmış bir kaide üzerine yükselmektedir.

Cami avlusu güney ve batı yönlerde yüksek duvarlarla sınırlandırılmış, kuzey ve doğu yönlerde daha alçak istinat duvarlarıyla çevrelenmiştir. Avlunun bir tanesi güney cephede, bir tanesi batıda ve diğeri kuzeybatı köşe olmak üzere üç adet kapısı bulunur. Her üç kapıda avlu içerisine taşıntı yapılar ((Fotoğraf:2.237-2.241).

Esas giriş kapısı kuzeybatıdaki olup bir taçkapı görünümündedir (Fotoğraf:2.237-2.238). Dikdörtgen avlunun kuzeybatı köşesinin pahlanmasıyla elde edilen alanda açılan taçkapı içe doğru kademeli pah biçiminde profillerle çevrelenmiştir ve sivri kemerin aynasına Nedim'in yazdığı inşa kitabesi yerleştirilmiştir. Düşey dikdörtgen kitabe panosunun altında yer alan basık kemer, siyah ve beyaz renkte taşların nöbetleşe kullanılmalarıyla oluşturulmuştur ve kemerin ortasına bir kabara yerleştirilmiştir.

Avlunun batı cephesinde yer alan kapı, kuzeybatıdaki taçkapıya göre daha sade bir görünüm arz eder (Fotoğraf:2.239). Silmelerle üç taraftan bir çerçeve içine alınan kapı avlu duvarından yüksek tutulmuştur. Giriş açıklığı basık kemerlidir ve iki renk taştan yapılmıştır. Giriş kemeri üzerinde yola (medreseye) bakan kısımda mermer üzerinde Kuran'dan bir ayet yazılıdır.⁴⁰⁰ Bu kısım duvardan yaklaşık 20 cm.'lik bir girinti yaparak sivri kemerli dış satıhtan ayrılır.

Avlunun güney cephesinin batı köşesine yakın bir yerde açılan kapı diğer iki kapıya nazaran daha küçük boyuttadır (Fotoğraf:2.240-2.241). Avlu duvarlarından daha yüksek inşa edilen kapı yol ve meyilli araziden dolayı avlu seviyesinden daha yüksekte kalmıştır.

⁴⁰⁰ Bkz. Zümer Suresi 73. ayet "Selamun Aleykum Tibtum fed' huluha Halidine", "Size selam olsun! Tertemiz oldunuz. Haydi ebedi kalmak üzere buraya girin." Mehmet Ekiz, Nevşehir'de Türk Dönemi Mimari Eserleri, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara, 2009, s.10.

Bu nedenle avluya geçiş merdivenlerle sağlanmaktadır. İki renk taştan basık kemerli giriş açıklığının üzerinde mermer levha üzerine yazılmış Kuran'dan bir ayet yer alır.⁴⁰¹

Avluyu güneyden çevreleyen duvarda eşit aralıklarla onbir tane düşey dikdörtgen pencere açılmıştır. Kuzeybatıdaki taçkapının iki yanında da simetrik olarak yerleştirilmiş iki pencere yer alır. Pencere mermer lentolu demir şebekelidir. Yaklaşık 88x44m.⁴⁰² ölçülerindeki dikdörtgen avlunun bulunduğu arsa seviyesi kuzeyden güneye doğru yükselmektedir. Bu suretle avlunun kuzey cephesiyle güney cephesi arasında kot farkı bulunmaktadır.

Caminin harimine giriş kuzey cephenin ortasına açılmış olan taçkapıyla sağlanır (Fotoğraf:2.253). Cepheden kısmen dışa doğru çıkıntı yapan kapı kuruluşu profilli silmelerle üç yönden çevrenmiştir. Esas giriş açıklığı basık kemerlidir ve siyah ve beyaz renkte taşların nöbetleşe dizilimleriyle geçme tekniğinde oluşturulmuştur. Basık kapı kemerinin üzerinde dokuz satırlık inşa kitabesi bulunur. Kitabenin dört tarafı silmelerle çevrenmiştir. Basık kemerli giriş ve kitabenin bulunduğu kısım kapı kuruluşundan içeriye doğru yaklaşık bir metrelik bir girinti yapar. Bu durum sivri kemerin küçük bir beşik tonoz meydana getirmesine sebep olmuştur. Siyah ve beyaz renkli taşlara sahip sivri kemerin iki yanında ve kemer kilit taşının ortasında birer adet kabara yer alır. Sivri kemerin iki yanında içte ve dışta stalitik başlıklı yarım silindirik zarif sütunceler bulunur. Kapı açıklığının iki tarafına yerleştirilen beş köşeli mihrabiye nişleri beş kademeli mukarnaslı kavsaralarla son bulurlar.

Yaklaşık 18x18⁴⁰³ metre ölçülerdeki iç mekanın üstünü örten 16.65⁴⁰⁴ metre çapındaki kubbe sekiz adet gömme sütun üzerine atılan sivri kemerlerle taşınmaktadır. Dört cepheye ikişer gömme sütun yerleştirilmesiyle sekizgen bir form elde edilmiştir. Kubbenin ağırlığını taşıyan duvara gömülü sütünlardan doğu ve batıda olanların iç mekanda yerleştirildikleri yere dış cephelerde denk gelecek biçimde dikdörtgen kesitli plastırlar eklenmiştir. Güney ve kuzey cephelerde bu uygulama görülmez. Kuzey cephede dilimli sütunların olduğu kısımda duvar kalınlığı genişletilmiş bu kısmın içine mahfile

⁴⁰¹ Bkz. Ra'd Suresi 24. ayet "Selamun Aleykum bima sabartum fe nigme ugbeddar", "Selam sizlere sabrettiğiniz için! Bakın dünya yurdunun ne güzel sonucu!" Mehmet Ekiz, *Nevşehir'de Türk Dönemi...*, s.10.

⁴⁰² Abdullah Kuran, "Orta Anadolu'da Klasik Osmanlı Mimarisi Çağının Sonlarında Yapılan İki Külliye", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: IX, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1971, s.243.

⁴⁰³ Abdullah Kuran, *Orta Anadolu'da Klasik...*, s.243.

⁴⁰⁴ Abdullah Kuran, *Orta Anadolu'da Klasik...*, s.243.

çıkan merdivenler yerleştirilmiştir. İç kısımdaki destek sistemlerinin dış cephelerden desteklenmesiyle yapıdaki merkezi kubbenin ağırlığının eşit oranda yayılmasına dikkat edilmiş bir taraftan da iç mekanda bağımsız destek uygulamasından kaçınılarak harimde ferah bir ortam sağlanmıştır.

Harimdeki sütunlar altta ve üstte madeni bileziklerle sağlamlaştırılmıştır. Sütun başlıkları üç kademe halinde stalaktitlidir. Kubbeye geçişte tromplar ve aralarındaki pandantiflerden yararlanılmıştır. Duvara gömülü dilimli sütunlar üzerine binen trompların tepe noktalarında 1 metre çapında yarım daire alanlar meydana getirilmiştir.⁴⁰⁵ Tromplar ve yan duvarlardaki sivri kemerlerin arasına yerleştirilen pandantifler kubbe eteğindeki yuvarlak formu oluştururlar. Geçiş öğelerinin hemen üstünde konsollara bindirilmiş olan kubbe eteği galerisi bulunur.

Ana kütlede güneyinde beden duvarlarından taşıntı yapan bir mihrap önü mekanı bulunur. Bu kısmın üzeri aynalı tonozla örtülüdür (Fotoğraf:2.264). Mihrap önü bölümünde üç sıra halinde toplam 11 pencere yer almaktadır.

Harimin güney cephesinde esas kütlede güneye doğru çıkıntı yapan kısmın ortasında bulunan beş kenarlı mermer mihrap, altı sıra mukarnaslı bir kavsaraya sahiptir (Fotoğraf:2.266-2.267). Beden duvarından hafif çıkıntı yapan mihrap nişi en dışta iki yandan yuvarlak silmelerle kuşatılmıştır. Bu silmeler altta ve üstte kum saati görümlü başlıklarla nihayetlenir. Daha içerde yer alan düz silme mihrabı üç yönden çevreler. Silmenin içinde iki kenarı uzun dikdörtgen forma yakın altıgenler sıralanmıştır. Mukarnas kavsaralı nişin iki kenarında yuvarlak kesitli zarif sütunceler yer almaktadır. Mihrap nişinin yanındaki sütuncelerden itibaren en üst mukarnas dizisinin üzerine kadar olan kısım dikdörtgen bir çerçeve içerisine alınmıştır ve kavsaranın tepe noktasının iki yanına birer kabara yerleştirilmiştir. Duvardan eyvana doğru taşıntı yapan mihrap, zeminden biraz çözümlenerek abidevi bir görünüm kazanmıştır.

Harimi örten kubbenin güneybatıda bindiği ayağa bitişik mermer bir minber bulunmaktadır (Fotoğraf:2.268). Minber girişi dikdörtgen bir profille çevrelenmiştir. Kaş kemerli giriş kapısının iki yanında kum saati başlıklara sahip burmalı iki sütunce bulunur.

⁴⁰⁵İlknur Aktuğ, *Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s.16.

Giriş kemerinin hemen üstüne “Kelime-i Tevhid”⁴⁰⁶ yazılmış olan mermer bir kitabe yerleştirilmiştir. Kaş kemerli girişten sonra merdivenlerle ulaşılan köşk kısmı metal bilezikli, mukarnas başlıklı çokgen profilli dört sütunce üzerine atılmış kaş kemerlerin taşıdığı içten kubbe dıştan külah şeklinde örtüden meydana gelmiştir. Bu kısım duvara bitişik cephe hariç kaş kemerlerle üç yöne açılmaktadır. Köşk, en üstte palmet dizilerinden meydana gelen taç kısmıyla son bulur. Minberin yan cepheleri üstte üç sıra düz üçgen silmelerle çevrelenmiştir. Üçgen aynalıkların ortasına birer tane büyük gülbezek motifi yerleştirilmiştir. En altta dikdörtgen ve karelerden oluşan çerçeveler içine alınmış, yedi bölüm halinde, ikisi kapalı beşi açık küçük kemer gözleri bulunmaktadır.

İç mekana girişi sağlayan cümle kapısının iki yanında, harimin kuzey kısmında mukarnas başlıklı sekizgen formda narin mermer sütunların taşıdığı birer mahfil bulunmaktadır (Fotoğraf:2.272). Kare kaide üzerine oturtulan sütunların kaidelerle ve başlıklarla birleştikleri yerlerde madeni bilezikler bulunur. Mukarnas başlıklı sütunların arası sivri kemerlerle geçilmiştir. Bu kemerleri toplam on sütun taşır. Sütunlardan girişin iki yanına simetrik yerleştirilmiş üçerden altısı bağımsızdır. Diğer dördü kapıya ve mahfil pencerelerinin güney köşelerine bitişik vaziyettedir. Sivri kemerlerde renkli taş işçiliği görülür. Mahfillere çıkış harimin kuzey cephesindeki genişletilmiş kısımlara gizlenen merdivenlerle sağlanmıştır. Mahfilleri taşıyan sivri kemerlerin kilit taşlarında kabartma gülbezeler ve kemerlerin üstündeki bir sıra mukarnas dizisi mahfilin cephesini hareketlendirmiştir. İki kat halinde düzenlenmiş mahfillerden batı taraftaki müezzin mahfili olarak düşünülmüştür. Bu kısımda galerinin bindiği kemerlerden ortadakinin üstüne taş konsollar üzerinde taşınan 30x70⁴⁰⁷ cm. ölçülerinde bir balkon yerleştirilmiştir.

Caminin iç mekanı dört sıra halinde düzenlenmiş pencerelerle aydınlatılmaktadır (Fotoğraf:2.265). En altta beden duvarlarına altı üstlü on altışar pencere açılmıştır. Üçüncü sırada örtüye geçiş kısımlarında on beş, dördüncü sırada sekizgen kubbe kasnağının her yüzünde birerden sekiz pencere açılmıştır.

En altta beden duvarlarına iki sıra halinde açılan pencerelerden alt sıradakiler haremın doğu ve batı cephelerinde dörder, kuzey ve güney cephelerinde ikişer, mihrap önü mekanının doğu ve batısında birer ve mihrabın iki yanında iki pencere olarak

⁴⁰⁶Mehmet Ekiz, *Nevşehir’de Türk Dönemi...*, s.20.

⁴⁰⁷İlknur Aktuğ, *Nevşehir Damat İbrahim Paşa...*,s.20.

düzenlenmiştir. Alt sıradaki pencereler içten boyuna dikdörtgen formlu, profil söveli, sağır kemerli, ahşap kanatlı bir görünüşe sahiptirler. Dış cephelerde pencerelerin üzerlerinde sivri boşaltma kemerleri bulunur.

İkinci sıradaki pencereler sivri kemerli, alçı şebekeli ve vitraylı görünüşleriyle alt sıradaki pencerelerden ayrılırlar.

Üçüncü kat pencerelerden trompların içinde yer alanlar tek tek, trompların aralarında beden duvarların üstündeki kısımda açılanlar ise üçerli gruplar halinde düzenlenmiştir.

Harimin kuzeyinde yer alan son cemaat yeri revağına avludan üç basamaklı bir merdivenle geçilir (Fotoğraf:2.248). Son cemaat yeri revağı eşit ölçülerdeki altı mermer sütun üzerine ve harimin kuzey cephesi beden duvarlarına yerleştirilmiş konsollara atılan sivri kemerlerin taşıdığı beş kubbeden oluşmaktadır. Kubbelere geçişte iç taraftan pandantifler dıştan sekizgen kasnaklar kullanılmıştır. Kemerleri taşıyan yuvarlak kesitli mermer sütunlar kare kaideler üzerinde yükselirler. Sütunların üstünde mukarnaslı sütun başlıkları yer almaktadır. Revak kemerleri kırmızı ve beyaz olmak üzere iki renkli taşla örülmüştür. Eşit ölçülerdeki kubbelere kurşun kaplıdır ve birer alemle sonlandırılmışlardır. Son cemaat yeri revağı üç yönden ahşap bir saçakla çevrelenmiştir. Meyilli saçığın üstü kurşun kaplıdır. Revağı oluşturan beş kubbeden ortadakinin altına denk gelen kısımda zemin diğer kısımlara göre daha alçak tutulmuştur. Bu suretle girişin doğu ve batısındaki kısımlar birer seki görünümü arz ederler.

Caminin kuzey cephesinde giriş kapısının batısındaki pencerenin üstünde üç kademeli iki konsol çıkıntısı bulunmaktadır. Konsolların üstünde kırmızı ve beyaz taşların nöbetleşe dizilimleriyle oluşturulmuş sivri kemerli küçük bir mükebbire bulunur (Fotoğraf:2.252). Bu kısım hareme açılmaktadır. Alt sıradaki pencerelerle giriş kapısının arasında ise, pencerelere daha yakın vaziyette simetrik yerleştirilmiş iki mihrabiye nişi yer alır. Yanlarındaki pencerelerle eşit yüksekliklerde tasarlanmış, mukarnaslı kavsaraya sahip beş kenarlı nişler dış tarafta küçük birer silmeyle belirlenmişlerdir. Kavsaraların üst kısmında iki yan köşede gülbezek kabartmalar yer alır.

Caminin kuzeybatı köşesinde yer alan minareye son cemaat yerinin batı köşesinde açılan basık kemerli bir kapıyla çıkılır. Minarenin kare kesitli kaidesi cami batı cephesinden dışarıya yaklaşık 1.5 metre kadar çıkıntı yapar. Bu durumun kuzey cephenin

simetrisini bozmaması için son cemaat yerinin doğusuna da benzer bir çıkıntı yapan duvar parçası eklenmiştir.⁴⁰⁸ Beden duvarıyla aynı yükseklikte olan kare kaidenin üzerinde üçgen prizmal pabuç kısmı bulunur. Pabuçun üstünde yükselen onaltıgen gövde tek şerefelidir. Minare kurşun kaplı sivri bir külahla örtülmüştür. Minare gövdesinin pabuçla ve şerefeyle birleştiği noktalarda iki bilezik yer alır (Fotoğraf:2.281-2.282).

Damat İbrahim Paşa Camii dış cepheleri kuzeydeki son cemaat yeri hariç yatay kornişlerle dört bölüme ayrılmıştır (Fotoğraf:2.232-2.235). Yatay kornişler caminin bütün cephelerini dolaşır. Birinci bölüm beden duvarlarının kubbeye geçiş öğeleriyle birleştikleri kısımdan oluşur. İkinci bölüm örtüye geçiş öğelerinden, üçüncü bölüm kubbe kasnağından son bölümde kubbeden oluşmaktadır.

Kubbeye geçiş öğelerinden oluşan ikinci kısım trompların ve mihrap önü mekanının yarısına kadar yükselen kasnak duvarı üstünde bir saçak kornişi ile sınırlandırılmıştır. Bu da ikinci kısmın kendi içinde yatay bölünmeli bir görünüme sahip olmasına vesile olmuştur.

Yapının doğu ve batı cepheleri eşit aralıklarla yerleştirilmiş üç payanda ile boyuna üç bölüme ayrılmıştır. Cephenin iki köşesindeki payandalar trompların bulunduğu kısımlarda tromp kasnaklarının üst kotuna kadar devam ederken ortadaki payanda ise kubbeye geçişi sağlayan sekizgen kasnağının başlangıç seviyesine kadar uzanır.

Caminin dört cephesinde tromp kasnaklarında her köşede birerden dört adet, kubbe kasnağında da sekizgenin her köşesinden birerden sekiz adet narin kubbeli sekizgen ağırlık kuleleri yer alır.

Cami dış kütesindeki düşey etki özellikle doğu ve batı cephelerde kendini gösterir. Beden duvarlarını dışarıdan destekleyen payandalar, tromplara ve sekizgen kasnağa eklenmiş olan narin ağırlık kuleleri ve cami cephelerini dış taraftan dört bölüme ayıran yatay kornişler düşey etkinin hissedilmesini sağlayan faktörlerdir. Klasik devir camilerinde gördüğümüz kasnak üzerindeki ağırlık kulelerine nazaran bu camideki ağırlık kulelerinin daha narin ve yüksek yapılması barok etkinin dış cephede kendini göstermesine imkan sağlamıştır.⁴⁰⁹

⁴⁰⁸Mehmet Ekiz, *Nevşehir'de Türk Dönemi...*, s.22.

⁴⁰⁹Abdullah Kuran, *Orta Anadolu'da Klasik...*, s.243.

Mihrap çıkıntısının aynalı tonoz örtüsü ve kubbeye içten geçişi sağlayan tromplar duvar içlerine gizlenmemişler dıştan görünecek şekilde inşa edilmişlerdir.

Damat İbrahim Paşa Cami şadırvanı son cemaat yeri revağının ekseninde yer alır (Fotoğraf:2.283-2.284). Cami kütesinden biraz doğuya kaydırılmış olan şadırvan onikigen planlıdır. Şadırvanın üstü sekizgen kesitli sekiz mermer sütun üzerindeki baklava dilimi şeklinde sütun başlıklarına bindirilen kurşun kaplı kubbeyle örtülmüştür. Sütunların arasında sivri kemerler bulunur. Kurşun kaplı kubbenin eteği şadırvanın etrafını saçak oluşturacak şekilde dolaşır. Örtü strüktürünün altında yer alan onikigen şadırvanın üstü konik bir külahla sınırlandırılmıştır. Onikigenin her cephesinde mermer su hazneleri bulunur. Cepheler birbirlerinden mermer sütunlarla ayrılmışlardır. Mermer sütunların oluşturdukları köşe çizgileri şadırvanın sivri külahında da devam eder. Bu suretle sivri külaha onikigen bir görünüşe kavuşmuştur. Şadırvanın kurşun kaplı kubbesini taşıyan sivri kemerlerde renkli taş işçiliği görülür. Kemerler kırmızı ve beyaz renkte taşların nöbetleşe dizilimleriyle oluşturulmuştur. Kemerlerin kilit taşlarında yuvarlak formda gülbezekler bulunur.

Süsleme Özellikleri

Damat İbrahim Paşa Cami süsleme programları açısından oldukça zengindir. Yapıda kalemişi, taş, alçı ve çini bezeme öğeleri bulunmaktadır.

Kalemişi bezemeler cami haremde, mahfillerde, son cemaat yerinde ve şadırvanda uygulanmıştır. Harimdeki merkezi kubbede, mihrap önü çıkıntısının aynalı tonozunda, kubbeye geçiş öğelerinde, pencere çevrelerinde sıva üzerine uygulanan kalemişi süslemelerde dönemin özelliklerini aksettiren natüralist üslupta çiçek ve yaprak motifleriyle klasik dönemde karşımıza çıkan palmet ve rumi motiflerinden oluşan bir kompozisyon görülür.

Merkezi kubbede ortada sekizgen bir mukarnas sarkıtın etrafını çevreleyen süsleme bantları ve bu bantlardan kubbenin eteğine doğru uzanan ışınal madalyonların oluşturduğu bir kompozisyon yer almaktadır (Fotoğraf:2.262). Kubbe yüzeyinden içerlek olan sekizgen sarkıtın etrafı altı kuşakla çevrelenmiştir. Birinci ve üçüncü kuşakta beyaz, mavi ve kırmızı renklerle oluşturulmuş rumiler görülür. Daha geniş olan ikinci bantta mavi zemin üzerine beyaz renk kullanılarak yapılmış olan yazı kuşağı bulunur. Bu bandı birinci kuşağın tekrarı

olan bir şerit çevreler. Sekizgenin en dışında beyaz, kırmızı ve mavi renklerde çiçek, rumi ve kıvrık dallardan oluşan geniş bir süsleme kuşağı yer alır. Kubbe eteğinde kırmızı, mavi ve beyaz renklerde palmet dizilerinden oluşan bir bant bulunur. Etekten yukarıya doğru ışınsal uzanan madalyonlara yer verilmiştir. Bu madalyonların bir kısmı kubbe merkezindeki sekizgenle birleştirilirken bir kısmı sekizgene ulaşmadan kesilmiştir. Kubbe yüzeyini süsleyen madalyonların içleri natüralist üslupta çiçek, yaprak ve sap motifleriyle doldurulmuştur.

Mihrap önü mekanının aynalı tonozunda da benzer bir süsleme kompozisyonu görülür (Fotoğraf:2.264). Tonozun merkezinde sekizgen bir sarkıt bulunur. Sarkıtın etrafı natüralist çiçek ve yaprak motiflerinden oluşan dikdörtgen kuşaklarla çevrenmiştir. Tonozun başlangıç kısmını dolaşan süsleme bandından merkezdeki sarkıtta doğru uzanan madalyon dizisi kubbedekine benzer özellikler gösterir. Örtüye geçiş öğelerinde trompların ve pandantiflerin içleri kırmızı, mavi ve beyaz renklerde çiçek, rumi ve kıvrık sap motiflerinden oluşan bantlarla çevrenmiştir.

Harimde kalemişi bezemenin yer aldığı diğer bir grup pencerelerdir. Pencere sıralarının her birinde farklı bir uygulama görülür. Beden duvarlarının aralarındaki üçlü pencere dizilerinde kırmızı, sarı ve lacivert renklerde rumilerden oluşan bantlar kullanılırken alt sıra pencerelerde çiçek, yaprak, kıvrık dal ve rumi motifleriyle doldurulmuş süsleme bantları tercih edilmiştir. (Fotoğraf:2.277-2.278).

Alt sıradaki pencerelerin profilli taş sövelerinin çevrelerinde kalemişi bezemeler yoğunlaşırken mihrabın iki yanındaki pencerelerin üstleri mavi çiniden, yedişer adet mihrapçık ile süslenmiştir. Beden duvarlarına açılan pencerelerin çevresi kırmızı, sarı ve lacivert renkler kullanılarak yapılmış rumilerle ve hançer yaprağı motiflerinden meydana gelen dar bantlarla çevrenmiştir. Pencerelerin üstlerinde üç dilimli içinde rumi ve yaprak motifleri bulunan tepelikler bulunur.

İkinci sıradaki pencereler yine alttakilere benzer şekilde dar bantlarla çevrenmişlerdir. Tromp kemerlerinin süslemeleri ve mihrap önü bölümünün ikinci sırasında yer alan pencerelerin kemerlerinin üstlerinde dört halife isimlerinin ve Kur'andan

isimlerin yer aldığı yazıtlar bulunmaktadır.⁴¹⁰ Bunlardan mihrap önü mekanında mihrabın iki yanındaki yazıtlar lacivert zeminli çinilerin üzerlerine yazılmıştır.

Üçüncü sırada yer alan pencereler diğer gruptakiler gibi rumilerden ve hançer yaprağı motiflerinden oluşan birer bantla çevrelenmektedir. Trompların içindeki pencereler üstte üç dilimli, sivri uçlu taşlarla nihayetlendirirler. Trompların arasında kalan kısımlarda açılan üçlü pencere dizileri daha farklı bir süsleme anlayışıyla ele alınmışlardır. Pencerelerden ikisi taşsız olarak birbirine bağlı kalem işi süslemelerle devam ederek ortadaki pencerenin taç kısmında birleşirler. Üç pencere arasında kalan boyuna dikdörtgen kısımlar ortada yuvarlak rozet altta ve üstte palmet motiflerinden oluşan kompozisyonlarla doldurulmuştur. Kemerle iki yan pencere arasında kalan kısımlar içinde rumi ve yaprakların bulunduğu sekiz kollu yıldızlardan meydana gelen rozetlerle süslenmiştir. Pencere vitraylarında yeşil, sarı, kırmızı, mavi, lacivert gibi canlı renkler tercih edilmiştir.

İç mekanın dördüncü sırasındaki pencereler içten kubbe eteğinde dıştan kubbeye geçişi sağlayan sekizgen kasağın her bir cephesinde açılmıştır. Bu sıradaki pencerelerde ikinci ve üçüncü sıradakilerle benzer özellikler gösterirler. Alçı şebekeli, sivri kemerli, vitraylı pencereler iç taraftan palmet ve yaprak motiflerinden meydana gelen süsleme bantlarıyla çevrelenmişlerdir. Her bir pencerenin üstünde üç dilimli taşlar bulunur.

Harimde mahfillerin altlarında yer alan ahşap tavanlar üzerlerindeki kalemişi bezemeleriyle dikkat çekerler (Fotoğraf:2.273-2.274, Çizim:2.82-2.84). Tavanlar iki ayrı bölüm olarak ele alınmış ve her iki bölümde de orta kısımda ince profillerle kareler oluşturulmuştur. Bu bölümleri iç içe kademe karelerden meydana gelen ve tavan yüzeyinden çıkıntı yapan bantlar çevreler. İki ayrı bölüm halinde düzenlenen tavanlardan küçük olanının aynası lacivert zemin üzerine yapılan sarı çerçeveli küçük karelerden, büyük olanın aynası da kiremit renkli zemin üzerine yapılan sarı çerçeveli küçük karelerden oluşmaktadır. Her iki tavanın aynası etrafında aynayı çevreleyen dörder bant bulunur. Bu bantlarla ayna arasında altın yaldızlı ince bir mukarnas dizisi bulunur. Bantlar birbirinden birer sıra ince altın yaldız mukarnas dizileri ve mavi renkte spiral profille ayrılmıştır. Küçük tavanda içten dışa doğru kademeli olarak tavan yüzeyinden çıkıntı yapan süsleme bantlarından en içteki altı üstlü iki bölüm halinde düzenlenmiştir. Üst bölümde bir daldan çıkan karanfil ve yaprakların tekrarlandığı kompozisyon görülür. Üçer karanfilden oluşan

⁴¹⁰Mehmet Ekiz, *Nevşehir'de Türk Dönemi...*, s.18.

her bir kompozisyon uçları palmetlerle bitirilmiş dilimli kemerler içerisine alınmıştır. Alt bölümde ise dilimli kemerlerin içerisine birer lale motifi yerleştirildiği görülmektedir. Bu bordürde zeminde kiremit rengi, motiflerde yeşil, kırmızı ve sarı renkler kullanılmıştır. Büyük tavanın en içteki bordüründe de benzer kompozisyon görülür. Ancak bu bölümde alttaki lalelerin yerini çiçekler alırken bordür zemininde diğerinden farklı olarak kahverengi boya kullanılmıştır. İçten ikinci bordürde lacivert zemin üzerine sarı, kırmızı ve yeşil renklerle yapılan natüralist üslupta lale, karanfil, gül, sümbül, çiçek, yaprak ve dal motifleri yer alır. Bu kompozisyonun benzeri en dıştaki bantta da tekrarlanmıştır. Ancak bu bordürde lale ve sümbül motiflerine yer verilmemiştir. Bu iki bandın arasındaki kısımda, kartuşlar içerisine alınmış yeşil bir sap üzerinden çıkan karanfil, çiçek ve yaprak motiflerinden oluşan diziler yer alır. Kartuşların zemini kirlili sarı renktedir. İki tarafta dilimli kemerlerle ve uçlarında palmet motifleriyle birbirine bağlanan kartuşlar çerçevelerinde yeşil renk kullanılmıştır. Kartuşların aralarında kalan kısımlar beyaz zemin üzerine mavi renkte stilize çiçek ve yaprak motifleriyle doldurulmuştur.

Şadırvanın üstünü örten kurşun kaplı kubbenin içerisinde kalemişi bezemeler yoğun olarak kullanılmıştır (Fotoğraf:2.284, Çizim:2.86). Kubbenin ortasındaki sekiz köşeli mukarnaslı sarkıtın etrafında başlayan süslemeler kubbe eteğine kadar devam eder. Mukarnaslı sarkıtı iç içe beş kuşak çevrelemiştir. Birinci ve üçüncü kuşaklar aynı özellikleri gösterirler. Bu kuşaklar kiremit renginde düz şeritler halinde düzenlenmişlerdir. İkinci sırada daha geniş bir süsleme bandı yer alır. Beyaz zemin üzerine açık mavi ve kırmızı renklerle çiçek ve yaprak motiflerinin yer aldığı banttı sonra birinci şeridin aynısı tekrarlanır. Bu şeridi sarı, siyah, beyaz ve kiremit renklerinin kullanıldığı sade bir bant çevreler. İçerlek sekizgen göbeği en dıştan kırmızı zemin üzerine, mavi, sarı ve beyaz renklerle çizilen çiçek ve yaprak motiflerinin oluşturduğu geniş bir süsleme bandı çevreler. Kubbe eteğinde siyah renkte zemin üzerinde kırmızı, sarı, gri ve beyaz renklerle stilize çiçek ve yaprak motiflerinin bulunduğu bir kuşak bulunur. Bu kuşağın üzeri iki ayrı grup şeklinde düzenlenmiştir. Birinci grup etekten kubbenin merkezine doğru uzanan ışınal madalyonlardır. İkinci grup ise bu madalyonların aralarına yerleştirilmiş içi kırmızı, kiremit rengi ve sarı renklerle kıvrık dal ve yaprak motifleriyle doldurulmuş kompozisyonlardan oluşur. Kubbe merkezine doğru uzanan ışınal madalyonlar ve aralarındaki kompozisyonlar onaltışar adettir. Kubbe merkezine onaltı kol halinde uzanan madalyon dizileri bir büyük bir küçük olacak şekilde dizilmişlerdir. Bu uygulama her bir

kolun yatayda büyüklü küçüklü sıra halinde devam etmesini sağlayacak vaziyette tekrarlanmıştır. Madalyonların etrafı kırmızı renkli mukarnas dizileriyle çevrelenmiştir. Büyük madalyonların içleri kırmızı ve beyaz renklerde natüralist üsluplu çiçek ve yaprak motifleriyle doldurulmuştur. Küçük madalyonlarda gri renkte sekizgen dış kuşağın içinde mavi, beyaz ve kırmızı renklerde stilize çiçek motifleri bulunur.

Son cemaat yeri revak kubbelerinin eteklerinde ve göbeklerinde de kalemişi süslemelere yer verilmiştir (Fotoğraf:2.250, Çizim:2.85).Burada yer alan kompozisyonlar harim kubbesindeki uygulamaların sadeleştirilmiş halidir.

Camide yoğun olarak kullanılan bezeme türlerinden olan taş bezeme, taçkapıda, mihrapta, minberde, son cemaat yeri revağında, minarede ve şadırvanda karşımıza çıkar.

Harime girişi sağlayan taçkapıda klasik dönemin ve yapının inşa edildiği devrin süsleme üsluplarını bir arada görürüz. (Fotoğraf:2.254-2.255, 2.257). Giriş açıklığının yan kanatlarında palmet ve bitki motifleriyle bezenmiş mukarnas dolgulu konsollar bulunmaktadır (Çizim:2.87). Kapının sivri kemer alınlığında, kemerin iki köşesindeki üçgen alanlarda, kıvrık dallar, çiçekler ve palmet motifleriyle oluşturulan süsleme kompozisyonları bulunur. Taçkapı kuruluşunun tepelik kısmında rumi, palmet ve kıvrık dallardan oluşan bir kompozisyon bulunur. Kapı sövelerinde ve tepeliğin altındaki mukarnas dizilerinin aralarında çiçek motifleri yer alır.

Mihrap cephe kuruluşuyla klasik dönem mihraplarıyla benzer özellikler gösterir. Ancak kavsarayı oluşturan mukarnas dizilerinin üçüncü sırasında dönemin karakteristik süsleme ögesi olan lale motifi ters lale sarkıtlar şeklinde karşımıza çıkar (Fotoğraf:2.267). Kabaraların bulunduğu üçgen alanlar stilize çiçek ve kıvrık dallarla bezenmiştir. Kavsaranın üzerine, silmelerle çevrili alınlık kısmına, düz bir bordür içerisine Kuran'dan bir ayet⁴¹¹ yazılan yatay dikdörtgen kitabe yerleştirilmiştir. Mihrabı üç yönden kuşatan düz profil silmelerin üstünde bir dizi mukarnas dizisiyle başlayan ve stilize çiçek ve kıvrık dal motifleriyle bezenmiş olan bir tepelik yer alır.

⁴¹¹Bkz. Âl-i İmran suresi 37. ayetinin bir bölümü: “Zekeriya, onun yanına mihraba her girdikçe”, “*Kullema aleyha dahaleha Zekeriya el mihrabe*”, Mehmet Ekiz, *Neşehir'de Türk Dönemi...*, s.19.

Minberdeki süsleme programı mihrabın aksine dönemin özelliklerini aksettirir. Girişi çevreleyen dikdörtgen profilin üzerinde bir sıra mukarnas dizisi ve onunda üzerinde altta rozetçiklerle başlayan bitkisel süslemeli bir taç yer alır. Sütuncelerden itibaren önce düz bir silme sonra natüralist üslupta çiçek ve yaprak motifleriyle bezeli bir süsleme bandı girişi üç yönden çevrelemektedir (Fotoğraf:2.269). Köşk kısmında kemerlerin üst kısımları bir sıra mukarnas dizileri ve natüralist üslupta çiçek motifleriyle bezenmiştir. Özellikle alt bölümde kare panolar içerisine alınmış olan yedi adet kedi gözünde natüralist çiçek ve yaprak motiflerinin yer aldığı görülür. Minber kapısı tarafındaki içi oyulmayan gözlerin mermer yüzeylerine alçak kabartma tekniğinde vazodan çıkan natüralist çiçek motifleri işlenmiştir (Fotoğraf:2.270-2.271, Çizim:2.88-2.89). Motiflerin üzerlerinde yer yer görülen boya izlerinden orijinalinde vazodan çıkan çiçeklerin kırmızı, yaprakların yeşil renkte boyandıkları anlaşılmaktadır. Diğer beş gözün etrafı yine natüralist çiçek ve yaprak motifleriyle bezenmiştir. Aynı durum minberin diğer yan kanadı için de geçerlidir. İki sıra düz profille çevrelenen minber korkulukları yarım sekizgenlerin ve bunların arasına atılan zik-zıkların meydana getirdiği örgüyle oluşturulmuştur.

Giriş cephesinde kapının iki yanındaki pencereler ve mihrabiyeler camideki taş süslemenin yoğun uygulandığı kısımlardandır. Mihrabiye nişlerinin mukarnas dolgulu kavsaralarında kabartma çiçek motifleri yer alır (Fotoğraf:2.249).

Cami avlusunun batı cephesinde yer alan kapının üst bölümünde yan yana dizilmiş üç kartuş yer alır. Bunlardan ortadakinin içinde gülbezek bulunur. Yanlarda olan diğer ikisinin uçlarına ise birer lale motifi yerleştirilmiştir.

Caminin minaresinde daha geç dönem özelliklerinin aksettiren taş süsleme programı bulunmaktadır (Fotoğraf:2.282). Gövdenin altında bir, üstünde iki sıra olmak üzere turkuaz renkte altı kollu yıldız çinilerin kakıldığı bir süsleme kuşağı yapılmıştır. Şerefede altlığında içbükey kıvrımlara sahip barok üslupta süsleme unsurları yer alır.⁴¹² İki ayrı tipte yerleştirilen konsol dizileri akuntus yaprakları ve “C” kıvrımlarıyla süslenmiş bitkisel bezemeli başlıklardan oluşturulmuştur. Birinci tip derin düşey iki profille başlayan ve akuntus yapraklı başlıkla sonlandırılan bir düzenlemeye sahiptir. İkinci tipte derin düşey profillerin yerine akuntus yaprakları kullanılmış ve bu kısmın üzeri karşılıklı “C” kıvrımlarıyla süslenmiş bir başlıkla sonlandırılmıştır. İçbükey formda çokgen şerefede

⁴¹²İlknur Aktuğ, *Nevşehir Damat İbrahim Paşa...*,s.72.

korkuluğu mermer malzemeyle yapılmıştır. Şerefenin üstünde yükselen petek kısmında da bir dizi girland dizisi bulunur. Minare şerefesindeki süslemeler caminin inşa edildiği dönemin özelliklerini göstermez. Bu motifler onsekizinci yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı mimarisine giren ve ondokuzuncu yüzyılda yaygınlaşan barok üslubun ve ampir üslubun özelliklerini göstermektedirler.⁴¹³ Araştırmacılar bu minarenin ilk inşasında iki şerefeli olduğunu ve yıkılarak ondokuzuncu yüzyılda yenilendiğini dile getirirler.⁴¹⁴

Şadırvanda örtüyü taşıyan renkli taştan örülmüş sivri kemerler ve kemerlerin kilit taşlarındaki gülbezek motifleri camideki taş süsleme örneklerindedir.

Yapının yer yer ahşap süsleme unsurları görülmektedir. Giriş kapısı ve alt sıra pencere kanatları dikdörtgen çerçeveler içinde yatay ve dikey panolara bölünmüştür. Ahşap kanatlarda en üstte bir en altta iki ve ortada bir yatay panoyla bunların arasındaki yerleştirilen boyuna dört panodan oluşan sade bir kompozisyon görülür. Enine panoların altındaki kuşaklara üçer adet metalden yapılmış stilize çiçek motifi yerleştirilmiştir.

Harimin üzerini örten kubbede, mihrap önü mekanının aynalı tonozunda, kubbeye geçişi sağlayan tromplarda ve şadırvan kubbesinde alçı malzemeli sekizgen sarkıtlar bulunur. Bunların yanı sıra bir sıra strüktürdeki geçişleri sağlayan mukarnas dizileri alçı malzemeyle yapılmıştır. İç mekanda kemerlerin bindiği sütun başlıklarında yine alçı malzeme tercih edilmiştir. Alt sıra hariç diğer pencerelerde alçı şebekeler bulunur.

Harimde ve minare gövdesinde çini malzemedden yapılmış süsleme öğeleri yer almaktadır. Mihrap önü mekanında mihrabın iki yanında bulunan çini panolarda mavi zemin üzerine beyaz yazıtlar uygulanmıştır.⁴¹⁵ Diğer iki panoyla aynı ölçülerde olan üçüncü pano mihrap önü mekanının batı duvarında bulunur. Bu panoda da benzer

⁴¹³Abdullah Kuran, *Orta Anadolu'da Klasik...*, s.244'de Nevşehir'de yine Damat İbrahim Paşa tarafından bu camiden sekiz yıl önce inşa ettirilen Kale (Kara) Cami'sinin minare şerife altınında bu minaredeki gibi madalyon ve yapraklarla süslü konsollardan meydana getirildiğini, her iki şerefenin ve Kale Cami minaresinin kavuklu taş külâhının Ampir üslupta süsleme özelliklerinden ötürü ondokuzuncu yüzyılda yapılmış olacağını dile getirmektedir.

⁴¹⁴İlknur Aktuğ, *Nevşehir Damat İbrahim Paşa...*, s.20, dipnot 52'de Bugün Damat İbrahim Paşa halk kütüphanesi olan Medrese'deki kitaplardan birinde Nevşehirli emekli öğretmen Naci Gürsoy'un Damat İbrahim Paşa Camii minaresinin yıkılışı ve yeniden inşası hakkında şu bilgileri verdiğini söylemektedir. "... 1874 yılında meydana gelen fırtınada caminin iki şerefeli olan minaresi yıkılmış ve halktan toplanan yedi sarı lira ile tek şerefeli olarak yeniden inşa edilmiştir..." Bu bilgilerin hangi kaynaktan alındığı Naci Gürsoy tarafından belirtilmemiştir.

⁴¹⁵Mihrabın iki yanındaki çinilerde Allah, Muhammed ve dört halifenin isimleri yazılıdır. Bkz. Mehmet Ekiz, *Nevşehir'de Türk Dönemi...*, s.18.

uygulamalar görülür. Bunların yanı sıra minare gövdenin altında bir, üstünde iki sıra turkuaz renkte altı kollu yıldız çiniler yer alır.

Yapıdaki süsleme türlerinden bir tanesi de renkli cam süslemedir. Renkli cam bezeme en alttaki pencereler hariç diğer sıradaki bütün pencerelerde uygulanmıştır. Camlarda kırmızı, sarı, mavi ve yeşil gibi canlı renkler kullanılmıştır. Pencerelerin bazılarında yazıt bulunurken, bazıları kartuşlar içerisine yerleştirilmiş çiçek ve yaprak motiflerinden oluşan düzenlemelere sahiptir.

Malzeme ve Teknik

Cami avlu duvarları ile kapıları, Nevşehir'e mahsus sarı kesme taşın⁴¹⁶ örülmüştür. Son cemaat yeri ve mahfil kemerlerinde kırmızı ve beyaz taşlardan oluşan renkli taş işçiliği görülmektedir. Giriş kapısı ve pencere kanatlarında ahşap malzeme, örtüde, örtüye geçiş öğelerinde ve sütun başlıklarında alçı malzeme, mihrap önü mekanında ise çini malzeme kullanılarak süsleme öğeleri oluşturulmuştur. Kadınlar mahfili tavanında ahşap, minberde mermer malzeme kullanılmıştır. Ayrıca harimi örten kubbe, son cemaat yeri kubbeleri, şadırvan kubbesi ve minare külâhı kurşunla kaplanmıştır.

Tarihlendirme

Caminin inşa tarihini gösteren iki adet kitabesi mevcuttur.⁴¹⁷ Bu kitabelerden avlu kuzeybatı giriş kapısı üzerindeki (Fotoğraf:2.238) Nedim⁴¹⁸, cami giriş kapısındaki Seyyid Vehbi⁴¹⁹ kaleme almıştır. Cami avlusu kuzeybatı giriş kapısı üzerindeki kitabenin okunuşu ve Türkçesi şu şekildedir:

⁴¹⁶Abdullah Kuran, *Orta Anadolu'da Klasik...*, s.244.

⁴¹⁷Kitabelerin okunuşları için bkz. Arif Bilge, *Bazı Abideleri ve Kitabeleri İle Nevşehir ve Lale Devri Tarihi*, Nazımbey Basımevi, Konya, 1966, s.51.; A. Refik Altınay, *Damat İbrahim Paşa Döneminde...*, s.31-33.; İlknur Aktuğ, *Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s.83-88.

⁴¹⁸Nedim'in hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Abdülbâki Gölpinarlı, *Nedim Divanı*, İnkilap ve Aka Kitapevleri, İstanbul, 2004.; Ahmet Şentürk, "Nedim", *Osmanlı Şiir Antropolojisi*, Yapı Kredi Kültür Yayınları, İstanbul, 1999, s.597-607.; Hasibe Mazıoğlu, *Nedim'in Divan Şiirine Getirdiği Yenilik*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1992.; Muhsin Macit, *Nedim Hayatı, Eserleri ve Sanatı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000.; Mustafa İsen, "Divan Şairlerinin Mesleki Konumları", *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, (Haz. Mehmet Kalpaklı), Yapı Kredi Kültür Yayınları, Ankara, 1999, s.310-314.

⁴¹⁹Seyyid Vehbi'nin hayatı hakkında geniş bilgi için Bkz. Abdülkadir Karahan, "Seyyid Vehbi", *İslam Ansiklopedisi*, C.10, İstanbul, 1988.; Mehmet Arslan, *Türk Edebiyatında Manzum Surnameler (Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri)*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.; Mehmet Arslan, "Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri ve Bu Konuda Yazılan Surnameler", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 9, 1999, s.169-189.; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Cilt:5, İstanbul, 1996, s.1656.

Âlemin hâkanı Sultan ahmed âli-hidem
 Kim cihânda zât-ı âli şânıdır zıll-ı hudâ
 Cümle şâhân içre kılmış zât-ı pâkin serfirâz
 Hazret-i feyyâz-ı mutlak eyleyûp lutf û atâ
 Ol şehinşâh-i hümâyûn pâyekim şâyestedir
 Olsa cârub-i der-i vâlâsı şâhper-i humâ
 Ol muazzam şehriyâr-i heft-kişver kim anın
 Muntazamdır devleti bir âsaf eyile hâliyâ
 Sadriâzam âsaf-ı âlicenâb muhterem
 Yani İbrahim Paşa maden-i cûd û ‘alâ
 Bâhusûs işte bu Nevşehir-i muallânın dahî
 İtdi her bir cânibin âsâr-ı hûb dilkuşâ
 Bu münevver câmi-i ‘âliyi bünyâd eyleyüb
 Buldu bu şehir-i lâtîfin kadri hakkâ i’tilâ
 Bu mu’allâ câmi’ oldukça mekan-ı kudsiyân
 Eyleye mahfûz bânisin cenâb-ı Kibriyâ
 Dedi bu mısra’la târih-i itmânın Nedîm
 Kıldı İbrahim paşa câmi’-i Enver binâ

1140

Günümüz Türkçesiyle okunuşu:

Cihanın hakanı, yüksek iradeli Sultan Ahmet ki o
 Cihanda tanrının gölgesi şanına sahiptir.
 Tanrı bütün padişahlar içinde, o temiz zatı üstün kılmıştır
 Hazreti Allah ona iyilik lütfedip vermiştir,
 O kutlu padişahlar padişahı ki bu rütbeye yaraşır.
 Oysa yüce Hüma kanadı süpürücüsü
 O dünyanın yedi bölgesinin hükümdarıdır ki onun
 Bir vezir ile halen devletinde bir düzen vardır.
 Saygıdeğer, şerefli vezir olan Sadrazam
 Yani cevheri cömertlik ve bağışlama olan İbrahim Paşa
 Köşe bucak ufukları hep bayındır hale getirdi
 Bir eserle hem kente kıymet ve şeref kazandırdı
 Özellikle, bu yüce Nevşehir’i dahi
 Eserleri her tarafa güzel ve iç açıcı etti
 Bu ışıklı ulu camiye yaptırarak

Bu güzel şehrin değeri doğrusu yükseldi
 Bu yüce cami meleklerle mekan oldukça
 Yüce tanrım banisini korusun.
 Bu mısra ile Nedîm bitiş tarihini söyledi
 İbrahim Paşa bol ışıklı cami inşa etti.

1727/28

Caminin haremine giriş sağlayan kapı üzerindeki kitabenin (Fotoğraf:256) okunuşu ve Türkçesi şu şekildedir:

Cenâb-ı hazret-i Sultan Ahmet Han Gazi kim
 Binâ-yı şevketin mimâr-ı sun'î lemyezel yaptı
 İmam-ı müslimin kim cami'-i ahlâk-ı nüsânîdir
 Vücûdun feyz-i Mevlâ mukteda-yı her düvel yaptı
 Ne geldi ne gelür evreng-i mülke misli zirâ kim
 Anın yaptığı Hayri ne evâhir ne evvel yaptı
 O şâhinşâh-ı dehrin sihr-i hâsı sâdr-ı mümtâzı
 Ki Mevlâ hâk-i dergâhından iksir-i emel yaptı
 Cenâb-ı âsaf İbrahim Paşa kim Hâlil âsa
 Yıkılmış dilleri çok Kâbeyi müzd-i 'amel yaptı
 Mizâc-ı devleti şûr-ı 'adu ifsâd itmişken
 İdüb ıslâh-ı zatü'l-beyn bîceng û cebel yaptı
 İdüb 'atf-ı 'inân vadî-i hayre tûsen-i tab'ı
 Ne hâk üzre kadem basdıysa bir râ'nâ mahal yaptı
 Hususan matla'-ı hurşid-i zatı olduğu belde
 Ki ihyâ idüp anı Nevşehir kıldı güzel yaptı
 Becâ-yı senk-i zire sîm û zer dökdü esasında
 Bu dilcû cami'-i nittiyse itti mahasal yaptı
 Hele billâhi ol sadr-ı mu'allâ kadr-i cûd âyîn
 İlâ yevmi'l-kıyâme fahre lâyıık bir mahal yaptı
 Zebân hame-i Vehbî bilüb tavsifde 'aczin
 Ne söz yaptı ise musaddâk mâ-kall ûdel yaptı
 Hemîşe hân mân-ı devletin ma'mur ide Mevlâ
 Ki böyle bir ibâdetgâh-ı Rabb-ı lemyezel yaptı.
 Duâ itmek gerekdir beş vakitte okunup târih
 Bu beytullâhi İbrahim Paşa bî-bedel yaptı

Harrahu el-‘abbu’l-müznip el-fakîr Veliyûddin gafire lehu 1140

Günümüz Türkçesiyle okunuşu:

Şerefli Ulu Sultan Ahmet Gazi Han ki
 Heybetli binayı kalıcı olan mimar (Allah) yaptı
 Müslümanların lideri ki iyi huyları kendinde toplamıştır
 Uyulan tanrı biliminde bulunanı her devlet yaptı
 Taht ülkesine benzeri ne geldi ne de gelecek zira ki
 Onun yaptığı hayırı ne sonrakiler ne de öncekiler yaptı
 Zamanın o şahlar şahı soyluların özdeşi seçkinlerin en önü
 Ki tanrı dergâhının toprağından ümit iksiri yaptı
 Yüce vezir İbrahim Paşa ki Halil (İbrahim) gibi
 Kâbe misali mükâfat olarak yıkılmış pek çok gönül yaptı
 Devletin düzenini düşmanın gürültüsü bozmuşken
 Aradaki düşmanlığı savaşız kaldırdı
 Sert yaradılışını hayır vadisine yönlendirerek
 Hangi toprağa ayak bastıysa orayı güzel bir yer yaptı
 Özellikle güneş gibi doğmuş olduğu yeri
 Ki canlandırarak onu yeni şehir (Nevşehir) haline getirdi ve güzel yaptı
 Geniş taşın altına gümüş ve altın döktü temelinde
 Ne yaptıysa yaptı bu gönül çeken camiyi meydana getirdi
 Hele Allah için o yüce vezir cömertlik derecesine uygun
 Tören ile kıyamet gününe kadar övünülecek bir yer yaptı
 Vehbî'nin kalem ifadesi bunun vasfında aciz kaldığını bilip
 Ne dediyse doğrulanmış ilâhi söz oldu
 Tanrı daima devletin evini bayındır kıla
 Ki böyle bir ibadet yerini ebedi olan tanrı yaptı
 Tarihi okunup beş vakitte dua etmek gerekir
 Bu tanrı evini İbrahim Paşa karşılıksız yaptı
 Bu günahkâr fakir kul Veliyûddin yazdı Allah onu bağışlasın

1727/28

İnşa kitabelerine göre Damat İbrahim Paşa tarafından yaptırılan caminin harim kısmı, kalemişi süslemeleri, pencereleri ve avlu istinad duvarları 1964 yılında Vakıflar Genel

Müdürlüğü tarafından kapsamlı bir şekilde onarılmıştır.⁴²⁰ Ayrıca 1982, 1997 ve 1998 yıllarında çeşitli onarımlar gerçekleştirilmiştir.

2.1.6.3. Medrese

Mimari Özellikleri

Damat İbrahim Paşa Medresesi, külliyei ikiye bölen Cami-i Cedid Caddesi'nin batısında, imaret yapısının kuzeyinde yer almaktadır.

Medrese kareye yakın dikdörtgen planlı, tek katlı, açık avlulu bir plan şemasına sahiptir (Çizim:2.22) Yapının batısındaki üçgen alan tuvaletlerin ve deponun yer aldığı ikinci avlu olarak düzenlenmiştir. Cami-i Cedid Caddesi'nin batı kanadı boyunca sıralanan medrese, imaret ve sıbyan mektebi yapılarının inşa edildiği üçgen alanın tabanını teşkil eden bu avlu doğuda medresenin arka cephesiyle, kuzeyde medrese kuzey cephesinin beden duvarlarıyla aynı yükseklikte bir duvarla ve batıda arka sokak seviyesinde yüksek bir duvar oluşturan medrese örtü seviyesinden daha yüksek bir istinat duvarı ile çevrelenmiştir.⁴²¹

Medreseye doğu cephenin ortasında açılmış olan kapıdan geçilir (Fotoğraf:2.288). Giriş kapısı cami batı kapısının tam karşısındadır. Basık kemerli giriş açıklığında renkli taş işçiliği göze çarpar. Dikdörtgen bir çerçeve içerisine alınan kapı kütlesi kurşun kaplı geniş bir saçakla örtülmüştür. Basık kemerin üzerinde iki parçadan meydana gelen yatay dikdörtgen mermer inşa kitabe bulunur. Kapıyı üç yönden dolaşarak duvarlardan ayıran düz silme inşa kitabesini de çevreler. Kapıdan içeriye girince, kapı girişinin iki yanında içleri üç bölümlü iki küçük mihrapçık yer alır. Medrese girişi, üzeri aynalı tonozla örtülü eyvan şeklindedir.

Giriş eyvanından birkaç basamakla revaklı avluya ulaşılır. 12x10 metre ölçülerinde⁴²² olan kareye yakın planlı avlu simetrik bir görünüme sahiptir. Avluyu dört yönden çevreleyen revak onbir adet yuvarlak kesitli mermer sütunun üzerine ve beden duvarlarına atılan sivri kemerlerle oluşturulmuştur. Kare kesitli kaideler üzerine bindirilen sütunların kaidelerle ve başlıklarla birleştikleri noktalarda metal bilezikler bulunur. Revak

⁴²⁰ Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 50.01-1 nolu dosya.

⁴²¹ İlknur Aktuğ, *Nevşehir Damat İbrahim Paşa...*, s.30.

⁴²² Abdullah Kuran, *Orta Anadolu'da Klasik...*, s.245.

dizisinin olduğu kısım avlu zemininden daha yüksek kota sahiptir. Sivri kemerler sütunların üzerindeki baklava başlıklı sütun başlıklarına binerler. Kemerlerde kırmızı ve beyaz renkte taşların nöbetleşe dizilimleriyle oluşturulmuş renkli taş işçiliği kullanılmıştır. Kemerler demir gergilerle birbirlerine bağlanırlar. Revak üst taraftan kemerlerin üstünde bir sıra kornişle çevrelenmiştir. Revak dizisi avlunun kuzeydoğu köşesindeki derslane mekanından ötürü kesintiye uğramış bu kesimdeki kemer dershanenin güneybatı köşesine bitişik yuvarlak bir kolon üzerine bindirilmiştir. Revakların üzerleri pandantiflerle geçilen onbeş adet kurşun kaplı kubbeye örtülüdür. Avlunun kuzey, batı ve doğu cephelerine revak kemerlerinin köşelerine denk gelen kısımlara dikdörtgen çerçeveler içerisine alınmış kuş evleri yerleştirilmiştir. Avlunun zemini dikdörtgen düzgün blok kesme taşlarla kaplanmıştır. Medreseye girişi sağlayan doğudaki giriş açıklığının ekseninde ikinci avluya geçişi sağlayan basık kemerli bir kapı bulunur. Bu kapıdan tonoz örtülü eyvana ulaşılır.

Avluyu dört yönden çevreleyen revakın gerisinde on yedi öğrenci hücresi ve kuzeydoğu köşede derslane-kütüphane mekanı bulunur (Fotoğraf:2.285). Medrese hücreleri simetrik olarak dizilmişlerdir ancak kuzeydoğudaki derslane mekanı hücrelerden daha büyük boyutlu olduğu için avlunun kuzeydoğu köşesinde simetri bozulmuştur. Kare planlı kübik gövdeli medrese hücrelerinin üzerleri pandantiflerle geçilen kubbelerle örtülmüştür. Hücrelerden güneydoğu, güneybatı ve kuzeybatı köşelerdekiler hariç diğerleri birer kapı ve birer pencereyle avluya açılırlar. Avlunun güneydoğusunda bulunan hücre bir pencere ile sokağa, güneybatı ve kuzeybatısında bulunan köşe hücreleri birer pencere ile arka avluya açılırlar. Kapı açıklıkları basık kemerlidir ve iki tarafta mermer söveleri vardır. Mermer söveli pencereler düşey dikdörtgen forma sahiptirler. Köşe hücreleri giriş kapıları mekanların avluya bakan köşelerinin pahlanmasıyla elde edilen alanlara açılmıştır.

Avlunun doğu cephesinde giriş eyvanının güneyinde iki kuzeyinde bir hücre bulunur. Güney cephede dört, kuzey cephede üç, batı cephede ikinci avluya geçişi sağlayan eyvanın sağında ve solunda ikişerden dört ve avlunun güneybatı, kuzeybatı ve güney doğu cephelerinde birer öğrenci hücresi mevcuttur. Öğrenci hücrelerinin içinde köşe hücreleri dışında bir ocak iki niş, köşe odalarında bir ocak bir niş vardır. Kaş kemerli nişler yüzeyden taşkın profilli birer kornişle sınırlandırılmışlardır. Medrese bacaları çokgen gövdeli olup, üzerleri sivri külahlarla örtülmüştür.

Avlunun kuzeydoğusunda yer alan derslane-kütüphane mekanına güneybatı köşesine açılan sade bir kapıyla geçilir (Fotoğraf:2.295). Düz bir silmeyle belirlenen kapının basık kemerinde iki renkli taş işçiliği görülür. Kemerin üstünde yatay dikdörtgen inşa kitabesi bulunur. Derslane mekanı öğrenci hücrelerinin yaklaşık dört katı büyüklüğündedir. Kare planlı kübik gövdeli olan mekânın üstü içten pandantiflerle dıştan sekizgen kasnakla geçilen kurşun kaplamalı kubbeye örtülmüştür. Derslane-kütüphane mekanının içinde öğrenci hücrelerinde görülen ocak nişleri bulunmamaktadır. İç kısımda duvarlarda altı kitap nişi, güney duvarda nişle kapı arasında mermerden üst üste yerleştirilmiş dört adet kedi gözü ve alt sıra pencerelerle tepe pencereleri arasında odayı çevreleyen ahşap bir sergen bulunur. Güney duvarındaki iki dolap nişinden doğudaki boyuna dikdörtgen formdadır ve profilli taş silmelerle çevrenmiştir. Batıdaki niş dilimli kemerle nihaylendirilmiştir ve diğerinde olduğu gibi profilli taş silmelerle çevrenmiştir. Batı ve kuzey duvarlarda da güneydeki nişlerle aynı özellikleri gösteren ikişer dolap nişi mevcuttur. Nişlerin ahşap kapakları yatay ve dikey panolardan oluşan sade bir geometrik kompozisyonla süslenmiştir. Dolap nişlerinin, kapı ve pencere açıklıklarının hemen yukarısında bütün duvarları dolaşan ahşap bir raf sırası mevcuttur.

Derslane- kütüphane mekanı dış cepheye doğu cephesinde altta üç üstte bir olmak üzere dört, kuzey cephede bir üst pencere ve batı cephede bir pencere ile açılmaktadır. Pencereler dikdörtgen çerçeveli ve sağır sivri kemerlidir. Derslanenin caddeye bakan kuzeydoğu köşesi üç sıra mukarnasla pahlanmıştır.

Damat İbrahim Paşa'nın medresenin derslane kısmını kütüphane olarak inşa ettirdiği giriş kapısı üzerindeki kitabeden anlaşılmaktadır. Kendisinin kitaba büyük önem verdiği bilinmektedir. İstanbul'da kitap satan esnafta bulunan bazı değerli eserlerin, değerlerinden çok daha ucuza satın alınarak Avrupa'ya gönderildiğini öğrenen İbrahim Paşa, bu eserlerin yurtdışına çıkışını yasaklayıp bu kitapları İstanbul ve Nevşehir'de kurduğu kütüphanelerin dermelerine kazandırmıştır. İlk etapta kendi kitaplığından 187 değerli yazmayı Nevşehir'de yaptırdığı bu medrese kütüphanesine bağışlamıştır. Kütüphane dermesi zamanla gelişerek medresede eğitim gören öğrencilerin ve yöre halkının ihtiyacını karşılayan bir kaynak konumuna gelmiştir. Damat İbrahim Paşa tarafından kütüphaneye kazandırılan ve daha sonraları kütüphane dermesine eklenmiş değerli yazma eserler, saklama koşullarının

sağlanamaması ve gerekli güvenlik önlemlerinin alınamaması nedeniyle, Milli Kütüphane'ye devredilmiştir.⁴²³

Süsleme Özellikleri

Damat İbrahim Paşa Medresesi dersane-kütüphane mekanında görülen kalemişi süsleme kompozisyonları ile dikkat çekmektedir. Mekanın duvarlarında, pandantiflerde ve kubbede yapıldığı dönemden sağlam bir şekilde günümüze gelebilmiş kalemişi süslemeler mevcuttur.

Pendantifler ile pandantifler arasında kalan, alt sıra pencerelerin üzerlerindeki duvar parçalarının üst kısmı geçmeli olarak işlenmiş kemer motifi şeklindedir. Kemer taşlarında kiremit rengi, kahverengi lacivert ve sarı renkler kullanılmıştır.

Alt sıra pencere ve kemerler arasında kalan duvar yüzeyleri mavi ve kırmızı renklerin hakim olduğu rumiler ve palmetlerden oluşan bir bantla dikdörtgen panolara ayrılmıştır. Panolar üst pencere dizisinin bulunduğu kuzey ve doğu cephelerle pencerelerin bulunmadığı güney ve batı duvarlarında simetrik olarak düzenlenmiştir (Fotoğraf:2.297-2.300).

Üst sıra pencerenin bulunmadığı güney ve batı cephelerde pencerenin bulunması gereken yerlere siyah kartuşlu dikdörtgen bir çerçeve içerisinde kırmızı renkte yapılan demir parmaklıklarla pencere görüntüsü verilmiştir.

Pencereler ve pencere görüntüsü verilen kısımların üstlerinde stilize çiçek ve yaprak motiflerinden oluşan tepelikler bulunur. Sarı bir şeritle sınırlandırılmış tepeliklerin içlerinde kullanılan motifler kırmızı ve mavi renklerle boyanmışlardır. Cephelerde üstteki pencerenin altında bir, iki yanında ikişer pano oluşturulmuştur. Panoları çevreleyen bordürler pencerenin de etrafını dolaşırlar.

Pencerenin iki yanındaki düşey dikdörtgen panolardan uçlarda olanlar iç kısımdaki panolara göre daha genişler ve üzerlerinde sekiz kollu madalyonlar vardır. Madalyonlar en dıştan kırmızı renkte düğümlü ince bir bordürle onun içinde daha geniş sarı bir bordürle çevrelenmişlerdir. Madalyonların zemininde lacivert renk kullanılmıştır. Zeminin üstünde

⁴²³Osman Atılgan, "Nevşehir Damat İbrahim Paşa Halk Kütüphanesi", *Nevşehir Kültür Ve Tarih Araştırmaları*, Nevşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, Sayı: 9, Nevşehir, 2008, s.59.

kompozisyonun merkezinde içinde natüralist çiçek motifi bulunan baklava dilimi şeklinde geometrik bir unsur bulunur. Bu bölümün etrafı yine natüralist çiçek ve yaprak motiflerinden oluşan bir kompozisyonla bezenmiştir.

Pencerelerin altlarındaki kareye yakın dikdörtgen panoların içlerinde de benzer boyuttaki madalyonlara yer verilmiştir. Sekiz kollu madalyonların içleri bu kısımlarda daha farklı bir motif anlayışıyla ele alınmıştır. Madalyonların zeminleri beyaz bırakılmış üstlerine vazodan çıkan natüralist çiçek motifleri yerleştirilmiştir (Fotoğraf:2.303-2.315, Çizim:2.90-2.92). Sekizgeni oluşturan çerçevede kırmızı, vazoda mavi, çiçeklerde kırmızı ve sarı, renkler kullanılmıştır. Bu kısımdaki panolarda siyah renkli kartuşların içlerinde kiremit rengi ikinci bir bordür daha bulunur. Üst tarafta ise yine kiremit rengi bordürle oluşturulan dilimli kemerler yer alır.

Pencerelerin iki yanında yer alan dikdörtgen panolardan iç taraftakilerde madalyonlar içerisine alınmış vazodan çıkan natüralist çiçek motifleri; dış taraftakilerde birer kandil motifi yer almaktadır (Fotoğraf:2.316-2.318, Çizim:2.93-2.95). Panolardaki bezeme düzeni karşılıklı duvarlarda benzer şekilde yapılmıştır. Panolarda yer alan vazodan çıkan natüralist çiçek ve lale motiflerinin yer aldığı süslemeler düğümlü kartuşları olan madalyonlar içerisinde yer alırlar. Bunların üstünde ve altında daha küçük boyutlu içleri boş madalyonlar bulunur. Kandil motifleri bir sivri kemer içinde kemerlin kilit taşına asılı vaziyette tasvir edilmiştir. Çiçek ve lale motiflerinin bulunduğu panolar dilimli kemerli, kandil motiflerinin bulunduğu panolar sivri kemerli bir görünüm sergilerler. Vazo içinde çiçekler ve lale buketleri bulunan madalyonlar her duvarda birbirine benzemekle kandil motifleri karşılıklı duvarlarda farklılık göstermektedir. İçteki panolarda yer alan vazodan çıkan lale motifleri buğday başağını andırır şekilde tasvir edilmişlerdir. Panolarda ve içlerindeki motiflerde kırmızı, mavi, sarı, kiremit rengi ve yeşil gibi canlı renkler kullanılmıştır.

Dershane-kütüphanenin kubbeye geçiş elemanları ve kubbesinde de yoğun kalemişi süslemeler bulunur.

Kubbeye geçişte pandantiflerin üzeri kırmızı, mavi ve beyaz renklerde yapılan rumi ve çiçeklerle dolgulanmıştır (Fotoğraf:2.308). Zemini kırmızı boyanan pandantiflerin ortasında mavi renkte altı kollu yıldızlar vardır. Bu yıldızların içine kırmızı renkte daha

küçük boyutlu altıgen yıldızlar eklenmiş ve merkeze bir Mührü Süleyman yerleştirilmiştir. Pandantiflerin etrafı rumi ve çiçeklerle bezenmiş bir çerçeve ile sınırlandırılmıştır. Bu kısımda kırmızı ve mavi ağırlıklı olmakla beraber açık mavi ve yeşil gibi canlı renklerde kullanılmıştır. Pandantiflerin üzerinde kubbe kasnağına geçişte bir sıra mukarnas dizisi yer almaktadır.

Kubbedeki kalemişi süslemeler cami ve şadırvan kubbelerinde gördüğümüz bezemelerle benzerlikler gösterir (Fotoğraf:2.301). Kubbenin merkezinde yer alan içerlek sekizgen göbek, içlerinde mavi ve kırmızı renklerle yapılmış madalyonların bulunduğu altıgen peteklerle süslenmiştir. İçerlek göbeğin tamamını dolduran altıgenler kiremit rengi kartuşlarla oluşturulmuştur. Göbeğin çevresi kırmızı, mavi ve beyaz renklerle yapılmış stilize çiçek ve rumilerden oluşan bir bordürle kuşatılmıştır. Bu bordürün etrafında kubbe yüzeyindeki süsleme programına geçişi hazırlayan onaltı dilimli bir çerçeve bulunur. Çerçevenin her ucundan onaltı kol halinde kubbe yüzeyine ışınsal olarak yayılan madalyonlar bir beyzi, bir palmet biçiminde yatay ve düşey olarak dizilmişlerdir. Birinci sırada yer alan madalyonlar bir küçük bir büyük olacak şekilde iki tiptedir ve dönüşümlü olarak dizilmişlerdir. Birinci tipteki madalyonlar palmet biçiminde beyaz zemin üzerine sarı ve mavi renklerle oluşturulan kıvrık dal ve palmetlerle süslenmişlerdir. İkinci tipteki madalyonlar daha büyük boyutludur ve kırmızı zemin üzerine beyaz ve mavi renkler kullanılarak yapılan rumi, palmet ve kıvrık dal motifleriyle oluşturulmuşlardır. Bir diğer tipte beyaz renkli zeminin üzerinde çiçek ve rumi motifi bulunur. Madalyonların arasında ışınsal düzenlemeyi tamamlayan örgü motifiyle bezeli kare şekiller görülür. Onaltı kol halinde göbekten yayılarak kubbe eteğine gelen madalyon dizileri bu kısımda mavi, beyaz, sarı ve kırmızı renkler kullanılarak yapılan çiçek ve rumi motiflerinden oluşan bir bantla birleşirler. Madalyon dizilerin birleştiği kısımlarının aralarındaki bölümler içlerinde rumi ve palmet motifleri bulunan ve palmet başlıklarla taçlandırılan kompozisyonlarla doldurulmuştur.

Dershanenin duvarlarında, kemerlerinde, kubbeye geçiş elemanlarında ve kubbesinde gördüğümüz kalemişi süslemelerde kırmızı, sarı, mavi, yeşil, lacivert, kiremit rengi, beyaz renklerin ağırlıkta olduğu görülür.

Malzeme ve Teknik

Damat İbrahim Paşa Medresesi kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Kemerlerde renkli taş işçiliği göze çarpar. Ana avlu ve arka avlu döşemesi taş kaplamadır. Medrese odalarının pencere sövelerinde mermer, derslane-kütüphane mekanındaki dolap nişlerinin kapaklarında ahşap malzeme kullanılmıştır. Ayrıca öğrenci hücreleri, derslane-kütüphane mekanı, revak dizilerinin kubbelerinde ve medrese giriş kapısının saçağında kurşun kaplama görülmektedir.

Tarihlendirme

Medresenin avlu ve derslane giriş kapılarında olmak üzere iki kitabesi vardır.⁴²⁴ Bu kitabelere göre yapı, H.1139 (M.1726-1727) yılında Damat İbrahim Paşa tarafından yaptırılmıştır. Avlu giriş kapısı üzerindeki kitabeyi (Fotoğraf:2.289) şair Seyyid Vehbi kaleme almıştır. Kitabenin okunuşu ve Türkçesi şu şekildedir:

Ebu'l-feth muzaffer şehriyâr-ı ma'delet küster
 Ki zât-ı pâki anın mazharı innâ ce'alnâdır
 Cihânân-ı mu'azzam hazret-i şâhinşeh-i a'zam
 Hidiv-i cem hadem-i zıllı-i zalil-i hâlik-i kâdir
 Cenab-ı hazret-i Sultan ahmed Han Gazi kim
 Der-i dergâh-ı lütf ü cûdi mihrab-ı temennâdır
 Değildir methini mümkün ve lîkin şükri vâcibdir
 Ki zât-ı nimet-i mahz-ı cenâb-ı hakk te'âlâdır
 O hâkan simâ menkabet kim 'adl ü re'fetle
 Muradı 'âlemi ma'mûr idüb dünyayı ihyâdır
 Anınçün mazhar-ı esbâb-ı teyid eyleyüb Mevlâ
 Muvaffak iddi bir düstura kim bî-misl ü hemtâdır
 Nizâm-ı din ü devlet ya'ni İbrahim Paşa kim
 Olub eserine peyrev-i şâhrân-ı hayra pûyâdır
 Veziri a'zam ü ekrem medar-ı rahat-ı 'âlem
 Ki dâmâd-ı kerem mütâd şâh-ı kişver ârâdır
 Sitûdekâr ü kirdârı müselleme hüsn-i etvârı
 Anın hayrât ü âsârı birûn-ı hadd ü ihsâdır
 Bir ezcümle bu ma'mûre-i Pâkize mevki' kim

⁴²⁴Kitabelerin okunuşları için bkz. Arif Bilge, *Bazı Abideleri ve Kitabeleri İle Nevşehir ve Lale Devri Tarihi*, Nazım Bey Basımevi, Konya, 1966, s.58-59.; A. Refik Altınay, *Damat İbrahim Paşa Döneminde...*, s.34-37.; İlknur Aktuğ, *Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s.90-91.

Defatirhânedede Nevşehir ismiyle müsemâmîdir
 O hurşid-i se'âdet terakki olmakla münifinden
 Zemini şimdi rif'atte revâk-ı çarh-ı hemtâdır
 Nedir bu yâ mu'allâ buk'a-i Pâkize-i vâlâ
 Ki hüsn-i tarh-ı hayret-bahş-ı erbâb-ı temanâdır
 Sipihr-i 'ilm û dânişdir bu 'âli medrese gûyâ
 İçinde hücreler mânend-i burc-ı çarh-ı pirâdır
 Sebkhân-ı du'ay-ı hayr olub aç safa-veş destin
 Sırr û şân-ı ilâhi çümle âmine müheyyâdır
 Bu dârülilimde neşr-i kemâl fazl olundukça
 İde bânisini sadrında dâim hâlik-i kâdir
 Olma ömrü füzûn hasmı nikûn mülk-i ze had bîrûn
 Hemişe nüh kubab-ı âsımân tâ böyle ber-câdır
 Sezâ altun kalemle yazsalar tarihin ey Vehbî
 Bu vâlâ medrese icad-ı İbrahim Paşadır.

1139

Günümüz Türkçesiyle okunuşu:

Fetihlerin babası, adaletli, muzaffer hükümdar
 Ki onun temiz kişiliği Allah katında itibar görür
 Ulu hükümdar, saygıdeğer ve büyük şahların şahı,
 Padişahın yüksek rütbeli veziri, kudretli yaratıcının
 koyu gölgesinin hizmetçisidir.
 Saygıdeğer Ulu Sultan Ahmet Han Gazi ki
 İyilik ve cömertlik kapısının incisi, ümit bağlanan yerdir.
 Methi mümkün değildir, ancak (O'na) teşekkür etmek
 Gereklidir ki kendisi Yüce Tanrının tam bir lütfudur
 O hakan, tarihi şahsiyet ki, adalet ve merhametle
 İsteği dünyayı imar ederek canlandırmaktır
 Onun için tanrı şereflenme nedenlerini destekleyerek
 Benzeri ve örneği olmayan bir vezire uygun gördü
 Dinin ve devletin düzeni, yani İbrahim Paşa ki
 Eseriyle hayır yapılmasına yol açan ve öncü olandır
 Dünyanın rahat etmesini sağlayan ulu ve şerefli Vezir
 Ki soylu Damad âyet olduğu gibi memleketi süsleyen hükümdardır
 İşi ve tarzı övülmüş, güzel tavırları doğru ve herkesçe kabul edilmiş
 Onun hayatı ve eserleri sınırsızdır; hesaba gelmez

Bunlardan biri bu temiz bayındır yerdir ki
 Resmî defterlerde Nevşehir (Yenişehir) olarak adlandırılmıştır
 O saadet güneşi ululuğuyla yükseldi
 Yeri şimdi yücelikte Revak katında aynıdır
 Nedir bu ey yüce temiz büyük yapı
 Ki güzelliği ve düzeni dilek sahiplerini hayret içinde bırakır
 Sanki bu ulu medrese ilim ve bilgi göğüsüdür;
 İçindeki odalar süslü çark burcunun benzeridir
 Hayır dua okumak için elini safha gibi aç,
 Allah'ın hikmeti ve sırrı ile herkes âmin demeğe hazır
 Bu ilim yuvasında fazilet ve olgunluk yayıldıkça
 Kudretli yaratan yaptırmanın makamında sürekli etsin
 Ömrü uzun, düşmanı altüst, mülkü dışarıda sınırsız olsun
 Gökyüzünün dokuz katı bunun gibi uygun bir yerdir
 Ey Vehbî altın kalemle yazsalar tarihini uygundur
 Bu yüce (yüksek) medrese İbrahim Paşa'nın icadıdır.

1726/27

Medrese başodası (kütüphane) giriş kapısı üzerindeki kitabeyi (Fotoğraf:296) şair Nedim kaleme almıştır. Kitabenin okunuşu ve Türkçesi şu şekildedir:

Şeri'at sâlikî Sultan Ahmed Han Gâzi kim
 Hemîşe kârî temhid-i esâs-ı şer-'î garrâdır
 Cihânın mâlikî hâkân-ı emced kim celaletle
 Vücudu ruy-i arz üstünde zıll-ı kat te'âlâdır
 Şeh-i sâib zafer sâhib kıran-ı het kişver kim
 Gubar-ı pâyına şâhân-ı 'âlem çehre fersâdır
 Nikîninden misâl mihr û fer saltanat zâhir
 Rıkâbından çuizzet-i pertev şevket hüveydâdır
 Vezir-i âzam û damadı ol hâkân-ı zîşânın
 Ki fenn-i himmet û cûd û sehâde hayret efzâdır
 Geleliden devlet û ikbâl ile ol sadr-ı vâlâyâ
 Şeb û rûz ihtimamı nazm-ı ahvâl-ı re'âyâdır
 Cihânda arzusu dilharab olmuşları ta'mir
 Hemîşe pişesi hayrât ile dünyayı ihyâdır
 Nümâyândır yanında herkesin esrâr-ı pinhânı
 Zamir-i enveri güyâki mirât-ı mücellâdır
 İstanbul içre û etrafda bîhaddır asârı

Hususa kim bu beytu'l – kütub-i 'âli 'âlem âradır
 Derûnu gûne gûne nüsha-i dilcu ile memlû
 Birûni zîb û arâyiş ile bîmisl û hemtâdır
 İçinde var nice cûz kitab-ı bîmuâdil kim
 Anın her birisi hayret fezây-ı İbni Sinâ'dır
 Hele ihyâ-yi ilm û fazl için böyle eser yapmak
 Cenab-ı sadr-ı 'âli himmete tevkif-i mevlâdır
 Bununla hak bu kim âsâr-ı hayrın eyledi tekmil
 Ki neşr-i 'ilme bâ'is hayr-ı vâlâ şân zibâdır
 Hüda hemvâretevfik eylesûn hayrata bânisin
 Nice asâr ola lûtfundan ânin nev-be-nev sâdır
 Nedimâ harf- menkûtiyle tahrir etti tarihin
 Bu beytu'l – kütub-i 'âli tarh-ı İbrahim Paşadır.

Günümüz Türkçesiyle okunuşu:

Şeriat yoluna bağlı Sultan Ahmet Han Gazi ki
 İşi her zaman temiz doğru yolun prensiplerine yaymaktır
 Dünyanın sahibi şerefli Hakan ki ululukta
 Varlığı yeryüzünde yüce Allah'ın gölgesidir
 Zafer sahibi şah, her zaman başarı kazanan hükümdar ve yedi iklimin sahibi ki
 Ayaklarının tozuna dünya şahları yüzlerini aşındırırlar
 Yüzüğünden güneş ve aydınlık misali saltanat,
 Üzengisinden sanki değer, aydınlık ve heybet görülmektedir.
 Büyük vezir ve o şanlı hakanın damadı
 Ki himmet, cömertlik ve el açıklığında hayret verendir
 Yorgunluktan devlet ve ikbal ile o yüce makama geleli
 Gece gündüz halkın durumunu düzenlemek için özen gösterdi
 Arzusu dünyada gönlü kırılanları memnun ve
 Her zaman isteği hayrat ile dünyayı ihya etmektir
 Yanında herkesin gizli sırları bellidir
 Aydınlık vicdanı sanki bir parlak aynadır
 İstanbul'un içinde ve çevresinde eserleri sayısızdır
 Özellikle ki dünya süsleyen bu yüce kitabevidir
 İçeride türlü türlü rengârenk, gönü çeken nüshalarla doludur
 Dışı da süs ve bezeklerle eşsiz ve benzersizdir
 İçinde dengi olmayan nice cilt kitap var
 On(ların) un her biri İbn-i Sinâ'yı bile hayret ettirir

Hele bilim ve fazileti canlandırmak için böyle bir eser yapmada
 Yüce makamın himmetini Allah başarılı kılsın
 Bunun Hak bu ki hayır eserlerini tamamladı
 Ki bilimin yayılmasına sebep, yüce hayır ve güzel şandır
 Allah her zaman yaptırınını hayır yapmağa muvaffak etsin
 Onun iyiliğinden daha nice eser yeniden yeniye ortaya çıksın
 Tarihin Nedîm noktalı harflerle yazdı
 Bu yüce Kitabevi (kütüphane) İbrahim Paşa'nın bıraktığı eserdir.

1726/27

Damat İbrahim Paşa Medresesi, 1964, 1987-88 yıllarında kısmen onarımlar geçirmiştir.⁴²⁵ Vakıf kayıtlarında⁴²⁶ onarımlarla ilgili bir kayıt bulunmamasına karşın onarımların başlatılacağına dair ifadeler yer verilmiştir.

2.1.6.4. İmaret

Mimari Özellikleri

Damat İbrahim Paşa İmaret, Cami-i Cedid Caddesi'nin batı kanadında, medresenin güneyinde, sıbyan mektebinin kuzeyinde inşa edilmiştir. Medrese ve sıbyan mektebiyle beraber oluşturduğu üçgenin ortasında yer alır (Çizim: 2.23)

Cami-i Cedid Caddesi üzerinde medrese ve sıbyan mektebiyle aynı paralelde dik açılı bir üçgen şemasında tertiplenmiş olan yapıya doğu duvarının ortasına açılan basık kemerli bir kapıyla ulaşılır. Kapı kütleli kitabeyi de içine alacak şekilde üç taraftan düz bir silmeyle çevrelenmiştir. Kapı kemerinde düzgün kesme taşlarla az kademeli sade bir geçme tekniği kullanılmıştır. 16.50x14.50 metre⁴²⁷ ölçülerindeki avlunun kuzeyinde kare planlı bir mutfak ve iki oda bulunmaktadır. Kapı açıklığının hemen üstünde düşey dikdörtgen inşa kitabesi yer alır. Kitabenin zemini yeşil renkte yağlı boyayla boyanmıştır ve zeminin üzerinde kabartma harflerle dokuz satırlık yazıt bulunur. Kapı kütlelerinin üstünde kurşun kaplı geniş bir saçak bulunur. Giriş kapısının ahşap kapı kanatları külliye'nin diğer mekanlarının kapılarında olduğu gibi yatay ve dikey panolardan oluşan sade bir geometrik kompozisyona sahiptir.

⁴²⁵Mehmet Ekiz, *Nevşehir'de Türk Dönemi...*, s.24.

⁴²⁶Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 50.01-01 nolu dosya.

⁴²⁷Abdullah Kuran, *Orta Anadolu'da Klasik...*, s.245.

Avlunun batısında tuvalet mekanları, güneyinde sıbyan mektebinin altındaki kayaya oyulmuş depo mekanları yer almaktadır (Fotoğraf:2.333). Güneyde yer alan sıbyan mektebiyle imaretin arasında sıbyan mektebinden merdivenlerle ulaşılan bir avlu bulunmaktadır. Bu avluya imaret avlusunun güneybatı köşesine yakın bir yerde açılan basık kemerli kapıyla ulaşılır. Avludaki en geniş alana sahip olan kuzey cephede doğu-batı ekseninde sıralanan mutfak ve iki oda yer alır. Kare ölçülerdeki mutfağın batısında bulunan üçgen ölçülere yakın alana küçük bir mekan ve fırın yapılmıştır. Üçgen mekanların üzerleri tonozu andıran eğrisel örtülerle kapatılmıştır.

Yüksek kubbeli mutfak mekanına güneydoğu köşesine yakın bir yerde açılmış olan basık kemerli bir kapıyla girilir. Mekanı örten kubbeye geçişte pandantiflerden yararlanılmıştır. Kubbenin tepesinde sekizgen planlı bir aydınlık feneri yer alır. Mekanı güney duvarına yerleştirilmiş dış tarafta üzerlerinde sivri boşaltma kemerleri olan iki pencere ve batı duvarı dışında diğer üç duvarda üst sırada yer alan birer adet tepe penceresi ile aydınlatılmıştır. Düşey dikdörtgen pencereler profil söveli, sağır kemerli olarak yapılmışlardır. Üst sıradaki pencereler profil söveli düz lentolu bir görünüm arz ederler. Pencerelerin tamamı, açıklıkların biçimine uygun birer ahşap ile çerçeve ve taş sövelere uçları saplanarak lokmalarla birbirine bağlanan yatay ve düşey konumlu demir çubuklardan imal edilmişlerdir. Mutfakta üç adet dolap nişi bulunmaktadır. Bu nişler mekanın kuzey duvarının ortasında, doğu duvarının ortasından biraz kuzeye kaydırılmış bölümünde ve güney duvarının batı kenarına yakın kısmında yer alırlar. Mutfak mekanını örten kubbe eteğinde oldukça dar bir kademe vardır. Kubbe yüzeyi tamamen beyaz sıvayla kaplanmıştır. (Fotoğraf:2.328).

Mutfağın batı duvarında açılan yuvarlak kemerli bir kapı ile üçgen odaya ulaşılır. Bu mekanın mutfak eşyalarının ve yiyeceklerin konulduğu bir depo olması muhtemeldir.⁴²⁸

Avlunun kuzey kenarında, mutfak mekanının doğusuna bitişik olarak inşa edilmiş tonoz örtülü iki oda yer alır. Batıdaki mekana güney cephesinin batı tarafına yakın bir yerde açılmış basık kemerli kapıdan girilmektedir. Mekanın üzeri beşik tonozla örtülmüştür. Bu oda güney cephesinde altlı üstlü açılmış olan iki pencereyle aydınlatılmaktadır. Dış cephelerdekine paralel görüntüyle mekana yönelen düz lentolu

⁴²⁸Mehmet Ekiz, *Nevşehir'de Türk Dönemi...*, s.54.

pencerelerin üzerleri sivri bir alınlıkla nihayetlenir. Kuzey, doğu ve batı duvarlarında birer tane niş bulunan mekanın içerisi tamamen beyaz badanayla sıvanmıştır.

Avlu kuzey cephesinin doğusundaki son oda dikdörtgen planlı plan özelliğiyle bir önceki mekana benzemektedir. Bu kısmın üzeri aynalı tonozla örtülmüştür. Mekana güney cephesinin batısına açılmış olan basık kemerli bir kapıyla ulaşılır. Kapı açıklığının etrafı düzgün kesme taşlarla çevrelenmiş olup yukarısında tahvil kemeri yer alır. İçi diğer odada olduğu gibi tamamen beyaz badanayla boyanmış olan mekan avluya bakan güney cephesinde bir, sokağa bakan doğu cephesinde iki adet olmak üzere toplam üç tane pencereyle aydınlatılır. İki taş lentolu dikdörtgen pencerelerin üzerlerinde sivri kemerli alınlıklara yer verilmiştir. Odanın içinde dört dolap nişi bir ocak nişi bulunur. Kaş kemerli ocak nişi kuzey duvarın aksına yerleştirilmiştir. Nişin üstünde taşkın profilli bir korniş bulunur.

Mutfağın güneyine bitişik vaziyette üçgen planlı, bir duvarla ikiye bölünmüş mekan bulunur. İki bölüm halinde düzenlenen mekanın güneydeki bölümü bir tonozla örtülmüş ve hela olarak düzenlenmiştir. Kuzeydeki bölümün üstü açık bırakılmıştır. Dolap nişlerinden ikisi batı duvarında diğer ikisi kuzey duvarında ocağın iki yanına simetrik olarak yerleştirilmiştir. Bu nişler düşey dikdörtgen forma sahiptirler.

İmaret avlusunun güneyinde kayaya oyularak elde edilmiş bir mekan bulunmaktadır. Bu mekan Sıbyan Mektebi'nin derslane kısmının altında yer almaktadır. Söz konusu mekan imaretin kileri olmalıdır.⁴²⁹ Kayanın zemini avlu zeminiyle aynı kotta olacak şekilde tasarlanmıştır. Oyma işlemi esnasında tavana destek sağlaması amacıyla mekanın kuzeybatısında kalın bir kaya kütle bırakılmıştır. Mekanın sokak cephesi tamamen kesme taşla örülmüş, avluya bakan cephesi ise kısmen kesme taş duvar örgü kısmen de kaya üzerine kesme taş örgüyle kaplanmıştır.

İmaret avlusu mekanların cephelere dizilişi itibariyle düzensiz bir görünüm arz eder. Kuzey cephede kubbeli kübik mekanın tonozlu mekanlardan daha büyük olması bu düzensizliğin en önemli faktörüdür.

⁴²⁹ İlknur Aktuğ, *Nevşehir Damat İbrahim Paşa...*, s.38. ; Mehmet Ekiz, *Nevşehir'de Türk Dönemi...*, s.50.

Süsleme Özellikleri

Damat İbrahim Paşa İmaretı ve avlusunun etrafındaki yapılar süsleme özellikleri açısından oldukça sade bir görünüşe sahiptirler.

İmaret avlusuna girişı sağlayan kapı açıklığının ahşap kanatları külliyeadaki diğer yapıların girişlerinde de karşılaştığımız panolara ayrılmış bir geometrik kompozisyona sahiptir. Yatay ve dikey panolara ayrılan ahşap kapı kanatlarında üstte ve altta enine ortada dikine panolar oluşturulmuştur. Panolar arasında küçük natüralist çiçek motifleri bulunur.

Mutfak kapı kemerinin kilit taşında bir kabara, pencerelerde atkı taşı üzerinden itibaren başlayan iki renkli sivri kemerli alınlıklar, kubbeye geçişı sağlayan pandantifler ve pencere çevrelerindeki kalemişı izleri diğer süsleme öğeleridir.

Malzeme ve Teknik

Damat İbrahim Paşa İmaretı çoğunlukla kesme taş malzemededen inşa edilmiştir. Avlu etrafındaki yapılarda kısmen kaba yonu taş kullanıldığı görülmektedir. İmaretin bölümü tamamen beyaz boya ile sıvanmıştır. Avlu zemini düzgün blok taşlarla kaplanmıştır. Avluya giriş kapısı saçağı ve imaret kubbesi dıştan kurşun kaplıdır.

Tarihlendirme

Yapının avlusuna giriş sağlayan kapının üzerinde dokuz bloktan oluşan mermer inşa kitabesi mevcuttur.⁴³⁰ Dönemin şairlerinden Seyyid Vehbi tarafından kaleme alınan kitabenin (Fotoğraf:2.321) okunuşu ve Türkçesi şu şekildedir:

Bâsıt-ı hûn-ı kerem mâide sâlâr-ı himem
 Hüsrev-i mihr-i ‘âlem padişah-ı heft iklim
 Ya’ni Sultan-ı Selâtin-i cihân Ahmed Han
 Ki velini’meti ‘âlidir o hâkân-ı ‘âzim
 O hata puş û ‘atâbahş-ı kerimü’ş-şânın
 Ki odur sâye-i hurşîd-i cihântâb-ı kadîm
 Gars-ı dest-i keremi gusn-ı direht-i himeni

⁴³⁰Kitabelerin okunuşları için bkz. Arif Bilge, *Bazı Abideleri ve Kitabeleri İle Nevşehir ve Lale Devri Tarihi*, Nazimbey Basımevi, Konya, 1966, s.65.; A. Refik Altınay, *Damat İbrahim Paşa Döneminde...*, s.38.; İlknur Aktuğ, *Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s.96-98.

Mahrem-i muhteremi âsaf-ı mûn'am-ı kerîm
 Şeref-i sadr-ı Güzîn fass-ı nikîn-i temkin
 Sıhr-ı şâhinşeh-i din mazhar-ı esrar-ı rahîm
 Ya'ni hemzâd-ı kerem tev'em-i ihsan-ı himem
 Namdâş-ı şeref ihraz-ı Halil İbrahim
 Kıldı ol sadr-ı Güzîn böyle 'imâret bünyâd
 Ki salâ'dır o ziyafetinde de hân-ı 'amîm
 Kıldı bezl-i ni'âm Allah berekâtın vîrsün
 Böyle olsun eğer olursa 'âtabahş-i kerîm
 Vehbi'ya ma-hazar hayr-ı du'a bastı için
 Ferş-i hâk eyleyeyim çehreyi çun hân-ı edîm
 Hazrat-ı hâlik bî-çün tevâla ni'ameh
 Atide devlet-i dâreyn ile itsün ten'im
 Harf-ı mankut ile bu matla'ı tarih itdim
 Olıcak yümn û sâ'detle binâsı tetmim
 Bu 'imaretde çıkar nimet-i elvan-ı 'amîm
 Oldu her softası bir mâide-i İbrahim

1139

Günümüz Türkçesiyle okunuşu:

Ziyafet kereminin sofrasını yayan, gayretlerin başbuğu,
 Bilim güneşinin hükümdarı, yedi iklimin padişahı,
 Yani dünya sultanlarının sultanı Ahmet Han
 Ki yüce nimet sahibidir o ulu Hakan
 O yanlışları örtbas eden, bahşiş veren, keremi ünlü,
 Ki eski dünyayı aydınlatan güneşin gölgesi O'dur
 İkramlı elinin dikimi, çaba ağacının budağı,
 Muhterem eşleri, cömert vezirim özenle büyütülmüştür
 Seçkin makamın şerefi, ağırbaşlılığın gözbebeği
 Kız almak suretiyle İslam padişahının akrabası
 Allah'ın sırlarına mazhar. Yani keremin yaşıtı, iyilik
 Himmetinin ikiz kardeşi
 Onur kazanmış Halil İbrahim'in adaşı
 O seçkin makam sahibi böyle bir imaret yaptırdı
 Ki o ziyafetinde de herkesi çağırın yerdir
 Nimetler harcadı Allah'ın bereketini versin
 Allah'ın bahşişi gibi, olacaksa böyle olsun

Ey Vehbî hazır olanlar hayır dua yaymak için
 Yüzümüzü yere döşeyelim, çünkü yemek döşemesi
 Yaratıcı eşsiz Allah, nimetleri sürsün
 Gelecekte iki dünyasını, nimetleri devam etsin
 Noktalı harflerle bu matla'ı tarih ettim
 Binası uğur ve saadete tamamlanacak
 Bu imarete türlü renklerde ni'met çıkar
 Her sofrası bir Halil İbrahim Sofrası oldu

1726/27

İnşa kitabesine göre H.1140 (M.1726/27) tarihinde Damat İbrahim Paşa tarafından külliyein parçası olarak inşa ettirilen yapı 1988 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından kısmi bir onarım gerçekleştirilmiştir.⁴³¹ Yapı günümüze asli durumunu büyük ölçüde koruyarak ulaşmıştır.

2.1.6.5. Sibyan Mektebi

Mimari Özellikleri

Damat İbrahim Paşa Sibyan Mektebi, Cami-i Cedid Caddesi'nin iki yanında sıralanan külliye yapılarından daha yüksek bir seviyede caddenin batı kanadında, imaretin güneyine bitişik vaziyette inşa edilmiştir (Çizim:2.24) İmaret avlusunun güneyinde kayaya oyularak elde edilmiş olan mekanın üstünde Sibyan Mektebi'nin dersane kısmı bulunur. Dershane kuzey duvarı imaret avlusuna bitişik vaziyettedir. Yapının üçgen bir arsa üzerine inşa edilmesi dikdörtgen formdaki dersane ve revaktan kalan kısımlarda yine üçgen avluların oluşmasına neden olmuştur.

Mektebin dershanesi yaklaşık 7.80x6.20 metre⁴³² ölçülerinde, doğu-batı doğrultuda dikdörtgen planlı bir şemaya sahiptir. Mekana batı cephesinin güney ucunda ve güney cephesinin batı ucunda açılmış olan iki kapıyla geçilir. Batı cephedeki açıklık imaret avlusuyla bağlantıyı sağlayan sahninliğe ve merdivenlere açılır. Basık kemerli kapılardan geçilen dershanenin batı duvarında boyuna dikdörtgen formda bir ocak ve bir dolap nişi bulunmaktadır. Aynalı tonozla örtülü bu mekanın güneyinde tek mermer sütuna oturan iki kemer gözlü bir revak kuruluşu bulunur. Revakın üzere pandantiflerle geçilen kubbelerle örtülmüştür.

⁴³¹ Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 50.01-12 nolu dosya.

⁴³² Abdullah Kuran, *Orta Anadolu'da Klasik...*, s.246.

Dershaneyi kuzey, güney ve doğu cephelere açılan ikişerden altı tane pencere aydınlatmaktadır. Pencere boyuna dikdörtgen biçimindedir ve yekpare düzgün kesme bloklar halindeki söve taşlarla çevrelenmişlerdir. Batı cephedeki pencere hariç diğer pencereler sağır kemerlidir. Pencerelerde ahşap çerçeveler ve demir şebekeler bulunur.

Dershanenin güneyinde yer alan iki kubbeli revak kuruluşu doğu cephede bir pencereyle sokağa açılmaktadır. Revak kemerleri iki renkli taştan örülmüşlerdir. Kemerlerin bindiği mermer sütunun kaideyle birleştiği noktada ve sütun başlığıyla birleştiği kısımda birer madeni bilezik yer almaktadır. Kemerlerin üzerleri bir sıra kornişle sınırlandırılmıştır. Revak kuruluşu dersane mekanının beden duvarlarından daha yüksek tutulmuştur.

Sıbyan Mektebi'nin inşa edildiği alan kuzeydoğudan-güneybatıya doğru yükselmektedir. Bu da dershaneye güneydeki avlunun arasında bir kot farkının olmasına neden olmuştur. İmaretten geçişi sağlayan batıdaki avluya göre daha büyük olan güneydeki avlu iki kademeli olarak düzenlenmiştir. Sokak cephesine açılan kapıdan geçildikten sonra kot olarak diğer bölümlerden daha yüksek olan avlu bölümüne geçilir. Bu kısımdan ikinci bölüme merdivenlerle ulaşılır. Mektebin doğu cephesi ve imaret avlusuna bitişik kuzey cephesi diğer cephelere göre daha simetriktir. Mektebin avlusunu kuşatan çevre duvarı düz bir saçak friziyle sınırlandırılmıştır.

Sıbyan Mektebi'ne doğudan girişi sağlayan kapıdan ulaşılan kademeli avlunun güneyinde kalan üçgen kısmın üzeri tonozla kapatılarak bazı eşyaların konabileceği bir mekan oluşturulmuştur. Yapının inşa malzemesi düzgün kesme taştır.

Süsleme Özellikleri

Damat İbrahim Paşa Sıbyan Mektebi süsleme unsurları açısından oldukça sade bir kuruluşa sahiptir. Yapıdaki tek süsleme ögesi dershaneye bitişik olan iki bölmeli revağın kemerlerinde görülen renkli taş işçiliğidir.

Malzeme ve Teknik

Damat İbrahim Paşa Sıbyan Mektebi çoğunlukla kesme taş malzemedен inşa edilmiştir. Avlu etrafındaki yapılarda kısmen kaba yonu taş kullanıldığı görülmektedir. İç

kısım kubbeye geçiş öğeleri seviyesine kadar sarı boyayla bu kısmın üzerinde beyaz boyayla sıvalı vaziyettedir. Dershane mekanının aynalı tonozu ve revak kubbeleri kurşun kaplıdır.

Tarihlendirme

Medrese ve imaretle beraber oluşturulan üçgen arsanın ucunda yer alan Sibyan Mektebi, dershanenin güney duvarının batı ucunda yer alan kapı üzerindeki inşa kitabesine⁴³³ göre H.1139 / M.1726/27 yılında Damat İbrahim Paşa tarafından yaptırılmıştır. Seyyid Vehbi tarafından kaleme alınan mermer kitabenin (Fotoğraf:2.336) okunuşu ve Türkçesi şu şekildedir:

Nâmdâş-ı hâce-i ‘âlem sabakhvân-ı hükm
 Mâlik-iseyf û kalem ihyâ kün-i şer’-i nebî
 Hazret-i Sultan Ahmed Han Gâzi kim onun
 ‘Akl-ı küll terbirine nisbetle tırf mektebi
 Ol şehinşâh-ı cihân-bânın vekîl-i mutlakı
 Sıhr-ı hâs sadr-ı vâlâ kadr-i ‘âli kevkebi
 Ya’ni İbrahim Paşa-yı nüvvâb idinse kim
 Pîr û bernâdan du’a celb eylemekdir matlabı
 Hâdi-i tevfikden ta’lîm ile irşâd ile
 Her umûrun ana rûşendir tarîk-ı asvebi
 Hasbeten lillâh yaptı bir mu’allim-hâne kim
 Eyledi etfâlî hayran hüsn-i tarh-a’çebi
 Rahmet okutdu idüp içinde ihyây-ı ‘ulûm
 Gûyâ kabrinde zinde oldu ecdâd û ebi
 Olmasa Tevfik-i hakk bulmazdı mekteb yapmağa
 Hâce-i ‘asr olsa dahi bu makam-ı ensebi
 Per idüb etfâl anı oldu külâh-endâz-ı sevk
 Birbirine itdiler ismâ’ emr-i “fe-irğebi”
 Rahle-veş dest-i du’â açub sırayla durdular
 Çıkdı etfâlın sipihre bâng yâ Rabb yâ Rabbi
 ‘Ömrünü müzd it ilâhi padişâh-ı ‘âlemin
 Rabbi yessir mâ yürîdü’s – sadr hâzâ matlabı

⁴³³Kitabelerin okunuşları için bkz. Arif Bilge, *Bazı Abideleri ve Kitabeleri İle Nevşehir ve Lale Devri Tarihi*, Nazım Bey Basımevi, Konya, 1966, s.65.; İlknur Aktuğ, *Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s.98-101.

Vehbi-i bende du'â idüb didi tarihini
Cûd-ı İbrahim Paşa yaptı ve nev mektebi

1139

Günümüz Türkçesiyle okunuşu:

Âlemin hocasının adaşı ders okuyanların hükmü
Kılıç ve kalem sahibi, Peygamber şeriatını ihya eden
Sultan Ahmed Han Gazî hazretleri ki O'nun
Tam akıllı tedbirine nisbetle çocuk okulu
O cihanın bekçisi Padişahın mutlak vekili
Makamın özel akrabası, yüksek kadirli, yüce yıldızı
Yani nâiblerin paşası İbrahim ki
İhtiyar ve gençten isteği dua kazanmaktır
Doğru-başarılı kılından eğitim ile yetiştirmekle
Her işin doğru yolu ona aydınlık gibi görünür
Allah için bir öğretmen okulu yaptı ki
Çocukları hayran bıraktı bu güzel ve ilginç yapısı
İçinde bilimleri canlandırmakla rahmet okuttu
Sanki mezarlarında babası ve ataları dirildiler
Allah'ın yardımı olmasaydı, asrın hocası olsa dahi
Bu münasip makamı okul yapamazdı
Pek çok çocuk ansızın külâhlarını (başlıklarını) havaya atarak ileri koştular
Birbirilerine "İsteyiniz..." emrini buyurdular
(Rahle) okuma masası gibi dua eli açıp sırayla durdular
Çıktı çocukların gökyüzüne "Yâ Rab, yâ Rabbi" sedaları
İlahi dünya padişahının ömrünü arttır
"İsteğim budur: Allah'ım gönlün dileğini kolaylaştır"
Kul Vehbî dua ederek, tarihini dedi:
İbrahim Paşa'nın cömertliği bu yeni okulu yaptı 1726/27

2.1.6.6. Hamam

Mimari Özellikleri

Damat İbrahim Paşa Hamamı, Cami-i Cedid Caddesi ile Belediye Caddesi'nin birleştiği yokuş üzerinde külliye yapılarından daha alçak bir kotta inşa edilmiştir. Yapının güneydoğusunda Damat İbrahim Paşa Camii yer alır.

Güneydoğu-kuzeybatı istikametinde dikdörtgen bir alanı kaplayan hamam erkeklere hizmet veren tek hamam düzeninde yapılmıştır (Çizim:2.25-2.27). Güneydoğudan kuzeybatıya doğru önünde bir giriş mekanı bulunan soğukluk, ılıkılık, sıcaklık şeklinde sıralanan mekanlardan oluşan hamamın inşa edildiği eğilimli araziden ötürü güney ve kuzey cepheleri arasında kot farkı bulunmaktadır. Hamama giriş güneydoğu cephe aksına açılan kapıyla sağlanır.

Soğukluk kısmının önünde güneydoğu cephenin beden duvarlarının yarısı yüksekliğinde beşik tonozlu bir giriş eyvanı ile bu eyvanın iki yanında dikdörtgen ölçülerde üzerleri basık beşik tonozlu birer odadan oluşan bir giriş ünitesi bulunur. Soğukluk kısmı 8.30x8.30 metre⁴³⁴ ölçülerinde kare bir alanı kaplar ve üzeri dıştan sekizgen kasnakla iç taraftan tromplarla geçilen kubbeyle örtülüdür. Kubbenin tepesinde sekizgen planlı aydınlık feneri bulunur. Kubbe eteği, az girintili ve dar bir kademe halindedir. Mekanın ortasındaki kubbe aydınlık fenerinin altında fiskiyeli, mermer bir havuz bulunmaktadır. Mermer havuz zeminden, alçak sekizgen bir kaide üzerine bindirilen silindirik su haznesinden meydana gelir. Kaideyle su haznesi arasında silindirik bir ayak mevcuttur. Havuzun üstünde yine silindirik bir ayağa bindirilen tabağa benzer bir forma sahip ikinci bir havuzçuk bulunur. Bu kısmın üzeri kademeli olarak daralan bir tepelikle sonlandırılmıştır.

Mekanın etrafını kapı açıklıkları hariç dört taraftan taştan yapılmış bir seki çevreler. Sekinin seviyesi mekanın zemin seviyesinden bir basamak yüksek tutulmuştur. Geç dönem seramik karolarla kaplı sekinin eni kuzey köşede diğer kısımlara göre biraz daha geniş tutulmuş ve bu bölümde “L” şeklinde ayrı bir köşe oluşturulmuştur. Soyunmalık mekanında geç dönemlerde eklendiği anlaşılan mukarnas başlıklı sekiz mermer sütun üzerinde taşınan ve tromp kemerlerinin üzengi taşına kadar yükselen sekizgen planlı bir ahşap galeri bulunur (Fotoğraf:2.348). Kuzeydoğu köşede bulunan bir merdivenle ulaşılan bu bölümün her kenarına ahşap soyunma kabinleri yerleştirilmiştir. Bu kısmın beden duvarları ve örtüsünde tamamen sarı renkte boyayla badana yapılmıştır. Bu kısmın zemini düzgün mermer karolarla kaplanmıştır.

⁴³⁴ Abdullah Kuran, *Orta Anadolu'da Klasik...*, s.246.

Soğukluğun güneydoğu cephesine açılan basık kemerli iki kapı giriş bölümünün yan odalarına açılmaktadır. Giriş ünitesinin iki yanındaki mekanlar soyunma odaları olarak kullanılmaktadır. Her iki mekanda da soğukluk kısmında olduğu gibi zeminden bir basamak yükseklikte tutulmuş sekiler yer alır. Bu odalar sokak cephesine açılan taş lentolu düşey dikdörtgen pencerelerle aydınlatılmaktadır.

Soyunmalık kısmının kapısı ile aynı doğrultuda açılmış olan bir kapıyla ılıklik kısmına geçilir. Kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda enlemesine uzanan bu kısım duvarlara atılan iki adet sivri kemerle üç bölüme ayrılmıştır. Ortadaki bölüm küçük bir kubbeye, bu bölümün sağında ve solunda kalan kısımlar da birer aynalı tonozla örtülmüştür. (Fotoğraf:2.351-2.353). Üç kısımdan meydana gelen ılıklik mekanı kuzeydoğu kanadının güneydoğusuna yapılan tıraşlık mekanlarıyla soğukluk kısmını “L” şeklinde sarar. Ortadaki kare mekanı örten küçük kubbeye geçişte pandantifler kullanılmıştır. Kubbenin merkezine dairesel formda beş adet aydınlık feneri açılmıştır.

Dikdörtgeni oluşturan mekanların güneydoğu köşesine yerleştirilmiş bir kapıyla geçilen tuvalet mekanının üzeri aynalı tonozla örtülüdür. Bu kısım tonozun aynasına açılan enine dikdörtgen bir pencereyle aydınlatılmaktadır. Kubbeli kısım hariç üç bölümün üzerini örten aynalı tonozlar duvar kenarlarından biraz içeride dar bir kademe ile yerleştirilmiştir.

Kuzeydoğudaki mekan kare ölçülerdedir. Bu mekanı örten tonozun aynasına kare biçimli üç pencere açılmıştır ve tonozun altına yaklaşık 1.5x4 metre ölçülerinde⁴³⁵ içi mermer kaplı bir havuz açılmıştır. Güneybatıdaki mekanın tonozunda da dikdörtgen biçimli bir pencere bulunur. ılıklik mekanı kare ve dikdörtgen bölümleri örtü sistemlerine açılmış olan aydınlık fenerleriyle aydınlatılmaktadır.

ılıklik kısmına geçişi sağlayan kapıyla aynı aksa yerleştirilmiş basık kemerli bir kapıyla ulaşılan sıcaklık mekanı kare planlı bir kuruluşa sahiptir (Fotoğraf:2.355). Kübik gövdeyi örten 9.20 metre⁴³⁶ çapındaki kubbeye geçişte dilimli tromplardan ve aralarına yerleştirilen pandantiflerden yararlanılmıştır. Sıcaklığın ortasında sekizgen formda bir göbek taşı bulunmaktadır. Taban ve göbek taşı mermer bloklarla kaplanmıştır. Mekanın dört köşesine haçvari formda yaklaşık 2 metre yüksekliğinde dört halvet odası

⁴³⁵Mehmet Ekiz, *Nevşehir'de Türk Dönemi...*, s.44.

⁴³⁶Abdullah Kuran, *Orta Anadolu'da Klasik...*, s.246.

yerleştirilmiştir. Halvet duvarları zeminden 1.5 metre⁴³⁷ yüksekliğe kadar mermer karolarla kaplanmıştır. Köşelerin pahlanmasıyla elde edilen bu mekanlara giriş için sivri kemerli kapılar açılmıştır. Halvetler arasında kalan yerler mekanın zemininden yüksek tutulmuş ve bu kısımlarda zeminden bir basamak yükseklikte sekiler elde edilmiştir. Mekanın köşelerinin pahlanması ve haçvari formda halvet hücreleri oluşturulması neticesinde arada kalan kısımlar üç tarafı kapalı bir tarafı sekizgen göbeğe bakan birer eyvan şeklini almışlardır. Bu eyvan görünümlü kısımlarda “U” şeklinde yüksek tutulmuş sekiler bulunur ve sıcaklığa girişi sağlayan bölüm haricinde kalan üç kısımda birer kurna yer alır. Halvetlerin her birinde de birer kurna bulunur. Sıcaklık kısmı kubbeye açılan çok sayıda altıgen küçük deliklerle aydınlatılmaktadır (Fotoğraf:2.356). Mekanın duvarları ve örtüsü diğer kısımlarda olduğu gibi sarı renkte boyalarla kaplanmıştır.

Sıcaklığın kuzeydoğusunda, kuzey-güney istikametinde uzanan beşik tonoz örtülü su deposu bulunur. Su deposunun kuzeydoğu köşesine ise külhan kısmı yerleştirilmiştir. Külhanın kapısı güneye açılmaktadır.

Hamamın kuzeydoğu cephesinde giriş kapısıyla külhan kısımları arasında bir kademelenme söz konusudur. Soğukluğu “L” biçiminde saran ılık mekanından ve su deposuna bitişik inşa edilmiş külhandan kaynaklanan bu kademelenme hamamın giriş kapısı ve külhan kısımlarının bir duvarla birleştirilmesiyle giderilmiş ve cephenin düz dikdörtgen bir görünüme kavuşmasına imkan sağlamıştır. Söz konusu cephenin güneybatı ve kuzeydoğusuna örülerek devam ettirilen duvarlarla beden duvarları arasında dik açılı küçük bir avlu meydana getirilmiştir. Yokuştan basık kemerli bir kapıyla girilen bu avlu külhana açılan bir servis avlusudur.

Hamamda iç mekanların aydınlatılmasında kubbelere ve tonozlara açılan aydınlık fenerlerinin yanı sıra soğukluk kısmının kuzeydoğu ve güneydoğu cephelerinde ve ön cephede bulunan beş adet pencereden yararlanılmıştır. Bu pencerelerden ön cephede bulunan üç tanesi sonradan eklenen kısımda yer almaktadırlar. Pencerelerin her biri düzgün kesme taş sövelere ve metal korkuluklara sahiptirler. Cephelerde beden duvarları düz saçak frizleriyle sınırlandırılmıştır. Meyilli bir arazi üzerinde inşa edilen yapının güneybatısı ile kuzeydoğusu arasında kot farkı bulunmaktadır.

⁴³⁷Mehmet Ekiz, *Nevşehir’de Türk Dönemi...*, s.44-45.

Süsleme Özellikleri

Damat İbrahim Paşa Hamamı'nda süsleme öğeleri soyunmalık bölümündeki havuzda yoğunlaşmaktadır (Fotoğraf:2.349). Havuzun silindirik yüzeyi tamamen üç dilimli stilize yapraklarla süslenmiştir. Üstteki küçük havuzcuk düzgün olmayan sekiz köşeli bir kuruluşa sahiptir. Havuzcuğun üstünde basık kemerli dilimlere sahip bir ayak, ayağın üstünde palmet motifleriyle süslenmiş tepelik kısmı bulunur. Bu kısım mukarnas dizileriyle çevrelenmiş bir kompozisyonla son bulunur. En tepede metal bir fiskiye bulunur.

Ayrıca sıcaklığa açılan halvetlerin her birinde birer kurna bulunur. Kurnaların ön cepeleri "S" kıvrımları ve aralarına yerleştirilen palmet motifleriyle süslenmiştir (Fotoğraf:2.357).

Malzeme ve Teknik

Damat İbrahim Paşa Hamamın inşasında yöreye özgü düzgün kesme taşlar kullanılmıştır. Kısmen de olsa duvarlarda bazı malzeme farklılıkları göze çarpar. Beden duvarları yaklaşık 1 metre yüksekliğe kadar mermerle kaplanmış buradan yukarısında kubbeler ve tonozlar sarı renkte boyalarla sıvanmıştır. Soyunmalık bölümünde yapının inşasından daha sonraları eklendiği anlaşılan ahşap bir galeri yer alır. Ayrıca bu bölümdeki havuz mermer malzemeyle yapılmıştır. Üst örtü sistemi dış taraftan betonla kaplanmıştır.

Tarihlendirme

Hamam üzerinde iki kitabe mevcuttur. İlk kitabe hamama giriş sağlayan doğudaki kapının üzerine yerleştirilmiştir. Bu kitabe Damat İbrahim Paşa'nın bu hamamdan daha önceki yıllarda Nevşehir'de inşa ettirmiş olduğu başka bir hamama aittir.⁴³⁸ Yapının inşasını gösteren kitabesi girişten sonra ulaşılan basık kemerli ikinci kapının üzerine sivri bir kemerin içine yerleştirilmiştir. Dönemin şairlerinden Nedim tarafından kaleme alınan enine dikdörtgen mermer kitabenin (Fotoğraf:2.346) okunuşu ve Türkçesi şu şekildedir⁴³⁹:

⁴³⁸Münir Aktepe, *Damat İbrahim Paşa...*, s.17-18'de Damat İbrahim Paşa'nın sadaretinin ilk yıllarında Nevşehir'de bir hamam yaptırdığı ifade edilmektedir.

⁴³⁹Kitabelerin okunuşları için bkz. Arif Bilge, *Bazı Abideleri ve Kitabeleri İle Nevşehir ve Lale Devri Tarihi*, Nazım Bey Basımevi, Konya, 1966, s.67-68.; A. Refik Altınay, *Damat İbrahim Paşa Döneminde Ürgüp ve Nevşehir*, (çev. Eftal Ş. Batmaz-Bekir Koç), Atölye Sanat Yayınları, Ankara, 2005, s.39.; İlknur Aktuğ, *Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s.101-103.; Mustafa

Şehriyâr-ı bahr û berr sahipkırân-ı şark û garb
 Hüsrev-i çem pâye Sultan Ahmet gerdun cenâb
 Ol şehinşâh-ı hümayûn kadr-ı vâlâ rütbe kim
 Fahreder dergâhına İskender itse intisâb
 Ol şehin dâmad-ı vâlâşânî sadra'zamı
 Ya'ni İbrahim Paşa ol vezir-i kâmyâb
 'Âlemi lebriz kıldı cudunun âvâzesi
 Belki çıktı çarda mânend-i du'a-yı müstecâb
 Ol ihyâsı bu hamam-ı münevver kim ânın
 Ruşenâ her mermer-i sâfî misal-i mâhitâb
 Sahibin hak eyleyüb sadr-ı sa'adette mekîn
 Eylesûn böyle nice âsar-ı hayre mestetâb
 Eyledim çün vakti itmamın Nedimâ dan sûal
 Böyle iki mısra'-ı târîh ile verdi cevab
 Cûd-ı İbrahim Paşa kerem idüp bazarımı 1140
 Buldı bu hamam ile bu şehir-i zîbâ âb û tâb 1140

Günümüz Türkçesiyle okunuşu:

Deniz ve karanın hükümdarı, doğu ve batının mutlu şahı
 Padişah rütbeli Sultan Ahmed hazretleri
 O mutlu şahlar şahı yüksek ve değerli rütbe sahibi
 Ki, İskender dahi dergâhına mensup olsa övünürdü
 O şahın damadı, yüce şanı, başbakanı
 Yani İbrahim Paşa o muradına eren vezir
 Dünyayı aydınlattı cömertliliğinin yankıları
 Kabul olan dua gibi, belki göğe çıktı
 Bu aydınlık hamamı ihya etmesi ki onun
 Her saf mermeri ay ışığı misali parlaktır
 Hak sahibini mutlu makamında sağlam kılsın
 Daha nice böyle hayırlı eserleri makbul etsin
 Nedîm'den bitirilişini sorduğumda
 Böyle iki dize tarihle cevap verdi
 İbrahim Paşa'nın cömertliği varlığını kerem etti 1727/28
 Bu süslü şehir bu hamam ile tazelik buldu

1727/28

İnşa kitabesine göre H.1140 (M.1727/28) tarihinde Damat İbrahim Paşa tarafından külliyein parçası olarak inşa ettirilen hamam 1967-69⁴⁴⁰ ve 1974⁴⁴¹ yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarım geçirmiştir.

2.1.6.7. Han

Mimari Özellikleri

Külliye yapılarından daha aşağı bir kotta, cami avlusunun kuzeydoğu köşesinin altında inşa edilmiş olan hanın girişi bugünkü Belediye Caddesi üzerinde yer almaktadır. Yapının güneydoğusunda Damat İbrahim Paşa Hamamı yer almaktadır.

Cami avlu platformunun kuzeydoğu köşesinde avlunun altına yerleştirilmiş olan han, kısmen kesme taş malzemeyle kısmen de kayaların oyulması suretiyle inşa edilmiştir (Çizim:2.28). Kesme taş malzeme hanın kuzeybatı cephesinde kullanılmıştır. Diğer kısımlarda mevcut kayalardan yararlanılmıştır. Bu nedenle sadece kuzeybatı cephesi dışarıdan algılanabilmekte diğer kısımlar kaya kütesinin içerisinde kalmaktadır.

Han esas itibariyle iki bölümden müteşekkildir. Birinci kısım üç kare kesitli paye üzerine atılmış olan dört sivri kemerle dışarıya açılmaktadır (Fotoğraf:2.358). Dışarıya açılan bu kısım iç tarafta aynı doğrultuda yerleştirilmiş olan üç payeye atılan sivri kemerlerle birbirlerine bağlanırlar. İç kısımda doğudaki üçüncü paye hizasında güneydoğuya doğru genişleyen mekanda bir ikinci bölüm oluşturulmuştur. Kenarlarda yarım payelerle desteklenen ve bağımsız ayaklar üzerine atılan sivri kemerlerle meydana getirilen iç kısımda toplam dokuz paye birbirlerine ve duvarlara sivri kemerlerle bağlanırlar. Bu bölümün sağ kanadında iki kapı açıklığı mevcuttur. Girişten sonraki ilk kapı açıklığı basık kemerli bir kuruluşa sahiptir. Bu açıklıktan düz bir hol ve sonunda bir kemer açıklığıyla geniş bir oyma mahzene geçilir. İkinci kapıdan düzgün dikdörtgen bir mekana ulaşılır. (Fotoğraf:2.360-2.361).

⁴⁴⁰Abdullah Kuran, *Orta Anadolu'da Klasik...*, s.247.

⁴⁴¹Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi 501019-01 nolu dosya.

Hanın ikinci bölümünü kuzeydoğuya bakan kemer gözüyle sokağa açılan kısım oluşturur. Duvar platformundan dışarıya yaklaşık 1,5 metre çıkıntı yapan giriş bir taçkapı niteliğindedir (Fotoğraf:2.365). Daha alt seviyedeki esas kapı açıklığı basık formda bir kemere sahiptir. Bu kapıdan kayadan oyma ahır mahzenine geçilir. Mahzen kayadan yapılmış iki kalın destekle taşınmaktadır. Bu kısmın dışarıya açılan sivri kemerli açıklığı son dönemlerde metal bir çift kanat ile kapatılmıştır. Hanın dışarıya açılan diğer kemer gözlerinin içi de örgü duvarlarla kapatılmış bunlardan üç tanesine metal kanatlı birer kapı açılmıştır.

Handa kuzeybatı ve kuzeydoğuda dışarıya açılan cephelerde düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır. Diğer kısımlar kayanın oyulmasıyla elde edilmiştir (Fotoğraf:2.363-2.364). Külliye'deki sibyan mektebinin dershanesinin altında bulunan ve imaret avlusuna açılan mekanda da benzer bir uygulama bulunmaktaydı. Bu bölgede jeolojik imkanlardan yararlanılarak kaya içine oyularak yapılmış bir çok bina bulunur. A. Kuran⁴⁴² hanın kayaya oyularak yapılmış olan bazı bölümlerinin külliye inşa edilmeden önce var olduğunu, hanın inşası esnasında var olan bölümlerden faydalanılarak bir kompozisyon oluşturulduğunu dile getirmektedir.

Plan şeması itibariyle çarpık bir özellik gösteren yapının ilk halinin günümüze ulaşabilen şekliyle olmadığı açıktır. Çünkü Ahmet Refik'in verdiği bilgilerde⁴⁴³ Damat İbrahim Paşa'nın buraya "İstanbul hanları gibi yirmi otuz odadan oluşan bir kargir han yapılmasını" istediği görülmektedir. Muhtemelen kayaya oyularak yapılan mekanların önünde kesme taş malzemeyle yapılmış başka bölümler yer almaktaydı. Günümüzde hanın

⁴⁴² "...Nevşehir-Ürgüp dolaylarında jeolojik imkanlardan yararlanılarak kaya içine oyularak yapılmış pek çok bina vardır. Bu odaların külliye yapılmadan önce mevcut olduğunu ve kervansaray yapılırken kompozisyon içine alındığını sanıyoruz. Kervansarayın cami avlusuna 30 derecelik bir açı yapar biçimde tertiplenmesinde bu odaların mevcudiyeti rol oynamış olsa gerektir..." Abdullah Kuran, *Orta Anadolu'da Klasik...*, s.245.

⁴⁴³ Ahmet Refik Damat İbrahim Paşa Döneminde Nevşehir ve Ürgüp'ü ele aldığı kitabında Damat İbrahim Paşa'nın Nevşehir'i bir ticaret merkezi haline getirmek için uğraşlar verdiğini bu doğrultuda Yeğen Mehmet Bey ile Nevşehir kadısına "Nevşehir'in de bir ticaret kenti haline gelmesi gerektiğine" dair hüküm gönderdiğini dile getirmektedir. Ayrıca burada yapılacak han için "İstanbul hanları gibi yirmi otuz odadan oluşan kargir han" ibarelerini kullanıldığı ifade edilmektedir. Refik'in verdiği bilgiler şu şekilde devam etmektedir. "... Tüccar, mal ve eşyasını bu handa koruyacaktı. Bunlardan başka, şehrin ticari bir nitelik kazanmasına katkıda bulunacak hususların İstanbul'a iletilmesi ve hanın yapılacağı yerin tespit edilmesi emredildi. Hanın inşaatı kısa sürede tamamlandı. Han oniki – onbeş odadan oluşuyordu. İçindeki dükkanlarda abacı, astarcı, çukacı; odalarında kumaşçı, içerideki dükkanlarda da kuyumcu esnafı oturacaktı. Payas'tan gelen tüccarlar doğruca bu hana inecekler, başka yere gitmeyeceklerdi. Handa oturan tüccar arasında ortaya çıkan davalara han zabiti müdahale edecek, mütesellim, voyvoda, yeniçeri serdari, sipahi ve silahdar kethüdları karışmayacaktı..." bkz. A. Refik Altınay, *Damat İbrahim...* s.29-30. 43-44.

önünde geniş bir alan bulunmaktadır. İlk inşasında bu alanın üzerinde bir takım mekânların varlığını düşünmek akla yatkın gelmektedir.

Yapının iç kısmında ve sokağa açılan cephelerinde bazı bölümler kesme taşlarla örülmüş böylece bölünmüş mekanlar elde edilmiştir. Bu mekanlar günümüzde Nevşehir Belediyesi tarafından depo olarak kullanılmaktadır.

Süsleme Özellikleri

Yapıda süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Malzeme ve Teknik

Damat İbrahim Paşa Hanı'nın kuzeybatı cephesinde yöreye özgü kesme taş malzeme kullanılmıştır. Diğer bölümler kayaya oyularak elde edilmiştir. İç kısımdaki ahır bölümünün sivri kemerli açıklığında yakın döneme ait metal kapı kanatları bulunur.

Tarihlendirme

Hanın günümüze ulaşamayan inşa kitabesini Ahmet Refik yayınlamıştır. Şair Raşid'in⁴⁴⁴ kaleme aldığı 27 satırlık kitabenin⁴⁴⁵ okunuşu ve Türkçesi şu şekildedir:

Cihângîr û cihândâver şehinşâh-ı zaferyâver
 Hüdâverd-i muzaffer padişah-ı saltanat pîrâ
 Şehinşâh-ı cihân Sultan Ahmed Hân-ı sâlis kim
 Zamân-ı devletinde buldu başka zib û fer dünyâ
 Muvaffak eylemiştir zâtını hak her umurunda
 Hususâ ana kıldı bir vezir-i kârdân i'tâ
 Vekil-i mutlak İbrahim Paşa-yı keremver kim
 Rîzâ-yı cûd-ı sultânîde yokdur zâtına hemtâ

⁴⁴⁴XVIII. yüzyılın önemli şair ve tarihçilerinden olan Mehmed Râşid Efendi, İstanbul'da doğmuştur. Doğum tarihi belli değildir. Babası zamanın önemli alimlerinden Malatyalı Mustafa Efendi'dir. 1104/1692-93 yılında Ebu Sa'id-zâde Feyzullah Efendi'den mülazım olmuş, 1116/1704-05 senesinde Hacı İlyas Medresesi müderrisliğine atanmış; daha sonra değişik medreselerde müderrislik yapmıştır. 1126/1728'de Rumeli Beylerbeyliğine getirilerek İran'a elçi olarak gönderilmiştir. 1141/1729 tarihinde İstanbul kadılığına atanan Râşid, bu görevinden 1143/1730'da azledilmiştir. Patrona Halil ayaklanmasından sonra İstanköy, Bursa ve Limni'ye sürgüne gönderilen Râşid, İstanbul'a döndükten sonra 1147/1734'de Anadolu kazaskerliğine atanmış; 18 Safer 1148/10 Temmuz 1735'de vafat etmiştir. Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Cilt:4, İstanbul, 1996, s.1356.

⁴⁴⁵Kitabelerin okunuşları için bkz. A. Refik Altınay, *Damat İbrahim Paşa Döneminde Ürgüp ve Nevşehir*, (çev. Eftal Ş. Batmaz-Bekir Koç), Atölye Sanat Yayınları, Ankara, 2005, s.45.; İlknur Aktuğ, *Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s.103-105.

‘Umûm üzre cihânı hissedâr-ı lütf û cud itdi
 Mutayyeb oldu ‘ahdinde eğer a’lâ eğer ednâ
 Ki oldu nev-be-nev bûnyâd kıldı çok eser nev-peydâ
 Mu’allim-hâne câmi’ medrese ile eylediği ihyâ
 Bilâdı çünkü ma’mur eyleyen kesb û ticâretdir
 Anında lâzım oldu ehline mahsus bir mev’â
 Yerinde yapıdırub bu han ile bunca dekâkini
 Gelûp şenlik temeddûn seyrin itdi cümleye inhâ
 Mûlûk-i Hind’e mahsus yer inşâ-yı bilâd itmek
 Şehr-i dehrin veziri anlara oldu ‘adîl ammâ
 Bugüne muhtasar bir karyeyi şehr-i ‘azîm itdi
 Muvaffakdır hemîşe hayre ol düstûr-ı sadr ârâ
 Derûnunda ne kim bûnyâd oldu dilnişin oldu
 Ve lakin yerine düştü bu me’vâ-yı müstesnâ
 Görenler didiler menkût ile tarihini Râşid
 Bu han bu çarşu Nevşehir’i abâd eyledi hakkâ

15 zilhicce sene 1142

Günümüz Türkçesiyle okunuşu:

Cihanı fetheden ve cihan padişahı zafer kazanan şahlar şahı
 Muzaffer mülk sahibi saltanatı süsleyen padişah
 Cihan şahlarının şahı Sultan III. Ahmed ki
 Zamanında dünya başka bir süs ve aydınlık kazandı
 Hak her işinde kendisini muvaffak etmiştir
 Özellikle ona bir işbilir vezir verdi
 Mutlak vekili kerem sahibi İbrahim Paşa ki
 Sultanlıkta (imparatorlukta) cömertlik konusunda
 Zatına benzer yoktur
 Umum üzere dünyayı iyilik ve cömertlikle
 Hisse sahibi yaptı
 İster soylu bir halk, döneminde memnun oldu
 Seçkin kaleler, şehirler gerekli sığınaklar (yuvalar)
 Ki yeniden yeniye yaptırdı, çok eser yeni inşa edildi
 Vatan sevgisiyle bu şehri bayındır kılmağa istekli oldu
 Öğretmen okulu, cami, medrese ile ihya eyledi
 Ülkeyi nitekim bayındır kılan kazanç ve ticarettir

Onun da halkına özel bir yer gerekli idi
 Yerinde bu han ile bu kadar dükkân yaptırdı
 Şenlik ile herkese uygarlığın seyrini sağladı
 Hindistan krallarına benzer yer yaptırarak
 Dönemin padişahının veziri onlara pek adaletli davrandı
 Bu çeşit basit bir köyü büyük bir şehir yaptı
 Yüce makam gibi o vezir her zaman hayır yapmağa başarılı olur
 İçinde ne yaptıysa pek hoş giden (bir bina) oldu
 Ancak bu yapı (yuva) eşsiz bir şekilde yerine yaraştı
 Görenler tarihini noktalı olacak dediler
 Bu han, bu çarşı Nevşehir'i doğrusu bayındır kıldı

1729-30

Günümüze ulaşamayan ancak Ahmet Refik'in yayınladığı inşa kitabesine göre H.1142 (M.1729/30) yılında külliye yapılarından iki yıl sonra Damat İbrahim Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Ancak Damat İbrahim Paşa tarafından bu tarihten daha önce de bir inşa faaliyetinin gerçekleştirildiği kalan izlerden ve Ahmet Refik⁴⁴⁶'in verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1968-69 yıllarında restorasyon yapılan yapı⁴⁴⁷, günümüzde bakımsız durumdadır.

Çeşmeler

Damat İbrahim Paşa Külliyesi dahilinde iki çeşme yapısı bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi cami avlusu güney duvarı üzerinde, güneybatıdaki giriş kapısının doğusunda diğeri sibyan mektebi avlu istinad duvarıyla külliye platformunu çevreleyen istinad duvarının birleştiği köşede yer alır.

2.1.6.8. Cami Avlusu Güney Duvarı Üzerindeki Çeşme

Mimari Özellikleri

Çeşme cephe düzeni itibarıyla klasik dönem çeşmeleriyle benzerlikler gösterir. Tek cepheli, sivri kemerli yapı avlu duvarından 25 -30 cm. kadar dışarıya çıkıntı yapar. (Fotoğraf:2.366). Çeşme cephesi en dıştan üç yönden kademeli silmelerle kuşatılmıştır. Silmeden sonra sivri kemerli nişi çevreleyen üç bordür bulunur. Bunlardan en dışta olanı

⁴⁴⁶A. Refik Altınay, *Damat İbrahim...* s.29-30. 43-44.

⁴⁴⁷Abdullah Kuran, *Orta Anadolu'da Klasik...*, s.247.

diğer ikisine göre daha geniş tutulmuştur. Derinliği az tutulmuş sivri kemerin hemen üstünde yatay dikdörtgen formda uzanan bir süsleme bandı yer alır. Bu bantın üzerinde yatay dikdörtgen içi boş kitabelik yer alır. Yapının kitabesi günümüze ulaşmamıştır. Kitabeliğin iki yanına kare içinde oyma gülbezekler yerleştirilmiştir. Üzerindeki kabartma taş süslemeleriyle dikkat çeken ayna taşının alt kısmında yerden yarım metre yükseklikte çeşme musluğunun deliği gözükmektedir. Çeşmenin önünde siyah renkli taştan oyma bir yalak yer alır. Çeşmenin arkasında, cami bahçesi içinde yapının su haznesi yer almaktadır. Küçük bir oda büyüklüğündeki bu bölüme, suyun havalanması için ya da gerektiği hallerde mühahele edebilmek için küçük bir pencere açıklığı yerleştirilmiştir.

Süsleme Özellikleri

Çeşmenin sivri kemerli alınlığında, ayna taşında ve cepheyi üç yönden kuşatan bordürlerin içlerinde taş bezeme unsurları yer almaktadır.

Cepheyi üç yönden çevreleyen üç bordürden en dışta olanının içi birbirini tekrarlayan palmet motifleriyle doldurulmuştur. İkinci bordürde meander motifi en içteki bordürde Türk düğümü motifi bulunur⁴⁴⁸ (Fotoğraf:2.368).

Derinliği az tutulmuş sivri kemerin hemen üstünde yatay dikdörtgen formda uzanan bir süsleme bandı yer alır. Bantın içi daireler içinde ışınal olarak bir noktadan çıkan sekiz kollu yıldızlardan oluşan bir kompozisyonla doldurulmuştur.

Çeşme aynasında taş kabartma süslemeler dikkati çeker. Sivri kemerin içinde üstte ve altta simetrik dizilmiş palmet motifleri arasında kıvrık dal ve yapraklardan oluşan süsleme kompozisyonu bulunmaktadır. Üst sıradaki palmetler sivri kemerli bir alınlık içine alınmıştır. Ortadaki kompozisyonda kase görünümü verilmiş ince bir altlık üzerine yerleştirilen kıvrık dal ve yapraklardan oluşan iki sıra bitkisel süslemeler bulunur. Motifler, kaseler üzerine yerleştirilen kıvrık dallar ve yaprakların uçları birbirine degecek şekilde yerleştirilmiştir. Bu kompozisyonun altında en üstteki palmet dizilerine benzer bir süsleme programı bulunur (Fotoğraf:2.367). Ayna taşının en altında yerden yarım metre yükseklikte çeşme musluğunun deliği gözükmektedir.

⁴⁴⁸ İlknur Aktuğ, *Nevşehir Damat İbrahim Paşa...*, s.73.

Çeşmenin sivri kemerinde siyah ve beyaz taşların nöbetleşe dizilimleriyle oluşturulan renkli taş işçiliği görülür.

Malzeme ve Teknik

Çeşmede malzeme olarak avluda da görülen sarı renkli kesme taşlar kullanılmıştır. Ayrıca sivri kemerde siyah ve beyaz renkte taşlar göze çarpmaktadır.

Tarihlendirme

Yapının inşa kitabesi mevcut değildir. Ancak külliye dahilindeki yapılarla aynı tarihte külliyenin bir parçası olarak H.1140 (M.1727-28) tarihinde inşa edilmiş olabileceği söylenebilir.

2.1.6.9. Sıbyan Mektebi Avlu İstinad Duvarındaki Çeşme

Mimari Özellikleri

Külliyedeki ikinci çeşme, sıbyan mektebi avlu istinad duvarıyla külliye platformunu çevreleyen istinad duvarının birleştiği köşede yer alır. Diğer çeşmeye göre daha sade tutulmuş olan yapı dikdörtgen prizmatik bir görünüm arz etmektedir (Fotoğraf:2.369).

Üç yönden ince borsürlerle kuşatılan çeşme, sivri kemerli cephe düzeniyle klasik dönem özellikleri gösterir. Sivri kemerin üstünde yatay dikdörtgen kitabelik bulunmaktadır. Çeşme en üstten dışarıya hafif çıkıntı yapan iki dişli bir kornişle sınırlandırılmıştır. Dışarıya az çıkıntı yapan sivri kemerli nişin içi sonradan beyaz renkte kesme taşlarla örülmüştür.

Çeşme cephesi Sıbyan mektebi istinad duvarıyla aynı yükseklikte inşa edilmiştir. Çeşmenin zemini günümüzde yalak kısmına kadar dolmuştur.

Sıbyan mektebinin Cami-i Cedid Caddesi'ne bakan cephesinde avlu istinad duvarı üzerinde yan yana sivri kemerli iki niş daha mevcuttur. Bu nişlerde de günümüzde içleri dolmuş iki yalak bulunmaktadır.

Süsleme Özellikleri

Sade bir görünüm arz eden çeşmede sivri kemerdeki renkli taş işçiliği ve kemerin kilit taşıdaki gülbezek kabartması süs unsurları olarak ele alınabilir.

Bu unsurların yanı sıra sonradan beyaz taşlarla örülen nişin içinde çeşmenin ilk inşasında külliye'deki diğer çeşmenin süslemesine benzer bir kompozisyonun varlığı düşünülebilir.

Malzeme ve Teknik

Çeşmenin inşasında külliyenin genelinde olduğu gibi yöreye özgü sarı renkli düzgün kesme taşlar kullanılmıştır.

Tarihlendirme

Çeşmede sivri kemerin üzerindeki yatay dikdörtgen panonun içerisinde inşa kitabesi⁴⁴⁹ yer almaktadır. Dönemin şairlerinden Seyyid Vehbi'nin kaleme aldığı üç sütun halinde 27 satırlık mermer inşa kitabesinin (Fotoğraf:2.370) okunuşu ve Türkçesi şu şekildedir:

Âb-ı rûy-ı padişâhân-ı nuhbe-i 'Osmâniyân
 Çeşme-sâr-ı cûd ü ihsan menba'-ı halk-ı cemîl
 Namdâş-ı fahr-ı 'âlem Hüsrev Dârâ hadem
 Fâtih-i mülk-i 'Acem kişver-güşâ-yı Erdebil
 Ya'ni Sultan Ahmed Gazi ki 'âlemde onâ
 Sâye ü timsâlidir varıyse bir 'adl ü mesîl
 Ol şehinşâh-ı cihânânın vekîl-i mutlakı
 Sahr-ı hâsı sadr-ı mümtâzı vezîr-i bî'adil
 Ya'ni İbrahim Paşa-yı kerîmüt-tîne kim
 Cûduna nisbet olur mahsûl-ı kâne şey'ün kalîl
 Dehri hûn-ı ni'met ü ihsânına seyr eyledi
 İtdi icrâ olduğun şartınca hem-nâm-ı Hâlîl
 Mavtın-ı aslı olan bu beldeyi âbâd idüb

⁴⁴⁹Kitabenin okunuşu için bkz. A. Refik Altınay, *Damat İbrahim Paşa Döneminde Ürgüp ve Nevşehir*, (çev. Eftal Ş. Batmaz-Bekir Koç), Atölye Sanat Yayınları, Ankara, 2005, s.24.; İlknur Aktuğ, *Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s.106-108.; Mustafa Dinleyen, *Sularımız ve Nevşehir Çeşmeleri*, Nevşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Nevşehir, 2008, s. 98-99.

Eyledi Pakize bir Nevşehir ammâ bi-‘âdîl
 Fi sebîlî’l-lâh hem bu çeşmeyi bûnyâd idüb
 Eyledi sarf-ı hazîne kıldı irvâ-yı galîl
 Çeşme ammâ verdi Rıdvân içse âb-ı sâfını
 Mâ-sadaktır hakkına ‘aynen tûzemmû selsebil
 Bak ruhâmında olan altın suyundan cedvede
 Çok mu tutsam şerbet-i dinar ile âbın ‘adîl
 Vâkıfın tercîh etsem himmetin iskender’e
 Vehbiyâ besdir bu dîlcü çeşme de’vâma delîl
 Âbı geldikde içenler didiler tarihini
 Dehre İbrahim Paşa zenzemi kıldı sebîl

1139

Günümüz Türkçesiyle okunuşu:

Osmanlıların seçilmiş padişahlarının yüzünün suyu
 Güzel huyun kaynağı, cömertliğin ve iyiliğin akan çeşmesi
 Âlemin övücünün adaşı, Hüsrev Dârâ hizmetçisi
 Acem topraklarının fatihi, Erdebil’i açan
 Yani Sultan Ahmed Gazi ki âlemde ona
 Varsa bir adli ve benzeri onun gölgesi ve sembolüdür
 Cihan hükümdar o şahlar şahının mutlak vekili
 Seçkin mevkînin özel akrabası eşsiz vezir
 Yani iyi huylu İbrahim Paşa ki
 Cömertliğine nisbet olur ürün çok az şey sayılır
 Zamanı himet ve iyilik sofrasını seyretti
 Adaşı Halil (İbrahim) üslubunca aynı olduğunu gösterdi
 Asıl toprağı olan bu beldeyi şen kıldı
 Çok temiz ve benzersiz bir Nevşehir yaptı
 Allah yoluna ayrıca bu çeşmeyi yaptırdı
 Hazinesinden para akıttı, çok susuzu suya kandırdı
 İçenler saf suyunu çeşmeyi pel beğendi
 “Selsebil denilen gözdür” hakkında söylenen doğrudur
 Bak mermerinde olan altın suyundan olan oluğa
 Suyunu altın şerbet ile eş tutsam çok mu (abartılı) olur
 Vakıfının (vakfedeninin) çabasını İskender’e tercih etsem
 Ey Vehbî yeter (artık) bu gönül çeken çeşme iddiama kanıttır
 Suyu geldiğinde (aktığında) içenler tarihini dediler:

İbrahim Paşa zenzemi (zemzem suyunu) zamana parasız akıttı

1726/27

Çeşme üzerindeki inşa kitabesine göre H.1139/ M.1726/27 yılında Vezir-i Azam Damat İbrahim Paşa tarafından külliyeinin bir parçası olarak inşa ettirilmiştir.

2.2. Camiler

2.2.1. Ankara Ağaç Ayak Cami

Fotoğraf No:2.371-2.385

Çizim No:2.29-2.31, 2.96-2.103

İnceleme Tarihi:02.03.2012-04.03.2012, 07.07.2013

Bulunduğu Yer: Ankara, Akbaş Mahallesi, Ulucanlar Caddesi No:94’de yer almaktadır.

Tarihlendirme: Yapının inşa tarihini gösteren bir kitabe bulunmamaktadır. Ancak camiye yaptıran baninin (Ağaçayakzâde) yapının hemen karşısında H.1118 / M.1706 yılında inşa ettirdiği konaktan yola çıkılarak M.1706 yılına tarihlendirilmektedir.⁴⁵⁰ Söz konusu konak günümüzde mevcut değildir. Ayrıca yapı içerisinde XVIII. yüzyıl başlarında Osmanlı mimarisinde görülen süsleme kompozisyonlarına yer verilmiştir.⁴⁵¹ Caminin mihrabı, 18. yüzyılın başlarında yapılmış olduğu düşünülen Lelebicioğlu Cami, Hacı Bayram Cami ve Hacı İlyas Cami mihraplarıyla birkaç unsur dışında benzerlikler göstermektedir.⁴⁵² Bu unsurlardan yola çıkarak Ağaç Ayak Cami’sini M.1706 yılına ya da 18. yüzyılın başlarına tarihlendirebiliriz.

Kitabesi bulunmayan Ağaç Ayak Cami’nin Şer’i Sicillerinde H.1176 tarihli bir vakfiyesi mevcuttur.⁴⁵³ Yapı 1924 tarihli bir haritada Yusuf Habbaz Cami olarak kayıtlıdır. Söz konusu kayıta “Yusuf Habbaz Mahallesinde Ağaçayakzâde Hacı Mehmet Camii” ibareleri de yer almaktadır.⁴⁵⁴ Günümüzde sağlam olan cami 1962, 2003 ve 2006 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılmıştır.⁴⁵⁵

Yaptıran: Ağaçayakzâde

⁴⁵⁰ Mübarek Galip caminin karşısında yer alan H.1118/M.1706 tarihli “Hanım Oğulları Konağı”nın mescidin banisine ait olduğunu ve konağın boyalı nakışlarının mescit nakışlarıyla benzerlik gösterdiğini belirterek, mescidin konakla aynı tarihlerde yapılmış olduğunu dile getirir. Bkz. Mübarek Galip, “Ankara”I, *Mescitler, Camiler, Mezarlıklar, Kitabeler*, Ankara, 1996, s.41.

⁴⁵¹ Gönül Öney, Mübarek Galip’in görüşlerini destekler ve yapıyı mimari tarzı ve mihrap, minber ve tavan süslemeleri bakımından 18. yüzyılın başlarına tarihlendirir. Bkz. Gönül Öney, *Ankara’da Türk Devri Yapıları*, Ankara Üniversitesi Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1971, s.61.

⁴⁵² Bekir Eskici, cami mihrabının Lelebicioğlu (1713), Hacı Bayram ve Hacı İlyas Cami mihraplarıyla aynı özellikler gösterdiğini ve birkaç unsur dışında bu dört camide büyük ölçüde aynı kalıpların kullanılmış olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Bekir Eskici, *Ankara Mihrapları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s.135.

⁴⁵³ Halit Ongan, “Ankara Şer’iye Mahkemesi Sicillerinde Kayıtlı Vakfiyeler”, *Vakıflar Dergisi*, V, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1962, s.215.

⁴⁵⁴ Mübarek Galip, “Ankara”I, *Mescitler, Camiler...*, s.40.

⁴⁵⁵ Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 1025-RP001’ nolu dosya.

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

Yapı kareye yakın uzunlamasına dikdörtgen planda inşa edilmiştir (Çizim:2.29-2.31). Son cemaat yeri revağı bulunmayan yapıya kuzey cephedeki sivri kemerli basit giriş kapısından geçilir.

Cami haremine girişi sağlayan kapının üstünde sonradan eklenmiş bir sundurma bulunur. Harim kısmı kareye yakın dikdörtgen ölçülerde bir alanı kapılar. Harimin üstü içten düz ahşap tavanla, dıştan kiremit kaplı kırma çatıyla örtülmüştür. Ahşap tavan beden duvarları üzerine oturmaktadır.

Harimin güney duvarı ortasında yer alan alçı mihrap orijinal durumunu büyük ölçüde korumaktadır.⁴⁵⁶ Tavana kadar yükseltilmiş olan mihrap cepheden içeriye hafif çıkıntı yapar. Mukarnaslı kavsaraya sahip beş kenarlı mihrap nişi üç yönden üç sıra bordürle çevrelenmiştir. Mihrabın yüzeyi günümüzde yağlı boya ile boyanmıştır (Fotoğraf:2.383).

Kuzey tarafta harimin iki yanında çift ahşap ayakla taşınan kadınlar mahfili yer alır (Fotoğraf:2.375). Mahfile çıkışı sağlayan merdiven kuzeybatı köşeye yerleştirilmiştir. Mahfilin orta kısmı ön tarafa köşk şeklinde bir çıkıntı yapar.

Harim kuzey cephede altı pencere, doğu cephede altta beş, üstte beş ve batı cephesinde üstte beş pencere ile aydınlatılmaktadır. Pencereilerin hepsi düşey dikdörtgen formudur ve dış taraftan sivri boşaltma kemerlerine sahiptirler. Güney cephe sağır bırakılmıştır. Batı cephenin alt tarafında da pencere açıklığı yer almaz. Caminin iç mekanında alt sıradaki pencereler seviyesinde, güneyde ve batıda iki, doğuda bir niş yer almaktadır.

Caminin kuzeybatı köşesinde beden duvarlarının üstüne kısa gövdeli bir minare yükseltilmiştir.

⁴⁵⁶ Bkz. Bekir Eskici, *Ankara Mihrapları...*, s.132-135.

Süsleme Özellikleri

Yapıda ahşap tavan, minber, kadınlar mahfili, pencere ve dolap çevrelerindeki kalemişi bezemeler dikkat çekicidir.⁴⁵⁷ Ayrıca alçı kalıplama tekniğiyle yapılmış mihrapta da süsleme kompozisyonları yer almaktadır.

Dört taraftan ahşap pervazlarla kuşatılan tavan ince çıtalarla karelere bölünmüştür. (Fotoğraf:2.379). Çıtaların kesiştiği yerlerde baklava dilimi şeklinde tahtalar yer alır. Tavanın merkezinde geometrik geçme motifleriyle doldurulmuş altıgen bir göbek bulunmaktadır. Geometrik geçmelerin aralarında kalan boşlukların karanfil, penç ve goncagüllerle dolgalandığı görülmektedir (Fotoğraf:2.379). Tavan yüzeyinden dışa çıkıntı yapan göbeğin etrafı üç sıra geniş bordür ve aralarındaki ince bordürlerle kuşatılmıştır. En içteki bordür kırmızı zemin üzerine beyaz renkte iç içe geçmiş altıgenlerle doldurulmuştur. İkinci geniş bordürde düğümlü desenlerle birbirine bağlanan şemselerin tekrarlandığı bir kompozisyon görülür. Herbir şemsenin içi rumiler ve pençlerle dolgulanmıştır. En dıştaki geniş bordürde ise yeşil zemin üzerine sarı ve kırmızı renklerle işlenmiş karanfil, kıvrık dal, gonca gül, penç ve yaprak desenlerinden oluşan bitkisel kompozisyon görülür. Geniş bordürlerin aralarındaki ince bordürlerle balıksırtı ve zencerek desenlerine yer verilmiştir. Tavanın sınırlarını belirleyen pervazların yüzeylerinde göbekte olduğu gibi bitkisel kompozisyonlar görülmektedir (Fotoğraf:2.377,Çizim:2.97-2.103). En dıştaki bordürde birbirine bağlanan yan yana sıralanmış şemselere yer verilmiştir. Şemselerin merkezinde birer penç motifi bulunur. Pençlerin etrafı birbirine birer dalla bağlanan dörder pencin oluşturduğu çelenklerle çevrenmiştir. Şemselerin aralarındaki üçgen boşluklara ise altı üstü birer penç motifi yerleştirilmiştir. Bu bordürde zeminde yeşil, şemselerin zemininde kırmızı ve desenlerde sarı renkler kullanılmıştır. İkinci sıradaki bordürde kıvrık dal, hatayi, penç ve lalelerin tekrarlanmasından oluşan bitkisel bir kompozisyon görülür. Bordürün zemininde yeşil, motiflerde kırmızı ve sarı renkler kullanılmıştır. Diğerlerinden daha geniş tutulan üçüncü sıradaki bordürde yan yana sıralanmış bağımsız şemseler ve aralarında altı üstü yarım şemselere yer verilmiştir. Şemselerin merkezlerine birer hatayi motifi yerleştirilmiştir. Hatayiler iki taraftan birbirine birer dalla bağlanan üçer pencin oluşturduğu çeleklerle kuşatılmıştır. Altı üstü yarım şemselerde ise benzer kompozisyonun yarısı uygulanmıştır. Bu bordürde zeminde sarı, tam şemselerin zemininde

⁴⁵⁷ Ağaç Ayak Cami kalemişi bezemeleri için bkz. Zekiye Uysal, “Ankara’da Lâle Devrinden Kalemişi Bezemeli Bir Yapı: Ağaç Ayak Cami”, *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı:54, Erzurum, 2013, s.123-141.

koyu yeşil, yarım şemselerin zemininde kahverengi ve motiflerde kırmızı ve beyaz renkler kullanılmıştır. En dıştaki bordürde ise kıvrık dal, hatayi, penç, karanfil ve yapraklardan müteşekkil bitkisel kompozisyon görülür. Bordürün zemininde yeşil, motiflerde sarı kırmızı ve kahverengi renkler kullanılmıştır.

Kadınlar mahfilinin tavanı da harim tavanı gibi ince çıtalarla karelere ayrılmıştır (Fotoğraf:2.382). Alt kat tavanı üç bölüm halinde düzenlenmiştir. Balkonun bulunduğu orta bölüm koyu yeşil yan taraflar kırmızı boyalıdır. Tavanın etrafını çevreleyen geniş bordürde hatayi, goncagül, karanfil, kıvrık dallar ve yapraklardan oluşan bitkisel bir kompozisyon görülür (Çizim:2.96). Bordür zemininde yeşil, motiflerde sarı ve kırmızı renkler kullanılmıştır. Dar bordürde ise kıvrık dallara yerleştirilmiş stilize çiçek motifleri bulunur. Girişin solundaki tavanın merkezinde altıgen bir göbek yer almaktadır. Göbeğin etrafı bir süsleme kuşağıyla çevrelenmiştir (Fotoğraf:2.382). Bordürün yüzeyi yan yana sıralanmış bağımsız şemseler ve aralarındaki altı üstlü yarım şemselerle dolgulanmıştır. İçleri hatayi ve penç motifleriyle doldurulan her bir şemsenin iki ucuna birer palmet motifi yerleştirilmiştir. Göbeğin yüzeyinde baklava dilimi şeklinde tahtalarla oluşturulmuş “t” formunda kompozisyonlar tekrarlanmıştır.

Mahfilin üst kat tavanı diğer bölümlerde olduğu gibi ince çıtalarla karelere bölünmüştür. Tavanın merkezinde dikdörtgen formda bir göbek bulunur. Göbeğin yüzeyi şemselerin tekrarlanmasıyla dolgulanmıştır. Dörtgen göbeği kuşatan bordürde ise yan yana sıralanmış haçvari kartuşlardan müteşekkil bir kompozisyon görülür. Kartuşların içlerinde dal, çiçek ve hatayi motifleri bulunur. Şemselerin içlerinde yaprak ve çiçek motiflerine yer verilmiştir. Mahfil tavanıyla harim tavanı arasındaki bölümde de bordürler bulunmaktadır. Bu bölümlerde hatayi, karanfil, lale, çiçek ve dallardan meydana gelen kompozisyonlar ve şemseler içerisinde stilize çiçekler görülür.

Harime çıkıntı yapan balkonun altı çıtalarla karelere bölünmüştür. Bu kısmın etrafı bir sıra bordürle çevrelenmiştir. Bordürün yüzeyi birbirine bağlanan şemselerle doldurulmuştur. Şemselerin her birinin içine karanfil, penç ve dal motiflerinden oluşan bitkisel kompozisyonlar yerleştirilmiştir. Şemselerin aralarında kalan üçgen boşluklarda ise karanfil motifleri görülür. Kompozisyonların zeminlerinde siyah ve yeşil renkler tekrarlanmıştır. Karanfil, çiçek ve dallarda kırmızı, sarı, yeşil ve kahverengi renkler ağırlıktadır (Fotoğraf:2.379).

Balkonun korkuluklarının bindirildiği alt bölümünde ve mahfilin harime açılan cephesinde alt bölümde dört sıra geniş bir sıra dar bordür görülür (Fotoğraf:2.380). En alttaki bordürde kırmızı ve beyaz renklerle oluşturulmuş düz-ters şeklinde devam eden palmet dizileri yer almaktadır. Alttan ikinci bordür diğerlerine göre daha geniş tutulmuştur. Bordürde yelpaze şeklinde kartuşların tekrarlanmasından oluşan bir kompozisyon görülür. Kartuşların alt uçları birer palmet motifiyle bitirilmiştir. Kartuşların aralarındaki boşluklar yeşil zemin üzerine kırmızı, beyaz ve sarı renklerle yapılan pençler, goncagüller ve dallarla doldurulmuştur. Kartuşların içleri birbirini tekrar eden natüralist karanfil ve zerrin çiçeği motifleriyle doldurulmuştur. Karanfillerin olduğu kartuşların zemini kirli sarı, çiçeklerin olduğu kartuşların zemini lacivert renktedir. Bu bordürün üstündeki dar bordürde kıvrık dal motiflerine yer verilmiştir. En üstteki bordürde ise sarı, kırmızı ve yeşil renklerle yapılan zincirek kompozisyonu bulunur.

Mahfili taşıyan ayakların köşeleri tahta dolgularla Bursa kemeri görünümüne kavuşturulmuştur. Bu bölümlerin üçgen yüzeyleri nar ve yaprak motifleriyle doldurulmuştur. Narlarda kırmızı, yapraklarla yeşil renk kullanılmıştır (Fotoğraf:2.381).

Camide harime açılan alt sıradaki pencerelerde ve mihrabın iki yanındaki dolapların çevresinde tavan ve kadınlar mahfilindeki süslemelere benzer üslupta kalemişleri görülür. Harimin doğu duvarındaki dört alt pencerenin ve mihrabın iki yanındaki dolapların üst kenarlarında Kelime-i Tevhit yer almaktadır. Diğer pencerelerde ise kıvrık dal, yaprak, karanfil, goncagül ve pençlerden müteşekkil bitkisel kompozisyonlara yer verilmiştir.

Caminin ahşap minberi üzerindeki kalemişi süslemeler dikkat çekmektedir. Taklit künde kari tekniğiyle yapılmış olan yan aynalıklar oniki köşeli yıldız biçimli geometrik motiflerle doldurulmuştur (Fotoğraf:2.384). Yıldızların içlerinde hatailer ve çiçek motifleri bulunur. Yıldız kompozisyonlarının aralarındaki üçgen boşluklarda da benzer motifler görülmektedir. Aynalığın yüzeyini dolduran kompozisyonlarda yeşil, siyah, kırmızı ve beyaz renklere ağırlık verilmiştir.

Aynalıkların etrafı iki sıra bordürle çevrelenmiştir. İçteki bordürde hatayi, nar çiçekleri ve kıvrık dallardan oluşan bir kompozisyon bulunmaktadır. Bu bordürde zemin yeşil, üzerindeki motifler kirli sarı, kırmızı ve beyaz renklerle yapılmıştır. Dıştaki bordürde birbirine geçme motifleriyle bağlanmış şemse sıraları bulunmaktadır. Şemselerin içleri

rumi şeklinde kıvrık dallarla dolgulanmıştır. Şemselerin aralarında stilize edilmiş lale motifleri bulunmaktadır. Bu bordürde zemin sarı renktedir. Şemselerin zemini siyah, konturları kırmızı renklerle yapılmıştır. Motiflerde kırmızı, yeşil, sarı ve beyaz renkler kullanılmıştır.

Minberin giriş kapısı taç kısmında ahşap düz satırlı derin oymalar bulunmaktadır. Kapı aynalığında siyah zemin üzerine sarı boyayla Kelime-i Tevhid yazılmıştır. Minber korkuluklarında kafes tekniği uygulanmıştır.

Yapının alçı kalıp tekniğiyle yapılan mihrabında da süslem kompozisyonları yer almaktadır. Mihrabı üç yönden üç bordür kuşatmaktadır (Fotoğraf:2.383). Birinci ve üçüncü bordürün içi “Kelime-i Tevhit” yazılarıyla doldurulmuştur. Her ayet uçları gemi teknesi kemerli ince bir çerçeve içine alınmıştır. Diğer iki bordürden daha dar tutulan ikinci bordür bitkisel arabesk motiflidir. Bordürler birbirinden halat şeridi ile ayrılır. Mihrap alınlığı yatay dört panoya bölünmüştür. Her bir pano ince halat silmelerle çerçeve içerisine alınmıştır. Alınlığın en altında palmet dizileri üstünde yazı panoları yer alır. Kur’an’dan ayetlerin yazılı olduğu yazı panoları üç sıra halinde düzenlenmiştir. Ortadaki yazı panosu iki parça halinde olup; aynı dua istifli ve simetrik bir düzende bir yazı ile ikişer defa tekrarlanmıştır. Niş köşeliklerinde alçak kabartma tekniğinde geçme yıldız motifleri kullanılmıştır. Yıldızların içlerinde lale motifleri bulunur. Mihrap kavsarasında dört sıra mukarnas dizisi yer alır. Kavsara köşelerindeki yüzeylerde natüralist çiçek motifleri bulunur. Mukarnaslı kavsaralı mihrap nişinin iki yanında zarif iki sütunce bulunmaktadır. Sütuncelerin yüzeyleri dilimli rozet ve çiçek motifleriyle doldurulmuştur.

Malzeme ve Teknik

Ağaç Ayak Cami’nin inşa malzemesi kuzey cephede tuğla, diğer cephelerde kerpiçtir. Her cephede duvar örgüsünde ahşap hatıl dizileri bulunur. Cephelerde subasman seviyesine kadar moloz taş duvar örgüsü yer almaktadır. Cephenin kuzeybatı köşesi alt kısımda hafifçe pahlanmıştır.

İç mekanda tavanda, kadınlar mahfilinde, minberde ve pencere sövelerinde ahşap malzeme, mihrapta alçı malzeme kullanılmıştır. Kiremit kaplı kırma çatıyla kapatılan harim günümüzde beyaz boyayla sıvalıdır.

2.2.2.Ankara Hacı İlyas Cami

Fotoğraf No:2.385-2.403

Çizim No:2.32-2.33

İnceleme Tarihi: 02.03.2012-04.03.2012, 07.07.2013

Bulunduğu Yer: Hacettepe Üniversitesi kampus alanı içerisinde yer almaktadır.

Tarihlendirme: Caminin kitabesi günümüze ulaşamamıştır. Mübarek Galip, caminin günümüzde mevcut olmayan kitabesine göre H.1116/M.1704 tarihinde yapıldığını ifade etmektedir.^{458, 459} Galip ayrıca mescidin yakınında, banisinin torunlarına ait H.1132/M.1720 tarihli boyalı tavan süslemeleri olan bir evden söz eder.⁴⁶⁰ Gönül Öney bu ifadeyi destekler. Cami kitabesinin yapının karşısındaki çeşme üzerinde yer aldığını dile getirir.⁴⁶¹ Günümüzde bu çeşme ve sözü edilen kitabe yoktur. Cami içerisindeki ahşap tavan süslemeleri stil açısından Ankara’da 18. yüzyıl başında inşa edilen diğer yapılarla benzerlikler göstermektedir. Bunun yanı sıra yapının alçı mihrabı 18. yüzyılın başlarında yapıldığı düşünülen Leblebicioğlu Cami ve Hacı Bayram Cami gibi Ankara’daki diğer cami mihraplarıyla büyük ölçüde benzerlikler göstermektedir.⁴⁶² Caminin kalemişi bezemeleri, alçı mihrabı ve günümüze ulaşamayan fakat kaynaklarda söz edilen kitabesini dikkate aldığımızda M.1704 ya da 18. yüzyılın başlarında inşa edilmiş olabileceğini söyleyebiliriz.

Yapı Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1954, 1956⁴⁶³ ve 1975⁴⁶⁴ yıllarında onarım geçirmiştir.

Yaptıran: Bilinmiyor

Mimarı: Bilinmiyor.

⁴⁵⁸Mübarek Galip, “Ankara”I, *Mescitler, Camiler...*, s.37’de Hacı İlyas Cami’sine ait olduğunu söylediği kitabe metnini vermektedir. Söz konusu kitabe metninde “Barekallah cami a’la buniye zi ehli salavat H.1116/M.1704” ibareleri yazılıdır. Kitabenin bir camiye ait olduğu görülmektedir. Ancak Hacı İlyas Cami’siyle ilgili bir ifade bulunmamaktadır.

⁴⁵⁹Bazı yayınlarda Mübarek Galip’in ifadelerine dayanılarak yapının inşa tarihi H.1116/M.1704 olarak verilmektedir. Bkz. M. Yusuf Akyurt, *Türk İslam Kitabeleri I. Kısım Ankara Kitabeleri*, C:11, Ankara, 1942, s.53.

⁴⁶⁰Mübarek Galip, “Ankara”I, *Mescitler, Camiler...*, s.37.’de H.1132/M.1720 tarihli boyalı tavan süslemeleri olan bir evden söz eder.

⁴⁶¹Gönül Öney, *Ankara’da Türk Devri...*, s.70.

⁴⁶²Bekir Eskici, *Ankara Mihrapları...*, s.131.

⁴⁶³Abdülkerim Erdoğan, Gökçe Günel, *Osmanlı’da Ankara...*, s.209.

⁴⁶⁴Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 1016-OF001’nolu dosya.

Mimari Özellikleri

Hacettepe Üniversitesi kampus binaları arasında kalan yapı uzunlamasına dikdörtgen bir plan şemasına sahiptir (Çizim:2.32-2.33). Caminin üzeri içten düz tavan dıştan kiremit örgülü çatı ile örtülmüştür.

Caminin harimine giriş doğu cephenin ortasına açılmış olan basık kemerli sade bir kapıyla sağlanmaktadır (Fotoğraf:2.390).

Boyuna dikdörtgen planlı harimin üzeri beden duvarlarına oturtulan ahşap tavanla örtülmüştür (Fotoğraf:2.391).

Harimin güney duvarının ortasına yerleştirilmiş olan alçı mihrap tavana kadar yükselmektedir (Fotoğraf:2.395-2.396). Orjinallliğini büyük ölçüde koruyarak günümüze kadar gelebilen mihrabın yüzeyi günümüzde yağlı boya ile boyanmıştır. Beş kenarlı mihrap nişinin üzerinde mukarnaslı kavsara bulunur. Mihrap nişini üç yönden dört sıra dört bordür kuşatır. Mihrabın hemen bitişiğinde bulunan minber son dönemlerde eklenmiştir.

Harimin kuzeyinde ahşap kadınlar mahfili yer almaktadır. Mahfil ortada iki ahşap direk taşınmaktadır (Fotoğraf:2.392). Mahfile çıkış yapıya girişi sağlayan doğudaki kapının sağına yerleştirilmiş merdivenle sağlanır. Mahfilin ortasında kalan kısım bir köşk gibi öne doğru uzanır. Üst katı ahşap korkuluklarla sınırlandırılan mahfilin alt katı sonradan eklenmiş olan ahşap çerçeveli bir camekanla harimden ayrı bir mekan haline getirilmiştir. Yapının kuzey giriş kapısı sonradan kapatılmış ve kadınlar mahfili harimde ayrı bir yer olarak düzenlenmiştir.

Cami iç mekanı doğu cephede altta ve üstte üçer pencere; batı cephede altta iki üstte üç pencere; kuzeyde kapının iki yanında birer pencere ve kible duvarında mihrabın iki yanında altlı üstlü ikişer pencereyle aydınlatılmaktadır. Alt sıra pencereler demir parmaklıklı üsttekiler ahşap kafeslidir. Dıştan içe doğru genişleyen mazgal pencereler cephelerde düşey dikdörtgen formda açılmışlardır. Cephelerdeki tüm pencereler ahşap düz lentoludur.

Son cemaat yeri bulunmayan yapının minaresi kuzeybatı köşede yükselmektedir. Kaidesiz olan ahşap silindirik minare gövdesi kuzeybatı köşede çatı üzerine oturtulmuştur.

Minarenin üzeri kurşun kaplı sivri bir külahla örtülmüştür. Yapının doğu cephesinin kuzeyine sonradan bir abdest alma yeri eklenmiştir.

Günümüzde sağlam durumda olan ve ibadete açık olan Hacı İlyas Cami Ankara'da 18. yüzyılın başlarında yapılmış olan küçük ölçekli mescitler arasında yer almaktadır. Yapının orijinal kalabilen ahşap tavanı ve tavandaki kalemişi süslemeler ile alçı mihrabı dönemin sanat anlayışını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Cami mihrabı Ağaç Ayak (M.1704)⁴⁶⁵, Lelebicioğlu (M.1714)⁴⁶⁶ ve Hacı Bayram⁴⁶⁷ camileri mihraplarıyla benzerlikler göstermektedir.

Süsleme Özellikleri

Camide ahşap tavan göbeğinde kalemişi bezeme örnekleri, mihrapta alçı bezeme unsurları görülmektedir. Ayrıca giriş kapısının ahşap kanatlarında basit geometrik kompozisyonlar bulunur.

Tavanda uygulanan kompozisyon ve süsleme unsurları dönemin ahşap tavanlı Ankara camilerinde de karşımıza çıkmaktadır. Çıtalarla karelere bölünen tavanın merkezinde büyük bir altıgen göbek yer almaktadır (Fotoğraf:2.399). Kademeli olarak genişleyen altıgenin etrafı üç sıra süs bandıyla çevrelenmiştir. İçerlek göbeğin üzerinde ve süs bandlarında kalemişi bezemeler karşımıza çıkar. Rozetin ortasında iç içe geçen geometrik unsurların oluşturduğu bir kompozisyon bulunur. Süs bandlarında kiremit rengi zemin üzerine çiçek motifleri işlenmiştir.

Tavanın sınırlarını belirleyen pervazların yüzeylerinde göbekte olduğu gibi bitkisel kompozisyonlar görülmektedir. Üç sıra bordürle çevrelenen tavanın en dıştaki bordüründe tırtıklı yaprak, hatayi, karanfil ve pençlerden oluşan bitkisel kompozisyon bulunur. Bu bordürde zeminde yeşil, motiflerde sarı ve pembe renkler kullanılmıştır. Ortadaki bordürde birbirine bağlanan şemseler görülür. Siyah konturlu şemselerin her birinin içinde birer karanfil motifi bulunmaktadır. Şemselerin aralarındaki boşluklara ise birer çiçek motifi yerleştirilmiştir. En içteki bordürde tırtıklı yaprak, hatayi, karanfil ve goncagüllerden ibaret bir kompozisyon görülür (Fotoğraf:2.400).

⁴⁶⁵Bkz. Katalog no: 2.2.1.

⁴⁶⁶ Bkz. Katalog no: 2.2.12.

⁴⁶⁷Bekir Eskici, *Ankara Mihrapları...*, s.131.

Alçı kalıplama tekniğiyle yapılan mihrap nişi üç yönden dört sıra bordürle çevrenmiştir (Fotoğraf:2.395-2.396). En dıştaki ve üçüncü sıradaki bordürlerde birbirine geçme yapan bitkisel örgü motifleriyle doldurulmuştur. İkinci ve dördüncü bordürlerde Kur'an'dan ayetler bulunur. Her bir ayet, uçları gemi teknesi kemerli ince birer çerçeve içine alınmıştır. Mukarnaslı kavsaranın üstünde yatay dikdörtgen üç pano halinde yazı kuşağı yer almaktadır. Ortadaki yazı panosu iki parça halinde düzenlenmiştir ve aynı dua simetrik düzende ikişer defa tekrarlanmıştır. Mihrap alınlığında yazı kuşaklarıyla kavsara arasında kalan kısımlarda alçak kabartma tekniğinde yapılmış yıldız motifleriyle doldurulmuştur. Geometrik geçmelerle birbirlerini yatay ve dikey yönlerde kesen yıldızların içlerinde çarkıfelek motifleri yer alır. Ayrıca yıldız kolları laleyi andıran çiçek motifleriyle doldurulmuştur. Mihrap kavsarası beş sıra mukarnas dizisiyle hareketlendirilmiştir. Kavsara, köşeli basamaklar yapan dışbükey kavisli ince bir hat silme ile çerçeveselir. İnce silme ile kavsara ağız arasındaki köşe yüzeyleri natüralist çiçek motifleriyle doldurulmuştur. Bu motifler mihrabın üzerindeki boya tabakası nedeniyle güçlükle seçilebilmektedir. Mihrap nişinin iki yanında zarif iki sütunce yer alır. Sade bitkisel motiflerle bezeli sütuncelerin üzerlerinde tek sıra mukarnaslı dikdörtgen sütun başlıkları bulunur. Mihrabın üstü bir sıra palmet dizisiyle taçlandırılmıştır. Mihrap üzerindeki yazılar altın yıldızla diğer kısımlar beyaz yağlı boyayla boyalıdır.⁴⁶⁸

Caminin harimine girişi sağlayan basık kemerli kapının ahşap kanatlarında yatay ve dikey panolardan oluşan basit bir geometrik kompozisyon yer alır. Üstte ve altta yatay panoların sınırladığı dikey panolar dikdörtgen çerçeveler içerisine alınmıştır.

Malzeme ve Teknik

Caminin inşasında moloz taş ve kerpiç malzeme kullanılmıştır. Kerpiç duvarlar taş temeller üzerine oturmaktadır. Üst örtüsü içten düz ahşap tavan dıştan kiremit örgülü kırma çatıdır.

Yapının dış cepheleri pembe renkte boyayla iç mekan beyaz boyayla ve ahşap kadınlar mahfili turuncu renkle boyayla tamamen boyanmıştır. Mihrabın ve pencere sövelerinin de sonradan boyandığı anlaşılmaktadır.

⁴⁶⁸Yapının mihrabı hakkında bilgi için bkz. Bekir Eskici, *Ankara Mihrapları...*, s.128-131.

2.2.3. Aydın Nasuh Paşa Mescidi

(Bkz. 2.1.1. Aydın Nasuh Paşa Külliyesi)

2.2.4. Kayseri Ali Hoca Cami

Fotoğraf No:2.404-2.416

Çizim No:2.34, 2.104

İnceleme Tarihi:19.08.2010, 27.01.2012-29.01.2012, 02.08.2013

Bulunduğu Yer: Kayseri il merkezinde, Danacılar Mahallesi, Yuvak Sokak'ta yer almaktadır.

Tarihlendirme: Cami giriş kapısı üzerinde yer alan celi sülüsle yazılmış dört satırlık inşa kitabesinin (Fotoğraf:2.406) okunuşu⁴⁶⁹ şu şekildedir:

Edüp camii (?) Hacı Mehmed sarf-ı makdûr eyledi
 Himmeti bu camiin tecdîdine etdi temâm
 Pişgâhında bağ ola Hüdâ hayrâtı kabûl
 Mahfaza olsun âna sırât üzre Yevm'ül Kıyâm

Yapı, giriş kapısı üzerindeki kitebesine göre H.1119/M.1708 senesinde inşa edilmiştir. 2005 yılında restore edilen yapı günümüzde sağlam durumdadır.⁴⁷⁰

Yaptıran: Bilinmiyor.

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

Ali Hoca Cami, enine dikdörtgen bir plan şemasına sahiptir (Çizim:2.34). Yapı 12.30x6.50 metre ölçülerde bir alanı kaplar. Cami iç taraftan ahşap bir tavanla dış taraftan kiremit örgülü kırma çatıyla örtülmüştür. Son cemaat yeri olmayan caminin köşk minaresi kuzeybatı köşeye yerleştirilmiştir.

⁴⁶⁹İlhan Özkeçeci, *Tarihi Kayseri Cami ve Mescitleri*, Kayseri, 1997, s.14.

⁴⁷⁰Yıldırım Özbek, Celil Arslan, *Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri*, Cilt: 1, Kayseri Büyükşehir Belediyesi, Kayseri, 2008, s.171-173.

Yapının iç mekanına kuzey cephenin ortasında açılmış olan sade bir kapıyla geçilir. Giriş kapısının üzeri iç tarafta sivri kemerle hareketlendirilmiştir. Dışta kapının üzerinde yatay dikdörtgen pano içinde caminin inşa kitabesi yer alır.

Harimi örten ahşap tavan iç mekanın merkezinden biraz kuzeye kaydırılmış olan kare kesitli iki ahşap ayakla taşınmaktadır (Fotoğraf:2.407). Harimin cepheleri tamamen krem renkte boyalarla boyanmıştır. Caminin ahşap minberi orijinal değildir.

Harimin güney cephesinin ortasına yerleştirilmiş olan 294x237 cm. ölçülerindeki⁴⁷¹ taş mihrap üzerindeki süsleme kompozisyonlarıyla oldukça dikkat çekicidir (Fotoğraf:2.411). Orijinal durumunu büyük ölçüde koruyarak günümüze ulaşabilmiş olan mihrap son yıllara kadar yeşil renkte yağlı boya ile kaplıydı. Kayseri'ye son gidişimizde mihrabı kaplayan yeşil boyanın kaldırılmış olduğunu gördük. Yedi kenarlı mihrap nişinin üzerinde mukarnaslı kavsara bulunur. Mihrap nişini üç yönden farklı genişliklere sahip üç bordür kuşatır. Düz silmeli olan bordürler sade bırakılmıştır. Beş sıra mukarnas dizisiyle hareketlendirilmiş olan kavsara üstte istiridye kabuğu formunda bir kemerle sonlanır. Mihrap nişi iki taraftan gömme sütuncelerle hareketlendirilmiştir. Burmalı sütuncelerin üstünde bir sıra mukarnas dizisinden meydana gelmiş ufak sütun başlıkları yer alır. Mihrap en üstte eşit aralıklarla dizilmiş konsolların oluşturduğu bir sırayla sonlandırılmıştır. Mihrap kible cephesinden harime doğru hafif çıkıntı yapar.

Cami iç mekanı, giriş cephesinde kapının iki yanına simetrik yerleştirilmiş iki, kapının üstünde bir pencere; mihrap cephesinde üst sırada üç pencere, batı cephede bir pencere ile aydınlatılmaktadır. Giriş cephesi alt sıradaki pencereler hariç diğer açıklıklar üst sırada yer almaktadır. Caminin doğu cephesi sağır bırakılmıştır. Üst sıradaki pencereler yatay dikdörtgen formdadır ve düz lentoludur. Giriş kapısının iki yanındaki alt sıradaki demir şebekeli mazgal pencereler iç taraftan düz lentolu dış taraftan yuvarlak kemerlidirler. Yuvarlak kemerli açıklıklar cepheden iç içe iki sıra düz silmeyle ayrılır.

Caminin kuzeybatı köşesine yerleştirilen köşk minaresi kesme taş malzemeden inşa edilmiştir (Fotoğraf:2.416). Yaklaşık 4,5 metre ölçülerinde⁴⁷² kare kesitli taş bir kaide

⁴⁷¹ Eylem Yurdakul, Kayseri Mihrapları (Kayseri Merkez İlçelerinde Bulunan Cami ve Mescitlerdeki Mihraplar), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 2007, s. 134.

⁴⁷² Esmâ Güleç, Kayseri Minareleri (Cumhuriyet Dönemine Kadar), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 2006, s.115-116.

üzerine yükseltilen minareye yirmi basamaklı bir merdivenle çıkılmaktadır. Kare formda kaideler üzerine atılan sekizgen formlu dört sütunla taşınan minare örtüsü sivri külahtır. Sütunların üzerlerinde baklava dilimli sütun başlıkları yer alır. Sütunları birbirine bağlayan “S” biçimli kemerlerin köşelerinde yuvarlak formlu rozet kabartmaları bulunur. Dört yekpare sütuna atılan kemerlerin oluşturduğu kare zemin üzerinde yükselen petek sekizgen formdadır. Sekizgen formu elde edebilmek için kare gövdenin köşeleri pahlanmıştır. Pahlanmış köşelerde sivri kemerli küçük birer kapı açıklığı bulunur. Peteğin üzerine oturtulan sivri külahta sekizgen formdadır. Külahla petek arasında beş sıra silme yer alır. Külahın üstünde demirden yapılmış âlemle minare sonlandırılmıştır. Minare üslup açısından Seyitgazi⁴⁷³, Helvacıdede⁴⁷⁴, Kadı⁴⁷⁵ ve Gubaroğlu⁴⁷⁶ camileri gibi Kayseri’de XIX. yüzyılda inşa edilmiş olan yapıların minareleriyle benzerlikler göstermektedir. Bu nedenle minarenin cami inşasından daha sonraki bir dönemde eklenmiş olduğu söylenebilir.

Cami giriş cephesinde kapının sağında pencereye daha yakın bir konumda bir mihrabiye nişi daha yer almaktadır (Fotoğraf:2.415). Orijinal durumunu büyük ölçüde koruyarak günümüze gelebilmiş olan mihrap yaklaşık 2x0.80 metre ölçülerindedir.⁴⁷⁷ Mihrabiye nişini üç yönden 8.5 cm. genişliğinde düz bir silme kuşatır. Yarım silindirik formda mihrap nişinin üstünde sivri kemerli düz bir kavsara bulunur. Sivri kemer düz bir silmeyle belirginleştirilmiştir.

Son cemaat yeri olmayan caminin kuzey cephesine giriş kapısının önüne sonradan demir çerçeveli bir cemekean eklenmiştir.

Süsleme Özellikleri

Ali Hoca Cami genel itibariyle sade bir görünüm arz etmektedir. Ancak yapının mihrabındaki süslemeler dikkat çekicidir.

Mihrapta dışbükey hatlarla kademeli olarak yükselen kavsaranın mukarnasları, yayvan ve yüzeysel tarzda işlenmiş Türk üçgenleri ile doldurulmuştur. Mihrap alınlığı üst

⁴⁷³Esmâ Güleç, *Kayseri Minareleri...*, s.108-110.

⁴⁷⁴Esmâ Güleç, *Kayseri Minareleri...*, s.122-123.

⁴⁷⁵Esmâ Güleç, *Kayseri Minareleri...*, s.123-125.

⁴⁷⁶Esmâ Güleç, *Kayseri Minareleri...*, s.116-118.

⁴⁷⁷Eylem Yurdakul, *Kayseri Mihrapları...*, s.136.

üste yerleştirilmiş iki kartuştan meydana gelmektedir. Kartuşların iki yanına vazodan çıkan lale motifleri işlenmiştir. Lalelerden artan boşuklar stilize çiçek ve kıvrık dal motifleriyle doldurulmuştur (Fotoğraf:2.413).

Mihrap altlığı da üzerindeki süslemelerle önem arz eder (Çizim:2.104). Nişin her bir kenarı sivri kemerli çerçeveler içerisine alınmıştır. Bu kenarlara sırasıyla selvi ağacı ve kandil motifleri yerleştirilmiştir. Soldan birinci, üçüncü ve beşinci kenarlarda selvi motifleri, ikinci ve dördüncü kenarlarda kandil motifleri yer alır. Üçgen kaidelere oturan armudi formdaki kandiller ortalarından geçirilen iplerle duvara aslı vaziyette düzenlenmişlerdir. (Fotoğraf:2.412).

Sivri kemerli nişlerle sonlandırılan niş kenarlarının üzerlerinde mukarnaslı kavsarayla birleştikleri noktalarda her bir kemerin üstüne natüralist lale motifleri işlenmiştir. Damla şeklinde soğanlardan çıkan laleler üst tarafta mukarnas dizisinin en alt sırasına bakarlar. Mukarnas dizisinin en altındaki sırada da yine alttaki kenarların her birinin üstüne gelecek kısımlarda kemerli niş uygulaması yapılmıştır. Buradaki kemerler aşağıdakilere göre biraz daha yuvarlak olup her kemerin içinde çarkifelek ve yıldızlarla doldurulmuş olan rozetler ve dilimli çiçek motifleri yer almaktadır. Mukarnaslı kavsaranın iki tarafında simetrik olarak yerleştirilmiş yuvarlak dilimli gülbezek kabartmaları yer alır.

Malzeme ve Teknik

Ali Hoca Cami kesme taş malzemeyle inşa edilmiştir. Son yıllara kadar iç mekanın örtüsü beton tavan olan caminin harimi günümüzde ahşap tavanla örtülmüştür. Cami dıştan kiremit örgülü kırma çatıyla örtülüdür. İç mekan tamamen krem rengi boyayla boyanmış olan yapının dış cepheleri ve taş mihrabı günümüze sağlan bir şekilde gelebilmiştir.

2.2.5. Şanlıurfa Yusuf Paşa Cami

Fotoğraf No:2.417-2.429

Çizim No:2.35

İnceleme Tarihi: 14.02.2012-17.02.2012

Bulunduğu Yer: Şanlıurfa il merkezinde, Sarayönü Caddesi'nde yer almaktadır.

Tarihlendirme: St. Cyriacus adında eski bir Bizans kilisesi üzerine inşa edilmiş.⁴⁷⁸ olan Yusuf Paşa Camii inşa tarihini gösteren herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Yapının inşa tarihini öğrenebildiğimiz bir vakfiye mevcuttur. Dönemin Urfa-Rakka Valisi Yusuf Paşa'nın kardeşi Cafer Paşa tarafından söz konusu cami için H.1121/M.1709-1710 tarihli bir vakfiye düzenletirilmiştir.⁴⁷⁹ Vakfiyede caminin doğusundaki Vezir Hamamı'nın, kuzeyindeki Valiler Sarayı'nın ve Ulu Cami yakınındaki Mahkeme-i Şerif'in kendisi tarafından inşa ettirildiği belirtilir. Bu bilgilerin yanı sıra Urfalı divan şairi Nabi⁴⁸⁰'nin Yusuf Paşa Cami için yazmış olduğu manzumesinde caminin inşa tarihi için H.1121/M.1709 tarihi verilmiştir.⁴⁸¹ Nabi'nin divanında Yusuf Paşa Camii'sinin kuzeyinde avlu kapısı yanında H.1120/M.1708 tarihli bir çeşmeden bahsedilmektedir. Ancak bu çeşme günümüze ulaşamamıştır. Yusuf Paşa Camii inşa tarihini veren bir diğer yazı minber korkuluğu üzerinde yer almaktadır. Korkuluk üzerine H.1121/M.1709 tarihi düşülmüştür. Bu bilgiler inşa kitabesi olmayan yapının H.1121/M.1709 tarihinde dönemin Urfa Valisi Yusuf Paşa tarafından inşa ettirildiğini ve inşasından bir yıl sonra da (H.1122/M.1710) vakfiyesinin düzenlendiğini göstermektedir.

Cami'nin son cemaat yerine bitişik olarak inşa edilmiş olan mihrap üzerinde H.1267/M.1850 tarihli bir kitabe mevcuttur. Söz konusu kitabede Hacı Esad adında birisi

⁴⁷⁸Yusuf Ziya Keskin, *Geçmişten Günümüze Şanlıurfa'da Dini Hayat*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2011, s.125.

⁴⁷⁹A. Cihat Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa Camileri...*, s.41.

⁴⁸⁰Urfalı Şair Nâbi Yusuf Efendi IV. Mehmet zamanında (1648-1687) İstanbul'a gelip Musâhip Mustafa Paşa'ya intisap ederek kethüda olmuştur. Onun vefat etmesiyle hacca giden Nâbi Yusuf Efendi dönüşte Halep'e yerleşmiştir. O sıralarda Halep Valisi olan Baltacı Mehmet Paşa Nâbi Efendi'nin sohbetinden hoşlanıp H.1122/M.1710 tarihinde sadâret makamına gelince onu hâcegân rütbesiyle Anadolu muhasebecisi tayin etmiştir. Sonra süvari makalebecisi görevinde bulunan Nâbi Efendi H.1124/M.1712'de vefat etmiştir. Mezarı Üsküdar'da yer alır. Siyer-i Veysîye Zeyl, Kamanîçe Gazânamesi, Tubfetü'l-Haremeyn, Hayriye, Hayr-ıâbâd, Münşeât, Divan gibi eserleri kaleme almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Cilt:4, İstanbul, 1996, s.1219.

⁴⁸¹A. Cihat Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa Camileri...*, s.41.

tarafından mihrabın inşa ettirildiği ve avlunun onartıldığı yazmaktadır. Kitabenin okunuşu⁴⁸² şu şekildedir:

Barekallah feyz-i Hak geldikde Hacı Es'ad'e
 Cami'in sahnini ta'mir eyledi ol zikerem
 Belki ümidlidir vere (_zed) ta'ala ecrine
 Dar-ı ukbada mukabil huri ve bag-ı _rem
 Geldi hatıfdan mübessir söyledi tarihini
 Çekme gam sen ehli cennetsin dedi sahib-i kerem
 Sene 1267"

Yapı 1990⁴⁸³ ve 2010 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir.

Yaptıran: Yusuf Paşa⁴⁸⁴

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

Yusuf Paşa Cami dikdörtgen ölçülerde bir avlunun güneyine konumlandırılmıştır (Çizim:2.35). Caminin doğu kanadına bitişik medrese odaları uzanır. Caminin kuzey cephesiyle aynı ekseninde batıya doğru uzanan sivri kemerli bir revak dizisi gerisinde abdest alma muslukları yer almaktadır. Avluya doğu ve kuzey yönlerde açılmış olan iki kapıyla geçilir. Esas giriş kapısı olarak düzenlenen doğu kapısında basık kemerli giriş açıklığının üzerinde sivri kemer içerisine alınmış dilimli kemer uygulaması görülür (Fotoğraf:2.417).

⁴⁸²Muhammet Arslan, Şanlıurfa'da Osmanlı Dönemi Cami ve Mescit Mimarisi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 2009, s.78.

⁴⁸³ Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 1012-OF001'nolu dosya.

⁴⁸⁴Yusuf Paşa, Büyük Cafer Paşa'nın küçük kardeşidir. Enderûndan yetişerek hasodadan (H.1105/M.1693-94) çakırcıbaşı sonra Anadolu müfettişi olmuştur. H.1108/M.1696-97'de mirimiranlıkla Rakka mutasarrıfı olmuştur. H.1109/M.1697-98'de vezirlik rütbesine getirilen Yusuf Paşa, Çerkez İbrahim Paşa'nın dul eşi Fatma Sultan'la evlenmiştir ve leventleri cezalandırmasına mükafat olarak Kırşehir ve Amasya sancaklarının başına getirilmiştir.H.1110/M.1698-99'da Diyarbakır, H.1111/M.1699-1700'de Musul, H.1113/M.1701-1702'de tekrar Diyarbakır, H.1114/M.1702-1703'de Bağdat, H.1115/M.1703-1704'de Anadolu, H.1116/M.1704-1705'de Erzurum ve sonra ikinci defa Rakka, H.1124/M.1712-1713'de yine Anadolu, H.1125/M.1713-1714'de Halep, H.1126/M.1714-1715'de hac emiri ve Şam valisi oldu. H.1128/M.1715-1716'da Şam'da vefat etmiştir. bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Cilt:5, İstanbul, 1996, s.1700.

Cami, kareye yakın dikdörtgen plan şemasıyla inşa edilmiştir. İç mekana kuzey cephenin ortasında açılmış olan basık kemerli kapıdan geçilir. Harim kısmı kare kesitli iki bağımsız ayağa ve duvarlara atılan kemerlerle altı eşit bölüme ayrılmıştır. Her bölümün üzeri pandantiflerle geçilen eşit büyüklükte altı küçük kubbeyle örtülüdür. Kubbelere ortada bağımsız iki ayağa, yanlarda duvarlara otururlar. Harimin kuzeyinde son yıllarda eklendiği anlaşılan ahşap kadınlar mahfili yer alır. Mahfil kare kesitli ahşap ayaklar üzerine oturtulmuştur (Fotoğraf:2.424).

Harimin güney cephesinin ortasında mihrap nişi yer alır. Beş kenarlı mihrap nişinin üzerinde mukarnaslı kavsara bulunur. Mihrap nişini üç yönden iki sıra ince düz profille çevrelenmiştir (Fotoğraf:2.426).

Caminin minberi mihrabın batısına bitişik olarak yerleştirilmiştir. Minberin girişi basık kemerlidir. Girişten sonra on üç sıra merdivenle ulaşılan köşk kısmı mukarnas başlıklı dört sütunce üzerine atılmış basık kemerlerin taşıdığı içten kubbe dıştan külâh şeklinde örtüden meydana gelmiştir. Bu kısım duvara bitişik cephe hariç basık kemerlerle üç yöne açılmaktadır. Kemerlerin üst kısımlarında külâhla birleştikleri noktalarda bir sıra mukarnas dizisi yer almaktadır. Köşkü dıştan örten külâh altıgen formudur ve en üstte metal bir âlemlerle son bulur. Minberde mihrap gibi tamamen beyaz renkte yağlı boya ile boyanmıştır (Fotoğraf:2.427).

Cami iç mekanı, giriş cephesinde kapının iki yanına simetrik olarak yerleştirilmiş dört, kapının üstünde bir pencere; mihrap cephesinde alt sırada mihrabın doğusunda üç, batısında iki pencere, üst sırada mihrabın iki yanına simetrik yerleştirilmiş dört pencere; doğu ve batı cephelerde altlı üstlü yerleştirilmiş dörder pencere ile aydınlatılmaktadır. Giriş kapısının iki yanındaki alt sıra pencerelerden doğu ve batı uçta bulunanlar sonradan yapılan bir uygulamayla kapıya çevrilmişlerdir. Pencerelerden alt sırada olanlar içten ve dıştan basık kemerli ve ahşap çerçevelidir. Üst sıradaki pencereler düşey içten ve dıştan düz lentoludur. Mekanı aydınlatan bütün pencereler düşey dikdörtgen formdadır ve iç tarafta beden duvarlarından hafif içerlek şekilde yapılmışlardır.

Harimin kuzeyinde üç bölmeli son cemaat yeri yer almaktadır (Fotoğraf:2.422). Bu kısım ortada dikdörtgen kesitli iki ayağa ve duvarlara atılan sivri kemerlerin taşıdığı eşit ölçülerde üç küçük kubbeyle örtülüdür. Son cemaat yerinin doğu ve batı kısımları harimin

devamı olan duvarlarla kapatılmıştır ve burası kapalı bir bölüm haline getirilmiştir. Mekanı örten kubbeleri taşıyan batıdaki ayağın dış kısmında üç köşeli bir mihrap nişi bulunur. Mihrap nişi yuvarlak kemerlidir. Kemerin üzerinde üç satırlık kitabe yer alır. Söz konusu kitabe mihrabı yaptıran ve avluyu onartan Hacı Esad adında bir zata aittir. Doğu ve batı kısımları kapatılarak kapalı bir bölüm haline getirilmiş olan son cemaat yeri doğu ve batı duvarlarına simetrik olarak yerleştirilmiş olan altlı üstlü ikişer pencereyle aydınlatılmaktadır. Mekanın batı duvarı üzerinde iki adet dikdörtgen formlu pencere açıklığı, caminin hazire kısmına açılmaktadır. Son cemaat yeri kuzey cephesi son yıllarda yapılan demir çerçeveli bir camekanla kapatılmıştır.

Caminin tek şerefeli minaresi son cemaat yerinin kuzeydoğu köşesine bitişik vaziyette inşa edilmiştir (Fotoğraf:2.429). Kare kaide üzerine yükselen gövde bileziklerle üç kısma ayrılmıştır. Kaideyle gövde arasında ters üçgenlerle oluşturulmuş pabuç kısmı bulunur. Kaide son cemaat yeri revağıyla aynı yükseklikte tutulmuştur ve kuzey ve doğu cepheleri avlunun doğu girişi üzerinde bulunan yapı ile kapatılmıştır.

Bileziklerle üç bölüme ayrılan gövdede alt ve üst bölümler silindirik formda ortadaki bölüm sekizgen forma inşa edilmiştir. Pabuçtan sonra geçilen ilk bölümde gövdenin etrafı nişler ve madalyonlarla hareketlendirilmiştir. Gövdenin her üç bölümünde de düşey dikdörtgen pencereler bulunmaktadır. Ortadaki bölümde açılan pencereler diğer iki bölümdakilere göre daha büyük ve gösterişlidir. Sekizgenin her cephesine altlı üstlü açılan pencereler düşey dikdörtgen çerçeveler içerisine alınmıştır. Alt sırada pencereler arasında üç dilimli kemerli nişler bulunur. Üstteki pencereler basık yuvarlak kemerle sonlandırılmıştır. Birinci bölümden ikinci bölüme geçişte gövdeyi düz bir silme çevrelerken ikinci bölümden üçüncü bölüme geçişte palmet dizilerinin meydana getirdiği bir kuşak bulunur. Sekizgen formlu orta bölümün üst bölümle birleştiği noktalarda patlıcan moru, lacivert ve firuze renkli yuvarlak formlu çiniler yer almaktadır. Palmet dizileriyle geçilen gövdenin üst bölümü silindirik formdadır. Bu kısım ortadakine göre daha küçük boyutlu düşey dikdörtgen pencerelere sahiptir. Gövdeden şerefeye geçişte yedi sıra mukarnas dizisinden oluşan bir altlık kullanılmıştır. Şerefe altlığıyla silindirik formlu şerefe arasında üç sıra düz profil silme yer almaktadır. Şerefe korkuluğu taş levhalarla kapatılmıştır. Şerefeden sonra geçilen silindirik petek kısmı düz silmelerle sonlanır. Minare metal bir âlemlerle sonlanan basık kubbeyle örtülmüştür.

Süsleme Özellikleri

Camide süsleme unsurları mihrap, minber ve minarede yoğunlaşmıştır. Beden duvarından hafif dışarıya çıkıntı yapan mihrabı dışta iki sıra profil içte iki sıra süs bandı kuşatır. Dış bordür bir sıra mukarnas dizisinin tekrarlanmasıyla oluşturulmuştur. Daha geniş olan iç bordürde iç içe geçmiş sekizgenler ve yıldızlardan oluşan bir kompozisyon bulunur. On üç sıra mukarnas dizisiyle hareketlendirilmiş olan kavsara üstte dilimli bir kemerle sonlanır. Sivri kemer formundan dolayı mukarnas dizileri üste doğru daralarak devam eder. Sivri kemerli mukarnaslı kavsara üç dilimli bir kemer içerisine alınmıştır. Mihrap altlığı üzerinde yağlı boyadan ötürü güçlkle seçilebilen geometrik kompozisyonlar bulunur. Mihrap altlığı günümüz malzemesi olan düzgün karolarla kaplanmıştır. Altlıktan kavsaraya geçişte üst üste iki sıra mukarnas dizisi yer almaktadır. Bu diziler iki yana taşırılarak yanlardaki sütuncelerin başlıklarıyla birleştirilmiştir. Mihrap nişi iki taraftan gömme sütuncelerle hareketlendirilmiştir. Köşe sütunceleri burmalı olup üzerlerinde yuvarlak formda içlerinde yıldız motifleri bulunan gülbezeler yer alır. Mukarnaslı kavsaranın iki tarafında simetrik olarak yerleştirilmiş yuvarlak dilimli gülbezek kabartmaları bulunur. Mihrap en üstten eşit aralıklarla dizilmiş çörtlen şeklinde elemanların oluşturduğu bir sırayla sonlandırılmıştır. Kible cephesinin hafif dışarıya çıkıntılı olarak yapılan mihrap bir sıra palmet dizisiyle taçlandırılmış olup son yıllarda tamamen beyaz renkli yağlı boyayla boyanmıştır. Bu nedenle üzerindeki süsleme kompozisyonları güçlkle seçilmektedir.

Mihrabın batısına bitişik vaziyetteki minberin girişi iki sıra mukarnas dizisinden meydana gelen bir bantla kuşatılmıştır. Girişi çevreleyen dikdörtgen süsleme bandının üzerinde yan yana yatay dikdörtgen iki yazı kuşağı yer alır. Minber girişi üstte stilize rumiler ve kıvrık dallarda süslü bir taçla sonlandırılmıştır. Tacın üstünde bir palmet motifi yer alır. (Fotoğraf:2.428).

Minber korkuluğu sekizgenlerden oluşan bir şebekeye sahiptir. Sekizgenlerin aralarında iki sıra halinde düzenlenmiş yarım haç motifleri bulunur. Minberin yan cephesinde üç sıra açıklık bulunur. Bu durum her iki kanat içinde geçerlidir. Açıklıklar güneyden kuzeye doğru küçülürler. Dilimli sivri kemerlere sahip boşluklardan ortadaki üç yönden düşey dikdörtgen bir çerçeve içerisine alınmıştır. Açıklık kemerlerinde stilize rumi

ve kıvrık dal motiflerinden oluşan süsleme kompozisyonları bulunur. Minberin süpürgelik kısmında girişi çevreleyen mukarnas dizilerinin aynısı tekrarlanmıştır.

Yapının minaresinde gövdedeki pencere aralarında içlerinde çiçek ve yıldız motiflerinin bulunduğu silindirik gülbezek kabartmaları yer alır.

Malzeme ve Teknik

Yusuf Paşa Cami'nin inşa malzemesi düzgün kesme taştır. Harimin ve son cemaat yerinin üzerini örten kubbeler son yıllarda kurşunla kaplanmıştır. Eski fotoğraflarında⁴⁸⁵ kubbelerin beton kaplı oldukları görülmektedir. Yapının beden duvarları, örtüye geçiş öğeleri ve kubbeler iç taraftan beyaz renkte boyayla boyanmıştır. Caminin iç mekanı süpürgelik seviyesine kadar ahşap malzemeyle kaplanmıştır. Orijinal olan mihrap ve minberde beyaz renkte yağlı boyayla kaplanmıştır. Cami avlusunu sınırlayan duvarlar düzgün kesme taş malzemeyle inşa edilmiştir.

⁴⁸⁵Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 1012-FT001'nolu dosya. Resim no:15.

2.2.6.Afyon Yeni Cami

(Bkz. 2.1.2. Afyon Yeni Cami (Hacı Bakıoğulları) Külliyesi)

2.2.7.Kayseri Cürcürük Cami⁴⁸⁶

Fotoğraf No:2.430-2.431

Çizim No:2.36

İnceleme Tarihi: 02.08.2013

Bulunduğu Yer: Kayseri il merkezinde, Emirağa Mahallesi, Badem Sokak'ta yer almaktadır.

Tarihlendirme: Cami iç mekanında müstakil olarak duran celi sülüs hat ile yazılmış iki satırlık mermer inşa kitabesinin (Fotoğraf:2.431) okunuşu⁴⁸⁷ şu şekildedir:

Mahalle-i Bektaş'da Halil
Bin Mahmut Mâh-ı cemâziyel' Âhir
Sene: H.1123/M.1711

Cami giriş kapısı üzerinde bulunan bir başka kitabe daha mevcuttur. Sülüs hat ile yazılmış üç satırlık mermer kitabenin⁴⁸⁸ okunuşu şu şekildedir:

“İnşaay-ı Evvel	“İnşaay-ı sani
Mahalle-i Bektaş'ta	Hamamcızâde
Halil Bin Mahmud	Seyyin Bin
Sene: H.1123/M.1711”	Hacı Hamdi
	Sene: H.1348/M.1929”

Kitabeye göre cami H.1123/M.1711 senesinde inşa edilmiştir.

Yaptıran: Mahmud oğlu Halil

Mimarı: Bilinmiyor.

⁴⁸⁶ Yapı 2012 yılında yıkılmıştır. Bu suretle mimari tarif konusunda fotoğraflardan, mimari plandan ve kaynaklardaki bilgilerden yararlanılmıştır.

⁴⁸⁷ Kitabenin okunuşu için bkz. İlhan Özkeçeci, *Tarihi Kayseri Cami...*, s.42'de bu kitabenin nereden çıkarılıp caminin iç mekanında müstakil olarak bırakıldığını bilemediğini söylemektedir.

⁴⁸⁸ Kitabenin okunuşu için bkz. İlhan Özkeçeci, *Tarihi Kayseri Cami...*, s.42.

Mimari Özellikleri

Cüncürük Cami, kuzey-güney doğrultuda uzanan dikdörtgen bir plan şemasına sahiptir (Çizim:2.36). Son cemaat yeri revağı olmayan yapının kuzeyinde küçük bir avlu yer alır. Caminin kuzeybatısında köşk minaresi bulunur. Minareye caminin kuzey duvarına paralel uzanan ve avlu batı cephesinde devam ettirilen “L” planlı merdiven dizisiyle çıkılır. Cami avlusunun batı tarafı son yıllarda bölünerek küçük bir oda haline getirilmiştir.

Cami avlusuna giriş kuzey cephenin ortasına açılan sade bir kapıyla sağlanır. Giriş kapısı üstündeki bir taş yüzeyinde kabartma olarak “İbrik” formunda “Maşallah” yazısı işlenmiştir. Bu açıklığın ekseninde cami kuzey cephesinin ortasında harime giriş kapısı yer alır. Kapının üzerinde sülüs hat ile yazılmış üç satırlık mermer kitabe bulunur. Kitabeye yatay dikdörtgen bir pano içerisine alınmıştır. Panonun pahlanarak yumuşatılmış kısa kenarlarının uçlarına palmet motifleri yerleştirilmiştir.

Cami iç mekanı geçirdiği onarımlarla orijinal halinden oldukça uzaklaşmıştır. Güney cephenin ortasındaki beş köşeli mihrap nişi orijinal değildir. Mihrabın yanındaki ahşap minber ve vaaz kürsüsü de son dönem eklemeleridir. Harimin üstü betonarme örtüyle kapatılmıştır. İç mekan pencere alt seviyelerine kadar ahşapla kaplanmış bu kısmın üstü açık mavi boyayla boyanmıştır (Fotoğraf:2.430).

Harimin kuzeyinde ahşap bir mahfil yer alır. Mahfile çıkış giriş kapısının batı tarafına yerleştirilmiş olan merdivenlerle sağlanmıştır. Mahfil beden duvarından çıkıntı yapan konsollar üzerinde taşınmaktadır.

Harim, giriş cephesinde kapının doğusunda bir pencere; kible cephesinde mihrabın iki yanında birerden iki pencere ve batıda cephe aksından güneye kaydırılmış iki pencere ile aydınlatılmıştır. Ahşap çerçeveli pencerelerin her biri düşey dikdörtgen forma sahiptirler.

Süsleme Özellikleri

Yapıda süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Malzeme ve Teknik

Caminin inşaa malzemesi moloz taştır. Ön cephede yer yer kesme taş malzemede bulunur. Sonradan geçirdiği onarımlarla orijinal görüntüsünden tamamen uzaklaşmış olan yapının orijinal mihrabının 1990'lı yıllarda yerinden sökülmiş ve yerine günümüzdeki mermer mihrap monte edilmiştir. Cami iç mekanının orjinalde ahşap tavanla örtülmüş olduğunu bu tavanın çöktüğü gerekçesiyle yerinden sökülerek günümüzdeki betonarme tavanın yapıldığı İlhan Özkeçeci'nin verdiği bilgilerden⁴⁸⁹ anlaşılmaktadır.

⁴⁸⁹Özkeçeci kitabında şu bilgileri verir. "... Cüncürük Camii'nin 1950 yılından beri bakım ve onarımlarıyla en çok ilgilenen kişi Mustafa TİTİZBAŞ'tır. O yıllarda camiyi tamir ettirmiş, direkli olan üst örtüsü çökünce beton yaptırmış, sıvatmış, boyatmıştır. Daha sonraki zamanlarda küçük ve basit bir taş oygusu şeklindeki mihrap kaldırılıp, yerine mermerden yenisi yapılmıştır..." Bkz. İlhan Özkeçeci, *Tarihi Kayseri Cami...*, s.42.

2.2.8. Çandarlı Merkez Camii

Fotoğraf No:2.432-2.441

Çizim No:2.37

İnceleme Tarihi: 23.07.2012

Bulunduğu Yer: İzmir İli, Çandarlı Beldesi, İslam Mahallesi, Hürriyet Meydanı'nda yer almaktadır.

Tarihlendirme: Giriş kapısı üzerinde yer alan dört satırlık inşa kitabesinin (Fotoğraf:2.438) okunuşu⁴⁹⁰ şu şekildedir:

Selammün aleküm
Fedhuluha halidin
Sahibü'l-hayrat ve'l hasenat
El-Hacı Mustafa fi sene
H.1121/M.1710

İnşa kitabesine göre H.1121/M.1710 yılında Hacı Mustafa adında bir zat tarafından inşa ettirilen cami son yıllarda bir onarım geçirmiştir. Yapılan onarımda ahşap hatıllı ve destekli toprak damın kaldırılarak yerine kırma çatının yapıldığı ifade edilmektedir.⁴⁹¹

Yaptıran: Hacı Mustafa

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

Çandarlı Merkez Cami, kareye yakın dikdörtgen ölçülerde bir harim ve harimin kuzeyindeki son cemaat yeri revağından oluşmaktadır (Çizim:2.37). Yapının silindirik gövdeli, tek şerefeli minaresi harimin kuzeydoğu köşesine yerleştirilmiştir.

Yapının harimine kuzey cephenin ortasına açılmış olan düz atkı taşlı basit bir kapıdan girilmektedir (Fotoğraf:2.437). Kapının üzerinde yuvarlak kemerli bir alınlık bulunur. Bu alınlığın içerisine yapının inşa kitabesi yerleştirilmiştir (Fotoğraf:2.438).

⁴⁹⁰Kitabenin okunuşu için bkz. Çağlayan Hergül, Dikili ve Köylerindeki Türk Anıtları, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir, 2008, s.39.

⁴⁹¹Çağlayan Hergül tezinde Mehmet Tevfik Kıranta isimli birisini kaynak göstererek Çandarlı Merkez Camii'nin bir onarım geçirdiğini ifade etmektedir. Söz konusu onarım esnasında toprak damın kaldırılıp yerine dört meyilli kırma çatının yapıldığını söylemektedir. Bkz. Çağlayan Hergül, Dikili ve Köylerindeki..., s.34.

Düsey dikdörtgen formda olan kitabe ve alınlığın içerisi günümüzde yeşil renkte yağlı boyayla kaplanmıştır. Giriş kapısı orijinal olmayıp son yıllarda eklenmiştir.

Kareye yakın enine dikdörtgen planlı olan harimin üzeri duvarlara bindirilen ahşap bir tavanla örtülmüştür.

Harimin güney duvarının ortasına yerleştirilmiş olan mihrap orjinalliğini kısmen koruyarak günümüze gelebilmiştir (Fotoğraf:2.439). Beden duvarından hafif çıkıntı yapan yarım daire kesitli mihrap nişinin üzerinde yuvarlak kemerli düz bir kavsara kısmı yer almaktadır. Mihrap kemeri gövdeleri dikey silmelerle hareketlendirilmiş iki ayak üzerine bindirilmiştir. Bu iki ayağın üzerinde yüzeyleri burmalı olan iki sütunce yükselir. Mihrap kemerinin iki yanındaki sütunceler üstte bir kaval silmeyle birbirlerine bağlanırlar. Bu seviyenin üzerinde bulunan alınlığın ortasında yatay dikdörtgen bir pano yer almaktadır. Panonun iki yanında da altıgen yıldızlarla dolgulanmış silindirik madalyonlar bulunmaktadır. Dikdörtgen panonun içerisine “kullemâ dehaliye aleyhâ zekerriyye l-mihrap”⁴⁹² yazılı bir ayet yerleştirilmiştir. Mihrap kütesi üç yandan dört sıra silmeyle çevrelenmiştir. Bu silmelerden en içteki diğer üç silmeye nazaran daha kalındır ve yüzeyi yivlidir. Alçı malzemeyle yapılmış mihraptaki süslemeler beden duvarlarını çevreleyen mermer kaplanının üzerinden başlar. Mihrap son yıllarda pembe renkte boyayla boyanmıştır.

Harimin kuzeyinde ahşap kadınlar mahfili bulunur (Fotoğraf:2.440). Mahfil dördü bağımsız ikisi doğu ve batı cephelere bitişik altı ahşap ayak üzerine bindirilmiştir. Mahfilin girişi caminin kuzey cephesinin dışına açılmış olan bir kapıyla sağlanır. Harime geçişi sağlayan esas giriş açıklığının batısında yer alan kapı kadınlar mahfilinin ahşap merdivenine açılmaktadır. Mahfilin korkulukları dikey direkler vasıtasıyla oluşturulmuştur. Üst katta harime doğru çıkıntı yapan oval bir balkon bulunur. Mahfilin korkulukları mihrap ve ahşap tavandaki gibi pembe renkte boyayla kaplanmıştır.

İç mekan, kuzey cephede giriş kapısının doğusuna yerleştirilmiş bir pencere ve üstte cephe aksına simetrik dizilmiş üç pencere; güney cephede mihrap nişinin iki yanında bulunan iki pencere, doğu ve batı cephelerde karşılıklı simetrik olarak açılmış üçer pencere

⁴⁹²Yazının okunuşu için bkz. Çağlayan Hergül, *Dikili ve Köylerindeki...*, s.37.

ile aydınlatılmaktadır. Cephelerdeki pencerelerin tamamı düz atkılı ve düşey dikdörtgen bir özellik gösterirler.

Harimin kuzeyinde yer alan son cemaat yeri yapıya sonradan eklenmiştir (Fotoğraf:2.435). Revağın üzeri altı kare kesitli ayak üzerine atılan yuvarlak kemerlerin taşıdığı düz bir tavanla örtülüdür. Harim ve revak dış taraftan kiremit örgülü kırma çatıyla örtülmüştür.

Caminin dış cephelerinde beden duvarlarının çatıyla birleştikleri noktada üç sıra kademeli korniş doğu, batı ve güney cepheleri çevrelemektedir. (Fotoğraf:2.434, 2.436). Kuzey cephede harim giriş açıklığı ile kadınlar mahfiline geçişi sağlayan girişin arasında bir mihrabiye nişi yer almaktadır. Yuvarlak kemerli niş oldukça sade tutulmuştur.

Kesme taş malzemeden inşa edilmiş olan minare yapının kuzeydoğu köşesine yerleştirilmiştir (Fotoğraf:2.433). Minareye giriş harimin kuzeydoğusuna yerleştirilmiş olan düz atkılı bir kapıyla sağlanır. Kare kesitli minare kaidesinin seviyesi caminin beden duvarlarının üst seviyesine kadar yükseltilmiştir. Kaidenin doğu, kuzey ve güney cephelerinde dilimli kemerli nişler mevcuttur. Kaidenin üzerinde ters üçgenlerlen meydana gelen pabuç kısmı bulunur. Pabucun üstünde yükselen silindirik gövdenin şerefeye ve pabuçla birleştiği kısımlarla birer bilezik yer alır. Şerefe altlığı mukarnas dolgularla hareketlendirilmiştir. Şerefenin üstünde yükselen petek kısmı gövdedeki silindirik formu devam ettirir. Peteğin üstünde kurşun kaplı bir külah yer alır. Minare metal bir âlemlerle sonlandırılmıştır.

Süsleme Özellikleri

Çandarlı Merkez Cami süsleme unsurları açısından oldukça sade bir görünüm arz eder. Camide mihrabın kavsara kemerinin yüzeyindeki halka motifleri, mihrap kemerinin köşelerinde ve üstündeki stilize çiçek motifleri ve mihrabı iki taraftan sınırlayan sütuncelerin üzerlerindeki kabartma çiçekler süsleme unsurları olarak ele alınabilir (Fotoğraf:2.439).

Malzeme ve Teknik

Yapının tüm cepheleri sıvalı olduğu için inş malzemesi hakkında bir fikir yürütülememektedir. Dış cepheler kuzey cephe hariç pencere alt seviyelerine kadar kahverengi bu kısmın üzerindeki seviyede yeşil renkte boyayla sıvanmıştır. Kuzey cephede alt sıradaki pencere ve giriş kapısının etrafı kahverengi karolarla kaplanmıştır. Diğer kısımlar beyaz badanalıdır.

Harimin kuzeyindeki son cemaat yeri revağı son yıllarda eklenmiştir. Revağın inş malzemesi tuğladır. Revak gözleri demir çerçevesi camerkanlarla kapatılarak kapalı bir mekan haline getirilmiştir. Mihrapta alçı, kadınlar mahfili, tavan ve giriş kapısı kanatlarında ahşap malzeme kullanılmıştır. İç mekan son yıllarda yapılan eklemelerde orijinalliğini kaybetmiştir. Dış cephelerde de benzer bir durum söz konusudur.

İç mekanda pencerelerin alt seviyelerine kadar olan kısımlar günümüz karo malzemesiyle kaplanmıştır. Bu seviyenin yukarısında beden duvarları yeşil renkte boyayla kaplanmıştır. Yapının ahşap tavanı oldukça sadedir. Dikey çıtalarla hareketlendirilen tavan son yıllarda pembe renkte boyayla boyanmıştır.

2.2.9. Kayseri Molu Köyü Cami

Fotoğraf No:2.442-2.468

Çizim No:2.105-2.108

İnceleme Tarihi: 19.08.2010, 27.01.2012-29.01.2012

Bulunduğu Yer: Kayseri İli, Kocasinan İlçesi, Molu Köyü'nde yer almaktadır.

Tarihlendirme: Harim giriş kapısı üzerindeki iki satırlık inşa kitabesi yer alır (Fotoğraf:2.448). Kitabenin tercümesi şu şekildedir.

Maşallah Sahübül Hayrat vel Hasenat

H.1125/M. 1713

Kitabeye göre H.1125/M.1713 yılında inşa ettirilen cami 1998 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir.⁴⁹³

Yaptıran: Bilinmiyor.

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

Kuzey-güney doğrultuda inşa edilmiş olan cami kuzeyinden geçen yol seviyesinden daha alçak bir kotta kalır. Arazinin meğilinden ötürü kuzeyi ile güneyi arasında kot farkı bulunan yapı kareye yakın ölçülerde bir harim ve harimin kuzeyindeki ahşap sundurmali son cemaat yeri revağından müteşekkildir. Caminin tek şerefeli minaresi harimin kuzeybatısına bitişik vaziyette inşa edilmiştir.

Harime giriş yapının kuzey cephesinin ortasına açılmış olan basık kemerli bir kapıyla sağlanır (Fotoğraf:2.447). Kapı kütlesi cepheden hafif çıkıntı yapar. Esas kapı açıklığının basık kemeri kahverengi ve beyaz taşların nöbetleşe dizilimleriyle oluşturulmuştur. Basık kemerin üzerinde yatay dikdörtgen kitabelik yer alır. Kapı kütlesi üç taraftan kaval silmelerle çevrelenmiştir.

Kare ölçülerdeki harim dört köşede tromplarla geçilen bir kubbeye örtülmüştür (Fotoğraf:454). Kubbeye dış taraftan sekizgen kasnakla geçilir. Trompların aralarında kalan kısımlar sivri kemerli nişler şeklinde düzenlenmiştir (Fotoğraf:2.452). Tromp

⁴⁹³ Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 2014-OF001'nolu dosya.

kemerli ve aralardaki niş kemerlerinin yüzeylerinde kırmızı, mavi, yeşil gibi canlı renklerle yapılmış kalemişi süslemeler yer alır.

Kible duvarının ortasında, giriş aksında beş köşeli mihrap nişi yer alır (Fotoğraf:2.455). Sivri kemerli, düz kavsaralı mihrap orjinalliğini büyük ölçüde korumaktadır. Mihrap kütlesi cepheden iç mekana doğru yaklaşık 15 cm'lik⁴⁹⁴ bir çıkıntı yapar. Düzgün kesme taş malzemeden yapılmış olan mihrabın yüzeyi kırmızı, mavi, yeşil, kahverengi ve siyah renkli boyalarla yapılmış kalemişi süslemelerle kaplanmıştır. Mihrap nişi üç yönden dört sıra bordürle çevrelenmiştir. Sivri kemerli mihrap kavsarasında beş köşeli altlığın formu devam ettirilmiş böylece kavsara yukarıya doğru daralan beş bölüme ayrılmıştır. Mihrap alınlığı yatay bir silmeyle iki bölüme ayrılmıştır. Her bölümde yan yana iki kartuş yer alır. Kartuşlar birbirlerine dikdörtgenin kısa kenarlarının sivriltilmesiyle bağlanmıştır. Mihrabın üzerinde üçgen bir tepelik yer alır.

Mihrabın hemen batısında taş minber bulunur (Fotoğraf:2.461). Minberin girişi dikdörtgen bir profille çevrelenmiştir. Giriş kapısı yuvarlak kemerlidir. Yuvarlak kemerli açıklığın üstünde kademeli silmelerle geçilen taç kısmı yer alır. Taç kısmı yan yana sıralanan palmetlerle süslenmiştir. Yuvarlak kemerli girişten sonra merdivenlerle ulaşılan köşk dört ayak üzerine atılmış kaş kemerlerin taşıdığı içten kubbe dıştan sivri külah şeklinde örtüden meydana gelmiştir. Bu kısım duvara bitişik cephe hariç kaş kemerlerle üç yöne açılmaktadır. Köşk en üstte kademeli profillerle sonlandırılmıştır. Minberin yan cepheleri düz üçgen silmelerle çevrelenmiştir. Üçgen aynalıkların ortasına birer tane gülbezek motifi yerleştirilmiştir. En altta düşey dikdörtgen çerçeveler içerisine alınmış dört kemer gözü bulunur. İki sıra düz profille çevrelenen minber korkulukları baklava dilimi örgülerden meydana getirilmiştir.

Harimim kuzey cephesinde ahşap kadınlar mahfili yer alır (Fotoğraf:2.452). Mahfil ahşap kare kesitli ayaklar üzerine bindirilmiştir. Mahfile giriş açıklığının batısına yerleştirilmiş merdivenlerle çıkılır. Üst katta giriş aksında harime doğru çıkıntı yapan ufak bir balkon yer alır. Mahfil üstte ve altta dikey çubukların oluşturduğu korkuluklarla sınırlandırılmıştır. Kadınlar mahfili yapıya sonradan eklenmiş olmalıdır.

⁴⁹⁴ Eylem Yurdakul, *Kayseri Mihrapları...*, s.77-79.

Harim, giriş cephesinde kapının iki yanında iki pencere; güney cephede mihrabın doğusundaki bir pencere; batı ve doğuda cephe akslarına simetrik yerleştirilmiş ikişer pencere ile aydınlatılmıştır. Ayrıca mihraba dışarıdan geçişi sağlayan sekizgen kasnağın kuzey, güney, doğu ve batı cephelerine açılan birer pencere de iç mekanın aydınlatılmasına yardımcı olur. Pencerelerin her biri düşey dikdörtgen formdadır. İçten ve dıştan sivri kemerli alınlığa sahip olan açıklıklar üç sıra kademeli profillerle dört yönden çevrelenmiştir. Dış taraftan demir söveli olan açıklıklarda ahşap çerçeveler bulunur. Kasnaktaki pencereler içten ve dıştan sivri kemerlidir. Dış tarafta kasnak seviyesinden daha yukarıda tutulmuş olan düşey dikdörtgen açıklıklar kubbe seviyesinin yarısına kadar yükselen dikdörtgen çerçeveler içerisine alınmışlardır.

Yapının son cemaat yeri revağı harimin kuzeyinde yer alır (Fotoğraf:2.446). Revak, altı ahşap ayakla taşınan düz ahşap kirişlemeli bir örtüye sahiptir. Ahşap ayaklar kare kesitli taş kaideler üzerine bindirilmiştir. Son cemaat yeri revağı çatısı kuzeye doğru meyil veren bir sundurma şeklindedir. Revak örtüsünün üzeri kurşunla kaplanmıştır.

Kuzey cephede giriş açıklığının iki yanına simetrik olarak yerleştirilmiş pencerelerin yanında birer mihrabiye nişi bulunur. Sivri kemerli düz kavsaralı nişler cepheden dışarıya hafif çıkıntı yaparlar. Mihrabiyelerin alınlık kısımlarında yan yana iki kartuş bulunur. Kartuşların kısa kenarları mihrapta olduğu gibi lale motifleriyle sonlandırılmıştır. Son cemaat yeri revağı zemini giriş aksında yan taraflara göre daha alçak tutulmuştur. Bu da kapı aksının iki tarafında kalan bölümlerin birer seki görünümü almalarına vesile olmuştur.

Güney cephede mihrap nişinin olduğu kısım dış tarafta beden duvarlarının yarısı yüksekliğinde bir çıkıntıyla vurgulanmıştır (Fotoğraf:2.444). Cephenin doğu ve batı köşelerine aynı formda ve yükseklikte iki çıkıntı daha yerleştirilmiştir. Doğru ve batı cephelerde beden duvarları boyunca ince uzun ikişer payanda yer alır.

Kubbenin bindirildiği sekizgen kasnağın alçak tutulması ve kasnağının dört ana yönündeki pencere açıklıkların yüksek çerçeveler içerisine alınmaları, dış cephelerde düşey etkiye neden olmuştur. Bunun yanı sıra doğu ve batı cephelerde beden duvarları boyunca uzanan ikişer payanda da dış cephelerde düşey etkinin artırılmasına yardımcı olmuştur.

Harimin kuzeybatı köşesinde, yapı ile bitişik vaziyette inşa edilmiş olan tek şerefeli minaresi yer alır (Fotoğraf:2.468). Minare kaidesi cami beden duvarına hafif bir girinti yapar. Minareye giriş kaidenin kuzey cephesine açılan yuvarlak kemerli bir kapıyla sağlanır. Minarenin kare kaidesi yaklaşık 5.40 metre yüksekliğindedir.⁴⁹⁵ Kare kaidenin üzerinde üç ters, üç düz prizmatik Türk üçgenlerinden oluşan bir pabuç kısmı yer alır. Pabuğun üstünde çokgen gövde yükselir. Gövdenin pabuçla birleştiği noktada ve şerefe altlığına yakın bir seviyede iki tane kalın silme bulunmaktadır. Minare gövdesinde düşey dikdörtgen üç mazgal pencere yer alır. Gövdeden şerefeye geçişi sağlayan altlık oldukça sade bir görünüm arz eder. Gövdenin onaltıgen formunun devam ettirildiği altlıktan geçilen şerefe kısmında benzer forma sahiptir. Şerefe korkulukları taş bloklar halindedir. Şerefenin üstündeki petekte de onaltıgen form korunmuştur. Petek bölümünün üst kısmında sivri kemerli, altı köşeli niş dizileri bulunur. Peteğin üstünde sonradan eklenmiş olduğu anlaşılan sivri külah yer alır. Minare külahın üstündeki metal alemle sonlandırılmıştır. Minarenin külah kısmı bilinmeyen bir tarihte yıkılmış günümüzde yeniden inşa edilmiştir.

Yapıda görülen mihrap nişinin dıştan bir çıkıntıyla vurgulanması yine 18. yüzyıldan itibaren yaygınlık kazanan bir özelliktir.⁴⁹⁶ Yapının dış cepheleri beden duvarlarının en üst kısmında ikişer sıra profille sınırlandırılmıştır. Cephelerde belirli aralıklarla yerleştirilmiş olan çörtlenler yer alır.

Molu Köyü Cami dış cephelerinde gördüğümüz düşey etki çabaları ve iç mekandaki kalemişi süslemeleriyle yapıldığı dönemin izlerini taşımaktadır. Meğilli bir arazide inşa edildiğinden dolayı yol seviyesinin altında kalan yapı günümüzde sağlam durumdadır.

Süsleme Özellikleri

Yapı süsleme unsurları açısından oldukça zengindir. İç mekanda mihrapta, minberde, tromp kemerlerinde, tromplar arasındaki pandantiflerde yoğun kalem işi bezemeler görülmektedir.

Mihrap nişi üç yönden dört sıra bordürle kuşatılmıştır. En içteki bordürde kırmızı zemin üzerine mavi ve yeşil renkte boyalarla yapılmış natüralist çiçek, lale ve yaprak motifleri yer alır. Bu bordürün iki tarafı zik zak motifleriyle doldurulmuş iki ince silmeyle

⁴⁹⁵ Esmâ Güleç, *Kayseri Minareleri...*, s.61-62.

⁴⁹⁶ Nurcan İnci, *18. Yüzyılda İstanbul...*, s.227.

kuşatılmıştır. Diğer üç bordür kırmızı ve siyah renklerle boyanmış kaval silmeler şeklinde düzenlenmiştir (Fotoğraf:2.458, Çizim:2.105, 2.108).

Mihrap kavsaranın iç yüzeyi kırmızı ve siyah renklerin nöbetleşe kullanımlarıyla boyanmıştır. Birinci, üçüncü ve beşinci köşe siyah renkle, ikinci ve dördüncü köşeler kırmızı renkle boyanmıştır. Altılıktada benzer bir durum söz konusudur. Ancak bu kısımda kavsaradaki düzenin tam tersi olarak birinci, üçüncü ve beşinci köşe kırmızı, ikinci ve dördüncü köşeler siyah renkle boyanmıştır. Kavsarayla altılığın birleştiği noktada her bir köşede sivri kemerli nişler içerisine alınmış selvi ağacı motifleri yer almaktadır. Altılıkta siyah ve kırmızı zeminlerin üzerlerinde beş kollu yıldız, üçgen ve altıgenlerden oluşan süsleme kompozisyonları bulunur (Fotoğraf:2.457). Sivri kemerli kavsaranın köşelerindeki üçgen alanlarda kırmızı zemin üzerine mavi ve yeşil renklerle yapılmış olan lale, hatayi, çiçek ve yaprak motifleri yer almaktadır (Fotoğraf:2.458, Çizim:2.106). Bu bölümlerin etrafı iç içe geçirilmiş “S” kıvrımlarıyla doldurulmuş ince bordürlerle çevrilmiştir.

Mihrap alınlığında iki sıra halinde dört kartuş yer almaktadır. Kartuşların içleri mavi zemin üzerine kırmızı renkte hatayilerle bezenmiştir. Hatayilerin iki yanı tırtıklı yapraklarla kuşatılmıştır. Kartuşların her birinin ucunda lale motifleri yer alır. Kartuşların aralarındaki boşluklarda da çiçek motifleri bulunmaktadır (Fotoğraf:2.459, Çizim:2.107).

Mihrap üzerindeki tepelik iç içe geçirilmiş yaprakların ve sapsapların oluşturduğu bir kompozisyonla süslenmiştir. Oldukça grift bir kompozisyona sahip olan tepeliğin süslemelerinde mavi, kırmızı, kahverengi, yeşil ve sarı gibi canlı renkler kullanılmıştır (Fotoğraf:2.460).

Mihrabın batısında yer alan minberde de mihraptakine benzer süslemeler görülür. Minberin giriş açıklığı iki taraftan iki sıra bordürle çevrelenmiştir. İçteki bordürde kırmızı zemin üzerine mavi ve yeşil renklerle tırtıklı yaprak, hatayi ve çiçek motifleri işlenmiştir. Daha ince tutulan dışdaki bordür beyaz zemin üzerine siyah renkte iç içe geçirilmiş “S” kıvrımlarının tekrarlanmasıyla doldurulmuştur. Basık kemerli kapı açıklığının köşelerindeki üçgen yüzeylerde de benzer süsleme kompozisyonları görülür. Minberin giriş cephesi üst bölümde palmet dizilerinden oluşmuş bir taçla sonlanır (Fotoğraf:2.463).

Minberin yan aynalıkları üç yönden üç sıra bordürle çevrelenmiştir. En dıştaki bordür dışbükey kaval silme şeklindedir. Ortadaki bordür kırmızı zemin üzerine işlenmiş hatayi, tırtıklı yaprak ve çiçek motifleriyle doldurulmuştur. İçteki bordür gri zemin üzerine yeşil ve kırmızı renklerle oluşturulan çiçek ve yaprak motifleriyle dolgulanmıştır. Aynalıkların merkezinde silindirik göbekler yer alır. Göbekleri dış taraftan bir sıra silindirik bordür çevreler. Bu bölümdeki bordürde ve göbeklerin içlerinde diğer bordürlerde olduğu gibi hatayi, tırtıklı yaprak ve pençlerden müteşekkil bitkisel kompozisyonlar bulunur (Fotoğraf:2.462).

Minberin köşk bölümünün doğu ve batı korkuluklarına dilimli kemer içlerine alınmış askılı kandil motifleri işlenmiştir. Dilimli kemerle korkuluğun yüzeyi arasında kalan üçgen yüzeylerde dal, yaprak ve lale motiflerinden oluşan bitkisel kompozisyonlar bulunmaktadır (Fotoğraf:2.466). Korkuluk yüzeyindeki süslemelerde siyah renk kullanılmıştır. Köşkün altındaki geçit bölümü iki taraftan dört sırada bordürle kuşatılmıştır. En dış bordürde kırmızı zemin üzerinde tırtıklı yaprak, hatayi ve penç motifleri yer alır. İkinci sıradaki bordür yan yana yerleştirilmiş iki karenin tekrarından oluşur. Karelerin içleri eğri çizgilerle ikiye bölünmüş ve üçgen yüzeyler elde edilmiştir. Üçgenler kırmızı ve beyaz renklerle nöbetleşe olarak boyanmıştır. Üçüncü sıradaki bordüre kırmızı zemin üzerine beyaz ve yeşil renklerle tırtıklı yaprak, hatayi ve penç motifleri işlenmiştir. En içteki bordürde de benzer bir uygulama görülür. Ancak burada zemin gri renktedir.

Minber süpürgeliklerinde dilimli kemerli dörder kedi gözü bulunur. Eşit boylarda olan bu nişler üç taraftan iki sıra kaval silmeyle kuşatılmıştır. Nişlerin etraflarında kalem işi bezemeler olduğu kalan boya izlerinden anlaşılmaktadır. Ancak süslemeler çok bozuk olduğu için içerikleri seçilememektedir.

Minberin korkulukları üç yönden üçer sıra bordürle kuşatılmıştır. Bordürlerde minberin diğer bölümlerindeki kompozisyonların benzerleri uygulanmıştır. Korkuluğun yüzeyinde sekizgenler ve aralarındaki baklava dilimlerinden oluşan geometrik kompozisyon bulunur. Bu bölümde kırmızı ve beyaz renkleri kullanılmıştır (Fotoğraf:2.467).

Minber girişinin yan ve iç yüzeylerinde iç içe geçmiş altıgen sıralarından oluşan geometrik kompozisyonlar bulunmaktadır (Fotoğraf:2.464). Ayrıca köşk ayakları ve kemer

çevreleri ortalarından çizgi geçirilen zincir motiflerinden oluşan kompozisyonlarla tezyin edilmiştir.

İç mekanda trompların aralarındaki pandantiflerin her birinde eğrisel çizgilerle oluşturulmuş kartuşlar içerisinde çelenkler bulunur. Çelenklerin içleri Allah, Muhammed ve dört halife isimleriyle doldurulmuştur. Turuncu konturlara sahip olan kartuşların etrafı yaprak motifleriyle zenginleştirilmiştir. Çelenklerin etraflarında da benzer uygulamalar görülür. Kartuşların çelenklerden arata kalan yüzeyleri kahverengi boyayla kaplanmıştır (Fotoğraf:2.453).

Tromplar ve aralarındaki sivri kemerlerin taşları nöbetleşe şekilde turuncu ve mavi renkte boyalarla boyanmıştır. Ayrıca kubbe eteğinde turuncu renkte ince bir şerit tüm iç mekanı dolaşır.

Malzeme ve Teknik

Molu Köyü Camii'nin inşa malzemesi düzgün kesme taştır. Kubbede dıştaki kasnak seviyesine kadar kesme taş kullanılmış bu seviyenin üzeri tuğla malzemeyle örülmüştür. Son cemaat yeri revağının ahşap çatısı ve kubbenin üzeri kurşun kaplıdır. Pencere kemerlerinde, kuzey cephedeki mihrabiye nişlerinde ve kapıda beyaz renkte taş, diğer kısımlarda gri renkte kesme taş kullanılmıştır. Yapının son cemaat yeri revağı son yıllarda eklenmiş olmalıdır. Harimdeki ahşap kadınlar mahfilinde de aynı durum söz konusudur. Sıvasız olan iç mekandaki kalemişi süslemeler büyük bir oranda orijinalliğini koruyarak günümüze kadar ulaşmıştır.

2.2.10.Kayseri Hasinli Cami

Fotoğraf No:2.469-2.490

Çizim No:2.38, 2.109-2.114

İnceleme Tarihi: 19.08.2010, 27.01.2012-29.01.2012, 02.08.2013

Bulunduğu Yer: Kayseri il merkezinde, Hasinli Mahallesinde, Demir Sokak'ta yer almaktadır.

Tarihlendirme: Harim giriş kapısı üzerinde tek satırlık iki mısralı celi sülüs inşa kitabesi (Fotoğraf:2.483) yer alır. Kitabenin okunuşu⁴⁹⁷ şu şekildedir:

Sâhib'ül-Hayrât ve'l-Hasenât Es-seyyid

El Hâc Derviş Mehmed Ürgûbî

Sene: H.1126/M.1714

İnşa kitabesine göre H.1126/M.1714 yılında Ürgüplü Derviş Mehmet Ağa tarafından yaptırılan caminin zamanla tamire muhtaç duyması nedeniyle H.1201/M.1786 yılında tamir edildiği belirtilmektedir. Caminin girişinde olduğu söylendiği ancak günümüzde mevcut olmayan tamir kitabesinin⁴⁹⁸ okunuşu şu şekildedir:

Bu rânâ mabedi zinetle eyledi ihyâ

İde Cennet sarâyın bahş

Bu Ak Hâtun'a ol Mevlâ

Camiyle aynı tarihte Sıbyan Mektebi, medrese ve bir çeşme yaptırıldığı aynı tarihte düzenlenen vakfiyeden anlaşılmaktadır.⁴⁹⁹ Vakfiyede belirtilen Sıbyan Mektebi ve medrese günümüze ulaşamamıştır. Caminin karşısında bulunan çeşme ayaktaadır. Cami, H.1201/M.1786 yılında vakıf sahibinin neslinden Ak Hatun adında bir hanım tarafından tamir ettirilmiştir.⁵⁰⁰

⁴⁹⁷ Kitabenin okunuşu için bkz. İlhan Özkeçeci, *Tarihi Kayseri Cami...*, s.96.

⁴⁹⁸ Günümüzde mevcut olmayan tamir kitabesinin okunuşu için bkz. İlhan Özkeçeci, *Tarihi Kayseri Cami...*, s.96.

⁴⁹⁹ Ahmet Nazım Efendi Mir'ât-ı Kayseriyye adlı kitabında Hasinli Camii'nin H.1126/M.1714 tarihli vakfiyesini yayınlamıştır. İlhan Özkeçeci'nin naklettiği vakfiyede caminin bir hayli emlak ve Akarat-ı Mevkufe gelirinin olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Evkaf İdaresi'nde bağlanan geliri ve bir tarlası vardır. Camiyle aynı yıl inşa edilen ancak günümüze ulaşamayan medresenin öğretim görevi dönemin Kayseri müftüsüne verilmiştir. Bkz. İlhan Özkeçeci, *Tarihi Kayseri Cami...*, s.96.

⁵⁰⁰ Cami inşasından sonra vakfiyeyi düzenleyen zatın neslinden Ak Hatun adında bir hanım tarafından tamir ettirildiği söylenmektedir. Bkz. İlhan Özkeçeci, *Tarihi Kayseri Cami...*, s.96. Ahmet Nazım Efendi'nin yayınladığı tamir kitabesi günümüzde mevcut değildir.

Yaptıran: Ürgüplü Derviş Mehmet Ağa

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

Hasinli Cami, kare harimli, düz tavanlı bir plan özelliği gösterir (Çizim:2.38). Harimin kuzeyinde ahşap sütunlarla taşınan son cemaat yeri revağı yer alır. Revak kısmı doğu cephede harimden daha geniş tutulmuştur. Caminin tek şerefeli minaresi, son cemaat yeri revağının kuzeybatı köşesine bitişik vaziyette inşa edilmiştir.

Caminin iç mekanına giriş kuzey cephede açılan natüralist lale ve çiçek motifleriyle tezyin edilmiş bir kapıyla sağlanır (Fotoğraf:2.479). Kapı kütlesi üç yönden üç sıra kaval silmeyle çevrelenmiştir. Basık kemerli esas kapı açıklığının üstünde sivri kemerli bir alınlık yer alır.

Kare ölçülerdeki harimin üzeri iç taraftan dört ahşap sütunun taşıdığı ahşap bir tavanla, dıştan kiremit çatıyla örtülmüştür. Sütunların kaideleri ve başlıkları kare formdadır. Tavan iki kademeli yapılmıştır. Birinci kademedeki mihraba paralel dizilmiş ahşap direkler bulunur. Direkler son yıllarda kırmızı, mavi ve yeşil renklerle boyanmıştır. Direklerin üstündeki tavanda çıtalarla oluşturulmuş baklava dilimlerinin kapladığı bir düzenleme görülür (Fotoğraf:2.485).

Kıble duvarının ortasında, giriş aksı üzerinde yer alan yedi köşeli mihrap orijinalliğini büyük ölçüde koruyarak günümüze gelebilmiştir (Fotoğraf:2.486). Mihrap kütlesi cepheden iç mekana doğru 4 cm.'lik bir çıkıntı yapar. Kesme taştan yapılmış olan mihrap iki yanda iki sütunla nihayetlendirilir.

Yapının minberi harimin kuzeybatı köşesine bitişik vaziyette konumlandırılmıştır (Fotoğraf:2.489). Minberin basık kemerli girişinde kemerin üstünde bitkisel bezemeler görülür. Girişten sonra merdivenlerle ulaşılan köşk kısmı kare başlıklı dört sütunla üzerine atılmış taş kemerlerin taşıdığı içten kubbe dıştan sivri külah şeklinde örtüden meydana gelmektedir. Bu kısım doğu ve kuzey yönlerde taş kemerlerle harime açılmaktadır. Minberin girişine son yıllarda sunta malzemenin yarım bir kapı yapılmıştır. Ayrıca köşkün

altındaki basık kemerli açıklıkta sunta malzemeyle kapatılmıştır. Bu eklemeler dışında taş minber yapıldığı dönemdeki halini büyük ölçüde koruyarak günümüze ulaşabilmiştir.

Hasinli Camii'nin iç mekanında tavan oldukça yüksek tutulmuştur. Harimin kuzeyinde son dönemlerde eklendiği anlaşılan kadınlar mahfili yer alır (Fotoğraf:2.469). Mahfil harim tavanını taşıyan sütunlardan kuzeydeki ikisi üzerine bindirilmiştir. Ahşap sütunların taşıdığı mahfil betonarme malzemedен inşa edilmiştir. Mahfile giriş caminin kuzey cephesinin üst sırasına sonradan açılmış olan bir kapıyla sağlanır. Kapıya son cemaat yeri revağının batı kenarına yerleştirilmiş merdivenlerle çıkılır.

Cami iç mekanı, kuzey cephede alt sırada giriş açıklığının iki yanında simetrik yerleştirilmiş birer pencere ve üst sırada üç pencere; güney cephede mihrabın üstünde cepheye simetrik yerleştirilmiş üç pencere; doğu ve batı cephelerde üst sırada cephe aksından kuzeye kaydırılmış ikişer pencere ile aydınlatılmıştır. Giriş cephesinde doğu uçta sonradan kapatılmış olduğu anlaşılan bir pencere açıklığı daha mevcuttur. Pencereler içten ve dıştan yuvarlak kemerli bir forma sahiptirler. İç mekan tamamen beyaz badanayla kaplandığı için açıklıkların iç kısmında bir tezyinata sahip olup olmadıkları tespit edilememiştir. Dış tarafta pencerelerin üzer sıra kaval silmeyle çevrelendikleri görülür. Kuzey cephe hariç diğer cephelerde dış tarafta pencerelerin çerçeve, kemer ve sövelerinde krem renkli taş malzeme kullanılmıştır. Bu cephelerdeki pencerelerin süsleme açısından sade bırakıldıkları görülür. Sadece kemer köşelerinde içleri boş üçgen panolar bulunur. Kuzey cephe hariç diğer cephelerde alt sırada pencere açıklığı yer almamaktadır. Pencerelerin tamamı demir şebekeli ve ahşap çerçevelidir.

Kuzey cephede alt sıradaki pencerelerin iki yanında iki mihrabiye nişi yer almaktadır. Bu nişlerden batıdaki doğudakine göre pencereye daha yakın vaziyette konumlandırılmıştır. Doğudaki niş cepheden dışarıya çıkıntı yapmaz. Mihrabiye nişinin iki yanında burmalı yüzeyleri olan iki gömme sütunce yer almaktadır. Sütunce başlıkları ve kaideleri kum saati biçimindedir.

Kuzey cephedeki ikinci mihrabiye nişi kapının batısında yer alır. Bu nişte cephe özellikleri ve süsleme kompozisyonları bakımından doğudaki nişle benzer özellikler göstermektedir.

Caminin son cemaat yeri mekanı harime göre daha geniş tutulmuştur. Batı cephede harimin beden duvarının bir devamı olarak uzanan revak, doğu cephede iki kemer gözü kadar harimden daha geniştir. Doğu ve batı cepheleri kesme taş örgülü duvarlarla kapatılan revağın üzeri altı ahşap sütunun taşıdığı kiremit kaplı bir çatıyla örtülmüştür.

Son cemaat yerinin batı duvarına bitişik vaziyette olan tek şerefeli minare kesme taş malzemedен inşa edilmiştir (Fotoğraf:2.490). Minareye giriş kaidenin doğu cephesine açılan basık kemerli bir kapıyla sağlanır. Minarenin kare kaidesi alt sıra pencerelerin üst hizası seviyesinde bir yüksekliğe sahiptir. Kare kaidenin üzerinde ters ve düz prizmatik Türk üçgenlerinden oluşan bir pabuç kısmı yer alır. Pabucun üstünde silindirik gövde yükselir. Gövdenin pabuçla ve şerefe altlığıyla birleştiği noktalarda iki kalın bilezik bulunur. Gövdeden şerefeye kademeli bir altlıkla geçilir. Altlık iki sıra kaval silmeyle bir sıra mukarnaslı bordürle çevrelenmiştir. Şerefe altlığının hemen altında kurt dişi dizilerden oluşan bir kuşak gövdeye dolaşmaktadır. Şerefe korkulukları taş bloklar halindedir. Korkuluk yüzeyi yan yana altıgenlerden oluşan bir kompozisyonla süslenmiştir. Şerefenin üstünde gövdeden daha dar petek kısmı yükselir. Minare sivri bir külahla sonlandırılmıştır.

Süsleme Özellikleri

Hasinli Cami bünyesinde barındırdığı süsleme unsurları açısından oldukça dikkat çekici bir yapıdır. Caminin giriş kapısında, kuzey cephedeki pencere ve mihrabiye nişlerinde, mihrabında ve minberinde zengin taş bezeme unsurlarıyla karşılaşırız.

Harime girişi sağlayan kapı üç taraftan iki sıra kaval silmeyle kuşatılmıştır (Fotoğraf:2.479). Esas kapı açıklığının kemer köşeleri üçgen panolar içerisine alınmış vazodan çıkan lale ve çiçek motifleriyle süslenmiştir (Fotoğraf:2.481, Çizim:2.110). Kemerin üstünde iki sıra halinde düzenlenmiş altlı üstlü üçerden altı dikdörtgen pano bulunur. Panoların içleri baklava dilimli desenlerle doldurulmuştur (Fotoğraf:2.480). İki kenardaki panoların uçlarında lale motifleri yer alır. Sivri kemerli alınlığın tabanına yan yana iki dikdörtgen pano içerisine alınmış olan inşa kitabesi yerleştirilmiştir. Kitabenin üstünde, merkezinde onikigen çiçek bulunan bir gülbezek kabartması yer alır. Sivri kemerin köşeleri, içlerinde altıgen yıldızlar bulunan yuvarlak madalyonlarla doldurulmuştur. Madalyonlar vazodan çıkan lale ve çiçek motiflerinin oluşturduğu üçgen çerçeveler içerisine alınmıştır (Fotoğraf:2.482, Çizim:2.109). Sivri kemerin hemen üstünde

içleri boş yan yana iki dikdörtgen pano bulunur. Her iki panonun dış uçlarına birer lale motifi eklenmiştir. Sivri kemerli alınlığın iki tarafında kapı zeminine kadar uzanan bir sıra bordür bulunur. İçi baklava dilimi şeklinde kompozisyonlarla doldurulmuş olan bordür üst kısımda selvi ağacı motifleriyle nihayetlenir. Kapı açıklığının iki tarafında sivri kemerin üzengi seviyesine kadar çıkan iki burmalı sütunce yer almaktadır. Sütunceler kum saati kaidelere ve başlıklara sahiptirler.

Yapının kuzey cephesindeki pencerelerde ve mihrabiye nişlerinde, giriş kapısı, mihrap ve minberde uygulanan taş süslemeye paralel bir kompozisyon anlayışı hakimdir. Kapının iki yanına açılan pencerelerden batı taraftaki kapıya daha yakın konumdadır. Pencereler diğer cephelerde olduğu gibi üçer sıra kaval silmeyle çevrelenmiştir. Alt sıradaki iki pencere ve sonradan kapatılmış olan bir pencerede benzer kompozisyonlar bulunur. Pencerelerin kemer köşelikleri kemer formunu bozmadan iki taraftan üçgen panolar içerisine alınmıştır. Panoların içinde bir daldan çıkan lale, karanfil ve yaprak motifleri yer alır. Kemerin üstündeki alınlık kısmında yatay dikdörtgen bir pano içerisine alınmış yan yana iki kartuş yer almaktadır. Kartuşların kısa kenarları kademeli bir şekilde sivrilerek birbirine bağlanır. Açık iki pencerede kartuşların içlerinde altı kollu yıldız çiçeklerinin yer aldığı madalyonlar bulunur. Kapalı penceredeki kartuşlarda ise çarkıfelek motiflerinin yer aldığı madalyonlar yer alır. Üst sıradaki pencerelerde süsleme yoktur. Bu sıradaki pencereler diğer cephelerde olduğu gibi üç sıra kaval silmeyle çevrelenmişlerdir ve kemer köşelerinde içleri boş üçgen panolar yer alır (Fotoğraf:2.475,2.477,2.478, Çizim:2.112, 2.114).

Kuzey cephede giriş açıklığının doğusundaki mihrabiye nişi üzerinde alçak kabartma tekniğinde yapılmış döneminin üslup özelliklerini aksettiren süsleme unsurlarıyla dikkat çeker. Orijinal şeklini büyük bir ölçüde koruyarak günümüze gelebilmiş olan mihrabiye üç taraftan yedi sıra bordürle çevrelenmiştir. En dışta düz bir silme yer alır. Daha sonra üç sıra kaval silme bulunur. Kaval silmelerden sonraki ilk bordürde yüzeyleri yivli olan üçgenlerin ters ve düz olarak tek sıra halinde sıralanmalarıyla oluşturulmuş geometrik bir kompozisyon görülür. Daha sonraki bordür yan yana sıralanmış mukarnas dizilerinden oluşturulmuştur. Mukarnasların uçlarında yivli sarkıtlar bulunur. En içteki bordürün içi zikzak dizileriyle doldurulmuştur. Mihrabiye nişi beş köşelidir. Sivri kemerli mihrap kavsarasında altlıktaki gibi yedi köşeli bir form uygulanmıştır. Bu formu oluşturmak için kemerin sivri noktalarından aşağıya doğru yayılan silmelerden yararlanılmıştır. Kemer

köşelerindeki üçgen yüzeylere simetrik olarak vazodan çıkan lale, karanfil ve yaprak motifleri yerleştirilmiştir. Vazolar mihraptaki vazolarla paralellik gösterir (Fotoğraf:2.474, Çizim:2.113).

Kuzey cephedeki giriş açıklığının batısındaki mihrabiyede de bir öncekinde gördüğümüz süsleme kompozisyonları bulunmaktadır. Bu mihrabiyedeki tek fark köşeliklerde bulunan vazodan çıkan karanfil motifleridir. Diğer mihrabiyede karanfil motiflerinin yerine lale motifleri yer alır (Fotoğraf:2.476, Çizim:2.111).

Yapının mihrabı alçak kabartma tekniğinde natüralist çiçek motifleri ve geometrik kompozisyonlarla süslenmiştir. Mihrap nişi üç yönden üç sıra kaval silmeyle iki sıra bordürle çevrelenmiştir (Fotoğraf:2.487). En dışta düz bir kaval silme mihrap kütesini sınırlar. İkinci sıradaki bordürde birbirleriyle kesişerek geçmeler yapan altıgenlerin meydana getirdiği bir geometrik kompozisyon yer alır. Bu geometrik bezemeler iki tarafta en altta vazoların üstlerine bindirilmiştir. Üçüncü ve dördüncü sıralarda iki kaval silme bulunur. En içteki bordürde zeminde bir selvi ağacı motifi ve üzerinde yüzeyleri yivli olan üçgenlerin ters ve düz olarak tek sıra halinde sıralanmasıyla oluşturulan bir kompozisyon yer almaktadır. Mihrap nişi yedi köşelidir. Sivri kemerli mihrap kavsarasında kemerin sivri noktasından aşağıya doğru yayılan silmeler yarım kubbeyi yedi dilime ayırarak altlıkla aynı formda olmasını sağlamıştır. Mihrap alınlığında yatay dikdörtgen pano içerisine alınmış dört kartuş bulunur. Üstteki iki kartuşun yüzeyi balık sırtı yivlidir. Alttaki iki kartuşun üzerinde Celi-Sülüs hatla yazılmış Besmele-i Şerif ve Al-i İmran Sûresi'nin 37. ayeti yazılıdır.⁵⁰¹ Kemer köşelerindeki üçgen alanlarda vazodan çıkan natüralist lale ve karanfil motiflerinden oluşan bir süsleme kompozisyonu görülür (Fotoğraf:488). Üçgen dipler üzerine yükseltelen vazolar armudi formlu bir gövdeye ve geniş bir ağza sahiptirler. Vazo gövdelerinin içleri balık sırtı şeklinde çizgilerle doldurulmuştur. Her iki köşede de vazodan dört uzun dal çıkarılmıştır. Dallardan birine çiçek motifi, ikisine lale motifi ve birine karanfil motifi yerleştirilmiştir. Her iki köşede uçlardaki dallardan çıkan lale motifleri köşe yüzeyinin üst tarafında alınlıkta bulunan kitabelerin üst sınırına kadar devam ederler. Bu natüralist bitki motiflerinin aralarına her iki köşede ortasında altı kollu yıldız olan iki rozet yerleştirilmiştir. Mihrap nişinin iki yanında burmalı yüzeyleri olan iki

⁵⁰¹Eylem Yurdakul, *Kayseri Mihrapları...*, s.81.; Remzi Aydın, *Kayseri Mihrapları...*, s.113.

gömme sütunce yer almaktadır. Sütunceler başlıkları ve kaideleri kum saati biçimindedir. Mihrabın sivri kemerli kavsarası ve yedi köşeli altlığı sade bırakılmıştır.

Minberin yan cepheleri üst tarafta kaval silmelerle çevrenmiştir. Üçgen aynalıkların ortasına birer tane gülbezek motifi yerleştirilmiştir. En alta düşey dikdörtgen çerçeveler içerisine alınmış sivri kemerli dört açıklık yer alır. Açıklıklarla giriş arasında kalan kısımda içi boş bırakılmış ters üçgen bir pano bulunmaktadır. Minber korkulukları geometrik kompozisyonlarla bezenmiştir. Minber girişinde, yan yüzeylerinde dönemin özelliklerini aksettiren natüralist çiçek motifleri yer alır.

Malzeme ve Teknik

İç mekanda mihrap ve minber hariç diğer bölümler son yıllarda yenilenmiştir. Ahşap tavan yine son dönemlerde boyanmıştır ve harimin kuzey cephesini bir kadınlar mahfili eklenmiştir.

Yapının dış duvarları kuzey cephe hariç son yıllarda betonarme bir sıvayla kaplanmıştır. Caminin inşa malzemesi kesme taştır. Kuzey cephede, mihrapta ve minberde gri renkte taş, diğer cephelerdeki pencerelerde kirli sarı taş kullanılmıştır. Yapının önünde ufak bir avlu bulunur. Avluyu sınırlayan duvarın üzeri demir parmaklıklar ve tellerle kuşatılmıştır.

2.2.11. Merzifon Hacı Hasan Cami

Fotoğraf No:2.491-2.507

Çizim No: 2.39, 2.115

İnceleme Tarihi:18.06.2011-19.06.2011

Bulunduğu Yer: Amasya İli, Merzifon İlçesi, Hacı Hasan Mahallesi'nde yer almaktadır.

Tarihlendirme: Harim giriş kapısı üzerindeki yedi satırlık tamir kitabesinde caminin H.1126/M.1714 yılında inşa ettirildiği, H.1278/M.1861 yılında Hacı Ali tarafından tamir ettirildiği belirtilmektedir.⁵⁰²

Giriş kapısı üzerindeki yedi satırlık tamir kitabesinin⁵⁰³ okunuşu şu şekildedir:

Tamir 1278 Tarih-i ban-i merhum Fi senetin 1126
 Hoşâ ferhunde âsâr-ı hayr-ı'uzmâ – Zehî ferah ibâdetgâh-ı garâ
 İdüb Hacı Ali tevsî'i tecdîd – Erişdi feyzi hakle lutf-ı Mevlâ
 Olub şâyeste gufrân-ı bârî – İde pâdâş ona cennetde me'vâ
 Didi tarihin eşref hâtif-î gayb – Güzel hayr-ı celîl ve cây-ı zîbâ
 Kılub ta'mir hafiz imam Veli – Şefaât eylesün ol ism-i a'lâ
 Üstâdına sad-hezârân âferîn – Gün gibi şevkini verdi pür-ziyâ
 Şöyle bil tarih-i cevher eyledim – Kıl nazar kayyum-ı kaydım câ-be-câ

İlk inşası H.1126/M.1714 yılı olan yapı, H.1278/M.1861 yılında Hacı Ali isimli birisi tarafından tamir ettirilmiştir. Caminin ilk yapısının ahşap⁵⁰⁴ olduğuna dair bir görüş vardır. Ancak Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde yapıya ait olan bir restorasyon belgesinde caminin beden duvarlarının ilk inşasında kerpiç⁵⁰⁵ olduğu dile getirilmektedir. 1935 yılında ilk yapı yenilenerek kargire çevrilmiştir.

⁵⁰²Söz konusu tamiratta yapı kargire çevrilmiştir. Ancak ilk inşasında hangi malzemenin kullanıldığı açık değildir. Ahşap tavanın üzerindeki süsleme kompozisyonları üslup açısından incelendiğinde ilk inşasına ait olduğu anlaşılmaktadır. Ancak diğer kısımlar M.1861 yılında yapılan tamirle büyük oranda yenilenmiş olmalıdır. Bu tamirattan sonra günümüze yakın yıllarda caminin tekrardan onarım geçirdiği anlaşılır.

⁵⁰³Kitabenin okunuşu için bkz. Sadi Bayram, "Tarihin Derinliklerinde Merzifon", *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Sempozyumu (08-11 Haziran 2000)*, Ankara, 2001, s.511.

⁵⁰⁴Sabih Erken, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Cilt: 1, Ankara, 1983, s.309'da Hacı Hasan Cami'in ilk inşasında ahşap malzemeyle yapıldığını M.1871 yılındaki tamiratta ahşap malzemeli duvarların yıkılarak kargire çevrildiğini belirtmektedir.

⁵⁰⁵ Bkz. Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 05041004-BN001'nolu dosya'da şu bilgiler yer almaktadır: "Bina evvelce kerpiç duvarlı iken 1935 tarihinde çatısı iğretiye alınarak duvarları kargire tahvil olunmuştur. Üzeri çatı ile kapalı ve kiremitle örtülüdür. Oldukça kıymetli orjinal kalem işi bulunan sekiz köşe çökertme tavanı aynen muhafaza edilmiş ve etraf tavanları da yağlı boyayla boyanmıştır..."

Günümüzde sağlam durumda olan cami ibadete açıktır. Yapı 1935 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir.⁵⁰⁶

Yaptıran: Hacı Hasan Ağa⁵⁰⁷

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

Hacı Hasan Cami kuzey-güney doğrultuda eğilimli bir arazi üzerine inşa edilmiştir. Harimin üstü iç taraftan ortası kubbeli ahşap tavanla dış taraftan kiremit kaplı kırma çatıyla örtülmüştür. Harimin kuzeyinde son cemaat yeri mekanı yer alır. Yapının minaresi harimin kuzeybatı kenarına yerleştirilmiştir. Caminin kuzey cephesinin önünde alçak duvarlarla örülmüş küçük bir avlu yer alır. Avlunun kuzey ve batı duvarlarına birer kapı açıklığı yerleştirilmiştir.

Cami iç mekanına kuzey cephenin ortasına açılmış olan bir kapıyla girilir. Cephe aksındaki kapı düz söveli düşey dikdörtgen bir forma sahiptir. Kapı kütlesi üç yönden üç sıra kaval silmeyle çevrelenmiştir.

Harim kısmı, kuzey kenarı güneyden daha geniş olan dikdörtgene yakın yamuk planlı bir görünüm arz eder (Çizim:2.39). İç mekanın üstü ortasında sekizgen bir göbek olan ahşap tavanla örtülmüştür (Fotoğraf:2.499). Ahşap tavanı mihraba dik atılmış iki sıra dörder ahşap sütun taşır. Sütunlar mihrap aksından doğuya ve batıya kaydırılmıştır. Sütunların üstlerinde içbükey kıvrım yapan yastıklar yer alır. Ahşap sütunlar arasında yer alan göbek iç içe kademeli bir şekilde yerleştirilmiş iki sekizgenden meydana gelmektedir. Merkezdeki sekizgen yukarıya doğru kademeli olarak daralarak küçük bir kubbe meydana getirir. Göbeğin etrafındaki tavan yüzeyleri çitalar vasıtasıyla karelere bölünmüştür. Her bir karenin merkezi baklava dilimi kompozisyonlarıyla hareketlendirilmiştir. Sekizgen göbek dışındaki bölümler son onarımlarla birlikte açık mavi renkle boyanmıştır. Cami,

⁵⁰⁶Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 05041004-BN001'nolu dosya.

⁵⁰⁷Camiye ismini veren Hacı Hasan'ın kim olduğu bilinmemektedir. Yapının tamir kitabesinde de banisi hakkında bilgi yer almaz. Hacı Hasan ismine H.1136/M.1723 tarihli bir hurufât kaydında rastlanmaktadır. Bu kayıta "Hacı Hasan Mahallesi" ibareleri yer alır. Bu isimle ayrıca 19. yüzyıla ait temettuat kayıtları ile Merzifon Şer'iyye sicillerinde de karşılaşılır. Yapının bulunduğu mahalleye ismini veren Hacı Hasan'ın caminin de banisi olması gerekir. Bkz. Murat Çerkez, Merzifon'da Türk Devri Eserleri (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara, 2005, s.275.

harim giriş kapısı üzerindeki tamir kitabesine göre H.1278/M.1861 tarihinde yenilenmiştir. Ancak ahşap tavan göbeğindeki natüralist çiçek motifleri 18. yüzyıl özelliklerini aksettirmektedir.

Mihrap, kible duvarının ortasında, giriş aksı üzerinde yer almaktadır (Fotoğraf:2.504). Mihrap kütlesi cepheden iç mekana doğru hafif bir çıkıntı yapar. Yarım daire kesitli mihrap nişi düz bir kavsaraya sahiptir. Alçı mihrabın yüzeyi günümüzde tamamen mavi, sarı, beyaz ve pembe renklerde yağlı boyalarla kaplanmıştır.

Caminin ahşap minberi harimin güneybatı köşesine yerleştirilmiştir. Minberin yan aynalıkları dışında diğer bölümleri orijinal değildir (Fotoğraf:2.505-2.506).

Harimin kuzey cephesinde ahşap kadınlar mahfili yer alır (Fotoğraf:498). Mahfilin üst katı son cemaat yerinin üzerine konumlandırılmıştır. Mahfili ikisi giriş açıklığının iki yanında bağımsız, diğer ikisi doğu ve batı duvarlara bitişik dört ahşap ayak taşımaktadır. Kare kesitli ayakların üzerlerinde iç bükey kıvrımlı yastıklar bulunur. Mahfile giriş caminin kuzey cephesinin batı kenarındaki düşey dikdörtgen bir kapıyla geçilen merdivenlerle sağlanır. Mahfilin alt kat ve üst kat tavanlarında yatay çıtalarla oluşturulmuş sade bir kompozisyon görülür. Üst katta bağımsız iki direk arasındaki bölüm harime doğru çıkıntı yaparak bir balkon oluşturur. Bu kısım müezzin mahfili olarak düşünülmüştür. Üst katta mahfili sınırlandıran korkuluklarda “S” kıvrımlı ahşap levhaların oluşturduğu barok etkili süsleme kompozisyonu görülür. Mahfilin alt katında giriş kapısının iki yanındaki kısımlar harim seviyesinden daha yüksek tutularak birer seki oluşturulmuştur. Bu sekilerin önlerinde günümüz malzemesiyle yapılmış basit birer korkuluk bulunur. Kadınlar mahfili üst katındaki korkuluklar hariç tümüyle harimdeki destek elemanları ve tavanda olduğu gibi açık mavi renkle boyanmıştır. Üst kat korkulukları ise gri renkle kaplanmıştır. Mahfilin batı köşesine prefabrik malzemeyle küçük bir mekan eklenmiştir.

Harim, kible cephesinde mihrap nişinin iki yanına simetrik yerleştirilmiş iki pencere; giriş cephesinde kapının iki yanında bulunan iki pencere; doğu ve batı yönlerde cephe aksı üzerine simetrik açılmış dörder pencere ile aydınlatılmaktadır. Pencereler içten ve dıştan yuvarlak kemerli bir forma sahiptirler. Pencerelerin dış sınırlarını belirleyen söveleri ve kemerleri cephelerden hafif dışarıya çıkıntı yapar. “S” biçimli demir çubuklarla

oluşturulmuş korkuluklara sahip olan pencerelerin alt kısımlarında cepheden kademeli olarak dışarıya çıkma yapan mermer altlıklar yer alır.

Harimin kuzeyinde yer alan son cemaat yeri iç mekanla bütünleşmiş vaziyettedir. Mekanın doğu ve batı cepheleri harim beden duvarlarının devamı niteliğinde örülmüştür. Kuzey cephe de giriş kısmı olarak düzenlenmiştir (Fotoğraf:2.493). Kuzey cephede üç sıra halinde açıklık düzenlemesi görülür. Birinci sırada ortada bir ve iki yanda birerden üç kapı ile bu kapıların arasına yerleştirilmiş iki pencere açıklığı mevcuttur. İkinci sırada ortadaki kapının ve iki yandaki pencerelerin üstüne konumlandırılmış üç pencere açıklığı bulunur. Üçüncü sırada ise ortadaki diğer ikisinden büyük üçüz pencere açıklığı bulunur. Kuzey cephe kalkan duvarı şeklinde örülmüş olup üst seviyesi üçgen alınlık olarak düzenlenmiştir. Orta sıradaki pencerelerin üst hizasından itibaren başlayan üçgen alınlığın merkezinde üçüz pencere açıklığı yer alır. Alt sırada yer alan kapı açıklıklarından ortadaki son cemaat yeri mekanına girişi sağlar. Batıdaki kadınlar mahfiline geçişi, doğudaki ise cami deposuna girişi sağlamaktadır. Her üç kapı da kemersiz boyuna dikdörtgen birer açıklık olarak düzenlenmişlerdir. Kapılar günümüzde demirden yapılmış basit birer kapı kanadına sahiptirler. Giriş kapısının iki yanına simetrik olarak açılmış alt sıradaki iki pencere düşey dikdörtgen bir forma sahiptir. Orta sıradaki pencerelerde alt sıradakiler gibi kemersiz düşey dikdörtgen formda düzenlenmişlerdir. En üst sıradaki üçüz pencere açıklığı kalkan duvarının üstündeki üçgen alınlığın merkezine yerleştirilmiştir. Pencerelerden ortadaki iki diğer ikisine göre daha geniş ve yüksek tutulmuştur. Her üç açıklıkta yuvarlak kemerle sonlandırılmıştır.

Caminin kuzey cephesi diğer cephelere göre daha hareketlidir. Özellikle en üstteki üçgen alınlık ve alınlığın içindeki üçüz pencere uygulaması cephenin masif görüntüden uzak hareketli bir görünüm almasına vesile olmuştur. Son cemaat yeri mekanı içten ahşap tavanla dıştan kırma çatıyla örtülmüştür. Ahşap tavanda doğu-batı doğrultuda uzanan ince çitalarla basit bir geometrik kompozisyon oluşturulmuştur.

Minare, harimin kuzeybatı köşesine yakın bir konuma yerleştirilmiştir. Kaidesi caminin beden duvarlarıyla kaynaşmış vaziyettedir. Silindirik gövde çatı üzerinden yükselir. Minare gövdesi ahşaptır ve üzeri sac levhalarla kaplanmıştır. Dış yüzeyleri tamamen beyaz renkle boyanan minarede son dönemlerde eklenmiştir.

Hacı Hasan Cami dış cepheleri tamamen açık yeşil renkte boyayla kaplanmıştır (Fotoğraf:2.491-2.493). Kuzey cephe hariç diğer cephelerinin görünümü paralellik gösterir. Güney cephede mihrap nişinin dış taraftan küçük bir çıkıntıyla vurgulanmış olduğu görülür.

Hacı Hasan Cami iç mekandaki ahşap tavan göbeği, mihrabı ve minberin yan aynalıkları hariç büyük oranda orjinalliğini kaybetmiştir. Mihraptaki alçı süslemelerdeki akuntus yapraklarıyla oluşturulmuş kompozisyonlar barok etkiyi anımsatır. Bu nedenle mihrabın caminin tamiri ile eklendiği düşünülebilir. Ahşap minberin orijinal olan yan aynalıkları yapının inşa tarihindeki süsleme üslubuyla örtüşmemektedir. Daha erken karakterli ince rumi ve palmet motiflerinden oluşan kompozisyonlar 15. yüzyıl içerisinde tarihlendirilirler. İç mekanı örten ahşap tavanın merkezindeki sekizgen göbek ilk inşasından kalmış olmalıdır. Göbek yüzeyindeki natüralist lale, karanfil ve çiçek motifleri 18. yüzyıl özelliklerini aksettirir.

Süsleme Özellikleri

Yapıda süsleme unsurları mihrapta, ahşap tavan göbeğinde ve minberin yan aynalıklarında yoğunlaşmıştır.

Tavan göbeği iç içe kademeli bir şekilde yerleştirilmiş iki sekizgenden meydana gelmektedir (Çizim:2.115). Yukarıya doğru daralarak küçük bir kubbe meydana getiren bu bölümde en alt sırada kiremit rengi zemin üzerine siyah boyayla yapılmış olan palmet dizileri yer alır (Fotoğraf:2.500). İkinci kartuş siyah, sarı ve yeşil renklerle nöbetleşe yapılmış zik zak motifleriyle bezenmiştir. En üstten aşağıya doğru atılmış dilmelerle sekizgen form verilen kubbede sekizgenin her yüzeyinde selvi ağacı motifleri yer alır. Selvi ağaçlarının etrafı asma yaprakları, natüralist lale, karanfil ve çiçek motifleriyle çevrelenmiştir. Bu kompozisyon cephenin tamamını kaplar. Renkleri oldukça solgun olduğu için ilk bakışta fark edilemeyen süslemelerde kiremit rengi, kırmızı, sarı, yeşil gibi renkler kullanılmıştır. Renklerin solmuş olması süslemelerin orijinal durumunu koruduğu izlenimini vermektedir.

Sekizgen kubbenin zemine bakan en dış yüzeyinde de natüralist üslupta yaprak ve çiçek motiflerinden oluşan kalemişi bezemeler yer almaktadır. Bu kısımda kiremit rengi zemin üzerine yeşil, mavi, turuncu, kahverengi ve gri gibi renkler kullanılmıştır.

Merkezdeki sekizgen kubbenin etrafını çevreleyen geniş tavan yüzeyi ince çitalar vasıtasıyla altıgenlere bölünmüştür. Her bir altıgenin içinde altı kollu yıldız motifleri yer alır. Altıgenlerin ve yıldızların içleri siyah, kahverengi ve kırmızı renklerle boyalıdır. Bu bölümün etrafı ince bir süsleme bandıyla kuşatılmıştır. Bandın içerisinde siyah zemin üzerine kırmızı, sarı, gri ve yeşil renklerle hatayi, gül, karanfil, penç ve kıvrık dal motiflerinden oluşan grift bir kompozisyon işlenmiştir (Fotoğraf:2.501-2.502).

Tavan göbeği bu kısımdan sonra zemine doğru bir kademe yapar. Kademeyi oluşturan girintinin yüzeyi yatay üç bölüme ayrılmıştır. En üst kısımda gri zemin üzerine kırmızı renkle yapılmış ters palmet dizileri bulunur. Ortadaki kısımda siyah zemin üzerine kırmızı renkle çift sıra zik zak motifi yer alır. En altta ise siyah zemin üzerine gri renkle yapılmış olan düz palmet dizileri yerleştirilmiştir. Bu bölüm yatay girinti yapan konsollarla kuşatılmıştır.

Sekizgenin her cephesinde altışar konsol yer alır. Konsolların alt yüzleri “C-S” kıvrımlarıyla kavışdırilmiştir. Konsolların aralarında kalan bölümlerde ve üstteki üç bölümlü girintinin tabanında kalemişi bezemeler yer alır. Konsolların aralarındaki bölümlere kiremit rengi zemin üzerine koyu mavi, siyah, kırmızı, sarı, gri ve koyu yeşil renklerle yapılan natüralist çiçek, karanfil ve tırtıklı yaprak motifleri yerleştirilmiştir. Ayrıca konsolların altlarında kısa uçları sivriltilmiş dikdörtgen panolar halinde yazı levhaları bulunur (Fotoğraf:2.503).

Sekizgen tavan göbeği en dışta ince bir süsleme bandıyla sınırlandırılmıştır. Bandın bir bölümünde kırmızı renkte zemin üzerine koyu mavi, gri ve sarı renklerle natüralist üslupta çiçek motifleri işlenmiş olup bir kısmında da siyah renkte zemin üzerine mavi, kırmızı gibi renklerle natüralist lale, karanfil, gül ve beş kollu çiçek motifleri oluşturulmuştur.

Yapının mihrabı harime doğru hafif çıkıntı yapar. Mihrabın yuvarlak kemerle nihayetlenen kavsaranın iki yanına, kemer köşeliklerine birer kabartma çiçek motifi yerleştirilmiştir. Mihrap nişi üç yönden dilimli bir bandla kuşatılmıştır. Mihrap alınlığında

yatay dikdörtgen pano içerisinde oval bir madalyon bulunur. Madalyonun etrafı iki sıra bordürle kuşatılmıştır. Dıştaki bordür inci tanesi dizilerinden meydana gelir. Madalyonun iki ucuna barok karakterli akantus yaprakları yerleştirilmiştir. Alınlık kısmı düşey dikdörtgen panonun iki yanına yerleştirilen dikey dikdörtgen panolarla sınırlandırılmıştır. Bu panoların içlerinde altlara dörder çiçek motifi yer alır. Mihrap nişinin iki yanına zarif sütunceler yerleştirilmiştir. Sütunceler yüksek tutulmuş çokgen kesitli kaideler üzerinde yükselirler. Sütuncelerin kaide ve başlıklarla birleştikleri noktalarla dörder sıra bilezik bulunmaktadır. Sütun başlıklarının yüzeyleri palmet dizileriyle hareketlendirilmiştir. Mihrap en üstte akantus yapraklarıyla oluşturulmuş barok karakterli bir tepelikle taçlandırılmıştır.

Yapının minberi yan korkuluklar haricinde son dönemlerde yapılmıştır. Orijinal olan yan aynalıklarda yıldızlar ile bunların aralarında meydana gelen çokgenlerden oluşan geometrik kompozisyonlar görülür. Yıldızların ve çokgenlerin içlerinde grift bitkisel bezemeler bulunur (Fotoğraf:2.506). Yüzeyleri kaplayan palmet ve rumi motiflerinin oluşturduğu kompozisyonlar daha çok klasik dönem minberlerinde karşımıza çıkar. Araştırmacılar söz konusu aynalıkların başka bir yapıdan sökülerek bu camiye getirildiğini dile getirirler.⁵⁰⁸ Minberdeki yan aynalıkların üslup özellikleri açısından bu camiye ait olmadığı aşikardır. Zira 18. yüzyılın başlarında inşa edilmiş olan camilerin minberleri baktığımızda daha belirgin ve natüralist bitki motifleriyle bezeli olduklarını görürüz. Bu aynalıklarda gördüğümüz rumi ve palmetlerden oluşan kompozisyon daha erken karakterli bir üslubu sahiptir.

Malzeme ve Teknik

Camide cephelerde kesme taş malzeme kullanılmıştır. Örtü sistemi içten ahşap tavan, dıştan kiremit kaplı kırma çatıdır. Dış cephede duvarlar yaklaşık 1 metre yüksekliğe kadar kiremit rengi düzgün kesme taşlarla kaplanmıştır.

⁵⁰⁸Murat Çerkez tezinde, Halil Edhem'in "Merzifon'da Pervâne Muînüddin Süleyman Namına Bir Kitabe" adlı makalesinden naklen verdiği bilgilerde Pervâne Muînüddin Süleyman'ın yaptırdığı ve Çelebi Sultan Mehmed'in tamir ettirdiği Eski Cami'ye ait bir minber ile kapı kanatlarının 1902 yılında caminin yanması üzerine kurtarılarak Sultan II. Murat Camii'ne nakledildiğini ifade etmektedir. Murat Çerkez ayrıca Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde mevcut bir kayıta Eski Cami'ye ait bu minberin Hacı Hasan Camii'ne getirildiği ve bir müddet kullanıldıktan sonra yıpranması üzerine parçalara ayrıldığı ve yan aynalıklarının şimdiki minbere yerleştirildiği hakkında bilgiler bulunduğunu eklemektedir. Bkz. Murat Çerkez, *Merzifon'da Türk Devri...*, s.282.

Yapının dış cepheleri, kuzey cephe hariç pencerelerin üstünde saçak seviyesine yakın bir yerde üç sıra kaval silmeyle kuşatılmıştır. Dış cephede köşeler beyaz renkli kesme taşlarla örülerek vurgulanmıştır.

İç mekanda cepheler beyaz renkli boyayla boyanmıştır. Duvarların alt kısmında 80 cm. yüksekliğe kadar lambrilerle kaplanmıştır. Tavanda sekizgen göbek hariç diğer kısımlar, ahşap tavanı taşıyan yuvarlak kesitli sütunlar ve kadınlar mahfili açık mavi boyayla boyanmıştır. Alçı mihrabın yüzeyi de mavi, sarı, beyaz ve pembe renkte yağlı boyayla kaplanmıştır. Minberin büyük bir kısmı orijinal değildir. Sadece yan aynalıklar Sanat Tarihi açısından önemlidir.

Son cemaat yeri mekanının doğu ve batı cephelerinin iç kısımları günümüzde kare karolarla kaplanmıştır. Diğer kısımlar beyaz renkli boyayla kaplanmıştır. Ahşap tavan harimde olduğu gibi açık maviyle boyalıdır. Doğu ve batı uçlarda yerden yaklaşık 40-50 cm. kadar yükseltilmiş iki seki bulunur. Günümüz eklemesi olan sekilerin üstlerinde ahşap ayakkabı rafları yer almaktadır.

2.2.12. Ankara Leblebicioğlu Camii

Fotoğraf No:2.508-2.524

Çizim No:2.40-2.41, 2.116-2.121

İnceleme Tarihi: 02.03.2012-04.03.2012, 07.07.2013

Bulunduğu Yer: Ankara İli, Samanpazarı, Denizciler Caddesi, Kargı Sokak'ta yer almaktadır.

Tarihlendirme: Harim giriş kapısı üzerinde iki sütun, sekiz satırlık kitabenin⁵⁰⁹ olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Ancak biz yaptığımız incelemelerde kitabenin yerinde olmadığını gözlemledik. Kaynaklarda belirtilen kitabenin okunuğu şu şekildedir:

Ol cenab-ı müftü Ankara Seyyid Mustafa
 Yani Kantarzade Efendi kim ol merd hüda
 Cümle evkafı salah üzere itmiş idi küzar
 Kar'il-Kur'an idi ol zatı ekrem daima
 Çün işitdi irciî emrini hatıfdan o pîr
 Can dil bula idüp ol emri hakka iktida
 İdicek oğullarına tavsiye hayr ile
 Yaptılar bu câmii bâlâyı anlar bi-riya
 Ya ilâhi fahri alem hürmetine kıl kabul
 İcra izafiyle me'cur ilâ fi yevm il-ceza
 İşbu hayr bâki ile defterin ref eyle
 Sayeban ît farkına mahşerde envarı hüda
 Her kim okur rûhuna bir fatiha ihlâsla
 Anı cennetde ya Rab eyle câr-i enbiya
 Hıfziya kıldım dua birde onun tarihi
 İşbu câmi ile bulur Firdevs can Mustafa

Sene: H.1125/M.1713/1714

İnşa kitabesine göre Ankara Müftüsü Kantarzade Mustafa Bey ve oğulları tarafından H.1125/M.1713 tarihinde yaptırılan cami, 1989⁵¹⁰ ve 2008⁵¹¹ yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir.

Yaptıran: Ankara Müftüsü Kantarzade Mustafa Bey ve Oğulları

⁵⁰⁹ M. Yusuf Akyurt, *Türk İslam Kitabeleri...*, s.26-27.

⁵¹⁰ Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 060101037-KR006; OF001; OF002; RP001

⁵¹¹ Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 060101037-KR008

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

Leblebicioğlu Cami, kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen planlı bir şemaya sahiptir (Çizim:2.40-2.41). Yaklaşık 50 cm. yüksekliğe kadar taş örgülü olan duvarlar bu hizadan sonra kerpiç malzemeyle inşa edilmişlerdir. Yapının harimi içten ahşap tavan dıştan kiremit örgülü kırma çatıyla örtülmüştür. Harimin önünde son cemaat yeri mekanı yer alır. Bu mekanın doğu ve batı cepheleri harimin beden duvarları doğrultusunda kapatılmıştır. Böylece harimle son cemaat yeri bir bütünlük arz eder (Fotoğraf:2.511). Harimin kuzeyindeki ahşap kadınlar mahfilinin üst katı son cemaat yeri mekanının üstüne bindirilmiştir. Yapının minaresi harimin kuzeybatısına yakın bir konuma yerleştirilmiştir. Ahşap minarenin gövdesi çatı üstüne biner.

Cami iç mekanına giriş harimin kuzey cephesi aksında bulunan dikey dikdörtgen bir kapıyla sağlanır (Fotoğraf:2.512). Kemersiz kapının ahşap kapı kanatları günümüz malzemesiyle yapılmıştır. Harim, kuzey-güney doğrultuda kareye yakın dikdörtgen ölçülerde bir alanı kaplar. İç mekanın üzeri duvarlara bindirilen ahşap bir tavanla örtülmüştür.

Harimin güney duvarı üzerinde cephe aksına yerleştirilmiş alçı mihrap yer alır. Mihrap kütlesi tavana kadar yükseltilmiştir. Orjinelliğini kısmen koruyarak günümüze ulaşabilen mihrap kütlesi cepheden içe taşkın olarak tasarlanmıştır. Mihrabın üst kısmı alta göre daha iyi durumdadır. Tamamen beyaz badanayla kaplanmış olan mihrap şekil ve üslup bakımından caminin inşa edildiği dönemin özelliklerini aksettirmektedir⁵¹² (Fotoğraf:2.522). Mihrabın hemen batısında ise ahşap minber bulunur (Fotoğraf:2.523).

Harimin kuzey cephesindeki ahşap kadınlar mahfili son cemaat yeri mekanının üstüne konumlandırılmıştır (Fotoğraf:2.516). Mahfil harim kuzeyindeki beden duvarının üzerine biner. Dikey direklerden oluşan basit bir korkulukla sınırlandırılan mahfilin ortasında harime doğru girinti yapan bir balkon yer almaktadır. Mahfile, son cemaat yeri mekanının doğusuna yerleştirilen ahşap merdivenlerle çıkılır. Kadınlar mahfili güneyde

⁵¹²Bekir Eskici, *Ankara Mihrapları...*, s.123.

harime, kuzeyde son cemaat yeri ile birlikte dışarıya açılmaktadır. Mahfilin üzeri harimde olduğu gibi kasetleme tekniğiyle karelere bölünmüş ahşap bir tavanla örtülmüştür.

Harim, kuzey cephede kapının iki yanında iki pencere; güney cephede mihrabın iki yanında simetrik yerleştirilmiş altta ve üstte ikişer pencere; batı cephede altta dört, üstte dört pencere ve doğu cephede bir pencere vasıtasıyla aydınlatılmaktadır. Pencerelelerin dizilişleri ve boyutlarına bakıldığında bir kısmının daha sonradan açılmış olduğu anlaşılır. Gönül Öney harimin batıda altta iki, üstte dört, kible duvarında altta iki, kuzeyde kadınlar mahfilinde üstte üç pencereyle aydınlatıldığını söyler.⁵¹³ Öyleyse batı cephedenin alt sırasındaki iki pencere, güney cephede üst sıradaki iki pencere ve doğu cephedeki bir pencere yapıya sonradan eklenmiş olmalıdır. Pencerelelerin hepsi düşey dikdörtgen formdadır. Kemersiz olan açıklıklardan alt sıradakiler dıştan demir şebekelidir. Tüm pencereler ahşap çerçevelidirler. Doğru cephede güney kenara yakın bölümde açılan tek pencereden başka üstte ve altta ikişer niş bulunmaktadır.

Harimin kuzeyine bitişik olan son cemaat yeri mekanı doğu ve batı kısımları duvar örgüleriyle kapatılmıştır. Mekanın örtüsü ahşap tavadır. Üstünde ahşap kadınlar mahfili yer alır. Son cemaat yeri mekanı dışa üç kemer gözüyle açılır. Yuvarlak kemerler ortada iki bağımsız sütuna, yanlarda beden duvarlarına bindirilmiştir. Dışarıdan bakıldığında harimle bir bütün olarak algılanan mekanın kemerleri ve yan duvarları tuğla malzemeyle inşa edilmiştir. Kemerleri taşıyan mermer sütunların üstlerinde kademeli profillerle geçilen kare sütun başlıkları yer alır. Eski fotoğraflarda, kuzey cephenin tamamen duvar örgüyle kapatılmış olduğu, üçlü kemer gözünden ortadakinde bir kapı iki tarafındaki gözlerde birer pencere açıklığı yer aldığı gözükmektedir.⁵¹⁴ Günümüzde bu cephede ortadaki kapı açıklığı bırakılmış yanlardaki duvarlar yıkılarak ahşap çerçeveli birer camekân yapılmıştır. Kuzey cephenin alt kısmı tuğla örgülü olması vasıtasıyla dıştan ayırt edilir. Kemerlerin üst seviyesi cepheye paralel ahşap bir kirişle sınırlandırılmıştır. Üst katta yer alan kadınlar mahfilinin dışarıya açılan kuzey cephesinde üç pencere açıklığı mevcuttur. Cepheye simetrik olarak yerleştirilmiş üç açıklıkta düşey dikdörtgen forma sahiptir. Pencereleler ahşap çerçeveli, demir şebekelidirler.

⁵¹³Gönül Öney, *Ankara'da Türk Devri...*, s.75.

⁵¹⁴Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 060101037-FT003

Caminin ahşap minaresi kuzeybatı cepheye yakın bir konuma yerleştirilmiştir (Fotoğraf:2.510). Minare kaidesi cami beden duvarlarıyla kaynaşmış vaziyettedir. Ahşap gövdenin bir kısmı kadınlar mahfilinin güneybatı köşesine yerleştirilmiştir. Minareye bu bölümde gövdeye açılan düşey dikdörtgen basit bir kapıyla çıkılır. Minarenin çokgen ahşap gövdesi üstte sivri bir külahla son bulur.

Leblebicioğlu Cami, XVIII. yüzyılın başlarında Ankara'da inşa edilen ahşap tavanlı basit bir yapıdır. Ancak camideki kalemişi bezemeler ve alçı mihrap dönem özelliklerini aksettirmesi bakımından oldukça önemlidir. Ayrıca caminin inşa kitabesinin mevcut olması bu yapının karşılaştırma için kullanılmasına olanak sağlamaktadır.

Süsleme Özellikleri

Camide ahşap tavan ve kadınlar mahfilinde kalemişi süslemeler görülmektedir. Ayrıca alçı kalıplama tekniğiyle yapılan mihrapta süsleme unsurları bulunur.

Ahşap tavanın merkezinde içerlek altıgen göbek yer alır. Göbeği iç içe üç altıgen bordür çevreler. En içteki bordürde baklava dilimi şeklinde kartuşlar yan yana sıralanmıştır. Herbir kartuşun merkezinde birer çiçek motifi yer almaktadır. Kartuşların aralarındaki boşluklara da birer çiçek motifi yerleştirilmiştir. Ortadaki bordürde baklava dilimi şeklindeki kartuşlar daha küçük boyutlu olarak daha sık tekrarlanmıştır. En dıştaki bordürde ise karanfil, hatayi, penç, lale ve yaprak motiflerinden oluşan bitkisel kompozisyon görülür. Bordürlerde sarı ve kırmızı renkler ağırlıktadır. Tavanın diğer kısımları ince çıtalar vasıtasıyla karelere bölünmüştür (Fotoğraf:2.517-2.518).

Tavan harim cepheleri boyunca üç sıra bordürle sınırlandırılmıştır. En içteki bordür kırmızı zemin üzerine kahverengi, mavi ve sarı renklerin tonlarıyla oluşturulmuş penç, karanfil, tırtıklı yaprak ve hatayi motifleriyle tezyin edilmiştir. Ortadaki bordürde, şemseler içerisine alınmış her birinin içinde dörder çiçek motifi olan bir kompozisyon yer alır. Çiçeklerin etrafı şemsenin iç sınırları boyunca tırtıklı yapraklarla çevrelenmiştir. Madalyonların aralarında kalan kısımlar kırmızı karanfil motifleriyle doldurulmuştur. En dıştaki bordürde kıvrık dallar üzerine hatayi, penç, lale, karanfil ve yaprak motifleri yerleştirilmiştir. Bu bordürde zeminde yeşil, motiflerde kırmızı ve kahverengi renkler ağırlıktadır. Bordürler birbirinden ince kırmızı silmelerle ayrılırlar (Fotoğraf:2.519, Çizim:2.118-2.121).

Mahfilin harime doğru girinti yapan balkonunun tabanında diğer bölümlerde karşılaştığımız kasetmele tekniği tekrarlanır. Tavanı dört yönden kademeli olarak iki bordür çevreler. İçteki geniş bordürün yüzeyi yan yana sıralanmış birbirine bağlı şemselerle dolgulanmıştır. Şemselerin her birinin içi merkezdeki çiçek motifinden dört tarafa yayılan dörder hatayı motifıyla doldurulmuştur. Hatayiler oval kartuşlar içerisine alınmıştır. Hatayilerin etrafı şemsenin iç sınırları boyunca tırtıklı yapraklarla çevrelenmiştir. Şemselerin aralarındaki boşluklarda birer karanfil motifi yer almaktadır. Dıştaki ince bordürde ise palmet ve selvi ağacı motiflerinin nöbetleşe dizilimlerinden oluşan bir kompozisyon yer almaktadır. Bu bölümde palmetlerde yeşil, selvi ağaçlarında kırmızı renk kullanılmıştır (Fotoğraf:2.520-2.521, Çizim:2.116-2.117).

Güney cephenin ortasında yer alan mihrap nişi üç yönden dört sıra bordürle kuşatılmıştır. Bordürlerin mihrap kavsarası hizasından yukarı bölümleri günümüze kadar ulaşabilmiştir. En dıştaki bordürde kabartma bitkisel motifler yer alır. İkinci ve dördüncü bordürlerde kelime-i tevhit yazılıdır.⁵¹⁵ Üçüncü bordürde ise grift sarmaşık ve yaprak motiflerinden oluşan bir kompozisyon bulunmaktadır. Mihrap nişi yarım daire şeklindedir. Nişin üstünde beş sıra dilimli kemerin sınırladığı düz kavsara kısmı yer alır. Mihrap altlığı ve kavsara kısmı tamamen orijinalliğini yitirmiştir ve günümüzde düz beyaz renkte boyayla kaplanmıştır. Dilimli kemerin üstündeki alınlık kısmı altalta yedi yatay dikdörtgen panoya ayrılmıştır. Bu panolardan üçüncü, beşinci ve yedinci sıradakilerin içleri boş bırakılmış, diğer sıradakilerin içlerine Kur'an'dan değişik ayetler yerleştirilmiştir.⁵¹⁶ Her pano ince halat silmelerle çerçeve içerisine alınmıştır. Eski fotoğraflarda alttan üçüncü ve en üstteki yazı panolarının iki ucunda simetrik birer gül motifi olduğunu olduğu görülmektedir.⁵¹⁷ Ancak biz yaptığımız incelemelerde bu motiflere rastlamadık. Muhtemelen alçı mihrap son yıllarda tekrardan onarım geçirmiştir ve bu onarımlar esnasında söz konusu motifler kaldırılmıştır (Fotoğraf:2.522).

Malzeme ve Teknik

Leblebicioğlu Cami beden duvarları 50 cm. yüksekliğe kadar taş malzemeyle bu seviyenin üstünde kerpiç malzemeyle inşa edilmiştir. Harimi ve son cemaat yeri mekanını örten tavanda ahşap malzeme kullanılmıştır. Son cemaat yeri mekanının kuzey, doğu ve

⁵¹⁵Bekir Eskici, *Ankara Mihrapları...*, s.122.

⁵¹⁶Bekir Eskici, *Ankara Mihrapları...*, s.122.

⁵¹⁷Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 060101037-FT001 nolu dosya. Resim no: 017.

batı cephelerinde tuğla malzeme görülür. İç mekanda minber orijinal değildir. Alçı mihrap belirli bir bölümüyle günümüze ulaşabilmiştir. Ahşap tavanın büyük bir kısmı son yıllarda yağlı boyayla kaplanmıştır.

Camide dış cepheler pembe renkte boyayla boyanmıştır. Harim yaklaşık 40 cm. yüksekliğe kadar lambriyerlerle kaplanmıştır. Bu seviyenin üzerinde kalan kısımlar beyaz renkte badanayla boyanmıştır. Yapı dıştan kiremit kaplı kırma çatıyla kaplanmıştır. Günümüzde sağlam olan yapı ibadete açık vaziyettedir.

2.2.13. Erzurum Pervizoğlu Cami

Fotoğraf No:2.525-2.539

Çizim No:2.42-2.43

İnceleme Tarihi: 09.05.2012-12.05.2012

Bulunduğu Yer: Erzurum il merkezinde, Ayazpaşa Mahallesi'nde yer almaktadır.

Tarihlendirme: Caminin inşa kitabesi günümüze ulaşmamıştır. Ancak yapıya ait H.1128 / M. 1715 tarihli bir vakfiye bulunmaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde yer alan 4-680 numaralı vakfiyede caminin Pervizoğlu Hacı Mehmet tarafından yaptırıldığı yazmaktadır.⁵¹⁸ Ayrıca caminin yanında İhlasiye ve Muhammediye adlarını taşıyan hücrelerden meydana gelen bir medresesinde inşa edildiği vakıf kayıtlarından anlaşılmaktadır.⁵¹⁹ Ancak bu medresenin sadece dört odası günümüze ulaşabilmiştir. Söz konusu vakfiyede Pervizzade Mehmet Efendi'nin inşa ettirdiği camiye ve İhlasiye ve Muhammediye isimlerini taşıyan medreseye han, dükkanlar, değirmenler ve çevirmeler vakfettiği yazmaktadır. Vakıf mütevellisi olarak erkek evladını gösteren Mehmet Efendi, erkek evladı olmaması halinde kız evladının ve bunların evlatlarının müteveli olarak tayin edilmelerini istemiştir. Pervizzade Mehmet Efendi, İhlasiye Medresesi'ne damadı Ömer Efendi'yi, Muhammediye müderrisliğine de oğlu Ebubekir'i tayin etmiştir. Yapının vakfiyesinden yola çıkarak H.1128/M.1715 senesinde ya da bu tarihten birkaç yıl önce inşa edilmiş olduğunu söyleyebiliriz.⁵²⁰

Yapı, 1987 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir. İç mekandaki çini karolar bu restorasyonda camiye eklenmiştir.⁵²¹

Yaptıran: Pervizoğlu Hacı Mehmet Efendi

Mimarı: Bilinmiyor.

⁵¹⁸İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle...*, s.292'de Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan 1 numaralı Haremeyn defterinin 118. sayfasında Pervizoğlu'nun yaptırdığı cami ve medreseyle ilgili düzenlettiği H.1128/M.1715 tarihli vakfiyesinde ifade edilen vakıf gelirleri ve mütevellileri hakkında bilgiler vermektedir.

⁵¹⁹İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle...*, s.292'de Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Erzurum Vakıflar Fihristinde 4-680 numaralı kayıta bulunan Perviz oğlu Mehmet Efendinin inşa ettirdiği İhlasiye ve Muhammediye medreselerinin vakıf ve tedavül kayıtları hakkında bilgiler vermektedir.

⁵²⁰Yapının inşa tarihi konusunda araştırmacılar birleşmektedir. Bkz. Haşim Karpuz, *Erzurum'da Türk-İslam Yapıları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1976, s.17.; Hamza Gündoğdu, A.Ali Bayhan, *Sanat Tarihi Açısından Erzurum...*, s.152.; H. Rahmi Ünal, *Erzurum İli Dahilindeki...*, s.64.

⁵²¹Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 250001016-KR004-RP001 nolu dosyalar.

Mimari Özellikleri

Pervizoğlu Camii, kareye yakın dikdörtgen ölçülerde bir harim ve harimin kuzeyindeki üç bölmeli son cemaat yeri revağından meydana gelmektedir (Çizim:2.42-2.43). Yapının silindirik gövdeli, tek şerefeli minaresi harimin kuzeybatı köşesine yerleştirilmiştir.

Yapının harimine kuzey cephenin aksına açılmış olan düz atkı taşlı basit bir kapıdan girilir (Fotoğraf:2.530). Harimin üzeri içten sivri kemerli tromplarla, dıştan sekizgen kasnakla geçilen bir kubbeyle örtülmüştür (Fotoğraf:2.535). Trompların aralarında kalan kısımlar sivri kemerli nişlerle hareketlendirilmiştir. İç mekanda beden duvarları, tromp içleri ve trompların aralarına yerleştirilen sivri kemerli nişlerin içleri yakın zamanlarda çini panolarla kaplanmıştır.

Harimin güney duvarının ortasına yerleştirilmiş olan mihrap orijinalliğini büyük ölçüde koruyarak günümüze gelmiştir. Beş kenarlı mihrap nişinin üzerinde mukarnaslı kavsara bulunur. Mihrap nişi üç yönden dört sıra profille çevrelenmiştir. Kavsara ise beş sıra mukarnas dizisiyle hareketlendirilmiştir. En alt sıradaki mukarnas dizilerinin altında uçları altıgenlerle bitirilen sarkıtlar yer alır. Beş kenarlı mihrap altlığı sade bırakılmıştır. Mihrap gri renkte kesme taş malzemedен yapılmıştır (Fotoğraf:2.537). Mihrabın hemen batısına yerleştirilmiş olan ahşap minber orijinal değildir (Fotoğraf:2.538).

Harimin kuzeyinde ahşap kadınlar mahfili yer almaktadır. Doğu, batı ve kuzey cephelerde beden duvarlarına bitişik altı ayak ve bağımsız dört ayak üzerine bindirilen mahfil günümüzde krem rengi boyayla kaplanmıştır. Mahfinin üst katına çıkış kuzey cephenin batısında bulunan pencere içerisine yerleştirilmiş olan taş merdivenlerle sağlanır. Bu merdivenler aynı zamanda caminin minaresine çıkışıda sağlar. Mahfilin üst katı profilli bir altlık üstünde harime doğru uzatılmıştır. Mahfil altta ve üstte yan yana sıralanan lambriplerden oluşan korkuluklarla sınırlandırılmıştır. Mahfilin üst katında orta kısımda küçük bir balkon oluşturulmuştur (Fotoğraf:2.532).

Caminin iç mekanı, kuzey cephede giriş kapısının iki yanına simetri yerleştirilmiş olan iki pencere; güney cephede mihrap nişinin iki yanındaki iki pencere; doğu ve batı cephelerde cephe aksına açılmış olan altta ve üstte birer pencere ile aydınlatılmaktadır. Ayrıca kubbeğe geçişi sağlayan sekizgen kasnağın her cephesinde küçük birer pencere

açıklığı yer almaktadır. Alt sıra pencereler dış taraftan düz atkılı demir şebekeli bir görünüm arz ederler. İç taraftan kuzey cephenin batısındaki pencere hariç yine düz atkılı düşey dikdörtgen bir kuruluşa sahiptirler. Giriş kapısının batısında yer alan pencere ise içten basık kemerli bir forma sahiptir. Kuzey ve güney cephelerde tek sıra pencere düzeni görülür. Her iki cephede de pencereler giriş kapısının ve mihrabın iki yanına simetrik olarak yerleştirilmişlerdir. Doğu ve batı cephelerde ise iki sıra pencere düzeni görülmektedir. Ancak bu cephelerde altlı üstlü birer pencere açıklığı yer almaktadır. Alt sıradaki pencereler diğer iki cephede olduğu gibi içten ve dıştan düz atkılı, düşey dikdörtgen bir kuruluşa sahiptirler. Üst sıradaki pencereler mazgaldır. İçten dışa doğru daralan pencereler her iki kısımdan yuvarlak kemerli bir görünüm arz ederler. Kubbe kasnağındaki pencereler ise iç tarafta kubbe eteğine denk gelen kısımlarda açılmışlardır. Bu pencereler içten ve dıştan yuvarlak kemerlidir.

Harimin kuzeyinde üç bölmeli son cemaat yer revağı yer almaktadır. Revağın üzeri üç küçük kubbeyle örtülmüştür. Kubbeler bağımsız dört sütun ve caminin kuzey cephesindeki konsollara bindirilen sivri kemerler tarafından taşınmaktadır. Kemer demir gergilerle desteklenmiştir. Taş sütunlar kare kesitli kaideler üzerinde yükselirler. Kaidelerle sütunlar arasında aşağıdan yukarıya doğru kademeli olarak daralan silindirik bir geçiş kısmı bulunur. Sütunların üzerlerindeki başlıklar karedir ve alt kısımları oval şekilde oyuklarla hareketlendirilmiştir. Sütunların başlıklarla ve kaidelerle birleştikleri kısımlarda demir bilezikler yer almaktadır. Revak kubbelerine geçişte pandantiflerle yararlanılmıştır. Revağın orta kubbesinin altına denk gelen kısmı diğer kısımlardan daha alçak tutulmuştur. Böylece kapı aksının doğu ve batısında kalan kısımlarda iki seki oluşturulmuştur. Son cemaat yeri revağı günümüzde üç taraftan camekânlarla kapatılarak kapalı bir bölüm haline getirilmiştir (Fotoğraf:2.528).

Yapının minaresi harimin kuzeybatı köşesinde yer almaktadır. Minare kaidesi kısmen caminin beden duvarlarıyla kaynaşmış vaziyettedir. Son cemaat yeri revağının cephe seviyesiyle aynı yükseklikte tutulmuş olan kare kaidenin üst seviyesinde köşeler pahlanmış bu suretle silindirik gövdeye geçiş sağlanmıştır. Gövdeyle kaidenin birleştiği kısımda bir bilezik bulunur. Silindirik gövde gri renkte kesme taşla inşa edilmiştir. Ancak gövdenin üst seviyesine yakın kısmında dört sıra kırmızı renkte kesme taş örgü yer almaktadır. Şerefe altlığında dört sıra kademeli bir düzenleme yer alır. Gövdeden geçişte ilk sırada aralarında boşluklar bırakılarak dizilmiş yukarıdan aşağıya doğru daralan beş

dilimli sarkıtlar bulunmaktadır. İkinci kademede iç içe geçirilmiş sivri kemerli nişlerin yan yana dizilmeleriyle meydana gelen bir düzenleme görülür. Üçüncü kademe ters-düz üçgen dizilerinden oluşturulmuştur. Son sırada ise ortalarından dikmeler geçen sivri kemerli niş sırası yer almaktadır. Şerefe korkuluğunda kesme taş panolar kullanılmıştır. Şerefenin üstünde yükselen petek kısmı gövdenin silindirik formunu devam ettirir. Ancak bu kısımda belirli bir seviyeden sonra tuğla örgü görülür. Bu da minarenin petek kısmının yarısından yukarısının yıkıldığını ve tuğla örgülü olarak onarıldığını göstermektedir. Peteğin üzerinde sivri külah yer alır. Minare metal bir alemlle sonlandırılmıştır (Fotoğraf:2.539).

Süsleme Özellikleri

Yapı süsleme özellikleri bakımından harimi örten kubbe eteğinde ve merkezinde yer alan kalemişi bezemeler dışında sade bir görünüm arz eder.

Kubbe eteğinde üst üste üç bordür ve bunların üzerinde yan yana dizilmiş olan palmetlerden oluşan bir düzenleme görülür. Alttaki ve üstteki bordürlerde kırmızı zemin üzerine beyaz renkte boyayla yan yana sıralanmış oval madalyonlardan oluşan bir süsleme kompozisyonu görülür. Ortadaki bordür diğer ikisinden daha geniş tutulmuştur. Bu bordürde ise siyah zemin üzerine beyaz boyayla yapılmış olan Kur'an'dan ayetlerin yazılı olduğu bir yazı kuşağı yer almaktadır. Bu bordürlerin üzerinde yan yana sıralanmış palmet dizileri bulunur. Her bir palmetin içinde laleyi anımsatan bitki motiflerinden oluşturulmuş bir kompozisyon yer almaktadır. Bu düzenlemede kırmızı, yeşil ve beyaz gibi canlı renkler kullanılmıştır. Palmetlerin aralarında kalan boşluklarda da ters palmet formları oluşturulmuştur (Fotoğraf:2.536). Kubbenin göbeğinde de benzer bir düzenleme görülür. Merkezde siyah zemin üzerine beyaz renkte boyayla yazılmış Kur'an'dan ayetler yer alır. Bu kısmın etrafında üç sıra bordür yer almaktadır. En dışta yan yana 16 palmetten oluşan bir dizi yer almaktadır. Palmetlerin içlerindeki düzenleme kubbe eteğindeki düzenlemenin aynısıdır. Yazı kuşağını çevreleyen üç bordürden altta ve üstte olanları ince birer profil şeklindedir. Ortadaki bordür diğer ikisine göre daha geniş tutulmuştur ve içerisinde siyah zemin üzerine beyaz renkte boyayla oluşturulmuş oval madalyon dizileri bulunmaktadır (Fotoğraf:2.535).

Malzeme ve Teknik

Pervizoğlu Camii'nin inşa malzemesi büyük ölçüde kesme taştır. Beden duvarları, kubbeye geçiş elemanları, harimi örten kubbe, mihrap ve son cemaat yeri revağı gri renkte kesme taş malzemedен inşa edilmiştir. Kubbelerin ve minare külahının üzeri kurşun kaplıdır. Son cemaat yeri sütunları mermerdir. Kadınlar mahfili ve minber ahşap malzemeyle yapılmıştır. Minare gövdesinde dört sıra kırmızı renkte kesme taş örgü yer almaktadır. Alt sıra pencereler dış taraftan demir şebekelidir.

İç mekan alt sıra pencerelerin alt seviyelerine kadar ahşap lambrilerle kaplanmıştır. Beden duvarları ve kubbeye geçiş elemanlarının yüzeyleri karo çinilerle, kubbe eteğinde ve göbeğindeki kalemişi bezemelerden artan kısımlar ise beyaz boyayla kaplanmıştır. Trompların ve aralardaki nişlerin kemer yüzeyleri sıvasızdır.

2.2.14. Bigadiç Yeşilli Cami

Fotoğraf No:2.540-2.551

Çizim No:2.44

İnceleme Tarihi:16.06.2012

Bulunduğu Yer: Balıkesir İli, Bigadiç İlçesi, Kuyu Mahallesi, Yeşilli Caddesi üzerinde yer almaktadır.

Tarihlendirme: Yapının inşa kitabesi günümüze ulaşmamıştır. Ancak minare kaidesinin merdiven sahnılığına bakan yüzündeki onarım kitabesinde caminin H.1128/M. 1715-16 yılında Çavuşzade İsmail Ağa tarafından inşa ettirildiği söylenmektedir. Kitabenin okunuşu şu şekildedir⁵²²:

Yedinde bulunan emvalini sarf elleyüb ol zat
 Satun ahz eyledi hakdan bu suretle nice ihsan
 O zatı muhterem binyüzyirmisekiz asrında
 Bina etmiş sarayı cami-ül emeviyeye akran
 Şarab-ı bezm-i aşkı nuş edince zat-ı himmetkâr
 Hakikak rahına sarf eylemiş varın bila isyan
 Li-küllü hizmetin himmetin malince edüb bünyad
 Musalliler namaz kılsın deyu okutmuş ol ezan
 Çavuş-zade meşhuru inayet lütuf namında
 Direm İsmail emsal hakka itdi canın kurban
 O tarihten yüz elli dört sene mabed iken bugün
 Dili aşık yaktı vücudun ateşi tufan
 Müsemması bu valâ camiin sıfatile malumdur
 Olursa beytin evvel harfleri terkib olup ruşan
 İnayet ettiği çün bir dahi ikmaline cümle
 Ahali halini her dem refali hal ede rahman
 Bina olunca Hilmi'ye dediler tarihin söyle
 Sezadır Mescidi Aksa deseler mehdine her an
 Sene H.1284/M.1867-68.

Bigadiç Yeşilli Camii onarım kitabesinden anlaşıldığına göre H.1282/M.1865 yılında yangın geçirmiş ve H.1284/M.1867 yılında yeniden inşa edilmiştir. 1942 yılında ikinci bir

⁵²² Zekeriya Özdemir, *Bigadiç*, Karşı Matbaası, Ankara, 1993, s.154-155.

yangın geçiren yapı 1944 yılında yeniden inşa edilmiştir.⁵²³ Caminin minaresinin şerefe yukarısı depremde zarar görmüş ve 1956 yılında yenilenmiştir.⁵²⁴

Yaptıran: Çavuşzade İsmail Ağa

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

Bigadiç Yeşilli Cami geçirdiği onarımlar neticesinde orijinal halinden uzaklaşmıştır. Yapı günümüzdeki mevcut planı dikdörtgen planlı bir harim ve kuzeyindeki son cemaat yeri revağından meydana gelmektedir (Çizim:2.44). Caminin minaresi harimin kuzeydoğu köşesine bitişik vaziyette inşa edilmiştir.

Cami iç mekanına kuzey cephenin ortasına açılmış olan yuvarlak kemerli bir kapıdan girilir. Kapının üzerinde yatay dikdörtgen bir dua kitabesi bulunmaktadır. Cepheden hafif dışa çıkıntı yapan kapının kemeri ve sövelerinde blok taşlar kullanılmıştır.

Dikdörtgen planlı harimin üzeri duvarlara bindirilen ahşap tavanla örtülüdür (Fotoğraf:2.550). Son yıllardaki onarımlarla beraber harimin doğu ve batı cephelerindeki duvarlar üçer pencere genişliğinde dışarı doğru genişletilmiştir. Böylece doğuda 2.56 x 7.05 cm, batıda 2.56x6.95⁵²⁵ cm'lik sahinler meydana getirilmiştir. Bu sahinler ortada bağımsız ikişer sütuna ve yanlarda duvarlara atılan üçer yuvarlak kemerle harime açılmaktadır (Fotoğraf:2.545-2.546). Harim bu haliyle haçvari bir plan özelliği göstermektedir. Sonradan eklenen sahinlerin yüksekliği harimin tavan yüksekliğinden daha düşük tutulmuştur. Bu sahinler dış taraftan kiremit kaplı meyilli çatılarla örtülmüştür. Harimin üzerine örten ahşap tavan kuzey-güney doğrultuda uzanan ince çıtalarla hareketlendirilmiştir. Tavanın ortasında oval formda sade bir göbek yer almaktadır. Göbeğin merkezinde yuvarlak bir madalyon içerisine alınmış altı kollu çiçek bulunmaktadır. Yuvarlakla oval arasında kalan boşluklar iki tarafta beş kollu yıldız motifleriyle doldurulmuştur. Tavan yeşil ve kirli sarı renkle boyalıdır.

⁵²³ Arzu Aru, Zekeriya Özdemir, *Bigadiç ve Çevresinde Bulunan Tarihi Eserler*, Kelepir Kitapevi, Ankara, 2001, s.21.

⁵²⁴ Ayşe Budak, Balıkesir İli-Bigadiç İlçesi Yeşilli Cami (Sanat Tarihi Raporu), Balıkesir, 2008.

⁵²⁵ Ayşe Budak, Balıkesir İli-Bigadiç İlçesi Yeşilli Cami (Sanat Tarihi Raporu), Balıkesir, 2008.

Güney cephenin aksında yer alan mihrap nişi yuvarlak kemerli düz kavsaralı bir cephe kuruluşuna sahiptir. Cepheden harime doğru çıkıntı yapan mihrap iki tarafta kalın tutulmuş iki sütunleyle sınırlandırılmıştır. Sütunceler zemin seviyesinde harime çıkıntı yapan ayaklar üzerine bindirilmiştir. Mihrap en üstte üçgen formlu bir tepelik ve iki yanındaki yelpaze benzeri süsleme elemanlarıyla sonlandırılmıştır. Tepeliğin üzerinde bir hilal yer almaktadır (Fotoğraf:2.548).

Yapının minberi harimin güneybatı köşesine bitişik vaziyette konumlandırılmıştır. Minberin girişi dilimli kemerlidir. Kemerin üstünde gülbezek ve madalyonlar bulunur. Girişten sonra onbir basamaklı bir merdivenle ulaşılan köşk kısmı kare kesitli ayaklar üzerine atılan dilimli kemerlerle harime açılmaktadır. Köşkün üzeri sivri bir külahla örtülmüştür (Fotoğraf:2.549).

Harimin kuzeyinde yer alan kadınlar mahfili altta iki üstte dört ayakla taşınmaktadır. Alt bölümde kare kesitli ayaklara ve duvarlara atılan üç yuvarlak kemer harime açılır. Kadınlar mahfiline giriş doğu cephede minare kaidesinin yanına açılmış olan kapıyla sağlanır. Mahfilin üst katında harime girişi sağlayan kapı üzerinde harime doğru çıkıntı yapan yarım silindirik balkon yer alır. Mahfilin korkulukları yan yana sıralanmış dikey direklerle oluşturulmuştur. Mahfilin doğu kısmında sonradan eklendiği anlaşılan bir imam odası bulunur (Fotoğraf:2.547).

Caminin iç mekanı, kuzey cephede altta iki, güney cephede altta iki üstte üç, doğu cephede altta dört üstte beş ve batı cephede altta ve üstte beşer pencereyle aydınlatılmıştır. Harim toplam yirmi altı pencere ile aydınlatılmaktadır.

Kuzey cephede üst sırada pencere açıklığı bulunmamaktadır. Alt sıradaki iki pencere giriş açıklığının iki yanına simetrik olarak yerleştirilmiştir. Bu pencereler içten ve dıştan yuvarlak kemerli bir görünüm arz ederler.

Güney cephede alt sıradaki iki pencere mihrabın iki yanına simetrik olarak yerleştirilmiştir. Üst sıradaki üç pencereden birisi mihrabın üstüne diğer ikisi alt sıradaki pencerelerin üstüne konumlandırılmıştır. Bu cephedeki pencerelerden üst sıradakiler daha ufak boyutludur. Pencerelerin tamamı içten ve dıştan yuvarlak kemerlidir.

Süsleme Özellikleri

Yapıda süsleme unsurları mihrap ve minberde yoğunlaşmıştır. Bunların yanı sıra harimi örten ahşap tavanın göbeğinde çiçek ve yıldız motifleri bulunmaktadır.

Mihrap, altın yıldız ve yeşil renkle boyanmıştır. Sade bir kavsaraya sahip olan mihrap nişinde perde motifine benzer bir süsleme yer almaktadır. Mihrap tepeliğinin yüzeyinde yatay dikdörtgen bir kitabe yer alır. Kitabenin üstüne çiçek, yaprak ve dallardan oluşan bitkisel kompozisyonlar işlenmiştir. Bu kompozisyonda çiçekler kırmızı, dallar siyah, yapraklar yeşil renkle boyalıdır. Tepeliğin iki yanında yelpazeye benzeyen iki unsur dikkat çekicidir. Mihrap üzerindeki süslemeler yapıdaki onarımlar esnasında eklenmiş olmalıdır.

Ahşap minberin giriş kapısı üzerinde ortada bir gülbezek, yanlarda birer madalyon yer almaktadır. Minber aynalıklarının üçgen yüzeyleri yatay ve düşey dikdörtgenlerden oluşan panolara ayrılmıştır. Panoların içlerinde altı kollu yıldızlar, yıldız çiçekleri ve gülbezeklerden oluşan süsleme kompozisyonları bulunur. Aynalıklar zik-zak dolgulu bordürlerle çevrelenmiştir. Minberin yüzeyi mihrapta olduğu gibi yeşil ve altın yıldız renklerle boyanmıştır. Minber korkuluklarındaki tahtların “S” şeklinde ve vazoyu andıran şekillerde kesildikleri görülür.

Malzeme Özellikleri

Yapı günümüzdeki haliyle kesme taş malzemedan inşa edilmiştir. Ancak orijinalinde nasıl bir malzemenin kullanıldığı anlaşılmamaktadır. Beden duvarlarının dıştan kurt dişi dizileriyle sonlandırıldıkları görülmektedir. Harime girişi sağlayan kapıda ve pencerelerde düzgün blok taşlar kullanılmıştır. Son cemaat yeri revağındaki sütunlar ve sütun başlıkları devşirmedir. Minarenin kaidesi kesme taştan yapılmıştır. Gövdede yonu taş kullanılmıştır. Minarenin şerefeden yukarısının yenilendiği malzeme farklılığından anlaşılmaktadır. Yapının dış cepheleri sıvasızdır.

Son cemaat yeri revağı camekanlarla kapatılmıştır. Harim beyaz boyayla boyalıdır. Mihrap, minber ve pencere kemerleri yeşil ve altın yıldız renklerle boyalıdır. Tavanda ve kadınlar mahfilinde de benzer durum söz konusudur. Kadınlar mahfili, tavan ve minberde ahşap malzeme kullanılmıştır. Caminin harimi ve son cemaat yeri revağı dıştan kiremit

kaplı meyilli çatıyla örtülmüştür. Harimin doğusuna ve batısına sonradan eklenen sahnelerde dış taraftan kiremit kaplı çatılarla örtülmüşlerdir.

2.2.15. Kahramanmaraş Nuh (Ahmet Efendi) Cami

Fotoğraf No:2.552-2.562

Çizim No:2.45

İnceleme Tarihi:08.05.2013

Bulunduğu Yer: Kahramanmaraş İli, Turan Mahallesi, Ziya Osman Saba Sokak'ta yer almaktadır.

Tarihlendirme: Camide iki kitabe yer almaktadır. Birisi harime girişi sağlan kapı üzerindeki inşa kitabesidir. Diğeri ise cami avlusuna girişi sağlayan kapı üzerine yerleştirilmiş olan tamir kitabesidir (Fotoğraf:2.556). İnşa kitabesinin⁵²⁶ okunuşu şu şekildedir:

Ahmed Efendi pür maârif sâhibü'l – hayrât
 Tarîk-i Hakta bir âlî eser kıldı yine...
 Sezâdır... mücellâ anâ müyesser oldu cinân ona
 Sene: H.1128/M.1715-1716

Avlu kapısı üzerindeki dört satırlık tamir kitabesinin⁵²⁷ okunuşu şu şekildedir:

Mevc-i tufân-ı fenâdan o hamîdü'ş-şiyemin
 Mu'ammir-i sânisî Eşbâh zâde Hacı Hüseyin Efendi
 Feyz-i cûdîle ebed-i nâciyedir Câmi'-i Nuh
 Sene: H.1324/M.1906

İnşa kitabesine göre H.1128/M.1715-1716 yılında Ahmet Efendi tarafından yaptırılan caminin ismi Vakıfların Şahsiyet Kayıt Defteri'nde "Ahmed Efendi ibn Mahmud Camii" olarak geçmektedir. Ancak H.1323/M.1905 tarihli Maraş Şer'iyye Sicili'nde caminin Nuh Efendi tarafından inşa ettirildiği belirtilmektedir.⁵²⁸ Bu bilgi caminin Nuh Efendi tarafından esaslı bir şekilde onartılmış olabileceğini gösterir.

Yaptıran: Ahmet Efendi

⁵²⁶Kitabenin okunuşu için bkz. Mehmet Özkarcı, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri Kahramanmaraş*, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s.227.

⁵²⁷Kitabenin okunuşu için bkz. Mehmet Özkarcı, *Türk Kültür Varlıkları...*, s.228.

⁵²⁸Yapının günümüze ulaşabilen vakfiyesi bulunmamaktadır. Fakat H.1323/M.1905 tarihli Maraş Şer'iyye Sicili'nde yapıya vakfedilen mülklere dair bilgiler mevcuttur. Sicil kayıtlarında Divanhane Mahallesi sakinlerinden Karabekirzâde Muhammed Ağa'nın, cediti Nuh Efendi'nin yaptırdığı Nuh Camii'ne Maraş'ın Belediye Çarşısı'ndaki üç dükkanı vakfettiği, buradan elde edilen gelirin önce caminin tamirine, artan paranın da caminin imamına verilmesini istediği belirtilmektedir. Bkz. Hasan Karakurt, 234 Numaralı Maraş Şer'iyye Sicili Hicri:1322-1325 / Miladi: 1903-1907, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş, 1999, s.142.

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

Nuh Cami, kuzey-güney doğrultuda eğilimli bir arazi üzerine inşa edilmiştir. Kareye yakın ölçülerdeki harim içten ahşap tavan dıştan kiremit kaplı kırma çatı ile örtülmüştür. Tavanın merkezinde 3.20 cm. çapında bir kubbe yer almaktadır. Bu kısım dış taraftan sac kaplı bir çatı ile örtülmüştür. Harimin kuzeyinde son cemaat yeri mekanı bulunur. Bu kısmın üzeri de ahşap tavanla örtülmüştür (Çizim:2.45).

Cami iç mekanına kuzey cephenin ortasına açılmış olan yuvarlak kemerli bir kapıyla girilir. Kareye yakın ölçülerdeki harimin üzeri duvarlara bindirilen ahşap tavanla örtülmüştür. Tavanın merkezinde 3.20 metre çapındaki ahşap kubbe yer alır (Fotoğraf:2.561). Tavanın diğer kısımları ince çıtalar vasıtasıyla yatay ve dikey bölümlere ayrılmıştır. Yapının batı cephesi sonradan inşa edilen bir evden dolayı kapalı durumdadır. Bu cephedeki pencereler sonradan kapatılarak iç kısımda birer niş görünümü almışlardır.

İç mekan, kuzey cephede alt sırada giriş kapısının iki yanına simetrik olarak yerleştirilen iki pencere, üstte bir pencere; güney cephede altta mihrap nişinin iki tarafındaki iki pencere, üstte bir pencere ve doğu tarafta altta cephe aksına simetrik açılmış üç pencere, üstte bir pencere ile aydınlatılmaktadır. Alt sıradaki pencereler dıştan ve içten yuvarlak kemerlidirler. Dış tarafta pencere söveleri ve kemerlerinde kesme taş malzeme kullanılmıştır. Üst sıradaki pencereler içten kare kesitli, dıştan gül formu birer açıklık olarak düzenlenmişlerdir. Pencerelerin tamamı ahşap çerçeveli, demir şebekeli bir görünüm arz ederler.

Harimde, kible duvarının aksında yer alan sivri kemerli mihrap nişi son yıllardaki onarımlarla orjinalliğinden tamamen uzaklaşmıştır. Mihrabın batısında yer alan ahşap minberde son yıllarda eklenmiştir ve herhangi bir özellik göstermez (Fotoğraf:2.561).

Harimin kuzey cephesinde ahşap bir mahfil yer almaktadır. Tek kat olarak düzenlenen mahfilin seviyesi harim seviyesinden daha yüksek tutulmuştur. Giriş kapısının iki yanındaki sekiler dikey direkli basit birer korkulukla sınırlandırılmıştır.

Harimin kuzeyinde yer alan son cemaat yeri mekanı içten ahşap tavan dıştan kırma çatıyla örtülmüştür. Ahşap tavan kuzeyde bağımsız beş ahşap sütuna doğuda ve batıda beden duvarlarına bindirilmiştir. Kare kesitli kaidelere bindirilen ahşap sütunların üstlerinde “S” kıvrımlı yastıklar yer alır. Son cemaat yeri mekanında kapı aksı avlu seviyesiyle aynı tutulmuştur. Kapının doğusunda ve batısında kalan kısımlarda ise zeminin yükseltilmiş olduğu görülür. Bu suretle elde edilen sekiler günümüzde karo malzemeyle kaplanmıştır. Cami kuzey cephesinde giriş açıklığı ile doğudaki duvarın arasında bir mihrabiye nişi bulunur. Sivri kemerli düz kavsaralı niş tamamen sıvanarak orjinalliğinden uzaklaştırılmıştır (Fotoğraf:2.553).

Son cemaat yerinin kuzeydoğu köşesinde yer alan çokgen gövdeli, tek şerefeli minare orijinal değildir.

Caminin kuzeyinde dikdörtgen ölçülerde küçük bir avlu bulunmaktadır. Avluya giriş doğu duvarında açılan yuvarlak kemerli bir kapıyla sağlanır. Kapı kütlesi üst taraftan üç sıra kademeli bir silmeyle sınırlandırılmıştır. Kapının üstünde küçük bir saçak yer alır. Yuvarlak kemerin üstünde düşey dikdörtgen pano içerisinde yapının tamir kitabesi yerleştirilmiştir. Avlunun istinat duvarları caminin beden duvarlarının yarısı yüksekliğe sahiptir. İstinat duvarları günümüzde krem rengi boyayla kaplanmıştır (Fotoğraf:2.554).

Avlunun ortasında sekizgen planlı mermer bir şadırvan, doğu tarafında hela ve odunluk, kuzey tarafında tek katlı bir bina yer almaktadır. Bu birimler yapıya son yıllarda eklenmiştir. Yapının batı cephesine bitişik evler bulunduğu için bu kısım dışarıdan seçilememektedir.

Süsleme Özellikleri

Yapıda süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Malzeme ve Teknik

Nuh Cami düzgün olmayan kesme taş malzemedен inşa edilmiştir. Pencere kemerleri ve sövelerinde ve avlu giriş kapısında kirli sarı renkli düzgün kesme taş kullanılmıştır. Harimin ve son cemaat yerinin örtü sistemi ahşap malzemeyle yapılmıştır. Yapının iç mekanı ve avlu istinat duvarları günümüzde tamamen sıvanmış vaziyettedir. Dış

cephelerde pencere alt hizalarına kadar krem rengiyle sıvanan beden duvarlarının üst kısımları sıvasızdır. Kuzey, güney ve doğu cephelerin üst sıralarında bulunan küçük gül pencereler cephelere hareketlilik kazandırmıştır.

2.2.16. Şanlıurfa Rızvaniye Camii

(Bkz. 2.1.3. Şanlıurfa Rızvaniye Külliyesi)

2.2.17. Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Camii

(Bkz. 2.1.4. Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi)

2.2.18. Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Camii

Fotoğraf No:2.563-2.581

Çizim No:2.46-2.47

İnceleme Tarihi: 19.08.2010, 27.01.2012-29.01.2012

Bulunduğu Yer: Kayseri İli, Kocasinan İlçesi, Erkilet Kasabası, Mehmet Paşa Caddesi üzerinde yer almaktadır.

Tarihlendirme: Harim giriş kapısı üzerindeki yer alan inşa kitabesinin (Fotoğraf:2.570) okunuşu⁵²⁹ şu şekildedir:

Habbezâ cami-i pûrmur-ı sücud Barek Allah zehî beyi Hüdâ
Sadme-i zelzeleden olmuş iken eseri bünyesi mahsur-i fena
Muadelet kester sadr-ı âlli sahibü'd devle Muhammed Paşa
Itidi bu Camisi vâlâsakafı maksat-ı zat-ı şerefinde bina
Ola hayrat-ü müberrâtı kabul devletin eyleye efzûn Mevlâa
Didi tarihini ruhsat-ı hafif cami-i ferah-ü ziybenden bira
Sene selâsin miete ve elf H.1130/M.1717-1718

Erkiletli Nişancı Mehmet Paşa Camii M.1718'de zelzeleden yıkılan Musa Ağa Camii'nin yerine inşa ettirilmiştir. Mehmet Paşa'nın camiyle beraber altı odadan ibaret bir medrese de yaptırdığı yapının vakfiyesinde belirtilmiştir.⁵³⁰ Ancak söz konusu medrese günümüze ulaşamamıştır.

⁵²⁹Kitabenin okunuşu için bkz. Halit Erkiletlioğlu, *Kayseri Kitabeleri*, Kayseri Büyük Şehir Belediyesi Yayınları, Kayseri, 2001, s.137.

⁵³⁰Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı, 730 numaralı defter, sayfa:19, sıra no: 8.

Yapı, 1985 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir. Restorasyonlar harim kubbesi, son cemaat yeri kubbeleri, iç mekan cepheleri ve avlu etrafındaki birimlerde yoğunlaşmıştır.⁵³¹

Yaptıran: Erkiletli Nişancı Mehmet Paşa^{532, 533},

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

Erkiletli Mehmet Paşa Cami, kuzey-güney doğrultuda eğilimli bir arazi üzerine inşa edilmiştir. Yapının harimi kareye yakın ölçülerdedir (Çizim:2.46-2.47). Harimin kuzeyinde üç bölmeli son cemaat yeri revağı, kuzeydoğu köşesinde çokgen gövdeli tek şerefeli minare yer alır. Caminin kuzey ve batı cephelerini “L” biçiminde kuşatan küçük bir avlusu bulunmaktadır.

Caminin iç mekanına kuzey cephenin ortasına açılmış olan basık kemerli bir kapıyla geçilmektedir (Fotoğraf:2.569). Kapı kemeri kırmızı ve gri renkli taşların nöbetleşe dizilimleriyle oluşturulmuştur. Kemerin üzerinde yatay dikdörtgen pano içerisine inşa kitabesi yerleştirilmiştir. Dört yönden ince bir bordürle kuşatılan kitabenin her mısrası kısa uçları sivriltilmiş dikdörtgen kartuşlar içerisine alınmıştır. Giriş kapısının ahşap kanatlarında dikey ve yatay panolarla oluşturulmuş basit bir kompozisyon görülür.

Harim kısmı 13.60x13.10 metre ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Harimin üzeri içten sivri kemerli tromplarla, dıştan yüksek sekizgen kasnakla geçilen

⁵³¹ Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 380102024-KR001, OF001, RP002 nolu dosyalar.

⁵³²Kayseri’de Ergendi Köylü Mısır tüccarlarından Hacı Ali’nin oğludur. Saray baltacılarından olup Süleyman Paşa’nın vezirliği esnasında konakçılık yapmıştır. Daha sonra Bafra zabiti görevinde bulunan Mehmet Paşa, Teberdar Mehmet Paşa ve Süleyman Paşa’nın sadaret yıllarında kethuda olmuştur. Daha sonra sipahiler ağası görevlerinde bulunmuş, Damat İbrahim Paşa ile yakınlık kurup H.1128/M.1716’da kapıcılar kethudası vekili olmuştur. Mehmet Paşa, H.1129/M.1717’de vezirlik rütbesiyle nişancı olmuş ve devamında sadrazamlığa yükselmiştir. H.1130/M.1718’de azledilerek Narda seraskeri ve Yanya valiliği görevlerine atanmıştır. H.1131/M.1719’da Mısır Valisi görevini icra ettikten sonra H.1137/M.1724-1725 yılında azledilmiştir. H.1138/M.1726’da ikinci kez Mısır Valisi olan Mehmet Paşa, azline sebep olan Çerkez Mehmet Bey’i Mısır’dan firara mecbur etmiştir. Mehmet Paşa H.1140/M.1727’de Cidde Valisi olduktan sonra H.1141/M.1728’de Mekke’de ölmüştür. Bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani* 4..., s.1032-1033.

⁵³³Erkiletli Nişancı Mehmet Paşa hayatı ve faaliyetleri için bkz. Ahmet Nazif Efendi, Kayseri Meşhurları, (sad. Meserret Diriöz, H. Ali Diriöz), Kayseri, 1991, s.46.; Mehmet Çayırdağ, “Erkiletli Nişancı Mehmet Paşa”, Erciyes Dergisi, C.VI, S.72, Kayseri, 1983, s.12.; Mustafa Keskin, M. Metin Hülagü, *Geçmişteki İzleriyle Kayseri*, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 2006, s.50.

kubbeye örtülmüştür. Tromp kemerlerinin aralarında ahşap gergiler bulunur. Harimin kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerine yakım kısımlarda karşılıklı iki dolap nişi bulunur.

Hariminin kible duvarının ortasında, kapı aksı üzerinde yer alan taş mihrap orijinal şeklini kısmen korumaktadır. Yarım daire kesitli mihrap nişi dört sıra kademe yapan dilimli bir kemere sahiptir. Mihrap kütesini üç taraftan ince bir silmeyle kuşatır. Kavsara, yatay silmelerle üç bölüme ayrılmıştır (Fotoğraf:2.575).

Mihrabın batısında yer alan minber kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Minberin giriş cephesinde kemer açıklığının üstünde üç sıra profilli kademeye geçilen taç kısmı yer almaktadır. Taç kısmı ortada armudi formda bir başlık ve bunun iki tarafında “S” şeklinde desteklerden ve her iki köşedeki armudi forma sahip çıkıntılardan oluşmaktadır. Köşelerdeki çıkıntılar kare kaideler üzerine bindirilmiştir. Girişten sonra yedi sıra merdivenle ulaşılan köşk kısmı kare kesitli dört ayak üzerine atılmış dilimli kemerlerin taşıdığı içten kubbe dıştan sivri külahla örtülmüştür. Bu kısım duvara bitişik cephe hariç diğer üç yönden harime açılmaktadır. Köş kısmını örten sivri külaha geçişte sekizgen bir kasnaktan yararlanılmıştır. Minberin yan cepheleri oldukça sade tutulmuştur. Bu kısımlarda en altta yana yana sivri kemerli üç küçük kedi gözü yer almaktadır. Köşkün altında ise yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı bulunmaktadır. Üzerinde herhangi bir bezeme yer almayan korkuluklarda kesme taş bloklardan oluşturulmuştur. Minber korkuluklarının iç kısımları ve merdivenler günümüzde beyaz renkte boyayla kaplanmıştır (Fotoğraf:2.576-2.577).

Yapının iç mekanı, kuzey cephede giriş açıklığının iki yanına simetrik olarak yerleştirilmiş altta ve üstte ikişer pencere; güney cephede, mihrabın iki yanında altta iki pencere, üstte üç pencere; doğu cephede altta ve üstte ikişer pencere; batıda altta iki üstte bir pencereyle ve kubbeye geçişi sağlayan sekizgen kasnağın dört ana yönüne açılan dört pencere ile aydınlatılmaktadır. Kuzey ve güney cephelerdeki pencereler cephe aksına simetrik olarak açılmışlar; doğu ve batı cephelerdeki pencereler ise cephe akslarından biraz güneye kaydırılmışlardır. Alt sıradaki pencereler içten ve dıştan düşey dikdörtgen formludurlar. Bu pencereler iç kısımlarda düz bırakılmış dış cephede sivri boşaltma kemerleriyle hareketlendirilmiştir. Üst sıradaki pencereler ise her iki taraftan sivri kemerli bir görünüm arz ederler ve dış taraftan yuvarlak formlu açıklıklardan oluşan alçı

şebekelerle hareketlendirilmişlerdir. Alt sıradaki pencereler ise içten ahşap kanatlı dıştan demir şebekeli bir görünüm arz ederler.

Harimin kuzeyinde ahşap kadınlar mahfili yer almaktadır. Son yıllarda eklendiği anlaşılan mahfili giriş kapısının batısına yerleştirilmiş olan merdivenlerle çıkılır. Mahfil kare kesitli on ahşap ayak tarafından taşınmaktadır (Fotoğraf:2.574).

Harimin kuzeyinde yer alan son cemaat yeri revağı ortada bağımsız iki ve doğu ve batı cephelerde duvara bitişik birerden toplam dört ayak üzerine atılan üç sivri kemerle avluya açılmaktadır. Üç bölmeli revağın orta bölümü pendentiflerle geçilen kubbeyle, yan bölümleri ise aynalı tonozlarla örtülüdür. Ortadaki kemer iki yandaki kemerlerden daha yüksek tutulmuştur. Revağın doğu ve batı cepheleri harimin uzantısı şeklinde görülen duvarlarla kapatılmıştır. Bu şekliyle yapıya doğu ve batı cephelerden bakıldığında harimle revağın bir bütün şeklinde algılandığı görülür. Revak örtüleri ve örtüye geçiş elemanları iç kısımdan beyaz renkte boyayla sıvanmıştır. Revak kemerlerinde gri ve kırmızı renkte taşların nöbetleşe dizilimleriyle oluşturulmuş renkli taş işçiliği görülmektedir (Fotoğraf:2.566-2.567).

Caminin minaresi harimle son cemaat yeri revağının birleştiği noktada, caminin kuzeydoğu köşesinde yer almaktadır. Kesme taş malzemeyle inşa edilmiş olan minareye giriş harimin kuzeybatı köşesinde yer alan basık kemerli bir kapıyla sağlanır. Minarenin kaidesi kareye yakın dikdörtgen ölçülerdedir. Yaklaşık 5 metre yükseklikte olan kaidenin bir bölümü beden duvarı içerisinde yer almaktadır. Kaidenin doğu cephesinde küçük bir mazgal pencere yer almaktadır. Kaidenin en üst seviyesinde pabuça geçiş kısmında iki sıra kaval silme bulunmaktadır. Pabuç kısmı üç ters, üç düz prizmatik üçgenlerden meydana gelmiştir. Pabuçunda doğu cephesinde küçük bir mazgal pencere bulunur. Pabuçla gövdenin birleştiği nokta pahlanarak yumuşatılmış ve gövdeyle birleştiği noktaya bir bilezik eklenmiştir. Minare gövdesi onaltıgen formdadır. Üzerinde iki adet mazgal pencere bulunan gövdenin şerefe altlığıyla birleştiği noktaya yakın bir konumda alt seviyede olduğu gibi bir bilezik eklenmiştir. Şerefe altlığı oldukça sade tutulmuştur. Yukarıya doğru iç bükey formda genişleyen altlıkla şerefe korkuluğu arasında iki kademe kaval silme yer almaktadır. Şerefe korkuluğu gövde gibi onaltıgen formdadır ve taş bloklarla oluşturulmuştur. Petek kısmı gövdenin devamı şeklinde onaltıgen olarak yükselmektedir. Peteğin ortasında ince bir silme kuşağı yer almaktadır. Peteğin üzerinde onaltıgen formu

devam ettiren sivri bir külâh yer alır. Minare, sivri külâhın üzerindeki metal âlemlerle nihayetlendirilmiştir.

Caminin kuzey cephesinde giriş açıklığının batısındaki pencerenin üstünde bir mükebbir yer almaktadır. Oval formlu iki sıra kademeli konsollar üzerine bindirilmiş olan balkon harim kısmında kadınlar mahfilinden son cemaat yerine açılmaktadır (Fotoğraf:2.568). Son cemaat yeri revağının kapı aksı avlu zemin seviyesiyle aynı tutulmuştur. Kapının batısında ve doğusunda kalan kısımlarda ise zemin daha yüksek tutulmuştur. Bu suretle kapının iki yanındaki bölümler birer seki görünümü almışlardır.

Yapının dış cepheleri kuzey cephe hariç yatay kornişlerle üç bölüme ayrılmıştır. Yatay kornişler caminin bütün cephelerini dolaşır. Birinci bölüm beden duvarlarının kubbeğe geçiş öğeleriyle birleştikleri kısımdan oluşur. İkinci bölüm örtüğe geçiş öğelerinden, üçüncü ve son bölüm kubbeden oluşmaktadır. Caminin doğu, batı ve güney cepheleri eşit aralıklarla yerleştirilmiş ikişer payanda ile boyuna üç bölüme ayrılmıştır. Payandalar aşağıdan yukarıya doğru daralarak yükselirler. Beden duvarlarını dışarıdan destekleyen payandalar ve cepheleri dış taraftan üç bölüme ayıran yatay kornişler camide düşey etkinin hissedilmesine vesile olmuştur.

Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Camii'nde dikkat çeken bir diğer hususta güney ve batı cephelerde bulunan kuş evleridir. Güney cephenin batı kenarına ve batı cephenin güney kenarına yakın kısımlara yerleştirilen kuş evleri kademeli konsollar üzerine bindirilmiştir. Evlerin cephelerinde atlı üstlü ikişer sıra pencere açıklığı bulunmaktadır. Cepheler pencere açıklıklarını ve üst hizadaki çatı seviyesini çevreleyen ikişer sıra düz profille hareketlendirilmiştir. Evlerin üstündeki çatılar cephelerden dışta taşkın sundurmalar şeklinde düzenlenmiştir. Bu kısımların zemine bakan bölümlerinde baklava dilimi şeklinde geometrik unsurların yan yana dizilmeleri vasıtasıyla oluşturulan düzenlemeler görülür. Ayrıca güney cephedeki kuş evinin ön cephesinde pencere açıklıklarının iki yanına simetrik olarak yerleştirilmiş iki selvi ağacı motifi yer almaktadır (Fotoğraf:2.581).

Caminin önünde "L" şeklinde bir avlu yer almaktadır. Avlu yapının kuzey ve batı cephelerini çevreler. Avlunun iki girişi mevcuttur. Esas giriş açıklığı batı cephede yer almaktadır. Basık kemerli giriş açıklığı üstten yuvarlak kemerli bir nişle kuşatılmıştır. Avlu istinat duvarlarından daha yüksek tutulmuş olan kapı avluyu küçük bir eyvan şeklinde

açılmaktadır. İkinci açıklık güney cephede yer almaktadır. Diğerine göre daha basit olan bu kapı demir şebekeli iki kolla avluya açılmaktadır. Esas giriş açıklığı son cemaat yeri revağının batı cephesiyle bitişik vaziyettedir. Avlunun istinat duvarla arazinin meyilinden ötürü doğudan batıya doğru kademeli olarak alçalmaktadır. Duvarların üzerleri günümüzde demir korkuluklarla yükseltilmiştir. Avlunun zemininde kesme taş malzeme kullanılmıştır. Ayrıca istinat duvarları ve giriş kapıları da kesme taş malzemeyle inşa edilmiştir. (Fotoğraf:2.579-2.580).

Nişancı Mehmet Paşa Camii, tek kubbeli harim ve kuzeyindeki son cemaat yeri revağı ile klasik tipte inşa edilmiştir. İlk inşasında bir medreseninde var olması caminin bir külliye dahilinde yapıldığını göstermektedir. Ancak ne yazık ki medrese günümüze ulaşamamıştır. Erkilet'te halk arasında Kurşunlu, Cami-i Kebir ve Merkez Camii isimleriyle anılmaktadır.⁵³⁴ Yapı günümüzde sağlam durumdadır ve ibadete açıktır.

Süsleme Özellikleri

Yapıda süsleme unsurları minber ve üst sıra pencerelerde yoğunlaşmaktadır. Minber giriş cephesindeki taç kısmının yüzeylerinde bitki ve çiçek kompozisyonları, üst kattaki pencere camlarında geometrik ve bitkisel kompozisyonlar bulunmaktadır. Bu bölümlerdeki süslemelerde kırmızı, mavi, yeşil ve sarı gibi canlı renkler tercih edilmiştir .

Minberin giriş cephesinde kemer açıklığının üstünde üç sıra profilli kademeye geçilen taç kısmını oluşturan armudi formda bir başlık ve bunun iki tarafındaki “S” şeklinde desteklerin ön yüzlerine mavi renkte zemin üzerine kırmızı ve lacivert renklerle yaprağı anımsatan motifler işlenmiştir. İki köşedeki armudi forma sahip çıkıntıların bindirildiği kare kaidelerin ön yüzleri ise kırmızı zemin üzerine mavi renkte çiçek motifleriyle bezelidir. Taç kısmının yükseltildiği en alt kısımda ise mavi konturlarla üçlü pano düzeni oluşturulmuştur. Panolardan iki köşede yer alanların ön yüzlerine yeşil, kırmızı ve siyah renklerde çiçek, dal ve yaprak motifleri işlenmiştir. Ortadaki panonun içi boş bırakılmıştır (Fotoğraf:2.577).

⁵³⁴Nişancı Mehmet Paşa Camii Erkilet'in en büyük camisidir. Yapının harim kubbesi, kubbeye geçiş elemanları, son cemaat yeri revağı örtü kubbeleri ve minare külâhı kurşun kaplama olduğundan halk arasında “Kurşunlu Camii” ismiyle anılmaktadır. Günümüzde sağlam durumda olan yapı sadece Cuma namazlarında açılmaktadır.

Harimi aydınlatan pencerelerden üst sıradakilerde alçı şebeke ve renkli cam işçiliği görülür. Kırmızı, mavi, yeşil ve sarı gibi canlı renklerin kullanıldığı vitraylarda geometrik ve bitkisel motiflerin bir arada kullanıldığı bir kompozisyon bulunur. Geometrik motiflerin ağırlıkta olduğu düzenlemelerde her bir pencerede merkezde büyük bir kare ve üstünde stilize bitkilerden oluşan bir şema bulunur. Bu bölümlerin etrafı iki uzun dört kısa kenarla oluşturulmuş altıgenlerle çevrelenmiştir. Üst sıradaki pencerelerden mihrabın üstündeki açıklık hariç diğerlerinde aynı kompozisyon uygulanmıştır. Mihrap üstündeki pencerede ise merkezdeki karenin üstünde iki yanında yapraklar olan bir dalın ucunda palmet motifi yer almaktadır (Fotoğraf:2.578).

Dış cepherdeki kuş evleri ile evlerin üzerlerindeki geometrik motifler ve selvi ağacı motifleri caminin üzerindeki dikkat çekici detaylardır.

Malzeme ve Teknik

Caminin inşasında gri renkte düzgen kesme taş kullanılmıştır. Avlu zemininde, istinat duvarlarında ve kapılarında da kesme taş malzemenin kullanılmış olduğu görülmektedir. Harime girişi sağlayan kapının kanatlarında, alt kat pencerenin iç kısımlarındaki kanatlarda ve harimin kuzeyindeki kadınlar mahfilinde ahşap malzeme kullanılmıştır. Harimi aydınlatan üst kat pencerelerin şebekelerinde alçı malzeme, alt sıra pencerelerin şebekelerinde demir malzeme tercih edilmiştir. Harimi örten kubbe, son cemaat yeri revağı örtüleri, yapının doğu, batı ve güney cephelerini destekleyen payandalar, dış tarafta kubbeye geçişi sağlayan bölümler ve minare külahı kurşun kaplamadır. Son cemaat yeri revağının avluya açılan kemerlerinde ve harime girişi sağlayan kapının kemerinde kırmızı ve gri renkte taşların nöbetleşe dizilimleriyle oluşturulan renkli taş işçiliği görülmektedir.

İç mekan kubbe yüzeyi hariç sıvasızdır. Kubbe yüzeyi beyaz boyayla kaplanmıştır. Caminin mihrabı oldukça basit tutulmuştur. Minber giriş cephesinde ise bitki ve çiçek motiflerinin yer aldığı süsleme izleri görülür. İç mekanı aydınlatan ikinci kat pencerelerde alçı şebekeler arasında renkli cam işçiliği görülmektedir.

2.2.19. Erzurum Derviş Ağa Camii

Fotoğraf No:2.582-2.598

Çizim No:2.48

İnceleme Tarihi: 09.05.2012-12.05.2012

Bulunduğu Yer: Erzurum il merkezi, Derviş Ağa Mahallesi, Taş Mağazalar Caddesi alt ucunda yer almaktadır.

Tarihlendirme: Yapının inşa kitabesi bulunmamaktadır. Ancak harimi örten kubbe eteğindeki mazgal pencerelerden güneyde olanının kenarında sıva üzerinde H.1129/ M. 1717 tarihi yazılıdır. Ayrıca yapının inşa tarihini Hacı Derviş İbrahim Ağa'nın H.1139/M.1726 tarihli vakfiyesi doğrulamaktadır.⁵³⁵ Vakfiyede Derviş İbrahim Ağa'nın babası Hacı Bektaş Ağa'nın burada bir mescit yaptırdığı, Derviş Ağa'nın da harap olan bu mescidi yıktırarak günümüze ulaşan camiyi inşa ettirdiği ve Gümrük tarafında bir cami yaptırdığı belirtilmektedir. Gümrük caminin kitabesinde inşa tarihi 1130 H / 1718 olduğuna göre bu caminin tarihi de 1130 H / 1718 M tarihi civarında olmalıdır. Bu nedenle sıva üzerindeki inşa tarihi H. 1129 (M. 1717) doğru kabul edilmektedir.^{536, 537}

Caminin H.1261/M.1845 tarihinde Abdurrahman oğlu Müderris Hacı Müştak tarafından onarıldığı harime giriş kapısı üzerindeki kitabeden anlaşılmaktadır. Harime girişi sağlayan kapı üzerindeki yedi satır, iki sütunluk onarım kitabesinin (Fotoğraf:2.589) okunuşu⁵³⁸ şu şekildedir:

Zihi' el-hac Derviş Ağa merhum
Anın asar-ı hayrından bu cami
Perakende iken vakfi, cidarı
Yed-i Avni cedidin kıldı satı'
Zer ü sim bezl-i kudretle, bu cayı
Ziya saldı cedidi oldu lâmi'
Ki sahib-i tevliyet el-hac Müştak
(Müderris) İbn-i Abdurrahman nam vâki'
Görenler okurlar Barekellah
Hem ittiler sena küll-i sami'

⁵³⁵Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı, 581 numaralı defter, sayfa:97, sıra no: 102.

⁵³⁶İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle...*, s.239.

⁵³⁷H. Rahmi Ünal, *Erzurum İli Dahilindeki...*, s.65.

⁵³⁸İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle...*, s.238.

Temam oldukta Yümmî dedi tarih
İyu tamir olundu işbu cami'
Eser-i hame-i Mustafa el-Kâni

Sene: H.1261/M.1845

Yaptıran: Hacı Derviş Ağa⁵³⁹

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

Derviş Ağa Camii kuzeyden güneye yükselen meyilli bir arazi üzerine inşa edilmiştir. Kareye yakın dikdörtgen planlı bir harim ve kuzeyindeki üç bölmeli son cemaat yeri revağından ibaret olan yapı dikdörtgen ölçülerde bir avlunun merkezine konumlandırılmıştır (Çizim:2.48). Avlunun kuzeydoğusunda yapının banisi olan Hacı Derviş Ağa'nın türbesi yer almaktadır. Caminin silindirik gövdeli, tek şerefeli minaresi harimin kuzeybatı köşesine yerleştirilmiştir.

Derviş Ağa Camii avlusuna kuzeyde yer alan bir açıklıktan girilmektedir. Avluyu sınırlayan istinat duvarları kuzey cephede kesme taş malzeme, diğer cephelerde moloz taş malzemeye inşa edilmiştir. Caminin güneyinde yer alan kısım hazire olarak düzenlenmiştir (Fotoğraf:2.584). Avluyu doğu ve batı cephelerde sınırlayan istinat duvarı arazinin meyilinden ötürü kuzeyden güneye kademeli olarak yükseltilerek inşa edilmiştir. Avlu zemini günümüzde dikdörtgen karo taşlarla kaplıdır (Fotoğraf:2.585).

Yapının harimine kuzey cephenin ortasına açılmış olan kapıdan geçilir. Giriş kapısı üç taraftan üç sıra kaval silmeyle çevrelenmiştir. Düz atkılı esas giriş açıklığının üzerinde iki kitabe panosu yer almaktadır. Alttaki pano yatay dikdörtgen formdadır ve kısa kenarla sivriltilerek üçgenler oluşturulmuştur. Bu panonun içerisinde ayet yazı kuşağı yer almaktadır. Üstteki panonun içerisinde ise yapının onarım kitabesi yer almaktadır. Onarım kitabesi kareye yakın düşey dikdörtgen formdadır. Kapı alınlığının üzerinde sivri kuşatma kemeri yer alır. Kapı açıklığı iki taraftan cepheye gömülü iki zarif sütunce tarafından

⁵³⁹Hacı Derviş Ağa bu camiden başka Erzurum'da Gümrük Camii, Gümrük Hamamı ve Gümrük Hanı'nı yaptırmıştır. Ayrıca Yeğenağa Camii'nin inşa masraflarını karşılamıştır. H.1149/M.1736 yılında ölen Derviş Ağa cami avlusundaki türbesinde gömülüdür. Bu türbede H.1221'de ölen Ümmü Gülsüm, H.1310'da ölen Derviş Ağa Camii'nin mütevellisi Said Efendi, H.1300'de ölen Ayşe Hanım ve H.1314'de ölen Erzurum Ağası Ahmet Ağa'nında mezarları bulunmaktadır. Bkz. İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle...*, s.239.

sınırlandırılmıştır. Kaidesiz olarak yükselen sütuncelerin üzerlerinde alttan üste doğru genişleyen kare kesitli sütun başlıkları yer almaktadır. Başlık yüzeyleri dikey silmelerle hareketlendirilmiştir. Kapı açıklığının iki yanında kademeli konsollar üzerine bindirilen iki oturmalık kısmı yer almaktadır (Fotoğraf:2.588).

Caminin harim kısmı kareye yakın dikdörtgen ölçülerde bir alanı kaplar. Harimin üstü dört köşede sivri kemerli tromplarla geçilen bir kubbeye örtülüdür. Tromp aralarında kalan kısımlar sivri kemerlerle hareketlendirilmiştir (Fotoğraf:2.591).

Kıble duvarının ortasında, kapı aksında mihrap yer alır. Orijinal durumunu büyük ölçüde koruyarak günümüze ulaşmış olan mihrap üst kat penceresinin alt seviyesine kadar yükseltilmiştir. Cepheden hafif çıkıntıda yapan mihrap kütlesi üç taraftan üç sıra kaval silme ile çevrelenmiştir. Beş kenarlı mihrap nişinin üzerinde mukarnaslı kavsara kısmı bulunur. Kavsara dilimli bir kemerle sınırlandırılmıştır. Üst üste altı sıra mukarnas dizisiyle dolgularan kavsara kısmında mukarnas dizileri yatay silmelerle birbirinden ayrılırlar. Mihrap nişini iki tarafta cepheye gömülü iki zarif sütunce sınırlar. Kum saati formlu kaideler üzerinde yükselen sütuncelerin üstlerinde giriş kapısındakilere benzer başlıklar yer almaktadır. Aşağıdan yukarıya genişleyen kare kesitli başlıkların köşeleri içbükey pahlarla hareketlendirilmiştir (Fotoğraf:2.590).

Mihrabın hemen batısında ahşap minber yer alır. Minber son yıllarda camiye eklenmiştir ve herhangi bir sanat özelliği göstermez.

Harimin kuzeyinde on ahşap ayak tarafından taşınan ahşap kadınlar mahfili yer almaktadır. Kare kesitli ayaklar üzerine atılan kaş kemerlere bindirilen mahfile, giriş kapısının batısındaki pencere içine açılmış olan taş merdivenlerle çıkılır. Bu merdivenler aynı zamanda yapının minaresine çıkışıda sağlamaktadır. Mahfilin harime açılan güney cephesinde kaş kemerlerin üstünde kurt dişi firiz kuşağı yer almaktadır. Ayrıca ayakların orta seviyelerinde mukarnas dolguları bulunur. Mahfilin üst katında, giriş kapısı açıklığının üstüne denk gelen bölüm bir balkon kuruluşu olarak harime doğru uzatılmıştır. Balkon içbükey ahşap bir konsol taşımaktadır. Balkonun ortasında güneye doğru çıkıntı yapan beş köşeli ikinci bir balkon bulunmaktadır. Bu küçük çokgen balkonun korkulukları iki başta düz ortada ters yerleştirilmiş yarım dairelerle dolgulanmıştır. Mahfilin alt kat ve üst kat korkulukları dikey lambrilerle oluşturulmuştur (Fotoğraf:2.593).

İç mekan, kuzey cephede giriş açıklığının iki yanına simetrik olarak yerleştirilmiş düşey dikdörtgen iki pencere; güney cephede alt sırada mihrabın iki yanındaki düşey dikdörtgen iki pencere, üst sırada mihrabın üstündeki bir pencere; doğu ve batı cephelerde cephe aksına altlı üstlü yerleştirilmiş birer pencere ile aydınlatılmıştır. Ayrıca doğu, batı ve güney cephelerde kubbe kasnağına açılmış birer küçük pencere yer almaktadır.

Doğu, batı ve güney cephelerin alt sırasında açılmış olan pencereler iç taraftan kaş boşaltma kemerli, dış taraftan düz atkı ve lentolu bir görünüm arz ederler. İç taraftaki kaş kemerli pencere alınlıklarında sonradan yapılan çini karo kaplamalar yer almaktadır.

Üst kat pencereleri sivri kemerli tromplar arasında kalan kemerlerin orta noktalarına açılmıştır. Doğu, batı ve güney cephelerde gördüğümüz pencereler içten basık kemerli dıştan yuvarlak kemerli bir forma sahiptirler. Bu sıradaki bütün pencereler mazgaldır ve dıştan içe doğru genişleyerek harime yönelirler.

Kubbe kasnağında bulunan pencereler ise içten ve dıştan yuvarlak kemerli bir görünüm arz ederler. Mazgal olan pencereler dıştan içe doğru genişleyerek harime yönelirler. Cephelerdeki bütün pencereler ahşap kanatlıdır. Alt kat pencereler dış taraftan demir şebekelidir.

Harimin kuzeyinde üç bölmeli son cemaat yeri revağı yer alır. Revağın üzeri üç eşit kubbeyle örtülmüştür. Kubbeler, dört bağımsız sütun ve caminin kuzey cephesindeki konsollara atılan sivri kemerler vasıtasıyla taşınmaktadır. Kubbelere geçişte pandantiflerden yararlanılmıştır. Kemerler demir gergilerle desteklenmiştir. Taş sütunlar yüksek tutulmuş kare kaideler üzerinde yükselirler. Kaidelerle sütunlar arasında aşağıdan yukarıya doğru kademeli olarak daralan silindirik geçiş öğeleri yer almaktadır. Sütunların üzerinde kare başlıklar bulunmaktadır. Başlık yüzeyleri iki sıra mukarnas dizisiyle hareketlendirilmiştir. Başlık köşelerinde sekigen sarkıtlar yer almaktadır. Sütunların başlıklarla ve kaidelerle birleştikleri kısımlarda kırmızı boyalı demir bilezikler bulunmaktadır. Üç bölmeli revağın orta kubbesinin altına denk gelen bölümü diğer iki bölümden daha alçak tutulmuştur. İki sıra kesme taş örgüyle yükseltelen yan kısımlar birer seki görünümü kazanmışlardır. Revağın üstü dış taraftan konik çatılarla kapatılmıştır. Ayrıca kuzey cephede avluya doğru uzanan bir sundurma yer almaktadır. Son cemaat yeri revağı günümüzde demir çerçeveli camekânlarla kapatılmıştır (Fotoğraf:2.585, 2.587).

Caminin minaresi harimle son cemaat yeri revağının birleştiği noktada, caminin kuzeybatı köşesinde yer almaktadır. Minare kaidesi kısmen beden duvarlarıyla kaynaşmış vaziyettedir. Son cemaat yeri revağının cephe seviyesiyle aynı yükseklikte tutulmuş olan kare kaidenin üstünde yükselen silindirik gövde tuğla malzemedен inşa edilmiştir. Kaidenin inşa malzemesi kesme taştır. Minareye harimin kuzeyindeki giriş kapısının batısında yer alan pencere içine yerleştirilmiş taş merdivenlerle geçilir. Bu merdivenler aynı zamanda kadınlar mahfilinin üst katına geçişide sağlamaktadır. Minare gövdesinde tuğlanın farklı dizilimleriyle oluşturulmuş süsleme kuşakları bulunmaktadır. Gövde üzerinde taş lentolu ve atkılı bir adet de mazgal pencere yer almaktadır. Gövdeden şerefeye kademeli bir altlık vasıtasıyla geçilir. Beş sıra kaval silmeyle hareketlendirilen altlıkta taş malzeme kullanılmıştır. Şerefe korkulukları kesme taş bloklardan meydana getirilmiştir. Şerefenin üstünde yükselen petek kısmı gövdenin silindirik formunu devam ettirir. Peteğin şerefeye birleştiği noktaya yakın bir konumda taş bir bilezik yer almaktadır. Peteğin üzerindeki külaha iki sıra kaval silmeyle geçilmiştir. Sivri külahın üzeri kurşun kaplıdır. Minare metal bir âlemle sonlandırılmıştır.

Camiye ait II. Abdülhamit döneminde Z.G Donatosian tarafından çekilmiş eski bir fotoğrafta⁵⁴⁰ kuzey cephenin sıvalı olduğu ve bu cephedeki pencerelerin üzerlerinde yazı kartuşlarının varlığı görülmektedir. Günümüzde sağlam durumda olan yapı ibadete açıktır.

Süsleme Özellikleri

Yapıda kalemişi süsleme unsurları kubbe göbeği, yüzeyi, eteği, son cemaat yeri revağı kubbeleri, tromplar arasındaki üçgen boşluklar ve kasnak pencerelerinde karşımıza çıkar. Kalemişi tekniğindeki süsleme kompozisyonlarında palmet, rumi, çiçek ve dal motifleri, yazı kuşakları, lale motifleri ve süs bantları görülür. Harime girişi sağlayan kapı üzerinde ajur teknikli selvi ağacı ve madalyon motifleri bulunmaktadır. Minare gövdesinde ise tuğlaların eğri dizilimleriyle oluşturulmuş balıksırtı düzenlemesi dikkat çekmektedir.

Harime girişi sağlayan kapı kütesinin üzerinde revak kubbesinin altındaki kemer içerisinde yatay dikdörtgen bir yazı panosu bulunur. Bu panonun üzerinde ajur tekniğiyle süslenmiş yan yana üç madalyon yer almaktadır. Ortadaki madalyonun içerisi iç içe geçmiş Mühr-ü Süleyman ve altı köşeli çiçek motiflerinden oluşan bir kompozisyonla

⁵⁴⁰ Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 250001025-RP002 nolu dosya.

süslenmiştir. Madalyonun iki yanına iki selvi ağacı motifi yerleştirilmiştir. İki yandaki madalyonların içleri ters-düz üçgenlerden meydana getirilen bir kompozisyonla dolgulanmıştır.

Harim kubbesinin göbeğinde merkezde yuvarlak bir madalyon yer alır. Madalyonun zemini kırmızıdır ve üstünde siyah renkli bir yazı kuşağı bulunmaktadır. Madalyonu beş sıra bordür çevrelemektedir. Birinci sıradaki bordür sarı ve yeşil renkte dikey çizgilerle dolgulanmıştır. İkinci sıradaki bordür yeşil zemin üzerine krem rengi yazılardan oluşan bir düzenlemeyle doldurulmuştur. Bu bölümde harflerin uçlarından çıkan çizgiler merkezdeki madalyonun etrafında dilimli kemer dizisi oluştururlar. Üçüncü bordür birinci bordürün tekrarıdır. Dördüncü bordürde krem rengi zemin üzerinde pembe ve yeşil renklerle oluşturulmuş çiçek ve kıvrık dal motiflerinden oluşan bir süsleme kompozisyonu yer almaktadır. Beşinci bordürde ise yeşil zemin üzerine siyah konturlarla meydana getirilmiş kısa uçları sivri dikdörtgen panolar bulunmaktadır. Kubbe göbeği en dışta palmet dizileriyle sınırlandırılmıştır. Kırmızı zeminli palmetlerin içleri stilize çiçek görünümünde krem rengi çizgilerle hareketlendirilmiştir (Fotoğraf:2.598).

Kubbe eteğinde yatay dikdörtgen ve sekizgen panoların nöbetleşe dizilimleriyle oluşturulmuş bir düzenleme görülür. Panoların içleri açık mavi zemin üzerine beyaz renkte yazılarla doldurulmuştur. Alttan ve üstten kırmızı renkli ince bordürlerle kuşatılmış olan kubbe eteği en üstte göbekte gördüğümüz palmet dizileriyle sınırlandırılmıştır. Kasnak pencerelerinin çevrelerinde palmet dizilerinden meydana getirilmiş olan bir kuşak yer almaktadır. Her bir sırada yeşil ve krem rengi boyalarla oluşturulmuş iç içe iki palmet yer almaktadır (Fotoğraf:2.597).

Kubbe yüzeyinde simetrik yerleştirilmiş sekiz adet şemse yer alır. Şemselerin içleri kırmızı, mavi ve kirli sarı renklerle yapılmış grift rumi ve palmet motifleriyle doldurulmuştur (Fotoğraf:2.596).

Trompların aralarındaki üçgen yüzeylerde ise birer madalyon bulunur. Altları kurdela şeklinde düzenlenmiş olan madalyonlarda merkezde yeşil zemin üzerine beyaz boyayla işlenmiş yazı kuşakları yer alır. Bu kuşağın etrafı turuncu renkte ince bir bordürle çevrelenmiştir. En dışta ise uçuca eklenmiş lale motiflerinden oluşan bir bordür yer almaktadır. Laleler yeşil boyayla yapılmıştır ve her bir lalenin baş kısmına iki ince çiçek

tomurcuğu yerleştirilmiştir. Madalyonların alt seviyelerinde bulunan kurdelalarda kırmızı, krem rengi ve yeşil renkler kullanılmıştır (Fotoğraf:2.595).

Harimde alt sıra pencerelerin üzerlerinde kare çini panolar yer alır. Kare alanı kaplayan bu çini süslemelerle kaş kemerin arasında kalan kısımda merkezde yatay dikdörtgen bir yazı panosu ile onun iki yanında kalemişi bezemelerden oluşan bir kompozisyon bulunmaktadır. Kalemişi bezemeler lacivert zemin üzerine kırmızı, yeşil ve beyaz renklerle oluşturulmuştur. Kompozisyon olarak stilize çiçek ve yaprak motiflerinden oluşan bir süsleme görülür. Çini panolar son yıllarda eklenmiş olmalıdır (Fotoğraf:2.594).

Son cemaat yeri revağında süsleme unsuru olarak kubbelerin göbeklerindeki kalemişi bezemeler gösterilebilir. Merkezde madalyon içerisinde yazı kuşağı ve bu madalyonun etrafında palmet ve rumi dizilerinden oluşan bitkisel bir kompozisyon her üç kubbe göbeğinde de karşımıza çıkar. Bu süslemeler dışında kubbelerin yüzeyi beyaz boyayla sıvanmıştır.

Malzeme ve Teknik

Derviş Ağa Camii'nin inşasında kesme taş, moloz taş ve tuğla malzeme kullanılmıştır. Kuzey cephe, son cemaat yeri revağı, kapı ve pencere kemerleri ve cephe köşelerinde kesme taş malzeme kullanılmıştır. Doğu, batı ve güney cepheler moloz taş malzemedен yığma tekniğinde inşa edilmiştir. Minarenin kaidesinde kesme taş, gövdesinde tuğla kullanılmıştır. İç mekanda tromp kemerleri, trompların arasında kalan sivri kemerler ve mihrapta kesme taş, kadınlar mahfili ve minberde ahşap malzeme görülür. Harimi örten kubbe, kubbeye geçiş elemanları ve son cemaat yeri revağı kubbeleri son yıllarda dıştan kırmızı boyalı saclarla kaplanmıştır. Camiyi dört yönden çevreleyen avlu istinat duvarların kuzey cephede kesme taş, diğer cephelerde moloz taş malzemeyle inşa edilmiştir. Avlunun kuzeybatısında son yıllarda eklenen caminin müstemilak bölümleri yer almaktadır. Kuzeydoğusunda ise caminin banisi olan Derviş Ağa'nın baldeken tarzı türbesi bulunmaktadır.

İç mekanda cepheler alt sıradaki pencerelerin orta seviyelerine kadar ahşap lambrilerle kaplanmıştır. Bu seviyenin üzerindeki bölümler ve ahşap kadınlar mahfili ise beyaz renkte boyayla sıvanmıştır.

2.2.20. Nevşehir Kara Cami

Fotoğraf No:2.599-2.615

Çizim No:2.49-2.50, 2.122

İnceleme Tarihi: 11.09.2009-13.09.2009, 13.08.2010-15.08.2010

Bulunduğu Yer: Nevşehir İli, Raşit Bey Mahallesi'nde Eski Sokak ile Kara sokağın kesiştiği noktada yer almaktadır.

Tarihlendirme: Yapının iki kitabesinden teki avlu doğu duvarının ortasına açılan kapının üzerinde, diğeri harime girişi sağlayan cümle kapısının üstünde yer almaktadır. Avlu kapısı üzerinde bulunan kitabenin (Fotoğraf:2.603) okunuşu⁵⁴¹ ve Türkçesi şu şekildedir:

Vezir-i Hazret-i Hân Ahmed İbrâhim Paşa kim
 Ana mahsusdur ancak nizâmı din ü dünyanun
 Nizâm-ı mülke irmişken hâle etrâf-ı âlemde
 Tarîk-i sathide müfid itdi rahın cümle a'dânun
 Diyarında murad itdi ki bir hayrât ide icad
 Füzûn oldı anun tadbîrine takdîri Mevlânun
 Ana nâzır olan el-Hacı İbrahim Ağa hâlâ
 Yapub bir câmi oldı anda hep makdul ihvânun
 Hulus ile anun sa'y ü cemil ü hidmet-i pâki
 Sezâ kıldı anı etrâfına ol kân-ı ihsanun
 Belîgâ bir du'a geldi lisâna oldı hem târîh
 "Bu câmi-i Tayyib kabri ola İbrahim Paşanun"

Sene: H.1131/M.1718-1719.

Günümüz Türkçesiyle okunuşu:

1. Dünya ve din işlerini düzenlemek ancak kendisine mahsus olan Hazreti Ahmed Han'ın veziri İbrahim Paşa'dır.
2. O, memleket düzenine çevreden zarar geldiği bir sırada bütün düşmanların yolunun kesti.
3. Bulunduğu bölgede insanlara faydalı bir iş yapmak istedi ve onun bu isteği Mevla tarafından takdir edildi.
4. Görevlendirdiği Hacı İbrahim Ağa'ya orada bir cami yaptırarak ahalinin tahdirini kazandı.
5. Onun içtenlikle ortaya koyduğu bu temiz ve güzel hizmeti onu etrafında cömertlik sembolü kıldı.

⁵⁴¹Kitabenin okunuşu için bkz. Mehmet Ekiz, *Nevşehir'de Türk Dönemi...*, s.110.

6. Ey Belig diline gelen “Bu güzel cami İbrahim Paşa’nın kabri olsun” biçimindeki dua sözcüğü bu hayratın tarihi oldu.

Sene: H.1131/M.1718-1719.

Yapının ikinci inşa kitabesi harim kapısının üzerinde yer almaktadır. Kitabenin (Fotoğraf:2.607) okunuşu⁵⁴² ve Türkçesi şu şekildedir:

Vezir-i sâhibül-hayrât İbrâhim Paşa kim
 Vücûd-i pâki ayn-ı rahmet oldu din ü dünyaya
 Müşerref eyleyince devleti evvel sa’adete
 Muvaffak oldu lütf Hazret-i Bârî ta’âlâya
 Şehinşâh-ı mu’azzam ya’ni Sultan Ahmed-i Gâzî
 Anı me’mur kıldı hizmet-i bâb-ı mu’allaya
 Olunca kâtib-i dârüs-sa’âde bir nice müddet
 Zuhura geldi zâtından nice dürr-i giran mâye
 Anun ardınca mir âhur-ı evvel oldu ikrâma
 Vezâret şakkına zira ki oldur evvelin pâyê
 Basub pâyin rikâba oldu dâmad-ı şehinşâhî
 Netice mühr-i pâki aldı geçdi sadr-ı a’lâya
 Virüb mülkün nizâmın sulhile şâd itdi dünyayı
 Keremler kıldı ihsân eyledi a’lâ vü ednâya
 Muvaffak oldu çün İstanbul içre nice hayrâtâ
 Revâmı müskit-ı re’sinde hayrı bulmamak vâye
 Bu âli câmii kıldı bina mi’mâr-ı himmetle
 Sezâdur hem-ser olsa beyt-i ma’^mur-ı felek-sâye
 Ola makbul-i sa’yi yaptı İbrahim Beytu’llah
 Mahaldür gelse cem olsa müselmânlar musallâya
 İbadet Hakka’dur dâyim du’a ashab-ı hayrâta
 Budur dünyâda zahr-ı âhiret erbab-ı ukbâya
 Gice gündüz kılub beş vaktini bunda salat ehli
 Hemîşe secde-i şükr eylesünler lütf-ı Mevlâyâ
 İlâhi devletin payında kıl ömrin fuzûn eyle
 Ola dâim muvaffak böyle hayrât-ı dilârâyâ
 Melekler didiler tekbir ile tarihin ey Dürri
 Salâdur câmi-i a’lâ-yı İbrahim Paşa’ya

⁵⁴²Mehmet Ekiz, *Nevşehir’de Türk Dönemi...*, s.111.

Sene: H.1131/M.1718-1719.

Günümüz Türkçesiyle okunuşu:

1. Bu hayratın sahibi Vezir İbrahim Paşa'nın temiz yaratılışı din ve dünyaya rahmet gözü oldu.
2. İlk önce devleti mutlulukla onurlandırınca Tanrı'nın lütfuna mazhar oldu.
3. Şahlar şahı büyük Sultan Ahmed onu sarayda vezirliğe layık gördü.
4. Uzun bir zaman saray kâtipliği yaptığı sırada temiz yaratılışlı bir kişiliğe sahip olduğu görüldü.
5. Kâtiplikten sonra sarayda padişahın ahır ağalığına yükseltildi ki bu makam vezirlikten önceki mevkiidir.
6. Bu mevkilerden padişahın damatlığına yükseldi. Sonunda sadrazamlık mührünü eline aldı.
7. Memlekete düzen verip barış ile dünyaya mutluluk verdi. Cömertliğiyle bütün halka bağışlarda bulundu.
8. İstanbul içinde birçok hayır işleri yaptırmaya muvaffak oldu. Onun vezirliği sırasında yaptığı her iş hayra yönelikti.
9. Yardımlarıyla inşa ettirdiği bu yüce cami Beytullah'a eş olsa yeridir.
10. İbrahim'in gayretleriyle yaptırdığı bu Allah'ın Evine bütün Müslümanlar namaz kılmaya gelse yeridir.
11. İbadet Tanrı'yadır dua ise hayır sahiplerinedir. Kişinin bu dünyada yaptırdığı hayır işleri onun ahiret azığıdır.
12. Burada beş vakit namaz kılan Müslümanlar Tanrının lütfuna şükretsiner.
13. Ey tanrım onu devletin kapısında uzun ömürlü kıl ki o da devamlı bu tür hayır işleri yapmaya muvaffak olsun.
14. Ey Dürri⁵⁴³ "İbrahim Paşa'nın bu yüce camisine çağırıyor" tarih olarak melekler tekbirle söylediler.

Sene: H.1131/M.1718-1719.

İnşa kitabelerine göre Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından H.1131/M.1718/1719 tarihinde yaptırılan cami 1830, 1987/1988⁵⁴⁴ ve 2006⁵⁴⁵ yıllarında kimi onarımlar geçirmiştir. Caminin inşasından on yıl kadar sonra son cemaat yeri ve

⁵⁴³ "...Kara Cami inşa kitabesini kaleme alan Dürri Ahmet Efendi Van'lıdır. Kaleminden yetişerek Divan-ı Hümâyûn hâcesi, H.1125/M.1713'de Anadolu muhasebecisi, H.1127/M.1715'de sipah katibi, sonra süvari mukabelecisi, H.1134/M.1721'de şikk-ı sâni pâyesiyile İran ortaelçisi olup H.1135/M.1722'de vefat etmiştir. Katip ve şair olup Divan'ı vardır..." Bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Cilt:2, İstanbul, 1996, s.423.

⁵⁴⁴Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 500001007-OF001,RP001 nolu dosyalarda Kara Camii onarımına dair bilgiler yer almaktadır. Mevcut bilgilerde 1987 yılında yapılacak işlerin listesi verilmiştir.

⁵⁴⁵Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 500001007-KR002, FT001,002,003,004,005,006 ve 007 nolu dosyalar.

harim kubbeleri ile minare külahının kurşunla kaplandığı, 1830 yılında yapılan onarımlarda büyük ihtimalle minarenin kaideden yukarısının yeniden inşa edildiği söylenebilir.

Yaptıran: Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

Kara Cami, kareye yakın dikdörtgen ölçülerde bir harim ve harimin kuzeyindeki üç bölmeli son cemaat yeri revağından meydana gelmektedir (Çizim:2.49-2.50). Kuzey-güney doğrultuda eğilimli bir arazi üzerine inşa edilen caminin kuzeyinde dikdörtgen ölçülerde ufak bir avlu bulunur. İç mekanın batı duvarının aksında beşik tonoz örtülü ufak bir eyvan bulunmaktadır. Yapının çokgen gövdeli, tek şerefeli minaresi harimin kuzeybatı köşesine yerleştirilmiştir.

Cami avlusu doğu cephesi, son cemaat yeri revağının yan cepheleriyle sınırlandırılmıştır. Düzgün olmayan kesme taş ve aralarına atılan tuğla malzemelerle alması düzende inşa edilen avlu duvarları üst kısımda demir korkuluklarla sınırlandırılmıştır. Avlu dikdörtgene yakın yamuk planlıdır. Doğu cephe duvarı, kapı açıklığının kuzeyinden itibaren batıya hafif meyil yapar. Batı cephedeki duvar daha düzgündür. İki cephe arasındaki uzunluk farkı nedeniyle kuzey cephe duvarı kuzeydoğu-güneybatı istikametinde uzanarak doğu ve batı cephelerle birleşir. Batı cephenin kuzey bölümünde sivri kemerli bir çeşme nişi yer almaktadır. Bu cephe dışarıdan düz görülmekle beraber iç kısımda hafif bir kırılma ile avluya doğru kalınlaştırılmıştır. Avlunun kuzey duvarı meğilden ötürü batıdan doğuya doğru alçalan üç bölüm halinde düzenlenmiştir. Avlunun kuzeydoğu köşesi dış taraftan pahlanmıştır. Avlunun zemini düzgün kesme taşlarla kaplanmıştır (Fotoğraf:2.604).

Avluya giriş doğu cephenin güney kenarına yerleştirilen bir kapıyla sağlanır. Kapı kütleli üç taraftan iki sıra kaval silme, bir sıra düz profille kuşatılmıştır. Esas giriş açıklığı basık kemerlidir. Kemer, gri ve beyaz renkli taşların nöbetleşe dizilimleriyle oluşturulmuştur (Fotoğraf:2.601).

Camide iç mekana kuzey cephe aksında açılmış olan bir kapıyla girilir. Kapı kütleli üç taraftan üç sıra kaval silmeyle kuşatılmıştır. Esas kapı açıklığının iki yanında düzgün blok taşlı söveler üstünde basık bir kemer yer alır. Kemer avlu kapısında olduğu gibi gri ve beyaz taşların nöbetleşe dizilimleriyle meydana getirilmiştir. Kemer köşeliklerinde de avlu kapısındaki kompozisyon görülür. Kaval silmelerle kuşatılan üçgen yüzeylerin içlerine birer rozet yerleştirilmiştir. Kemer köşeliklerinin üstündeki alanda yatay dikdörtgen kitabelik kısmı oluşturulmuş ve içine inşa kitabesi yerleştirilmiştir. Yedi satır dört sütun halinde düzenlenmiş olan mermer kitabede her bir satır dikdörtgen kartuşlar içerisine alınmıştır. Kısa kenarları dilimli kemer şeklinde düzenlenen kartuşların aralarında ufak madalyonlar bulunur. Kapının ahşap kapı kanatlarının yüzeyleri yatay ve dikey panolar halinde düzenlenmiştir. Üstte ve altta enine dikdörtgen birer pano, ortada boyuna dikdörtgen iki sıra ikişer pano yer alır (Fotoğraf:2.606).

Caminin harim kısmı kareye yakın dikdörtgen bir alanı kaplar. Harimin batı cephesi aksında sivri beşik tonozla örtülü küçük bir eyvan bulunur. Kübik bölümün üstü pandantiflerle geçilen kubbeyle örtülmüştür.

Kible duvarının ortasında, kapı aksında bulunan mihrap orijinal durumunu kısmen korumaktadır. Üst kat pencerelerin alt seviyelerine kadar yükseltilmiş olan mihrap cepheden içeriye hafif çıkıntı yapar. Mukarnaslı kavsaraya sahip altı kenarlı mihrap nişi üç yönden yedi sıra bordürle çevrenmiştir (Fotoğraf:2.612).

Mihrabın batısında yer alan taş minber orijinal durumunu kısmen koruyarak günümüze ulaşabilmiştir. Minberin girişi dıştan yuvarlak içten dilimli kemerli bir açıklık şeklinde düzenlenmiştir. Merdivenlerle çıkılan köşk kısmı, çokgen gövdeli dört sütun üzerine atılmış dilimli kemerlerin taşıdığı içten kubbe dıştan sivri külah şeklinde örtüden meydana gelmiştir. Sütun başlıklarının yüzeylerinde ters ve düz üçgenlerden oluşturulmuş prizmal bir kompozisyon bulunur. Külah kısmı duvara bitişik cephe hariç diğer kısımlarda dilimli kemerler vasıtasıyla harime açılır. Minberin yan cepheleri üç sıra düz üçgen silmelerle çevrenmiştir. Aynalıkların alt kısımlarında dörder adet ayakkabı nişi yer alır. Bu nişlerden iki uçta olanları sivri kemerli, ortadaki ikisi yuvarlak kemerli bir görünüm arz ederler. Köşk kısmının altındaki geçit basık kemerlidir. Minber korkuluğu üç sıra kaval silmeyle kuşatılmıştır. Taş blok halindeki korkuluğun yüzeyi sade bırakılmıştır. Köş kısmı korkuluğu iki sıra kaval silmeyle kuşatılmış olup yüzeyinde altıgen ve altı kollu yıldızlar

şeklinde bir süsleme kompozisyonu yer almaktadır. Minber yüzeyleri yan cepheler hariç kırmızı boya ile boyanmıştır (Fotoğraf:2.612).

Harimin batı cephesinin aksına eyvan şeklinde açılan hacmin batı cephesinde bir pencere ve bir kapı açıklığı yer almaktadır. Bu açıklıklar eyvanın batısındaki kayalara oyularak elde edilmiş olan bölümlere geçişi sağlamaktadır.

Harimin kuzey cephesinde yer alan ahşap kadınlar mahfili kare kesitli dört ahşap ayak üzerine bindirilmiştir. Mahfili kapı açıklığının batısına yerleştirilmiş olan ahşap merdivenlerle çıkılır. Mahfil, düz çıtalar dizisi halinde sade bir korkulukla sınırlandırılmıştır. Mahfilin alt kat zemin seviyesi giriş açıklığının iki yanında olmak üzere harim seviyesinden daha yüksek tutulmuştur. Bu suretle kapının iki yanındaki bölümler birer seki görünümü arz ederler (Fotoğraf:2.611).

İç mekan, kuzey cephede alt sırada giriş açıklığının iki yanına simetrik yerleştirilmiş iki pencere; güneyde alt sırada mihrabın doğusuna açılmış bir pencere ve üst sırada yine mihrabın doğusuna yerleştirilmiş bir pencere ve doğu cephede altta ve üstte cephe aksına açılmış ikişer pencereyle aydınlatılmaktadır. Ayrıca kubbe kasnağının dört cephesinde birer pencere açıklığı yer almaktadır. Mihrabın batısında bir pencere açıklığının daha bulunduğu ancak daha sonradan kapatılarak iç taraftan dolaplı bir niş haline çevrildiği anlaşılır. Kuzey ve doğu cephelerde pencereler simetrik düzenlenmiştir. Kible cephesinde mihrabın doğusuna altlı üstlü açılan iki pencere cephe aksından biraz doğuya kaydırılmıştır. Alt sıradaki pencerelerin üstlerinde kuzey cephe hariç içten ve dış taraftan sivri kemerli boşaltma kemerleri bulunur. Kuzey cephedeki pencereler dıştan sivri boşaltma kemerli, içten düz dikdörtgen lentolu olarak düzenlenmişlerdir. Üst sıradaki pencerelerde içten ve dıştan sivri kemerlidir. İç mekanı aydınlatan tüm pencereler ahşap çerçeveli ve demir şebekelidirler. Kubbe kasnağının dört ana yönünde açılan pencereler ise içten ve dıştan sivri kemerli açıklıklar olarak düzenlenmişlerdir.

Harimin kuzeyinde üç bölmeli son cemaat yeri revağı yer alır. Revağı örten kubbeler ortada bağımsız iki ayağa, doğuda duvara gömülü bir ayağa ve batıda duvara atılan sivri kemerlerin üzerine bindirilmiştir. Kubbelere geçişte pandantifler kullanılmıştır. Revağın doğu cephesi harim duvarının devamı şeklinde bir duvarla, batı cephesi ise minare kaidesine bitişik örülmüş daha kalın bir duvarla sınırlandırılmıştır. Ayakların üstündeki

başlıkların yüzeylerinde baklava dilimi şeklinde geometrik kompozisyonlar görülür. Avluya açılan sivri kemerlerde beyaz ve gri renkte taşlarla oluşturulmuş renkli taş işçiliği görülür. Son cemaat yeri revağının kapı aksı avlu zemin seviyesiyle aynı tutulmuştur. Kapının doğusunda ve batısında kalan kısımlarda ise zeminin yükseltilmiş olduğu görülür. Bu suretle kapının iki yanındaki bölümler birer seki görünümü arzederler (Fotoğraf:2.605). Kara Cami kuzey cephesinde giriş açıklığı ile pencereler arasında sivri kemerli iki mihrabiye nişi yer almaktadır. Beş dilimli kavsaraya sahip sivri kemerli mihrabiyeler yarım silindirik nişler halinde düzenlenmişlerdir. Kapı açıklığının iki yanına simetrik yerleştirilen nişler sade tutulmuşlardır. Bunlardan başka cephenin batı yan duvarında minare kapısına geçişi sağlayan basık kemerli bir kapı açıklığı bulunmaktadır.

Kara Cami dış cepheleri genel hatlarıyla beden duvarları, kubbeye geçişi sağlayan sekizgen kasnak ve kubbe olmak üzere üç kademeli bir görünüm arz ederler. Cepheler beden duvarlarının üst seviyelerinde düz silmeli saçak kornişiyle sınırlandırılmıştır. Batı cephe hariç diğer üç cephede pencere açıklıkları yer almaktadır. Batı cephede ise iç taraftan cephe aksına açılan sivri beşik tonozla bir hacimle kayaya oyularak elde edilmiş bölümlere geçilir.

Caminin minaresi harimin kuzeybatı köşesine yerleştirilmiştir. Minarenin kaidesi kareye yakın ölçülerdedir ve beden duvarlarıyla aynı seviyede tutulmuştur. Minare kapısı kaidenin kuzey cephesindedir. Kapıya geçiş için son cemaat yeri revağının batı tarafına basık kemerli bir açıklık yerleştirilmiştir. Kaidenin üzerinde iki kademeli pabuç kısmı bulunur. Pabucun alt kısmı soğanvari formda düzenlenmiş olup üst kısmında gövdeye geçişi sağlayan onaltıgen form kullanılmıştır. Pabucun üstünde onaltıgen gövde yükselir. Tek şerefeli gövdenin pabuçla birleştiği kısma yakın bir konumda ve şerefeye birleştiği bölümde iki kalın bilezik yer alır. Gövdeden şerefeye geçişi sağlayan altlıkta içbükey kıvrımlara sahip barok üslupta süsleme unsurları yer alır. Şerefe korkuluğu gövdeye paralel konumda onaltıgen plana sahiptir. Taş levhalardan ibaret olan korkuluk yüzeylerinde süsleyici bir unsur yer almaz. Şerefenin üstünde yükselen onaltıgen petek kısmı üst seviyede bir dizi dış friziyle sınırlandırılmıştır. Külah kısmı dört bölüm halinde düzenlenmiştir. İlk iki bölüm poligonal bir plan gösterir. Bu iki bölümün kalın bir yatay bordürle ayrılırlar. Bu kısımda yüzeylerde eşit aralıklarla dizilmiş ve aşağıya doğru genişleyen yuvarlak kemerli nişler bulunur. Üçüncü bölüm bir kavuk şeklinde düzenlenmiştir. Yukarıya doğru genişleyen kavuğun yüzeyi çok sayıda profilli dilimle

hareketlendirilmiştir. En üstter alttan yukarıya doğru daralan bir bölüm bulunur. Minare metal bir alemlle sonlandırılmıştır (Fotoğraf:2.614). Minare şerefesindeki süslemeler caminin inşa edildiği dönemin özelliklerini aksettirmemektedir. Bu motifler onsekizinci yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı mimarisine giren ve ondokuzuncu yüzyılda yaygınlaşan barok üslubun ve ampir üslubun özelliklerini göstermektedir.⁵⁴⁶ Bu suretle minarenin yapının inşasından daha sonraki bir dönemde inşa edilmiş olması gerekir.⁵⁴⁷ Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın bu yapıdan sekiz yıl sonra yaptırdığı külliyedeki caminin minareside aynı özellikleri gösterir. Külliyedeki cami minaresinin M.1874 yılında meydana gelen bir fırtınada yıkıldığı ve yeniden inşa edildiği söylenmektedir.⁵⁴⁸ Kara Cami minaresinin de aynı tarihlerde yeniden inşa edildiği söylenebilir.

Yapı genel itibariyle kare bir harim ve kuzeyindeki üç bölmeli son cemaat yeri mekanından oluşmakta ise de, harimin batı cephesinin aksına açılan küçük eyvan değişik bir uygulamadır. Bu eyvanın batısında bulunan kayaların oyulmasıyla elde edilen mekanlar günümüzde depo olarak kullanılmaktadırlar.⁵⁴⁹

Caminin kuzeyinde bulunan küçük avlu arazinin meğilinden ötürü dikdörtgene yakın yamuk planlı bir görünüm arz eder. Avlunun batı cephesinin kuzey kenarında bir çeşme yer almaktadır. Sivri kemerli çeşme nişinin düşey dikdörtgen ayna taşında altı üstlü iki sıra halinde iki madalyon yer almaktadır. Madalyonların içleri beş kollu yıldızlarla dolgulanmıştır. Çeşme günümüzde kullanılmamaktadır.

Önceleri Cami-i Atik⁵⁵⁰ adıyla anılan Kara Camii, günümüzde ibadete açık durumdadır.

⁵⁴⁶Semavi Eyice, *İstanbul Minareleri...*, s. 63.

⁵⁴⁷Abdullah Kuran, *Orta Anadolu'da Klasik...*, s.244'de Kale (Kara) Cami'sinin minare şerife altlığında ve Damat İbrahim Paşa Külliyesi'ndeki cami minaresinde madalyon ve yapraklarla süslü konsollardan meydana getirilen bir süsleme kompozisyonunun yer aldığını, her iki şerefenin ve Kale Cami minaresinin kavuklu taş külahının Ampir üslupta süsleme özelliklerinden ötürü ondokuzuncu yüzyılda yapılmış olacağını dile getirmektedir.

⁵⁴⁸İlknur Aktuğ, *Nevşehir Damat İbrahim Paşa...*, s.20, dipnot 52'de Bugün Damat İbrahim Paşa halk kütüphanesi olan Medrese'deki kitaplardan birinde Nevşehirli emekli öğretmen Naci Gürsoy'un Damat İbrahim Paşa Camii minaresinin yıkılışı ve yeniden inşası hakkında şu bilgileri verdiğini söylemektedir. "... 1874 yılında meydana gelen fırtınada caminin iki şerefeli olan minaresi yıkılmış ve halktan toplanan yedi sarı lira ile tek şerefeli olarak yeniden inşa edilmiştir..." Bu bilgilerin hangi kaynaktan alındığı Naci Gürsoy tarafından belirtilmemiştir.

⁵⁴⁹Kayaya oyulan mekanlar yakın bir zamana kadar bezirhane olarak kullanılmıştır. Günümüzde depo olarak kullanılan birimleri harimdeki küçük eyvanın batı cephesine açılan basık kemerli bir açıklıktan geçilmektedir.

⁵⁵⁰Arif Bilge, *Bazı Abideleri ve Kitabeleri...*, s.38.

Süsleme Özellikleri

Yapıdaki süsleme unsurları, avlu giriş kapısında, harim giriş kapısında, mihrapta, minberde ve minarede yoğunlaşmıştır.

Avlu giriş kapısı kemer köşelikleri kaval silmeyle kuşatılmış ve elde edilen üçgen yüzeylerin içlerine karşılıklı rozet ve lale motifleri yerleştirilmiştir. Rozetlerin içleri altı kollu çiçek ve yıldız motifleriyle dolgulanmıştır. Lale motifleri de yukarıya doğru hafif kıvrılarak tüm yüzeyi kaplayacak şekilde düzenlenmiştir (Fotoğraf:2.602, Çizim:2.122). Kemer köşeliklerinin üstünde yatay dikdörtgen bir kartuş yer alır. İki sıra profille kuşatılan kartuşun kısa kenarları dilimli kemer şeklinde sivriltilmiştir. Harimi girişi sağlayan kapı üzerindeki süsleme kompozisyonları avlu giriş kapısındakilerde paralellik gösterir.

Güney cephenin ortasındaki mihrap nişi yedi sıra bordürle kuşatılmıştır. En dışta burmalı yüzeye sahip ince bir kaval silme bulunur. İkinci sırada düz bir bordür yer alır. Üçüncü sıradaki bordür daha enlidir ve yan yana üçgenlerden oluşan bir kompozisyonla kaplanmıştır. Dördüncü sırada yine dar bir düz bordür yer alır. Beşinci sıradaki bordür ters-düz şeklinde yerleştirilmiş prizmal üçgenlerden meydana getirilmiştir. Altıncı sırada mukarnas başlangıcı görüntüsünde üçgen kesitli kabartma dizilerinden oluşan ince bir kuşak bulunur. En içte ise baklava dizilerinden oluşan bir kompozisyonla tezyin edilen dar bir bordür yer almaktadır. En dıştaki burmalı yüzeye sahip ince bordür iki tarafta kum saati biçimli birer kaide ve başlıklara sahiptir. Böylece mihrabın dış sınırları iki yanda sütunce görünümlü iki bordürle belirlenmiştir. Mihrap kavsarası dilimli bir kemerle sınırlandırılmıştır. Kavsara, yukarıya doğru daralan kıvrımlı dikey dilmelerle bölünmüştür. Kavsara orta kısmında yatay doğrultulu bir mukarnas dizisiyle ikiye bölünmüştür. Sarkıt şeklinde mukarnas dizilerinin uçları beş dilimli çiçek motifleri şeklinde düzenlenmiştir. Mihrap alınlığında yatay dikdörtgen bir pano yer alır. Panonun kısa kenarları dilimli kemer şeklinde sivriltilmiştir. Panonun iki ucunda içleri stilize çiçek motifleriyle dolgulanmış iki rozet yer almaktadır. Mihrap kütesinin en üstünde yedi sıra dilimli kemerle oluşturulan bir tepelik kısmı yer alır. Dilimli kemerlerden ikinci, dördüncü ve altıncı sıradakilerin yüzeylerinde birer rozet yer almaktadır. Rozetlerin içleri beşgen yıldızlarla dolgulanmıştır. Mihrap cephesi tamamen beyaz renkte boyayla kaplanmıştır. Bu suretle üzerindeki süsleme ayrıntıları güçlkle seçilmektedir. Yapının eski

fotoğraflarında⁵⁵¹ mihrap üzerinde kalemişi bezeme izlerinin yer aldığını görülmektedir. Ancak günümüzde bu süsleme detaylarından herhangi bir iz kalmamıştır.

Minberin giriş cephesi üç taraftan iki sıra bordürle kuşatılmıştır. Dıştaki bordür yüzeyleri burmalı olan kaval silme şeklindedir. İçteki bordür daha dar tutulmuştur ve sadedir. Kemer köşeliklerinde iki rozet yer alır. Rozetlerin içleri Mühr-ü Süleyman motifleriyle dolgulanmıştır. Giriş açıklığının üstünde yan yana üç sıra palmet dizisinden oluşan bir taç kısmı bulunur. Palmetlerden ortadaki tam, iki yandakiler yarım palmet şeklinde düzenlenmişlerdir. Ortadaki palmetin yüzeyinde iri bir rozet kabartması yer alır.

Minberin köşk kısmında harime açılan üç cephesinin kemer köşelerine birer rozet ve selvi ağacı motifi yerleştirilmiştir. Rozetlerin içleri ters ve düz üçgenlerle oluşturulmuş geometrik kompozisyonlarla doldurulmuştur (Fotoğraf:2.613). Köşk kısmı, kemer açıklıklarının üstünde bir sıra mukarnas dizili bordürle geçilen tepeliklerle taçlandırılmıştır. Taç kısmı mihrap ve minberin girişinde olduğu gibi ortadaki tam iki köşedekiler yarım palmet olan üç sıra palmet dizisinden meydana gelir. Tam palmetin yüzeyinde yine diğer bölümlerde olduğu gibi iri bir rozet kabartması yer almaktadır.

Minberin yan aynalıkları üzerinde büyük oranda tahrip olmuş kabartma bitkisel bezeme izleri bulunmaktadır. Güçlükle seçilebilen izlerden yüzeylerin kıvrık dal ve lale motifi gibi bitkisel kompozisyonlarla süslenmiş olduğu anlaşılır.

Yapının eski fotoğraflarında⁵⁵² minber üzerinde kalemişi bezeme izlerinin bulunduğunu görülmektedir. Ancak günümüzde bu süsleme detaylarından herhangi bir iz kalmamıştır.

Yapının minaresinde gövdeden şerefeye geçişi sağlayan altlıkta içbükey kıvrımlara sahip barok üslupta süsleme unsurları yer alır. İki ayrı tipte yerleştirilen konsol dizileri akuntus yaprakları ve “C” kıvrımlarıyla süslenmiş bitkisel bezemeli başlıklardan oluşturulmuştur. Birinci tipte oval görünüşlü üç ufak oyukla başlayan ve akuntus yapraklı başlıkla sonlandırılan bir düzenleme görülür. İkinci tipte alttaki oyuk sayısı dördtür ve bu

⁵⁵¹Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 500001007-FT010-1987 nolu dosya. Resim no:1

⁵⁵² Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 500001007-FT010-1987 nolu dosya. Resim no:1,4.

kısmın üzeri karşılıklı “C” kıvrımlarıyla süslenmiş bir başlıkla sonlandırılmıştır (Fotoğraf:2.614).

Yapının eski fotoğraflarında⁵⁵³ kubbe göbeğinde ve alt sıra pencerelerin etraflarında kalemişi süsleme kompozisyonları görülmektedir. Göbekteki kompozisyon merkezde bir çarkifelekle başlar. Çarkifeleğin etrafı silindirik bir madalyonun içine yerleştirilmiş beş kollu yıldızla kuşatılmıştır. Yıldız kolları arasında kalan bölümlerde de beş kollu küçük yıldızlar bulunur. Madalyonun dışında da benzer bir şekilde beş kollu yıldız yer alır. Yıldızın kolları arasında içerdeki gibi yıldızlar yerine palmetler yerleştirilmiştir. Bu kompozisyon en dışta yan yana sıralanmış palmet dizilerinden oluşan bir çerçeveye kuşatılmıştır. Palmetlerin her biri yuvarlak formda kemer benzeri çizgilerle birbirine bağlanır. Alt sıra pencerelerin etraflarındaki bordürlere koyu renkte zemin üzerine açık renkte boyalarla oluşturulan bitkisel motifler işlendiği görülür. Ancak göbekteki ve pencerelerin etraflarındaki bu bezemeler günümüzde mevcut değildir.

Malzeme ve Teknik

Kara Camii'nin inşa malzemesi çoğunluklu düzgün kesme taştır. Cami beden duvarlarında ve minarede kesme taş malzeme kullanılırken avlu duvarlarında kesme taş aralarında moloz taş ve tuğla malzemelerin kullanılmış olduğu görülür. İç mekanda sıva bulunmaz. Yapı orijinal durumunu büyük bir oranda koruyarak günümüze gelebilmiştir.

Yapının son cemaat yeri kubbeleri ve harimi örten büyük kubbe kurşun kaplıdır. Caminin ilk inşasında örtü sistemlerinin üzerlerinin kurşun kaplı olmadığı daha sonrası verilen bir kararla bu kısımların kurşun malzemeyle kaplandığı Ahmet Refik⁵⁵⁴'in verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır.

İç mekanda kuzey cephedeki kadınlar mahfilinin inşa malzemesi ahşaptır. Mihrapta ve minberde taş malzeme kullanılmıştır. Mihrap ve minber kısmen orijinal durumlarını koruyarak günümüze gelebilmiştir. Mihrap tamamen beyaz renkte boyayla badanalanmış, minber ise yan aynalıklar hariç kırmızı renkte boyayla boyanmıştır.

⁵⁵³Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 500001007-FT010-1987 nolu dosya. Resim no:2,3.

⁵⁵⁴A. Refik Altınay, *Damat İbrahim Paşa Döneminde...*, s.47'de şu bilgileri vermektedir. "... İbrahim Paşa'nın Yukarı Mahalle'de de bir camisi vardı. Bu caminin kubbesi ile minaresinin külâhına kurşun döşenmediği için binalar yıpranmaya başlanmıştı. Bu konuyla ilgili İstanbul'a bilgi ulaşması üzerine kubbe ve minare külâhına kurşun döşenmesi, hatta ikisinin de üzerine yaldızlı âlemler konulması emredildi...".

2.2.21. Gaziantep Hüseyin Paşa Camii

(Bkz. 2.1.5. Gaziantep Hüseyin Paşa Külliyesi)

2.2.22. Erzurum Bakırcı Camii

Fotoğraf No:2.616-2.640

Çizim No:2.51, 2.123-2.125

İnceleme Tarihi: 09.05.2012-12.05.2012

Bulunduğu Yer: Erzurum İl merkezinde, Bakırcı Mahallesi'nde, Taşhan önünden Pelit Meydanı'na inen yol üzerinde yer almaktadır.

Tarihlendirme: Caminin inşa kitabesi iç mekana girişi sağlayan taçkapı alınlığına yerleştirilmiştir (Fotoğraf:2.622). Düşey dikdörtgen formlu, altı satırlık inşa kitabesinin okunuşu⁵⁵⁵ ve Türkçesi⁵⁵⁶ şu şekildedir.

Vasiyet eyleyüb böyle binaya süls-ü malinden
Bekaya irtihal itdi Bakırcı Mustafa Ağa
Dilîr-i m'areke damadı ya'ni Mustafa Ağa
Bu kâr-i hayrın oldu ahir itmamında pa-berca
Açup el şûy-i gerdune didim tarihin Hazık
Heman makbul ola Yârab bu mâbedgâh-ı bi hemta

Sene: H.1133/M.1720

Günümüz Türkçesiyle okunuşu:

“Bakırcı Hacı Mustafa Ağa vefatından önce malının üçte birini bu caminin yapılması için vasiyet etmiştir. Er meydanlarının yürekli kahramanı ve damadı olan Mustafa Ağa bu kârlı hayrın tastamam olmasını sağladı. El açıp koca feleğe tarihini ustaca söyledim. Ya Rab bu benzersiz ibadethaneyi hemen kabul buyur. Sene: H.1133/M.1720”

İ.H.Konyalı Bakırcı Camii'ye ait bir tarih manzumesinden bahsetmektedir. Manzumede caminin inşasından 187 yıl sonra harap olduğunu ve Osman adında bir hayırsever tarafından H.1320/M.1902 yılında tamir ettirildiğini dile getirilmektedir. O senelerde Erzurum Ulu Camii'nde imamlık yapan Ketencizade Rüştü Efendi tarafından kaleme alınan manzumede caminin inşası ve tamiriyle ilgili bilgiler verilmektedir.

⁵⁵⁵İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle...*, s.220.

⁵⁵⁶Hamza Gündoğdu, A.Ali Bayhan, *Sanat Tarihi Açısından Erzurum...*, s.95.

İ.H.Konyalı'nın kitabında yer verdiği ve camide asılı olduğunu belirttiği manzumeyi biz incelemelerimizde göremedik. 38 mısralık manzumenin okunuşu⁵⁵⁷ şu şekildedir:

Hezarân Şük-ü Hamd olsun ey Hâlik-al-eşya
 Bu 'mâ'bedhâne oldu lûtf-ü fazlında yine ihya
 Nühas olsa metan Hak zer-i halis ider ey dil
 Hulûsın bârını yersin eğer dünya eğer ukba
 Virenler nakd-i ihlâsı alır kâlay-i maksudı
 Nazar kıl banisi Bakırcı Hacı Mustafa Ağa
 Ne ihlâs ile bu hayrata bezl-i himmet etmiş kim
 Yıkıldıkça ider bir merd-ı kâmil hayrını icra
 Umarım sayını meşkûr ide Hak zenbini mağfur
 Cemalullâhile meshur ola min Cennet-il âlâ
 (İbadethane) lâfzı bak olur inşasına tarih 1133
 Kamuya Bâni-i merhum salâtile ider imâ
 Namazdan suret-i âdem kıyam (Elif) rukü (Dal) dır
 Gidince secdeye (Mim) sureti elbet olur peyda
 Namazı terk eden bu sureti gim değil çün kim
 Maazallah diğer suretle mahşerde olur rusva
 Huzur üzre namazı kıl ki zikrullah-i ekberdir
 Namaz hakkında Hak fermanıdır تنها an-il-fahşa
 Yüzün dergâh-ı Hakka tut ne istersen heman iste
 İbade cümleden, eş-fakdır âmenna ve saddekna
 Perişan idi bu mâbed dil-i âşık gibi lâkin
 Yine Zinet-pezir olu çünan mahbub-i müstesna
 Bu Cay-i dil-küşa imarına hemnam-i Zinnureyn
 Çalıştı bani gibi eyledi her hizmeti ifa
 Hüdaya cümle evlâd-u iyalile begam olsun
 Selâmet ver dü âlem görmesünler derd-ü-gam asla
 Muradına irişdi cümle huddan-ü cemaatı
 Mükerrerem muhterem kıl anları ya Hazret-i Mevlâ
 Emin eyle kamu müminleri su-i kazalardan
 İlâhi zikrolundukça sana mahsus olan esma
 Şehinşah-ı cihan Gazi Hâmid han-i Kâ'be tek dursun

⁵⁵⁷İ.H.Konyalı kitabında söz konusu manzumeyi yayınlamıştır. Yapının inşası ve tamiri ile ilgili bilgilerin yer aldığı manzumenin dönemin Erzurum Ulu Camii imamı olan ve aynı zamanda şairlik yapan Ketencizade Rüştü Efendi tarafından kaleme alındığını belirtmiştir. Bkz. İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle...*, s.222. Söz konusu manzume günümüzde camii içerisinde mevcut değildir.

Temevvüç eyleyor ihsan-ı sankim cûş ider derya
 (İbadethane) üzre geldi (vâkıf) oldu tam tarih
 Hayrdan merd-i kâmil himmeti kat' eylemez hâşâ
 İmaret tarihi mademkim (ahz-i haya)
 Oldu edibâne duhul itsin cemaatlar Melek-âsâ
 Ketencizadeyi eltafına mazhar buyur Yârab
 Ne ilmi var ne âmâli ne mali ey Kerem-ferma!

İnşa kitabesine göre H.1133/M.1720 yılında Bakırcı Mustafa Ağa tarafından yaptırılan Bakırcı Camii, 1991⁵⁵⁸ ve 2008⁵⁵⁹ yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan eski fotoğraflarında⁵⁶⁰ kadınlar mahfilinin beyaz boyayla kaplanmış olduğu görülmektedir. Mahfildeki kalemişi bezemeler 2008'deki restore esnasında ortaya çıkarılmış olmalıdır. Yapı günümüzde sağlam durumdadır ve ibadete açıktır.

Yaptıran: Bakırcı Mustafa Ağa

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

Bakırcı Camii, kareye yakın ölçürde bir harim ve harimin kuzeyindeki üç bölmeli son cemaat yeri revağından ibarettir (Çizim: 2.51). Harimin kuzeybatı köşesinde tek şerefeli, silindirik gövdeli minare yer almaktadır.

Caminin kuzey cephesi önünde dikdörtgen ölçülerde küçük bir avlu yer almaktadır (Fotoğraf:2.619). Avlu sınırları caminin doğu cephesinin yarısına kadar kademeli olarak devam ettirilmiştir. Avlunun kuzey ve doğu cepheleri günümüz malzemesiyle inşa edilmiştir. Batı cephede ise gri renkte kesme taşla yapılmış olan istinad duvarı bulunur. Avlunun batısını sınırlayan bu duvarın ön cephesine yanyana sivri kemerli iki nişe sahip çeşme yerleştirilmiştir. Avlunun iki girişi bulunur. Bunlardan güneybatı köşede olanı dıştan basık kemerli, içten düz atkılı bir kuruluşa sahiptir. Diğer açıklık kuzeydoğu köşede yer almaktadır. Avlu zemini gri kesme taş bloklarla kaplanmıştır. Sonradan örülen kuzey

⁵⁵⁸Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 250001006-OF001 nolu dosya.

⁵⁵⁹Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 250001006-KR005-KR010 nolu dosyalar.

⁵⁶⁰Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 250001006-FT002 nolu dosya.

ve doğu cephe istinat duvarlarının üstlerinde demir korkuluklar bulunur. Güneybatı köşedeki giriş açıklığının genişliği eksenindeki zeminin avlunun diğer kusumlarına göre daha yüksek tutulmuş olduğu görülmektedir. Caminin kuzey cephesi avluya, doğu cephesi caddeye, batı cephesi sokağa, güney cephesi hazireye açılmaktadır. Dikdörtgen ölçülerdeki hazire caminin inşa malzemesi olan gri renkte kesme taşlarla batı cepheden sınırlandırılmıştır. Hazireyi güneyde cami, kuzeyde ve doğuda ise sonradan inşa edilmiş evler sınırlamaktadır. Hazirenin doğu cephesinde düşey dikdörtgen iki pencere açıklığı yer almaktadır. Pencereler demir şebekelidir.

Yapının harimine kuzey cephenin ortasına açılmış olan taçkapıdan geçilir. Giriş aksı avlu seviyesinden daha yüksek tutulmuştur. Bu nedenle giriş kapısının önünde üç basamaklı bir merdiven yerleştirilmiştir. Cami avlusu, avluya güneybatıdan girişi sağlayan kapı aksı ve harim giriş kapısı önünde zeminin kademeli olarak yükseltilmiş olduğu görülür. Giriş kapısı kuzey cepheden hafif dışa taşkın olarak tasarlanmıştır. Kapı kütlesi üç yönden üç sıra kaval silmeyle çevrelenmiştir. Bu silmelerden en içteki iç bükey diğer ikisi dış bükeydir. Esas giriş açıklığı basık kemerlidir ve kemerin tepesinde kilit taşı yer alır. Basık kemerin üstüne caminin inşa kitabesi yerleştirilmiştir. Düşey dikdörtgen formda olan mermer kitabe günümüzde yeşil yağlı boyayla kaplanmıştır. Kitabe üzerindeki mısralar kabartma yazı ile oluşturulmuştur. Kapı alınlığı kademeli iki sivri kemer tarafından kuşatılmıştır. Kapı açıklığının iki yanında iki zarif sütunce yer almaktadır. Cepheye gömülü sütunceler kare kesitli kaideler üzerinde yükselirler. Kaidelerin köşeleri pahlanarak yumuşatılmıştır. Sütuncelerin başlıklarla birleştikleri noktalarda burmalı bilezikler bulunur. Sütuncelerin üzerlerinde alttan üste doğru iç bükey genişleyen ve üstte kare formu oluşturan başlıklar yer almaktadır. Başlıkların yüzeyleri oldukça hareketlidir. Alt bölümlerde ince uzun dalları andıran motifler yer alırken köşelere içleri altıgenlerle doldurulmuş yuvarlak madalyonlar yerleştirilmiştir. Üst kısımlarda ise mukarnas dizilerinden oluşan bir düzenleme görülür. Kapı açıklığının iki yanında kademeli konsollar üzerine bindirilen iki oturma kısımları yer almaktadır. Kapı kütlesinde esas giriş açıklığının kemer üzengi seviyesine kadar olan bölümde gri kesme taş, bu seviyenin üstündeki kısımda yöreye özgü kırmızı kamber taş kullanılmıştır (Fotoğraf:2.621).

Caminin harim kısmı kareye yakın ölçülerde bir alanı kaplamaktadır. Harimin üstü dört köşede sivri kemerli tromplarla geçilen bir kubbeyle örtülmüştür. Tromp aralarında kalan kısımlar sivri kemerlerle hareketlendirilmiştir (Fotoğraf:2.623).

Mihrap, kible duvarının ortasında, giriş aksı üzerinde yer almaktadır. Beş kenarlı mihrap kütlesi cepheden harime doğru hafif çıkıntı yapar. Mihrap üst kat pencerelerin alt hizasına kadar yükseltilmiştir. Mihrap kütlesinde kavsara seviyesine kadar olan kısımda gri kesme taş, bu seviyenin üzerindeki bölümde kırmızı kamber taş kullanılmıştır. Mukarnaslı kavsaraya sahip olan mihrap üç taraftan altı sıra kaval silmeyle çevrelenmiştir. Mihrap nişi iki yandan cepheye gömülü iki zarif sütunce tarafından sınırlandırılmıştır. Nişi sınırlayan sütunceler kaidersiz olarak yükselirler. Sütuncelerin üzerlerindeki başlıklarla giriş kapısındaki sütunce başlıkları aynı özellikleri gösterirler. Burada da sütuncelerin başlıklarla birleştikleri kısımlarda burmalı bilezikler yer almaktadır (Fotoğraf:626). Mihrabın hemen batısında yer alan ahşap minber camiye son yıllarda eklenmiştir (Fotoğraf:2.627).

Harimin kuzeyinde yer alan ahşap kadınlar mahfili altı bağımsız ayak üzerine atılmış olan kaş kemerlerle taşınmaktadır. Mahfilin üst katına, giriş kapısının batısındaki pencere içine yerleştirilmiş taş merdivenlerle çıkılır. Bu merdivenler aynı zamanda yapının minaresine çıkışta sağlamaktadır. Bu uygulama Erzurum'daki Hacı Derviş⁵⁶¹, Gümrük⁵⁶² ve Pervizoğlu⁵⁶³ camilerinde de karşımıza çıkar. Mahfilin üst katı harime doğru çıkıntı yapar. Ayrıca üst katın ortasında kare ölçülerde bir balkon oluşturulmuştur. Ahşap mahfilin taşıyıcı ayakları ve kemerleri orjinaldir. Alt kattaki ahşap korkuluklar sonradan eklenmiştir (Fotoğraf:2.625).

Caminin harim kısmı, kuzey cephede giriş kapısının iki yanına simetrik yerleştirilmiş iki pencere; güney cephede alt sırada mihrap nişinin iki yanındaki iki pencere ve üst sırada mihrabın üstündeki bir pencere; doğu ve batı cephelerde cephe aksına altı üstlü açılmış birer pencere ile aydınlatılmıştır. Ayrıca kuzey cephe haricinde diğer cephelerde kubbe kasnağına açılmış birer küçük pencere yer almaktadır. Mekanı aydınlatan alt kat pencereleri içten ve dıştan düz atkılı bir görünüm arz ederler. Doğru, batı ve güney cephelerdeki üst kat pencereler ise içten ve dıştan sivri kemerli bir kuruluşa sahiptirler. Bu

⁵⁶¹ Bkz. Katalog no: 2.2.19

⁵⁶² Bkz. Katalog no: 2.1.4.2.

⁵⁶³ Bkz. Katalog no: 2.2.13.

pencereler dış cephelerde iki sıra dış bükey bir sıra içbükey kaval silmelerle çevrelenmiştir. Kubbe kasnağındaki küçük açıklıklar dıştan içe doğru genişliyerek harime yönelirler. Harimdeki bütün pencereler ahşap kanatlıdır.

Harimin kuzeyinde üç bölmeli son cemaat yeri revağı yer alır. Revağın eşit ölçülerde üç kubbeyle örtülmüştür. Kubbelere geçişte pandantiflerden yararlanılmıştır. Kubbeler, dört bağımsız sütuna ve caminin kuzey cephesindeki konsollara atılan sivri kemerler vasıtasıyla taşınmaktadır. Kemerler demir gergilerle desteklenmiştir. Taş sütunlar yüksek tutulmuş kare kaideler üzerinde yükselirler. Kaidelerle sütunlar arasında köşeleri pahlanarak yumuşatılmış geçiş öğeleri yer almaktadır. Sütunların üzerlerinde kare kesitli başlıklar bulunur. Başlıkların yüzeyleri alt sırada sivri kemerli niş dizileriyle, üst sırada mukarnas dizileriyle hareketlendirilmiştir. Başlık köşelerinde ise sekizgen çiçek şeklinde zemine yönelen sarkıtlar bulunur. Sütunların başlıklarla ve kaidelerle birleştikleri kısımda siyah boyalı metal bilezikler bulunmaktadır. Revağı örten kubbelelerin iç yüzeyleri beyaz boyayla sıvanmıştır. Kubbeler dış taraftan kurşunla kaplanmıştır. Revağın genel yapısı Erzurum aynı dönemlerde inşa edilmiş olan Pervizoğlu, Hacı Derviş, Gümrük camileri revaklarıyla paralellik göstermektedir. Üç bölmeli revağın orta kubbesinin altına denk gelen bölümü diğer iki bölümden daha alçak tutulmuştur. Yan bölümlerin orta kısma göre oldukça yükseltilmiş olduğu olması bu kısımlara çıkış için dörder sıra merdiven eklenmesine neden olmuştur (Fotoğraf:2.620).

Caminin minaresi harimin kuzeybatı köşesine yerleştirilmiştir. Minareye harimin kuzeyindeki giriş kapısının batısında yer alan pencere içerisine yerleştirilmiş olan taş merdivenlerle geçilir. Aynı merdivenler kadınlar mahfilinin üst katına geçişide sağlamaktadır. Bu durumun benzeri katalog içerisinde yer alan Erzurum'daki diğer camilerde de karşımıza çıkar. Minare kaidesi beden duvarlarıyla kısmen kaynaşmış vaziyettedir. Son cemaat yeri revağının cephe seviyesiyle aynı yükseklikte tutulmuş olan kare kaide kesme taşla inşa edilmiştir. Kaidenin üzerinde köşeleri pahlanarak yumuşatılmış olan pabuk kısmı yer almaktadır. Pabuğun üzerinde silindirik gövde yükselir. Gövdenin inşa malzemesi kırmızı kamber taştır. Gövdeyle pabuğun birleştiği kısımda iki kademeli sekizgen bir bilezik yer almaktadır. Gövdenin orta seviyesinde dört ana yöne düşey dikdörtgen mazgal pencereler açılmıştır. Gövdeden şerefeye geçişi sağlayan altlık kısmı oldukça hareketli bir görünüş arz eder. Altlık dört sıra bordüre sahiptir. Şerefeye korkuluğu taş bloklardan meydana getirilmiştir. Korkuluğun etrafı altta, ortada ve üstte olmak üzeri

üç sıra kaval silmeyle çevrelenmiştir. Şerefenin üstünde yükselen petek kısmı gövdenin silindirik formunun devam ettirir. Peteğin külahla birleştiği kısımda bir sıra kaval silme yer almaktadır. Peteğin üzerinde yükselen sivri külah kurşun kaplıdır. Minare, külahın üstündeki metal âlemlerle sonlandırılmıştır (Fotoğraf:2.640).

Bakırcı Camii plan şeması ve inşa malzemesi bakımından Erzurum'da aynı dönemlerde inşa edilmiş diğer camilerle benzerlikler göstermektedir. Ancak cami içerisinde kadınlar mahfilinde gördüğümüz natüralist üsluptaki çiçek ve yaprak motiflerinden müteşekkil kalemişi bezemeler oldukça dikkat çekicidir. Bezemeler bazı bölümlerde bozulmalara uğramışsa da büyük oranda sağlam bir şekilde günümüze ulaşabilmiştir.

Süsleme Özellikleri

Yapıda taş ve kalemişi süsleme unsurlarıyla karşılaşırız. Taş bezeme harime girişi sağlayan taçkapıda, mihrapta ve minarede görülür. Kalemişi bezeme ise iç mekanda kubbe göbeğinde, kubbe eteğinde, trompların arasındaki üçgen yüzeylerde, ahşap kadınlar mahfilinde ve son cemaat yeri revağı kubbelerinde yoğunlaşmıştır.

Mihrap nişi üç taraftan altı sıra kaval silmeyle çevrelenmiştir. Dıştan içe doğru birinci, üçüncü ve beşinci silmeler iç bükey diğer silmeler dış bükey forma sahiptirler. Mihrap nişi beş kenarlıdır. Nişin üzerinde dilimli kemere sahip mukarnaslı kavsara kısmı yer almaktadır. Kavsara iki bölüm halinde düzenlenmiştir. Üstteki bölüm beş sıra mukarnas dizisiyle dolgulanmıştır. Mukarnas dizilerinin altında aralıklı dizilmiş dört sarkıt bulunmaktadır. Sarkıtlar yüzeyleri yivli ters üçgenlerden oluşturulmuştur. Alttaki bölümde ise üç sıra mukarnas dizisi görülür. Bu bölümde de altta dört sarkıt bulunmaktadır. Sarkıtların formu üst bölümdeki sarkıtlarla paralellik gösterir. Bu iki bölümün arasında belli belirsiz üç stilize çiçek motifi yer almaktadır (Fotoğraf:2.626).

Harim giriş kapısını iki yönden sınırlandıran zarif sütuncelerin üzerindeki başlıklar mukarnas dizileri, altıgen dolgulu madalyonlar ve yaprak şeklinde dikey çizgilerle oldukça hareketli bir görünüm elde edilmiştir.

Minare gövdesinden şerefeye geçişi sağlayan altlık yatay üç bölüme ayrılmıştır. En altta aralıklı dizilmiş sarkıtlar bulunur. Bu sarkıtlar yapının mihrabında karşılaştığımız gibi

yüzeyleri yivli ters üçgenlerden oluşturulmuştur. Sarkıtların üzerinde yer alan bordürde yanyana dizilmiş sivri kemerli nişler yer alır. Her bir niş iç içe geçirilmiş kademeli üç kemerden meydana getirilmiştir. Bu nişler arasında ise alttaki sarkıtların üstlerine yerleştirilmiş ikili niş dizileri bulunmaktadır. İkinci bordürde ters ve düz üçgenlerin nöbetleşe dizilimleriyle oluşturulmuş geometrik bir kompozisyon görülür. Ters üçgenlerin içleri dikey çubuklarla hareketlendirilmiştir. En üstte mukarnas dizilerini andıran dolgulardan müteşekkil bir dizi yer alır. Bu diziler üstte baklava dilimi şeklinde geometrik unsurlarla sınırlandırılmıştır.

Kadınlar mahfili haricinde diğer kısımlardaki süslemeler son yıllardaki onarımlar esnasında yenilenmiştir. Kubbe göbeğinde iç içe geçirilmiş yuvarlaklardan oluşan bir düzenleme görülür. En içteki yuvarlağın içerisinde ongen yıldız etrafında gelişen ve madalyonun bütün yüzeyine yayılan iç içe geçmiş çokgenlerin oluşturduğu geometrik bir kompozisyon yer almaktadır. İkinci bölümde yeşil zemin üzerine beyaz renkte boyayla işlenmiş yazı kuşağı bulunur. Dıştaki dar bordürde ise dalgalı çizgilerden meydana getirilmiş sade bir kompozisyon görülür. Kubbe göbeği en dışta yanyana dizilmiş otuzbir adet palmetle taçlandırılmıştır (Fotoğraf:2.638).

Kubbe eteğini iki sıra bordür çevreler. Attaki bordür zincir motifiyle doldurulmuştur. İkinci sıradaki bordürde yeşil zemin üzerine beyaz renkle işlenmiş yazı kuşağı yer alır. Bu bordür diğerinden daha geniş tutulmuştur. Kubbe eteğinde göbekteki benzer şekilde en dıştan palmet motifleriyle taçlandırılmıştır. Tromp aralarındaki üçgen yüzeyleri ise Allah, Muhammed ve dört halifenin isimlerinin yazılı olduğu yuvarlak madalyonlar yer almaktadır. Madalyonların etrafları kubbe eteğinde olduğu gibi zincir motifi dolgulu ince bir bordürle kuşatılmıştır (Fotoğraf:2.624).

Kadınlar mahfili alt kat korkulukları haricinde orijinal olarak günümüze gelebilmiştir. Mahfilde, kemer yüzeylerinde ve içlerinde, kemerlerin üzerindeki yatay kirişlerde, üst katın bindirildiği konsolda, balkon çıkıntısının alt bölümünde ve üst kat korkuluklarında karşılaştığımız kalemişi bezemelerde siyah, kahverengi, krem rengi, kiremit rengi, yeşil, kırmızı, mavi, sarı, turuncu, beyaz renkler ve bu renklerin tonları kullanılmıştır.

Mahfilin bindirildiği Bursa kemerinin köşelerinde sarmaşık yapraklar ve kıvrık dallardan oluşturulmuş bitkisel bezemeler görülür (Çizim:2.123). İki kemer arasında kalan düşey dikdörtgen yüzeylere damla motifi formunda çerçeveler içerisine alınmış çok yapraklı çiçek motifleri işlenmiştir (Çizim:2.124). Çerçeveler kıvrık dallardan ve yapraklardan meydana getirilmiştir (Fotoğraf:2.631).

Kemerlerin üzerlerindeki yatay kirişlerin giriş kapısına bakan kuzey cephelerinde iki sıra süsleme bordürü oluşturulmuştur. Üstteki bordürde bir dal etrafında dizilen hatayilerden ve tırtıklı yapraklardan oluşan bir kompozisyon bulunur (Çizim:2.125). Alttaki bordürde iki yaprak arasına karanfil motiflerinin yerleştirilmesinden meydana gelen bir dizi yer alır. Aynı süsleme kompozisyonu harim giriş kapısı üzerindeki yatay kirişte de karşımıza çıkar. Bu bölümdeki süslemeler daha sağlam vaziyettedir (Fotoğraf:2.637).

Kirişin zemine bakan iç yüzeyinde ise çiçek, kıvrık dal ve yapraklardan müteşekkil grift bir düzenleme görülür. Kirişlerin hareme açılan güney cephelerinde ise tek sıra bordür uygulaması vardır. Bu kısımda sekizgen kartuşlarla natüralist çiçekler nöbetleşe olarak dizilmişlerdir. Sekiz köşeli yıldız çinileri andıran kartuşların içleri merkezde bir noktadan yüzeye dağılan natürmont çiçek motifleriyle doldurulmuştur. Kartuşlar içerisinde kalan boşluklara lacivert yaprak motifleri serpiştirilmiştir. Kartuşların aralarında çiçek, açmamış gül, sümbül ve yapraklardan oluşan bezemeler yer alır (Fotoğraf:2.633-2.634).

Mahfilin üst katının bindirildiği konsol üç bordüre bölünmüştür. Alttaki ve üstteki ince bordürlerde güçlkle seçilebilen yaprak ve çiçek motifleri bulunur. Ortadaki geniş bordürde ise karanfil, çiçek ve yapraklardan müteşekkil bitkisel bezemeler görülür.

Balkon konsolunun altında sümbül, karanfil, çiçek ve yaprak motifleriyle bezenmiş geniş bir bordür yer almaktadır. Bu bordür alttan ve üstten küçük siyah noktalarla oluşturulmuş beşgen dizilerle kuşatılmıştır (Fotoğraf:2.635). Mahfilin bindirildiği Bursa kemerlerinin iç yüzeylerinde de kalemişi bezemeler görülür. Bu kısımlar dört kollu çiçek, sümbül ve yaprak motifleriyle bezenmiştir (Fotoğraf:2.629).

Mahfilin üst katı dilimli kemerli gözlerden meydan gelen bir korkulukla sınırlandırılmıştır. Korkuluk üzerinde gözlerin her biri düşey dikdörtgen çerçeveler içerisine alınmıştır. Bu çerçeveler yüzeyel yaprak motifleriyle bezelidir. Korkuluğun üst

bölümünde ise mahfilin diğer kısımlarında olduğu gibi natüralist çiçek ve yaprak motiflerinden meydana gelen süsleme kompozisyonu görülmektedir (Fotoğraf:2.636).

Malzeme ve Teknik

Bakırcı Camii'nin inşasında büyük oranda düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır. Beden duvarlarında, avlu doğu cephesi istinad duvarında ve minare kaidesinde gri kesme taş, son cemaat yeri revağı kemerlerinde, harim taçkapısında ve minare gövdesinde yöreye özgü kırmızı renkli kamber taş⁵⁶⁴ görülür. Harim ve son cemaat yeri revağı kubbelerinde tuğla malzeme kullanılmıştır. Harim kubbesi, minare külahı ve son cemaat yeri revağı kubbeleri ile sundurması dış taraftan kurşunla kaplanmıştır.

Yapının beden duvarları en üstten bir sıra kaval silmeyle çevrelenmiştir. Ayrıca doğu, batı ve güney cephelerin üst sıra pencereleri dıştan iç bükey ve dışbükey kaval silmelerle kuşatılmıştır. Yapıyı kuzey ve güney cephelerden tamamen, doğu cepheden kısmen kuşatan avlusu son yıllarda onarımlar geçirmiştir. Avlunun batısındaki istinat duvarı orjinaldir. Bu kısım gri kesme taş malzemeye inşa edilmiştir. Duvarın sokağa bakan cephesindeki iki nişli çeşmenin inşa malzemesi gri kesme taştır. Avlunun kuzey ve doğu cephelerindeki istinad duvarları ise son yıllarda beyaz kesme taşlarla inşa edilmiştir. Caminin iç kısmında cepheler kemer yüzeyleri ile kubbe eteğindeki ve göbeğindeki süslemeler haricinde beyaz renkte boyayla sıvanmıştır.

⁵⁶⁴H. Rahmi Ünal, *Erzurum İli Dahilindeki...*, s.70.

2.2.23. Şanlıurfa Hacı Lütfullah Camii

Fotoğraf No:2.641-2.651

Çizim No:2.52

İnceleme Tarihi: 14.02.2012-17.02.2012

Bulunduğu Yer: Şanlıurfa İl merkezinde, Gümüşkuşak Mahallesi, 2959. Sokak'ta, Harran Kapı'sının 50 metre güneyinde, şehir surlarının dışında yer almaktadır.

Tarihlendirme: Hacı Lütfullah Camii'nin inşa kitabesi mevcut değildir. Harime girişi sağlayan kuzey cephedeki iki kapıdan doğuda olanının üzerindeki kitabede H.1133/M.1721 tarihli bir onarım kitabesi bulunmaktadır. Kitabede caminin H.1133 yılında, Mustafa oğlu Hacı Abdurrahman tarafından tamir edildiği yazmaktadır.⁵⁶⁵ Yapıyla ilgili bir diğer yazılı belge H.1137/M.1724 tarihli vakfiyedir. Mevlana El Hacı Abdurrahman Efendi bin Mustafa Çelebi'nin düzenlettirdiği vakfiyede camiyi tamir ettirdiği ve yahut yeniden inşa ettirdiğine dair şu ifadeler yer almaktadır: "... Harran Kapısı haricinde iki büyük kubbe üzerine bir cami-i şerif inşa ettim..."⁵⁶⁶ Yapıyla ilgili mevcut yazılı belgeler bunlardan ibarettir. Cami harim giriş kapısı üzerindeki M.1721 tarihli onarım kitabesiyle, M.1724 tarihli vakfiyedeki "...inşa ettim..." ibareleri çelişki doğurmaktadır. Zira bir yapının inşasından önce onarımının yapılması olası değildir. Muhtemelen cami M.1721 tarihinden önceki yıllarda inşa edilmiş ve M.1721 tarihinde bir onarım geçirmiştir. M.1724 yılında da temelden yıkılarak tekrardan inşa edilmiştir. Zira vakfiyedeki "inşa ettim" ibaresi oldukça açıktır.⁵⁶⁷ Bu ibare bir onarımla ilgili değildir. O halde 1724'den üç yıl önceki bir onarım caminin M.1721 tarihinden daha önceleri de var olduğunu bize göstermektedir. Ancak M.1724 yılı caminin yeniden inşasının yapıldığı yıl olmalıdır. Caminin ilk inşasıyla ilgili diğer bir yorumda ise yapının M.1721'den önce ilk inşasının iki kubbeli planda gerçekleştirilmiş olabileceği, daha sonra harap düşmesi üzerine M.1721 yılında onararak M.1724 yılında vakfiyesinin düzenlenmiş olabileceği⁵⁶⁸ yönündedir. Son cemaat yerinin doğu bölümünde bir kitabe daha mevcuttur. H.1270/M.1853 tarihli bu kitabe yapıyla ilgili değildir. Bu kitabenin 1958 yılında Yıldız meydanındaki Eski Paşa Hamamı ile birlikte yıktırılan bir otelden getirildiği ifade

⁵⁶⁵A. Cihat Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa Camileri...*, s.30.

⁵⁶⁶Y. Ziya Keskin, *Geçmişten Günümüze Şanlıurfa'da Dini Hayat*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2011, s.112.

⁵⁶⁷Halit Çal, Hacı Lütfullah Camii'nin vakfiyesinde geçen "inşa ettim" ifadesinin çok açık olduğunu ve caminin M.1724 yılında inşa ettirilmiş olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Halit Çal, "Şanlıurfa Camileri İsimli Kitap Hakkında Bir Tenkit", *Bilge*, S.VIII, Ankara, 1996, s.51-55.

⁵⁶⁸Muhammet Arslan, *Şanlıurfa'da Osmanlı Dönemi Cami...*, s.47.

edilmektedir.⁵⁶⁹ Son cemaat yerinin batı kapısı üzerindeki kitabede H.1400/M.1980 tarihi yazılıdır.⁵⁷⁰ Bu kitabe caminin M.1980 yılında bir onarım geçirdiğini göstermektedir.

Hacı Lütfullah Camii 2012 yılında Vakıflar Genel Müdürlü tarafından restore ettirilmiştir.⁵⁷¹ Bu restorasyon esnasında son cemaat yeri gözlerinde yer alan camekanlar çıkarılmıştır.

Yaptıran: Mevlana El Hacı Abdurrahman Efendi bin Mustafa Çelebi (?)

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

Hacı Lütfullah Cami, doğu-batı ekseninde dikdörtgen bir plana sahiptir (Çizim:2.52). Caminin H.1137/M.1724 tarihli vakfiyesinde iki kubbeli olarak inşa edildiği belirtilmektedir. Ancak günümüzdeki durumu orijinal planından uzaklaşmış olduğunu göstermektedir. Yapının mevcut planı ortada pandantiflerle geçilen bir kubbe ve bunun doğusunda ve batısında tonozlarla örtülü kısımlardan ibarettir. Harimin önünde kare kesitli üç ayak tarafından taşınan dört gözlü son cemaat yeri revağı yer alır. Kuzey avlu kapısı üzerinde bulunan köşk tipi minare yapıya son yıllarda eklenmiştir.

Hacı Lütfullah Cami harimine kuzey cephede açılmış olan yuvarlak kemerli basit iki kapıdan geçilir (Fotoğraf:2.645-2.646). Bu kapıların arasında, mihrap ekseninde bir mihrabiye nişi yer almaktadır. Harim doğu-batı ekseninde uzanan dikdörtgen bir alanı kaplar. Mihrap önündeki kısım içten pandantiflerle, dıştan sekizgen kasnakla geçilen bir kubbeyle örtülüdür. Kubbeyle geçişi sağlayan pandantiflerin uçları zemine doğru epeyce indirilmiştir. Mihrabın doğusunda ve batısında kalan kısımlar tonoz örtüye sahiptirler. Doğudaki kısım sivri ve beşik tonozların karşılıklı kullanıldığı bir örtüyle, batıdaki kısım ise çapraz tonozla örtülmüştür. Mihrap önündeki kubbeli kısım kareye yakın ölçülerdedir. Diğer iki bölüm kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen bir alanı kaplamaktadırlar. Kubbeyle örtülü kısım doğu ve batı taraflarda birer sivri kuşatma kemeriyle sınırlandırılmıştır. Sivri kemerlerden batıda olanı güney ve kuzey cephelerde duvara bitişik vaziyette bulunan ayaklara bindirilmiştir. Doğudaki kemer ise güney cephede duvara gömülü kare kesitli

⁵⁶⁹A. Cihat Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa Camileri...*, s.30.

⁵⁷⁰Muhammet Arslan, *Şanlıurfa'da Osmanlı Dönemi Cami...*, s.47.

⁵⁷¹Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 630001036-KR005 nolu dosya.

ayağa binerken, kuzey cephede beden duvarı üzerine bindirilmiştir. Harimin doğusunda bulunan karşılıklı tonozlarla örtülü kısmın kuzey cephesindeki beden duvarı iç mekana doğru kalınlaştırılmıştır.

Yapının taş mihrabı, güney cephenin ekseninde yer alır. Mihrap ekseninde kuzey cephedeki kısım ise dış taraftan bir mihrabiye nişine sahiptir. Kesme taş malzemeyle yapılan mihrap oldukça sadedir. Mihrap kütlesi iki yanında bulunan pencerelerle aynı hizade tutulmuştur. Yarım daire kesitli nişin üzerinde sivri kemerle sınırlandırılan mukarnaslı kavsara yer alır. Kavsara kısmı üst üste altı sıra mukarnas dolgusuyla hareketlendirilmiştir. Nişin iki yanında birer sütunce yer alır. Sütuncelerin başlıkları üçgen şeklinde geometrik kompozisyonlarla süslenmiştir (Fotoğraf:2.650).

Mihrabın hemen batısında balkon şeklinde bir minber yer almaktadır. Minbere yan taraftadaki pencere içerisine yerleştirilmiş merdivenlerle çıkılır. Minberin zemin döşemelerinin son yıllarla betonarmeye çevrildiği anlaşılmaktadır. Oldukça sade olan minberin ahşap korkulukları da son dönemlerde eklenmiştir.

İç mekan, doğu ve batı cephelerde bulunan ikişer pencere; güney cephedeki dört pencere ve kuzey cephede yer alan iki pencere ile aydınlatılmaktadır. Kuzey cephedeki pencereler cephenin doğu ve batı kenarlarına yerleştirilmiştir. Doğu ve batı cephelerdeki pencereler beden duvarlarının ortasına birbirlerine yakın konumda açılmışlardır. Güney cephedeki dört pencereden ikisi mihrabın iki yanında, diğer ikisi ise doğu ve batı kenarlara yakın kısımlarda yer alırlar. Cephelerdeki bütün pencereler düşey dikdörtgen formludurlar. Güney ve kuzey cephedeki pencereler içten ve dıştan yuvarlak kemerlidirler. Bu cephelerdeki açıklıklar dış taraftan demir şebekeli bir görünüm arz ederler. Doğu ve batı cephelerdeki pencereler ise içten ve dıştan kemersiz dikdörtgen açıklıklar olarak bırakılmışlardır. Kible cephesindeki pencerelerden doğu kenarda olanı kaş kemerli, batı kenarda olanı ise üç dilimli kemerli bir bir forma sahiptir.

Harim kısmı tamamen sıvanarak orijinalliğinden uzaklaştırılmıştır. Kesme taştan yapılmış olan mihrap dışında diğer bölümlerde son yıllarda değişiklik yapılmıştır. Balkon minberde son yıllarda yapılmış olup orijinal değildir.

Harimin kuzeyinde yer alan son cemaat yeri revağı ortada bağımsız kare kesitli üç ayağa ve iki yanda duvara bitişik ayaklara atılan sivri kemerlerle dört bölüme ayrılmıştır. Her bölümün üzeri çapraz tonozlarla örtülmüştür. Ayrıca revak doğu ve batı cephelerde beşik tonozla örtülü kısımlarla genişletilmiştir. Revağın doğu ve batı cepheleri harimin beden duvarlarıyla aynı hizada örülen birer duvarla kapatılmıştır. Böylece camiye doğu ve batı cephelerden bakıldığında harimle revağın bir bütün oluşturduğu görülür. Son cemaat yeri revağı yuvarlak kemerli gözlerle avluya açılmaktadır. Revağın zemin seviyesi avludan 30 cm. kadar daha yüksek tutulmuştur (Fotoğraf:2.644). Revağın güney cephesinde mihrap ekseninde avluya doğru açılmış bir mihrabiye nişi yer almaktadır. Sivri kemerli niş oldukça sade tutulmuştur. Ayrıca harime girişi sağlayan doğudaki kapı açıklığının doğusunda da basit bir mihrabiye nişi bulunur. Son cemaat yeri revağının doğu ve batı duvarlarının ekseninde birer pencere açıklığı bulunur. Pencereler içten ve dıştan yuvarlak kemerlidir.

Hacı Lütfullah Cami güney cephesinde mihrap nişinin altı denk gelen kısımda içleri doldurulmuş sivri kemerli iki eyvan yer almaktadır. Beşik tonozla örtülü olan eyvanların selsebil olduklarına dair vakfiye kayıtları bulunmaktadır. H.1299/M.1882 yılında Hacı Mehmet Kâmiloğlu Hacıkâmilzade Hacı Mehmet Efendi tarafından hazırlattırılan vakfiyede Balıklıgöl suyunun tarihi yeraltı kanalları vasıtasıyla bu selsebile ulaştığına dair bilgiler bulunmaktadır.⁵⁷² Zamanla tıkanan bu su yolu 1920’li yıllarda Urfa’nın ileri gelenlerinden Nebozade Hacı İmam Efendi tarafından açtırılarak yeniden işlevsel hale getirilmiştir. 1970 yılı başlarına kadar hizmet veren selsebiller tarihi su kanalının tekrardan tıkanması sonucu 1980’li yıllarda örülerek iptal edilmiştir. Günümüzde bir bölümü toprak altında kalan selsebiller işlev göremez haldedir (Fotoğraf:2.643).

Camii’nin kuzeyinde dikdörtgen ölçülerde bir avlu yer almaktadır. Avlu kuzey cephesinin ekseninde basık kemerli bir giriş açıklığı yer almaktadır. Bu açıklığın üzerinde son zamanlarda yapıldığı anlaşılan betonarme olarak yapılmış bir minare yer alır. Bu minare muhtemelen 1980 yılında yapılan onarımlar esnasında eklenmiştir (Fotoğraf:2.641). Avlunun kuzeydoğu köşesindeki betonarme abdestlik ile kuzeybatı köşesindeki imam odası son yıllarda eklenmiştir.

⁵⁷²Y. Ziya Keskin, *Geçmişten Günümüze Şanlıurfa’da...*, s.112.

Süsleme Özellikleri

Yapıda süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Malzeme ve Teknik

Yapının inşa malzemesi kahverengi düzgün kesme taştır. İç mekanı örten kubbe kurşun kaplamalıdır.

2.2.24. Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami

Fotoğraf No:2.652-2.673

Çizim No:2.53, 2.126-2.129

İnceleme Tarihi: 16.07.2012

Bulunduğu Yer: Bodrum İlçe Merkezi, Çarşı Mahallesi, İskele Meydanı'nda yer almaktadır.

Tarihlendirme: Yapının inşa kitabesi harime girişi sağlayan kapı üzerinde yer alır (Fotoğraf:2.658). İki ayrı pano halinde düzenlenmiş üç satır, iki sütunluk kitabenin okunuşu⁵⁷³ şu şekildedir:

Hüda bir kullunu tergip edince böyle hayrata
Mücahit fi sebili'l-lah o gazi Mustafa Bey kim
Müyesser oldu itmamı duhul eden desün amin
Anın meyli düşer daim nice türlü ibadeta
İdüp ihya bu beytullahı talip oldu marazata
Duadır çün anın tarih dahil ola cennata

Sene : H.1136/M.1723-1724.

Kitabeye göre H.1136/M.1723-1724 senesinde Kızılhisarlı Mustafa Paşa tarafından yaptırılan cami Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından, 1963⁵⁷⁴, 1986⁵⁷⁵, 2003⁵⁷⁶ ve 2008⁵⁷⁷ yıllarında restore edilmiştir. Caminin batısındaki minare 1927 yılındaki depremden zarar görmüş ve kaideden yukarısı yıkılmıştır. Minarenin gövdesi 1963 yılındaki onarımlarda yeniden yapılmıştır.

Yaptıran: Kızılhisarlı Mustafa Paşa⁵⁷⁸

Mimarı: Bilinmiyor.

⁵⁷³Kitabenin okunuşu için bkz. Cengiz Gürbıyık, Bodrum Yarımadası'ndaki Türk Eserleri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir, 2007, s.175.

⁵⁷⁴Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 480101002-BN001 nolu dosya.

⁵⁷⁵Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 480101002-BN001 nolu dosya.

⁵⁷⁶Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 480101002-RP002 nolu dosya.

⁵⁷⁷ Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 480101002-BN002 nolu dosya.

⁵⁷⁸Mustafa Paşa, Mora'nın Eğriboz Adası'nın Kızılhisar Kasabası'nda dünyaya gelmiştir. XVII. yüzyıl sonlarında Bodrum'a gelen Mustafa Paşa, 1688-1718 yılları arasında oğullarıyla beraber burada çeşitli imar faaliyetlerinde bulunmuştur. XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Bodrum'da bir tersane inşa ettiren Mustafa Paşa'nın bu faaliyeti Bodrum'da ticaretin ve imar faaliyetlerinin artmasına vesile olmuştur. Mustafa Paşa başardalar Kumandanlığı ve kırlangıçlar başbuğu gibi görevlerde bulunduktan sonra Kaptan-ı Detyalı'ğa yükseltilmiştir. Mustafa Paşa vefatından sonra Bodrum'daki türbeye gömülmüştür. Bkz. A.Galanti Bodrumlu, *Bodrum Tarihi*, Bosav Yayınları, Ankara, 1996, s.60.

Mimari Özellikleri

Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami, kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen planlı alan üzerine konumlandırılmıştır. Yapının kareye yakın ölçülerdeki hariminin kuzeyinde son cemat yeri revağı yer almaktadır (Çizim:2.53). Caminin minaresi harimin batı cephesinin ortasına bitişik vaziyette inşa edilmiştir. Silindirik gövdeli, tek şerefeli minare kare bir kaide üzerinde yükselmektedir.

Caminin iç mekanına giriş kuzey cephenin ortasına açılmış bir kapıyla sağlanır. Kemersiz olan giriş kapısı üç yönden iki sıra kaval silmeyle kuşatılmıştır. Esas açıklığın üzerinde yatay dikdörtgen bir kitabelik kısmı bulunur. Kitabeliğin içine yan yana iki kitabe kartuşu yerleştirilmiştir. Kartuşlar kısa kenarları dilimli kemer şeklinde sivriltilmiştir. Kartuşların içinde üçer satırlık inşa kitabesi bulunur. Siyah zemin üzerindeki kabartma yazılar beyaz renktedir.

Harim kısmı bağımsız dört sütun ve doğu ve batı cephelere gömülü dört sütunla üç sahna ayrılmıştır. Sütunlar birbirlerine yuvarlak kemerlerle bağlıdır. Sütunların üzerlerindeki başlıklar devşirmedir (Fotoğraf:2.659-2.662). Harimin üzeri düz ahşap tavanla örtülmüştür. Tavanda ince çitalarla kasetleme yapılmıştır (Fotoğraf:2.663).

Yapının taş mihrabı güney cephenin aksında yer alır. Yarım yuvarlak planlı mihrap nişi üç yönden iki sıra kaval silmeyle kuşatılmıştır. Nişin üzerinde kaş kemerle sınırlandırılan düz bırakılmış kavsara kısmı yer alır. Kaş kemerin üst seviyesinde iki yanda iki kitabelik bulunmaktadır. Kareye yakın dikdörtgen ölçülerdeki kitabeliklerin içlerinde Kelime-i Tevhid yazılıdır. Kitabeliklerin iki yanında ve kemer başlangıcının iki köşesinde silindirik madalyonlar bulunmaktadır (Fotoğraf:2.664).

Mihrabın batısında ahşap minber yer almaktadır. Minberin girişi yuvarlak kemerli bir açıklık şeklinde düzenlenmiştir. Merdivenlerle çıkılan köşk kısmı, kare kesitli dört ayağın taşıdığı sivri külahla örtülüdür. Külah kısmı duvara bitişik cephe hariç doğu ve kuzey cephelerde Bursa kemerli, batı cephede düz atkılı açıklıklar vasıtasıyla harime açılır. Minberin yan cepheleri düz üçgen silmelerle çevrelenmiştir. Köşk kısmının altındaki geçit yuvarlak kemerlidir. Aynalıkların alt kısımlarında güneyden kuzeye daralan dörder adet düşey dikdörtgen pano yer alır. Bu panolardan üçünde dilimli kemerli nişler yer almaktadır. Kuzeydeki son pano her iki tarafta boş bırakılmıştır. Minberin giriş

cephesinde ve doğu aynalığında kalemişi bezeme unsurları bulunmaktadır (Fotoğraf:2.665).

Harimin kuzeyinde ahşap kadınlar mahfili yer alır. İki katlı mahfil altta iki silindirik ahşap ayakla taşınmaktadır. Ayaklar devşirme altlıklar üzerinde yükselirler. Mahfilin üst katına çıkış harimin kuzey doğusuna yerleştirilen ahşap merdivenlerle sağlanır. Mahfilin her iki katı dikey direklerden meydana gelen birer korkulukla sınırlandırılmıştır. Mahfilin üst katında, harime girişi sağlayan kapı ekseninde harime doğru çıkıntı yapan yarım daire formundaki bir balkon yer alır (Fotoğraf:2.662). Kadınlar mahfilinin üst katı ve alt katı harim tavanındaki gibi ince çitalarla karelere bölünmüş ahşap bir tavanla örtülmüştür. Alt kat tavanının ortasında silindirik bir göbek yer alır.

Harimde iki sıra pencere düzeni görülmektedir. Alt sırada; kuzey cephede giriş açıklığının iki yanında ikişerden dört; doğu cephede üç; batı cephede iki pencere açıklığı yer almaktadır. Güney cephe bu sırada sağır bırakılmıştır. Dikdörtgen şekilli pencere açıklıkları taş söveli ve düz atkı taşlıdır. Bu sıradaki pencerelerin tümünde demir şebeke ve ahşap çerçeve görülmektedir.

Üst sırada ise kuzey cephede dört; güney cephede beş; doğu cephede üç; batı cephede iki pencere açıklığına yer verilmiştir. Kuzey cephede giriş açıklığının üzerine son cemaat yeri revağına doğru çıkıntı yapan bir mükebbir eklenmiştir. Bu sıradaki pencerelerden güney, doğu ve batı cephede olanları içten yuvarlak kemerli dıştan düz atkılı bir görünüş sergilerler. Kuzey cephedeki dört açıklık hem içten hem de dıştan düz atkılıdır. Ayrıca bu pencereler içten dışa doğru genişleyen mazgal formda yapılmışlardır. Kuzey cephedeki pencereler haricinde diğer bölümlerdeki açıklıklarda iç tarafta alçı şebeke aralarında renkli cam işçiliği görülmektedir. Kuzey cephedeki pencereler dış taraftan ahşap çerçeveli düz bir görünüm arz ederler. Diğer cephelerdeki pencereler ise alçı şebekelidir. Giriş açıklığının üzerinde bulunan mükebbir beşgen bir forma sahiptir. Ahşap malzemeyle yapılan mükebbirin korkulukları dikey direklerle oluşturulmuştur.

Harimin kuzeyinde yer alan son cemaat yeri revağı harimdeki gibi ahşap bir tavanla örtülmüştür. Tavanı üç sütun ve bir ayak üzerine atılmış üç yuvarlak kemer taşımaktadır. Mahfilin batı cephesi yuvarlak kemerli bir açıklıkla dışarıya açılır. Doğü cephe sonradan bir duvarla kapatılmıştır. Bu kısımda yuvarlak kemerli küçük bir açıklık ve üstünde alçı

şebekeli düşey dikdörtgen bir pencere bulunmaktadır. Kemerleri taşıyan sütunlar zeminden yükseltilmiş platformlar üzerinde kare kesitli ayaklar üzerine bindirilmiştir. Ayakların köşeleri pahlıdır. Sütunların üzerinde dikdörtgen kesitli aşağı doğru daralan basit devşirme başlıklar bulunur. Yuvarlak kemerlerin aralarında ahşap gergiler yer alır. Revakta harimi girişi sağlayan kapı aksı diğer bölümlere göre daha alçak kotta tutulmuştur. Böylece her iki taraftaki bölümler birer seki şeklini almıştır (Fotoğraf:2.653). Mahfilin üstünü örten ahşap tavanda ince çıtalarla kasetleme yapılmıştır. Mahfil dış taraftan kiremit örgülü eğimli bir çatıyla örtülmüştür. Yapının eski fotoğraflarında⁵⁷⁹ kadınlar mahfilinin üst katının revak üzerine doğru uzatılmış olduğu ve kuzey cephesinde dikey direklerle yapılmış bir korkuluk olduğu görülmektedir.

Harimin batı cephesinin ortasına yakın bir yerde bitişik olarak konumlandırılan minarenin kaideden yukarısı 1927 yılında depremden zarar görerek yıkılmış ve 1963 yılındaki onarımlarda yeniden yapılmıştır. Mevcut minarenin kaidesi caminin batı cephesi yüksekliğindedir. Kare kesitli kaide kesme taş malzemeyle inşa edilmiştir. Kaidenin kuzey cephesinde basık kemerli bir giriş açıklığı yer alır. Kapının kemer ve söveleri yekpare mermerden yapılmıştır. Kemerin iki köşesine iki gülbezek yerleştirilmiştir. Minarenin gövdesine kaidenin üstündeki pabuçla geçilir. Silindirik formda gövde kesme taş malzemeyle inşa edilmiştir. Üç sıra mazgal penceresi bulunan gövdeyi altta ve üstte iki bilzek kuşatır. Gövdeden şerefeye üç sıra testere dişi dolgulu bir altlıkla geçilir. Şerefe kısmı taş blokları korkuluklarla sınırlandırılmıştır. Şerefenin üstünde yükselen petek kısmında gövdenin silindirik formu devam ettirilmiştir. Minare kurşun kaplı sivri bir külahla örtülüdür (Fotoğraf:2.673).

Yapının kuzey, doğu ve batı cephelerinin önü küçük bir avluyla kuşatılmıştır. Avluyu yaklaşık bir metre boyunda tutulmuş istinat duvarları sınırlar. Duvarların üstünde demir korkuluklar bulunur. Avluya kuzey cephenin ortasında ve kuzeybatı köşede açılmış olan iki basit açıklıktan girilir (Fotoğraf:2.652).

Süsleme Özellikleri

Yapı süsleme unsurları bakımından oldukça zengindir. İç mekanda minberde ve beden duvarlarında kalemişi süsleme örnekleriyle karşılaşırız. Mihrapta ve minare

⁵⁷⁹Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 480101002-FT005 nolu dosya.

kaidesinde az da olsa taş bezeme unsurları görülür. Yapının üst sıra pencerelerinde renkli cam işçiliği görülür. Ayrıca harimi sahnalara bölen yuvarlak kemerlerin iç yüzeylerinde ve üst sıradaki pencerelerde alçı bezemeler bulunmaktadır.

Yapının minaresinin orijinal olarak günümüze gelebilen kaidesinde, giriş kapısı kemerinin iki yanında ve harimi girişi kapısı kemerinin iki yanında silindirik madalyonlar yer almaktadır.

Mihrap nişinin kaş kemerinin yüzeyi kemer formuna uydurulmuş kıvrımlarla hareketlendirilmiştir. Kemerin iki yanındaki kitabe panolarında kabartma olarak işlenmiş “Kelime-i Tevhit” yazıları çiçek motifleri görülür. Yazı ve süslemeler altın yaldızla boyanmıştır.

Kalemişi bezemelerin iç mekanda yoğunlaşmıştır. Harimi boydan boya dolaşan süsleme şeridi yelpaze şeklinde açılmış yaprak motiflerinin tekrarlanmasıyla oluşturulmuştur. Yeşil boyayla yapılmış olan yapraklar birbirlerine halka şeklinde kıvrımlarla bağlanır (Fotoğraf:2.670).

Harimi doğu-batı yönünde sahnalara bölen yuvarlak kemerlerin üstünde dört sıra bordür yer almaktadır. En alttaki bordürde pembe ve yeşil renkte dikdörtgenlerden ibaret bir kompozisyon görülür. İkinci sıradaki bordür içleri boyanmamış stilize lalelerin ve oval şekillerin tekrarlanmasına oluşturulmuştur. Üçüncü sıradaki bordürün içi yeşil renkte stilize lale motifleriyle doldurulmuştur. En üstteki bordürde ise yan yana tekrarlanmış ortada çiçek ve iki yanında yaprak motiflerinden müteşekkil bir kompozisyon görülür. Bu bölümdeki süslemelerde yeşil ve pembe renkler kullanılmıştır.

Harimdeki yuvarlak kemerlerin aralarında kalan üçgen yüzeylerde ve kemerlerin sütun başlıklarıyla birleştikleri kısımlarda iki tip süsleme unsuruyla karşılaşırız. Mihrap önündeki kemerlerin mihraba bakan yüzeylerinde vazodan çıkan çiçek ve yaprak motiflerinden müteşekkil bitkisel kompozisyonlar görülür. Vazolar düşey dikdörtgen altlıkların üzerine bindirilmiştir. Altlıkların cepheleri iç içe geçmiş baklava dilimi şeklinde geometrik unsurlarla hareketlendirilmiştir. Vazolar ince uzun dipli ve geniş ağızlıdır. Her bir vazodan sekizer çiçek motifi çıkar. Kıvrık dallar ve üzerindeki yapraklar yeşil renkle dalların uçlarındaki çiçekler kırmızı renkle boyanmıştır. Bu kompozisyon kuzeydeki kemerlerin kapıya bakan cephelerinde de tekrarlanmıştır (Fotoğraf:2.669).

İkinci tipte yapraklardan ve aralarındaki narin çiçeklerden meydana getirilmiş çelenkler yer alır. İçteki bu çelenklerin etrafları şemse formunda iç içe geçirilmiş iki kartuşla kuşatılmıştır. Bu kompozisyonun üstünde ince uzun bir askılık ve askılıktan sarkan bir şal motifi yer almaktadır. Askılığın iki köşesinde duvara çakılı bir çiviye takılmış halka hissini veren çizimler bulunur. Çivilerin uçlarında ve şemse şeklindeki kartuşların üstlerinde mavi boyalı birer çiçek motifi yer almaktadır. Çelengi oluşturan yapraklarda kirli sarı, çiçeklerde kırmızı, dallarda yeşil renkler kullanılmıştır. Askılık kirli sarı ve kırmızı renklerle, şal ise mavi renkle boyanmıştır. Bu kompozisyon kuzeydeki kemerlerin mihraba bakan cephelerinde de tekrarlanmıştır. Birinci tipteki süslemeler kemerlerin sütun başlıklarıyla birleştikleri noktalarda, ikinci tipteki süslemeler kemerlerin aralarındaki üçgen yüzeylerde karşımıza çıkar (Fotoğraf:2.670, Çizim:2.126).

Yapıda kalemişi süslemelerin yoğunlaştığı elemanlardan birisi ahşap minberdir. Minberin giriş cephesinde ahşap üzerine kalemişi süslemelerin yapıldığı kalan izlerden anlaşılmaktadır. Ancak süslemelerin detayları seçilememektedir. Minber aynalıklarından batıda olanının ortasında iç içe geçmiş iki altıgenden oluşan bir göbek bulunmaktadır. Bu bölümdeki aynalığın yüzeyi sade bırakılmıştır. Bunun yanı sıra doğu yüzdeki aynalığın üçgen yüzeyi yirmi panoya ayrılmıştır. Aynalığın etrafı bir sıra bordürle çevrelenmiştir. Bordürün içi yıldız çiçekleri, karanfiller, yaprak ve dallardan meydana gelen natüralist üslupta bitkisel kompozisyonla doldurulmuştur. Panoların aralarında ve aşağıdaki nişlerin etrafında da benzer bordür devam eder. Bordürün zemininde koyu yeşil, çiçeklerde sarı, kırmızı, beyaz renkler kullanılmıştır (Fotoğraf:2.666).

Dikdörtgen ve kare ölçülerdeki panoların içlerinde ise natüralist kompozisyonlar bulunur. Kare panolarda merkezde bir çiçek bulunur. Çiçeğin etrafı yapraklar ve dallarla çevrelenmiştir. Panonun köşelerinde dört karanfil motifi yer alır. Karanfillerin aralarına birbirine dallarla bağlanan güller ve goncagüller yerleştirilmiştir. Süslemelerde zeminde kirli sarı, yaprak ve dallarda yeşil, çiçeklerde kırmızı ve pembe renkler kullanılmıştır (Fotoğraf:2.667, Çizim:2.127). Dikdörtgen panolarda ise bir daldan çıkan ve tüm yüzeye yayılan güller ve goncagüllerden müteşekkil natüralist kompozisyonlar yer alır (Fotoğraf:2.668, Çizim:2.128-2.129).

Yapının harimini örten ahşap tavanda çıtalarla oluşturulmuş iki göbek yer alır. Göbeklerden arta kalan kısımlar ince çıtalarla karelere bölünmüştür. Birinci göbekte

merkezdeki yuvarlaktan çıkan on altı ince çıtayla yuvarlak bir form meydana getirilmiştir. Çıtalar birbirlerine dilimli kemerlerle bağlanırlar. Bu yuvarlağın etrafı kareyle kuşatılmıştır. Bu suretle dört köşede elde edilen boşluklarda birer üçgen bulunur. İkinci göbekte yine en içteki yuvarlaktan çıkan ince çıtalarla sekiz köşeli yıldız motifi meydana getirilmiştir. Yıldız yine bir kare içerisine alınmış ve köşelere üçgenler yerleştirilmiştir. Kadınlar mahfilinin alt katında da benzer bir uygulama görülür. İnce çıtalarla karelere bölünen tavanın ortasında harimdeki gibi merkezdeki yuvarlaktan çıkan ince çıtalarla dairesel bir form elde edilmiştir (Fotoğraf:2.672).

Yapıdaki alçı süslemeler üst sıra pencerelerin tepelerinde, içlerinde, harim içindeki yuvarlak kemerlerin tepe noktalarında ve içlerinde yoğunlaşmıştır. Üst sıradaki pencerelerin üzerlerinde iki yanda kıvrık dal ve ortada bir çiçek motifinden oluşan bitkisel bir tepelik bulunmaktadır.

Harimi sahnalara ayıran yuvarlak kemerlerin iç yüzeylerinde merkezde küçük bir çiçek ve çiçeğin etrafında altı adet kıvrık dallan meydana gelen bir kompozisyon görülür.

Yapının iç mekanını aydınlatan üst sıradaki pencerelerde renkli cam işçiliği görülmektedir. Mihrabın hemen üstündeki pencere hariç diğer açıklıklarda benzer kompozisyonlar görülür. Mihrabın üstündeki pencerede ortada oval bir madalyon bulunur. Madalyonun içerisine bir yazı kuşağı yerleştirilmiştir. Madalyonun etrafı kıvrık dal, yaprak ve çiçek motiflerinden oluşan bitkisel bir kompozisyonla çevrelenmiştir. Pencerenin en altında yan yana üç tane oval madalyondan oluşan basit bir geometrik düzen görülür. Diğer pencerelerde ortadaki madalyonun formu yuvarlaktır ve madalyonların içlerinde Allah, Muhammed ve dört halifenin isimlerinin yazıldığı yazılar bulunmaktadır. Pencere camlarında mavi, kırmızı, sarı ve yeşil gibi canlı renkler kullanılmıştır (Fotoğraf:2.671).

Malzeme ve Teknik

Yapı günümüzde içten ve dıştan tamamen sıvalı vaziyettedir. Bu suretle inşa malzemesi hakkında kesin bir fikir yürütülememektedir. Yapının son cemaat yerinde ve hariminde devşirme sütun başlıkları kullanılmıştır. Son cemaat yeri revağındaki başlıklar basit dikdörtgen forma sahipken harimde iyon ve kompozit tarzda başlıklar bulunmaktadır. Yapının minaresinde kesme taş malzeme kullanılmıştır. Minarenin kaidesi orijinal olup üst kısmı son yıllarda yeniden yapılmıştır. Son cemaat yeri tavanında, kadınlar mahfili

tavanında ve korkuluklarında, harim tavanında ve minberde ahşap malzeme görülür. Mihrap, giriş kapısı ve pencere sövelerinde yekpare taşlar kullanılmıştır. Üst sıra pencerelerinde alçı şebeke ve renkli taş işçiliği görülür. İç mekan tamamen beyaz boyayla sıvanmıştır. Devşirme başlıkların yüzeyleri altın yaldız boya ile boyanmıştır. Harimin kuzeybatısına sonradan camekanlı bir bölüm eklenmiştir. Yapının üstü dış taraftan kiremit kaplı meyilli çatıyla örtülüdür. Harim ve son cemaat yeri revağı dıştan bütün olarak algılanmaktadır. Yapının önündeki küçük avlunun inşa malzemesi moloz taştır. Avlu duvarlarının üstünde demir korkuluklar bulunmaktadır.

2.2.25. Adana Yeni Camii

Fotoğraf No:2.674-2.688

Çizim No:2.54

İnceleme Tarihi:21.08.2010

Bulunduğu Yer: Adana İl Merkezi, Kayalıbağ Mahallesi'nde, Kuruköprü ile Küçük Saat arasında, Özler Caddesi üzerinde yer almaktadır.

Tarihlendirme: Yeni Camii'de günümüze ulaşabilen iki adet kitabe mevcuttur.⁵⁸⁰ Bunlardan ilki avlu giriş kapısının basık kemeri üzerinde yer almaktadır. Bu kitabe yapının inşa tarihini göstermektedir (Fotoğraf:2.677). Diğeri ise minare kaidesi üzerinde yer almaktadır. Bu kitabe ise camiye inşasından beş sene sonra eklenen minarenin yapılış tarihini göstermektedir. Avlu giriş kapısı üzerinde bulunan üç satırlık mermer inşa kitabesinin okunuşu ve Türkçesi şu şekildedir:

Bismillahirrahmanirrahim

Vekad veffake binae haza'c – Câmiu's – şerîf li'l-fakîr

Abdurrezzak el-Antakî tevelleden. Sümme tevattana fî Adana fî seneti seb'a ve selâsîne ve miete ve elf. Sene: H.1137/M.1724.

Günümüz Türkçesiyle okunuşu:

Rahmet ve Merhamet Sahibi Allah'ın adıyla

Muhakkak bu şerefli caminin yapımına, Antakya doğumlu olup Adana'yı vatan edinen Hacı Abdurrezzak binyüz otuzyedinci yılında muvaffak oldu.

Sene: H.1137/M.1724.

Minare kaidesi üzerinde bulunan iki satırlık mermer minare kitabesinin okunuşu şu şekildedir:

Sâhibu'l – hayrât

Ali Beşe bin Abdullah

Sene: H.1142/M.1729

Avlunun güneybatısındaki minarenin altında yer alan kapı üzerindeki inşa kitabesine göre H.1137/M.1724 senesinde Hacı Abdurrezzak tarafından yaptırılmıştır. Ayrıca minare kaidesi üzerinde yer alan iki satırlık kitabeden minarenin H.1142/M.1729 yılında Abdullah oğlu Ali Beşe adlı bir zat tarafından camiye eklendiği anlaşılmaktadır. Yapı, Vakıflar

⁵⁸⁰Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 010101017-KF001 nolu dosya.

Genel Müdürlüğü tarafından 1963 yılında restore edilmiştir.⁵⁸¹ Ayrıca 2013 itibariyle yeni bir restorasyon çalışması başlatılmıştır.

Yaptıran: Antakyalı Hacı Abdurrezzak

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

Yeni Camii, doğu-batı ekseninde dikdörtgen bir arsa üzerine çok kubbeli plan şemasında inşa edilmiştir (Çizim:2.54). Harim kısmı mihraba paralel iki sahna bölünmüştür. Her bir sahnın üzeri dört eşit kubbeyle örtülmüştür. Yapının minaresi harimin güneybatı köşesinde yer almaktadır.

Yeni Camii son yıllarda yapılan eklemelerle orijinal görünümünden kısmen uzaklaşmış durumdadır. Caminin kuzey ve batı cephelerine yapılan ekler bu kısımların dışarıdan seçilebilmesini güçleştirmektedir. Yapının avlusuna iki kapıdan geçilir. Bunlardan ilki güneybatı köşede yer alan minarenin altındaki açıklıktır. Diğer ise batı cephede yer almaktadır. Avlunun batısını ve kuzeyini istinat eden duvarlar orijinal değildir. Batı cephede son yıllarda eklenmiş olan abdest alma yerleri bulunmaktadır. Avlu zemini kademeli bir özellik gösterir (Fotoğraf:2.678). Güneybatıdaki girişten sonra abdest alma musluklarına üç basamaklı merdivenlerle ulaşılır. Minareye çıkışı sağlayan merdivenlerin başlangıcından itibaren avlu zemininin kapı girişine göre yükseltilmiş olduğu görülmektedir. Kapı girişinin zemini beton ile diğer kısımlarlar kaba kesme taşlarla kaplanmıştır. Avlu batı cephesini sınırlayan istinat duvarı seviyesi minare kaidesinin yarı yüksekliğinde tutulmuştur. Bu kısım düzgün kesme taşlarla inşa edilmiştir. Abdest alma yeride ahşap direklerin taşıdığı kiremit örtülü bir sundurmayla kapatılmıştır.

Yeni Camii'nin mevcut durumu ilk inşası hakkında fikir yürütebilmemize imkan sağlamaktadır. Her ne kadar yapının kuzey cephesine ve kısmen de doğu cephesine sonradan eklentiler olmuşsa da esas ibadet mekanı kendini belli etmektedir. Yapının güney cephesi caddeye açılmaktadır (Fotoğraf:2.674). Bu kısım caminin ilk inşasının en açık izlenebildiği bölümdür. Batı cephe son yıllarda eklenen abdest mekanları ve istinat duvarı

⁵⁸¹Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 010101017-TF001 nolu dosya.

neticesinde dışarıdan tam olarak seçilememektedir. Doğu cephe ise güney cephe gibi caddeye açılır.

İlk inşasında sekiz kubbeli olan yapının doğuya doğru genişletildiği mevcut durumundan anlaşılmaktadır. En doğudaki iki kubbenin bitiminden itibaren perde duvarı yıkılmış ve yapı doğuya doğru bir kubbe boyu genişletilmiştir. Kuzey cephe ise tamamen sonradan eklenen kısımlarla kapatılmıştır (Fotoğraf:2.679). Cami bu durumuyla oldukça düzensiz bir hal almıştır. Yukarıdan bakıldığında caminin kuzey cephesine eklenen kısımlar oldukça çirkin bir görüntü oluşturmaktadırlar.

Yeni Camii'in dikkat çeken bir özelliği avluya güneybatıdan girişi sağlayan kapısıdır. Bu kapı harimin güneybatı köşesine yerleştirilmiş olan minarenin altında bulunmaktadır. Minare gövdesinin bindirildiği kaide içine açılan kapı, Anadolu'da çok fazla örneğine rastlamadığımız bir özellik göstermektedir. Kapı kütlesi güney cepheden dışa taşkın olarak tasarlanmıştır. Esas açıklığın bulunduğu kısım küçük bir hol şeklinde düzenlenmiştir. Dış tarafta iki kademeli bir kemer düzeni görülür. Altta testeri dişlerle hareketlendirilmiş bir kemer yer alır. Bunun üstünde beş dilimli kuşatma kemeri bulunmaktadır. Giriş açıklığı üç yönden bir sıra dış bükey ve iki sıra iç bükey olmak üzere toplam üç sıra profille kuşatılmıştır. Bu profillerin dışında kapı kuşatma kemerinin üst hizasında, sağ tarafta bir güneş saati kabartması yer almaktadır. Ayrıca en üst kısma minarenin inşa kitabesi yerleştirilmiştir. Kapının içteki kemeri basık formludur. Bu kemerin üstünde caminin inşa kitabesi yer almaktadır. Mermer malzemedeki yapılmış olan kitabede yazılar kabartma olarak işlenmiştir. Üç satırlık kitabede ikinci ve üçüncü satırlar kısa kenarları sivriltilmiş yatay dikdörtgen kartuşlar içerisine alınmıştır. Giriş holü doğu ve batı kısımlarda yuvarlak kemerli nişlerle genişletilmiştir. Kapının inşa malzemesi kesme taştır. Dış cephede tamamen beyaz kesme taş kullanılırken giriş holünde ve yan yüzeylerde siyah ve krem rengi taşlardan faydalandığı görülür (Fotoğraf:2.676).

Caminin harimine, kuzey cepheye sonradan eklenen betonarme binanın içerisinden geçilerek girilir. İç mekan, kibleye paralel iki sahna bölünmüştür (Fotoğraf:2.682). Doğu-batı doğrultuda uzanan sahninlerin her biri dörder küçük kubbeyle örtülmüştür. Kubbelere geçişte pandantiflerden yararlanılmıştır. Kubbelere dış taraftan alaturka kiremitlerle kaplanmıştır. Kubbeleri taşıyan sivri kemerler ortada bağımsız iki sütun ve iki ayak ile kuzey, batı ve güney cephelerde beden duvarlara gömülü ayaklara bindirilmiştir. Sütunlar

doğu ve batıdaki “t” kesitli ayakların arasında yer alırlar. Sütunların üzerlerine baklava formu başlıklar yerleştirilmiştir. Harimin batısındaki bağımsız ayak orjinaldir. Ancak doğudaki ayak camiye sonradan yapılan eklemeler neticesinde bağımsız bir form kazanmıştır. Muhtemelen caminin ilk inşasında bu ayak cepheye gömülü vaziyetteydi. Sonradan doğu cephenin perde duvarı yıkılıp bu kısım doğuya doğru bir kubbe boyu genişletilince söz konusu ayakta bağımsız bir forma kavuşmuştur. Harimin batı cephesi hafif çarpıktır. Bu cephe dıştan bir payanda duvarıyla takviye edilmiştir.

Harimin güney duvarında mihrap nişi yer almaktadır. Mihrap cephe aksından hafif güneye doğru kaydırılmıştır. Orijinal durumunu büyük ölçüde koruyarak günümüze gelen mihrabın kavsarası istiridye kabuğu şeklinde dilimlenmiştir. Kavsaranın üstünde yuvarlak kemer yer alır. Mihrap kütlesi üç yönden bir sıra bordürle, mihrap altlığı ise iki yandan bir sıra bordürle çevrelenmiştir. Mihrap beyaz renkte kesme taş malzemedan inşa edilmiştir (Fotoğraf:685). Mihrabın hemen doğusunda yer alan ahşap minber camiye son yıllarda eklenmiş olmalıdır. Minber herhangi bir özellik göstermez.

Caminin iç kısmı, güney cephedeki sekiz pencere ile diğer cephelere son yıllarda eklenen açıklıklarla aydınlatılmaktadır. Güney cephe haricinde diğer kısımlarda betonarme eklemeleri olduğundan bu kısımların açıklıkları oldukça düzensizdir. Ancak ilk inşasında güney cephenin simetriği olan giriş cephesinde altı, doğu ve batı cephelerde de ikişer açıklığın olması muhtemeldir. Güney cephedeki mevcut açıklıklar içten ve dıştan basık kemerli bir görünüm arz ederler. Mihrabın iki yanındaki iki pencere, üçer dilimli nişler içerisine alınmışlardır. Üç dilimli niş kemeri iki yanda iki sütunce üzerine bindirilmiştir. Yüzeyleri zikzaklarla hareketlendirilmiş olan sütunların üstlerinde baklava formu sütun başlıkları yer almaktadır. Bu kısımdaki iki pencenin basık kemer yüzeyleri baklava dilimleriyle hareketlendirilmiştir. Güney cephedeki bütün pencereler aynı ölçülerdedir. Düşey dikdörtgen forma sahip olan pencereler ahşap çerçevesi ve demir şebekeli bir özellik gösterirler. Cephenin en batısındaki pencere açıklığı iç taraftan harime doğru hafif girinti yapacak şekilde tasarlanmıştır. Bu uygulamasında eskiden Ramazan aylarında bazı dindar kesimlerin itikâfa çekileceği bir itikâf mahali olduğu söylenmektedir.⁵⁸²

⁵⁸²Nusret Çam, *Türk Kültür Varlıkları Envanyeri Adana 01*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010, s.198.

Caminin iç mekanını iki ayrı bölüm halinde ele almak gerekir. Birinci bölüm ilk inşasından günümüze gelebilen esas kısımdan ibarettir. İkinci bölüm ise yapının kuzeyine ve kısmende doğusuna sonradan eklenmiş olan betonarme binalardan oluşmaktadır. Birinci kısım iç bölümde sıvasızdır. Sadece kubbeye geçiş öğeleri ve kubbeler beyaz renkte boyayla sıvanmıştır. Kubbeleri taşıyan kemerler ahşap gergilerle desteklenmiştir. Güney cephede mihrabın üstünde bulunan sivri kemer kurt dişi şeklinde dolgularla hareketlendirilmiştir. Bu kısımda kubbeye geçişi sağlayan pandantiflerin yüzeylerine çok kenarlı çiçek kabartmaları yerleştirilmiştir.

Yeni Camii, günümüzdeki mevcut durumuyla son cemaat yeri revağı olmayan sadece harim kısmından ibaret bir görünüm arz etmektedir. Ancak harimin kuzeyindeki kare kesitli üç ayağın yapının ilk inşasındaki revağa ait olduğu düşünülebilir. Muhtemelen bu üç ayak doğu-batı doğrultulu bir revağın üst örtüsünü taşıyordu. Günümüzde ise bu bölüm kuzeydeki betonarme yapılarla bir bütün oluşturacak şekilde düzenlenmiştir.

Caminin minaresi harimin güneybatı köşesine yerleştirilmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi minare kaidesinin içi giriş açıklığı olarak düzenlenmiştir. Kesme taştan inşa edilmiş olan kaide kare kesitlidir. Kaidenin üstünde ters üçgenlerle oluşturulmuş küçük bir pabuç kısmı yer almaktadır. Minareye giriş, caminin batı duvarı paralelinde yerleştirilmiş ondört sıra merdivenle sağlanmıştır. Gövdeden verilen giriş açıklığı basık kemerlidir. Pabuç üzerinde yükselen silindirik gövde dikey doğrultulu zikzaklarla hareketlendirilmiştir. Altta ve üstte iki bilezik tarafından çevrelenen gövde üzerinde düşey dikdörtgen iki mazgal pencere açılmıştır. Gövdeden şerefeye altı sıra kademeli profil silmeyle geçilmiştir. Şerefe korkulukları ahşap çerçeveli direklerle meydana getirilmiştir. Minare üstte konik bir külahla örtülmüştür (Fotoğraf:2.687-2.688).

Yapının caddeye açılan güney cephesinin oldukça hareketli tutulduğu görülür. Bu cephede mihrabın iki yanındaki iki pencere dış taraftan üçer dilimli nişler içerisine alınmıştır. Ayrıca pencerelerin üst kısımlarından başlayarak çatıya kadar uzanan dört adet payanda yer almaktadır. Bu payandalardan ortadaki ikisinin alt seviyelerine sivri kemerli nişler yerleştirilmiştir. Bu nişlerin üzerlerinde silindirik kabalar yer almaktadır.

Yeni Camii'de avluya girişi sağlayan kapısının minare altından verilmesi ve kapının üstündeki güneş saati kabartması dikkat çekmektedir. Osmanlılar zamanında namaz

vakitlerinin belirlenmesi için cami cephelerine yapılan güneş saatlerinin birçok örneği mevcuttur. I. Ahmed devrinde, Sedefkâr Mehmet Ağa tarafından inşa edilen ve M.1616 yılında tamamlanan caminin iç avlusunda, kible yönünün tam tersindeki sütunlar üzerindeki kemerlerden ikisinin ortasında dairevi formda bir güneş saati yer almaktadır.⁵⁸³ Mimar Sinan'ın Selimiye'den sonra yaptığı büyük külliyelerden birisi olan Üsküdar'daki Eski Valide Külliyesi'nde caminin avlu istinad duvarının dış tarafında bir güneş saati mevcuttur.⁵⁸⁴ III. Ahmed'in annesi Gülnûş Emetullah Valide Sultan tarafından M.1708-1710 yılları arasında inşa ettirilen Üsküdar Yeni Valide Külliyesi'nde, caminin güneybatı duvarında üçgen türden çizilmiş güneş saatleri bulunmaktadır.⁵⁸⁵ Topkapı Sarayı dahilinde üçüncü avluda bulunan, M.1719 tarihli III. Ahmed (Enderun) Kütüphanesi'nin yanındaki⁵⁸⁶, M.1779 tarihli Laleli Camii minare kaidesindeki⁵⁸⁷ ve M.1789 tarihli Beylerbeyi Külliyesi'ndeki⁵⁸⁸ güneş saatleri Osmanlı mimari yapılarındaki örnekler arasında gösterilebilir.

Süsleme Özellikleri

Camide kible duvarında, mihrapta, avlu giriş kapısının kemer köşelerinde ve güney cephenin dış yüzeyinde taş süsleme unsurlarıyla karşılaşılır.

Caminin avlusuna girişi sağlayan minare altındaki kapı açıklığının kuşatma kemerinin köşelerindeki üçgen yüzeyler lale, çiçek ve yaprak motifleriyle tezyin edilmiştir. Kemerin üst seviyesinde iki tarafta üçgen alanlar oluşturulmuş bu alanların içleri dışbükey kıvrımlar yaparak tüm yüzeyi kaplayan zarif lalelerle doldurulmuştur. Diğer bölümlerde ise altlı üstlü iki damla şeklinde kartuşlar içerisine yerleştirilmiş olan çiçek motifleri yer almaktadır. Kartuşların etraflarına kıvrık dal ve yaprak motifleri serpiştirilmiştir.

Yapının mihrabı üç yönden bir sıra bordürle kuşatılmıştır. Bordürün içerisi yanyana dizili baklava dilimleriyle dolgulanmıştır. Mihrap altlığının iki yanındaki bordürlerde geometrik unsurlarla tezyin edilmiştir. Mihrap nişi iki taraftan iki gömme sütunla sınırlandırılmıştır. Sütunların yüzeyleri eğimli yivlerle hareketlendirilmiştir. Sütunların

⁵⁸³Yapı hakkında bilgi için bkz. Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi...*, s.361-369.

⁵⁸⁴Yapı hakkında bilgi için bkz. Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi...*, s.325-329.

⁵⁸⁵Yapı hakkında bilgi için bkz. Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...*s.56-72.

⁵⁸⁶Yapı hakkında bilgi için bkz. Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...*s.143-147.

⁵⁸⁷Yapı hakkında bilgi için bkz. A. Vefa Çobanoğlu, *Laleli Külliyesi...*, s.86-89.

⁵⁸⁸Bkz. Zeliha Kumbasar, *Osmanlı Dönemi İstanbul...*, s.30.

üzerlerinde mukarnaslı sütun başlıkları yer almaktadır. Mihrap kütlesi üstte üç dilimli bir kemerle taçlandırılmıştır. Kemerin yüzeyi dalga motifleriyle hareketlendirilmiştir. Kilit taşında ise bir palmet motifi bulunur. Palmetin içi altı kenarlı çiçek motifiyle süslenmiştir. Kemer alınlığında yatay dikdörtgen bir pano yer almaktadır. Panonun üzerinde onüç adet kabara bulunur. Diğer kısımlarında stilize kıvrık dal motifleri yer almaktadır (Fotoğraf:2.686).

Caminin güney cephesinde pencere aralarında ve üstlerinde dört adet kabara yer almaktadır. Kabaraların içleri iç içe geçmiş altı köşeli yıldızlar ve altıgenlerle süslenmiştir.

Malzeme ve Teknik

Yeni Camii’de inşa malzemesi olarak büyük oranda beyaz renkte düzgün kesme taş kullanılmıştır. Minare şerefesinde ahşap malzeme kullanılmış, harimi örten kubbeler ise dış taraftan alaturka kiremitlerle kaplanmıştır. Yapının günümüze ulaşabilen kısmı orijinal kısmı sıvasızdır.

2.2.26. Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami

Fotoğraf No:2.689-2.707

Çizim No:2.55-2.57, 2.130-2.136

İnceleme Tarihi: 18.06.2011-19.06.2011

Bulunduğu Yer: Merzifon İlçe Merkezinde, Hacı Balı Mahallesi, Balı Caddesi'nde yer almaktadır.

Tarihlendirme: Yapının inşa kitabesi bulunmamaktadır. Bu suretle tam bir tarihlendirme yapılamamaktadır. Ancak Hurufat Defterleri'nde cami hakkında kayıtlar yer almaktadır. H.1181/M.1768, H.1228/M.1813 ve H.1237/M.1822 tarihli kayıtlarda yapının ismi Aşçı Hüseyin Ağa Cami olarak geçmektedir.⁵⁸⁹ Ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Evkaf, Sıra No: 17204, s.978'deki H.1158/M.1746 tarihli belgede Hacı Hüseyin Ağa'nın Merzifon'daki Arasta Mescidi'ne para vakfettiği belirtilmektedir.⁵⁹⁰ Bunların yanı sıra caminin avlu giriş kapısında ve harim tavanında 18. yüzyıl süsleme üslubunda motifler görülmektedir. Bu bilgiler ışığında yapının 18. yüzyıl başlarında inşa edildiğini söyleyebiliriz.

Yapının M.1772 yılında onarım geçirdiği avlu kapısı üzerindeki kitabeden anlaşılmaktadır. Kitabenin okunuşu şu şekildedir:

Maşallah tamir sene H.1186/M.1772

Yapı 1947⁵⁹¹ ve 1977⁵⁹² yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir.

Yaptıran: Aşçı Hacı Hüseyin Ağa

Mimarı: Bilinmiyor.

⁵⁸⁹Bkz. Galip Eken, "XIX. Yüzyılda Merzifon Vakıflarına Dair", *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslar arası Sempozyumu (08-11 Haziran 2000 Merzifon)*, Ankara, 2001, s.348.

⁵⁹⁰Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Evkaf, Sıra No: 17204, s.978, S.1159'da Hacı Hüseyin Ağa'nın Merzifondaki Araste Mescidine para vakfettiğine dair bilgiler bulunmaktadır. Bkz. Murat Çerkez, *Merzifon'da Türk Devri...*, s.260., dipnot: 339.

⁵⁹¹ Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 050401010-TF001 nolu dosya.

⁵⁹²Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 050401010-KR001, OF001 nolu dosyalar.

Mimari Özellikleri

Aşçı Hüseyin Ağa Camii, doğu-batı ekseninde dikdörtgen bir arsa üzerine inşa edilmiştir. Dikdörtgen ölçülerdeki harimin kuzeyinde son cemaat yeri revağı yer almaktadır (Çizim:2.55-2.57). Harim ve son cemaat yeri revağı beden duvarlarına binen ahşap tavanla örtülmüştür. Yapının ahşap minaresi, son cemaat yeri revağının kuzeybatı köşesine yerleştirilmiştir.

Yapının batı cephesi caddeye açılmaktadır. Kuzey, güney ve doğu cephelerinde ise dikdörtgen ölçülerde avlular yer almaktadır. Kuzey cephedeki hariç diğer avluların son zamanlarda oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Kuzeydeki avlunun ortasında şadırvan, kuzeybatı köşesinde hela, kuzeyinde imam odası yer alır. Avluya giriş batı cephesinin kuzey ucundaki kapıyla sağlanır. Giriş kapısı son cemaat yeri revağına bitişiktir. Tamamen ahşap malzemeyle yapılmış olan giriş kapısı üstte sac kaplı kırma çatıyla örtülmüştür. Giriş açıklığı yuvarlak kemerlidir. Kemer iki tarafta mukarnaslı başlılara sahip kare kesitli iki ayak üzerine bindirilmiştir.

Caminin harimine, kuzey cephenin aksına açılmış olan yuvarlak kemerli, ahşap bir kapıdan girilmektedir. Kapı kemeri iki yanda mukarnas dolgulu iki konsol üzerine bindirilmiştir. Kapı kütlesi cepheden biraz taşıntılı olarak yapılmıştır. Kapının ahşap kanatları sade tutulmuştur. Dikey doğrultuda yanyana yerleştirilen tahtalardan meydana gelen kanatların yüzeyleri günümüzde yeşil renkli yağlı boyayla kaplanmıştır.

Harim kısmı doğu-batı istikametinde kareye yakın dikdörtgen bir alan üzerine konumlandırılmıştır. Örtü sistemi ahşap tavan olan iç mekanın kuzeyindeki kadınlar mahfilinin üst katı son cemaat yeri revağının üstüne yerleştirilmiştir. Böylece harim kuzeye doğru genişletilmiştir (Fotoğraf:2.699).

Harimin güney duvarının ortasına yerleştirilmiş olan mihrap orijinal durumunu kısmen koruyarak günümüze ulaşmıştır. Harime doğru hafif çıkıntı yapan beş kenarlı mihrap nişinin üzerinde altı sıra mukarnasla hareketlendirilmiş kavsara bulunur. Mihrap altlığı oldukça sade tutulmuştur. Bu kısımda merkezdeki kenarın içine dilimli kemerli bir nişin açılmış olduğu görülür. Mihrapta bordürler, kavrara ve sütunceler altın yaldız boyayla, diğer kısımlar yeşil boyayla kaplanmıştır (Fotoğraf:2.704).

Mihrabın batısında yer alan pencerenin bitişiğindeki minber ahşap malzemeyle yapılmıştır. Dilimli kemerli girişten sonra merdivenlerle ulaşılan köşk kısmı içten kubbe dıştan sivri külahla örtülmüştür. Köşk kısmında duvara bitişik güney cephe hariç diğer cepheler dilimli kemerli basit birer açıklıkla harime yönelirler (Fotoğraf:2.705).

İç mekan, kuzey cephede giriş açıklığının iki yanına simetrik yerleştirilmiş olan ikişer pencere; güney cephede altta ve üstte mihrabın iki yanındaki ikişer pencere; batı cephede, cephe aksına açılmış altta ve üstte dörder pencere ve doğu cephede üst sıradaki üç pencere ile aydınlatılmaktadır. Doğü cephe haricinde diğer kısımlarda alt sırada pencereler yer almaktadır. Bu cephede üstte üç pencere açıklığı mevcuttur. Esasen batı cephe üst sıra pencerelerinin simetriği olan bu açıklıklardan en kuzeydeki muhtemelen son onarımlar esnasında kapatılmıştır. Cephelerdeki alt sıra pencerelerin tamamı içten ve dıştan düşey dikdörtgen, düz atkılı bir kuruluşa sahiptir. Üst sıra pencereler ise içten ve dıştan sivri kemerli olarak açılmışlardır. Pencerelerin tamamı ahşap çerçvelidir. Üst sıra pencerelerde iç tarafta renkli cam işçiliği görülür. Harimin güney cephesinde mihrabın iki yanındaki pencerelerin doğusunda ve batısında düşey dikdörtgen iki dolap nişi yer almaktadır.

Harimin kuzeyinde ahşap kadınlar mahfili yer almaktadır. Mahfilin üst katı son cemaat yeri revağının üzerine yerleştirilmiştir. Üst katta kare kesitli ahşap ayaklarla desteklenen mahfilin üzeri harimdeki gibi ahşap tavanla örtülüdür. Mahfil üst katı yirmisekiz adet kademeli ahşap konsol üzerinde kuzey cepheden harime doğru çıkıntı yapar. Bu kısımda doğu ve batı köşelerde kare kesitli birer balkon oluşturulmuştur. Mahfil üstte ve altta kare kesitli, dikey direklerden müteşekkil bir korkulukla sınırlandırılmıştır. Mahfile çıkış, son cemaat yeri revağının kuzeybatı köşesine yerleştirilen merdivenlerle sağlanır. Mahfilin alt katı harime girişi sağlayan kapının iki yanına yerleştirilen sekilerden meydana gelir. Kapının doğusunda ve batısında yer alan bu bölümlerin zemin seviyesi harimden daha yüksek tutulmuştur. Mahfilin tamamı günümüzde yeşil ve altın yaldız boylarla kaplanmıştır (Fotoğraf:2.699).

Harimin kuzeyinde son cemaat yeri revağı yer almaktadır. Revağın doğu ve batı duvarları harim beden duvarlarının devamı niteliğindedir. Revağın kuzey cephesi de örülerek kapatılmıştır. Üzeri ahşap tavanla örtülü olan revağın doğu ve batı cepheleri tamamen masiftir. Kuzey cephede ise altta altı, üstte dört adet pencere açıklığına yer verilmiştir. Alt sırada giriş açıklığının iki yanına simetrik olarak yerleştirilmiş olan altı

pencerede yuvarlak kemer görülür. Üst sıradaki pencereler cephe aksından bir pencere açıklığı kadar batıya kaydırılarak dizilmişlerdir. Bu pencereler düz atkılı, düşey dikdörtgen bir görünüm arz ederler. Revağın kuzey cephesini hareketlendiren bu pencerelerin tümü ahşap çerçevesindedir. Son cemaat yeri revağının doğu ve batı cephelerinin kapatılması ve kuzey cephesinin camekanlı pencerelere sahip bir açıklık haline getirilmesi kapalı bir alan olarak düşünüldüğünü göstermektedir. Revak bu görüntüsüyle harimle bir bütünlük arz etmektedir. Kuzey cephenin aksına açılmış olan yuvarlak kemerli bir açıklıktan geçilerek girilen revağın, harimdeki gibi doğu-batı yönünde dikdörtgen bir alanı kapladığı görülür. Revağı örten ahşap tavanda ince çitalarla kasetleme yapılmıştır. Tavanın yüzeyi koyu kahverengi boyayla kaplanmıştır. Revağın kuzeybatı köşesinde tahtalarda kare bir alan oluşturulmuştur. Bu bölüm kuzeybatı köşede yükselen minareyle alakalıdır. Güneybatı köşede ise kadınlar mahfilinin üst katına çıkmayı sağlayan merdivenler yerleştirilmiştir. Revağı dört taraftan sınırlandıran beden duvarlarının iç tarafları yeşil renkte yağlı boyayla sıvalıdır. Revağın doğu tarafında harimin kuzey cephesindeki iki pencere arasına dışarıdan denk gelen bölümde ahşap malzeme ile yapılmış olan basit bir mihrap nişi yer almaktadır. Bu kısım son yıllarda eklenmiş olmalıdır. Yine doğu kısımda pencerelerin üstlerine Allah ve Muhammed yazılı yazı kuşakları bulunur. Revağı doğudan sınırlayan muhdes duvarın iç tarafına siyah boya ile oldukça büyük bir “Vav” harfi işlenmiştir (Fotoğraf:2.707). Bu harfin ortasında sülüs hatlı bir yazı kartuşu yer almaktadır. Son cemaat yeri revağında giriş aksının doğusunda ve batısında kalan kısımlarda zemin seviyesi yükseltilmiş böylece bu kısımlar birer seki görünümüne kavuşmuşlardır. Harimin kuzeyinde yer alan ahşap kadınlar mahfilinin üst katının son cemaat yeri revağı üzerine konumlandırılması katalog içerisine aldığımız Merzifon'daki bir başka cami olan Hacı Hasan Camii⁵⁹³, nde de görülmektedir.

Caminin ahşap minaresi kuzeybatı köşede çatı üzerinden yükseltilmiştir. Ahşap gövde dıştan yivli, silindirik bir kuruluşa sahiptir. Gövde çevreleyen ince yivler şerefeye yakın konumda yuvarlak kemerlerle birbirlerine bağlanırlar. Böylece gövde yüzeyinde dar uzun nişlerden oluşan bir kompozisyon elede edilmiştir. Bu nişlerin üstünde şerefe altlığına yakın bir konumda silindirik bir bilezik gövdeyi çevrelemektedir. Bir sıra iç bükey ve iki sıra dış bükey kaval silmeden müteşekkil olan şerefe altlığı kademeli bir şekilde yükselir. Şerefe korkulukları gövdenin çapından daha geniş tutulmuştur. Böylece minarenin formu alttan üstte doğru genişleyen bir görünüme kavuşmuştur. Tahta bloklarla oldukça yüksek

⁵⁹³ Bkz. Katalog no: 2.2.11.

tutulmuş olan şerefe korkulukları minarenin petek kısmında çevrelemektedir. Bu da petek kısmının dışarıdan görülememesine neden olmaktadır. Şerefe korkuluğu dışarıya dilimli kemerli açıklıklarla yönelir. Petek üzerinde kurşun kaplı sivri bir külâh yer alır. Minare, külâh üzerindeki metal âlemlerle sonlandırılmıştır. Minarede gövde, şerefe ve şerefe korkuluğunun yüzeyi tamamen beyaz renkte yağlı boyayla kaplanmıştır.

Caminin kuzeyindeki avlu giriş kapısıyla aynı seviyede tutulmuş kesme taştan istinad duvarlarıyla sınırlanmıştır (Fotoğraf:689). Güneydeki avlunun istinad duvarları daha alçak tutulmuştur. Kuzeydeki avlunun kuzeybatı köşesindeki hela ile kuzeyindeki imam odası son yıllarda eklenmiştir. Avlunun ortasında yer alan şadırvanda son yıllarda eklenmiş olmalıdır. Caminin ilk inşasında da şimdikine benzer bir şadırvanın olması muhtemeldir. Onikigen planlı şadırvanın üstü altı ahşap sütun tarafından taşınan altıgen planlı bir baldekenle örtülmüştür (Fotoğraf:2.694). Ahşap sütunların üzerlerinde yukarıya doğru gittikçe genişleyen çokgen başlıklar bulunmaktadır. Baldeken içten düz ahşap tavan dıştan oldukça basık tutulmuş bir külâhla örtülüdür. Örtü sistemini taşıyan yuvarlak kemerler betonarmedir. Kemerlerin etrafları geniş bir saçakla çevrelenmiştir. Şadırvanı örten ahşap tavana merkezden ışınal bir şekilde tüm yüzeye yayılan ince profilli çıtalarla silindirik bir göbek görünümü kazandırılmıştır. Tavanın zemini kırmızı renktedir. Merkezden ışınal olarak tüm yüzeye yayılan ince çıtalar ise yeşildir. Tavan en dıştan altıgeni kuşatan ince profilli çıtalarla çevrelenmiştir. Şadırvanı çevreleyen kemer açıklıkları güney cephe hariç diğer kısımlarda dikey ahşap direklerin oluşturduğu basit korkuluklarla sınırlanmıştır. Onikigen planlı şadırvanın üzeri son onarımlar esnasında koyu renklerin hakim olduğu bir camekanla kapatılmıştır. Şadırvanı çevreleyen baldakin üst örtüsü bakır levhalarla kaplıdır. Ayrıca onikigen havuzun merkezinde daha yüksek seviyeli, mermerden oyularak hazırlanmış yarım küre şeklinde kaideli bir fiskiye bulunmaktadır.

Süsleme Özellikleri

Camide süsleme unsurları avlu giriş kapısında, mihrapta, minberde, üst sıradaki pencerelerde, ahşap tavanda ve harim cephelerinde yoğunlaşmaktadır.

Ahşap malzemeyle yapılmış avlu giriş kapısı yuvarlak kemerli bir kuruluşa sahiptir. Kemerin bindirildiği ayakların kenarlarında zikzak motifleriyle hareketlendirilmiş ince profiller bulunmaktadır. Yuvarlak kemerin iki yanındaki üçgen boşluklarda silindirik

rozetler yer almaktadır. Rozetlerin içleri altı kollu yıldız ve altıgenlerden meydana gelen geometrik unsurlarla dolgulanmıştır. Rozetlerden arta kalan kısımlara kemerin üst seviyesine kadar içbükey şekilde uzanan ince dal ve yapraklara sahip zarif laleler yerleştirilmiştir (Çizim:2.130). Kemerin üstünde ince şeritlerle oluşturulmuş yatay dikdörtgen alınlık kısmı yer almaktadır. Alınlık üzerinde kısa kenarları sivriltiyle birbirine bağlanmış yatay dikdörtgen üç kartuş bulunmaktadır. Bu kartuşlardan ortadakine caminin tamir kitabesi yerleştirilmiştir. Kitabenin iki yanında on ikigen çiçeklerli dolgulanmış iki silindirik rozet görülür. İki yandaki kartuşların içleri baklava dilimi şeklinde geometrik unsurlarla dolgulanmıştır (Fotoğraf:2.692-2.693).

Güney cephenin aksında yer alan mihrap mukarnaslı bir kavsaraya sahiptir. Mukarnasların altında aralıklı dizilmiş ince ters üçgen formunda sarkıtlar bulunmaktadır. Mihrap iki yanda kum saati şeklinde başlık ve kaidelere sahip cepheye gömülü iki zarif sütunle sınırlandırılmıştır. Mihrap nişi üç yönden tek sıra kalın bir bordürle çevrilidir. Bordür iki yanda burmalı yüzeylere sahip iki ince şerit tarafından kuşatılmıştır. Bordürün yüzeyinde ise yanyana dizilmiş iki zarif lalenin üst üste sıralanmasıyla oluşturulan bir dolgu bulunur. Lalelerin aralarında “S” şeklinde kıvrımlar tekrarlanmıştır. Mukarnaslı kavsaranın üstünde bu bordür tekrarlanmıştır. Böylece kemerin üstünde yatay dikdörtgen bir alınlık kısmı meydana getirilmiştir. Alınlığa yatay dikdörtgen bir ayet kitabesi yerleştirilmiştir. Kitabenin dört köşesinde çiçek, dal ve yaprak motiflerinden oluşan bitkisel kompozisyonlar yerleştirilmiştir (Fotoğraf:2.704).

Mihrabın batısında yer alan minberin giriş kapısı dikdörtgen bir profille çevrelenmiştir. Girişi çevreleyen dikdörtgen profilin üzerinde bir sıra mukarnas dizisi ve onunda üzerinde bitkisel süslemeli bir taç yer alır. Giriş kapısı dilimli kemerli bir forma sahiptir. Kemer köşeleri kabartma kıvrık dallarla süslenmiştir. Ayrıca köşelerde içleri çok kollu çiçeklerle dolgulanmış birer kabara bulunmaktadır. Giriş kapısı bir çift ahşap kanata sahiptir. Kanatlar ajur tekniğinde geometrik motiflerle süslenmiştir. Kapı kemeri üzerinde dikdörtgen çerçeve içerisine alınmış “besmele” yazılı bir kitabe panosu yer almaktadır.

Minberin köşk kısmında dilimli kemer köşeleri ajur tekniğiyle yapılmış stilize kıvrık dal ve yapraklarla hareketlendirilmiştir. Kemerlerin üstlerinde bir sıra mukarnas dizili ince bir şeritle külaha geçiş sağlanmaktadır. Köşk kısmının doğu ve batı cepheleri günümüzde koyu renkli camekanlarla kapatılmıştır.

Minberin yan cepheleri birer üçgen silmeyle çevrenmiştir. Üçgen aynalıklar merkezde on kollu yıldızdan yayılan ve tüm yüzeye yayılan geometrik motifler ve beş kollu yıldızlarla süslenmiştir. Merkezi yıldızın göbeği ile aynalığın iki köşesine birer rozet yerleştirilmiştir. Aynalığın üçüncü köşesinde ise selvi ağacını andıran iri bir yaprak motifi yer almaktadır. Minber aynalıklarındaki geometrik ve bitkisel bezemelerde kırmızı, sarı, yeşil ve mavi gibi canlı renkler kullanılmıştır (Fotoğraf:2.706).

Minber korkulukları ajurlu geometrik motiflerle süslenmiştir. Korkuluklar üst kısımlarda bir sıra mukarnas dizili ince şeritlerle sınırlandırılmıştır. Minberin yan cephelerinde üçgen aynalıkların alt ve yan kısımlarında korkuluklarla paralel bir görünüme sahiptirler. Köş kısmının altındaki geçiş kısmı dilimli kemerli basit bir açıklık olarak düzenlenmiştir. Minberde giriş kapısını ve yan yüzeyleri çevreleyen ince şeritler ile giriş kapısı kemerinin iki yanındaki rozetler altın yıldız boyayla; yan cephelerdeki üçgen aynalıklar dışında kalan kısımlar ise yeşil yağlı boyayla kaplanmıştır.

Harimde üst sıradaki pencerelerde renkli cam işçiliği görülür. Alçı şebeke gözlerine yerleştirilen renkli camlarda sarı, kırmızı, mavi, lacivert ve siyah gibi renklerin kullanıldığı görülür. Vitraylı pencerelerde geometrik düzen hakimdir. Pencerelerin üst kısımlarında farklı kompozisyonlar hakimdir. Birinci tipte iç içe geçmiş sekizgenlerden meydana gelen geometrik bir düzen görülür. Sekizgenlerin içleri karelerle dolgulanmıştır İkinci tipte silindirik ve altıgen formlarda geometrik öğeler alt alta yerleştirilmiştir. Üçüncü tipte ise küçük altıgenler tüm yüzeyi kaplar. Alt bölümlerde ise benzer şekilde baklava dilimi şeklinde dizilerin yanyana ve altlı üstlü dizilimleriyle kalın bordürler oluşturulmuştur.

Harimi örten ahşap tavadaki kalemişi bezemeler caminin yapıldığı dönemin özelliklerini aksettirir. Ahşap tavanın yüzeyinde dikdörtgen ve kare ölçülerde dokuz bölüm oluşturulmuştur. Bu bölümlerden arta kalan kısımlarda profilli, ince silmelerle kasetleme yapılmıştır. Bu dokuz bölümden ortadaki üç tanesi kare, diğerleri dikdörtgen formdadırlar.

Tavanın merkezindeki kareye yakın dikdörtgen ölçülerdeki bölüm bir göbek niteliğindedir (Çizim:2.131). Tavandan zemine doğru biraz taşıntılı olan göbek dört sıra bordürle çevrenmiştir. Göbek yüzeyi sekiz köşeli yıldız etrafında gelişen iç içe geçmiş sekizgenlerden ve sekiz köşeli yıldızlardan oluşan geometrik bir kompozisyonla doldurulmuştur. Yıldızların içleri kök boyalarla yapılan natüralist çiçek motifleriyle

doldurulmuştur (Fotoğraf:2.701-2.702, Çizim:2.132). Sekizgenlerin yüzeylerinde bir daldan çıkmış çiçek ve lale motifleri yer almaktadır. Yıldızlarda ve çiçeklerde, kırmızı, sarı, siyah, yeşil, turuncu, krem rengi ve mavi gibi canlı renkler kullanılmıştır. Göbeği çevreleyen bordürlerden en içte olanında yıldız çiçeği, gül ve lalelerden oluşan bitkisel kompozisyonlar yer almaktadır. Ortadaki bordür mukarnas dizileriyle dolgulanmıştır. En dıştaki kalın bordürde kısa uçları sivriltilmiş dikdörtgen kartuşlar içerisinde zarif dallardan çıkan natüralist üsluptaki gül, lale, nar, yıldız çiçeği motifleri tekrarlanmıştır (Fotoğraf:2.703, Çizim:2.133-2.136).

Göbeğin doğusunda ve batısındaki kare bölümlerin içlerine birer çarkıfelek yerleştirilmiştir. Kare yüzeyin büyük bir oranını kaplayan silindirik formdaki çarkıfeleklerden arta kalan üçgen yüzeyler siyah boyayla kaplanmıştır. Çarkıfeleklerin yüzeylerinde ise yeşil, turuncu, kırmızı ve siyah gibi renklerin kullanıldığı kalan izlerden anlaşılmaktadır (Fotoğraf:2.700).

Tavanın güney ve kuzey bölümlerinde yer alan panoların yüzeyleri oldukça yıpranmış vaziyettedir. Panoların yüzeylerinin ikiye ayrıldığı ve bu bölümlerde siyah boyalı kareler oluşturulduğu kalan izlerden anlaşılmaktadır. Panoların ve içlerindeki karelerin dört taraftan bordürlere çevrenmiş olduğu görülür. Ancak bu bordürlerdeki süsleme unsurları büyük bir oranda yok olmuştur. Günümüze gelebilen bölümlerden bu bordürlerin dal, yaprak ve çiçek motifleriyle süslenmiş oldukları anlaşılmaktadır. Tavan yüzeyindeki bu dokuz bölüm haricinde kalan kısımlarda eşit ölçülerde karelerden meydana getirilen bir düzenleme görülmektedir. Bu kısımların yüzeyleri kahverengi yağlı boyayla kaplanmıştır.

Harimdeki bir başka süsleme unsuru pencere aralarındaki madalyonlarla kendini gösterir. Kuzey cephe haricinde diğer cephelerdeki üst sıra pencerelerin aralarına yerleştirilmiş olan madalyonların içlerinde Allah, Muhammed ve dört halifenin isimlerinin işlendiği yazı kuşakları yer almaktadır. Madalyonların etrafı siyah, yeşil ve kırmızı renklerle oluşturulmuş çiçekli çelenklerle kuşatılmıştır. Bunların haricinde mihrap nişinin iki yanında alt sıradaki pencerelerin üst hizası seviyesinde vazodan çıkan çiçek motiflerini görülür. Kulplu ve kaideli olan vazolardan ince dal ve yapraklara sahip üçer çiçek motifi çıkmaktadır. Çiçekler kırmızıyla, yaprak ve dallar yeşille, vazolar kahverengiyle boyanmıştır (Fotoğraf:2.697).

Harimde süslemelerin yoğunlaştığı ahşap tavan, mihrap, minber ve pencere aralarındaki motifler oldukça başarılıdır. Özellikle ahşap tavan göbeğinde kök boyalarla yapılan süslemeler 18. yüzyıl başlarında Osmanlı süsleme sanatına giren natüralist üslupta çiçek ve bitki motifleriyle paralellikler gösterir. Süslemelerin yer aldığı kısımlar haricindeki alanlar günümüz malzemesi boyalarla kaplanmıştır.

Malzeme ve Teknik

Cami cepheleri içten ve dıştan sıvalı olduğundan inşa malzemesi kesin olarak belirlenememiştir.⁵⁹⁴ Günümüzdeki mevcut durumuyla dış taraftan alt sıradaki pencerelerin alt seviyelerine kadar kiremit rengi bu seviyenin üzerinde beyaz renk boyayla kaplanmış olan caminin üstü sac kaplı⁵⁹⁵ çatıyla kaplanmıştır. Avluya girişi sağlayan kapıda, cephelerdeki pencerelerin çevrelerinde, kadınlar mahfilinde ve minberde ahşap malzeme kullanılmıştır. Mihrap bordürlerinde ve üst kat pencere şebekelerinde alçı malzemedden yararlanılmıştır. Ayrıca üst kat pencerelerde iç kısımda renkli cam işçiliği görülür.

İç mekan, krem rengi ve beyaz renkte boyalarla tamamen sıvalı vaziyettedir. Giriş kapısı, pencere çevreleri, güneydoğu köşedeki ahşap vaaz kürsüsü, minber ve mihrap yeşil renkte yağlı boyayla kaplanmıştır.

⁵⁹⁴Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 050401010-OF001 nolu dosya'da şu bilgiler yer almaktadır. "... Çökmek üzere olan çatısı, klasik çitalı tavanı askıya alınarak, değiştirilmiş ve üzeri bakır ile kaplanmıştır. Klasik çitalı tavan kırılganlığı ile beraber yeni yapılan çatıya asılmıştır. Hıms ve kerpiç duvarları sıvanarak ahşap kafes dışlıklar ve pencere doğramaları yapılmıştır. Dış beden duvarlarının temel takiyeleri, avlunun taş döşemeleri, giriş kesme taş avlu yapılmıştır...". Bu bilgiler yapının onarımdan önce hıms duvarlı olduğunu gösterir. Ayrıca M. Çerkez Hüseyin Ağa Cami ile ilgili Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 05.04.01/10 numaralı dosyada 1970 yılına ait bir rölövede yer alan şu bilgileri verir. "... Mevcut doğu ve batı duvarları hıms olduğundan; çatı konstrüksiyonunun emniyeti bakımından doğu ve batı duvarlarının önüne 50 cm. genişliğinde kargir duvarlar yapılacak, çatı bu duvarlar tarafından taşınacaktır..." Bkz. Murat Çerkez, *Merzifon'da Türk Devri...*, s.263, dipnot: 342. Söz konusu kayıt onarımlar esnasında caminin doğu ve batı duvarlarına 50. cm. genişliğinde kargir eklerin yapıldığını göstermektedir.

⁵⁹⁵Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 050401010-TF001 numaralı dosyada caminin orijinalinde dış taraftan alaturka kiremit kaplı olduğu belirtilmektedir.

2.2.27. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami

(Bkz. 2.1.6. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi)

2.2.28. Nar Kasabası Eski Cami

Fotoğraf No:2.708-2.715

Çizim No:2.58-2.59

İnceleme Tarihi: 13.08.2010-15.08.2010

Bulunduğu Yer: Nevşehir il merkezinin 2 km. kuzeyinde yer alan Nar Kasabası'nda, Orta Mahalle Belediye Meydanı'nda, Atatürk Caddesi'nin kuzeyinde yer almaktadır.

Tarihlendirme: Yapının inşa tarihini gösteren bir kitabe mevcut değildir. Ancak Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde bulunan yapıyla ilgili arşiv kayıtlarında caminin iki kubbe ve minaresinin Damat İbrahim Paşa'nın Kethüdası Hacı Osman Ağa tarafından H.1141/M.1728 yılında yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Yine aynı belgede caminin kuzeyine Karamanoğlu Halil Paşa tarafından bilinmeyen bir tarihte sivri beşik tonozlu ve takviye kemerli bir bölümün eklendiği ifade edilmektedir.⁵⁹⁶ M. Aktepe, Damat İbrahim Paşa'nın Nar Kasabası'ndaki Halil Beşe Mescid'ini tamir ettirdiğine ve bu mescidin giderleri için belirli miktarda para tahsis ettiğine dair bilgiler vermektedir.⁵⁹⁷ Söz konusu mescid muhtemelen günümüzdeki iki kubbeli caminin yerinde bulunuyordu. Damat İbrahim Paşa'nın kethüdası Hacı Osman Ağa'nın bu mescitten faydalanarak günümüzdeki camiyi inşa ettiğini söyleyebiliriz.

Caminin abdest musluklarının yer aldığı duvar üzerine sonradan yerleştirilen bir şadırvan kitabesi yer almaktadır. Söz konusu şadırvan günümüzde mevcut değildir. Kitabenin okunuşu⁵⁹⁸ şu şekildedir:

Bu şadırvan yakıştı buraya, oturup

Abdest alan bulsun ziyâ cümlemiz idelim

Ashab-ı hayrata dua Elhac Mehmed Tevfik Arabî

⁵⁹⁶Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivleri, 50/01//10 numaralı dosya Bkz. Mehmet Ekiz, *Nevşehir'de Türk Dönemi...*, s.123, dipnot.100.

⁵⁹⁷M. Aktepe, Ürgüp Kazası'na bağlı Nar Köyü'nde bulunan Halil Beşe Mescid'inin Damat İbrahim Paşa tarafından tamir ettirildiğini söylemektedir. Ayrıca Damat İbrahim Paşa'nın bu mescidin hatip ve imamına günde dörder, müezzine günde üç, kayyum, devirhan ve hademesine de günde iki akçe tahsis ettirdiği verilen bilgiler arasındadır. Bkz. Münir Aktepe, *İbrahim Paşa'ya Aid...*, s.152.

⁵⁹⁸Kitabenin okunuşu için bkz. Mehmet Ekiz, *Nevşehir'de Türk Dönemi...*, s.124.

Sene: H.1295/M.1878

1961 ve 1987 yıllarında onarım⁵⁹⁹ geçiren yapı günümüzde sağlam durumdadır ve ibadete açıktır.

Yaptıran: Hacı Osman Ağa

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

Nar Kasabası Eski Camii, doğu-batı ekseninde dikdörtgen bir arsa üzerine inşa edilmiştir. Yapının harimi asimetrik bir plan özelliği gösterir. Mihrap önünde doğu-batı doğrultulu iki kubbe ve bu kubbelerin kuzeyinde yine doğu-batı eksenli sivri kemerli bir mekan bulunmaktadır. Harimin kuzeydoğusunda, doğudaki kubbeye aynı genişlikte sivri beşik tonozlu bir eyvan yer almaktadır (Çizim:2.58-2.59). Bu kısım Karamanoğlu Halil Paşa tarafından bilinmeyen bir tarihte yapıya eklenmiştir. Caminin doğu cephesinin kuzey kısmında son cemaat yeri bulunmaktadır. Doğru-batı eksenli olan son cemaat yeri yapıya son yıllarda eklenmiştir. Yapının tek şerefeli minaresi harimin güneydoğu köşesine yerleştirilmiştir.

Caminin iç mekanına doğu cephenin kuzey köşesindeki kapıyla geçilir. Oldukça sade tutulmuş olan basık kemerli kapı iki taraftan mermer sövelidir (Fotoğraf:2.711).

Caminin harim kısmı ilk inşasından sonra yapılan eklemelerle asimetrik bir görünüme kavuşmuştur. Asli durumunda muhtemelen mihrap önünde doğu-batı doğrultulu iki kubbe ve bu kubbelerin kuzeyinde doğu-batı eksenli sivri beşik tonoz örtülü bir kuruluştan ibaretti. Ancak mihrap önündeki iki kubbeden doğudakiyle aynı aksta harimin kuzeyine açılan takviye kemerli eyvan iç mekanın kuzey cephede yapısının bozulmasına neden olmuştur (Fotoğraf:2.714). Mihrap önündeki iki kubbeye içten pandantiflerle, dıştan kasnaklarla geçilmiştir. Kubbeleri taşıyan sivri kemerler ortada “t” planlı bağımsız bir ayağa, doğu, batı ve güney cephelerde beden duvarlarına bitişik konsollara bindirilmiştir. Kubbelerin kuzeyindeki doğu-batı doğrultulu bölümün üzeri sivri beşik tonozla, harimin kuzeyindeki eyvan ise beş takviye kemeriyle desteklenmiş sivri beşik tonozla örtülmüştür.

⁵⁹⁹Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivleri, 50/01/02-10 numaralı dosya Bkz. Mehmet Ekiz, *Nevşehir’de Türk Dönemi...*, s.123, dipnot.102.

Kıble cephesinde yer alan mihrap cephe aksından bir pencere açıklığı kadar doğuya kaydırılmıştır. Oldukça sade tutulmuş olan yarım daire kesitli mihrap nişi üstte dört sıra mukarnaslı bir kavsaraya sahiptir. Kavsara en üstte istiridyeye kabuğu şeklinde bir dolguyla hareketlendirilmiştir. Yuvarlak kemerle son bulan kavsara kısmı günümüzde altın yaldız boyayla sıvalı vaziyettedir.

Mihrabın batısında yer alan taş minber sade bir kuruluşa sahiptir. Yuvarlak kemerli kapı açıklığından sonra merdivenlerle ulaşılan köşk kısmı kare kesitli dört ayak tarafından taşınan sivri bir külahla örtülmüştür. Minberin alt kısmı harim duvarlarıyla aynı seviyede ahşap lambiriyle kaplanmış olup üst kısmı beyaz renkli boyayla sıvanmıştır.

İç mekan, güney cephede altta ve üstte üçer pencere; batı cephede altta ve üstte birer pencere ve doğu cephede üstte beş pencere ile aydınlatılmaktadır.

Güney cephede alt sırada mihrabın doğusunda bir, batısında iki pencere açıklığı yer almaktadır. Üst sırada ise alt sıradaki düzenin tam tersi bir durum söz konusudur. Bu sırada mihrabın batısına bir, doğusuna iki pencere yerleştirilmiştir. Bu cephede alt sıra pencerelerden mihrabın doğusunda yer alanı içten basık kemerli bir görünüm arz eder. Mihrabın batısındaki iki pencere ise iç taraftan düz bir kuruluşa sahiptirler. Üst sıradaki pencereler iç taraftan yuvarlak kemerlidir. Dış tarafta ise alt sıradaki pencereler sivri boşaltma kemerli bir görünüm arz ederken üst sıradaki pencereler sivri kemerli bir düzende ele alınmışlardır. Güney cephedeki pencerelerin tamamı dış taraftan düşey dikdörtgen çerçeveler içerisine alınmıştır.

Batı cephedeki iki pencere üst üste gelecek şekilde cephe aksından biraz güneye kaydırılarak yerleştirilmiştir. Alt sıradaki pencere içten ve dıştan düşey dikdörtgen düz bir kuruluşa sahiptir. Üst sıradaki pencere ise içten ve dıştan sivri kemerli bir görünüm arz eder. Her iki pencerede dış taraftan düşey dikdörtgen çerçeve içerisine alınmıştır.

Doğu cephedeki beş pencere üst hizada yan yana yerleştirilmiştir. Bu pencereler içten ve dıştan sivri kemerlidir. Diğer cephelerde olduğu gibi bu açıklıklarda dış taraftan dikdörtgen çerçeveler içerisine alınmışlardır. İç mekanı aydınlatan bütün pencereler demir şebekeli ve ahşap çerçevesidir.

Yapının dış cepheleri iç kısma göre daha iyi durumdadır. Güney ve batı cephelerde üç kademeli bir anlayış söz konusudur. Birinci kademe beden duvarlarından, ikinci kademe kubbeye geçişi sağlayan kasnaklardan ve son kademe kubbelerden oluşmaktadır. Son cemaat yeri revağının bulunduğu doğu cephe ve kayaya yaslanarak oluşturulan kuzey cephede bir kademedir söz etmek mümkün değildir. Özellikle kuzey cephenin önünde yerli kayanın bulunması bu kısmın dışarıdan seçilebilmesini güçleştirmektedir. Caminin güney cephesinin önünde sonradan örülmüş bir istinat duvarı yer almaktadır. İstinat duvarı ile güney cephe arasında doğu-batı doğrultulu dikdörtgen bir alan oluşturulmuş ve bu kısım avlu olarak değerlendirilmiştir.

Yapının tek şerefeli minaresi harimin güneydoğu köşesine yerleştirilmiştir. Minarenin kare kesitli kaidesi cephelerdeki üst sıra pencerelerin üst hizalarına kadar yükseltilmiştir (Fotoğraf:2.715). Kesme taş malzemeli kaidenin güneyinde yer alan basık kemerli bir kapıyla minareye geçiş sağlanır. Kaidenin üstünde Türk üçgenleriyle oluşturulmuş pabuç kısmı yer almaktadır. Oldukça yüksek tutulmuş olan pabuçla kaide arasında bir içbükey, bir dış bükey olmak üzere iki sıra kaval silme bulunmaktadır. Pabuçun güney cephesinde bir adet düşey dikdörtgen mazgal pencere bulunur. Pabuçun üstünde onaltıgen gövde yükselir. Gövdenin pabuçla ve şerefeye birleştiği noktalarda birer bilezik yer almaktadır. Gövdeden şerefeye geçişi sağlayan altlık kısmı içbükey taş bloklardan meydana gelmektedir. Sade bir kuruluşa sahip olan altlıktan geçilen şerefe korkulukları gövdenin onaltıgen formunda devam ettirir. Taş bloklardan müteşekkil korkulukların altında şerefeyi çevreleyen bir silme bulunur. Gövde üzerinde güney cephede şerefeye yakın konumda yer alan kuş evi dikkat çekicidir. Şerefenin üstünde onaltıgen petek kısmı yükselmektedir. Petek üst seviyede onaltıgenin her cephesinde sivri kemerli birer nişle hareketlendirilmiştir. Peteğin üzerinde sivri külah yer almaktadır. Külahla Peteğin birleştiği kısımda iki sıra kaval silme bulunmaktadır. Minare, külahın üstündeki metal âlemlerle sonlandırılmıştır.

Nar Kasabası Eski Cami ilk şekliyle mihrap önünde iki kubbe ve bu kubbelerin kuzeyindeki sivri beşik tonozlu bölümden meydana gelmektedir. Bu özellikleriyle doğu-batı doğrultulu dikdörtgen bir plan şeması gösteren yapının kuzeydoğusuna eklenen eyvan dikdörtgen şemanın bozulmasına neden olmuştur. Güney cephe itibarıyla caddeye açılan caminin doğu ve kuzey cepheleri dışarıdan tam olarak seçilememektedir.

Süsleme Özellikleri

Yapı süsleme özellikleri açısından oldukça sade bir görünüm arz eder. Mihrap kavсарasının istiridye kabuğu şeklinde sonlandırılması ve minare gövdesinin güney cephesindeki zarif kuş evi yapıdaki süsleme unsurları olarak ele alınabilir.

Malzeme ve Teknik

Yapının inşasında yöreye özgü sarı renkte kesme taş kullanılmıştır. Sonradan eklenen son cemaat yeri beden duvarları ve örtü sisteminde betonarme malzeme görülür. Harimi örten kubbeler dıştan kurşun kaplıdır. İç mekanda ise tamamen beyaz sıva bulunduğu için inşa malzemesi tespit edilememiştir. Ancak iç mekanında dış cephelerle aynı doğrultuda sarı renkte kesme taş malzemeyle inşa edilmiş olması muhtemeldir.

İç mekan alt sıra pencerelerin alt seviyelerine kadar ahşap lambrilerle kaplanmış olup bu seviyenin üzerinde beyaz boyayla sıvanmıştır. Kubbeye geçiş öğeleri ve örtü elemanları da beyaz boyayla kaplanmıştır.

2.2.29. Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami

Fotoğraf No:2.716-2.733

Çizim No:2.60, 2.137-2.141

İnceleme Tarihi:14.06.2008

Bulunduğu Yer: Çanakkale İli, Ayvacık İlçesi, Babakale Köyü'nde, Hırzû'l Bahr Kalesi'nin hemen karşısında yer almaktadır.

Tarihlendirme: Yapıda iki adet inşa kitabesi bulunmaktadır. Bunlardan ilki kuzey cephenin ortasına açılan giriş açıklığının üzerinde, diğeri batı cephenin kuzey ucundaki kapının üzerinde yer almaktadır. Kuzey giriş kapısı üzerindeki kitabe iki sütuna yedişer satır halinde düzenlenmiştir. Kitabenin (Fotoğraf:2.720) okunuşu ve Türkçesi şu şekildedir⁶⁰⁰:

Baba burnı dimek ile meşhûr
 Berzâb-ı sa'b idi bu vir'ane
 Gevher-i cism-i Lâtif Baba
 Döndürüb senin siyâhın kâne
 Gizlenüb koltuğuna düzd-i Frenk
 Kasd iderlerdi müslimânâne
 Vâkîf olunca Kapudan Paşa
 İtdi fermân burayı umrâne
 Yapdı bu ma'bed-i pâki evvel
 Halkı tergîb iderek itâne
 Didi târihi için mülhem-i gayb
 Bu iki mısra'ı gûş-i câne
 Mevzi' -i hınsa bu âbâde heme
 Oldu târih bu ibadethâne
 Sene 1140 Sene 1141

Günümüz Türkçesiyle okunuşu:

“Pek değerli Latif Baba, bu yerin karanlığını aydınlattı. Bababurnu demekle meşhur bu yer önceleri Müslümanlara saldıran Frenk eşkiyasının barındığı zor ve meşakatlı bir yerdi. Bunu haber alan Kaptan Paşa ferman çıkarıp Müslümanları bu beldeyi vatan tutmaya teşvik etti ve ilk iş olarak bu temiz mabedi yaptırdı. Her zaman korunmuş bu kalenin ibadethanesine gizlilik aleminin

⁶⁰⁰ A.Osman Uysal, *Kaymak Mustafa Paşa'nın...*, s.123.

ilhamından can kulağıyla işitilen bu mısralarla tarih düşüldü. Sene: 1140-1141 / M.1727-28, M.1728-29.”

Seyyid Vehbi⁶⁰¹ tarafından kaleme alınan Batı giriş kapısı üzerindeki kitabe ise iki sütuna üçer satır halinde düzenlenmiştir. Kitabenin (Fotoğraf:717) okunuşu şu şekildedir:

Himmet idince Kapudân Mustafa Paşa hemân

İş bu âbâdâne bu ma’bedle kıldı iftitâb

Ehl-i İslâm için ol itdi bir cami’ binâ

Kim olur hâsıl-ı temâşasında sadr-ı indilâb

Vehbiyâ tekmilini hâtif görüb tenbih ile

Didi sallü hamseküm bi’l-hamd yâ ehli’s-salâh

Sene: H.1139 / M. 1726-27.

Batı kapısı üzerindeki kitabede H.1139/M.1726-27 tarihi, kuzey kapısı üzerindeki kitabede H.1141/M.1728-29 tarihi okunmaktadır. Bu tarihler M.1726-27 yılında başlanılan caminin inşasının M.1728-29 yılında tamamlandığını göstermektedir. Kitabelerin son iki mısralarında ebcedle tarih düşülmüştür. Bu mısralarda verilen tarihler alttaki rakamlarla aynıdır. Kuzey kapısı üzerindeki kitabede Kaymak Mustafa Paşa’nın Bababurnu’nu imar etme sebebi belirtilmiştir. Kitabede Bababurnu denilen bu mevkiinin Frenk ismiyle tanınan düşmaların gizlenip, müslümanlara zarar verdikleri bir yer olduğundan bahsedilmektedir. Kaymak Mustafa Paşa’nın bu durumu öğrendiği ve Müslüman halkı bu beldede yaşamaya teşvik ettiği ve de ilk iş olarak burada bir cami inşa ettirdiği dile getirilmektedir.

Cami 1959-61 yılları arasında⁶⁰² ve 2007-2008 yıllarında⁶⁰³ Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir. Onarımlar esnasında harim tavanı ve son cemaat yeri tavanı aslına uygun olarak yenilenmiştir. Ayrıca minarenin kaideden yukarısı yıkılarak yeniden inşa edilmiştir.

⁶⁰¹Seyyid Vehbi’nin hayatı hakkında geniş bilgi için Bkz. Abdülkadir Karahan, “Seyyid Vehbî”, *İslam Ansiklopedisi*, C.10, İstanbul, 1988.; Mehmet Arslan, Türk Edebiyatında Manzum Surnameler (Osmanlı Saray Dügünleri ve Şenlikleri), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.; Mehmet Arslan, “Osmanlı Saray Dügünleri ve Şenlikleri ve Bu Konuda Yazılan Surnameler”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 9, 1999, s.169-189.; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Cilt:5, İstanbul, 1996, s.1656.

⁶⁰²Çiğdem Türker, *Anadolu Yarımadası’nın En Batı...*, s.140.

⁶⁰³ Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 170102005-KR001-KR002-KR003 ve RP001 nolu dosyalar.

Yaptıran: Kaymak Mustafa Paşa⁶⁰⁴,⁶⁰⁵

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

Kaymak Mustafa Paşa Cami kareye yakın ölçülerde bir harim ve bunun kuzeyinde yedi ahşap ayakla taşınan ahşap tavanlı bir son cemaat yeri revağından müteşekkildir (Çizim:2.60). Caminin minaresi harimin kuzeybatı köşesine yerleştirilmiştir. Yapının kuzeyinde dikdörtgen ölçülerde bir avlu bulunur. Avlunun ortasında çokgen bir şadırvan yer almaktadır.

Caminin iç mekanına kuzey cephenin ortasında yer alan ve batı cephenin kuzey ucunda bulunan iki kapıyla geçilmektedir. Kuzey cephenin aksındaki kapı diğerine oranda daha büyüktür. Cepheden dışa çıkıntı yapan kapı kütesinde düz atkılı esas giriş açıklığı üzerinde sivri kuşatma kemeri bulunmaktadır. Kemer iki yanda cepheye gömülü silindirik iki sütunceye bindirilmiştir. Düz atkılı giriş açıklığının üstündeki alınlıkta kitabe panosu

⁶⁰⁴18. yüzyıl kapdân-ı deryalarından Kaymak Mustafa Paşa, 1730 yılında patlak veren Patrona Halil İsyanı'nda katledilmiş Osmanlı vezirlerindendir. Annesi Fatma Hanım tarafından Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın torunu olup Mısır muhafızı İbrahim Paşa neslindedir. Onun, Boşnak İbrahim Paşa'nın oğlu olduğu yolundaki görüşün sağlam bir dayanağı bulunmamaktadır. M.Aktepe'nin yayınladığı vakfiyede, onun Bayburtlu İbrahim Paşa ailesine mensup olduğuna dair bilgiler yer almaktadır. Esas şöhretini, sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın kızıyla evlendikten sonra yakalayan Mustafa Paşa, önce vezirlik rütbesiyle nişancılığa (M.1718), ardından kaptan-ı deryalık makamına (M. Ocak 1721) getirilmiştir. Kaptan-ı deryalık görevine getirilmeden önce herhangi bir sefere ya da savaşa dahil olmayan Kaymak Mustafa Paşa, Lale Devri yıllarında tertiplenen toplantılara, eğlencelere ve helva sohbetlerine, Sadrazam İbrahim Paşa'nın damadı sıfatıyla katılmış, bu sayede Osmanlı Devleti içindeki konumunu güçlendirmiş, saray erkânı arasında hızla ün yapmıştır. 1721-1730 yılları arasında kaptan-ı deryalık makamında bulunan Mustafa Paşa, Osmanlı Devletinin uzun yıllar savaştan uzak durması hasebiyle, görev süresince önemli bir savaşa ya da deniz seferine katılmamıştır. İstanbul'daki Patrona Halil ayaklanması (M.1730) sırasında kayınpederi Damat İbrahim Paşa ve kethüda Mehmet Paşa ile birlikte asiler tarafından katledilen Kaymak Mustafa Paşa'nın cesedi, At Meydanı'nda ve Beyazıt Camii yanında halka gösterildikten sonra para karşılığında isyancılardan alınarak Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Parmakkapı semtindeki medrese haziresine defnedilmiştir. Hayatı hakkında geniş bilgi için Bkz. Münir Aktepe, "Kaptân-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa'ya Ait Vakfiyeler", *Vakıflar Dergisi*, VIII, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1969, s.15-36.; Münir Aktepe, "Derya Kapdanı Mustafa Paşa ve Bir Vakfiyesi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S:15, İstanbul, 1968, s.31-39.

⁶⁰⁵ Kanlı bir isyan neticesinde hazin bir sonla hayatı sona eren Kaymak Mustafa Paşa'nın yaşamına dair bilgiler kısıtlıdır. Sadrazam İbrahim Paşa'nın torunu olması ve uzun yıllar kaptan-ı deryalık vazifesinde bulunması onun geniş bir nüfusa sahip olduğunu göstermektedir. Kaymak Mustafa Paşa'nın Babakale'deki imar faaliyetleri dışında başta İstanbul olmak üzere Edirne, İzmir, Denizli ve Sakız Adası gibi muhtelif yerlerde imar faaliyetlerinde bulunduğu yayınlanan vakfiyelerinden anlaşılmaktadır. Vakfiyeleri hakkında geniş bilgi için Bkz. Münir Aktepe, *Kaptân-ı Derya Kaymak...*, s.15-36. ; Münir Aktepe, *Derya Kapdanı Mustafa...*, s.31-39.

yer almaktadır. Pano içerisindeki kitabe iki sütun on dört satır halinde düzenlenmiştir. Kitabede yazılar beyaz zemin üzerine kabartma olarak işlenmiştir. Yazıların üzeri altın yaldız boyayla boyalıdır. Kapı kütlesi en üstte bir sıra silmeyle geçilen köşeleri kavisli basit bir tepelikle sonlandırılmıştır. Tepeliğin avluya bakan iki köşesinde güçlkle seçilen dallar arasında lale kabartmaları bulunmaktadır (Fotoğraf:2.719).

Sokak seviyesinden daha yüksekte yer alan batı cephedeki kapıya sekiz sıra merdivenle çıkılır. Düz atkılı kapı açıklığının üzerinde yuvarlak formulu boşaltma kemeri bulunur. Kemerde kırmızı ve beyaz renklerle oluşturulan renkli taş işçiliği görülür. Kapının söveleri altta kare kesitli kaideler üzerine bindirilmiştir. Kapı kütlesi üç taraftan beş sıra silmeyle kuşatılmıştır. Boşaltma kemerinin içinde yatay dikdörtgen inşa kitabesi yer alır. İki sütun altı satır halinde düzenlenmiş olan kitabedeki yazılar beyaz zemin üzerine kabartma olarak işlenmiştir. Yazıların üzeri siyah boyayla boyalıdır.

Harim, doğu ve batı cepheleri daha yakın konumda olan kare kesitli üçer ahşap ayak tarafından taşınan ahşap tavanla örtülüdür. Ayakların üst tarafında köşeler pahlanmıştır. Ahşap tavanın yüzeyi ince çıtalarla yapılan karelerle hareketlendirilmiştir. Tavanın merkezinde kademeli olarak çıkıntı yapan çokgen bir göbek bulunur. Göbek kare bir platform içerisine alınmıştır (Fotoğraf:2.725). Ahşap tavanı taşıyan ayakların hizasından itibaren zemin bütün harim boyunda yükseltilmiştir. Böylece harimi boydan boya dolanan bir seki oluşturulmuştur.

Kıble cephesinin aksında çokgen mihrap nişi bulunur. Dilimli kemerle sınırlandırılan mukarnaslı kavsaraya sahip mihrap dört yönden iki sıra kaval silmeyle kuşatılmıştır. Mihrap kemerinin iki yanına içlerinde çarkifelek motifleri bulunan iki madalyon yerleştirilmiştir. Yapının eski fotoğraflarında⁶⁰⁶ mihrabın yarım daire kesitli olduğu ve iki taraftan mukarnas başlıklı iki sütunceyle sınırlandırıldığı görülmektedir. Ayrıca sivri kemerli kavsaranın içinin mukarnaslarla dolgulandığı ve altlıkla kavsara arasında iki sıra bordürün yer aldığı anlaşılır. Günümüzdeki mihrap son onarımlarla beraber eskisinin yerine yapılmış olmalıdır (Fotoğraf:2.726).

Mihrabın hemen batısına yerleştirilmiş olan ahşap minber orjinelliğini büyük ölçüde koruyarak günümüze ulaşabilmiştir. Yuvarlak kemerli sade bir giriş kapısı olan minberde

⁶⁰⁶ Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 170102005-FT003 nolu dosya.

girişten sonra merdivenlerle ulaşılan köşk kısmı kare ayaklar üzerine atılmış yuvarlak kemerlerle taşınan bir kubbeyle örtülmüştür. Köşkün altında basık kemerli geçit kısmı yer alır. Minberin ahşap korkulukları baklava dilimi ve üçgen boşluklarla hareketlendirilmiştir (Fotoğraf:2.727-2.728).

Harimin kuzeyinde ahşap ayaklar tarafından taşınan kadınlar mahfili yer almaktadır. Mahfil bir “U” oluşturacak şekilde doğu ve batı yönlerden kibleye doğru uzatılmıştır. İki kat halinde düzenlenmiş olan mahfile çıkış giriş kapısının doğusuna yerleştirilmiş ahşap merdivenlerle sağlanır. Mahfili taşıyan ayakların üst tarafları mukarnaslı kornişlerle hareketlendirilmiştir. Mahfilin alt katında giriş aksının zemini diğer bölümlere göre alçak tutulmuştur. Böylece giriş aksının iki yanındaki bölümlerde birer seki meydana getirilmiştir. Mahfil dikey direklerle meydana getirilen sade bir korkulukla sınırlandırılmıştır (Fotoğraf:2.724).

İç mekan, kuzey cephede altta iki, güney cephede altta dört üstte beş, doğu cephede altta ve üstte dörder ve batı cephede altta üç üstte dört pencereyle aydınlatılmıştır. Harimi aydınlatan toplam yirmi beş pencere bulunmaktadır.

Kuzey cephede üst sırada pencere bulunmamaktadır. Alt sıradaki iki pencere giriş kapısının iki yanına simetrik olarak yerleştirilmiştir. Pencerele içten ve dıştan düşey dikdörtgen forma sahiptirler.

Güney cephede alt sıradaki dört pencere mihrabın iki yanına simetrik olarak yerleştirilmiştir. Üst sırada mihrabın iki yanında ikişerden dört pencere ve mihrabın hemen üstünde bir yuvarlak pencere yer almaktadır. Bu sıradaki pencereler içten ve dıştan yuvarlak kemerli olup alçı şebekelerle hareketlendirilmiştir. Mihrabın hemen üstündeki küçük boyutlu yuvarlak pencere içten kapatılmış ve üzerine altı küçük yuvarlak delik açılmıştır.

Doğu cephede altta ve üstte dörder pencere açıklığı bulunmaktadır. Alt sıradaki pencereler düz atkılı, düşey dikdörtgen, üst sıradaki pencereler en kuzeydeki hariç içten ve dıştan yuvarlak kemerlidir. En kuzeydeki pencere de alt sıradakilerle aynı özellikler gösterir.

Batı cephede ise üstte dört, altta üç pencere bulunmaktadır. Esasen doğu cephenin simetrisi olan pencere dizileri bu cephedeki kapı açıklığı nedeniyle alt hizada sekteye uğramıştır. Bu cephenin her iki sırasındaki pencere açıklıkları diğer cephelerdeki pencerelerle aynı özellikler gösterir.

Yapının dış cepheleri kuzey cephe haricinde benzer özellikler gösterir. Kuzey cephede giriş açıklığı ile pencereler arasında sivri kemerli iki mihrabiye nişi yer almaktadır.

Harimin kuzeyinde yer alan son cemaat yeri revağına avlu zemininden merdivenlerle çıkılmaktadır. Revağın üzeri harimdeki gibi dıştan kiremit kaplı çatı içten ahşap bir tavanla örtülmüştür. Revağın doğu cephesi bir duvarla kapatılmış olup duvar yüzeyine düşey dikdörtgen bir pencere yerleştirilmiştir. Batı cephe açık bırakılmıştır. Revağın giriş aksının doğusunda ve batısında kalan kısımlarda zemin seviyesi yükseltilmiş böylece bu kısımlar birer seki görünümüne kavuşmuşlardır (Fotoğraf:2.718).

Minare, harimin kuzeybatı köşesine bitişik vaziyette inşa edilmiştir. Minarenin kaidesinde kademeli bir anlayış hakimdir. Kare planlı başlayan kaide caminin subasman seviyesinde köşeleri pahlanmak suretiyle sekizgene dönüştürülmüştür. En üstte hafif daralan sekizgenin her cephesinde sivri kemerli bir niş yer almaktadır. Kaidenin üzerindeki pabuç kısmı armudi formdadır. Pabucun üzerinde yükselen poligonal gövdenin üst ve alt bölümlerinde birer bilezik yer almaktadır. Gövdeden şerefeye oldukça sade tutulmuş poligonal bir altlıkla geçilir. Taş bloklarla sınırlandırılan çokgen şerefenin üstünde gövdeyle aynı formu devam ettiren petek kısmı yükselir. Minare en üstte sivri bir külahlı örtülmüştür. Yapının eski fotoğraflarında⁶⁰⁷ minarenin pabuç kısmının yukarıya doğru daralan sekizgen prizma şeklinde olduğu, şerife korkuluğunun aralarında boşluk bırakılan direklerle oluşturulduğu, külahın armudi formda olduğu ve gövde de dikey mazgal pencerelerin yer aldığı görülmektedir. Minare günümüzdeki görünüşünü son yıllarda yapılan onarımlarla almış olmalıdır (Fotoğraf:2.733).

Caminin kuzey cephesinin önünde kareye yakın dikdörtgen ölçülerde bir avlu bulunmaktadır. Büyük oranda moloz taş malzemeyle yapılmış olan avlu duvarları üstte kurt dişi dizisiyle sonlandırılmıştır. Avluya güneydoğu ve güneybatı köşelerdeki yuvarlak

⁶⁰⁷Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 170102005-FT002 nolu dosya.

kemerli iki kapıyla geçilir. Kapıların yüksekliği avlu duvarlarından daha yüksek tutulmuştur. Kapıların sövelerinde ve kemerlerinde kesme taş malzeme kullanılmıştır. Yapının eski fotoğraflarında⁶⁰⁸ avlu duvarlarında üstünde gülbezek ve dallardan çıkan çiçek motiflerinin bulunduğu taş blokların varlığı görülür. Ancak günümüzde bu taş bloklar mevcut değildir. Avlunun zemini düzensiz taşlarla kaplanmıştır. Avlunun ortasında çokgen şadırvan, kuzeydoğusunda kaldırım taşlarıyla ayrılmış küçük bir hazire ve batısında günümüz yapısı olan dikdörtgen bir mekan bulunmaktadır.

Avlunun ortasında yer alan şadırvan onikigen plan özelliği gösterir. Mermer malzemeli şadırvanın üstü günümüzde altı ahşap ayağın taşıdığı bir çatıyla örtülmüştür. Ahşap çatı dış tarafta kurşun kaplıdır. Çokgen şadırvanın ortasında silindirik bir platform üzerine bindirilen küçük bir fiskiye bulunur. Şadırvanın cepheleri büyük oranda yenilenmiştir. Ancak orijinal kalmış yüzeylerde taş bezeme unsurları görülmektedir (Fotoğraf:2.729). Caminin eski fotoğraflarında⁶⁰⁹ şadırvanın etrafının betonarme bir yapıyla kapatıldığı, cephelerin yeşil ve beyaz boyayla boyandığı ve üzerinde de külah şeklinde bir örtü bulunduğu görülmektedir.

Süsleme Özellikleri

Yapıda süsleme unsurları harimin üstünü örten ahşap tavanın göbeğinde, minberde, giriş kapılarında ve şadırvanın orijinal kalabilmiş yüzeylerinde yoğunlaşmıştır.

Kademeli olarak çıkıntı yapan ongen göbek kare bir platform içerisine alınmıştır. Göbeğin merkezinde çokgen bir yıldız bulunur. İkinci bölüm daha geniş tutulmuş mukarnas dizisinden oluşmaktadır. Mukarnasların uçları sekiz köşeli çiçek motifleriyle bitirilmiştir. Bu sarkıtın etrafı beş sıra bordürle çevrilidir. En içteki, üçüncü ve dördüncü sıradaki bordürler mukarnas dizileriyle dolgulanmıştır. İkinci sırada ince bir halat silme görülür. Son sıradaki geniş bordürün içi boş bırakılmıştır. Ahşap tavan bu göbeğin haricinde ince çıtalarla karelere bölünmüştür (Fotoğraf:2.725).

Ahşap minberin yan aynalıkları düşey dikdörtgen panolara bölünmüştür. Panoların etrafları mukarnas dolgulu silmelerle çevrilidir. En alt sıradaki panolar hariç diğerlerinin içleri boş bırakılmıştır. Alt sıradaki beş panodan en güneyde olanının içinde dalgalı

⁶⁰⁸ Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 170102005-FT004 nolu dosya.

⁶⁰⁹ Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 170102005-FT002 nolu dosya.

çizgilerin kesişmesiyle meydana getirilmiş geometrik bir süsleme görülür. İkinci sıradaki panoda alttaki dilimli kemerin üstü sekizgenlerle doldurulmuştur. Üçüncü sıradaki panoda çokgenlerden ve içice geçmiş baklava dilimlerinden müteşekkil bir kompozisyon görülmektedir. Dördüncü sıradaki pano ikinci sıradakiyle aynı gösterir. Son sıradaki panoda ise altıgenlerin etrafında gelişin geometrik süsleme unsurları yer almaktadır. Panolardaki süslemeler ajur tekniğinde yapılmıştır. Aynalıkların altındaki süpürgeliklerde yan yana yatay dikdörtgen beş niş bulunmaktadır. Nişlerin kısa kenarları kaş kemer şeklinde düzenlenmiştir. Her bir niş mukarnas dolgulu ince silmelerle dört taraftan kuşatılmıştır (Fotoğraf:2.728).

Minberin korkuluklarında baklava dilimi ve üçgenlerden oluşan basit bir kompozisyon görülür. Köşk korkuluğunda da benzer durum söz konusudur. Köşkün üst bölümünde kubbeyle birleştiği kısımda yatay dikdörtgen panolar yer almaktadır. Panoların içleri ajur tekniğiyle işlenmiş baklava dilimlerinden oluşan geometrik bir kompozisyonla süslenmiştir. Benzer uygulama köşkün altındaki geçit bölümlerinin üstlerinde de görülür. Minberin üstü kahverengi ve altın yıldız boyayla boyanmıştır. Eski fotoğraflarda⁶¹⁰ minberin pembe ve açık yeşil boyayla boyandığı görülür.

Avlu giriş kapılarının kilit taşlarında birer gülbezek motifi yer almaktadır. Harime batıdan girişi sağlayan kapının yuvarlak kemerinde kırmızı ve beyaz renkte taşların nöbetleşe dizilimleriyle oluşturulmuş renkli taş işçiliği görülür.

Avlunun ortasında yer alan çokgen şadırvanın orijinal yüzeylerinde dönemin üslubunu yansıtan taş bezeme unsurları görülmektedir. Her bir yüzeyde farklı kompozisyon karşımıza çıkmaktadır.

Birinci yüzeyde kaş kemer içerisine alınmış bir kandil motifi bulunur. Kandil ince bir iple kemerin merkezine asılı vaziyette tasvir edilmiştir. Kaş kemerin iki köşesinde içlerinde altı köşeli yıldızlar bulunan birer madalyon yer almaktadır. Kandilin altında ise musluk deliğinin bulunduğu küçük bir dilimli kemer bulunmaktadır (Fotoğraf:2.732, Çizim:2.137).

İkinci yüzeyde kaş kemer içerisine alınmış simetrik iki selvi ağacı motifi bulunmaktadır. Kemerin merkezine bir palmet yerleştirilmiştir. Kemerin iki köşesinde

⁶¹⁰Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 170102005-FT002 nolu dosya.

altegen formda iki madalyon bulunur. Madalyonların içleri yıldız çiçekleri ve çokgenlerle dolgulanmıştır. Üçgen kaideler üzerinde yükselen selvi ağaçlarının içleri zik-zak şeklinde çizgilerle hareketlendirilmiştir. Selvilerin altındaki musluk deliği bir öncekinde olduğu gibi kaş kemerli bir niş içerisine alınmıştır. Kemerin merkezinde üstte olduğu gibi palmet motifi bulunur (Fotoğraf:2.730, Çizim:2.139).

Üçüncü yüzeyde kaş kemerli nişin içinde tek bir selvi ağacı motifi bulunmaktadır. Bu yüzeyde kemerin iki yanına iki çiçek motifi yerleştirilmiştir. Diğer hususlar bir önceki yüzeyle paralellik gösterir (Fotoğraf:2.729, Çizim:2.140).

Dördüncü yüzeyde kaş kemerli nişin içinde vazodan çıkan karanfil motifleri yer almaktadır. Karanfillerin dallarında ikişer yaprak motifi bulunur. Dalların çıktığı vazo şişik gövdeli ince uzun boyunlu bir forma sahiptir. Kaş kemerin iki yanında içleri altıgenler ve yıldızlarla dolgulanmış iki yuvarlak madalyon bulunmaktadır (Fotoğraf:2.731, Çizim:2.141). Şadırvanın diğer cepheleri yenilenmiştir.

Harimde üst sıradaki pencerelerin aralarına yuvarlak madalyonlar yerleştirilmiştir. Madalyonların içlerinde Allah, Muhammed ve Dört halifenin isimleri yazılıdır. Günümüzde siyah konturlu olan madalyonların onarım öncesi fotoğraflarında⁶¹¹ çiçeklerle ve yapraklarla dolgulanmış kırmızı zeminli kalın bir süsleme bandıyla çevrili olduğu görülmektedir.

Yapının iç mekanında sade bir görünüş hakimdir. Ancak Çiğdem Türker Babakale'yi konu alan makalesinde⁶¹² caminin 1959-61 yıllarındaki tamiratından önce iç kısımda süsleme unsurlarının olduğunu ifade etmektedir.

Malzeme ve Teknik

Caminin beden duvarlarında büyük oradan moloz taş malzeme kullanılmıştır. Yığma duvar tekniğiyle inşa edilen yapıda köşelerin kesme taşlarla düzgünleştirildiği görülür. Ayrıca pencerelerde ve giriş kapılarında düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır. Caminin avlu duvarlarında moloz taş, şadırvanında mermer kullanılmıştır. Avlu giriş kapılarının kemer ve sövelerinde düzgün kesme taş ve blok taşların kullanıldığı görülür.

⁶¹¹Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 170102005-FT004 nolu dosya.

⁶¹²Çiğdem Türker, *Anadolu Yarımadası'nın En Batı...*, s.140.

Son yıllarda yapılan onarımlarla orjinalliğini büyük ölçüde yitiren minarenin kaidesi kesme taşla yapılmıştır. Orijinal gövdesinin tuğla malzemeyle yapılmış olması olasıdır. Yapıda ahşap malzeme, minberde, harim ve son cemaat yeri revağı tavanlarında, kadınlar mahfilinde ve vaaz kürsüsünde görülmektedir.

Yapının iç mekanı beyaz boyayla dış kısım krem rengi boyayla boyanmıştır. Harim ve son cemaat yeri revağı dış taraftan kiremit örgülü çatılarla kapatılmıştır. Dıştan harim ve son cemaat yeri revağı bir bütün olarak algılanmaktadır.

2.2.30. Şanlıurfa Hüseyin Paşa Cami

Fotoğraf No:2.734-2.743

Çizim No:2.61

İnceleme Tarihi: 14.02.2012-17.02.2012

Bulunduğu Yer: Şanlıurfa il merkezinde, Yusuf Paşa Mahallesi, Sarayönü Caddesi üzerinde yer almaktadır.

Tarihlendirme: Yapının ilk inşasıyla ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Camiyle ilgili elimizde H.1142 / M.1729 tarihli bir kitabe ve H.1141/M.1728 tarihli bir vakfiye⁶¹³ mevcuttur. Caminin cümle kapısı üzerindeki kitabenin (Fotoğraf:2.738) okunuşu ve Türkçesi⁶¹⁴ şu şekildedir:

Hazret-i merhum Ali Paşa-yı Zî halk-i kerim
Ola Ya Rab mesned-i me'va-yı Adn i(çr)e mukim
Himmet-i kadriyyi ruhaniyesi te'sir edüb
Etdi bu nev cami'i ta'mirini ber kadim
Hayriyle asar olursa böyle olsun Zahira
Yazdılar Tahsin edüb tarihin esas-ı azim

Günümüz Türkçesiyle okunuşu:

“Merhum Ali Paşa'nın mesnedinin, cennet yurdu olmasını ve onun ruhaniyetinin kudretli himmet ve ihtimamiyle bu cami tamir edilmiştir. Onun manevi desteği ile cami yeni yapılmıştır. Ey Zahir, hayr eser olacaksa, bunun gibi olmalıdır. Caminin tarihini de beğenerek, överek “esas-ı azim” diye yazdılar. H.1142/M.1729.”

Kitabede, “... Merhum Ali Paşa'nın mesnedinin,...himmet ve ihtimamiyle bu cami tamir edilmiştir. Onun manevi desteği ile yeniden yapılmıştır...” ibareleri geçmektedir. Vakfiyede ise “... Medine-i Ruha'da Kara Meydan nam mahalde bina ve tamir eylediğim cami'i şerif'e...” ifadelerine yer verilmiştir. Kitabe ve vakfiyede caminin yeniden inşa edildiğine dair açık bilgiler yer almaktadır. Bu da mevcut caminin H.1142/M.1729 yılında aynı noktadaki başka bir yapı yerine inşa edildiğini göstermektedir. H.1142/M.1729

⁶¹³Hüseyin Paşa Camii'nin Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv ve Yayın Dairesi No: 2103/ Sayfa: 207 / Sıra:203'de kayıtlı vakfiyesinin, Şanlıurfa Vakıflar Bölge Müdürlüğü 1 Numaralı Fihrist, 45 sıra numaralı dosyadaki Türkçe çevirisi için bkz. Muhammet Arslan, *Şanlıurfa'da Osmanlı Dönemi Cami...*, s.108.

⁶¹⁴ Kitabenin okunuşu ve Türkçesi için bkz. Muhammet Arslan, *Şanlıurfa'da Osmanlı Dönemi Cami...*, s.107-108.

yılından önceki yapının M.1450 yılında inşa edildiğine dair görüşler bulunmaktadır.⁶¹⁵ Ancak bu tarihin nereden elde edildiğine dair bilgilere yer verilmemiştir. Caminin vakfiyesinde geçen "...Kara Meydan nam mahalde..." ibareleri bizim için önemlidir. Zira Evliya Çelebi M.1649 yılında Şanlıurfa'yı ziyaretinde Kara Meydan Cami adında bir yapıdan bahsetmektedir ve bu yapının eski bir mabet olduğunu dile getirmektedir.⁶¹⁶ Bu bilgiler caminin en azından M.1649 yılından daha önceleri mevcut olduğunu göstermektedir. Caminin banisi Darendeli Hüseyin Paşa'dır. H.1141/M.1728 tarihli vakfiyede bu belirtilmiştir. Ancak caminin cümle kapısı üzerinde bulunan kitabede Ali Paşa⁶¹⁷ adında bir zatın ismine yer verilmiştir. Ali Paşa, Hüseyin Paşa'nın kayınpederidir. Hüseyin Paşa'dan önce Urfa Valiliği görevinde bulunan Ali Paşa, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın oğludur. Hüseyin Paşa'nın cami kitabesinde kendi ismi yerine Ali Paşa'nın ismine yer vermesi akrabalık ilişkisi ve minnet duygusundan kaynaklanmış olabilir. Zira Hüseyin Paşa ve kardeşi Hasan İstanbul'da Yeniçeri Ocağı'nda görevliyken, çıkan bir ayaklanma sonrası, adları olaya karıştığı için, Urfa'da hemşerileri Mirahur Mehmet Ağa aracılığıyla o sırada vali olan Ali Paşa'ya sığınır. Hüseyin Paşa daha sonraları Ali Paşa'nın gözüne girmiş ve kızıyla evlenerek damadı olmuştur.

Urfa camileri hakkında araştırma yapan Cihat Kürkçüoğlu, Hüseyin Paşa Camii'nin H.1141/M.1728 yılında inşa edildiğini ve H.1142/M.1729 yılında da onarım geçirdiğini belirtmektedir.⁶¹⁸ Ancak Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiler ile caminin vakfiyesindeki bilgiler birbiriyle örtüşmektedir. Bu da yapının 17. yüzyılda mevcut olduğunu bize göstermektedir. Sonuç olarak bu caminin ilk inşasının 17. yüzyıl veya daha önceki bir dönemde gerçekleştirildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak bizim için önemli olan vakfiyede ve kitabede geçen "...cami yeni yapılmıştır..." ve "... bina ve tamir eylediğim cami'i şerife..." ibareleridir. Bu bilgiler caminin mevcut yapısının H.1141/M.1728 yılında

⁶¹⁵archnet.org sitesinde İslam mimarisi hakkında yaptığı araştırmalarla tanınan sanat tarihçisi Keppel Archibald Cameron Creswell'e dayandırılarak Hüseyin Paşa Camii'nin M.1450 yılında inşa edildiği ifade edilmiştir. Ancak bu tarihin kaynağı belirtilmemiştir.

⁶¹⁶Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne*, Cilt: 3, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s.202.

⁶¹⁷Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın oğludur. H.1112/M.1700'de vezir rütbrsiyle Kandiye Valisi, 1701-1702'de Özi ve daha sonra Azak Muhafızı olmuştur. 1702/03'de Ağrıboz, 1707/08'de Konya, 1708'de Silifke, 1709'da Adana valiliği görevlerini yürütmüştür. 1710'da Safiye Sultan'la evlenip Diyarbakır Valisi olmuştur. 1713'de azledilip Bozcaada'ya gönderilen Ali Paşa, 1714'de Maraş, 1715'de Erzurum ve 1716'da Halip valiliği görevlerini yürütmüştür. Daha sonra Rakka ve Konya valiliklerinde bulunmuş, 1716'da Anadolu Valisi olarak görevde bulunmuştur. 1718'de Rikab Kaymakamı, 1722'de Rakka Valisi olduktan sonra Kasım 1722'de hac yolculuğu sırasında Mekke-Medine arasında Bereke menziline vefat etmiştir. Bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Cilt:1, İstanbul, 1996, s.291.

⁶¹⁸Bkz. A. Cihat Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa Camileri...*, s.53.

inşa edildiğini ortaya koymaktadır. Vakfiyesi ile kitabesi arasındaki bir yıllık farkta yapının onarımın ve yeniden inşasının bir yılda gerçekleştirilmiş olduğunu göstermektedir. Yani yapıdaki onarım ve inşa çalışmaları H.1141/M.1728 yılında başlamış ve H.1142/M.1729 yılında sona erdirilmiştir. Hüseyin Paşa'da yapıdaki çalışmalar başlar başlamaz vakfiyesini düzenlettirmiştir.

Halk arasında “Kara Meydan” ismiyle de anılan⁶¹⁹ Hüseyin Paşa Camii, Bizans Devri'nden kalma Melkitlere ait Meryem Ana Kilisesi üzerine inşa edilmiştir.⁶²⁰

Yapı 1940'lı yıllarda⁶²¹ ve 2010 yılında onarımlar geçirmiştir. 2010 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yapılan kapsamlı onarımda çevre düzenlemesi yapılan caminin harim ve son cemaat yeri kubbeleri dış taraftan kurşunla kaplanmıştır.

Yaptıran: Darendeli Hüseyin Paşa⁶²²

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

Hüseyin Paşa Camii, kareye yakın dikdörtgen planlı bir harim ve bunun kuzeyindeki üç bölmeli son cemaat yeri revağından müteşekkildir (Çizim:2.61). Yapının çokgen gövdeli, tek şerefeli minaresi, harimin kuzeydoğu köşesine yerleştirilmiştir.

⁶¹⁹Bkz. A. Cihat Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa Camileri...*, s.52.

⁶²⁰Hüseyin Paşa Camii'nde bulunduğu mevki eskiden beri Kara Meydan ismiyle anılmaktadır. Evliya Çelebi'ninde seyahatnamesinde bu bölgede Hüseyin Paşa Camii'nin yerindeki yapıdan bahsederken “...Kara Meydan nam mahalde...” ibarelerini kullandığı görülmektedir. Bkz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi...*, s.202.

⁶²¹Bkz. Y. Ziya Keskin, *Geçmişten Günümüze Şanlıurfa'da...*, s.128.

⁶²²Hüseyin Paşa aslen Darendeli olup Horasan'dan Anadolu'ya göç eden Ahmet Han oğlu Yusuf Ziyaeddinin oğludur. Hüseyin Paşa kardeşi Hasan ile İstanbul'da Yeniçeri Ocağı'nda görevliken, çıkan bir ayaklanma sonrası, adları olaya karıştığı için, Urfa'da hemşerileri Mirahur (sonradan kapıcıbaşı) Mehmed Ağa delaletiyle, o sırada vali bulunan Ali Paşa'ya sığınır. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın oğlu ve Sultan II. Mustafa kızı Safiye Sultan'la evli Ali Paşa, Hüseyin Ağa'yı kethüda ederek, kızıyla da evlendirir. Ali Paşa bir haç mevsiminde Emir ül Hac görevi esnasında Hicaz yolundayken ölür ve Hüseyin Ağa durumu kimseye sezdirmeden görevi başarıyla tamamlar, bundan dolayı da paşalığa yükselir ve valiliğe atanır. Hüseyin Paşa, Adana Zulkadiriyesinde ve Antep'te bulunmuş daha sonra Diyarbakır ve İzmir Valilikleri görevini yürütmüştür. Bkz. Ercüment Asaf Yanıç, “Darendeli Hüseyin Paşa Vakfiyesi ve Sarı Mektep”, *Gaziantep Tarih Kültür Dergisi*, Sayı:1, Gaziantep, 2006, s.50-62. Hüseyin Paşa Şanlıurfa'daki imar faaliyetlerinin yanında Darendede ve Gaziantep'de de çeşitli yapılar inşa ettirmiştir. Darendede Ulu Cami minaresi, Çarşı Camii ve Hatuniye Medresesi'ni onartmış ve Alidede mevkiinde de bir cami yaptırmıştır. M.1743 yılında Darendede vefat eden Hüseyin Paşa'nın mezarı, Darendede kendi adını taşıyan baldeken türbede yer almaktadır. Bkz. Fuat Şancı, “Darendede Hüseyin Paşa Hamamı”, *Erzurum Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, Sayı:3, Erzurum, 1996, s.80.

Caminin iç mekanına kuzey cephenin ortasına açılmış olan taçkapıdan geçilir. Cepheden dışa çıkıntı yapan kapı kütesindeki basık kemerli esas giriş açıklığı sivri kemerli bir niş içerisine alınmıştır. Basık kemerin üzerine yatay dikdörtgen kitabe yerleştirilmiştir. Üç satır, iki sütun halinde düzenlenmiş olan kitabede her bir satır kısa uçları kaş kemer şeklinde olan yatay dikdörtgen kartuşlar içerisine alınmıştır. Mermer kitabede yazılar kabartma olarak işlenmiştir (Fotoğraf:2.737).

Kuzey-güney doğrultuda kareye yakın dikdörtgen bir alanı kaplayan harimin üzeri dört köşede tromplarla geçilen merkezi bir kubbeye örtülmüştür. Kubbeye geçişi sağlayan tromp kemerleri doğu ve batı cephelerde gömme ayaklar üzerine, güney ve kuzey cephelerde beden duvarlarına oturmaktadır. Trompların aralarında kalan kısımlar sivri kemerli nişler olarak değerlendirilmiş böylece iç kısımda sekizgen bir baldeken meydana getirilmiştir. Trompların hemen üzerinde dıştaki sekizgen kasnağa denk gelecek bölümlerde üç dilimli yonca kemerli 24 adet niş yer almaktadır. Kubbe eteğini tamamen dolaşan bu nişler cephelere hareketlilik kazandırmıştır (Fotoğraf:2.743).

Kible cephesinin aksında yarım daire kesitli mihrap yer almaktadır. Mukarnaslı kavsaraya sahip olan mihrap nişi iki taraftan cepheye gömülü iki zarif sütunla sınırlandırılmıştır. Sütunlar kum saati formunda kaideler üzerinde yükselirler. Sütunların üzerlerindeki başlıklar mukarnaslıdır. Mihrap kütesi üst taraftan içten sivri dıştan üç yapraklı yonca kemerli bir nişli kuşatılmıştır (Fotoğraf:2.742).

Mihrabın hemen batısına yerleştirilmiş olan taş minber orijinalliğini büyük ölçüde koruyarak günümüze ulaşabilmiştir. Minberin girişi dört yönden dış bükey bir kaval silmeyle çevrelenmiştir. Basık kemerli giriş kapısının üstünde yatay dikdörtgen kitabelik yer alır. Kitabeliğin içerisinde H.1297/M.1878 tarihi yazılıdır.⁶²³ Bu tarih muhtemelen bir onarım esnasında yazılmıştır. Basık kemerli girişten sonra merdivenlerle ulaşılan köşk kısmı mukarnas başlıklı dört sütunce üzerine atılmış yuvarlak kemerlerin taşıdığı kavuk şeklinde bir kubbeye örtülmüştür. Yuvarlak kesitli sütuncelerin kaideleri ve başlıkları mukarnas dolguludur. Köşk kısmı duvara bitişik cephe hariç yuvarlak kemerlerle üç yönde harime açılmaktadır. Kemerlerin üstünde bir sıra mukarnas dizisinden ibaret saçak kısmı bulunur (Fotoğraf:2.742).

⁶²³Bkz. A. Cihat Kürkcüoğlu, *Şanlıurfa Camileri...*, s.53.

İç mekan, kuzey cephede altta iki, üstte bir, güney cephede, altta iki, üstte bir, doğu ve batı cephelerde altta üçer üstte birer pencere ile aydınlatılmaktadır. Ayrıca kubbe kasnağının ana yönlerine açılmış olan dört adet pencere açıklığı yer almaktadır.

Kuzey cephedeki pencerelerden alt sırada olanlar giriş kapısının iki yanına simetrik olarak yerleştirilmiştir. Üst sıradaki tek pencere ise kapının üzerinde yer almaktadır. Alt sıradaki iki pencere dıştan ve içten sivri kemerli nişler içerisine alınmışlardır.

Güney cephedeki pencere düzeni, giriş cephesinin simetrisidir. Alt sıradaki iki pencere mihrabın iki yanına yerleştirilmiştir. Bu pencereler içten sivri kemerli, dıştan kaş kemerli nişler içerisine alınmışlardır. Mihrabın üstündeki pencere ise içten ve dıştan düz atkılı, düşey dikdörtgen bir özellik göstermektedir.

Doğu ve batı cephelerde altta üç, üstte birer pencere açıklığı yer almaktadır. Alttaki üç pencere cephe aksında bulunmaktadır. Bu pencereler içten ve dıştan sivri kemerli nişler içerisine alınmıştır. Üstte bulunan tek pencere ise ortadaki pencerenin üstüne konumlandırılmıştır.

Cephelerdeki pencerelerin haricinde kubbe kasnağının dört ana yönüne açılan dört küçük pencere mevcuttur. Dış taraftan düz atkılı, düşey dikdörtgen bir görünüm arz eden pencereler iç tarafta kubbe eteğini tamamen dolaşan üç dilimli yonca kemerli nişlerin içerisine yerleştirilmiştir.

Cephelerdeki bütün pencereler ahşap çerçevesindedir. Alt sıradaki pencereler dış taraftan demir şebekeli olarak yapılmışlardır (Fotoğraf:2.734).

Harimin kuzeyinde, giriş açıklığının hemen üstünde küçük mahfil yer almaktadır. Mahfile, giriş kapısının doğusunda, beden duvarının içerisine yerleştirilmiş olan taş merdivenlerle çıkılmaktadır. Küçük bir balkon şeklinde olan mahfil ahşap malzemeyle yapılmıştır. Caminin kuzey cephesinde giriş açıklığının üstünde yer alan düşey dikdörtgen pencere mahfile açılmaktadır.

Harimin kuzeyinde son cemaat yeri revağı yer almaktadır. Üç bölmeli revağın üzeri eşit ölçülerde üç küçük kubbeyle örtülmüştür. Kubbelere geçişte iç tarafta pandantiflerden yararlanılmıştır. Kubbelere, kuzeyde bağımsız iki ayak ve doğu ve batıda duvara gömülü

ayaklar ile güneyde beden duvarına bindirilmiş olan sivri kemerler vasıtasıyla taşınmaktadır. Bağımsız ayaklar “T” formundadır. Kaidesiz olarak yükselen ayakların üzerlerinde kare başlıklar yer almaktadır. Son cemaat yeri revağının doğu ve batı cepheleri taş örgülerle kapatılmıştır. Bu suretle revak dıştan harimle bir bütünlük arz etmektedir. Kapatılan cephelerin ortalarında sivri kemerli birer pencere açıklığına yer verilmiştir. Ayrıca doğu cephede minareye girişi sağlayan basık kemerli kapı açıklığı bulunmaktadır. Revağın orta kubbesinin altındaki kısım yan bölümlere göre biraz daha alçak tutulmuştur. Katalog içerisinde yer alan birçok camide karşılaştığımız bu durum yan kısımların birer seki görünümü almalarına vesile olmuştur. Kuzeye açılan sivri kemerli gözlerden ortadaki sivri kemerin içerisine Bursa kemeri yerleştirilmiştir (Fotoğraf:2.735-2.736).

Yapının minaresi harimin kuzeydoğu köşesine yerleştirilmiştir. Kare bir kaide üzerinde yükselen çokgen gövdeli, tek şerefeli minare kesme taş malzemenle yapılmıştır. Doğu cepheden çıkıntı yapan kaide kuzey cephede beden duvarlarının üst seviyesine kadar yükseltilmiştir. Minareye, kaidenin batı cephesinde yer alan basık kemerli bir kapıyla geçilir. Kare kesitli kaidenin üzerinde üç bölüm halinde düzenlenmiş olan pabuç kısmı bulunmaktadır. Altındaki iki bölüm ters ve düz üçgenlerden meydana getirilmiş, üstteki bölüm ise gövdeye geçişi kolaylaştırmak amacıyla onikigen olarak düzenlenmiştir. Pabuç kısmı dört cephede üç dilimli yonca nişlerle hareketlendirilmiştir. Bu kısımdan gövdeye geçişte kaval silme ve bir korniş yer almaktadır. Pabucun üzerinde onikigen gövde yükselmektedir. Gövdenin üzerinde düşey dikdörtgen altı mazgal pencere yer almaktadır. Gövdeden şerefeye geçişte mukarnas dolgulu bir altlıktan yararlanılmıştır. Gövdeyle altlığın birleştiği kısımda dışbükey bir kaval silme bulunmaktadır. Altlık ile şerife korkuluğu arasında bir sıra dış bükey kaval silme bulunur. Şerife korkuluğunda gövdenin onikigen formu devam ettirilmiştir. Korkuluğun yüzeyleri petek formunda geometrik unsurlarla hareketlendirilmiştir. Şerefenin yukarısında gövdeden daha dar bir formda yükselen silindirik petek kısmı bulunur. Peteğin güney cephesine, üç dilimli kemerli şerife kapısı yerleştirilmiştir. Petek kısmı üst bölümde dışbükey bir kaval silmeyle sınırlandırılmıştır. Minare en üstte sivri bir külah ve metal bir âlemle sonlandırılmıştır. Sivri külahta gövde ve petek gibi onikigen bir forma sahiptir.

Hüseyin Paşa Camii’de, kuzey cephe hariç diğer cephelerde üç kademeli bir anlayış hakimdir. Birinci kademe beden duvarlarından, ikinci kademe kubbeye geçişi sağlayan kasnaktan ve üçüncü kademe kubbeden oluşmaktadır.

Kuzey cephede son cemaat yeri revağı üç sivri kemerle dışarıya açılmaktadır. Ortadaki sivri kemerin içerisine Bursa kemeri yerleştirilmiş böylece cepheye hareketlilik kazandırılmıştır. Cephenin üstünde saçak seviyesinde altı adet çörten bulunmaktadır.

Güney cephe diğer cephelere nazaran daha hareketlidir. Mihrabın iki yanına simetrik yerleştirilen pencereler dışta geniş tutulmuş kaş kemerli nişler içerisine alınmışlardır. Ayrıca bu pencerelerin ortasında içteki mihraba denk gelen bölümde üç dilimli yonca kemere sahip bir niş bulunmaktadır. Nişin genişliği ve yüksekliği yanlardaki pencerelerle aynı ölçülerde tutulmuştur. Mihrabı dıştan vurgulayan bu nişin içinde kemerin hemen altında siyah ve beyaz taşların nöbetleşe dizilimleriyle oluşturulan kum saati formundaki süsleme unsurları bulunmaktadır. Bu cephe üst tarafta saçak seviyesinde eşit mesafede yerleştirilmiş dört adet çörtenle sonlandırılmıştır (Fotoğraf:2.734).

Doğu ve batı cepheler iç tarafta olduğu gibi dışta da simetrik bir görünüm sergilerler. Cephelerin alt seviyelerine açılmış olan üçer pencere dıştan geniş tutulmuş sivri kemerli nişler içerisine alınmıştır. Orta pencerelerin üstlerindeki düşey dikdörtgen küçük pencereler aynı doğrultuda harime yönelmektedirler. Bu cepheler üstte dörder adet çörtenle sonlandırılmıştır.

Hüseyin Paşa Camii, tek kubbeli harim ve kuzeyindeki üç bölmeli son cemaat yeri revağı ile Osmanlı mimarisinde sıklıkla karşılaştığımız plan şemasında inşa edilmiştir. Günümüzde sağlam durumda olan yapı ibadete açıktır.

Süsleme Özellikleri

Camide süsleme unsurları son cemaat yeri revağında, giriş açıklığının yan sövelerinde, kemerinde ve alınlık kısmında, iç mekânda kubbeye geçişi sağlayan trompların başlangıç seviyelerinde, mihrapta, minberde, son cemaat yeri revağında, minarede ve güney cephe pencerelerinde yoğunlaşmıştır.

Giriş açıklığının yan sövelerinde ve kemerinde siyah ve beyaz renkte taşların nöbetleşe dizilimleriyle oluşturulan renkli taş işçiliği görülür. Kitabenin üst seviyesinden başlayan sivri kuşatma kemerinin alınlık kısmında merkezdeki rozetten çıkarak tüm yüzeye ışınsal olarak yayılan çizgilerle oluşturulmuş bir kompozisyon bulunur. Yarım daire formundaki rozetin içerisi kıvrık yaprak ve dallarla doldurulmuştur.

Son cemaat yeri revağında sivri kemerlerin başlangıç kısımları mukarnas dolgularıyla hareketlendirilmiştir (Fotoğraf:2.736). Ayrıca revağı taşıyan ayaklardan batıdaki ayağın iç kısmı pahlanmıştır ve başlığı mukarnas dizileri ve ince bir frizle hareketlendirilmiştir. Doğudaki ayağın başlığında ise sarkıtlı mukarnas dizilerinden oluşan bir kompozisyon yer almaktadır.

Yapının güney cephesi dış taraftan diğer cephelere nazaran daha hareketlidir. Mihrabın iki yanına simetrik yerleştirilen pencereler dışta geniş tutulmuş kaş kemerli nişler içerisine alınmışlardır. Ayrıca bu pencerelerin ortasında içteki mihraba denk gelen bölümde üç dilimli yonca kemere sahip bir niş bulunmaktadır. Nişin genişliği ve yüksekliği yanlardaki pencerelerle aynı ölçülerde tutulmuştur. Mihrabı dıştan vurgulayan bu nişin içinde kemerin hemen altında siyah ve beyaz taşların nöbetleşe dizilimleriyle oluşturulan kum saati formundaki süsleme unsurları bulunmaktadır. Bu cephe üst tarafta saçak seviyesinde eşit mesafede yerleştirilmiş dört adet çörtenle sonlandırılmıştır.

Yapının minaresinde gövdenin üst seviyesi çini tabaklarla meydana getirilmiş üç sıra süsleme bandıyla kuşatılmıştır. Onikigenin her cephesinde simetrik olarak karşımıza çıkan bu uygulamada alt ve üst sıralarda iki küçük, orta sırada ise bir büyük çini tabak bulunmaktadır. Mavi ve beyaz renkte olan çinilere stilize bitkisel motifler işlenmiştir. Çini tabaklardan oluşan sıranın üstünde yanyana palmet motiflerinden oluşan bir kuşak gövdeyi çevrelemektedir. Minarenin üst üste iki sıra mukarnas dizisiyle dolgulanmış olan altlık kısmı üstte yanyana dizilmiş yuvarlak kemerli nişlerin oluşturduğu bir kuşakla sonlandırılmıştır.

Harimde Üst üste kademe yapan iki sivri kemerle oluşturulan trompların her birinin başlangıç kısımlarında yelpaze formunda mukarnas dizilerinden oluşturulan uygulamalar yer almaktadır.

Mihrapta mukarnaslı kavsaranın üst kısmı istiridye kabuğu formunda bitirilmiştir. Ayrıca kavsaranın alt kısmı sarkıtlı mukarnas dizilerinden oluşan bir kompozisyonla sonlandırılmıştır. Mihrap nişinin iki yanındaki sütuncelerin üzerlerindeki başlıklarda da sarkıtlı mukarnas dizileri bulunur.

Mihrabın batısındaki minberin giriş kapısı üzerindeki kitabeliğin iki ucuna palmet motifleri yerleştirilmiştir. Kitabeliğin üzerinde tek sıra mukarnas dizilerinden müteşekkil bir taç kısmı bulunur. Minberin yan cepheleri iki bölüm halinde düzenlenmiştir. Üstte iki sıra kaval silmeyle kuşatılan üçgen aynalık kısımları oluşturulmuştur. Üçgen yüzeylerin içleri merkezdeki sekizgenin etrafında gelişen geometrik kompozisyonlarla süslenmiştir. Aynalıkların altlarında her iki tarafta ikişer kemer gözü yer almaktadır. Dilimli kemerli bu gözler dört taraftan birer sıra kaval silmeyle çevrelenmiştir. Köşk kısmının altındaki geçit basık kemerlidir ve bu bölümde bir çerçeve içerisine alınmıştır. Geçitin üstünde aynalıklardaki geometrik süsleme kompozisyonu tekrarlanmıştır.

Malzeme ve Teknik

Hüseyin Paşa Camii'nin inşa malzemesi büyük oranda düzgün kesme taştır. İç kısımda kubbeyi taşıyan sivri kemerlerin bindirildiği cepheden içeriye taşıntı yapan kare kesitli ayaklarda siyah renkli bazalt taşlar kullanılmıştır. Harimin kuzeyindeki küçük mahfilin inşa malzemesi ahşaptır. Bu mahfil son yıllarda yapılan onarımlarla orijinalliğini yitirmiştir. Harime girişi sağlayan kapının basık kemeri ve yan söveleri ile güney cephede dış taraftaki üç dilimli yonca kemerli nişin içerisinde siyah ve beyaz renkte taşlarla meydana getirilen renkli taş işçiliği görülmektedir. Harimi örten kubbe ve son cemaat yeri revağı kubbeleri dıştan kurşun kaplıdır. Yapının eski fotoğraflarında⁶²⁴ söz konusu kubbelerin dıştan sıvalı oldukları görülmektedir. Kurşun kaplamalar son yıllardaki onarımlar esnasında eklenmiştir. İç mekan tamamen sıvasızdır. Kubbe, kubbeye geçiş öğeleri ve beden duvarları sade bırakılmıştır.

⁶²⁴http://archnet.org/library/sites/one-site.jsp?site_id=8092 internet adresinde Hüseyin Paşa Camii'nin sanat tarihçisi Keppel Archibald Cameron Creswell tarafından çekilmiş olan eski fotoğrafları yer almaktadır. Bu fotoğraflarda yapının harim ve son cemaat yeri kubbelerinin sıvalı oldukları gözükmemektedir.

2.3. Medreseler

2.3.1. Aydın Nasuh Paşa Medresesi

(Bkz. 2.1.1. Aydın Nasuh Paşa Külliyesi)

2.3.2. Gaziantep Ahmet Çelebi (Ramazaniye) Medresesi

Fotoğraf No:2.744-2.746

Çizim No:-

İnceleme Tarihi: 07-01-2012-08.01.2012, 29.06.2013-30.06.2013

Bulunduğu Yer: Gaziantep İl merkezinde, Ulucanlar Mahallesi, Ulucanlar Caddesi'nde yer almaktadır.

Tarihlendirme: Giriş kapısı üzerinde altı satırlık inşa kitabesi yer alır. Kitabenin okunuşu⁶²⁵ şu şekildedir:

Aferin Ahmet Efendinin Kâmiyap
Olmamıştır bu saadet herkese
Etti inşa böyle bir âli eser
Barekâllah tarhı hub bahandase
Dedi tarihin Senai bendesi
Neşr-i ilim için yapıldı medrese
H.1125/M.1713

Kitabenin altında şu yazıt yer almaktadır:

Eyledi Şeyh zade bu medreseyi haşre zâd
Zuhr-u baka ede Hak hem vere müzid-i cihad
Tarihini ismini Hatife ettim sual
Dedi budur tarihi de Ramazaniye ad
H.1125/M.1713

Medrese giriş kapısı üzerindeki kitabesine göre H.1125/M.1713 yılında Ahmet Çelebi tarafından inşa ettirilmiştir. Ancak Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Çelebi Molla Ramazan Cami ve bitişiğindeki medreseden bahsedilmektedir.⁶²⁶ Bu bilgi Ahmet Çelebi Medresesi'nin bulunduğu yerde daha önceleri inşa edilmiş bir medresenin olduğunu gösterir. Ahmet Çelebi muhtemelen harap olan eski medreseyi yıktırarak yerine yeni

⁶²⁵Zerrin Köşklü, *17. ve 18. Yüzyıl...*, s.347.

⁶²⁶Nusret Çam, "Gaziantep-Mimarî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 13, 1996, s.33

medreseyi inşa ettirmiştir. Kitabede geçen “Ramazaniye” ifadesi Ahmet Çelebi’nin babasının ismidir. Ahmet Çelebi inşa ettirdiği medreseye babasının “Ramazan” ismini vermiştir.⁶²⁷ Ancak medrese halk arasında Ahmet Çelebi ismiyle anılmaktadır.

Yaptıran: Ahmet Çelebi

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

Ahmet Çelebi Medresesi günümüze büyük oranda yenilenerek gelmiştir. Orjinalinde tek katlı “L” şeklinde bir şemaya sahip olduğu anlaşılan⁶²⁸ medreseye 1960’larda ikinci kat ve yakın zamanlarda üçüncü kat ilave edilmiştir.

Orijinal katından yalnızca alt kattaki birkaç odası kalmış olan medresenin inşa kitabesinin yer aldığı kapısı da 1980’lerde yıkılarak yeniden yapılmıştır.⁶²⁹ Medresenin “L” şeklinde uzanan hücreleri, doğu kol üzerinde dört, güney kol üzerinde dört hücreden oluşan bir şemayı yansıtıyordu. Hücreler avluya yuvarlak kemerli birer kapı ve pencereyle açılmaktaydı.

Günümüzde medreseye yuvarlak kemerli bir kapıyla girilmektedir. Kemerin üstünde yapının inşa kitabesi bulunur. Kapı kuruluşu yuvarlak kemerli bir niş içerisine alınmıştır (Fotoğraf:2.745). Kapıdan sonra dar bir koridora ulaşılır. Koridora üst kata geçişi sağlayan merdivenler ve dört öğrenci hücresi açılmaktadır. Bu dört hücre avluya yuvarlak kemerli birer pencere ve birer kapı ile açılmaktadır.

Medresenin dershanesi avlunun güney ucunda yer almaktadır. Dershaneye giriş koridorundan sonra ulaşılan sonradan yapılmış beşik tonoz örtülü bir mekandan geçilir. Tonoz örtülü dershanenin girişi ve cephe özellikleri son onarımlarla beraber tamamen kaybolmuştur.

⁶²⁷ Zerrin Köşklü, 17. ve 18. Yüzyıl Osmanlı Medreselerinin Tipolojisi I, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 1999, s.347.

⁶²⁸ Zerrin Köşklü, 17. ve 18. Yüzyıl..., s.347.

⁶²⁹ Nusret Çam, *Gaziantep-Mimari...*, s.33

Ahmet Çelebi Medresesi, H.1108/M.1672 yılında Hacı Osmanoğlu Şey Ramazan Efendi tarafından yaptırılan caminin yanında yer almaktadır. Ekleme ve onarımlarla günümüze ulaşan bugünkü medrese tamamen yenilenmiştir (Fotoğraf:2.746).Yapı günümüzde Kuran kursu olarak hizmet vermektedir.

Süsleme Özellikleri

Yapıda süsleme unsuru yer almamaktadır.

Malzeme ve Teknik

Medresenin günümüze ulaşabilen hücreleri kesme taş malzemeyle inşa edilmiştir.

2.3.3.Erzurum Pervizoğlu Medresesi

Fotoğraf No:2.747-2.750

Çizim No:2.62

İnceleme Tarihi: 09.05.2012-12.05.2012

Bulunduğu Yer: Erzurum il merkezinde, Ayazpaşa Mahallesi'nde, Pervizoğlu Camii'nin güneydoğusunda yer almaktadır.

Tarihlendirme: Medresenin inşa kitabesi günümüze ulaşmamıştır. Ancak medreseye ve güneydoğusundaki camiye ait H.1128 / M. 1715 tarihli bir vakfiye bulunmaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde yer alan 4-680 numaralı vakfiyede caminin Pervizoğlu Hacı Mehmet tarafından yaptırıldığı yazmaktadır.⁶³⁰ Ayrıca caminin yanında İhlasiye ve Muhammediye adlarını taşıyan hücrelerden meydana gelen bir medreseninde inşa edildiği vakıf kayıtlarından anlaşılmaktadır.⁶³¹ Söz konusu vakfiyede Pervizzade Mehmet Efendi'nin inşa ettirdiği camiye ve İhlasiye ve Muhammediye isimlerini taşıyan medreseye han, dükkanlar, değirmenler ve çevirmeler vakfettiği yazmaktadır. Vakıf mütevellisi olarak erkek evladını gösteren Mehmet Efendi, erkek evladı olmaması halinde kız evladının ve bunların evlatlarının müteveli olarak tayin edilmelerini istemiştir. Pervizzade Mehmet Efendi, İhlasiye Medresesi'ne damadı Ömer Efendi'yi, Muhammediye müderrisliğine de oğlu Ebubekir'i tayin etmiştir. Yapının vakfiyesinden yola çıkarak H.1128/M.1715 senesinde ya da bu tarihten birkaç yıl önce camiyle beraber inşa edilmiş olduğunu söyleyebiliriz.⁶³²

Yaptıran: Pervizoğlu Hacı Mehmet Efendi

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

Pervizoğlu Camii'nin güneydoğusuna bitişik vaziyette inşa edilmiş olan medresenin sadece dört odası günümüze ulaşabilmiştir (Çizim:2.62). Bu dört odadan ikisi güneyde

⁶³⁰İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Erzurum Tarihi*, Erzurum Tarihini Araştırma ve Tanıtma Derneği, Ankara, 2010, s.292'de Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan 1 numaralı Haremeyn defterinin 118. sayfasında Pervizoğlu'nun yaptırdığı cami ve medreseyle ilgili düzenlettirdiği H.1128/M.1715 tarihli vakfiyesinde ifade edilen vakıf gelirleri ve mütevellileri hakkında bilgiler vermektedir.

⁶³¹İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle...*, s.292'de Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Erzurum Vakıflar Fihristinde 4-680 numaralı kayıta bulunan Perviz oğlu Mehmet Efendinin inşa ettirdiği İhlasiye ve Muhammediye medreselerinin vakıf ve tedavül kayıtları hakkında bilgiler vermektedir.

⁶³²Yapının inşa tarihi konusunda araştırmacılar birleşmektedir. Bkz. Haşim Karpuz, *Erzurum'da Türk-İslam Yapıları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1976, s.17.; Hamza Gündoğdu, A.Alı Bayhan, *Sanat Tarihi Açısından Erzurum...*, s.152.; H. Rahmi Ünal, "Erzurum İli Dahilindeki İslami Devir Anıtları Üzerine Bir İnceleme", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, S.VI, Erzurum, 1974, s.64.

diğer ikisi doğu cephede yer alır. Doğü cephenin kuzeyinde yer alan odanın kuzey kısmı onarımlarla yenilenmiştir. Güney cephedeki odalar doğu-batı doğrultuda, doğu cephedeki odalar kuzey-güney doğrultuda inşa edilmiştir (Fotoğraf:2.747-2.748).

Medrese odaları birer kapı ve birer pencere ile avluya açılırlar. Ayrıca her bir odanın üst sırasında birer mazgal pencere yer almaktadır. Dikdörtgen planlı odaların üzeri içten beşik tonozlarla dıştan eğimli çatıyla örtülmüştür. Güneydeki odaların güney cephelerinin ortasında, doğudaki odaların doğu cephelerinin ortasında duvara bitişik payanda şeklinde çıkıntılar mevcuttur. Böylece bu çıkıntıların iki yanında kalan bölümler birer niş şeklini almıştır.

Günümüze sadece güney cephesi ve doğu cephesindeki bazı odaları ulaşabilen medresenin ilk inşasında caminin doğu, batı ve kuzey cephelerini saran “U” şeklinde bir plana sahip olduğu düşünülebilir. Zira İ.H.Konyalı⁶³³ yapının H.1128/M.1715 tarihli vakfiyesinde caminin ve etrafını üç taraftan saran medrese odalarının varlığına dair bilgiler olduğunu söylemektedir. Yapının kuzey tarafına son zamanlarda taş malzemeyle bir duvar örülmüştür. Medrese odaları ve kuzeydeki duvarla kuşatılan dikdörtgen ölçülerdeki avlu zemini dikdörtgen kesme taşlarla kaplıdır. Caminin doğu duvarının ortasındaki düşey dikdörtgen bir pencere medrese avlusuna açılmaktadır.

Süsleme Özellikleri

Yapıda süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Malzeme ve Teknik

Pervizoğlu medresesi batısındaki camide olduğu gibi büyük boy kesme taşlarla inşa edilmiştir. Günümüze gelebilen odaların içleri yaklaşık 40 cm. yüksekliğe kadar lambriyelerle kaplanmış bu seviyenin üstü beyaz boyayla sıvanmıştır. Odaların avluya açılan pencerelerinde demir parmaklıklar yer almaktadır. Medresenin kuzeyinde ortasında demir parmaklıklı bir kapı bulunan duvar eklenmiştir. Yapının mevcut bölümleri çay ocağı olarak kullanılmaktadır.

⁶³³ Bkz. İ.Hakkı Konyalı, *Erzurum Tarihi...*, s.255.

2.3.4.Gaziantep Hüseyin Paşa Medresesi

(Bkz. 2.1.5. Gaziantep Hüseyin Paşa Külliyesi)

2.3.5.Şanlıurfa Dabbağhâne (İbrahimiye) Medresesi

Fotoğraf No:2.751-2.755

Çizim No:-

İnceleme Tarihi: 14.02.2012-17.02.2012

Bulunduğu Yer: Şanlıurfa İl merkezinde, Pınarbaşı Mahallesi, 1204. sokakta bulunan Dabakhane Camii'nin kuzeyinde yer almaktadır.

Tarihlendirme: Medresenin inşa kitabesi güney cephedeki giriş açıklığının hemen üzerinde yer almaktadır (Fotoğraf:2.754). Kitabe farklı ebatlarda iki taş üzerine yazılmıştır. Üstteki kitabenin okunuşu⁶³⁴ şu şekildedir:

(Be)nâ mahallen li tadrîsi'ş-şerîf el-hâc İbrahîm fî sebîli'llah
Müverrih'ül-Kur'an fî târihi...likütübin kayyimetün billah

Alltaki kitabenin okunuşu⁶³⁵ şu şekildedir:

Ammera hâzel medresete'ş-şerîfete li vecillâhi'l-kerîm ve taleben limerdâti Rahîm
ve'ttibâan li kavlihî teâlâ ve mâ tukaddimû li enfüsiküm
Min hayrin tecidûhü indallâh. El-fakîru ilallâhi teâlâ el-Hâc İbrârim Efendi ibni el-Hâc
Kâsım Efendi gaferallâhü lehümâ fî seneti sittin ve selâsüne ve mietin ve elf.

Bu kitabelerden başka medrese avlusuna bakan, batıdaki hücre duvarının eyvana yakın kısmında ise şu ibareler⁶³⁶ kayıtlıdır:

“Târîhü'l-Medreseti hiye hâlisatün fî sene 1136”

Medrese, cami avlusuna bakan güney cephesindeki giriş kapısı üzerinde yer alan inşa kitabesine göre H.1136/M.1723 yılında Hacı Kâsım oğlu Hacı İbrahim Efendi tarafından inşa ettirilmiştir. Hacı İbrahim Efendi H.1138/M.1725-26 yılında medresenin vakfiyesini düzenlettirmiştir.

Yaptıran: Hacı İbrahim Efendi

⁶³⁴Mehmet Memiş, *Şanlıurfa Medreseleri...*, s.38.

⁶³⁵ Mehmet Memiş, *Şanlıurfa Medreseleri...*, s.38.

⁶³⁶ Mehmet Memiş, *Şanlıurfa Medreseleri...*, s.38.

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri⁶³⁷

Dabakhane (İbrahimiye) Medresesi günümüzdeki mevcut hali ile dikdörtgene yakın ölçülerde bir avlunun güney cephesine konumlandırılmış odalardan meydana gelmektedir. İki katlı olarak düzenlenmiş olan medresenin derslane bölümü ikinci katta güneybatı köşede konumlandırılmıştır. Yapının üst katında derslane mekanının hemen doğusunda bitişik vaziyette kütüphane bölümü yer alır. Kütüphane yapıya İbrahim Efendi'nin oğlu ve vakıf mütevellisi Arabi Mehmet Fazlı Efendi tarafından H.1257/M.1841 yılında eklenmiştir.⁶³⁸

Medresenin ilk inşasındaki planı için vakfiyedeki bilgilerden yararlanılabilir. Hacı İbrahim Efendi vakfiyede medreseyi sahip olduğu evleri yıktırıp onların yerine yaptırdığını ifade eder. Ayrıca medrese kısımlarını yedi hücre, iki kenif, bir havuz, bir eyvan ve üzerlerinde dâru'l-kurrâ olarak büyük bir oda şeklinde tarif eder.⁶³⁹ Hacı İbrahim Efendi'nin oğlu Arabi Mehmet Fazlı Efendi ise medreseye bir kütüphane ve iki odayı eklettiğini söyler.⁶⁴⁰ Bu bilgilerin ışığında medresenin alt katının doğu-batı doğrultulu bir hat üzerinde uzanan odalardan meydana geldiği ve üst katında derslane, kütüphane, dâru'l-kurrâ ve odaların yer aldığı anlaşılıyor.

Medreseye güney cephesindeki kapıdan girilmektedir. Cami avlusuna bakan düz atkılı kemersiz kapı açıklığının üstünde yatay dikdörtgen iki kitabe bulunur. Kapı kütseli

⁶³⁷ Yapının avlu kapısı kilitli olduğu için içerisine girilememiştir. Bu suretle mimari tarif için "Mehmet Memiş'in Şanlıurfa Medreseleri isimli doktora tezinden yararlanılmıştır. Bkz. Mehmet Memiş, *Şanlıurfa Medreseleri...*, s.35-40.

⁶³⁸ Mehmet Memiş, *Şanlıurfa Medreseleri...*, s.39.

⁶³⁹ Mehmet Memiş, *Şanlıurfa Medreseleri...*, s.35-37'de Hacı İbrahim Efendi'nin inşa ettirdiği medreseyle ilgili düzenlettirdiği vakfiyenin metni yer almaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü, Kültür ve Tescil Dairesi Arşivi, 605 numaralı defter, sayfa: 201'de kayıtlı vakfiyede medresenin işleyişi ve yapısı hakkında bilgiler verilir. Medresenin birimleri hakkında şu ifadeler yazmaktadır. "... Dabbağhâne Câmî-i Şerifi'nin canib-i şimalinde şira-i şer'i birle malik olduğum büyut-i müteaddidenin binalarını hemd ve kalı'idüp arsasında etyab-ı malım ve enfes-i menalimden bir medrese-i dilkuşa bina eyledim ki, canib-i garbinde fevkani bir kubbe üzerine bir derslane, müderrisi efendileri sakin ola, ve tahtında bir hücre ve bir eyvan, ve yine mübna alel arz muttasılnda iki hücre ve önlerinde bir havuz, ve yine medrese-i mezkurenin canib-i kiblesinde yedi adet hücerat ve ittisal-i müntehalarında iki adet kenif ve fevkinde bir mağ üzere bir hücre-i kebir daru'l-kurra olmak için ve bunların kadr-i muayyenleri havş ile ki bu cümle-i hududu..."

⁶⁴⁰ Hacı İbrahim Efendi'nin oğlu Arabi Mehmet Fazlı Efendi medreseye ilave ettirdiği yapılar hakkında bir belge düzenlettirmiştir. H.1257/M.1841 tarihli vakfiyede şu bilgiler yer almaktadır: "...pederimiz el-Hac İbrahim Efendi binagerdesi ve asar-ı celilesi olan Medrese-i İbrahimiyye'de derslaneye muttasıl bir kütübhane ve hafizu'l-kütüb için birbirinin içinde iki hücre bina eyledim..." Bkz. Mehmet Memiş, *Şanlıurfa Medreseleri...*, s.39.

kademeli profillerle hareketlendirmiş olan yuvarlak kemerli bir niş içerisine alınmıştır (Fotoğraf:2.753). Kapıdan sonra kuzey-güney doğrultulu dar koridora geçilir. Beşik tonozla örtülü giriş koridoru avluya açılır. Giriş koridorunun batısında bir eyvan ve üç oda yer almaktadır. Çapraz tonozla örtülü eyvanın hemen batısında yine çapraz tonoz örtülü dikdörtgen bir oda yer almaktadır. Odaya giriş eyvanın batı cephesinde açılan kapıyla sağlanır. Bu odanın bitişiğinde çapraz tonoz örtülü tuvalet ve banyo mekanları yer almaktadır. Bu mekanlar avluya birer kapı ve birer pencere ile açılmaktadır.

Giriş koridorunun doğusunda ise bir mutfak mekanı, iki oda ve bir büyük salon bulunmaktadır. Çapraz tonozla örtülü mutfak mekanının da bir ocak nişi bulunur. Mutfağın doğusunda bulunan iki oda ve bir salon yapıya sonradan eklenmiştir. Salonun kuzeydoğusunda orijinal olduğu anlaşılan kareye yakın ölçülerde bir oda yer almaktadır. Beşik tonoz örtülü bu oda medresenin doğu sınırını belirlemektedir. Söz konusu oda ile mutfak mekanı arasında kalan iki yeni oda ve bir salonun yerinde muhtemelen vakfiyede belirtilen odalar mevcuttu.

Medresenin üst katına avlunun kuzeybatı köşesinde bulunan merdivenlerle çıkılır. Merdivenin hemen başında kareye yakın dikdörtgen ölçülerde yeni bir mekan yer alır. Bu odanın içinden güneybatı köşedeki derslane mekanına geçilir. Dikdörtgen ölçülerdeki dershanenin üzeri pendentiflerle geçilen kubbeyle örtülüdür. Dershanenin içi, güney cephede iki, batı cephede iki, doğu cephede ve kuzey cephede birer pencere ile aydınlatılmıştır. Dershanenin içinden geçilen doğudaki kütüphane mekanı kare ölçülerde inşa edilmiştir. Medresenin inşasından daha sonraki bir dönemde Arabi Mehmet Fazlı Efendi tarafından eklenen kütüphane kubbeli bir mekandır. Kütüphanenin güney ve kuzey cephelerinde iki küçük pencere açıklığı bulunmaktadır.

Dabakhane (İbrahimiye) Medresesi günümüze orijinal halinden büyük oranda uzaklaşarak gelebilmiştir. Yapının banisi İbrahim Efendi'nin vakfiyesinde belirttiği yedi hücre, iki tuvalet ve bunların üst katında bulunduğu söylenen dâru'l-kurr'a odası günümüze ulaşamamıştır. Bu yapıların yerine sonradan iki oda ve büyük bir salon inşa edilmiştir. Ayrıca vakfiyede söz edilen batıdaki iki hücre ve önündeki havuz son yıllarda yenilenmiştir.

Süsleme Özellikleri

Medrese avlusuna girişı sağlayan güney cephedeki kapıyı üç yönden çevreleyen kademeli profiller süsleme öğesi olarak ele alınabilir. Bu uygulamanın dışında yapıda süs unsuru yer almamaktadır.

Malzeme ve Teknik

Medrese tamamen kesme taş malzemededen inşa edilmiştir.

2.3.6. İspir Kadioğlu Medresesi

Fotoğraf No:2.756-759

Çizim No:2.63

İnceleme Tarihi:12.05.2012

Bulunduğu Yer: Erzurum İli, İspir İlçesi'nde, Melik Halil Gazi Mescidi'nin doğusunda yer almaktadır.

Tarihlendirme: Medresenin inşa kitabesi giriş kapısı üzerinde yer alır (Fotoğraf:2.758). Altı satırlık mermer kitabenin okunuđu⁶⁴¹ şu şekildedir:

“Bu şerefli medreseyi hücrelerinde oturanlara ve başkalarına safi ilimlerin ve kafi fenlerin okutulması ve bunların öğrenimleri için aslen İspirli Erzurum Şehri müftüsü Kadızade Şöhretli Mehmet sırf Allahın rızasını tahlil için H.1138 senesinde yaptırdı ve vakfetti”

Medrese, inşa kitabesine göre H.1138/M.1725-26 senesinde Erzurum Müftüsü Kadızade Mehmet Efendi tarafından yaptırılmıştır.

Yaptıran: Erzurum Müftüsü Kadızade Mehmet Efendi⁶⁴²

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

İspir Kadioğlu Medresesi kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen bir alan üzerine inşa edilmiştir. Medrese bünyesindeki odalar ve eyvanlar 19.20x22.90 m. ölçülerindeki dikdörtgen planlı avlunun etrafına yerleştirilmiştir (Çizim:2.63).

Medresenin giriş kapısı kuzey cephenin doğu köşesine yakın bir konumda açılmıştır. Cephe hizasından hafif içe alınmış olan kapı kütlesi sivri kemerli küçük bir eyvan görünümüne kavuşmuştur. Kapının esas giriş açıklığı basık kemerlidir. Bu kemerin üzerinde düşey dikdörtgen inşa kitabesi yer almaktadır. Kapı kütlesi en üstte sivri kuşatma kemeriyle sınırlandırılmıştır (Fotoğraf:2.757). Kapıdan geçilerek ulaşılan giriş eyvanı

⁶⁴¹İ. Hakkı Konyalı, *Erzurum Tarihi*, 1961, s.507.

⁶⁴² “Mehmet Efendi'nin annesi İspir Kadısı ile evlendiği için üvey babasına nisbetle “Kadızade” şeklinde meşhur olmuştu. İlk tahsilini İspir'de yapmış ve Erzurum'da icazet almıştır. İstanbul'a gelerek Kazabadi hocadan da ikinci icazet almıştır. Erzurum'a döndükten sonra Sultaniye Medresesi'nde müderrislik yaparken Erzurum Müftülüğu'ne tayin edilmiş ve on beş sene kadar bu hizmette kalmış ve H.1173/M.1759 yılında ölmüştür. Bkz. İ. Hakkı Konyalı, *Erzurum Tarihi...*, s.507-508.

2.30x4.30 m. ölçülere sahiptir. Kuzey-güney doğrultuda uzanan eyvanın üzeri beşik tonozla örtülmüştür. Eyvandan geçilerek dikdörtgen planlı avluya ulaşılır.

Avlunun etrafına on oda, üç eyvan yerleştirilmiştir. Odalardan dört tanesi doğu cephede, üç tanesi batıda, iki tanesi güneyde ve biri kuzeyde yer almaktadır. Ayrıca güneybatı, kuzeybatı ve kuzeydoğu köşelerde birer eyvan bulunmaktadır. Bunlardan kuzeydoğu köşede olanı giriş eyvanı olarak düzenlenmiştir. Avlunun zemini taş döşelidir ve ortasında çukurluğu bir kuyu yer almaktadır. Medrese hücrelerinin avluya bakan cephelerine belirli aralıklarla çörlenler yerleştirilmiştir.

Avlunun kuzey cephesinde ortada bir oda iki yanda birer eyvan yer almaktadır. Üzeri beşik tonozla örtülü doğu-batı doğrultulu dikdörtgen oda güney cephesindeki bir pencere ve bir kapıyla avluya açılmaktadır. Odanın doğusunda yer alan eyvan giriş eyvanı olarak düzenlenmiş olup beşik tonozla örtülmüştür. Batıdaki eyvan daha dar tutulmuştur. Bu eyvanın batı cephesine açılan bir kapı kuzeybatısındaki odaya geçişi sağlamaktadır.

Avlunun güney cephesinde dikdörtgen planlı iki oda yer alır. Bunlardan batıda olanı daha büyük olup iki pencere ve bir kapıyla avluya açılmaktadır. Diğer odada bir pencere ve bir kapı açıklığı mevcuttur. Her iki oda da beşik tonozla örtülmüştür.

Batı cephede üç oda bir eyvan bulunmaktadır. Bu odalardan kuzeyde olanı bir kapı ile avlunun kuzeybatı köşesindeki eyvana bağlanır. Ayrıca odanın batı cephesindeki pencere sokağa açılmaktadır. Diğer iki oda birer pencere ve birer kapıyla avluya açılır. Bu cephedeki her üç oda eşit ölçülerde olup üzerleri beşik tonozlarla örtülmüştür. Cephenin güney cephesinde yer alan doğu-batı doğrultulu dikdörtgen eyvan diğer birimler gibi beşik tonozla örtülmüştür.

Doğu cephede dört dikdörtgen oda mevcuttur. Bunlardan üçü aynı ölçülerde olup güneydoğu köşedeki oda diğerlerinden daha büyük ölçülerde tasarlanmıştır. Bu cephedeki odalarda diğer bölümlerde olduğu gibi beşik tonozlarla örtülüdür.

Avlunun kuzeydoğu köşesindeki odada kaş kemerli bir ocak nişi kalıntısı bulunmaktadır. Diğer odalarda niş yoktur. Ancak kuzeydoğudaki odada bulunan niş kalıntısı yapının diğer odalarındaki nişlere işaret etmektedir. Bu nişler muhtemelen son yıllardaki onarımlarla kapatılmıştır.

İspir Kadioğlu Medresesi dikdörtgen şemalı ve dershanesiz bir yapıdır. Yapı son onarımlarla birlikte orijinal halinden büyük ölçüde uzaklaşmıştır (Fotoğraf:2.759).

Süsleme Özellikleri

Yapıda süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Malzeme ve Teknik

Medresenin inşa malzemesi büyük oranda moloz taştır. Kuzey cephedeki giriş kapısında ve köşelerde kesme taş kullanılmıştır. Medresenin avluya bakan cephelerinde üst hizada bir sıra iri kesme taştan bir kuşak yer almaktadır. Odaların iç kısımları günümüzde sıvalı vaziyettedir. Medresenin üstü son zamanlarda sac kaplı bir çatıyla örtülmüştür.

2.3.7.Şanlıurfa Rızvaniye Medresesi

(Bkz. 2.1.3. Şanlıurfa Rızvaniye Külliyesi)

2.3.8.Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi

(Bkz. 2.1.6. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi)

2.4.Hanlar

2.4.1. Aydın Nasuh Paşa Hanı

(Bkz. 2.1.1. Aydın Nasuh Paşa Külliyesi)

2.4.2. Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Hanı

(Bkz. 2.1.4. Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi)

2.4.3. Kayseri Vezir (Damat İbrahim Paşa) Hanı

Fotoğraf No:2.760-2.767

Çizim No:2.64-2.69

İnceleme Tarihi: 19.08.2010, 27.01.2012-29.01.2012

Bulunduğu Yer: Kayseri İli, Melikgazi İlçesi'nde, Ulu Camii'nin kuzeydoğusunda yer almaktadır.

Tarihlendirme: Hanın inşa kitabesi mevcut değildir. Giriş kapısı üzerindeki kitabelikte Latin harflerle “Vezir Hanı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Vakfı 1723” ifadeleri yazılıdır. Bu ifadelerin orijinal kitabeye ait olduğu düşünülmektedir.⁶⁴³ Ayrıca Damat İbrahim Paşa'nın Nevşehir'de yaptırdığı külliye gelir sağlamak amacıyla birçok arsa ve yapıyı vakfettiği vakfiyelerinden⁶⁴⁴ bilinmektedir. Bu handa Nevşehir'deki külliye gelir sağlamak için M.1723 ya da 18. yüzyılın ilk yarısında yaptırılmış olmalıdır.

Yaptıran: Nevşehirli Damat İbrahim Paşa

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

Kayseri Vezir Hanı üç avlulu, iki katlı plan şemasına sahiptir. Han kuzeyde bedesten ve güneybatıda Ulu Cami tarafından kuşatılmıştır (Çizim:2.64-2.69).

⁶⁴³ Ali Baş, *Kayseri Ticaret Yapıları Üzerine Bir Araştırma*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri, 1996, s.33

⁶⁴⁴ Bkz. Münir Aktepe, *Damat İbrahim Paşa Evkafına...*, s.17-26.; Münir Aktepe, *Damad İbrahim Paşa'ya Aid...*, s.149-159.

Hanın giriş kapısı doğu cephede yer almaktadır. Giriş açıklığının hemen güneyinde beşik tonoz örtülü kare bir mekan bulunmaktadır. Doğu yönde dışa açılan bu mekanın hanın diğer birimleriyle bağlantısı yoktur. Giriş kapısı basık yuvarlak kemerli bir görünüş arz eder. Kemerde iki renkte taşların nöbetleşe dizilimleriyle geçme tekniği uygulanmıştır. Kemerin kilit taşında bir Mühr-ü Süleyman motifi yer almaktadır. Kemerin üstündeki alınlıkta üç pano yer alır. Ortadaki kare pano inşa kitabesi için ayrılmıştır. Ancak yapının inşa kitabesi günümüze ulaşmamış bu panoya günümüz harfleriyle “Vezir Hanı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Vakfı 1723” ibareleri işlenmiştir. Bu panonun iki tarafında yatay dikdörtgen iki pano bulunmaktadır. Her iki panonun içine kaş kemerli kartuşlar içerisine alınmış birer gülbezek kabartması yerleştirilmiştir. Kapı kuruluşu üç yönden üç sıra kaval silmeyle kuşatılmıştır (Fotoğraf:2.762). Giriş kapısından sonra beşik tonoz örtülü giriş holüne geçilir. Doğu-batı doğrulu bu mekandan hanın birinci avlusuna ulaşılır.

Birinci avlu dikdörtgen ölçülerdedir. Avlunun cephelerine zemin katta on beş, üst katta on dokuz oda yerleştirilmiştir (Fotoğraf:2.763). Odaların önünde iki katlı revak dizisi yer almaktadır. Hanın giriş cephesi diğer kısımlara göre daha yüksek tutulduğundan revak dizisi bu bölümde sekteye uğramıştır. Revaklar kare kesitli ayaklar tarafından taşınan sivri kemerler vasıtasıyla meydana getirilmiştir. Zemin katta köşe odaları haricinde diğer birimler dikdörtgen ölçülerdedir. Bu odaların üzerleri beşik tonozlarla örtülmüştür. Avlu köşelerinde yer alan odalar kareye yakın ölçülerde olup diğer birimler gibi beşik tonozlarla örtülmüşlerdir. Odalar avluya birer kapı ve birer pencere ile açılır. Bu bölümdeki her bir odanın içerisinde birer ocak nişi bulunmaktadır. Avlunun üst katına doğrudan bir çıkış bulunmamaktadır. Bu bölümde üst kattaki odalara ulaşım için öncelikle avlunun batı kanadındaki revak içerisinde yer alan yirmi bir basamaklı bir merdivenle ikinci avlunun üst katına çıkılması gerekmektedir. Buradan merdivenin güneyinde kalan dar bir koridorla birinci avlunun üst katına ulaşılır. Üst kattaki düzen zemin kattaki planla büyük oranda paralellik gösterir. Ancak bu kısımda girişin üzerine yerleştirilmiş dört oda daha bulunmaktadır. Bu odalara güney revakın doğu ucundaki sekiz basamaklı merdivenlerle çıkılan sahnalıktan ulaşılmaktadır. Üst kat odaları avluya birer kapı ve birer pencere, dışarıya ise birer pencere ile açılırlar. Odaların üstünde kare kesitli bacalar yer almaktadır. Her bir bacanın dört yönünde sivri kemerli birer pencere açıklığı yer almaktadır.

Hanın ikinci avlusuna birinci avlunun batı revağı içerisinden, üzeri tonozla örtülü bir koridorla geçilmektedir. Bu avlu birinci avluya göre daha büyük tutulmuş olup plan itibariyle de daha düzgün bir görünüm arz etmektedir. Avlunun etrafı her iki katta da dört taraftan revaklarla kuşatılmıştır (Fotoğraf:2.764-2.765). Revak dizileri kare kesitli ayaklar tarafından taşınan sivri kemerlerin taşıdığı tonozlarla örtülmüştür (Fotoğraf:2.766). Avlu cephelerini zemin katta ve üst katta yirmi üçer oda kuşatmaktadır. Odaların düzeni her iki katta büyük ölçüde benzerlikler göstermekle beraber sadece üst katta birinci avludan geçilen bölümde bazı ufak değişiklikler görülmektedir. Avlu cephelerindeki odalar beşik tonozlarla örtülmüştür. Dikdörtgen ölçülerdeki odaların her birinde birer ocak nişi yer almaktadır. Odalar birer kapı ve birer pencere ile avluya açılırlar. Üst kat odalarında birinci avluda olduğu gibi sokağa açılan birer pencere bulunmaktadır. Bu kısımda üst kat odalarına birinci avlunun batı revağındaki bir merdiven ile ulaşılır. Ayrıca avlunun kuzey revağına sonradan eklenmiş bir merdiven de üst kata çıkışı sağlamaktadır. Avlunun ortasında sekizgen bir şadırvan yer almaktadır. Mermer malzemeli şadırvanın son yıllarda eklendiği anlaşılır. Zira yapının eski fotoğraflarında⁶⁴⁵ bu bölümde farklı bir malzemeyle yapılmış çokgen bir şadırvanın varlığı görülmektedir. Avlunun kuzeybatı köşesinde bodruma inen merdivenler bulunur. Kuzey ve batı kanatların altında devam eden bodrumun daha önceleri ahır olarak kullanıldığı son yıllarda ise derilerin işlendiği depolar olarak faaliyet gösterdiği söylenmektedir.⁶⁴⁶

Üçüncü avluya ikinci avlunun kuzey tarafından bir koridorla geçilir. Genel hatlarıyla “L” şeklinde bir plan şeması gösteren bu kısımda avlunun doğu ve cepheleri revak dizisiyle kuşatılmıştır (Fotoğraf:2.767). Avlunun üst katı kuzeyde bedesten ile birleştirilmiştir. Bu kısımdaki odaların planları ve cephe özellikleri hanın diğer bölümlerindeki odalarla benzerlikler gösterir.

Hanın dış sınırlarında arazinin kısıtlı olmasından ötürü bazı zorunlu uygulamalara gidilmiştir. Yapının güneybatı köşesinde Ulu Cami ile arasında dar bir koridor bulunmaktadır. Bu kısım geçitten ötürü pahlanmış ve pahlı yüzeyin üst kısmında mukarnas dolgulu üçgen bir çıkma yapılmıştır. Batı cephenin güney tarafında da yine Ulu Cami duvarından ötürü bir kırılma söz konusudur. Cami duvarının bitişinden itibaren kırılma

⁶⁴⁵Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 380201035-FT001 nolu dosya.

⁶⁴⁶Yıldırım Özbek, Celil Arslan, *Kayseri Taşınmaz Kültür*, C.2...s.726.

sona erdirilmiş ve düzgün bir şekilde devam ettirilmiştir. Kuzey cephede bedesten ile hanın duvarları birbirinden dar bir koridorla ayrılmıştır.

Vezir Hanı örneğine çok rastlamadığımız üç avlulu planla inşa edilmiştir. Yapı genel olarak iki avlulu planda tasarlanmış olmakla birlikte daha önceki dönemlere ait olan bedestenle arasında kalan alan üçüncü bir avlu şeklinde düzenlenmiştir.⁶⁴⁷ Günümüzde sağlam olan hanın odaları özel şahıslara ait işyerleri olarak kullanılmaktadır.

Süsleme Özellikleri

Yapı süsleme unsurları bakımından sade bir görünüm arz eder. Giriş kapısının kemerinde siyah ve krem rengi taşların nöbetleşe dizilimleriyle oluşturulmuş renkli taş işçiliği görülür. Kemerin kilit taşına, ortasında bir çiçek bulunan Mühr-ü Süleyman kabartması yerleştirilmiştir. Kapının alınlık kısmında yan yana üç pano görülür. Ortadaki kitabe panosu olup iki yandakilerde birer gülbezek kabartması yer almaktadır.

Hanın sokağa açılan üst kat pencereleri dış taraftan iç bükey ve dışbükey kaval silmelerle kuşatılmıştır. Pencereler arasında görülen kuş evleri dikkat çekicidir. Giriş cephesinde kapının üstündeki kuş evinde üçlü niş uygulaması görülür. Nişler dekoratif kaş kemerlerle oluşturulmuştur. Ortadaki nişin yüzeyinde altı kollu yıldız motifi yer almaktadır. İk yandaki nişlerin yüzeylerine birer delik açılmıştır.

Malzeme ve Teknik

Hanın inşa malzemesi kesme taştır. Birinci ve ikinci avlunun zeminleri düzgün olmayan taşlarla, üçüncü avlunun zemini düzgün dikdörtgen taş bloklarla kaplanmıştır. Ayrıca üst katlardaki revakların zemini düzgün taşlarla kaplanmıştır. Revak kemerlerinin üzengi seviyelerinde iki yönde atılmış olan demir gergiler bulunmaktadır. Hanın odaları beyaz boyayla sıvalı vaziyettedir. Odaların bir kısmı son zamanlarda yapılan onarımlarla orijinal görünüşlerinden uzaklaştırılmıştır.

2.4.4. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hanı

(Bkz. 2.1.6. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi)

⁶⁴⁷ Ali Baş, *Kayseri Ticaret Yapıları...*s.36

2.5.Türbeler

2.5.1. Diyarbakır Zübeyde Hanım Türbesi

Fotoğraf No:2.768-2.771

Çizim No:2.70

İnceleme Tarihi:18.02.2012

Bulunduğu Yer: Diyarbakır İli, İnönü Mahallesi'nde, Gazi Caddesi ile İzzet Paşa Caddesi'nin kesiştiği yerde, Nebi Camii'nin güneyinde yer almaktadır.

Tarihlendirme: Zübeyde Hanım Türbesi Nebi Camisi⁶⁴⁸'ne bitişik olan kuzey duvarı üzerindeki inşa kitabesine göre, H.1131-M.1718 tarihinde inşa edilmiştir. Diyarbakırlı şair Hami tarafından kaleme alınan kitabenin (Fotoğraf:2.771) okunuşu⁶⁴⁹ şu şekildedir:

“Cihanı tire-dil ü sergiran etmiş
 Drig kesti-i alemde yok sükün ü karar
 Felekte mihr ile meh sanma tac-i biserdir
 Hezar kelle yemistir bu sir-i merdümhar
 Reva mıdır bu kesakes demadem olmadadır.
 Draht-i ömrüne amed sūd-i nefes minsar
 Sana bu lücce-i nile de sabihat-ı nücüm
 Zemane naks ber-ab oldugun eder is'ar
 Gelüb mekabire eshab-ı kabr peydeypey
 Veli kamusu muhacir yanınca yok ensar
 Bu bisezar-ı fenadan ne denlü kılsa hazer
 Kisi gazanfer-i mege duçar olur naçar
 Olaydı zerre kadar fitratında resm-i vefa
 Zübeyde Hanıma eylerdi çerh nahemvar
 Vücūd-i pakine piraye olsalar ne aceb
 Hayâ ü re'fet ü ismet sedad ü hilm ü vekar
 Yegâne duhter-i müfti-i Hanik'in idi ol
 İmama-ı ekmel ü efdal sadeççe-i esrar
 O pisva-yi sübül veris-i ulüm-i rüsül
 Elimde sem'-i Hüda idi kilik-i gevherbar
 Ebu Hanife sivem kasteni mekremetin

⁶⁴⁸Nebi Cami'nin inşa tarihi tam olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte Akkoyunlu Dönemine ait olduğu düşünülen yapı XV. Yüzyıla tarihlendirilmektedir. Yapı hakkında bilgi için bkz. Metin Sözen, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*, İstanbul, 1971, s.45.

⁶⁴⁹Şevket Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi*, Ankara, 1998, s.746-749.

Fuhül-i nase Huda eylemisti nassiyyezar
 Sua-i fazlı karib ü baide rüsendir
 Cibâl-i sahika üzre nühüfte olamı nar
 Zübeyde böyle eb'in bint-i bahusus oldu
 Cihanda zevce-i Pasayı mekremet kirdar
 Sipîhr-i ma'delete mah hac Abdullah
 Nizam- ı mülk-i mileldir vezir-i alitebar
 Çırag-ı adle ziya dade Köprülüzade
 Seref bulu ana Dara olursa hacibdar
 Seni saadet ile eyledi Hüda mahdüm
 O hanedane ki olmaz mahasenatı sūmar
 Cedd-i eb ü ah ü ammın veziri mührpezir
 Ki buldu din ü düvel bunlar ile san ü siar
 Misali merkez-i alem siyaset ü adlin
 Olunca daire-i devlet-i cihana medar
 Muti'a seker oldu o hame-i müskin
 Aduye ates-i s üzan o tig-i saikabar
 Der-i himayetine dâhil olsa pervana
 Dönerdi tükme-i mercana comesinde serar
 O zib-i sadr-i keremdir ki etti damanın
 Cenab-ı Hazret-i Hakk melsem-i sifah-ı kibar
 Meger kim oldugunu cerh-i kinever bilmez
 Ki böyle zat-serife reva görür azar
 Galat dedim ki olur emselin belası esedd
 Hadis emsel hayr-ül vera ider izhar
 Leneblüvenneküm eyler bu nükteye ima
 K'olur (Ki Olur) hücümü belaber ü facire miyar
 Bilirdi emsel-i has oldugun Hüda-yi âlim
 Bu ibtilalar ile etti andan istihbar
 Zübeyde Hanım ile riste-bend-i ülfet iken
 Zemanе etti bu akdi küsiste aharkar
 Zübeyde sem'i sebesten-i izz-ü rif'at idi
 Zemanе hâke salıp ahir etti sem'-i mezar
 Nice Zübeyde ki fahr-i mahadderat-ı cihan
 Ki ab-ı rüyine eyler kasem dürr-i sehvar
 Aceb mi sayesine hasret olsa rüy-i zemin

Ki vech-i pakini hursid görmemiş zinhar
 Henüz gonce-i amali nasüküfte iken
 Henüz levha-i ömründe almamışken bar
 O nahl-ı nevresi hâke beraber etti dirig
 Terahhum etmedi hayfa zeman-e-i gaddar
 Nesimen olmuş iken ana sadr-ı taht-ı revan
 Dirig tahta-i tabuta oldu şimdi suvar
 Girüb sefine-i tabuta eyledi ahir
 Bu tahtapare ile sahil-i bihiste gûzar
 Sarardı arız-ı hursid ah ü hasetten
 Kebüdi camelere girdi çerh-i kecreftar
 Misal-i dide-i Yakub gümsüde Yüsuf
 Hücüm-i girye ile çesm-i meh sipid ü nizar
 Safak değil görünen nahun-i hilal ile çerh
 Boyandı kanına haris-i ruhsar
 Zaman el yudi çün böyle bir içim sudan
 Giyirse çesme-i hayvan siyahları yeri var
 Dehenden ah çıkar şimdi girdbad-asa
 Oturdu sinelere tüde tüde gird-i gubar
 Figan olunsa gerek haste dek bu mihnetle
 Olur (figan) dahi fevt edince sūmar
 Bu cangüdaz ü cigersüz eda yeter HAM_
 Mezar-ı pakine nakl-i duayı kıl isar
 İlahi muhsinedir kıl ziyade ihsanın
 İdüb erike-i firdevsde Resül'üne car
 Sedefves iki dürr-i magfiret ile pür et
 O nahl-i taze tehidest ise misal-i çınar
 Bu leff-ü nesr-i müretteple söyledim tarih
 Ola Zübeyde'ye cennetle hur, menzil ü yar (H. 1131).

Yaptıran: Köprülüzade Abdullah Paşa⁶⁵⁰

⁶⁵⁰ Fazıl Mustafa Pasa'nın ortanca oğludur. Abdullah Pasa'nın doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak abisi Numan Pasa'nın M.1675 tarihlerinde doğduğu göz önünde bulundurulursa, Abdullah Pasa'nın da M.1680-85 civarında doğduğu tahmin olunabilir. Tıpkı babası ve diğer iki kardeşi gibi oldukça iyi bir eğitim almıştır. Hayatı boyunca ilim ve edebiyatla meşgul olmuş, zekası ve çabuk algılamasıyla meşhur olmuştur. H.1113-M.1701 tarihinde vezir olan Abdullah Pasa daha sonra Seyhülislam Feyzullah Efendi'nin kızı Zübeyde Hanım ile evlenmiştir. H.1114-M.1702 tarihinde yine Seyhülislam Feyzullah Efendi'nin yardımıyla İstanbul kaymakamlığına atanmıştır. H.1148-M.1735'te İran serdar-ı erkemi iken Arpaçayı Meydan

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

Yapı Nebi Camii'nin güney cephesine bitişik olarak inşa edilmiştir. Baldaken tarzında inşa edilmiş olan türbede Nebi Camii'ne bitişik kuzey duvarı hariç diğer üç cephe sivri kemerli açıklıklarla dışarı yönelirler (Çizim:2.70). Türbenin üzeri "L" şeklinde dört ayağın taşıdığı demirden dilimli bir kubbeyle örtülmüştür. Kubbeye geçişte iç tarafta pandantifler kullanılmıştır. Türbenin içinde Zübeyde Hanım⁶⁵¹ ve Leyla Hanım⁶⁵², a ait iki mezar bulunmaktadır.

Türbenin doğu, batı ve güney cephelerindeki sivri kemerli açıklıklar lokmalı demir şebekelerle kapatılmıştır. Kapalı olan kuzey duvarının yüzeyi ise Şair Hami tarafından kaleme alınan bir mersiye ile kaplanmıştır. Bu mersiye duvarın bütün yüzeyine işlenmiştir. Kısa satırlar halinde yazılmış olan kitabede satırlar arasında altı dilimli çiçekler bulunur.

Süsleme Özellikleri

Zübeyde Hanım Türbesi taş bezeme unsurları bakımından oldukça zengin bir yapıdır. Türbenin dış mimarisi kubbe dışında sade bir görünüm sergiler. Ancak içte Nebi Camii'ne bitişik kuzey cephe, kubbeye geçişi sağlayan pandantifler, kubbe eteği ve mezarlarda zengin taş süsleme örnekleri görülür.

Yapının kubbesi yukarı doğru daralan yarım silindirik formda otuz iki dilimle hareketlendirilmiştir. Demir malzemeye yapılan bu dilimlerde oval şekillerden ve çiçek motiflerinden müteşekkil geometrik ve bitkisel kompozisyonlar görülür.

İç mekanda kubbeeye geçişi sağlayan pandantiflerin yüzeylerinde palmetler, hatailer, nar çiçekleri, akant yaprakları, rumiler ve kıvrık dallarda meydana getirilmiş grift süsleme kompozisyonları bulunur (Fotoğraf:2.770).

Muharebesi'nde Nadir Sah'a karşı savasırken şehit düsmüştür. Bkz. Sultan Murat Topçu, *XVII. YY. İkinci...*, s. 43-45.

⁶⁵¹Zübeyde Hanım, türbeyi yaptıran Köprülüzade Abdullah Paşa'nın eşi, Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin kızıdır.

⁶⁵²Leyla Hanım, Zübeyde Hanım'ın kızıdır.

Kubbe eteği stilize yapraklarlar ve kıvrık dallarda dolgulanmış bir bordürle kuşatılmıştır. Bordürün üstünde yivli bir kaval silme ve kademeli düz silmeler yer almaktadır.

Türbenin kapalı bırakılan kuzey cephesinin yüzeyinde Şair Hami tarafından yazılan sülüs hatlı bir kitabe yer almaktadır. Duvar yüzeyine kabartma olarak işlenen yazıların arasında çiçek motifleri yer alır (Fotoğraf:2.771).

Türbe içerisindeki mezarlarda sekiz kollu çiçekler, kıvrık dallar, rumi ve palmetlerden oluşan bitkisel bezemeler ve zikzaklardan ve geçme motiflerinden oluşturulmuş geometrik kompozisyonlar görülmektedir. Yapıda oyma tekniğinde işlenmiş olan süslemelerde siyah bazalt taş kullanılmıştır.

Malzeme ve Teknik

Yapı kesme taş malzemeyle inşa edilmiştir. Türbenin üzerini kapatan kubbe demirden parmaklık tarzında şebekeli olarak düzenlenmiştir. Kubbeye geçişi sağlayan pandantiflerde ve kubbe eteğinde sarı renkte kesme taşlar görülür. Yapının dışarı açılan cepheleri demir şebekelerle kapatılmıştır.

2.5.2. Erzurum Hacı Derviş Ağa Türbesi

Fotoğraf No:2.772-2.773

Çizim No:-

İnceleme Tarihi: 09.05.2012-12.05.2012

Bulunduğu Yer: Erzurum il merkezi, Derviş Ağa Mahallesi, Taş Mağazalar Caddesi alt ucunda bulunan Derviş Ağa Camii'nin avlusunda yer almaktadır.

Tarihlendirme: İnşa kitabesi bulunmayan türbe H.1149/M.1736 yılında ölen Hacı Derviş Ağa adına inşa ettirdiği cami avlusu içine yaptırılmıştır. Bu suretle yapıyı H.1159/M.1736 yılına ya da birkaç yıl sonrasına tarihlendirebiliriz. Türbe içinde yer alan Hacı Derviş Ağa'ya ait mezar taşındaki kitabenin okunuşu şu şekildedir:

El Hac Derviş eyledi sad hayf kim tayy-i mekân
 Cilvegâhın eyle Ya Rabbi anın bağ-ı cinan
 Bilmediler kıymetin bir dürr-i bi hemta idi
 Etti ağuş-i sadetde kendin nihan
 Yaptı birkaç cami-i pakize-i beyt-i Kerim
 Beş vakıtta ruhuna tesbih eder nice kesan
 Her menarı kandil-efrûz Mahşere gittikde ol
 Şatır-ı zerrîn – kemerdir pişigâhında revan
 Hem bir iki çeşme bünyad etti İskender – revan
 Didiler ab-ı hayatı itti kim atşanesi
 Nice cistr etti bina ol Hacı Bektaş zade kim
 İtti dervişhane hayrat oldu inşâ nice can
 Gûş edüp fevtin dua birle Didim tarihini
 Hacı İbrahime bâri ide nari gülistan
 Sene: 1149

Yaptıran: Bilinmiyor.

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

Derviş Ağa Türbesi baldeken tarzında inşa edilmiştir (Fotoğraf:2.772). Silindirik formda dört sütun üzerine atılmış sivri kemerlerin taşıdığı kubbenin merkezinde bir aydınlık açıklığı yer almaktadır (Fotoğraf:2.773). Sütunlar kademeli bir şekilde daralan kaideler üzerine bindirilmiştir. Kaideler en altta köşeleri pahlanmış karelerden ve

üzerlerindeki silindirik bölümlerden meydana gelmiştir. Sütunların üzerlerindeki başlıkların yüzeyleri iki sıra mukarnas dizisiyle hareketlendirilmiştir. Yapının üzerini örten kubbeye içten pandantiflerle geçilmiştir. Dört tarafı dışa açılan türbenin ortasında Hacı Derviş Ağa'nın mezarı bulunmaktadır. Türbenin zemin seviyesi cami avlusu zemininden daha yüksek tutulmuştur. Yapının dış cephelerinde üst kısımda iki sıra mukarnas dizisiyle kuşatılmıştır. Ayrıca son yıllarda bu seviyenin üstünde dört cepheye yüzeyleri fayans kaplı üçgen alınlıklar eklenmiştir.

Türbenin çevresinde H.1221'de ölen Ümmü Gülsüm, H.1310'da ölen Derviş Ağa Camii'nin mütevellisi Said Efendi, H.1300'de ölen Ayşe Hanım ve H.1314'de ölen Erzurum Ağası Ahmet Ağa'nında mezarları bulunmaktadır.⁶⁵³

Süsleme Özellikleri

Derviş Ağa Türbesi süsleme unsurları bakımından sade bir görünüm arz eder. Türbenin iç kısmında kubbe eteğini dolaşan iç içe geçmiş yarım silindirik formda geometrik kompozisyonlar tek tezyinat unsuru olarak ele alınabilir.

Malzeme ve Teknik

Yapı, koyu renkte kesme taş malzemeyle inşa edilmiştir. Türbenin zemininde günümüz malzemesi olan kare taşlar kullanılmıştır. Türbenin iç kısmında kubbe yüzeyi ve pandantifler beyaz boyayla sıvanmıştır. Kubbenin merkezindeki aydınlık açıklığı dıştan yükseltilmiş çokgen bir çatıyla kapatılmıştır.

⁶⁵³Bkz. İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle...*, s.239.

kopyalandığı olasılığını akla getirmektedir. Böyle bir durumda orijinal kitabedeki bazı metinler eksik ya da yanlış kopyalanmış, bu da ebced satırlarının sayı değerlerini etkilemiş olabilir. Kaleyi inşa ettiren Kaymak Mustafa Paşa'ya ait vakfiyelerde⁶⁵⁵ paşanın Babakale'deki eserleri sağken yaptığı söylenmektedir. Bu suretle kalenin inşasına H.1135/M.1722-23 de başladığını ve H.1141/M.1728-29 yılında tamamlandığını söylemek yanlış olmayacaktır.⁶⁵⁶

Yaptıran: Kaymak Mustafa Paşa⁶⁵⁷

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

Kuzeybatı-güney doğu istikametinde dikdörtgen bir alana inşa edilmiş olan Babakale 3508 m²'lik bir alanı kaplamaktadır (Çizim:2.71). Yapının dört köşesinde beş kenarlı birer destek kulesi bulunur. Kalenin giriş kapısı kuzeydoğu cephenin ortasında yer almaktadır. Bu kapı haricinde limana bakan güneydoğu cephede küçük bir “uğrun kapısı”⁶⁵⁸ bulunmaktadır.

Kuzeydoğu köşede yer alan esas giriş kapısı dışa taşkın kuruluşu ile abidevi bir görünüm arz eder. Kapının basık kemerli esas giriş açıklığı üzerinde yatay dikdörtgen kitabelik bölümü bulunur. İnşa kitabesi kitabeliğe göre oldukça küçük boyutludur. Mermer kitabede yazılar kabartma olarak işlenmiştir. Kitabeliğin üzeri sivri bir kuşatma kemeriyle kuşatılmıştır. Kapı açıklığı iki yandan zarif sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Kapı kütlesi en üstte aralarında küçük kaş kemerler meydana getirecek şekilde yerleştirilmiş konsollarla nihayetlendir (Fotoğraf:2.774).

Giriş kapısından “L” şeklinde uzanan hole ulaşılır. Holün cephelerine yuvarlak kemerli derin nişler açılmıştır. Üzeri beşik tonozla örtülü bu kısım yuvarlak kemerli bir açıklıkla kalenin avlusuna açılır.

⁶⁵⁵ Bkz. Münir Aktepe, *Kapdân-ı Derya Kaymak...*, s.15-36. ; Münir Aktepe, *Derya Kapdanı Mustafa...*, s.31-39.

⁶⁵⁶ Kalenin inşa tarihi hakkında analiz için bkz. A.Osman Uysal, *Kaymak Mustafa Paşa'nın...*, s.121-122.

⁶⁵⁷ Hayatı hakkında bilgi için bkz. Tarihi Şahsiyetler ve Faaliyetleri – “Kaymak Mustafa Paşa” maddesi.

⁶⁵⁸ Kalelerde dışarıdaki düşmana baskın yapmak ya da gizlice dışarı çıkmak için yapılmış, saklı küçük kapı. Bkz. Doğan Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, Yem Yayınları, İstanbul, 1988, s.464.

Kale avlusu dikdörtgen ölçülerdedir. Surun kuzeydoğu duvarına bitişik bir rampa avludan güney köşedeki kuleye ve kale seğirdimine çıkışı sağlar (Fotoğraf:2.776). Düz zeminli rampa yukarı doğru yükselir. Dört köşedeki kulelerde topların yerleştirilmesi için dışarı doğru genişleyen mazgallar bulunmaktadır.

Kale içerisinde giriş holünün hemen önünde, surun kuzeydoğu duvarına bitişik iki çeşme kalıntısı yer almaktadır (Fotoğraf:2.777). Girişten sonraki ilk çeşme harap bir vaziyette günümüze ulaşabilmiştir. Sivri kemerli cephe düzeni gösteren çeşmenin arkasında bir hazne bölümü yer alır. Çeşmenin kemerinde ve cephesinde düzgün kesme taş, ayna bölümünde taş bloklar, haznesinde tuğla malzeme kullanılmıştır. Bu çeşmenin hemen bitişiğinde ikinci bir çeşme nişi kalıntısı mevcuttur. Büyük oranda yıkılmış olan çeşmenin kalan izlerden tuğla örgülü olduğu anlaşılmaktadır.

Kaymak Mustafa Paşa'ya ait vakfiyelerde kalenin içinde bir cami ve bir hamam kalıntısından bahsedilmektedir. Ancak yapılar günümüzde mevcut değildir. Çeşme kalıntılarının güneyinde sura bitişik vaziyette temel kalıntıları mevcuttur. Bu kalıntıların kale içinde yapıldığı söylenen hamama ait olması muhtemeldir.⁶⁵⁹

Kale içindeki camiden de pek bir iz kalmamıştır. Hamam kalıntılarının batısındaki temel kalıntılarının camiye ait olduğu düşünülebilir.⁶⁶⁰ Caminin minaresi ise sur üzerine yerleştirilmiştir (Fotoğraf:2.779). Minaden günümüze sadece kadesi ve pabucunun belirli bir kısmı gelebilmiştir. Babakale'yi tasvir eden bazı gravürlerde⁶⁶¹ kale içinde kırma çatılı bir caminin varlığı görülmektedir. Minarenin de silindirik gövdeli ve tek şerefeli olduğu anlaşılmaktadır.

Babakale, Bababurnu üzerinde Ege Denizi'ni gözetleyen stratejik bir noktada inşa edilmiştir. Kalenin inşa kitabesinde bu bölgenin imar faaliyetleri öncesinde sakıncalı bir bölge ve Frenk korsanları için güvenilir bir pusu yatağı olduğu ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra durumu haber alan Kaptan Mustafa Paşa'nın hemen imar faaliyetlerine giriştiği ve içerisinde hamam ve mescidi bulunan bir kale inşa ettirdiği de dile getirilmiştir. Kalenin dışında Mustafa Paşa'nın bir cami, bir hamam ve çeşmeler yaptırdığı hem günümüze

⁶⁵⁹ A. Osman Uysal, *Kaymak Mustafa Paşa'nın...*, s.121

⁶⁶⁰ A. Osman Uysal, *Kaymak Mustafa Paşa'nın...*, s.121

⁶⁶¹ Mustafa Sevim, *Gravürlerle Türkiye*, C.4, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s.155.

gelebilen eserlerden hem de vakfiyedeki⁶⁶² bilgilerden anlaşılmaktadır. Bu bilgiler ve mevcut eserler Kaptan Mustafa Paşa'nın Babakale'de küçük bir yerleşim yeri imar ettiğini göstermektedir.

Süsleme Özellikleri

Babakale süsleme unsurları bakımından oldukça sade bir yapıdır. Kalenin içini açılan "L" şeklindeki holün kemer kilit taşıdaki alem kabartması tek süsleme ögesi olarak ele alınabilir.

Malzeme ve Teknik

Babakale, kaba yonu taş ve yer yer kesme taş malzeme kullanılarak yığma duvar tekniğinde inşa edilmiştir. Giriş kapısı ve kaleye açılan holün kapısında kesme taş malzeme kullanılmıştır.

⁶⁶² "...Akdeniz'de, Bâba-Burnu denilen mahalde, yâni Çanakkale Boğazı'ndan çıkıp, güneye inerken, Edremit Körfezinin en batı noktasında, Hirzü'l-Bahr (Deniz nüskası) isimli kal'anın ki, Baba Kal'ası adı dahi verilmektedir. İçinde, hayatında inşa ettirdiği bir cami ile bu kal'anın içinde ve dışında yaptırdığı hamam, birçok dükkan ve limanda bina olunan bazı mahaller...Hirzü'l-Bahr kal'asının varoşunda yaptırdığı diğer bir camii..." Bkz. Bkz. Münir Aktepe, *Kapdân-ı Derya Kaymak...*, s.27-28.

2.7. Hamamlar

2.7.1. Erzurum Saray Hamamı

Fotoğraf No:2.780-2.786

Çizim No:2.72

İnceleme Tarihi: 09.05.2012-12.05.2012

Bulunduğu Yer: Erzurum İl Merkezinde, Tebriz Kapı Sementi, Emir Şeyh Mahallesi'nde yer almaktadır.

Tarihlendirme: Yapının inşa kitabesi giriş kapısı üzerinde yer alır. Yedi satırlık mermer kitabenin okunuşu⁶⁶³ şu şekildedir:

Yapıp Dervişağa ferzend-i Yekta
 Bu hamam-ı lâtifî etti ihya
 Ne hamam-i Ferah-bahşaki oldu
 Selim mevkii makbul-i ârâ
 Binası-dil-küşa tarhı dil-ârâ
 Aynî söyledim itmamına tarih
 Havası hoş zihî hamam-i ziba

1119

İnşa kitabesine göre H.1119/M.1707-1708 yılında Yeğen Derviş Ağa tarafından yaptırılan Saray Hamamı 2006-2007 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından geniş kapsamlı bir restore geçirmiştir.⁶⁶⁴

Yaptıran: Hacı Derviş Ağa⁶⁶⁵

Mimarı: Bilinmiyor.

⁶⁶³Bkz. İ.Hakkı Konyalı, *Erzurum Tarihi*..., s.284.

⁶⁶⁴Haldun Özkan, "Erzurum Saray Hamamı'nın Restorasyonu", *Erzurum Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, Sayı:11, Erzurum, 2007, s.55-56.

⁶⁶⁵ Hacı Derviş Ağa bu hamamdan başka Erzurum Gümrük Camii, Gümrük Hamamı ve Gümrük Hanı'nı ve Derviş Ağa Camii'ni yaptırmıştır. Ayrıca Yeğenağa Camii'nin inşa masraflarını karşılamıştır. H.1149/M.1736 yılında ölen Derviş Ağa cami avlusundaki türbesinde gömülüdür. Bkz. İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle...*, s.239.

Mimari Özellikleri

Saray Hamamı, soğukluk, ılıkılık, sıcaklık ve külhan bölümlerinden meydana gelmektedir (Çizim:2.72). Tek fonksiyonlu olan hamamın kuzeydoğu köşeyesine sonradan ilave edilmiş bir dehliz bulunmaktadır.

Yapıya giriş sonradan eklenen dehlizden sağlanır. Doğu-batı doğrultuda dikdörtgen ölçülü dehlizden hamamın soğukluk bölümüne geçilir. Girişi kuzeydoğu köşeye yakın bir yerde açılmış olan kareye yakın ölçülerdeki mekanın üzeri tromplarla geçilen kubbeyle örtülüdür. Kubbe merkezinde silindirik bir aydınlık açıklığı yer alır. Trompların aralarında kalan bölümler sivri kemerli nişlerle hareketlendirilmiştir (Fotoğraf:2.783). Soğukluğun ortasında sekizgen bir havuz yer alır. Havuzun ortasına silindirik gövdeli ve sekizgen başlıklı bir fiskiye yerleştirilmiştir. Mekanın dört tarafını kesme taşlarla örülmüş bir seki çevreler. Sekiye güneydoğu köşeye yerleştirilmiş merdivenlerle çıkılır. Soğukluğun kuzeybatısında yer alan basit bir açıklıkla yamuk planlı bir mekana geçilir. Mekanın üzeri iki küçük kubbeyle örtülmüştür. İçten düzgün duvarlara sahip olan mekanın sokağa açılan dış duvarı asimetrik bir şekilde uzanmaktadır.

Soğukluk mekanının güney duvarına açılan basit bir kapıyla geçilen ılıkılık bölümü doğu-batı doğrultuda dikdörtgen bir plan özelliği gösterir (Fotoğraf:2.784). Ilıklığın üzeri pandantiflerle geçilen üç küçük kubbeyle örtülüdür. Kubbelerin yüzeylerinde altıgen formda fil gözleri bulunmaktadır (Fotoğraf:2.785). Mekanın batısında kalan kubbenin bulunduğu kısım daha sonradan bir duvarla ayrılmış ve sıcaklığa açılan bir birim haline getirilmiştir. Ayrıca hamamın giriş cephesine eklenen kare ölçülerdeki bir mekan uzun ve çapraz bir dehlizle ılıklığa bağlanmıştır. Günümüzde kullanılmayan bölümün tuvalet mekanı olduğu ancak daha sonraları kapısının örülerek kapatıldığı ifade edilmektedir.⁶⁶⁶

Ilıklık mekanının kuzey cephesinde, orta kubbenin doğu yanında bulunan yuvarlak kemerli kapı sıcaklığa açılır. Kare planlı sıcaklık bölümünün üzeri tromplarla geçilen bir kubbeyle örtülmüştür. Kubbe yüzeyinde fil gözleri bulunur. Sıcaklığın doğusunda iki halvet hücresi yer alır. Ayrıca kuzeybatı köşede ılıkılık mekanından bir duvarla ayrılan kare birim basit bir kapıyla sıcaklığa açılır. Mekanın ortasında sekizgen göbek taşı, köşelerde kurnalar bulunmaktadır (Fotoğraf:2.786). Sıcaklık bölümünden halvet halvet hücrelerine

⁶⁶⁶ Haldun Özkan, Erzurum Saray Hamamı'nın..., s.55.

doğu cephedeki yuvarlak kemerli iki kapıyla geçilir. Her iki hücrede kare ölçülerdedir ve üzerleri tromplarla geçilen kubbelerle örtülmüştür. Kubbelerin yüzeylerinde sıcaklık kubbesinde olduğu gibi fil gözleri yer almaktadır.

Sıcaklık bölümünün güney duvarında külhana açılan küçük bir giriş bulunmaktadır. Bu bölümün üzeri tuğla örgülü beşik tonozla örtülmüştür. İ.H. Konyalı hamamın içerisinde çeşmelere su dağıtan bir su terazisinin olduğunu söyler.⁶⁶⁷ Ancak günümüzde bu su terazisi mevcut değildir.

Süsleme Özellikleri

Yapıda süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Malzeme ve Teknik

Saray Hamamı, büyük oranda yonu taş, yer yer kesme taş malzeme kullanılarak yığma duvar tekniğinde inşa edilmiştir. Hamamdaki kapıların kemer ve sövelerinde, soğukluk bölümünü çevreleyen sekide ve iç mekanda zeminde kesme taş malzeme kullanılmıştır. Soğukluk bölümü sonradan yapılan eklemelerde orijinal görüntüsünden uzaklaşmıştır. Bu bölümde cephelerde sonradan yapılmış ahşap dolaplar bulunur. İç mekanda kubbeler ve kubbeye geçiş öğeleri beyaz boyayla sıvalı vaziyettedir. Kubbeler dış taraftan günümüz malzemesi saclarla kaplanmıştır.

⁶⁶⁷ Bkz. İ.Hakkı Konyalı, *Erzurum Tarihi...*, s.284.

2.7.2. Aydın Nasuh Paşa Hamamı

(Bkz. 2.1.1. Aydın Nasuh Paşa Külliyesi)

2.7.3. Şanlıurfa Vezir Hamamı

Fotoğraf No:2.787-2.794

Çizim No:2.73

İnceleme Tarihi: 14.02.2012-17.02.2012

Bulunduğu Yer: Şanlıurfa İl Merkezi, Yusuf Paşa Mahallesi, Sarayönü Caddesi'nde yer almaktadır.

Tarihlendirme: İnşa kitabesi bulunmayan hamamın dönemin Urfa-Rakka Valisi Yusuf Paşa tarafından Urfa'da yaptırdığı Yusuf Paşa Camii'ye vakıf olarak inşa edildiği anlaşılmaktadır. Yusuf Paşa'nın kardeşi Cafer Paşa H.1121/M.1709-1710 tarihli bir vakfiye düzenlettirmiştir.⁶⁶⁸ Vakfiyede caminin doğusundaki Vezir Hamamı'nın, kuzeyindeki Valiler Sarayı'nın ve Ulu Cami yakınındaki Mahkeme-i Şerif'in kendisi tarafından inşa ettirildiği belirtilir. Bu bilgilerin yanı sıra Urfalı divan şairi Nabi'nin Yusuf Paşa Cami için yazmış olduğu manzumesinde caminin inşa tarihi için H.1121/M.1709 tarihi verilmiştir.⁶⁶⁹ Söz konusu kayıtlar Yusuf Paşa Camii'nin H.1121/M.1709-1710 yılında inşa ettirilmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla camiye vakıf için yaptırılan Yusuf Paşa Hamamı'nın da aynı tarihlerde inşa ettirildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Yaptıran: Yusuf Paşa⁶⁷⁰

Mimarı: Bilinmiyor.

⁶⁶⁸Yusuf Ziya Keskin, *Geçmişten Günümüze Şanlıurfa'da...*, s.125.

⁶⁶⁹A. Cihat Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa Camileri...*, s.41.

⁶⁷⁰ Yusuf Paşa, Büyük Cafer Paşa'nın küçük kardeşidir. Enderûndan yetişerek hasodadan (H.1105/M.1693-94) çakırcıbaşı sonra Anadolu müfettişi olmuştur. H.1108/M.1696-97'de mirimiranlıkla Rakka mutasarrıfı olmuştur. H.1109/M.1697-98'de vezirlik rütbesine getirilen Yusuf Paşa, Çerkez İbrahim Paşa'nın dul eşi Fatma Sultan'la evlenmiştir ve leventleri cezalandırmasına mükafat olarak Kırşehir ve Amasya sancaklarının başına getirilmiştir.H.1110/M.1698-99'da Diyarbakır, H.1111/M.1699-1700'de Musul, H.1113/M.1701-1702'de tekrar Diyarbakır, H.1114/M.1702-1703'de Bağdat, H.1115/M.1703-1704'de Anadolu, H.1116/M.1704-1705'de Erzurum ve sonra ikinci defa Rakka, H.1124/M.1712-1713'de yine Anadolu, H.1125/M.1713-1714'de Halep, H.1126/M.1714-1715'de hac emiri ve Şam valisi oldu. H.1128/M.1715-1716'da Şam'da vefat etmiştir. bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Cilt:5, İstanbul, 1996, s.1700.

Mimari Özellikleri

Vezir hamamı, kuzey-güney istikametinde sıralanan soğukluk, ılıkılık, sıcaklık ve külhan bölümlerinden meydana gelmektedir (Çizim:2.73). Tek fonksiyonlu hamamın soğukluk bölümüne doğu ve kuzey cephelerde bulunan iki kapıyla geçilir. Kuzey duvarının batı köşesinde yer alan giriş kapısı sonraları tuğla örgüyle daraltılmıştır. Kapı günümüzde kullanılmamaktadır. Doğu cephedeki kapı ise basık kemerlidir (Fotoğraf:2.787).

Kare ölçülerdeki soğukluk bölümü dıştan yüksek tutulmuş sekizgen kasnak, içten tromplarla geçilen bir kubbeyle örtülüdür (Fotoğraf:789). Kubbenin merkezinde sekizgen bir aydınlık feneri bulunur (Fotoğraf:790). Kubbe kasnağının dört yönüne yuvarlak kemerli dört pencere açılmıştır. Trompların arasında kalan bölümler sivri kemerli nişlerle hareketlendirilmiştir. Mekanın ortasında 1.30 m. yüksekliğinde mermerden yapılmış yuvarlak formda bir havuz yer alır. Havuzun üzerinde küçük bir fiskiye bulunmaktadır. Soğukluğun doğusuna çapraz tonozlu, batısına beşik tonozlu iki eyvan yerleştirilmiştir. Batıdaki eyvanın üç tarafında 40 cm. yüksekliğinde sekiler yer almaktadır.

Soğukluğun güneydoğu köşesine yakın bir yerde açılan basit bir kapıyla ılıkılık bölümüne geçilir. Doğu-batı doğrultuda dikdörtgen bir plan özelliği gösteren ılıkılık bölümünün üzeri beşik tonozla örtülmüştür (Fotoğraf:2.791). Ilıklığın doğu tarafında beşik tonozla örtülü küçük bir tuvalet mekanı yer almaktadır.

Ilıklık mekanının güneyinden ince uzun bir koridorla sıcaklık bölümüne geçilmektedir. Sıcaklık haçvari planlı, üç eyvan, dört halvet hücrelidir (Fotoğraf:2.792). Orta bölüme doğu, batı ve güney tarafta üç eyvan açılır. Kuzey tarafta ise eyvanın yerinde giriş koridoru ve kare ölçülerdeki bir terleme hücresi bulunur. Mekanın kuzeydoğu, kuzeybatı, güneydoğu ve güneybatı köşelerinde ise dört halvet hücresi yer almaktadır. Orta mekanın ve köşe hücrelerinin üzerleri pandantiflerle geçilen kubbelerle, eyvanların üzeri beşik tonozlarla örtülmüştür. Kubbelerin yüzeylelerinde fil gözleri yer almaktadır. Ayrıca orta mekanın büyük kubbesinde dört yönde dört pencere açıklığı bulunmaktadır. Köşe hücrelerinin orta bölüme bakan köşeleri pahlanmış ve bu kısımlara basık kemerli giriş kapıları açılmıştır.

Süsleme Özellikleri

Yapıda süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Malzeme ve Teknik

Yapıda genel olarak beyaz renkte kesme taş malzeme kullanılmıştır. Kubbeler dış taraftan betonarme malzemeyle kaplanmıştır. İç mekan beyaz renkte boyayla sıvalı vaziyettedir. Soğukluk bölümünde cepheler son zamanlarda ahşap dolaplarla çevrelenmiştir. Sıcaklık bölümü yaklaşık 1 metre yüksekliğe kadar seramik karolarla kaplanmıştır.

2.7.4.Afyon Yeni Hamam

(Bkz. 2.1.2. Afyon Yeni Cami (Hacı Bakıoğulları) Külliyesi)

2.7.5.Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Hamamı

(Bkz. 2.1.4. Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi)

2.7.6. Darende Hüseyin Paşa Hamamı

Fotoğraf No:2.795-2.799

Çizim No:2.74

İnceleme Tarihi:18.05.2013

Bulunduğu Yer: Malatya İli, Darende İlçesi'nde Yusuf Paşa Bedesteni'nin kuzeybatısında, Gürün yolu üzerinde yer almaktadır.

Tarihlendirme: Hamamın inşa kitabesi mevcut değildir. Ancak Hüseyin Paşa'nın torunu İbrahim Paşa'nın Darende'de yaptırdığı han için H.1193/M.1779 tarihinde düzenlettirdiği vakfiyesinde "...ve yine ceddim Hüseyin Paşa'nın bina eylediği hamama muttasıl bina eylediğim han dâhili ve harici te-vabi' ve levehakikiyle ve hana muttasıl mücededen bina eylediğim boya hane..." ibareleri geçmektedir.⁶⁷¹ Bu bilgi hamamın Hüseyin Paşa tarafından yaptırıldığını doğrular. H.1156/M.1743 yılında vefat eden ve söz konusu hamamın güneyindeki türbeye gömülen Hüseyin Paşa Gaziantep'te inşa ettirdiği külliye ait H.1131/M.1718 ve H.1133/M.1720 tarihli iki vakfiye düzenlettirmiştir.⁶⁷² Bu vakfiyelerde hamamdan bahsedilmemektedir. Bu durumda hamam Hüseyin Paşa'ya ait vakfiyelerin düzenlendiği H.1133/M.1720 ile vefat ettiği H.1156/M.1743 yılları arasında inşa edilmiş olmalıdır.

Hamam, 1996-1998 yılları arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir.

Yaptıran: Hüseyin Paşa⁶⁷³

⁶⁷¹Fuat Şancı, *Darende'de Hüseyin Paşa...*, s.81.

⁶⁷² Hüseyin Paşa Külliyesi'nin orijinal vakfiyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi, Harameyn Defteri 1, s.119'da kayıtlıdır. Bkz. Nusret Çam, "Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s.53-83.

⁶⁷³ Hüseyin Paşa aslen Darendeli olup Horasan'dan Anadolu'ya göç eden Ahmet Han oğlu Yusuf Ziyaeddinin oğludur. Hüseyin Paşa kardeşi Hasan ile İstanbul'da Yeniçeri Ocağı'nda görevliyken, çıkan bir ayaklanma sonrası, adları olaya karıştığı için, Urfa'da hemşerileri Mirahur (sonradan kapıcıbaşı) Mehmed Ağa delaletiyle, o sırada vali bulunan Ali Paşa'ya sığınır. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın oğlu ve

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

Hüseyin Paşa Hamamı, doğu batı doğrultuda sıralanan soyunmalık, aralık, ılıklik, sıcaklık ve külhan bölümlerinden meydana gelmektedir (Çizim:2.74). Hamama soyunmalığın güneydoğu ve güneybatı köşelerinde yer alan iki kapıyla geçilir. Güneydoğu köşede yer alan kapı kütleli cepheden dışa taşkın olarak tasarlanmıştır. Düz atkılı esas giriş açıklığının üzerinde sivri kuşatma kemeri yer almaktadır (Fotoğraf:2.795). Doğu cephede kapının hemen kuzeyinde dikdörtgen niş içerisine alınmış bir pencere bulunur. Kapılar soyunmalığa doğrudan değil birer giriş bölümü aracılığıyla açılırlar.

Kare ölçülerdeki soyunmalık bölümü dıştan sekizgen kasnakla, içten tromplarla geçilen bir kubbeyle örtülmüştür. Kubbe merkezinde bir aydınlık feneri bulunmaktadır. Kubbeye geçişi sağlayan trompların aralarındaki bölümler sivri kemerli nişlerle hareketlendirilmiştir (Fotoğraf:2.799). Soyunmalığın güney cephesinde sivri beşik tonozla örtülü bir eyvan bulunur. Eyvan hamama güneyden ve doğudan girişi sağlayan iki koridorun arasına yerleştirilmiştir. Soyunmalık mekanı kuzey, güney ve doğu cephelerdeki pencereler ile kubbedeki aydınlık feneriyle aydınlatılmıştır. Soyunmalığın cephelerini yaklaşık 1.5 metre yükseklikteki bir seki dolaşmaktadır. Mekanın batı cephesinin ortasındaki yuvarlak kemerli kapı tuvalet ve traşlık birimlerinin bulunduğu ara mekana açılır.

Soyunmalıkla ılıklik arasında yer alan bu kısım kuzey-güney istikametinde dikdörtgen bir plan özelliği gösterir. Beşik tonozla örtülü mekanın güney ucunda pandantiflerle geçilen küçük bir kubbeyle örtülü tuvalet yer alır. Bu bölümden ılıkliğe ana

Sultan II. Mustafa kızı Safiye Sultan'la evli Ali Paşa, Hüseyin Ağa'yı kethüda ederek, kızıyla da evlendirir. Ali Paşa bir haç mevsiminde Emir ül Hac görevi esnasında Hicaz yolundayken ölür ve Hüseyin Ağa durumu kimseye sezdirmeden görevi başarıyla tamamlar, bundan dolayı da paşalığa yükselir ve valiliğe atanır. Hüseyin Paşa, Adana Zulkadiriyesinde ve Antep'te bulunmuş daha sonra Diyarbakır ve İzmir Valilikleri görevini yürütmüştür. Bkz. Ercüment Asaf Yanıç, "Darendeli Hüseyin Paşa Vakfıyesi ve Sarı Mektep", *Gaziantep Tarih Kültür Dergisi*, Sayı:1, Gaziantep, 2006, s.50-62. Hüseyin Paşa Antep'teki imar faaliyetlerinin yanında Darendede ve Urfâ'da da çeşitli yapılar inşa ettirmiştir. Darendede Ulu Cami minaresi, Çarşı Camii ve Hatuniye Medresesi'ni onartmış ve Alidede mevkiinde de bir cami yaptırmıştır.M.1743 yılında Darendede vefat eden Hüseyin Paşa'nın mezarı, Darendede kendi adını taşıyan baldeken türbede yer almaktadır. Bkz. Fuat Şancı, "Darendede Hüseyin Paşa Hamamı", *Erzurum Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, Sayı:3, Erzurum, 1996, s.80.

eksenden kuzeye kaydırılmış kapı vasıtasıyla ulaşılır. Ilıklığın girişinin önünde pandantiflerle geçilen küçük bir kubbe bulunur.

Ilıklık bölümü kuzey-güney istikametinde dikdörtgen bir plan özelliği gösterir. Yan yana sıralanmış üç eşit kubbeye örtülü mekanın kuzeydoğu köşesinde kareye yakın küçük bir birim bulunur. Bu kubbeler birbirine sivri kemerlerle açılır. Ortadaki kubbenin örtüdüğü kısım doğu ve batı yönlerden kemerlerle genişletilmiştir. Ilıklık mekanının cephelerini 50 cm. yüksekliğinde bir seki çevrelemektedir. Mekanın batı cephesindeki basit bir açıklıkla sıcaklık bölümüne geçilir.

Sıcaklık mekanı haçvari planlı bir plan özelliği gösterir. Orta mekana dört yönden dört eyvan açılmaktadır. Mekanın kuzeydoğu, kuzeybatı, güneydoğu ve güneybatı köşelerinde kare ölçülerde birer halvet hücresi bulunur. Orta mekana kuzey ve güney yönlerden açılan eyvanların üzerleri yarım tekne tonozlarla; doğu ve batı yönlerden açılan eyvanların üzerleri beşik tonozlarla örtülmüştür. Ortadaki ana bölümün ve köşe hücrelerinin üstlerinde pandantif geçişli kubbeler yer alır. Kubbe yüzeylerine fil gözleri yerleştirilmiştir. Köşe hücrelerinin orta mekana açılan köşeleri pahlanmış ve pahlanan bölümlere giriş açıklıkları eklenmiştir. Eyvanlarda ve halvet odalarında birer kurna bulunur. Sıcaklığın batı cephesinin ortasındaki açıklık külhanla irtibatlıdır.

Süsleme Özellikleri

Yapıda süsleme unsuru yer almamaktadır.

Malzeme ve Teknik

Hüseyin Paşa hamamı büyük oranda kaba yonu taş ve yer yer kesme taş malzeme kullanılarak inşa edilmiştir. Düzgün kesme taş doğudaki cephede, giriş kapısında, kemerlerde ve kapı sövelerinde, iç mekanda zeminlerde, kaba yonu taşlar beden duvarlarında kullanılmıştır. Soyunmalık kubbesinin iç mekanında ise tuğla malzemenin kullanılmış olduğu görülür. Hamamın kubbeleri dıştan betonarme malzemeyle sıvanmıştır.

2.7.7.Adana Yeni Hamam

Fotoğraf No:2.800-2.806

Çizim No:2.75-2.77

İnceleme Tarihi: 21.08.2010

Bulunduğu Yer: Adana İli, Merkez Seyhan İlçesi, Sarı Yakup Mahallesi, Sarı Yakup Sokak'ta yer almaktadır.

Tarihlendirme: Hamamın inşa kitabesi günümüze ulaşmamıştır. Ancak kaynaklarda⁶⁷⁴ ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde⁶⁷⁵ Musa Balıoğlu Mustafa Bey adında bir zat tarafından H.1133/M.1720-1721 tarihinde inşa ettirildiği belirtilmektedir.

1990-1992 yılları arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilen Yeni Hamam⁶⁷⁶ son Adana depreminde zarar görmüş⁶⁷⁷ ve 2008 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarım projesi yapılmıştır.⁶⁷⁸

Yaptıran: Musa Balıoğlu Mustafa Bey

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

Yeni Hamam, kuzey-güney doğrultuda sıralanan soğukluk, ılıkılık ve sıcaklık, külhan ve su deposu kısımlarından meydana gelmiştir (Çizim:2.75-2.77). Tek fonksiyonlu olan hamama girişi soyunmalığın batı cephesinde yer alan bir kapıyla sağlanır.

Giriş kapısı dışa doğru kademeli olarak çıkıntı yapar. Basık kemerli kapı açıklığı üstte iki sıra kemerle kuşatılmıştır. Alltaki kemer sivri üstte kemer dilimli formdadır. Sivri kemer kademeli başlıklar üzerine bindirilmiştir. Bu kemerlerin oluşturduğu niş iki yanda duvara gömülü iki zarif sütunceyle sınırlandırılmıştır. Sütuncelerin üstlerinde mukarnas dizili başlıklar bulunur. Kapı kütlesi en üstte saçak kornişiyle sonlandırılmıştır. Esas giriş açıklığı ise basık kemerlidir. Kemerin yüzeyi laleyi andıran motif dizileriyle

⁶⁷⁴Nusret Çam, *Türk Kültür Varlıkları Envanyeri Adana...*, s.231.

⁶⁷⁵Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 010101015-TF001 nolu dosya.

⁶⁷⁶Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 010101015-OF001 nolu dosya.

⁶⁷⁷Nusret Çam, *Türk Kültür Varlıkları Envanyeri Adana...*, s.231.

⁶⁷⁸Yapının giriş kapısı üzerine Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yerleştirilen panoda "Yeni Hamam'ın onarımına esas projesi 2008 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yaptırılmış ancak onarımı henüz yapılmamıştır." ibareleri yazılıdır.

hareketlendirilmiştir. Giriş açıklığının üstünde içi boş olan yatay dikdörtgen kitabelik yer alır (Fotoğraf:2.803). Muhtemelen yapının inşa kitabesi bu kitabelikte yer almaktaydı. Girişten sonra soğukluk bölümünün önündeki küçük giriş mekanına ulaşılır. Kuzey-güney yönünde dikdörtgen bir alanı kaplayan bu mekanın üzeri beşik tonozla örtülmüştür. Mekanın kuzey cephesinde bir niş yer almaktadır. Bu mekanın doğu cephesinin güney kısmına yakın bir yerde açılan kapıyla soğukluk kısmına geçilir.

Soğukluk mekanı kare ölçülerdedir. Mekanın üzeri içten tromplarla, dıştan sekizgen kasnakla geçilen kubbeyle örtülmüştür. Kubbenin merkezinde bir aydınlık feneri yer alır. Mekanın batı cephesinde üç pencere açıklığı, kuzey cephede bir niş mevcuttur. Kapının kuzeyindeki pencere ön mekana, güneydeki pencereler sokağa açılmaktadır. Soğukluğun dört cephesini kuşatan bir seki ve sütunlar üzerine oturan bir asma kat mevcuttur. Soğukluktan ılıklığa mekanın güney cephesine açılan dar bir kapıyla geçilir.

Ilıklık mekanı doğu-batı yönünde dikdörtgen bir alanı kaplar (Fotoğraf:2.804). Mekanın batı ucunda tuvalet kısmı, doğu ucunda traşlık bölümü yer alır. Ilıklığı oluşturan mekanların üzeri pandantiflerle geçilen beş kubbeyle örtülmüştür. Mekanın traşlık bölümünde ve orta kısımda kurnalar bulunmaktadır. Ilıklıktan sıcaklığa mekanın güney cephesine açılan dar bir kapıyla geçilir.

Sıcaklık bölümü sekizgen meydana getiren ikisi derin altısı dar tutulmuş sekiz eyvan ile geniş eyvanlara kuzey ve güney yönlerine yerleştirilen dört halvet hücrelerinden meydana gelmektedir. Kuzeydeki eyvan giriş eyvanı olarak düzenlenmiş olup ılıklığa bağlanmaktadır. Mekanın ortasında sekizgen planlı bir göbek taşı yer alır. Eyvanlar orta mekana sivri kemerli açıklıklarla yönelirler. Dar eyvanlar beşik tonozla, geniş eyvanlar ve köşelerdeki halvet hücreleri pandantif geçişli kubbelerle örtülmüştür. Kubbelerin yüzeylerine yuvarlak formlu fil gözleri açılmıştır. Sıcaklığın merkezini örten büyük kubbeyle içten pandantiflerle dıştan sekizgen kasnakla geçilmiştir (Fotoğraf:2.805). Doğu ve batıda yer alan geniş eyvanlarda üçer, köşe hücrelerinde ikişer, dar eyvanlarda birer kurna bulunmaktadır. Sıcaklığın güney duvarının ortasında yer alan bir açıklık külhan kısmına bağlanır. Doğu batı doğrultudaki külhan ve su deposu günümüzde harap durumdadır.

Hamamın soğukluk mekanı dış taraftan diğer bölümlere göre daha dar tutulmuştur. Mekanın duvarları doğu ve batı yönlerden içeri alınarak daraltılmıştır. Dış cepheler üst kısımda saçak kornişiyile sonlandırılmıştır. Kornişe belirli aralıklarla çörtenler yerleştirilmiştir.

Süsleme Özellikleri

Yeni hamam genel itibariyle sade bir kuruluşa sahiptir. Hamama girişi sağlayan kapıda üst üste dilimli ve sivri kemerle yapılan ikili kemer düzenlemesi ve esas giriş açıklığının kemer yüzeyindeki laleyi andıran süsleme dizisi dikkat çekicidir. Ayrıca ılıkliğin güney batı köşesi dış taraftan pahlanmış ve üst kısımda mukarnas dizisiyle sonlandırılmıştır.

Malzeme ve Teknik

Hamamın beden duvarlarında düzgün kesme taş, geçiş öğelerinde ve örtü birimlerinde tuğla kullanılmıştır. Eski fotoğraflarla⁶⁷⁹ dıştan kiremitle kaplı oldukları anlaşılan kubbeler günümüzde betonla sıvanmıştır. Külhanın ve su deposunun tuğla malzemedен yapıldığı kalan bölümlerden anlaşılmaktadır.

⁶⁷⁹Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 010101015-FT002-1989 nolu dosya.

2.7.8. Babakale Çifte Hamam

Fotoğraf No:2.807-2.814

Çizim No:2.78-2.79

İnceleme Tarihi:14.06.2008

Bulunduğu Yer: Çanakkale İli, Ayvacık İlçesi, Babakale Köyü'nde, Kaymak Mustafa Paşa Camii'nin güneydoğusunda yer almaktadır.

Tarihlendirme: Hamamın inşa kitabesi bulunmamaktadır. Ancak vakfiye kayıtları⁶⁸⁰, kale ve çarşı kitabelerindeki ifadeler hamamın Kaymak Mustafa Paşa tarafından Babakale'deki diğer eserlerle birlikte H.1135/M.1722-23 ile H.1141/M.1728-29 yılları arasında inşa edildiğini ortaya koymaktadır.

Yaptıran: Kaymak Mustafa Paşa

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

Oldukça harap durumda günümüze gelebilmiş olan yapı çifte hamam düzeninde inşa edilmiştir (Çizim:2.78-2.79). Hamamın doğu tarafının kadınlara, batı tarafının erkeklerle tahsis edildiği söylenmektedir.⁶⁸¹ Kadınlar bölümünün sıcaklık mekanı dışındaki tüm bölümleri bugün bir konutun altında kalmıştır. Erkekler bölümünün ise soyunmalık ve külhan kısımları tamamen yıkılmış; ılıklik, tuvalet ve sıcaklık kısımları nispeten iyi durumda günümüze gelebilmiştir. Yapının her iki bölümü plan itibariyle paralellik gösterir.

Erkekler bölümünün ılıklik mekanı (375x230 cm.) kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen bir plan özelliği gösterir. Bu bölümün üzeri aynalı tonozla örtülmüştür (Fotoğraf:2.809). Ilıklığın doğu kenarında bir tuvalet mekanı ve bir hücre yer alır.

⁶⁸⁰ "...Akdeniz'de, Bâba-Burnu denilen mahalde, yâni Çanakkale Boğazı'ndan çıkıp, güneye inerken, Edremit Körfezinin en batı noktasında, Hirzü'l-Bahr (Deniz nüskası) isimli kal'anın ki, Baba Kal'ası adı dahi verilmektedir. İçinde, hayatında inşa ettirdiği bir cami ile bu kal'anın içinde ve dışında yaptırdığı hamam, birçok dükkan ve limanda bina olunan bazı mahaller...Hirzü'l-Bahr kal'asının varoşunda yaptırdığı diğer bir camii..." Bkz. Bkz. Münir Aktepe, *Kapdân-ı Derya Kaymak...*, s.27-28.

⁶⁸¹ Babakale Köyü eski muhtarlarından Emin Tekbaş'ın hamamın batı bölümünün günümüzden 60 yıl öncesine kadar erkekler tarafından kullanıldığına dair bilgiler verdiği ifade edilmektedir. Bkz. Semiha Altier, "Denizlerden Duvarlara: Ayvacık'taki Osmanlı Dönemi Yapılarına Betimlenen Denizcilikle İlgili Grafitiler", *Ayvacık Değerleri Sempozyumu (29-30 Ağustos 2008)*, Aynalı Pazar Matbaası, Çanakkale, 2008, s.158, dipnot:15.

Dikdörtgen ölçülerdeki hücrelerde de aynalı tonozlar kullanılmıştır. Her iki mekan birer kapıyla ılıklığa açılırlar. Sivri kemerli kapılar profilli silmelerle kuşatılmıştır. Ilıklık ve dikdörtgen hücrede birer seki bulunur. Hamamın sıcaklık mekanına ılıkliktan ve dikdörtgen hücreden açılan kapılarla geçilir. Ancak ılıklik ile sıcaklık arasındaki kapı sonradan kapatılmıştır.

Kare ölçülerdeki sıcaklık mekanının üzeri tromplarla geçilen bir kubbeyle örtülmüştür. Kubbenin merkezinde beşgen formda aydınlık fenerleri yer alır. Trompların aralarında kalan bölümler sivri kemerli nişlerle hareketlendirilmiştir. Sıcaklık mekanının ortasında köşeleri pahlanmış bir göbek taşının izleri görülmektedir. Mekanın doğu, batı ve güney cepheleri boyunca uzanan bir seki bulunur. Sıcaklık mekanında beş adet mermer kurna günümüze ulaşabilmiştir. Silindirik formda kaideler üzerine yükseltelen kurnaların köşeleri plastik unsurlarla bezenmiştir. Ayrıca kurnaların ayna taşlarında musluk deliklerinin etrafı çiçek kabartmalarıyla süslenmiştir (Fotoğraf:2.811-2.812).

Kadınlar bölümünün sadece sıcaklık mekanı günümüze ulaşabilmiştir. Kare ölçülerdeki mekanın kuzey duvarının alt kısmı yıkıldıktan sonra yeniden yapılmıştır (Fotoğraf:2.813). Bu suretle erkekler bölümünün sıcaklık mekanından biraz daha büyük görülmektedir. Ancak orjinalinde her iki biriminde benzer özellikler göstermesi muhtemeldir.⁶⁸² Mekanın üzeri köşelerdeki tromplara bindirilen bir kubbeyle örtülmüştür. Trompların aralarındaki bölümler erkekler kısmında olduğu gibi sivri kemerli nişlerle hareketlendirilmiştir. Kubbenin merkezinde yıldız formunda fil gözü ve etrafında altıgen formda fil gözleri bulunur. Mekanın cephelerinde kurna nişleri göze çarpmaktadır. Ancak bu bölümdeki kurnalar günümüze ulaşamamıştır.

Hamamın güneyinde, her iki bölümü sınırlayan su deposu yer almaktadır. Bu kısmın üzeri beşik tonozla örtülmüştür. Yapının külhan kısmı günümüze ulaşamamıştır.

Süsleme Özellikleri

Kaymak Mustafa Paşa Hamamı günümüze oldukça harap vaziyette ulaşabilmiştir. Bu suretle süsleme unsurları güçlükle seçilebilmektedir. Hamamın erkekler bölümünde sıcaklık mekanındaki kurnalarda taş bezeme kalıntıları mevcuttur. Kurnaların köşelerinde

⁶⁸² A.Osman Uysal, *Kaymak Mustafa Paşa'nın...*, s.123.

ince uzun plastik unsurlar, ayna taşlarında çiçek kabartmaları ve dekoratif çizgiler dikkati çeker. Bunların yanı sıra erkekler bölümünün ılık mekanının duvarlarında yer yer grafiti süsleme izleri fark edilmektedir. Bu bezemelerin üzerlerine daha sonraki dönemlerle kalın sıva tabakası çekilmiştir. Günümüzde sıvaların döküldüğü kısımlardaki bezemeler görülebilmektedir.

Ilıklığın kuzey duvarında iç içe taç yapraklarından oluşan çiçek tasviri yer alır. Ilıklığın doğu kenarındaki dikdörtgen mekanın batı cephesinde bir gemi tasviri güçlükle seçilir. Grafitide geminin yelkenli olduğu görülür. Mekanın doğu duvarında ise daha sağlam şekilde günümüze gelebilmiş gemi tasviri görülür. Gemi, çift direkli, Latin yelkenli, pruvasında kaptan kamarası olabilecek bir bölüm ve orta serenderindeki dikdörtgen yelkeniyle tasvir edilmiştir. Geminin yelkenlerine rüzgardan şişmiş görüntüsü verilmiştir (Fotoğraf:2.810). Mekanın diğer duvarlarında yelkenli gemilere ait olduğu güçlükle seçilebilen tasvirler yer almaktadır. Bunlardan başka kuzey duvarda bir gemi ile aynı boyutlarda yapılmış, gemiye adım atarken tasvir edilmiş bir korsan tasviri bulunmaktadır. Korsanın sağ elinde bir kılıç görülür.⁶⁸³ Bu tasvir Hırzû'l-Bahr Kalesi ve Kaymak Mustafa Paşa Camii kitabelerindeki ifadeleri doğrular niteliktedir. Zira bu kitabelerde Babakale halkının korsanlardan çektiği sıkıntılar ve Kaymak Mustafa Paşa'dan istedikleri yardımlar dile getirilir.

Malzeme Özellikleri

Hamamın duvarları büyük oranda moloz taş ve yer yer tuğla malzeme kullanılarak yığma duvar tekniğinde yapılmıştır. Kapı kemerlerinde, örtüye geçiş elemanlarında ve örtülerde tuğla malzeme kullanılmıştır. Hamamda mekanların iç kısımlarında zeminler düzgün blok taşlarla kaplanmıştır. Erkekler bölümünün beyaz boyayla sıvalı olduğu görülmektedir. Kadınlar bölümünün sıcaklık mekanında ise sıvalar dökülmüştür.

⁶⁸³ Babakale Çifte Hamam'daki grafitiler için bkz. Semiha Altier, *Denizlerden Duvarlara: Ayvacık'taki Osmanlı...*, s.158.

2.7.9.Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı

(Bkz. 2.1.5. Gaziantep Hüseyin Paşa Külliyesi)

2.7.10.Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı

(Bkz. 2.1.6. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi)

2.8. eşmeler

2.8.1. eşme Şekerci eşmesi

Fotoğraf No:2.815-2.816

Çizim No:-

İnceleme Tarihi: 23.07.2012

Bulunduğu Yer: İzmir İli, eşme İlçesi'nde, Kale Sokak ile Hamam Sokak'ın kesiştiği köşede yer almaktadır.

Tarihlendirme: Şekerci eşmesi kitabesi göre H.1115/M.1703-1704 senesinde inşa edilmiştir. Kitabe metninin bir kısmı deforme olmuştur. Okunabilen kısımların tercümesi⁶⁸⁴ şu şekildedir:

.....
 Sahibu'l-hayrat ve'l-hesnat
 ruhi için el-fatiha
 Sene 1115

Günümüz Türkçesiyle okunuşu:

.....
 Hayırlı işler yapan ve sevap işleyen
ruhu için el-fatiha

Yaptıran: Bilinmiyor.

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

Tek cepheli, yuvarlak kemerli çeşme, günümüz yapısı olan bir eve bitişik vaziyettedir. 2.10x3.00 metre alan üzerine inşa edilen çeşmenin arkasında beşik tonozlu bir su haznesi bulunmaktadır. Haznenin üst bölümünde kare formlu küçük bir açıklık bulunur. Dikdörtgen formda düz taş blok malzemedен yapılmış olan ayna taşında iki musluk deliği yer alır. Ayna taşının üzerinde dikdörtgen inşa kitabesi bulunur. Yuvarlak kemerli çeşme nişi 0.24 cm. derinliğindedir. Kemer iki yanda taş bloklar üzerine bindirilmiştir. Ayna taşının önünde bugün sokak seviyesinin altında kalmış olan küçük bir

⁶⁸⁴ Gül Geyik, İzmir Su Yapıları (Çeşme, Sebil, Şadırvan), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2007, s.28.

kurna yer alır. Çeşmenin dinlenme taşlarından ise yalnız sol taraftaki günümüze ulaşabilmiştir.

Süsleme Özellikleri

Çeşmenin inşa kitabesinin üzerinde yuvarlak bir madalyon yer almaktadır. Madalyonun içi, iç içe geçmiş çokgenler ve yıldızlarla dolgulanmıştır. Kitabe, kısa uçları kaş kemer formunda olan bir kartuş içerisine alınmıştır. Kartuşun iki ucunda iki stilize lale motifi yer almaktadır.

Ayna taşının üst bölümünde madalyonların tekrarlanmasından oluşan bir kuşak yer almaktadır. Madalyonların içleri çok kollu çiçeklerle dolgulanmıştır.

Malzeme ve Teknik

Şekerci Çeşmesi, büyük oranda moloz taş, yer yer kesme taş ve tuğla malzeme kullanılarak inşa edilmiştir. Çeşmenin ayna taşında, kurnasında ve kemerin bindirildiği kısımlarda blok taş malzeme kullanılmıştır. Çeşme kemeri ve su haznesinin kemeri tuğlayla örülmüştür.

2.8.2. Osmancık Baltacı Mehmet Paşa Çeşmesi

Fotoğraf No:2.817

Çizim No:-

İnceleme Tarihi:16.03.2013

Bulunduğu Yer: Çorum İli, Osmancık İlçesi, Ulu Cami Mahallesi'nde Ulu Cami (Beyler Cami)'nin karşısında yer almaktadır.

Tarihlendirme: Çeşme, üzerindeki kitabeye göre H.1117/M.1705-1706 yılında inşa edilmiştir. Sivri kemerli nişin üzerindeki alınlıkta yer alan Dürri⁶⁸⁵,nin kaleme aldığı kitabenin okunuşu⁶⁸⁶ şu şekildedir:

Menba-i ayn-i ata maye-i ihsan u seha
 Hazret-i Sadri kerem pişe Mehmet Paşa
 Eyleyüp mal-i firavan ile sarf-ı himmet
 Şehr-i Osmancığı bu ab ile kıldı ihya
 Kati muhtaç idiler suya bu şehrin halkı
 Vakıa hayrı azim etti ol asaf hakka
 Kızılırmak gibi içtikleri hunab idi hep
 Bağrın ol teşnelerin yakmıştı killeti ab
 Vüzeradan nice hayır ehli murad etti veli
 Birisi olmadı bu hayre muvaffak asla
 Hamdülillah ki o düsturi salah endişe
 Eyledi bu eseri paki müyesser Mevlâ
 Hele bir böyle sevab etti ki ta mahşere dek
 Nuş edüp rahmet okurlar ona alâ edna
 Çariyarın şerefi aşkınadır çeşmei çar
 Çarı enharı cenan olana ruz-i ceza
 Deli leb teşnelere Dürri daî tarih
 Âb-ı selsali sebil etti Mehmet Paşa

1117

Kitabenin günümüz Türkçesiyle okunuşu şu şekildedir:

⁶⁸⁵Kitabeye kaleme alan Dürri'nin H.1147/M.1734 yılında Üsküdar'da ölen "Dürri Mehmet Efendi" olduğu söylenmektedir. Adı geçen Dürri H.1121/M.1709 yılında Baltacı Mehmet Paşa Halep'te iken orada kadı olarak görev yapmıştır. Bkz. Fügen İlter, "Osmanlı Ulaşım Ağında Irmak Kenarı Bir Yerleşme: Osmancık", *Belleten*, C: 52, S: 203, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s.558, dipnot: 43.

⁶⁸⁶Fügen İlter, *Osmanlı Ulaşım Ağında...*, s.557-558.

“Büyük insan Mehmet Paşa Hazretleri, malını esirgemeyip, çok çalışarak bu sahaya bu çeşmeyi bahşetmiş, Osmancık şehrini bu su ile canlandırmıştır. Bu şehrin halkı suya fazlasıyla muhtaçtır. Gerçekten bu işi yapmak Cenab-ı Hak nezinde, büyük bir hayırdı. Halkın içtikleri hep Kızılırmak gibi, kızıl su idi. Suyun darlığı susamışların bağırını yakmıştı. Vezirlerinden birçok hayır sahibi istedi. Fakat hiçbirisi de bu hayra asla muvaffak olmadı. Allah’a hamdolsun ki O’nun kanunu bizi bu işte başarıya ulaştırdı. Ta mahşere kadar devam edecek bir hayır yapmamıza sebep oldu. Bu çeşme haznesinden su içen, büyük küçük herkes, dört halife aşkına rahmet okurlar. Bu çeşme haznesi,cennet ırmaklarından bir ırmak ola. Tarih incileri, dudağı suszlara, tatlı suyu, hayrat olarak akıttı. Mehmet Paşa dedi. 1117.”

Yaptıran: Baltacı Mehmet Paşa⁶⁸⁷

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

Ulu Camii’nin karşısında yer alan çeşme, tek cepheli, sivri kemerli bir cephe kuruluşuna sahiptir. Çeşmenin kemer üzengi seviyesinden aşağısı günümüzde sokak seviyesinin altında kalmıştır. Çeşmenin ön yüzünde cepheden hafif içerlek olan sivri kemerli bir niş bulunmaktadır. Kemer iki yanda düşey doğrultuda taş bloklar üzerine bindirilmiştir. Niş içerisindeki alınlık kısmının ortasına bir musluk deliği açılmıştır. Ayna taşının önünde çeşme cephesinden daha dar tutulmuş küçük bir kurna kısmı bulunur. Çeşmenin kitabesi sivri kemerin üstüne yerleştirilmiştir. Kareye yakın dikdörtgen ölçülerdeki kitabe üç sütuna altışar satır halinde düzenlenmiştir. Her bir satır kısa kenarları dilimli kemer şeklinde düzenlenmiş kartuşlar içerisine alınmıştır. Çeşme en üstte bir sıra saçak kornişiyile sonlandırılmıştır. Çeşmenin hazne kısmı günümüze ulaşamamıştır.

⁶⁸⁷Çorum’un Osmancık İlçesi’nde doğmuştur. İstanbul’a gelip baltacı olmuştur. M.1703’de mirahur-ı evvel, M.1704’de vezirlikle Kaptan-ı Derya ve sonrasında sadrazam olmuştur. M.1706’da azledilip Sakız Ada’sına sürülen Mehmet Paşa Nevşehirli İbrahim Efendi’nin yardımıyla Erzurum Valisi olmuştur. M.1711’de Rusya imparatoru Deli Petro’nun ordusuyla etrafını sarmış ve esir etmesi kolaylaşmışken barış istemesi üzerine savaştan dönüşte azledilerek Midilli’ye ve sonra Limni’ye sürülmüştür. Mehmet Paşa M.1712 yılında vefat etmiştir. Hayatı hakkında bilgi için bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî (C.4)*..., s.1041-1042. Baltacı Mehmet Paşa bu çeşmeyle beraber Osmancık’a dört çeşme yaptırmıştır. Bunlardan üçü günümüze ulaşamamış sadece incelediğimiz yapı ayakta kalabilmiştir. Bu dört çeşmeden birinin de sadece kitabesi günümüze gelebilmiştir. Kitabe metni incelenen çeşmenin kitabesiyle aynıdır. Bkz. Fügen İlter, *Osmanlı Ulaşım Ağında...*, s.558.

Süsleme Özellikleri

Çeşme üzerinde süsleme unsuru yer almamaktadır.

Malzeme ve Teknik

Çeşme kesme taş malzemedен inşa edilmiştir. Niş önündeki kurna kısmı ve inşa kitabesi mermerdir.

2.8.3. Erzurum Habip Efendi (Sıvırcık) Çeşmesi

Fotoğraf No:2.818-2.819

Çizim No:-

İnceleme Tarihi: 09.05.2012-12.05.2012

Bulunduğu Yer: Erzurum İl Merkezi, Habip Efendi Mahallesi'nde, Habip Efendi Camii yanında yer almaktadır.

Tarihlendirme: Çeşme, üzerindeki kitabeye göre H.1120/M.1708-1709 tarihinde inşa edilmiştir. Tek satırlık inşa kitabesinin okunuşu⁶⁸⁸ şu şekildedir:

Ecra haze'l-mae el-âlim eş-şehir Muhammed Habib Efendi

Sene: 1120

Günümüz Türkçesiyle okunuşu:

Bu suyu meşhur âlim Muhammed Habib Efendi akıttı.

Sene: 1120

Yaptıran: Habip Efendi

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

Tek cepheli, yuvarlak kemerli çeşme, 2.45x1.10 cm.⁶⁸⁹ ölçülerde dikdörtgen bir alan üzerine inşa edilmiştir. Çeşme kemeri iki yanda düşey taş bloklar üzerine bindirilmiştir. Taş bloklar üstte ve altta silmelerle profillendirilmiştir. Çeşmenin yatay dikdörtgen ayna taşında iki musluk deliği bulunur. Ayna taşının üzerinde kaş kemerli tas koyna nişi yer alır. Yuvarlak kemerin altına çeşme nişinin ortasına yakın bir konuma iki satırlık inşa kitabesi yerleştirilmiştir. Kitabe, kısa kenarları dilimli kemer şeklinde düzenlenen bir kartuş içerisine alınmıştır. Kitabenin iki yanında köşeleri pahlanmış kare kartuşlar içerisinde iki Mühr-ü Süleyman kabartması yer alır. Çeşme kemeri, üç yönden üç sıra silmeyle kuşatılmıştır.

⁶⁸⁸İ.Hakkı Konyalı, *Erzurum Tarihi...*, s.173.

⁶⁸⁹Hüseyin Yurttaş, Haldun Özkan, *Tarihi Erzurum Çeşmeleri ve Su Yolları*, Erzurum Büyük Şehir Belediyesi Yayınları, Erzurum, 2002, s.92.

Süsleme Özellikleri

Sade bir görünüm arz eden çeşmede, kitabenin iki yanındaki Mühr-ü Süleyman kabartmaları süsleme unsurları olarak ele alınabilir.

Malzeme ve Teknik

Habip Efendi Çeşmesi kesme taş malzeme kullanılarak inşa edilmiştir.

2.8.4. Şanlıurfa Hekim Dede Çeşmesi

Fotoğraf No:2.820-2.821

Çizim No:-

İnceleme Tarihi: 14.02.2012-17.02.2012

Bulunduğu Yer: Şanlıurfa İl Merkezi, Hekim Dede Mahallesi'nde, Hekim Dede Camii'nin, kuzeybatında yer almaktadır.

Tarihlendirme: Çeşme, üzerindeki kitabeye göre H. 1120/M. 1708-1709 yılında inşa edilmiştir. Ta'lik hattıyla yazılmış kitabe oldukça silik olup sadece H. 1120 tarihi okunabilmektedir.⁶⁹⁰

Yaptıran: Bilinmiyor.

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

İki cepheli çeşme Hekim Dede Camii'nin kuzeybatısına bitişik olarak inşa edilmiştir. Çeşmenin her iki cephesinde sivri kemerlidir. Batı cephesinde niş iki yanda iki burmalı sütunle sınırlandırılmıştır. Sütuncelerin üstlerinde mukarnaslı sütun başlıkları yer alır. Derin tutulmuş çeşme nişinin alt kısmına bir musluk deliği açılmıştır. Nişin önünde oval formda küçük bir kurna bulunur. Batı cephe üç yönden iki sıra silmeyle çevrelenmiştir. Dıştaki kaval silme olup iç taraftaki mukarnas dizileriyle dolgulanmıştır. Bu cephede kemerin üst tarafında iki yanda iki kabara bulunur. Ayrıca kuzeydeki kabaranın yanında bir çörten yer alır.

Güney cephede düzen açısından batıdakiyle benzer özellikler gösterir. Yalnız bu kısımda inşa kitabesi bulunmaktadır. Sivri kemerli niş iki taraftan burmalı yüzeye sahip iki sütunle sınırlandırılmıştır. Sütuncelerin üzerlerinde diğer bölümdeki gibi mukarnaslı başlıklar bulunur. Tek musluk deliğine sahip cephenin üst bölümünde yatay dikdörtgen inşa kitabesi yer almaktadır. Dikdörtgen bir çerçeve içerisine alınan kitabe dikey çizgilerle dört bölüme ayrılmıştır. Oldukça harap vaziyetteki kitabenin üzerindeki yazılar okunamamakla birlikte yazıların köşelerinde geometrik unsurların varlığı anlaşılır.

⁶⁹⁰A. Cihat Kürkcüoğlu, Reşit Gerger, "Şanlıurfa Su Yapıları", *Türkiye İnşaat Mühendisliği 14. Teknik Kongresi*, İzmir, 1997, s.1137.

Kitabenin üzerine sekizgen formlu bir madalyon yerleştirilmiştir. Madalyonun içerisi merkezinde çiçek bulunan çokgenlerle dolgulanmıştır.

Çeşmenin her iki cepheside üst tarafta dekoratif mukarnas dizilerinden oluşan bir kuşakla sınırlandırılmıştır. İki cephenin birleştiği köşe kemerlerin alt hizalarına kadar pahlanmıştır.

Süsleme Özellikleri

Çeşme cepheleri taş bezeme unsurlarıyla hareketlendirilmiştir. Bu bezemeler cepheleri çevreleyen silmelerde, kemerlerin iki yanında ve yan yüzeylerinde, sütuncelerde, başlıklarda, güney cephedeki kitabede ve cephelerin üst kısmındaki kornişte karşımıza çıkmaktadır.

Çeşmenin her iki cephesi de üç yönden mukarnas dolgulu silmelerle çevrelenmiştir. Cephelerdeki kemerlerin iki yanına birer kabara yerleştirilmiştir. Kabaraların içleri merkezde altıgen çiçekler ve etraflarındaki mukarnaslarla dolgulanmıştır. Kemerlerin yan yüzeylerinde ise başlık görünümlü mukarnaslı çıkıntılar mevcuttur. Kemerlerin bindirildiği burmalı sütuncelerin üstlerinde üç sıra mukarnaslı sütun başlıkları bulunur. Alt sıradaki mukarnasların içleri yelpaze şeklinde dekoratif unsurlarla bezenmiştir. Güney cephede kemerin altında yer alan inşa kitabesi burmalı yüzeye sahip bir çerçeveye kuşatılmıştır. Oldukça silik olan kitabe metni dikey çizgilerle dört bölüme ayrılmıştır. Birinci bölüm hariç diğer kısımlarla altta ve üstte altıgenler içerisine alınmış çiçek motifleri bulunmaktadır. Çeşme cepheleri üst taraftan dekoratif mukarnas dizileriyle sınırlandırılmıştır.

Malzeme ve Teknik

Hekim Dede Çeşmesi, açık kahverengi kesme taş malzemeye inşa edilmiştir. Çeşmenin kitabesinde ve kitabenin üzerindeki madalyonda beyaz taş kullanılmıştır.

2.8.5.Karaman İsmail Ağa (Mansur Dede) Çeşmesi

Fotoğraf No:2.822-2.823

Çizim No:-

İnceleme Tarihi: 14.09.2009

Bulunduğu Yer: Karaman İl Merkezi, Hisar Mahallesi'nde, Alaeddin Bey Türbesi Parkı'nda yer almaktadır.

Tarihlendirme: Çeşme, üzerindeki kitabeye göre H.1120/M.1708-1709 yılında inşa edilmiştir. Niş içerisindeki kitabenin okunuşu şu şekildedir:

Bârekellâh hasbiihyâ itdi İsmail Ağa
 Çeşme-i aliyyâyı ister rahmeti rahmânı
 Çünkü gittiler Şükri didi târihini
 Rûh-ı Hüseyne gele nûş ide âb-ı revânı
 1120

Yaptıran: İsmail Ağa

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

İsmail Ağa Çeşmesi, Hatipler Sokağı'nda yer almakta iken, 1986 yılında Karaman Müzesi tarafından Alaeddin Bey Türbesi Parkı içindeki şimdiki yerine taşınmıştır.⁶⁹¹ Tek cepheli, sivri kemerli çeşme, 3.99x1.74 cm. ölçülerinde dikdörtgen bir alan üzerine inşa edilmiştir. Çeşme cephesi üç yönden cepheden dışa taşıntı yapan düz profilli bir kuşakla çevrelenmiştir. Sivri kemer iki yanda profilli başlıklar üzerine oturmaktadır. Niş içerisinde inşa kitabesi ve onarım kitabesi yer almaktadır. Yatay dikdörtgen formlu iki kitabe burmalı yüzeye sahip çerçeveler içerisine alınmıştır. Çeşme, ayna taşının yarısından itibaren toprağa gömülü vaziyettedir. Ayna taşında bir musluk deliği yer alır. Çeşmenin ön cephesinin köşeleri pahlanmıştır.

Süsleme Özellikleri

Oldukça sade bir görünüm arz eden çeşmede, sivri kemerin kilit taşının hemen üstündeki madalyon kabartması tek süsleme unsurudur.

⁶⁹¹ Cengiz Topal, *Karaman Kültür Envanteri*, Karaman Valiliği İl Özel İdaresi, Karaman, 2005, s.187.

Yüzeyden hafif çıkıntı yapan dairesel madalyonun içi çiçek motifiyle dolgulanmıştır.

Malzeme ve Teknik

İsmail Ağa Çeşmesi, tamamen düzgün kesme taş malzemedен inşa edilmiştir.

2.8.6. Niksar Halil Efendi Çeşmesi

Fotoğraf No:2.824-2.826

Çizim No:-

İnceleme Tarihi:13.10.2012

Bulunduğu Yer: Tokat İli, Niksar İlçesi, Melikgazi Sokak'ta, Halil Efendi Camii'nin avlu duvarına bitişik vaziyette yer almaktadır.

Tarihlendirme: Çeşme, üzerindeki kitabeye göre H.1122/M.1710-1711 yılında inşa edilmiştir. Çeşme nişinin üzerinde yer alan iki satırlık inşa kitabesinin okunuşu şu şekildedir:

...kûvârâdan nûş eyledi aştan-ı deyr
Tahsinle tarihin pûr-ma'i-i sefa bahşâ
Sene: 1122

Yaptıran: Bilinmiyor.

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

Tek cepheli, sivri kemerli çeşme adını aldığı Halil Efendi Camii'nin avlu duvarına bitişik vaziyette inşa edilmiştir. Cepheden hafif içerlek olan sivri kemerli nişin alt kısmına bir musluk deliği açılmıştır. Çeşmenin önünde dikdörtgen ölçülerde bir kurna yer almaktadır. Kurnanın iki yanındaki taş bloklar hem dinlenme taşları olarak hemde kurnanın kısa kenarları olarak işlev görmektedir. Sivri kemerli nişin üzerinde yatay formda bir pano bulunur. Panonun üstüne dikdörtgen formda inşa kitabesi yerleştirilmiştir. İki satırlık inşa kitabesinde her bir satır köşeleri ovalleştirilmiş dikdörtgen kartuşlar içerisine alınmıştır. Çeşmenin arka cephesi cami avlusu içerisinde yer almaktadır. Son yıllarda yenilenen cepheye dört adet abdest alma musluğu eklenmiştir.

Süsleme Özellikleri

Halil Efendi Çeşmesi'nde sivri kemerin üstündeki dikdörtgen panoda vazodan çıkan lale kabartmaları yer alır. Panonun iki köşesine, sivri kemerin iki tarafına simetrik yerleştirilen vazolar yukarıya doğru daralan kaideler üstünde yükselirler. Vazolar armudi

forma sahiptirler. Vazoların içinden birer lale motifi çıkar. Lalelerin iki yanlarında ince uzun birer yaprak yer almaktadır.

Malzeme ve Teknik

Halil Efendi Çeşmesi, büyük oranda kesme taş malzemeyle inşa edilmiştir. Çeşme nişinin içerisinde ve kurna bölümünde blok taşlar, inşa kitabesinde mermer kullanılmıştır. Çeşmenin, cami avlusunda kalan arka cephesi son yıllarda yenilenmiş olup krem rengi boyayla sıvanmıştır.

2.8.7.Niğde Murat Paşa Çeşmesi

Fotoğraf No:2.827-2.829

Çizim No:-

İnceleme Tarihi:17.08.2010

Bulunduğu Yer: Niğde İl Merkezi, Şah Süleyman Mahallesi, Paşakapı Caddesi üzerinde yer almaktadır.

Tarihlendirme: Çeşmenin inşa kitabesi ana nişin içerisindeki yan yana iki nişten kuzeyde olanının üzerinde yer almaktadır. Kitabenin okunuşu⁶⁹² şu şekildedir:

Hazret-i Pâşâ-yı zi'l-himmet ki zât-ı pâkine
 Verdi ilm-i adl ile rûy-u zemînde iştihâr
 Böyle bir sâhib-şeca'at gelmedi asrında hiç
 Şehrinin halkı ânın nâmiyle eyler iftihâr
 İsmidir Abdulgafûr ibn-i Ali eş-şehîd
 Umarım gufrânına mashar kıla perverdigâr
 Müddet-i ömrün vüchuh-u hayra sarf etmek diler
 Eyledi bu çeşmeyi i'mârına ol i'tibâr
 Habbezâ âb-ı hayât-ı bâridân-ı kevseri
 Nûş edenler etmesun şurb-ı devâyâ intizâr
 Böyle bir 'âlî binâ 'âlem-rübâ vü dil-güşâ
 Bundan akan 'ayn-ı cennet denilirse vechi vâr
 Maksadım mahzâ du'â-gû olduğum ilâmdır
 Yohsa haddim mi benim ayruğa etmek ictisâr
 Lafsen ve ma'nen görüp hâtif dedi târihini
 Yüzyigirmi ikide oldu binâ bu çeşme-sar

1122

Kitabenin günümüz Türkçesiyle okunuşu şu şekildedir:

Yeryüzünde adâlet ilmiyle yüce zatına şöhret veren himmet sahibi, Paşa hazretleridir.

Devrinde böyle şecaat sahibi hiçbir kimse gelmediğinden dolayı, şehrinin halkı onun adıyla övünürler.

Adı şehid Ali oğlu Abdulgâfur'dur. Allâh'ın rahmetine mazhar olacağını umarım.

Ömrünü hayırlı işlere sarf etmek dilerdi, bu nedenle bu çeşmeyi yaptırmaya o karar verdi.

Ne güzel! Kevser ırmağının ebadi ab-ı hayatı! Bu nedenle içenler, devâ şerbetini beklemesin.

⁶⁹² Mehmet Özkarcı, *Niğde'de Türk Mimarisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, s.32.

Dünyayı kendine cezbeden ve gönül açan böyle yüce bir kapı, bundan akan cennet çeşmesi denilse uygun olur, yeridir.

Amacım sadece dua ettiğimi haber vermektir. Yoksa benim başka bir şeye cesaret etmek haddime mi düştü.

Gaibdeb bir ses, tarihini lafzen ve manen dedi:

Bu çeşme yüzyirmiikide (1122) yapıldı.

1122

Çeşme, inşa kitabesine göre H.1122/M.1710-1711 yılında Murat Paşa'nın torunu, Ali Paşa'nın oğlu Abdulgafur Paşa tarafından dedesinin yaptırdığı külliye dahil edilmiştir. Murat Paşa'nın H.1081/M.1670 tarihli vakfiyesinde cami, türbe, han, hamam, medrese ve muallimhane'den müteşekkil bir külliye inşa ettirdiğini öğreniyoruz.

Yaptıran: Murat Paşa torunu Abdulgafur Paşa

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

Murat Paşa Camii'nin güneydoğu köşesine bitişik olan çeşme tek cepheli, sivri kemerli bir kuruluşa sahiptir. Çeşme, 8.90x3.50⁶⁹³ metre ölçülerinde dikdörtgen bir alan üzerine konumlandırılmıştır. Sivri kemerli ön cephede, nişin içerisinde yan yana iki niş bulunmaktadır. Sivri kemerli olan nişlerin içlerinde birer musluk deliği yer alır. Güneydeki nişin kemeri iki kademelidir. Kuzeydeki nişin alınlığına yatay dikdörtgen inşa kitabesi yerleştirilmiştir. Dört sütuna dörder satır halinde düzenlenen kitabede her bir satır kartuş içerisine alınmıştır. Yol seviyesinden 1.40 metre yüksek tutulan çeşmeye altı basamakla çıkılır. Ana nişin yan yüzlerinde dinlenme sekileri yer almaktadır. Çeşme cephesi üstte üç sıra profilli silmeyle sonlandırılmıştır. Çeşmenin arka cephesinde yuvarlak kemerli iki niş izi görülür. Bu da yapının orjinalinde iki cepheli olduğunu göstermektedir. Nişler sonradan taş örgüyle kapatılmıştır.

Süsleme Özellikleri

Çeşmede ana nişin sivri kemerinin güney tarafında dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış ortada bir rozet ve iki yanda içleri boş kartuş kabartmaları yer almaktadır.

⁶⁹³ Mehmet Özkarcı, *Niğde'de Türk Mimarisi...*, s.30.

Mukarnas dizili bir kuşakla çevrelenen rozetin yüzeyi iç içe geçmiş altıgenler ve yıldızlarla dolgulanmıştır. Rozetin iki yanındaki kartuşların kısa uçlarında birer palmet motifi yer almaktadır. Bu kompozisyon haricinde çeşme yüzeyi sade bir görünüm arz etmektedir.

Malzeme ve Teknik

Çeşme büyük oranda sarımtırak kesme taş malzemedен inşa edilmiştir. Arka ve yan cephelerde yer yer moloz taş malzeme kullanılmıştır.

2.8.8.Niğde Sır Ali Çeşmesi**Fotoğraf No:**2.830-2.831**Çizim No:-****İnceleme Tarihi:**17.08.2010**Bulunduğu Yer:** Niğde İl Merkezi, Sır Ali Mahallesi, Çeşmeli Sokak'ta Sır Ali Camii'nin güneybatı köşesinde yer almaktadır.**Tarihlendirme:** Çeşme, üzerindeki kitabeye göre H.1124/M.1712-1713 yılında daha önce mevcut olan bir çeşmenin yerine yeniden inşa edilmiştir. Kitabede son satırda ebced hesabı ile tarih düşülmüştür. Sivri kemerli niş içerisindeki inşa kitabesinin okunuşu⁶⁹⁴ şu şekildedir:

Rahman hakkı çûn rahmet-i taleb emvâl ile
 Eyledi bu çeşmeyi tecdîd ile hayr-ı câriyât
 Ettiği çûn zümre-i 'atşâna 'avn ile
 Rûz-ı mahşerde ateşden vere ona hayr-ı berekât
 Seyreden dil-taşneğân eyledi târîh yâd
 Gel beru bu çeşme-i zîbadan iç âb-ı hayât

1124

Kitabenin günümüz Türkçesiyle okunuşu şu şekildedir:

Allah'ın rızasını ve rahmetini kazanmak için malından harcıyıp, çeşmeyi yenileyerek devam eden bir hayır kazandı.

Bunların hepsini susuzlara yardım etmek ve mahşer günü susuzların sevabını kazanmak için yapmıştır.

Susuz gezenlerin ağızlarından şükür çıkmadı. Buraya gel bu güzel âb-ı hayat çeşmesinden bir su iç.

1124

Yaptıran: Bilinmiyor.**Mimarı:** Bilinmiyor.

⁶⁹⁴Mehmet Özkarcı, *Niğde'de Türk Mimarisi...*, s.168.

Mimari Özellikleri

Tek cepheli, sivri kemerli çeşme 6.08x2.78⁶⁹⁵ metre ölçülerinde dikdörtgen bir alan üzerine inşa edilmiştir. Kuzey cephede yer alan 4.448x2.02 metre ölçülerindeki sivri kemerli çeşme nişinin içerisine yan yana iki niş yerleştirilmiştir. Sivri kemerli olan bu nişlerin ortalarında birer musluk deliği bulunur. Nişlerin kemerleri ortada tek bir ayağa, yanlarda düşey dikdörtgen ayaklar üzerine bindirilmiştir. Ayakların üzerinde profilli başlıklar yer alır. Her iki nişte benzer özellikler gösterir. Niş içerisinde musluk deliğinin üstünde kaş kemerli küçük bir tas nişi bulunur. Ana nişin yan yüzlerinde de benzer tas nişleri bulunmaktadır. Niş kemerlerinin arasına yatay dikdörtgen inşa kitabesi yerleştirilmiştir. İki sütuna üçer satır halinde düzenlenmiş olan kitabede her bir satır kısa kenarları ovalleştirilmiş kartuşlar içerisine alınmıştır. Çeşmenin kurna kısmı günümüze ulaşamamıştır. Ancak soldaki nişin önünde sonradan yapılmış küçük bir yalak mevcuttur. Zemini sokak seviyesinden yüksek tutulan çeşmeye bir basamakla çıkılır. Çeşmenin ana kemeri cepheden hafif içerlek yapılmıştır. Çeşme cephesi üst kısımda üçgen bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Çeşmenin yan cephelerinde üst kısımda birer çörten bulunmaktadır.

Süsleme Özellikleri

Çeşme üzerinde süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Malzeme ve Teknik

Çeşmede inşa malzemesi olarak kesme taş kullanılmıştır. Ana kemerin üzengi seviyesinden üstü sarımtırak renkte taşla; alt bölüm gri renkte taşla örülmüştür. Ana nişin zeminde gri renkte kesme taşlarla kaplanmıştır.

⁶⁹⁵ Mehmet Özkarcı, *Niğde'de Türk Mimarisi...*, s.167.

2.8.9.Afyon Çavuşbaşı Camii Çeşmesi

Fotoğraf No:2.832-2.833

Çizim No:-

İnceleme Tarihi: 27.08.2011-29.08.2011

Bulunduğu Yer: Afyon İl Merkezi, Çavuşbaşı Mahallesi, Çavuşbaşı Camii Sokak'ta, Çavuşbaşı Camii Avlu duvarına bitişik vaziyette yer almaktadır.

Tarihlendirme: Çeşme üzerinde yer alan kitabeye göre Çavuşbaşı Camii'yi yaptıran Umuroğlu Mustafa Çavuş'un oğulları Muhammed ve Cafer Ağa tarafından H.1125/M.1713-1714 yılında inşa ettirilmiştir. Kitabede tarih ebced hesabıyla düşülmüştür. Çeşmeye ait en eskisi M.1780 tarihli dört vakfiye kaydı bulunmaktadır.⁶⁹⁶ Çeşme nişi içerisinde yer alan kitabe iki sütuna üçer satır halinde düzenlenmiştir. Kitabenin okunuşu⁶⁹⁷ şu şekildedir:

Mustafa Aga-yı merhûmçün bünyân-ı mescide
Oglu hem merhûm Muhammed çeşmesine ey hümâm
Cafer Aga'dır sebep bil-bunların itmâmına
de mahserde sefâ'at anlar fahrü'l-Enâm
Çesme târihi 'Kimin 'askına nûs olsun' desek
'Askına cedd-i Hüseyin-i Kerbelâ'nın ve's-selâm (H.1125/M.1713)

Yaptıran: Mustafa Ağa'nın oğlu Muhammed ve Cafer Ağa

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

Tek cepheli, sivri kemerli çeşme, Çavuşbaşı Cami avlu duvarına bitişik olarak inşa edilmiştir. Çeşmenin kuzey cephesi avlu duvarından hafif öne çıkıntı yapar. İki sıra profille kademelendirilmiş olan sivri kemerli çeşme nişi üstte kiremit örgülü ahşap bir sundurmayla örtülmüştür. Sivri kemer iki tarafta profillerle hareketlendirilmiş başıklar üzerine bindirilmiştir. Kemerin bindirildiği ayakların dış yüzeyleri pahlanmıştır. Çeşme nişinin içerisinde, sivri kemerin hemen altında yatay dikdörtgen inşa kitabesi bulunmaktadır. Mermer kitabede metin celi sülüs hatla yazılmıştır. Çeşmenin alt

⁶⁹⁶ Yusuf Ilgar, Mustafa Karazeybek, *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri...*, s.354.

⁶⁹⁷Orhan Altuğ, *Afyonkarahisar Yapı Kitabelerinde...*, s.159.

bölümünde yatay dikdörtgen ayna taşı yer alır. Ayna taşının ortasında bir musluk deliği bulunmaktadır. Ayna taşının iki yanında, kemerin bindirildiği ayakların alt kısımlarına bitişik iki dinlenme taşı bulunmaktadır.

Süsleme Özellikleri

Çeşme, sade bir görünüm arz eder. Ancak inşa kitabesinde, yazıların aralarına yerleştirilen süsleme unsurları dikkat çekicidir. İki sütun altı satır halinde düzenlenen kitabenin ilk satırında yaprak ve gonca kabartmaları bulunmaktadır. İkinci satırda rumiler, madalyon içerisine alınmış bir çiçek ve üst örtüsü yarıdan kesilmiş bir penç motifi yer alır.

Malzeme ve Teknik

Çavuşbaş Çeşmesi, büyük oranda kesme taş malzeme kullanılarak inşa edilmiştir. Çeşmenin inşa kitabesi ve ayna taşı mermer malzemeden yapılmıştır. Kitabenin alt kısmında büyük blok taşlar kullanılmıştır. Çeşmenin üzeri sonradan kiretit örgülü ahşap bir sundurmayla örtülmüştür.

2.8.10.Kayseri Hasinli Cami Çeşmesi

Fotoğraf No:2.834

Çizim No:-

İnceleme Tarihi: 19.08.2010, 27.01.2012-29.01.2012, 02.08.2013

Bulunduğu Yer: Kayseri il merkezinde, Hasinli Mahallesinde, Hasinli Camii'nin kuzeyindeki Demir Sokak üzerinde yer almaktadır.

Tarihlendirme: Çeşmenin inşa kitabesi mevcut değildir. Ancak güneyindeki Hasinli Camii'ye ait vakfiyede camiyle beraber sıbyan mektebi, medrese ve bir çeşmenin yapıldığı belirtilmektedir.⁶⁹⁸ Medrese ve sıbyan mektebi yapıları günümüze ulaşmamıştır. Caminin kuzeyinde yer alan çeşme vakfiyede belirtilen çeşme olmalıdır. Caminin inşa tarihi H.1126/M.1714-1715'dir.⁶⁹⁹ Buna göre çeşmede camiyle aynı tarihte yapılmış olmalıdır.

Yaptıran: Ürgüplü Derviş Ağa

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

Hasinli Camii'nin kuzeyindeki sokak üzerine bağımsız olarak inşa edilen çeşme, tek cepheli, yuvarlak kemerli bir cephe kuruluşuna sahiptir. Yuvarlak kemerli niş oldukça derin tutulmuş bu suretle bir eyvan görünümü kazanmıştır. Kemer iki yanda duvarlar üzerine bindirilmiştir. Duvarların iç yüzeylerinde, kemerin üzengi seviyesinde iki sıra silmeyle hareketlendirilmiş konsollar yer alır. Benzer bir konsol musluk deliklerinin üst kısmında da görülür. Nişin alt kısmında bir musluk deliği yer alır. Bu deliğin üstüne sonradan açıldığı anlaşılan iki delik eklenmiştir. Ancak her üç delikte günümüzde işlevini yitirmiştir. Çeşme nişinin önüne sonradan küçük bir havuz eklenmiştir. Çeşmenin saçak kısmı ve yan cepheleri kısmen yıkılmış vaziyettedir.

⁶⁹⁸ Ahmet Nazıf Efendi Mir'ât-ı Kayseriyye adlı kitabında Hasinli Camii'nin H.1126/M.1714 tarihli vakfiyesini yayınlamıştır. İlhan Özkeçeci'nin özetini naklettiği vakfiyeden yola çıkarak camiyle beraber sıbyan mektebi, medrese ve bir çeşmenin inşa edildiğini belirtir. Bkz. İlhan Özkeçeci, *Tarihi Kayseri Cami...*, s.96-98.

⁶⁹⁹“Sâhib'ül-Hayrât ve'l-Hasenât Es-seyyid...El Hâc Derviş Mehmed Ürgübî...Sene: H.1126/M.1714” Bkz. İlhan Özkeçeci, *Tarihi Kayseri Cami...*, s.96.

Süsleme Özellikleri

Çeşmenin yuvarlak kemeri iki sıra dış bükey bir sıra içbükey kaval silmeyle hareketlendirilmiştir. Ayrıca ayna taşında çok az seçilebilen taş bezeme unsurları görülmektedir.

Malzeme ve Teknik

Hasinli Çeşmesi düzgün kesme taş malzemeyle yapılmıştır. Yan duvarların bir takım onarımlar geçirdiği malzemedен anlaşılmaktadır.

2.8.11.Kayseri Kabasakal Müftü Çeşmesi

Fotoğraf No:2.835-2.836

Çizim No:-

İnceleme Tarihi: 19.08.2010, 27.01.2012-29.01.2012

Bulunduğu Yer: Kayseri İl Merkezi, Kabasakal Mahallesi'nde, Müftü Camii'nin kuzeyinde yer almaktadır.

Tarihlendirme: Çeşme nişi içerisinde iki kitabe mevcuttur. Alttaki yatay dikdörtgen kitabe inşa kitabesidir. Kitabenin okunuşu şu şekildedir:

Hazret-i müftü efendi'nin ola ömrü tavîl
 Bundan özge olmasın yine hayr-ı bi adîl
 Hakk makbul ide bu hayretli malını
 Huda.....
 Bir damladır güya Kevser'den olmuş münba's
 Şöyle itmiş hoş-güvâr şarâb-ı feyz-i celil
 Feyz-i rabbaniyle Hâkk'dan biri geldi dedi
 Târihin maun cerâ aynen tüsemâmâ selsebil
 Sene: 1119

İnşa kitabesinin ortasında sonradan yazıldığı belli olan bir beyit yer almaktadır. Beyitin sağında H.1330 tarihi yazmaktadır. Bu çeşmenin onarım tarihi olmalıdır. Beyitin okunuşu şu şekildedir:

Bismi'l-lâhi'r-rahmâni'r-rahîm
 Târîr-i tâ'mîri sâni çeşme geldi tahûrâ
 Etev sakâhüm rabbihim şerâben tahûrâ

İnşa kitabesinin üstünde dikey doğrultuda yerleştirilmiş tamir kitabesi bulunmaktadır. Kitabenin okunuşu şu şekildedir:

El-Hac Halîl Ağa
 Oldu ihyasına sebeb
 Müftü Çeşmesi târihine
 Ahâlîler himmetiyle revân
 Sene: 1301.

Çeşme inşa kitabesine göre göre H.1129/M.1716-1717 yılında inşa edilmiştir. İnşa kitabesinin ortasında sonradan yazıldığı belli olan bir beyit vardır. Bu beyitin sağında

H.1330 tarihi yazmaktadır. İnşa kitabesinin hemen üstünde H. 1301/M.1886 tarihli tamir kitabesi bulunmaktadır. Kitaberden çeşmenin H.1129/M.1716-1717 yılında inşa edildiği daha sonra H.1301/M.1886 ve H.1330/M.1915 yıllarında da tamir edildiği anlaşılmaktadır. Bu tamiratlardan başka çeşmenin H.1308/M.1890 yılında da bir tamirat geçirdiğini Ankara Vilayeti Salname Defteri'ndeki kayıtlardan öğrenmekteyiz.⁷⁰⁰

Yaptıran: Kitabede Müftü Efendi ibareleri geçmektedir.

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

Tek cepheli, sivri kemerli çeşme 5.06x1.64 cm. ölçülerinde dikdörtgen bir alan üzerine inşa edilmiştir. Çeşmenin yüksekliği 3.57 cm'dir. Çeşme nişi iç içe iki sivri kemerle hareketlendirilmiştir. Dıştaki sivri kemer düşey dikdörtgen formdaki iki taş blok üzerine bindirilmiştir. Kemerin kilit taşı saçak kısmından yukarı doğru taşıntı yapmaktadır. İçteki kemer ise iki yandaki dinlenme taşlarının üzerlerine oturtulmuştur. Çeşme cephesi üç yönden beş sıra profilli silmeyle kuşatılmıştır. Çeşmenin zemin kısmı toprağa gömülü vaziyettedir. Çeşmenin alt kısmında ayna taşı bulunmamakla birlikte bu bölüme bir musluk deliği açılmıştır. Bu bölümün üzerine üst üste iki kitabe yerleştirilmiştir. Alttaki yatay dikdörtgen inşa kitabesinde yazılar mermer üzerine kabartılmıştır. Sekiz satırlık kitabede her bir satır yatay doğrultuda kartuşlar içerisine alınmıştır. Kartuşların kısa kenarları dilimli kemer şeklinde düzenlenmiş olup uçlarına içi boş birer şemse yerleştirilmiştir. Üstteki küçük boyutlu inşa kitabesi düşey dikdörtgen forma sahiptir.

Süsleme Özellikleri

Sade bir görünüm arz eden çeşmede dıştaki sivri kemerin kilit taşı üzerinde altıgen yıldız kabartması ve cepheyi üç yönden beş sıra kuşatan profilli silme süsleme unsurları olarak ele alınabilir. Ayrıca inşa kitabesinde satırları oluşturan kartuşların düzenlenişleri dikkat çekicidir.

⁷⁰⁰Yıldırım Özbek, Celil Arslan, *Kayseri Taşınmaz Kültür*, C.2...s.582.

Malzeme ve Teknik

Kabasakal Müftü Çeşmesi, kesme taş ve moloz taş malzeme kullanılarak inşa edilmiştir. Çeşmenin ön cephesinde kesme taş diğer cephelerde moloz taş kullanılmıştır. Dıştaki sivri kemerin iki yanda bindiği kısımlarda ve dinlenme taşlarında düzgün blok taşlar; inşa ve tamir kitabelerinde mermer malzeme kullanılmıştır.

2.8.12.Kayseri Subaşı Mimar Mehmet Ağa Çeşmesi

Fotoğraf No:2.837-2.838

Çizim No:-

İnceleme Tarihi: 19.08.2010, 27.01.2012-29.01.2012

Bulunduğu Yer: Kayseri İli, Melikgazi İlçesi, Subaşı Köyü'nde yer almaktadır.

Tarihlendirme: Çeşme, üzerindeki kitabeye göre H.1131/M.1718-1719 yılında inşa edilmiştir. Yuvarlak kemerinin üzerinde yer alan iki satırlık kitabenin okunuşu şu şekildedir:

Sâhib-ül-hayrat vel Hasenat

Mimar Mehmet Ağa Sene: 1131

Yaptıran: Mimar Mehmet Ağa

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

Tek cepheli, yuvarlak kemerli çeşme 2.95x0.85 cm. ölçülerinde dikdörtgen bir alan üzerine inşa edilmiştir. Çeşmenin kemer üzengi seviyesinin altı günümüzde toprağa gömülü vaziyettedir. Çeşmenin eski fotoğraflarında⁷⁰¹ blok taş malzemeli ayna kısmında iki musluk deliği olduğu anlaşılıyor. Günümüzde bu kısım kesme taş malzemeyle örülmüştür ve bir musluk deliği bulunmaktadır. Ayrıca çeşmenin üstüne son zamanlarda kesme taşlarla oluşturulmuş bir saçak eklenmiştir. Yuvarlak kemerli çeşme nişinin üstünde yatay dikdörtgen inşa kitabesi bulunmaktadır. İki satır halinde düzenlenmiş olan kitabede yazılar mermer üzerine kabartılmıştır.

Süsleme Özellikleri

Sade bir görünüm arz eden çeşmede süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Malzeme ve Teknik

Çeşme, tümüyle kesme taş malzemedan inşa edilmiştir. Eski fotoğraflarda ayna kısmının blok taştan imal edildiği anlaşılmaktadır. İnşa kitabesi mermerden yapılmıştır.

⁷⁰¹ Yıldırım Özbek, Celil Arslan, *Kayseri Taşınmaz Kültür*, C.2...s.599.

2.8.13.Erzurum Bakırcı Cami Çeşmesi

Fotoğraf No:2.839

Çizim No:-

İnceleme Tarihi: 09.05.2012-12.05.2012

Bulunduğu Yer: Erzurum İl Merkezi, Bakırcı Mahallesi'nde, Bakırcı Cami avlusunun batı duvarına bitişik vaziyette yer almaktadır.

Tarihlendirme: Çeşmenin inşa kitabesi mevcut değildir. Ancak Bakırcı Camii ile beraber inşa edilmiş olması muhtemeldir. Bakırcı Camii giriş kapısı üzerindeki inşa kitabesine göre H.1133/M.1720 yılında Bakırcı Mustafa Ağa tarafından inşa ettirilmiştir.⁷⁰² Bu tarih çeşmenin de yapılış tarihi olmalıdır.

Yaptıran: Bakırcı Hacı Mustafa Ağa

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

Çeşme 2.70x0.83 cm. ölçülerinde dikdörtgen bir alan üzerine inşa edilmiştir. Bakırcı Cami avlusunun kuzeybatı köşesine bitişik olan çeşme sivri kemerli iki nişe sahiptir. Caddeye açılan bu iki niş benzer özellikler gösterir. Niş kemerleri düşey dikdörtgen taş bloklar üzerine bindirilmiştir. Nişlerin içerisinde ikişer musluk deliği bulunmaktadır. Güneydeki nişin içerisinde ayna taşının üstünde kaş kemerli bir tas nişi yer almaktadır. Çeşme nişleri üstte düz profilli saçakla sınırlandırılmıştır. Her iki nişin önünde dizdörtgen formda küçük birer kurna bulunmaktadır. Çeşmenin Bakırcı Cami içerisinde kalan arka cephesinde abdest alma muslukları yer almaktadır. Çeşme, 1992 yılında Erzurum Çevre Koruma Vakfı tarafından restore edilmiştir.

Süsleme Özellikleri

Sade bir görünüm arz eden çeşme üzerinde süsleme unsuru bulunmamaktadır.

⁷⁰² Bkz. Katalog no: 2.2.22.

Malzeme ve Teknik

Çeşmenin inşa malzemesi büyük oranda gri renkte kesme taştır. Kemerlerin bindirildiği düşey dikdörtgen ayklarda ve ayna taşlarında blok taşlar kullanılmıştır. Çeşmede kullanılan gri kesme taş bitişiğindeki caminin de inşa malzemesidir. Bu suretle her iki yapı bütünlük arz etmektedir.

2.8.14.Erzurum Hacı Mehmet (Gürcü Kapı) Çeşmesi

Fotoğraf No:2.840-2.841

Çizim No:-

İnceleme Tarihi: 09.05.2012-12.05.2012

Bulunduğu Yer: Erzurum İl Merkezi, Gürcü Kapı Caddesi'nde yer almaktadır.

Tarihlendirme: Çeşme alınlığına vakfiye şeklinde bir kitabeye göre H.1134/M.1721-1722 yılında inşa edilmiştir. Kitabeye Hacı Mehmet Ağa'ya ait H.1134/M.1721-1722 tarihli vakfiyenin⁷⁰³ bir özeti yazılmıştır. Kitabenin okunuşu⁷⁰⁴ şu şekildedir:

Sahibül hayrat vel hasenat Hacı Mehmed bin Ali aleyhima rahmet ül-bari tahsil beyt Eşed ihtiyaçlarına binaen “ve min el-mai küllü şeyin hay” fehvası üzere iptiğaen limerdatillahi Ayaz Paşa Güher

Yurdu ve havalisinden harf ve deyyayi pınarı kurbunda bina eylediği havza-i Sıvacıktan cari olmasını şard edüb ve Medine-i mezkurenin harici sur ve etrafında Hasankalesinde bazen tamir ve bazen müceddet on iki ve bil cümle altmış adet çeşmeler bina ve beş

İcra-i meyah ve müceddet iki mescid ve namazgâhlar ve abdesthaneler ve kenefler ve Hasankalası

Sarf için Tebriz ve Gürcü Kapıları haricinde yüz kırk iki adet dekakin ve han odaları Ve ambarları bina eyledi imdi vakfullahtır mürur-u eyyam ile hayrat-i mezkurenin bazıları tamire (muhtaç)

Oldukta nazır olan ahali-i muhallelin? tashihlerinde ihtimam etmezler ise vakıf-ı mezkur lanete

Fi sene 113(4) gurrei muharrem cilt asitanede Anadolu muhabesinde mukayyet hulase-i vakfiye

Kitabenin günümüz Türkçesiyle okunuşu şu şekildedir:

Bu çeşmeyi yaptıran, hayır ve iyilikler sahibi Hacı Mehmet ibn-i Ali'dir. Allahın rahmeti onların üzerine olsun

Büyük ihtiyaçlardan dolayı ve “her şeyi sudan yarattık” hükmünce Allah rızasını kazanmak gayesi ile Ayaz Paşa Güher

Yurdu ve havalisinde yer kazarak elde ettiği suyun Deyya-ı pınar yakınında yaptırdığı Savacaktan akmasını şart koşarak ve adı geçen şehrin sur dışında ve etrafında

⁷⁰³ Hacı Mehmet Ağa'nın H.1134/M.1721-1722 tarihli vakfiyesi Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 6/14 numaralı Mücedded Anadolu defterinin 202 numaralı sayfasında yer almaktadır. Bkz. Bkz. İ.Hakkı Konyalı, *Erzurum Tarihi...*, s.260.

⁷⁰⁴ Hüseyin Yurttaş, Haldun Özkan, *Tarihi Erzurum Çeşmeleri...*, s.101-103.

Hasan Kale'sinde bazısını tamir ettirdiği ve bazısını yeniden yaptırdığı 12 ve toplam 60 adet çeşmeler yaptırdığı, ayrıca 5 de,

Su mecrası yaptırmış ve yeniden 2 mescid, namazgahlar ve abdesthaneler ve tuvaletler yaptırmıştır.

Gelirleri bunlara ve Hasan Kale'deki evkafına sarf edilmek üzere Erzurum'da Tebriz ve Gürcü Kapı'lar dışında 142 dükkan ve han odaları,

Ambarlarda yaptırmıştır. Zaman geçtikçe vakfedilen bu hayır ve içtimai yardım müesseseleri tamire (muhtaç)

Olursa o civardaki halkın hepsi bunlara nezaretle ve kontrelle mükelleftir. Bunu yapmazlarsa vakfın laneti (onların üzerine olucaktır)

(Bu taşta yazılanlar) Evkaf İdaresi'ndeki Anadolu Muhasebesi'nde kayıtlı bulunan vakfiyesinde hülâsa edilmiştir. (Hacı Mehmet evkafını) M.1722 yılında tesis etmiştir.

Yaptıran: Hacı Mehmet Ağa⁷⁰⁵

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

Tek cepheli, sivri kemerli çeşme 3.00x1.05 metre ölçülerinde dikdörtgen bir alan üzerine inşa edilmiştir. Sivri kemer iki yanda düşey dikdörtgen ayaklar üzerine bindirilmiştir. Cepheden hafif içerlek yapılan nişin alt kısmında ayna taşı bulunmaktadır. Ayna taşıdaki musluk deliği sonradan kapatılmış ve hemen üstüne üç delik açılmıştır. Çeşme suyu günümüzde bu deliklerden akmaktadır. Çeşmenin düşey dikdörtgen kitabesi sivri kemerin hemen altına yerleştirilmiştir. On satır halinde düzenlemiş olan kitabede yazılar mermer üzerine kabartılmıştır. Çeşme cephesi en üstte iki sıra mukarnas dizisi ve iki sıra silmeyle sonlandırılmıştır. Çeşmenin kurna kısmı günümüzde sokak seviyesinin altında kalmıştır.

⁷⁰⁵ Hacı Mehmet Ağa, Kayserili Mahmut'un oğlu Ali'nin oğludur. Mehmet Ağa Erzurum'da kendisinin ve Hacı Osman adında bir zatın inşa ettirdiği tesislere birçok gelir vakfetmiştir. Bkz. İ.Hakkı Konyalı, *Erzurum Tarihi...*, s.260.

Süsleme Özellikleri

Çeşmede sivri kemerin kilit taşı üzerindeki palmet kabartması ve cepheyi üstte kuşatan mukarnas dizileri süsleme unsuru olarak ele alınabilir. Ayrıca 0.80x0.71 metre ölçülerindeki mermer kitabe dikkat çekicidir.

Malzeme ve Teknik

Çeşmede inşa malzemesi olarak kesme taş kullanılmıştır. Ayna taşı ve kemerin bindirildiği ayaklar blok taş malzemedir, kitabe mermerden yapılmıştır.

2.8.15.Balıkesir Sülüklü Çeşme

Fotoğraf No:2.842-2.843

Çizim No:-

İnceleme Tarihi: 16.06.2012

Bulunduğu Yer: Balıkesir İl Merkezi, Dinkçiler Mahallesi, Soma Caddesi üzerinde yer almaktadır.

Tarihlendirme: Çeşme, üzerindeki kitabeye göre H.1135/M.1722-1723 yılında inşa edilmiştir. Çeşme nişi içerisindeki inşa kitabesinin okunuşu şu şekildedir:

Âb-ı Kevser şifa'dır âşıklar'a

Nûs-i cân ola içen sadıklara

Her kim içerse çeşmenin âb'ını

Def ide Mevla cafllet hâb-ını

Sahübül Hayrat Balıkesirli Seyyid Muhammed Çelebi

Zevcesi Fatma Hatun Cafereleha

Sene: 1135.

Yaptıran: Fatma Hatun

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

Tek cepheli, sivri kemerli çeşme dikdörtgen bir alan üzerine konumlandırılmıştır. Bağımsız olan çeşmenin sivri kemeri iki yanda düşey dikdörtgen taş bloklar üzerine oturmaktadır. Hafif içerlek olan nişin alt bölümünde tek musluk deliğinin bulunduğu ayna taşı bulunur. Nişin ortasında üçgen formda küçük bir tas nişi yer almaktadır. Çeşmenin inşa kitabesi kemerin hemen altına yerleştirilmiştir. Dört satır halinde düzenlenen kitabede yazılar mermer üzerine kabartma olarak işlenmiştir. Çeşmenin önünde sonradan yapıldığı anlaşılan betonarme malzemeli dikdörtgen bir kurna, arkasında su deposu bulunmaktadır. Su deposuna giriş taş bloklarla oluşturulan kemersiz bir kapıyla sağlanır. Çeşmenin üzeri betonarme malzemeli bir saçakla örtülmüştür.

Süsleme Özellikleri

Sade bir görünüm arz eden çeşmede süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Malzeme ve Teknik

Çeşme kesme taş, moloz taş ve tuğla malzeme kullanılarak inşa edilmiştir. Ön cephede kemerde ve üst kısımda kesme taş, ayna kısmında, ve kemerin bindirildiği düşey ayaklarda taş bloklar, inşa kitabesinde mermer kullanılmıştır. Diğer cepheler moloz taş ve aralarındaki tuğla dizileriyle almaşık düzende inşa edilmiştir. Çeşmenin önündeki kurna ve üstündeki saçak son yıllarda betonarme malzemeyle yapılmıştır.

2.8.16.Şanlıurfa Emencekzade (Kadioğlu Cami) Çeşmesi

Fotoğraf No:2.844-2.845

Çizim No:-

İnceleme Tarihi: 14.02.2012-17.02.2012

Bulunduğu Yer: Şanlıurfa İl Merkezi, Yusuf Paşa Mahallesi, 929. Sokak'ta bulunan Kadioğlu Camii'nin kuzey cephesine bitişik vaziyette yer almaktadır.

Tarihlendirme: Çeşme, üzerindeki kitabeye göre H.1138/M.1725-1726 yılında inşa edilmiştir. Çeşme nişi içerisindeki inşa kitabesinin okunuşu şu şekildedir:

Hazâ pâk-ı sahib Mencekzâde
 ... Zide hamil-i masarîf her pak-ı hejat
 Dudman-ı hileden çıkdı niday-ı tarih
 Ruh-ı ecr-i baniye bu çeşmeden etsin yâd
 H:1138/M.1725-1726

Yaptıran: Emencekzade

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

Tek cepheli çeşme Kadioğlu Camii'nin kuzey cephesine bitişik vaziyette inşa edilmiştir. Portalin hemen doğusunda yer alan çeşme zig-zag kemerlidir. Cepheden hafif içerlek olan çeşmenin alt kısmı sokak seviyesinin altında kalmıştır. Çeşme kemeri iki yanda düşey dikdörtgen ayaklara bindirilmiştir. Zig-zag kemerin hemen altında yatay dikdörtgen inşa kitabesi yer almaktadır. İki sütun dört satır halinde düzenlenen kitabede satırlar kısa uçları kaş kemer şeklinde düzenlenen kartuşlar içerisine alınmıştır. Kitabenin üzerinde yine dikdörtgen formda bir kitabelik kısmı bulunmaktadır. Kitabeliğin içi boş bırakılmıştır. Kitabenin altında kalan kısımda bir musluk deliği açılmış olup bu bölümün üzeri basık formda bir kemerle sınırlandırılmıştır.

Günümüzde faal olmayan Emencekzade Çeşmesi'nin aynı zamanda, Karakoyun Deresi üzerindeki su kemeri vasıtasıyla gelen kerhiz suyunun çevredeki cami, hamam ve evlere dağıtımının yapıldığı "Taksimiyeye" olarak ta görev yaptığı söylenmektedir.⁷⁰⁶

⁷⁰⁶A. Cihat Kürkcüoğlu, Reşit Gerger, *Şanlıurfa Su Yapıları...*, s.1137.

Süsleme Özellikleri

Çeşme kemerinin zig-zag şeklinde düzenlenmiş olması cepheye hareketlilik katmıştır. Yapıda bunun haricinde süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Malzeme ve Teknik

Emencekzade Çeşmesi, tümüyle kesme taş malzemedен inşa edilmiştir.

2.8.17. Hacibektaş Akpınar Çeşmesi

Fotoğraf No:2.846-2.847

Çizim No:-

İnceleme Tarihi: 11.09.2009-13.09.2009, 13.08.2010-15.08.2010

Bulunduğu Yer: Nevşehir İli, Hacibektaş İlçesi, Savat Mahallesi, Çeşme Sokak'ta yer almaktadır.

Tarihlendirme: Çeşmede iki kitabe bulunmaktadır. İlki inşa kitabesidir. Yapı, kitabeye göre H.1138/M.1725-1726 yılında inşa edilmiştir. İnşa kitabesinin solundaki kitabede ise Latin harflerle “T.C. Anıtlar Derneği Tamir Etti. 1 Eylül 1961” ibareleri yazılıdır. Çeşme nişi içerisindeki inşa kitabesinin okunuşu⁷⁰⁷ şu şekildedir:

Kabul olsun diye her kim nazar etse bu tarihim
Şükür hamd olsun ol hakka erişti menzile rahim
Ruhu şâd ola her kim hayır ile yâd eylese ruhum
Edendir sâhib-ül-hayrat adı Derviş İbrahim

Sene: 1138

Yaptıran: Derviş İbrahim

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

Tek cepheli, yuvarlak kemerli çeşme dikdörtgen bir alan üzerine inşa edilmiştir. Derin tutulan nişin yuvarlak kemeri cepheden hafif içerlek olarak yapılmıştır. Nişin alt bölümünde bulunan ayna taşına bir musluk deliği açılmıştır. Ayna taşının üzerinde düşey dikdörtgen kesitli bir tas nişi bulunmaktadır. Çeşmenin kitabesi yuvarlak kemerin hemen altına yerleştirilmiştir. Yatay dikdörtgen kitabe metni iki sütun dört satır halinde düzenlenmiştir. Kitabede yazılar mermer üzerine kabartılmıştır. İnşa kitabesinin solunda Latin harflerle yazılı tamir kibatesi bulunmaktadır. Çeşmenin önünde gırtlantlı bir lahit teknesinden yararlanılarak yapılmış kurna kısmı bulunmaktadır. Çeşme cephesi üst kısımda üçgen bir alınlıkla sonlandırılmıştır.

⁷⁰⁷ Sedat Bayrakal, “Nevşehir’in Hacibektaş İlçesindeki Bektaşî Kültürüyle İlişkili Türk Eserleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 55, Ankara, 2010, s.290.

Süsleme Özellikleri

Sade bir görünüm arz eden çeşmede kurna kısmındaki devşirme lahit parçası haricinde süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Malzeme ve Teknik

Çeşme büyük oranda kesme taş malzemeyle inşa edilmiştir. Ayna kısmında taş blok; kitabede mermer malzeme kullanılmıştır. Çeşmenin önündeki kurna son yıllarda yenilenmiştir. Kurnanın ön kısmında devşirme bir lahit parçadan yararlanıldığı görülmektedir.

2.8.18.Nevşehir Orduoğlu eşmesi

Fotoğraf No:2.848

Çizim No:-

İnceleme Tarihi: 11.09.2009-13.09.2009, 13.08.2010-15.08.2010

Bulunduğu Yer: Nevşehir İli, Kapucubaşı Mahallesi, Işıksaçan Sokak ile Orduoğlu Sokak'ın birleştiiğii noktada yer almaktadır.

Tarihlendirme: eşme, üzerindeki kitabeye göre H.1139/M.1726-1727 yılında inşa edilmiştir. eşme nişii üzerindeki Şair Şakir'in kaleme aldığı inşa kitabesinin okunuşu⁷⁰⁸ şu şekildedir:

Cenâb-ı zıll-i hakk sultan Ahmed Hân gâzînin
 Hudâ dîr etmesin zıll-i zalîlin farakk-ı dünyâdan
 Ne böyle hüsrev-i sâhib-i şecâat geldi dünyâya
 Ne bu şevket görüldü bir hidv-i âlemârâdan
 Zebân-ı âleme şükr ü senâdan gayrı söz gelmez
 Vezîr şimdi efvâh-ı zemâne sarf-ı şekvâdan
 Cihânde görmemiş yok lutfuna a'lâ vü ednâdan
 Dilinden olmayıp hubb-i vatan zâil bu Nevşehirin
 Ricâ eylerdi umrâdan Cenâb-ı Hak Teâlâ'dan
 Bihamdillâh cihân pîrâ iken sadr-ı saâdette
 Onun bünyâdına oldu muvaffak savt-ı mevlâdan
 Atâsını eyleyüp âb-ı revânbanşâ ile ihyâ
 Bu dilcû çeşmesâr-ı bî adîl hâlefezâdan
 Hemişe zât-ı pâkin masdar-ı bîrr ü hisân etsün
 Hüdâ eksikliğii göstermesin sadr-ı muallâdan
 Okurlar su gibi leb-i teşneler târihin ey Şâkir
 Gel iç nevçeşme-i dilcûy-i İbrâhim Paşa'dan

1139

Kitabenin günümüz Türkçesiyle okunuşu şu şekildedir:

Allah'ın yeryüzündeki gölgesi Cenab-ı Ahmed Han Gazi'nin
 Huda dünyanın başından gölgesini uzaklaştırmasın
 Ne böyle cesur, şecaatli, kahraman geldi dünyaya
 Ne bu ululuk görüldü, dünyayı süsleyen vezirlerden
 Alemin diline, teşekkür ve övgüden başka söz gelmez

⁷⁰⁸ Mustafa Dinleyen, *Sularımız ve Nevşehir...*, s. 115-116.

Vezir o Şimdi, Őikayetle uęraŐan zamanenin ağızlarından
 Özellikle Padişahın damadı Vezir İbrahim Paşa'nın
 Cihanda yoktur lütfunu görmemiş ŐeŐkinlerden ve halktan
 Dilinden Nevşehir'in vatan sevgisi hiÇ gitmeyip
 Cenab-ı Hak teâlâdan hep kalkınmasını istedi
 Allah'a hamdolsun onun yapılmasına muvaffak oldu
 Cömertliğini gösterip can baęıŐlayıcı su ile ihya etti
 İnsanı coŐturan, benzersiz bu gönül okŐayan çeşme
 Her zaman temiz kiŐiliklerden iyilik ve güzelliŐler yayılsın
 Hûda yüce sadrazamlık makamından eksikliğini göstermesin
 Ey Şakir susamıŐ dudaklar tarihini su gibi okurlar
 Gel iç, İbrahim Paşa'nın gönül okŐayan yeni çeşmesinden

1139

Yaptıran: Nevşehirli Damat İbrahim Paşa

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

Tek cepheli, kemersiz çeşme dikdörtgen bir alan üzerine inşa edilmiştir. Çeşmenin üst kısmı üçgen bir alınlıkla sınırlandırılmıştır. Alınlık iki tarafta kademeli başlıklara sahip düşey ayaklar üzerine bindirilmiştir. İki taraftaki ayakların arasında cepheden hafif içerlek olan niş bulunmaktadır. Niş üç taraftan üç sıra kaval silmeyle çevrelenmiştir. Nişin içerisinde alt bölmüde ayna taşı yer alır. Ayna taşına bir musluk deliği açılmıştır. Bu kısmın üzerine inşa kitabesi yerleştirilmiştir. İki parÇa halindeki kitabede yazılar mermer üzerine kabartılmıştır. Çeşmenin önünde dikdörtgen ölçülerde kurna kısmı yer almaktadır. Kurnanın iki yanına iki dinlenme taşı yerleştirilmiştir. Çeşmenin arkasında geniŐçe bir su deposu bulunmaktadır.

Süslleme Özellikleri

Çeşme cephesini hareketlendiren kademeli silmeler süslleme öğeleri olarak ele alınabilir.

Malzeme ve Teknik

Orduoğlu eşmesi büyük oranda kesme taş malzemededen inşa edilmiştir. Çeşmenin ayna kısmında, dinlenme taşlarında ve kurnasında taş blok; inşa kitabesinde mermer malzeme kullanılmıştır.

2.8.19.Nevşehir Tavukçu Çeşmesi

Fotoğraf No:2.849-2.850

Çizim No:-

İnceleme Tarihi: 11.09.2009-13.09.2009, 13.08.2010-15.08.2010

Bulunduğu Yer: Nevşehir İl Merkezi, Osmanlı Caddesi, Tavukçu Cami yanında yer almaktadır.

Tarihlendirme: Çeşme, üzerindeki inşa kitabesine göre H.1139/M.1726-1727 yılında inşa edilmiştir. Çeşme nişi üzerindeki Şair Nedim'in kaleme aldığı inşa kitabesinin okunuşu⁷⁰⁹ şu şekildedir:

Şehinşâh-ı cihân şevketlü Sultan Ahmed Gazi
 Ki zât-ı saltanat tâcında olmuş gevher-i yektâ
 Şeh â'lim hidfv-i Cem heşm hâkân-ı â'zam kim
 Müsellem kabzına teshîrine ser-tâbe-ser dünya
 Vezîr-i â'zam ve dâmâd-ı evvel hâkân-ı devrânın
 Ki lütf u cûdına dilbeste olmuştur bütün dünya
 Cihânbân-ı mu'allâ pâye-i İbrahim Paşa kim
 Kemâl-i re'feti âfâkı kıldı gülşen-i me'vî
 Sadret-i mesnedîn teşrfî idildin zât-ı vâlâsı
 Cihânda eyledi hakkâ vezâret şânını â'lâ
 Bu dilcû çeşmesârı dâhi bünyâd eyleyüb bunda
 Binâ-yı bî-adîl oldu bu çeşme dilkeş ü vâlâ
 Hüdâ kılsun hemîşe devletin pâyende ol sadrın
 Hemîşe re'y ü tedbîri ola â'lemde mülk-ârâ
 Tamam oldukda tarihin Nedim söyledi ânın
 Bu aynî cûd-ı İbrahim Paşa'dır kılan ihyâ

1139

Kitabenin günümüz Türkçesiyle okunuşu⁷¹⁰ şu şekildedir:

Cihan Padişahı Gazi Sultan Ahmet ki,
 Şahsı saltanat tacında bir elmas olmuştur
 O büyük hakan ki, alemin şahıdır, Cem onun hizmetkarıdır
 Onun doğruluğuna baştan başa bütün dünya büyülenmiştir.
 O devrin hakanının baş veziri ve damadıdır

⁷⁰⁹A. Refik Altınay, *Damat İbrahim...* s.19.

⁷¹⁰Mustafa Dinleyen, *Sularımız ve Nevşehir...*, s. 84.

Bağışları ki, bütün dünyayı ona gönül bağlatmıştır.
 Hükümdarlara mahsus yüksek dereceleri olan İbrahim Paşa ki,
 Olgunluğu ve merhameti ufuklara ulaşacak gül bahçesi yaptı
 Onun yüksek şahsiyeti vezirlik mertebesini şereflendirdiğinden beri
 Vezirlik rütbesini doğrulukla iş yaparak daha değiştirdi
 Bu gönül çekici çeşmeyi burada inşa eyledi ki,
 Bu çeşme, gönül çelen, benzersiz ali bir çeşme oldu.
 Allah nuruyla daima onun devletine destek olsun, güç versin
 Her zaman aldığı tedbirleriyle, alemde mülkü süsleyici olsun.
 Tamamlandığında onun tarihini Nedim söylemiştir.
 İbrahim Paşa'nın kendi cömertliği bu çeşmeyi ihya etmiştir.

1139

Yaptıran: Nevşehirli Damat İbrahim Paşa

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

Dikdörtgen planlı, tek cepheli çeşmede sadece kitabenin bulunduğu alınlık kısmı ve ayna taşı günümüze gelebilmiştir. Kareye yakın dikdörtgen ölçülerdeki mermer kitabe iki sütun on altı satır halinde düzenlenmiştir. Kitabede her bir satır kısa kenarları dilimli kemer şeklinde düzenlenmiş kartuşlar içerisine alınmıştır. Kitabenin altındaki ayna taşının bir bölümü sokak seviyesinin altında kalmıştır. Ayna taşında bir musluk deliği bulunmaktadır.

Süsleme Özellikleri

Çeşmede süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Malzeme ve Teknik

Tavukçu Çeşmesi kesme taş malzemeyle inşa edilmiştir. Çeşmenin ayna kısmında düz blok taş; kitabesinde mermer malzeme kullanılmıştır.

2.8.20.Nevşehir Orta Bektik Çeşmesi

Fotoğraf No:2.851-2.852

Çizim No:-

İnceleme Tarihi: 11.09.2009-13.09.2009, 13.08.2010-15.08.2010

Bulunduğu Yer: Nevşehir İl Merkezi, Orta Bektik Mahallesi'nde, Tüfekçibaşı Sokak ile Bektik Sokak'ın birleştiği noktada yer almaktadır.

Tarihlendirme: Çeşme, üzerindeki kitabeye göre H.1140/M.1727-1728 yılında inşa edilmiştir.Çeşme nişi üzerindeki Şair Asım'ın kaleme aldığı inşa kitabesinin okunuşu⁷¹¹ şu şekildedir:

Şehinşah-ı cihân sultan Ahmed Hân â'dil kim
 Müeyyiddir umrunda cenâb-ı hâkk-ı te'âlâdan
 O kân-ı mekremet deryâ-yı re'fet kim ânın lütfûn
 Cihânda görmemiş âdem mi var â'la ve ednâdan
 Hüd zât-ı hümâyûnunu tâ haşredek kılsûn
 Serîr-i saltanatda fârig ve âsûde â'dâdan
 Zamanında cihân ma'mûrdur âlem bütün mesrur
 Vezir-i â'zam Dâmâd İbrahim Paşa'dan
 Nice memnûnı olmaz bir vezîrin cümle âlem kim
 Duâ almak ola maksûdu ancak halk-ı dünyâdan
 Olub tevkif-i yezdâniye mazhar hayr u hâdisi
 Ânın her yerde efzûndur gerçi hadd ü ihsâdan
 Husûsân Maskat-ı re'si olan Nevşehir dîlcûnun
 Ahâlisini seyr itdikde âb-ı rûh-bahşâdan
 Nidâ idüb Didim dil-teşnekne Âsım'a tarih
 İçün su çeşme-i bâlâ-yı İbrahim Paşa'dan

1140

Kitabenin günümüz Türkçesiyle okunuşu⁷¹² şu şekildedir:

Şahlar şahı dünyanın adaletle hükmeden sultanı ki
 Yaptığı işlerde cenabı Haktan ebedi olmuştur.
 O cömertlik deryasına kanmış ki, onun cömertliği
 O kadar yüce ki halktan ve hanedan mensuplarından bunu görmeyen insan yoktur
 Allah onun saadetini, saltanat tahtında ta haşra dek

⁷¹¹A. Refik Altınay, *Damat İbrahim...* s.28.

⁷¹²Mustafa Dinleyen, *Sularımız ve Nevşehir...*, s. 110.

Rahat ve huzurlu kılsın
 Veziri Azam İbrahim Paşa zamanında, dünya
 İmar edilmiş insanlık neşe bulmuştur.
 Dünyada bütün işleri sadece dua almak olan bu vezirden
 Cümle alemin memnun kalmaması düşünülemez.
 Onun yaptığı hayırlı işlerden Allah hoşnuttur.
 Bu husustan bereketli kılmıştır.
 Onun gönlündeki amaç olan Nevşehir'in halkı, bu hayat veren
 Suyu içtikçe, gönülden,
 Asım İbrahim Paşa'nın bu çeşmesine tarih düşürmek için nida etti.

1140

Yaptıran: Nevşehirli Damat İbrahim Paşa

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

Orta Bekdik Camii'nin hemen karşısında yer alan çeşme, bir bahçe duvarına bitişik vaziyette inşa edilmiştir. Tek cepheli, sivri kemerli çeşme cephesi üç taraftan iki sıra silmeyle kuşatılmıştır. Cepheden içerlek olan sivri kemerli nişin alt bölümünden ayna taşı yer almaktadır. Ayna taşına bir musluk deliği açılmıştır. Kemerin üzerine yerleştirilem yatay dikdörtgen kitabe üç sütun onbeş satır halinde düzenlenmiştir. Kitabede yazılar mermer üzerine kabartılmıştır. Kitabenin iki yanına iki gülbezek kabartması yerleştirilmiştir. Çeşmenin önündeki kurna kısmı günümüzde betonla doldurulmuştur.

Süsleme Özellikleri

Çeşmede inşa kitabesinin iki yanındaki gülbezekler haricinde süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Malzeme ve Teknik

Orta Bekdik Çeşmesi kesme taş malzemedен inşa edilmiştir. Çeşmenin ayna kısmında düz blok taş; kitabesinde mermer malzeme kullanılmıştır.

2.8.21. Babakale Çarşı Çeşmesi

Fotoğraf No:2.853-2.855

Çizim No:-

İnceleme Tarihi: 14.06.2008

Bulunduğu Yer: Çanakkale İli, Ayvacık İlçesi, Babakale Köyü'nde, kalenin önündeki meydanda yer almaktadır.

Tarihlendirme: Çeşme, üzerindeki kitabeye göre H.1140/M.1727-1728 yılında inşa edilmiştir. Çeşmenin doğu cephesinde sivri kemerli nişin altına yerleştirilen inşa kitabesinin okunuşu⁷¹³ şu şekildedir:

Vezîr rıfkî sîret Kapudân Mustafa Paşa
 Şehî fahr-i güzîn asaf-ı zîşân bi-himmet-i câb
 Zemân-ı avz ü suyûtunda kemîn idüb bu mevzi'de
 İderdi dâim insiyâl-ı meskût düşmen-i gümrâb
 Olunca hâle vâkıf cehd idüb ol hecsini def aten
 İmâret eyledi bu mevzi'i ehl-i esnâf-gâb
 Ma'bed yaptı hamam itdi binâ ve etdi âb-ı hayât
 Bir ayn-ı cân fezâyı eyledi Nazîf-i berdü'l-hevâh
 Akınca lülesi îmâ idüb Vehbî kâ hâ fe
 Didi ayetine ye elif lam âb-ı zülâl iç fi sebîlillah
 Sene: 1140

Yaptıran: Kaymak Mustafa Paşa

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

İki cepheli, hazneli çeşme, 5.40x4.20 metre⁷¹⁴ ölçülerinde dikdörtgen bir alan üzerine inşa edilmiştir. Çeşmenin güney cephesi sonradan yapılan bir eve bitişik vaziyettedir. Kitabesinde bulunduğu doğu cephe sivri kemerli bir düzenlemeye sahiptir. Sivri kemer iki yanda düşey bloklar üzerindeki profilli başlıklara bindirilmiştir. Cepheden hafif içerlek

⁷¹³A.Osman Uysal, *Kaymak Mustafa Paşa'nın...*, s.126.

⁷¹⁴Ayşe Çaylak, *Çanakkale Çeşmeleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara, 1997, s.50.

olan nişin alt bölümündeki ayna taşına iki musluk deliği açılmıştır. Ayna taşının üzerinde sivri kemerli düşey dikdörtgen iki taş nişi yer alır. Sivri kemerin altında yatay dikdörtgen inşa kitabesi bulunmaktadır. Kitabe metni iki sütuna beşer satır halinde düzenlenmiştir. Sülüs hatla yazılmış kitabede yazılar mermer üzerine kabartılmıştır. Çeşme nişinin önünde dikdörtgen ölçülerde küçük bir kurna bulunmaktadır. Kurnanın iki yanına dinlenme taşları yerleştirilmiştir. Çeşmenin kuzey cephesinde de sivri kemerli bir niş bulunmaktadır. Doğu cepheye göre daha küçük tutulmuş nişin önündeki yalak bölümü sonradan kapatılmıştır. Çeşmenin haznesi beşik tonoz ile örtülmüştür.

Süsleme Özellikleri

Çeşme üzerinde süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Malzeme ve Teknik

Çeşmede inşa malzemesi olarak kesme taş, moloz taş, blok taş ve tuğla kullanılmıştır. Doğu cephesi kesme taş, hazne kısmı tuğla, diğer bölümler moloz taş malzemeyle yapılmıştır. Doğu cephede sivri kemerin bindirildiği düşey dikdörtgen ayaklar, niş önündeki kurna ve dinlenme bölümleri taş bloklarla; inşa kitabesi mermer malzemeyle yapılmıştır. Çeşmenin cepheleri günümüzde beyaz badanayla boyalıdır.

2.8.22. Babakale Yalı Çeşmesi

Fotoğraf No:2.856-2.857

Çizim No:-

İnceleme Tarihi: 14.06.2008

Bulunduğu Yer: Çanakkale İli, Ayvacık İlçesi, Babakale Köyü'nde, limanda yer almaktadır.

Tarihlendirme: Çeşmenin inşa kitabesi mevcut değildir. Ancak Kaymak Mustafa Paşa'ya ait 6 Ocak 1728 tarihli vakfiyedeki⁷¹⁵ kayıtlarda onun tarafından yaptırılan eserlerden birisi olduğu zikredilmektedir. Bu suretle çeşme, Kaymak Mustafa Paşa'nın Babakale'deki imar faaliyetlerini gerçekleştirdiği H.1135/M.1722-1723 ile H.1141/M.1728-1729 yılları arasında inşa edilmiş olmalıdır.

Yaptıran: Kaymak Mustafa Paşa

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

Tek cepheli, sivri kemerli çeşme 4.27x4.70 metre⁷¹⁶ ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen bir alan üzerine inşa edilmiştir. Günümüzde harap vaziyette olan çeşmenin güney cephesi sivri kemerli bir nişle şekillendirilmiştir. Sivri kemerin iki yanda düşey ayaklara bindirildiği kalan izlerden anlaşılmaktadır. Nişin alt kısmında dikdörtgen çerçeveli iki mermer levhadan müteşekkil ayna taşı bulunur. Her bir levhaya ikişer musluk deliği açılmıştır. Levhaların üzerinde içleri sonradan doldurulmuş sivri kemerli iki küçük tas nişinin varlığı hem kalan izlerden hem de Comte de Choiseul Gouffer'nin Babakale gravüründen⁷¹⁷ anlaşılmaktadır. Bu nişler daha sonradan doldurulmuştur. Sivri kemerin altında ise yatay dikdörtgen bir kitabelik bulunduğu kalan izlerden anlaşılmaktadır. Çeşme nişinin önünde bugün sokak seviyesinin altında kalmış dikdörtgen bir kurna ve iki

⁷¹⁵“... taraf-ı Saltanat-ı Aliyye'den temlik olunan mukataasını ve merhûm-ı mezbûrun hayatında Bahr-i Sefid Baba Burnu nâm mahâlde hasbeten lillab-ı taalâ Hırzû'l-Bahr nam kal'a derûnunda ve birûnunda bina eylediği ma'lûmü'l-hudud ve'l-aded hamam ve dekâkin ve limanında bina eylediği ebniyye-i memlûke ve anda vâki yine taraf-ı Saltanat-ı Aliyye'den kendüye temlik-i sahih ile temlik olunan ma'lûmü'l-hudud ve'l-kıta mülk arazi ve bostan ve bahçesini....” Bkz. Münir Aktepe, *XVIII. Yüzyıl Vezirlerinden...*, s.32.

⁷¹⁶ Ayşe Çaylak, *Çanakkale Çeşmeleri...*, s.76.

⁷¹⁷ Mustafa Sevim, *Gravürlerle Türkiye...*, s.154.

dinlenme taşı yer almaktadır. Çeşme nişinin arkasında yer alan haznenin doğu cephesine sivri kemerli, küçük bir pencere açılmıştır.

Süsleme Özellikleri

Çeşmede süsleme unsurları ayna taşı vazifesi gören iki mermer levhada karşımıza çıkar. Yatay dikdörtgen levhaların her birine ikişer sağır kemer işlenmiş ve ortalarına birer selvi ağacı motifi yerleştirilmiştir. Sağır kemerlerin altlarında kısa kenarları dilimli kemer şeklinde düzenlenmiş içleri boş kartuşlar bulunur. Kemer köşelerinde ise birer rozet yer almaktadır. Bu rozetlerden içte yer alan ikisinin içleri iç içe geçmiş çokgen ve yıldızlarla doldurulmuştur. Dışta yer alan rozetlerin ise birisi çarkıfelek motifiyle diğeri yıldız çiçeği motifiyle doldurulmuştur.

Malzeme ve Teknik

Çeşmenin güney cephesinde gri renkli kesme taş malzeme kullanılmıştır. Ayna taşını oluşturan levhalar mermerdendir. Çeşmenin yan ve arka cephelerinde moloz taş malzeme kullanılmıştır. Hazneye doğu cephede açılan pencerenin kemeri tuğladandır.

2.8.23. Babakale Kale İçindeki Çeşme

Fotoğraf No:2.858

Çizim No:-

İnceleme Tarihi: 14.06.2008

Bulunduğu Yer: Çanakkale İli, Ayvacık İlçesi, Babakale Köyü'ndeki kalenin avlusunda yer almaktadır.

Tarihlendirme: Çeşmenin inşa kitabesi mevcut değildir. Ancak Babakale'nin H.1135/M.1722-1723 ile H.1141/M.1728-1729 yılları arasında inşa edildiği inşa kitabesinden ve Kaymak Mustafa Paşa'ya ait 6 Ocak 1728 tarihli vakfiyeden anlaşılmaktadır.⁷¹⁸ Çeşmeninde kaleyle beraber aynı yıllar arasında inşa edilmiş olması muhtemeldir.

Yaptıran: Kaymak Mustafa Paşa

Mimarı: Bilinmiyor.

Mimari Özellikleri

Kalenin içinde, giriş holünün hemen önünde yer alan çeşme surun kuzeydoğu duvarına bitişik olarak inşa edilmiştir. Arkasında haznesi bulunan çeşme dikdörtgen bir alanı kaplar. Çeşmenin ön cephesi sivri kemerle şekillendirilmiştir. Sivri kemer iki yanda düşey dikdörtgen taş bloklar üzerindeki başlıklara bindirilmiştir. Nişin alt kısmındaki ayna taşında bir musluk deliği açılmıştır. Çeşme nişinin önünde bulunması gereken kurna günümüze ulaşmamıştır. Çeşmenin önünde nişin iki yanına cephe boyunca dizilen taş bloklarla bir dinlenme sekisi meydana getirilmiştir. Çeşmenin bitişiğinde tuğla malzemeli ikinci bir çeşmenin varlığı kalan izlerden anlaşılmaktadır.

Süsleme Özellikleri

Çeşme üzerinde süsleme unsuru bulunmamaktadır.

⁷¹⁸ Bkz. Katalog no: 2.6.1.

Malzeme ve Teknik

Çeşmenin ön cephesinde kesme taş, blok taş ve tuğla malzeme kullanılmıştır. Ayna taşının ve kemerin bindirildiği ayakların blok taşlardan diğer bölümlerin kesme taştan yapıldığı görülmektedir. Niş içerisinde ayna taşının üst kısmı tuğla örgü üzerine kesme taşlarla kaplanmıştır. Yan cepheler ve su haznesi moloz taş malzemeyle inşa edilmiştir. Su haznesinin örtüsünde tuğla kullanılmıştır.

2.8.24.Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi Cami Avlusu Üzerindeki Çeşme

(Bkz.2.1.6. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi)

2.8.25.Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi Sıbyan Mektebi İstinad Duvarındaki Çeşme

(Bkz.2.1.6. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi)

2.8.26.Kayseri Güzelköy (Nize) Mimar Mehmet Ağa Çeşmesi

Fotoğraf No:2.859-2.860

Çizim No:-

İnceleme Tarihi: 27.01.2012-29.01.2012

Bulunduğu Yer: Kayseri İli, Güzelköy (Nize Köyü), Isba Sokak üzerinde yer almaktadır.

Tarihlendirme: Çeşmenin inşa kitabesi mevcut değildir. Ancak Lale Devri yıllarında baş mimarlık görevinde bulunan Mimar Mehmet Ağa'ya ait H.1148/M.1735 tarihli vakfiyede Nize Köyü'nde dört çeşme inşa ettirdiğine dair kayıtlar mevcuttur.⁷¹⁹ Mimar Mehmet Ağa'nın doğduğu köy olan Nize'de inşa ettirdiği çeşmelerden üçü günümüze ulaşamamıştır. Günümüze ulaşabilen mevcut çeşmenin de H.1148/M.1735 yılından önce Mehmet Ağa'nın baş mimarlık vazifesini sürdürdüğü yıllarda inşa ettirmiş olması muhtemeldir. Bu suretle söz konusu çeşme 18. yüzyılın başları ile H.1148/M.1735 yılları arasında inşa edilmiş olmalıdır.

Yaptıran: Kayserili Mehmet Ağa⁷²⁰

Mimarı: Bilinmiyor.

⁷¹⁹H.1148/M.1735 tarihli vakfiyede Mimar Mehmet Ağa'nın Nize Köyünde inşa ettirdiği çeşmeler ve tamir ettirdiği köprülerle ilgili şu kayıtlar bulunmaktadır. "...ve medine-i mezbure akaratından hasile ğalle-i vakfi medine-i mezburede Ambarlı koprusu ve kaldırımı ve medine-i mezbureye tabi meskati re'sim olan Nize karyesinde bina eylediğim dort adet cesme ve karye-i mezburemin iki adet taskoprusu ve Aydos nam mahalde olan cesme ve Uskubi karyesinde muceddeden bina edup su getirdiğim iki cesme ve Aranos karyesinde merhum Mimar Sinan vakfindan tamir eylediğim iki cesmenin beher sene iktiza eden tamiratına harc ve sarf oluna..." Bkz. Sultan Murat Topçu, "Kayserili Mimar El-Hac Mehmet Ağa'nın Kayseri'deki Hayratı", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, Ardahan Üniversitesi, Sayı: 13, Ardahan, 2012, s.61, dipnot: 6'dan naklen: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter No: 736/3, Sayfa No: 229, Sıra No: 104

⁷²⁰ Kayserili Mehmet Ağa III. Ahmed devrinde mimarbaşı olarak görev yapmıştır. Başkentteki birçok külliyeinin ve Nevşehir'deki Damat İbrahim Paşa Külliyesi'nin mimaridir. H.1148'de (M.1735/36) sure emini olmuştur. H.1155'de (M.1742) vefat ederek Edirnekapı'ya defnedilmiştir. Hayatı hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî...*, s.947.; Mimarbaşı Kayserili Mehmet Ağa'nın mimarlık faaliyetleri hakkında bilgi için bkz. Muzaffer Erdoğan, *Lale Devri Baş Mimarı Kayserili Mehmed Ağa*, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul, 1962.

Mimari Özellikleri

Tek cepheli, yuvarlak kemerli çeşme bulunduğu sokağın üzerindeki evlerin birleşmesiyle meydana gelen bir dehlizin içerisinde yer almaktadır. Çeşme dehlizi taşıyan ayağın batı yüzüne bitişik olarak inşa edilmiştir. Yuvarlak kemerli çeşme nişi cepheden hafif içerlektir. Yuvarlak kemerin içi istiridye kabuğu formunda dolgulanmıştır. Çeşme nişinin alt kısmında üzerinde bir musluk deliği bulunan ayna taşı yer almaktadır. Ayna taşının üst kısmı yuvarlak kemerle sınırlandırılmıştır. Çeşme nişinin önündeki dikdörtgen kurnanın iki tarafı ön cephe boyunca dinlenme sekisi olarak düzenlenmiştir. Çeşme nişi üç yönden iki sıra düz silmeyle kuşatılmıştır. Cephe ise üstte 0.20 metre genişliğinde⁷²¹ pahlanmış bir silme kuşağıyla sonlandırılmıştır. Çeşmenin önünde yedi basamaklı merdivenle inilen geniş bir alan bulunmaktadır. Ayrıca çeşmenin arkasına dinlenme sekileri yerleştirilmiştir.

Süsleme Özellikleri

Çeşmenin niş kemeri istiridye kabuğu formunda yapılmıştır. Kemerin ortasında altta ve üstte birer rozet bulunur. Kemerin iki yanına vazodan çıkan lale motifleri yerleştirilmiştir. Her iki kompozisyonda benzer özellikler gösterir. Şişkin gövdeli, geniş ağızlı vazodan çıkan iki dala uc uca ikişer lale motifi yerleştirilmiştir. Kompozisyonlar kemer kavsi boyunca içbükey olarak bütün yüzeyi kaplamaktadır.

Malzeme ve Teknik

Çeşmenin inşasında büyük oranda kesme taş malzeme kullanılmıştır. Kemerin iki yanda bindirildiği düşey dikdörtgen, ince ayaklarda; nişin önündeki kurnada; ayna taşında ve cephe boyunca uzanan dinlenme sekisinde blok taşlar kullanılmıştır. Çeşme kemeri kırmızı, sarı ve yeşil boyayla boyanmıştır. Nişi üç yönden çevreleyen silmelerden dışta olanı sarı içte olanı yeşille boyanmıştır. Kemerin iki yanındaki süsleme kompozisyonu sarı zemin üzerine yeşil boyayla yapılmıştır.

⁷²¹ Sultan Murat Topçu, *Kayserili Mimar El-Hac Mehmet...*, s.52,

BÖLÜM III

KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME

3.1. Külliyeleler

Osmanlı mimarisinde 17. yüzyılın sonlarında II.Viyana Kuşatması (1682) ve Karlofça Antlaşmasıyla (1699) beraber kesintiye uğrayan külliye mimarisi⁷²² III. Ahmed'le beraber 18. yüzyılın başlarından itibaren başkentte inşa edilen Yeni Valide Külliyesi (1708-1710)⁷²³ ve bunu takip eden Çorlulu Ali Paşa (1707-1708)⁷²⁴, Şehzadebaşı

⁷²² Osmanlı mimarisinde 14. yüzyılın ilk yarısından itibaren inşa edilen külliyeleler fethedilen şehirlerin büyümesini ve yeni yerleşim alanlarının kurulmasını sağlamıştır. Bkz. Gönül Cantay, *Osmanlı Dönemi Külliyeleleri...*, s.308. Bu külliyelelerde genellikle cami, medrese, mektep, imaret, türbe, hamam ve han gibi yapılar bulunur. Erken Osmanlı külliyelelerinde yapıların belirli bir eksen göstermeksizin dağınık vaziyette konumlandırılmış oldukları görülür. Bursa Orhan Gazi (1339) Bkz. Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi...*, s.15-16. , Yıldırım Beyazıd (1390-1406) Bkz. Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi...*, s.26-35., Yeşil (1413-1421) Bkz. Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi...*, s.42-49. ve Muradiye (1425) Bkz. Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi...*, s.56-60. külliyeleleri Erken Osmanlı Dönemi'nde bu tarzda inşa edilmiş külliyeleler arasında yer alırlar. İstanbul'un fethiyle beraber inşa edilen Fatih Külliyesi (1463-1470) Osmanlı külliye mimarisine yeni bir soluk getirmiştir. Bkz. Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri*, Cilt:3, Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1973, s.356-407. Külliye dahilindeki yapı sayısı artmış ve binalar arazinin topografik durumu da göz önüne alınarak sistematik bir şekilde dizilmişlerdir. Bu külliye ile beraber külliyelelerin merkez yapısı cami olmaya başlamış ve diğer binalar caminin etrafında dikdörtgen bir alan oluşturacak şekilde konumlandırılmıştır. Fatih Külliyesi'nin akabinde inşa edilen Afyon Gedik Ahmet Paşa (1472) ve İnegöl İshak Paşa (1482) külliyelelerinde yerleşim düzene ve yapı sayıları bakımından gelişim gözlemlenir. bkz. Abdullah Kuran, "Mimar Sinan'ın Külliyeleleri", *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, İstanbul, 1988, s.167-173. II. Beyazıd tarafından İstanbul (1501-1506), Amasya (1486) ve Edirne'de (1484-1488) inşa ettirilen külliyelelerin ortak özelliği ise coğrafi topografyaya uyumları ve şehirlerin eksenini belirleyen nehirlerin oluşturduğu ana eksene fonksiyonel yapıların paralel eksenli yerleşimleridir. Bkz. Gönül Cantay, *Osmanlı Dönemi Külliyeleleri...*, s.311. 16. yüzyıla gelindiğinde külliyelelerin sadece şehir merkezlerine değil kervan ve hac yolları üzerine de inşa edildikleri görülmektedir. Osmanlı-Türk mimarisinde şehir dokusu içindeki konumları ve sosyo-ekonomik etkileriyle değerlendirilen külliyeleler, şehir içi külliyeleleri ve menzil külliyeleleri olmak üzere iki başlık altında toplanmıştır. Bkz. Gönül Cantay, *Osmanlı Dönemi Külliyeleleri...*, s.311. Mimar Sinan'ın planlayıp inşa ettiği şehir külliyeleleri çoğunlukla İstanbul ve Edirne şehirlerinde toplanmıştır. İstanbul'daki Haseki Sultan (1539-1550) Bkz. Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi...*, s.205-207. ve Üsküdar Mihrimah Sultan (1540-1548) Bkz. Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi...*, s.215-220. külliyelelerinde yapıların yerleşiminde tam bir simetri gözükmemektedir. İstanbul Süleymaniye (1550-1557) Bkz. Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi...*, s.220-238., Atik Valide (1570) Bkz. Abdullah Kuran, *Mimar Sinan'ın Külliyeleleri...*, s.175-190. ve Edirne Selimiye (1570-1574) Bkz. Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi...*, s.285-299. külliyelelerinde daha dengeli bir yerleşim modeli uygulanmıştır. Eyüp Zâl Mahmut Paşa (1575-1580) Bkz. Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi...*, s.273-276., Üsküdar Şemsi Ahmet Paşa (1580) Bkz. Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi...*, s.329-331., Tophane Kılıç Ali Paşa (1580) Bkz. Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi...*, s.331-3334. ve Manisa Muradiye külliyeleleri gibi örneklerde ise yapıların yerleştirilmesinde bilinçli bir asimetrik anlayış hakimdir. Mimar Sinan'dan sonra inşa edilen Yeni Cami Külliyesi ve Sultan Ahmed Külliyesi geniş programlı son örneklerdir. Mimar Davud Ağa tarafından, III. Mehmed'in annesi Safiye Sultan adına 1597 yılında inşa edilen Eminönü Yeni Cami Külliyesi'nde Hünkar Köşkü'nün yer alması bir yeniliktir. Bkz. Gönül Cantay, *Osmanlı Dönemi Külliyeleleri...*, s.308. Mimar Sedefkar Mehmet Ağa tarafından 1609-1617 yılları arasında inşa edilen Sultan Ahmed Külliyesi ise bünyesindeki bir çok yapı ile geniş programlı olarak tasarlanmıştır. Sinan sonrası bu iki külliye yapılarıdaki bazı fonksiyonel unsurlar haricinde 16. yüzyıldaki külliye geleneğini devam ettirir. Bkz. Gönül Cantay, *Osmanlı Dönemi Külliyeleleri...*, s.316.

⁷²³ Yapı hakkında bilgi için bkz. Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...*s.56-72.

Damat İbrahim Paşa (1720)⁷²⁵, Üsküdar Ahmediye (1722)⁷²⁶ ve Beyazıt Kaptan İbrahim Paşa (1708)⁷²⁷ külliyesi ile tekrar canlanmıştır. Lale Devri yıllarında (1703-1730) başkent dışında Anadolu’da inşa edilen en kapsamlı külliye ise Damat İbrahim Paşa’nın memleketi Nevşehirde 1727 yılında yaptırdığı külliyesidir. Hatta İstanbul’da dahi Yeni Valide Külliyesi dışındaki çağdaş örneklerde böylesine kapsamlı bir külliye inşa edilmemiştir. Bu külliye dışındaki Aydın Nasuh Paşa (1708), Afyon Yeni Cami (1711), Erzurum Gürcü Kapı (1717), Gaziantep Hüseyin Paşa (1719) ve Şanlıurfa Rızvaniye (1717) külliyesi anıtsal bir cami etrafında gelişen klasik dönem külliye tipi yerine medrese merkezli ya da bir medreseyle caminin aynı avluyu paylaştığı küçük ölçekli külliye tipinde inşa edilmişlerdir.

Lale Devri’nin sonlarında inşa edilen Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi 17. yüzyılın sonlarına doğru durgunlaşan ve 18. yüzyılın başlarından itibaren tekrardan yoğunluk kazanmaya başlayan Osmanlı mimarisi içerisinde⁷²⁸ hem külliye genel şemasıyla hem de külliye dahilindeki yapıların plan ve süsleme özellikleriyle ayrı bir yere sahiptir. XVII. yüzyıldan itibaren külliye programlarında belirli değişikliklerin yapıldığı bilinmektedir. Klasik dönemde görmeye alıştığımız cami merkezli geniş kapsamlı külliyelerin yerini daha küçük ölçeklerde medrese merkezli külliyelerin aldığı görülür.⁷²⁹

⁷²⁴ Yapı hakkında bilgi için bkz. Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...*s.48-56.

⁷²⁵Yapı hakkında bilgi için bkz. Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...*s.72-83.

⁷²⁶ Yapı hakkında bilgi için bkz. Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...*s.83-92.

⁷²⁷ Yapı hakkında bilgi için bkz. Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...*s.41-48.

⁷²⁸Osmanlı mimarisinin batı etkisiyle beraber XVIII. yüzyıldaki değişimi için bkz. Afife Batur, “Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarlığı”, *Tanzimattan Cumhuriyete Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1986, s.1040-1048.; Ayda Arel, *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1975.; Günsel Renda, *Yenileşme Döneminde Kültür...*, s.265-283.; Mustafa Cezar, *Sanatta Batı’ya Açılış ve Osman Hamdi I*, Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı Yayını, Cilt: 1, İstanbul, 1995.; Mustafa Cezar, *Osmanlılarda 18. Yüzyıl...*, s.43-64.; Rüçhan Arık, *Batılılaşma Dönemi Türk Tasvir Sanatı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.; Rüçhan Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu...*, s.247-264.; Semavi Eyice, *Batı Sanat Akımlarının...*, s.284-309.

⁷²⁹16. yüzyılın sonlarında klasik dönemde gördüğümüz geniş kapsamlı külliyelerin yerini daha küçük ölçekli külliyeler almıştır. Bu dönemde caminin önemli olduğu, az sayıda fonksiyonel yapıya sahip küçük külliyeler gibi, medrese yapısının önem taşıdığı külliye kuruluşları da inşa edilmiştir. Bkz. Gönül Cantay, *Osmanlı Dönemi Külliyesi...*, s.316. Bu külliyesi örnek olarak Divanyolu Anber Ağa Külliyesi (1580) Bkz. Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi...*, s.358., Çarşıkapı Koca Sinan Paşa Külliyesi (1593) Bkz. Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi...*, s.357-358., Saraçhane Gazanfer Ağa Külliyesi (1595-1596) bkz. Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi...*, s.364-365. ve Vezneciler Kuyucu Murat Paşa Külliyesi (1605-1606) Bkz. Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi...*, s.367-369. bu üslupta inşa edilmiş küçük ölçekli külliyelerdendir. 17. yüzyılda, 16. yüzyılın sonlarında yoğunlaşan küçük ölçekli külliye yapımı devam etmiştir. Başkentte Vefa Ekmekçioğlu Ahmet Paşa Külliyesi (1634) bkz. Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi...*, s.368-370., Bayram Paşa Külliyesi (1634) bkz. Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi...*, s.389-390., Divanyolu Köprülü Mehmet Paşa Külliyesi (1659) Bkz. Sultan Murat Topçu, *XVII. YY. İkinci Yarısında...*, s. 162-186. , Divanyolu Merzifonlu Kara Mustafapaşa Külliyesi (1691) Bkz. Sultan Murat Topçu, *XVII. YY. İkinci Yarısında...*, s. 369-378., Saraçhane Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi (1700) Bkz. Sultan Murat Topçu, *XVII. YY. İkinci Yarısında...*, s. 396-411. ve Fatih Feyzullah Efendi Külliyesi (1700)

Damat İbrahim Paşa Külliyesi böyle bir dönemde inşa edilmiş olmasına rağmen genel plan şemasıyla klasik dönem özellikleri göstermektedir. Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın memleketini Anadolu'nun önemli merkezlerinden birisi haline getirme çabasının⁷³⁰ bir ürünü olan bu yapı özel uğraşlar neticesinde çağdaşlarından farklı bir anlayışta ele alınmıştır. Külliye'nin plan şeması açısından klasik dönem özellikleri göstermesi şu şekilde açıklanabilir: Ahmet Refik'ten elde ettiğimiz bilgilerde Damat İbrahim Paşa'nın memleketine yaptırmayı düşündüğü külliye'nin inşasından önce dönemin Mimar Başy Kayserili Mehmet Ağa'yı, Anadolu'daki birkaç külliye'yi görmesi ve bir rapor hazırlaması hususunda görevlendirildiğini anlıyoruz. Sadrazam, mimarbaşını Eskişehir ve Gebze'ye göndermiş ve buradaki külliye'lerin ayrıntılı bir şekilde incelenmesini ve resimlerinin yapılmasını buyurmuştur. Bunlardan başka külliye inşası için gerekli malzemelerle bizzat alakadar olmuş her şeyin güzel ve kusursuz olmasını defalarca dile getirmiştir. Mimarbaşına yazdıkları arasında “yapılacak olan inşaatın İstanbul'da olan cami, medrese, imaret ve hamamlarla eşdeğer özellikler taşıması ve onlarla aynı ayarda olması, taşradır diye özensiz ve gösterişten uzak yapılar inşa edilmemesi” ibareleri aslında durumu özetlemektedir. Damat İbrahim Paşa'nın isteklerini yerine getiren mimarbaşı dönemin genel eğilimi olan küçük ölçekli medrese merkezli bir külliye yerine klasik dönemde görmeye alıştığımız daha masraflı olan büyük ölçekli cami merkezli külliye şemasını ortaya koymuştur.

Damat İbrahim Paşa Külliyesi'nin dikdörtgen alanı kaplayan genel yerleşme planı Osmanlı'nın klasik döneminden beri sıklıkla kullanılmaktadır.⁷³¹ Arazinin elverdiği ölçülerde simetrik bir düzende ele alınan külliye yapıları dik açılı bir anlayışla yerleştirilmişlerdir. Külliye yapılarını inşa edildikleri konumlara göre üç kademeli olarak

Bkz. Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi...*, s.423-426. küçük ölçekli külliyelerdir. Anadolu'da ise önemli menzil külliyelerinin inşa edildiği görülür. Antalya Elmalı Ömer Paşa Külliyesi (1610-1611) Bkz. Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi...*, s.371-372., Ulukışla Öküz Mehmet Paşa Külliyesi (1619) Bkz. Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi...*, s.387-388. ve Kayseri-Aksaray menzili İncesu Kara Mustafa Paşa Külliyesi (1670) Bkz. Sultan Murat Topçu, *XVII. YY. İkinci Yarısında...*, s. 315-345. menzil külliyelerine örnek teşkil ederler. 18. ve 19. yüzyıllarda batılılaşma döneminde inşa edilen külliye örneklerinde ise her iki yapının, caminin ya da medresenin önem taşıdığı planlamayla külliye'nin inşa edildiği görülmektedir. Bkz. Gönül Cantay, *Osmanlı Dönemi Külliyesi...*, s.316.

⁷³⁰Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. A. Refik Altınay, *Lale Devri*, 4. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2005.; A. Refik Altınay, *Damat İbrahim Paşa Döneminde Ürgüp ve Nevşehir*, (çev. Eftal Ş. Batmaz-Bekir Koç), Atölye Sanat Yayınları, Ankara, 2005.; Münir Aktepe, “Damat İbrahim Paşa Evkafına Dair Vesikalar”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Cilt: XIII, 1963, s.17.; Münir Aktepe, “İbrahim Paşa'ya Aid İki Vakfiye”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Cilt: XI, 1960, s.154.

⁷³¹Osmanlı külliye mimarisi hakkında bilgi için bkz. Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, Yem Yayınları, İstanbul, 2007.; Gönül Cantay, “Osmanlı Dönemi Külliyesi”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 10, 1999.

ele almak mümkündür. En üst kademede cami, medrese, imaret, sibyan mektebi ve iki çeşme bulunur. İkinci kademede hamam ve en alt kademede han yapısı yer almaktadır. Arazinin meyilli olmasından kaynaklanan bu plan anlayışı benzer bir şekilde klasik dönemde Gebze Çoban Mustafa Paşa⁷³², İstanbul Süleymaniye⁷³³, Atik Valide⁷³⁴ Ilgın Lala Mustafa Paşa⁷³⁵ Eskişehir Kurşunlu⁷³⁶ ve Ulukışla Öküz Mehmet Paşa⁷³⁷ külliyelerinde de karşımıza çıkmaktadır.

Külliye yapılarından cami, medrese ve şadırvanda gördüğümüz süsleme programları ayrı bir önem taşır. Dönemin tezyinat anlayışını yansıtan natüralist üsluptaki kompozisyonlar başkent yapılarıyla boy ölçüşür vaziyettedir. Damat İbrahim Paşa'nın İstanbul Şehzadebaşı'nda yaptırdığı külliyesinde, cami giriş kapısının iki yanında ve minberde uygulanan taş süslemeler haricinde dönemin özelliklerini yansıtacak üslupta bitkisel bezemelerle karşılaşmayız. Bu durumun oluşmasında İstanbul'daki dini yapılarda batı etkisi olan natüralist formda motiflerin uygulanması hususunda biraz tutucu davranılması etkili olmuştur.⁷³⁸ Zira başkentte inşa edilen sivil yapılarda çok daha geniş bir süsleme repertuarının tercih edildiği görülmektedir. Buna karşın Nevşehir'deki cami ve medresede gerek klasik üslupta gerekse dönem özelliklerini gösteren natüralist üslupta oldukça geniş bir süsleme programı karşımıza çıkar.

Nevşehir'deki külliyei iki yönden değerlendirmek doğru olacaktır. Bir tarafta külliye süsleme programları açısından başkentteki örneklerden bile daha cesur davranılması yer alırken; diğer taraftan külliyenin genel plan şemasının ve kuruluş düzeninin XVII. yüzyılda genel eğilim haline gelen medrese merkezli küçük ölçekli şemadan tamamen uzakta klasik dönemin külliyesiyle benzer özelliklere sahip olduğunu görürüz. Külliyenin süsleme açısından bu kadar zengin bir repertuara sahip olmasını en basit ifadeyle Damat İbrahim Paşa'ya bağlanabilir. Çünkü Damat İbrahim Paşa batıyı

⁷³²Külliye hakkında bilgi için bkz. Aptullah Kuran, *Mimar Sinan...*, s.71-73.; Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi...*, s.336-340.; İlknur Aktuğ, *Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.; Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi...*, s.187-193.

⁷³³Külliye hakkında bilgi için bkz. Aptullah Kuran, *Mimar Sinan...*, s.69-90.; Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi...*, s.277-294.; Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi...*, s.220-240.

⁷³⁴Aptullah Kuran, *Mimar Sinan...*, s.43-115-175-182.; Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi...*, s.336-340.

⁷³⁵Aptullah Kuran, *Mimar Sinan...*, s.22.

⁷³⁶Külliye hakkında bilgi için bkz. Fatih Müderrisoğlu, 16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda İnşa Edilen Menzil Külliyesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1993.

⁷³⁷Külliye hakkında bilgi için bkz. Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi...*, s.404.; Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi...*, s.387-388.

⁷³⁸ İlknur Aktuğ, *Nevşehir Damat İbrahim Paşa...*,s.116.

seven ve batı kültürünün Osmanlıya girmesini sağlayan en önemli şahsiyetlerin başında gelir. Memleketini ihya etmesi ve orta Anadolu'nun önemli merkezlerinden birisi haline getirmesi orada yaşayan halkın kendisine karşı büyük bir şükran ve sevgi duymasına vesile olmuştur. Bu nedenle sadrazam oraya esasen nasıl bir yapı inşa ederse etsin halk tarafından kabul görecektir. Bu nedenle de Damat İbrahim Paşa'nın belki de İstanbul'da yapmak isteyip de çekindiği uygulamaları burada daha rahatça ortaya koyduğunu söyleyebiliriz.

Yüzyılın başlarında inşa edilen Aydın Nasuh Paşa Külliyesi (1708), bünyesinde barındırdığı mescit-dershane, medrese, han ve hamam yapılarıyla karşımıza çıkan orta ölçekli bir külliye'dir. Külliye'deki yapılar doğu-batı istikametinde dizilmişlerdir. Medresenin doğusunda han, batında hamam yer alır. Medrese merkezli külliye Osmanlı mimarisinde 17. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle başlayan, 18. ve 19. yüzyıllarda tekrarlanan şemanın⁷³⁹ Anadolu'daki örneklerindedir.

Aydın Nasuh Paşa Külliyesi'nden birkaç yıl sonra inşa edilen Afyon Yeni Cami Külliyesi (M.1711), cami, medrese, mektep, kütüphane, muvakkithane, han ve çifte hamam yapılarından oluşmaktaydı. Külliye yapılarının ilki Abdi Çavuş tarafından M.1711 yılında inşa ettirilen camidir. Daha sonra caminin avlusuna Abdi Çavuş'un oğlu Hacı Abdülbaki Ağa tarafından mektep eklenmiş ve Hacı Abdülbaki Ağa'nın torunu Osman Ağa ve Osman Ağa'nın oğlu İbrahim Ağa tarafından yine cami avlusuna bir medrese inşa edilmiştir.⁷⁴⁰ Caminin kuzeydoğusunda yer alan çifte hamam ve vakfiyelerde belirtilen ancak günümüze ulaşamayan hanın inşa tarihi belli değildir. M.1904 yılında inşa edilen kütüphane ve muvakkithane yapıları ise daha geç dönem eklemeleridir.

M.1711 tarihinden başlayarak 20. yüzyılın başlarına kadar yapılan eklemelerle geniş ölçekli bir külliye görünümüne kavuşan Afyon Yeni Cami Külliyesi günümüze ulaşabilen yapılarından ve vakfiye bilgilerinden anlaşıldığı kadarıyla bir camiyle medresenin aynı avluyu paylaştığı külliye şemasına sahipti. Medresenin şimdiki kütüphane yapısının bulunduğu bölümde inşa edilmiş olduğu kütüphane üzerindeki kitabeden anlaşılmaktadır. Medresenin caminin hemen batısında kuzey-güney doğrultuda uzanan odalardan meydana geldiğini düşündüğümüzde Anadolu'da inşa edilen Gaziantep'teki Hüseyin Paşa

⁷³⁹ Gönül Cantay, *Osmanlı Dönemi Külliyeleeri...*, s.316.; Zerrin Köşklü, *XVII. ve XVIII. Yüzyıl...*, s.162.

⁷⁴⁰ Bkz. Katalog no: 2.1.2.

Külliyesi⁷⁴¹ ve Aydın'daki Nasuh Paşa Külliyesi⁷⁴² ile başkentteki Çemberlitaş Çorlulu Ali Paşa, Şehzadebaşı Damat İbrahim Paşa, Üsküdar Ahmediye külliyelerindeki plan şemalarına benzer bir durum ortaya çıkmaktadır. Külliye'deki çifte hamamın yapı topluluğundan ayrı olarak konumlandırılması Aydın Nasuh Paşa⁷⁴³ ve Nevşehir Damat İbrahim Paşa⁷⁴⁴ külliyelerinde de karşımıza çıkar.

Yeni Cami Külliyesi, Lale Devri yıllarında Anadolu'da inşa edilmiş külliyeler arasında bünyesinde muvakkithane yapısı bulunduran tek örnektir. Külliye avlusunun kuzeydoğu köşesinde yer alan muvakkithane yapısı geç dönem eklemesidir.

Şanlıurfa'da Rızvan Ahmet Paşa tarafından M.1717-1727 yılları arasında yaptırılan Rızvaniye Külliyesi, Aydın Nasuh Paşa ve Afyon Yeni Cami külliyelerindeki gibi camiyle medresenin aynı avluyu paylaştığı külliye şemasında inşa edilmiştir. Külliye'ye ait vakfiyelerde cami, medrese, kütüphane, hamam, havuz ve dükkanların isimleri geçmektedir. Bu yapılardan hamam ve dükkanlar günümüze ulaşmamıştır. Günümüze ulaşan cami ve camiye üç yönden kuşatan medrese hücreleri Halilü'r Rahman Gölünü'nün kuzey kenarında yer almaktadır. Vakfiyede belirtilen kütüphanenin de medresenin dersane mekanının iki yanındaki hücrelerden birisi olduğu düşünülmektedir. Zira vakfiyede kütüphanenin dersane muttasılinda bulunduğu zikredilmektedir.

Vakfiyesinininden anlaşıldığı kadarıyla M.1717 yılında inşa edilen Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi cami, han ve hamam yapılarından meydana gelen küçük ölçekli bir külliye'dir. Katalog içerisindeki yer alan külliye'ler içerisinde medrese binasının bulunmadığı tek örnek olan Gümrük Külliyesi muhtemelen ilk inşasında bir külliye olarak tasarlanmamıştır. Zira üç yapıdan oluşan külliye'de cami, hamam ve han yapılarının belirli bir düzen teşkil etmeyecek vaziyette konumlandırıldıkları görülmektedir. İlk inşanın camiyle başladığı düşünüldüğünde han ve hamamın camiye vakıf amaçlı ilave edildiği söylenebilir.

Gaziantep'te Hüseyin Paşa tarafından M.1719 yılında yaptırılan külliye, Aydın Nasuh Paşa, Afyon Yeni Cami ve Şanlıurfa Rızvaniye külliye'leri gibi cami ve medresenin

⁷⁴¹ Bkz. Katalog no: 2.1.5.

⁷⁴² Bkz. Katalog no: 2.1.1.

⁷⁴³ Bkz. Katalog no: 2.1.1.4.

⁷⁴⁴ Bkz. Katalog no: 2.1.6.6.

aynı avluyu paylaştığı şemaya sahiptir. Cami, medrese, muallimhane, hamam, arasta ve çeşme yapılarından meydana gelen külliye arasta külliyesinin diğer yapılarından ayrı mahallede inşa edilmiştir. Gaziantep'in en işlek caddelerinden birisi olan Gaziler Caddesi üzerinde yer alan külliye cami, medrese, muallimhane, hamam ve çeşmenin iki sıra halinde karşılıklı olarak konumlandırıldıkları görülmektedir. Cami avlusunun kuzeyinde sıralanan dükkânların üstünde yer alan medrese hücreleri ve devamındaki hamam caddeye açılır. Külliye uygulanan yapılarının birbirine dik gelecek şekilde iki sıra halinde sıralanması Anadolu'da Lale Devri yıllarında inşa edilen Nevşehir Damat İbrahim Paşa ve Aydın Nasuh Paşa külliyelerinde de karşımıza çıkmaktadır. Benzer şema başkentteki Üsküdar Ahmediye, Şehzadebaşı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ve Beyazıt Kaptan Mustafa Paşa külliyelerinde farklı varyasyonlarla uygulanmıştır.

İbrahim Müteferrika ve Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin oğlu Mehmet Sait Efendi tarafından Türk kültür yaşamına kazandırılan matbaanın etkisiyle külliye programlarına kütüphane yapılarının dahil edilmeye başlandığı görülmektedir. Matbaayla beraber kitap basımı hız kazanmış ve cami, medrese gibi yapıların bünyesindeki kitaplıklarda bulunan kitaplar bağımsız kütüphanelerin içerisinde muhafaza edilmeye başlanmıştır. XVII. yüzyılın sonlarına doğru bir külliye dahilinde ya da bağımsız olarak inşa edilmeye başlanan kütüphane yapıları XVIII. yüzyılın başlarından itibaren yaygınlık kazanmıştır. Anadolu'da Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi, Afyon Yeni Cami Külliyesi ve Şanlıurfa Rızvaniye Külliyesi dahilinde kütüphane yapıları yer almaktadır. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi'nde medresenin başodası dersane-kütüphane olarak düzenlenmiştir. Medrese avlusunun kuzeydoğusunda yer alan kütüphane kare planlıdır. Kütüphane bünyesine Damat İbrahim Paşa'nın İstanbul'dan satın aldığı bazı kitapları kazandırdığı bilinmektedir.⁷⁴⁵ Şanlıurfa Rızvaniye Külliyesi'nde medrese dershanesinin iki yanındaki odalardan birtanesinin kütüphane olduğu vakfiyeden anlaşılmaktadır. Afyon Yeni Cami Külliyesi'ndeki kütüphane ise üzerindeki inşa kitabesine göre M.1904 tarihinde külliye dahil edilmiştir. Yeni Camii'nin güneybatısına bitişik vaziyetteki kütüphane kareye yakın dikdörtgen ölçülerde inşa edilmiştir. Kütüphanenin zemin seviyesi avlu zemininden daha yüksek tutulmuştur. Kitapların nemden uzak havadar ortamda korunmasını sağlamak amacıyla uygulanan bu şema başkentteki örneklerde gördüğümüz bir bodrum kat ya da zemin kat üzerine yükseltilecek fevkanı kütüphane yapılarını hatırlatır. Başkent İstanbul'da

⁷⁴⁵ Osman Atılgan, "Nevşehir Damat İbrahim Paşa Halk Kütüphanesi", *Nevşehir Kültür Ve Tarih Araştırmaları*, Nevşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, Sayı: 9, Nevşehir, 2008, s.59.

Divanyolu Köprülü Mehmet Paşa Külliyesi'ndeki kütüphane III. Ahmed öncesi erken örneklerden birisidir. Çorlulu Ali Paşa (1709), Şehzadebaşı Damat İbrahim Paşa (1720) ve Üsküdar Ahmediye kütüphaneleri ise külliye dahilindeki III. Ahmed devri örneklerindedir.

Anadolu'da Lale Devri yıllarında inşa edilmiş olan külliyelerden Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi, Aydın Nasuh Paşa Külliyesi, Gaziantep Hüseyin Paşa Külliyesi ve Şanlıurfa Rızvaniye Külliyesi bir paşa tarafından finansa edilmiş külliyeler arasında yer alırlar. Afyon Yeni Cami Külliyesi ise dönemde Afyon'un önde gelen ailelerinden Hacıbakıoğulları'nın fertleri tarafından zaman içerisinde eklenen yapılarla bir külliye halini almıştır. Erzurum'da Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi'ni yaptıran Hacı Derviş Ağa'nın Erzurum'da bu külliye'den başka hayır eserleri yaptırdığı vakfiyesinden⁷⁴⁶ ve günümüze ulaşan Derviş Ağa Camii'nden⁷⁴⁷ anlaşılmaktadır.

Katalog içerisinde yer alan Kayseri Hasinli Cami (1714)⁷⁴⁸, Erzurum Pervizoğlu Cami (1715)⁷⁴⁹ ve Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami (1717)⁷⁵⁰ ilk inşalarında bir külliye'nin parçası olarak yapıldıkları vakfiye kayıtlarından anlaşılmaktadır. Kayseri Hasinli Camii, sıbyan mektebi, medrese ve bir çeşmeyle beraber inşa edilmiş⁷⁵¹ ancak günümüze cami ve çeşme ulaşabilmiştir. Erzurum Pervizoğlu Camii'nin iki tarafını saran bir medreseyle beraber yapıldığını vakfiyesinden öğreniyoruz.⁷⁵² Günümüzde bu medresenin sadece birkaç hücresi ayakta. Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Camii'nin ise bir medreseyle beraber inşa edildiği yine vakfiyesinden anlaşılmaktadır.⁷⁵³ Günümüze sadece cami ulaşmıştır. Söz konusu yapılar mevcut halleriyle bir külliye teşkil etmedikleri için camiler bölümünde ele alınmıştır.

⁷⁴⁶ Hacı Derviş Ağa bu külliye'den başka Erzurum'da Derviş Ağa Camii'ni yaptırmıştır. Ayrıca Yeğenağa Camii'nin inşa masraflarını karşılamıştır. Bkz. İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle...*, s.239.

⁷⁴⁷ Bkz. Katalog no: 2.2.19.

⁷⁴⁸ Bkz. Katalog no: 2.2.10.

⁷⁴⁹ Bkz. Katalog no: 2.2.13.

⁷⁵⁰ Bkz. Katalog no: 2.2.18.

⁷⁵¹ Ahmet Nazıf Efendi Mir'ât-ı Kayseriyye adlı kitabında Hasinli Camii'nin H.1126/M.1714 tarihli vakfiyesini yayınlamıştır. İlhan Özkeçeci'nin naklettiği vakfiyede caminin bir hayli emlak ve Akarat-ı Mevkufe gelirinin olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Evkaf İdaresi'nde bağlanan geliri ve bir tarlası vardır. Camiyle aynı yıl inşa edilen ancak günümüze ulaşmayan medresenin öğretim görevi dönemin Kayseri müftüsüne verilmiştir. Bkz. İlhan Özkeçeci, *Tarihi Kayseri Camii...*, s.96.

⁷⁵² İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle...*, s.292'de Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Erzurum Vakıflar Fihristinde 4-680 numaralı kayıta bulunan Perviz oğlu Mehmet Efendinin inşa ettirdiği İhlasiye ve Muhammediye medreselerinin vakıf ve tedavül kayıtları hakkında bilgiler vermektedir.

⁷⁵³ Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı, 730 numaralı defter, sayfa:19, sıra no: 8'deki kayıta Mehmet Paşa'nın camiyle beraber altı odalı bir medrese inşa ettirdiği zikredilmektedir.

3.2. Camiler

3.2.1. Mimari Özellikleri

3.2.1.1. Harim ve Tipoloji

Katalog içerisinde Anadolu'da Lale Devri yıllarında inşa edildiğini tespit edebildiğimiz ve günümüze ulaşabilen 30 adet cami bulunmaktadır. Bunlardan altısı bir külliye dahilinde; yirmi dördü bağımsız olarak inşa edilmiştir. Camilerden dokuzu kare planlı, tek kubbeli; dördü çok kubbeli; on dördü ahşap tavanlı yapılardır. Bunların haricinde Şanlıurfa Hacı Lütfullah Camii ortada bir kubbe ve iki yanda tonozlarla örtülü doğu-batı doğrultulu dikdörtgen bir plana sahiptir. Nar Kasabası Eski Camii mihrap önünde doğu-batı doğrultulu iki kubbe ve bu kubbelerin kuzeyindeki yine doğu-batı eksenli sivri kemerli bir mekanla, harimin kuzeydoğusundaki sivri beşik tonozlu bir eyvandan müteşekkil asimetrik bir plan özelliği gösterir. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Camii'nin ise kare planlı bir harim ile harimin güneyinde mihrap önünde cephe duvarından derin bir niş şeklinde çıkıntı yapan bir mihrap önü mekanından oluşan bir planda inşa edildiğini görürüz.

Tek kubbe ile örtülü camilerden Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami, Afyon Yeni Cami ve Erzurum Gümrük Cami bir külliye dahilinde inşa edilmiş yapılar arasında yer alırlar.

Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami genel hatlarıyla klasik dönem özelliklerini sürdürmektedir. Mimar Sinan'ın geliştirdiği ve inşa ettiği yapılarda kullandığı sekiz destekle taşınan merkezi kubbeli plan şemasının bu yapıda da uygulandığını görmekteyiz. Rüstem Paşa, Edirne Selimiye, Azapkapı Sokullu, Hadım İbrahim Paşa camileri Sinan'ın inşa ettiği sekiz destekli camiler arasındadır.⁷⁵⁴ İstanbul'da Yeni Valide Camii (1708-1710)⁷⁵⁵ ise sekiz ayakla taşınan tek kubbe şemasının uygulandığı çağdaş örnekler arasında yer alır. Caminin planında karşılaştığımız mihrabın güney cepheden dışa taşkın olan bir mekana yerleştirilmesi yani ana kütlede dışa taşkın mihrap önü mekan anlayışı Osmanlı'nın erken dönemlerinden bu yana kullanılmıştır. Beylerbeyi İmaret (1428)⁷⁵⁶, Tire

⁷⁵⁴ Yapılar hakkında bilgi için bkz. Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi...*, s.259.; Aptullah Kuran, *Mimar Sinan*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.; Aptullah Kuran, "Sinan", Koca Sinan (der. Cengiz Bektaş), İstanbul, 1968, s.21-25.; Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi...*, s.202-273.

⁷⁵⁵ Bkz. Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...*, s.59-64.

⁷⁵⁶ Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi...*, s.120.

Yeşil İmaret (1441)⁷⁵⁷, Davut Paşa Cami (1485)⁷⁵⁸ erken devir örnekleridir. Sinan'ın inşa ettiği Kılıç Ali Paşa, Azapkapı Sokullu, Üsküdar Atik Valide (1583), Edirne Selimiye (1574), Babaeski Semiz Ali Paşa Cami (1560), İstanbul Fındıklı Molla Çelebi Cami (1561) mihrap önü mekanının uygulandığı yapılar arasındadır.⁷⁵⁹ Ancak bu özelliğin bir gelenek halini alması 18. yüzyıldan itibaren olmuştur. 18. yüzyılda Hekimoğlu Ali Paşa⁷⁶⁰, Laleli⁷⁶¹, Nur-i Osmaniye⁷⁶², Beylerbeyi⁷⁶³, Eyüp Sultan⁷⁶⁴, Gülşehir Karavezir Silahtar Mehmet Paşa⁷⁶⁵ (1779), Kütahya Hisar ve Uşak Çakaloz (18.yy) camilerinde⁷⁶⁶ mihrap önü mekanı uygulaması görülür.

Kayseri Molu Köyü Cami, Erzurum Pervizoğlu Cami, Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami, Erzurum Derviş Ağa Cami, Nevşehir Kara Cami, Erzurum Bakırcı Cami ve Şanlıurfa Hüseyin Paşa Camii bağımsız olarak inşa edilen tek kubbeli camilerdir. Erken örneklerini XIII. Yüzyılda Selçuklu döneminde görmeye başladığımız tek kubbeli yapı şeması⁷⁶⁷ XIV. Yüzyılda Beylikler ve Erken Osmanlı Mimarisi'nde⁷⁶⁸ gelişimini

⁷⁵⁷Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi...*, s.73.

⁷⁵⁸Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi...*, s.211.

⁷⁵⁹Yapılar hakkında bilgi için bkz. Aptullah Kuran, *Mimar Sinan*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.; Aptullah Kuran, "Sinan", Koca Sinan (der. Cengiz Bektaş), İstanbul, 1968, s.21-25.; Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi...*, s.259.; Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi...*, s.202-273.

⁷⁶⁰A.Vefa Çobanoğlu, "Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 17, 1998, s.169-173.; Ayda Arel, *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul...*, s.47-49.

⁷⁶¹ A. Vefa Çobanoğlu, "Laleli Külliyesi (İstanbul)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 27, Ankara, 2003, s.86-89.

⁷⁶² Doğan Kuban, "Nuruosmaniye Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: 6, İstanbul, s.100-104.; Uğur Yüzereroğlu, *Batılılaşma Dönemi Erken Örneklerinde Bezeme Programlarının İrdelenmesi ve Koruma Sorunları: Nuruosmaniye Cami Örneği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, 2006.

⁷⁶³Semavi Eyice, "Camiler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: 2, İstanbul, s.375-382.

⁷⁶⁴Nurcan İnci, *18. Yüzyılda İstanbul...*, s.227.

⁷⁶⁵Mehmet Ekiz, *Nevşehir'de Türk Dönemi...*, s.31-37.

⁷⁶⁶İlknur Aktuğ, *Nevşehir Damat İbrahim Paşa...*, s.112.

⁷⁶⁷ Anadolu'da ilk kez Konya ve Akşehir çevresinde görülmeye başlayan tek kubbeli yapı tipinin Anadolu öncesi orjini için kare planlı kubbeli mezar yapıları gösterilir. Bkz. Sadi Dilaver, "Anadolu'daki Tek Kubbeli Selçuklu Mescitlerinin Mimarlık Tarihi Yönünden Önemi", *Sanat Tarihi Yıllığı, IV (1970-71)*, İstanbul, 1971, s.17-28. Anadolu'da Selçuklu dönemine ait tek kubbeli mescitlerden bazıları şunlardır: Konya Beşarebey (Ferhuniye) Mescidi (1213-1214), Konya Hacı Ferruh (Taş Mescidi) (1215), Konya Erdenşah Mescidi (1220), Konya Şeker Furuş Mescidi (1224), Akşehir Küçük Ayasofya Mescidi (1235), Konya Karatay Mescidi (1238), Konya Sırçalı Mescid (XII. Yüzyıl ikinci yarısı). Bkz. Murat Katoğlu, "13. Yüzyıl Konyası'nda Bir Cami Grubunun Plân Tipi ve Son Cemaat Yeri", *Türk Etnografya Dergisi, Sayı: IX (1966)*, Ankara, 1967, s.81-100.

⁷⁶⁸ Batı Anadolu Beylikleri'nde ve Erken Osmanlı camilerinde tek kubbeli plan şemasının kullanıldığı görülmektedir. Özellikle Bursa ve İznik gibi Osmanlı'nın erken dönemlerindeki önemli merkezlerinde bu yapı tipinde inşa edilmiş çok sayıda örnek bulunmaktadır. Bu yapı tipinde Erken Osmanlı ve beylikler döneminde inşa edilmiş örneklerden bazıları şunlardır: İznik Hacı Özbek Cami (1333) Bkz. Gönül Öney, *Beylikler Devri Sanatı XIV.-XV. Yüzyıl (1300-1453)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s.4., İznik Hacı Hamza Cami (1345), Bkz. Gönül Öney, *Beylikler Devri Sanatı...*, s.5., Bursa Alaeddin Cami (1335), Bkz. Gönül Öney, *Beylikler Devri Sanatı...*, s.5., Gebze Orhan Gazi Cami (1328) Bkz. Oktay Aslanapa,

sürdürmüş ve XV. Yüzyıldan itibaren Osmanlı mimarisinin sonuna kadar farklı boyutlarda yaygın bir şekilde kullanılmıştır.⁷⁶⁹ Lale Devri yıllarında ise başkent İstanbul'da Çorlulu Ali Paşa Cami, Şehzadebaşı Damat İbrahim Paşa Cami, Üsküdar Ahmediyeye Cami, Çarşamba İsmail Ağa Cami ve Üsküdar Kaptan Mustafa Paşa Cami tek kubbeli plan şemasında inşa edilmiş camilerdir. Nevşehir Kara Camii harimin batı cephesi aksında açılan sivri beşik tonozlu eyvan ile diğer camilerden ayrılmaktadır.

Katalog içerisinde yer alan camilerden Gaziantep Hüseyin Paşa Cami, Şanlıurfa Rızvaniye Cami, Şanlıurfa Yusuf Paşa Cami ve Adana Yeni Cami çok kubbeli plan şemasına sahiptirler. Bu yapılardan Gaziantep Hüseyin Paşa ve Şanlıurfa Rızvaniye camileri bir külliye dahilinde; diğer iki yapı bağımsız olarak inşa edilmişlerdir. Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Dönemi camilerinde bu plan tipinin örnekleri mevcuttur.⁷⁷⁰ Esasen kufe plan şemasının daha gelişmiş bir versiyonu olarak kabul edilen bu plan tipinde kufe plan şemasında gördüğümüz ahşap kirişlemeli düz tavanın yerini kubbeler ve tonozlar almıştır.⁷⁷¹ Anadolu'da çok kubbeli cami şemasının erken örneklerinden biri Hamitoğulları Devri'nde 1387'de inşa edilen Antalya Yivli Minareli Camii'dir.⁷⁷² Bu camide harimi altı eşit kubbe örtmektedir. Osmanlı devrinde ise Yıldırım Beyazıt tarafından 1396-1400 yılları

Osmanlı Devri Mimarisi..., s.8, Manisa İlyas Bey Cami (1362) Bkz. Gönül Öney, *Beylikler Devri Sanatı...*, s.6, Mudurlu Yıldırım Cami (1382) Bkz. Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi...*, s.24-25., Kütahya Kurşunlu Cami (1377) Bkz. Gönül Öney, *Beylikler Devri Sanatı...*, s.6., Kastamonu İbn Neccar Cami (1353), Sinop Saray Cami (1374), Afyon İshak Fakih Cami (1433) Bkz. Gönül Öney, *Beylikler Devri Sanatı...*, s.6., Milet Balat İlyas Bey Cami (1404) Bkz. Gönül Öney, *Beylikler Devri Sanatı...*, s.7.

⁷⁶⁹ 15. yüzyıldan itibaren Kütahya Arslan Bey Cami (1426-1427) Bkz. Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1989, s.515. , Edirne Sitti Sultan Cami (1484) Bkz. Sedat Bayrakal, Edirne'deki Tek Kubbeli Camiler, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s.78., Edirne Kuşcu Doğan Camii (15. yüzyıl ortaları) Bkz. Sedat Bayrakal, *Edirne'deki Tek Kubbeli...*, s.42., Edirne Taşlık Cami (15. yüzyıl ikinci yarısı) Bkz. Sedat Bayrakal, *Edirne'deki Tek Kubbeli...*, s.69., Akşehir Hasan Paşa Camii (1510-1511) Bkz. Yekta Demiralp, Akşehir ve Köylerindeki Türk Anıtları, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir, 1990, s.80-87., İstanbul Firuz Ağa Cami (1491) Bkz. Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi...*, s.165-167., ve Ankara Cenabi Ahmet Paşa Camii (1565-1566) Bkz. Gönül Öney, *Ankara'da Türk Devri...*, s.356. gibi pek çok örnekte tek kubbeli plan şemasının uygulandığı görülmektedir.

⁷⁷⁰ Ermenek Meydan Camii (1436) Bkz. Gönül Öney, *Beylikler Devri Sanatı...*, s.9., İstanbul Zincirlikuyu Cami (15. yüzyılın sonu), Bkz. Gönül Öney, *Beylikler Devri Sanatı...*, s.10., Bursa Abdal Mehmet Cami (15. yüzyıl ikinci yarısı), Bkz. Gönül Öney, *Beylikler Devri Sanatı...*, s.10., Amasya Saraçhane Cami (1399) Bkz. Gönül Öney, *Beylikler Devri Sanatı...*, s.10-11 ve Şanlıurfa Dabakhane Cami (1523 yılından önce) Bkz. Muhammet Arslan, *Şanlıurfa'da Osmanlı Dönemi Cami...*, s.64.73. çok kubbeli plan şemasında inşa edilmiş örnekler arasındadır.

⁷⁷¹ Gönül Öney, *Beylikler Devri Sanatı...*, s.9.

⁷⁷² Bkz. Gönül Öney, *Beylikler Devri Sanatı...*, s.9

arasında yaptırılan Bursa Ulu Cami⁷⁷³ ve Çelebi Sultan Mehmet tarafından inşa ettirilen Edirne Eski Cami⁷⁷⁴ çok kubbeli plan şemasında inşa edilmiş önemli örneklerdir.

Gaziantep Hüseyin Paşa Cami ve Şanlıurfa Yusuf Paşa Cami’de harimin üzeri altı; Adana Yeni Cami’de sekiz; Şanlıurfa Rızvaniye Cami’de ise sekiz eşit kubbeyle örtülmüştür.

Katalog içerisindeki camilerden ondördü ahşap tavanlıdır. Bu yapılardan Aydın Nasuh Paşa Mescidi, Kayseri Hasinli Cami ve Kahramanmaraş Nuh (Ahmet Efendi) Cami kare planlı; Merzifon Hacı Hasan Cami kuzey kenarı güneyden geniş olan dikdörtgene yakın yamuk planlı; diğer camiler dikdörtgen planlı inşa edilmişlerdir. Dikdörtgen planlı camilerden Ankara Ağaç Ayak Cami, Ankara Hacı İlyas Cami, Kayseri Cürcürük Cami, Ankara Leblebicioğlu Cami, Bigadiç Yeşilli Cami, Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami ve Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami kuzey-güney doğrultulu; Kayseri Ali Hoca Cami, Çandarlı Merkez Cami ve Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami doğu-batı doğrultulu bir plan özelliği gösterirler.

Anadolu Selçuklu döneminden itibaren ahşap destekli cami şemasında inşa edilmiş örneklerin mevcudiyeti bilinmektedir. Bu şema Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde bazı farklılıklarla devam ettirilmiştir. Anadolu Selçuklu döneminde inşa edilen Sivrihisar Ulu Cami⁷⁷⁵ ve Afyon Ulu Cami⁷⁷⁶ gibi örneklerde harimin ahşap desteklerle mihraba paralel sahınlara ayrıldığı görülmektedir. Ancak bu yapılarda sahınlara yönü ana girişlerin yönü dikkate alınarak belirlenebilmektedir. Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami’nin harim kısmı ise bağımsız dört sütun ve doğu ve batı cephelere gömülü dört sütuna atılan kemerlerle mihraba paralel üç sahna ayrılmıştır. Harimin üzeri düz ahşap tavanla örtülmüştür. Anadolu’da bu tipte inşa edilmiş örneklerden Niğde Sır Ali Paşa Cami’nde⁷⁷⁷ harim ortada bağımsız iki sütun ve cephelere gömülü iki sütuna atılan kemerlerle mihraba

⁷⁷³ Bkz. Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi...*, s.25.

⁷⁷⁴ Bkz. Beyhan Karamağralı, “Edirne Eski Camii’nin Kitabeleri ve Mimarimizdeki Yeri”, *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, S.9, Ankara, 1971, s.331-337.

⁷⁷⁵ Bkz. Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, Beşinci Basım, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1999, s.131-133.

⁷⁷⁶ Bkz. Sabih Erken, *Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, Cilt:1, (İlaveli II. Baskı), Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1983, s.94-100.

⁷⁷⁷ Halit Çal, *Niğde Şehrindeki Ahşap Tavanlı Camiler ve Mescitler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s.69.

paralel iki sahna bölünmüştür. Bu örnek dışında özellikle Niğde bölgesinde⁷⁷⁸ mihraba paralel sahnalı cami örnekleri mevcuttur. Bodrum Ortakent Cami (XVIII.-XIX. Yüzyıl)⁷⁷⁹ ve Turgutreis Akçaalan Mahallesi Cuma Cami (XVIII. Yüzyıl)⁷⁸⁰ harimleri ortada kare kesitli birer ayağa oturan ikişer kemer ile üçer sahna ayrılmıştır. Bodrum Gürece Köyü Cami (1777)⁷⁸¹ ve Turgutreis Kadıkalesi Camii'nin (XVIII. Yüzyıl)⁷⁸² harimleri ise ortada bağımsız birer ayağa atılan ikişer kemerle mihraba paralel iki sahna bölünmüştür.

Kayseri Ali Hoca Cami'nin doğu-batı doğrultuda uzanan dikdörtgen planlı harimi iç mekanın merkezinden biraz kuzeye kaydırılmış olan kare kesitli iki ahşap ayakla taşınan ahşap bir tavanla örtülüdür. Harimi örten ahşap tavanın bu şekilde iki ahşap destekle taşınması özellikle Orta Anadolu'daki Kufe planlı ufak örneklerle görülmektedir. Arap yarımadasındaki Kufa ve Basra şehirlerindeki ilk örneklerde görülen ve Kufe tipi adını alan bu cami tipi erken İslam devrinde çeşitli bölgelere yayılmıştır. Anadolu Selçuklu döneminde örneklerine rastladığımız bu şemanın Beylikler devrindeki örneklerinde mimari unsurlar ve süslemelerde Selçuklu geleneğinin devam ettirdiği görülmektedir. Kufe plan şeması Karamanoğulları, Ramazanoğulları ve Dulkadiroğulları beyliklerinin bölgelerinde yoğunlaşmıştır. 14.-15. yüzyıllarda ise bu tipin ufak örneklerini Orta Anadolu'da görürüz.⁷⁸³ Ankara Örtmeli Mescid (15. yüzyıl), Ankara Sabuni Mescidi (15. yüzyıl) ve Ankara Molla Büyük Mescidi (14.-15. yüzyıl)⁷⁸⁴ gibi örneklerde Kayseri Ali Hoca Camii'ndeki gibi enlemesine harimin ortasında yer alan bağımsız ikişer destek ahşap üst örtüyü taşımaktadır. Ankara'daki bu örneklerde destek olarak sütunlar kullanılmıştır.

⁷⁷⁸ Niğde'de Hacı Dursun Mescidi (1452) Bkz. Halit Çal, *Niğde Şehrindeki Ahşap...*, s.14. , Burhan Mescidi (XV. Yüzyıl) Bkz. Halit Çal, *Niğde Şehrindeki Ahşap...*, s.22, Darüzzikir Mescidi (XV. Yüzyıl) Bkz. Halit Çal, *Niğde Şehrindeki Ahşap...*, s.36, Şahin Ali Mescidi (XV. Yüzyıl) Bkz. Halit Çal, *Niğde Şehrindeki Ahşap...*, s.48 ve Çullaz Cami (XV. Yüzyıl) Bkz. Halit Çal, *Niğde Şehrindeki Ahşap...*, s.59 bu şemadaki örnekler arasında yer alırlar. Ayrıca Karaman İç Kale Cami (XV. Yüzyıl) Bkz. Ali Boran, *Anadolu'daki İç Kale Cami ve Mescidleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, çiz.27, Diyarbakır Defterdar Cami (1594) Bkz. Metin Sözen, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*, İstanbul, 1971, s.100-101, Diyarbakır Hacı Büzürk Mescidi (XV. Yüzyıl) Bkz. Metin Sözen, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi...*, s.122-124. ve Diyarbakır Ali Paşa Cami (1769-1770) Bkz. Metin Sözen, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi...*, s.109-110. Anadolu'da bu tipte inşa edilmiş diğer örnekler arasındadır.

⁷⁷⁹ Bkz. Cengiz Gürbıyık, *Bodrum Yarımadası'ndaki Türk Eserleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir, 2007, s.191-202.

⁷⁸⁰ Cengiz Gürbıyık, *Bodrum Yarımadası'ndaki Türk...*, s.202-208.

⁷⁸¹ Cengiz Gürbıyık, *Bodrum Yarımadası'ndaki Türk...*, s.183-191.

⁷⁸² Cengiz Gürbıyık, *Bodrum Yarımadası'ndaki Türk...*, s.208-215.

⁷⁸³ Gönül Öney, *Beylikler Devri Sanatı...*, s.8. Niğde Şah Mescidi (1413), Ankara Rüstem Nail Mescidi (15. yüzyıl), Ankara Eyüp Geneği Mescidi (15. yüzyıl), Kastamonu Kemah Köyü Halil Bey Mescidi (1363), Kastamonu Bey Köyü Mescidi (1430) ve Kastamonu Küreihadid Mescidi (1451) gibi yapılar Anadolu'daki örneklerden bazılarıdır.

⁷⁸⁴ Bkz. Gönül Öney, *Beylikler Devri Sanatı...*, s.8.

Anadolu'da ahşap direkli camilerin büyük çoğunluğunu mihraba dik sahnınlardan oluşan harime sahip örnekler oluşturmaktadır. Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde örneklerini gördüğümüz bu cami tipinde sahnın sayısı çoğunlukla tek tutularak, giriş açıklığı ile mihrap ekseninin desteklerle bölüntüye uğramamasına dikkat edilmiştir. Katalog içerisindeki yapılardan Kayseri Hasinli Cami'nde kare ölçülerdeki harimin bağımsız dört ahşap sütunla mihraba dik üç sahna bölündüğü görülmektedir. Orta sahnın yan sahnınlardan geniş tutulmuştur. Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami harimi doğu ve batı cepheleri daha yakın konumda olan kare kesitli üçer ahşap ayak tarafından taşınan ahşap tavanla örtülüdür. Ahşap tavanı taşıyan ayakların hizasından itibaren zemin bütün harim boyunda yükseltilmiştir. Böylece harimi boydan boya dolanan bir seki oluşturulmuştur. Merzifon Hacı Hasan Cami harim kısmı, kuzey kenarı güneyden daha geniş olan dikdörtgene yakın yamuk planlı bir görünüm arz eder. Caminin harimi mihraba dik atılan iki sıra ahşap sütunla üç sahna ayrılmıştır. Dörder ahşap sütundan müteşekkil iki sıra doğu ve batı cephelere daha yakın konumdadır. Plan şeması itibariyle bu tarzı yansıtan Beylikler Dönemi eserlerinden Kastamonu Kasabaköy Cami (1366)⁷⁸⁵ harimin dört ahşap sütun tarafından mihraba dik üç sahna ayrılması bakımından Kayseri Hasinli Cami ve Babakale Kaymak Mustafa Cami planlarıyla paralellik gösterir. Niğde Sungurbey Cami (1335)⁷⁸⁶, Beyşehir Köşk Mescidi (14. yüzyıl)⁷⁸⁷, Konya Sarayönü Pir Hüseyin Bey Cami (1408)⁷⁸⁸ ve Yozgat Çandır Şahruh Bey Mescidi (XV. Yüzyıl sonu-XVI. Yüzyıl başı)⁷⁸⁹ gibi örneklerde aynı şema uygulanmış olup sahnın sayısı ve destek sayılarında farklılıklar gözükmemektedir. Konya Meram Mescidi (1402-1424)⁷⁹⁰, Ayaş Ulu Cami (15. yüzyıl başı)⁷⁹¹, Ayaş Bünyamin Cami (15. yüzyıl sonu)⁷⁹², Yozgat Divanlı Köyü Cami (1678)⁷⁹³, Aksaray Eski Ulu Cami (XVII.-XVIII. Yüzyıl)⁷⁹⁴, Çivril Savran Köyü Cami

⁷⁸⁵ Bkz. Ali Kızıltan, Anadolu Beyliklerinde Cami ve Mescitler (XV. Yüzyıl Sonuna Kadar) İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1996, s. 55-62.; Gönül Öney, *Beylikler Devri Sanatı...*, s.11.

⁷⁸⁶ Bkz. Gönül Öney, *Beylikler Devri Sanatı...*, s.11.

⁷⁸⁷ Bkz. Yılmaz Önge, "Anadolu'da XIII.-XIV. Yüzyılın Nakışlı Camilerinden Bir Örnek: Beyşehir Köşk Köyü Mescidi", *Vakıflar Dergisi*, IX, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1971, s.291-296.

⁷⁸⁸ Bkz. Remzi Duran, "Konya Sarayönü'nde Üç Ahşap Cami", *Vakıflar Dergisi*, XX, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1988, s.53.

⁷⁸⁹ Bkz. Hamza Gündoğdu, *Dulkadiroğlu Beyliği Mimarisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s.18.

⁷⁹⁰ Bkz. Ali Kızıltan, *Anadolu Beyliklerinde Cami...*, s. 55-62

⁷⁹¹ Bkz. Beyhan Karamağaralı, "Ayaş Ulu Cami", *Ayaş ve Bünyamin Ayaşı, Tarihte-Günümüzde Ayaş ve Bünyamin Ayaş-ı Sempozyumu* (Ayaş, 2-4 Temmuz 1993), Ankara, s.53-59.

⁷⁹² Bkz. Sabih Erken, *Türkiye'de Vakıf...*, s.481-483.

⁷⁹³ Bkz. Hakkı Acun, "Yozgat ve Yöresi Türk Devri Yapıları", *Vakıflar Dergisi*, XIII, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1981, s.635-715.

⁷⁹⁴ Bkz. Bekir Deniz, "Aksaray'da (Niğde), Ahşap Sütunlu İki Köy Cami", *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi*, IV, İzmir, 1988, s.19-38.

(XVIII. Yüzyıl ikinci yarısı)⁷⁹⁵, Afyon Kızılören Köyü Cami (XIX. Yüzyıl ikinci yarısı)⁷⁹⁶ Osmanlı dönemine ait örneklerden bazılarıdır.

Bu yapılar dışındaki Aydın Nasuh Paşa Külliyesi Mescidi, Kahramanmaraş Nuh (Ahmet Efendi) Cami, Ankara Ağaç Ayak Cami, Ankara Hacı İlyas Cami, Kayseri Cürcürük Cami, Ankara Leblebicioğlu Cami, Bigadiç Yeşilli Cami, Çandarlı Merkez Cami ve Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami plan ve mimari özellikleri bakımından ahşap çatılı camilerin ufak örnekleri olarak inşa edilmişlerdir.

Katalog içerisindeki camilerden Nar Kasabası Eski Cami'nin günümüzdeki mevcut planı ile mihrap önünde doğu-batı doğrultulu iki kubbe ve bu kubbelerin kuzeyinde yine doğu-batı eksenli sivri kemerli bir mekan ile harimin kuzeydoğusunda, doğudaki kubbeyle aynı genişlikte sivri beşik tonozlu bir eyvandan meydana geldiği görülmektedir. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde bulunan yapıyla ilgili arşiv kayıtlarında caminin iki kubbe ve minaresinin Damat İbrahim Paşa'nın Kethüdası Hacı Osman Ağa tarafından H.1141/M.1728 yılında yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Yine aynı belgede caminin kuzeyine Karamanoğlu Halil Paşa tarafından bilinmeyen bir tarihte sivri beşik tonozlu ve takviye kemerli bir bölümün eklendiği ifade edilmektedir.⁷⁹⁷ Asli durumunda mihrap önünde doğu-batı doğrultulu iki kubbe ve bu kubbelerin kuzeyinde doğu-batı eksenli sivri beşik tonozla örtülü bir mekandan müteşekkil olması muhtemel olan cami zaman içerisinde yapılan genişletme çabalarıyla asimetrik bir görünüm almıştır.

Şanlıurfa Hacı Lütfullah Cami H.1137/M.1724 tarihli vakfiyesinden anlaşıldığı kadarıyla ilk inşasında iki kubbeli bir yapıdır.⁷⁹⁸ Ancak günümüzdeki mevcut haliyle ortada pandantiflerle geçilen bir kubbe ve bunun doğusunda ve batısında tonozlarla örtülü kısımlardan ibarettir.

⁷⁹⁵ Bkz. Şakir Çakmak, Denizli İli'ndeki Türk Anıtları (Camiler), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir, 1991, s.46-54.

⁷⁹⁶ Bkz. Ertan Daş, "Dazkırı Yakınlarında Yayınlanmamış İki Köy Cami", 9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, Cilt: 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s.12.

⁷⁹⁷ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivleri, 50/01//10 numaralı dosya Bkz. Mehmet Ekiz, *Nevşehir'de Türk Dönemi...*, s.123, dipnot.100.

⁷⁹⁸ Hacı Lütfullah Camii'ye ait H.1137/M.1724 tarihli bir vakfiye mevcuttur. Mevlana El Hacı Abdurrahman Efendi bin Mustafa Çelebi'nin düzenlettirdiği vakfiyede yer alan "... Harran Kapısı haricinde iki büyük kubbe üzerine bir cami-i şerif inşa ettim..." ibareleri yapının XVIII. Yüzyıldan önceki halinin iki kubbeli olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Y. Ziya Keskin, *Geçmişten Günümüze Şanlıurfa'da...* s.112.

3.2.1.2. Kadınlar Mahfili

Ahşap tavanlı camilerden Aydın Nasuh Paşa Külliyesi Mescidi ve Kayseri Ali Hoca Cami haricindeki oniki örnekte kadınlar mahfili yer almaktadır. Bunlardan Kayseri Hasinli Cami ve Kahramanmaraş Nuh (Ahmet Efendi) Cami mahfilleri yakın dönem eklemeleridir. Diğer camilerden Ankara Ağaç Ayak Cami, Ankara Hacı İlyas Cami, Çandarlı Merkez Cami, Bigadiç Yeşilli Cami ve Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami mahfilleri ahşap ayaklar üzerinde taşınan ahşap yapılardır. Merzifon Hacı Hasan Cami, Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami ve Ankara Leblebicioğlu Cami’de mahfiller yapıların son cemaat yeri bölümlerinin üzerine konumlandırılmıştır. Babakale Kaymak Mustafa Paşa Camii’nde ise kadınlar mahfili bir “U” oluşturacak şekilde doğu ve batı yönlerden kibleye doğru uzatılmıştır.

Kubbeli camilerden Erzurum Gümrük Cami, Afyon Yeni Cami, Gaziantep Hüseyin Paşa Cami, Şanlıurfa Yusuf Paşa Cami, Kayseri Molu Köyü Cami, Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami ve Nevşehir Kara Cami’de mahfiller yakın dönemlerde eklenmiştir. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami kadınlar mahfili mermer ve taş malzemenin kullanılması bakımından diğer örneklerden ayrılmaktadır. Mahfil, mukarnas başlıklı, sekizgen formda on narin mermer sütuna atılan sivri kemerlerle taşınmaktadır. İki kat halinde düzenlenmiş mahfillerden batı taraftaki müezzin mahfili olarak düşünülmüştür. Erzurum Pervizoğlu Cami, Erzurum Derviş Ağa Cami ve Erzurum Bakırcı Cami mahfilleri ahşap malzemeyle yapılmıştır. Bu örneklerle mahfiller ahşap ayaklar tarafından taşınmaktadır. Şanlıurfa’daki Rızvaniye Cami ve Hüseyin Paşa Cami’de giriş cephesinde giriş kapısının hemen üstüne balkon şeklinde küçük ahşap mahfillerin yerleştirildiği görülür. Her iki örnekte de mahfillere giriş kapısı yanında, beden duvarının içerisine yerleştirilmiş merdivenlerle çıkılır.

3.2.1.3. Son Cemaat Yeri

Katalog içerisindeki camilerden Ankara Ağaç Ayak Cami, Ankara Hacı İlyas Cami, Kayseri Ali Hoca Cami, Kayseri Cürcürük Cami ve Adana Yeni Camii’nin son cemaat yeri revağı bulunmamaktadır. Aydın Nasuh Paşa Mescidi, Çandarlı Merkez Cami ve Nar Kasabası Eski Cami’nde ise revaklar yakın dönemlerde eklenmiştir. Kayseri Molu Köyü Cami, Kayseri Hasinli Cami, Bigadiç Yeşilli Cami, Kahramanmaraş Nuh (Ahmet Efendi) Cami, Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami ve Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami

revakları ayak ya da sütunlarla taşınan sundurma çatılı, düz tavanlı birimler olarak düzenlenmiştir. Kayseri Hasinli Cami’de son cemaat yeri mekanı harime göre daha geniş tutulmuştur. Batı cephede harimin beden duvarının bir devamı olarak uzanan revak, doğu cephede iki kemer gözü kadar harimden daha geniştir.

Bigadiç Yeşilli Cami ve Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami’de revağın üzerini örten ahşap tavanları mermer sütun ve sütun başlıklarına bindirilmiş yuvarlak kemerler taşımaktadır. Her iki yapıda da devşirme sütun başlıkları görülür. Bigadiç Yeşilli Cami’de altı bağımsız sütun üzerine beş yuvarlak kemer atılmıştır. Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Camii’nde ise ahşap örtü üç sütun ve bir ayak üzerine atılmış üç yuvarlak kemer vasıtasıyla taşınmaktadır.

Ahşap tavanlı camilerden Merzifon Hacı Hasan Cami, Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami ve Ankara Leblebicioğlu Camii’nde son cemaat yeri revakları camilerin harimleriyle bütünleşmiş vaziyettedir. Bu camilerde revakların üzerlerine kadınlar mahfili birimleri konumlandırılmıştır.

Kubbeli camilerden Nevşehir Damat İbrahim Paşa Camii’de beş bölmeli, Şanlıurfa Hacı Lütfullah Cami’de dört bölmeli, diğer 11 örnekte üç bölmeli son cemaat yeri revakları bulunur. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Camii’nin beş bölmeli son cemaat yeri revağı eşit ölçülerde beş kubbeyle örtülmüştür. Kubbeleri bağımsız altı mermer sütuna ve beden duvarlarına atılan sivri kemerler taşımaktadır. Bu yapıda revağın batısında yer alan minare kaidesi oranında doğuda da bir çıkma bulunur. Bu uygulamadaki amaç caminin kuzey cephesindeki simetrisinin bozulmamasıdır. Mimar Sinan bu anlayışı inşa ettiği camilerin bazılarında uygulamıştır. Hadım İbrahim Paşa, Rüstem Paşa, Azapkapı Sokullu, Babaeski Semiz Ali Paşa, Gebze Çoban Mustafa Paşa⁷⁹⁹ camilerinde beş bölmeli son cemaat yerinin bir köşesine yerleştirilen minarenin simetrisine aynı ölçülerde bir duvar inşa edildiği görülmektedir.

Şanlıurfa Hacı Lütfullah Cami’de harimin kuzeyinde yer alan son cemaat yeri revağı ortada bağımsız kare kesitli üç ayağa ve iki yanda duvara bitişik ayaklara atılan sivri

⁷⁹⁹Yapılar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Aptullah Kuran, *Mimar Sinan*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.; Aptullah Kuran, “Sinan”, Koca Sinan (der. Cengiz Bektaş), İstanbul, 1968, s.21-25.; Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi...*, s.259.; İlknur Aktuğ, *Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.; Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi...*, s.202-273.

kemerlerle dört bölüme ayrılması bakımından diğer örneklerden ayrılır. Revakta her bölümün üzeri çapraz tonozlarla örtülmüştür. Ayrıca revak doğu ve batı cephelerde beşik tonozla örtülü kısımlarla genişletilmiştir.

Diğer örnekler üç bölmelidir. Gaziantep Hüseyin Paşa Cami, Şanlıurfa Yusuf Paşa Cami, Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami, Nevşehir Kara Cami ve Şanlıurfa Hüseyin Paşa Camii revaklarında ayaklar; Afyon Yeni Cami, Erzurum Gümrük Cami, Şanlıurfa Rızvaniye Cami, Erzurum Derviş Ağa Cami, Erzurum Pervizoğlu Cami ve Erzurum Bakırcı Cami revaklarında sütunlar kullanılmıştır. Camilerden Erkilet Nişancı Mehmet Ağa Cami dışındaki örneklerde revaklar kubbelerle örtülmüştür. Bu cami de ise üç bölmeli revağın orta bölümü kubbeye; yan bölümleri aynalı tonozlarla örtülüdür.

3.2.1.4. Avlu

Katalog içerisindeki camilerden Erzurum Gümrük Cami, Kayseri Ali Hoca Cami, Çandarlı Merkez Cami, Kayseri Hasinli Cami, Ankara Leblebicioğlu Cami, Bigadiç Yeşilli Cami ve Şanlıurfa Hüseyin Paşa Camii’de avlu bulunmaz. Külliye dahilinde inşa edilen Aydın Nasuh Paşa Mescidi medrese ile paylaştığı avlunun kuzeydoğu köşesine yerleştirilmiştir. Mescid aynı zamanda medresenin dersane mekanı olarak ta tasarlanmıştır. Şanlıurfa Rızvaniye Cami’de de benzer bir durum söz konusudur. Cami ve camiyi üç yönden kuşatan medrese aynı avluyu paylaşırlar. Afyon Yeni Cami ise külliye dahilindeki kütüphane, muvakkithane, hazire ve günümüze ulaşamayan medrese ile aynı avlu içerisinde yer almaktadır. Gaziantep Hüseyin Paşa Cami kuzeyinde yer alan avlunun kuzeydoğu köşesinde Rüştüye Mektebi, kuzey cephesinde medrese odaları yer alır. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi’ndeki cami ise diğer örneklerden farklı olarak klasik dönem külliyelerindeki camiler gibi kuzey-güney doğrultuda uzanan dikdörtgen bir avlunun ortasına tek başına konumlandırılmıştır.

Bağımsız camilerin çoğunda kuzey cephede dikdörtgen ölçülerde avlular bulunur. Ankara Ağa Ayak Cami, Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami ve Erzurum Bakırcı Cami’de kuzey ve doğu ya da batı cepheleri “L” şeklinde kuşatan avlular mevcuttur. Ankara Hacı İlyas Cami, Kayseri Molu Köyü Cami ve Erzurum Pervizoğlu Cami’de avlular doğu cephelerde yer alır. Erzurum Pervizoğlu Cami doğusundaki avluda camiyle aynı tarihte yapılan medrese odaları bulunur. Erzurum Bakırcı Cami ve Erzurum Derviş Ağa Cami’nin

kuzeyindeki avlularından başka güney cephelerinde birer hazire yer alır. Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami'nin avlusu ise yapıyı kuzey, doğu ve batı cephelerden “U” şeklinde kuşatır.

3.2.1.5. Destek ve Örtü Sistemi

Katalog içerisindeki tek kubbeli cami örneklerinin kubbeye geçişlerinde ekseriyetle içten tromp dıştan sekizgen kasnak kullanıldığı görülür. Afyon Yeni Cami, Erzurum Gümrük Cami, Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami, Kayseri Molu Köyü Cami, Erzurum Pervizoğlu Cami, Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami, Erzurum Derviş Ağa Cami, Şanlıurfa Hüseyin Paşa Cami ve Erzurum Bakırcı Cami bu doğrultuda örtü sistemine sahiptir. Nevşehir Kara Cami’de ise kubbeye geçişte pandantiflerden yararlanılmıştır. Bu yapılardan Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami’de harimin üzerine örten kubbe sekiz adet gömme sütun üzerine atılan sivri kemerler vasıtasıyla taşınmaktadır. Kubbenin ağırlığını taşıyan duvara gömülü sütünlardan doğu ve batıda olanların iç mekanda yerleştirildikleri yere dış cephelerde denk gelecek biçimde dikdörtgen kesitli plastırlar eklenmiştir. Güney ve kuzey cephelerde bu uygulama görülmez. Şanlıurfa Hüseyin Paşa Cami’nde kubbeye geçişi sağlayan tromp kemerleri doğu ve batı cephelerde gömme ayaklar üzerine, güney ve kuzey cephelerde beden duvarlarına oturmaktadır. Trompların hemen üzerinde dıştaki sekizgen kasnağa denk gelecek bölümlerde üç dilimli yonca kemerli 24 adet niş yer almaktadır. Diğer örneklerde ise geçiş öğeleri beden duvarları üzerine bindirilmiştir.

Çok kubbeli camilerin tümünde kubbeye geçiş öğesi olarak pandantiflerden yararlanıldığı görülür. Gaziantep Hüseyin Paşa Cami’de harimin üzerini örten altı eşit kubbe ortada bağımsız iki ayağa ve duvarlara atılan kemerler üzerine bindirilmiştir. Harimde sadece iki bağımsız ayak kullanılması ve kemerlerin beden duvarlarına direkt olarak binmesi caminin diğer çok kubbeli camilerden daha farklı bir anlayışla ele alındığını göstermektedir. Şanlıurfa Yusuf Paşa Camii’nde de benzer uygulama görülür. Camide kareye yakın dikdörtgen ölçülerdeki harimin üzeri kare kesitli iki bağımsız ayağa ve duvarlara atılan kemerlerle taşınan altı eşit kubbeye örtülüdür. Adana Yeni Camii’nde doğu-batı eksenli dikdörtgen harimin üzeri sekiz kubbeye örtülmüştür. Harim bağımsız iki ayak ve iki sütunla iki sahna bölünmüştür. İlk inşasında sekiz kubbeli olan yapının kuzey ve doğuya doğru sonradan genişletildiği anlaşılmaktadır. Cami bu durumuyla oldukça

düzensiz ve asimetrik bir görünüm almıştır. Şanlıurfa Rızvaniye Camii'nde ise dikdörtgen planlı harimin üzeri mihraba paralel eşit ölçülerde üç kubbeyle örtülüdür.

Zaman içerisinde yapılan eklemelerle asimetrik bir görünüme sahip olan Nar Kasabası Eski Camii'de mihrap önündeki iki kubbeyle içten pandantiflerle dıştan kasnaklarla geçilmiştir. Kubbelerin kuzeyindeki doğu-batı doğrultulu bölümün üzeri sivri beşik tonozla, harimin kuzeyindeki eyvan ise beş takviye kemeriyle desteklenmiş sivri beşik tonozla örtülmüştür. Takviye kemerli tonoz uygulaması Nevşehir'deki bazı camilerde de uygulanmıştır. Sulusaray Kasabası Alâeddin Cami (1356-1360), Gülşehir Aşçıbaşı Süleyman Ağa (Kaya) Cami (1734), Kaymaklı Kasabası Hatip Camii (1746-1747), Nar Kasabası Hasan Efendi Cami (1792), Gülşehir Fakıuşağı Köyü (Kemerli) Camii (19. yüzyıl), Orta Bekdik Cami ve Tepeköy Cami (18. yüzyıl sonu-19. yüzyıl başı) takviye kemerli tonoz örtüsünün kullanıldığı Nevşehir'deki örneklerdir.⁸⁰⁰

Şanlıurfa Hacı Lütfullah Cami'nde doğu-batı ekseninde uzanan dikdörtgen harimin üzeri mihrap önünde içten pandantiflerle dıştan sekizgen kasnakla geçilen kubbeyle örtülüyken mihrabın doğusunda ve batısında kalan kısımlar tonoz örtüye sahiptirler. Doğudaki kısım sivri ve beşik tonozların karşılıklı kullanıldığı bir örtüyle, batıdaki kısım ise çapraz tonozla örtülmüştür. Kubbeyle örtülü kısım doğu ve batı taraflarda birer sivri kuşatma kemeriyle sınırlandırılmıştır. Sivri kemerlerden batıda olanı güney ve kuzey cephelerde duvara bitişik vaziyette bulunan ayaklara bindirilmiştir. Doğudaki kemer ise güney cephede duvara gömülü kare kesitli ayağa binerken, kuzey cephede beden duvarı üzerine bindirilmiştir.

Katalog içerisindeki ahşap tavanlı camilerin hepsi dıştan kırma çatı ile örtülüdür. Camilerin hepsinde örtü sistemi duvarlara oturmaktadır. Ancak ahşap tavanı taşıması için Kayseri Ali Hoca Cami'nde kare kesitli iki ahşap ayaktan; Kayseri Hasinli Cami'nde dört ahşap sütundan; Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami'nde dört bağımsız ve doğu ve batı cephelere gömülü dört sütundan; Merzifon Hacı Hasan Cami'nde mihraba dik atılmış doğu ve batı cephelere yakın konumda dörderden sekiz ahşap sütundan ve Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami'de mihrabı dik atılmış doğu ve batı cephelere daha yakın konumda kare kesitli üçer ahşap ayaktan yararlanılmıştır.

⁸⁰⁰ Nevşehir örnekleri için bkz. Mehmet Ekiz, *Nevşehir'de Türk Dönemi...*, s.92-172.

Kayseri Cürcürük Cami'nin harimi orjinalde ahşap tavanla örtülüyken bu tavanın çöktüğü gerekçesiyle yerinden sökülerek yerine günümüzdeki betonarme tavan yapılmıştır.

801

Merzifon Hacı Hasan Caminin ahşap örtü sisteminde, düz tavana büyükçe bir göbek gibi yerleştirilmiş kademeli sekizgen bölüm ve bunun merkezine oturtulan sekiz dilimli, ufak bir sembolik kubbenin kullanımı değişik bir uygulamadır. Benzer bir uygulama Kahramanmaraş Nuh (Ahmet Efendi) Cami tavanında da görülür. Camide kareye yakın ölçülerdeki harimin üzerini kapatan ahşap tavanın merkezinde 3.20 metre çapında ahşap bir kubbe yer almaktadır.

3.2.1.6. Pencereleler

Camilerin cephelerinde çoğunlukla karşılıklı duvarlarda simetrik pencerelere yer verildiği görülmektedir. Pencereleler birçok örnekte iç tarafta kemersiz dış taraftan sivri ya da yuvarlak kemerlidir. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami cephelerinde dört sıra; Merzifon Hacı Hasan Cami ve Şanlıurfa Hacı Lütfullah Cami cephelerinde bir sıra; Afyon Yeni Cami, Erzurum Gümrük Cami, Kayseri Molu Köyü Cami, Erzurum Pervizoğlu Cami, Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami, Erzurum Derviş Ağa Cami, Nevşehir Kara Cami, Erzurum Bakırcı Cami ve Şanlıurfa Hüseyin Paşa Cami cephelerinde üç sıra pencere düzeni görülmektedir. Bu camilerdeki pencerelerin üçüncü sıralarını kubbe kasnağına açılan pencereler oluşturur. Söz konusu camiler haricindeki diğer yapılarda altlı üstlü ikişer sıra pencere düzeni uygulanmıştır. Pencereleler ekseriyetle düşey dikdörtgen formda, demir şebekeli açıklıklar olarak düzenlenmiştir. Alt sıra pencerelerin üstteki pencerelere göre daha büyük tutuldukları görülmektedir. Bazı örneklerde üst sıradaki pencerelerin alçı şebekeli mazgal açıklıklar olarak düzenlendikleri görülür.

Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami dört sıra halinde düzenlenmiş pencerelere düzeni ile diğer örneklerden ayrılmaktadır. Yapıda en altta beden duvarlarına altlı üstlü on altışar pencere; üçüncü sırada örtüye geçiş kısımlarında on beş, dördüncü sırada sekizgen kubbe kasnağının her yüzünde birerden sekiz pencere açılmıştır.

⁸⁰¹Özkeçeci kitabında şu bilgileri verir. "... Cürcürük Camii'nin 1950 yılından beri bakım ve onarımlarıyla en çok ilgilenen kişi Mustafa TİTİZBAŞ'tır. O yıllarda camiye tamir ettirmiş, direkli olan üst örtüsü çökünce beton yaptırmış, sıvatmış, boyatmıştır. Daha sonraki zamanlarda küçük ve basit bir taş oyu şeklindeki mihrap kaldırılıp, yerine mermerden yenisi yapılmıştır..." Bkz. İlhan Özkeçeci, *Tarihi Kayseri Cami...*, s.42.

Şanlıurfa Yusuf Paşa Cami’de giriş kapısının iki yanındaki alt sıra pencerelerden doğu ve batı uçta bulunanlarının sonradan yapılan bir uygulamayla kapıya çevrildikleri; Kayseri Hasinli Cami giriş cephesinde doğu uçta bulunan pencerenin sonradan kapatılmış olduğu; Kahramanmaraş Nuh (Ahmet Efendi) Cami’de batı cephede, doğu cephenin simetrisi olan üç pencerenin kapatılarak nişe çevrildiği; Nevşehir Kara Cami’de mihrabın batısında bir pencere açıklığının daha sonradan kapatılarak dolaplı bir niş haline çevrildiği; Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami’nde doğu cephede üst sıradaki pencere açıklıklarından en kuzeyde olanının son onarımlar esnasında kapatıldığı kalan izlerden anlaşılmaktadır. Ankara Leblebicioğlu Cami’de cephelerdeki pencere dizilişleri asimetrik bir görünüm sergiler. Ayrıca pencere boyutlarında da bir takım farklılıkların olduğu görülmektedir. Bu da pencere düzeninin son onarımlarla beraber değiştirildiğini gösterir. Adana Yeni Cami’de ise orijinal olan güney cephe hariç diğer kısımlarda betonarme eklemeleri olduğundan bu kısımların açıklıklarında bir düzensizlik görülür. Ancak yapının ilk inşasında güney cephenin simetriği olan giriş cephesinde altı, doğu ve batı cephelerde de ikişer açıklığın olması muhtemeldir. Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami cephelerindeki pencere düzeni genel olarak simetrik bir görünüm sergilemekle birlikte batı cephede esasen doğu cephenin simetrisi olan pencere dizisinin kapı açıklığı nedeniyle alt sırada sekteye uğradığı görülmektedir.

3.2.1.7. Kapılar

Camilerin iç mekanına çoğunlukla kuzey cephenin ortasına açılan giriş kapılarından geçilir. Ankara Hacı İlyas Cami’de harime girişi sağlayan kapı doğu cephenin ortasına; Nar Kasabası Eski Cami’de doğu cephenin kuzey köşesine konumlandırılmıştır. Şanlıurfa Hacı Lütfullah Cami’de kuzey cepheye açılmış iki kapı bulunmaktadır. Bu kapıların arasında mihrap ekseninde bir mihrabiye nişi yer almaktadır. Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami’de kuzey cephenin ortasında ve batı cephenin kuzey ucunda iki kapı açıldığı görülür. Adana Yeni Cami’de ise orijinal bölüme kuzey cepheye sonradan eklenen betonarme binanın içerisinden geçilerek girilir.

Giriş kapılarının çoğu basık kemerli basit açıklıklar olarak düzenlenmiştir. Şanlıurfa Rızvaniye Cami, Erzurum Gümrük Cami, Gaziantep Hüseyin Paşa Cami, Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami, Kayseri Hasinli Cami, Erzurum Derviş Ağa Cami, Erzurum Bakırcı Cami ve Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami kuzey cephesindeki kapılar cepheden dışa

çıkıntı yapan birer taçkapı hüviyetindedir. Özellikle Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami'nin giriş kapısı abidevi bir görünüm arz eder. Kapının basık kemerli giriş açıklığı ve kitabenin bulunduğu kısım kapı kuruluşundan içeriye doğru yaklaşık bir metrelik bir girinti yapar. Bu durum üstteki sivri kemerin küçük bir beşik tonoz meydana getirmesine sebep olmuştur.

3.2.1.8. Minare

Aydın Nasuh Paşa Külliyesi'ndeki mescid haricinde diğer yapılarda minare bulunur. Camilerin minareleri büyük oranda harimin kuzeydoğusu ya da kuzeybatısına; bazıları son cemaat yeri revağının kuzeydoğusu veya kuzeybatısına yerleştirilmiştir. Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii'de ise minare harimin batı cephesi ortasına konumlandırılmıştır. Gaziantep Hüseyin Paşa Cami minaresi haricinde minarelerin hepsi tek şerefelidir. Caminin eski fotoğraflarında minarenin tek şerefeli, onikigen gövdeli olduğu ve yuvarlak gövde üzerine oturan konik bir külahla sona erdiği gözükmektedir. Fransızlarla yapılan Kurtuluş Savaşı sırasında yıkılması sebebiyle onun yerine 1940'larda mahalli ustalardan İmam Boynuyğun tarafından şimdiki iki şerefeli haliyle inşa edilmiştir.⁸⁰² Afyon Yeni Cami, Erzurum Gümrük Cami ve Erzurum Derviş Ağa Cami minareleri tuğla malzemeyle; Ankara Ağa Ayak Cami, Ankara Hacı İlyas Cami, Merzifon Hacı Hasan Cami, Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami ve Ankara Leblebicioğlu Cami minareleri ahşap malzemeyle; diğer camilerin minareleri kesme taş malzemeyle inşa edilmiştir.

Kahramanmaraş Nuh (Ahmet Efendi) Cami, Şanlıurfa Hacı Lütfullah Cami ve Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami minareleri son yıllarda eklenmiştir. Diğer örneklerin bir bölümünde minarelerin onarımlar geçirdikleri vakıf kayıtlarından anlaşılmaktadır.

Ankara Hacı İlyas Cami, Ankara Ağa Ayak Cami, Merzifon Hacı Hasan Cami, Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami ve Ankara Leblebicioğlu Cami minareleri camilerin kuzeybatı köşelerinde çatı üzerinden yükselirler. Kayseri Ali Hoca ve Kayseri Cürcürük camilerinde köşk minareler görülür. Minareler üslup açısından Seyitgazi, Helvacıdede, Kadı ve Gubaroğlu camileri gibi Kayseri'de XIX. yüzyılda inşa edilmiş olan

⁸⁰² Nusret Çam, *Türk Kültür Varlıkları...*, s.56.

yapıların minareleriyle benzerlikler göstermektedir.⁸⁰³ Bu nedenle minarenin camilerin inşasından daha sonraki bir dönemde eklenmiş olduğu söylenebilir. Şanlıurfa Hacı Lütfullah Cami’de avlu kapısı üzerindeki köşk minare son restorasyonda eklenmiştir.

Minare gövdeleri form açısından bir örnek haricinde silindirik ve çokgen olmak üzere iki gruptadır. Erzurum Gümrük, Ankara Ağaç Ayak, Ankara Hacı İlyas, Çandarlı Merkez, Kayseri Hasinli, Merzifon Hacı Hasan, Bigadiç Yeşilli, Erzurum Derviş Ağa, Erzurum Pervizoğlu, Erzurum Bakırcı, Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa, Adana Yeni ve Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) camilerinin minareleri silindirik gövdeli; Gaziantep Hüseyin Paşa, Şanlıurfa Rızvaniye, Nevşehir Damat İbrahim Paşa, Kayseri Molu Köyü, Ankara Leblebicioğlu, Kahramanmaraş Nuh (Ahmet Efendi), Erkilet Nişancı Mehmet Paşa, Nevşehir Kara, Nar Kasabası Eski, Babakale Kaymak Mustafa Paşa ve Şanlıurfa Hüseyin Paşa camilerinin minareleri çokgen gövdeli olarak inşa edilmiştir. Şanlıurfa Yusuf Paşa minaresi gövdesi ise her iki formu yansıtmaları bakımından diğer örneklerden ayrılır. Bu yapıda minare gövdesi bileziklerle üç bölüme ayrılmıştır. Gövdenin alt ve üst bölümleri silindirik, orta bölümü sekizgen forma sahiptir.

Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami ve Nevşehir Kara Cami minareleri camilerin inşasından daha geç dönem özelliklerini aksettirirler. Her iki camisinde minarelerinde onsekizinci yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı mimarisine giren ve ondokuzuncu yüzyılda yaygınlaşan barok üslubun ve ampir üslubun özelliklerini yansıtan taş bezemeler görülmektedir.⁸⁰⁴ İleride değineceğimiz bu taş bezemeler minarelerin şerefe altlıklarında yoğunlaşır. Bu motifler Damat İbrahim Paşa Cami⁸⁰⁵ ve Kara Cami minarelerinin 19. yüzyılda inşa edildiklerini göstermektedir.

⁸⁰³ Örnekler için bkz. Esmâ Güleç, *Kayseri Minareleri...*, s.108-125.

⁸⁰⁴ Abdullah Kuran, *Orta Anadolu’da Klasik...*, s.244’de Nevşehir’de yine Damat İbrahim Paşa tarafından bu camiden sekiz yıl önce inşa ettirilen Kale (Kara) Cami’sinin minare şerefe altınında bu minaredeki gibi madalyon ve yapraklarla süslü konsollardan meydana getirildiğini, her iki şerefelin ve Kale Cami minaresinin kavuklu taş külahının Ampir üslupta süsleme özelliklerinden ötürü ondokuzuncu yüzyılda yapılmış olacağını dile getirmektedir.

⁸⁰⁵ İlknur Aktuğ, *Nevşehir Damat İbrahim Paşa...*, s.20, dipnot 52’de Bugün Damat İbrahim Paşa halk kütüphanesi olan Medrese’deki kitaplardan birinde Nevşehirli emekli öğretmen Naci Gürsoy’un Damat İbrahim Paşa Camii minaresinin yıkılışı ve yeniden inşası hakkında şu bilgileri verdiği söylemektedir. “... 1874 yılında meydana gelen fırtınada caminin iki şerefeli olan minaresi yıkılmış ve halktan toplanan yedi sarı lira ile tek şerefeli olarak yeniden inşa edilmiştir...” Bu bilgilerin hangi kaynaktan alındığı Naci Gürsoy tarafından belirtilmemiştir.

Adana Yeni Cami minare kaidesi içine açılan kapıyla dikkat çeker. Minare gövdesinin bindirildiği kaide içine açılan kapı, Anadolu’da çok fazla örneğine rastlamadığımız bir özellik göstermektedir. Kapı kütesi güney cepheden dışa taşkın olarak tasarlanmıştır.

3.2.1.9. Mihrap

Camilerin çoğunluğunda mihraplar kısmen ya da büyük oranda orijinal halleriyle günümüze ulaşabilmiştir. Afyon Yeni Cami, Kayseri Cürcürük Cami⁸⁰⁶, Kahramanmaraş Nuh (Ahmet Efendi) Cami ve Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami⁸⁰⁷ mihrapları orijinalliklerini tamamen yitirmişlerdir. Ankara Hacı İlyas Cami, Şanlıurfa Yusuf Paşa Cami, Merzifon Hacı Hasan Cami, Ankara Leblebicioğlu Cami, Bigadiç Yeşilli Cami, Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami ve Nar Kasabası Eski Cami mihrapları sonradan yapılan müdahalelerle ve üzerlerinin yağlı boya ile boyanması nedeniyle orijinalliklerinden kısmen uzaklaşmışlardır. Diğer camilerdeki mihraplar iyi durumdadır.

Mihraplardan dördü yedi kenarlı⁸⁰⁸, onu beş kenarlı⁸⁰⁹, onu yarım daire planlı⁸¹⁰, ikisi altı kenarlı⁸¹¹ ve biri sekiz kenarlı⁸¹² niş şeklinde düzenlenmiştir. Adana Yeni Cami mihrabı haricinde diğer örnekler düz ya da mukarnaslı kavsaralara sahiptir. Adana Yeni

⁸⁰⁶ Kayseri Cürcürük Camii’nin orijinal mihrabının yerinden sökülerek yerine günümüzdeki mihrabın yapıldığına dair Özkeçeci kitabında şu bilgileri verir. “... Cürcürük Camii’nin 1950 yılından beri bakım ve onarımlarıyla en çok ilgilenen kişi Mustafa TİTİZBAŞ’tır. O yıllarda camiyi tamir ettirmiş, direkli olan üst örtüsü çökünce beton yaptırmış, sıvatmış, boyatmıştır. Daha sonraki zamanlarda küçük ve basit bir taş oygu şeklindeki mihrap kaldırılıp, yerine mermerden yenisi yapılmıştır...” Bkz. İlhan Özkeçeci, *Tarihi Kayseri Cami...*, s.42.

⁸⁰⁷ Günümüzde kible cephesinin aksında çokgen mihrap nişi bulunur. Dilimli kemerle sınırlandırılan mukarnaslı kavsaraya sahip mihrap dört yönden iki sıra kaval silmeyle kuşatılmıştır. Mihrap kemerinin iki yanına içlerinde çarkıfelek motifleri bulunan iki madalyon yerleştirilmiştir. Yapının eski fotoğraflarında mihrabın yarım daire kesitli olduğu ve iki taraftan mukarnas başlıklı iki sütunle sınırlandırıldığı görülmektedir. Ayrıca sivri kemerli kavsaranın içinin mukarnaslarla dolgulandığı ve altlıkla kavsara arasında iki sıra bordürün yer aldığı anlaşılır. Günümüzdeki mihrap son onarımlarla beraber eskisinin yerine yapılmış olmalıdır. Fotoğraf için bkz. Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 170102005-FT003 nolu dosya.

⁸⁰⁸ Aydın Nasuh Paşa Mescidi, Gaziantep Hüseyin Paşa Cami, Kayseri Ali Hoca Cami ve Kayseri Hasinli Cami mihrapları.

⁸⁰⁹ Erzurum Gümrük Cami, Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami, Ankara Ağa Ayak Cami, Ankara Hacı İlyas Cami, Şanlıurfa Yusuf Paşa Cami, Kayseri Molu Köyü Cami, Erzurum Derviş Ağa Cami, Erzurum Pervizoğlu Cami, Erzurum Bakırcı Cami ve Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami mihrapları.

⁸¹⁰ İzmir Çandarlı Merkez Cami, Merzifon Hacı Hasan Cami, Bigadiç Yeşilli Cami, Kahramanmaraş Nuh (Ahmet Efendi) Cami, Erkilet Nişancı Mehmet Ağa Cami, Şanlıurfa Hacı Lütfullah Cami, Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami, Adana Yeni Cami, Nevşehir Nar Kasabası Eski Cami ve Şanlıurfa Hüseyin Paşa mihrapları.

⁸¹¹ Nevşehir Kara Cami ve Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami mihrapları.

⁸¹² Şanlıurfa Rızvaniye Cami mihrabı.

Cami’de mihrap kavsarası istiridye kabuğu şeklinde dilimlenmiştir. Mihrapların büyük çoğunluğu camilerin güney cephe aksına yerleştirilmiştir. Adana Yeni Cami ve Nar Kasabası Eski Cami’de mihrap nişlerinin cephe aksından doğuya kaydırılmış oldukları görülür.

Aydın Nasuh Paşa Mescidi, Ankara Ağaç Ayak Cami, Ankara Hacı İlyas Cami, Ankara Leblebicioğlu Cami⁸¹³, Çandarlı Merkez Cami, Merzifon Hacı Hasan Cami ve Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa Cami) mihrapları alçı malzemeyle; Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami mihrabı mermer malzemeyle; diğer camilerin mihrapları taş malzemeyle yapılmıştır.

Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami, Şanlıurfa Rızvaniye Cami, Ankara Ağaç Ayak Cami, Ankara Hacı İlyas Cami, Kayseri Ali Hoca Cami, Kayseri Molu Köyü Cami, Ankara Leblebicioğlu Cami mihrapları üzerlerindeki süslemelerle dikkat çekerler. Gaziantep Hüseyin Paşa ve Şanlıurfa Rızvaniye camilerinin mihrapları renkli taş işçilikleri ve cephe düzenleriyle paralellik gösterirler. Rızvaniye Cami mihrabının iki yanında Bursa kemerli iki is kanalı bulunur Benzer bir durum Gaziantep Hüseyin Paşa Camii’nde karşımıza çıkar. Ancak o camide mihrabın iki yanında is kanalları yerine düşey dikdörtgen pencereler bulunur.

Merzifon Hacı Hasan Cami mihrabı alınlık kısmında ve taç bölümünde barok karakterli süslemelerle yapının inşasından daha geç dönem özellikleri aksettirir. Benzer bir şekilde Bigadiç Yeşilli Cami mihrabındaki yelpaze ve hilal motifleride yine yapının inşasından daha geç dönem özellikleri gösterir.

⁸¹³ Ankara’da Hacı Bayram Camii Bkz. Bekir Eskici, *Ankara Mihrapları...*, s.124-127.; Zincirli Cami Bkz. Bekir Eskici, *Ankara Mihrapları...*, s.136-139.; Hacı Musa Camii Bkz. Bekir Eskici, *Ankara Mihrapları...*, s.140-143.; Yeşil Ahi Cami Bkz. Bekir Eskici, *Ankara Mihrapları...*, s.144-146.; Balaban Cami Bkz. Bekir Eskici, *Ankara Mihrapları...*, s.147-149.; İbadullah Cami Bkz. Bekir Eskici, *Ankara Mihrapları...*, s.150-153.; Kağncıoğlu Cami Bkz. Bekir Eskici, *Ankara Mihrapları...*, s.154-157.; Çiçeklioğlu Cami Bkz. Bekir Eskici, *Ankara Mihrapları...*, s.158-160.; Zeynel Abidin Mescidi Bkz. Bekir Eskici, *Ankara Mihrapları...*, s.161-163.; Hacı Arap Cami Bkz. Bekir Eskici, *Ankara Mihrapları...*, s.164-166.; Şeyh İzzeddin Mescidi Bkz. Bekir Eskici, *Ankara Mihrapları...*, s.170-173.; Ayaş Bünyamin Cami Bkz. Bekir Eskici, *Ankara Mihrapları...*, s.177-179.; Ayaş Şeyh Muhyiddin Cami Bkz. Bekir Eskici, *Ankara Mihrapları...*, s.181-183. gibi örneklerde alçı kalıplama tekniğinde mihraplarla karşılaşılır. Bu mihraplar gerek malzeme gerekse süsleme özellikleriyle Ağaç Ayak, Hacı İlyas ve Leblebicioğlu cami mihraplarıyla benzer özellikler gösterirler.

3.2.1.10. Minber

Camilerin onüçünün minberleri orijinal olmayıp yakın zamanlarda eklenmiştir. Diğer örneklerden Gaziantep Hüseyin Paşa Cami, Ankara Ağaç Ayak Cami, Merzifon Hacı Hasan Cami, Bigadiç Yeşilli Cami, Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami, Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami ve Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami minberleri ahşap malzemeye; Şanlıurfa Rızvaniye Cami, Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami, Şanlıurfa Yusuf Paşa Cami, Kayseri Molu Köyü Cami, Kayseri Hasinli Cami, Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami, Nevşehir Kara Cami, Şanlıurfa Hacı Lütfullah Cami, Nar Kasabası Eski Cami ve Şanlıurfa Hüseyin Paşa Cami minberleri taş malzemeye yapılmıştır. Şanlıurfa Rızvaniye Cami ve Şanlıurfa Hacı Lütfullah Cami minberleri mihrabın yanında balkon şeklinde düzenlenmiştir. Gaziantep Hüseyin Paşa Cami minberinde ahşap ve renkli mermer malzeme bir arada kullanılmıştır. Minberin merdivenlerinde, süpürgeliklerinde ve korkuluklarında ahşap kullanılırken yan cephelerinde renkli mermer tercih edilmiştir.

Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami, Ankara Ağaç Ayak Cami, Kayseri Molu Köyü Cami, Kayseri Hasinli Cami, Nevşehir Kara Cami ve Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami minberlerinde yapıldıkları dönemin özelliklerini aksettiren natüralist bitkisel kompozisyonlar bulunur. Şanlıurfa Yusuf Paşa Cami, Merzifon Hacı Hasan Cami, Bigadiç Yeşilli Cami, Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami ve Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami minberlerinde ise klasik dönem özellikleri gösteren süsleme unsurları bulunmaktadır. Merzifon Hacı Hasan Cami minberinin yan aynalıkları dışında diğer bölümleri orijinal değildir. Orijinal olan yan aynalıklarda yıldızlar ile bunların aralarında meydana gelen çokgenlerden oluşan geometrik kompozisyonlar görülür. Yıldızların ve çokgenlerin içlerinde palmet ve rumi motiflerinin oluşturduğu grift bitkisel kompozisyonlar bulunur. Bu aynalıkların başka bir yapıdan sökülerek bu camiye getirildiğine dair görüşler mevcuttur.⁸¹⁴

⁸¹⁴Murat Çerkez tezinde, Halil Edhem'in "Merzifon'da Pervâne Muînüddin Süleyman Namına Bir Kitabe" adlı makalesinden naklen verdiği bilgilerde Pervâne Muînüddin Süleyman'ın yaptırdığı ve Çelebi Sultan Mehmed'in tamir ettirdiği Eski Cami'ye ait bir minber ile kapı kanatlarının 1902 yılında caminin yanması üzerine kurtarılarak Sultan II. Murat Camii'ne nakledildiğini ifade etmektedir. Murat Çerkez ayrıca Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde mevcut bir kayıta Eski Cami'ye ait bu minberin Hacı Hasan Camii'ne getirildiği ve bir müddet kullanıldıktan sonra yıpranması üzerine parçalara ayrıldığı ve yan aynalıklarının şimdiki minbere yerleştirildiği hakkında bilgiler bulunduğunu eklemektedir. Bkz. Murat Çerkez, *Merzifon'da Türk Devri...*, s.282.

3.2.1.11. Mükebbire

Katalog içerisindeki camilerden dört tanesinde mükebbire mevcuttur. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami, Afyon Yeni Cami, Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami ve Erkiyet Nişancı Mehmet Paşa Cami’de son cemaat yeri revaklarıyla harimi bağlayan dikdörtgen balkonlar şeklinde mükebbireler bulunur. Kuzey cephede duvara gömülü konsollar üzerine bindirilen mükebbirelerden Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii’ndeki ahşap malzemeye; diğer camilerdeki taş malzemeye yapılmıştır. Lale Devri yıllarında ve sonrasında yaygınlaşan mükebbirlerin erken örneklerinden bir tanesi Eminönü’deki Yeni Camii (1663)’de karşımıza çıkar. 18. yüzyılın ortasından itibaren yaygınlaşan mükebbireler başkente Üsküdar Yeni Valide Cami (1710)⁸¹⁵, Hekimoğlu Ali Paşa Cami (1734)⁸¹⁶, Nuruosmaniye Cami (1749)⁸¹⁷ ve Laleli Cami (1764)⁸¹⁸ gibi örneklerde yarım daire planlı balkonlar şeklinde düzenlenmiştir.

3.2.2. Süsleme Özellikleri

Lale Devri yıllarında Anadolu’da inşa edilen camilerde taş üzerine kabartma ve oyma, renkli taş işçiliği, ahşap işçiliği, çeşitli malzemeler üzerine kalemişi, renkli cam, alçı ve çini bezeme unsurlarıyla karşılaşırız. Taş bezeme unsurları çoğunlukla inşa kitabeleri, son cemaat yeri revakları, giriş kapıları, mihraplar, minberler, minareler ve cephelerde; ahşap bezemeler tavanlar, mahfiller, minberler ve kapı kanatlarında; kalemişi bezemeler ahşap tavanlar, mihraplar, minberler, mahfiller, geçiş ve örtü öğelerinde; renkli taş bezemeler kemerlerde, giriş kapılarında, mihraplarda ve birkaç yapının minber aynalıklarında; alçı süslemeler mihraplarda; çini bezemeler iç mekanlarda beden duvarlarında ve minarelerin şerife altlıklarında uygulanmıştır. Camilerde yapıldıkları dönemin özelliklerini aksettiren natüralist kompozisyonlar yanında klasik devir süsleme unsurları da yer alır. Yapılardaki taş tezyinatlar çoğunlukla sağlam şekilde günümüze ulaşabilmiştir. Kalemişi bezemelerin bir kısmının günümüze ulaşmadığı bir kısmında sonradan restore edildikleri anlaşılmaktadır. Diğer süsleme unsurlarında da benzer durum söz konusudur.

⁸¹⁵ Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...*s.56-63.

⁸¹⁶ A. Vefa Çobanoğlu, *Hekimoğlu Ali Paşa...*, s.169-173

⁸¹⁷ Doğan Kuban, *Nuruosmaniye Külliyesi...*, s.100-104.

⁸¹⁸ A. Vefa Çobanoğlu, *Laleli Külliyesi...*, s.86-89.

3.2.2.1. Taş Süsleme

Taş süslemelerin yoğunlaştığı camilerden Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami, Afyon Yeni Cami, Şanlıurfa Rızvaniye Cami, Kayseri Ali Hoca Cami, Kayseri Hasinli Cami, Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami, Erzurum Derviş Ağa Cami, Nevşehir Kara Cami, Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami, Adana Yeni Cami ve Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami’de natüralist bitkisel bezemelerle karşılaşırız.

Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Cami mihrabı genel kuruluş itibariyle klasik dönem mihraplarıyla benzerlikler göstermesinin yanında mihrap kavsarısını oluşturan mukarnas dizilerinin üçüncü sırasındaki ters lale sarkıtları dikkat çekicidir. Caminin minberindeki taş bezemeler ise dönemin genel eğilimini aksettirir. Minberin girişi natüralist üsluptaki çiçek ve yaprak motifleriyle bezeli bir süsleme bandıyla kuşatılmıştır. Bunun yanı sıra aynalıkların alt bölümünde kare panolar içerisine alınmış nişlerde vazodan çıkan güller ve buğday başağını andıran laleler görülür. Şanlıurfa Rızvaniye Camii’nde ise giriş kapısının iki yanındaki zarif sütuncelerin başlıklarında çiçek motifleri yer alırken; mihrabın iki yanındaki sütuncelerin başlıklarında vazodan çıkan çiçekler görülür. Kayseri Ali Hoca Camii’nin taş mihrabında da benzer kompozisyonlar görülür. Mihrap alınlığında üst üste yerleştirilmiş dikdörtgen kartuşların uçlarında birer lale motifi bulunur. Ayrıca kartuşların iki yanına vazodan çıkan lale motifleri işlenmiştir. Lalelerden artan boşluklar kıvrık dallar ve yapraklarla doldurulmuştur. Mihrap altlığında da yine dönemin sevilen motifleriyle karşılaşırız. Yedi kenarlı nişin her bir kenarı sivri kemerli çerçeveler içerisine alınmıştır. Bu kenarlara sırasıyla selvi ağacı ve kandil motifleri yerleştirilmiştir. Kandiller ortalarından geçirilen iplerle duvara asılı vaziyette düzenlenmiştir. Kayseri’deki bir diğer yapı olan Hasinli Cami ise taş bezemenin görüldüğü camiler arasında en dikkat çekici örnektir. Zira yapının giriş kapısında, kuzey cephesinde, mihrabında ve minberinde zengin taş bezeme kompozisyonları görülür. Yapının giriş kapısında basık kemerin iki yanında ve kapıyı kuşatan sivri kemerin iki yanında, kuzey cephedeki mihrabıye nişlerinde kemerlerin iki yanında ve mihrap kemerinin iki yanında vazodan çıkan lale ve karanfil motifleri yer almaktadır. Ayrıca kuzey cephedeki pencerelerin kemer köşelerinde yukarıdakilere benzer kompozisyonlar vazosuz olarak uygulanmıştır. Giriş kapısının iki yanındaki selvi ağacı motifleri ve alınlıktaki lale motifleri, kuzey cephedeki pencerelerdeki lale motifleri, mihrap alınlığındaki lale motifleri, bordüründeki selvi ağacı motifleri ve vazo motifleri ile minberdeki kompozisyonlar dönemin üslubunu yansıtan diğer natüralist süslemelerdir.

Nevşehir Kara Cami’nde avlu giriş kapısı ve harim giriş kapısının kemer köşelerinde ve Adana Yeni Cami avlusuna girişi sağlayan kapının kemer köşelerinde lale, çiçek ve yaprak motiflerinden müteşekkil taş süslemeler görülür. Nevşehir Kara Camii minberinin köşk kısmında harime açılan üç cephenin kemer köşelerine birer selvi ağacı motifi yerleştirilmiştir. Minberin yan aynalıkları üzerinde büyük oranda tahrip olmuş kabartma bitkisel bezeme izleri bulunmaktadır. Güçlkle seçilebilen izlerden yüzeylemin kıvrık dal ve lale motifi gibi bitkisel kompozisyonlarla süslenmiş olduğu anlaşılır. Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami’de ise çokgen şadırvanın yüzeylemindeki süslemeler dikkat çekicidir. Şadırvanın her bir yüzeyinde farklı kompozisyonlar karşımıza çıkar. Bunlar kandiller, selvi ağaçları, vazodan çıkan karanfil motifleri şeklinde sıralanabilir.

Vazo içerisinden çıkan natüralist çiçek tasvirleri Lale Devri’nin karakteristik süsleme öğelerinden birisi olmasına karşın bu kompozisyonun daha önceleri de Osmanlı Sanatı’nda kullanıldığı bilinmektedir. XV. Yüzyılda sınırlı da olsa Osmanlı Sanatı içerisinde vazolu çiçek tasvirleriyle karşılaşırız.⁸¹⁹ Bursa Yeşil Türbe’nin (1421) çini mihrabında stilize biçimde karşılaştığımız bu tasvir, Bursa Cem Sultan Türbesi ve Edirne Muradiye Cami (XV. Yüzyıl) duvarlarında, Edirne Üç Şerefeli Cami’nin revak kubbelerinde de görülmektedir. Bu yüzyılda vazolu tasvirlerin mimarının yanı sıra birkaç örnekte kitap tezyinatına da girdiği görülür. Şerafeddin Sabuncuoğlu’nun Cerrahiyyetu’l-Haniyye adlı minyatürlü yazmasında figürlerin iki yanına tamamen süsleme amaçlı çiçekli vazolar yerleştirilmiştir. Fatih Sultan Mehmet Devri saray albümleri arasında çeşitli vazo tasvirleri yer almaktadır.⁸²⁰ XVI. yüzyılda vazolu çiçek tasvirinin kullanıldığı örneklerin sayısı artmıştır. Topkapı Sarayı, Rüstem Paşa Türbesi⁸²¹, Siyavuş Paşa Türbesi⁸²², Eyüp Sultan Türbesi⁸²³, Atik Valide Cami⁸²⁴ ve Takkeci İbrahim Ağa Cami⁸²⁵ gibi yapıların duvar çinilerinde ve Rüstem Paşa Cami mihrabında⁸²⁶ stilize vazolu buketler kullanılmıştır. Yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlenen İznik işi bir seramikte ve 1582 tarihli Surname’nin

⁸¹⁹ Azade Akar, “Tezyini San’atlarımızda Vazo Motifleri” *Vakıflar Dergisi*, VIII, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1969, s.268.

⁸²⁰ Azade Akar, *Tezyini San’atlarımızda Vazo...*, s.268-269.

⁸²¹ Selim Hakan Akıncı, *Türk Çini Sanatında Çiçekli Vazo Tasvirli Panolar*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi, Edirne, 2009, s.114-115.

⁸²² Selim Hakan Akıncı, *Türk Çini Sanatında...*, s.115-116.

⁸²³ Selim Hakan Akıncı, *Türk Çini Sanatında...*, s.116.

⁸²⁴ Selim Hakan Akıncı, *Türk Çini Sanatında...*, s.116-117.

⁸²⁵ Selim Hakan Akıncı, *Türk Çini Sanatında...*, s.117.

⁸²⁶ Selim Hakan Akıncı, *Türk Çini Sanatında...*, s.114.

minyatürlerinin birinde benzer tasvirler görülür.⁸²⁷ 1669 tarihli Edirne Yıldırım Çeşmesi kitabesinin iki yanında yer alan vazolu çiçekler bu tasvirlerin mimari dekorasyonda XVIII. yüzyıl öncesinde de kullanıldığını gösterir. Topkapı Sarayı Harem Dairesi, Valide Sultan Dairesi ve Şehzadeler Odası'ndaki çini üzerinde vazolu buketler⁸²⁸ XVII. yüzyıl örnekleri arasındadır. 1676-1677 tarihli Gazneli Albümü'ndeki suluboya resimlerde benzer tasvirlerle karşılaşırız.⁸²⁹ XV. yüzyıldan itibaren çini, seramik, minyatür ve mermer gibi farklı malzemelere işlenen vazolu çiçekler XVIII. yüzyılda daha natüralist tasvirler olarak karşımıza çıkar. Yüzyılın erken örneklerinden Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı Divanhanesi'ndeki kalemişi tezyinatlarda görülmeye başlayan natüralist tasvirler Topkapı Sarayı III. Ahmet Yemiş Odası'nda kemerli küçük nişlerle ayrılan panolar içerisine yerleştirilmiştir. Hacı Mehmet Ağa Çeşmesi (1708) gibi yüzyılın erken örneklerinde taş üzerinde karşılaştığımız vazolu çiçekler Yeni Valide Cami Çeşmesi (1710), III. Ahmed'in, Topkapı Sarayı önünde ve Üsküdar İskelesi'nde yaptırdığı çeşmelerde ve Lale Devri'nin hemen sonrasında yapılan Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi, Tophane Çeşmesi (1732) ve Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi (1732) gibi örneklerde daha plastik tasvirler olarak uygulanmıştır.

XVIII. yüzyılın başlarından itibaren sivil mimari eserlerin dekorasyonlarında yoğunlaşan bu tasvirler az da olsa dini mimaride de görülür. Üsküdar Gülnüş Emetullah Valide Sultan Cami (1710) şadırvanında⁸³⁰ sivri kemerlerin köşelerindeki üçgen boşluklarda tüm yüzeyi bir ağ gibi saran ince boyunlu bir vazodan çıkan çiçek demetleri bulunur. Sekizgen şadırvanın her yüzeyinde farklı çiçek demetleri görülür. Simetrik olarak yerleştirilen bu kabartmalar dini mimaride taşa işlenmiş erken örneklerdendir. 1722 tarihli Üsküdar Ahmediye Camii minberi köşk kısmının altındaki dikdörtgen panoların içlerine vazodan çıkan buğday başağını andıran lale ve simetrik gül motifleri işlenmiştir.⁸³¹ Şehzadebaşı'ndaki Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Camii'nde ise cümle kapısının sövelerinde karşılıklı olarak yapılmış vazo içerisinden çıkan çiçek motifleri bulunmaktadır.⁸³² Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami minberindeki vazolu çiçekler,

⁸²⁷ A. Osman Uysal, *Bolvadin'de Bir Lale Devri...*, s.43-44.

⁸²⁸ Selim Hakan Akıncı, *Türk Çini Sanatında...*, s.117-125.

⁸²⁹ Yıldız Demiriz, *Osmanlı Kitap Sanatında Naturalist Üslupta Çiçekler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayın No: 3205, İstanbul, 1986, s.272-276.

⁸³⁰ Gülçin Erol Canca, *Gülnüş Emetullah Valide...*, s.93-94.

⁸³¹ Gülçin Erol Canca, *Üsküdar Ahmediye Külliyesi...*, s.195.

⁸³² Duygu İlkhan Söylemez, *Batılılaşma Dönemi İstanbul Cami Cephelelerinde Taş Süsleme*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya, 2010, çizim: 4a-4i.

Üsküdar Ahmediye Cami, Şehzadebaşı Damat İbrahim Paşa Cami, Üsküdar III. Ahmet Çeşmesi, ve Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi'ndeki tasvirlerle paralellik gösterir. Her bir yapıdaki tasvirlerde ufak ayrıntılar dışında şişkin gövdeli, ince uzun boyunlu vazolardan buğday başağını andıran ince uzun laleler ve güller çıkar. Laleler kompozisyonun üst bölümünü oluşturur. Genellikle üç lale ve iki yandaki güllerden oluşan tasvirler kimi zaman düz dikdörtgen kartuşlar içerisinde kimi zaman dilimli kemerli nişler içerisinde karşımıza çıkarlar. Topkapı III. Ahmet Çeşmesi (1728), Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi (1732), Bereketzade Çeşmesi (1732), Tophane Çeşmesi (1732) gibi örneklerde benzer vazolar sehpa üzerine oturtularak kompozisyonlarda aynı dönemin resim sanatında olduğu gibi perspektif ve mekan arayışlarına gidilmiştir. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami minberindeki diğer örnekte dilimli kemerli niş içerisinde vazodan çıkan güller bulunur. Vazo formu ve çiçek sayısı bakımından bir önceki örnekle aynı özellikler gösteren tasvirde üstteki üç lalenin yerini güller almıştır. Niş kemerinin iki yanındaki boşluklar natüralist güllerle doldurulmuştur. Benzer şema Ahmediye Cami minberinde de görülür. Şehzadebaşı Damat İbrahim Paşa Cami, Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi, Topkapı ve Üsküdar III. Ahmet Çeşmeleri, Bereketzade Çeşmesi ve Tophane Çeşmesi gibi sayılarını çoğaltabileceğimiz örneklerde vazo formları benzer olmakla birlikte lale ve güllerin yanı sıra karanfil, yıldız çiçeği, sümbül gibi farklı çiçek türlerinin de kullanıldığı görülmektedir. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami minberindeki vazolu çiçek tasvirleri İstanbul'daki örneklerle aynı kalitede yapılmıştır. Bu da Nevşehir'deki taş bezemelerin İstanbul'dan getirilen ustalar tarafından yapılmış olabileceğini gösterir. Zira biz Ahmet Refik'in verdiği bilgilerden Nevşehir'deki külliye'nin inşasında dönemin mimar başı ve kalfalarının çalıştığı anlıyoruz. Camideki taş süslemelerde Refik'in verdiği bilgileri destekliyor.

Kayseri Ali Hoca, Şanlıurfa Rızvaniye ve Kayseri Hasinli camileri taş üzerine işlenmiş vazolu çiçek tasvirlerinin görüldüğü Anadolu'da Lale Devri yıllarında inşa edilmiş diğer yapılardır. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa minberindeki kaliteli tasvirlerin aksine Kayseri Ali Hoca ve Şanlıurfa Rızvaniye mihraplarındaki vazolu çiçek kompozisyonları daha basittir. Kayseri Hasinli Cami giriş kapısında ve kuzey cephedeki mihrabiye nişlerinin kemerlerinin iki yanındaki vazodan çıkan lale ve karanfillerden oluşan kompozisyonlar ise uygulanan yer bakımından Üsküdar Yeni Valide Cami şadırvanındaki

⁸³² Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...s.78.*

süslemelerle paralellik gösterir. Ancak Yeni Valide Cami şadırvanındaki süslemeler Hasinli Camii'ndekilere göre daha yoğun ve natüralisttir.

Söz konusu yapılardaki vazolu çiçek kompozisyonunu oluşturan temel motiflerin başında lale gelir. Osmanlı Sanatı'na en erken giren çiçekler arasında yer alan lale XV. yüzyıl çini ve seramikleri üzerinde stilize olarak karşımıza çıkar. XVI. yüzyılda çini ve seramiklerde stilize olarak karşılaştığımız lale kitap sanatlarında daha natüralist bir üslupla işlenmiştir. XVI. yüzyılın ikinci yarısı örnekleri arasında yer alan Kanuni Divanı'nın iki nüshasında⁸³³ ve Matrakçı Nasuh'un 1537 tarihli "Mecmu'-i Menâzil" adlı eserinde⁸³⁴ natüralist ve stilize çiçekler arasında lale motifleri yer alır. XVII. yüzyılda bir şiir mecmuasının cildinde kabartma şemsedeki bukette ve Gazneli Albümü'ndeki suluboya buketlerde kullanılmaya devam eden lale motifi mimari süslemede taş ve mermer üzerine diğer çiçeklerle birlikte tasvir edilmiştir. Edirne Yıldırım Cami yakınındaki İbrahim Çeşmesi (1669)⁸³⁵ kitabesinin iki yanında yer alan vazo içerisinde gül, zerrin ve lale motifleri bu yüzyıla ait taş bezeme örneklerindedir.

XVIII. yüzyılda lalenin kullanımı artmıştır. Mimari süslemede ve kitap sanatlarında görülen bu artışın nedenlerinden birisi lale çiçeğine duyulan ilgi ve meraktır. Bu yüzyıldaki yazma örneklerinde zaman zaman aşırıya varan dar ve uzun formdaki laleler dikkati çeker. Özellikle Ali Üsküdarî ve Abdullah Buharî gibi dönemin önde gelen nakkaşlarının eserlerinde incu uzun formlu laleler çiçek buketleri arasında tasvir edilmiştir.⁸³⁶ Mimari süslemede yüzyılın başlarından itibaren lalenin sevilerek kullanıldığı görülür. Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı Divanhanesi ve Topkapı Sarayı III. Ahmed Yemiş Odası'ndaki kalemişi vazolu çiçek tasvirlerinde lale motifleri yüzyılın erken örneklerindedir. Mudanya Tahir Paşa Konağı (1724)⁸³⁷ yüklük kapaklarında ve iç mekandaki kalemişi tezyinatlarda laleninde içinde bulunduğu vazolu çiçek kompozisyonları görülür. Lalenin taş süslemede sivil yapılarda özellikle de çeşmelerde yoğunlaştığı görülür. Yeni Valide Cami (1710) şadırvanındaki vazolu çiçek kompozisyonunda, yine aynı caminin avlu duvarına bitişik

⁸³³ Yıldız Demiriz, *Osmanlı Kitap Sanatında...*, s.355-356.

⁸³⁴ Serpil Bağcı, Filiz Çağman, Günsel Renda, Zeren Tanındı, *Osmanlı Resim Sanatı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2006, s.77, resim no: 46.

⁸³⁵ Murat Karademir, *Edirne Çeşmeleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya, 2007, s.101-103, resim no: 69.

⁸³⁶ Yıldız Demiriz, *Osmanlı Kitap Sanatında...*, s.356.

⁸³⁷ Feyzullah Dayigil, Zarif Olgun, "Mudanya'da Tahir Paşa Köşkü ve Eski Evler", *Arkitekt*, Sayı: 101-102, İstanbul, 1939, s.113-121.

olan çeşmenin ayna taşında⁸³⁸ karşımıza çıkan lale motifleri yüzyılın taşa işlenmiş erken örnekleridir. Daha sonra Şehzadebaşı Damat İbrahim Paşa Cami (1720) giriş kapısı sövelerinde; Topkapı ve Üsküdar'daki III. Ahmed çeşmeleri, Tophane Çeşmesi, Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi (1732) ve Bereketzade Çeşmesi (1732) gibi örneklerini çoğaltabileceğimiz başkent çeşmelerin ayna taşlarında vazolu çiçek tasvirleri içerisinde lale motifleri kullanılmıştır. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami, Kayseri Hasinli Cami ve Kayseri Ali Hoca Cami lalenin vazolu çiçek kompozisyonu içerisinde kullanıldığı Anadolu'daki çağdaş yapılardır. Nevşehir Kara Cami ve Adana Yeni Cami'de ise avlu giriş kapılarında, kemerlerin iki yanına zarif lale motifleri yerleştirilmiştir. Yapılardaki vazolu çiçek tasvirlerinde ince uzun formlardaki lalelerin genellikle kompozisyonun üst kısmına yerleştirildikleri görülür.

XIX. yüzyılda Derviş Süleyman el-Mevlevî'nin kaleme aldığı "Sümbülname" adlı çiçek risalesinde "Gülrenge Kırlangıç"⁸³⁹ adıyla anılan lale cinsi ince uzun gövdesi ve sivri yapraklarıyla yapılardaki lale motiflerine çok benzemektedir. Bu da söz konusu kompozisyonlardaki ince uzun lale motiflerinin yetiştirilen lalelerin formuna sadık kalınarak yapıldığını ortaya koymaktadır.

Afyon Yeni Cami inşa kitabesinde yazı aralarına yerleştirilen çiçek motifleri dikkat çekicidir. İnşa kitabesinin ortasında baklava dilimli bir çerçeve içerisinde iki ucunda laleler bulunan bir gül motifi yer alır. Bu kitabe tezyini bakımından yapıldığı dönemin özelliklerini yansıtır.

Taş süslemenin yoğunlaştığı yapılarda selvi ağacı motifi sıklıkla kullanılmıştır. Selvi ağacı motifinin antik devirlerden itibaren birçok farklı malzeme üzerine süsleme unsuru olarak kullanıldığı bilinmektedir. Selvi ağacı yapısı itibariyle uzun boylu, yeşil renkli bir ağaçtır. Bu nedenle selviye uzun ömürlülük, dayanıklılık, güzel şekil ve boyluluk, hayat ve güzellik sembolü gibi farklı anlamlar yüklenmiştir.⁸⁴⁰ İran'da eski Persepolis'de kayalar üzerine işlenmiş figürlerin iki yanında selvi ağaçları motifleri görülür.⁸⁴¹ M.S. 640 yılına tarihlendirilen Sananiler'e ait bir ipek kumaş üzerine tasvir edilen savaş sahnesinde selvi

⁸³⁸ Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...*s.66-69.

⁸³⁹ Yıldız Demiriz, *Osmanlı Kitap Sanatında...*, s.200-204.

⁸⁴⁰ Cevdet Çulpan, *Antik Devirlerden Zamanımıza Kadar İlahiyat-Edebiyat-Tıp ve Sanat Tarihlerinde Serviler*, Cilt:1, İstanbul, 1961, s.16.

⁸⁴¹ Cevdet Çulpan, *Antik Devirlerden Zamanımıza...*, s.25, resim: 8.

ağacı motifi karşımıza çıkar.⁸⁴² Asur, İskit, Mısır, Çin, Hindistan ve Batı kültürlerinde selvi ağacının önemli olduğu günümüze ulaşabilen arkeolojik verilerden anlaşılmaktadır.⁸⁴³ Bizans'ta adak kitabelerinde, lahitlerde, lento ve sütun gibi mimari parçalarda ve mozaiklerde selvi ağacı motifleriyle karşılaşılır. Günümüzde Louvre Müzesi fildişi kataloğunda bulunan bir haç üzerinde uçları iç tarafa yatık iki selvi ağacı asma yaprakları ve sarmaşık dallara sarılı olarak tasvir edilmişlerdir. Bu tasvirlerin cenneti sembolüze ettiği ifade edilir.⁸⁴⁴

Türk sanatında ise selvi ağacı motifi minyatür, çini, taş, kalemişi ve maden gibi farklı malzemeler üzerine yaygın olarak işlenmiştir. XI. yüzyıla ait Varka ve Gülşah minyatürlerinde karşılaşılan bu motif XII. Ve XIII. Yüzyıllara ait minyatürlerde, mimari eserlerde ve kullanım eşyalarında görülür.⁸⁴⁵ Osmanlı döneminde bu motifin kullanımı çini, kalemişi, maden, taş süsleme ve kitap sanatları gibi farklı alanlarda kendini gösterir. Edirne Muradiye Cami (1436) hariminde altıgen levha çinide kıvrık dallar arasında selvi ağacı motifine yer verilmiştir.⁸⁴⁶ Sultan Ahmet Cami (1617) kuzey mahfilinde, Yeni Cami Hünkar Kasrında ve Topkapı Sarayı Veliht Dairesi'ndeki selvi ağacı motifleri çinide gördüğümüz örneklerdendir. Taş bezemede Üsküdar Mihrimah Sultan Cami şadırvanı, Şehzade Cami cümle kapısı, Süleymaniye Cami doğu kapısı, Gebze Çoban Mustafa Paşa Cami son cemaat yeri revağı ve Sultan Ahmet Cami minarelerinde görülen selviler örneklerini çoğaltabileceğimiz yapılardan bazılarıdır. 18. yüzyılda bu motifin özellikle sivil mimaride yoğunlaştığı görülür. Topkapı Sarayı III. Ahmet yemiş odası tavanındaki kalemişi bezemelerde natüralist çiçekler arasında selvi ağacı motifleri yer almaktadır. Aynalıkavak III. Ahmet Çeşmesi (1704)⁸⁴⁷, Çavuşbaşı Seyyid Ahmet Paşa Çeşmesi (1704)⁸⁴⁸ Süleymaniye Hacı Mehmet Ağa Çeşmesi (1708)⁸⁴⁹, Çubuklu Damat İbrahim Paşa Çeşmesi (1720)⁸⁵⁰, Sadabad III. Ahmet Çeşmesi (1723)⁸⁵¹, Ortaköy Damat İbrahim

⁸⁴² Cevdet Çulpan, *Antik Devirlerden Zamanımıza...*, s.26, resim: 9.

⁸⁴³ Selvi ağacı motifi ve kullanım alanları hakkında detaylı bilgi için bkz. Cevdet Çulpan, *Antik Devirlerden Zamanımıza Kadar İlahiyat-Edebiyat-Tıp ve Sanat Tarihlerinde Serviler*, Cilt:1- Cilt:2, İstanbul, 1961.

⁸⁴⁴ Cevdet Çulpan, *Antik Devirlerden Zamanımıza...*, s.45, resim: 18.

⁸⁴⁵ Cevdet Çulpan, *Antik Devirlerden Zamanımıza...*,s.63'de Selvi ağacı motifinin görüldüğü XII. Ve XIII. yüzyıllara tarihlendirilen minyatürlü el yazmaları, mimari eserler ve kullanım eşyalarının listesini vermiştir.

⁸⁴⁶ Savaş Yıldırım, *Erken Osmanlı (1300-1453) Yapılarında...*, s.86-87, resim:185.

⁸⁴⁷ Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...*s.203-205.

⁸⁴⁸ Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...*s.205-207.

⁸⁴⁹ Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...*s.207-209.

⁸⁵⁰ Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...*s.211-214.

⁸⁵¹ Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...*s.214-217.

Paşa Çeşmesi (1723)⁸⁵², Kanlıca Ayşe Hanım Çeşmesi (1729)⁸⁵³, Tophane İsmail Ağa Çeşmesi (1731)⁸⁵⁴, Bereketzade Çeşmesi (1732)⁸⁵⁵, Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi (1732)⁸⁵⁶ ve I. Mahmut (Tophane) Çeşmesi (1732)⁸⁵⁷ gibi örnekler taş bezemede selvi ağacı motifinin kullanıldığı çeşmeler arasında yer alırlar. Katalog içerisinde yer alan camilerden Ali Hoca Cami mihrabında; Hasinli Camii giriş kapısında ve mihrabında; Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Camii dış cephelerindeki kuş evlerinde; Erzurum Derviş Ağa Cami giriş kapısının üstünde; Nevşehir Kara Cami minberinde ve Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami şadırvanında selvi ağacı motifleri taş süslemede karşımıza çıkmaktadır. Kaymak Mustafa Paşa Cami’de sekizgen şadırvanın iki yüzeyinde kaş kemer içerisine alınmış şekilde görülen selviler benzer şekilde İstanbul Şehzadebaşı’ndaki Damat İbrahim Paşa Cami⁸⁵⁸ şadırvanında da karşımıza çıkar. Ayrıca daha sonra detaylıca değineceğimiz Kayseri Molu Köyü ve Merzifon Hacı Hasan camilerinin kalemişi bezemelerinde de selvi ağacı motifi görülür.

Taş süslemede görülen bir başka motif kandildir. Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami şadırvanında ve Kayseri Ali Hoca Cami mihrabında karşılaştığımız askılı kandil motifleri yine Türk ve İslam süsleme sanatlarında geçmişten beri kullanılmaktadır. Aydınlatma aracı olarak kullanılan kandiller seramik, cam ya da maden gibi çeşitli malzemelerle yapılmıştır. Bizans litürjisinde ve İslam doktrininde⁸⁵⁹ dekoratif unsur olarak kandillerin kullanılması ilahi ışık kavramına verilen önemden kaynaklanmaktadır.⁸⁶⁰ Bu motif Anadolu Türk sanatında mezar taşlarından seccadelere kadar birçok farklı alanda kullanılmıştır. Erzurum Kale Cami (12. yüzyıl)⁸⁶¹ kible duvarında, Konya Alevi Sultan Mescidi (13. yüzyıl)⁸⁶² ve Akşehir Ulu Cami (1213)⁸⁶³ mihraplarında kandil motifleri

⁸⁵² Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi* ...s.219-222.

⁸⁵³ Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi* ...s.240-242.

⁸⁵⁴ Cevdet Çulpan, *Antik Devirlerden Zamanımıza...*, s.120.

⁸⁵⁵ *İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyyatı...*, s.231-235.

⁸⁵⁶ *İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyyatı...*, s.136-139.

⁸⁵⁷ *İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyyatı...*, s.202-211.

⁸⁵⁸ Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi* ...s.78-79.

⁸⁵⁹ Kuran-ı Kerim’de Nur Suresi’nin 35. ayetinde “Allah göklerin ve yerin Nurudur. Onun nuru içinde bir kandil bulunan bir oyma hücre misalidir. Kandil bir sırça içindedir. Bu sırça sanki inciden bir yıldızdır; ne doğuya ne de batıya nisbet edilen mübarek bir zeytin ağacından tutuşturulur. Onun yağı hemen hemen ateş dokunmasa bile ışık verir; nur üstüne nur. Allah dilediğini kendi nuruna yöneltir ve insanlara birçok misaller verir. Allah her şeyi bilendir.” denilmektedir. Bkz. <http://kuran.diyinet.gov.tr/Kuran.aspx#24:35>

⁸⁶⁰ Selda Kalfazade, Özkan Ertuğrul, “Kandil ve Kandilin Motif Olarak Anadolu Türk Sanatındaki Kullanımı Üzerine”, *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.II, İstanbul, s.32.

⁸⁶¹ İ.Hakkı Konyalı, *Erzurum Tarihi...*, s.219.

⁸⁶² Mehmet Önder, “Konya’da Alevi Sultan Mescidi ve Mihrabı”, *Vakıflar Dergisi*, IV, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1958, s.241-245.

bulunur. Anadolu Selçuklu saraylarından Kubadabad Sarayı çini buluntuları üzerinde de kandil motifleriyle karşılaşırız. Kubad Abad Sarayı 2001 kazılarında çıkarılan bir çinide yatak odası tasviri içinde bir askılı kandil motifine yer verilmiştir. Yine aynı saraydan çıkarılan başka bir çinide vazo tipli bir kandil motifi tasvir edilmiştir. Malatya Ulu Cami batı revakının üst kısmında görülen çini mozaik kandil tasviri Anadolu Selçuklu dönemi örnekleri arasındadır.⁸⁶⁴ Erken Osmanlı'da Bursa Yeşil Türbe (1421) mihrap nişinin alt kısmında çini üzerine⁸⁶⁵, Tire Yeşil İmaret (1441) mihrap nişinde⁸⁶⁶ kalemişi tekniğinde kandil motifi işlendiği görülür. Daha sonraki dönemlerde Topkapı Sarayı Valide Sultan Dairesi'ndeki kabe tasvirli panolarda yine çini üzerine kandil tasvirleriyle karşılaşılır. Anadolu'da özellikle mezar taşlarında⁸⁶⁷ görülen bu motifin ölünün mezarını kıyamete kadar aydınlatmakla ilgili sembolik bir anlam taşıdığı ifade edilir.⁸⁶⁸ Babakale Kaymak Mustafa Paşa ve Kayseri Ali Hoca camilerinde taş süslemede görülen kandil motifleri Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi ve Kayseri Molu Köyü Camii'nde kalemişi bezemede karşımıza çıkmaktadır.

Ele aldığımız yapılardaki taş süslemelerde yukarıda bahsedilen motiflerin yanı sıra palmet, rumi, gülbezek, stilize çiçekler ve kıvrık dallar gibi bitkisel bezemeler ile baklava dilimi, mukarnas dizileri, yıldız, çokgen, prizmal üçgen, kum saati, çarkıfelek ve Mühr-ü Süleyman gibi geometrik kompozisyonlar yer almaktadır. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami giriş kapısı ve mihrabında stilize bitkiler, kıvrık dallar, palmetler ve mukarnas dizilerinden müteşekkil klasik süsleme programları görülür. Adana Yeni Cami ve Nevşehir Kara Cami mihraplarında; Şanlıurfa Yusuf Paşa Cami mihrap ve minberinde; Erzurum Bakırcı Cami mihrap ve giriş kapısında ve Şanlıurfa Hüseyin Paşa Cami son cemaat yeri revağı, kubbeye geçiş elemanları, mihrap ve minberinde mukarnas dizileri, palmetler,

⁸⁶³ Yekta Demiralp, *Akşehir ve Köylerindeki...*, s.12-23.

⁸⁶⁴ Şerare Yetkin, *Anadolu'da Türk Çini Sanatı'nın Gelişimi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1986, s.50.

⁸⁶⁵ Savaş Yıldırım, *Erken Osmanlı (1300-1453) Yapılarında Çini Süsleme*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara, 2007, s.150-151.

⁸⁶⁶ Zekiye Uysal, "Tire Yeşil İmaret'in Kalemişi Süslemeleri", *Sanat Tarihi Araştırmaları: Haşim Karpuz'a Armağan*, Kivılcım Kitapevi, Konya, 2007, s.350.

⁸⁶⁷ Mezar taşlarındaki kandil motifleri için bkz. Murat Çerkez, "Eyüp Sultan Mezarlıklarında Kandil Motifleri", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüp Sultan Sempozyumu*, Tebliğler, 28-30 Mayıs 1999, Eyüp Belediyesi, İstanbul, 2000, s.338-365.; Mehmet Göktürk, *Tarihi ve Anıtları Işığında Kırşehir Mezar Taşları*, Kırşehir Belediyesi Kültür Yayınları Serisi 7, Ankara, 2008.; Beyhan Karamağralı, *Ahlat Mezar Taşları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.; H.Kamil Biçici, "İznik Müzesindeki Kandil ve Şamdan Motifli Mezar Taşları", *Turkish Studies*, C.VII, Sayı: 3, s.637-661.

⁸⁶⁸ Bkz. Selda Kalfazade, Özkan Ertuğrul, *Kandil ve Kandilin...*, s.28.; Murat Çerkez, *Eyüp Sultan Mezarlıklarında...*, s.341.; Beyhan Karamağralı, *Ahlat Mezar Taşları...*, s.19.

kıvrık dallar ve stilize çiçeklerin ağırlıkta olduğu taş süsleme kompozisyonları görülmektedir. Afyon Yeni Cami son cemaat yeri revağındaki sütun başlıkları üzerinde ise kemerler içerisine alınmış madalyonlar, altı kollu yıldızlar ve çiçek motiflerinden oluşan süslemeler yer alır.

Gaziantep Hüseyin Paşa Cami ve Şanlıurfa Rızvaniye Cami bünyelerindeki renkli taş bezemelerle dikkat çekerler. Bu yapıların yanı sıra Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami revak kemerleri, kadınlar mahfili kemerleri ve şadırvan kemerlerinde; Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami ve Nevşehir Kara Cami giriş kapıları ve revak kemerlerinde; Babakale Kaymak Mustafa Paşa, Kayseri Molu Köyü ve Şanlıurfa Hüseyin Paşa camilerinin giriş kapılarında renkli taş işçiliği görülmektedir. Şanlıurfa Rızvaniye Cami'nde avlu giriş kapısı ve harim giriş kapısı tümüyle siyah ve açık kahverengi taşların nöbetleşe dizilimleriyle süslenmiştir. Son cemaat yerinde ise giriş aksında yer alan kısmın zemini renkli taş karolarla oluşturulmuş geometrik bir kompozisyonla bezelidir. Caminin mihrabı mukarnaslı kavsara haricinde yine kapılar gibi siyah ve açık kahverengi taşlarla süslenmiştir. Mihrabın iki yanındaki is kanallarında da benzer durum söz konusudur. Gaziantep Hüseyin Paşa Cami avlusunun zemininde, son cemaat yeri taşıyıcı ayaklarında, giriş kapısında, alt kat pencerelerde, mihrapta ve minberde siyah, beyaz ve pembe renkte taşlarla göze hoş gelen kompozisyonlar uygulanmıştır. Yapının giriş kapısı ve mihrap cephesindeki uygulama Şanlıurfa Rızvaniye Cami kompozisyonlarıyla paralellik gösterir.

Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami güney ve batı cephelerinde ve Nar Kasabası Eski Cami minare kaidesinde zarif kuş evleri bulunur. Osmanlı döneminde farklı türde yapılarda örnekleri gördüğümüz kuş evleri⁸⁶⁹ XVIII. yüzyılda başkentte Yeni Valide Camii⁸⁷⁰, Nuruosmaniye Cami⁸⁷¹, Ayazma Camii ve Selimiye Camii⁸⁷² gibi örneklerde karşımıza çıkar. Anadolu'da Merzifon Taş Han (1666)⁸⁷³ ve Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi (1726-1727) kuş evlerinin görüldüğü örneklerden bazılarıdır.

⁸⁶⁹ Kuş evleri hakkında bilgi için bkz. Yılmaz Önge, "Mimar Gözü İle Kuş Evleri", Kültür ve Sanat, Sayı:5, İstanbul, 1977, s.86-91.; H.Örcün Barışta, "Kuş Evleri", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* Cilt:5, İstanbul, 1994, s.133-134.; H.Örcün Barışta, "Osmanlı İmparatorluk Döneminden Kuşevleri", *Osmanlı*, Cilt: 10, Ankara, s.476-479

⁸⁷⁰ Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...* s.56-72.

⁸⁷¹ Duygu İlkhan Söylemez, *Batılılaşma Dönemi İstanbul Camii...*, s.81, resim: 157.

⁸⁷² Nurcan İnci, *18. Yüzyılda İstanbul...*, s.229.

⁸⁷³ Murat Çerkez, *Merzifon'da Türk Devri...*, s.129.

Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami, Nevşehir Kara Cami ve Gaziantep Hüseyin Paşa Cami minarelerinde yapıların inşasından daha geç dönem özellikleri gösteren taş bezemeler bulunur. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami'nde minarenin şerefesine iç büyük kıvrımlara sahip barok süsleme unsurlarının bulunduğu bir altlıkla geçilmiştir. İki ayrı tipte yerleştirilen konsol dizileri akantus yaprakları ve "C" kıvrımlarıyla süslenmiş bitkisel bezemeli başlıklardan oluşturulmuştur. Nevşehir Kara Camii minaresinde de benzer taş bezemeler görülür. Bu da daha önce belirttiğimiz gibi her iki yapının minaresinin aynı zamanlarda inşa edildiği gösterir. Gaziantep Hüseyin Paşa Cami minaresinde ise kurdela kompozisyonları bulunur. Kaideyle gövdenin birleştiği kısımlarda ve şerife altlığında uygulanan bu kompozisyonlar caminin inşasından daha geç dönem özellikleri gösterir. Erzurum Bakırcı ve Erzurum Pervizoğlu camilerinin minarelerinde şerefeye geçişi sağlayan altlık bölümleri yan yana sıralanmış sivri kemerli nişler, sarkıtlar ve ters ve düz üçgenlerin nöbetleşe dizilimleriyle oluşturulan geometrik kompozisyonlarla hareketlendirilmiştir.

3.2.2.2. Kalemîşi Süsleme

Camilerde yoğunlaşan bir diğer süsleme unsuru kalemîşi bezemelerdir. Kalemîşi bezemenin Türk Sanatı'nda erken devirlerden beri taş, sıva ve ahşap gibi malzemelerin üzerine uygulandığı bilinmektedir. Türk Sanatı'ndaki erken örneklerinden birisi Gazneliler'in Arûs-i Felek Cami'dir. Yapı günümüze gelememiştir ancak Muhammed b. Abdülcebâr'ın naklettiği bilgilerden yapının ağaç direkli bir cami olduğu ve direklerin üzerlerine ilkbahar bahçesini andıran çeşitli renkte bezemelerin işlendiği anlaşılıyor.⁸⁷⁴ Benzer kalemîşi bezemeleri daha sonra Anadolu Selçuklular'ın ağaç direkli camilerinde de uygulanmıştır. İran'da Tahran'ın batısında (Harekkân) (Karağan) denilen bölgede keşfedilen kümbetlerden 1067-68 tarihli olanında Büyük Selçuklular'dan kalma en eski kalemîşleri görülür.⁸⁷⁵ Kubbenin içinde ve beden duvarlarında yer alan kalemîşlerinde askılı kandil, tavus kuşu ve yıldız gibi motifler tasvir edilmiştir. Anadolu Selçuklu ve Beylikler dönemine ait eserlerde de kalemîşi bezemelerin uygulandığı bilinmektedir. Anadolu Selçuklu Döneminde kalemîşi süslemenin özellikle ahşap direkli camiler olarak isimlendirilen yapı grubunda yoğunlaştığı görülür. Camilerin sütun başlıklarında,

⁸⁷⁴ Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı I (Başlangıcından Büyük Selçukluların Sonuna Kadar)*, Kervan Yayınları, İstanbul, 1984, s.37-38.

⁸⁷⁵ Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı I*, s.67.

konsollarında ve kirişlerinde uygulanan süslemelerin çoğu günümüze bozuk bir biçimde ulaşabilmiştir. Afyon Ulu Cami (1273) ahşap üzerine kalemişi bezemenin uygulandığı erken örneklerdendir. Caminin sütun başlıkları, kirişleri ve konsolları bitkisel ve geometrik kompozisyonlarla süslenmiştir.⁸⁷⁶ Sivrihisar Ulu Cami (1275) ahşap direklerinde de benzer süslemeler görülür. Beyşehir Eşrefoğlu Cami (1298) ise tavan kirişleri, konsolları, sütun başlıkları ve mahfilindeki kalemişi bezemelerle ön plana çıkar. Yapı içerisindeki süslemeler Anadolu'daki en güzel örneklerdendir.⁸⁷⁷ 1366 tarihli Kastamonu Kasabaköy Camii iç mekandaki ve tavadaki bezemelerle Selçuklu geleneğini devam ettirir.⁸⁷⁸ Bu örneklerde geometrik kompozisyonların palmet, rumi ve hatai gibi bitkisel motiflerle beraber kullanıldığı görülür. Osmanlılarla beraber kalemişi tezyinatında yeni bir içerik ve biçim anlayışı gelişmiş ve muhtelif çiçek, ağaç, yaprak ve kıvrım dallar bezemelere ilave edilmiştir. II. Murad zamanında Halil Yahşi Bey tarafından 1441 yılında inşa ettirilen Tire Yeşil İmaret'in devrine ait kalemişi süslemeleri tezyinattaki yeni içeriğin erken örneklerindendir. İmaret eyvanının nişlerindeki madalyonlarda, dilimli yarım kubbenin altındaki iri mukarnaslı kuşakta ve ana mekanın üç cephesindeki boşaltma kemerlerindeki madalyonlarda palmet, rumi, hatayi ve kıvrık dalın ağırlıkta olduğu kompozisyonlar görülür.⁸⁷⁹ Ankara'da ahşap direkli ve örtülü cami geleneğini devam ettiren Örtmeli Mescidi, Poyracı Mescidi, Eyüp Mescidi, Geneği Mescidi ve Sabuni Mescidi gibi XIV. ve XV. yüzyıllarda inşa edilmiş yapılarda palmet, rumi, hatayi gibi motiflerin ağırlıkta olduğu kalemişi süslemeler dönemin üslubunu yansıtmaya bakımdan önemlidir.⁸⁸⁰ Osmanlıların erken⁸⁸¹ ve klasik⁸⁸² dönem örneklerinde görülen bu üslup anlayışı XVII. yüzyılın ikinci

⁸⁷⁶ Bkz. Yılmaz Önge, "Ahşap Stalaktitli Sütun Başlıkları", *Önasya Dergisi*, Cilt: IV, Sayı: 37, İstanbul, 1968, s.12.

⁸⁷⁷ Bkz. Yılmaz Önge, *Anadolu'da XIII.-XIV...*, s.291.

⁸⁷⁸ Bkz. Yılmaz Önge, *Anadolu'da XIII.-XIV...*, s.291.

⁸⁷⁹ Tire Yeşil İmareti'nin kalemişi bezemeleri için bkz. Zekiye Uysal, "Tire Yeşil İmaret'in Kalemişi Süslemeleri", *Sanat Tarihi Araştırmaları: Haşim Karpuz'a Armağan*, Kıvılcım Kitapevi, Konya, 2007, s.347-357.

⁸⁸⁰ Ankara'da XIV. ve XV. yüzyıllarda inşa edilen mescitlerdeki kalemişi süslemeler için bkz. Zekiye Uysal, "XIV.-XV. Yüzyıl Ankara Mescitlerinde Kalemişi Süslemeler", *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu (Prof. Dr. Gönül Öney'e Armağan)*, 10-13 Ekim 2001, İzmir, 2002, s.579-589.

⁸⁸¹ Osmanlı'da kalemişi süslemenin uygulandığı erken örneklerden birisi Bursa Muradiye (II. Murat) Türbesi'dir. Türbenin portal nişinin üzerindeki saçakta yeşil, kırmızı ve lacivert renkleri kullanılarak geometrik ve bitkisel bezemeler işlenmiştir. Bkz. Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi...*, s.571-573.; Bursa Yeşil Cami (1424) Bkz. Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi...*, s.47-49.; Edirne Muradiye Cami (1436) Bkz. Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi...*, s.60-63., İstanbul Davut Paşa Cami, Edirne Üç Şerefeli Cami Bkz. Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi...*, s.62 kalemişi bezemenin yer aldığı erken örneklerden bazılarıdır.

⁸⁸² Klasik dönem camilerindeki kalem işi süslemelerde, rumi, hatai, bulut, penç, gonca ve yaprak gibi motiflerin kullanıldığı görülür. Ancak bu camilerin birçoğundaki bezemeler devrinden sonra yapılan restorasyonlarda, döneminin moda anlayışına göre yapılan bezemelerin altında kaybolmuştur. Mimar

yarısından itibaren yerini daha gerçekçi motiflere bırakmıştır. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra gelişimini hızlandıran bu anlayış sadece kalemişi bezemede değil mimarının ve süsleme sanatlarının birçok dalında karşımıza çıkar. Bu üslupta klasik devrin hatalı, rumi ve stilize çiçeklerinin yerini daha natüralist üslupta işlenmiş lale, gül, karanfil ve sümbül gibi çiçekler almıştır. Bu değişimi görebildiğimiz erken örneklerden Topkapı Sarayı III. Ahmet Yemiş Odası'nın duvarları ahşap üzerine lake tekniğindeki, vazodan çıkan çiçekler ve meyve sepetleri gibi motiflerle süslenmiştir.⁸⁸³ Stilize bitki motifleri yerine natüralist üslubun tercih edildiği süslemeler artık geleneksel Türk süslemeleri dışında farklı arayışlara yönelişin bir göstergesidir. Değişimin habercisi olan bu erken örnekte yer alan ahşap süslemeler, ilerleyen yıllarda özellikle çeşme ve sebil gibi sivil yapılarıdaki taş süslemelerde sevilerek kullanılmıştır.

Kalemişi bezeme katalog içerisindeki otuz bir camiden on dördünde karşımıza çıkar. Ahşap ve sıva üzerine yapılan bu süslemeler çoğunlukla camilerin kubbelerinde, ahşap tavanlarında, örtüye geçiş elemanlarında, mahfillerinde ve minberlerinde yoğunlaşmıştır. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami ve Erzurum Bakırcı Cami'de klasik dönem özellikleri gösteren stilize kompozisyonların yanı sıra yapıldıkları dönemin genel eğilimi olan natüralist süslemelerde yer alır. Erzurum Gümrük Cami, Erzurum Derviş Ağa Cami ve Erzurum Pervizoğlu Cami klasik özellikler gösteren kalemişi bezemelerin bulunduğu diğer camilerdir. Şanlıurfa Rızvaniye Cami, Ankara Ağa Ayak Cami, Ankara Hacı İlyas Cami, Ankara Leblebicioğlu Cami, Kayseri Molu Köyü Cami, Merzifon Hacı Hasan Cami, Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami ve Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami dönemlerinin karakteristik özelliklerini sergileyen kalemişi süslemelerle dikkat çekerler. Buna karşın başkentteki çağdaş örneklerde henüz klasik çizginin dışına pek çıkılmadığı görülür. Çemberlitaş Çorlulu Ali Paşa Cami (1707-1708)⁸⁸⁴, Üsküdar Yeni Valide Cami

Sinan'ın inşa ettiği camilerin bir kısmında da benzer durum söz konusudur. Edirne Selimiye, İstanbul Şehzade, Kadirga Sokullu, Tekkeci İbrahim Ağa, Piyale Paşa, Üsküdar Eski Valide, Topkapı Kara Mehmet Paşa, Rüstem Paşa ve Kılıç Ali Paşa gibi Mimar Sinan camilerinde galerilerin, mahfillerin ve kubbe yüzeylerinin sade üslupta kalemişleriyle bezeli oldukları görülür. Mimar Sinan'ın camilerindeki kalemişi bezemeler için bkz. Yıldız Demiriz, "Mimar Sinan'ın Yapılarında Kalem İşleri", *VI. Vakıf Haftası, Türk Vakıf Medeniyeti Çerçevesinde Mimar Sinan ve Dönemi Sempozyumu 5-8 Aralık 1988*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1989, s.315-327.

⁸⁸³ Yapı hakkında bilgi için bkz. Afife Batur, *Batılılaşma Döneminde Osmanlı...*, s.1042.; Ayda Arel, *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul...*, s.40-42.; Ayla Ödekan, *Mimarlık ve Sanat Tarihi...*, s.440.; Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi...*, s.434.; Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...*s.160-164.

⁸⁸⁴ Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...*s.51.

(1710)⁸⁸⁵, Üsküdar Ahmediye Cami (1722) ve Üsküdar Kaymak Mustafa Paşa (1727)⁸⁸⁶ Cami gibi örneklerde kubbelerde, kubbeye geçiş elemanlarında ve pencere bordürlerinde rumi dolgulu madalyonlar ve şemselerden müteşekkil klasik üslupta kalemişi bezemeler görülür. Şehzadebaşı Damat İbrahim Paşa Camii'nde ise bu motiflerin yanı sıra mihrap ve pencere bordürleri natüralist çiçek demetleriyle süslenmiştir.

Damat İbrahim Paşanın Nevşehir'de inşa ettiği camide kalemişi bezemeler harimde, mahfillerde, son cemaat yerinde ve şadırvanda uygulanmıştır. Camide merkezi kubbe ve mihrap önü mekanının aynalı tonozu ve şadırvan kubbesi merkezdeki alçı sarkıtların etrafında gelişen ve ışınal madalyonlarla tüm yüzeye yayılan bir kompozisyonla süslenmiştir. Sarkıtların etrafında ve madalyonların içlerinde rumi, palmet, kıvrık dallar ve stilize çiçeklerden oluşan klasik dönem motifleri görülür. Benzer durum örtüye geçiş öğelerinde ve harimi aydınlatan pencerelerde de karşımıza çıkar. Trompların ve pandantiflerin içleri stilize çiçek, rumi ve kıvrık sap motiflerinden oluşan bantlarla çevrelenmiştir. Son cemaat yeri revağının kubbelerinde ise iç mekan örtü sistemlerinde görülen merkezdeki sarkıtların yerinde iç içe geçmiş altıgenlerden, altı kollu yıldızlardan ve çokgenlerden oluşan geometrik bezemeler yer alır. Erzurum Gümrük Cami'de kubbeye ve geçiş öğelerinde; Erzurum Derviş Ağa Cami'de kubbe göbeği ve eteğinde; Erzurum Pervizoğlu Cami'de kubbe göbeğinde ve eteğinde; Erzurum Bakırcı Cami'de kubbeye ve trompların aralarındaki üçgen boşluklarda yine palmet, rumi ve stilize çiçek motiflerinin ağırlıkta olduğu klasik dönem özellikleri gösteren kalemişi süslemeler karşımıza çıkar.

Natüralist üslupta kalemişi bezemelerin yoğunlaştığı camilerden Nevşehir Damat İbrahim Paşa Camii'de kadınlar mahfilinin ahşap tavanlarında sarı, kırmızı, yeşil ve siyah gibi renklerle yapılan natüralist üslupta lale, gül, karanfil, nergis çiçeği, sümbül, dal ve yaprak motifleri yer alır. Ayrıca süslemeler arasında kartuşlar içerisine alınmış yeşil bir sap üzerinden çıkan çiçek ve yaprak motiflerinden oluşan dizilerde bulunmaktadır. Benzer kompozisyonlar Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami tavanında göbeği çevreleyen dıştaki bordürde de karşımıza çıkar. Bordür yüzeyi yan yana dizili kartuşlar içerisine alınmış natüralist üsluptaki gül, lale ve yıldız çiçeği motifleriyle doldurulmuştur. Tavanda bu kompozisyonların yanı sıra yine dönemin özelliklerini aksettiren başka tasvirlerle de

⁸⁸⁵ Candan Nemlioğlu, "Üsküdar'ın Osmanlı Mimarisi İçindeki Özgün Kalemişlerinin Bezeme Sanatlarındaki Yeri ile Koruma ve Onarımlarında Uygulanması Gereken Yöntemler" *Üsküdar Sempozyumu*, Sayı: 4, Üsküdar Belediyesi, İstanbul, 2009, s.477-480.

⁸⁸⁶ Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi* ...s.109-110.

karşılaşırsınız. Göbek yüzeyi sekiz köşeli yıldız etrafında gelişen iç içe geçmiş sekizgenlerden ve sekiz köşeli yıldızlardan oluşan geometrik bir kompozisyonla doldurulmuştur. Yıldızların içleri kök boyalarla yapılan natüralist çiçek motifleriyle bezelidir. Sekizgenlerin ve yıldızların yüzeylerinde bir daldan çıkmış çiçek ve lale motifleri yer almaktadır. Yıldızlarda ve çiçeklerde, kırmızı, sarı, siyah, yeşil, turuncu, krem rengi ve mavi gibi canlı renkler kullanılmıştır. Göbeği çevreleyen bordürlerden en içte olanında yıldız çiçeği, gül ve lalelerden oluşan bitkisel kompozisyonlar yer almaktadır. Merzifon Hacı Hasan Cami ahşap tavanında sekizgen göbeği kademeli olarak çevreleyen süsleme bandlarının yüzeylerinde mavi, gri, sarı, siyah, krem rengi, kırmızı, turuncu, kahverengi ve yeşil renklerle yapılmış natüralist lale, karanfil, gül ve yaprakların ağırlıkta olduğu kompozisyonlar yer almaktadır. Bu motiflerin yanı sıra az da olsa palmet ve zikzakların kullanıldığı görülür. Sekizgenin en dışında kısa uçları sivriltilmiş dikdörtgen panolar halinde yazı levhaları bulunur. Göbeğin merkezindeki sekizgen kubbede ise etrafı asma yaprakları, natüralist lale, karanfil ve çiçek motifleriyle çevrelenmiş selvi ağacı motifleri yer almaktadır. Selvi ağacının çiçek süslemeleriyle ve asma dallarıyla çevrelenmesinden oluşan kompozisyon Osmanlı sanatında erken dönemlerden beri kullanılmıştır. Edirne Muradiye Cami (1436)⁸⁸⁷, Sultan Ahmed Cami (1617), Yeni Cami ve Topkapı Sarayı Veliht Dairesi gibi örneklerde çini süslemede karşılaştığımız selvi ağacı motifi Osmanlı'nın erken örneklerinden birisi olan Tire Yeşil İmare'te kalemişi süslemede karşımıza çıkar. İmarette mihrabın iki yanındaki nişlerde ortada birer madalyon ve madalyonların iki yanında birer selvi ağacı motifine yer verilmiştir.⁸⁸⁸ Şehit Ali Paşa Kütüphanesi⁸⁸⁹ (1715) giriş kapısının yanındaki nişlerden birinde alçı süslemede karşılaştığımız sarmaşık dallar arasında selvi ağacı kompozisyonu katalog içerisinde yer alan Aydın Nasuh Paşa Külliyesi Hamamı'ndaki⁸⁹⁰ bir kurnanın yüzeyinde ve Aydın Cihanoğlu Cami (1756) şadırvanında⁸⁹¹ taş üzerine işlenmiştir. Ankara Ağaç Ayak Cami, Ankara Hacı İlyas Cami, Ankara Leblebicioğlu Cami ve Erzurum Bakırcı Cami natüralist üslupta kalemişi bezemelerin yoğunlaştığı diğer örneklerdir. Ağaç Ayak Cami'nin ahşap tavanı, minberi, kadınlar mahfili, pencere ve dolap çevreleri⁸⁹²; Ankara Leblebicioğlu Camii'nin ahşap tavanı ve kadınlar mahfili ve Ankara Ağaç Ayak Cami ahşap tavan

⁸⁸⁷ Savaş Yıldırım, *Erken Osmanlı (1300-1453) Yapılarında...*, s.86-87, çizim:45, resim:185.

⁸⁸⁸ Bkz. Zekiye Uysal, *Tire Yeşil İmare't'in...* s.349.

⁸⁸⁹ Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...*s.139-142., desen: 15.

⁸⁹⁰ Bkz. Katalog no: 2.1.14.

⁸⁹¹ Rüçhan Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu...*, s.260, resim: 18.

⁸⁹² Bkz. Zekiye Uysal, *Ankara'da Lâle Devrinden...*, s.123-141.

göbeği natiralist üslupta karanfil, lale, yaprak ve çiçek motiflerinin ağırlıkta olduğu kompozisyonlarla süslenmiştir. Bu yapılarda az da olsa palmet ve hatai gibi motiflerin kompozisyonlarda yer aldığı görülür. Erzurum Bakırcı Cami kadınlar mahfilinde alt kat korkulukları hariç diğer bölümler orijinal olarak günümüze gelebilmiştir. Mahfilde, kemer yüzeyleri ve içleri; kemerlerin üzerlerindeki yatay kirişler; üst katın bindirildiği konsol; balkon çıkıntısının alt bölümü ve üst kat korkulukları siyah, kahverengi, krem rengi, yeşil, kırmızı, mavi, sarı, turuncu ve beyaz renklerin ağırlıkta olduğu kalemişi bezemelerle süslenmiştir. Oldukça grift olan süslemelerde sarmaşık yapraklar, kıvrık dallar, çok yapraklı çiçekler, karanfiller, güller ve sümbüller ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Bunların yanı sıra üst katın bindirildiği kirişin harime bakan cephesinde çiçekler, sümbüller, goncagüller, yapraklar ve dallardan müteşekkil bitkisel bezemelerin aralarına sekiz köşeli yıldız çinileri andıran kartuşlar yerleştirilmiştir. Kartuşların içleri merkezde bir noktadan yüzeye dağılan natürmont çiçek motifleriyle doldurulmuştur. Kalan boşluklara lacivert yaprak motifleri serpiştirilmiştir. Kayseri Molu Köyü Cami’de mihrap, minber, tromp kemerleri ve trompların aralarındaki pandantiflerde karşılaştığımız kalemişi bezemelerdeki motif zenginliği dikkat çeker. Kırmızı, yeşil, mavi, siyah, sarı, kahverengi, beyaz ve turuncu renklerle işlenen süslemelerde natüralist üslupta lale, selvi ağacı, çiçek, kıvrık dal ve yapraklar; hatai, palmet ve penç gibi klasik bitkisel motiflerle birarada kullanılmıştır. Süslemelerde zik-zak, beş kollu yıldız, üçgen ve altıgenlerle oluşturulmuş geometrik kompozisyonlarla da karşılaşırız. Bunlara ek olarak minberin köş kısmında askılı kandil ve zincir motifleri görülürken trompların aralarındaki pandantiflerin her birinde eğrisel çizgilerle oluşturulmuş kartuşlar içerisinde çelenkler bulunur. Turuncu konturlara sahip olan kartuşların etrafı yaprak motifleriyle zenginleştirilmiştir. Çelenklerin etraflarında da benzer uygulamalar görülür. Erzurum Derviş Ağa Cami’de ise trompların aralarındaki üçgen yüzeylere çelenklerin yerine altları kurdela şeklinde düzenlenmiş madalyonlar yerleştirilmiştir. Madalyonların etrafları uçuca eklenmiş lale motifleriyle doldurulan bordürlerle kuşatılmıştır. Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami’de harimi sahınlara bölen yuvarlak kemerlerin aralarındaki yüzeylerde, kemerlerin sütun başlıklarıyla birleştikleri kısımlarda ve minberde dikkat çekici kalemişi süslemeler bulunur. İki grup halinde değerlendirebileceğimiz süslemelerin birinci grubunu vazodan çıkan çiçek tasvirleri teşkil eder. Mihrap önündeki kemerlerin mihraba bakan yüzeylerinde görülen vazodan çıkan çiçek ve yaprak motifleri düşey dikdörtgen altlıkların üzerinden tasvir edilerek mekan ve hacim duygusu yaratılmaya çalışılmıştır. 1676-77 tarihli Gazneli

Albümü'ndeki suluboya resimlerde⁸⁹³ karşılaştığımız sehpa üzerinde vazolu çiçek tasvirleri Şehzadebaşı Damat İbrahim Paşa Cami'nin giriş kapısı sövelerinde⁸⁹⁴; III. Ahmet Çeşmesi, Tophane I. Mahmut Çeşmesi, Bereketzade Çeşmesi, Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi⁸⁹⁵ ve Bolvadin Ağılönü Çeşmesi (1748) gibi yapılarda taş bezemelerinde görülür. Söz konusu yapılardaki bu uygulamalar perspektifin ve üç boyutluluğun verilmeye çalışıldığına bir işarettir. Cami harimindeki ikinci grup süslemelerde yapraklardan ve aralarındaki narin çiçeklerden meydana getirilmiş çelenkler yer alır. Çelenklerin üstlerinde ince uzun askılıklar ve askılıklardan sarkan şal motifleri yer almaktadır. Yapının ahşap minberinde doğudaki aynalığın yüzeyi dikdörtgen ve kare panolara ayrılmış ve panoların içlerine sarı, yeşil, kırmızı, pembe, siyah ve beyaz renkte boyalarla bir daldan çıkan ve tüm yüzeye yayılan güller ve goncagüller yerleştirilmiştir. Ayrıca panoların etraflarındaki bordürlerde yıldız çiçekleri, karanfiller, yaprak ve dallardan meydana gelen grift bitkisel bezemeler görülür. Yukarıda bahsedilen yapılar haricinde Afyon Yeni Cami kubbe göbeğinde; Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami minberinin giriş cephesinde ve Şanlıurfa Rızvaniye Cami ahşap kapı kanatlarının bordürlerinde bitkisel kompozisyonlu kalemişi bezemelerle karşılarız. Nevşehir Kara Cami'ye ait eski fotoğraflarda⁸⁹⁶ kubbe göbeğinde, alt sıradaki pencerelerin etraflarında ve minber üzerinde kalemişi bezemelerin olduğu anlaşılmaktadır. Ancak günümüzde bu süslemeler mevcut değildir.

3.2.2.3. Ahşap Süsleme

Ahşap süsleme katalog içerisindeki onbir camide kapı kanatları; tavanlar, minberler ve mahfillerde yoğunlaşmıştır. Ankara Ağaç Ayak Cami harim tavanı ve kadınlar mahfili tavanları; Ankara Hacı İlyas Cami ve Ankara Leblebicioğlu Cami harim tavanlarının merkezlerinde altıgen göbekler yer almaktadır. Göbeklerin haricindeki bölümler ince çitalarla karelere bölünerek kasetleme yapılmıştır. Tavanda kasetlemenin yapıldığı diğer örneklerden Babakale Kaymak Mustafa Paşa Camii'de ongen göbek; Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami'de ise birisi yuvarlak diğeri sekiz köşeli yıldız şeklinde olmak üzere iki göbek yer alırken Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami kadınlar mahfili tavanı göbeksizdir.

⁸⁹³ Yıldız Demiriz, *Osmanlı Kitap Sanatında...*, s.272-276.

⁸⁹⁴ Duygu İlkhan Söylemez, *Batılılaşma Dönemi İstanbul Cami...*, çizim: 4a, 4b, 4c, resim:75-76.

⁸⁹⁵ Gülden Topuz, Lale Devrinde Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesinin Süsleme Özellikleri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara, 2012, resim:66-67.

⁸⁹⁶ Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 500001007-FT010-1987 nolu dosya. Resim no:2,3.; Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 500001007-FT010-1987 nolu dosya. Resim no:1,4.

Merzifon Hacı Hasan Cami tavanında karelerin yerini altıgenler almıştır. Tavanın merkezinde iç içe kademeli bir şekilde yerleştirilmiş iki sekizgenden meydana gelen göbek yer alır. Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami tavanında diğer örneklerden farklı bir uygulama karşımıza çıkar. Ahşap tavanın yüzeyinde dikdörtgen ve kare ölçülerde dokuz bölüm oluşturulmuştur. Bu dokuz bölümden ortadaki üç tanesi kare, diğerleri dikdörtgen formdadır. Merkezdeki karenin yüzeyinde sekizgenler ve yıldızlarla oluşturulmuş geometrik kompozisyon bulunur.

Kapı kanatlarına bakıldığında; Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami ve Ankara Hacı İlyas Cami kapı kanatlarında enine ve boyuna panolardan müteşekkil basit kompozisyonlar görülür. Gaziantep Hüseyin Paşa Cami kapı kanatlarında benzer kompozisyon görülmekle beraber panoların üstünde simetrik olarak yerleştirilmiş güller yer alır. Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami'nin ahşap avlu giriş kapısı, içleri altı kollu yıldız ve altıgenlerle dolgulanmış rozetler, kartuşlar ve içbükey şekilde uzanan zarif lalelerle süslenmiştir. Bu örneklerin dışında en dikkat çekici kapı kanatları Şanlıurfa Rızvaniye Camii'de bulunur. Cami giriş kapısının ahşap kanatları üzerinde kare ve dikdörtgenlerden oluşan panolara yer verilmiştir. Beşer bölüm halinde düzenlenen panoların içlerinde natüralist çiçek motiflerinin ve kıvrık dal, rumi ve palmet motiflerin yer aldığı bitkisel süslemeler görülür. Kapı kanatlarının üst bölümündeki ilk üç panoda natüralist çiçek motiflerine yer verilmiştir. Bunlardan birinci ve üçüncü sıradaki kare panolarda alttaki yarım çiçeklerin üzerinden çıkan ve tüm kare yüzeyine yayılan lale, karanfil ve çiçek motifleri yer alır. Ortadaki dikdörtgen panonun içinde ise armudi formda bir vazodan çıkan ve tüm yüzeye yayılan daha grift bir kompozisyon görülmektedir. Kompozisyonun üst bölümünü karanfiller ve beş kollu çiçekler oluştururken yanlara ve alt bölüme laleler ve güller yerleştirilmiştir. Kapı kanatlarının alt bölümündeki panolarda ise üsttekilerden farklı olarak kıvrık dal, rumi ve palmetlerden meydana gelen bezemeler yer almaktadır. Şanlıurfa Rızvaniye Cami ahşap kapı kanatlarındaki süslemelerin üst bölümünü oluşturan vazolu çiçek kompozisyonları yukarıda da belirtildiği gibi 18. yüzyılın başlarından itibaren başkent ve Anadolu'da inşa edilen yapılarda yoğunlaşmaya başlamıştır. Üsküdar Yeni Valide Cami (1710), Şehzadebaşı Damat İbrahim Paşa Cami (1720), Üsküdar Ahmediye Cami (1722) ve Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami (1727) gibi dini yapılarda; Bab-ı Hümayun III. Ahmet Çeşmesi (1728), Üsküdar III. Ahmet Çeşmesi (1728), Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi (1732), Bereketzade Çeşmesi (1732) ve Tophane Çeşmesi (1732)

gibi örneklerini çoğaltabileceğimiz sivil yapılarda taş süslemede; Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı Divanhanesi, Nevşehir Damat İbrahim Paşa Kütüphanesi (1727), Topkapı Sarayı III. Ahmed (Enderun) Kütüphanesi (1719), Topkapı Sarayı III. Ahmed Yemiş Odası (1705) ve Bursa Tahir Paşa Konağı (1724) gibi örneklerde kalemişi bezemede; Şehit Ali Paşa Kütüphanesi (1715)'nde alçı süslemede karşımıza çıkan vazolu çiçek kompozisyonunun ahşap üzerine oyma tekniğinde yapılmış örneği olması bakımından Şanlıurfa Rızvaniye Cami ahşap kapı kanatları önem arz etmektedir. Bu özelliğinin yanı sıra aynı kapı kanadı üzerinde klasik üslupta motiflerle natüralist kompozisyonların görülmesi ayrıca dikkat çekicidir.

Ahşap süslemenin görüldüğü diğer bir grup minberlerdir. Ankara Ağaç Ayak Cami minberi yan aynalıklarında taklit kündakari tekniğiyle yapılmış oniki kollu yıldız biçimli geometrik motifler yer alır. Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami, Bigadiç Yeşilli Cami ve Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami minberlerinin yan aynalıkları dikdörtgen panolara bölünmüştür. Panoların içleri Kaymak Mustafa Paşa Camii'de iç içe geçmiş baklava dilimlerinden ve çokgenlerden oluşan geometrik kompozisyonlarla; Bigadiç Yeşilli Cami'de altı kollu yıldızlar, yıldız çiçekleri ve gülbezeklerle ve Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii'de natüralist güllerden ve goncagüllerden müteşekkil kalemişi bezemelerle süslenmiştir. Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami ahşap minberinin yan aynalıklarında merkezdeki gül kabartmasının etrafında gelişen ongenler ve yıldızların oluşturduğu geometrik kompozisyonlar; Merzifon Hacı Hasan Cami minberi yan aynalıklarında ise sekizgen, altıgen ve yıldızlardan oluşan bezemeler görülür. Ancak bu camide yıldızların ve çokgenlerin içlerinde daha çok klasik dönem minberlerinde karşılaştığımız palmet ve rumi motiflerinden oluşan grift bitkisel bezemeler bulunur. Caminin yapıldığı dönemin süsleme anlayışını pek yansıtmayan bu aynalıkların başka bir yapıdan sökülerek bu camiye getirildiğini yönünde görüşler vardır.⁸⁹⁷

⁸⁹⁷Murat Çerkez tezinde, Halil Edhem'in "Merzifon'da Pervâne Muînüddin Süleyman Namına Bir Kitabe" adlı makalesinden naklen verdiği bilgilerde Pervâne Muînüddin Süleyman'ın yaptırdığı ve Çelebi Sultan Mehmed'in tamir ettirdiği Eski Cami'ye ait bir minber ile kapı kanatlarının 1902 yılında caminin yanması üzerine kurtarılarak Sultan II. Murat Camii'ne nakledildiğini ifade etmektedir. Murat Çerkez ayrıca Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde mevcut bir kayıta Eski Cami'ye ait bu minberin Hacı Hasan Camii'ne getirildiği ve bir müddet kullanıldıktan sonra yıpranması üzerine parçalara ayrıldığı ve yan aynalıklarının şimdiki minbere yerleştirildiği hakkında bilgiler bulunduğunu eklemektedir. Bkz. Murat Çerkez, *Merzifon'da Türk Devri...*, s.282.

3.2.2.4. Çini Süsleme

Çini süsleme; Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami hariminde ve minaresinde; Gaziantep Hüseyin Paşa Cami ve Şanlıurfa Hüseyin Paşa Cami minarelerinde görülür. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami mihrap önü mekanında mihrabın iki yanında bulunan çini panolarda mavi zemin üzerine beyaz yazıyla Allah, Muhammed ve dört halifenin isimleri yazılmıştır. Diğer iki panoyla aynı ölçülerde olan üçüncü pano mihrap önü mekanının batı duvarında bulunur. Bu panoda bir tuğra görülür. Bu kısımda alt sıra pencerelerin tepeliklerine mavi renkte çiniler yerleştirilmiştir. Bunların yanı sıra minarede gövdenin altında bir, üstünde iki sıra turkuaz renkte altı kollu yıldız çiniler yer alır. Gaziantep Hüseyin Paşa Cami ve Şanlıurfa Hüseyin Paşa Cami minare gövdelerinin üst bölümlerinde gövdeleri kuşatan çini tabaklar bulunur.

3.2.2.5. Alçı Süsleme

Alçı Süsleme; Aydın Nasuh Paşa Cami, Ankara Ağaç Ayak Cami, Ankara Hacı İlyas Cami, Ankara Leblebicioğlu Cami, Çandarlı Merkez Cami, Merzifon Hacı Hasan Cami ve Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa Cami) mihraplarında; Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami harim kubbesi, mihrap önü mekanı tonozu ve şadırvan kubbesi göbeklerinde ve Bodrum Kızıllıhisarlı Mustafa Paşa Cami hariminde üst sıra pencereler ve kemerlerin tepe noktalarında karşımıza çıkar.

Ankara'daki Ağaç Ayak Cami, Hacı İlyas Cami ve Leblebicioğlu Cami mihraplarında benzer kompozisyonlar görülür. Her bir mihrap ufak ayrıntılar dışında içleri Kuran'dan ayetler ve grift bitkisel bezemelerle doldurulmuş bordürlerle kuşatılmıştır. Ağaç Ayak Cami'de mihrap nişinin köşeliklerinde alçak kabartma tekniğinde içleri lalelerle doldurulmuş geçme yıldızlar işlenmiştir. Ayrıca mihrap kavsarasının iki yanındaki yüzeylerde natüralist çiçekler görülür. Hacı İlyas Cami'nde mihrap alınlığındaki yazı kuşaklarıyla kavsara arasında kalan kısımlarda alçak kabartma tekniğinde yapılmış geçme yıldız motifleri bulunur. Yıldızların içleri çarkıfelek ve lalelerle doldurulmuştur. Bu mihrapta da biraz önceki örnekte olduğu gibi kavsaranın iki yanındaki yüzeylerin natüralist çiçeklerle doldurulduğu görülür. Bu üç örnekte karşılaştığımız süsleme detayları Ankara'da 18. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen Hacı Bayram Cami, Zincirli Cami, Hacı Musa Cami, Yeşil Ahi Cami, Balaban Cami, İbadullah Cami, Kağnıcıoğlu Cami,

Çiçeklioğlu Cami, Zeynel Abidin Mescidi, Hacı Arap Cami, Şeyh İzzeddin Cami ve Ayaş Bünyamin Cami gibi örneklerini çoğaltabileceğimiz⁸⁹⁸ bir çok caminin mihraplarında da görülür.

Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami'nde alçı mihrabı üç yönden çevreleyen kalın bordürün yüzeyinde yan yana dizilmiş iki zarif lalenin üst üste sıralanmasıyla oluşan bir dolgu bulunur. Mihrap alınlığındaki kitabenin iki yanında ise çiçek, dal ve yaprak motilerinden oluşan bitkisel kompozisyonlara yer verilmiştir. Merzifon Hacı Hasan Cami'nde mihrap alınlığındaki madalyonun iki yanına yerleştirilmiş olan barok karakterli akantus yaprakları ve en üstte yine akantus yapraklarıyla oluşturulmuş tepelik 19. yüzyıl süsleme anlayışını ortaya koyar. Bu örnekler dışında Çandarlı Merkez Cami mihrabında alınlığın iki köşesinde altıgen yıldızlarla dolgulanmış silindirik madalyonlar ve mihrabı üç yönden kuşatan yivli silmeler; Aydın Nasuh Paşa Mescidi'nde ise alınlığın iki yanındaki gülbezeler yer almaktadır.

Alçı süsleme mihrapların yanı sıra Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami'de harimin üzerini örten kubbedeki, mihrap önü mekanının aynalı tonozundaki ve şadırvan kubbesindeki sekizgen sarkıtlarda; Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami'de üst sıra pencerelerin tepelerinde, içlerinde, harim içindeki yuvarlak kemerlerin tepe noktalarındaki ve içlerindeki kıvrık dal ve çiçek motifinden oluşan bitkisel bezemelerde karşımıza çıkar.

3.2.2.6. Renkli Cam

Renkli Cam; Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami, Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami, Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami ve Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami pencerelerinde karşımıza çıkar. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Camii'de en alttaki pencereler hariç diğer sıradaki bütün pencerelerde uygulanmış olan vitraylarda geometrik şekillerden çiçek ve saplara, yazıtlardan zincir motiflerine kadar birçok kompozisyon görülür. Bunların yanı sıra trompların aralarında kalan üçlü dizinin iki yanındaki pencerelerde uygulanan vazodan çıkan laleler dönemin genel eğilimini yansıması bakımından dikkat çekicidir. Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami'deki pencerelerde merkezde büyük bir kare ve üstünde stilize bitkilerden oluşan kompozisyonlar yer alırken Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami pencerelerinde merkezde kare yerine oval

⁸⁹⁸ Söz konusu yapılarıdaki mihraplar için Bekir Eskici, *Ankara Mihrapları...*, s.121-205.

madalyonlara yer verildiği görülür. Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami pencerelerinde ise geometrik unsurların ağırlıkta olduğu süslemeler yer almaktadır. Her bir camideki vitray süslemelerinde kırmızı, yeşil, sarı ve mavi gibi canlı renkler kullanılmıştır. Söz konusu camilerdeki renkli cam süslemelerin bir kısmı dönemin genel eğilimini yansıtnası bakımından dikkat çekicidir ancak cam narin bir malzeme olduğu için bu süslemelerin orjinalliği konusunda kesin bir şey söylemek doğru olmayacaktır. Dönemin başkent örneklerine baktığımızda Beyazıd Kaptan İbrahim Paşa Cami (1708), Şehzadebaşı Damat İbrahim Paşa Cami (1720), Üsküdar Ahmediye Cami (1722) ve Üsküdar Kaymak Mustafa Paşa Cami (1727)'de Anadolu'daki örneklere benzer geometrik ve bitkisel bezemeli vitray uygulamalarıyla karşılaşılır. Üsküdar Yeni Valide Cami (1710) vitray bezemeleri ise kompozisyon zenginliği açısından Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami süslemeleriyle paralellik gösterir.

3.2.3. Malzeme ve Teknik

Katalog içerisinde yer alan camilerin inşasında, kesme taş, kaba yonu taş, moloz taş, tuğla, kerpiç, ahşap, mermer ve alçı gibi malzemelerin kullanıldığı görülmektedir.

Camilerin beden duvarlarında çoğunlukla tercih edilen malzeme taştır. Bazı yapılarda taşla tuğlanın dönüşümlü olarak kullanıldığı almaşık teknik görülür. Tuğla malzeme, beden duvarlarının yanı sıra yapıların kubbelerinde, pencere alınlıklarında, kemerlerde ve minare gövdelerinde; ahşap malzeme tavanlarda, mahfillerde, kapı kanatlarında, pencere kanatlarında, minberlerde, minarelerde ve bazı yapıların duvar örgülerinde; mermer malzeme, giriş kapılarında, kemer ve lentolarda, kitabelerde, sütunlarda, şadırvanlarda ve bazı yapıların minberlerinde; alçı malzeme, mihraplarda, pencere şebekelerinde ve bazı yapılarda örtüde, örtüye geçiş öğelerinde ve sütun başlıklarında kullanılırken Ankara'daki camilerinin beden duvarlarında kerpiç malzeme tercih edilmiştir.

Kesme taş malzeme; Afyon Yeni Cami beden duvarlarında, kubbeye geçiş elemanlarında ve minare kaidesinde; Şanlıurfa Rızvaniye Cami beden duvarları, kubbesi, kubbeye geçiş öğeleri ve minaresinde; Erzurum Gümrük Cami beden duvarları, kubbesi, kubbeye geçiş öğeleri, mihrap ve minare kaidesinde; Gaziantep Hüseyin Paşa Cami beden duvarları, kubbesi, kubbeye geçiş öğeleri ve minaresinde; Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami beden duvarları, kubbesi, kubbeye geçiş öğeleri, şadırvanı ve avlu duvarlarında;

Kayseri Ali Hoca Cami beden duvarlarında; Şanlıurfa Yusuf Paşa Cami beden duvarları, kubbeye geçiş öğeleri, kubbesi ve minaresinde; Kayseri Molu Köyü Cami beden duvarları, kubbeye geçiş öğeleri ve minaresinde; Kayseri Hasinli Cami beden duvarları ve minaresinde; Erzurum Pervizoğlu Cami beden duvarları, kubbesi, kubbeye geçiş elemanları, mihrabı ve minaresinde; Kahramanmaraş Nuh (Ahmet Efendi Cami) avlu giriş kapısı kemeri, pencere kemerleri ve sövelerinde; Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami beden duvarları, kubbesi, kubbeye geçiş öğeleri, mihrabı, minaresi, avlu istinad duvarları, avlu zemini ve avlu kapısında; Erzurum Derviş Ağa Cami kuzey cephesi, son cemaat yeri revağı, kapı ve pencere kemerleri, cephe köşeleri, tromp kemerleri ve mihrabında; Nevşehir Kara Cami beden duvarları, kubbeye geçiş öğeleri, minaresi ve avlu duvarının bir kısmında; Erzurum Bakırcı Cami beden duvarları, avlu doğu cephesi istinad duvarı, minaresi, tromp kemerleri ve mihrabında; Şanlıurfa Hacı Lütfullah Cami beden duvarları, kubbeye geçiş öğeleri ve avlu istinad duvarlarında; Nar Kasabası Eski Cami beden duvarlarında ve Şanlıurfa Hüseyin Paşa Cami beden duvarları, kubbesi, kubbeye geçiş öğeleri ve minaresinde kullanılmıştır. Bunların yanı sıra Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami dış cephelerinde köşelerin kesme taşlarla düzgünleştirildiği görülür. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami avlu duvarları ile kapılarında kullanılan sarı renkte kesme taş Nevşehir'e özgüdür.⁸⁹⁹ Erzurum Bakırcı Cami son cemaat yeri revağı kemerlerinde, harim taçkapısında ve minare gövdesinde ise Erzurum'a özgü kırmızı renkli kamber taş⁹⁰⁰ kullanılmıştır. Diğer yapılarda kullanılan kesme taşlar büyük oranda gri renklidir.

Kaba Yonu taş; Kahramanmaraş Nuh (Ahmet Efendi) Cami beden duvarları kaba yonu taşlar kullanılarak inşa edilmiştir.

Moloz Taş Malzeme; Aydın Nasuh Paşa Mescidi beden duvarlarının moloz taş ve tuğla malzemeyle almaşık teknikte inşa edildiği görülür. Ankara Ağa Ayak Cami, Ankara Hacı İlyas Cami ve Ankara Lelebicioğlu Cami beden duvarlarında subasman seviyesine kadar moloz taş malzeme kullanılmıştır. Kayseri Cürcürük Cami'de ön cephe hariç diğer bölümlerin moloz taş malzemededen inşa edildiği ön cephede moloz taş aralarında yer yer kesme taşın kullanıldığı görülmektedir. Erzurum Derviş Ağa Cami'de kuzey cephe hariç diğer cepheler moloz taş malzemededen yığma duvar tekniğinde inşa edilmiştir. Ayrıca camiye dört yönden çevreleyen avlu istinad duvarının kuzey cephe haricindeki

⁸⁹⁹Abdullah Kuran, *Orta Anadolu'da Klasik...*, s.244.

⁹⁰⁰H. Rahmi Ünal, *Erzurum İli Dahilindeki...*, s.70.

bölümlerinde moloz taş malzeme tercih edilmiştir. Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami beden duvarlarında moloz taş malzemeyle yığma duvar tekniği uygulanmış olup cephelerin köşeleri kesme taşlarla düzgünleştirilmiştir. Cami avlusunun duvarları da moloz taş malzemeyle inşa edilmiştir. Nevşehir Kara Cami avlu duvarlarında kesme taş aralarında moloz taş ve tuğla malzemelerin kullanılmış olduğu görülür.

Mermer Malzeme; Yapıların son cemaat yeri revağı sütunlarında ve kitabelerinde ekseriyetle mermer kullanılmıştır. Ayrıca Aydın Nasuh Paşa Cami giriş kapısında, pencerelerinde ve kemerlerinde; Afyon Yeni Cami pencerelerinin söve ve lentolarında; Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami giriş kapısı, pencereleri, mihrabı, minberi ve şadırvanında ve Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami şadırvanında mermer malzeme görülür.

Renkli taş; Gaziantep Hüseyin Paşa Cami avlusunda, son cemaat yeri revağı taşıyıcı ayaklarında, giriş kapısında, alt kat pencerelerde, mihrapta ve minberde siyah, beyaz ve pembe renkteki taşlar; Şanlıurfa Rızvaniye Cami’de avlu giriş kapısı, son cemaat yeri revağı zemini, harim giriş kapısı, mihrap ve mihrabın iki yanındaki is kanallarında kahverengi ve siyah renkteki taşlar görülür. Ayrıca Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami revak kemerleri, kadınlar mahfili kemerleri ve şadırvan kemerlerinde ve Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami batı giriş kapısı kemerinde kırmızı ve beyaz renkte taşlar; Şanlıurfa Hüseyin Paşa Cami harim giriş kapısında ve Nevşehir Kara Cami giriş kapısı kemerinde siyah ve beyaz renkte taşlar; Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami giriş kapısı kemerinde kırmızı ve gri renkte taşlar ve Kayseri Molu Köyü Cami harim giriş kapısı kemerinde kahverengi ve beyaz renkte taşlar kullanılmıştır.

Tuğla malzeme; Aydın Nasuh Paşa Mescidi pencere kemerlerinde; Afyon Yeni Cami minare gövdesinde ve alt kat pencerelerin alınlıklarında; Erzurum Gümrük Cami harim kubbesi ve minare gövdesinde; Ankara Ağa Ayak Cami kuzey cephesinde; Kayseri Molu Köyü Cami kubbesinde; Erzurum Derviş Ağa Cami minare gövdesinde ve Erzurum Bakırcı Cami harim ve son cemaat yeri kubbelerinde tek başına kullanılırken Aydın Nasuh Paşa Cami beden duvarlarında ve Nevşehir Kara Cami avlu duvarlarında taş malzemeyle beraber kullanılmıştır.

Kerpiç Malzeme; Ankara Ağaç Ayak Cami’de kuzey cephe hariç diğer cephelerde ahşap hatıllı kerpiç duvar örgüsü görülür. Ankara Hacı İlyas Cami ve Ankara Leblebicioğlu Cami beden duvarları da kerpiç malzemeyle inşa edilmiştir. Bu yapıların yanı sıra günümüzde kargir olan Merzifon Hacı Hasan Camii’nin beden duvarlarının 1935 yılındaki onarımdan önce kerpiç olduğuna dair kayıtlar mevcuttur.⁹⁰¹

Ahşap Malzeme; Genellikle camilerin mahfillerinde, minberlerinde, giriş kapısı kanatlarında ve pencere çerçevelerinde karşılaştığımız ahşap bunlara ek olarak Ankara Ağaç Ayak Cami, Ankara Hacı İlyas Cami, Ankara Leblebicioğlu Cami, Merzifon Hacı Hasan Cami ve Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami tavanları ve minarelerinde; Aydın Nasuh Paşa Cami, Kayseri Ali Hoca Cami, Çandarlı Merkez Cami, Kayseri Hasinli Cami, Bigadiç Yeşilli Cami, Kahramanmaraş Nuh (Ahmet Efendi) Cami, Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami ve Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami tavanlarında karşımıza çıkmaktadır.

Alçı Malzeme; Yapıların mihraplarında ve üst kat pencerelerinin şebekelerinde alçı malzemeye yer verildiği görülmektedir. Aydın Nasuh Paşa Mescidi ve Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami mihrapları ve üst kat pencere şebekelerinde; Ankara Ağaç Ayak Cami, Ankara Hacı İlyas Cami, Ankara Leblebicioğlu Cami, Çandarlı Merkez Cami ve Merzifon Hacı Hasan Cami mihraplarında; Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami üst kat pencerelerinde; Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami üst kat pencerelerinde ve harimdeki kemerlerin tepe noktalarında ve Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami örtü sistemi, geçiş öğeleri ve sütun başlıklarında alçı malzemenin kullanıldığı görülür.

Bazı camilerin beden duvarları günümüzde içten ve dıştan çimento ile sıvalı olduğu için inşa malzemeleri hakkında kesin bir fikir yürütülememektedir. Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami, Çandarlı Merkez Cami ve Merzifon Hacı Hasan Cami inşa malzemesini tam belirleyemediğimiz yapılardır. Bu camilerin yanı sıra Bigadiç Yeşilli Cami günümüzdeki haliyle kesme taş malzemedен inşa edilmiştir. Onarım kitabesinden ve Vakıf kayıtlarından anlaşıldığı üzere H.1284/M.1867 ve 1945 yıllarında kapsamlı onarımlar geçiren caminin orjinalinde nasıl bir malzeme kullanıldığı anlaşılmamaktadır.

⁹⁰¹ Bkz. Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 05041004-BN001’nolu dosya’da şu bilgiler yer almaktadır: “Bina evvelce kerpiç duvarlı iken 1935 tarihinde çatısı iğretiye alınarak duvarları kargire tahvil olunmuştur. Üzeri çatı ile kapalı ve kiremitle örtülüdür. Oldukça kıymetli orjinal kalem işi bulunan sekiz köşe çökertme tavanı aynen muhafaza edilmiş ve etraf tavanları da yağlı boyayla boyanmıştır...”

Devşirme Malzeme; Bigadiç Yeşilli Cami son cemaat yeri revağında ve Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami hariminde ve son cemaat yeri revağında devşirme sütun başlıkları kullanılmıştır.

3.3. Medreseler

3.3.1. Mimari Özellikleri

3.3.1.1. Tipoloji

Katalog içerisinde yer alan sekiz medreseden dört tanesi bir külliye dahilinde⁹⁰²; diğer dördü bağımsız⁹⁰³ olarak inşa edilmiştir. Medreselerden ikisi “U” plan şemasında⁹⁰⁴; ikisi dikdörtgen plan şemasında⁹⁰⁵; ikisi tek sıra olarak⁹⁰⁶; biri “L” plan şemasında⁹⁰⁷ inşa edilirken bir medresenin günümüze sadece dört odası ulaşabilmiştir.⁹⁰⁸

Menşei hakkında muhtelif tartışmaların olduğu medreselerin öncüsü olarak Büyük Selçuklu Veziri Nizam’ül-Mülk kabul edilir. Ancak yapılan araştırmalar Gazneli Sultanı Mahmud (997-1030) ve oğlu Sultan I. Mesud (1030-1040) döneminde Nişapur’da birçok medresenin inşa edildiğini ortaya koymaktadır.⁹⁰⁹ Medreselerin düzenli bir hal alması ise Nizam’ül-Mülk tarafından “Nizamiye” denilen teşkilatın kurulmasıyla gerçekleşmiştir.⁹¹⁰ Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu⁹¹¹ döneminde açık ve kapalı avlulu olmak üzere iki şekilde tasarlanan medreselerde iki, üç veya dört eyvanlı plan şemaları uygulanmıştır.

Beylikler ve Erken Osmanlı dönemi medreseleri önceleri Selçuklu mimari geleneğini sürdürürken daha sonra farklı bir gelişim çizgisi göstermişlerdir. Eyvanların yerini kapalı dersanelere⁹¹² bırakması ve kapalı medreseden çok açık avlulu medrese

⁹⁰² Aydın Nasuh Paşa Medresesi, Şanlıurfa Rızvaniye Medresesi, Gaziantep Hüseyin Paşa Medresesi, Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi.

⁹⁰³ Gaziantep Ahmet Çelebi (Ramazaniye) Medresesi, Erzurum Pervizoğlu Medresesi, Şanlıurfa Dabbağhane (İbrahimiye) Medresesi, Erzurum İspir Kadioğlu Medresesi.

⁹⁰⁴ Aydın Nasuh Paşa Medresesi, Şanlıurfa Rızvaniye Medresesi.

⁹⁰⁵ Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi, Erzurum İspir Kadioğlu Medresesi.

⁹⁰⁶ Gaziantep Hüseyin Paşa Medresesi, Şanlıurfa Dabbağhane (İbrahimiye) Medresesi.

⁹⁰⁷ Gaziantep Ahmet Çelebi (Ramazaniye) Medresesi.

⁹⁰⁸ Erzurum Pervizoğlu Medresesi.

⁹⁰⁹ Apdullah Kuran, *Anadolu Medreseleri*, Cilt:1, Ankara, 1969, s.5.

⁹¹⁰ Apdullah Kuran, *Anadolu Medreseleri...*, s.5-6.

⁹¹¹ Anadolu Selçuklu medreseleri hakkında bilgi için bkz. Apdullah Kuran, *Anadolu Medreseleri*, Cilt:1, Ankara, 1969.; Metin Sözen, *Anadolu Medreseleri*, Cilt: 1, İstanbul, 1970.

⁹¹² Bursa Yıldırım Medresesi (1375), İznik Süleyman Paşa Medresesi, Bursa Subaşı Eyne Bey Medresesi, Gümüş Halil Paşa Medresesi, Merzifon Çelebi Sultan Mehmet Medresesi, Edirne Saatli Medrese, İstanbul Fatih Medresesi, Afyon Gedik Ahmet Paşa Medresesi, Edirne Peykler Medresesi, İnegöl İshak Paşa Medresesi, İstanbul Davut Paşa Medresesi, Amasya II. Beyazıt Medresesi, İstanbul Koca Mustafa Paşa Medresesi, Edirne II. Beyazıt Medresesi, Amasya Kapuağası Medresesi ve İstanbul Atik Ali Paşa Medresesi kapalı dersane mekanı bulunan medreselerden bazılarıdır. Merzifon Çelebi Sultan Mehmet Medresesi için bkz. Murat Çerkez, *Merzifon’da Türk Devri...*, s.311-327.; diğer medreseler için bkz. Yekta Demiralp, *Erken Dönem Osmanlı Medreseleri (1300-1500) (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*, Ege Üniversitesi, İzmir, 1997.

yapılması en belirgin farklılaşmadır.⁹¹³ Bir geçiş dönemi niteliği taşıyan 14-15. yüzyıllarda kare veya dikdörtgen planlı medreselerin yanı sıra “U”⁹¹⁴ ve “L”⁹¹⁵ şemaya sahip medreseler inşa edilmeye başlanmış medreselerin dershaneleri ana kütlede dışa taşkın olarak düzenlenmiş⁹¹⁶ ve örtü sisteminde tonozdan ziyade kubbeler⁹¹⁷ tercih edilmiştir. Osmanlı mimarisinin klasik döneminde külliye yapılarının temel bileşenlerinden birisi olan medreseler⁹¹⁸ XVII. yüzyıldan itibaren değişen külliye anlayışı içerisinde küçük ölçekli

⁹¹³ Zeynep Ahunbay, *Osmanlı Medreseleri...*, s.304.

⁹¹⁴ İznik Süleyman Paşa Medresesi (1300 dolayları), Afyon Gedik Ahmet Paşa Medresesi (1470), Bursa Ahmet Paşa Medresesi (15. yüzyıl ilk yarısı), İnegöl İshak Paşa Medresesi (1481), Amasya II. Beyazıd Medresesi (1486) XIV. Ve XV. yüzyılda inşa edilmiş “U” şemalı örneklerden bazılarıdır. Medreseler hakkında bilgi için bkz. Yekta Demiralp, *Erken Dönem Osmanlı...*, s.18-177.; Antalya Elmalı Ömer Paşa Medresesi, Erzurum Kurşunlu Medresesi (1700), Kastamonu Münire Medresesi (1746), İstanbul Bayram Paşa Medresesi (1635), Diyarbakır Çermik Çeteci Abdullah Paşa Medresesi (1757), İstanbul Ankaravi Mehmet Efendi Medresesi (1707), İstanbul Cedit Abdürrahim Efendi Medresesi (1753’den önce), Urfa Nakıpzade Medresesi (1781) XVII.-XVIII. yüzyılda inşa edilmiş “U” şemalı örneklerden bazılarıdır. Ayrıca Amcazade Hüseyin Paşa Medresesi’nde derslane-mescid mekanı tek başına; İstanbul Ekmekçizade Ahmet Paşa Medresesi’nde derslane-mescid mekanı ikinci bir kütle olan türbe ile yan yana getirilerek “U”nun açık olan kısmına yerleştirilmiştir. Şehzadebaşı Damat İbrahim Paşa Medresesi’nde derslane-mescit ve kitaplık birimleri “U”nun açık bölümünde yer alırlar. Bkz. Zerrin Köşklü, *XVII. ve XVIII. Yüzyıl...*, s.163.

⁹¹⁵ Amasya Ayas Ağa Medresesi (15. yüzyıl sonları), Seferihisar Hereke Köyü Medresesi (1486) “L” şemanın uygulandığı XV. yüzyıl medrese örnekleridir. Bkz. Yekta Demiralp, *Erken Dönem Osmanlı...*, s.51-157; 170-174.; İstanbul Köprülü Mehmet Paşa Medresesi, İstanbul Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Medresesi bkz. Sultan Murat Topçu, *XVII. YY. İkinci Yarısında...*, s. 162-166; 369-376.; İstanbul Çorlulu Ali Paşa Medresesi, İstanbul Ahmedîye Medresesi, bkz. Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...*s.53-54; 86-88.; İzmir Birgi Darülhadis, İstanbul Valide Kethudası Mehmet Efendi Medresesi (1705), İstanbul Feyzullah Efendi Medresesi (1700), İstanbul Seyit Hasan Paşa Medresesi (1745), İstanbul Kuyucu Murat Paşa Medresesi bkz. Zerrin Köşklü, *XVII. ve XVIII. Yüzyıl...*, s.163.; Nevşehir Gülşehir Karavezir Seyyid Mehmet Paşa Medresesi (1780) bkz. Mehmet Ekiz, *Nevşehir’de Türk Dönemi...*, s.77-82, “L” şemanın uygulandığı XVII-XVIII. yüzyıl medrese örnekleridir.

⁹¹⁶ Bursa Subaşı Eyne Bey Medresesi, Bursa Yıldırım Medresesi, Merzifon Çelebi Sultan Mehmet Medresesi, Bursa Yeşil Medrese, Bursa Muradiye Medresesi, Bursa Gökdere Medresesi, Manisa Sinan Bey Medresesi, Amasya Suluova Yolpınar Köyü Kasım Bey Medresesi, Bursa Ahmet Paşa Medresesi, İnegöl İshak Paşa Medresesi, İstanbul Davud Paşa Medresesi, İstanbul Atik Ali Paşa Medresesi, Amasya II. Beyazıd Medresesi, İstanbul Koca Mustafa Paşa Medresesi, Edirne II. Beyazıd Medresesi, Afyon Gedik Ahmet Paşa Medresesi derslane mekanlarının kütlede dışa taşkın olarak düzenlendiği örneklerden bazılarıdır. Bkz. Yekta Demiralp, *Erken Dönem Osmanlı...*, s.18-177.

⁹¹⁷ İznik Süleyman Paşa Medresesi, Edirne Saatli Medrese (1447), İstanbul Fatih Medreseleri, Afyon Gedik Ahmed Paşa Medresesi, İstanbul Davud Paşa Medresesi, Edirne II. Beyazıd Medresesi, İstanbul Atik Ali Paşa Medresesi gibi örneklerde bütün mekanların kubbeyle örtüldüğü görülür. Bu örneklerin yanı sıra Bursa Yeşil Medrese, Bursa Muradiye Medresesi, İnegöl İshak Paşa Medresesi, Amasya II. Beyazıd Medresesi, Amasya Kapı Ağası Medresesi gibi örneklerde mekanların bir bölümü kubbeyle bir bölümü tonozla örtülmüştür. Bkz. Yekta Demiralp, *Erken Dönem Osmanlı...*, s.182-210. XVII. ve XVIII. yüzyıl örneklerinde benzer durum söz konusudur. Medreselerin büyük bölümünde temel örtü ögesi kubbedir. İstanbul Ekmekçizade Ahmet Paşa Medresesi, İstanbul Feyzullah Efendi Medresesi, İstanbul Seyyid Hasan Paşa Medresesi, İstanbul I. Abdülhamit Medresesi, İstanbul Çorlulu Ali Paşa Medresesi, Şehzadebaşı Damat İbrahim Paşa Medresesi, İstanbul Esat Efendi Medresesi, İstanbul Çinili Medrese, Vezirköprü Fazıl Ahmet Paşa Medresesi, İstanbul Ankaravi Mehmet Efendi Medresesi ve Gülşehir Karavezir Seyyid Mehmet Paşa Medresesi gibi sayılarını çoğaltabileceğimiz örneklerde temel örtü ögesi kubbedir. Bkz. Zerrin Köşklü, *XVII. ve XVIII. Yüzyıl...*, s.165.

⁹¹⁸ Zeynep Ahunbay, *Osmanlı Medreseleri...*, s.304.

külliyelerin merkez yapısı konumuna gelmiştir.⁹¹⁹ Bu durum XVIII. yüzyılda da benimsenerek uygulanmıştır.

Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi ve İspir Kadioğlu Medresesi Osmanlı medrese mimarisinde örneklerini gördüğümüz dikdörtgen planda inşa edilmiş yapılardır. Damat İbrahim Paşa Medresesi kareye yakın dikdörtgen ölçülerde bir avlu ve bu avlunun dört yönüne yerleştirilmiş kubbe ile örtülü kare planlı öğrenci hücreleri ile kuzeydoğu köşedeki derslane-kütüphane mekanından müteşekkil simetrik bir yapıdır. Öğrenci hücrelerinin yaklaşık dört katı büyüklüğündeki derslane-kütüphane mekanı kuzeydoğu köşeye dikdörtgen plan şemasından dışarı taşmayacak şekilde yerleştirilmiştir. Dikdörtgen şemada inşa edilmiş medreselerden İstanbul Fatih Medreseleri'nde (1462-63)⁹²⁰ derslane mekanı kütlelerin köşelerinden biri yerine kuzeydoğu aksından biraz batıya kaydırılarak yerleştirilmiştir. Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi Medresesi (1524)⁹²¹, Tophane Kılıç Ali Paşa Külliyesi Medresesi (16. yy. sonrası)⁹²², Haseki Külliyesi Medresesi (1539-1540)⁹²³, Üsküdar Mihrimah Sultan Külliyesi Medresesi (1547-1548)⁹²⁴, Şam Sultan Süleyman Medresesi (1554-1559)⁹²⁵ Edirne II. Beyazıd Medresesi'nde (1486-87)⁹²⁶ ana derslane mekanı dikdörtgen şemada bulunduğu kanadın ortasında yer alır. Erzurum Şeyhler Medresesi'nde (1760) derslane bulunmazken, İstanbul I. Abdülhamit Medresesi'nde derslanenin dikdörtgen şemanın dışında asimetric konumda olduğu görülür.⁹²⁷ Bu örnekler derslane mekanlarının yerleri haricinde Damat İbrahim Paşa Medresesi'yle benzerlikler gösterir. Ayrıca Sultan Ahmed Külliyesi Medresesi (1609-1617) dikdörtgen şemada inşa edilmesi ve derslane mekanının köşeye yerleştirilmesi bakımından Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi'ne en yakın örnek olarak karşımıza çıkar. İspir Kadioğlu Medresesi ise dikdörtgen ölçülerdeki avlunun etrafına yerleştirilen on oda ve üç eyvandan meydana gelir. Medrese, dikdörtgen planlı olması bakımından Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi'ne benzemekle birlikte derslanesiz oluşu, eyvanların varlığı ve mekanların üzerinin tonozlarla örtülmesi bakımından farklılıklar gösterir.

⁹¹⁹ Zerrin Köşklü, *XVII. ve XVIII. Yüzyıl...*, s.162.

⁹²⁰ Yekta Demiralp, *Erken Dönem Osmanlı...*, s.95-103.

⁹²¹ Plan için bkz. Apdullah Kuran, *Mimar Sinan, Hürriyet Vakfı Yayınları*, İstanbul, 1986, s.71.

⁹²² Plan için bkz. Apdullah Kuran, *Mimar Sinan...*, s.209.

⁹²³ Plan için bkz. Apdullah Kuran, *Mimar Sinan...*, s.39.

⁹²⁴ Plan için bkz. Apdullah Kuran, *Mimar Sinan...*, s.49.

⁹²⁵ Plan için bkz. Apdullah Kuran, *Mimar Sinan...*, s.68.

⁹²⁶ Yekta Demiralp, *Erken Dönem Osmanlı...*, s.140-145.

⁹²⁷ Zerrin Köşklü, *XVII. ve XVIII. Yüzyıl...*, s.163-164.

Aydın Nasuh Paşa Medresesi ve Şanlıurfa Rızvaniye Medresesi “U” plan şemasını yansıtan yapılardır. Nasuh Paşa Medresesi’nde dikdörtgen avlunun kuzey, batı ve güney kanatlarına öğrenci hücreleri, avlunun kuzeydoğu köşesine dersane-mescit mekanı yerleştirilmiştir. Kuzeye meyilli bir arazi üzerine inşa edilen tek katlı medresenin güney ve batı kanatları tamamen, kuzey ve doğu kanatları ise kuzeydoğu köşeye kadar öğrenci hücreleriyle çevrilmiştir. Rızvaniye Medresesi’nde dikdörtgen planlı külliye avlusunu üç yönden saran otuz öğrenci hücresi bulunur. Plan şeması itibarıyla Aydın Nasuh Paşa Medresesi ile paralellik gösteren yapıda dersane mekanı avlunun kuzey cephesinin ortasına yerleştirilmiştir. “U” şemanın görüldüğü örneklerden İznik Süleyman Paşa Medresesi’nde (1300 dolayları)⁹²⁸ dışa taşkın dersane mekanı batı cephenin ortasında, Amasya II. Beyazıd Medresesi’nde (1486)⁹²⁹ ve Bursa Ahmet Paşa Medresesi’nde (15. yüzyıl ilk yarısı)⁹³⁰ güney cephenin ortasında yer almaktadır. Afyon Gedik Ahmet Paşa (1470)⁹³¹, İstanbul Bayram Paşa (1635), Diyarbakır Çermik Çeteci Abdullah Paşa (1757) medreselerinde⁹³² dersane mekanının simetri eksenini üzerinde hücreler arasında yer alması ve İnegöl İshak Paşa (1481), Antalya Elmalı Ömer Paşa, Erzurum Kurşunlu (1700) ve Kastamonu Münire (1746) medreselerin⁹³³ camiyle aynı avluyu paylaşmaları Şanlıurfa Rızvaniye Medresesi ile ortak özellikleridir. İstanbul Cedit Abdürrahim Efendi Medresesi, İstanbul Ekmekçizade Ahmet Paşa Medresesi, İstanbul Amcazade Hüseyin Paşa Medresesi “U” plan şemasının uygulandığı diğer örneklerdir.⁹³⁴

Aydın Nasuh Paşa Medresesi’nde dersane-mescid mekanı hücrelerden ayrı olarak avlunun kuzeydoğu köşesine asimetric şekilde konumlandırılmıştır. İstanbul Ankaravi Mehmet Efendi Medresesi’nde (1707) dersane mekanı “U”nun açık olan kısmında simetri eksenini üzerinde; İstanbul Amcazade Hüseyin Paşa Medresesi’nde arazi koşullarından ötürü asimetric düzende; Şehzadebaşı Damat İbrahim Paşa Medresesi’nde kütüphane ile birlikte ve İstanbul Ekmekçizade Ahmet Paşa Medresesi’nde türbe ile birlikte “U”nun açık kısmına yerleştirilmiştir.

⁹²⁸ Yekta Demiralp, *Erken Dönem Osmanlı...*, s.18-22.

⁹²⁹ Yekta Demiralp, *Erken Dönem Osmanlı...*, s.131-135.

⁹³⁰ Yekta Demiralp, *Erken Dönem Osmanlı...*, s.108-112.

⁹³¹ Yekta Demiralp, *Erken Dönem Osmanlı...*, s.103-107.

⁹³² Zerrin Köşklü, *XVII. ve XVIII. Yüzyıl...*, s.163.

⁹³³ Zerrin Köşklü, *XVII. ve XVIII. Yüzyıl...*, s.163.

⁹³⁴ Zerrin Köşklü, *XVII. ve XVIII. Yüzyıl...*, s.163.

Gaziantep Ahmet Çelebi (Ramazaniye) Medresesi “L” planda inşa edilmiş tek örnektir. Medrese günümüzde orijinal görüntüsünden oldukça uzaklaşmış vaziyettedir. Orijinalinde tek katlı olduğu anlaşılan yapı günümüzde sonradan yapılan ilavelerle üç katlı hale getirilmiştir. İlk inşasından sadece alt kattaki birkaç odası kalmış olan medresenin tonoz örtülü derslane mekanı avlunun güney ucunda yer almaktadır. Klasik dönemde yeni bir tip olarak ortaya çıkan “L şemasında inşa edilmiş medreselerde avlu, öğrenci hücreleri ve derslane mekanı ilişkisine göre çeşitlemelere gidilmiştir.⁹³⁵ Amasya Ayas Ağa Medresesi’nde (15. yüzyıl sonları)⁹³⁶ yapının batı kanadı boyunca uzanan öğrenci hücrelerine bir duvar ve revak dizisi vasıtasıyla kısmen bağlanan derslane mekanı bulunur. Seferihisar Hereke Köyü Medresesi’nde (1486)⁹³⁷ bir derslane mekanı mevcut değildir. Medreseyle aynı avluyu paylaşan ve güneybatı köşede yer alan caminin aynı zamanda derslane mekanı olarak ta kullanıldığı düşünülmektedir. İstanbul Köprülü Mehmet Paşa Medresesi (1661)⁹³⁸, İstanbul Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Medresesi (1691)⁹³⁹, İstanbul Çorlulu Ali Paşa Medresesi (1708)⁹⁴⁰ ve İstanbul Ahmediye Medresesi’nde (1722)⁹⁴¹ derslane mekanı öğrenci hücrelerinden bağımsız avlunun bir köşesine yerleştirilmiştir. İstanbul Valide Kethudası Mehmet Efendi Medresesi (1705) ve Nevşehir Gülşehir Karavezir Seyyid Mehmed Paşa Medresesi’nde (1780)⁹⁴² derslane mekanı Gaziantep Ahmet Çelebi (Ramazaniye) Medresesi’nde olduğu gibi “L” şemasının bir ucuna bitişik vaziyettedir. İstanbul Feyzullah Efendi Medresesi (1700) ve İstanbul Seyit Hasan Paşa Medresesi’nde (1745) ikinci bir kütle ile birlikte avlunun bir kenarını sınırlanlayacak şekilde konumlandırılan derslane mekanı İstanbul Kuyucu Murat Paşa Medresesi’nde “L” nin bir ucuna türbe ile birlikte yerleştirilmiştir.⁹⁴³ Gaziantep Ahmet Çelebi (Ramazaniye) Medresesi öğrenci hücreleri ve derslane mekanının tonozla örtülü olması bakımından Hakkari Meydan Medresesi (1701) ve İstanbul Cedit Mehmet Efendi Medresesi (18. yüzyıl) ile benzerlik gösterir.⁹⁴⁴

⁹³⁵ Zerrin Köşklü, *XVII. ve XVIII. Yüzyıl...*, s.163.

⁹³⁶ Yekta Demiralp, *Erken Dönem Osmanlı...*, s.151-156.

⁹³⁷ Yekta Demiralp, *Erken Dönem Osmanlı...*, s.170-173.

⁹³⁸ Sultan Murat Topçu, *XVII. YY. İkinci Yarısında...*, s. 162-166.

⁹³⁹ Sultan Murat Topçu, *XVII. YY. İkinci Yarısında...*, s. 369-376.

⁹⁴⁰ Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...*s.53-54, plan:1.

⁹⁴¹ Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...*s.86-87, plan: 4.

⁹⁴² Mehmet Ekiz, *Nevşehir’de Türk Dönemi...*, s.77-81, çizim: 9.

⁹⁴³ Zerrin Köşklü, *XVII. ve XVIII. Yüzyıl...*, s.163.

⁹⁴⁴ Zerrin Köşklü, *XVII. ve XVIII. Yüzyıl...*, s.163.

Tek sıra hücrelerden oluşan şema Gaziantep Hüseyin Paşa Medresesi (1719) ve Şanlıurfa Dabbağhane (İbrahimiye) Medresesi'nde (1726) uygulanmıştır. Gaziantep Hüseyin Paşa Medresesi aynı avluyu paylaştığı caminin kuzeyinde ahşap bir revağın gerisinde sıralanan odalardan meydana gelmektedir. Dershane mekanı bulunmayan medrese alt kattaki dükkanların üstüne konumlandırılmıştır. Şanlıurfa Dabbağhane (İbrahimiye) Medresesi ise günümüzdeki mevcut hali ile dikdörtgene yakın ölçülerdeki bir avlunun güney cephesine konumlandırılmış hücrelerden meydana gelmektedir. Yapı iki katlıdır ve dershane mekanı ikinci katta güneybatı köşede yer almaktadır. Dershanenin hemen doğusunda medreseye daha sonradan eklenen bir kütüphane birimi bulunur. Tek sıra hücrelerden müteşekkil medrese planının diğer şemalara göre daha az tercih edilmiş olduğu görülür. Kayseri İncesu Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Medresesi (1670)⁹⁴⁵ günümüzdeki mevcut durumu ile aynı avluyu paylaştığı caminin batısında yer alan kuzey-güney doğrultulu yedi öğrenci hücresi ve bu hücrelere kuzeyden bitişik dershane mekanından oluşur. Ancak araştırmacılar yapının orjinalde “U” ya da “L” plan şemasında inşa edilmiş olabileceği görüşündedirler. Tek sıra şemanın uygulandığı Urfa Abbasiye Medresesi'nde (1695)⁹⁴⁶ dershane mekanı öğrenci hücrelerinin arasına yerleştirilmiştir. Bitlis Yusufiye Medresesi'ndeki (1799)⁹⁴⁷ dersshanesiz düzenleme Gaziantep Hüseyin Paşa Medresesi'ne benzer. Şanlıurfa Dabbağhane (İbrahimiye) Medresesi katalog içerisindeki medreseler arasında iki katlı tek örnektir.

Erzurum Pervizoğlu Medresesi'nin (1715) günümüze sadece dört odası ulaşabilmiştir. Pervizoğlu Cami'nin güneydoğusuna bitişik vaziyetteki odalardan ikisi güneyde diğer ikisi doğuda yer alır. Medresenin ilk inşasındaki planını anlamaz açısından caminin vakfiyesi önem taşır. Vakfiyede İhsaniye ve Muhammediye adlarında hücrelerden meydana gelen bir medresenin caminin etrafını sardığı zikredilir.⁹⁴⁸ Bu bilgiler ışığında medresenin “U” plan şemasında inşa edilmiş olabileceği düşünülebilir.

⁹⁴⁵ Sultan Murat Topçu, *XVII. YY. İkinci Yarısında...*, s. 325-330.

⁹⁴⁶ Mehmet Memiş, *Şanlıurfa Medreseleri...*, s.31-34.

⁹⁴⁷ Zerrin Köşklü, *XVII. ve XVIII. Yüzyıl...*, s.164.

⁹⁴⁸ İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle...*, s.292'de Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Erzurum Vakıflar Fihristinde 4-680 numarılı kayıta bulunan Perviz oğlu Mehmet Efendinin inşa ettirdiği İhlasiye ve Muhammediye medreselerinin vakif ve tedavül kayıtları hakkında bilgiler vermektedir.

3.3.1.2. Dershane Mekanı

XVII. yüzyılda ortaya çıkan XVIII. ve XIX. yüzyılda benimsenerek yaygınlaştırılan küçük külliyelerde odak noktası camiden medreselere kaydırılmış bu suretle medreselerin dershane mekanları halka açık mescid olarak ta kullanılmaya başlamıştır.⁹⁴⁹ Aydın Nasuh Paşa ve Şanlıurfa Rızvaniye medreselerinde bu özelliği yansıtan dershane-mescid mekanlarıyla karşılaşırız. Aydın Nasuh Paşa Medresesi'nde avlunun kuzeydoğu köşesinde yer alan yapı Şanlıurfa Rızvaniye Medresesi'nde avlunun kuzey cephesinde öğrenci hücrelerinin arasına yerleştirilmiştir. İstanbul Kuyucu Murat Paşa Medresesi (1606-1611), İstanbul Ekmekçizade Ahmet Paşa (1618'den önce), İstanbul Sultan Ahmet (1619), İstanbul Çinili (1640), İstanbul Köprülü Mehmet Paşa (1661), Vezirköprü Fazıl Ahmet Paşa (1661-1676), İstanbul Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (1681-1690), İstanbul Feyzullah Efendi (1700), İstanbul Amcazade Hüseyin Paşa (1700), İstanbul Çorlulu Ali Paşa (1720), İstanbul Ahmediye (1722), İstanbul Seyit Hasan Paşa (1745) ve İstanbul I. Abdülhamit (1780) bu uygulamanın görüldüğü örnekler arasında yer alır.⁹⁵⁰

Döneme özgü yeniliklerden birisi de külliye programlarına bağımsız olarak eklenen ya da medreselerde yer alan kütüphane yapılarıdır. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi, Şanlıurfa Rızvaniye Medresesi ve Şanlıurfa Dabbağhane (İbrahimiye) Medresesi bünyelerinde kütüphane yapısı bulunduran örneklerdir. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi'nde yukarıda örneklerini gördüğümüz dershane-mescid uygulamasının farklı bir varyasyonu karşımıza çıkar. Medresede dershane mekanı aynı zamanda kütüphane olarak ta tasarlanmıştır. Şanlıurfa Rızvaniye Medresesi'ndeki kütüphanenin yeri günümüzde tartışmalıdır. Külliye vakfiyesinde⁹⁵¹ kütüphanenin dershane mutasılinda olduğu zikredilmiştir. Vakfiyedeki bilgilerden yola çıkarak kütüphanenin, dershane-mescit mekanının batısındaki hücre olabileceği söylenebilir. Ancak hücrenin içi günümüzde yenilenmiş vaziyettedir. Şanlıurfa Dabbağhane (İbrahimiye) Medresesi'nde ise üst katta dershane mekanının hemen doğusuna bitişik bir kütüphane yapısı bulunmaktadır. Kütüphane medreseye, vakıf mütevellisi Arabi Mehmet Fazlı Efendi tarafından

⁹⁴⁹ Zerrin Köşklü, "17. ve 18. Yüzyıl Medreselerinde Dershane-Mescit", *Van Çevre ve Kültür Dergisi (Uluçam Armağanı)*, Ankara, 2008, s.177.

⁹⁵⁰ Zerrin Köşklü, *17. ve 18. Yüzyıl...*, s.177.

⁹⁵¹ Şanlıurfa Rızvaniye Külliyesi'ne ait H.1153/M.1740 tarihli vakfiyede kütüphane ile ilgili "...dershane mutasılinda bina ettiğim kütüphaneye vaz olunan kütübü nefiseye emin ve müstakim ve salih ve kütübü mevkufeyi hafız yevmi altı Osmanî akçe vazife ile..." ibareleri bulunmaktadır. Bkz. Zerrin Köşklü, *17. ve 18. Yüzyıl...*, s.224, dipnot 1'de naklen Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivleri No: 1988, s.245-252.

H.1257/M.1841 yılında eklenmiştir.⁹⁵² İstanbul Şehzadebaşı Damat İbrahim Paşa Medresesi'nde avlunun kuzeydoğu köşesine yerleştirilen kütüphane bu tarz uygulamanın değişik bir modelidir.

3.3.1.3. Odalar (Öğrenci Hücreleri)

Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi ve Aydın Nasuh Paşa Medresesi'nin öğrenci hücreleri kare planlıdır. Nevşehir'deki öğrenci hücrelerinin her birinde birer ocak birer dolap nişi yer alırken Aydın'daki öğrenci hücrelerinde birer ocak ikişer dolap nişi bulunmaktadır. Şanlıurfa Rızvaniye Medresesi, Şanlıurfa Dabbağhane (İbrahimiye) Medresesi, Erzurum Pervizoğlu Medresesi ve İspir Kadioğlu Medresesi'nin öğrenci hücreleri dikdörtgen planlıdır. Rızvaniye Medresesi öğrenci hücrelerinde birer ocak nişi ve ikişer dolap nişi yer alırken diğer yapılarda birer niş bulunmaktadır. Gaziantep Hüseyin Paşa Medresesi ve Gaziantep Ahmet Çelebi (Ramazaniye) Medresesi'nin öğrenci hücreleri ise son zamanlarda yapılan onarımlarla asli hallerinden uzaklaştırılmıştır.

3.3.1.4. Revak Sistemi

Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi, Şanlıurfa Rızvaniye Medresesi, Aydın Nasuh Paşa Medresesi ve Gaziantep Hüseyin Paşa Medresesi'nde revak sistemi yer alırken diğer medreselerde revak yoktur. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi'nde avlunun dört yönünü kuşatan revak eş ölçülerde kubbeli onbeş birimden meydana gelmektedir. Kubbeleri taşıyan kemerler mermer sütunlarla taşınır. Şanlıurfa Rızvaniye Medresesi'nde tonoz örtülü revağı yine mermer sütunlar taşır. Aydın Nasuh Paşa Medresesi ve Gaziantep Hüseyin Paşa Medresesi'nde ise meyilli çatılarla örtülü revaklar ahşap desteklerle taşınmaktadır.

3.3.1.5. Örtü ve Geçiş Sistemi

İncelenen medreselerde örtü sistemi olarak kubbe ve tonozun kullanıldığı görülür. Aydın Nasuh Paşa Medresesi dersane mescid mekanı ve öğrenci hücreleri ile Gaziantep Hüseyin Paşa Medresesi öğrenci hücrelerinin örtü sistemi son yıllarda yapılan onarımlarla

⁹⁵² Hacı İbrahim Efendi'nin oğlu Arabi Mehmet Fazlı Efendi medreseye ilave ettirdiği yapılar hakkında bir belge düzenlettirmiştir. H.1257/M.1841 tarihli vakfiyede şu bilgiler yer almaktadır: "...pederimiz el-Hac İbrahim Efendi binagerdesi ve asar-ı celilesi olan Medrese-i İbrahimiyye'de dershaneye muttasıl bir kütüphane ve hafizu'l-kütüb için birbirinin içinde iki hücre bina eyledim..." Bkz. Mehmet Memiş, *Şanlıurfa Medreseleri...*, s.39.

ahşap tavan olarak yenilenmiştir. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi dersane mekanı ve öğrenci hücreleri ile Şanlıurfa Dabbağhane (İbrahimiye) Medresesi dersane mekanı pandantiflerle geçilen kubbelerle; Şanlıurfa Rızvaniye Medresesi dersane mekanı ise tromplarla geçilen kubbeye örtülüdür. Şanlıurfa Rızvaniye Medresesi öğrenci hücreleri; Gaziantep Hüseyin Paşa (Ramazaniye) Medresesi dersane mekanı ve öğrenci hücreleri; Erzurum Pervizoğlu Medresesi öğrenci hücreleri, Şanlıurfa Dabbağhane (İbrahimiye) Medresesi öğrenci hücreleri ve İspir Kadioğlu Medresesi öğrenci hücrelerinde tonoz örtü tercih edilmiştir.

3.3.1.6. Pencereler

Medreselerin öğrenci hücrelerinde ekseriyetle avluya açılan birer pencere yer almaktadır. Bu açıklıkların haricinde Aydın Nasuh Paşa Medresesi'nde güney ve kuzey kanattaki odaların arka cephelerinde de birer pencere açıklığı bulunmaktadır. Şanlıurfa Rızvaniye Medresesi'nde güneybatı köşedeki öğrenci hücresi kaş kemerli niş içerisine alınmış bir pencere ile Balıklı Göl'e açılır. Bu bölüm haricinde hücrelerin dış cepheleri sağır bırakılmıştır. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi'nde avlunun güneydoğusunda yer alan hücre bir pencere ile sokağa, güneybatı ve kuzeybatısında bulunan köşe hücreleri birer pencere ile arka avluya açılırlar. Gaziantep Hüseyin Paşa Medresesi, Gaziantep Ahmet Çelebi (Ramazaniye) Medresesi ve Şanlıurfa Dabbağhane (Ramazaniye) Medresesi öğrenci hücrelerinin pencere düzenleri zaman içerisinde yapılan onarım ve eklemelerle bozulmuştur.

Medreselerin tümünde pencereler düşey dikdörtgen formdadır. Aydın Nasuh Paşa Medresesi'ndeki pencere açıklıklarının üzerinde tuğla örgülü sivri boşaltma kemerleri bulunur. Gaziantep Hüseyin Paşa Medresesi ve Gaziantep Ahmet Çelebi (Ramazaniye) Medresesi'ndeki pencere açıklıkları yuvarlak kemerlidir.

3.3.1.7. Kapılar

Medreselerin avluya açılan giriş kapıları kendi içlerinde paralellik göstermez. Aydın Nasuh Paşa Medresesi'nin avlu giriş kapısı güney cephenin ortasında yer almaktadır. Şanlıurfa Rızvaniye Medresesi'ne ve aynı zamanda caminin de bulunduğu külliye avlusuna girişi sağlayan kapı avlunun güneydoğu köşesinde yer almaktadır. Gaziantep Hüseyin Paşa Medresesi'de Rızvaniye Medresesi'nde olduğu gibi camiyle aynı

avluyu paylaşmaktadır. Her iki yapının bulunduğu avluya kuzey cephenin ortasında açılan kapıyla geçilir. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi'nin giriş kapısı avlunun doğu cephesinin ortasında yer almaktadır. Şanlıurfa Dabbağhane (İbrahimiye) Medresesi'nin giriş kapısı avlunun güney cephesinde; İspir Kadioğlu Medresesi'nin giriş kapısı avlunun kuzey cephesinde bulunur. Erzurum Pervizoğlu Medresesi'nin günümüze ulaşabilen odalarına ise kuzey cephedeki basit açıklıktan geçilir.

Şanlıurfa Rızvaniye Medresesi avlusuna girişi sağlayan kapı diğer örneklerle nazaran daha gösterişli olup taçkapı görünündedir. Özellikle kapı üzerindeki renkli taş işçiliği dikkat çekmektedir. Diğer medreselerdeki kapılar ya sivri kuşatma kemeri ve basık kemerli esas giriş açıklığından müteşekkil kuruluşa sahip ya da sadece giriş açıklığından oluşan daha sade örneklerdir.

Medreselerin tümünde öğrenci hücrelerinin birer kapıyla avluya açıldıkları görülmektedir. Kapılar; Aydın Nasuh Paşa Medresesi'nde yuvarlak kemerli; Gaziantep Hüseyin Paşa, Gaziantep Ahmet Çelebi (Ramazaniye) ve Nevşehir Damat İbrahim Paşa medreselerinde basık kemerli; İspir Kadioğlu, Erzurum Pervizoğlu ve Şanlıurfa Rızvaniye medreselerinde kemersiz düz açıklıklar olarak tasarlanmıştır.

3.3.2. Süsleme Özellikleri

İncelenen medreseler arasında Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi dershane-kütüphane mekanındaki kalemîşi bezemeler dönemin süsleme anlayışını yansıtması bakımından dikkat çekicidir. Bu medrese haricinde Aydın Nasuh Paşa Medresesi ve Şanlıurfa Rızvaniye Medresesi'nde taş bezeme unsurları görülür.

3.3.2.1. Taş Süsleme

Aydın Nasuh Paşa Medresesi'nde avlu giriş kapında kemerin iki yanındaki gülbezek ve selvi ağacı motifleri tezyinat unsurları olarak ele alınabilir. Şanlıurfa Rızvaniye Medresesi'nde hücrelerin önünü çevreleyen revak kemerlerinde ve sütunlarla medrese hücreleri beden duvarları arasına atılan kemerlerde "S" kıvrımlarıyla oluşturulmuş kompozisyonlar; tonozların iç yüzeylerinde ve medrese eyvanının zemininde sekiz kollu yıldız motifleri yer almaktadır. Ayrıca medresenin kitabesinde en alttaki tarih satırının iki

yanında kartuşlar içerisinde, dallardan çıkan yapraklardan ve lalelerden müteşekkil bitkisel kompozisyonlara yer verilmiştir.

3.3.2.2. Kalemîşi Süsleme

Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi'nde dersane kütüphane mekanının duvarlarında düşey dikdörtgen panolar içerisine vazodan çıkan çiçek ve duvara asılı kandil motifleri işlenmiştir. Karşılıklı duvarlara simetrik olarak yerleştirilen kompozisyonlarda kırmızı, mavi, sarı, kiremit rengi ve yeşil gibi canlı renkler kullanılmıştır. Bu tarz kompozisyonların benzerleri 18. Yüzyılın başlarında inşa edilen Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı Divanhanesi ve Topkapı Sarayı III. Ahmed yemiş odası kalemîşi bezemelerinde karşımıza çıkmaktadır. III. Ahmed yemiş odasındaki vazolu çiçek tasvirleri madalyonlar içerisinde yer almaması ve vazo detaylarındaki farklılıklar dışında bu yapıdaki tasvirlerle paralellik gösterir. Vazolu çiçek ve kandil motifleri Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami şadırvanında ve Kayseri Ali Hoca Cami mihrabında bu yapıdaki gibi bir arada kullanılmıştır. Bu örneklerin yanı sıra camiler bölümünde detaylı bir şekilde ele aldığımız bu süsleme anlayışının XVIII. yüzyıldan itibaren başkentteki çeşmeler başta olmak üzere farklı türden dini ve sivil yapılarda yoğunlaştığı görülmektedir.

Dersane-kütüphane mekanının pandantiflerinde ve kubbesinde duvarlardaki natüralist üsluptan farklı olarak klasik süslemele unsurları karşımıza çıkmaktadır. Pandantiflerin üzeri kırmızı, mavi ve beyaz renklerde yapılan stilize rumi ve çiçeklere dolgulanmıştır. Kubbedeki süslemeler ise külliye camii ve şadırvan kubbelerinde gördüğümüz bezemelerle paralellik gösterir. Kubbenin merkezinde yer alan içerlek sekizgen göbek içlerinde mavi ve kırmızı renklerle yapılmış madalyonların bulunduğu altıgen peteklerle süslenmiştir. Merkezdeki göbekten onaltı kol halinde kubbe yüzeyine ışınsal olarak yayılan madalyonlar bulunur. Madalyonlar bir beyzi, bir palmet biçiminde yatay ve düşey olarak dizilmişlerdir. Bu tarz süslemeler Atik Valide Cami (1583)⁹⁵³, Tophane Kılıç Ali Paşa Cami (1580)⁹⁵⁴, Üsküdar Yeni Valide Cami (1710), Şehzadebaşı Damat İbrahim Paşa Cami (1720) ve Üsküdar Kaymak Mustafa Paşa Cami (1727) gibi örneklerini çoğaltabileceğimiz yapıların kubbe süslemelerinde karşımıza çıkmaktadır.

⁹⁵³ Candan Nemlioğlu, "Üsküdar, Atik Valide Cami Özgün Kalem İşleri ve Türk-İslam Bezeme Sanatındaki Yeri", *Üsküdar Sempozyumu*, Sayı: 1, Cilt:2, Üsküdar Belediyesi, İstanbul, 2004, s.59-89.

⁹⁵⁴ Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi...*, s.331-334.

Medresedeki dikkat çeken süsleme detaylarından birisi duvarlarda üst sıra pencerenin bulunmadığı güney ve batı cephelerde pencerenin bulunması gereken yerlere siyah kartuşlu dikdörtgen bir çerçeve içerisine kırmızı renkte yapılan demir parmaklıklarla pencere görüntüsü verilmesidir. Çemberlitaş Atik Ali Paşa Cami (1496)⁹⁵⁵ yarım kubbesinde ve Şehzadebaşı Damat İbrahim Paşa Cami (1720) beden duvarlarında üst kat pencerelerin olmadığı bölümlerde benzer şekilde kalemişi süsleme olarak pencerelerin çizildiği görülür.

3.3.3. Malzeme ve Teknik

Katalog içerisinde yer alan medreselerin inşasında ekseriyetle kesme taş malzeme kullanılmış olmakla beraber iki medresede moloz taşın ağırlıklı olduğu görülür. Aydın Nasuh Paşa Medresesi moloz taş ve tuğla malzemeyle almaşık teknikte inşa edilmiştir. İspir Kadioğlu Medresesi'nde kuzey cephe haricindeki bölümlerde moloz taşın tek başına kullanıldığı görülür. Diğer medreselerin inşa malzemesi kesme taştır. Bu malzemelerin yanı sıra Aydın Nasuh Paşa Medresesi'nde pencerelerin ve kapıların üstlerindeki boşaltma kemerlerinde tuğla malzeme; Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi ve Aydın Nasuh Paşa Medresesi'nde pencerelerin lento ve sövelerinde mermer malzeme; Aydın Nasuh Paşa Medresesi öğrenci hücrelerinin tavanlarında, hücrelerin önündeki revak dizisinde, Gaziantep Hüseyin Paşa Medresesi'nde sonradan eklenen revakta ve Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi derslane-kütüphane mekanının dolap nişlerinde ahşap malzeme; Şanlıurfa Rızvaniye Medresesi ve Erzurum Pervizoğlu Medresesi'nde pencere şebekelerinde demir malzeme ve Gaziantep Hüseyin Paşa Medresesi avlusuna geçişi sağlayan kapı ile Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi revak kemerlerinde renkli taş malzeme kullanılmıştır.

⁹⁵⁵ İ. Aydın Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde II. Bâyezid Yavuz Selim Devri (1481-1520)*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, Cilt:5, İstanbul, 1983, s.169-170.

3.4. Hanlar

3.4.1. Mimari Özellikleri

3.4.1.1. Tipoloji

Katalog içerisinde dört han yapısı yer almaktadır. Hanlardan Aydın Nasuh Paşa Hanı, Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Hanı ve Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hanı bir külliye dahilinde, Kayseri Vezir (Damat İbrahim Paşa) Hanı bağımsız olarak inşa edilmiştir. Aydın Nasuh Paşa Hanı iki avlulu, iki katlı; Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Hanı tek katlı, dikdörtgen planlı; Kayseri Vezir (Damat İbrahim Paşa) Hanı üç avlulu, iki katlı planda inşa edilirken Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hanı asimetrik bir görünüm sergiler.

Hanlar Orta Asya'daki Türk devletlerinden Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine kadar Türklerin ticari ve sosyal yaşamlarında önemli yer tutan yapılardır. Özellikle Anadolu Selçuklu Devleti'nde kervanların güvenliğini sağlamak ve konaklama ihtiyacını karşılamak amacıyla önemli ticaret yolları üzerine birçok kervansarayın inşa edildiği görülmektedir. Kervansaray, menzil hanı gibi isimlerle anılan bu yapılarda kervanların her türlü ihtiyaçlarını karşılayacak konaklama yerleri, odalar, mescid, hamam, mutfak, hastane, ahır, çeşme, nalbant ve samanlık gibi çeşitli türden yapılar bir arada bulunmaktaydı.⁹⁵⁶ Anadolu Selçuklu döneminde hanlar genel itibariyle bir avlunun varlığı ve mekanların avluyla ilişkilerine göre gruplandırılmıştır. Genellikle revaklı bir avlu ve buna bitişik kapalı birimden meydana gelen hanların yanı sıra az da olsa sadece kapalı birimden ve sadece açık birimden meydana gelen hanların varlığı da bilinmektedir.⁹⁵⁷ Beylikler ve Osmanlı Dönemi'nde bu gelenek devam ettirilmiş ve hanlar sadece şehirler arasına değil şehir merkezlerinde de inşa edilmeye başlanmıştır. Yeni bir tür olarak ortaya çıkan şehir içi hanlarının özellikle Osmanlı'nın güçlenmeye başladığı 15. Yüzyıl ve sonrasında yaygınlaştığı görülür. Ticari faaliyetlerin zengin olduğu kentlerde karşımıza çıkan bu tür hanlar etrafı revaklarla çevrili düzgün geometrik formda bir avlu ve revakların gerisindeki odalardan meydana gelmektedir. Genellikle iki katlı olan yapılarda zemin

⁹⁵⁶ Ali Baş, *Beylikler Dönemi Hanları* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya, 1989, s.24.

⁹⁵⁷ Ali Baş, *Beylikler Dönemi Hanları...*, s.29.

katlar servis ve depo alanlarına üst katlar ise konaklama için ayrılmıştır.⁹⁵⁸ Diğer taraftan yapılarda ticari faaliyetlerin sürdürülmesinden ötürü giriş cepheleri ya da diğer cephelerde dışa açık dükkanlar bulunmaktadır. Söz konusu yapılarda hayvanların barınması için bazen ayrı bir avluda bazende bodrum katlarda ahır yapılarının meydana getirildiği görülmektedir.

Aydın Nasuh Paşa Hanı bir külliye dahilinde iki avlulu ve iki katlı inşa edilmiştir. Hanın giriş kapısından sonra etrafında mekanların yer aldığı enine dikdörtgen büyük bir avluya ulaşılır. Avlunun etrafında dizilen mekanlardan güney cephede olanlar yola açılmaktadır. Diğer bölümler birer kapı ve birer pencereyle avluya açılırlar. Avlunun güneydoğusundan geçilen ikinci bölüm iki kapalı mekan ve önlerindeki küçük boyutlu kare bir avludan müteşekkildir. Nasuh Paşa Hanı'nda görülen ikinci avlu şeması İstanbul Valide Hanı⁹⁵⁹, Gaziantep Hişva Hanı ve Bergama Taş Han⁹⁶⁰ gibi yapılarda da karşımıza çıkar.

Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Hanı ise doğu-batı istikametinde uzanan dikdörtgen bir avlu ve bu avlunun güneyine yerleştirilmiş dokuz odadan meydana gelen sade bir yapıdır. Günümüzdeki mevcut yapıda ise batı cephedeki giriş kapısının kuzeyinde dışarıya iki pencereyle açılan mekanlar mevcuttur. Böylece hanın batı cephesi “L” nin kısa kenarını oluşturacak şekilde uzatılmıştır. Ancak bu yapıların hana sonradan eklendiği malzeme farklılığından anlaşılmaktadır.

Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi dahilinde inşa edilen han asimetrik plan anlayışı ile farklı bir görünüm arz eder. Külliye üst kodda yer alan cami platformunun altına yerleştirilmiş olan han kısmen kesme taş malzemeyle kısmen de kayaların oyulması suretiyle inşa edilmiştir. Yapının kesme taştan inşa edilmiş kuzeybatı cephesi dışarıdan seçilebilmekte diğer kısımlar kaya küntlesinin içerisinde kalmaktadır.

⁹⁵⁸ Osmanlı Dönemi şehiriçi hanlarının plan tipleri hakkında bilgi için bkz. Bozkurt Ersoy, “Osmanlı Şehiriçi Hanları, Plan Tasarımı ile Cephe ve Malzeme Özellikleri”, *Sanat Tarihi Dergisi*, VII, İzmir, 1994, s.75-97.; Gülay Usta, Anadolu Osmanlı Mimarisinde Mekan Analizi –Han ve Kervansaray Yapılarında Uygulama-, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, 1994.

⁹⁵⁹ Ceylan Güran, *Türk Hanlarının Gelişimi Ve İstanbul Hanları Mimarisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1978.

⁹⁶⁰ Ali Baş, *Beylikler Dönemi Hanları...*, s.126-128.

Kesme taş malzeme hanın kuzeybatı cephesinde kullanılmıştır. Diğer kısımlarda mevcut kayalardan yararlanılmıştır. Esas itibariyle iki bölümden meydana gelen handa birinci bölüm toplam dokuz adet paye üzerine atılmış sivri kemerlerle meydana getirilmiştir. Bu bölümün sağ kanadında iki kapı açıklığı mevcut olup bu açıklıklardan diğer iki dikdörtgen mekanlara ulaşılır. İkinci kısım ise kayadan oyularak meydana getirilen bir mahzenden ibarettir. Dışarıya bir kemerle açılan mahzen kayalardan yapılmış iki ayakla taşınır. Osmanlı mimarisinde Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hanı gibi kayadan faydalanılarak inşa edilmiş örnekler mevcuttur. Plan şeması farklılık arz etmekle beraber Bursa Bali Bey Hanı⁹⁶¹ (XV. yy. sonu) batı kenarı, traşlanıp düzeltilmiş kayalara yaslanarak inşa edilmiştir. Ayrıca hanın ahır kısmı Damat İbrahim Paşa Hanı'nda olduğu gibi kaya kütesinin oyulması sonucu meydana getirilmiştir. Kaya kütesinden yararlanılarak inşa edilen diğer bir örnek Urfa Sektel Hanı (1643'ten önce)⁹⁶² dır. Bu yapı tamamen kaya kütesi içine oyulan mağaralardan oluşmaktadır.

Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hanı külliyedeki diğer yapılardan daha aşağı kotta inşa edilmiş olması bakımından Mimar Sinan'ın inşa ettiği Gebze Çoban Mustafa Paşa⁹⁶³, İstanbul Süleymaniye⁹⁶⁴, Atik Valide⁹⁶⁵ ve Ilgın Lala Mustafa Paşa⁹⁶⁶ külliyelerindeki yapılarla benzerlik gösterir. Günümüzdeki mevcut durumu ile çarpık bir plan özelliği gösteren yapının ilk inşanda daha düzenli bir plana sahip olduğu Ahmet Refik'in verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır.⁹⁶⁷ Zira bu bilgilerde Damat İbrahim Paşa'nın buraya "İstanbul

⁹⁶¹ Mehmet Ekiz, *Nevşehir'de Türk Dönemi...*, s.208.

⁹⁶² Adil Özme, "Günümüze ulaşmayı Yayın ve Arşiv Kaynaklarından Saptanan Ruha (Urfa) Hanları Üzerine Bir Bakış", *Sanat Tarihi Dergisi*, XV/I, İzmir, 2006, s.97-111.

⁹⁶³ Külliye hakkında bilgi için bkz. Aptullah Kuran, *Mimar Sinan...*, s.71-73.; Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi...*, s.336-340.; İlknur Aktuğ, *Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.; Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi...*, s.187-193.

⁹⁶⁴ Külliye hakkında bilgi için bkz. Aptullah Kuran, *Mimar Sinan...*, s.69-90.; Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi...*, s.277-294.; Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi...*, s.220-240.

⁹⁶⁵ Aptullah Kuran, *Mimar Sinan...*, s.43-115-175-182.; Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi...*, s.336-340.

⁹⁶⁶ Aptullah Kuran, *Mimar Sinan...*, s.22.

⁹⁶⁷ Ahmet Refik Damat İbrahim Paşa Döneminde Nevşehir ve Ürgüp'ü ele aldığı kitabında Damat İbrahim Paşa'nın Nevşehir'i bir ticaret merkezi haline getirmek için uğraşlar verdiğini bu doğrultuda Yeğen Mehmet Bey ile Nevşehir kadısına "Nevşehir'in de bir ticaret kenti haline gelmesi gerektiğine" dair hüküm gönderdiğini dile getirmektedir. Ayrıca burada yapılacak han için "İstanbul hanları gibi yirmi otuz odadan oluşan kargir han" ibarelerini kullanıldığı ifade edilmektedir. Refik'in verdiği bilgiler şu şekilde devam etmektedir. "... Tüccar, mal ve eşyasını bu handa koruyacaktı. Bunlardan başka, şehrin ticari bir nitelik kazanmasına katkıda bulunacak hususların İstanbul'a iletilmesi ve hanın yapılacağı yerin tespit edilmesi emredildi. Hanın inşaatı kısa sürede tamamlandı. Han oniki – onbeş odadan oluşuyordu. İçindeki dükkanlarda abacı, astarcı, çukacı; odalarında kumaşçı, içerideki dükkanlarda da kuyumcu esnafı oturacaktı. Payas'tan gelen tüccarlar doğruca bu hana incekler, başka yere gitmeyeceklerdi. Handa oturan tüccar arasında ortaya çıkan davalara han zabiti müdahale edecek, mütesellim, voyvoda, yeniçeri serdari, sipahi ve silahdar kethüdları karışmayacaktı..." bkz. A. Refik Altınay, *Damat İbrahim...* s.29-30. 43-44.

hanları gibi yirmi otuz odadan oluşan bir kargir han yapılmasını” istediği zikredilmektedir. Günümüzde mevcut hanın önünde geniş bir alan bulunmaktadır. Muhtemelen bu alanda Damat İbrahim Paşa’nın istediği bir avlu etrafında sıralanan odalardan müteşekkil bir han yer almaktaydı. Mevcut kapalı kısım ise kervanların eşyalarının depolandığı ve hayvanların gecelediği bölümler olmalıdır.

Kayseri’de Damat İbrahim Paşa tarafından Ulu Camii’nin kuzeydoğusunda inşa ettirilen Vezir Hanı üç avlulu, iki katlı şemasıyla örneğine çok fazla rastlanmayan bir plan özelliği gösterir. Giriş kapısı doğu cephede yer alan hanın dikdörtgen ölçülerdeki birinci avlusunda zemin katta on beş, üst katta on dokuz oda yer almaktadır. Birinci avlunun batı revağı içerisindeki bir koridorla ulaşılan ikinci avlu daha büyük tutulmuş olup plan itibariyle daha düzgün bir görünüm arz etmektedir. Bu bölümde zeminde ve üst katta yirmiüçer oda mevcuttur. Üçüncü avluya ikinci avlunun kuzey tarafından bir koridorla geçilir. Diğer iki avluya göre daha küçük boyutlu olan bu kısım “L” şeklinde bir plana sahiptir. Yapı genel olarak iki avlulu planda tasarlanmış olmakla birlikte daha önceki dönemlere ait olan bedestenle arasında kalan alan üçüncü bir avlu şeklinde düzenlenmiştir.⁹⁶⁸ Vezir Hanı bu plan şemasıyla bilinen örnekler arasında Anadolu’daki tek üç avlulu örnektir. İstanbul’da ise Büyük Valide Hanı (XVII. yüzyıl) üç avlulu plan şemasıyla söz konusu yapıya benzer.

3.4.1.2. Odalar

Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hanı haricindeki diğer üç örnekte odaların dikdörtgen planda yapıldıkları görülmektedir. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hanı’nda ise kayalardan yararlanılarak inşa edilen bölümlerde asimetric mekanlar bulunur. Aydın Nasuh Paşa Hanı’nda giriş hacminin bulunduğu yola bakan güney cephedeki odalar hariç hanın diğer cephelerindeki mekanlar avluya açılmaktadır. Kayseri Vezir Hanı’nda ise giriş açıklığının hemen güneyinde doğu yönde dışa açılan mekanın dışındaki diğer mekanlar handaki avlulara açılırlar.

Odaların iç düzenine bakıldığında; Aydın Nasuh Paşa Hanı’nda odaların içinde konsol taşları üzerine oturtulmuş tuğla kemer alınlıklı birer şömine ve şöminenin iki

⁹⁶⁸ Ali Baş, *Kayseri Ticaret Yapıları...*s.36.

tarafına simetrik yerleştirilmiş birer niş ve Kayseri Vezir Hanı'nda odaların her birinin içinde birer ocak nişi bulunduğu görülmektedir.

3.4.1.3. Revak Sistemi

Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hanı ve Erzurum Gümrük Hanı'nda revak sistemi yer almamaktadır. Aydın Nasuh Paşa Hanı da günümüzdeki mevcut durumu ile revaksızdır. Ancak avlunun güneydoğu ve kuzeybatı köşelerindeki tuğla kemer başlangıçları ve avlu cephelerindeki düzenli ahşap gergi delikleri ile avluda bulunan monolit sütunlar ve sütun başlıkları revak kuruluşunun işaretleridir.⁹⁶⁹ Kayseri Vezir Hanı'nda ise her üç avluda da iki katlı revak dizisi görülmektedir. Revaklar kare kesitli ayaklar tarafından taşınan sivri kemerler vasıtasıyla meydana getirilmiştir. Ancak birinci avluda giriş cephesi diğer kısımlara göre daha yüksek tutulduğundan revak dizisi bu bölümde sekteye uğramıştır.

3.4.1.4. Örtü ve Geçiş Sistemi

Aydın Nasuh Paşa Hanı ve Kayseri Vezir Hanı odalarında örtü ögesi olarak beşik tonoz kullanılmıştır. Ayrıca Nasuh Paşa Hanı giriş koridorunun çapraz tonozla örtüldüğü görülmektedir. Diğer hanlardan Erzurum Gümrük Hanı'nda odaların büyük bölümü düz toprak damla örtülüken hanın batıdaki son odası Erzurum'da sıklıkla karşılaştığımız kırılmalı tavanla, avlunun üzeri karşılıklı olarak yerleştirilmiş on üçer ahşap direk üzerine bindirilmiş ahşap hatıllarla örtülmüştür. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hanı'nda ise kayalardan faydalanılarak düzensiz destek ve örtü sistemi meydana getirilmiştir.

3.4.1.5. Pencereler

Aydın Nasuh Paşa Hanı ve Kayseri Vezir Hanı'nda odaların her birinde avluya açılan kemersiz, düşey dikdörtgen formda birer pencere bulunur. Erzurum Gümrük Hanı batı cephesi hariç diğer cephelerde pencere açıklığı bulunmaz. Batı cephede ise giriş kapısının kuzeyinde düşey dikdörtgen iki pencere bulunur. Hana ait eski fotoğraflarda⁹⁷⁰ batı cephenin taçkapı bitişine kadar kesme taşla, taçkapının kuzeyindeki kısmın moloz taşla inşa edildiği görülmektedir. Bu da kapının kuzeyindeki bölümün daha sonradan eklenmiş olduğunu göstermektedir. Orjinalinde giriş kapısının güneyinde bir küçük ve bir

⁹⁶⁹ Emre Mardan, *Aydın Nasuh Paşa...*, s.187.

⁹⁷⁰ Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 1073-FT001'nolu dosya.

büyük pencere açıklığı olduğu yine eski fotoğraflardan anlaşılmaktadır. Ancak günümüzdeki mevcut durumda güneydeki pencereler kapatılmış yerine kapının kuzeyine iki açıklık eklenmiştir. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hanı'nda ise pencere açıklığı bulunmamaktadır.

3.4.1.6. Kapılar

Giriş kapıları; Aydın Nasuh Paşa Hanı'nda güney cephenin ortasında; Erzurum Gümrük Hanı'nda batı cephenin ekseninden hafif kuzeyde; Kayseri Vezir Hanı'nda doğu cephede yer almaktadır. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hanı'nda ise kesme taşla yapılan ikinci bölüme giriş kuzeydoğuya bakan sivri kemerli bir taçkapıdan sağlanır. Hanlardaki giriş kapıları cepheden dışa çıkıntı yapan birer taçkapı hüviyetindedir.

Hanların odalarına bakıldığında; Aydın Nasuh Paşa Hanı, Erzurum Gümrük Hanı ve Kayseri Vezir Hanı'nda odalarının her birinde avluya açılan birer kapıya yer verildiği görülmektedir. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hanı'nda ise mahzenlere geçişi sağlayan basık kemerli kapılar mevcuttur. Kapılar Aydın Nasuh Paşa Hanı'nda sivri kemerli, Kayseri Vezir Hanı'nda basık kemerli, Erzurum Gümrük Hanı'nda ise kemersiz olarak düzenlenmişlerdir.

3.4.2. Süsleme Özellikleri

Katalog içerisindeki hanlar süsleme açısından oldukça sade bir kuruluşu sahiptir. Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Hanı ve Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hanı'nda süsleme unsuru yer almaz.

Kayseri Vezir Hanı giriş kapısının kemerinde siyah ve kahverengi taşlarla oluşturulmuş renkli taş işçiliği görülür. Kemerin kilit taşında ise bir Mühr-ü Süleyman kabartmasına yer verilmiştir. Kapının alınlık kısmında yan yana üç pano yer alır. Ortadaki kitabelik olarak düzenlenmiş iki yandakilere ise birer gülbezek kabartması yerleştirilmiştir. Bunların yanı sıra hanın sokağa açılan pencerelerin aralarında zarif kuş evleri görülmektedir.

Aydın Nasuh Paşa Hanı (Zincirli Han)'nında inşa kitabesinin sol ve sağ alt köşelerine birer kare pano yerleştirilmiş olup panoların içleri vazodan çıkan karanfil motifleriyle doldurulmuştur. Çarkıfelek motifi şeklinde düzenlenmiş gövdeleri ve üçgen

kaideli vazolardan çıkan karanfiller yapının inşa edildiği dönemin süsleme anlayışını yansıtmaları bakımından dikkat çekicidir.

3.4.3. Malzeme ve Teknik

İncelenen hanlarda inşa malzemesi olarak kesme taş ve moloz taşın tercih edildiği görülür. Bunların yanı sıra tuğla ve ahşap yapılarda kullanılan diğer malzemelerdir.

Kesme taş; Kayseri Vezir Hanı'nın bütün cephelerinde; Aydın Nasuh Paşa Hanı'nın yola bakan güney cephesi ile kapı ve pencere sövelerinde; Erzurum Gümrük Hanı'nın kuzey cephesinde ve Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hanı'nın kuzeybatı cephesinde görülür. Hanı'nın dışa açılan bu cephesi haricindeki kısımları mevcut kayaların oyulması vasıtasıyla elde edilmiştir.

Moloz taş; Aydın Nasuh Paşa Hanı'nın giriş cephesi dışındaki diğer cepheleri moloz taş ve tuğla malzemeyle almaşık teknikte inşa edilmiştir. Erzurum Gümrük Hanı'nın kuzey cephesi hariç diğer cepheleri moloz taşla yığma duvar tekniğinde inşa edilmiştir.

Tuğla; Aydın Nasuh Paşa Hanı'nda pencerelerin üzerlerindeki boşaltma kemerlerinde tuğla malzeme kullanılmıştır.

Ahşap; Erzurum Gümrük Hanı'nın beden duvarlarında kuzey cephede bir sıra, diğer cephelerde iki sıra ahşap hatıl yer almaktadır.

3.5. Arasta

3.5.1. Mimari Özellikleri

3.5.1.1. Tipoloji

Katalog içerisinde bir adet arasta yapısı yer alır. Gaziantep Hüseyin Paşa Külliyesi'ne dahil olan arasta (Zincirli Bedesten)⁹⁷¹ külliye yapılarından ayrı bir mahallede inşa edilmiştir. Yapı doğu-batı yönünde uzanan uzun kenar ile kuzey-güney doğrultudaki kısa kenardan meydana gelen “L” plan şemasında inşa edilmiştir. Günümüzde 66 dükkana sahip olan arasta şer’i mahkeme sicilleri⁹⁷² ve vakfiye kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla ilk inşasında 80 dükkanlıydı. Günümüze ulaşamayan 14 dükkan, eserin 25 Kasım 1957 gecesini yanmasının ardından yapılan tamir sırasında⁹⁷³, güney ve batı kapılarının caddeyi genişletmek için biraz içeri alınması sırasında ortadan kalkmış olmalıdır.

Gaziantep Hüseyin Paşa Arastası (Zincirli Bedesten) kaynaklarda “Bedesten” olarak ele alınmıştır. Ancak bedestenlerin Osmanlı kent tasarımı içinde çarşının merkezinde konumlanan ve dükkan, arasta, han gibi diğer ticari donatıları çevresinde toplayan bir yapı tipi olduğunu görürüz.⁹⁷⁴ Mimari kuruluş bakımından eş büyüklükte kubbe veya tonoz örtülü baldeken tarzında-kübik ünitelerin kare veya dikdörtgen bir plan şeması oluşturacak şekilde birbirlerine birleştirilmesinden meydana gelen bedestenler, masif beden duvarlarıyla dışa kapalı bir tasarım arz ederler.⁹⁷⁵ Dışa kapalı sağlam ve kâgir yapılarıyla bedestenler, yangın, hırsızlık vb. tehlikelere karşı tüccarların değerli mallarını koruyabildikleri bir “iç kale” olarak görülmüşler ve birçok bedestende olduğu gibi, dış cephelere bitişik eyvan tarzı dükkanlarla birlikte, yakın çevrelerinde gelişen ticari dokuyla bütünleşmişlerdir. Tokat (XVI. yüzyıl)⁹⁷⁶, Kastamonu (1468/74), Kayseri (1497)⁹⁷⁷, Maraş,

⁹⁷¹ Son yıllara kadar giriş kapısı üzerinde asılı olan zincirden ötürü halk arasında “Zincirli Bedesten” ismiyle anılmaktadır. Vakfiyelerde yapıya Kara Basamak ismi verildiği de yazılıdır. Yapı bir müddet et ve sebze hali olarak kullanıldıktan sonra günümüzde turistik hediye eşyaları satan işyerleri olarak hizmet vermektedir.

⁹⁷² Hüseyin Paşa Camii ve Muallimhane’si vakıf gelirlerine ilişkin şer’i mahkeme sicillerinde bilgiler mevcuttur. Bunlardan Urfa Şer’i Mahkemesi’nce düzenlenen 1 Şevval 1131 (M.1719) tarihli senette, “...halkça Kara Basamak da denilen Kunduracı Çarşısı’ndaki iki bölümden oluşan ve zincirli Bedesten de denilen seksen dükkan bulunan taşınmaza ait olup...” bks. Ercüment Asaf Yanıç, *Darendeli Hüseyin Paşa...*, s.50-62.

⁹⁷³ Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 1237-OF-002’nolu dosya.

⁹⁷⁴ Osmanlı’da bedestenlerin işlevleri ve diğer yapı gruplarıyla ilişkileri için ayrıntılı bilgi için bks. Maurice Cerasi, *Osmanlı Kenti – Osmanlı İmparatorluğu’nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisini*, (çev: Aslı Ataöv), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.

⁹⁷⁵ Semavi Eyice, “Bedesten”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt:5, İstanbul, 1993, s.302-311.

⁹⁷⁶ Hamza Gündoğdu, A. Ali Bayhan, *Tarihi Yaşatan İl Tokat*, Vakıf Sistem Matbaası, Ankara, 2006, s.241-244.

Merzifon (1666/67)⁹⁷⁸, Konya⁹⁷⁹ bedestenleri bu şemaya örnek verilebilir. Ticari dokusu oldukça zengin bir kent olan Gaziantep’de XVIII. yüzyılın başlarında inşa edilen bu yapı ise plan şeması ile klasik Osmanlı bedestenlerinden ayrılmaktadır.⁹⁸⁰ Kısa ve uzun kenarlardan oluşan iki sokağın iki tarafına sıralanan eş büyüklükte odalardan müteşekkil bu yapının kitabesinde de çarşı ibaresi geçmektedir.⁹⁸¹ Yeni Cami Külliyesi’ne gelir amaçlı yapılan Mısır Çarşısı (1660)⁹⁸², Hüseyin Paşa Arastası gibi “L” planlı inşa edilen önemli örneklerdendir.

3.5.1.2. Odalar

Arastadaki odaların tümü dikdörtgen plana sahiptir. Odalar yapının iki kolunda da bir sokağının iki yanına simetrik olarak yerleştirilmiştir.

3.5.1.3. Örtü ve Geçiş Sistemi

Arastada karşılıklı dükkanların sıralandığı sokaklar çapraz tonozlarla, odaların üzeri beşik tonozlarla örtülüdür.

3.5.1.4. Pencereleler

Dükkanların her biri dışarıya dikdörtgen ölçülerde birer pencere ile açılırlar. İç kısımda pencere açıklıklarına yer verilmemiştir. Pencereleler ahşap doğramalı ve demir şebekelidir.

⁹⁷⁷ Yıldırım Özbek, Celil Arslan, *Kayseri Taşınmaz Kültür, Cilt: 2...*, s.718-721.

⁹⁷⁸ Murat Çerkez, *Merzifon’da Türk Devri...*, s.147-155.

⁹⁷⁹ Ali Baş, Tolga Bozkurt, “Konya Bedesteni”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S:10, Konya, 2003, s.507-529.

⁹⁸⁰ Semavi Eyice, bedesten olarak gösterilen veya adlandırılan bazı yapıların açık birer arasta olduklarını ifade etmekte bunlara örnek olarak Adana, Gaziantep, Darende, Iğın, İškodra, Karaman, Kilis, Kırklareli, Kütahya, Manastır, Niğde, Tarsus ve Üsküdar’daki yapıları göstermekte ve bu yapılarının üstü açık veya kagir tonoz örtülü, bir yolun iki tarafında sıralanan kagir dükkan gözlerinden ibaret kapalı çarşı-arasta olduklarını söylemektedir. Nitekim Gaziantep Hüseyin Paşa Arastası (Zincirli Bedesten)’da plan özellikleriyle bu tanıma uymaktadır. Bkz. Semavi Eyice, *Bedesten...*, s.302-311.

⁹⁸¹ Ede bu çarşuyu Hak mahfûz, bayi u müşteri ola memnûn

Dir Kusurî kemal tarihin..... vaktine merhûm H.1130 (M.1718)

⁹⁸² Plan için bkz. Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi...*, s.410.

3.5.1.5. Kapılar

Arastaya girişi sağlayan beş tane kapı bulunur. Bunlardan iki tanesi uzun kenarda diğer üçü kısa kenarda yer almaktadır. Uzun kenardaki kapılar güney ve batı cephelerde açılmış olup kısa kenardakiler kuzey, güney ve batı cephelerdedir. Bu kapılardan kısa kenarın kuzeyinde ve güneyinde yer alanlar diğer kapılara göre daha büyüktürler. Arasta odaları ise sivri kemerli kapı açıklıkları ile sokağa açılırlar. Bu açıklıklar günümüzde ahşap kanatlı camekanlar şeklinde düzenlenmiştir.

3.5.2. Süsleme Özellikleri

Gaziantep Hüseyin Paşa Arastası süsleme unsurları açısından sade bir kuruluşa sahiptir. Hanın giriş kapılarının iki yanındaki siyah ve beyaz taşların nöbetleşe dizilimleriyle yapılan renkli taş işçiliği tek süsleme öğesi olarak ele alınabilir.

3.5.3. Malzeme ve Teknik

Arasta tümüyle kesme taş malzemeyle inşa edilmiştir. Son restorasyonla beraber üst örtü dıştan sacı kaplanmış, dükkanların içlerindeki fayanslar kaldırılmış ve önlerine ahşap çerçevesi camekanlar eklenmiştir.

3.6. Türbeler

3.6.1. Mimari Özellikleri

3.6.1.1. Tipoloji

Katalog içerisinde Anadolu’da Lale Devri yıllarında inşa edildiğini tespit ettiğimiz iki türbe yapısı yer almaktadır. Bunlardan biri Diyarbakır Nebi Cami (XV. yy.) bitişiğinde Köprülüzade Abdullah Paşa tarafından eşi Zübeyde Hanım için yaptırılan Zübeyde Hanım Türbesi (1717); diğeri Erzurum’da Hacı Derviş Ağa’nın (ö.1736) banisi olduğu caminin avlusunda bulunan Derviş Ağa Türbesi’dir.

Her iki türbede baldaken tarzda inşa edilmiştir. Diyarbakır Zübeyde Hanım Türbesi Nebi Camii’ne bitişik kuzey duvarı hariç diğer üç cephesiyle dışa açılır. Erzurum Derviş Ağa Türbesi ise dört cephesiyle dışarı açılmaktadır.

Baldaken tarzı türbeler Beylikler Devri’nden itibaren görülmeye başlamış ve XIV. yüzyıldan sonra yaygınlaşmıştır. Bu tarz türbelerin kökeni hakkında muhtelif görüşler mevcuttur. Bu görüşlerden birinde Zerdüşt dinine mensup Pers ve Sasaniler’ce dini törenler için İran’da yapılan, dört destekle taşınan, kemerlerle dışa açılan, üstü kubbeli “ateşgede”lerin baldaken formlu türbelere kaynaklık ettiği dile getirilmiştir.⁹⁸³ Bunun yanı sıra Anadolu Selçuklu döneminde inşa edilen kervansarayların içerisindeki köşk mescidlerde plan şemaları itibariyle söz konusu ateşgedelerle ilişkilendirilmiştir.⁹⁸⁴

Osmanlı türbe mimarisinde birçok örneği olan baldaken tarzdaki türbeler genel itibariyle kare ve çokgen planlı olarak inşa edilmişlerdir.⁹⁸⁵ Bu tarz türbeler çoğunlukla bir kubbeyle örtülüdür.⁹⁸⁶ Kubbe kare kesitli veya “L” planlı ayaklar veya sütunlar üzerine atılan kemerler vasıtasıyla taşınır.

⁹⁸³ Bilgi için bkz. Mustafa Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, T.C. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1977, s.356.; Ali Kılıcı, Türkiye’deki XIV. ve XV. Yüzyıllara Ait Baldaken Tarzı Denen Türbeler, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara, 1992, s.17-26.

⁹⁸⁴ Kurt Erdmann, “Keykubadiye’deki Dört Kemerli Bina Hakkında”, *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 2, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1957, s.105-106.; Şebnem Akalın, “Anadolu Selçuklu Kervansaraylarındaki Köşk-Mescidler”, *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, İstanbul, 1987, s.3-7.

⁹⁸⁵ Baldaken tarzı türbelerin planları hakkında bilgi için bkz. Ali Kılıcı, Türkiye’deki XIV. ve XV. Yüzyıllara Ait Baldaken Tarzı Denen Türbeler, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara, 1992.

⁹⁸⁶ Kare planlı baldaken tarzı türbelerden bazıları şunlardır: İznik Yakup Çelebi Türbesi (XIV. yüzyıl) Bkz. Ali Kılıcı, Türkiye’deki XIV. ve XV., s.82-84, ş: 24.; Yunanistan Kesriye Açık Türbe (XIV.-XV. yüzyıl) Bkz. Semavi Eyice, “Yunanistan’da Türk Mimari Eserleri”, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası, Sayı: XII, İstanbul, 1955, s.208, resim:5.; Afyon Süleyman Şah (Garipler) Türbesi Bkz. Ali Osman Uysal,

3.6.1.2. Örtü ve Geçiş Sistemi

Her iki türbenin de örtü ögesi kubbedir. Bu tarz türbelerin bazı erken örneklerinde örtü sistemi olarak içte kubbe dışta külahın kullanıldığı görülür. Beylikler döneminden itibaren ise duvarlara doğrudan veya bir kasnak vasıtasıyla oturan kubbeler ağırlık kazanmıştır. Bazı münferit örneklerde ise tonoz kullanılmıştır. Erzurum Derviş Ağa Türbesi pandantif geçişli kubbesi ile karşılaştırma eserleriyle paralellik gösterir. Diyarbakır Zübeyde Hanım Türbesi'nde ise örtü ögesi olarak pandantiflerle geçilen demir şebekeli kafes şeklinde bir kubbe yer almaktadır. Divanyolu'nda Köprülü Mehmet Paşa tarafından yaptırılan külliyedeki Köprülü Mehmet Paşa Türbesi (1871)⁹⁸⁷, Üsküdar Yeni Valide Külliyesi içerisinde bulunan III. Ahmet'in annesi adına yaptırdığı Emetullah Gülnüş Valide Sultan Türbesi (1710)⁹⁸⁸, Mostar Şeyh Yuyi Türbesi (1707)⁹⁸⁹, Travnik Abdullah ve Celalettin Paşalar Türbesi (1749), Travnik Vezir Mustafa Paşa Türbesi (1798)⁹⁹⁰, Travnik Silahtar Abdullah Paşa Türbesi (1782) ve Travnik Şeyh Mehmet Türbesi (1782) gibi örneklerde plan şemaları farklılık göstermekle birlikte üst örtülerin demir malzemenen kafes şeklinde sembolik kubbeler olduğu görülmektedir.

Germiyanoğulları Beyliğinin Mimari Eserleri, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s.250-252; Ankara Kesikbaş Türbesi (XIV. yüzyıl) Bkz. Gönül Öney, *Ankara'da Türk Devri...*, s.114, ş:60-61.; Bursa Devlet Şah Hatun Türbesi (1414) Bkz. Hakkı Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s.60-63, ş:2.; Merzifon Kümbet Hatun Türbesi (XIV-XV. yüzyıl) Bkz. Murat Çerkez, "Merzifon Türbeleri", *Erzurum Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, Sayı:11, Erzurum, 2007, s.65-66, ş:1.; Eski Malatya Kanlı Kümbet (XIV. yüzyıl) Bkz. Ali Kılıcı, Türkiye'deki XIV. ve XV...., s.79-81, ş: 23.; Amasya Halkalı Dede Türbesi (1475) Bkz. Ali Kılıcı, Türkiye'deki XIV. ve XV...., s.114-115, ş: 37.; İzmir-Bayındır Hacı Sinan Türbesi (XV.-XVI. yüzyıl) Bkz. Ali Kılıcı, Türkiye'deki XIV. ve XV...., s.123-124, ş: 41.; İzmir-Bayındır Cinli Mescid Türbesi (XV.-XVI. yüzyıl) Bkz. Ali Kılıcı, Türkiye'deki XIV. ve XV...., s.125-126, ş: 42.; İstanbul Eyüp Molla Arap Türbesi (XV.-XVI. yüzyıl) Bkz. Ali Kılıcı, Türkiye'deki XIV. ve XV...., s.129-130, ş:44.; Edirne Selimiye Türbesi (1718), Bkz. Ali Kılıcı, "Balkanlardaki Osmanlı Baldaken Türbeleri Hakkında Bir Değerlendirme", *Vakıflar Dergisi*, XXXII, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010, s.93, resim:4.; Selanik Mevlevihane Türbesi (XVII.-XVIII. yüzyıl) Bkz. Ali Kılıcı, *Balkanlardaki Osmanlı Baldaken...*, s.94, resim:9.; Saraybosna Köprülü Yusuf Paşa Türbesi (1747) Bkz. Ali Kılıcı, *Balkanlardaki Osmanlı Baldaken...*, s.99, resim:37.; Dimakota Mehmet Ali Paşa Makam Türbesi (XVII.-XVIII. yüzyıl) Bkz. Ali Kılıcı, *Balkanlardaki Osmanlı Baldaken...*, s.94, resim:7-8.; Travnik Abdullah ve Celalettin Paşalar Türbesi (1749) Bkz. Ali Kılıcı, *Balkanlardaki Osmanlı Baldaken...*, s.100-101, resim:44.; Travnik Şeyh Mehmet Türbesi (1782) Bkz. Ali Kılıcı, *Balkanlardaki Osmanlı Baldaken...*, s.101, resim:46-47.; Travnik Silahtar Abdullah Paşa Türbesi (1782) Bkz. Ali Kılıcı, *Balkanlardaki Osmanlı Baldaken...*, s.101, resim:46-47.; Niğde Dört Ayak Türbesi (1764 ?); Kütahya Ana Sultan Türbesi (Onarım:1886) Bkz. Ali Osman Uysal, "Afyon, Kütahya ve Denizli Çevresinde Araştırmalar", *Türk Etnografya Dergisi*, Sayı:20, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1997, s.87-88, resim:35, şekil:8.

⁹⁸⁷ Türbe H.1288/M.1871 yılında Divanyolu'nun genişletilmesi esnasında yıkılarak bugünkü yerinde yeniden inşa edilmiştir. Bkz. Sultan Murat Topçu, *XVII. YY. İkinci Yarıymda...*, s. 166.

⁹⁸⁸ Bkz. Gülçin Erol Canca, *Gülnüş Emetullah Valide...*, s.94-95, resim:15-16.

⁹⁸⁹ Bkz. Ali Kılıcı, *Balkanlardaki Osmanlı Baldaken...*, s.100, resim:40

⁹⁹⁰ Bkz. Ali Kılıcı, *Balkanlardaki Osmanlı Baldaken...*, s.101, resim:44, şekil:15

Erzurum Derviş Ağa Türbesi'nde üst örtünün sütunlar tarafından taşınması aynı plan özelliği gösteren Ankara Kesikbaş Türbesi (XIV. yüzyıl), Edirne Selimiye Türbesi (1718), Kosova Dragaş Sarı Saltuk Türbesi (1819), Saraybosna Gazi Ali Paşa Türbesi (1533), Saray Bosna Köprülü Yusuf Paşa Türbesi (1747), Saraybosna Mehmed Yusuf Efendi Türbesi (1779), Saraybosna Hacı Sinan Türbesi, Foça İbrahim Bey Türbesi (XVI. yüzyıl) ve Visegrad Siyercic Türbesi gibi örneklerde de karşımıza çıkar. Çokgen baldaken tarzı türbelerde sütun kullanımının kare planlı türbelere göre daha fazla olduğu mevcut örneklerden anlaşılmaktadır. Diyarbakır Zübeyde Hanım Türbesi'nde üst örtü "L" planlı ayaklar üzerine bindirilmiştir. Bu uygulama kare planlı Afyon Garipler Türbesi (1386), İznik Yakup Çelebi Türbesi (XIV. yüzyıl), Eski Malatya Kanlı Kümbet (XIV. yüzyıl), İznik Üstü Açık Kümbet (XIV-XV. yüzyıl)⁹⁹¹, Merzifon Kümbet Hatun Türbesi (XIV-XV. yüzyıl), İškodra Açık Türbe, Podgoriça Hasan Ağa Türbesi (XVII. yüzyıl) ve Niğde Dört Ayak Türbesi (1764?) gibi örneklerde de karşımıza çıkar.⁹⁹²

3.6.2. Süsleme Özellikleri

Diyarbakır Zübeyde Hanım Türbesi, Nebi Camii'ne bitişik kuzey cephede, kubbeye geçişi sağlayan pandantiflerde, kubbe eteğinde ve mezarlardaki zengin taş süslemeleriyle dikkat çekmektedir. İç mekanda kubbeye geçişi sağlayan pandantiflerin yüzeylerinde palmetler, hatailer, nar çiçekleri, akant yaprakları, rumiler ve kıvrık dallarda meydana getirilmiş grift süsleme kompozisyonları bulunur. Nebi Camii'ye bitişik kuzey cephede Şair Hami tarafından yazılan sülüs hatlı bir kitabe yer alır. Duvar yüzeyine kabartma olarak işlenen yazıların aralarına çiçek motifleri yerleştirilmiştir. Kubbe eteği stilize yapraklarla ve kıvrık dallarla doldurulmuştur. Türbe içerisindeki mezarlarda ise rumi, palmet, kıvrık dallar ve sekiz kollu yıldızların ağırlıkta olduğu bitkisel bezemeler ve zikzaklardan ve geçme motiflerinden müteşekkil geometrik kompozisyonlar yer almaktadır. Süslemelerde siyah renkte bazalt taşlar kullanılmıştır. Türbedeki bu taş bezemeler yapıldığı dönemin süsleme anlayışından ziyade daha çok klasik özellikler gösterir. Zübeyde Hanım Türbesi'ndeki bu zengin bezemelere karşın Erzurum Derviş Ağa Türbesi daha sade bir görünüm sergiler. Türbedeki tek süsleme ögesi iç kısımda kubbe eteğini dolaşan iç içe geçmiş yarım silindirik formda geometrik kompozisyonudur.

⁹⁹¹ Bkz. Ali Kılıcı, Türkiye'deki XIV. ve XV...., s.76-78, ş: 22

⁹⁹² Örnekler için bkz. Ali Kılıcı, *Balkanlardaki Osmanlı Baldaken...*, s.98-102, resim:32,34,35,37,38,39,49,50

3.6.3. Malzeme ve Teknik

Diyarbakır Zübeyde Hanım Türbesi ve Erzurum Derviş Ağa Türbesi kesme taş malzemeyle inşa edilmiştir. Derviş Ağa Türbesi'nde üst örtüyü taşıyan sütunlar yekpare mermerden; Zübeyde Hanım Türbesi'nde sembolik kubbe ve dışa açılan cephelerdeki şebekeler demir malzemedden yapılmıştır.

3.7. Kale

3.7.1. Mimari Özellikleri

3.7.1.1. Tipoloji

Katalog içerisinde bir kale yapısı yer almaktadır. Çanakkale'nin Babakale Köyü'nde Kaymak Mustafa Paşa tarafından 1722-1728 yılları arasında yaptırılan kale, kuzeybatı-güneydoğu istikametinde dikdörtgen bir alanı kaplamaktadır.

Babakale'de görülen dikdörtgen plan şeması Türk kale mimarisinde yaygın olarak kullanılmıştır. Anadolu Selçuklular önceleri ele geçirdikleri Bizans kalelerini tamir ederek kullanmışlar, bazı kaleleri yeni surlarla takviye ederek genişletmişlerdir. Daha sonraları dörtgen planlı burçlar ve kulelere sahip bir dış sur ve iç kaleden müteşekkil Orta Asya'daki öncülerinin geleneğini devam ettiren kaleleri inşa etmişlerdir. Beylikler devrinde ise Selçuklular'ın yaptığı kaleler kullanılmaya devam etmiştir. Osmanlılar yeni surlarla şehirleri savunmak yerine belli nokta ve stratejik alanlara klasik şehir kalelerinden farklı, özel nitelikli ve planlı kaleler inşa etmişlerdir.⁹⁹³ Çanakkale'nin en batı ucunda Bababurnu denilen mevkiye Ege Denizi'ne hakim stratejik bir noktada inşa edilen Babakale'de böyle bir düşüncenin ürünüdür. Babakale plan şeması itibariyle Kale-i Sultaniye (1462)⁹⁹⁴, Seddülbahir Kalesi (XIX. Yüzyıl)⁹⁹⁵, Bigalı Kalesi (1807-20)⁹⁹⁶ ve Çamburnu Kalesi (1839-1861)⁹⁹⁷ gibi örneklerle paralellik gösterir. Mevcut örneklerden Kale-i Sultaniye içerisinde bir iç kale yer alırken Seddülbahir Kalesi topografyadan ötürü dikdörtgene yakın asimetrik bir görünüm sergiler. Bigalı Kalesi ise dikdörtgen suru, kule sayısı ve iç düzeni itibariyle Babakale'ye en fazla benzeyen örnektir.

3.7.1.2. Burçlar

Kalenin dört köşesinde birer destek kulesi bulunur. Kenar uzunlukları simetrik olmayan beş cepheli kulelerin mazgalları yerleştirilecek olan toplar dikkate alınarak dışa doğru genişleyen bir açıyla ele alınmıştır. Burçlar kale mimarisine uygun olarak birbirlerini kontrol edebilecek şekilde konumlandırılmıştır.

⁹⁹³ Kale mimarisi hakkında bilgi için bkz. Yusuf Acioğlu, Çanakkale Boğazı'ndaki Kaleler (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, 2006, s.6-16.

⁹⁹⁴ Yusuf Acioğlu, *Çanakkale Boğazı'ndaki Kaleler* ..., s.40-42, şekil:9-14.

⁹⁹⁵ Yusuf Acioğlu, *Çanakkale Boğazı'ndaki Kaleler* ..., s.49-52, şekil:18-20.

⁹⁹⁶ Yusuf Acioğlu, *Çanakkale Boğazı'ndaki Kaleler* ..., s.57-60, şekil:23.

⁹⁹⁷ Yusuf Acioğlu, *Çanakkale Boğazı'ndaki Kaleler* ..., s.62-64, şekil:24.

3.7.1.3. Kapılar

Babakalenin giriş kapısı kuzeydoğu cephenin ortasında yer almaktadır. Bu kapı haricinde limana bakan güneydoğu cephede küçük bir uğrun kapısı bulunmaktadır. Kuzeydoğu köşede yer alan esas giriş kapısı sivri kuşatma kemeri, köşelerdeki sütunceleri ve dışa taşkın kuruluşu ile taçkapı hüviyetindedir. Güneydoğu cephedeki uğrun kapısı ise basık kemerli basit bir açıklık olarak düzenlenmiştir. Kale avlusundaki depoya açılan kapı yuvarlak kemerli olup kemerinde tuğla malzeme kullanılmıştır.

3.7.1.4. Seyirdim ve Mazgallar

Kale avlusunu dört cephede dolaşan seyirdime güney köşedeki kuleye doğru yükselen düz zeminli bir rampayla ulaşılır. Seyirdimin önünde sur üzerinde sıralanmış mazgallar bulunur. Eşit ölçülerdeki mazgalların her birinin üzerinde kırma çatı şeklinde örtü elemanı bulunur. Bu kısımdaki mazgallar içten ve dıştan eşit ölçülerde açıklığa sahiptirler.

3.7.1.5. Kale Müştemilatına Ait Veriler

Kaleyi inşa ettiren Kaymak Mustafa Paşa'ya ait vakfiyelerde kalenin içinde bir cami ve bir hamamdan bahsedilmektedir. Bunun yanı sıra kalenin içinde, giriş holünün önünde sura bitişik iki çeşme kalıntısı bulunmaktadır. Girişten sonraki ilk çeşme tek cephe, sivri kemerlidir. Çeşmenin arkasında bir hazne bölümü yer alır. Bu çeşmenin hemen bitişiğinde ikinci bir çeşme nişi kalıntısı mevcuttur. Büyük oranda yıkılmış olan çeşmenin kalan izlerden tuğla örgülü olduğu anlaşılmaktadır. Çeşmelerin güneyinde sura bitişik vaziyette olan temel kalıntıları ise vakfiyelerde bahsedilen hamamla ilgili olmalıdır. Zira çeşmeler ve hamamın su sisteminin yan yana yapılmış olması muhtemeldir.

Yine Kaymak Mustafa Paşa'ya ait vakfiyelerde bahsi geçen kale camiden pek bir iz kalmamıştır. Hamamın batısındaki temel kalıntılarının camiye ait olduğu düşünülmektedir⁹⁹⁸. Sur üzerine yerleştirilen cami minaresinin ise sadece kaidesi ve pabucunun belirli bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Babakale'yi tasvir eden bazı

⁹⁹⁸ A.Osman Uysal, *Kaymak Mustafa Paşa'nın...*, s.121

gravürlerde⁹⁹⁹ kale içinde kırma çatılı bir caminin varlığı görülmektedir. Minarenin de silindirik gövdeli ve tek şerefeli olduğu anlaşılmaktadır.

3.7.2. Süsleme Özellikleri

Babakale'deki tek süsleme unsuru kalenin içine açılan holün kemer kilit taşıdaki alem kabartmasıdır.

3.7.3. Malzeme ve Teknik

Babakale, kaba yonu taş ve yer yer kesme taş malzeme kullanılarak yığma duvar tekniğinde inşa edilmiştir. Giriş kapısı ve kaleye açılan holün kapısında kesme taş malzeme kullanılmıştır. Kalelerde inşa malzemesi olarak genellikle kesme taş ya da moloz taş malzemenin kullanıldığı görülür. Dayanıklılık ve sağlamlık açısından tercih edilen bu malzemelerin yanı sıra kimi örneklerde tuğla kullanımı da görülmektedir.

⁹⁹⁹ Mustafa Sevim, *Gravürlerle Türkiye...*, s.155.

3.8. Hamamlar

3.8.1. Mimari Özellikleri

3.8.1.1. Tipoloji

Hamamlar, Türk Sanatı'nda önemli bir yer teşkil eden sivil yapılardır. Bir külliye dahilinde veya bağımsız olarak inşa edilen bu yapılar kimi zaman tek hamam düzeninde kimi zamanda erkeklere ve kadınlara ayrı tahsis edilmiş çifte hamam düzeninde karşımıza çıkarlar. Genel bir tanımla soğukluk, ılıkılık, sıcaklık, su deposu ve külhan bölümlerinden meydana gelen bu yapılar araştırmacılar tarafından sıcaklık ve halvet varyasyonlarına göre sınıflandırılmıştır. Semavi Eyice tarafından yapılan tipoloji denemesinde haçvari dört eyvanlı ve köşe hücreli tip, yıldızvari sıcaklıklı tip, kare bir sıcaklık etrafında sıralanan halvet hücreli tip, çok kubbeli sıcaklıklı tip, ortası kubbeli, enine sıcaklıklı ve çifte halvetli tip ve soğukluk, sıcaklık ve halvet eş odalar halinde tip olmak üzere altı plan tipi bulunur.¹⁰⁰⁰

Çalışma kapsamında on adet hamam yapısı incelenmiştir. Bunlardan beşi bir külliye dahilinde,¹⁰⁰¹ beşi bağımsız¹⁰⁰² olarak inşa edilmiştir. Hamamlar çoğunlukla soğukluk-sıcaklık-ılıkılık-su deposu ve külhan bölümlerinden meydana gelirken Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı ve Darende Hüseyin Paşa Hamamı'nda soğuklukla ılıkılık arasında birer ara mekan bulunmaktadır. Aydın Nasuh Paşa Hamamı, Erzurum Gümrük Hamamı, Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı, Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı, Erzurum Saray Hamamı, Şanlıurfa Vezir Hamamı, Darende Hüseyin Paşa Hamamı ve Adana Yeni Hamam tek hamam düzeninde; Afyon Yeni Hamam ve Babakale Hamamı çifte hamam düzeninde inşa edilmiştir.

Katalog içerisindeki hamamlardan; Afyon Yeni Hamam erkekler kısmı, Erzurum Gümrük Hamamı, Şanlıurfa Vezir Hamamı ve Darende Hüseyin Paşa Hamamı dört köşe hücreli haçvari plan şemasında; Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı altı eyvan ve altı halvetten oluşan, Adana Yeni Hamam sekiz eyvan ve dört halvetten oluşan yıldızvari plan

¹⁰⁰⁰ Semavi Eyice, "İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme", *Tarih Dergisi*, Cilt:11, Sayı:15, İstanbul, 1960, s.108-116.

¹⁰⁰¹ Aydın Nasuh Paşa Külliyesi Hamamı, Afyon Yeni Cami Külliyesi Hamamı, Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi Hamamı, Gaziantep Hüseyin Paşa Külliyesi Hamamı ve Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi Hamamı

¹⁰⁰² Erzurum Saray Hamamı, Şanlıurfa Vezir Hamamı, Malatya Darende Hüseyin Paşa Hamamı, Adana Yeni Hamam ve Çanakkale Babakale Hamamı

şemasında; Erzurum Saray Hamamı kare bir sıcaklık etrafında sıralanan halvet hücreli planda; Babakale Hamamı kare sıcaklıklı halvetsiz tipte inşa edilirken Aydın Nasuh Paşa Hamamı ve Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı'nda kare sıcaklığın dört cephesine insan boyunu aşan ölçülerde bölme duvarları eklenerek dört köşede üstü açık köşe halvetleri ve aralarında yine üstü açık eyvanlar meydana getirilmiştir. Bu yapıların dışında Afyon Yeni Hamam kadınlar kısmı kare bir sıcaklığın etrafında kare ve dikdörtgen ölçülerde halvetlerden müteşekkil düzensiz bir görünüm arz eder.

3.8.1.2. Soyunmalık

Hamamların soyunmalık mekanları genel itibariyle kare planlıdır. Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı ve Darende Hüseyin Paşa Hamamı girişlerinin önünde birer dehliz yer almaktadır. Erzurum Saray Hamamı'nda giriş kapısının önündeki dehliz ise sonradan eklenmiştir. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı soyunmalık kısmının önünde güneydoğu cephenin beden duvarlarının yarısı yüksekliğinde beşik tonozlu bir giriş eyvanı ile bu eyvanın iki yanında dikdörtgen ölçülerde üzerleri basık beşik tonozlu birer odadan oluşan bir giriş ünitesi bulunur. Adana Yeni Hamam'da girişten sonra soyunmalık bölümünün önündeki küçük giriş mekanına ulaşılır. Kuzey-güney yönünde dikdörtgen bir alanı kaplayan bu mekanın üzeri beşik tonozla örtülmüştür. Hamamın sıcaklığının korunması için yapılan bu tarz uygulamalar Mardin Sitti Radviye Hamamı (1176-1185), Mardin Ulu Cami Hamamı (XIV. yüzyıl ilk yarısı), Edirne Gazi Mihal Bey Hamamı (1482)¹⁰⁰³, Erzurum Lala Paşa Hamamı (XVI. yüzyıl)¹⁰⁰⁴, Erzurum Murat Paşa Hamamı (XVI. yüzyıl)¹⁰⁰⁵, Erzurum Kırk Çeşme Hamamı (XVI. yüzyıl)¹⁰⁰⁶ ve Şanlıurfa Sultan Hamamı (1586)¹⁰⁰⁷ gibi örneklerini çoğaltabileceğimiz birçok yapıda uygulanmıştır. Aydın Nasuh Paşa Hamamı ve Afyon Yeni Hamam'ın soyunmalıkları yıkılmış ve orjinallerinin üzerine son yıllarda günümüzdeki bölümler inşa edilmiştir.

3.8.1.3. Aralık

Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı ve Darende Hüseyin Paşa Hamamı'nda soğukluk ile ılıkılık mekanları arasında birer "aralık" mekanı yer almaktadır. Soğukluk ile ılıkılık

¹⁰⁰³ Bkz. Sabih Erken, *Edirne Hamamları...*, s. 406, plan:2.

¹⁰⁰⁴ Zerrin Köşklü, Sahude Çınar, *Erzurum'da Osmanlı Dönemi...*, s.118, plan:1.

¹⁰⁰⁵ Zerrin Köşklü, Sahude Çınar, *Erzurum'da Osmanlı Dönemi...*, s.121, plan:6.

¹⁰⁰⁶ Zerrin Köşklü, Sahude Çınar, *Erzurum'da Osmanlı Dönemi...*, s.118, plan:2.

¹⁰⁰⁷ Bkz. Emine Dağtekin, *Güneydoğu Anadolu Bölgesi...*, s.240-242.

arasında bir geçit görevi üstlenen ve bünyesinde hela, tıraşlık gibi bölümleri barındıran bu mekan Anadolu Selçuklu Devri hamamlarında yaygın olarak karşımıza çıkar.¹⁰⁰⁸ Kubbe veya tonoz örtülü bu bölümler klasik devir Osmanlı hamamlarında da inşa edilmeye devam etmiş ve XVI. yüzyıldan itibaren yerini ılıklığa bırakmıştır.¹⁰⁰⁹ Ancak Gaziantep ve Malatya Darende’de aynı bani tarafından XVIII. yüzyılda inşa ettirilen bu iki hamamda “aralık” uygulamasının devam ettirildiği görülmektedir. Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı’ndaki aralık mekanı kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen bir plan özelliği gösterir. Beşik tonozla örtülü bu kısmın kuzeyinde kareye yakın dikdörtgen ölçülerde iki tane hela yer almaktadır. Darende Hüseyin Paşa Hamamı’ndaki aralık mekanında benzer şekilde kuzey-güney istikametinde dikdörtgen bir plan özelliği gösterir. Beşik tonozla örtülü mekanın güney ucunda pandantiflerle geçilen küçük bir kubbeyle örtülü tuvalet yer alır.

3.8.1.4. ılıklık

Hamamların ılıklık mekanları ekseriyetle sıcaklığa paralel uzanan dikdörtgen planlıdır. Hamam mimarisinde soğukluk ile sıcaklık arasında yer alan esas bölümlerden birisi olan ılıklıklar çoğunlukla kare ya da dikdörtgen planlıdır. Aralık mekanı olmayan hamamlarda hela ve tıraşlık gibi bölümler ılıklığa açılmaktadır. Aydın Nasuh Paşa Hamamı, Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı, Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı, Adana Yeni Hamam, Erzurum Saray Hamamı ve Darende Hüseyin Paşa Hamamı ılıklık mekanları dikdörtgen planlıdır. Bu hamamlarda ılıklıklar üçe bölünmüştür. Şanlıurfa Vezir Hamamı’nın dikdörtgen planlı ılıklığı, tek mekan halinde karşımıza çıkar. Afyon Yeni Hamam ılıklığı ise “L” şeklinde planı ile alışılmışın dışında bir görünüm sergiler. Babakale Hamamı’nda erkekler kısmının ılıklık mekanı diğer örneklerden farklı olarak sıcaklığa dik şekilde konumlandırılmıştır. Mekan, kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen bir plan özelliği gösterir. Erzurum Gümrük Hamamı’nda ise sıcaklık mekanının doğu eyvanının kapatılarak ılıklığa çevrildiği anlaşılmaktadır.

Gaziantep Hüseyin Paşa ve Darende Hüseyin Paşa Hamamı haricindeki diğer sekiz örnekte ılıklığa açılan tıraşlık ve tuvalet mekanları bulunur. Bu mekanlar çoğunlukla kare

¹⁰⁰⁸ “aralık” mekanına sahip hamamların bazıları şunlardır: Ani Menûçehr Hamamı (XI. Yüzyıl), Tigran Honentz Kilisesi yanındaki Hamam (XII. Yüzyıl ikinci yarısı) Bkz. Yılmaz Önge, *Anadolu’da XII-XIII. Yüzyıl...*, s.119-120.; Merzifon Eski Hamam (1413) Bkz. Murat Çerkez, *Merzifon’da Türk Devri...*, s.352-364.; Merzifon Paşa Hamamı (1680) Bkz. Murat Çerkez, *Merzifon’da Türk Devri...*, s.165-185.; Merzifon Belediye Hamamı (1893) Bkz. Murat Çerkez, *Merzifon’da Türk Devri...*, s.401-407.

¹⁰⁰⁹ Bkz. Yılmaz Önge, *Anadolu’da XII-XIII. Yüzyıl...*, s.22-24.

ya da dikdörtgen planlıdır. Ilıklık mekanı bulunmayan iki örnekte ise tuvalet ve tıraşlıklar aralık birimlerinde bulunur.

3.8.1.5. Sıcaklık

Katalog içerisindeki hamamların dördünün¹⁰¹⁰ sıcaklık mekanlarında haçvari dört eyvanlı ve köşe hücreli tip; ikisinde¹⁰¹¹ yıldızvari tip; birinde kare bir sıcaklık etrafında sıralanan halvet hücreli tip; birinde¹⁰¹² kare sıcaklıklı halvetsiz tip kullanılırken Aydın Nasuh Paşa ve Nevşehir Damat İbrahim Paşa hamamlarının sıcaklık bölümlerinde dört köşeye bölme duvarları eklenerek köşelerde üstü açık halvetler ve aralarında eyvanlar oluşturulmuştur.

Haçvari dört eyvanlı ve köşe hücreli tip hamamlarda diğer plan şemalarına göre daha çok tercih edilmiştir.¹⁰¹³ Anadolu Selçuklu Dönemi'nden itibaren değişik bölge ve

¹⁰¹⁰ Afyon Yeni Hamam erkekler kısmı, Erzurum Gümrük Hamamı, Şanlıurfa Vezir Hamamı, Malatya Darendede Hüseyin Paşa Hamamı.

¹⁰¹¹ Adana Yeni Hamam: sekiz eyvan, dört halvet, Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı: altı eyvan, altı halvet.

¹⁰¹² Erzurum Saray Hamamı.

¹⁰¹³ Haçvari dört eyvanlı, köşe halvetli sıcaklığa sahip hamamların bazıları şunlardır: Mardin Sitti Radviyye Hamamı (1176-1185) Bkz. Ara Altun, *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisi'nin Gelişimi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1978, s.187.; Divriği Bekir Çavuş Hamamı (1228) Bkz. Yılmaz Önge, *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1995, s.184.; Kayseri Huand Hatun Hamamı (1238) Bkz. Yılmaz Önge, *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl...*, s.207 ; Konya Sahip Ata Hamamı (1258) Bkz. Yılmaz Önge, *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl...*, s.234; Tokat Pervane Hamamı Erkekler Kısmı (1275) Bkz. Yılmaz Önge, *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl...*, s.248; Konya Meram Hamamı; Beyşehir Eşrefoğlu Hamamı (1295) Bkz. Yılmaz Önge, "Konya-Beyşehir'de Eşrefoğlu Süleyman Bey Hamamı", *Vakıflar Dergisi*, VII, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1968, s.139-144. ; Mardin Ulu Cami Hamamı (14. Yüzyıl İlk Yarısı) Bkz. Ara Altun, *Anadolu'da Artuklu Devri...*, s.187 ; Bursa Orhan Gazi Hamamı (14. Yüzyıl ilk yarısı) Bkz. Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi...*, s.90.; Akşehir Meydan Hamamı (1330) Bkz. Yekta Demiralp, *Akşehir ve Köylerindeki...*, s.139-143.; Karaman Süleyman Bey Hamamı (14. Yy. ortaları) Bkz. Yılmaz Önge, *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl...*, s.31; Selçuk İsa Bey Hamamı (14. Yüzyıl ikinci yarısı) Bkz. Semavi Eyice, *İznik'te Büyük Hamam...*, s.109.; Bergama Hacı Hakim Hamamı (1313) Bkz. Semavi Eyice, *İznik'te Büyük Hamam...*, s.109; Balat Kırkmerdiven Cami Hamamı (XV. yüzyıl ortası) Bkz. Semavi Eyice, *İznik'te Büyük Hamam...*, s.109; Edirne Yeniçeriler Hamamı (XV. yüzyıl ilk yarısı) Bkz. Sabih Erken, "Edirne Hamamları", *Vakıflar Dergisi*, X, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1973, s. 411-412.; Edirne Beylerbeyi Hamamı Erkekler Kısmı (1429) Bkz. Sabih Erken, *Edirne Hamamları...*, s. 412-413; Edirne Tahtakale Hamamı Erkekler Kısmı (1435) Bkz. Sabih Erken, *Edirne Hamamları...*, s. 408-409.; Edirne Topkapı Hamamı (1444) Bkz. Sabih Erken, *Edirne Hamamları...*, s. 409-411.; İstanbul Murat Paşa Hamamı (1470) Bkz. Semavi Eyice, *İznik'te Büyük Hamam...*, s.109; İstanbul Beyazıt Hamamı (1501-1505) Bkz. Semavi Eyice, *İznik'te Büyük Hamam...*, s.109; Edirne Sokullu Hamamı (XVI. yüzyıl) Bkz. Sabih Erken, *Edirne Hamamları...*, s. 415-417.; Sivas Eski Paşa Hamamı (1565) Bkz. Oğuz Önder, Sivas İl Merkezindeki Osmanlı Dönemi Hamamları (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara, 2007, s.26-36.; Sivas Kurşunlu Hamamı (1576) Bkz. Oğuz Önder, *Sivas İl Merkezindeki...*, s.49-66.; Sivas Kale Hamamı (1584) Bkz. Oğuz Önder, *Sivas İl Merkezindeki...*, s.43-48.; Sivas Meydan Hamamı (1574'ten sonra) Bkz. Oğuz Önder, *Sivas İl Merkezindeki...*, s.77-91.; İstanbul Laleli Kızlarağası Hamamı (1670) Bkz. Semavi Eyice, *İznik'te Büyük Hamam...*, s.109.; Yozgat Çapanoğlu Çifte Hamamı (1793) Bkz. Hakkı Acun, *Yozgat ve Yöresi...*, s.658-659.

dönemlerde karşılaşılan bu tip eski Türk mimari geleneğine bağlanmakta ve menşeinin dört eyvanlı avlulu binalar olduğu söylenmektedir.¹⁰¹⁴ Çoğunlukla kubbeli ana mekanın dört cephesine simetrik bir şekilde yerleştirilmiş dört eyvan ile köşelerdeki halvetlerden müteşekkil bu tipin bazı örneklerinde eyvanların sayısı farklılık gösterir. Bu plan tipinde ana mekan ve halvet hücreleri kubbeye, eyvanlar tonozla örtülür. Kare ya da kareye yakın ölçülerdeki halvet hücrelerinin ana mekana bakan köşeleri pahlanmış ve bu bölümlere giriş kapıları açılmıştır.

Dört köşe hücreli haçvari plan şemasında inşa edilen hamamlardan Darende Hüseyin Paşa Hamamı'nda dört eyvan yer alırken Afyon Yeni Hamam erkekler kısmı ve Şanlıurfa Vezir Hamamı'nda üçer eyvan bulunmaktadır. Erzurum Gümrük Hamamı'nın ise ilk inşasında dört eyvanlı olduğu daha sonra doğu eyvanının kapatılarak ılıklik mekanına çevrildiği anlaşılmaktadır.

Hamamların sıcaklık mekanlarında kullanılan diğer tip yıldızvari plan şemasıdır. Yıldızvari plan şemasının Antik yapılardan ilham alınarak geliştirildiği dile getirilmektedir.¹⁰¹⁵ Bu tipte ortadaki ana mekanın etrafına radyal düzende dizilen eyvanlar ve eyvanların aralarına yerleştirilmiş halvet hücreleri bulunur. Eyvan ve halvet sayıları değişiklik gösterebilir. Kaplıcalarda da görülen bu plan şeması hamamlarda Anadolu Selçuklu Dönemi'nden itibaren farklı varyasyonlarla uygulanmıştır.¹⁰¹⁶

; Trabzon Meydan Hamamı (XIX. Yüzyıl sonu) Bkz. Haşim Karpuz, Trabzon, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s.67.; Akşehir Yukarı Hamam (XIX. Yüzyıl sonu) Bkz. Yekta Demiralp, *Akşehir ve Köylerindeki...*, s.149-154.; Sivas Hamamcıoğlu Hamamı (XVIII. yüzyıl) Bkz. Oğuz Önder, *Sivas İl Merkezindeki...*, s.37-42.

¹⁰¹⁴ Semavi Eyice, *İznik'te Büyük Hamam...*, s.115.

¹⁰¹⁵ Semavi Eyice, *İznik'te Büyük Hamam...*, s.110.

¹⁰¹⁶ Yıldızvari sıcaklıklı hamamların bazıları şunlardır: Kayseri Kölük Hamamı (12. Yüzyıl ortaları) Bkz. Yıldırım Özbek, Celil Arslan, *Kayseri Taşınmaz Kültür, C.2...*s.480-484.; Manisa Sultan Hamamı Bkz. Hakkı Acun, *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s.518.; İstanbul Mahmut Paşa Hamamı (1466) Bkz. Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi...*, s.616.; Bursa İncirli Hamamı (1488) Bkz. Semavi Eyice, *İznik'te Büyük Hamam...*, s.111.; İstanbul Çardaklı Hamamı (1504) Bkz. Semavi Eyice, *İznik'te Büyük Hamam...*, s.111.; Mardin Emir Hamamı (XV. yüzyıl) Bkz. Emine Dağtekin, *Güneydoğu Anadolu Bölgesi Geleneksel Hamam Tipolojisi Ve Buna Bağlı Koruma Ölçütlerinin Oluşturulması* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara, 2007, s.204-206.; Diyarbakır Deva Hamamı (1540) Bkz. Emine Dağtekin, *Güneydoğu Anadolu Bölgesi...*, s.213-215.; Gaziantep Paşa Hamamı (1577) Bkz. Emine Dağtekin, *Güneydoğu Anadolu Bölgesi...*, s.237-239.; İzmit Pertev Paşa Hamamı (1579) Bkz. Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi...*, s.322.; İstanbul Kılıç Ali Paşa Hamamı (1580) Bkz. Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi...*, s.333.; Yenişehir Çifte Hamam Erkekler Kısmı Bkz. Semavi Eyice, *İznik'te Büyük Hamam...*, s.111.; İzmit Mehmet Bey Hamamı Bkz. Semavi Eyice, *İznik'te Büyük Hamam...*, s.111.; İzmit Hüseyin Kethüda Hamamı Bkz. Yılmaz Önge, "Sinan'ın İnşa Ettiği Hamamlar", *VI. Vakıf Haftası, Türk Vakıf Medeniyeti Çerçevesinde Mimar Sinan ve Dönemi Sempozyumu 5-8 Aralık 1988*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1989, s.264, plan:3.; İstanbul Çemberlitaş Valide Sultan Hamamı Bkz. Yılmaz Önge, *Sinan'ın İnşa Ettiği...*, s.264, plan:11.; Payas Sokullu Mehmet Paşa Hamamı

Araştırma kapsamında incelenen hamamlardan ikisi bu tipte inşa edilmiştir. Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı'nda ortadaki kubbeli mekana altı eyvan ve eyvanların arasına yerleştirilmiş alt halvet açılmaktadır. Bu uygulama ile göbek taşının bulunduğu ana mekanın onikigen olması sağlanmıştır. Halvet hücrelerinden güney ve kuzeyde yer alanlar dik bir açıyla yerleştirilmiş bu sebeple hamamın dış sınırları bu cephelerde diğer bölümlere nazaran daha geniş tutulmuştur. Adana Yeni Hamam'da ise sıcaklık bölümü sekizgen meydana getiren ikisi derin altısı dar tutulmuş sekiz eyvan ile geniş eyvanlara kuzey ve güney yönlerinde yerleştirilen dört halvet hücresinden meydana gelmektedir.

Çalışma içerisinde kare bir sıcaklık etrafında sıralanan halvet hücreli tipte inşa edilmiş bir hamam bulunmaktadır. Diğer tiplere nazaran daha sade olan bu şemada kubbe örtülü ana mekanına, bir, iki ya da üç yönde sıralanan halvet hücreleri açılmaktadır.¹⁰¹⁷ Erzurum Saray Hamamı'nda kare planlı sıcaklığın doğusunda eş büyüklükte iki halvet hücresi yer almaktadır. Ayrıca kuzeybatı köşede ılık mekanından bir duvarla ayrılan kare birim basit bir kapıyla sıcaklığa açılmaktadır.

Aydın Nasuh Paşa Hamamı ve Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı plan tipolojisi bakımından Anadolu'da XIII. yüzyıldan beri görülen büyük bir kubbe ile örtülü, tek mekan halindeki sıcaklıklı hamamlara benzemektedirler. Ancak her iki hamamda da büyük bir kubbenin örttüğü ana mekan duvarları boyunca belirli aralıklarla yerleştirilmiş bölme duvarlarıyla içten dört eyvanlı ve köşe hücreli hale getirilmiştir. Bu düzenlemede eyvanların ve halvet hücrelerinin mekanın bütünlüğüne tesir etmeyen üstü açık birimler olarak düşünüldüğü görülmektedir. Anadolu'da bu tarzda inşa edilmiş örnekler az olmakla beraber Edirne Saray Hamamı erkekler kısmı¹⁰¹⁸ ve Gülşehir Karavezir Silahdar Seyyid Mehmet Paşa Külliyesi Hamamı (1779)¹⁰¹⁹ bu planda inşa edilmiş örneklerdendir. Mimar Sinan inşa ettiği hamamlarda bu şemanın farklı bir varyasyonunu uygulamıştır. Sinan, sıcaklığın çevresine üstü açık halvet hücreleri bulunan veya duvarları boyunca kurnaların

Bkz. Yılmaz Önge, *Sinan'ın İnşa Ettiği...*, s.262, plan:4.; Gaziantep Naip Hamamı (XVI. yüzyıl) Bkz. Emine Dağtekin, *Güneydoğu Anadolu Bölgesi...*, s.266-268.; Şanlıurfa Serçe Hamamı (XVII. yüzyıl) Bkz. Emine Dağtekin, *Güneydoğu Anadolu Bölgesi...*, s.283-285.

¹⁰¹⁷ Kare bir sıcaklık etrafında sıralanan halvet hücreli sıcaklığa sahip hamamların bazıları şunlardır: Bursa Girçik Hamamı, Bursa Şengül (Ulu Cami) Hamamı (1503'den önce), Bursa Yeşil Hamam (1485), Rodos Sümbül Hamamı, Edirne Sokullu Hamamı Kadınlar Kısmı, İnegöl Sinan Bey Hamamı, Bursa Tahtakale Hamamı (1654), İstanbul Beyoğlu Bahçeli Hamam, Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Hamamı (1530) Bkz. Semavi Eyice, *İznik'te Büyük Hamam...*, s.112.

¹⁰¹⁸ Bkz. Sabih Erken, *Edirne Hamamları...*, s. 418, plan:1.

¹⁰¹⁹ Mehmet Ekiz, *Nevşehir'de Türk Dönemi...*, s.82-87, çizim:10.

sıralandığı, geniş ve derin eyvanlarla bölümlenmiş merkezi mekanlı bazı şemalar denemiştir.¹⁰²⁰ Üsküdar Atik Valide Hamamı, Fındıklı Molla Çelebi Hamamı ve Lüleburgaz Sokullu Hamamı plan itibarıyla Nevşehir ve Aydın'daki hamamlara benzemekle birlikte eyvan ve halvet düzenlemesi bakımından farklılıklar gösterir.

3.8.1.6. Su Deposu

Katalog içerisindeki hamamların üçü hariç diğerlerinde su depoları sıcaklık bölümlerinin arkasında yer almakta ve yapının genel kütlesi ile eşit genişlikte dikdörtgen bir plan şeması göstermektedir. Aydın Nasuh Paşa Hamamı'nda ılıklığın doğusuna yer alan su deposu Erzurum Gümrük Hamamı'nda ılıklığın güneyine, Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı'nda sıcaklığın kuzeydoğusuna yerleştirilmiştir.

3.8.1.7. Külhan

Hamamlarda külhan bölümleri su depolarına bitişik olarak inşa edilmiştir. Aydın Nasuh Paşa Hamamı ve Babakale Kaymak Mustafa Paşa Hamamı külhan bölümleri günümüze ulaşamamıştır. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı'nda sıcaklığın kuzeydoğu cephesinde yer alan külhandan ötürü bu bölümde bir kademelenme söz konusudur. Soğukluğu "L" biçiminde saran ılık mekanından ve su deposuna bitişik inşa edilmiş külhandan kaynaklanan bu kademelenme hamamın giriş kapısı ve külhan kısımlarının bir duvarla birleştirilmesiyle giderilmiş ve cephenin düz dikdörtgen bir görünüme kavuşmasına imkan sağlamıştır.

3.8.1.8. Örtü ve Geçiş Sistemi

Aydın Nasuh Paşa Hamamı ve Afyon Yeni Hamam haricindeki diğer hamamlarda soyunmalık mekanlarının kubbeyle örtülü olduğu görülür. Bu iki hamamın orijinal soyunmalık mekanları günümüze ulaşamamıştır. Soyunmalık mekanlarındaki kubbeye Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı'nda pandantiflerle diğer örneklerde tromplarla geçilmiştir.

Hamamların ılık mekanlarında kubbe ve tonozun örtü ögesi olarak tercih edildiği görülmektedir. Hamam mimarisinde kare planlı ılıklıkların genellikle kubbeye örtüldüğü

¹⁰²⁰ Bkz. Yılmaz Önge, *Sinan'ın İnşa Ettiği...*, s.256-257.

görülmektedir. Dikdörtgen planlı olanlarda ise mekanın tamamı kimi zaman tek bir tonozla kimi zamanda birkaç kemer ile bölünerek her bir bölümün üzeri kubbe veya tonozla örtülüdür. Bu tarz örneklerde mekan çoğunlukla üçe bölünmüş olup orta bölüm kubbeyle yan bölümler kubbe ya da tonozlarla örtülmüştür. Aydın Nasuh Paşa Hamamı, Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı, Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı, Adana Yeni Hamam, Erzurum Saray Hamamı ve Darende Hüseyin Paşa Hamamı ılıklik mekanları üçe bölünmüş olup Nevşehir'deki hamamda örtü sistemi olarak ortada kubbe ve yanlarda aynalı tonoz diğer hamamlarda eşit üçer kubbe yer almaktadır. Şanlıurfa Vezir Hamamı'nın tek mekan olarak düzenlenen dikdörtgen ılıklik beşik tonozla örtülmüştür. Afyon Yeni Hamam'ın "L" şeklinde plana sahip üç bölüme ayrılan ılıklikında girişten sonra ulaşılan kısım ile kuzeyindeki bölümün üzeri çapraz tonozla; batıdaki kare planlı üçüncü bölümün üzeri kubbeyle örtülüdür. Babakale Hamamı ılıklik ise aynalı tonozla örtülmüştür. ılıkliklara açılan tuvalet ve tıraşlıklarda da kubbe ve tonozların kullanıldığı görülmektedir.

Sıcaklık mekanlarında dört köşe hücreli haçvari plan şemasında inşa edilen hamamlardan Darende Hüseyin Paşa Hamamı, Afyon Yeni Hamam, Erzurum Gmürük Hamamı ve Şanlıurfa Vezir Hamamı'nın ana mekanları ve halvet hücreleri kubbeyle örtülüyken Afyon Yeni Hamam erkekler kısmı ve Erzurum Gümrük Hamamı eyvanlarının çapraz tonozlarla; Şanlıurfa Vezir Hamamı eyvanlarının beşik tonozlarla ve Darende Hüseyin Paşa Hamamı eyvanlarının ikisinin beşik tonozla diğer ikisinin tekne tonozla örtülü olduğu görülür. Yıldızvari planlı sıcaklığa sahip hamamlardan Adana Yeni Hamam'ın ana mekanı, geniş eyvanları ve köşelerdeki halvet hücreleri kubblerle örtülüyken dar eyvanlarda beşik tonoz kullanılmıştır. Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı'nda ise ana mekanda ve halvet hücrelerinde kubbe; eyvanlarda tonoz kullanılmıştır. Diğer örneklerden Erzurum Saray Hamamı, Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı, Aydın Nasuh Paşa Hamamı ve Babakale Kaymak Mustafa Paşa Hamamı sıcaklıkların kubbelerle örtüldüğü görülmektedir.

3.8.1.9. Pencereleler

İncelenen hamamlarda giriş bölümü haricindeki kısımlarda pencere açıklığına yer verilmemiştir. Aydınlatma aracı olarak kubbe ve tonozlara açılan fil gözlerinden yararlanılmıştır.

3.8.1.10. Kapılar

Hamamların giriş kapıları ekseriyetle soyunmalık mekanlarına açılmıştır. Aydın Nasuh Paşa Hamamı ve Afyon Yeni Hamam'ın soyunmalıkları sonradan inşa edildiği için giriş kapıları da orijinal değildir. Bu iki örnek haricinde giriş kapıları Erzurum Gümrük Hamamı'nda soyunmalığın kuzeydoğusunda, Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı'nda kuzeyinde, Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı'nda güneydoğusunda ve Adana Yeni Hamam'da batısında yer almaktadır. Şanlıurfa Vezir Hamamı ve Darende Hüseyin Paşa Hamamı'nda ise giriş soyunmalıklara açılan ikişer kapı vasıtasıyla sağlanmaktadır.

Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı, Darende Hüseyin Paşa Hamamı ve Adana Yeni Hamam'ın giriş kapıları dışa taşkın olarak düzenlenmiş taçkapı hüviyetindedir. Hamamların birimleri basık kemerli ya da kemersiz sade açıklıklarla birbirine bağlanmıştır.

3.8.2. Süsleme Özellikleri

İncelenen hamamlarda süsleme unsurlarının iç mekanda yoğunlaştığı görülmektedir. On örnekten beşinde süslemeye rastlanmaz. Diğer örneklerden Aydın Nasuh Paşa Hamamı, Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı ve Adana Yeni Hamam'da taş bezeme; Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı'nda renkli taş süsleme ve Babakale Hamamı'nda grafiti süsleme unsurlarıyla karşılaşırız.

3.8.2.1. Taş Süsleme

Aydın Nasuh Paşa Hamamı'nda ılıklik ve sıcaklık kubbelерinin etekleri ve pandantifler, içleri mukarnas ve silindirik kabaralarla dolgulanmış kuşaklarla hareketlendirilmiştir. Ilıklıkta pandantiflerin aralarında kalan üçgen yüzeylerde sivri kemerli nişler içerisine alınan çarkıfelekler; sıcaklıkta dilimli trompların aralarına yerleştirilen pandantiflerde dört kollu yıldız motifleri yer alır. Hamamda halvet odalarında ve halvetlerin aralarındaki eyvanlarda yer alan kurnaların her biri farklı motiflerle bezenmiştir. Kurnalarda madalyon içerisine alınmış çiçek, ters lale ve gülbezek gibi bitkisel motifler ile baklava dilimleri, iç içe geçmiş altıgenler ve yıldızlardan oluşan geometrik kompozisyonlar bulunur. Ayrıca bir örnekte ön cephenin yüzeyi dallardan, yapraklardan, karanfillerden ve lalelerden oluşan bitkisel bir kompozisyonla süslenmiştir.

Yan cephelerden birinde geniş ağızlı bir kaptan çıkan üzüm salkımlı asma dalları ve çiçeklerle çevrili selvi ağacı motifi yer alır. Benzer kompozisyonlar Edirne Muradiye Cami (1436), Sultan Ahmet Cami (1617), Yeni Cami, Topkapı Dairesi Velihaht Dairesi, Şehit Ali Paşa Kütüphanesi ve Aydın Cihanoğlu Camii’de taş, çini ve alçı gibi farklı malzemeler üzerine işlenmiştir. Katalog içerisinde ise Merzifon Hacı Hasan Cami¹⁰²¹ ahşap kubbesinde kalemişi süslemede karşımıza çıkar. Diğer cephede ortada bir selvi ağacı iki yanda iki ayaklı ve pençeli iki hayvan figürü yer almaktadır. Bu örnekteki süsleme unsurları iki hayvan figürü haricinde hamamın inşa edildiği dönemin genel karakterini yansıtır. Karanfil, lale gibi çiçekler camiler bölümünde de belirtildiği gibi özellikle 18. yüzyıldan itibaren birçok yapıda farklı malzemeler üzerine işlenmiştir. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı’nda soğukluktaki havuzda ve halvetlerdeki kurnalarda palmetlerden müteşekkil taş bezemeler; Babakale Kaymak Mustafa Paşa Hamamı erkekler bölümünde sıcaklık mekanındaki kurnaların köşelerinde ince uzun plastik unsurlar, ayna taşlarında çiçek kabartmaları ve dekoratif çiçeklerden meydana gelen taş bezeme kalıntıları mevcuttur. Adana Yeni Hamam’da ise giriş kapısındaki dilimli ve sivri kemerlerle yapılan ikili kemer düzenlemesi ve esas giriş açıklığının kemer yüzeyindeki laleyi andıran dizi süsleme unsurlarıdır.

Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı’nda taçkapıda ve iç mekanda renkli taş işçiliğiyle karşılaşırız. Hamamın taçkapısı siyah ve beyaz taşların nöbetleşe olarak kullanılmasıyla boydan boya süslenmiştir. Benzer uygulama külliye camisinde¹⁰²² ve Şanlıurfa Rızvaniye Külliyesi¹⁰²³ avlu giriş kapısı ile cami kapısında da karşımıza çıkar. İç mekanda ise soğukluğun zemine ve sıcaklıktaki göbek taşı siyah, beyaz ve pembe taşlarla oluşturulmuş çok kollu yıldızlarla bezelidir.

3.8.2.2. Grafitti Süsleme

Babakale Kaymak Mustafa Paşa Hamamı’nda erkekler bölümünün ılık mekanının duvarlarında yer yer görülen grafitti süsleme izleri dikkat çeker. Süslemelerin üzerine daha sonraları kalın sıva tabakası çekilmiştir. Bu suretle günümüzde sıva tabakasının döküldüğü bölümdeki bezemeler fark edilebilmektedir. Ilıklığın kuzey duvarında çiçek tasviri bulunurken diğer duvarlarda gemi tasvirlerine yer verilmiştir.

¹⁰²¹ Bkz. Katalog no: 2.2.11.

¹⁰²² Bkz. Katalog no: 2.1.5.2.

¹⁰²³ Bkz. Katalog no: 2.1.3.

Özellikle mekanın doğu duvarında nispeten diğer kısımlardaki çizimlere göre daha sağlam gelebilmiş tasvirde çift direkli, Latin yelkenli, pruvasında kaptan kamarası olabilecek bir bölüm bulunabilecek gemi tasvir edilmiştir. Kuzey duvarda ise bir gemiyle aynı boyutlarda yapılmış, gemiye adım atarken tasvir edilmiş bir korsan bulunmaktadır. Korsanın sağ elinde bir kılıç bulunur. Bu tasvirler bir yandan Osmanlı'da deniz hayatıyla ilgiliyken bir taraftanda direk olarak Babakale'nin kendisiyle alakalıdır. Bu tasvirlerin benzerleri Çanakkale Behramkale'deki Hüdavendigâr Cami'de karşımıza çıkar. XIV. yüzyıl yapısı olan bu camide¹⁰²⁴ gerek yapıyla çağdaş gerekse yapının inşasından sonraki dönemlere ait grafitilerin olduğu dile getirilir.¹⁰²⁵ Osmanlı'nın erken dönemlerinden itibaren önemli bir merkez olan bu yerleşmelerde denizciler tarafından mimari eserler üzerine bu tarz basit çizimlerin yapılması anlaşılır bir durumdur. Diğer taraftan Babakale'nin Kaymak Mustafa Paşa'nın imar faaliyetlerinden önce Frenk korsanlarının pusu kurduğu sakıncalı bir yer olduğu kale¹⁰²⁶ ve caminin¹⁰²⁷ inşa kitabelerindeki ifadelerden anlaşılmaktadır. Ilıklığın kuzey duvarındaki korsan tasviri de bu durumla alakalı olmalıdır. Bölge güvenli bir yer olduktan sonra denizcilik deneyimi olan bir Babakale'li bu korsan tasvirini kazıyarak Kaymak Mustafa Paşa'ya minnettarlığını göstermek istemiştir.¹⁰²⁸

3.8.3. Malzeme ve Teknik

Hamamlarda inşa malzemesi olarak kesme taş, moloz taş ve yer yer tuğlanın tercih edildiği görülmektedir. Aydın Nasuh Paşa Hamamı, Afyon Yeni Cami Külliyesi Hamamı ve Babakale Kaymak Mustafa Paşa Hamamı moloz taş ve tuğla malzemeyle almalı teknikte; Erzurum Gümrük Külliyesi Hamamı, Erzurum Saray Hamamı ve Darendede Hüseyin Paşa Hamamı moloz taş malzemeyle yığma duvar tekniğinde inşa edilirken Gaziantep Hüseyin Paşa Külliyesi Hamamı, Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi Hamamı, Şanlıurfa Vezir Hamamı ve Adana Yeni Hamam'ın beden duvarlarında kesme taş kullanılmıştır.

¹⁰²⁴ Caminin inşa kitabesi bulunmamaktadır. Ancak bir vakıf kaydından hareketle XIV. yüzyılda Murat Hüdavendigâr tarafından inşa ettirildiği kabul edilmektedir. Bkz. Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul Mimari Çağının Menşei Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1966, s.332.

¹⁰²⁵ Behramkale Hüdavendigâr Cami'deki grafiti süslemeler için Bkz. Semiha Altier, *Denizlerden Duvarlara: Ayvacık'taki Osmanlı...*, s.154-157.

¹⁰²⁶ Kalenin kitabesi için bkz. Katalog no: 2.6.1.

¹⁰²⁷ Caminin kitabesi için bkz. Katalog no: 2.2.29.

¹⁰²⁸ Semiha Altier, *Denizlerden Duvarlara: Ayvacık'taki Osmanlı...*, s.159.

Kesme taş ayrıca Afyon Yeni Cami Kllyesi Hamamı ve Erzurum Gümrük Kllyesi Hamamı'nda beden duvarlarının köşelerinde; Erzurum Saray Hamamı'nda kapıların kemer ve sövelerinde, soğukluk bölümünü vreleyen sekide ve iç mekanda zeminde; Darende Hüseyin Paşa Hamamı'nda doğudaki cephede, giriş kapısında, kemerlerde, kapı sövelerinde ve iç mekanda zeminlerde kullanılmıştır. Hamamların rt öğeleri ekseriyetle dış taraftan betonarme kaplıdır.

3.9. Çeşmeler

3.9.1. Mimari Özellikleri

3.9.1.1. Konum Özellikleri

Çalışma kapsamında 27 çeşme örneği incelenmiştir. Bu çeşmelerden üçü bir külliye dahilinde yirmidördü bağımsız olarak inşa edilmiştir. Külliye dahilinde inşa edilen örneklerden Gaziantep Hüseyin Paşa Çeşmesi (1872-73), külliyeeye daha sonraki dönemde eklenmiştir. XIX. Yüzyılın ikinci yarısında külliyeeye eklenen bu örnek haricindeki diğer 26 çeşme Anadolu’da Lale Devri yılları içerisinde inşa edildiğini tespit edebildiğimiz, inşa tarihleri kesin olarak bilinen çeşmelerdir.

Türk su mimarisi üzerine yapılan yayınlarda araştırmacılar tarafından farklı bakış açılarıyla ele alınan çeşmeler buldukları yere, konumlarına, fiziksel biçimlenişlerine ve yüzyıllara göre gruplandırılmıştır.¹⁰²⁹ Biz çalışmamızda çeşmeleri konunlarına ve fiziksel biçimlenişlerine göre değerlendirdik.

3.9.1.1.1. Bağımlı Çeşmeler

Çeşmelerden ondört tanesi günümüzde bir cami ya da eve bitişik konumdadır. Bunlardan Çeşme Şekerci Çeşmesi (1703), Erzurum Hacı Mehmet (Gürcü Kapı) Çeşmesi (1721), Babakale Çarşı Çeşmesi (1727) ve Kayseri Güzelköy (Nize) Mimar Mehmet Ağa Çeşmesi (18. yy başı-1735) son yıllarda inşa edilen evlere bitişiktir. Şanlıurfa Hekim Dede Çeşmesi (1708), Hekim Dede Camii (1566’dan önce)¹⁰³⁰, nin kuzeybatısına; Niksar Halil Efendi Çeşmesi (1710), Halil Efendi Camii’nin avlu duvarına; Niğde Murat Paşa Çeşmesi (1710), Murat Paşa Camii’nin (1670)¹⁰³¹ güneydoğu köşesine; Afyon Çavuşbaşı Cami

¹⁰²⁹ Ayhan Aytöre, şehir dışı ve şehir içi olmak üzere ikiye ayırdığı çeşmelerden şehir içinde olanları Hususi Çeşmeler, Umumi Çeşmeler, Abidevi Çeşmeler ve Şadırvanlar olmak üzere dörde ayırır. Bkz. Ayhan Aytöre, “Türklerde Su Mimarisi”, *I. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Tebliğleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1962, s.45-69.; Celal Esad Arseven, çeşmeleri buldukları yerlere göre Mahalle Çeşmeleri, Cami Çeşmeleri, Şadırvanlar, Oda Çeşmeleri, Abidevi Çeşmeler ve Musluklar altı grupta toplamıştır. Bkz. Celal Esad Arseven, “Çeşme”, *Sanat Ansiklopedisi*, Cilt:1, MEB Yayınları, İstanbul, 1983, s.389-390.; Semavi Eyice, Aysever’in gruplaması içerisinde yer alan şadırvan, oda çeşmeleri ve muslukların Türk mimarisindeki çeşme tarifinin dışında kaldığını söyler. Eyice çeşmeleri; şadırvan çeşmeler, sütun çeşmeler, meydan ve iskele çeşmeleri ile duvar çeşmeleri şeklinde sıralar. Bkz. Semavi Eyice, “Çeşme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 8, İstanbul, 1993, s.277-287.; Ayla Ödekan ise çeşmeleri yüzyıllara göre tipolojik açıdan değerlendirmiş ve konumlarına ve fiziksel biçimlenişlerine göre gruplandırmıştır. Bkz. Ayla Ödekan, “Kentiçi Çeşme Tasarımında Tipolojik Çözümleme”, *Semavi Eyice Armağanı, İstanbul Yazıları*, Türkiye Tring ve Otomobil Kurumu Yayını, İstanbul, 1992, s.281-297.

¹⁰³⁰ Bkz. Muhammet Arslan, *Şanlıurfa’da Osmanlı Dönemi Cami...*, s.165.

¹⁰³¹ Bkz. Mehmet Özkarıcı, *Niğde’de Türk Mimarisi...*, s.33.

Çeşmesi (1713), Çavuşbaş Cami (1575)'nin avlu duvarına ve Şanlıurfa Emencekzade Çeşmesi (1725), Kadioğlu Cami (1695)¹⁰³²'nin kuzey cephesine sonradan eklenmiştir. Bitişik olduğu yapıyla aynı tarihlerde yapılmış dört çeşme örneği bulunur. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi'ndeki çeşmelerden birisi cami avlusu güney duvarı üzerinde, güneybatıdaki giriş kapısının doğusunda diğeri sibyan mektebi avlu istinad duvarıyla külliye platformunu çevreleyen istinad duvarının birleştiği köşede yer alır. Erzurum Bakırcı Cami Çeşmesi (1720), Bakırcı Camii (1720)'nin avlu duvarına, Babakale Kale İçindeki Çeşme (1722-1728), ise Babakale'nin sur duvarına bitişik olarak inşa edilmiştir. Bu çeşmeler dışında Niğde Sır Ali Çeşmesi (1712), Sır Ali Camii'nin güneybatı köşesinde yer almaktadır. Sır Ali Camii'yi tarihlendirecek bir bilgi bulunmadığından bu çeşmenin yapıyla aynı tarihte mi yapıldığı yoksa daha sonradan mı eklendiği tespit edilememiştir.

3.9.1.1.2. Bağımsız Çeşmeler

İncelenen çeşmelerden on ikisi bağımsız olarak inşa edilmiştir. Bunlar; Osmaniç Baltacı Mehmet Paşa Çeşmesi (1705), Erzurum Habip Efendi (Sıvırcık) Çeşmesi (1708), Karaman İsmail Ağa (Mansur Dede) Çeşmesi (1708), Kayseri Hasinli Cami Çeşmesi (1714), Kayseri Kabasakal Müftü Çeşmesi (1716), Kayseri Subaşı Mimar Mehmet Ağa Çeşmesi (1718), Balıkesir Sülüklü Çeşme (1722), Hacıbektas Akpınar Çeşmesi (1725), Nevşehir Orduoğlu Çeşmesi (1726), Nevşehir Tavukçu Çeşmesi (1726), Nevşehir Orta Bektik Çeşmesi (1727) ve Babakale Yalı Çeşmesi (1723 ile 1728 arası)'dir.

3.9.1.2. Tipoloji

İncelenen çeşmelerin 24 tanesi tek cephelidir. Erzurum Bakırcı Cami Çeşmesi (1720) ise tek cephede yan yana yerleştirilmiş sivri kemerli iki nişli¹⁰³³ bir düzenlemeye

¹⁰³² Bkz. Muhammet Arslan, *Şanlıurfa'da Osmanlı Dönemi Cami...*, s.43-44.

¹⁰³³ Osmanlı çeşme mimarisinde tek cephede yan yana iki nişli düzenlemeye sahip çeşme örneklerinin bazıları şunlardır: Edirne Şair Hayali Çeşmesi (1550) Bkz. Murat Karademir, *Edirne Çeşmeleri...*, s.95-98.; Bergama Ansarlı Cami Çeşmesi (XVI. yüzyıl) Bkz. Gül Geyik, *İzmir Su Yapıları...*, s.26.; Erzurum Narmanlı Cami Çeşmesi (1734) Bkz. Hüseyin Yurttaş, Haldun Özkan, *Tarihi Erzurum Çeşmeleri...*, s.154-155.; Kocaeli 50. Yıl Çeşmesi (XVIII. yüzyıl) Bkz. Figen Ölmez, *Kocaeli Çeşmeleri...*, s.133-137.; Manisa Süleyman Paşa Çeşmesi (1809) (yan yana üç kemer) Bkz. Hasan Uçar, *Manisa Çeşmeleri...*, s.107-108.; Tire Süratli Çeşmesi (1824) Bkz. Gül Geyik, *İzmir Su Yapıları...*, s.59-60.; Beypazı Karaşar Beldesi Söğütçük Çeşmesi (1828) Bkz. Tolga Bozkurt, Beypazarı'ndaki Türk Devri Yapıları (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya, 2002, s.202-204.; Bergama Çizmeçi Esnafı Çeşmesi (1847) Bkz. Gül Geyik, *İzmir Su Yapıları...*, s.65-66.; İzmir Yapıcıoğlu Çeşmesi (1894) Bkz. Gül Geyik, *İzmir Su Yapıları...*, s.77.; İzmir Kitabesiz Çeşme (XIX. Yüzyıl) Bkz. Gül Geyik, *İzmir Su Yapıları...*, s.80.; Bergama Kasapoğlu Çeşmesi (1904) Bkz. Gül Geyik, *İzmir Su Yapıları...*, s.86-87.; İstanbul Aksaray Horhor Çeşme Bkz. *İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyyatı (3.cild)...*, s.174.; Elazığ Ekinözü Köyü Çeşmesi Bkz. Azime Ferya

sahiptir. Bu örnek haricinde Niğde Sır Ali Çeşmesi (1712) ve Niğde Murat Paşa Çeşmesi (1710)'nde sivri kemerli çeşme nişinin içerisine yan yana iki niş yerleştirilmiştir.

Şanlıurfa Hekim Dede Çeşmesi (1708) ve Babakale Meydan Çeşmesi (1727)'nin iki cepheli¹⁰³⁴ olduğu görülmektedir. Niğde Murat Paşa Çeşmesi (1710) arka cephesinde yuvarlak kemerli iki niş izi görülmektedir. Bu da yapının orjinalinde iki cepheli olduğunu göstermektedir. Nişler sonradan taş örgüyle kapatılmıştır.

3.9.1.3. Kemer Formları

Çeşmelerde kemer formlarına bakıldığında sivri kemerin ağırlıkta olduğu görülür. Osmancık Baltacı Mehmet Paşa Çeşmesi (1705), Şanlıurfa Hekim Dede Çeşmesi (1708), Karaman İsmail Ağa (Mansur Dede Çeşmesi) (1708), Niksar Halil Efendi Çeşmesi (1710), Niğde Murat Paşa Çeşmesi (1710), Niğde Sır Ali Çeşmesi (1712), Afyon Çavuşbaşı Cami Çeşmesi (1713), Kayseri Kabasakal Müftü Çeşmesi (1716), Erzurum Bakırcı Cami Çeşmesi (1720), Erzurum Hacı Mehmet (Gürcü Kapı) Çeşmesi (1721), Balıkesir Sülüklü Çeşme (1722), Nevşehir Orta Bektik Çeşmesi (1727), Babakale Çarşı Çeşmesi (1727),

Aktaş, Elazığ İli Çeşmeleri (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara, 2009, s.181-185.; Erzurum Çaykara Caddesi Çeşmesi Bkz. Hüseyin Yurttaş, Haldun Özkan, *Tarihi Erzurum Çeşmeleri...*, s.56.

¹⁰³⁴ Osmanlı çeşme mimarisinde iki cepheli inşa edilmiş çeşme örneklerinden bazıları şunlardır: Kocaeli Nebi Hoca Köyü Çeşmesi (XV. yüzyıl) Bkz. Figen Ölmez, Kocaeli Çeşmeleri (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara, 2012, s.97-102.; Kayseri Hacı Velet Mahallesi Çeşmesi (1544) Bkz. Ömer Yörükoğlu, *Kayseri Çeşmeleri*, Kayseri, 1987, s.135.; Edirne İbrahim Çeşmesi (1669) Bkz. Murat Karademir, Edirne Çeşmeleri (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya, 2007, s.101-103.; Edirne İsmail Ağa Çeşmesi (XVII. yüzyıl) Bkz. Murat Karademir, *Edirne Çeşmeleri...*, s.119-121.; Edirne Hatip Çeşmesi (XVII. yüzyıl) Bkz. Murat Karademir, *Edirne Çeşmeleri...*, s.114-117.; Edirne Solak Hacı Ali Ağa Çeşmesi (1732) Bkz. Murat Karademir, *Edirne Çeşmeleri...*, s.104-106.; Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi (1732) Bkz. *Istanbul Tarihi Çeşmeler Külliyyatı...*, s.202-211.; Kocaeli Emine Hanım Çeşmesi (1749) Bkz. Figen Ölmez, *Kocaeli Çeşmeleri...*, s.48-56.; Manisa Hacı Polat Mehmet Ağa Çeşmesi (1792) Bkz. Hasan Uçar, Manisa Çeşmeleri (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir, 2009, s.129-133.; Babakale Yukarı Çeşme (XVIII. yüzyıl) Bkz. Ayşe Çaylak, *Çanakkale Çeşmeleri...*, s.72-73.; Afyon Akmesicid Orta Çeşme (1806) Bkz. Gülay Karasu, Afyon Çeşmeleri (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara, 2006, s.82-86.; İzmir Ömer Ağa Çeşmesi (1837) Bkz. Gül Geyik, *İzmir Su Yapıları...*, s.61-62.; İzmir Kabadayı Çeşmesi (1839) Bkz. Gül Geyik, *İzmir Su Yapıları...*, s.63-64.; Kilitbahir Beylik Çeşme (1897) Bkz. Ayşe Çaylak, *Çanakkale Çeşmeleri...*, s.114-115.; Kilitbahir Kale Çeşmesi (XIX. Yüzyıl) Bkz. Ayşe Çaylak, *Çanakkale Çeşmeleri...*, s.116-117.; Afyon Hacı Hüseyin Çeşmesi (1907) Bkz. Gülay Karasu, *Afyon Çeşmeleri...*, s.108-112.; Manisa Sipahi Pazarı Vakıfı Çeşmesi II (1914) Bkz. Hasan Uçar, *Manisa Çeşmeleri...*, s.139-141.; Manisa Sipahi Pazarı Vakıfı Çeşmesi I (XX. yüzyıl) Bkz. Hasan Uçar, *Manisa Çeşmeleri...*, s.134-138.; Afyon Hacı Aftal Çeşmesi (XX. Yüzyıl) Bkz. Gülay Karasu, *Afyon Çeşmeleri...*, s.155-159.; Afyon Ali Ağa Çeşmesi (XX. Yüzyıl) Bkz. Gülay Karasu, *Afyon Çeşmeleri...*, s.37-42.; Diyarbakır Hatun Kastal Çeşmesi Bkz. Evindar Yeşilbaş, Diyarbakır'da Su Mimarisi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Selçuk Üniversitesi, Konya, 2007, s.55-56.; Edirne Afife Hatun Çeşmesi Bkz. Bkz. Murat Karademir, *Edirne Çeşmeleri...*, s.101-103.; Edirne Sultan Süleyman Çeşmesi Bkz. Murat Karademir, *Edirne Çeşmeleri...*, s.116-118.

Babakale Yalı Çeşmesi (1723-1728) ve Babakale Kale İçindeki Çeşme (1723-1728)'de sivri kemer kullanılmıştır.

Yuvarlak kemer; Çeşme Şekerci Çeşmesi (1703), Erzurum Habip Efendi (Sıvırcık) Çeşmesi (1708), Kayseri Hasinli Cami Çeşmesi (1714), Kayseri Subaşı Mimar Mehmet Ağa Çeşmesi (1718), Hacıbektaş Akpınar Çeşmesi (1725) ve Kayseri Güzelköy (Nize) Mimar Mehmet Ağa Çeşmesi (XVIII. yüzyıl başı-1735)'nde karşımıza çıkar. İstanbul'da Ortaköy Damat İbrahim Paşa (1723)¹⁰³⁵, Fatih Damat İbrahim Paşa (1725)¹⁰³⁶, Beykoz Kethuda Kadın (1726)¹⁰³⁷ ve Hacı Beşir Ağa (1727)¹⁰³⁸ gibi örneklerini çoğaltabileceğimiz çağdaş çeşmelerde temel mantığı yuvarlak kemer olan farklı varyasyonlar uygulanmıştır.

Bu örnekler haricinde Şanlıurfa Emencekzade (Kadioğlu Cami) Çeşmesi (1725)'nde zig-zag kemer kullanılırken Nevşehir Orduoğlu Çeşmesi (1726) kemersiz, üçgen alınlıklı¹⁰³⁹ cephe düzenine sahiptir. Nevşehir Tavukçu Çeşmesi (1727)'nin kemeri günümüze ulaşmamıştır. Kayseri Kabasakal Müftü Çeşmesi (1716) ise iç içe iki kemer uygulamasının¹⁰⁴⁰ görüldüğü tek örnektir.

Osmanlı mimarlığında erken ve klasik dönem çeşmelerinde yaygın olarak sivri kemerin kullanıldığı görülmektedir. Bu gelenek batılı etkilerin hissedilmeye başladığı Lale Devri yıllarında da sürdürülmüştür. Sadece Anadolu'da değil başkent İstanbul örneklerinde de durum aynıdır. III. Ahmet Devri İstanbul çeşmelerinin büyük bölümü sivri kemerli formu devam ettirir. Hacı Mehmet Çeşmesi (1710), Çorlulu Ali Paşa Çeşmesi, Çavuşbaşı

¹⁰³⁵ Hatice Aynur, Hakan Karateke, *III. Ahmed Devri İstanbul...*, s.160-161.

¹⁰³⁶ Hatice Aynur, Hakan Karateke, *III. Ahmed Devri İstanbul...*, s.139-140.

¹⁰³⁷ Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...*s.244-246.

¹⁰³⁸ Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi ...*s.224-226.

¹⁰³⁹ Osmanlı çeşme mimarisinde XIX. Yüzyıldan sonra yaygınlaşan üçgen alınlıklı çeşme örneklerinden bazıları şunlardır: Tire Yeşil İmarek Çeşmesi (XV. yüzyıl) Bkz. Gül Geyik, *İzmir Su Yapıları...*, s.24.; Tire Çatal Çeşme (XVI. yüzyıl) Bkz. Gül Geyik, *İzmir Su Yapıları...*, s.27.; Talas Meydan Çeşmesi (1887) Bkz. Yıldırım Özbek, Celil Arslan, *Kayseri Taşınmaz Kültür, C.3...*s.1193-1194.; Diyarbakır Aslanlı Çeşme (XIX. Yüzyıl) Bkz. Evindar Yeşilbaş, *Diyarbakır'da Su Mimarisi...*, s.71-72.; Bergama Büyükalan Çeşmesi (XIX. Yüzyıl) Bkz. Gül Geyik, *İzmir Su Yapıları...*, s.83.; Sakarya Bezirci Sokak Çeşmesi (XIX. Yüzyıl) Bkz. Yusuf Çetin, "Sakarya Çeşmeleri", *Erzurum Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, Sayı:14, Erzurum, 2008, s.127.; Afyon Hacı Hüseyin Çeşmesi (1907) Bkz. Gülay Karasu, *Afyon Çeşmeleri...*, s.108-112.; Talas Salih Ağa Çeşmesi (1926) Bkz. Yıldırım Özbek, Celil Arslan, *Kayseri Taşınmaz Kültür, C.3...*s.1200-1201.; Afyon Hacı Aftal Çeşmesi (XX. Yüzyıl) Bkz. Gülay Karasu, *Afyon Çeşmeleri...*, s.155-159.

¹⁰⁴⁰ İç içe iki kemer uygulamasının görüldüğü çeşmelerden bazıları şunlardır: Tire Mısırlı Çeşmesi (XV. yüzyıl) Bkz. Gül Geyik, *İzmir Su Yapıları...*, s.23.; Tire Süratli Çeşme (1824) Bkz. Gül Geyik, *İzmir Su Yapıları...*, s.59-60.; Bergama Kasapoğlu Çeşmesi (1904) Bkz. Gül Geyik, *İzmir Su Yapıları...*, s.86-87.; Afyon Sülüm Çeşmesi (1908) Bkz. Gülay Karasu, *Afyon Çeşmeleri...*, s.113-118.

Seyyid Ahmet Paşa Çeşmesi (1704)¹⁰⁴¹, Aynalıkavak III. Ahmed Çeşmesi (1704)¹⁰⁴², Silahdar Mehmet Ağa Çeşmesi (1725)¹⁰⁴³, Topkapı III. Ahmet Çeşmesi (1728) ve Üsküdar III. Ahmet Çeşmesi (1728) sivri kemerli cephe düzenine sahip çeşmelerden bazılarıdır. Lale Devri'nin hemen ardından inşa edilen Tophane I. Mahmut Çeşmesi (1732), Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi (1733) ve Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi (1732) gibi meydan çeşmelerinde de durum aynıdır.

Anadolu'da Lale Devri yıllarında inşa edilmiş olan çeşmelerin cephe görünüşleri bakımından birkaç örnek dışında genel hatlarıyla klasik devir özelliklerini devam ettiren sivri ya da yuvarlak kemerli, tek cepheli ve sade kuruluşlu çeşmeler oldukları görülmektedir.

3.9.2. Süsleme Özellikleri

Çalışma kapsamında değerlendirilen yirmiyedi çeşmeden onaltısında süsleme unsurları yer alır. Çeşmelerde görülen motifler palmet, rumi, rozet, selvi ağacı, istiridye kabuğu, vazodan çıkan lale ve profilli silmeler olarak sıralanabilir.

Çeşmelerde yoğun olarak karşılaşılan motiflerden birisi rozettir. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi Sıbyan Mektebi avlu istinad duvarındaki çeşmede kemer kilit taşında; Çeşme Şekerci Çeşmesi'nde inşa kitabesinin üzerinde; Şanlıurfa Hekim Dede Çeşmesi'nde her iki cephede kemerlerin iki yanına; Karaman İsmail Ağa (Mansur Dede) Çeşmesi'nde kemer kilit taşının hemen üstünde; Niğde Murat Paşa Çeşmesi'nde ana nişin sivri kemerinin güney tarafında; Afyon Çavuşbaşı Cami Çeşmesi'nde inşa kitabesinin ikinci satırında; Nevşehir Orta Bektik Çeşmesi'nde inşa kitabesinin iki yanında; Babakale Yalı Çeşmesi'nde ayna taşı vazifesi gören mermer levhaların yüzeylerinde ve Kayseri Güzelköy (Nize) Mimar Mehmet Ağa Çeşmesi'nde yuvarlak kemerin ortasında altta ve üstte rozet motifleri yer almaktadır.

Bu çeşmelerde kullanılan rozetlerden Babakale Yalı Çeşmesi, Niğde Murat Paşa Çeşmesi ve Çeşme Şekerci Çeşmesi'nde olanların içleri iç içe geçmiş çokgen ve yıldızlarla; Şanlıurfa Hekim Dede Çeşmesi, Afyon Çavuşbaşı Cami Çeşmesi, Karaman İsmail Ağa (Mansur Dede) Çeşmesi, Nevşehir Orta Bektik Çeşmesi, Kayseri Güzelköy

¹⁰⁴¹ Hatice Aynur, Hakan Karateke, *III. Ahmed Devri İstanbul...*, s.94.

¹⁰⁴² Hatice Aynur, Hakan Karateke, *III. Ahmed Devri İstanbul...*, s.92-93.

¹⁰⁴³ Hatice Aynur, Hakan Karateke, *III. Ahmed Devri İstanbul...*, s.166-167.

(Nize) Mimar Mehmet Ağa Çeşmesi ve Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi Sıbyan Mektebi İstanad duvarındaki çeşmede yer alan rozetlerin içleri çiçeklerle dolgulanmıştır.

Palmet motifi üç çeşmede görülmektedir. Bunlardan Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami avlusu güney duvarındaki çeşmede, cepheyi üç yönden çevreleyen bordürden en dışta olanının içi birbirini tekrarlayan palmet motileriyle doldurulmuştur. Çeşme ayna taşında ise kıvrık dal ve yapraklardan oluşan süsleme kompozisyonu altta ve üstte palmet dizileriyle sınırlandırılmıştır. Niğde Murat Paşa Çeşmesi'nde ana kemerin güney tarafında yer alan rozetin iki yanındaki kartuşların kısa uçlarında ve Erzurum Hacı Mehmet (Gürcü Kapı) Çeşmesi kilit taşı üzerinde yine palmet motifiyle karşılaşılr.

Mukarnas dizisi üç çeşmede karşımıza çıkar. Şanlıurfa Hekim Dede Çeşmesi'nin her iki cephesi üç yönden mukarnas dolgulu silmelerle kuşatılmış olup cephe üst taraftan mukarnas dizileriyle sınırlandırılmıştır. Kemerlerin yan yüzeylerinde ise başlık görümlü mukarnaslı çıkıntılar mevcuttur. Niğde Murat Paşa Çeşmesi'nde dikdörtgen çerçeve içerisine alınan rozetin etrafı mukarnas dizili bir kuşakla çevrelenmiştir. Erzurum Hacı Mehmet (Gürcü Kapı) Çeşmesi'nde ise cephe üstte mukarnas dizileriyle sınırlandırılmıştır.

Profilli silme ve kaval silme dört çeşmede görülür. Kayseri Hasinli Çeşmesi, Kayseri Kabasakal Müftü Çeşmesi, Nevşehir Orta Bektik Çeşmesi ve Nevşehir Orduoğlu Çeşmesi'nde cephe üç yönden profilli silme ve kaval silmelerle kuşatılmıştır.

Mühr-ü Süleyman motifi Erzurum Habip Efendi (Sıvırcık) Çeşmesi inşa kitabesinin iki yanına karşımıza çıkar.

Selvi ağacı bir çeşmede görülür. Babakale Yalı Çeşmesi'nde ayna taşı vazifesi gören iki mermer levhanın her birine sağır kemer işlenmiş ve ortalarına birer selvi ağacı motifi yerleştirilmiştir. Bu motif İstanbul'daki çağdaş örneklerde daha yoğun olarak kullanılmıştır. Aynalıkavak III. Ahmet Çeşmesi (1704)¹⁰⁴⁴, Çavuşbaşı Seyyid Ahmet Paşa Çeşmesi (1704)¹⁰⁴⁵ Süleymaniye Hacı Mehmet Ağa Çeşmesi (1708)¹⁰⁴⁶, Çubuklu Damat İbrahim Paşa Çeşmesi (1720)¹⁰⁴⁷, Sadabad III. Ahmet Çeşmesi (1723)¹⁰⁴⁸, Ortaköy Damat

¹⁰⁴⁴ Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi* ...s.203-205.

¹⁰⁴⁵ Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi* ...s.205-207.

¹⁰⁴⁶ Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi* ...s.207-209.

¹⁰⁴⁷ Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi* ...s.211-214.

¹⁰⁴⁸ Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi* ...s.214-217.

İbrahim Paşa Çeşmesi (1723)¹⁰⁴⁹, Kanlıca Ayşe Hanım Çeşmesi (1729)¹⁰⁵⁰, Tophane İsmail Ağa Çeşmesi (1731)¹⁰⁵¹, Bereketzade Çeşmesi (1732)¹⁰⁵², Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi (1732)¹⁰⁵³ ve I. Mahmut (Tophane) Çeşmesi (1732)¹⁰⁵⁴ selvi ağacı motifinin kullanıldığı örnekler arasındadır.

Dönemin genel eğilimi olan vazoda çiçek kompozisyonu iki çeşmede görülür. Niksar Halil Efendi Çeşmesi'nde sivri kemerin üstündeki panonun iki köşesine simetrik olarak vazodan çıkan lale motifleri yerleştirilmiştir. Armudi formda vazolar yukarıya doğru daralan kaideler üzerinde yükselirler. Her iki vazodan da birer lale motifi çıkar. Kayseri Güzelköy (Nize) Mimar Mehmet Ağa Çeşmesi'nde ise yuvarlak kemerin iki yanına şişkin gövdeli, geniş ağızlı vazodan çıkan iki dala uç uca ikişer lale motifi yerleştirilmiştir. Kompozisyonlar içbükey olarak bütün yüzeyi kaplamaktadır. İstanbul'daki çağdaş örneklerde vazolu çiçek kompozisyonunun daha sık kullanıldığı görülmektedir. Anadolu'da ise XVIII. yüzyılın ikinci yarısına doğru bu kompozisyonun kullanımında bir kırırandanma görülür. Camiler bölümünde de belirtildiği gibi¹⁰⁵⁵ vazolu çiçek kompozisyonu Lale Devri'yle beraber ortaya çıkmamıştır. Ancak özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren İstanbul'daki sivil yapılarda bu kompozisyonun yaygınlaştığı söylenebilir. Hacı Mehmet Çeşmesi (1708), Yeni Valide Çeşmesi (1710), Topkapı III. Ahmet Çeşmesi (1728), Üsküdar III. Ahmet Çeşmesi (1728), Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi (1732), Tophane I. Mahmut Çeşmesi (1732), Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi (1732) ve Bereketzade Çeşmesi (1732) vazolu çiçek kompozisyonunun yer aldığı örneklerden bazılarıdır. Tokat ve Kayseri'deki iki çeşmede karşımıza çıkan kompozisyonlarda İstanbul örneklerinde olduğu gibi perspektif kaygısından ve çiçek çeşitliliğinden söz edilemez. Ancak sınırlı örnekte de olsa bu eğilimin Anadolu'daki çeşmelerde görülmesi daha sonraki yıllarda çeşme dekorasyonlarında meydana gelecek olan değişimin ön habercisidir. Zira Lale Devri sonrası inşa edilen İzmir Mühürdar Ahmet Ağa Çeşmesi (1738)¹⁰⁵⁶, Bolvadin Ağılönü Çeşmesi (1748)¹⁰⁵⁷ ve Kocaeli Emine Hatun Çeşmesi (1748)¹⁰⁵⁸ gibi sayısını

¹⁰⁴⁹ Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi* ...s.219-222.

¹⁰⁵⁰ Gülçin Erol Canca, *Bir Geçiş Dönemi* ...s.240-242.

¹⁰⁵¹ Cevdet Çulpan, *Antik Devirlerden Zamanımıza*..., s.120.

¹⁰⁵² *İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyyatı*..., s.231-235.

¹⁰⁵³ *İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyyatı*..., s.136-139.

¹⁰⁵⁴ *İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyyatı*..., s.202-211.

¹⁰⁵⁵ Vazolu çiçek kompozisyonu hakkında bilgi için bkz. Katalog no: 3.2.2.1.

¹⁰⁵⁶ Gül Geyik, *İzmir Su Yapıları*..., s.32-33.

¹⁰⁵⁷ A. Osman Uysal, *Bolvadin'de Bir Lale Devri*..., s.33-55.

¹⁰⁵⁸ Figen Ölmez, *Kocaeli Çeşmeleri*..., s.48-56.

çoğaltabileceğimiz çeşmelerde İstanbul'daki bezemelerle boy ölçüşecek kalitede vazolu çiçek kompozisyonlarının yer aldığı görülür.

İstiridye niş bir çeşmede karşımıza çıkar. Kayseri Güzelköy (Nize) Mimar Mehmet Ağa Çeşmesi'nde yuvarlak kemerin alınlığı istiridye niş ile dolgulanmıştır. İstanbul'daki çağdaş örneklerde ise III. Ahmet döneminde ve özellikle Lale Devri'ni takip eden yıllarda yapılan çeşmelerde bu motifin yaygınlaştığı görülmektedir. Hacı Mehmet Ağa Çeşmesi (1709), Üsküdar Yeni Valide Cami Çeşmesi (1710), Ortaköy Damat İbrahim Paşa Çeşmesi (1723)¹⁰⁵⁹ ve Bereketzade Çeşmesi (1732) İstanbul'daki örneklerin bazılarıdır. Kayseri Güzelköy (Nize) deki çeşmenin dönemin baş mimarı Kayserili Mehmet Ağa tarafından yaptırıldığı H.1148/M.1735 tarihli vakfiyeden anlaşılmaktadır.¹⁰⁶⁰ Çeşme üzerinde görülen vazodan çıkan lale kompozisyonu ve istiridye nişine yer verilmesi de baniyle alakalı olmalıdır. Zira Mehmet Ağa daha çok İstanbul örneklerinde görülen dekoratif unsurları doğduğu köyde inşa ettiği hayrata yansıtmak istemiş olmalıdır.

Bu örnekler dışında Afyon Çavuşbaşı Cami Çeşmesi inşa kitabesi, yazı arasına yerleştirilen yaprak, gonca ve çiçek kabartmaları ile hareketlendirilmiştir.

3.9.3. Malzeme ve Teknik

Katalog içerisinde yer alan çeşmelerde inşa malzemesi olarak ekseriyetle kesme taşın kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra mermer malzeme kitabelerde ve ayna taşlarında; moloz taş arka ve yan cephelerde; tuğla malzeme birkaç örneğin kemerinde ve duvar örgüsünde karşımıza çıkar.

Tümüyle kesme taşla inşa edilen örnekler çoğunluktadır. Bunlar Baltacı Mehmet Paşa Çeşmesi, Erzurum Habip Efendi (Sıvırcık) Çeşmesi, Şanlıurfa Hekim Dede Çeşmesi, Karaman İsmail Ağa (Mansur Dede) Çeşmesi, Niksar Halil Efendi Çeşmesi, Niğde Sır Ali Çeşmesi, Afyon Çavuşbaşı Cami Çeşmesi, Kayseri Hasınlı Cami Çeşmesi, Kayseri Subaşı

¹⁰⁵⁹ Hatice Aynur, Hakan Karateke, *III. Ahmed Devri İstanbul...*, s.160-161.

¹⁰⁶⁰ H.1148/M.1735 tarihli vakfiyede Mimar Mehmet Ağa'nın Nize Köyünde inşa ettirdiği çeşmeler ve tamir ettirdiği köprülerle ilgili şu kayıtlar bulunmaktadır. "...ve medine-i mezbure akaratından hasılê gâlle-i vakfi medine-i mezburede Ambarlı koprusu ve kaldırımı ve medine-i mezbureye tabi meskati re'sim olan Nize karyesinde bina eylediğim dort adet cesme ve karye-i mezburemin iki adet taskoprusu ve Aydos nam mahalde olan cesme ve Uskubi karyesinde muceddeden bina edup su getirdiğim iki cesme ve Aranos karyesinde merhum Mimar Sinan vakfından tamir eylediğim iki cesmenin beher sene iktiza eden tamiratına harc ve sarf oluna..." Bkz. Sultan Murat Topçu, "Kayserili Mimar El-Hac Mehmet Ağa'nın Kayseri'deki Hayratı", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, Ardahan Üniversitesi, Sayı: 13, Ardahan, 2012, s.61, dipnot: 6'dan naklen: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter No: 736/3, Sayfa No: 229, Sıra No: 104

Mimar Mehmet Ağa Çeşmesi, Erzurum Bakırcı Cami Çeşmesi, Erzurum Hacı Mehmet (Gürcü Kapı) Çeşmesi, Şanlıurfa Emencekzade (Kadioğlu Cami) Çeşmesi, Hacıbektaş Akpınar Çeşmesi, Nevşehir Orduoğlu Çeşmesi, Nevşehir Tavukçu Çeşmesi, Nevşehir Orta Bektik Çeşmesi ve Kayseri Güzelköy (Nize) Mimar Mehmet Ağa Çeşmesi'dir.

Ön cephede kesme taş diğer cephelerde moloz taşın kullanıldığı altı örnek mevcuttur. Bunlar Niğde Murat Paşa Çeşmesi, Kayseri Kabasakal Müftü Çeşmesi, Balıkesir Sülüklü Çeşme, Babakale Çarşı Çeşmesi, Babakale Yalı Çeşmesi ve Babakale Kale İçindeki Çeşme'dir.

Mermer malzeme genellikle kitabelerde kullanılmıştır. Niksar Halil Efendi Çeşmesi, Osmancık Baltacı Mehmet Paşa Çeşmesi, Afyon Çavuşbaşı Cami Çeşmesi, Kayseri Kabasakal Müftü Çeşmesi, Kayseri Subaşı Mimar Mehmet Ağa Çeşmesi, Erzurum Hacı Mehmet (Gürcü Kapı) Çeşmesi, Balıkesir Sülüklü Çeşmesi, Hacıbektaş Akpınar Çeşmesi, Nevşehir Orduoğlu Çeşmesi, Nevşehir Tavukçu Çeşmesi, Nevşehir Orta Bektik Çeşmesi, Babakale Çarşı Çeşmesi ve Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi Sıbyan Mektebi İstinad Duvarı Üzerindeki Çeşme'nin kitabeleri mermerdir. Ayrıca Osmancık Baltacı Mehmet Paşa Çeşmesi'nin kurnası, Afyon Çavuşbaşı Cami Çeşmesi ve Babakale Yalı Çeşmesi'nin ayna taşı mermer malzemeyle yapılmıştır.

Tuğla malzeme; Çeşme Şekerci Çeşmesi'nin inşasında büyük oranda moloz taş, yer yer kesme taş ve tuğla malzemenin kullanıldığı görülür. Çeşme kemeri ve su haznesinin kemeri tuğlayla örülmüştür. Balıkesir Sülüklü Çeşme'nin yan ve arka cepheleri moloz taş ve aralarındaki tuğla dizileriyle alması düzende inşa edilmiştir. Babakale Çarşı Çeşmesi'nin hazne kısmı ve Babakale Yalı Çeşmesi hazne penceresinin kemeri tuğla malzemeyle yapılmıştır. Babakale Kale İçindeki Çeşme'de ise ayna taşının üst kısmı tuğla örgü üzerine kesme taşlarla kaplanmış olup su haznesinin örtüsü de yine tuğladır.

Devşirme malzeme bir çeşmede karşımıza çıkar. Hacıbektaş Akpınar Çeşmesi'nin kurnasında ön kısma koyulan devşirle lahit parçasından yararlanıldığı görülmektedir.

İstanbul'daki çağdaş örneklerde yine ağırlıklı olarak kesme taşın kullanıldığı görülmektedir. Ancak bu dönemde mermer kaplama tekniğinde inşa edilmiş örneklerde mevcuttur. 18. Yüzyılın başlarından itibaren uygulanmaya başlayan bu teknik yüzyılın ortalarına doğru yaygınlık kazanmıştır. Üsküdar Yeni Valide Çeşmesi (1710), Çubuklu

İbrahim Paşa Çeşmesi (1720)¹⁰⁶¹, Üsküdar Ahmediye Çeşmesi (1722)¹⁰⁶², Eyüp Hasan Paşa (Nakkaş) Çeşmesi (1723)¹⁰⁶³, Ortaköy İbrahim Paşa Çeşmesi (1723)¹⁰⁶⁴, Üsküdar III. Ahmet Çeşmesi (1728), Üsküdar Damat İbrahim Paşa Çeşmesi (1728)¹⁰⁶⁵ ve Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi (1732)¹⁰⁶⁶ mermer kaplama tekniğinin uygulandığı örneklerden bazılarıdır. Katalog içerisindeki çeşmelerde mermer kaplama tekniğinin uygulandığı örnek bulunmamaktadır. Ancak Çanakkale Kilitbahir’de Damat İbrahim Paşa tarafından yaptırılan İbrahim Paşa Çeşmesi (1723) ve Gelibolu’da Kaymak Mustafa Paşa tarafından yaptırılan Telli Çeşme (1726)¹⁰⁶⁷ bu dönemde mermer kaplamalı yapılmış istisnai örneklerdir. Her iki çeşmede dönemin tanınmış paşaları tarafından inşa ettirilmiştir. Bu da mermer malzemenin tercih edilmesinin banileriyle alakalı olduğunu göstermektedir. Buna karşın Damat İbrahim Paşa’nın Nevşehir’deki külliyyede yaptırdığı çeşmelerde ve Kaymak Mustafa Paşa’nın Babakale’de inşa ettirdiği çeşmelerde mermer yerine kesme taş malzemenin tercih edildiği görülmektedir. Anadolu’da mermer kaplama tekniğiyle inşa edilmiş örnekler sınırlı sayıdaadır. Bu örneklerde 18. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren karşımıza çıkmaktadır.

¹⁰⁶¹ Hatice Aynur, Hakan Karateke, *III. Ahmed Devri İstanbul...*, s.144-145.

¹⁰⁶² Gülçin Erol Canca, *Üsküdar Ahmediye Külliyesi...*, s.196.

¹⁰⁶³ *İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyyatı (C.1)...*, s.197.

¹⁰⁶⁴ Hatice Aynur, Hakan Karateke, *III. Ahmed Devri İstanbul...*, s.160-161.

¹⁰⁶⁵ Hatice Aynur, Hakan Karateke, *III. Ahmed Devri İstanbul...*, s.186.

¹⁰⁶⁶ *İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyyatı...*, s.136-139.

¹⁰⁶⁷ Ayşe Çaylak Türker, “Osmanlı Çeşme Mimarisinde Çanakkale Çeşmelerinin Yeri ve Önemi”, *Ortaçağda Anadolu (Prof. Dr. Aynur Durukan’a Armağan)*, Rekmay Yayınevi, Ankara, 2002, s.169.

SONUÇ

Anadolu’da Lale Devri Mimarisi (İstanbul Dışı Örnekler Üzerine Bir Araştırma) başlıklı çalışmamızda III. Ahmed’in hükümdarlık yıllarında (1703-1730) Anadolu’da inşa edilen mimari eserler incelenmiştir. XVII. yüzyılın ikinci yarısında baş gösteren siyasi bunalımların katlanarak XVIII. yüzyıla sarkması devlet erkânının birçok alanda gelenekçi tavrını bırakarak değişime ön ayak olan kararlar almasına vesile olmuştur. Böylece bu kısa ama renkli dönemin siyasi ve sosyal yaşantısı mimaride belirli değişimlerin önünü açmıştır. Dönemin başkenti İstanbul’da belirginleşen bu değişimin yansımaları Anadolu’daki çağdaş örneklerde de kendini göstermiştir. Özellikle döneme damgasını vuran Sadrazam Damat İbrahim Paşa başta olmak üzere Kaymak Mustafa Paşa, Hüseyin Paşa, Nasuh Paşa ve Rızvan Ahmet Paşa gibi tanınmış simaların baniliğini yaptığı eserlerde bu değişim daha net izlenir.

Bu dönemin dikkat çekici gelişmelerinden biri Damat İbrahim Paşa’nın memleketi “Muşkara”yı geliştirerek bir şehir haline getirmesidir. Bilinçli bir iskan politikası ve yoğun imar faaliyetlerinin sonucunda gelişen bölgeye Nevşehir ismi verilmiştir. Kısa bir süre zarfında bir cazibe merkezi haline gelen “Nevşehir” adeta Lale Devri’nin Anadolu’daki başkenti olmuştur. Benzer şekilde Kaymak Mustafa Paşa’nın Çanakkale Babakale’de yoğun imar faaliyetlerinde bulunduğu görülmektedir. Nevşehir’in küçük çapta bir kopyası olan Babakale, Kaymak Mustafa Paşa’nın yardımlarıyla güvenli bir yerleşim yeri haline gelmiştir.

Lale Devri’nde Anadolu’da inşa edilen ve günümüze ulaşan 6 külliye, 30 cami, 8 medrese, 4 han, 1 arasta, 2 türbe, 1 kale, 10 hamam, 1 imaret, 1 sibyan mektebi, ve 26 çeşme yapısı bulunmaktadır. Bu dönemde İstanbul’daki külliye, cami ve medrese sayılarının Anadolu’dakilerle benzer oranlarda olduğu anlaşılıyor. Bununla birlikte çeşme, sebil, köşk, kasır, sibyan mektebi, kütüphane gibi sivil yapıların İstanbul’da çok daha fazla sayıda inşa edildiği görülüyor.

Lale Devri yıllarında Anadolu’da inşa edilen külliyeler çoğunlukla medrese merkezli küçük ölçekli yapılar olarak karşımıza çıkar. Aydın Nasuh Paşa Külliyesi, Gaziantep Hüseyin Paşa Külliyesi, Şanlıurfa Rızvaniye Külliyesi ve Afyon Yeni Cami Külliyesi bu doğrultuda inşa edilmiştir. İstanbul’daki çağdaş külliye örneklerinde de

benzer durum söz konusudur. Damat İbrahim Paşa'nın memleketi Nevşehir'de yaptırdığı külliyesi ise genel yerleşim şeması ve bünyesinde barındırdığı birimlerle bu yapılardan ayrılır. Osmanlı mimarisinde büyük ölçekli külliye yapımının durduğu bir dönemde inşa edilen Damat İbrahim Paşa Külliyesi, cami merkezli, geniş ölçekli şemasıyla klasik devir külliyelerini hatırlatır. Külliyenin bu tarz inşa edilmesinde Damat İbrahim Paşa'nın etkisi büyüktür. Zira Damat İbrahim Paşa'nın İstanbul'dakiler gibi gösterişli bir külliyenin yapılmasını istediği vakfiyesinde zikredilen bilgilerden anlaşılmaktadır.

Bu dönemde inşa edilen camilerin planında bir yenilik görülmez. Günümüze ulaşan camilerin tek kubbeli, çok kubbeli ve ahşap tavanlı yapılarıyla geleneksel şemaları devam ettirdikleri görülmektedir. Sayıca daha fazla olan ahşap tavanlı camilerde tavan kimi örneklerde sütun ya da ayaklarla desteklenirken kimi örneklerde direkt olarak beden duvarları vasıtasıyla taşınır. Kubbeli camilerden Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami'nde sekiz destekli sistem tek kubbeyi taşımak için kullanılmıştır. Caminin aynalı tonozla örtülü mihrap önü mekanı Sinan'ın camilerinde karşılaştığımız uygulamanın bir tekrarı gibidir. Bu uygulama XVIII. yüzyıl camilerinde yaygınlaşmıştır. Nar Kasabası Eski Cami hariminin kuzeyinde yer alan eyvanın örtü sistemi dikkat çekicidir. Eyvanın örtü sistemindeki takviye kemerli tonoz uygulaması Nevşehir ve Kayseri gibi Orta Anadolu kentlerinde birçok yapı tipinde karşımıza çıkmaktadır. Bu da söz konusu uygulamanın bölgesel anlayıştan kaynaklandığını düşündürmektedir. Ahşap tavanlı camilerden Merzifon Hacı Hasan Cami ve Kahramanmaraş Nuh (Ahmet Efendi) Cami'de görülen sembolik ahşap kubbeler camilerin örtü sistemlerindeki farklı varyasyonlar olarak karşımıza çıkar.

İncelenen medreselerin üçünde Osmanlı mimarisinde XIV. yüzyıldan itibaren görülmeye başlayan "U" ve "L" şemanın devam ettirildiği görülmektedir. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi ve İspir Kadıoğlu Medresesi'nde ise dikdörtgen plan uygulanmıştır. Külliye dahilinde inşa edilen medreselerin yerleşim şemalarında klasik dönemden farklı bir anlayış karşımıza çıkar. Osmanlı mimarisinde XVII. yüzyıldan itibaren değişen külliye anlayışı içerisinde medreselerin küçük ölçekli külliyelerin merkez yapısı konumuna geldikleri görülür. Şanlıurfa Rızvaniye Medresesi, Gaziantep Hüseyin Paşa Medresesi ve Aydın Nasuh Paşa Medresesi bu doğrultuda inşa edilmiş örneklerdir. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi'ndeki medresede ise klasik dönemdeki yerleşim düzeni devam ettirilmiştir. Bu dönemde yaygınlaşan uygulamalardan birtanesi de külliye dahilindeki medreselerin dersane mekanlarının aynı zamanda halka açık mescid ya da

kütüphaneler olarak ta kullanılmasıdır. Aydın Nasuh Paşa ve Şanlıurfa Rızvaniye medreselerinde bu özelliği yansıtan derslane-mescid yapılarıyla karşılaşılr. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi'ndeki derslane-kütüphane mekanı ise bu uygulamanın farklı bir varyasyonudur.

Ticaret yapısı olarak dört hanın ve bir arastanın günümüze gelebildiği görülmektedir. Hanlardan üçü bir külliye dahilinde biri bağımsız olarak inşa edilirken Gaziantep Hüseyin Paşa Külliyesi'nin bir parçası olan arastanın külliye yapılarından ayrı bir mahallede inşa edildiği görülmektedir. Şehrin ticari dokusuna önemli katkıları olan bu yapılardan Aydın Nasuh Paşa Hanı iki avlulu, iki katlı; Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Hanı tek katlı dikdörtgen planlı yapılarıyla çağdaş eserlerle benzer özellikler sergilerler. Kayseri'de Damat İbrahim Paşa tarafından inşa ettirilen Vezir Hanı'nda ise örneğine çok fazla rastnamayan üç avlulu, iki katlı plan şeması uygulanmıştır. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi dahilindeki han asimetrik plan anlayışı ile farklı bir görünüm sergiler. Külliye üst kodda yer alan cami platformunun altına yerleştirilmiş olan han kısmen kesme taş malzemeyle kısmen de kayaların oyulması suretiyle inşa edilmiştir. Hanın külliye yerleşim şeması içerisinde aşağı kodda yer alması Mimar Sinan'ın inşa ettiği birkaç külliye'deki uygulamanın XVIII. yüzyıldaki tekrarı gibidir. Yapı ilk inşasında daha düzenli bir plana sahip olmalıdır. Çünkü Damat İbrahim Paşa buraya İstanbul hanlarına benzer yirmi otuz odadan oluşan kargir bir han yapılmasını istemiştir. Gaziantep Hüseyin Paşa Arastası ise doğu-batı yönünde uzanan uzun kenar ile kuzey-güney doğrultudaki kısa kenarlardan meydana gelen "L" plan şemasında inşa edilmiştir. Arasta planı ile Yeni Cami Külliyesi'ne gelir getirmek için yapılan Mısır Çarşısı'nı hatırlatır.

Çalışma kapsamında incelenen iki türbe yapısı bulunmaktadır. Diyarbakır Zübeyde Hanım Türbesi Köprülüzade Abdullah Paşa tarafından eşi adına yaptırılırken Erzurum Derviş Ağa Türbesi, Erzurum'da dönemin hayırseverlerinden Derviş Ağa adına banisi olduğu caminin avlusuna inşa ettirilmiştir. Her iki türbe de Beylikler Devri'nden itibaren görülmeye başlayan baldaken plana sahiptir.

Tezimiz içerisinde bir kale yapısı yer almaktadır. Çanakkale'nin Babakale Köyü'nde Kaymak Mustafa Paşa tarafından 1722-1728 yılları arasında yaptırılan kale, paşanın Babakale'deki imar faaliyetlerinin bir ürünüdür. Kalenin inşa kitabesinde bu bölgenin imar faaliyetleri öncesinde Frenk korsanlarının pusu kurduğu sakıncalı bir yer

olduğu dile getirilmektedir. Kaymak Mustafa Paşa bu bölgede yoğun bir imar faaliyeti gerçekleştirmiş ve kale ile birlikte farklı türden birçok yapı inşa ettirerek Babakale'nin güvenli bir yer olmasını sağlamıştır. Türk kale mimarisinde yaygın olarak karşılaşılan dikdörtgen planda inşa edilen Babakale, Çanakkale'nin en batı ucunda Bababurnu denilen mevkide Ege Denizi'ne hakim bir noktada konumlandırılması bakımından stratejik bir önem taşımaktadır.

Lale Devri yıllarında inşa edildiğini tespit edebildiğimiz on hamam yapısı bulunmaktadır. Bunlardan beşi bir külliye dahilinde beşi bağımsız olarak inşa edilmiştir. Hamamların Türk hamam mimarisinde sıklıkla karşılaştığımız şemalara uygun olarak inşa edildikleri görülür. Hamamlardan dördü dört köşe hücreli haçvari plan şemasında; ikisi yıldızvari plan şemasında; biri kare bir sıcaklık etrafında sıralanan halvet hücreli planda; biri kare sıcaklıklı halvetsiz planda inşa edilirken Aydın Nasuh Paşa Hamamı ve Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı'nda kare sıcaklığın dört cephesine insan boyunu aşan ölçülerde bölme duvarları eklenerek dört köşede üstü açık köşe halvetleri ve aralarında yine üstü açık eyvanlar meydana getirilmiştir. Genel itibariyle soğukluk-ılıkılık-sıcaklık-su deposu ve külhan bölümlerinden meydana gelen hamamlardan Gaziantep ve Malatya Darendede Hüseyin Paşa tarafından yaptırılan iki örnekte birer "aralık" mekanına yer verilmiştir.

Tez kapsamından incelenen 27 çeşmenin çoğu klasik cephe özelliklerini devam ettiren sivri kemerli, tek cepheli kuruluşa sahiptir. Şanlıurfa Hekim Dede Çeşmesi, Babakale Meydan Çeşmesi ve Niğde Murat Paşa Çeşmesi iki cepheli kuruluşlarıyla bu örneklerden ayrılırlar. Kayseri Güzelköy (Nize)'de dönemin başmimarı Mehmet Ağa tarafından inşa ettirilen çeşmede yuvarlak kemerin alınlığının istiridye niş ile dolgulandığı görülmektedir. Döneme özgü çeşme mimarisindeki yeniliklerden biri olan istiridye niş uygulamasının İstanbul'daki çağdaş çeşme örneklerinde de sınırlı sayıda olduğu görülür. Bu uygulamanın Kayseri'deki bir köyde karşımıza çıkması da banisiyle alakalı olmalıdır.

Bu dönemde inşa edilen yapıların genelinde inşa malzemesi olarak ekseriyetle taşın kullanıldığı görülmektedir. Paşalar tarafından finansa edilen külliyeler başta olmak üzere müstakil eserlerin çoğunda kesme taş malzeme kullanılırken kimi örneklerde moloz taşın tercih edildiği bazılarında ise taş ile tuğlanın alternatif sıralar halinde kullanıldığı görülmektedir. Nevşehir'de Damat İbrahim Paşa tarafından yaptırılan külliyenin bazı

bölümlerinde kullanılan sarı renkte kesme taş ve Erzurum'daki yapılarda karşılaştığımız kırmızı renkte kamber taşlar yöreye özgü malzemelerdir. Ankara'daki camilerin beden duvarlarında ise bu malzemelerden farklı olarak kerpiç malzemenin kullanıldığı görülmektedir. Bu malzemelerin yanısıra ahşap, alçı ve çini gibi malzemeler yapıların mimari elemanlarında ve süsleme unsurlarında karşımıza çıkarlar.

Çalışma kapsamında incelediğimiz yapıların süsleme programlarına bakıldığında bir kısım örnekte dönemin genel karakterini yansıtan motiflere yer verildiğini bir kısım örnekte ise halen klasik özelliklerin devam ettirildiğini görürüz. Damat İbrahim Paşa'nın memleketinde yaptırdığı külliyedeki bezemeler Lale Devri süsleme özelliklerini Anadolu'da en net izleyebildiğimiz örneklerdir. Ayrıca Nasuh Paşa, Kaymak Mustafa Paşa ve Rızvan Ahmet Paşa gibi dönemin ileri gelen simalarının baniliğini yaptığı yapılarda da benzer üslupta yapılmış bezemelerle karşılaşırız. Özellikle Damat İbrahim Paşa Külliyesi'ndeki bezemeler İstanbul'daki çağdaş örneklerle aynı kalitede yapılmıştır. Bu da paşanın külliyenin inşası gibi iç dekorasyonunu da İstanbul'daki sanatçılara yaptırmış olabileceğini gösterir.

Anadolu'daki yapılarda dönemin üslubunu yansıtan kalemişi bezemelerin bulunduğu örnek sayısı İstanbul'daki örneklere göre azımsanmayacak kadar fazladır. Başta Damat İbrahim Paşa Medresesi kütüphanesindeki bezemeler olmak üzere Şanlıurfa Rızvaniye Cami, Ankara Ağaç Ayak Cami, Ankara Hacı İlyas Cami, Ankara Leblebicioğlu Cami, Kayseri Molu Köyü Cami, Merzifon Hacı Hasan Cami, Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami ve Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami dönemlerinin karakteristik özelliklerini sergileyen kalemişi süslemelerle dikkat çekerler. İstanbul'da birkaç sivil örnek dışında özellikle camilerdeki kalemişi bezemelerde klasik üslup devam ettirilmiştir.

Dini yapılardaki taş bezemede de benzer durum söz konusudur. Anadolu'da Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami, Kayseri Ali Hoca Cami, Kayseri Hasinli Cami, Adana Yeni Cami, Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami ve Nevşehir Kara Cami gibi örneklerde gördüğümüz dönem üslubunu aksettiren taş bezemeler İstanbul'da Yeni Valide Cami, Üsküdar Ahmediye Cami ve Şehzadebaşı Damat İbrahim Paşa Cami gibi sınırlı sayıda birkaç örnekte karşımıza çıkar.

Çeşmelerde ise durum farklıdır. Anadolu'da Halil Efendi Çeşmesi ve Kayseri Güzelköy (Nize) Mimar Mehmet Ağa Çeşmesi gibi birkaç çeşme dışında dönem özellikleri sergileyen örnek bulunmamaktadır. Buna karşın İstanbul'da bu doğrultuda inşa edilmiş çok sayıda çeşme örneği mevcuttur. Ancak Niksar'daki 1710 tarihli Halil Efendi Çeşmesi'nin sivri kemerinin iki yanında yer alan vazodan çıkan lale kompozisyonu dikkat çekicidir. Tarih itibarıyla döneminin erken örneklerinden olan bu çeşmede çok başarılı olmasa da böylesine bir tasvirin yapılması taşradaki sanatçıların İstanbul'daki üslubu takip ettiklerini göstermektedir. Benzer şekilde 1708 tarihli Kayseri Ali Hoca Camii'nin mihrap kemerinin iki yanındaki vazodan çıkan çiçekler ve 1714 tarihli Kayseri Hasinli Camii'nin kuzey cephesindeki yoğun taş bezemeler bunu doğrular.

Görülüyor ki Lale Devri yıllarının paşaları tarafından finanse edilmiş yapılarda dönemin üslubu İstanbul yapılarıyla boş ölçüşür vaziyette yansıtılmıştır. Ancak yukarıda zikredilen münferit örneklerde de bu üslubunun yerel sanatçılar tarafından taklit edildiği ya da denendiği söylenebilir.

Sonuç olarak; Lale Devri yıllarında Anadolu'da inşa edilen eserlerin mimari açıdan klasik üslubu devam ettirdikleri görülmektedir. Bu dönemde inşa edilen cami, medrese, han, arasta, türbe, kale ve çeşme gibi yapıların plan şemalarında bir yenilik görülmez. Buna karşın Aydın Nasuh Paşa Hamamı ve Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı'nda kare sıcaklığın dört cephesine insan boyunu aşan ölçülerde bölme duvarları eklenerek dört köşede üstü açık köşe halvetleri ve aralarında yine üstü açık eyvanlar meydana getirilmesi hamam mimarisinde karşılaştığımız dikkat çekici bir ayrıntıdır. Yapıların süsleme programlarına bakıldığında ise birtakım yapıda bu dönemde yaygınlaşan süsleme unsurlarıyla karşılaşılır. Anadolu'da inşa edilen camilerde dönemin genel eğilimini aksettiren kalemşi bezeme kompozisyonları İstanbul örneklerine göre daha fazla olması bakımından dikkat çekiyor. Aynı durum yine camilerde uygulanan taş süslemede de karşımıza çıkıyor. Dini yapılarda görülen bu süsleme anlayışı ile çeşme yapılarında karşılaşmıyoruz. Yani özetle Anadolu'da dini mimaride karşımıza çıkan süslemeler dönemin başkentinde sivil eserlerde yoğunlaşmıştır.

KAYNAKÇA

- Acioğlu, Yusuf. anakkale'deki Osmanlı Dönemi Savunma Yapıları (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart niversitesi, Çanakkale, 2013.
- Acioğlu, Yusuf. anakkale Boğazı'ndaki Kaleler (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart niversitesi, Çanakkale, 2006.
- Acun, Hakkı. *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
- Acun, Hakkı. "Yozgat ve Yöresi Türk Devri Yapıları", *Vakıflar Dergisi*, XIII, Vakıflar Genel Mudurluğu Yayınları, Ankara, 1981, s.635-716.
- Ahunbay, Zeynep. "Osmanlı Medreseleri", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 10, 1999, s.301-307.
- Akalın, Şebnem. "Anadolu Selçuklu Kervansaraylarındaki KoŐk-Mescidler", *Sanat Tarihi AraŐtırmalaarı Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, İstanbul, 1987, s.3-7.
- Akar, Azade. "Tezyini San'atlarımızda Vazo Motifleri" *Vakıflar Dergisi*, VIII, Vakıflar Genel Mudurluğu Yayınları, Ankara, 1969, s.267-273.
- Akbulut, Mustafa. "İbrahim Müteferrika ve İlk Türk Matbaası", *Türkler*, Cilt: 14, 2002, s.919-926.
- Akıncı, Selim Hakan. Türk ini Sanatında iekli Vazo Tasvirli Panolar, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi, Edirne, 2009
- Aktaş, Azime Ferya. Elazığ İli eŐmeleri (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara, 2009.
- Aktemur A.Murat-İ.Umut Kukaracı. *Kültür Varlıkları İle İspir*, İspir Kaymakamlığı Kültür Yayınları, Erzurum, 2004.

- Aktepe, Münir. “Damad İbrahim Paşa”*Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 8, İstanbul, 1993, s.441-443.
- Aktepe, Münir. “III. Ahmed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 2, 1989, s.34-35.
- Aktepe, Münir. “18. Yüzyılın İlk Yarısında Kağıthâne ve Sa’dabad” *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, Sayı: 72, 1984, s.14-19.
- Aktepe, Münir. “Kapudân-ı Derya Moralı Aşçı Hacı İbrahim Paşa ve Vakfiyeleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 6, İstanbul, 1978, s.177-203.
- Aktepe, Münir. “Kapdân-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa’ya Ait Vakfiyeler”, *Vakıflar Dergisi*, VIII, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1969, s.15-36.
- Aktepe, Münir. “Derya Kapdanı Mustafa Paşa ve Bir Vakfiyesi, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S:15, İstanbul, 1968, s.31-39.
- Aktepe, Münir. “Damat İbrahim Paşa Evkafına Dair Vesikalar”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Cilt: XIII, 1963, s.17-26.
- Aktepe, Münir. “Nevşehirli Damad İbrahim Paşa’ya Aid İki Vakfiye”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Cilt: XI, 1960, s.149-160.
- Aktepe, Münir. “Damat İbrahim Paşa Devrinde Laleye Dair Bir Vesika, *Türkiyat Mecmuası*, IX, 1954, s. 115-130.
- Aktuğ, İlknur. *Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992
- Aktuğ, İlknur. *Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989
- Akyurt, M. Yusuf. *Türk İslam Kitabeleri I. Kısım Ankara Kitabeleri*, C:11, Ankara, 1942

- Aldoğan, Ayşen. “Şehit Ali Paşa Kütüphanesi”, *Türkiyemiz*, Akbank Kültür Yayınları, Sayı: 35, İstanbul, 1981, s.1-7.
- Altier, Semiha. “Denizlerden Duvarlara: Ayvacık’taki Osmanlı Dönemi Yapılarına Betimlenen Denizcilikle İlgili Grafitiler”, *Ayvacık Değerleri Sempozyumu (29-30 Ağustos 2008)*, Aynalı Pazar Matbaası, Çanakkale, 2008, s.149-170.
- Altınay, A.Refik. *Damat İbrahim Paşa Döneminde Ürgüp ve Nevşehir*, (çev. Eftal Ş. Batmaz-Bekir Koç), Atölye Sanat Yayınları, Ankara, 2005
- Altınay, A.Refik. *Lale Devri*, 4. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2005
- Altuğ, Orhan. Afyonkarahisar Yapı Kitabelerinde Hat Sanatı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, 2006
- Altun, Ara. *Anadolu’da Artuklu Devri Türk Mimarisi’nin Gelişimi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1978.
- Altuntek, N.Serpil. İlk Türk Matbaasının Kuruluşu ve İbrahim Müteferrika, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.10, S.1, 1993, s.191-204.
- And, Metin. *Osmanlı Tasvir Sanatları: Minyatür I*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2002
- Arel, Ayda. *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1975.
- Arık, Rüçhan. “Osmanlı Sanatında Duvar Resimleri”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 11, 1999, s.423-436.
- Arık, Rüçhan. “Batılılaşma Dönemi Anadolu Türk Mimarisine Bir Bakış”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 10, 1999, s.247-264.
- Arık, Rüçhan. *Batılılaşma Dönemi Türk Tasvir Sanatı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

- Arseven, Celal Esad. “Çeşme”, *Sanat Ansiklopedisi*, Cilt:1, MEB Yayınları, İstanbul, 1983, s.389-390.
- Arslan, Muhammet. Şanlıurfa’da Osmanlı Dönemi Cami ve Mescit Mimarisi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 2009
- Arslan, Mehmet. “Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri ve Bu Konuda Yazılan Surnameler”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 9, 1999, s.169-189.
- Arslan, Mehmet. *Türk Edebiyatında Manzum Surnameler (Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri)*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.
- Aru, Arzu;Zekeriya Özdemir. *Bigadiç ve Çevresinde Bulunan Tarihi Eserler*, Kelepir Kitapevi, Ankara, 2001.
- Asiltürk, Baki. “Osmanlı Seyyahları Avrupa Yolunda”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 9, 1999, s.100-109.
- Aslanapa, Oktay. *Osmanlı Devri Mimarisi*, İnkilap Yayınevi, İstanbul, 2004.
- Aslanapa, Oktay. *Türk Sanatı*, Beşinci Basım, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1999.
- Aslanapa, Oktay. *Türk Sanatı I (Başlangıcından Büyük Selçukluların Sonuna Kadar)*, Kervan Yayınları, İstanbul, 1984.
- Atabek, Ö. Fevzi. *Afyon Vilayeti Tarihçesi*, (Yay. Haz. Turan Akkoyun), 2. Fasikül, Afyon, 1997.
- Atılgan, Osman. “Nevşehir Damat İbrahim Paşa Halk Kütüphanesi”, *Nevşehir Kültür Ve Tarih Araştırmaları*, Nevşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, Sayı: 9, Nevşehir, 2008, s.56-59.
- Aydın, Şennur Şentürk. “Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi”, *Türkiyemiz*, Akbank Kültür Yayınları, Sayı: 46, İstanbul, 1985, s.25-33.
- Aynur, Hatice;Hakan Karateke. *III. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri*, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 1995.

- Aytöre, Ayhan. “Türklerde Su Mimarisi”, *I. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Tebliğleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1962, s.45-69.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı. *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1989
- Ayverdi, Ekrem Hakkı. *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri*, Cilt:3, Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1973
- Ayverdi, Ekrem Hakkı. *İstanbul Mimari Çağının Menşei Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1966
- Bağcı, Serpil; Filiz Çağman,;Günsel Renda,;Zeren Tanındı. *Osmanlı Resim Sanatı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2006
- Barışta, H. Örcün. “Başkent İstanbul’dan Örnekleriyle Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Çeşmeleri”, *Türkler*, Cilt: 12, 2002, s.242-246.
- Barışta, H.Örcün. “Kuş Evleri”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* Cilt:5, İstanbul, 1994, s.133-134.
- Barışta, H.Örcün. “Osmanlı İmparatorluk Döneminden Kuşevleri”, *Osmanlı*, Cilt: 10, Ankara, s.476-479
- Baş, Ali ;Tolga Bozkurt.“Konya Bedesteni”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S:10, Konya, 2003, s.507-529.
- Baş, Ali. *Kayseri Ticaret Yapıları Üzerine Bir Araştırma*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri, 1996.
- Baş, Ali. *Beylikler Dönemi Hanları* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya, 1989.
- Başkan, Seyfi. “XVIII. Ve XIX. Yüzyıl Avrupa Sanatında ‘Osmanlı’, ‘Turquerie’ Ve ‘Oryantalizm’”, *Osmanlı*, Cilt: 11, Ankara 1999, s.454-467.

- Bates, Ülkü. "Eighteenth Century Fountains of İstanbul", *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi*, Cilt:1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s.293-297.
- Batur, Afife. "Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarlığı", *Tanzimattan Cumhuriyete Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1986, s.1038-1061.
- Bayrakal, Sedat. "Nevşehir'in Hacıbektaş İlçesindeki Bektaşî Kültürüyle İlişkili Türk Eserleri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 55, Ankara, 2010, s.281-310.
- Bayrakal, Sedat. *Edirne'deki Tek Kubbeli Camiler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001
- Bayram, Sadi. "Tarihin Derinliklerinde Merzifon", *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Sempozyumu (08-11 Haziran 2000)*, Ankara, 2001, s.493-514.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012.
- Beysanoğlu, Şevket. *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi*, Ankara, 1998.
- Biçici, H.Kamil. "İznik Müzesindeki Kandil ve Şamdan Motifli Mezar Taşları", *Turkish Studies*, C.VII, Sayı: 3, s.637-661.
- Bilge, Arif. *Bazı Abideleri ve Kitabeleri İle Nevşehir ve Lale Devri Tarihi*, Nazımbey Basımevi, Konya, 1966.
- Bilim, C. Yalçın. "XVIII.-XIX. Yüzyıllarda Osmanlı Sefaretnâmeleri", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 7, 1999, s.205-210.
- Bodrumlu, A.Galanti. *Bodrum Tarihi*, Bosav Yayınları, Ankara, 1996.
- Boran, Ali. *Anadolu'daki İç Kale Cami ve Mescidleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.

- Bozkurt, Tolga. “İstanbul Üsküdar’daki Hanım Sultan Camilerine Ait Mihraplar”, *Üsküdar Sempozyumu*, Sayı: 4, Üsküdar Belediyesi, İstanbul, 2008, s.327-360.
- Bozkurt, Tolga. Beypazarı’ndaki Türk Devri Yapıları (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya, 2002.
- Budak, Ayşe. Balıkesir İli-Bigadiç İlçesi Yeşilli Cami (Sanat Tarihi Raporu), Balıkesir, 2008.
- Bulut, Hülya. Yeniliklerle Dolu Yüzyıldan İki Yeni İsim: Nedim-Levni Ve Eserlerindeki Sevgili Figürleri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2001.
- Canca, Gülçin Erol. “Üsküdar Ahmediye Külliyesi Ve Lale Devri Mimarisi İçinde Bir Değerlendirme”, *Üsküdar Sempozyumu*, Sayı: 6, Üsküdar Belediyesi, İstanbul, 2009, s.191-202.
- Canca, Gülçin Erol. “Gülnuş Emutullah Valide Sultan/Yeni Valide Külliyesi’nin Lale Devri Mimarisi İçindeki Yeri”, *Üsküdar Sempozyumu*, Sayı: 1, Cilt:2, Üsküdar Belediyesi, İstanbul, 2004, s.90-104.
- Canca, Gülçin Erol. Bir Geçiş Dönemi Olarak İstanbul’da III. Ahmet Devri Mimarisi (1703-1730), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul, 1999.
- Cantay, Gönül. “Osmanlı Dönemi Külliyesi”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 10, 1999, s.308-317.
- Celbis, Nevin Yücel. “Osmanlı’nın İhtişamı ve Batılı Ressamlar”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 11, 1999, s.481-487.
- Cerasi, Maurice. *Osmanlı Kenti – Osmanlı İmparatorluğu’nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*, (çev: Aslı Ataöv), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.

- Cezar, Mustafa. “Osmanlılarda 18. Yüzyıl Kültür ve Sanat Ortamı”, *18. Yüzyılda Osmanlı Kültür Ortamı*, Sempozyum Bildirileri, Sanat Tarihi Derneği Yayınları, 1998, s.43-64.
- Cezar, Mustafa. *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi I*, Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı Yayını, Cilt: 1, İstanbul, 1995
- Cezar, Mustafa. *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, T.C. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1977.
- Cunbur, Müjgan. “Yeni Cami Kütüphanesi Kurulurken”, *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, Cilt: 8, Sayı:3-4, Ankara, 1959, s.3-5.
- Çakmak, Şakir. Denizli İli'ndeki Türk Anıtları (Camiler), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir, 1991.
- Çal, Halit. *Niğde Şehrindeki Ahşap Tavanlı Camiler ve Mescitler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.
- Çal, Halit. “Şanlıurfa Camileri İsimli Kitap Hakkında Bir Tenkit”, *Bilge*, S.8, Ankara, 1996, s.51-55.
- Çam, Nusret. *Türk Kültür Varlıkları Envanyeri Adana 01*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010.
- Çam, Nusret. *Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.
- Çam, Nusret. “Gaziantep-Mimari”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 13, 1996, s.33.
- Çayırdağ, Mehmet. “Erkiletli Nişancı Mehmet Paşa”, *Erciyes Dergisi*, C.6, S.72, Kayseri, 1983, s.12
- Çaylak, Ayşe. Çanakkale Çeşmeleri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara, 1997.

- Çerkez, Murat. “Merzifon Türbeleri”, *Erzurum Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, Sayı:11, Erzurum, 2007, s.65-82.
- Çerkez, Murat. Merzifon’da Türk Devri Eserleri (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara, 2005.
- Çerkez, Murat. “Eyüp Sultan Mezarlıklarında Kandil Motifleri”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüp Sultan Sempozyumu*, Tebliğler, 28-30 Mayıs 1999, Eyüp Belediyesi, İstanbul, 2000, s.338-365.
- Çetin, Yusuf. “Sakarya Çeşmeleri”, *Erzurum Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, Sayı:14, Erzurum, 2008, s.125-132.
- Çobanoğlu, A. Vefa. “Laleli Külliyesi (İstanbul)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 27, Ankara, 2003, s.86-89.
- Çobanoğlu, A.Vefa. “Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 17, 1998, s.169-173.
- Çolak, Songül. “Patrona Halil Ayaklanması’nı Hazırlayan Şartlar ve İsyanın Pây-ı Tahtaki Etkileri”, *Türkler*, Cilt:12, 2002, s.525-530.
- Çulpan, Cevdet. *Antik Devirlerden Zamanımıza Kadar İlahiyat-Edebiyat-Tıp ve Sanat Tarihlerinde Serviler*, Cilt:1, İstanbul, 1961.
- Dağtekin, Emine. Güneydoğu Anadolu Bölgesi Geleneksel Hamam Tipolojisi Ve Buna Bağlı Koruma Ölçütlerinin Oluşturulması (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara, 2007.
- Daş, Ertan. “Dazkırı Yakınlarında Yayınlanmamış İki Köy Cami”, *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi*, Cilt: 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s.1-12.
- Dayigil, Feyzullah; Zarif Olgun.“Mudanya’da Tahir Paşa Köşkü ve Eski Evler”, *Arkitekt*, Sayı: 101-102, İstanbul, 1939, s.113-121.

- Dayıgil, Feyzullah. “İstanbul Çinilerinde Lale”, *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, S.1, 1938, s.83-90.
- Demir,Tanju;Bülent Çelik. “XVII. Yüzyılın Sonlarında Aydın’da Bir Osmanlı Bürokrati: Defterdâr İsmail Paşa (Kırlı)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 26, Sayı: 42, Ankara, 2007, s.67-84.
- Demiralp, Yekta. Erken Dönem Osmanlı Medreseleri (1300-1500) (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir, 1997.
- Demiralp, Yekta. Akşehir ve Köylerindeki Türk Anıtları, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir, 1990.
- Demiriz, Yıldız. “Mimar Sinan’ın Yapılarında Kalem İşleri”, *VI. Vakıf Haftası, Türk Vakıf Medeniyeti Çerçevesinde Mimar Sinan ve Dönemi Sempozyumu 5-8 Aralık 1988*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1989, s.315-327.
- Demiriz, Yıldız. *Osmanlı Kitap Sanatında Naturalist Üslupta Çiçekler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayın No: 3205, İstanbul, 1986.
- Deniz, Bekir. “Aksaray’da (Niğde), Ahşap Sütunlu İki Köy Cami”, *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi*, IV, İzmir, 1988, s.19-56.
- Desouky, N. İbrahim. “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Toplumunu”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 4, 1999, s.82-88.
- Dikmen, Hamit. Seyyid Vehbî Divanı’nda Çevre, Kültür Unsurları ve Toplum Hayatı, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:5, Sayı:2, Adana, 2005, s.1-23.
- Dilaver, Sadi. “Anadolu’daki Tek Kubbeli Selçuklu Mescitlerinin Mimarlık Tarihi Yönünden Önemi”, *Sanat Tarihi Yıllığı, IV (1970-71)*, İstanbul, 1971, s.17-28.

- Dinleyen, Mustafa. *Sularımız ve Nevşehir Çeşmeleri*, Nevşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Nevşehir, 2008.
- Dönmez, E. Emine Naza. “Merzifon Hacı Hasan Cami Ahşap Kubbesi ve Süslemeleri”, *XII. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Sempozyumu (15-17 Ekim 2008), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, Çanakkale, 2010, s.301-307.*
- Duran, Remzi. “Konya Sarayönü’nde Üç Ahşap Cami”, *Vakıflar Dergisi, XX, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1988, s.47-62.*
- Efendi, Ahmet Nazif. *Kayseri Meşhurları*, (sad. Meserret Diriöz, H. Ali Diriöz), Kayseri, 1991.
- Eken, Galip. “XIX. Yüzyılda Merzifon Vakıflarına Dair”, *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslar arası Sempozyumu (08-11 Haziran 2000 Merzifon)*, Ankara, 2001, s.345-361.
- Ekiz, Mehmet. *Nevşehir’de Türk Dönemi Mimari Eserleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara, 2009.
- Erdemir, Halil. “Batılılaşma Sürecinde Fransa Etkisi”, *Türkler*, Cilt: 14, 2002, s.641-646.
- Erdmann, Kurt. “Keykubadiye’deki Dört Kemerli Bina Hakkında”, *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 2, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1957, s.93-106.
- Erdoğan, Abdülkerim;Gökçe Günel, *Osmanlı’da Ankara*, Ankara Büyükşehir Belediyesi, Ankara, 2007.
- Erdoğan, Muzaffer. *Lale Devri Baş Mimarı Kayserili Mehmed Ağa*, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul, 1962.
- Erken, Sabih. *Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, Cilt:1, (İlaveli II. Baskı), Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1983.

- Erken, Sabih. “Edirne Hamamları”, *Vakıflar Dergisi*, X, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1973, s. 403-420.
- Erkiletlioğlu, Halit. *Kayseri Kitabeleri*, Kayseri Büyük Şehir Belediyesi Yayınları, Kayseri, 2001.
- Eroğlu, Bahtiyar. XVII.-XIX. Yüzyıllarda İç, Batı ve Güneybatı Anadolu’da Kütüphane Mimarisi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya, 1998.
- Ersoy, Bozkurt. “Osmanlı Şehiriçi Hanları, Plan Tasarımı ile Cephe ve Malzeme Özellikleri”, *Sanat Tarihi Dergisi*, VII, İzmir, 1994, s.75-97.
- Erünsal, İsmail. *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 1988.
- Eskici, Bekir. *Ankara Mihrapları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.
- Eyice, Semavi. “Batı Sanat Akımlarının Değiştirdiği Osmanlı Dönemi Türk Sanatı”, *Türkler*, Cilt: 15, 2002, s.284-309.
- Eyice, Semavi. “Camiler”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: 2, İstanbul, 1994, s.375-382.
- Eyice, Semavi. “Bedesten”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt:5, İstanbul, 1993, s.302-311.
- Eyice, Semavi. “Çeşme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 8, İstanbul, 1993, s.277-287.
- Eyice, Semavi. “Damat İbrahim Paşa Külliyesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 8, İstanbul, 1993, s.443.
- Eyice, Semavi. “Ahmed III Çeşmesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 2, 1989, s.38.

- Eyice, Semavi. “İznik’te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme”, *Tarih Dergisi*, Cilt:11, Sayı:15, İstanbul, 1960, s.99-120.
- Eyice, Semavi. “Yunanistan’da Türk Mimari Eserleri”, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, Sayı: 12, İstanbul, 1955, s.205-230.
- Galip, Mübarek. “Ankara”I, *Mescitler, Camiler, Mezarlıklar, Kitabeler*, Ankara, 1996.
- Geyik, Gül. İzmir Su Yapıları (Çeşme, Sebil, Şadırvan), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2007.
- Göktürk, Mehmet. *Tarihi ve Anıtları Işığı Altında Kırşehir Mezar Taşları*, Kırşehir Belediyesi Kültür Yayınları Serisi 7, Ankara, 2008.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Nedim Divanı*, İnkılap ve Aka Kitapevleri, İstanbul, 2004.
- Gönçer , Süleyman. *Afyon İli Tarihi*, (Yay. Haz. Ahmet İlaslı), Cilt:2, Afyon, 1991.
- Göyünç, Nejat. “Osmanlı Devleti’nde Taşra Teşkilatı”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 6, 1999, s.77-88.
- Güleç, Esmâ. Kayseri Minareleri (Cumhuriyet Dönemine Kadar), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 2006.
- Gündoğdu, Hamza; A.Ali Bayhan, *Sanat Tarihi Açısından Erzurum*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 2010.
- Gündoğdu, Hamza; A. Ali Bayhan. *Tarihi Yaşatan İl Tokat*, Vakıf Sistem Matbaası, Ankara, 2006.
- Gündoğdu, Hamza. *Dulkadiroğlu Beyliği Mimarisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986.
- Güran, Ceylan. *Türk Hanlarının Gelişimi Ve İstanbul Hanları Mimarisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1978.

- Gürbıyık, Cengiz. Bodrum Yarımadası'ndaki Türk Eserleri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir, 2007.
- Gürsoy, Belkıs. "Sefaretnameler", *Türkler*, Cilt: 12, 2002, s.582-591.
- Güzelbey, C.Cahit. *Gaziantep Camileri Tarihi*, Türk-İslam Eğitim, Kültür ve Yardımlaşma Vakfı Yayınları, Gaziantep, 1984.
- Hakverdioğlu, Metin. Edebiyatımızda Lale Devri ve Damat İbrahim Paşa'ya Sunulan Kasideler İnceleme-Metin, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya, 2007.
- Hasol, Doğan. *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, Yem Yayınları, İstanbul, 1988.
- Hergül, Çağlayan. Dikili ve Köylerindeki Türk Anıtları, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir, 2008.
- III. Ahmed maddesi, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 12, 1999, s.176-182.
- İlgar, Yusuf; Mustafa Karazeybek. *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Cilt: 1, Afyon, 2008.
- İlter, Fügen. "Osmanlı Ulaşım Ağında İrmak Kenarı Bir Yerleşme: Osmancık", *Belleten*, C: 52, S: 203, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s.535-569.
- İnci, Nurcan. "18. Yüzyılda İstanbul Camilerine Batı Etkisiyle Gelen Yenilikler", *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, S.19, Ankara, 1985, s.223-236.
- İsen, Mustafa. "Divan Şairlerinin Mesleki Konumları", *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, (Haz. Mehmet Kalpaklı), Yapı Kredi Kültür Yayınları, Ankara, 1999, s.310-314.
- İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyyatı*, Cilt:1, (edt. Necdet Ertuğ), İski Genel Müdürlüğü Kültür Hizmeti, İstanbul.

- Kahraman, Seyit Ali;Yücel Dağlı, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi:Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne*, Cilt: 3, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.
- Kalfazade, Selda; Özkan Ertuğrul. “Kandil ve Kandilin Motif Olarak Anadolu Türk Sanatındaki Kullanımı Üzerine”, *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.2, Sayı:5, İstanbul, 1989, s.23-34.
- Karademir, Murat. Edirne Çeşmeleri (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya, 2007.
- Karahan, Abdülkadir. “Seyyid Vehbi”, *İslam Ansiklopedisi*, C.10, İstanbul, 1988.
- Karahasanoğlu, Selim. “Osmanlı İmparatorluğu’nda 1730 İsyanına Dair Yeni Bulgular: İsyanın Organizatörlerinden Ayasofya Vaizi İspirizâde Ahmed Efendi ve Terekesi”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S: 24, 2008, s.97-128.
- Karakaş, Mahmut. *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Şanlıurfa, 2001.
- Karakaş, Leyla. Nedim’in Divanında Lale Devri Sosyal Hayatının İncelenmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2006.
- Karakurt, Hasan. 234 Numaralı Maraş Şeriyeye Sicili Hicri:1322-1325 / Miladi: 1903-1907, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş, 1999.
- Karamağaralı, Beyhan. “Ayaş Ulu Cami”, *Ayaş ve Bünyamin Ayaşı, Tarihte-Günümüzde Ayaş ve Bünyamin Ayaş-i Sempozyumu* (Ayaş, 2-4 Temmuz 1993), Ankara, s.53-59.
- Karamağralı, Beyhan. *Ahlat Mezar Taşları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.

- Karamağralı, Beyhan. “Edirne Eski Camii’nin Kitabeleri ve Mimarimizdeki Yeri”, *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, S.9, Ankara, 1971, s.331-337.
- Karasu, Gülay. Afyon Çeşmeleri (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara, 2006.
- Karpuz, Haşim. *Erzurum’da Türk-İslam Yapıları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1976.
- Katoğlu, Murat. “13. Yüzyıl Konyası’nda Bir Cami Grubunun Plân Tipi ve Son Cemaat Yeri”, *Türk Etnografya Dergisi*, Sayı: IX (1966), Ankara, 1967, s.81-100.
- Kaya, Mustafa. “Bir Kitabe Nevşehir İbrahim Paşa Hamamı’nın Kitabesi, *Nevşehir Kültür Ve Tarih Araştırmaları*, Nevşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, Sayı: 2, Nevşehir, 2005, s.31.
- Keleş, Reyhan. Şeyhülislam Yahya, Cevri, Nedim Divanlarında Gönül, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2008.
- Keskin, Mustafa;M. Metin Hülagü, *Geçmişteki İzleriyle Kayseri*, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 2006.
- Keskin, Yusuf Ziya. *Geçmişten Günümüze Şanlıurfa’da Dini Hayat*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2011.
- Kılıcı, Ali. “Balkanlardaki Osmanlı Baldaken Türbeleri Hakkında Bir Değerlendirme”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı:32, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010, s.91-142.
- Kılıcı, Ali. Türkiye’deki XIV. ve XV. Yüzyıllara Ait Baldaken Tarzı Denen Türbeler, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara, 1992.

- Kızıltan, Ali. *Anadolu Beyliklerinde Cami ve Mescitler (XV. Yüzyıl Sonuna Kadar)*, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1996.
- Koç, Yunus. “Osmanlı İmparatorluğu’nun Nüfus Yapısı: 1300-1900”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 4, 1999, s.535-550.
- Konukçu, Enver. “Doğu’da Osmanlı Şehri Olarak XIX. Yüzyıla Kadar Erzurum”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt:5 , 1999, s.603.
- Konyalı, İ. Hakkı. *Abideleri ve Kitabeleri İle Erzurum Tarihi*, Erzurum Tarihini Araştırma ve Tanıtma Derneği, Ankara, 2010.
- Köşklü Zerrin; Sahude Çınar. “Erzurum’da Osmanlı Dönemi Hamamları”, *Erzurum Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, Sayı:18, Erzurum, 2010, s.117-138.
- Köşklü, Zerrin. “17. ve 18. Yüzyıl Medreselerinde Dershane-Mescit”, *Van Çevre ve Kültür Dergisi (Uluçam Armağanı)*, Ankara, 2008, s.177-192.
- Köşklü, Zerrin. “XVII. ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Medrese Mimarisi”, *Türkler*, Cilt: 12, 1999, s.162-168.
- Köşklü, Zerrin. 17. ve 18. Yüzyıl Osmanlı Medreselerinin Tipolojisi I, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 1999.
- Kuban, Doğan. *Osmanlı Mimarisi*, Yem Yayınları, İstanbul, 2007.
- Kuban, Doğan. *Kaybolan Kent Hayalleri Ahşap Saraylar*, Yem Yayınları, İstanbul, 2001.
- Kuban, Doğan. “Nuruosmaniye Külliyesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: 6, İstanbul, s.100-104.
- Kunt, Metin. “Siyasal Tarih (1600 – 1789)”, *Türkiye Tarihi Osmanlı Devleti 1600-1908*, (der. Sina Akşin), Cilt: 3, İstanbul, 2009, s.19-76.

- Kuran, Abdullah. "Mimar Sinan'ın Külliyesi", *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, İstanbul, 1988, 167-173.
- Kuran, Aptullah. *Mimar Sinan*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.
- Kuran, Abdullah. "Orta Anadolu'da Klasik Osmanlı Mimarisi Çağının Sonlarında Yapılan İki Külliye", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: IX, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1971, s.239-250.
- Kuran, Aptullah. *Anadolu Medreseleri*, Cilt:1, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1969.
- Kuran, Aptullah. "Sinan", *Koca Sinan* (der. Cengiz Bektaş), İstanbul, 1968.
- Kuyulu, İnci. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara, 1982.
- Küçükdağ, Yusuf. Lale Devri'nde Konya, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya, 1989.
- Kürkçüoğlu, A.Cihat; Reşit Gerger, "Şanlıurfa Su Yapıları", *Türkiye İnşaat Mühendisliği 14. Teknik Kongresi*, İzmir, 1997, s.1129-1144.
- Kürkçüoğlu, A.Cihat. *Şanlıurfa'da Canlanan Tarih Şanlıurfa Valiliği Restorasyon ve Çevre Düzenlemeleri Çalışmaları 1990-1995*, Şanlıurfa Vakfı Yayınları, Şanlıurfa, 1995.
- Kürkçüoğlu, A.Cihat. *Şanlıurfa Camileri*, Şanlıurfa Kültür, Eğitim, Sanat ve Araştırma Vakfı, Ankara, 1993.
- Macit, Muhsin. *Nedim Hayatı, Eserleri ve Sanatı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000.
- Mardan, Emre. "Aydın Nasuh Paşa Külliyesi", *Vakıflar Dergisi*, S.9, 1971, s.183-190.
- Martran, Robert. *XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İstanbul, 1995.

- Mazıoğlu, Hasibe. *Nedim'in Divan Şiirine Getirdiği Yenilik*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1992.
- Memiş, Mehmet. *Şanlıurfa Medreseleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul, 1998.
- Montagu, Lady. *Türkiye Mektupları 1717-1718*, (çev. Aysel Kurutluoğlu), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1973.
- Müderrişoğlu, Fatih. 16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda İnşa Edilen Menzil Külliyyeleri, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1993.
- Nemlioğlu, Candan. "Üsküdar'ın Osmanlı Mimarisi İçindeki Özgün Kalemîşlerinin Bezeme Sanatlarındaki Yeri ile Koruma ve Onarımlarında Uygulanması Gereken Yöntemler" *Üsküdar Sempozyumu*, Sayı: 4, Üsküdar Belediyesi, İstanbul, 2009, s.461-486.
- Nemlioğlu, Candan. "Üsküdar, Atik Valide Cami Özgün Kalem İşleri ve Türk-İslam Bezeme Sanatındaki Yeri", *Üsküdar Sempozyumu*, Sayı: 1, Cilt:2, Üsküdar Belediyesi, İstanbul, 2004, s.59-89.
- Ongan, Halit. "Ankara Şer'iyeh Mahkemesi Sicillerinde Kayıtlı Vakfiyeler", *Vakıflar Dergisi*, Sayı:5, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1962, s.213-222.
- Ödekan, Ayla. "Mimarlık ve Sanat Tarihi (1600-1908), *Türkiye Tarihi Osmanlı Devleti 1600-1908*, (der. Sina Akşin), Cilt: 3, İstanbul, 2009, s.360-450.
- Ödekan, Ayla. "Kentiçi Çeşme Tasarımında Tipolojik Çözümleme", *Semavi Eyice Armağanı, İstanbul Yazıları*, Türkiye Tring ve Otomobil Kurumu Yayını, İstanbul, 1992, s.281-297.
- Ögel, Semra. "18. Yüzyıl Mihrap Dekorasyonları", *18. Yüzyılda Osmanlı Kültür Ortamı*, Sempozyum Bildirileri, 1998, s.183-192.

- Ökten Sadettin; Aynur Can. “Fetihten Günümüze İstanbul Kent Mekanının Oluşumu”, *Türkler*, Cilt: 10, 2002, s.540-567.
- Ölmez, Figen. Kocaeli Çeşmeleri (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara, 2012.
- Önder, Mehmet. “Konya’da Alevi Sultan Mescidi ve Mihrabı”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı:4, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1958, s.241-245.
- Önder, Oğuz. Sivas İl Merkezindeki Osmanlı Dönemi Hamamları (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara, 2007.
- Öney, Gönül. *Beylikler Devri Sanatı XIV.-XV. Yüzyıl (1300-1453)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.
- Öney, Gönül. *Ankara’da Türk Devri Yapıları*, Ankara Üniversitesi Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1971.
- Önge, Yılmaz. *Anadolu’da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1995.
- Önge, Yılmaz. “Sinan’ın İnşa Ettiği Hamamlar”, *VI. Vakıf Haftası, Türk Vakıf Medeniyeti Çerçevesinde Mimar Sinan ve Dönemi Sempozyumu 5-8 Aralık 1988*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1989, s.255-273.
- Önge, Yılmaz. “Mimar Gözü İle Kuş Evleri”, *Kültür ve Sanat*, Sayı:5, İstanbul, 1977, s.86-91
- Önge, Yılmaz. “Anadolu’da XIII.-XIV. Yüzyılın Nakışlı Camilerinden Bir Örnek: Beyşehir Köşk Köyü Mescidi”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı:9, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1971, s.291-296.
- Önge, Yılmaz. “Konya-Beyşehir’de Eşrefoğlu Süleyman Bey Hamamı”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı:7, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1968, s.139-144

- Önge, Yılmaz. “Ahşap Stalaktitli Sütun Başlıkları”, *Önasya Dergisi*, Cilt: IV, Sayı: 37, İstanbul, 1968, s.12.
- Önkal, Hakkı. *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.
- Özbek, Yıldırım; Celil Arslan, *Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri*, Cilt: 1, Kayseri Büyükşehir Belediyesi, Kayseri, 2008.
- Özdemir, Zekeriya. *Bigadiç*, Karşı Matbaası, Ankara, 1993.
- Özel, Şükran. Nedim’in Şiirlerinde Mimari Eserlere Göndermeler, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul, 2010.
- Özkan, Haldun. “Erzurum Saray Hamamı’nın Restorasyonu”, *Erzurum Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, Sayı:11, Erzurum, 2007, s.53-63.
- Özkarıcı, Mehmet. *Türk Kültür Varlıkları Envanteri Kahramanmaraş*, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.
- Özkarıcı, Mehmet. *Niğde’de Türk Mimarisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.
- Özkaya, Yücel. “Merkezi Devlet Yapısının Zayıflaması Sonuçları: Ayanlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 6, 1999, s.165-173.
- Özkeçeci, İlhan. *Tarihi Kayseri Cami ve Mescitleri*, Kayseri, 1997.
- Özme, Adil. “Günümüze ulaşmayıp Yayın ve Arşiv Kaynaklarından Saptanan Ruha (Urfa) Hanları Üzerine Bir Bakış”, *Sanat Tarihi Dergisi*, XV/I, İzmir, 2006, s.97-111
- Öztuna Yılmaz. *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi*, Cilt: 6, Ötüken Yayınevi, , İstanbul 1978.

- Pilehvarian, Nuran Kara. “Osmanlı Çeşme Mimarisi”, *Türkler*, Cilt: 12, 2002, s.247-251.
- Polat, Yavuz. Çanakkale ve İlçelerindeki Osmanlı Dönemi Cami Mimarisi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2002.
- Renda, Günsel. “Yenileşme Döneminde Kültür Ve Sanat”, *Türkler*, Cilt: 15, 2002, s.265-283.
- Sencer, A.Sıtkı. “Afyon Kitabeleri”, *Taşpınar Dergisi*, Afyon Belediyesi Yayınları, Sayı:92, Afyon, 1942, s.145.
- Sevim, Mustafa. *Gravürlerle Türkiye*, C.4, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.
- Sevin, Necla Arslan. “XVIII. ve XIX. Yüzyıl Sahil Sarayları”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 10, 1999, s.429-434.
- Söylemez, Duygu İlkhan. Batılılaşma Dönemi İstanbul Cami Cephelerinde Taş Süsleme, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya, 2010.
- Sözen, Metin. *Diyarbakır’da Türk Mimarisi*, Diyarbakır’ı Tanıtma ve Turizm Derneği, İstanbul, 1971
- Sözen, Metin. Anadolu Medreseleri, Cilt: 1, İstanbul, 1970.
- Stanford, Shaw. *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (çev. Mehmet Harmancı), 2. Basım, E Yayınları, İstanbul, 2004.
- Süreyya, Mehmed, *Sicill-i Osmanî*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Cilt:3, İstanbul, 1996
- Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmanî*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Cilt:4, İstanbul, 1996.
- Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmanî*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Cilt:5, İstanbul, 1996.

- Şahin, Alime. İstanbul'daki Osmanlı Dönemi Kütüphane Yapıları Üzerine Bir Araştırma ve Hacı Beşir Ağa Kütüphanesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, 1997.
- Şancı, Fuat. "Darende'de Hüseyin Paşa Hamamı", *Erzurum Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, Sayı:3, Erzurum, 1996, s.79-96.
- Şentürk, Ahmet. "Nedim", *Osmanlı Şiir Antropolojisi*, Yapı Kredi Kültür Yayınları, İstanbul, 1999, s.597-607.
- Tabakoğlu, Ahmet. *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1985
- Tekiner, Efdaleddin. "Nedim ve Damat İbrahim Paşa'nın Mezarları", *IV. Türk Tarih Kongresi (10-14 Kasım 1948)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1952, s.174-177.
- Toker, Yıldız. "Üsküdar Çeşmeleri", *Türkiyemiz*, Akbank Kültür Yayınları, Sayı: 27, İstanbul, 1979, s.11-17.
- Topal, Cengiz. *Karaman Kültür Envanteri*, Karaman Valiliği İl Özel İdaresi, Karaman, 2005.
- Topbaş, Ahmet. "Yeni Cami", *Afyon Zafer Gazetesi*, Sayı: 547, Afyon, 1991.
- Topçu, Sultan Murat. "Kayserili Mimar El-Hac Mehmet Ağa'nın Kayseri'deki Hayratı", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, Ardahan Üniversitesi, Sayı: 13, Ardahan, 2012, s.47-62.
- Topçu, Sultan Murat. XVII. YY. İkinci Yarısında Etkin Bir Bani Ailesi: Köprülüler, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 2010.
- Topuz, Gülden. Lale Devrinde Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesinin Süsleme Özellikleri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara, 2012.

- Turan, N. Sinan. “Osmanlı Diplomasinde Batı İmgesinin Değişimi ve Elçilerin Etkisi (18. ve 19. Yüzyıllar)”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, Edirne, 2004, s.57-86.
- Türker, Çiğdem. “Anadolu Yarımadası’nın En Batı Ucunda Yer Alan Tipik Bir Osmanlı Köyü Babakale”, *Türk Etnografya Dergisi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, S:XVIII, Ankara, 1988, s.13-151.
- Türker, Ayşe Çaylak. “Osmanlı Çeşme Mimarisinde Çanakkale Çeşmelerinin Yeri ve Önemi”, *Ortaçağda Anadolu (Prof. Dr. Aynur Durukan’a Armağan)*, Rekmay Yayınevi, Ankara, 2002, s.167-184.
- Uçar, Hasan. Manisa Çeşmeleri (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir, 2009.
- Uçman, Abdullah. *Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi’nin Fransa Sefaretnamesi*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1975.
- Unat, Faik Reşit. *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.
- Urfalıoğlu, Nur. “Osmanlı Mimarlığında Sebiller”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 10, 1999, s.464-469.
- Usta, Gülay. Anadolu Osmanlı Mimarisinde Mekan Analizi –Han ve Kervansaray Yapılarında Uygulama-, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, 1994.
- Uysal, A.Osman. “Kaymak Mustafa Paşa’nın Hatırası: Babakale”, *Ayvacık Değerleri Sempozyumu (29-30 Ağustos 2008)*, Aynalı Pazar Matbaası, Çanakkale, 2008, s.115-148.
- Uysal, A.Osman. *Germiyanogulları Beyliğinin Mimari Eserleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.

- Uysal, A.Osman. “Afyon, Denizli ve Kütahya Çevresinde Araştırmalar”, *Türk Etnografya Dergisi*, Sayı:20, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1997, s.77-114.
- Uysal, A.Osman. “Bolvadin’de Bir Lale Devri Eseri:Ağılönü Çeşmesi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi*, Sayı:1.2, Cilt:32, Ankara, 1988, s.33-55.
- Uysal, Zekiye. “XIV. - XV. Yüzyıl Ankara Mescidlerinde Kalemîşi Süsleme”, *Uluslar arası Sanat Tarihi Sempozyumu (Prof. Dr. Gönül Öney’e Armağan)*, 10-13 Ekim 2001, İzmir, 2002, s.579-589.
- Uysal, Zekiye. “Ankara’da Lâle Devrinden Kalemîşi Bezemeli Bir Yapı: Ağaç Ayak Cami”, *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı:54, Erzurum, 2013, s.123-141.
- Uysal, Zekiye. “Tire Yeşil İmaret’in Kalemîşi Süslemeleri”, *Sanat Tarihi Araştırmaları: Haşim Karpuz’a Armağan*, Kıvılcım Kitapevi, Konya, 2007, s.347-357.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı. *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Cilt: 4, I. Kısım, 6. Basım, İstanbul, 2007.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı. “XVIII. Asırda Osmanlı-İran Münasebetleri”, *Türkler*, Cilt:12,2002, s.512-524.
- Ünal, H. Rahmi. “Erzurum İli Dahilindeki İslami Devir Anıtları Üzerine Bir İnceleme”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, S.VI, Erzurum, 1974, s.49-142.
- Ünsal, M.Ali. “Osmanlı Devleti’nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 6, 1999, s.111-122.
- Ünver, A.Süheyl. “Türkiye’de Lale Tarihi”, *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, S.9, 1971, s.265-270.

- Yalçınkaya, M.Alaaddin. “XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)”, *Türkler*, Cilt: 12, 2002, s.479-511.
- Yanık, Ercüment Asaf. “Darendeli Hüseyin Paşa Vakfiyesi ve Sarı Mektep”, *Gaziantep Tarih Kültür Dergisi*, Sayı:1, Gaziantep, 2006, s.50-62.
- Yaşcı, Zübede Güneş. “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devletinin Doğu Karadeniz Politikası”, *Türkler*, Cilt:12, 2002, s.554-563.
- Yener, Ş. Sabri. *Gaziantep Kitabeleri*, Osman Nuri Tuzcu Eğitim ve Kültür Vakfı, Gaziantep, 1999.
- Yeşilbaş, Evindar. Diyarbakır’da Su Mimarisi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Selçuk Üniversitesi, Konya, 2007.
- Yetkin, Şerare. *Anadolu’da Türk Çini Sanatı’nın Gelişimi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1986.
- Yıldırım, Savaş. Erken Osmanlı (1300-1453) Yapılarında Çini Süsleme, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara, 2007.
- Yöntem, A.Canip. “Nedim’in Hayatı ve Çağdaşlarının Üstündeki Tesirleri”, *III. Türk Tarih Kongresine Sunulan Tebliğler (15-20 Kasım 1943)*, Ankara, 1948, s.109-121.
- Yörükoğlu, Ömer. *Kayseri Çeşmeleri*, Kayseri, 1987
- Yurdakul, Eylem. Kayseri Mihrapları (Kayseri Merkez İlçelerinde Bulunan Cami ve Mescidlerdeki Mihraplar), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 2007.
- Yurttaş, Hüseyin;Haldun Özkan, *Tarihi Erzurum Çeşmeleri ve Su Yolları*, Erzurum Büyük Şehir Belediyesi Yayınları, Erzurum, 2002.
- Yüksel, İ. Aydın. *Osmanlı Mimarisinde II. Bâyezid Yavuz Selim Devri (1481-1520)*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, Cilt:5, İstanbul, 1983.

Yüzereroğlu, Uğur. Batılılaşma Dönemi Erken Örneklerinde Bezeme Programlarının İrdelenmesi ve Koruma Sorunları: Nuruosmaniye Cami Örneği, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, 2006.

http://archnet.org/library/sites/one-site.jsp?site_id=8092

<http://kuran.diyamet.gov.tr/Kuran.aspx#24:35>

**T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI**

**ANADOLU'DA LALE DEVRİ MİMARİSİ
(İSTANBUL DIŞI ÖRNEKLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA)
Cilt: 2 (Çizimler ve Fotoğraflar)**

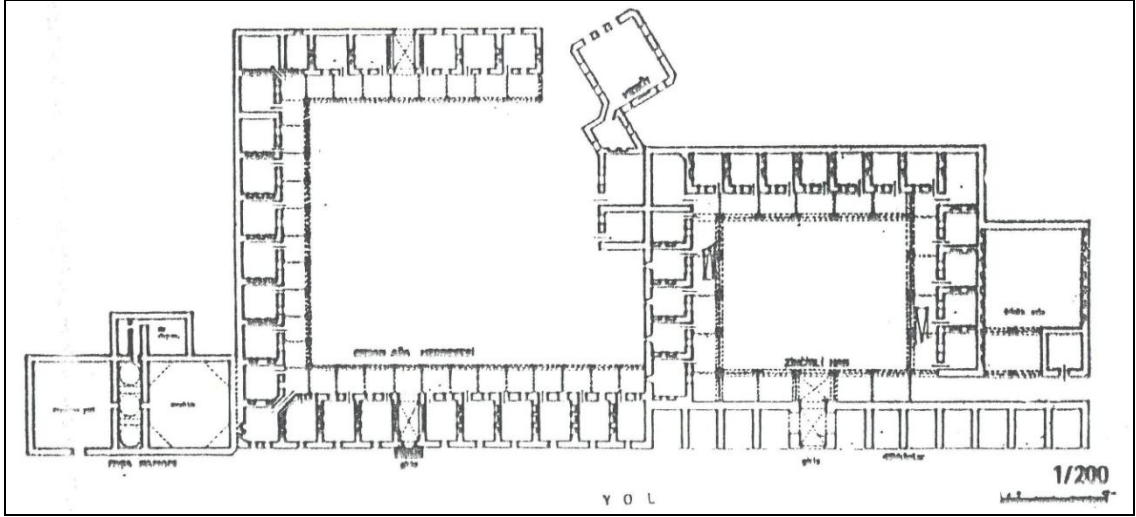
Doktora Tezi

**Hazırlayan
Erkan ATAK**

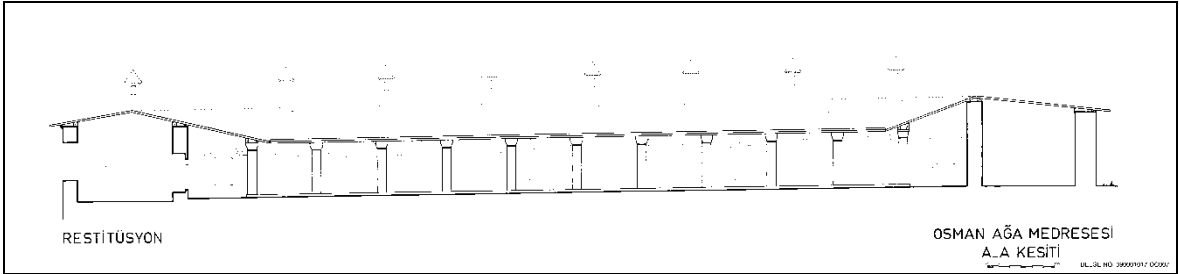
**Tez Danıőmanı
Prof. Dr. Ali Osman UYSAL**

Çanakkale – 2014

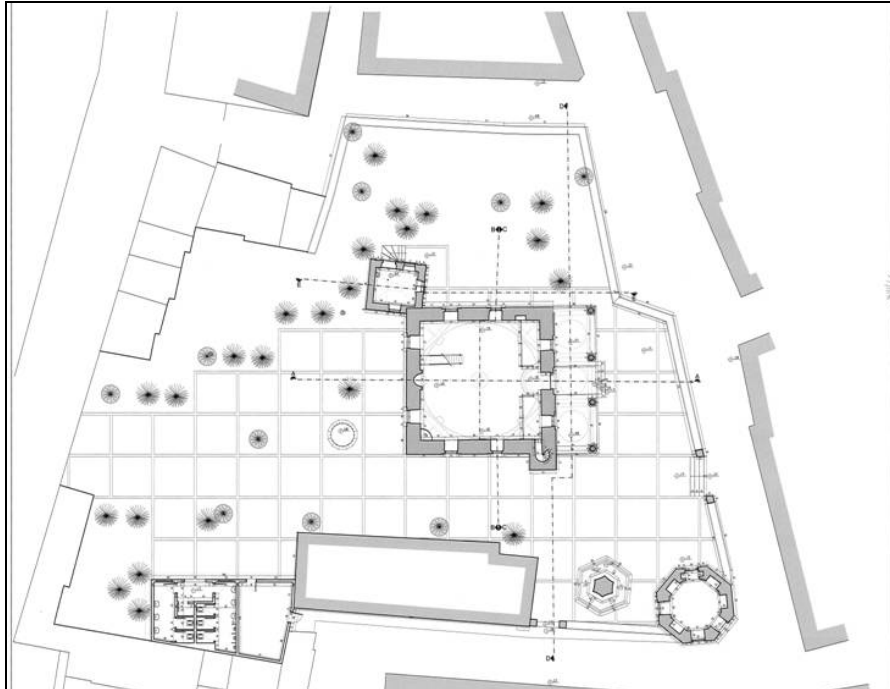
ÇİZİMLER

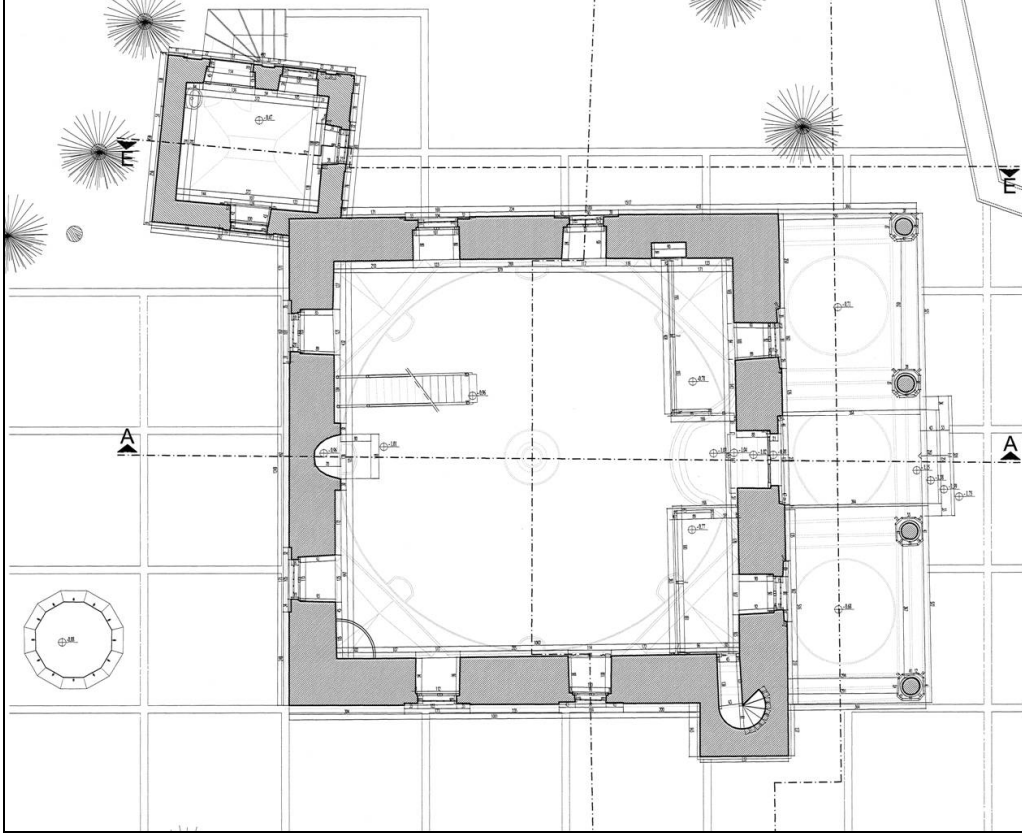
Çizim 2.1: Aydın Nasuh Paşa Külliyesi planı (Emre Madran'dan)

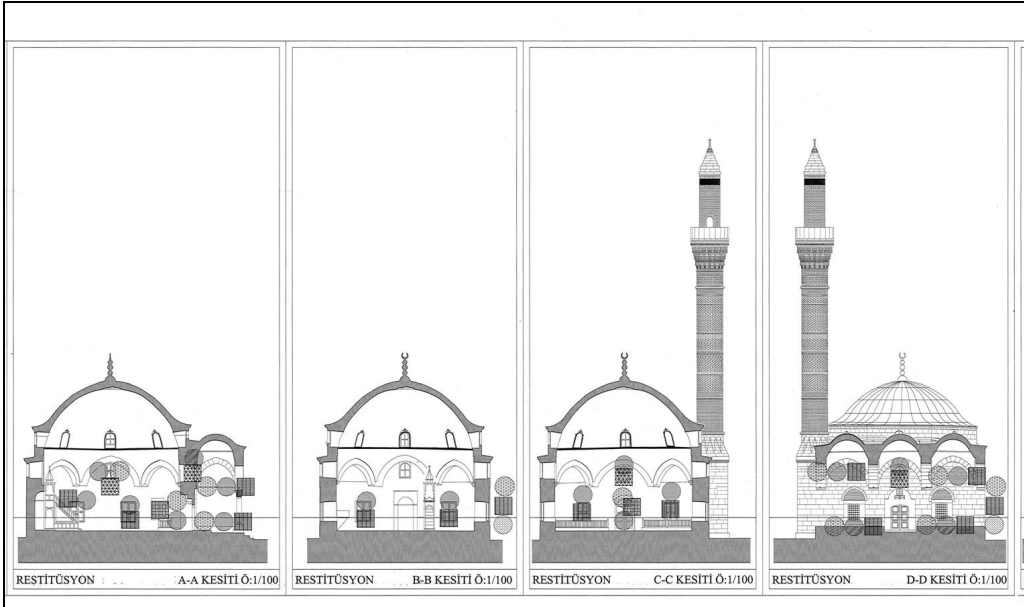
Çizim 2.2: Aydın Nasuh Paşa Külliyesi medresesi A-A kesidi (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

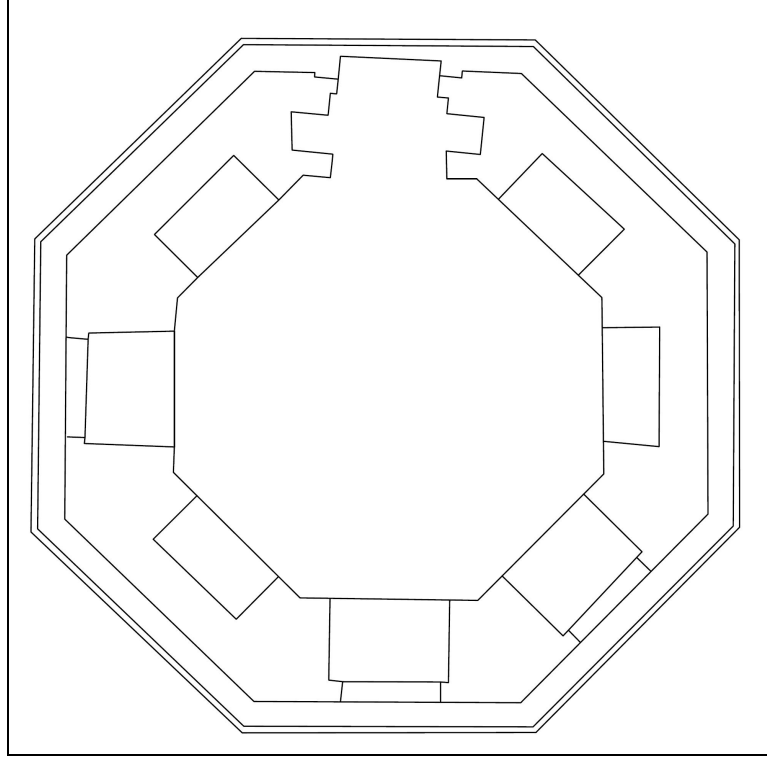
Çizim 2.3: Afyon Yeni Cami Külliyesi yerleşim planı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

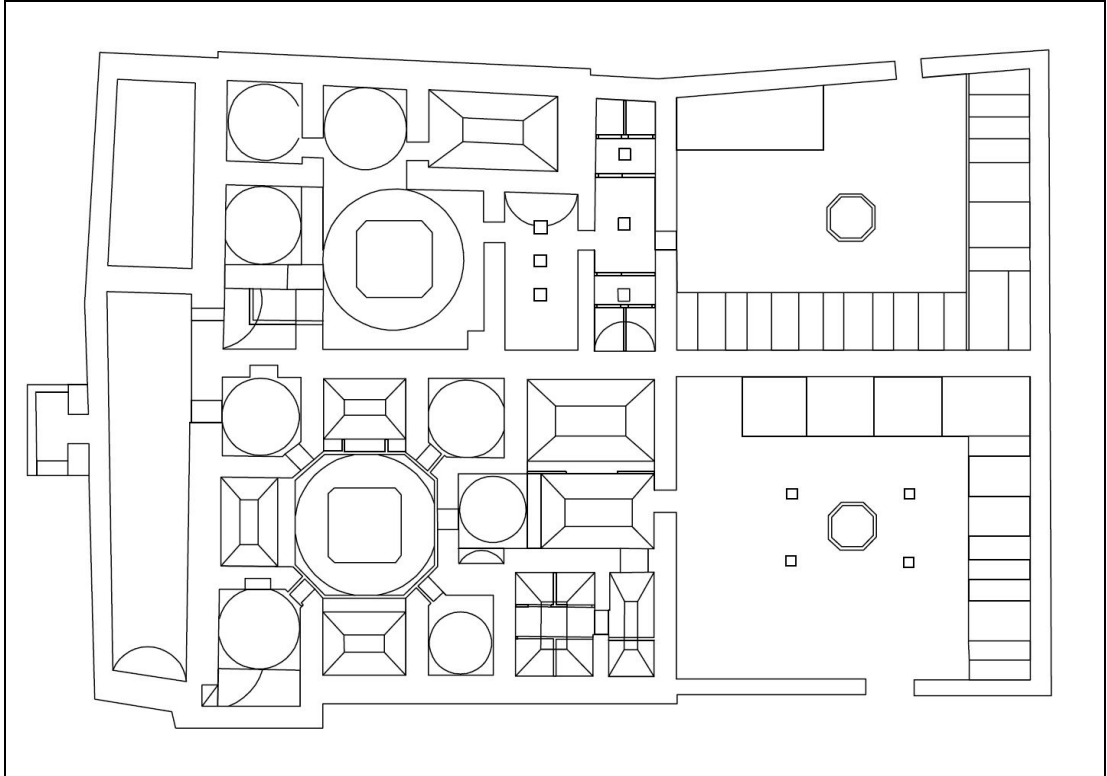
Çizim 2.4: Afyon Yeni Cami ve kütüphane planı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

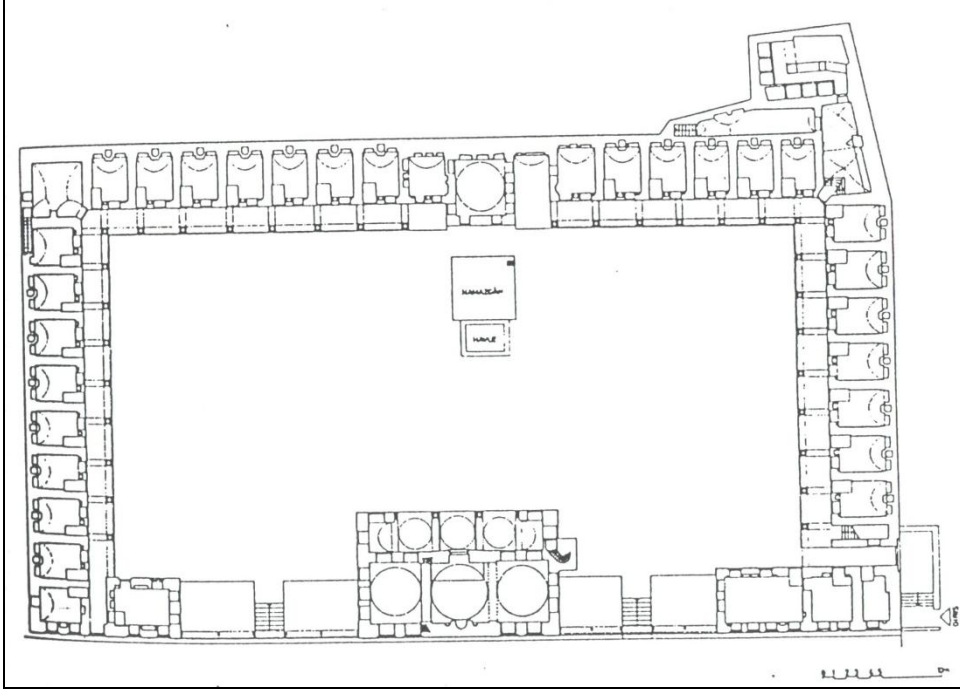
Çizim 2.5: Afyon Yeni Cami kesitler (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

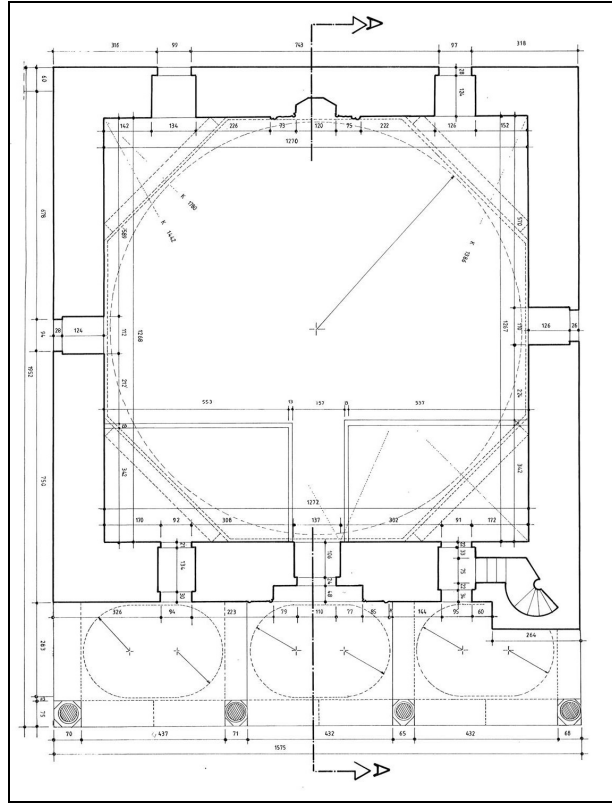
Çizim 2.6: Afyon Yeni Cami Külliyesi Muvakkithane planı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

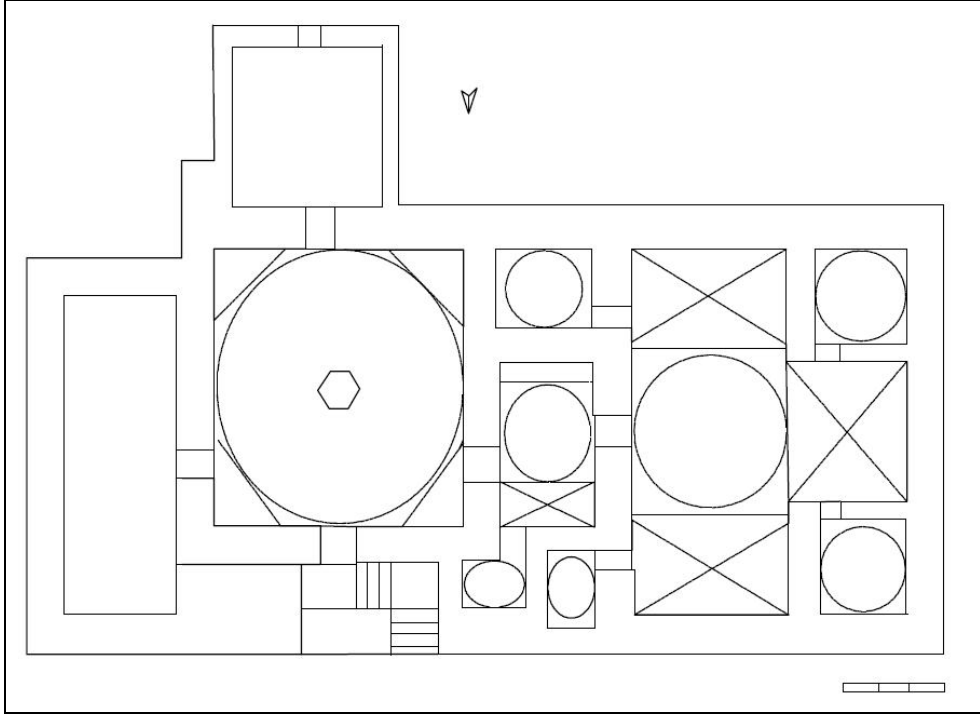
Çizim 2.7: Afyon Yeni Cami Külliyesi hamam restorasyon planı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

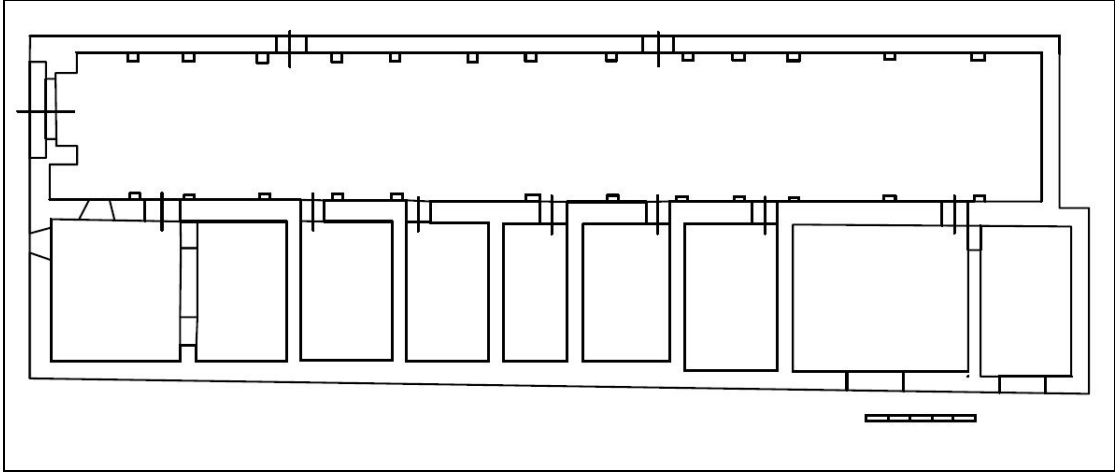
Çizim 2.8: Şanhurfa Rızvaniye Külliyesi planı (Zerrin Köşklü'den)

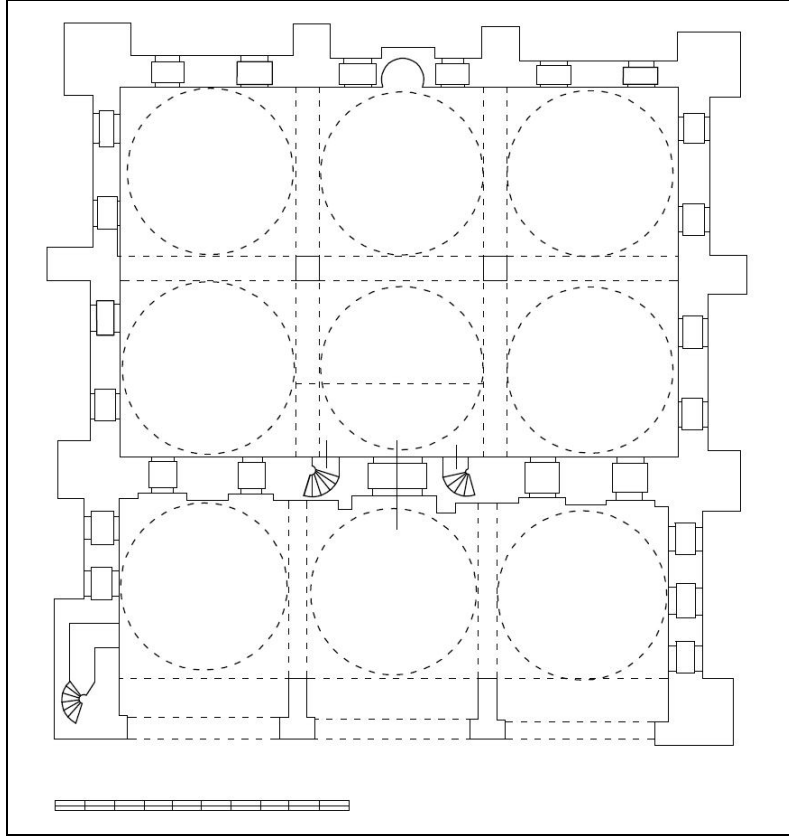
Çizim 2.9: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Camii planı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

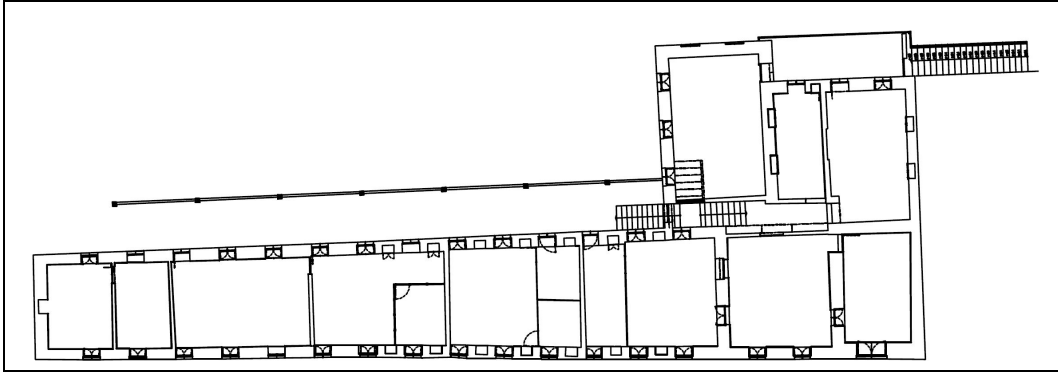
Çizim 2.10: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Hamamı planı (Zerrin Köşklü'den)

Çizim 2.11: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Hanı planı (Rahmi Hüseyin Ünal'dan)

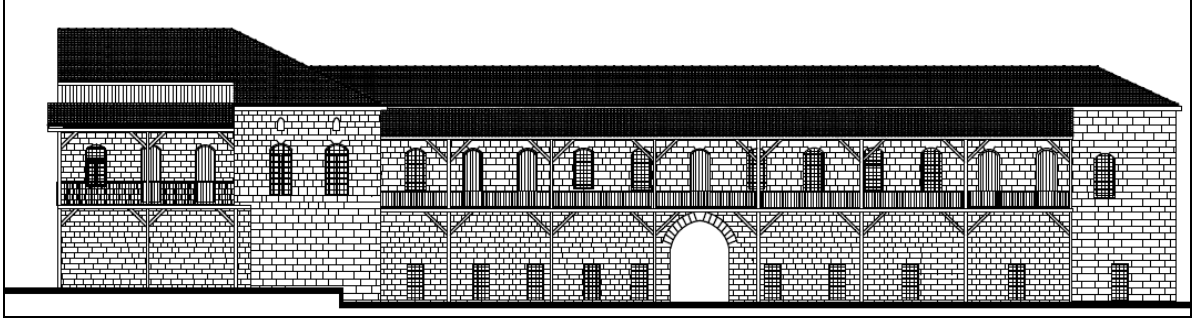
Çizim 2.12: Gaziantep Hüseyin Paşa Cami planı (Nusret Çam'dan)

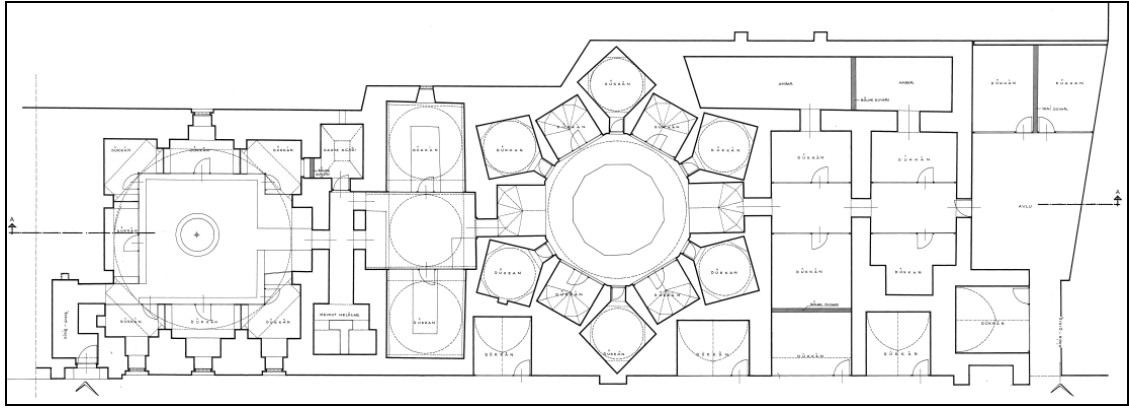
Çizim 2.13: Gaziantep Hüseyin Paşa Medresesi planı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

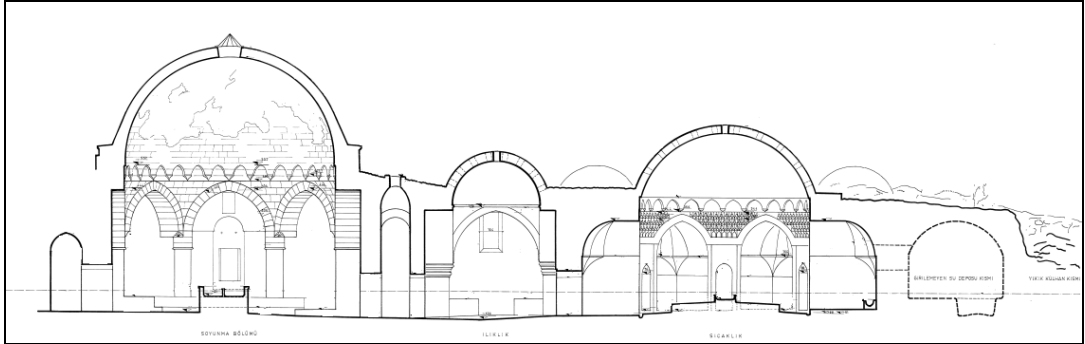
Çizim 2.14: Gaziantep Hüseyin Paşa Medresesi ön cephe (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

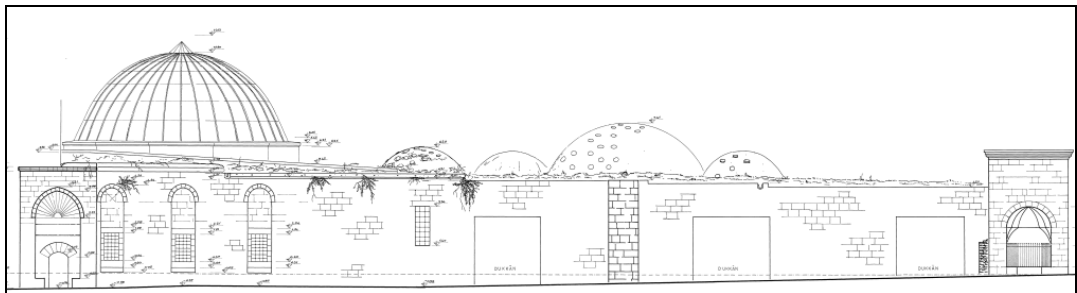
Çizim 2.15: Gaziantep Hüseyin Paşa Medresesi iç cephe (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

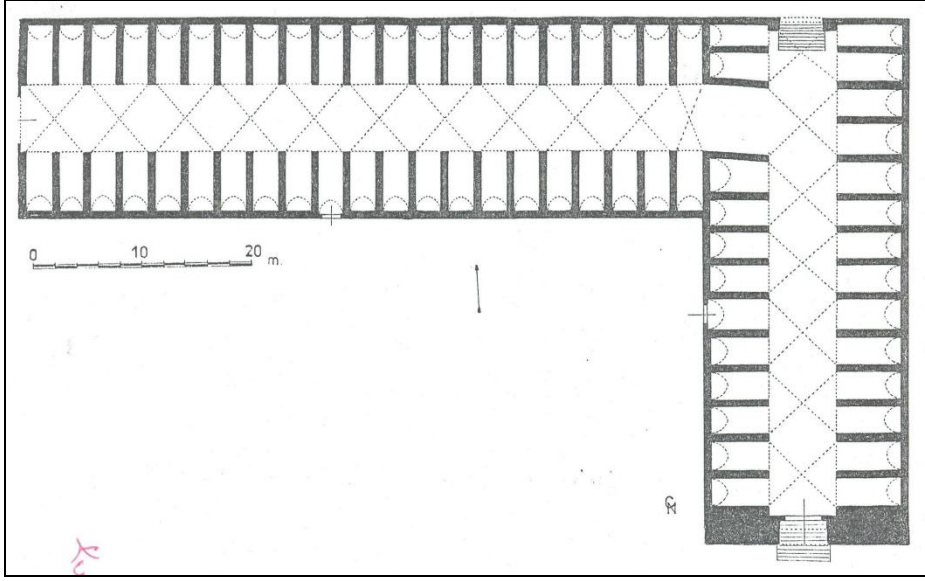
Çizim 2.16: Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı planı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

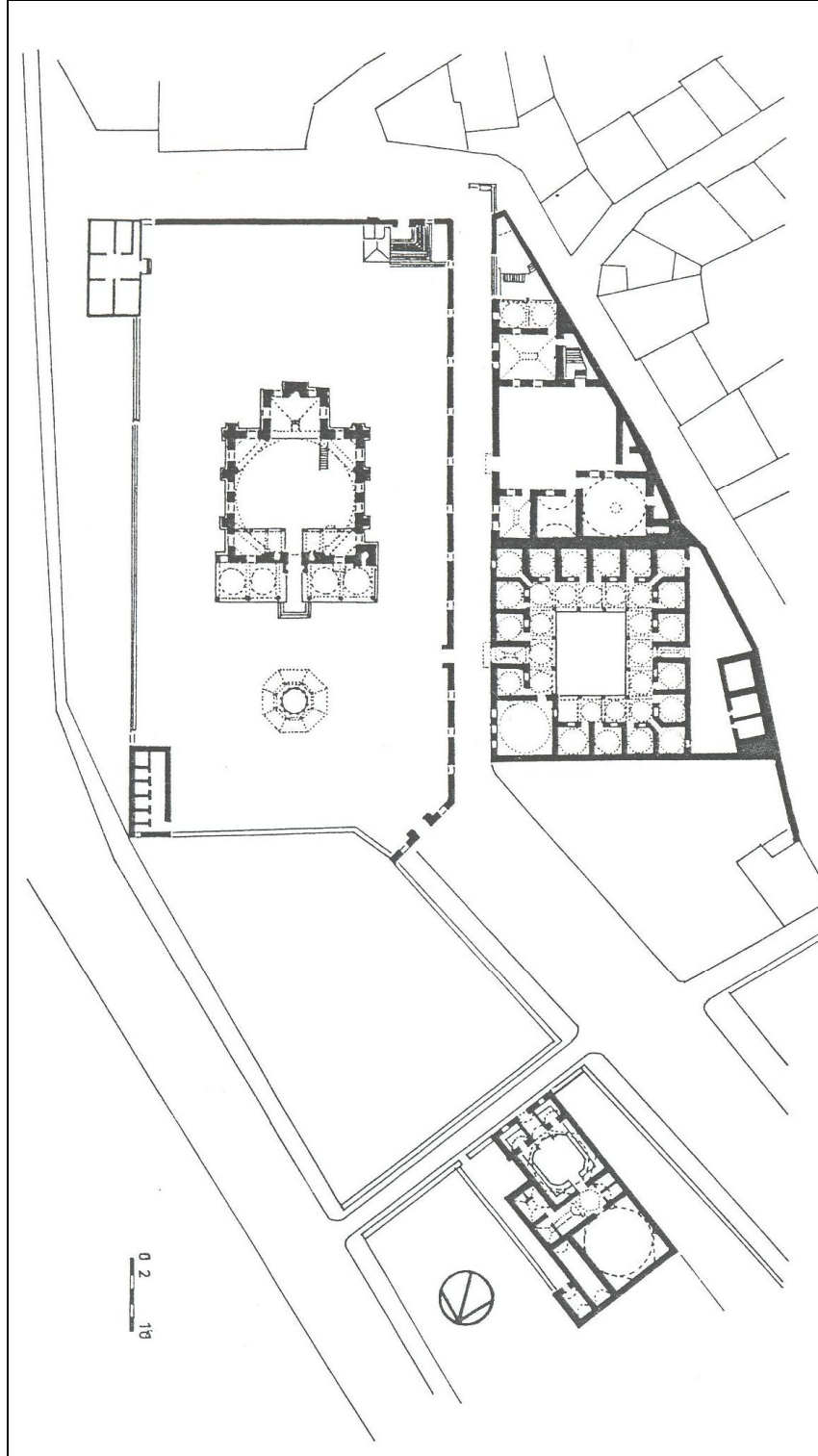
Çizim 2.17: Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı A-A kesiti (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

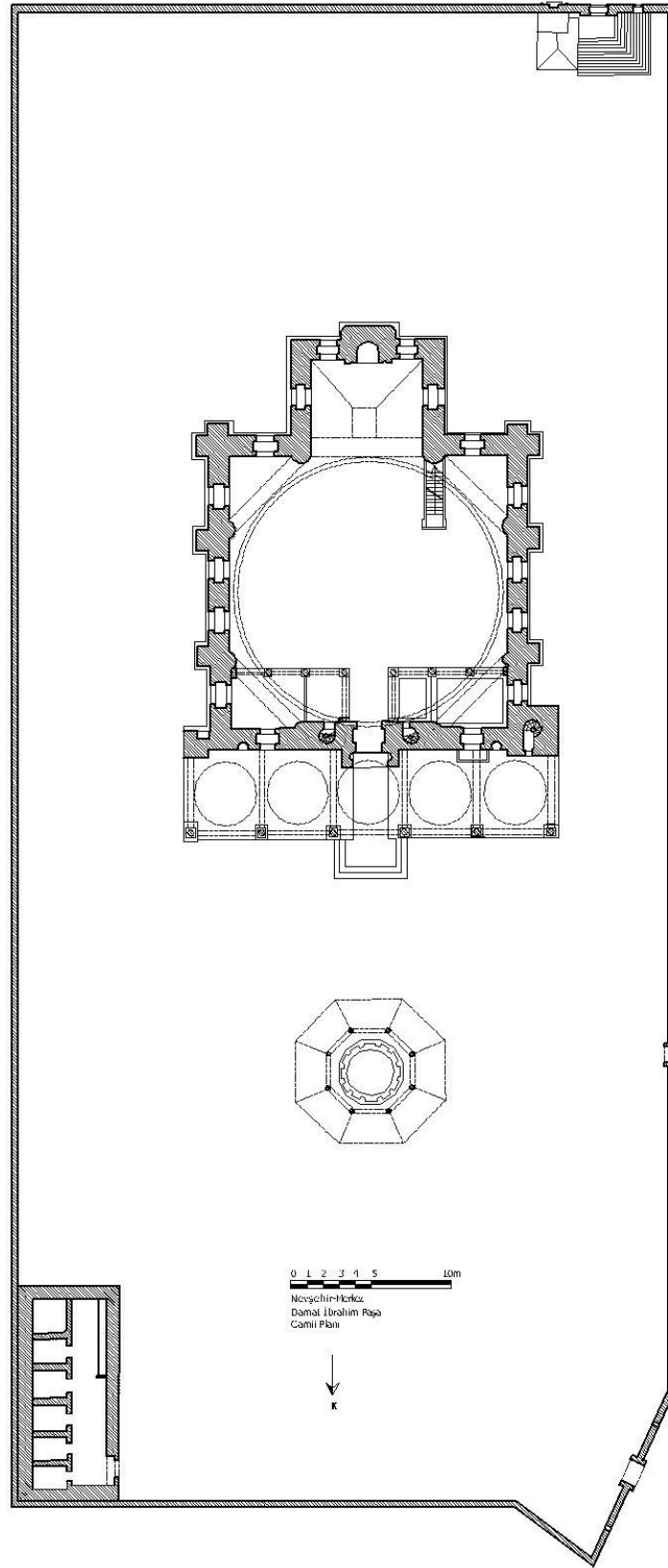
Çizim 2.18: Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı ön cephe görünüşü (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

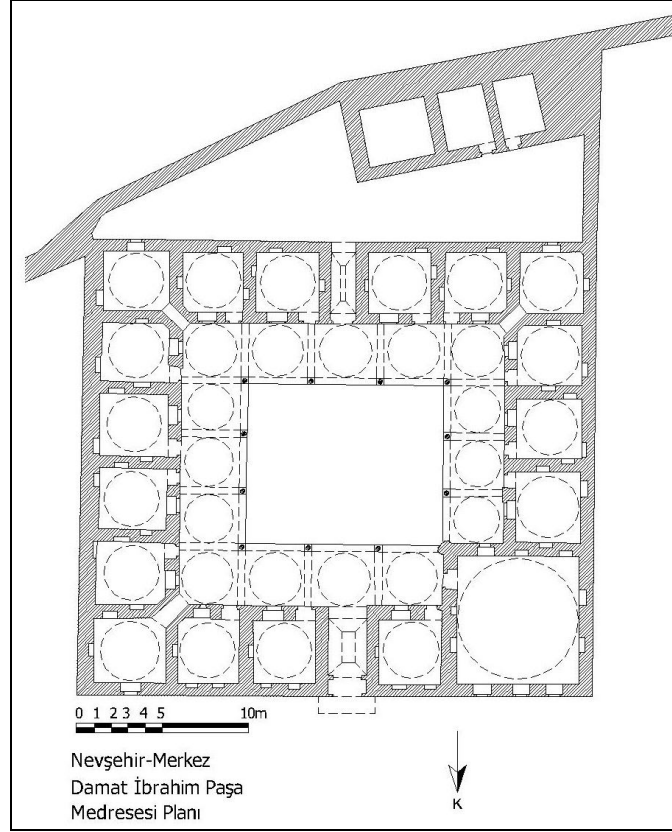
Çizim 2.19: Gaziantep Hüseyin Paşa Arastası planı (Nusret Çam'dan)

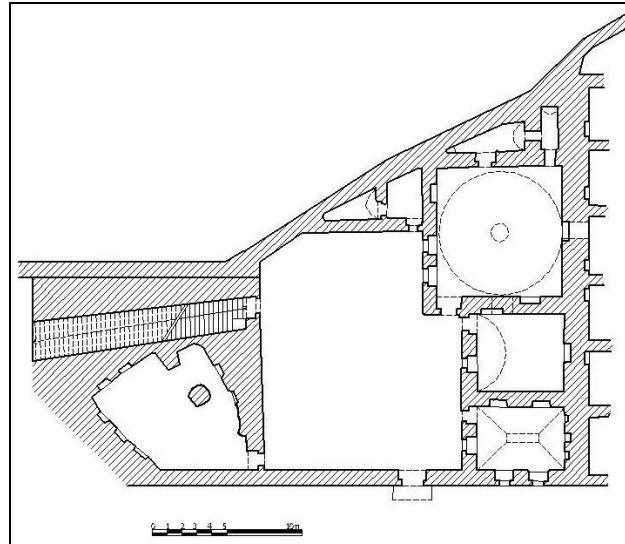
Çizim 2.20: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi planı (İlknur Aktuğ'dan)

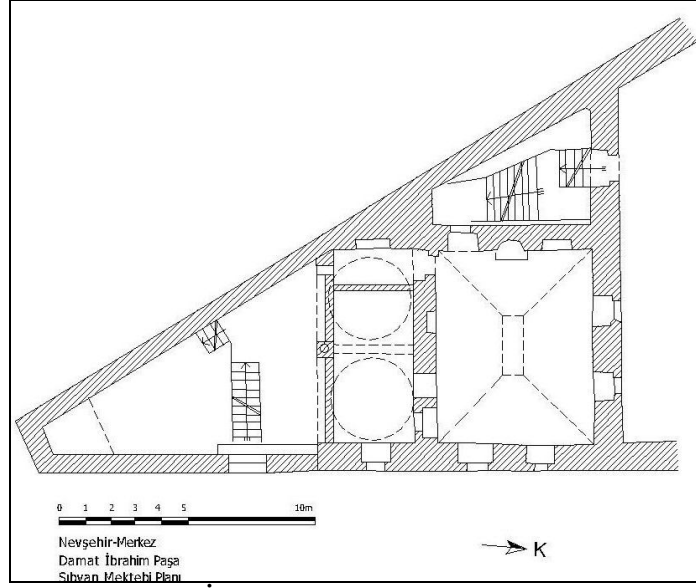
Çizim 2.21: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Camii planı (Mehmet Ekiz'den)

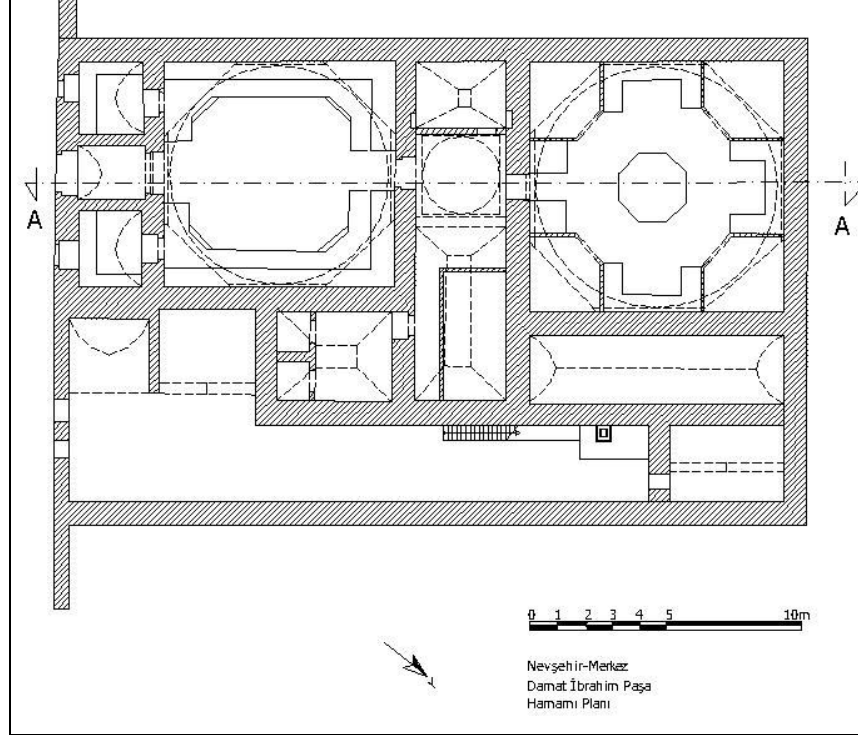
Çizim 2.22: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi planı (Mehmet Ekiz'den)

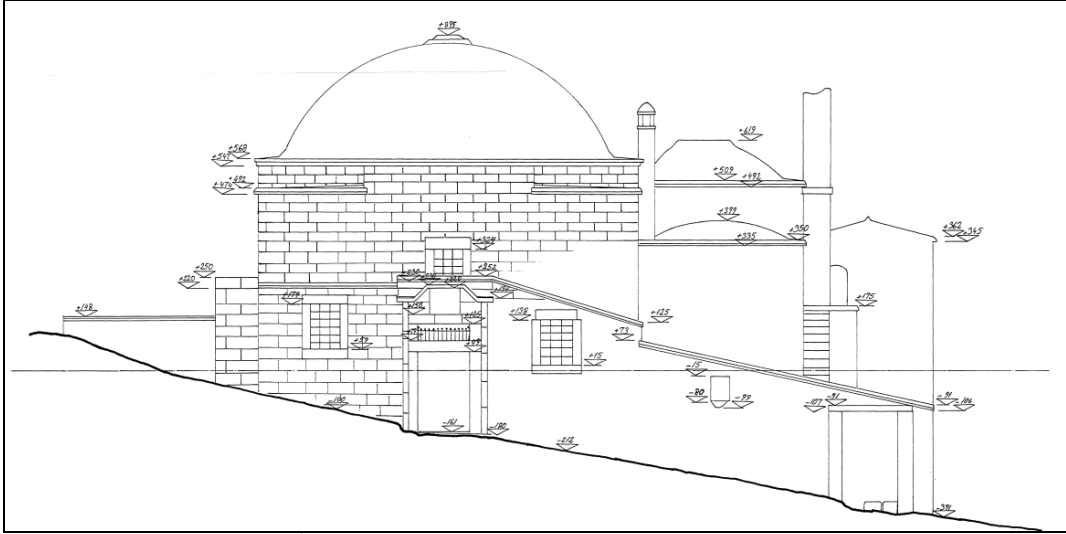
Çizim 2.23: Nevşehir Damat İbrahim Paşa İmaretı planı (Mehmet Ekiz'den)

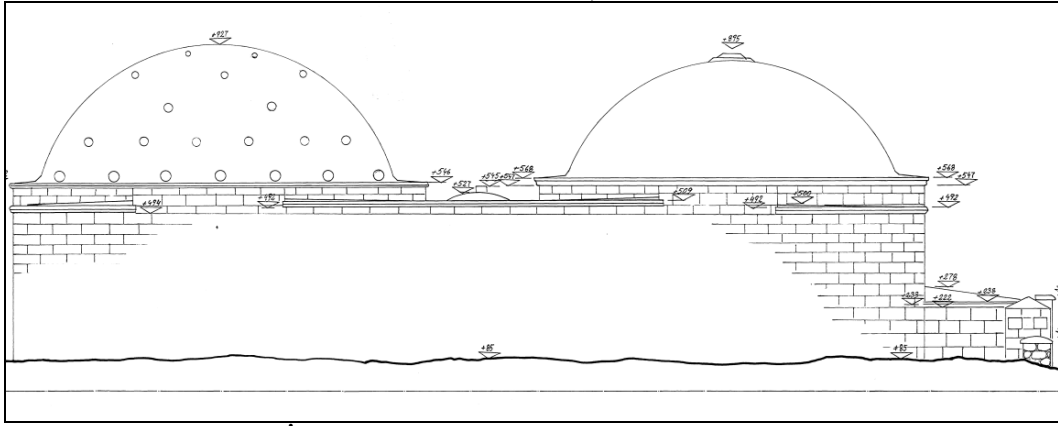
Çizim 2.24: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Sıbyan Mektebi planı (Mehmet Ekiz'den)

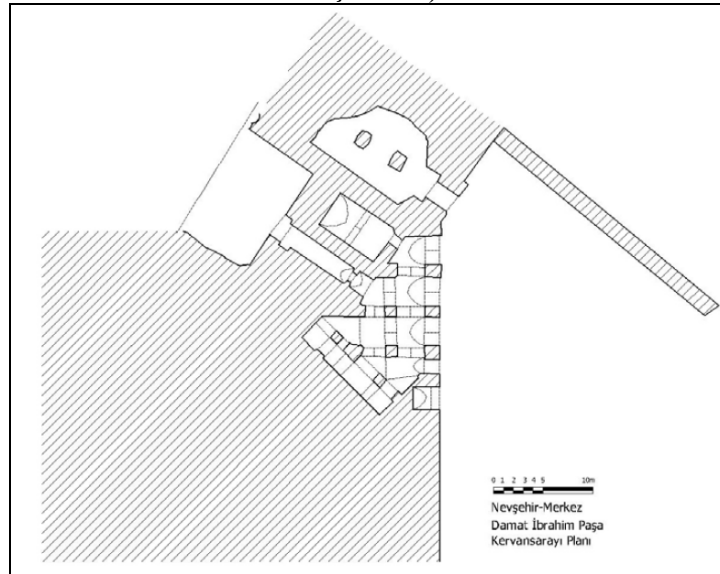
Çizim 2.25: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı planı (Mehmet Ekiz'den)

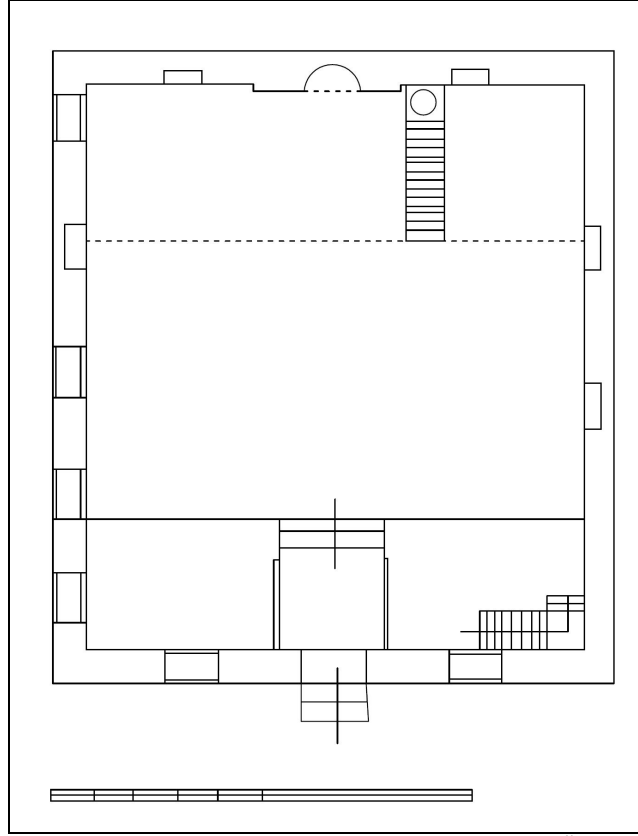
Çizim 2.26: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı ön cephe görünüşü (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

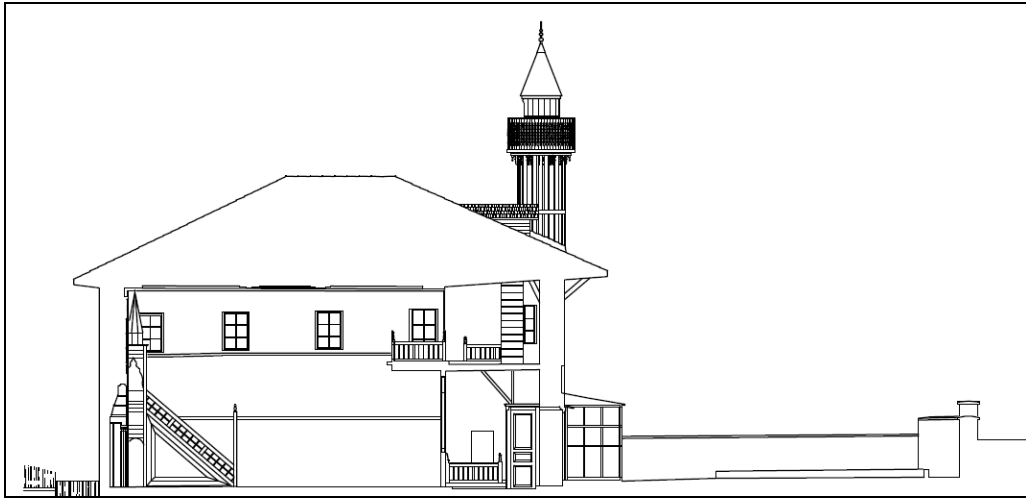
Çizim 2.27: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı batı cephe görünüşü (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

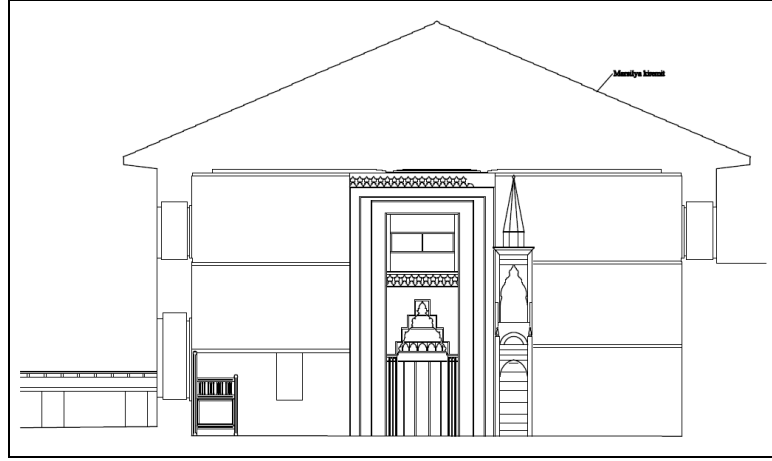
Çizim 2.28: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hanı planı (Mehmet Ekiz'den)

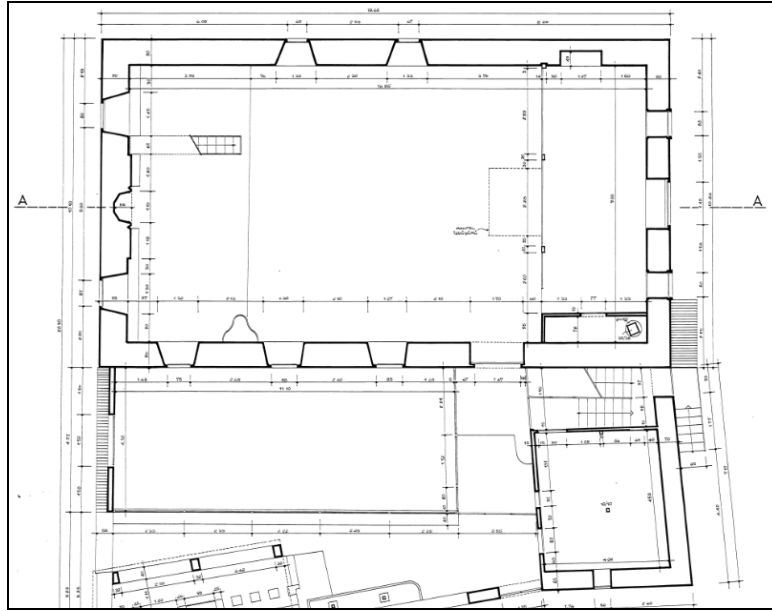
Çizim 2.29: Ankara Ağaç Ayak Cami planı (Gönül Öney'den)

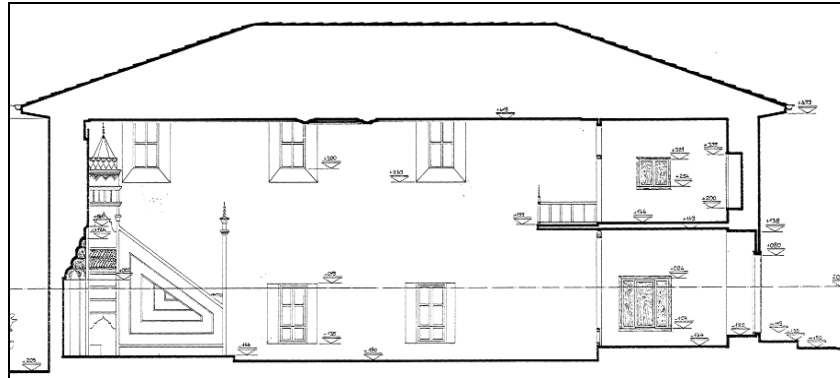
Çizim 2.30: Ankara Ağaç Ayak Cami A-A kesiti (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

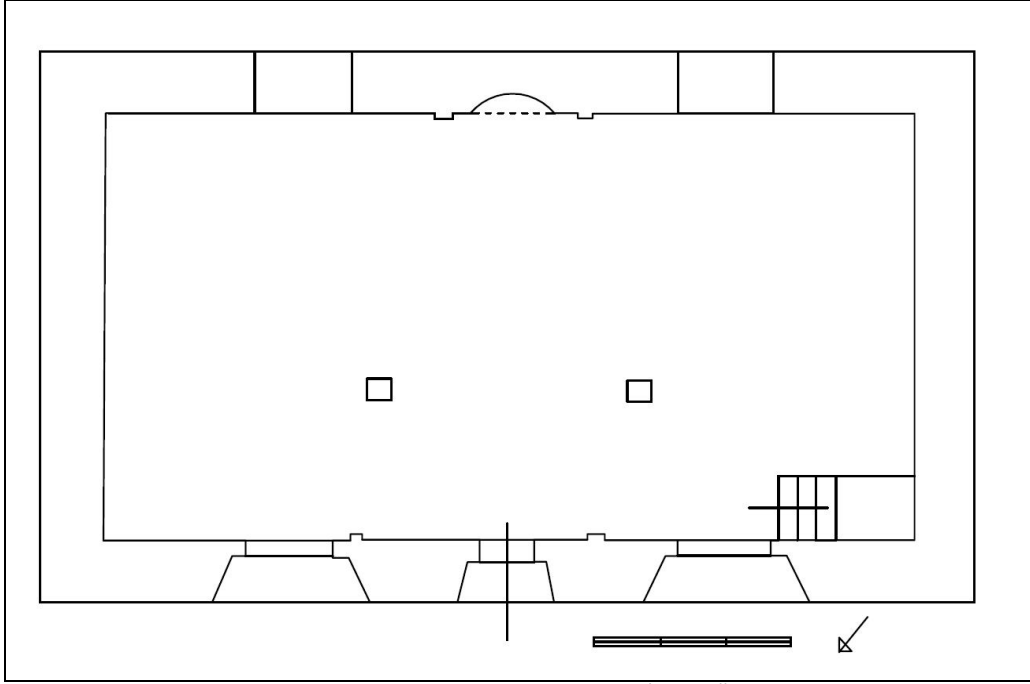
Çizim 2.31: Ankara Ağaç Ayak Cami B-B kesiti (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

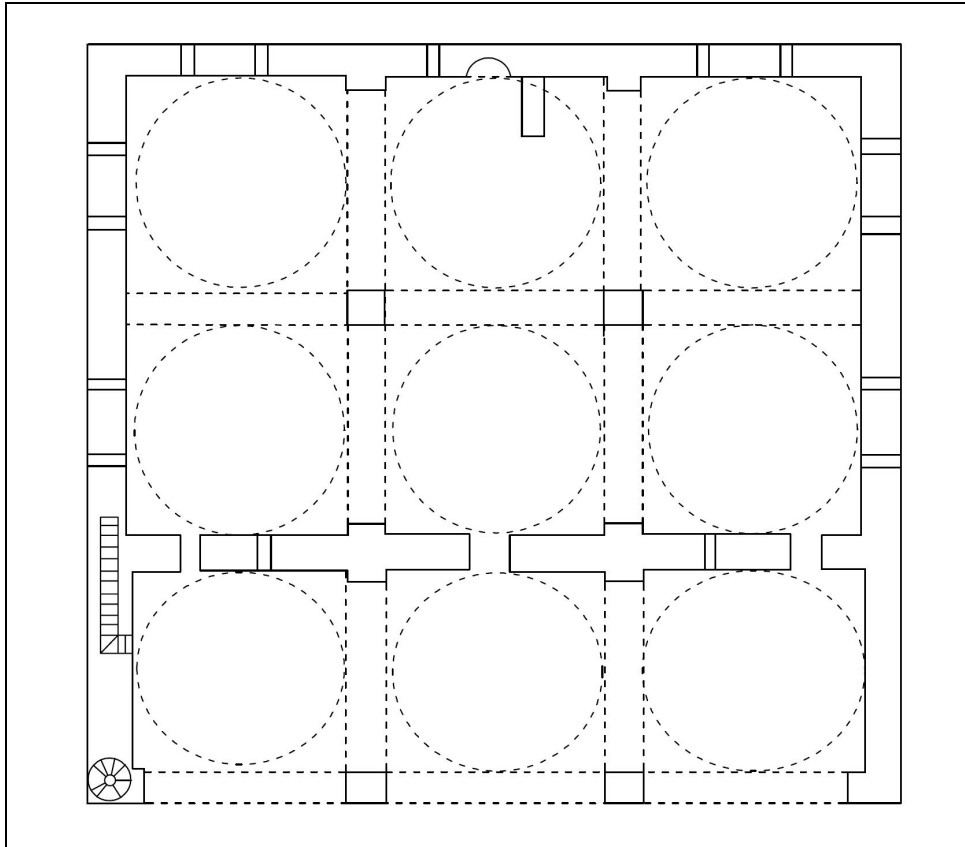
Çizim 2.32: Ankara Hacı İlyas Cami planı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

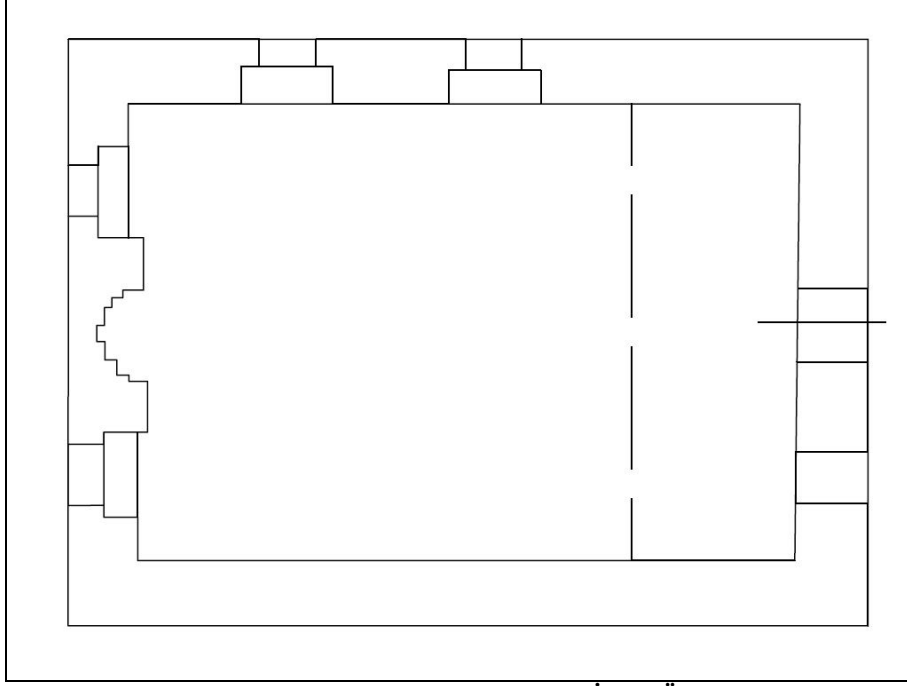
Çizim 2.33: Ankara Hacı İlyas Cami A-A kesidi (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

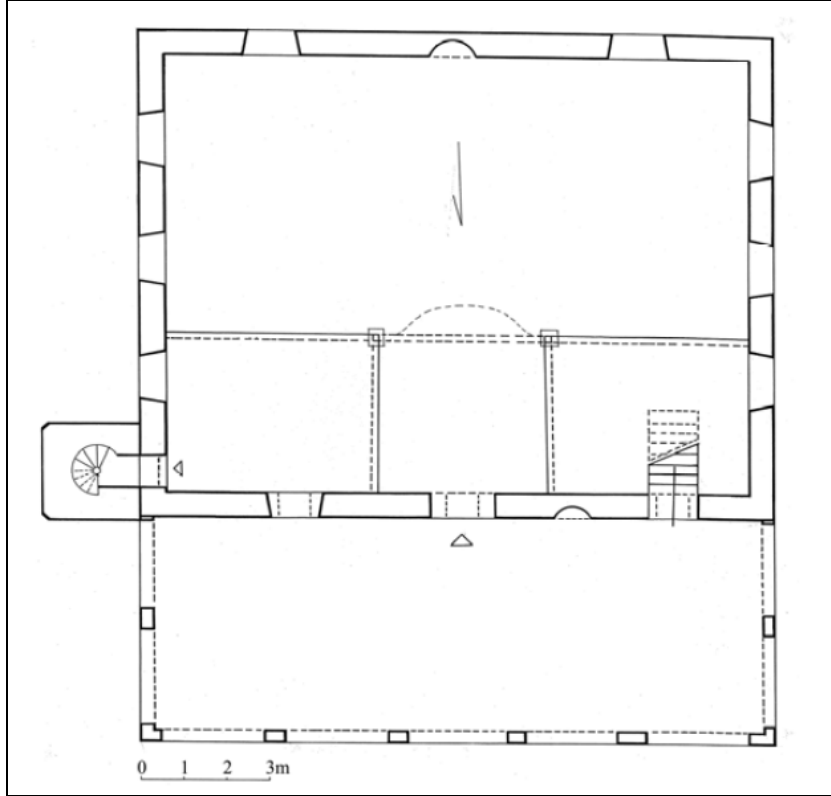
Çizim 2.34: Kayseri Ali Hoca Cami planı (İlhan Özkeçeci'den)

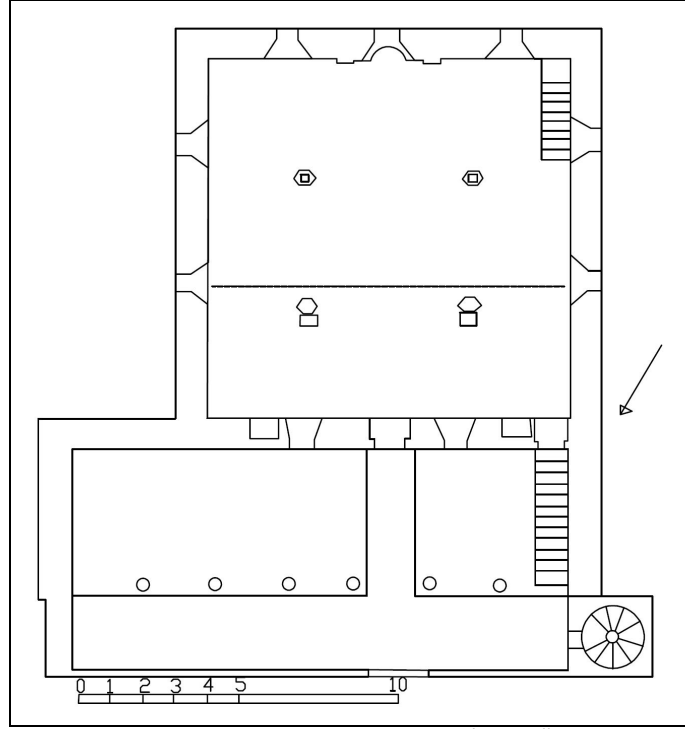
Çizim 2.35: Şanlıurfa Yusuf Paşa Cami planı (A.Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

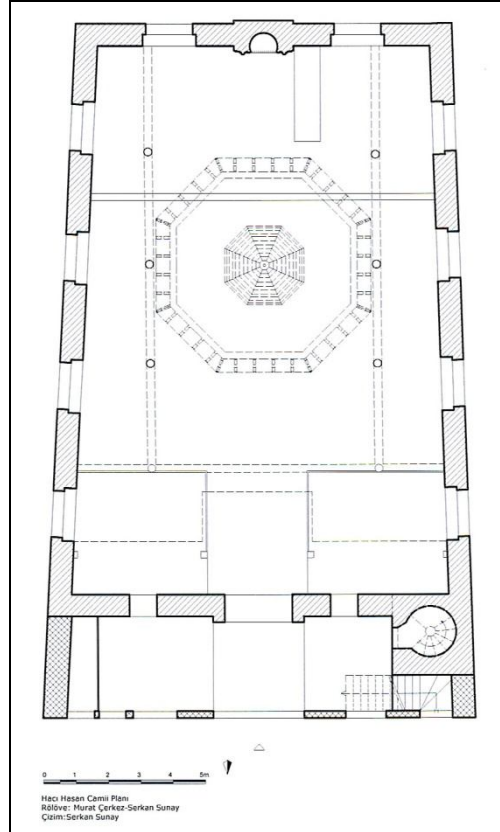
Çizim 2.36: Kayseri Cürcürük Cami planı (İlhan Özkeçeci'den)

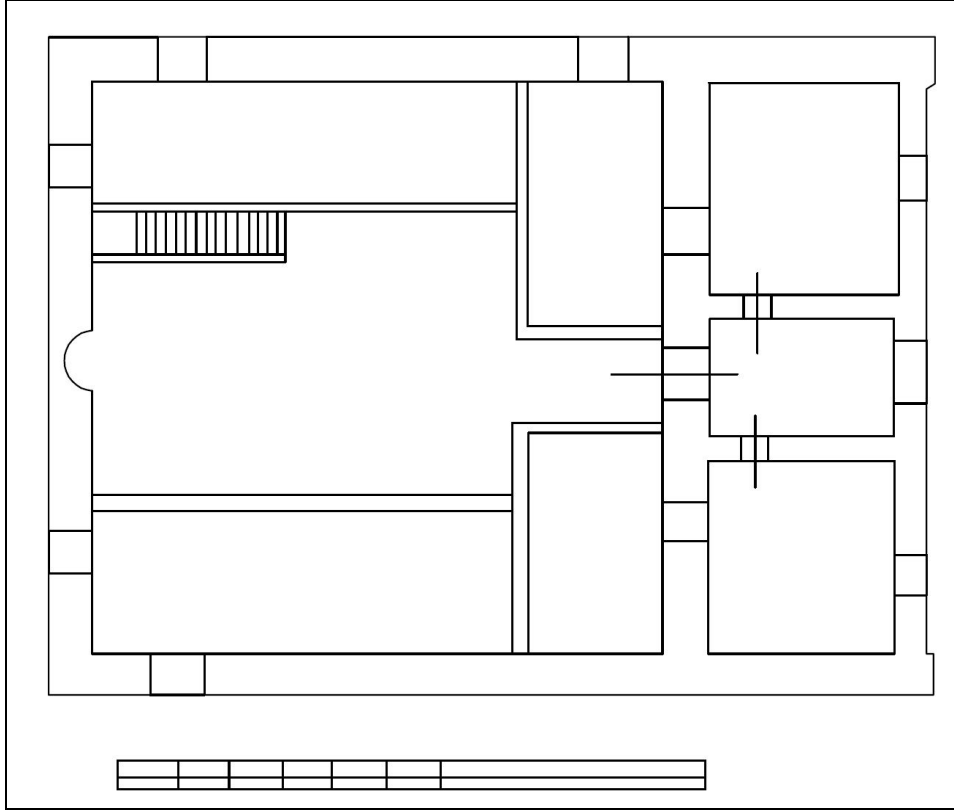
Çizim 2.37: İzmir Çandarlı Merkez Cami planı (Çağlayan Hergül'den)

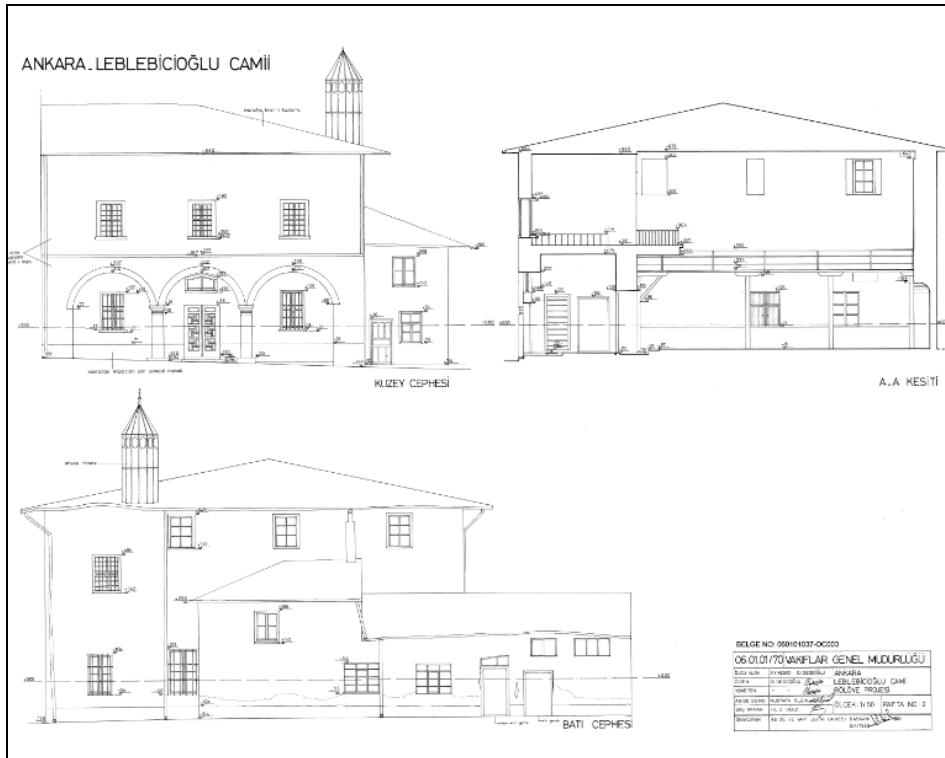
Çizim 2.38: Kayseri Hasinli Cami planı (İlhan Özkeçeci'den)

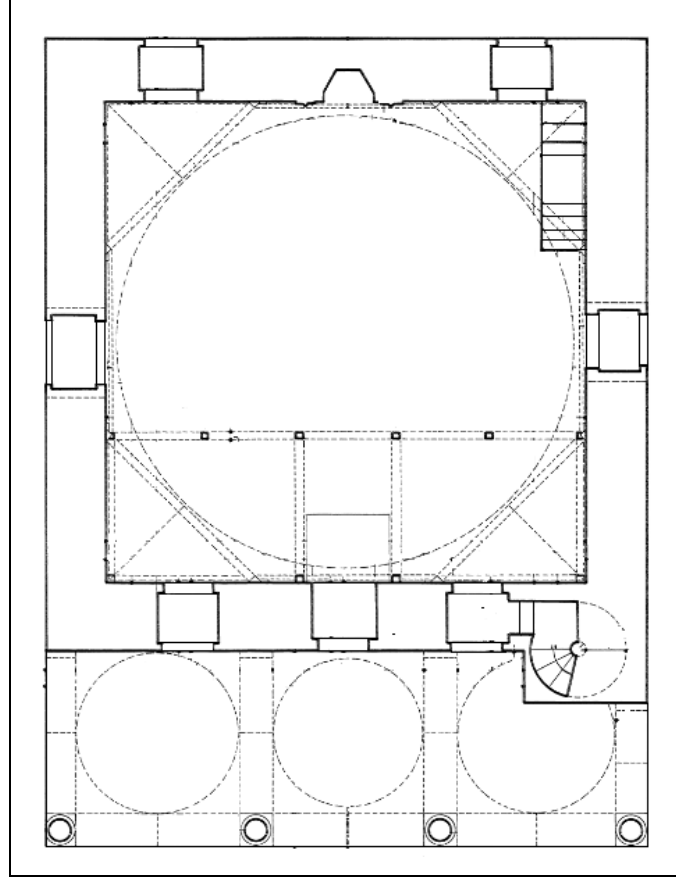
Çizim 2.39: Amasya Merzifon Hacı Hasan Cami planı (Murat Çerkez'den)

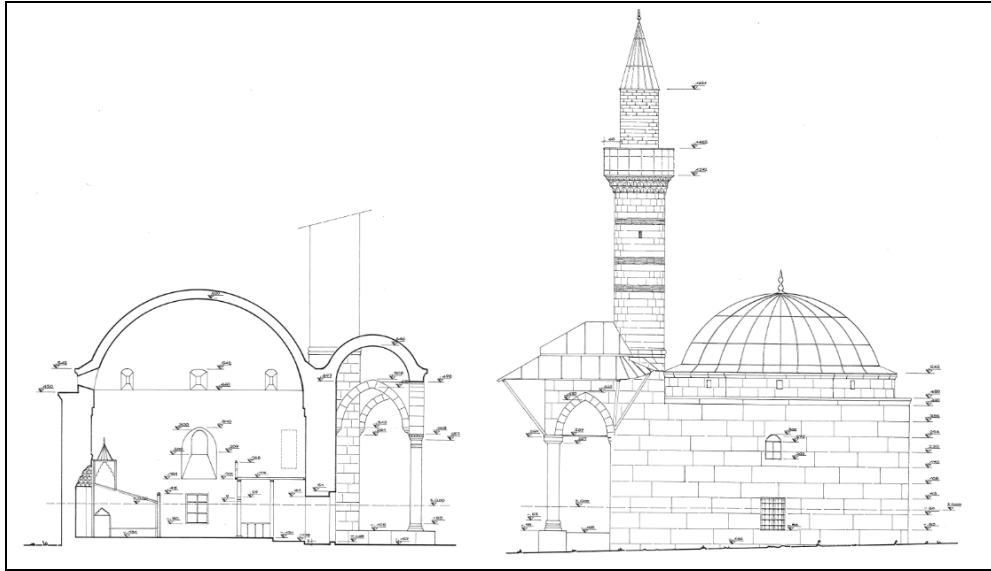
Çizim 2.40: Ankara Leblebicioğlu Cami planı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

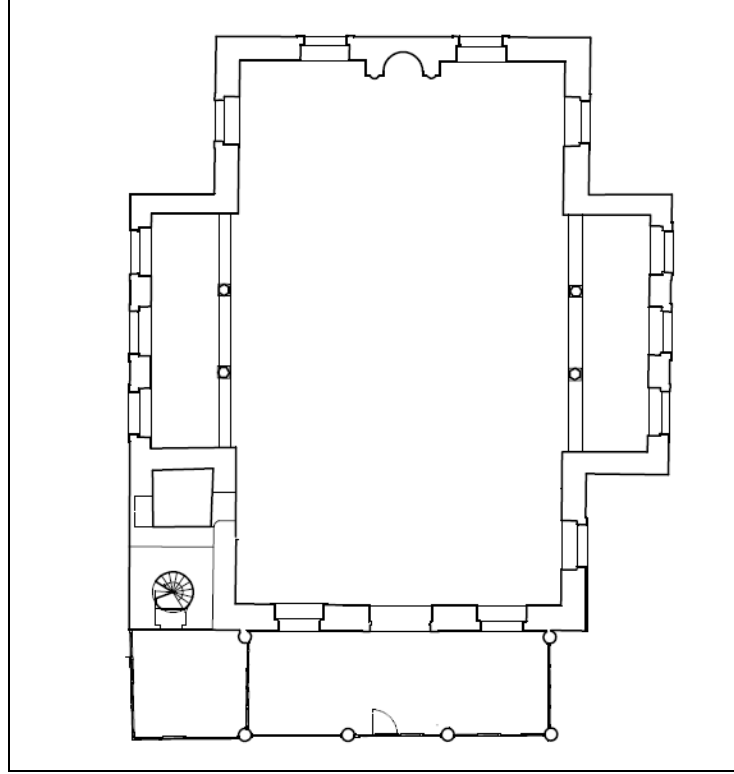
Çizim 2.41: Ankara Leblebicioğlu Cami kesit ve cephe görünüşleri (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

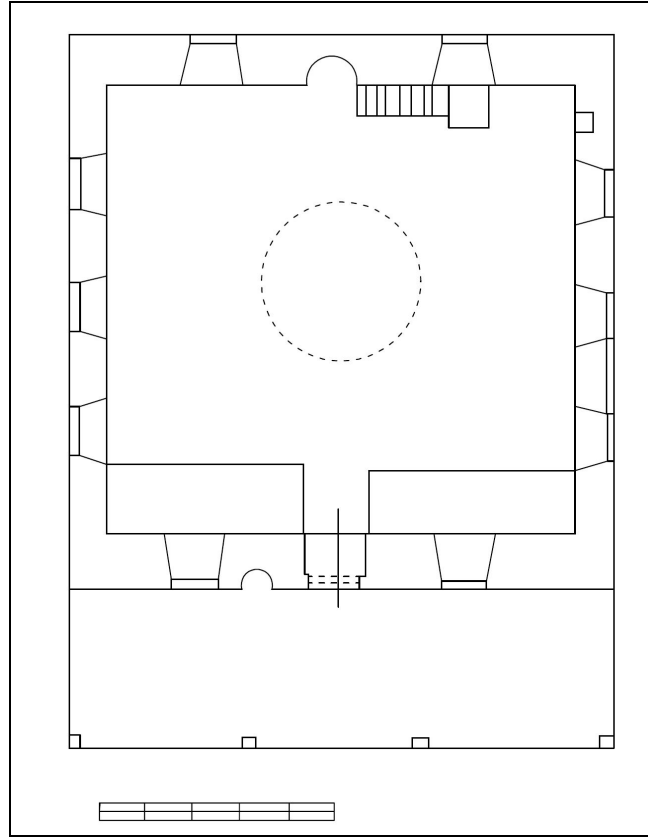
Çizim 2.42: Erzurum Pervizoğlu Cami planı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

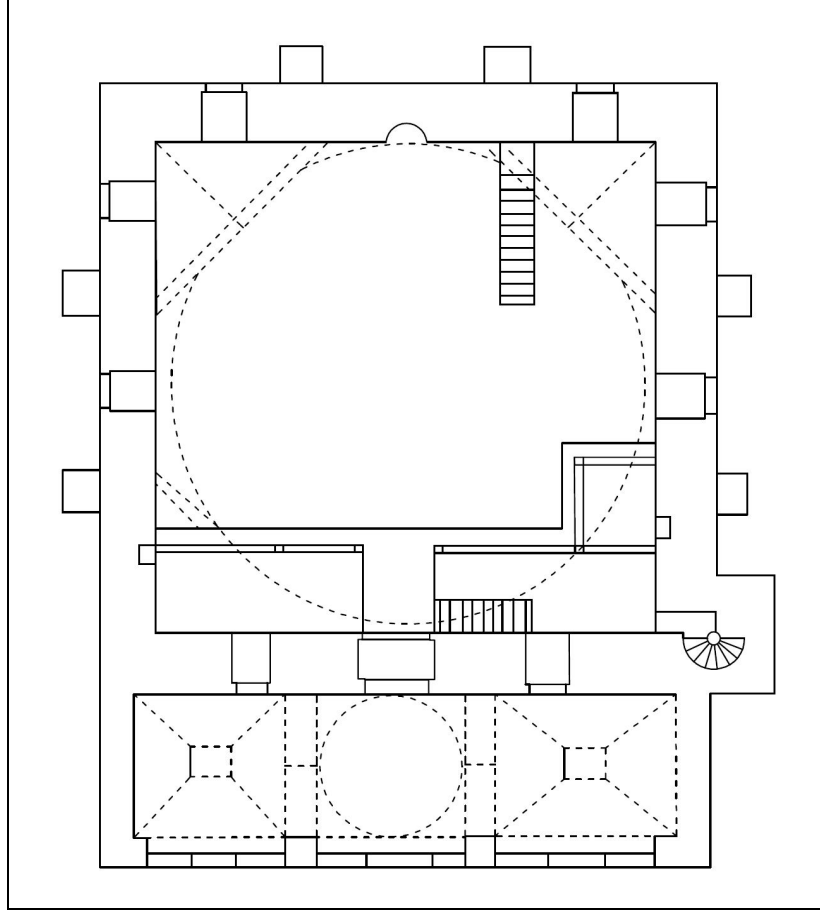
Çizim 2.43: Erzurum Pervizoğlu Cami kesit ve cephe görünüşü (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

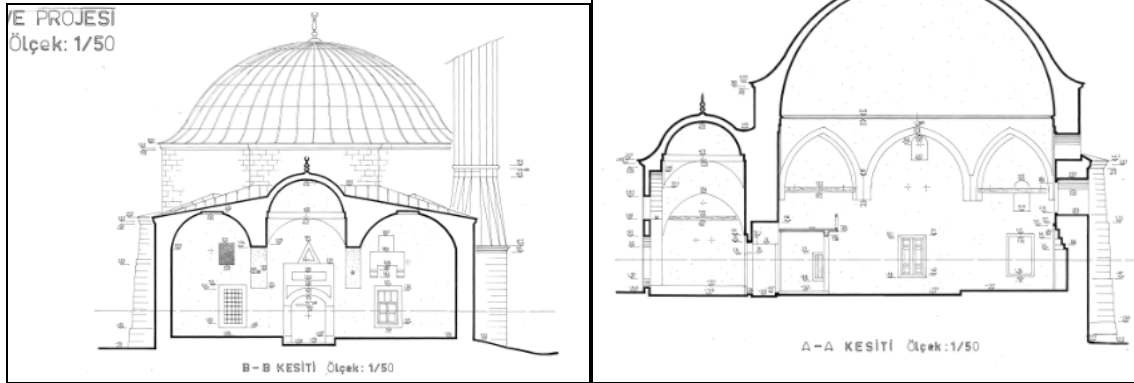
Çizim 2.44: Balıkesir Bigadiç Yeşilli Cami planı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

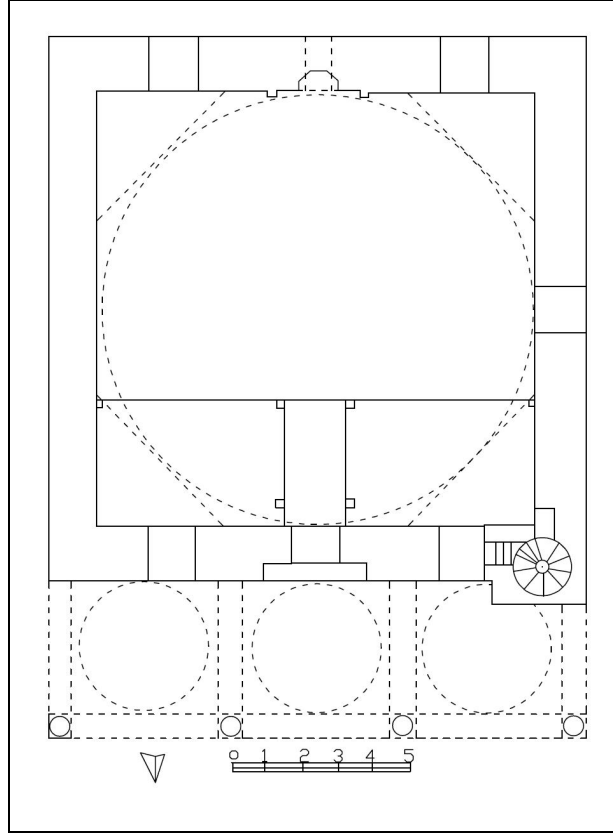
Çizim 2.45: Kahramanmaraş Nuh (Ahmet Efendi) Cami planı (Mehmet Özkarcı'dan)

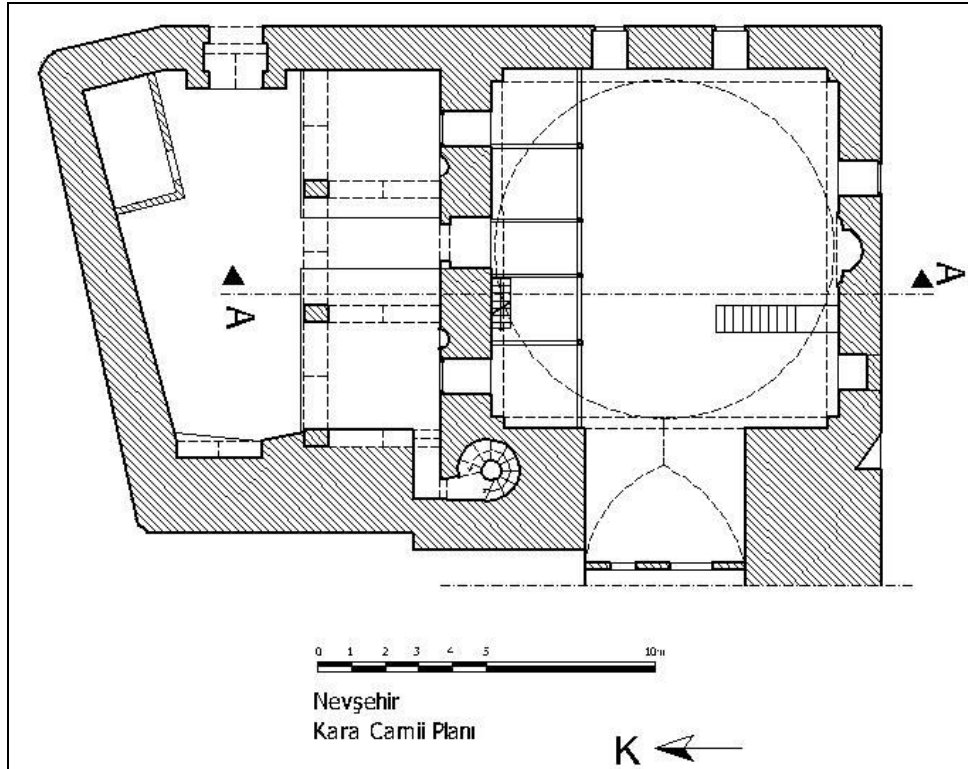
Çizim 2.46: Kayseri Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami planı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

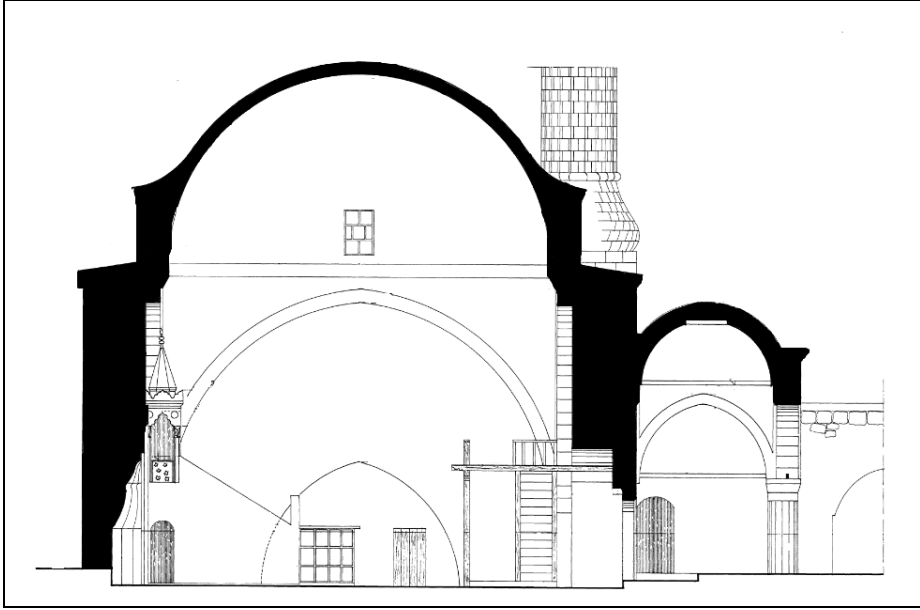
Çizim 2.47: Kayseri Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami kesitleri (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

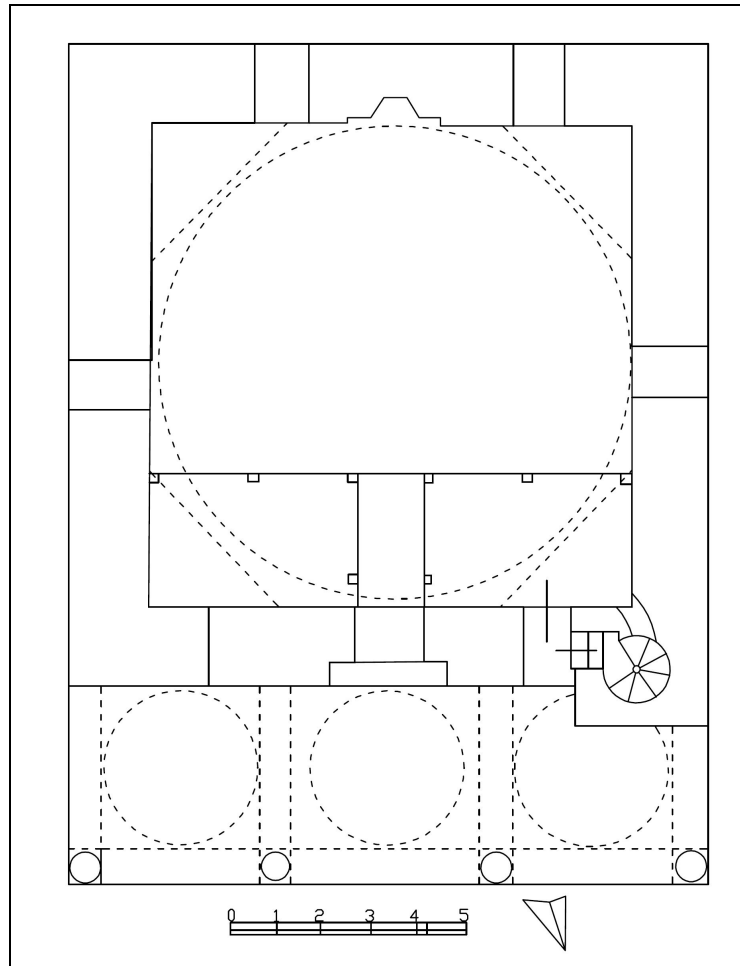
Çizim 2.48: Erzurum Derviş Ağa Camii planı (Rahmi Hüseyin Ünal'dan)

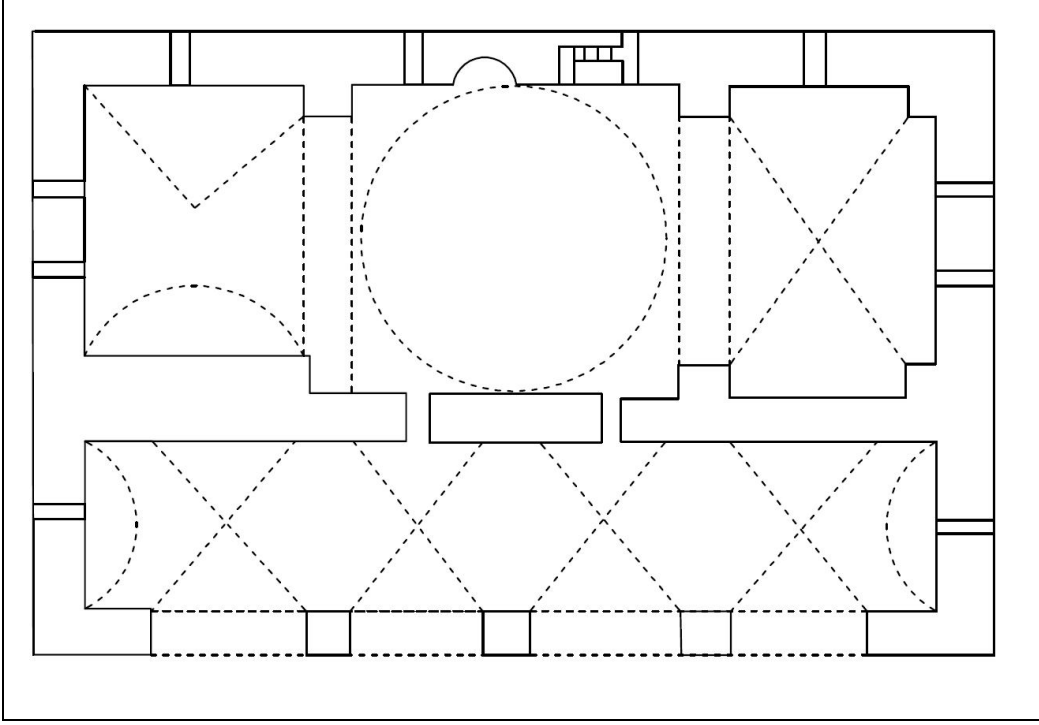
Çizim 2.49: Nevşehir Kara Camii planı (Mehmet Ekiz'den)

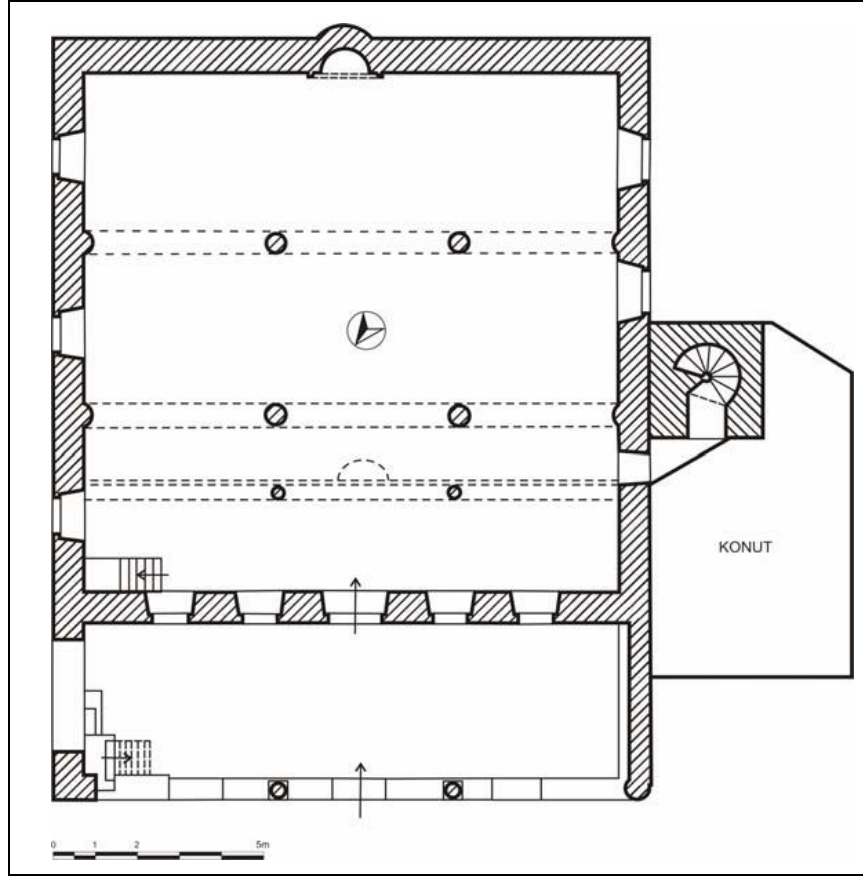
Çizim 2.50: Nevşehir Kara Cami A-A kesiti (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

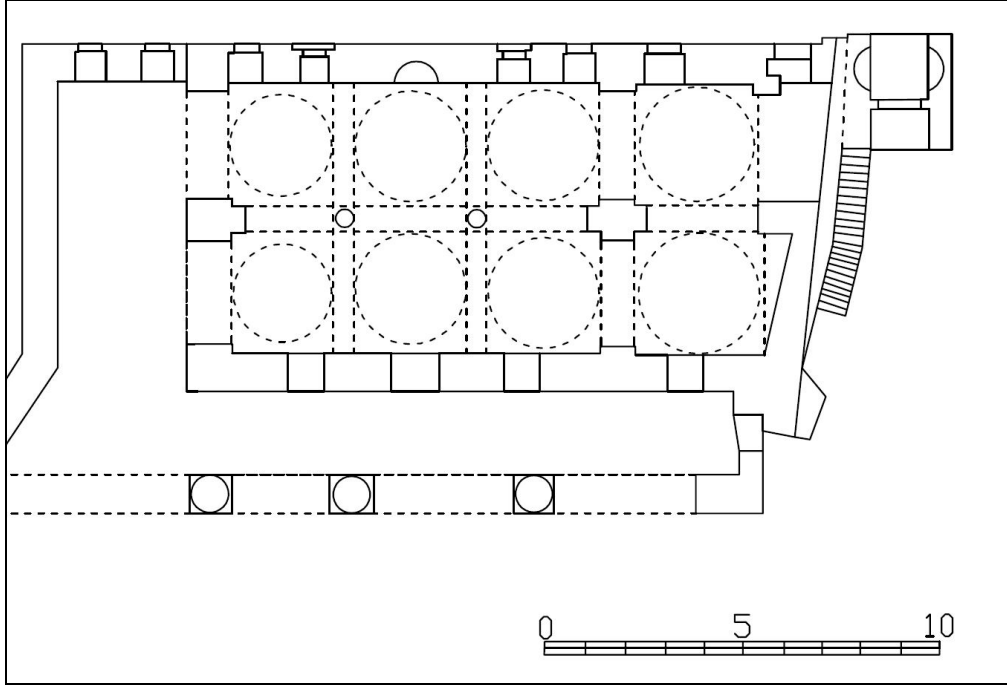
Çizim 2.51: Erzurum Bakırcı Cami planı (Rahmi Hüseyin Ünal'dan)

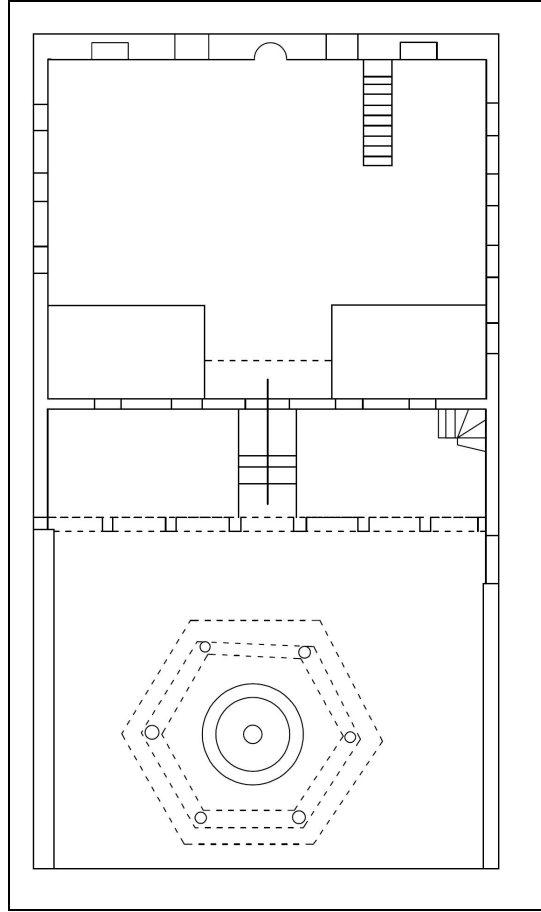
Çizim 2.52: Şanhurfa Hacı Lütfullah Cami planı (A.Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

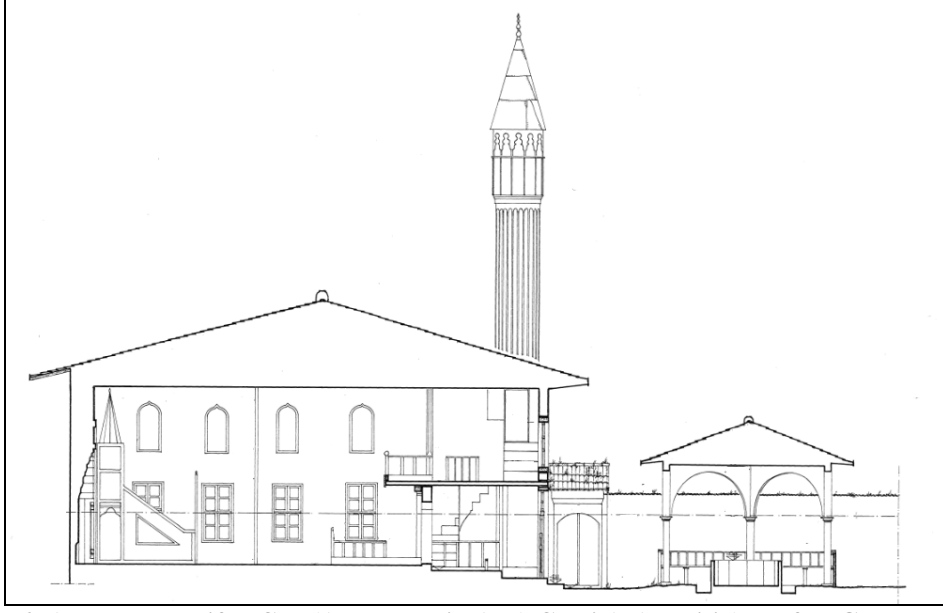
Çizim 2.53: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami planı (Cengiz Gürbıyık'tan)

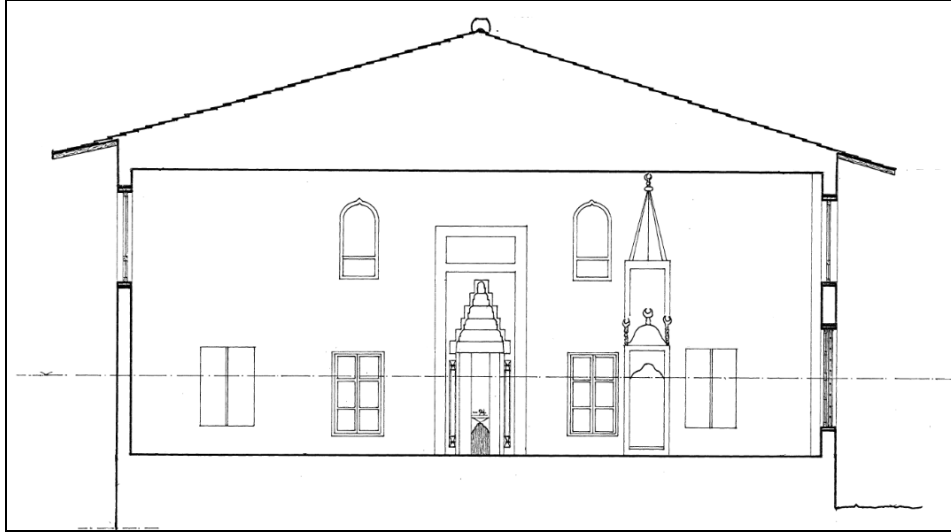
Çizim 2.54: Adana Yeni Cami planı (Nusret Çam'dan)

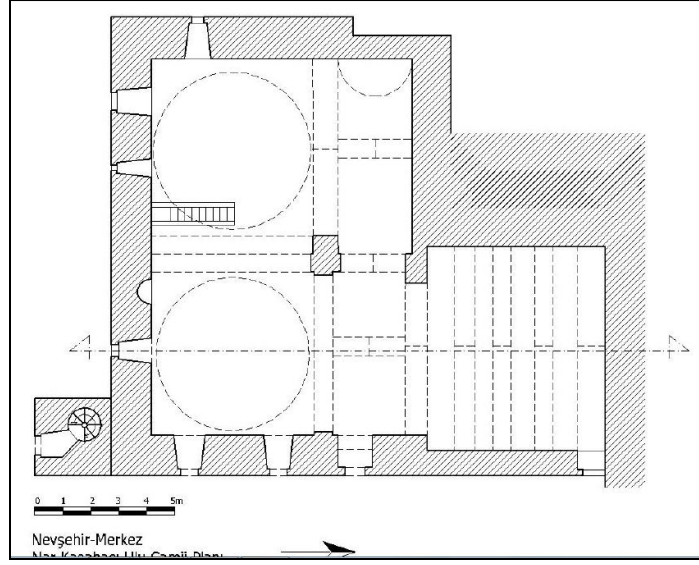
Çizim 2.55: Amasya Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Camii planı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

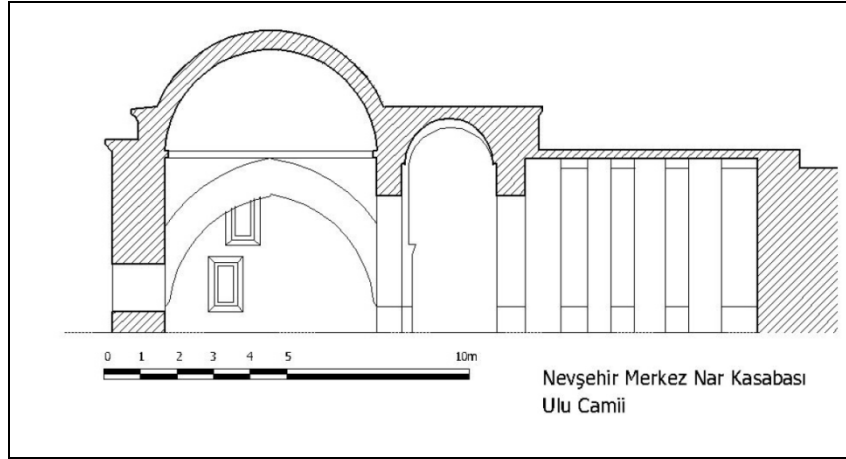
Çizim 2.56: Amasya Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami A-A kesiti (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

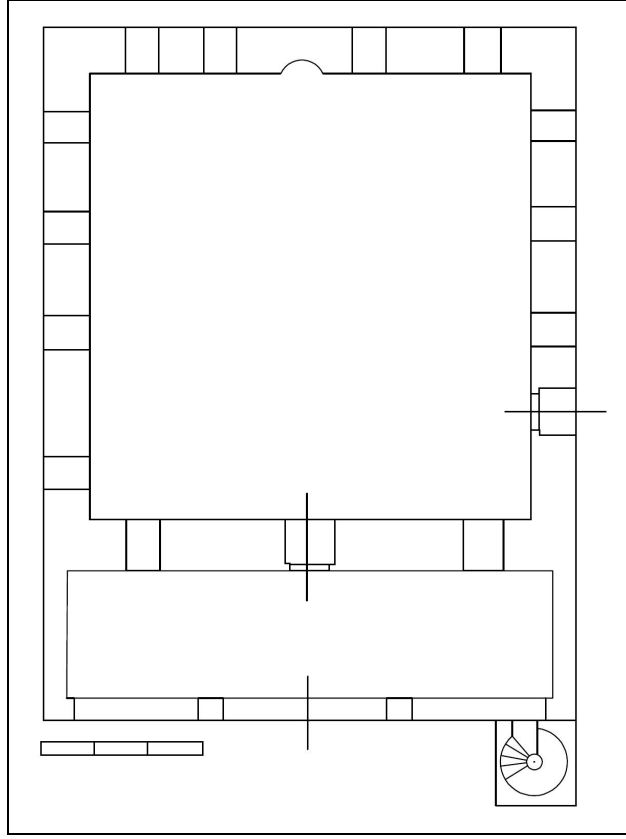
Çizim 2.57: Amasya Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami B-B kesiti (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

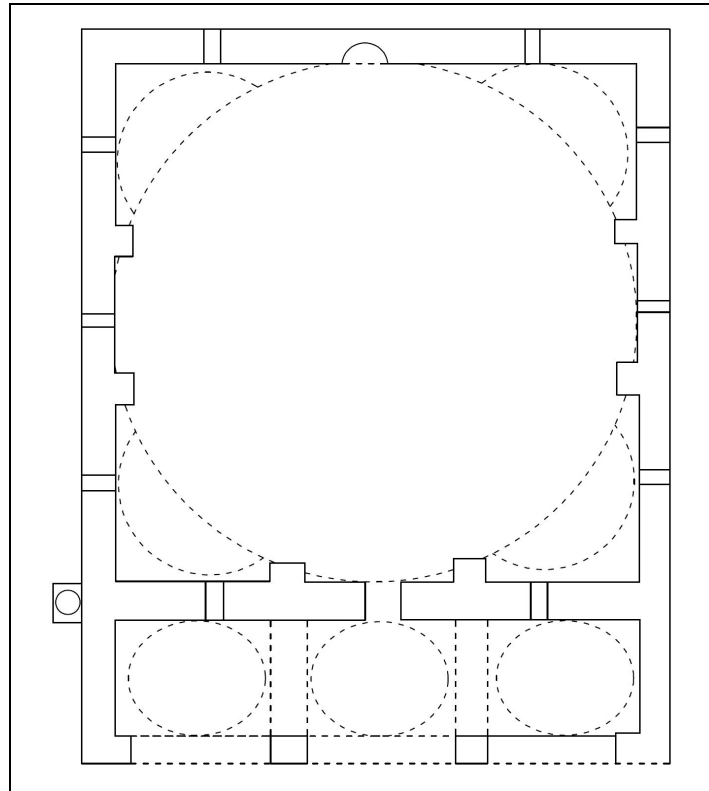
Çizim 2.58: Nevşehir Nar Kasabası Eski Cami planı (Mehmet Ekiz'den)

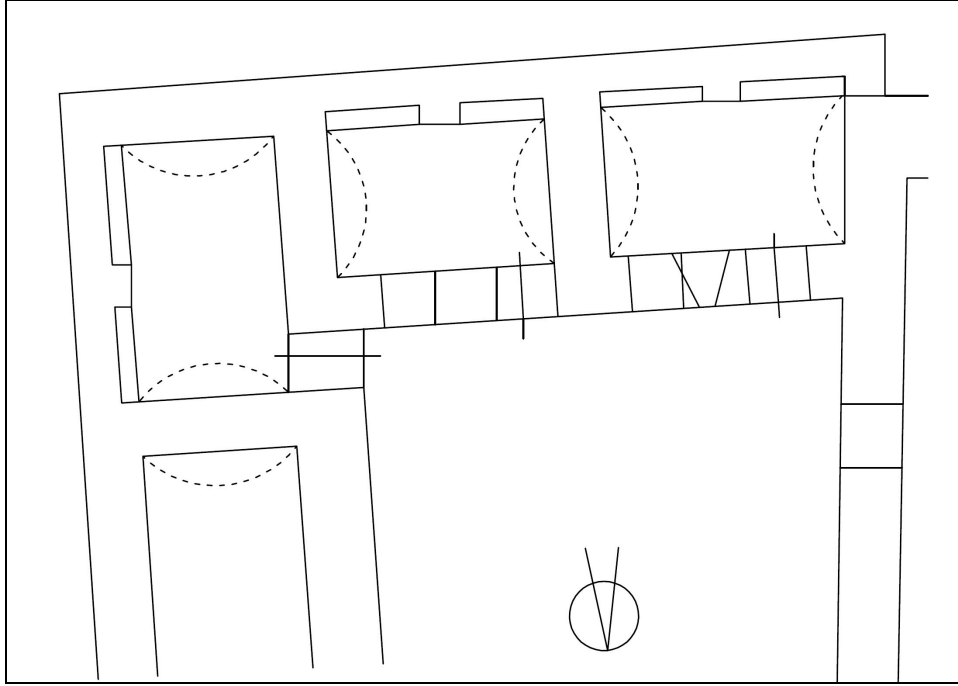
Çizim 2.59: Nevşehir Nar Kasabası Eski Cami kesiti (Mehmet Ekiz'den)

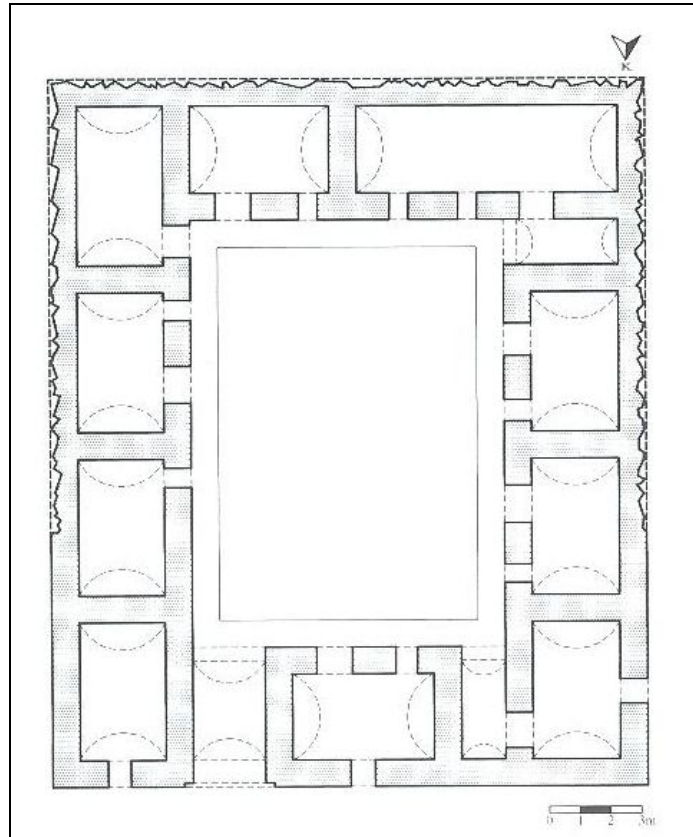
Çizim 2.60: Çanakkale Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami planı (Yavuz Polat'tan)

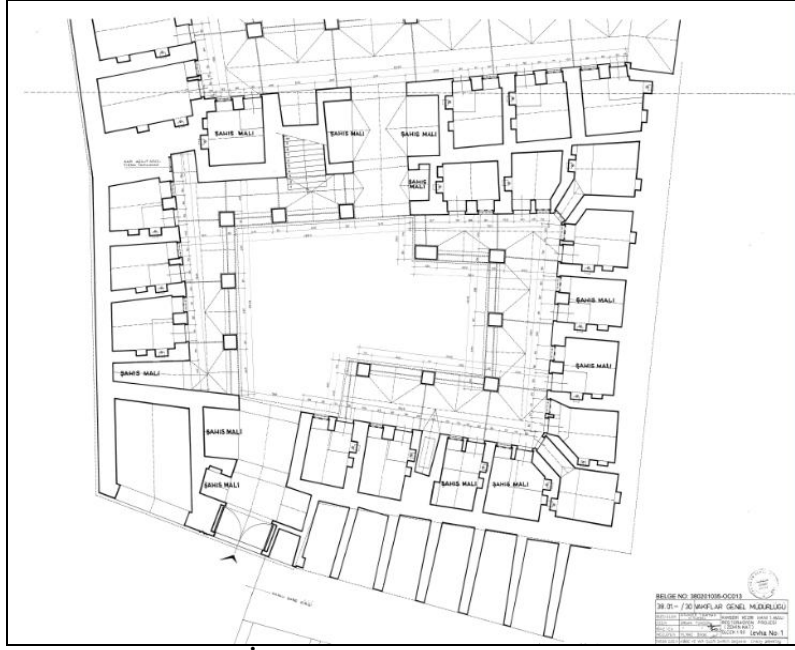
Çizim 2.61: Şanlıurfa Hüseyin Paşa Cami planı (A.Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

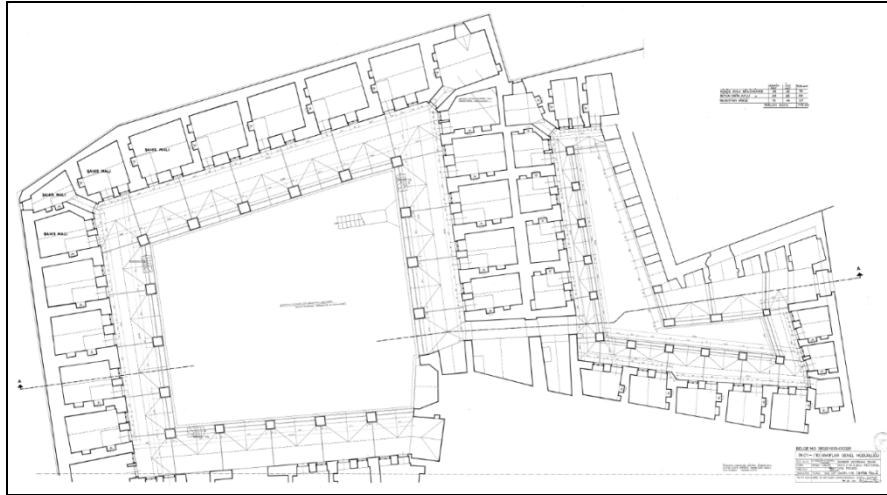
Çizim 2.62: Erzurum Pervizoğlu Medresesi günümüze ulaşabilen odalarının planı (Rahmi Hüseyin Ünal'dan)

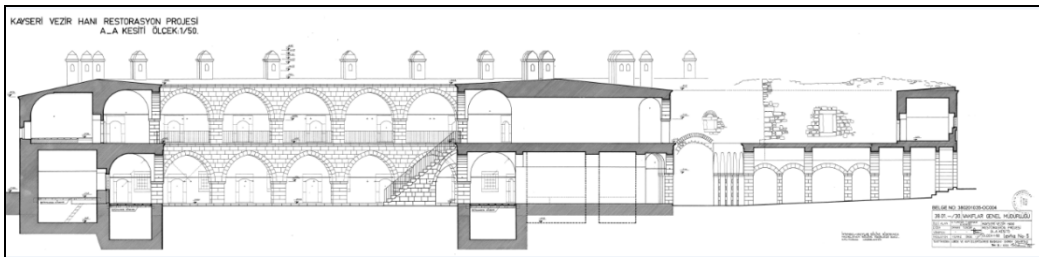
Çizim 2.63: Erzurum İspir Kadioğlu Medresesi planı (A.Murat Aktemur-İ.Umut Kukaracı'dan)

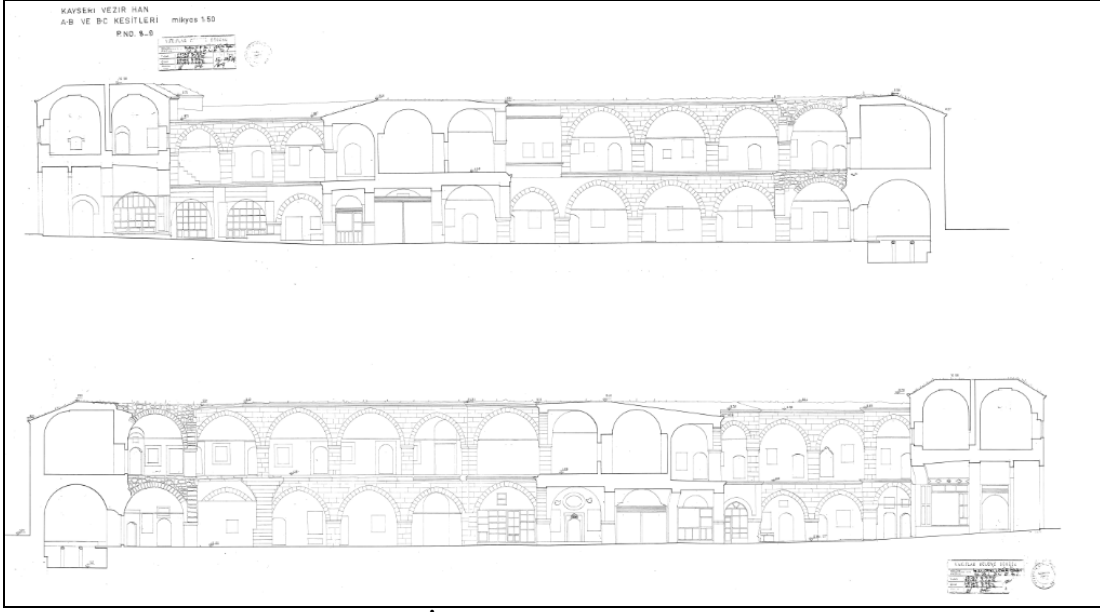
Çizim 2.64: Kayseri Vezir (Damat İbrahim Paşa) Hanı 1. Avlu planı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

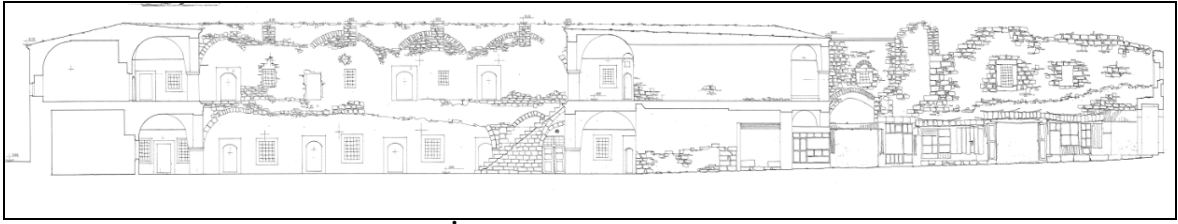
Çizim 2.65: Kayseri Vezir (Damat İbrahim Paşa) Hanı 2. ve 3. Avlu planı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

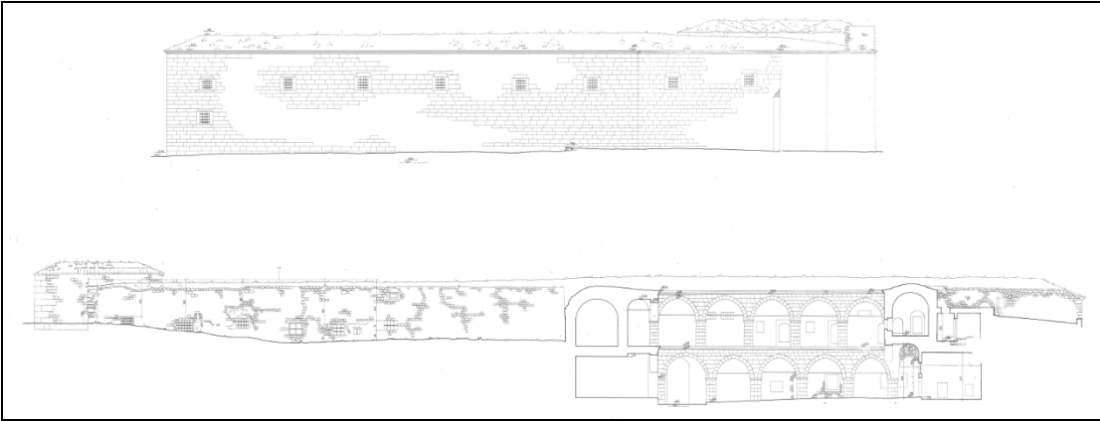
Çizim 2.66: Kayseri Vezir (Damat İbrahim Paşa) Hanı A-A kesiti (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

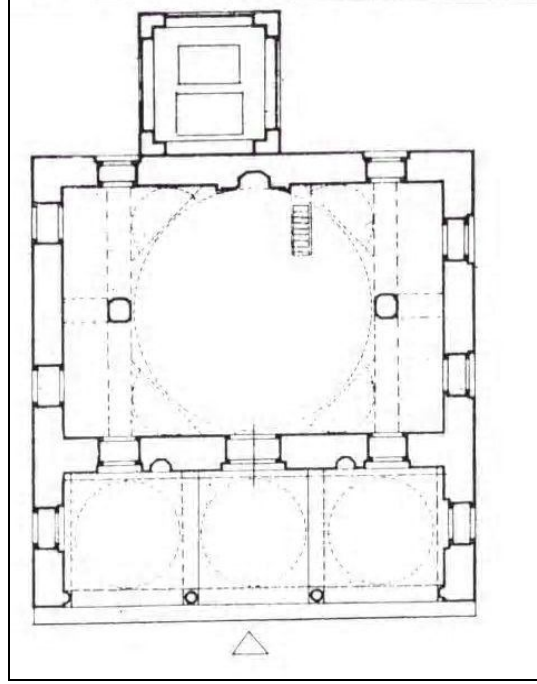
Çizim 2.67: Kayseri Vezir (Damat İbrahim Paşa) Hamı A-B ve B-C kesitleri (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

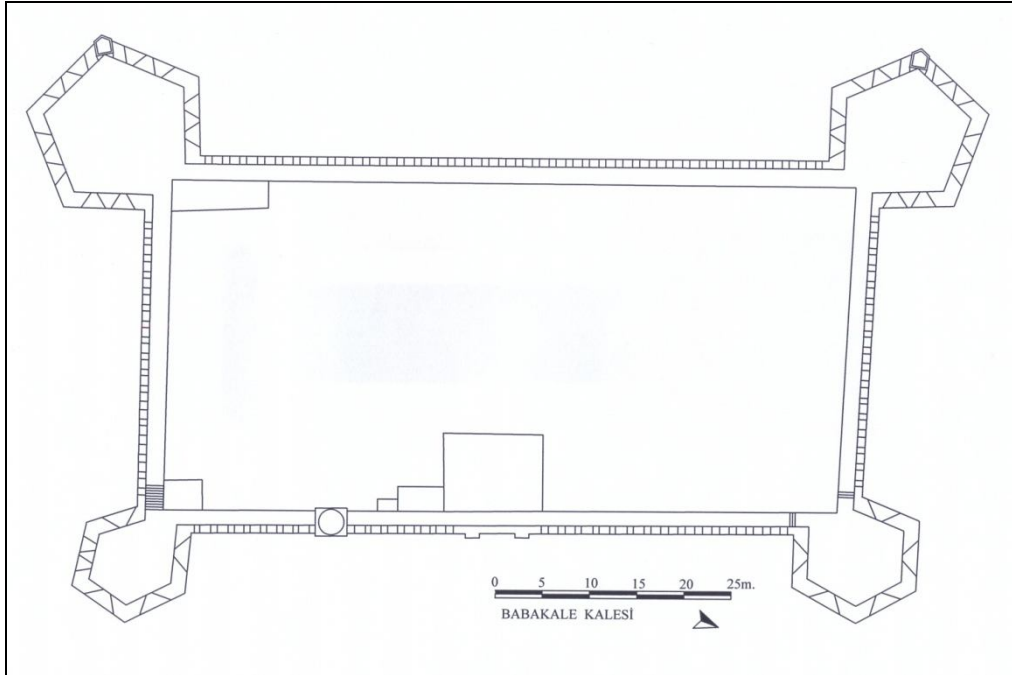
Çizim 2.68: Kayseri Vezir (Damat İbrahim Paşa) Hamı C-D kesiti (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

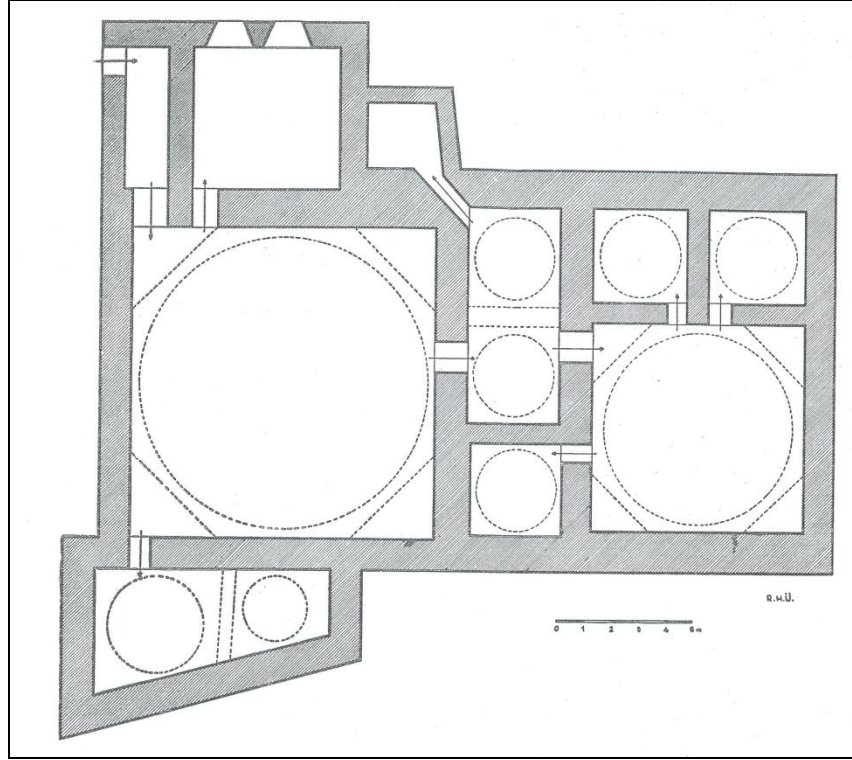
Çizim 2.69: Kayseri Vezir (Damat İbrahim Paşa) Hamı D-E kesiti ve arka cephe görünüşü (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

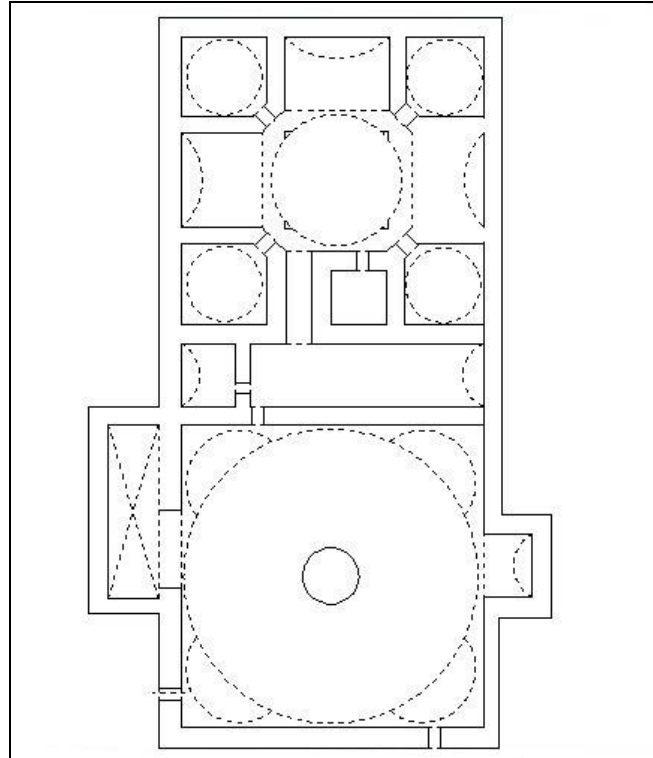
Çizim 2.70: Diyarbakır Nabi Cami ve Zübeyde Hanım Türbesi planı (Metin Sözen'den)

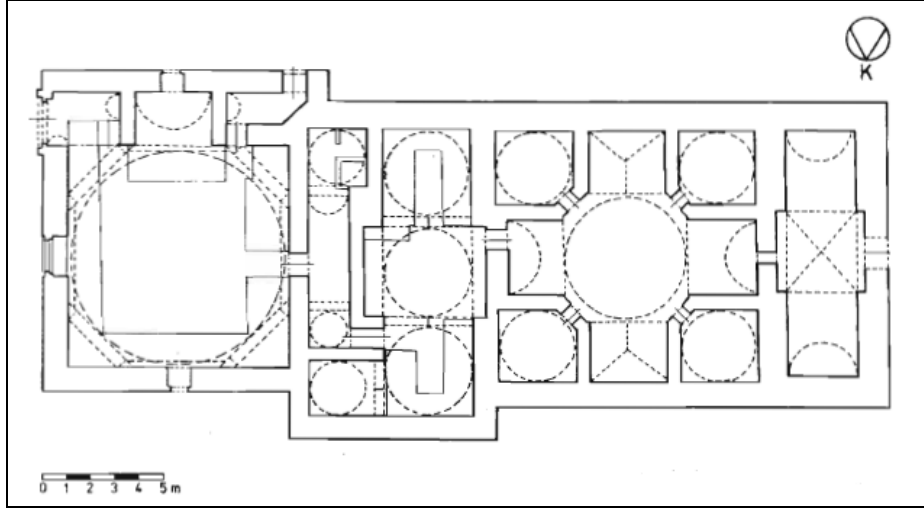
Çizim 2.71: Çanakkale Babakale planı (Yusuf Acioglu'ndan)

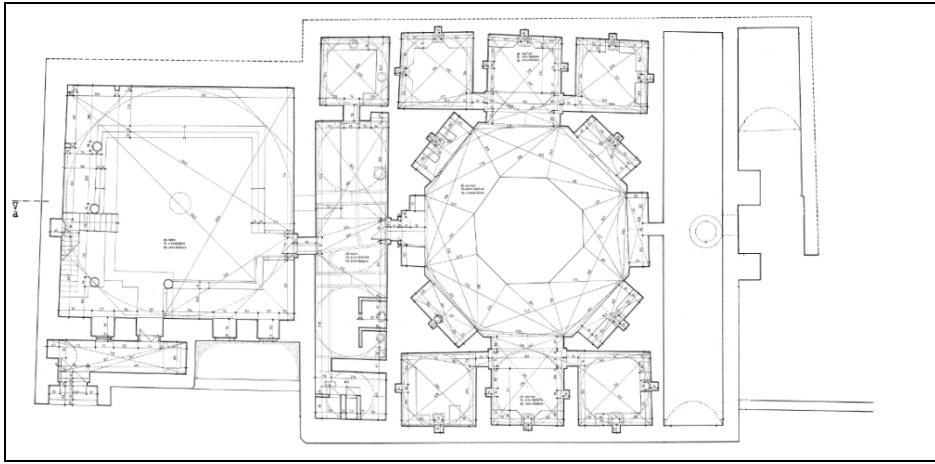
Çizim 2.72: Erzurum Saray Hamamı planı (Rahmi Hüseyin Ünal'dan)

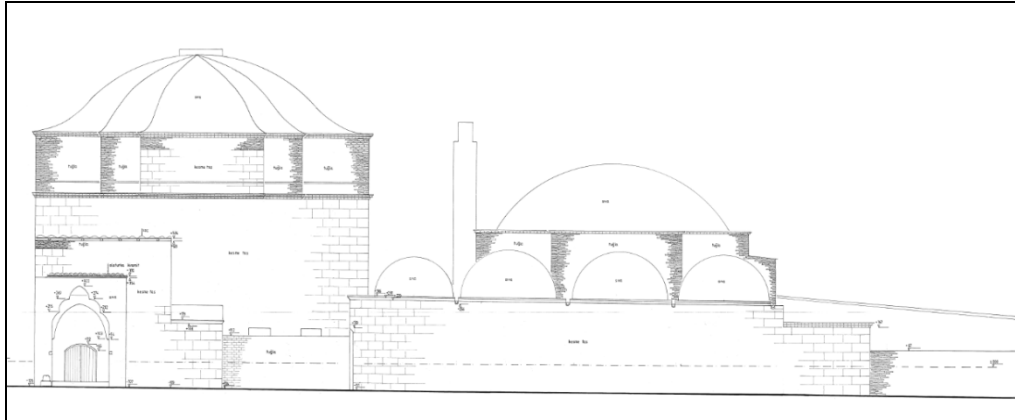
Çizim 2.73: Şanlıurfa Vezir Hamamı planı (Mehmet Ali Gelener'den)

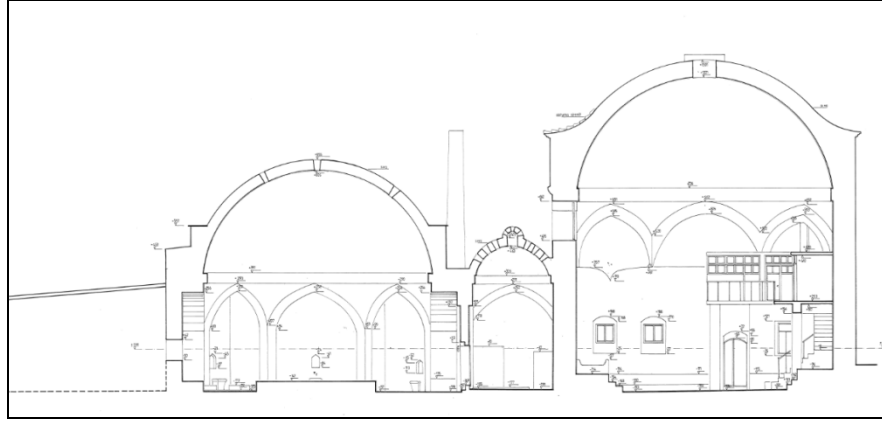
Çizim 2.74: Malatya Darendede Hüseyin Paşa Hamamı planı (Fuat Şancı'dan)

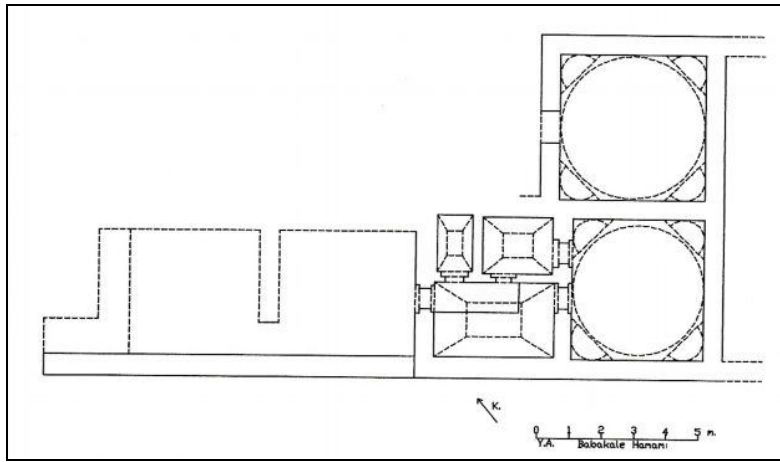
Çizim 2.75: Adana Yeni Hamam planı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

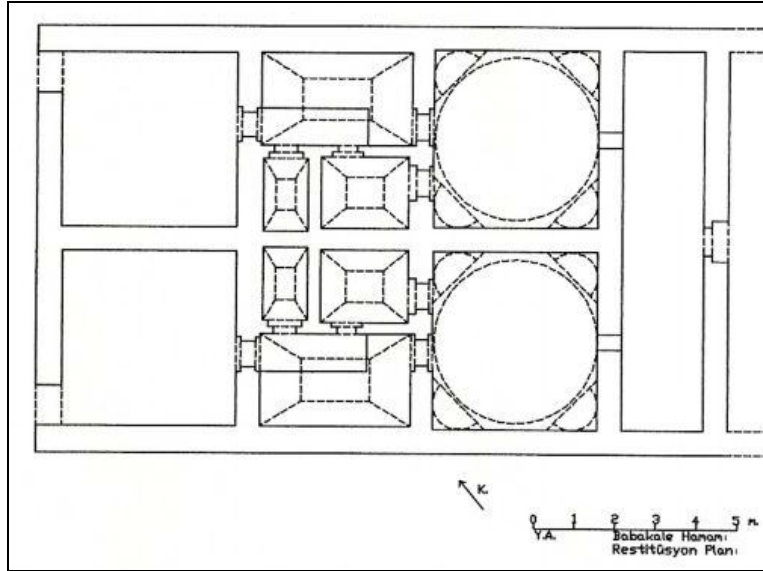
Çizim 2.76: Adana Yeni Hamam ön cephe görünüşü (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

Çizim 2.77: Adana Yeni Hamam A-A kesiti (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

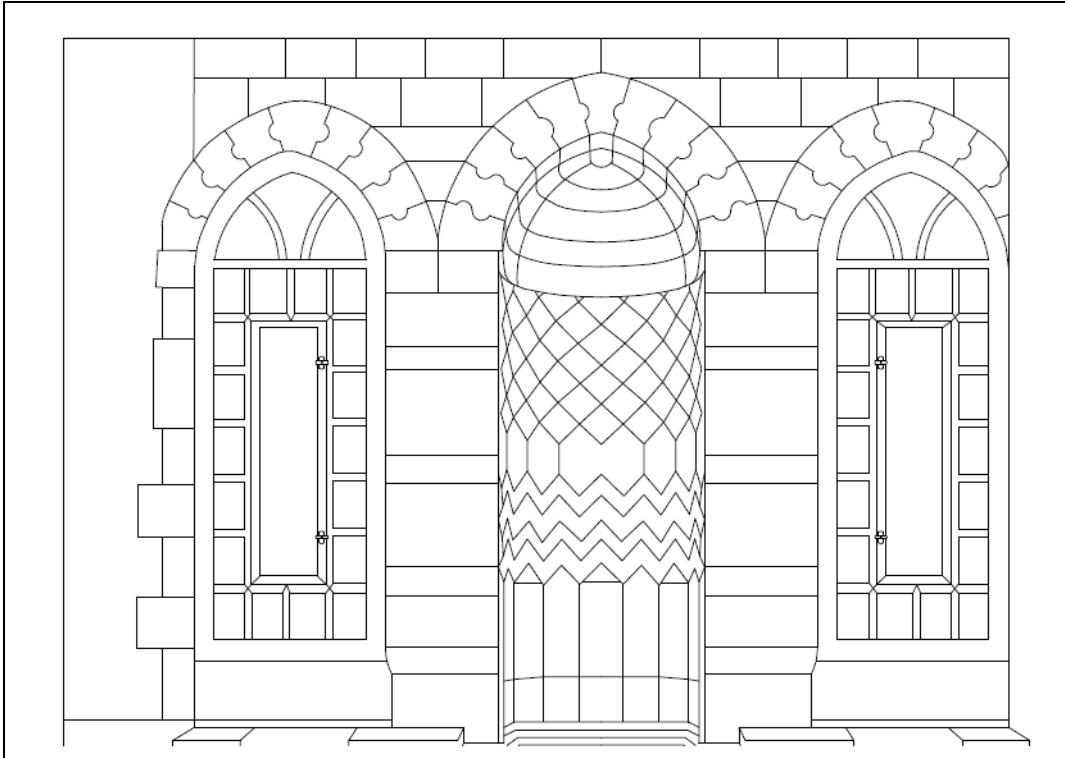
Çizim 2.78: Çanakkale Babakale Hamamı Mevcut Durum planı (Ali Osman Uysal'dan)

Çizim 2.79: Çanakkale Babakale Hamamı restitüsyon planı (Ali Osman Uysal'dan)

Çizim 2.80: Şanlıurfa Rızvaniye Cami ahşap kapı süslemeleri (A.Cihat Kürkcüoğlu'ndan)

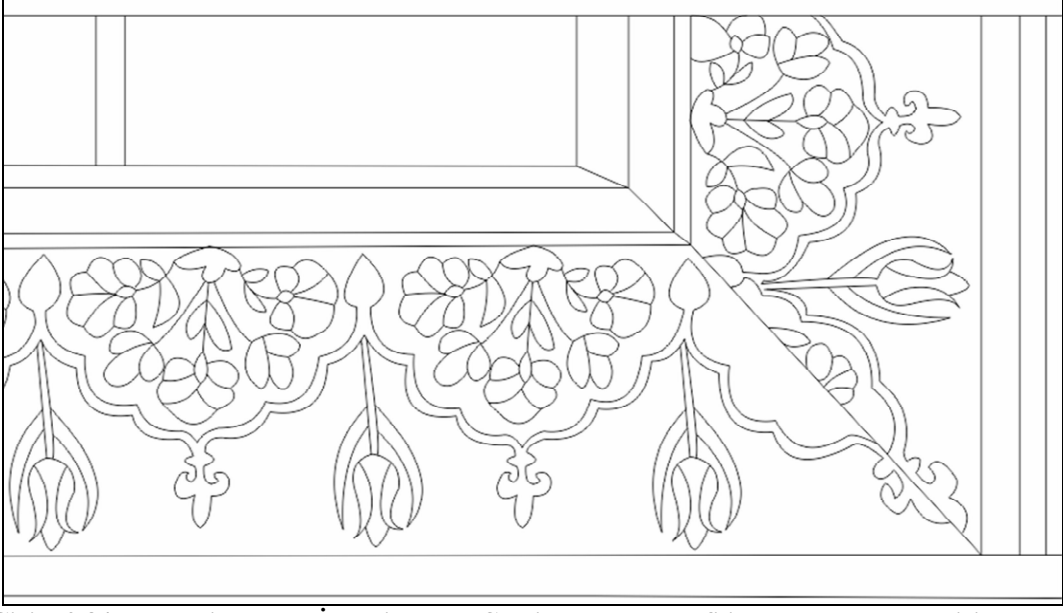
Çizim 2.81: Gaziantep Hüseyin Paşa Cami mihrap cephesi

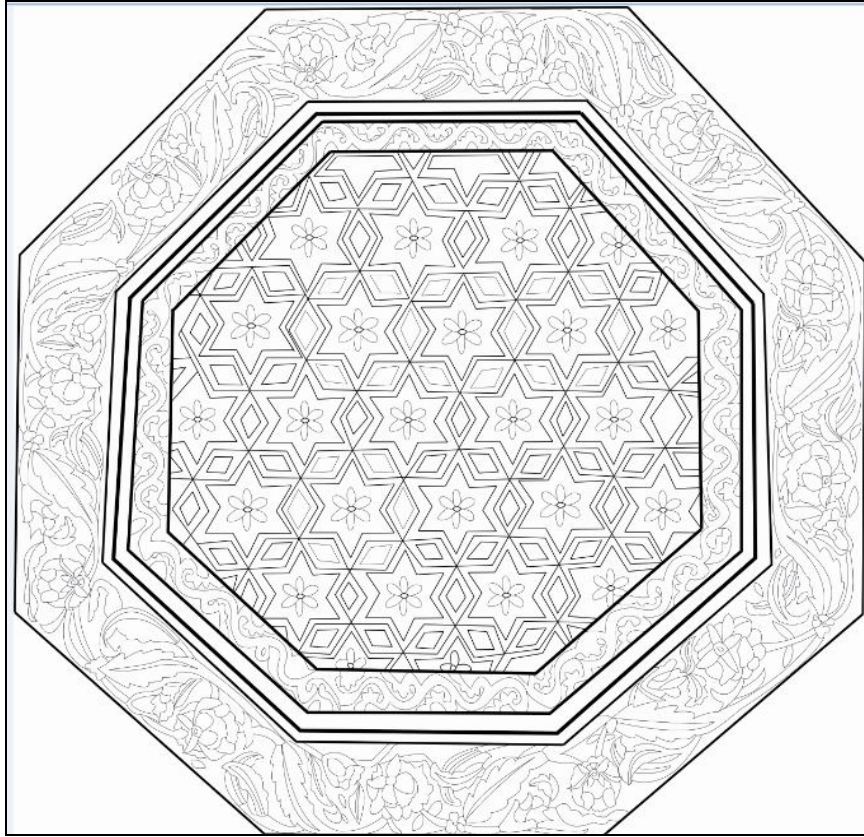
Çizim 2.82: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami kadınlar mahfili ahşap tavan kalemişi süsleme

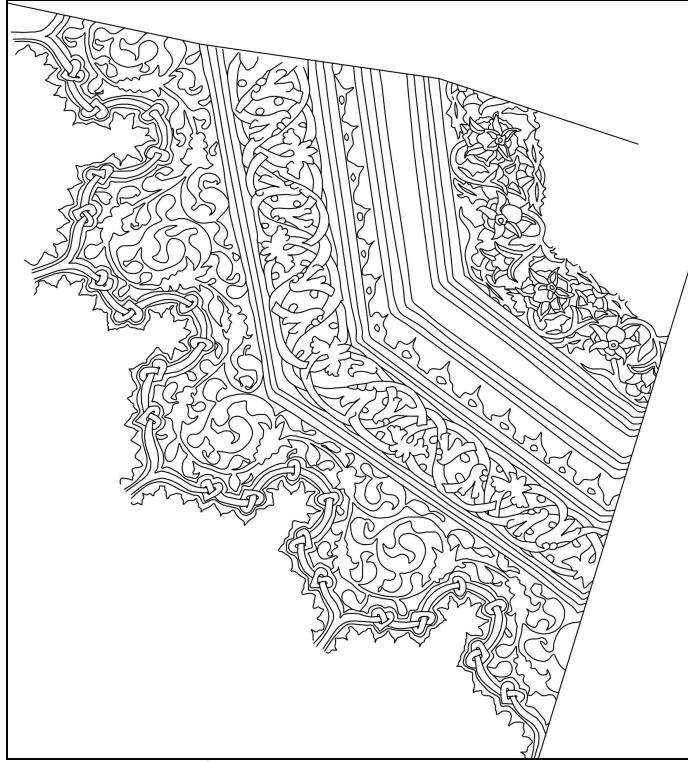
Çizim 2.83: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami kadınlar mahfili ahşap tavan kalemişi süsleme

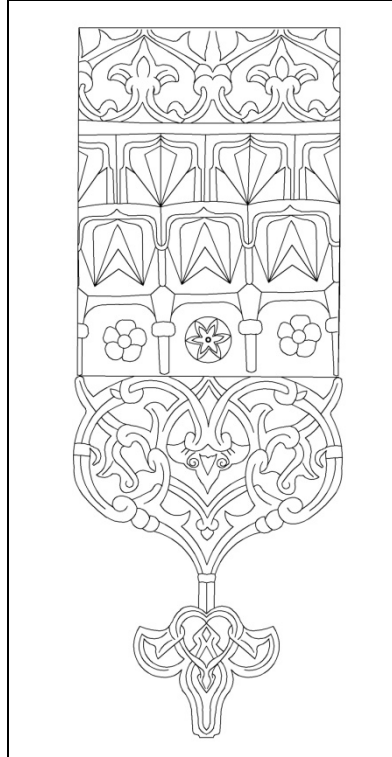
Çizim 2.84: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami kadınlar mahfili ahşap tavan kalemişi süsleme

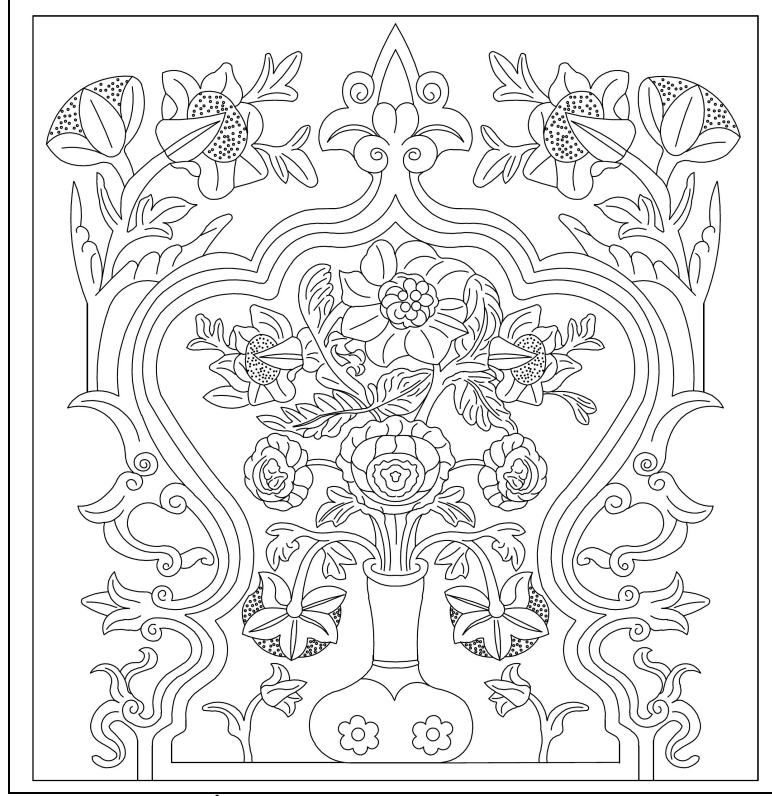
Çizim 2.85: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami son cemaat yeri revağı kubbesi kalemişi süsleme

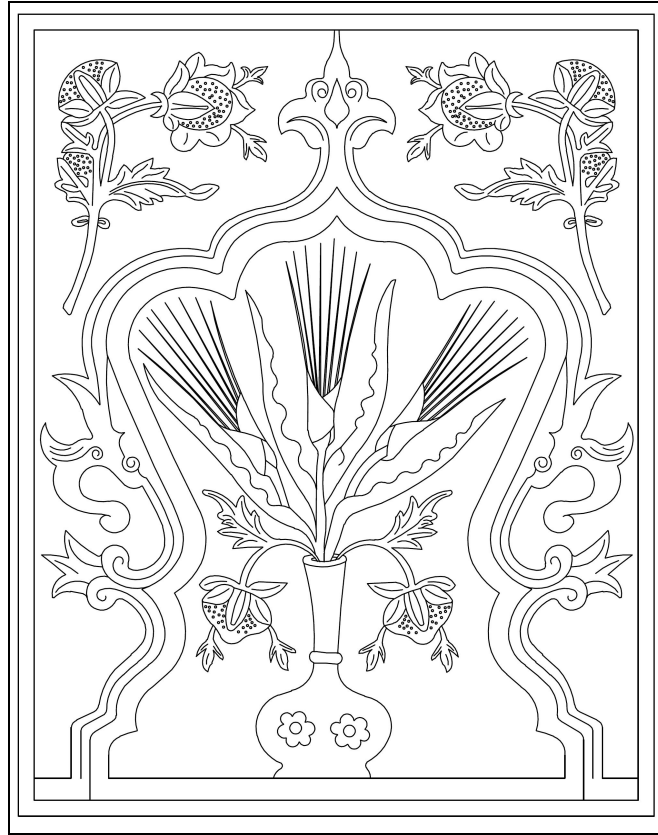
Çizim 2.86: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami şadırvan kubbesi kalemîşi süsleme

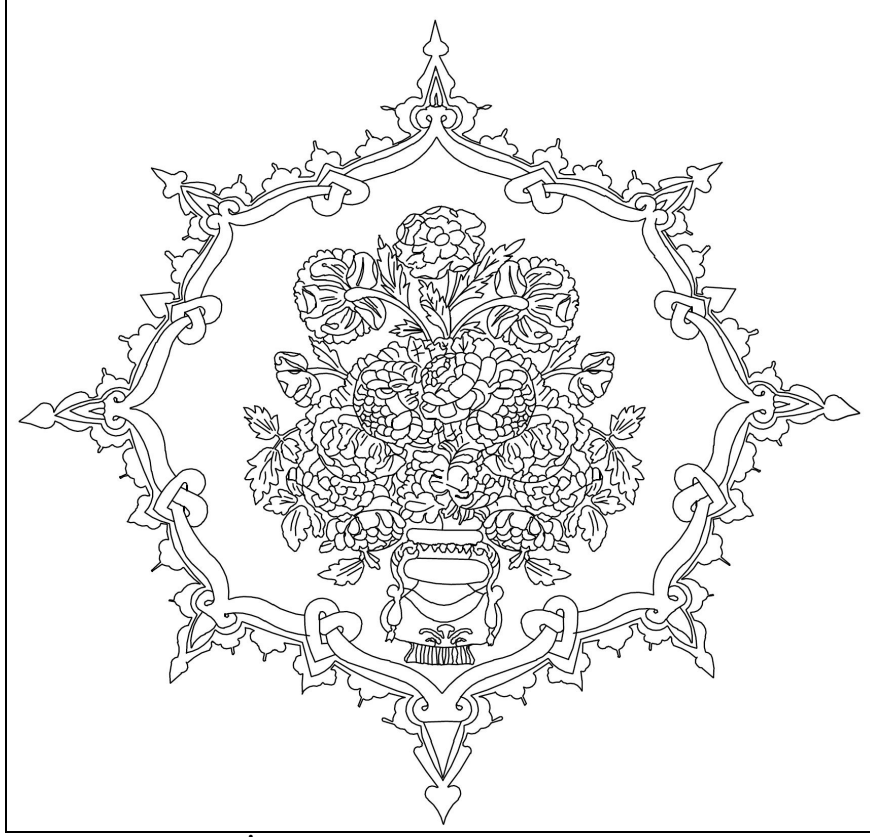
Çizim 2.87: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami giriş kapısı sövesi taş bezeme

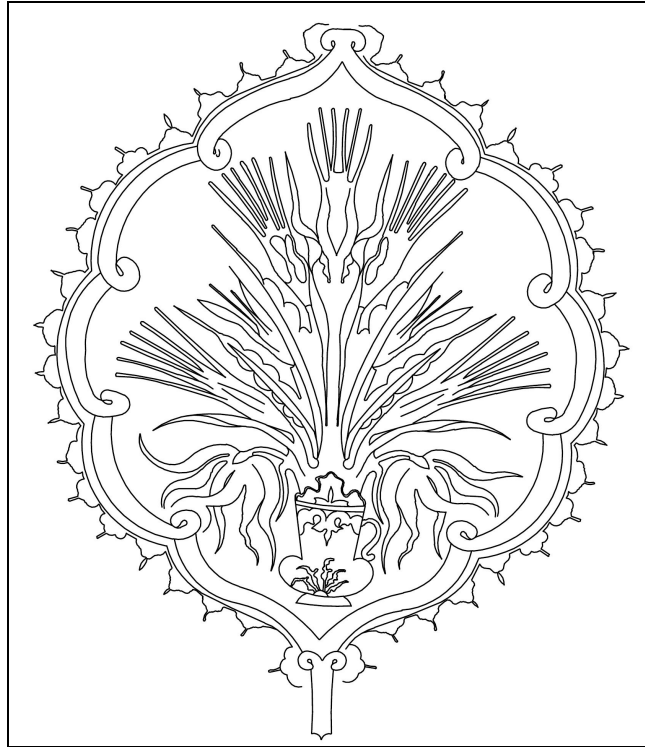
Çizim 2.88: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami minber süpürgeliği vazodan çıkan güller

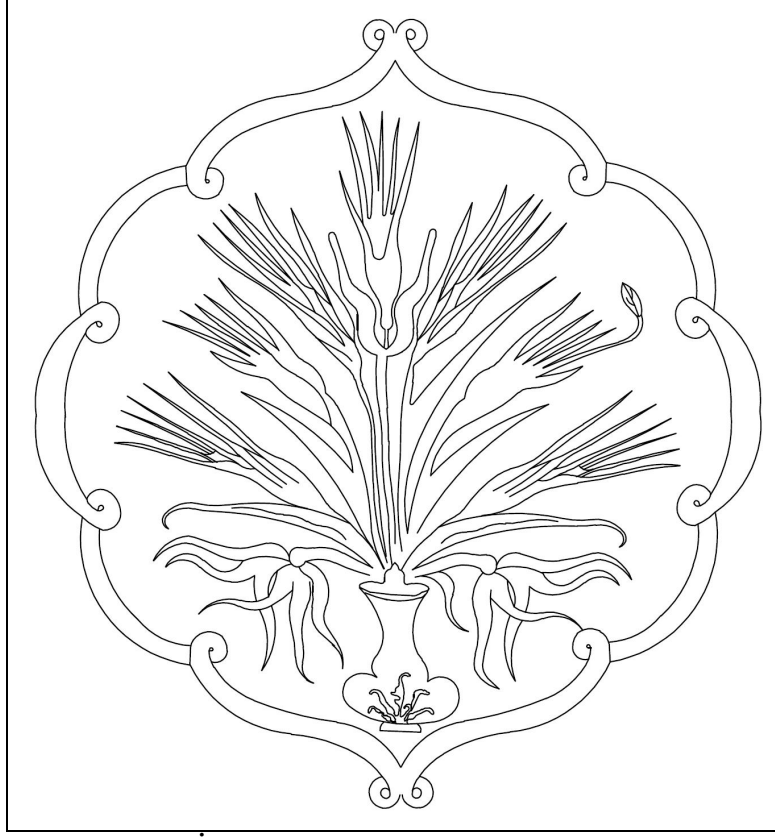
Çizim 2.89: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami minber süpürgeliği vazodan çıkan laleler

Çizim 2.90: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi vazodan çıkan güller kalemîşi süsleme

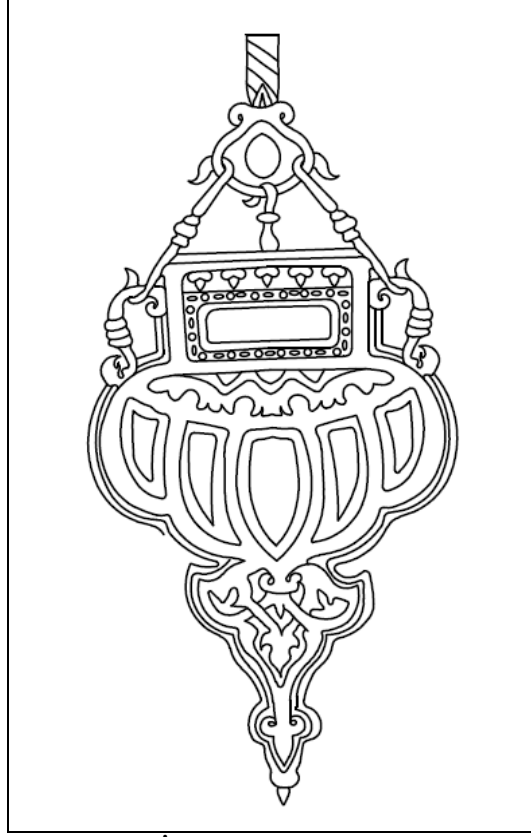
Çizim 2.91: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi vazodan çıkan laleler kalemîşi süsleme

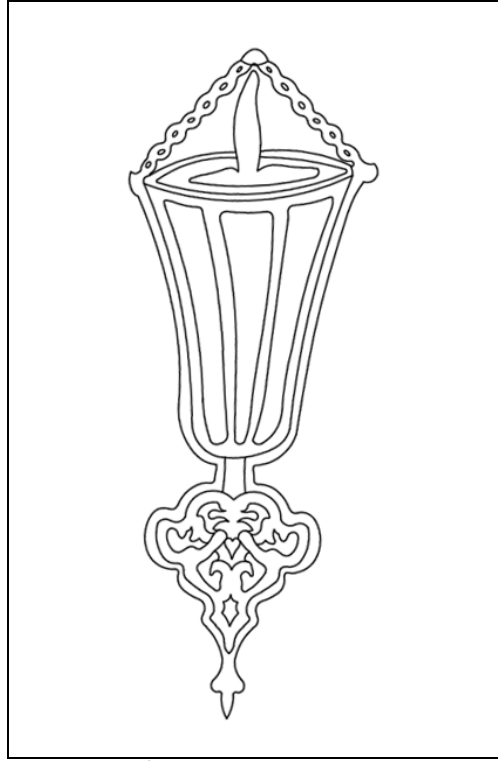
Çizim 2.92: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi vazodan çıkan laleler kalemişi süsleme

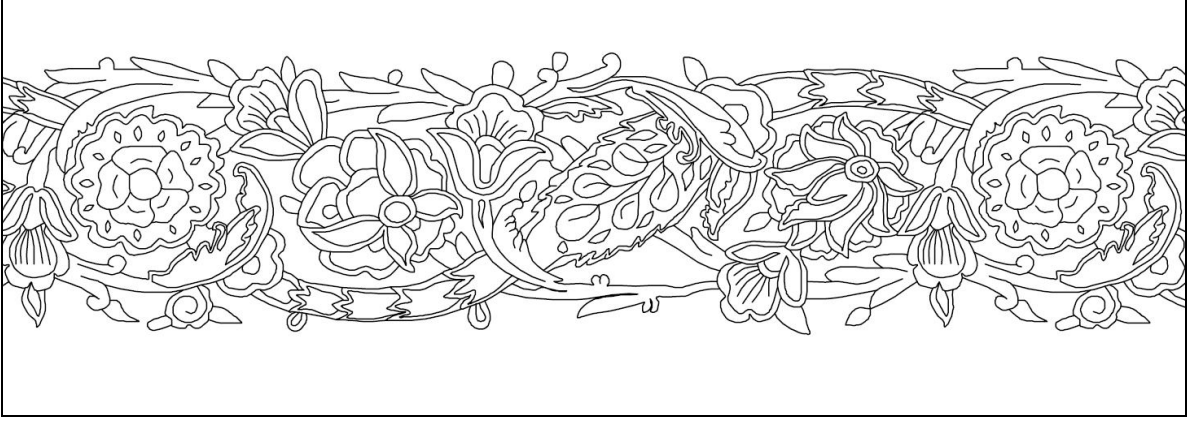
Çizim 2.93: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi kandil kalemişi süsleme

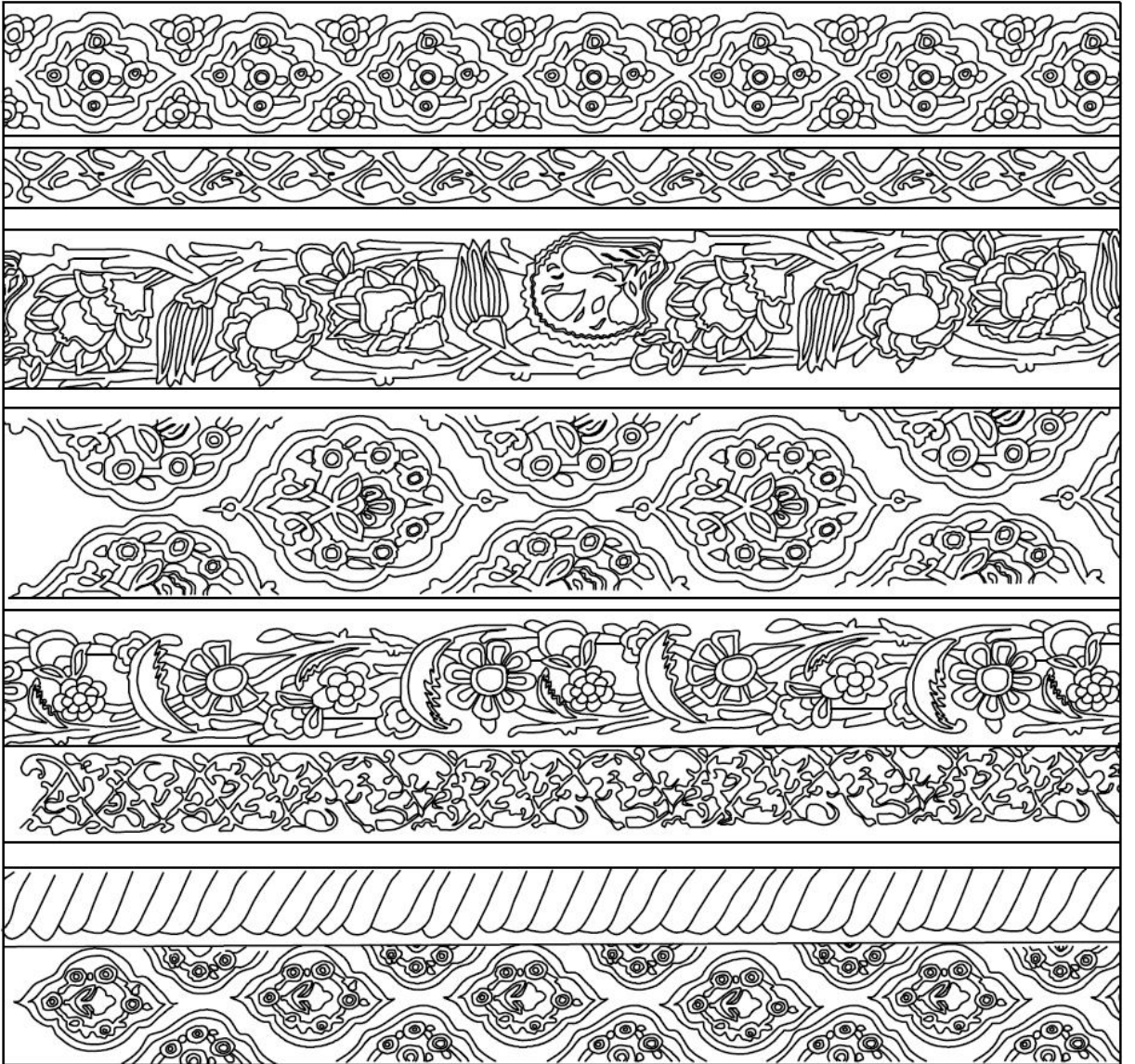
Çizim 2.94: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi kandil kalemîşi süsleme

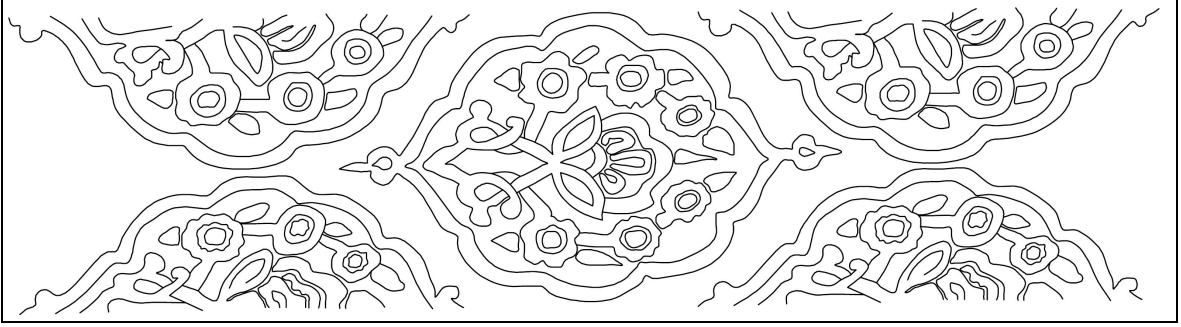
Çizim 2.95: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi kandil kalemîşi süsleme

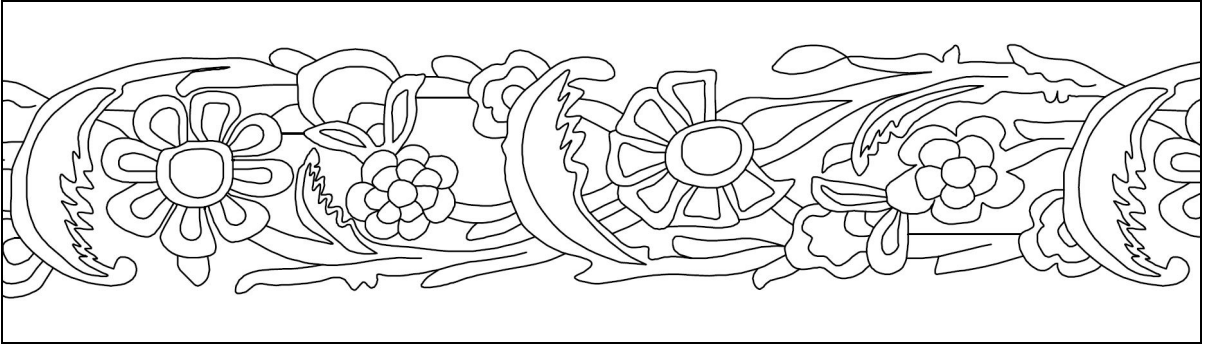
Çizim 2.96: Ankara Ağaç Ayak Cami kadınlar mahfili kalemîşi süsleme

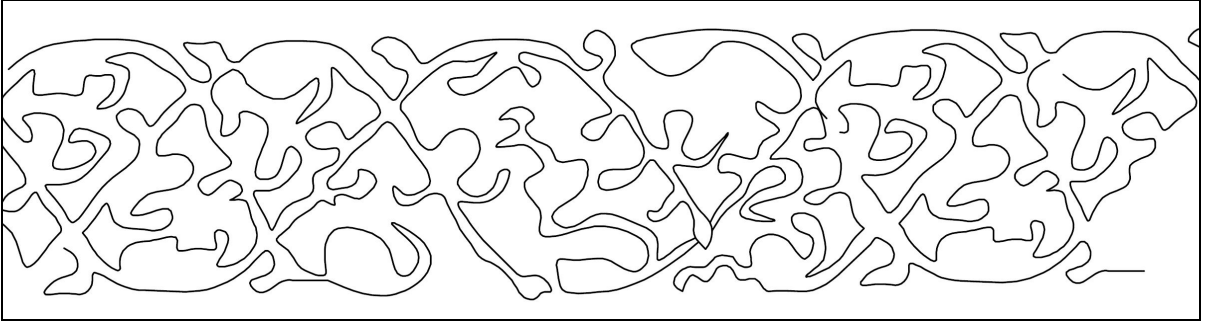
Çizim 2.97: Ankara Ağaç Ayak Cami tavanı sınırlayan bordürler kalemîşi süsleme

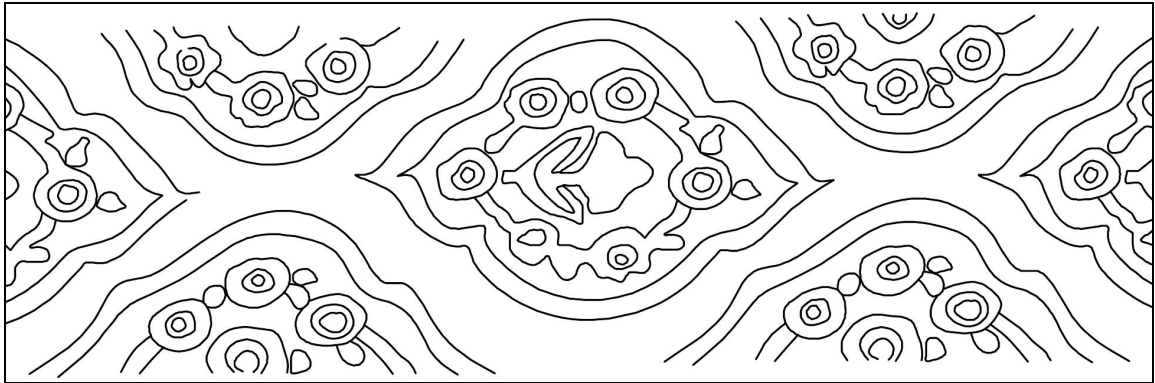
Çizim 2.98: Ankara Ağaç Ayak Cami tavanı sınırlandıran bordürler kalemişi süsleme detayı

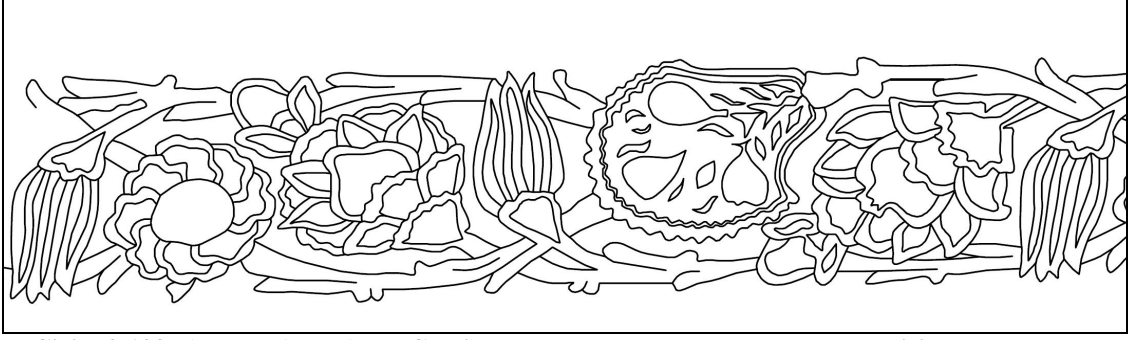
Çizim 2.99: Ankara Ağaç Ayak Cami tavanı sınırlandıran bordürler kalemişi süsleme detayı

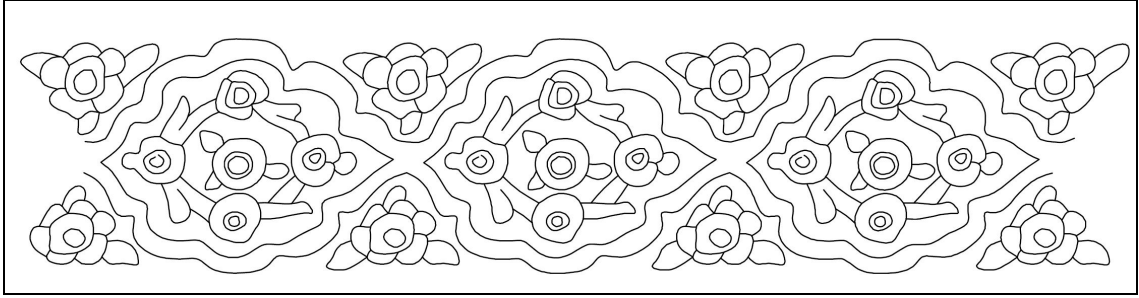
Çizim 2.100: Ankara Ağaç Ayak Cami tavanı sınırlandıran bordürler kalemişi süsleme detayı

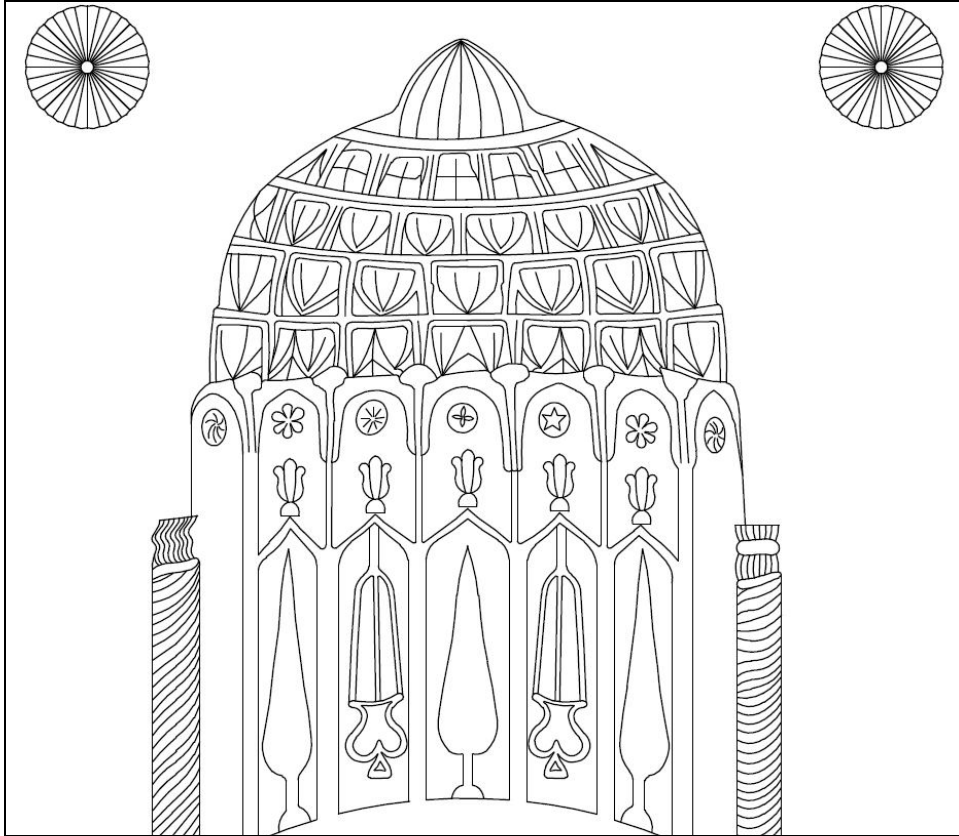
Çizim 2.101: Ankara Ağaç Ayak Cami tavanı sınırlandıran bordürler kalemişi süsleme detayı

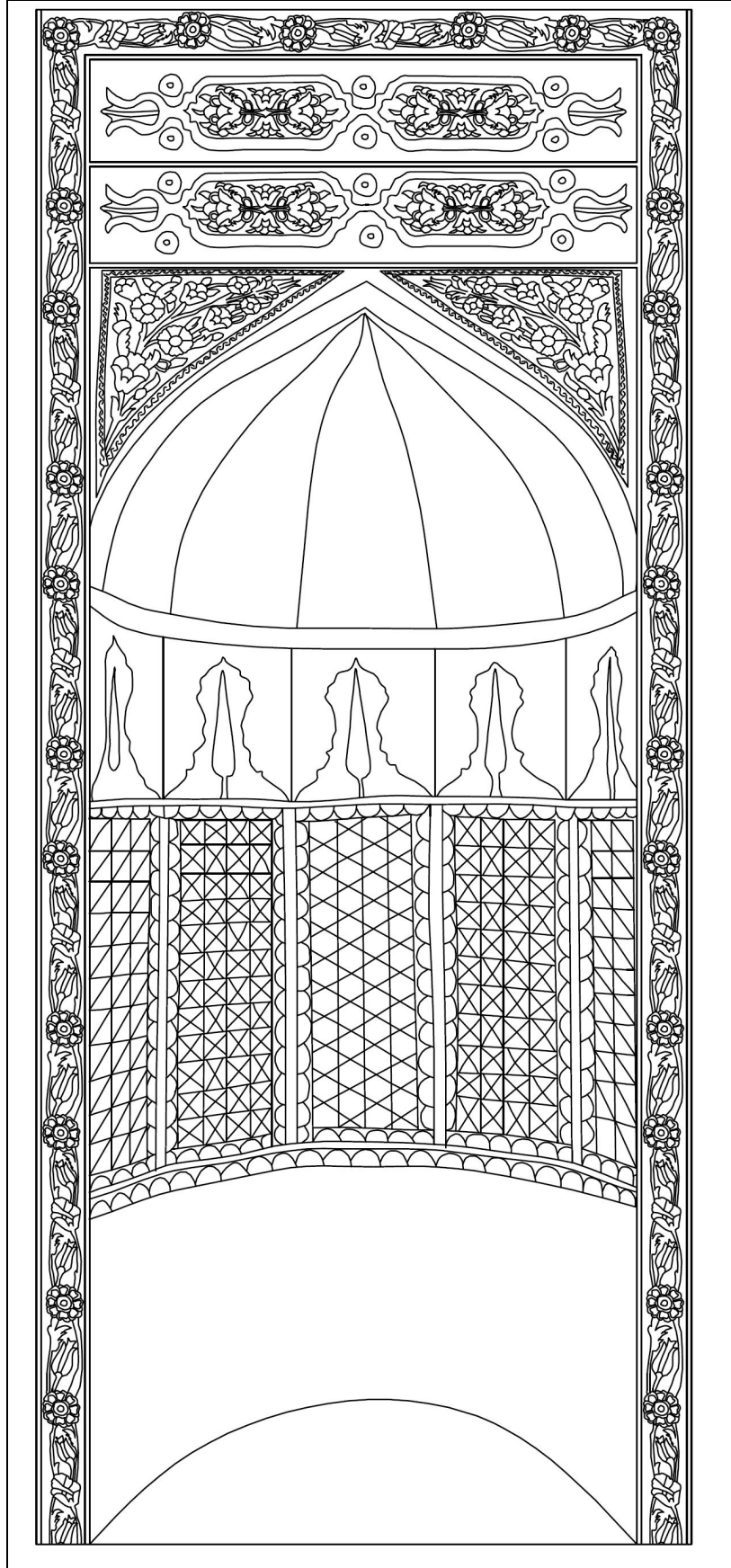
Çizim 2.102: Ankara Ağaç Ayak Cami tavanı sınırlandıran bordürler kalemîşi süsleme detayı

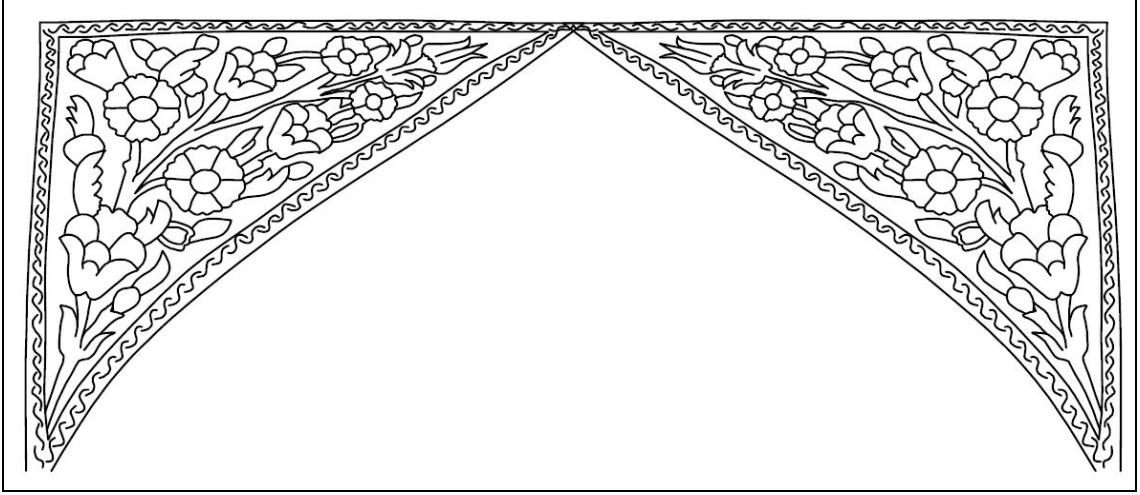
Çizim 2.103: Ankara Ağaç Ayak Cami tavanı sınırlandıran bordürler kalemîşi süsleme detayı

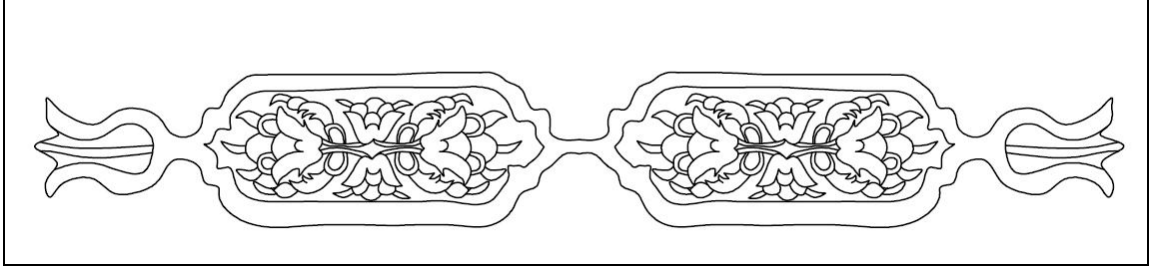
Çizim 2.104: Kayseri Ali Hoca Cami mihrap taş süsleme

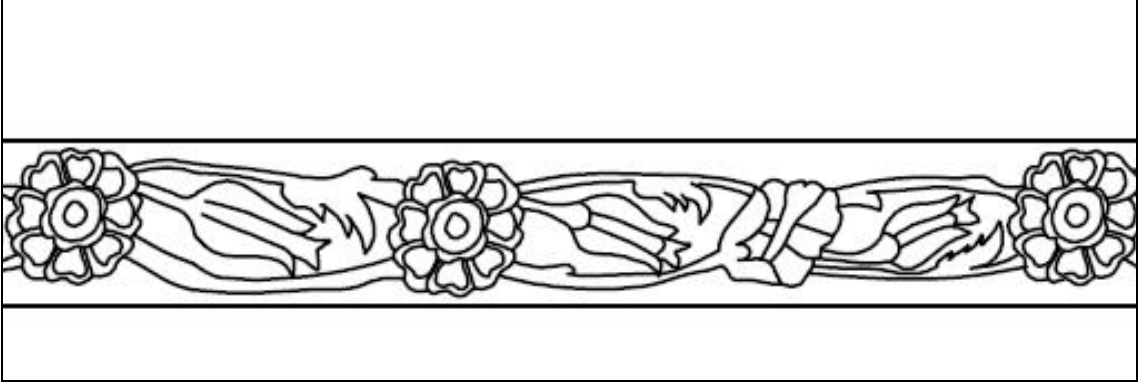
Çizim 2.105: Kayseri Molu Köyü Cami mihrap

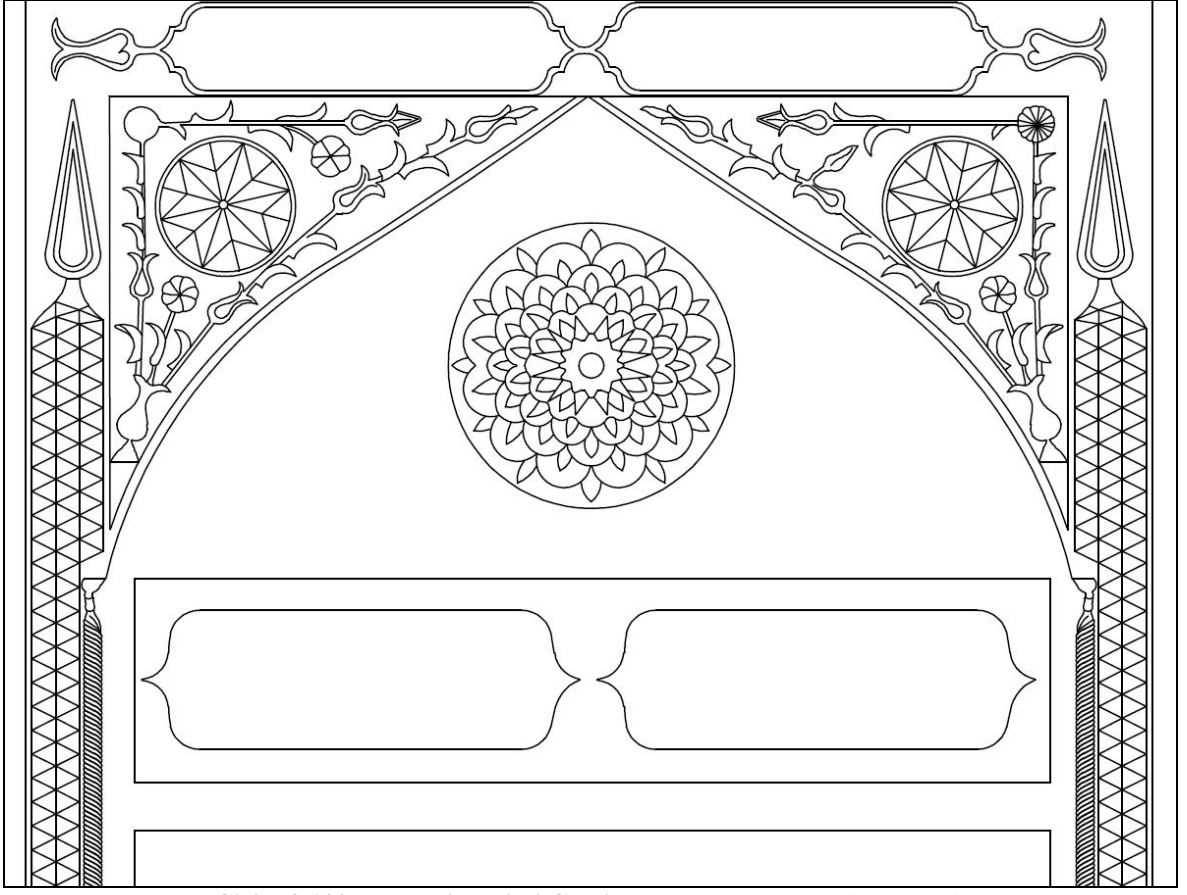
Çizim 2.106: Kayseri Molu Köyü Cami mihrap süsleme detayı

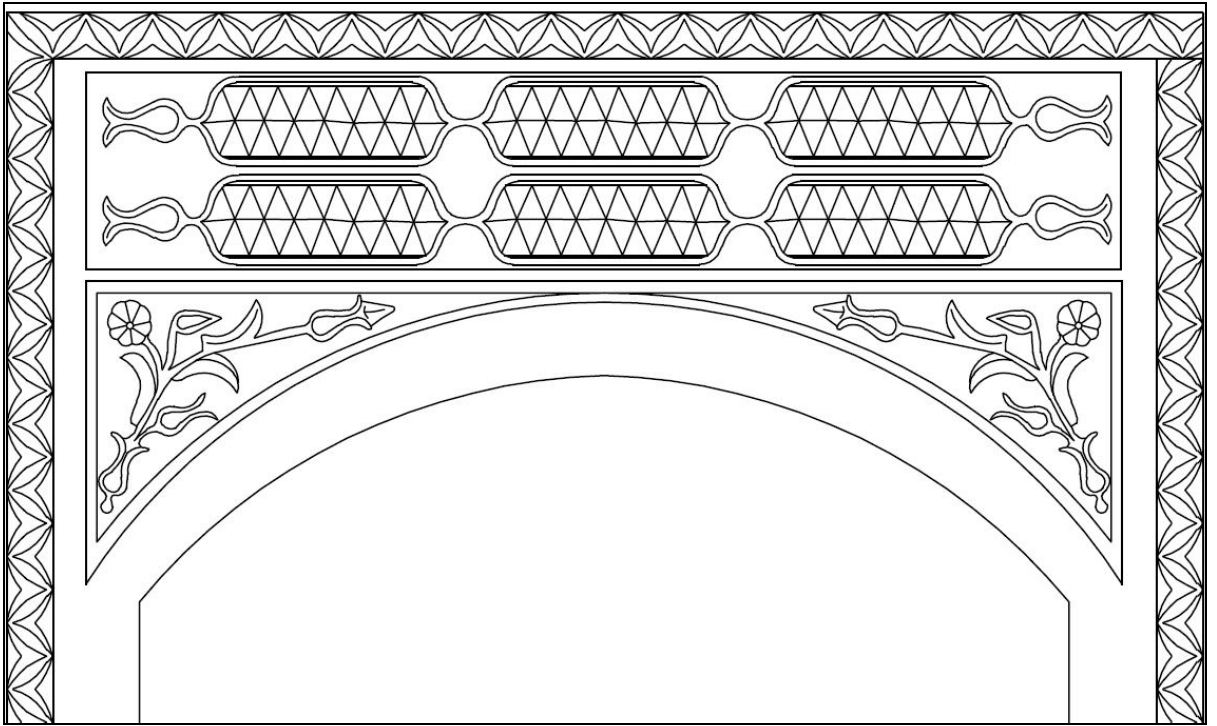
Çizim 2.107: Kayseri Molu Köyü Cami mihrap süsleme detayı

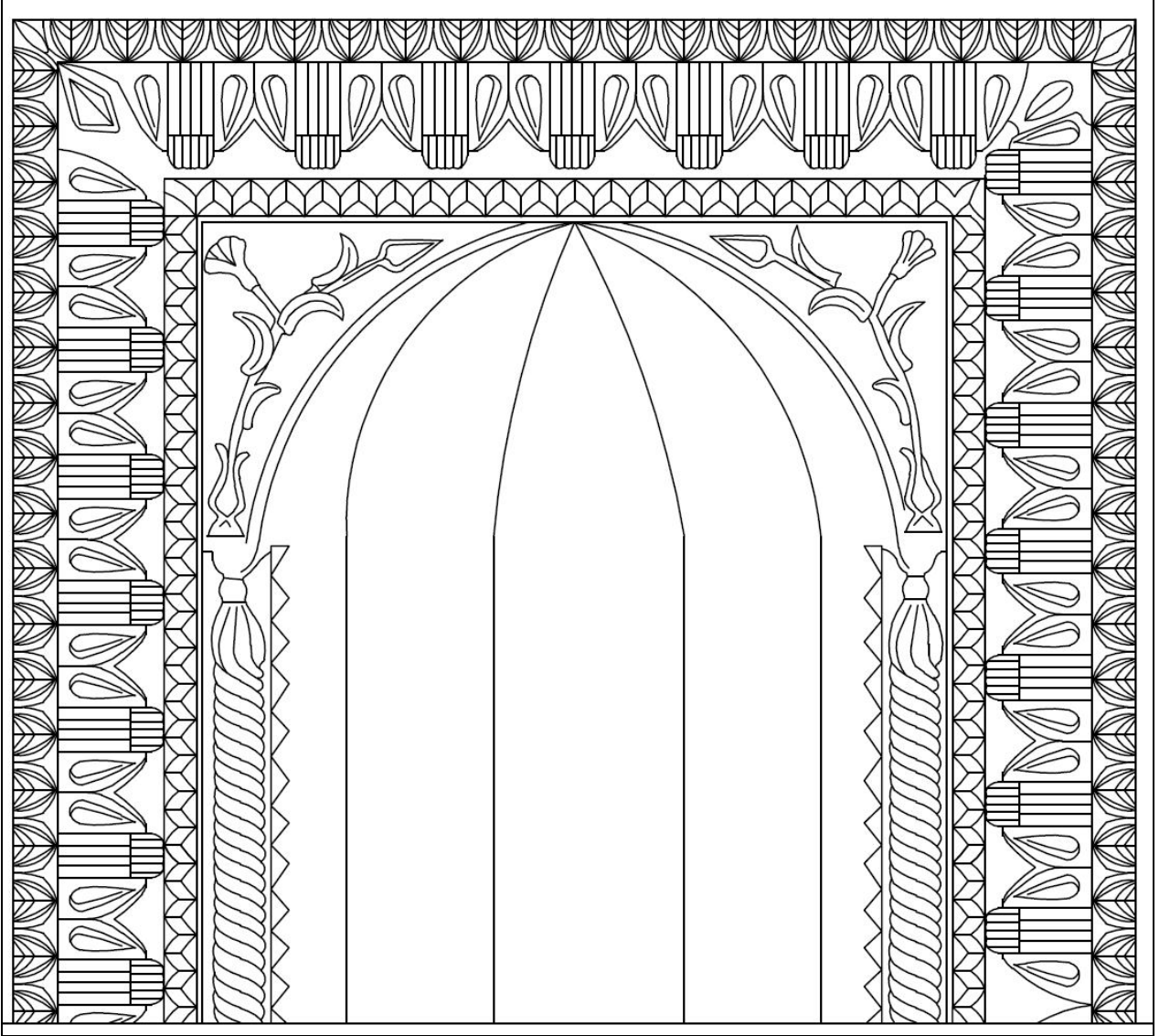
Çizim 2.108: Kayseri Molu Köyü Cami mihrap bordürü süsleme detayı

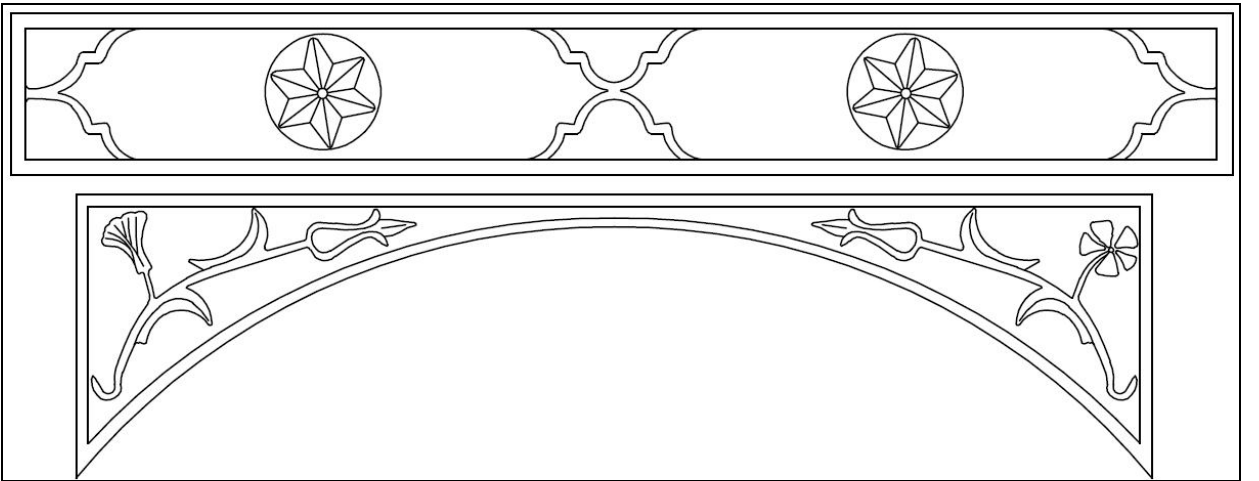
Çizim 2.109: Kayseri Hasinli Cami taçkapı taş süsleme (üst kısım)

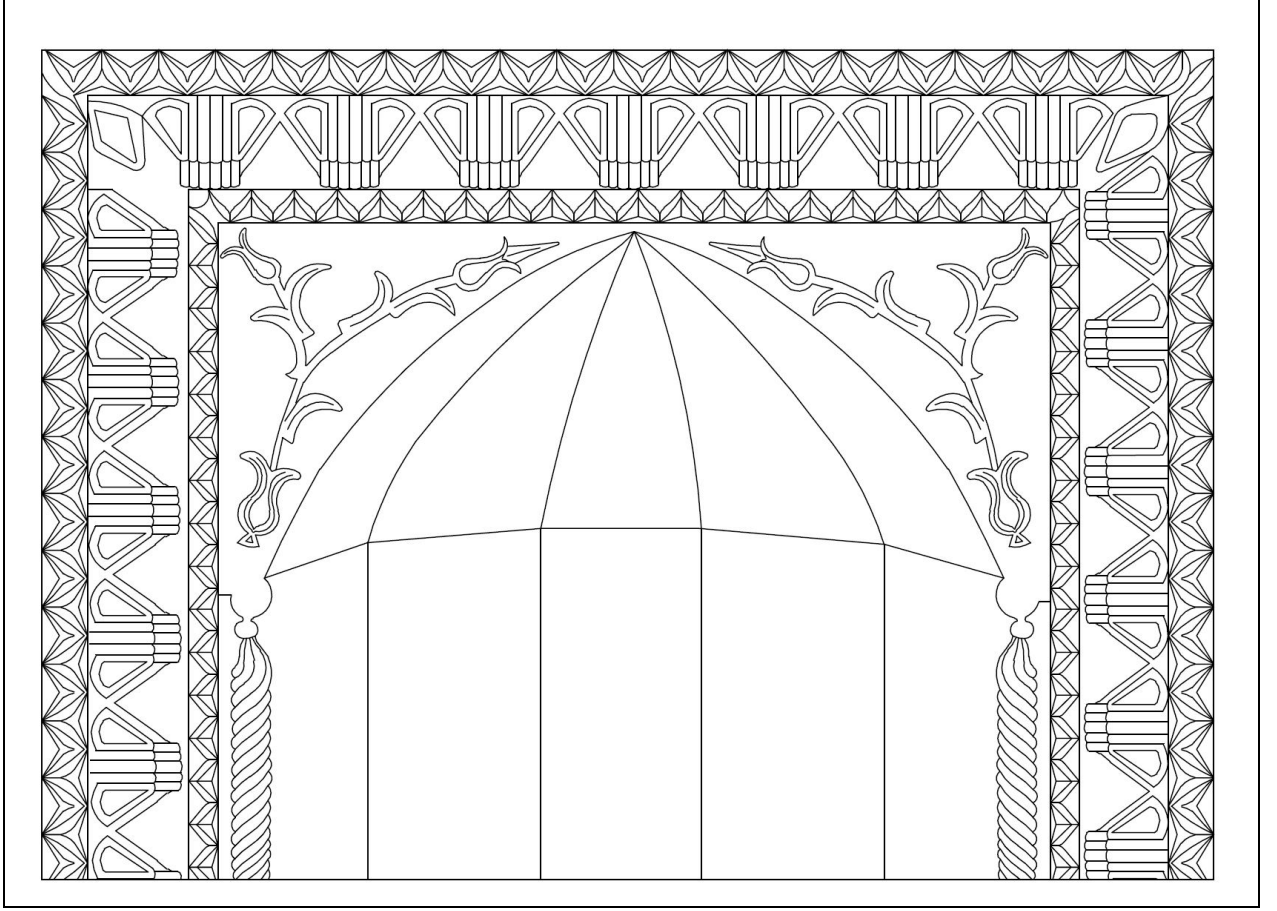
Çizim 2.110: Kayseri Hasinli Cami taçkapı taş süsleme (alt kısım)

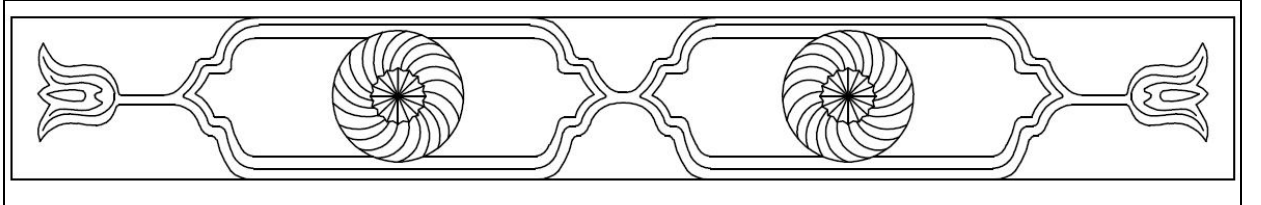
Çizim 2.111: Kayseri Hasinli Cami taçkapının doğusundaki mihrabiye nişi taş süsleme

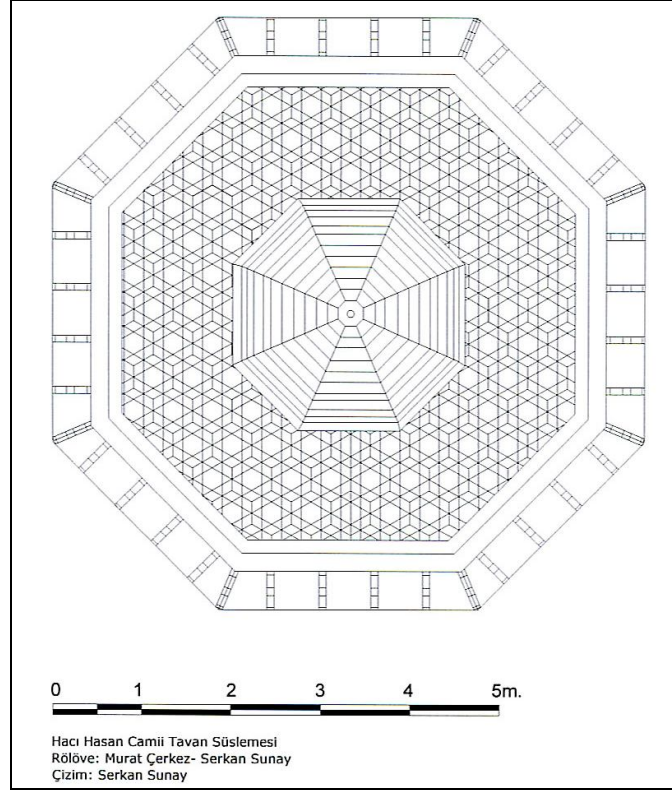
Çizim 2.112: Kayseri Hasinli Cami taçkapının batısındaki pencere taş süsleme

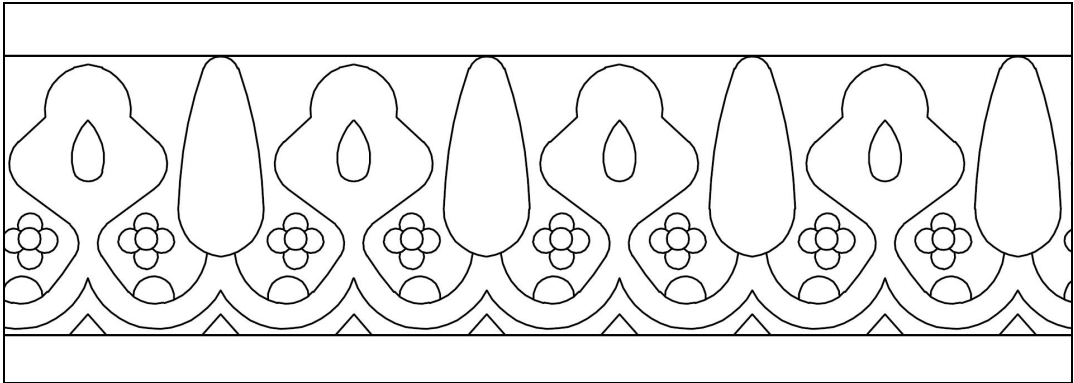
Çizim 2.113: Kayseri Hasinli Cami taçkapının batısındaki mihrabiye nişi taş süsleme

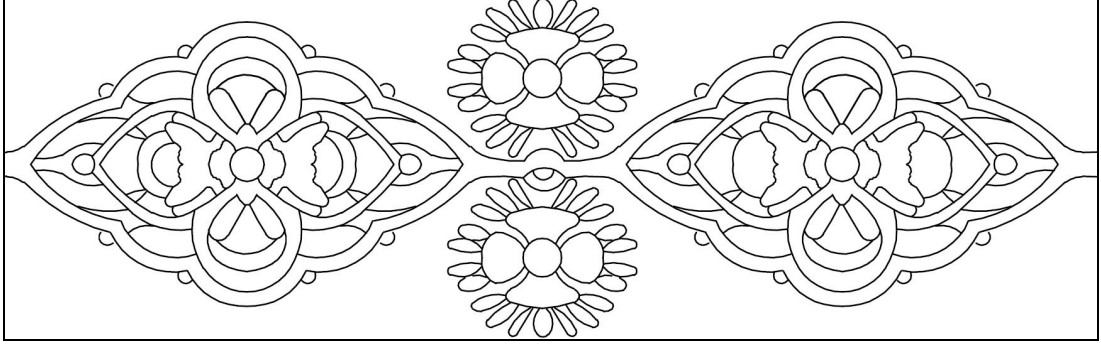
Çizim 2.114: Kayseri Hasinli Cami kuzey cephe sonradan kapatılmış pencere taş süsleme

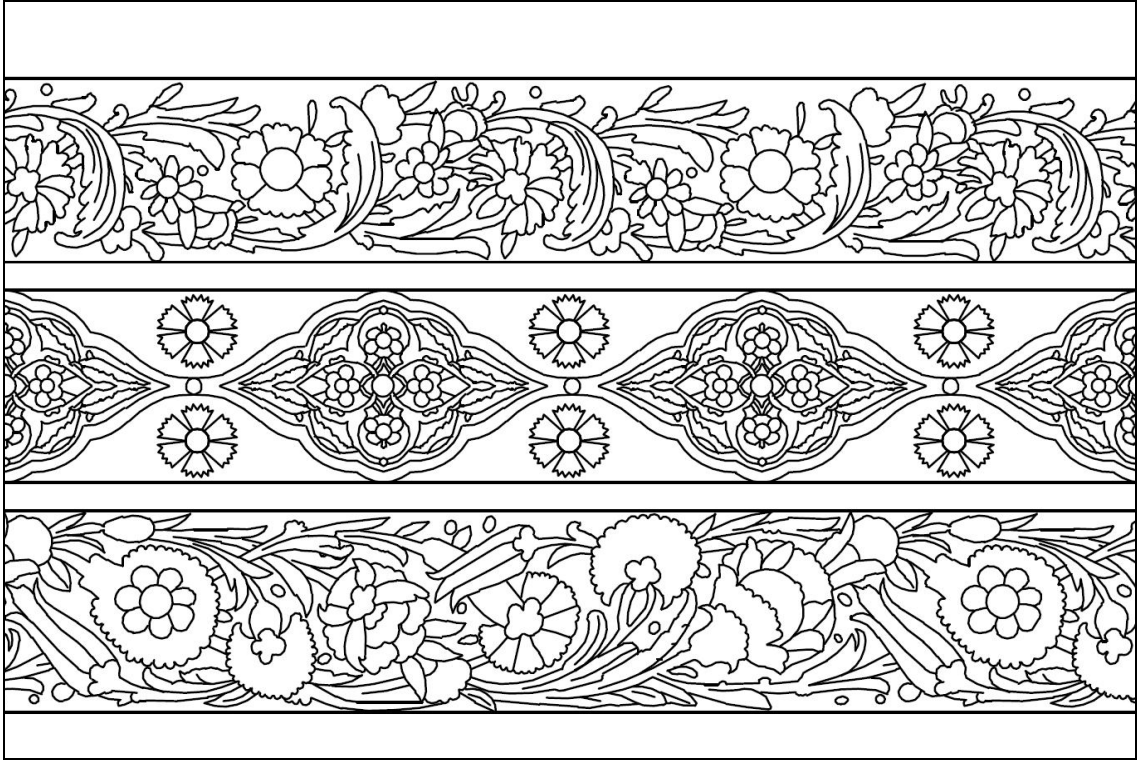
Çizim 2.115: Amasya Merzifon Hacı Hasan Cami tavan göbeği (Murat Çerkez'den)

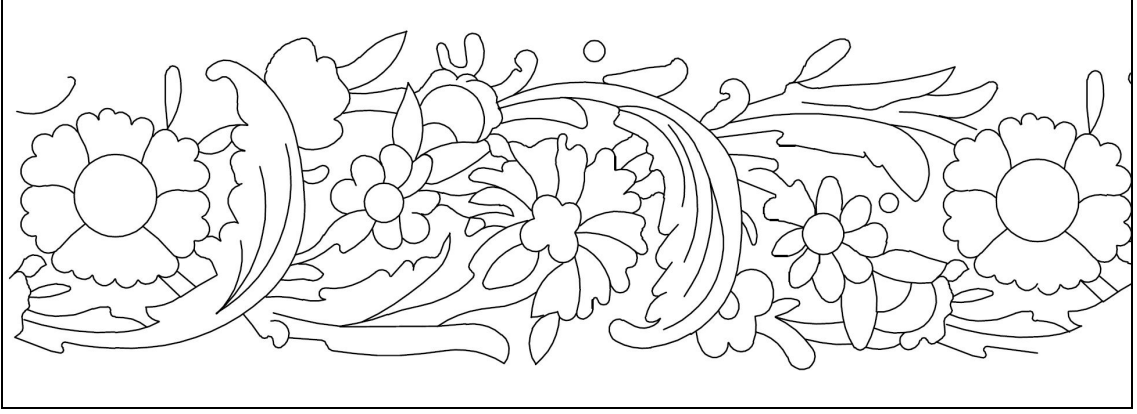
Çizim 2.116: Ankara Leblebicioğlu Cami kadınlar mahfili balkonu tabanı kalemîşi süsleme detayı

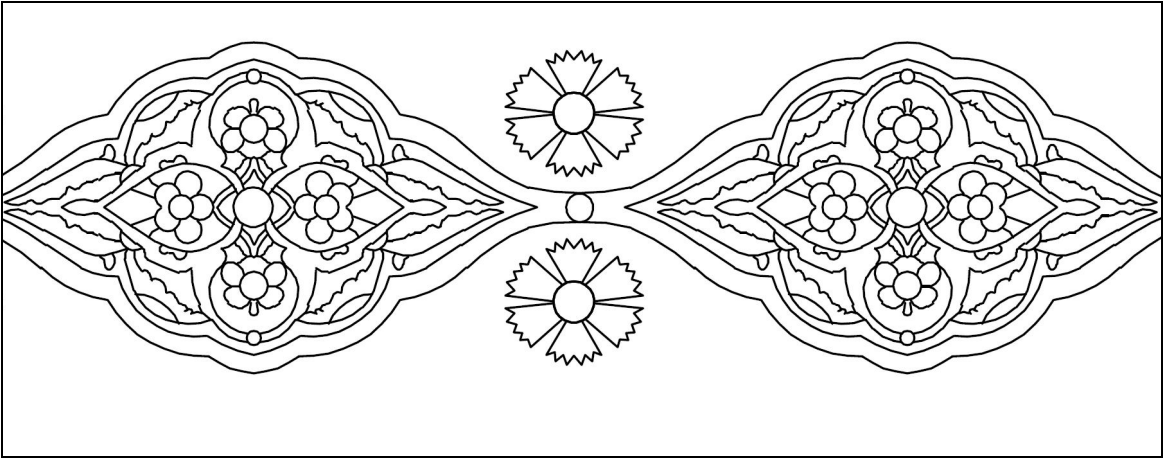
Çizim 2.117: Ankara Lelebicioğlu Cami kadınlar mahfili balkonu tabanı kalemîşi süsleme detayı

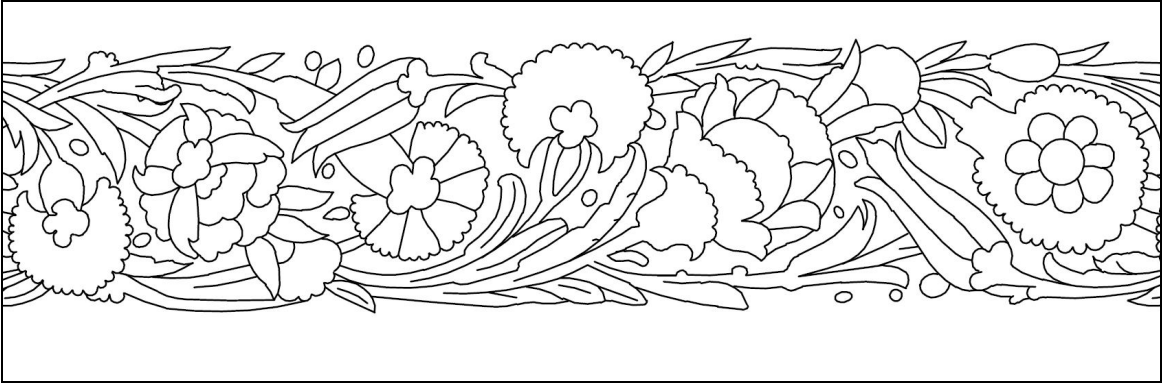
Çizim 2.118: Ankara Lelebicioğlu Cami tavanı sınırlandıran bordürler kalemîşi süsleme

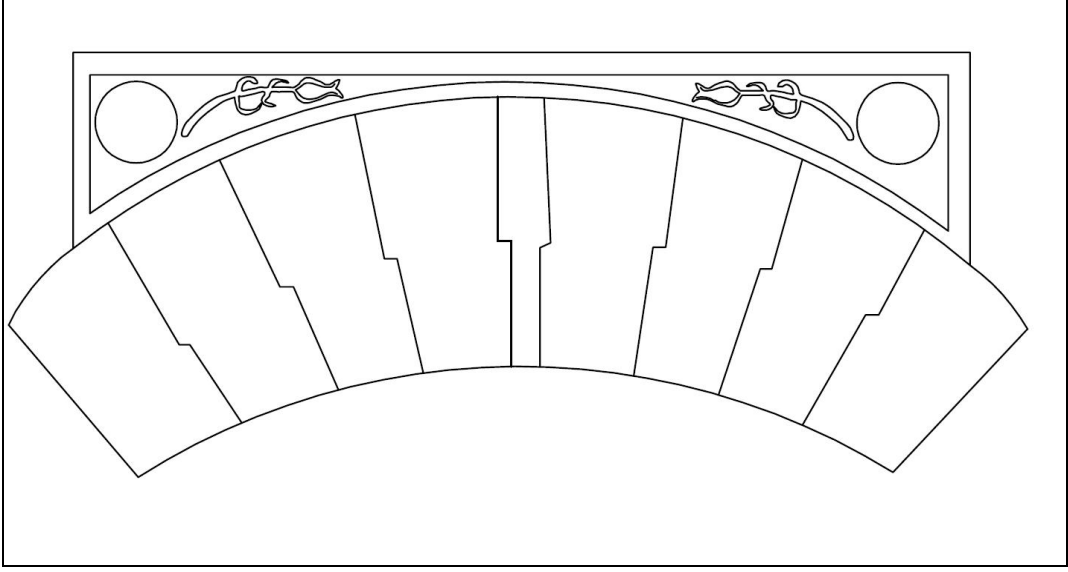
Çizim 2.119: Ankara Lelebicioğlu Cami tavanı sınırlandıran bordürler kalemîşi süsleme detayı

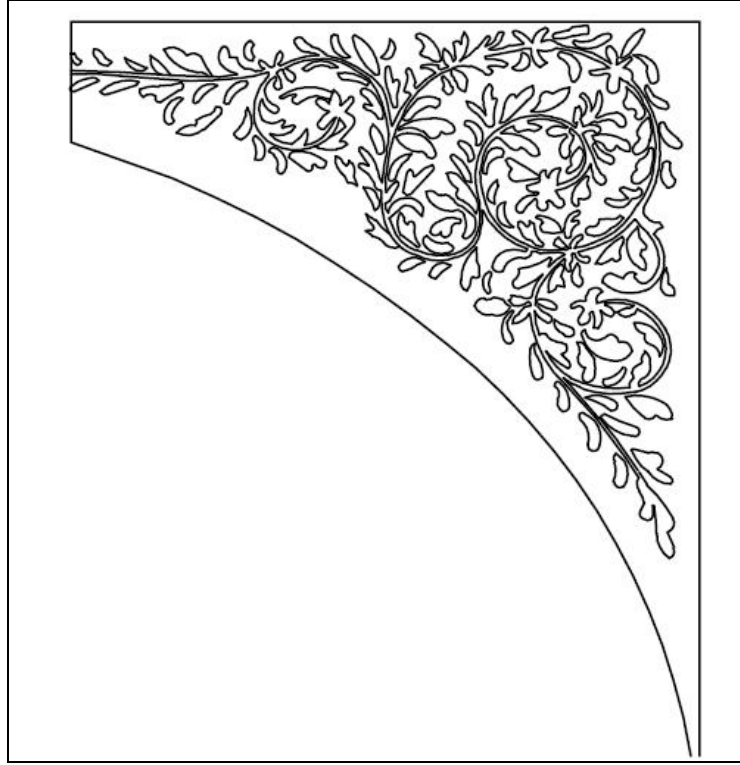
Çizim 2.120: Ankara Lelebicioğlu Cami tavanı sınırlandıran bordürler kalemîşi süsleme detayı

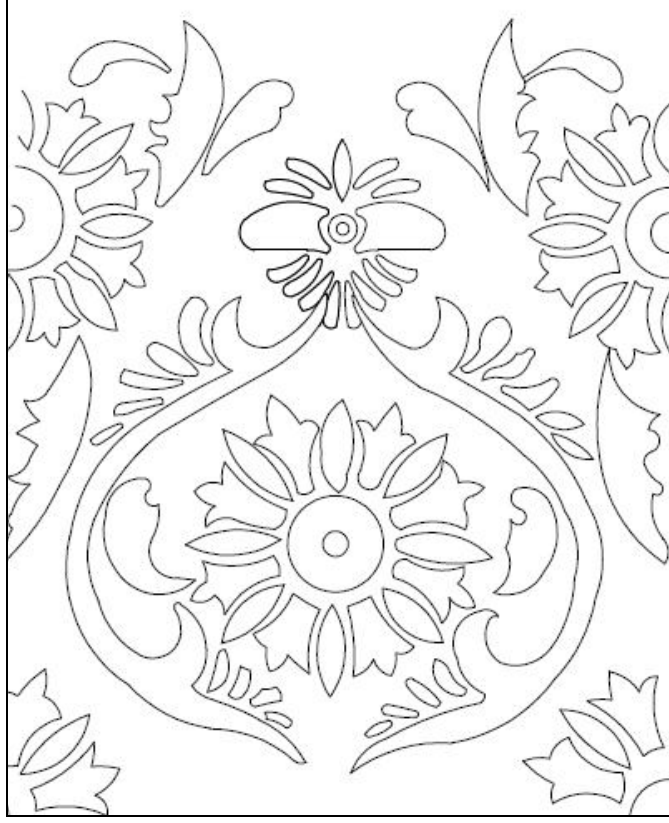
Çizim 2.121: Ankara Lelebicioğlu Cami tavanı sınırlandıran bordürler kalemîşi süsleme detayı

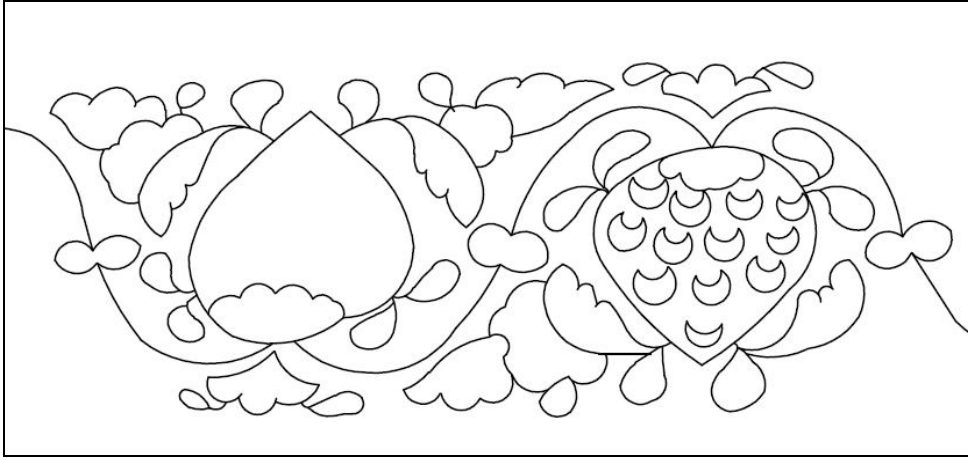
Çizim 2.122: Nevşehir Kara Cami avlu giriş kapısı kemeri taş süsleme

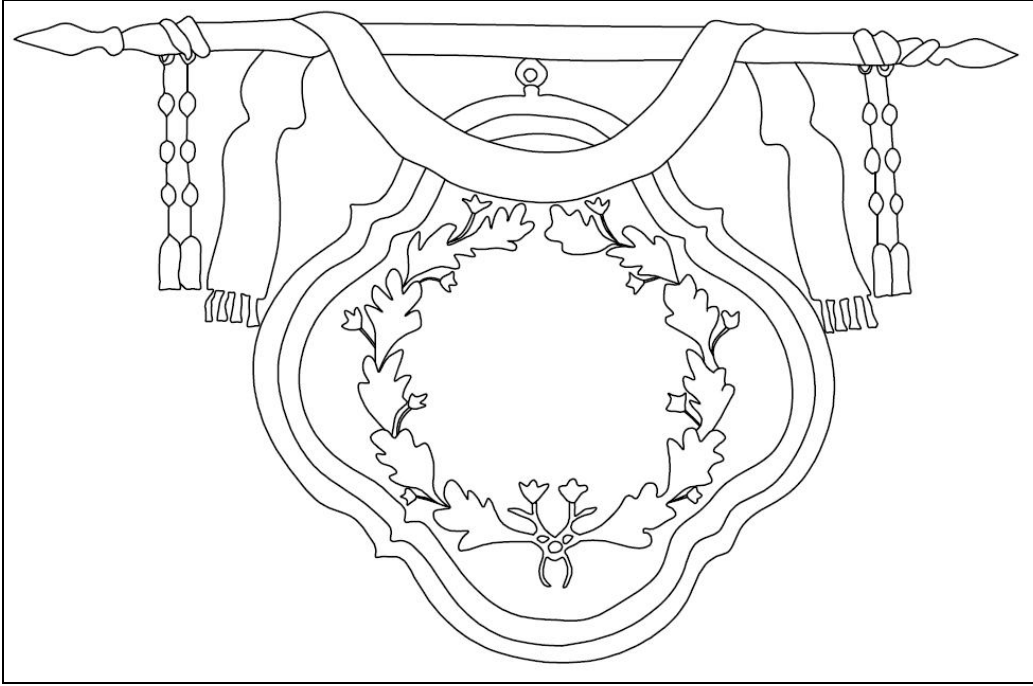
Çizim 2.123: Erzurum Bakırcı Cami kadınlar mahfili kalemîşi süsleme detayı

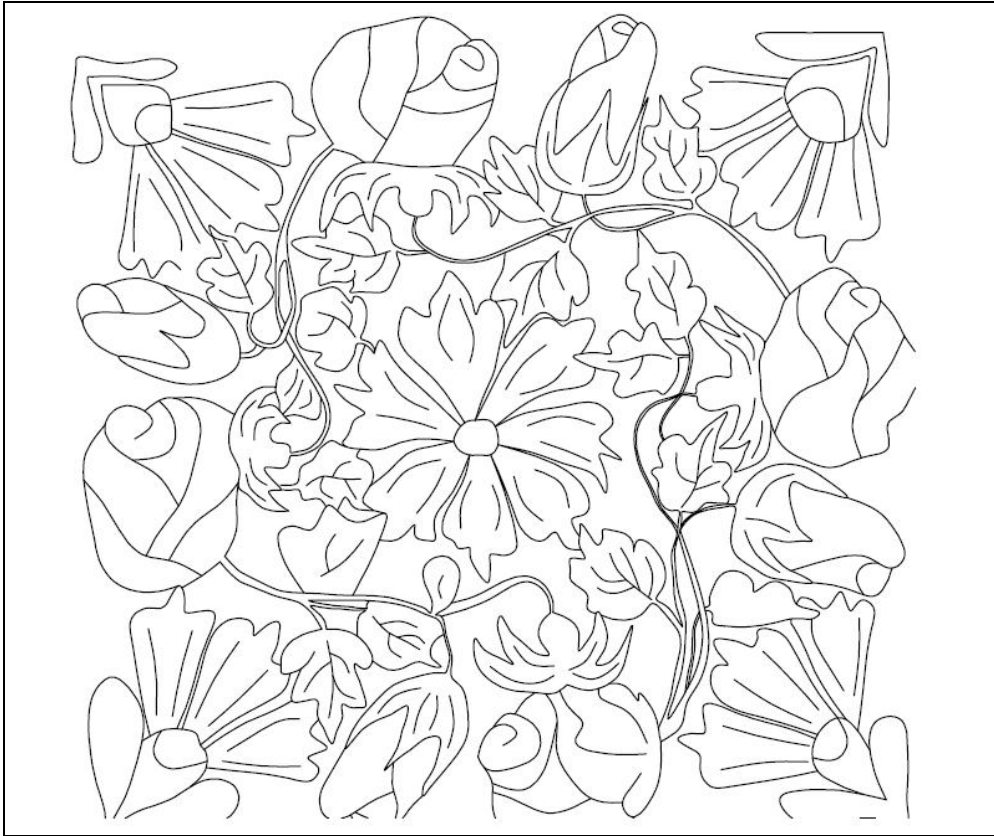
Çizim 2.124: Erzurum Bakırcı Cami kadınlar mahfili kalemişi süsleme detayı

Çizim 2.125: Erzurum Bakırcı Cami kadınlar mahfili kalemişi süsleme detayı

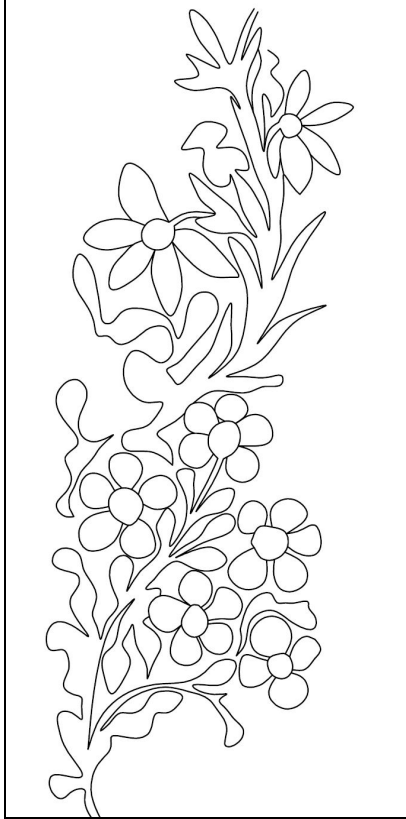
Çizim 2.126: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami harim kısmı kalemîşi süsleme

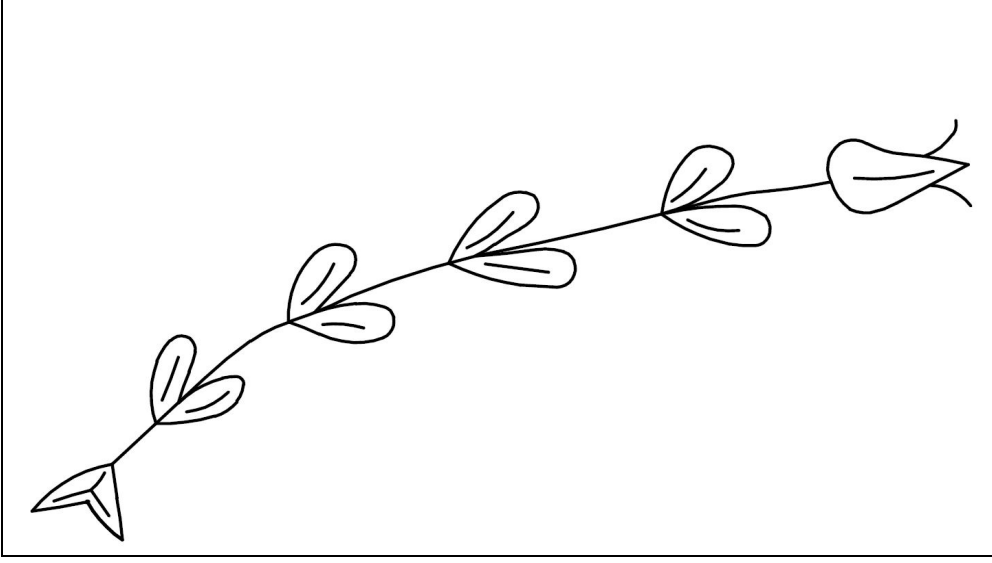
Çizim 2.127: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa minber kalemîşi süsleme

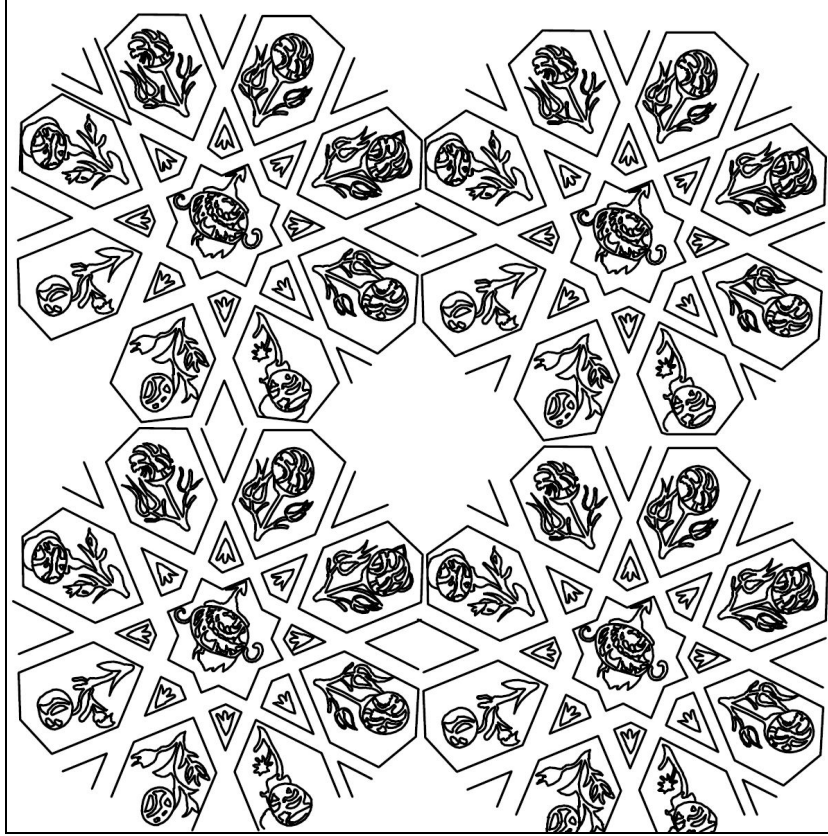
Çizim 2.128: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa minber kalemîşi süsleme

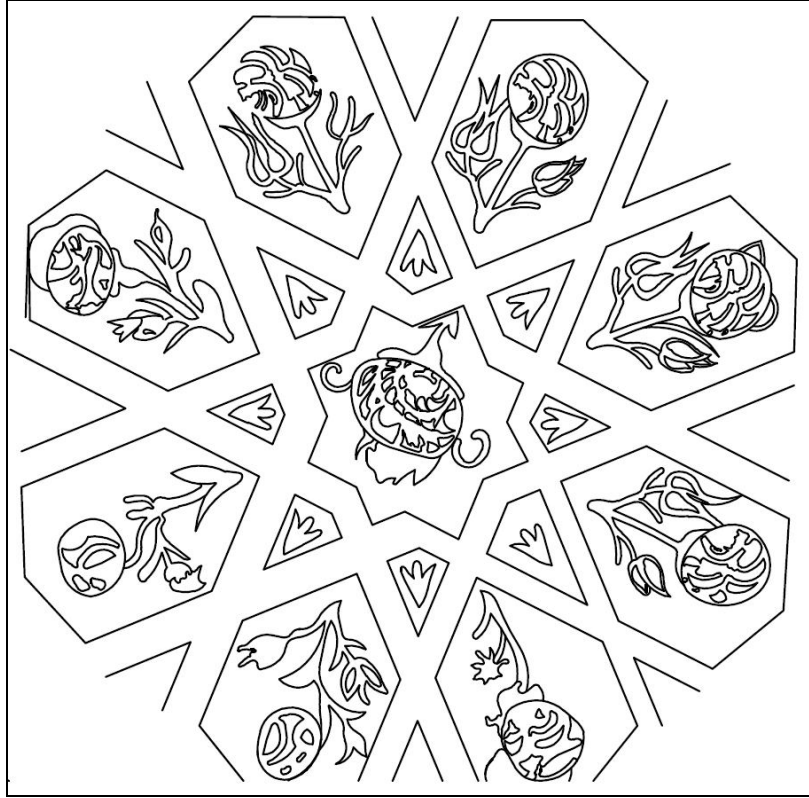
Çizim 2.129: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa minber kalemîşi süsleme

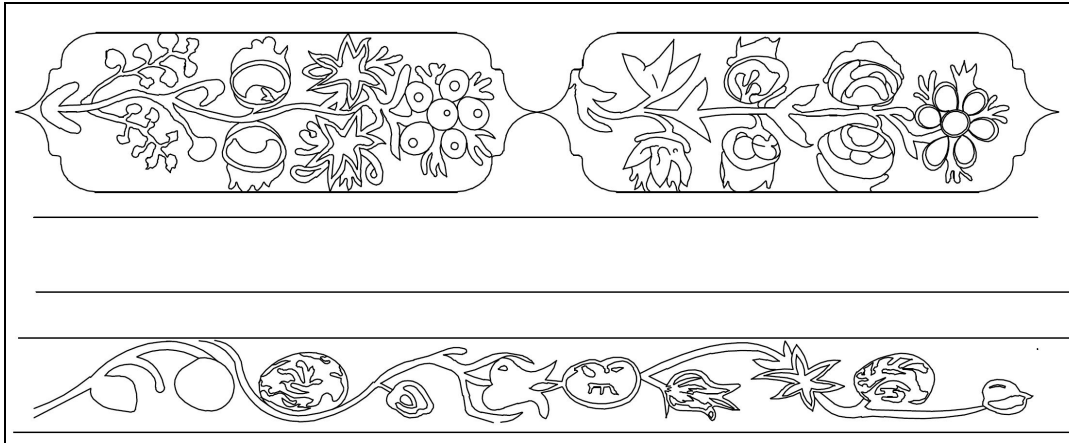
Çizim 2.130: Amasya Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa Cami) avlu giriş kapısı ahşap süsleme

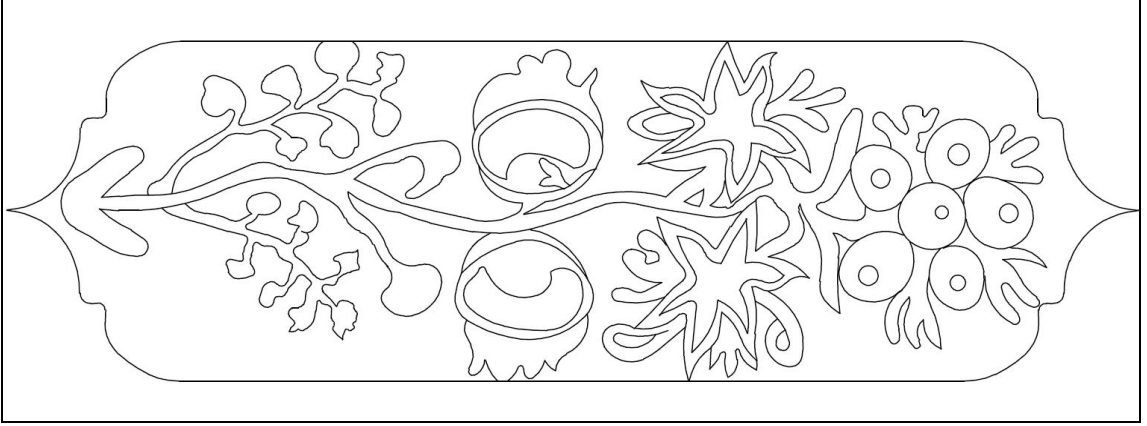
Çizim 2.131: Amasya Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami harım tavanı

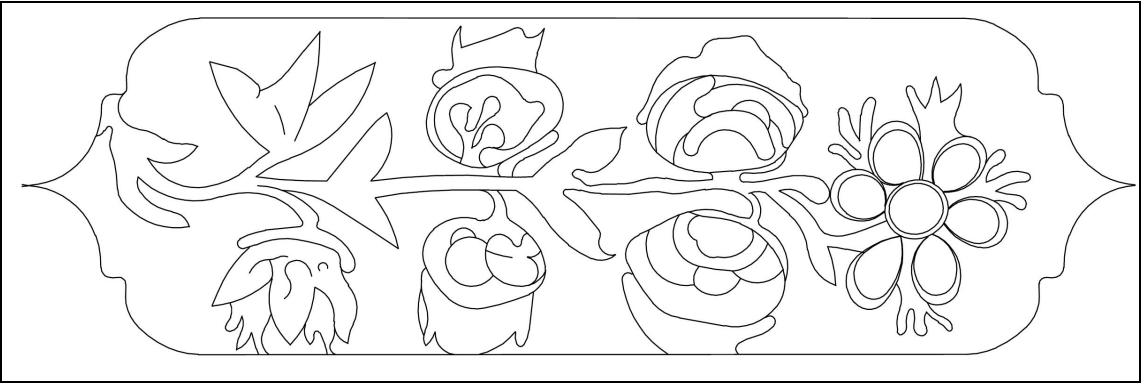
Çizim 2.132: Amasya Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami harim tavanı kalemîşi süsleme

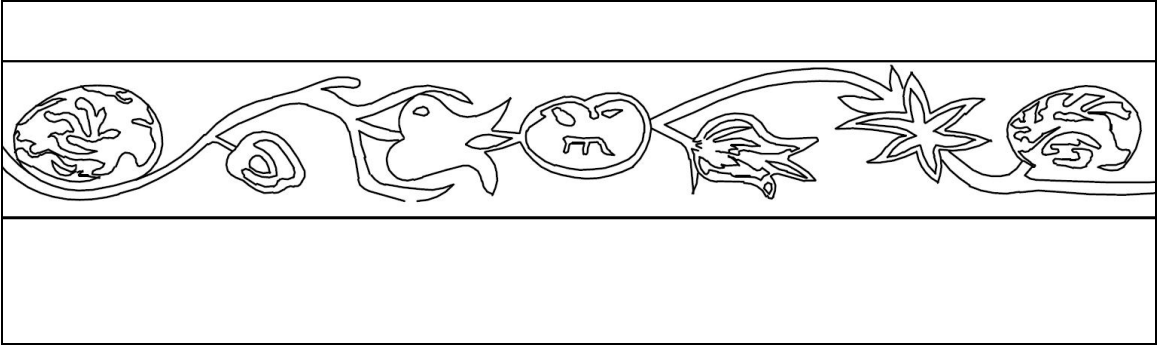
Çizim 2.133: Amasya Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami harim tavanı kalemîşi süsleme

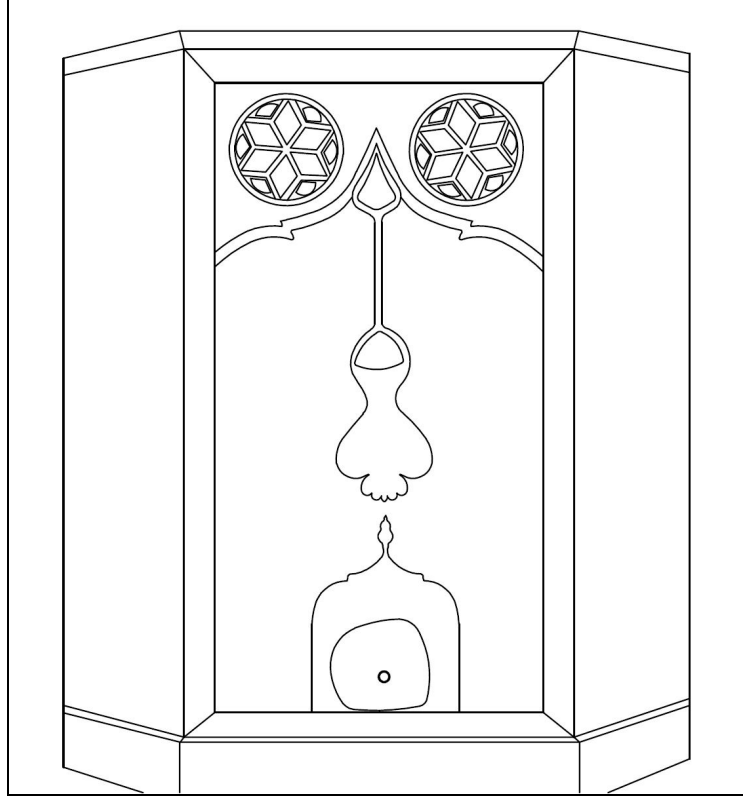
Çizim 2.134: Amasya Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami harim tavanı kalemîşi süsleme detayı

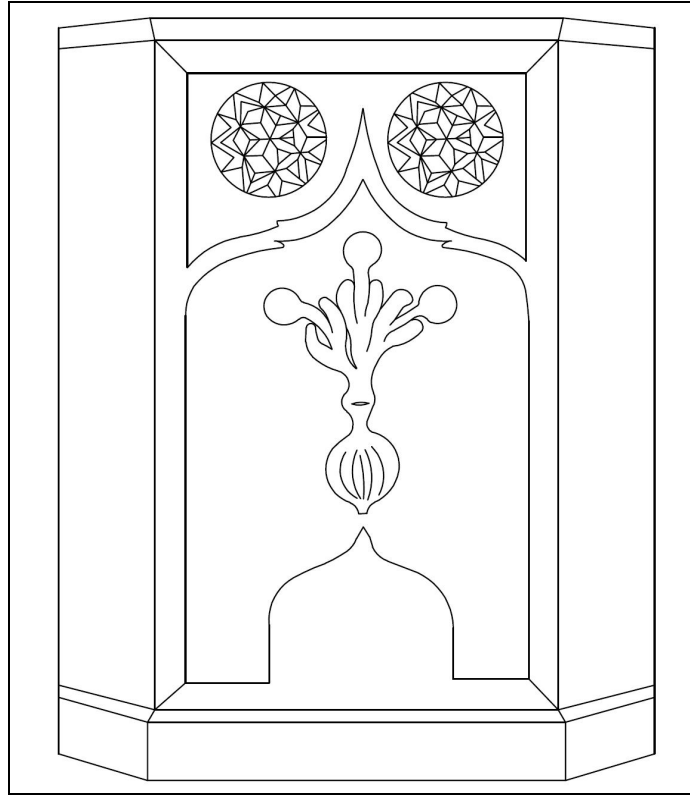
Çizim 2.135: Amasya Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami harim tavanı kalemîşi süsleme detayı

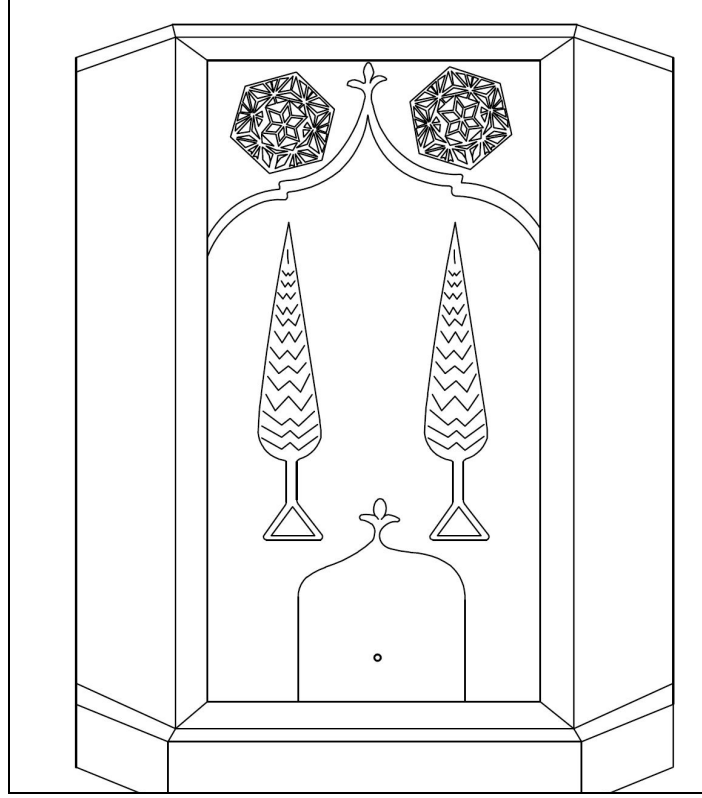
Çizim 2.136: Amasya Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami harim tavanı kalemîşi süsleme detayı

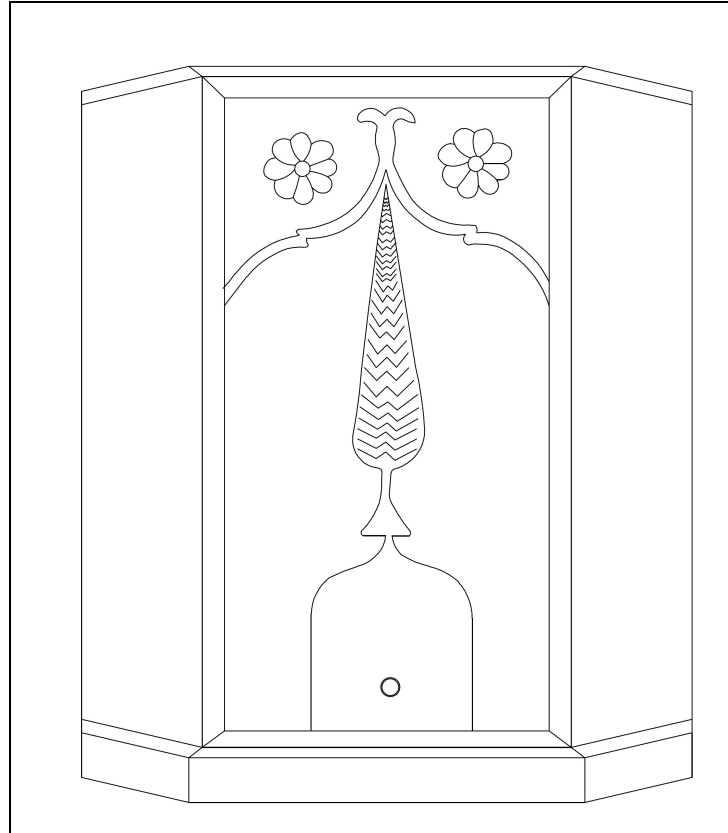
Çizim 2.137: Babakale Kaymak Mustafa Paşa Camii şadırvan süslemesi

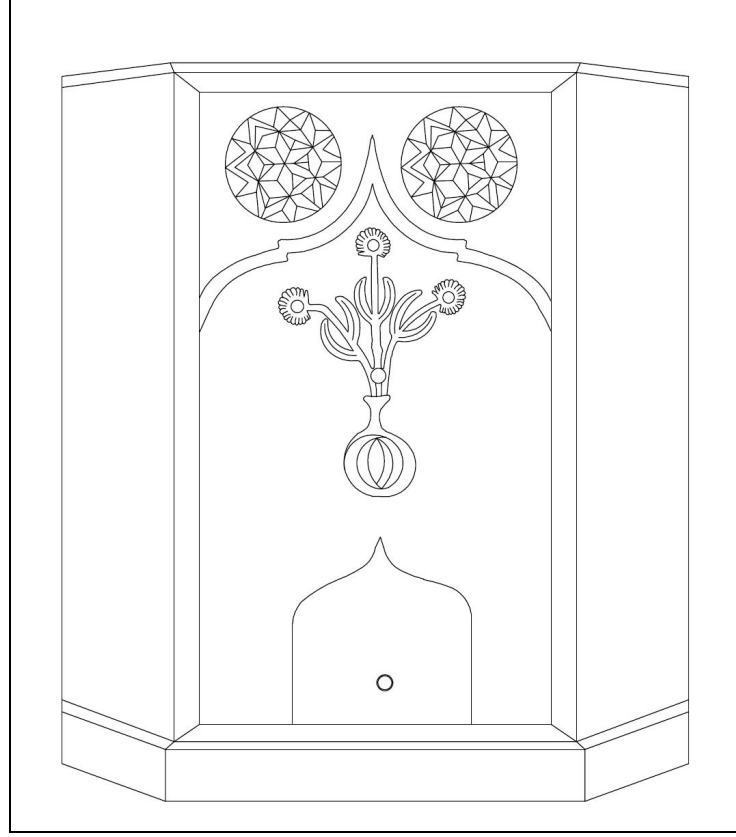
Çizim 2.138: Babakale Kaymak Mustafa Paşa Camii şadırvan süslemesi

Çizim 2.139: Babakale Kaymak Mustafa Paşa Camii şadırvan süslemesi

Çizim 2.140: Babakale Kaymak Mustafa Paşa Camii şadırvan süslemesi

Çizim 2.141: Babakale Kaymak Mustafa Paşa Camii şadırvan süslemesi

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 2.1: Aydın Nasuh Paşa Külliyesi dersane-mescid, medrese genel görünüş

Fotoğraf 2.2: Aydın Nasuh Paşa Külliyesi dersane-mescid kuzey cephe.

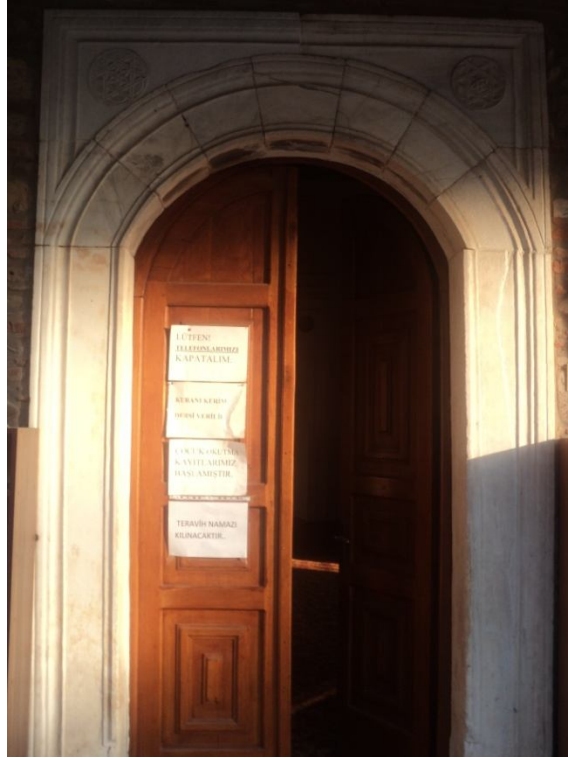
Fotoğraf 2.3: Aydın Nasuh Paşa Külliyesi derashane-mescid kuzey cephe ve hoca odası

Fotoğraf 2.4: Aydın Nasuh Paşa Külliyesi derashane-mescid batı cephe.

Fotoğraf 2.5: Aydın Nasuh Paşa Külliyesi derhane-mescid güney ve doğu cepheler.

Fotoğraf 2.6: Aydın Nasuh Paşa Külliyesi derhane-mescid giriş kapısı

Fotoğraf 2.7: Aydın Nasuh Paşa Külliyesi dershane-mescid giriş kapısı süsleme detayı

Fotoğraf 2.8: Aydın Nasuh Paşa Külliyesi dershane-mescid iç mekan

Fotoğraf 2.9: Aydın Nasuh Paşa Külliyesi derşane-mescid iç mekan batı cephe

Fotoğraf 2.10: Aydın Nasuh Paşa Külliyesi derşane-mescid mihrap

Fotoğraf 2.11: Aydın Nasuh Paşa Külliyesi dershane-mescid mihrap detay

Fotoğraf 2.12: Aydın Nasuh Paşa Külliyesi dershane-mescid ahşap tavan

Fotoğraf 2.13: Aydın Nasuh Paşa Külliyesi dersane-mescid giriş cephesi

Fotoğraf 2.14: Aydın Nasuh Paşa Medresesi restorasyon öncesi durumu (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 090001017-FT003 nolu dosya)

Fotoğraf 2.15: Aydın Nasuh Paşa Medresesi giriş cephesi (güney cephe)

Fotoğraf 2.16: Aydın Nasuh Paşa Medresesi giriş kapısı

Fotoğraf 2.17: Aydın Nasuh Paşa Medresesi giriş kapısı detay

Fotoğraf 2.18: Aydın Nasuh Paşa Medresesi giriş kapısı detay

Fotoğraf 2.19: Aydın Nasuh Paşa Medresesi genel görünüş

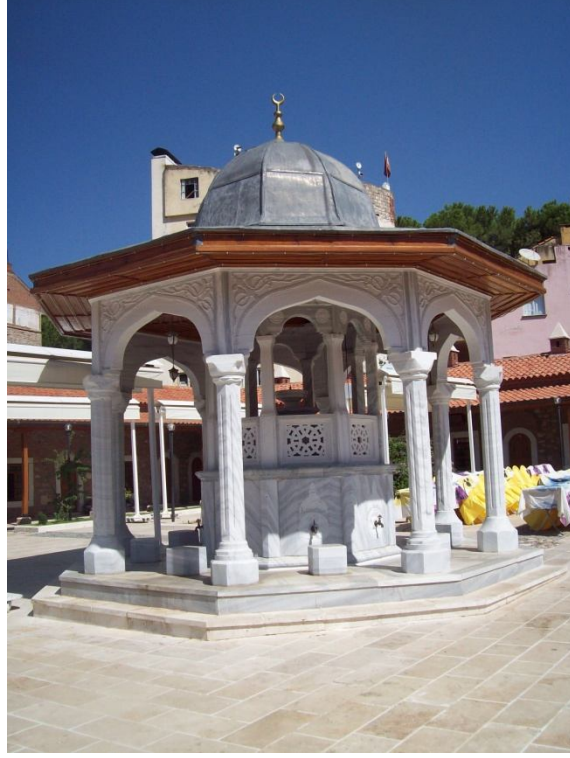
Fotoğraf 2.20: Aydın Nasuh Paşa Medresesi kuzey ve batı cepheler

Fotoğraf 2.21: Aydın Nasuh Paşa Medresesi güney ve doğu cepheler

Fotoğraf 2.22: Aydın Nasuh Paşa Medresesi doğu cephe

Fotoğraf 2.23: Aydın Nasuh Paşa Medresesi şadırvan

Fotoğraf 2.24: Aydın Nasuh Paşa Medresesi öğrenci hücreleri pencere ve kapılar

Fotoğraf 2.25: Aydın Nasuh Paşa Medresesi öğrenci hücreleri pencere ve kapılar

Fotoğraf 2.26: Aydın Nasuh Paşa Medresesi revak

Fotoğraf 2.27: Aydın Nasuh Paşa Medresesi öğrenci hücreleri ocak ve nişler

Fotoğraf 2.28: Aydın Nasuh Paşa Medresesi öğrenci hücreleri örtü sistemi

Fotoğraf 2.29: Aydın Nasuh Paşa Medresesi giriş koridoru

Fotoğraf 2.30: Aydın Nasuh Paşa Medresesi dış cephe (kuzey)

Fotoğraf 2.31: Aydın Nasuh Paşa Medresesi dış cephe (batı)

Fotoğraf 2.32: Aydın Nasuh Paşa Hamamı genel görünüş (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 090001017-FT003 nolu dosya)

Fotoğraf 2.33: Aydın Nasuh Paşa Hamamı giriş ünitesi

Fotoğraf 2.34: Aydın Nasuh Paşa Hamamı ılıklik mekanı

Fotoğraf 2.35: Aydın Nasuh Paşa Hamamı tuvalet

Fotoğraf 2.36: Aydın Nasuh Paşa Hamamı tuvalet mekanı örtü sistemi

Fotoğraf 2.37: Aydın Nasuh Paşa Hamamı ılıklik kubbesi

Fotoğraf 2.38: Aydın Nasuh Paşa Hamamı sıcaklik giriş kapısı

Fotoğraf 2.39: Aydın Nasuh Paşa Hamamı sıcaklık genel görünüş

Fotoğraf 2.40: Aydın Nasuh Paşa Hamamı sıcaklık halvet hücresi

Fotoğraf 2.41: Aydın Nasuh Paşa Hamamı sıcaklık kubbesi

Fotoğraf 2.42: Aydın Nasuh Paşa Hamamı sıcaklık kubbeğe geçiş ögesi

Fotoğraf 2.43: Aydın Nasuh Paşa Hamamı sıcaklık mekanı kurna

Fotoğraf 2.44: Aydın Nasuh Paşa Hamamı sıcaklık mekanı kurna

Fotoğraf 2.45: Aydın Nasuh Paşa Hamamı sıcaklık mekanı kurna

Fotoğraf 2.46: Aydın Nasuh Paşa Hamamı sıcaklık mekanı kurna

Fotoğraf 2.47: Aydın Nasuh Paşa Hamamı sıcaklık mekanı kurna

Fotoğraf 2.48: Aydın Nasuh Paşa Hamamı sıcaklık mekanı kurna süsleme detayı

Fotoğraf 2.49: Aydın Nasuh Paşa Hamamı sıcaklık mekanı kurna süsleme detayı

Fotoğraf 2.50: Aydın Nasuh Paşa Hamamı sıcaklık mekanı kurna süsleme detayı

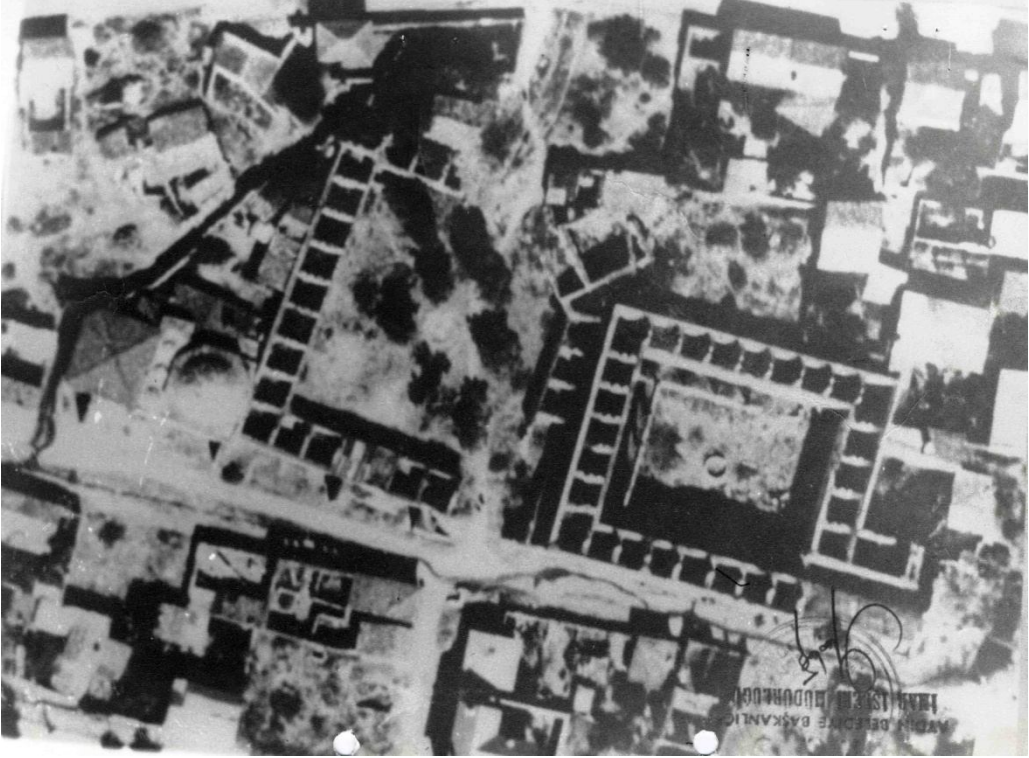
Fotoğraf 2.51: Aydın Nasuh Paşa Hamamı sıcaklık mekanı giriş cephesi

Fotoğraf 2.52: Aydın Nasuh Paşa Hamamı dış cephe (batı)

Fotoğraf 2.53: Aydın Nasuh Paşa Hamamı dış cephe (kuzey)

Fotoğraf 2.54: Aydın Nasuh Paşa Hanı restorasyon öncesi (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 090001017-FT003 nolu dosya)

Fotoğraf 2.55: Aydın Nasuh Paşa Hanı güney cephe (doğudan bakış)

Fotoğraf 2.56: Aydın Nasuh Paşa Hanı güney cephe (batıdan bakış)

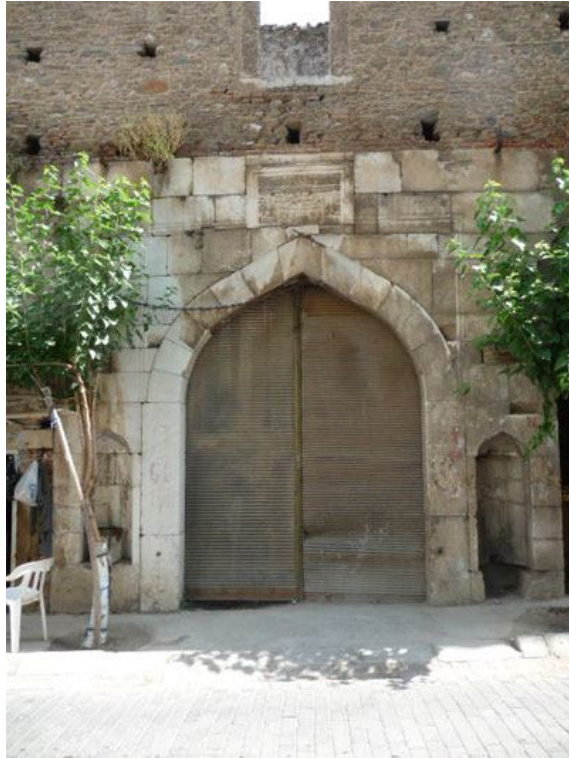
Fotoğraf 2.57: Aydın Nasuh Paşa Hamı güney cephe dışı bakan odalar

Fotoğraf 2.58: Aydın Nasuh Paşa Hamı güney cephe dışı bakan oda detay

Fotoğraf 2.59: Aydın Nasuh Paşa Hanı dış cephe (batı)

Fotoğraf 2.60: Aydın Nasuh Paşa Hanı giriş kapısı

Fotoğraf 2.61: Aydın Nasuh Paşa Hamı inşa kitabesi

Fotoğraf 2.62: Aydın Nasuh Paşa Hamı giriş holü

Fotoğraf 2.63: Aydın Nasuh Paşa Hamı kuzey cephe

Fotoğraf 2.64: Aydın Nasuh Paşa Hamı doğu cephe

Fotoğraf 2.65: Aydın Nasuh Paşa Hanı güney cephe

Fotoğraf 2.66: Aydın Nasuh Paşa Hanı pencere ve kapılar

Fotoğraf 2.67: Aydın Nasuh Paşa Hanı küçük avluya geçişi sağlayan koridor

Fotoğraf 2.68: Aydın Nasuh Paşa Hanı küçük avlu

Fotoğraf 2.69: Aydın Nasuh Paşa Hanı küçük avlu

Fotoğraf 2.70: Aydın Nasuh Paşa Hanı giriş cephesi ve üst kat odalar

Fotoğraf 2.71: Aydın Nasuh Paşa Hanı giriş holü örtü sistemi

Fotoğraf 2.72: Afyon Yeni Cami (güneydoğudan bakış)

Fotoğraf 2.73: Afyon Yeni Cami güney ve doğu cepheler

Fotoğraf 2.74: Afyon Yeni Cami güney cephe

Fotoğraf 2.75: Afyon Yeni Cami batı cephe

Fotoğraf 2.76: Afyon Yeni Cami son cemaat yeri revağı

Fotoğraf 2.77: Afyon Yeni Cami son cemaat yeri revâğı (batıdan bakış)

Fotoğraf 2.78: Afyon Yeni Cami son cemaat yeri revâğı sütun başlıkları

Fotoğraf 2.79: Afyon Yeni Cami son cemaat yeri revağı sütun başlığı detay

Fotoğraf 2.80: Afyon Yeni Cami örtü sistemi (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 030001022-FT001 nolu dosya)

Fotoğraf 2.81: Afyon Yeni Cami tamir kitabesi

Fotoğraf 2.82: Afyon Yeni Cami inşa kitabesi

Fotoğraf 2.83: Afyon Yeni Cami iç mekan

Fotoğraf 2.84: Afyon Yeni Cami iç mekan güney cephe

Fotoğraf 2.85: Afyon Yeni Cami iç mekan doğu cephe

Fotoğraf 2.86: Afyon Yeni Cami mihrap

Fotoğraf 2.87: Afyon Yeni Cami minber

Fotoğraf 2.88: Afyon Yeni Cami mahfil

Fotoğraf 2.89: Afyon Yeni Cami kubbe göbeği

Fotoğraf 2.90: Afyon Yeni Cami şadırvan

Fotoğraf 2.91: Afyon Yeni Cami minare

Fotoğraf 2.92: Afyon Yeni Cami Külliyesi muvakkithane

Fotoğraf 2.93: Afyon Yeni Cami Külliyesi muvakkithane giriş kapısı

Fotoğraf 2.94: Afyon Yeni Cami Külliyesi muvakkithane iç mekan

Fotoğraf 2.95: Afyon Yeni Cami Külliyesi kütüphane batı ve güney cephe

Fotoğraf 2.96: Afyon Yeni Cami Külliyesi kütüphane inşa kitabesi

Fotoğraf 2.97: Afyon Yeni Cami Külliyesi kütüphane doğu cephe

Fotoğraf 2.98: Afyon Yeni Cami Külliyesi kütüphane kuzey cephe

Fotoğraf 2.99: Afyon Yeni Cami Külliyesi kütüphane güney cephe

Fotoğraf 2.100: Afyon Yeni Cami Külliyesi hamam

Fotoğraf 2.101: Afyon Yeni Cami Külliyesi hamam örtü sistemi (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 030001088-FT002-1980 nolu dosya)

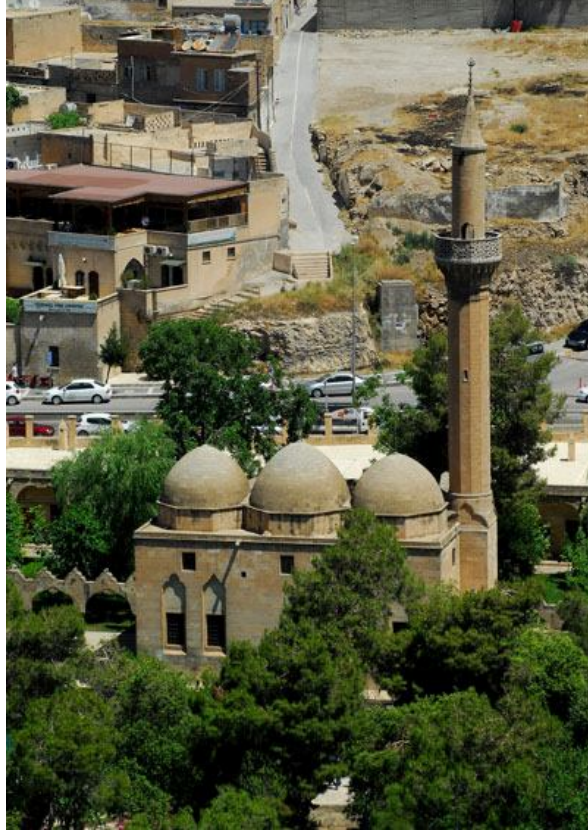
Fotoğraf 2.102: Şanlıurfa Rızvaniye Külliyesi Genel Görünüş (kuzeydoğudan bakış)

Fotoğraf 2.103: Şanlıurfa Rızvaniye Külliyesi giriş kapısı

Fotoğraf 2.104: Şanlıurfa Rızvaniye Külliyesi balıklı göle açılan kemerler

Fotoğraf 2.105: Şanlıurfa Rızvaniye Cami Genel Görünüş (güney cephe)

Fotoğraf 2.106: Şanlıurfa Rızvaniye Cami güney cephe (doğudan bakış)

Fotoğraf 2.107: Şanlıurfa Rızvaniye Cami güney cephe (batıdan bakış)

Fotoğraf 2.108: Şanlıurfa Rızvaniye Cami kuzey cephe

Fotoğraf 2.109: Şanlıurfa Rızvaniye Cami doğu cephe

Fotoğraf 2.110: Şanlıurfa Rızvaniye Cami son cemaat yeri revağı kubbe

Fotoğraf 2.111: Şanlıurfa Rızvaniye Cami son cemaat yeri revağı kemer ve sütunlar

Fotoğraf 2.112: Şanlıurfa Rızvaniye Cami giriş kapısı

Fotoğraf 2.113: Şanlıurfa Rızvaniye Cami inşa kitabesi

Fotoğraf 2.114: Şanlıurfa Rızvaniye Cami giriş kapısı süsleme detayı

Fotoğraf 2.115: Şanlıurfa Rızvaniye Cami ahşap kapı kanatları

Fotoğraf 2.116: Şanlıurfa Rızvaniye Cami ahşap kapı kanatı süsleme detayı

Fotoğraf 2.117: Şanlıurfa Rızvaniye Cami ahşap kapı kanatı süsleme detayı

Fotoğraf 2.118: Şanlıurfa Rızvaniye Cami ahşap kapı kanatı süsleme detayı

Fotoğraf 2.119: Şanlıurfa Rızvaniye Cami iç mekan

Fotoğraf 2.120: Şanlıurfa Rızvaniye Cami mihrap cephesi

Fotoğraf 2.121: Şanlıurfa Rızvaniye Cami iç mekan batı cephe

Fotoğraf 2.122: Şanlıurfa Rızvaniye Cami iç mekan örtü sistemi

Fotoğraf 2.123: Şanlıurfa Rızvaniye Cami mihrap detay

Fotoğraf 2.124: Şanlıurfa Rızvaniye Cami mihrap sütun başlığı süsleme detayı

Fotoğraf 2.125: Şanlıurfa Rızvaniye Cami köşk minber

Fotoğraf 2.126: Şanlıurfa Rızvaniye Cami mahfil

Fotoğraf 2.127: Şanlıurfa Rızvaniye Medresesi genel görünüş

Fotoğraf 2.128: Şanlıurfa Rızvaniye Medresesi kuzey cephe

Fotoğraf 2.129: Şanlıurfa Rızvaniye Medresesi batı cephe

Fotoğraf 2.130: Şanlıurfa Rızvaniye Medresesi doğu cephe

Fotoğraf 2.131: Şanhurfa Rızvaniye Medresesi avlusu güneybatıdan bakış

Fotoğraf 2.132: Şanhurfa Rızvaniye Medresesi revak sistemi

Fotoğraf 2.133: Şanlıurfa Rızvaniye Medresesi güneydoğudaki oda

Fotoğraf 2.134: Şanlıurfa Rızvaniye Medresesi kuzey cephede yer alan eyvan

Fotoğraf 2.135: Şanlıurfa Rızvaniye Medresesi kuzey cephede yer alan dershane mekanı

Fotoğraf 2.136: Şanlıurfa Rızvaniye Medresesi inşa kitabesi

Fotoğraf 2.137: Şanlıurfa Rızvaniye Medresesi revak tonozlarından süsleme detayı

Fotoğraf 2.138: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi Cami

Fotoğraf 2.139: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi Cami kuzey cephe

Fotoğraf 2.140: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi Cami güney ve doğu cepheler

Fotoğraf 2.141: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi Cami güney cephe

Fotoğraf 2.142: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi Cami son cemaat yeri revağı

Fotoğraf 2.143: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi Cami iç mekan mihrap cephesi

Fotoğraf 2.144: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi Cami iç mekan doğu cephe

Fotoğraf 2.145: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi Cami iç mekan batı cephe

Fotoğraf 2.146: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi Cami iç mekan kuzey cephe

Fotoğraf 2.147: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi Cami mihrap

Fotoğraf 2.148: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi Cami mihrap kavsarası detay

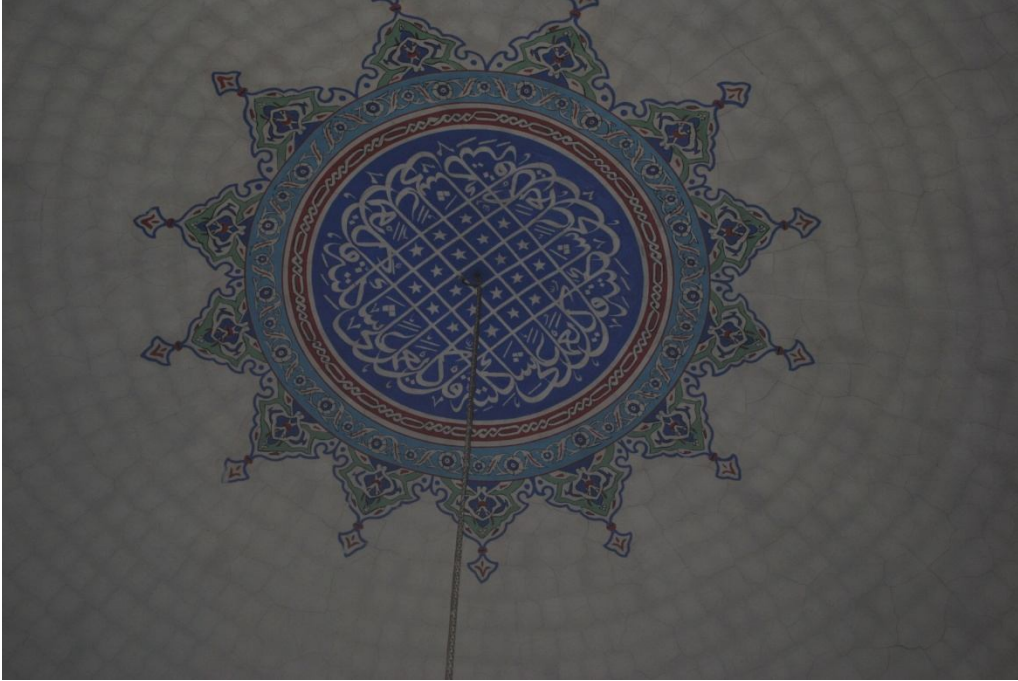
Fotoğraf 2.149: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi Cami minber

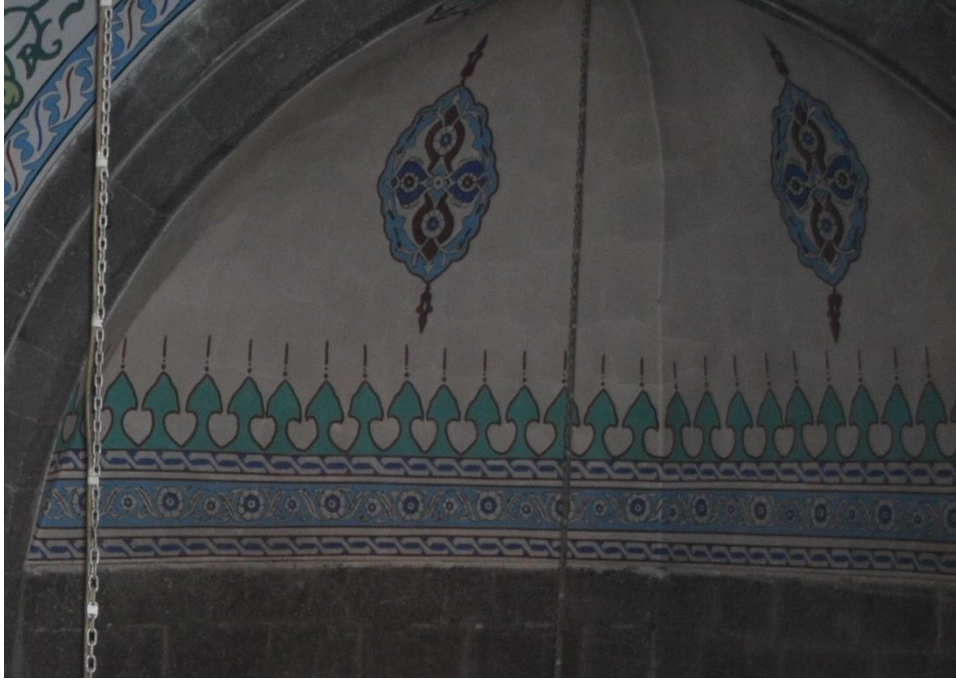
Fotoğraf 2.150: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi Cami kubbeye geçiş elemanı kalemişi bezeme detayı

Fotoğraf 2.151: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi Cami kubbe eteği kalemişi bezeme

Fotoğraf 2.152: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi Cami kubbe göbeği kalemişi bezeme

Fotoğraf 2.153: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi Cami tromp içi kalemişi bezeme

Fotoğraf 2.154: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi Cami tromp içi kalemişi bezeme detay

Fotoğraf 2.155: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi Cami minare

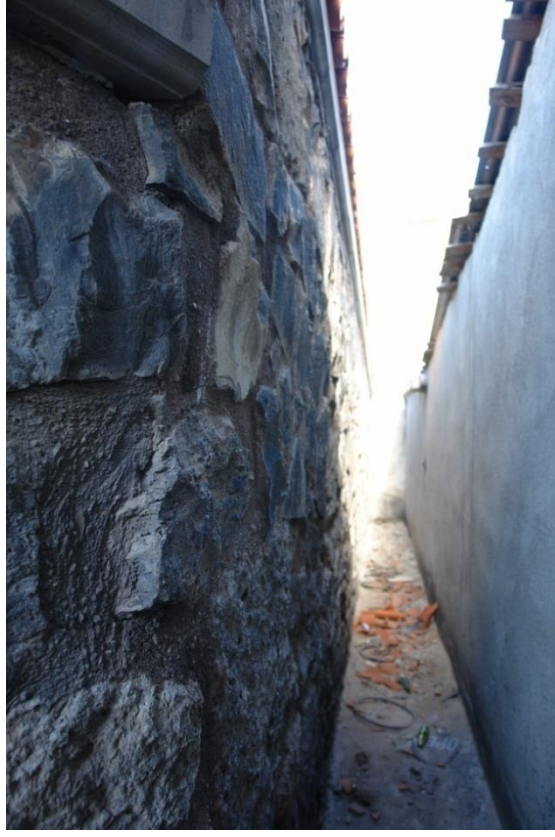
Fotoğraf 2.156: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi hamam genel görünüş (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 250001033-FT001'nolu dosya)

Fotoğraf 2.157: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi hamam kuzey ve doğu cepheler

Fotoğraf 2.158: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi hamam kuzey ve batı cepheler

Fotoğraf 2.159: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi hamam güney cephe

Fotoğraf 2.160: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi hamam soğukluk mekanı (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi 250001033-FT004-2009'nolu dosya)

Fotoğraf 2.161: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi hamam tuvalet mekanı örtü sistemi (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi 250001033-FT004-2009'nolu dosya)

Fotoğraf 2.162: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi hamam ılıklık mekanı (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi 250001033-FT004-2009'nolu dosya)

Fotoğraf 2.163: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi hamam ılıklık mekanı (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi 250001033-FT004-2009'nolu dosya)

Fotoğraf 2.164: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi hamam sıcaklık mekanı (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi 250001033-FT004-2009'nolu dosya)

Fotoğraf 2.165: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi hamam sıcaklık mekanı (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi 250001033-FT004-2009'nolu dosya)

Fotoğraf 2.166: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi hamam sıcaklık mekanı kurnalar (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi 250001033-FT004-2009'nolu dosya)

Fotoğraf 2.167: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi hamam sıcaklık mekanı fil gözleri (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi 250001033-FT004-2009'nolu dosya)

Fotoğraf 2.168: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi hanı genel görünüş restorasyon öncesi (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi 250001073-FT008 nolu dosya)

Fotoğraf 2.169: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi hanı giriş cephesi (batı)

Fotoğraf 2.170: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi hanı kuzey cephe

Fotoğraf 2.171: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi hamı güney cephe

Fotoğraf 2.172: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi hamı doğu cephe

Fotoğraf 2.173: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi hanı giriş kapısı

Fotoğraf 2.174: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi hanı avlu (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi 250001073-FT008 nolu dosya)

**Fotoğraf 2.175: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi hanı batıdaki son oda kırlangıç tavan
(Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi 250001073-FT008 nolu dosya)**

**Fotoğraf 2.176: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi hanı avluya açılan kapılardan örnek
(Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi 250001073-FT008 nolu dosya)**

Fotoğraf 2.177: Erzurum Gümrük (Hacı Derviş) Külliyesi hanı doğudaki son oda (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi 250001073-FT008 nolu dosya)

Fotoğraf 2.178: Gaziantep Hüseyin Paşa Camii avlu giriş kapısı

Fotoğraf 2.179: Gaziantep Hüseyin Paşa Cami avlu giriş kapısı (avludan)

Fotoğraf 2.180: Gaziantep Hüseyin Paşa Cami avlusu batı cephe

Fotoğraf 2.181: Gaziantep Hüseyin Paşa Cami avlusu doğu cephe

Fotoğraf 2.182: Gaziantep Hüseyin Paşa Cami avlusu kuzey cephe

Fotoğraf 2.183: Gaziantep Hüseyin Paşa Cami kuzey cephe

Fotoğraf 2.184: Gaziantep Hüseyin Paşa Cami son cemaat yeri revağı örtü sistemi

Fotoğraf 2.185: Gaziantep Hüseyin Paşa Cami harim giriş kapısı

Fotoğraf 2.186: Gaziantep Hüseyin Paşa Cami inşa kitabesi

Fotoğraf 2.187: Gaziantep Hüseyin Paşa Cami iç mekan

Fotoğraf 2.188: Gaziantep Hüseyin Paşa Cami iç mekan batı cephe

Fotoğraf 2.189: Gaziantep Hüseyin Paşa Cami iç mekan güney ve doğu cepheler

Fotoğraf 2.190: Gaziantep Hüseyin Paşa Cami iç mekan kuzey cephe

Fotoğraf 2.191: Gaziantep Hüseyin Paşa Cami mihrap

Fotoğraf 2.192: Gaziantep Hüseyin Paşa Cami mihrap detay

Fotoğraf 2.193: Gaziantep Hüseyin Paşa Cami mihrap üzerindeki kitabe

Fotoğraf 2.194: Gaziantep Hüseyin Paşa Cami minber

Fotoğraf 2.195: Gaziantep Hüseyin Paşa Cami örtü sistemi

Fotoğraf 2.196: Gaziantep Hüseyin Paşa Cami mahfil

Fotoğraf 2.197: Gaziantep Hüseyin Paşa Cami minare

Fotoğraf 2.198: Gaziantep Hüseyin Paşa Cami minare şerefesi süsleme detayı

Fotoğraf 2.199: Gaziantep Hüseyin Paşa Medresesi batıdan bakış

Fotoğraf 2.200: Gaziantep Hüseyin Paşa Medresesi doğudan bakış

Fotoğraf 2.201: Gaziantep Hüseyin Paşa Medresesi avlu giriş kapısı

Fotoğraf 2.202: Gaziantep Hüseyin Paşa Medresesi genel görünüş

Fotoğraf 2.203: Gaziantep Hüseyin Paşa Medresesi avluya açılan kapı ve pencereler

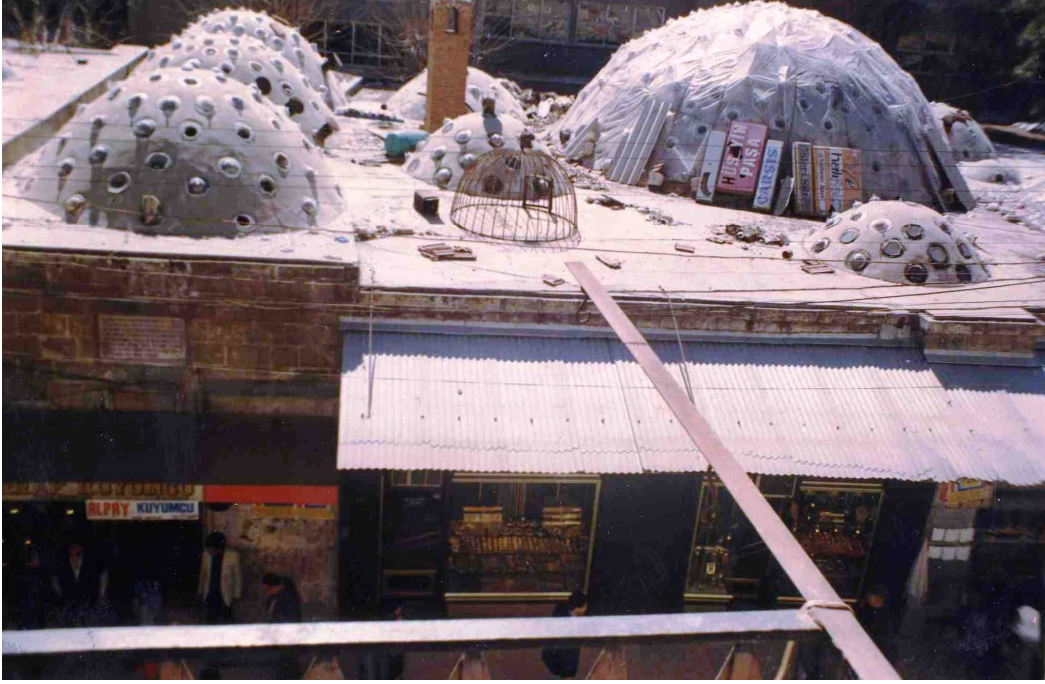
Fotoğraf 2.204: Gaziantep Hüseyin Paşa Muallimhanesi (Rıfat Bey Rüştüye Mektebi) doğu cephe

Fotoğraf 2.205: Gaziantep Hüseyin Paşa Muallimhanesi (Rıfat Bey Rüştüye Mektebi) güney cephe

Fotoğraf 2.206: Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı giriş cephesi batıdan bakış

Fotoğraf 2.207: Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı örtü sistemi (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 270101016-FT001 nolu dosya)

Fotoğraf 2.208: Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı giriş cephesi taçkapı

Fotoğraf 2.209: Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı soğukluk mekanı

Fotoğraf 2.210: Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı soğukluk zeminindeki renkli taş süsleme

Fotoğraf 2.211: Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı soğukluk zeminindeki renkli taş süsleme

Fotoğraf 2.212: Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı soğukluk zeminindeki renkli taş süsleme

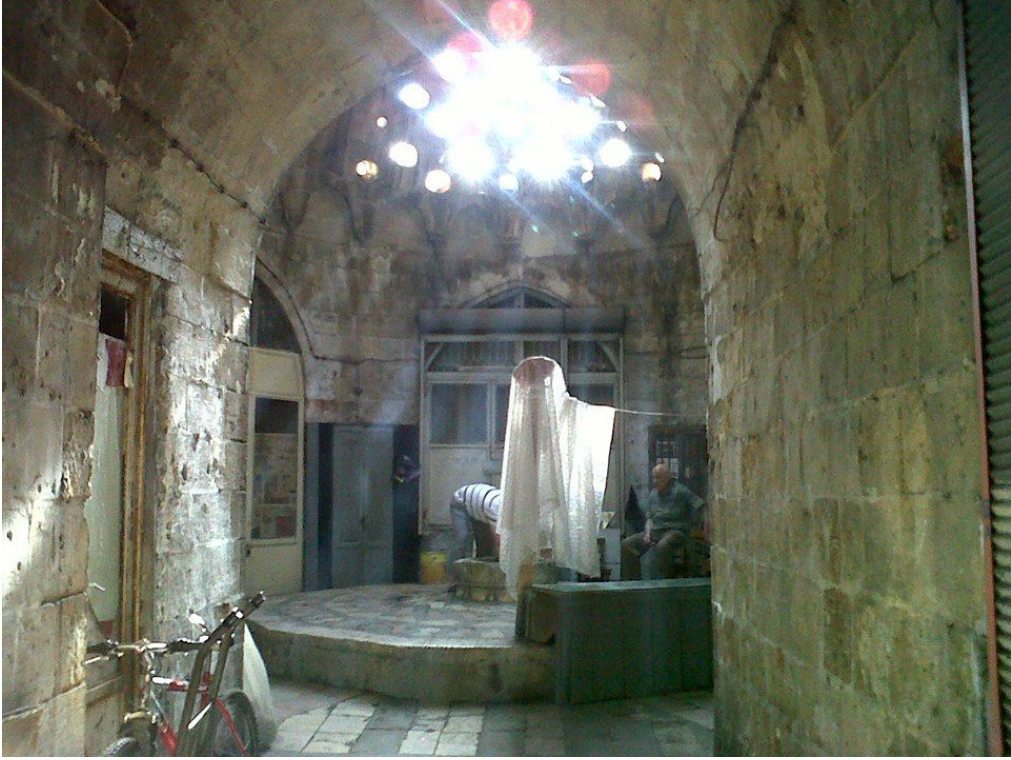
Fotoğraf 2.213: Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı soğukluk kubbesi aydınlık açıklığı

Fotoğraf 2.214: Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı ara mekan

Fotoğraf 2.215: Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı ılıklık mekanı

Fotoğraf 2.216: Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı sıcaklığa geçiş koridoru

Fotoğraf 2.217: Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı sıcaklık mekanı havuz

Fotoğraf 2.218: Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı sıcaklık mekanı kubbeye geçiş öğeleri

Fotoğraf 2.219: Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı sıcaklık mekanı kubbe

Fotoğraf 2.220: Gaziantep Hüseyin Paşa Hamamı sıcaklık mekanına açılan eyvan ve halvetler

Fotoğraf 2.221: Gaziantep Hüseyin Paşa Arastası (Zincirli Bedesten) genel görünüş

Fotoğraf 2.222: Gaziantep Hüseyin Paşa Arastası (Zincirli Bedesten) batıdan bakış

Fotoğraf 2.223: Gaziantep Hüseyin Paşa Arastası (Zincirli Bedesten) doğu-batı doğrultudaki uzun kenar kuzey cephe

Fotoğraf 2.224: Gaziantep Hüseyin Paşa Arastası (Zincirli Bedesten) uzun kenar güney cephe

Fotoğraf 2.225: Gaziantep Hüseyin Paşa Arastası (Zincirli Bedesten) kısa kenar batı cephe

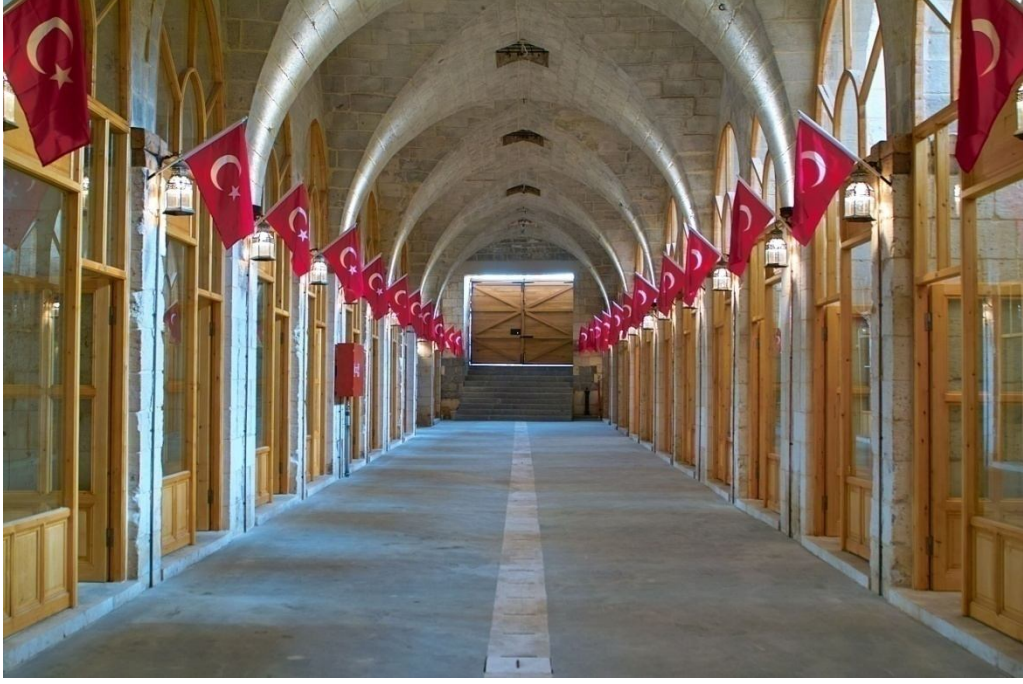
Fotoğraf 2.226: Gaziantep Hüseyin Paşa Arastası (Zincirli Bedesten) kısa kenar güney giriş kapısı

Fotoğraf 2.227: Gaziantep Hüseyin Paşa Arastası (Zincirli Bedesten) uzun kenar batı giriş kapısı

Fotoğraf 2.228: Gaziantep Hüseyin Paşa Arastası (Zincirli Bedesten) kısa kenar batı giriş kapısı

Fotoğraf 2.229: Gaziantep Hüseyin Paşa Arastası (Zincirli Bedesten) uzun kenar iç kısım doğudan bakış (restorasyon sonrası)

Fotoğraf 2.230: Gaziantep Hüseyin Paşa Arastası (Zincirli Bedesten) uzun kenar iç kısım batıdan bakış restorasyon öncesi (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 270101237-FT001 nolu dosya)

Fotoğraf 2.231: Gaziantep Hüseyin Paşa Arastası (Zincirli Bedesten) kısa kenar iç kısım kuzeyden bakış (restorasyon sonrası)

Fotoğraf 2.232: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami genel görünüş güney batıdan bakış

Fotoğraf 2.233: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami batı cephe

Fotoğraf 2.234: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami mihrap çıkıntısı batı cephe

Fotoğraf 2.235: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami doğu cephe

Fotoğraf 2.236: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami avlu platformu kuzeybatıdan bakış

Fotoğraf 2.237: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami avlu kuzeybatı kapısı

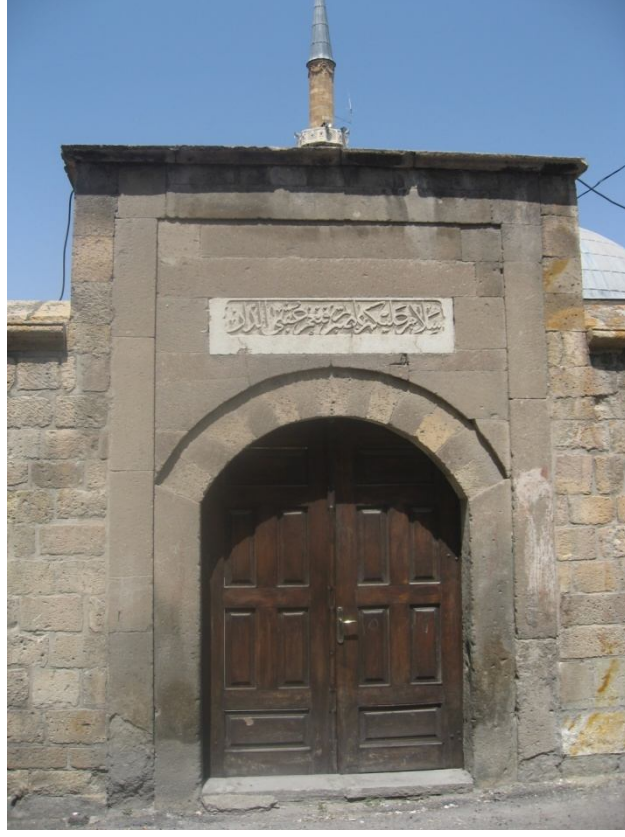
Fotoğraf 2.238: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami avlu kuzeybatı kapısı üzerindeki kitabe

Fotoğraf 2.239: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami avlu batı kapısı

Fotoğraf 2.240: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami avlu güney kapısı ve çeşme

Fotoğraf 2.241: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami avlu güney kapısı

Fotoğraf 2.242: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami avlu batı duvarı (güneyden bakış)

Fotoğraf 2.243: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi cami ile diğer binalar arasındaki Cami-i Cedid Caddesi

Fotoğraf 2.244: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Camii avlu güney kapısı (avludan bakış)

Fotoğraf 2.245: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami avlu kuzeybatıdan bakış

Fotoğraf 2.246: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami avlu güneydoğudan bakış

Fotoğraf 2.247: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami kuzey cephe

Fotoğraf 2.248: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami son cemaat yeri örtü sistemi

Fotoğraf 2.249: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami kuzey cephe mihrabiye nişi ve pencere

Fotoğraf 2.250: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami son cemaat yeri revağı kubbe

Fotoğraf 2.251: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami son cemaat yeri revağı sütun örneği

Fotoğraf 2.252: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami mükebbire

Fotoğraf 2.253: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami harim giriş kapısı

Fotoğraf 2.254: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami harim giriş kapısı süsleme detayı

Fotoğraf 2.255: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami harim giriş kapısı süsleme detayı

Fotoğraf 2.256: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami inşa kitabesi

Fotoğraf 2.257: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami giriş kapısı söve üzerindeki taş bezeme

Fotoğraf 2.258: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami iç mekan

Fotoğraf 2.259: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Camii iç mekan kuzey cephe

Fotoğraf 2.260: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Camii iç mekan doğu cephe

Fotoğraf 2.261: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami iç mekan batı cephe

Fotoğraf 2.262: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami kubbe

Fotoğraf 2.263: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami kubbeye geçiş öğeleri

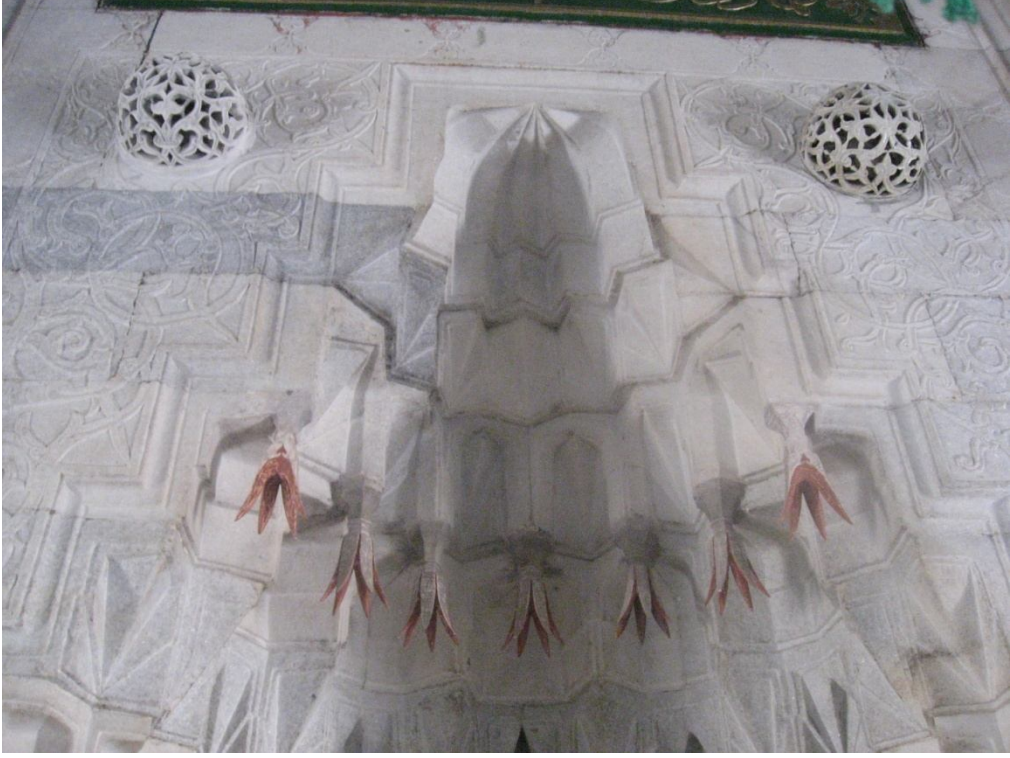
Fotoğraf 2.264: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami mihrap önü mekânı tonoz

Fotoğraf 2.265: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami pencere düzeni

Fotoğraf 2.266: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami mihrap

Fotoğraf 2.267: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami mihrap süsleme detayı

Fotoğraf 2.268: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami minber

Fotoğraf 2.269: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Camii minber ön cephe süsleme detayı

Fotoğraf 2.270: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Camii minber süpürgelik vazodan çıkan güller

Fotoğraf 2.271: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami minber süpügelik vazodan çıkan laleler

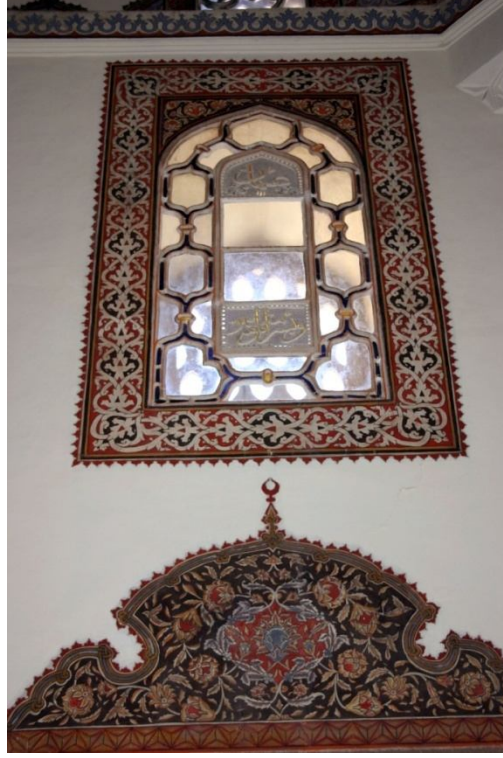
Fotoğraf 2.272: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami kadınlar mahfili

Fotoğraf 2.273: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami kadınlar mahfili altındaki ahşap tavan

Fotoğraf 2.274: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami kadınlar mahfili altındaki ahşap tavan süsleme detay

Fotoğraf 2.275: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami pencere çevreleri kalemişi süsleme

Fotoğraf 2.276: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami iç mekan kalemişi süsleme

Fotoğraf 2.277: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami iç mekan renkli cam işçiliği

Fotoğraf 2.278: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami iç mekan renkli cam ve kalemişi bezeme

Fotoğraf 2.279: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami minare kapısı kalemîşi bezeme

Fotoğraf 2.280: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami kubbe yüzeyi kalemîşi süsleme

Fotoğraf 2.281: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami minare

Fotoğraf 2.282: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami minare şerefesi süsleme detayı

Fotoğraf 2.283: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami şadırvan

Fotoğraf 2.284: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami şadırvan kubbesi kalemişi süsleme

Fotoğraf 2.285: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi genel görünüş

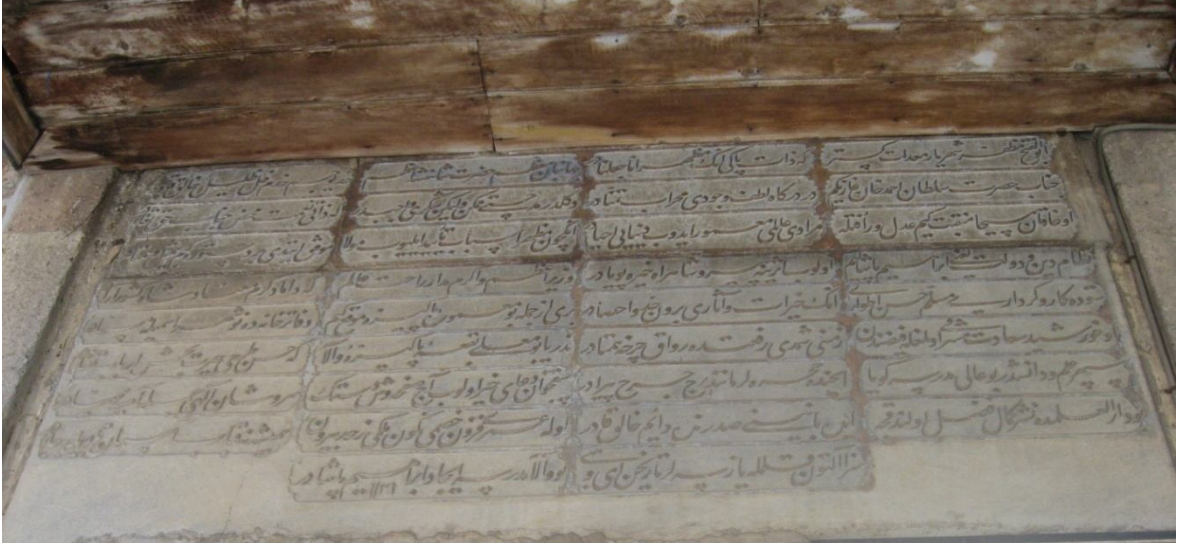
Fotoğraf 2.286: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi kuzey cephe

Fotoğraf 2.287: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi doğu cephe

Fotoğraf 2.288: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi avlu giriş kapısı

Fotoğraf 2.289: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi inşa kitabesi

Fotoğraf 2.290: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi batı kanadı

Fotoğraf 2.291: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi kuzey kanadı

Fotoğraf 2.292: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi güney kanadı

Fotoğraf 2.293: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi revak sistemi

Fotoğraf 2.294: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi güneydoğu oda

Fotoğraf 2.295: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi dersane-kütüphane mekanı giriş kapısı

Fotoğraf 2.296: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi dersane-kütüphane mekanı inşa kitabesi

Fotoğraf 2.297: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi derhane-kütüphane mekânı güney cephe (Mehmet Ekiz'den)

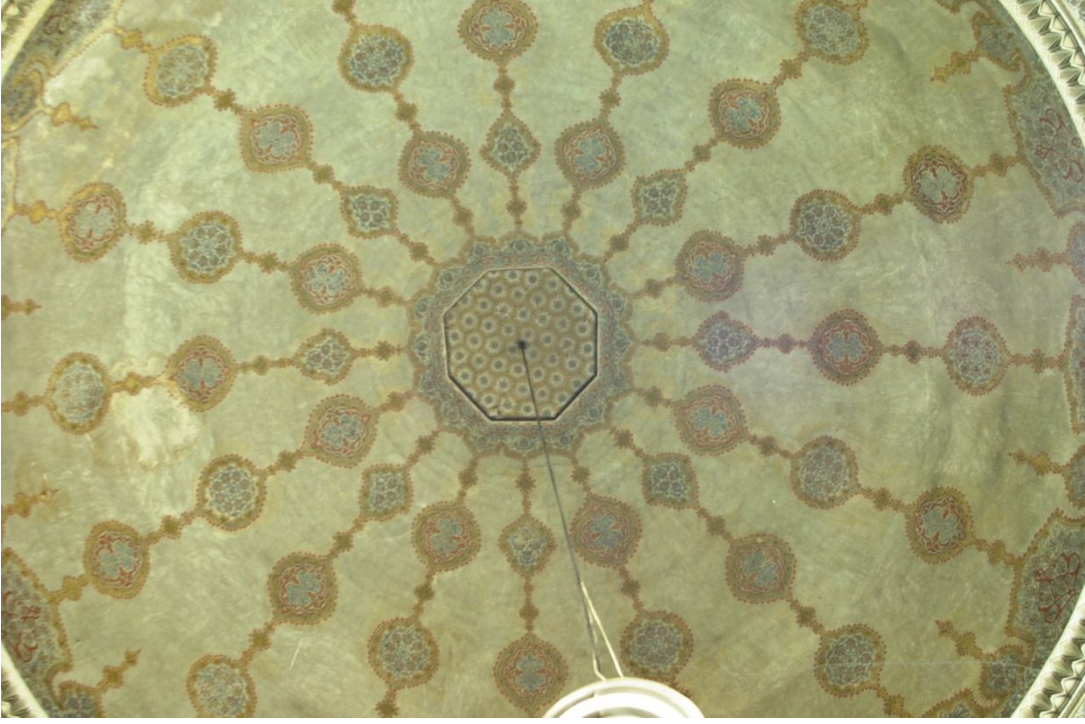
Fotoğraf 2.298: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi derhane-kütüphane mekânı kuzey cephe (Mehmet Ekiz'den)

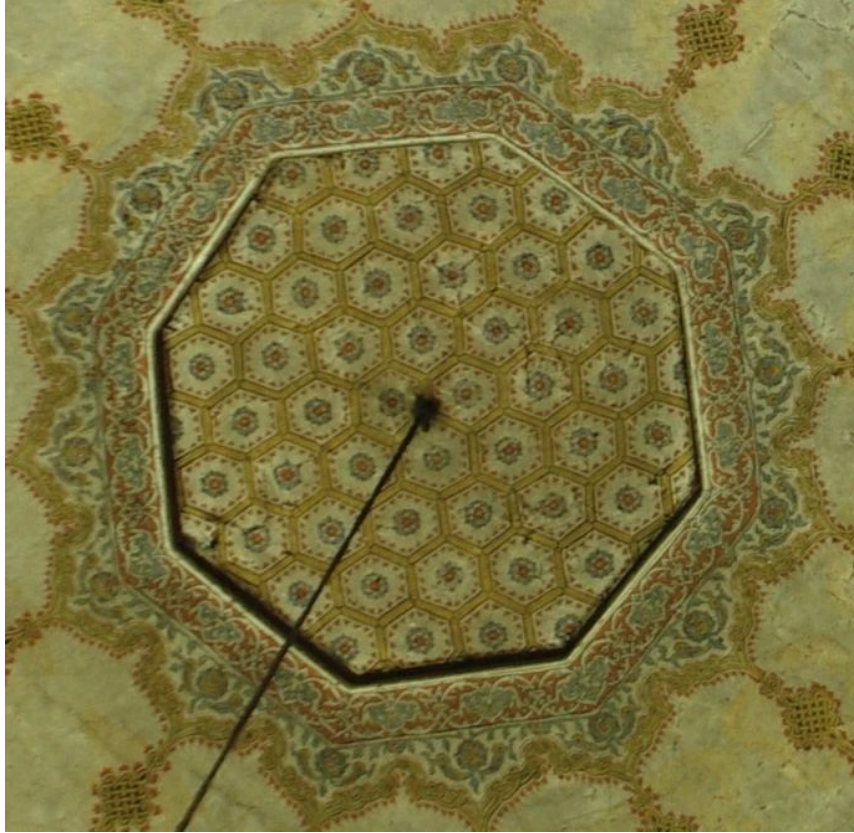
Fotoğraf 2.299: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi dershane-kütüphane mekânı doğu cephe (Mehmet Ekiz'den)

Fotoğraf 2.300: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi dershane-kütüphane mekânı batı cephe (Mehmet Ekiz'den)

Fotoğraf 2.301: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi dersane-kütüphane mekanı kubbe

Fotoğraf 2.302: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi dersane-kütüphane mekanı kubbe göbeği

Fotoğraf 2.303: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi dersane-kütüphane mekanı kalemîşi süsleme

Fotoğraf 2.304: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi dersane-kütüphane mekanı kalemîşi süsleme

Fotoğraf 2.305: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi dersane-kütüphane mekanı kalemişi süsleme

Fotoğraf 2.306: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi dersane-kütüphane mekanı kalemişi süsleme

Fotoğraf 2.307: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi derhane-kütüphane mekânı kalemî süsleme

Fotoğraf 2.308: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi derhane-kütüphane mekânı kalemî süsleme

Fotoğraf 2.309: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi dersane-kütüphane mekanı vazodan çıkan laleler

Fotoğraf 2.310: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi dersane-kütüphane mekanı vazodan çıkan laleler

Fotoğraf 2.311: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi dersane-kütüphane mekanı vazodan çıkan laleler

Fotoğraf 2. 312: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi dersane-kütüphane mekanı vazodan çıkan güller

Fotoğraf 2.313: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi derslane-kütüphane mekanı vazodan çıkan güller

Fotoğraf 2. 314: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi derslane-kütüphane mekanı vazodan çıkan çiçekler

Fotoğraf 2.315: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi derslane-kütüphane mekanı vazodan çıkan çiçekler

Fotoğraf 2.316: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi derslane-kütüphane mekanı kandil detayı

Fotoğraf 2.317: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi derslane-kütüphane mekanı kandil detayı

Fotoğraf 2.318: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi derslane-kütüphane mekanı kandil detayı

Fotoğraf 2.319: Nevşehir Damat İbrahim Paşa İmareti üstten görünüş (Mehmet Ekiz'den)

Fotoğraf 2.320: Nevşehir Damat İbrahim Paşa İmareti giriş cephesi

Fotoğraf 2.321: Nevşehir Damat İbrahim Paşa İmaretî inşa kitabesi

Fotoğraf 2.322: Nevşehir Damat İbrahim Paşa İmaretî avlu

Fotoğraf 2.323: Nevşehir Damat İbrahim Paşa İmaretî avlu güneyden bakış

Fotoğraf 2.324: Nevşehir Damat İbrahim Paşa İmaretî tuvalet mekanı

Fotoğraf 2.325: Nevşehir Damat İbrahim Paşa İmaretİ kuzey cephe

Fotoğraf 2.326: İmaretİ sıbyan mektebine bağlayan merdivenler

Fotoğraf 2.327: İmareti sıbyan mektebine bağlayan merdivenler

Fotoğraf 2.328: Nevşehir Damat İbrahim Paşa İmareti mutfak bölümü

Fotoğraf 2.329: Nevşehir Damat İbrahim Paşa İmareti mutfak bölümü güney duvardaki pencereler

Fotoğraf 2.330: Nevşehir Damat İbrahim Paşa İmareti mutfak bölümü kubbe aydınlık feneri

Fotoğraf 2.331: Nevşehir Damat İbrahim Paşa İmaretİ beşik tonoz örtülü mekan

Fotoğraf 2.332: Nevşehir Damat İbrahim Paşa İmaretİ avlunun güneyindeki kayaya oyulmuş mekana giriş kapısı

Fotoğraf 2.333: Nevşehir Damat İbrahim Paşa İmareti avlunun güneyindeki kayaya oyulmuş mekan

Fotoğraf 2.334: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Sıbyan Mektebi üstten görünüş (Mehmet Ekiz'den)

Fotoğraf 2.335: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Sıbyan Mektebi doğu cephe

Fotoğraf 2.336: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Sıbyan Mektebi inşa kitabesi

Fotoğraf 2.337: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Sıbyan Mektebi güney cephe

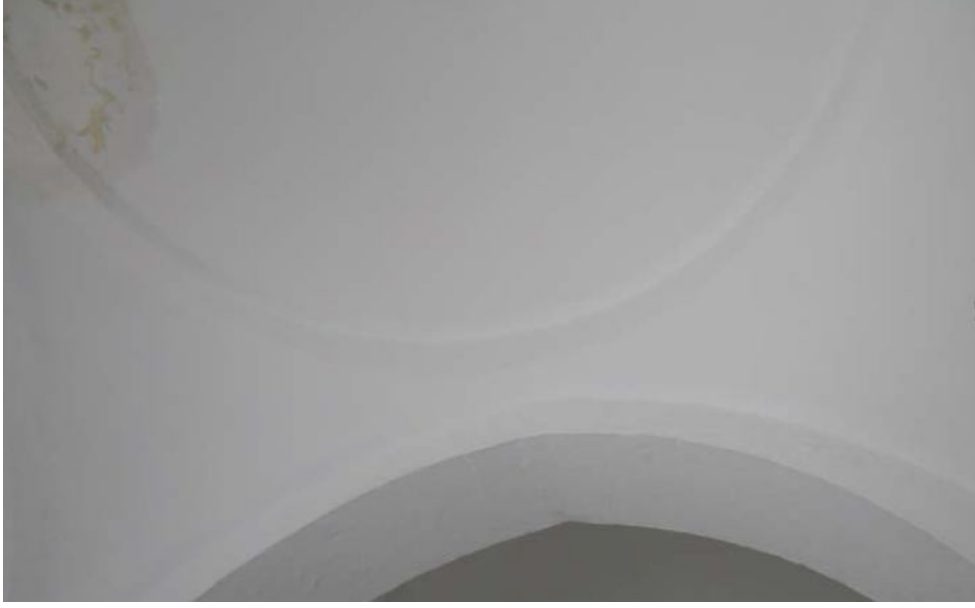
Fotoğraf 2.338: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Sıbyan Mektebi kuzey cephe

Fotoğraf 2.339: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Sıbyan Mektebi avlu

Fotoğraf 2.340: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Sıbyan Mektebi doğu cephedeki nişler

Fotoğraf 2.341: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Sıbyan Mektebi revak kubbesi

Fotoğraf 2.342: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Sıbyan Mektebi dershane mekanı

Fotoğraf 2.343: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı genel görünüş (Mehmet Ekiz'den)

Fotoğraf 2.344: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı güneybatı cephe

Fotoğraf 2.345: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı kuzeydoğu cephe

Fotoğraf 2.346: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı inşa kitabesi

Fotoğraf 2.347: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı soğukluk mekanı

Fotoğraf 2.348: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı soğukluk mekanı ahşap galeri

Fotoğraf 2.349: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı fiskiyeli havuz

Fotoğraf 2.350: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı ılıklik mekanı havuz

Fotoğraf 2.351: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı ılıklik mekanı örtü sistemi

Fotoğraf 2.352: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı ılıklik mekanı kubbe

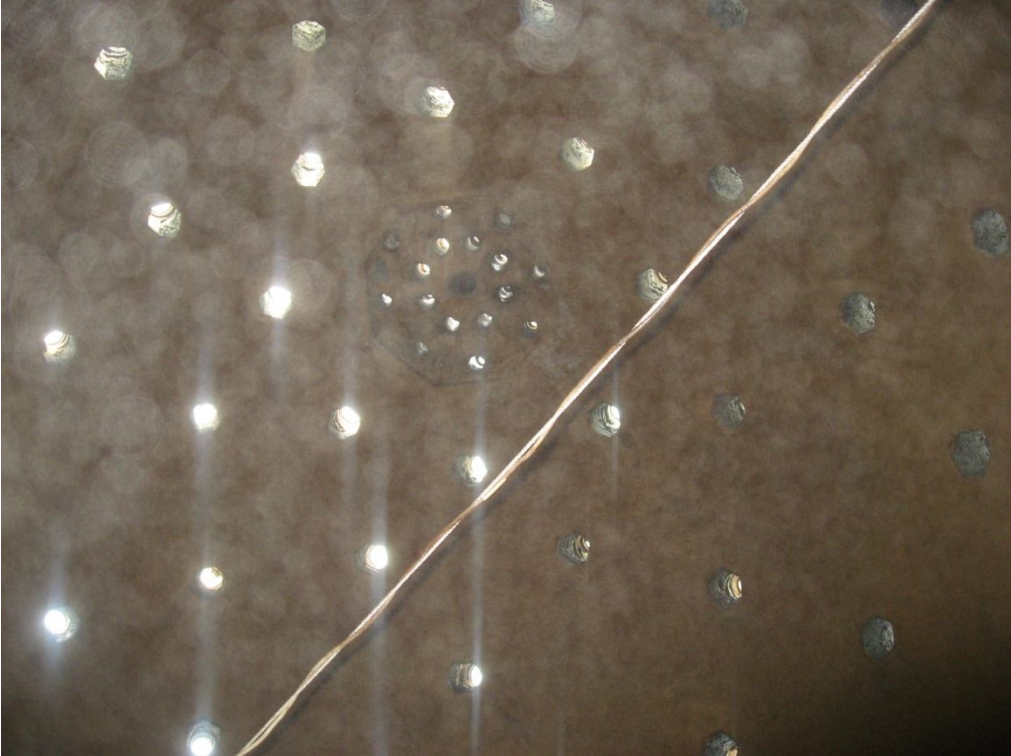
Fotoğraf 2.353: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı ılıklik mekanı tonoz

Fotoğraf 2.354: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı traşlık ve hela mekanları

Fotoğraf 2.355: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı sıcaklık mekanı

Fotoğraf 2.356: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı sıcaklık mekanı kubbe

Fotoğraf 2.357: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamamı sıcaklık mekanı kurna

Fotoğraf 2.358: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hanı kuzeydoğu cephe

Fotoğraf 2.359: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hanı kuzeydoğu cephe

Fotoğraf 2.360: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hanı iç mekan

Fotoğraf 2.361: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hanı iç mekan

Fotoğraf 2.362: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hanı kayaya oyulan mekana giriş

Fotoğraf 2.363: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hanı kayaya oyulan mekan

Fotoğraf 2.364: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hanı kayaya oyulan mekan

Fotoğraf 2.365: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Hamı kuzeydoğuya açılan bölüm detay

Fotoğraf 2.366: Nevşehir Damat İbrahim Paşa cami avlusu güney duvarındaki çeşme

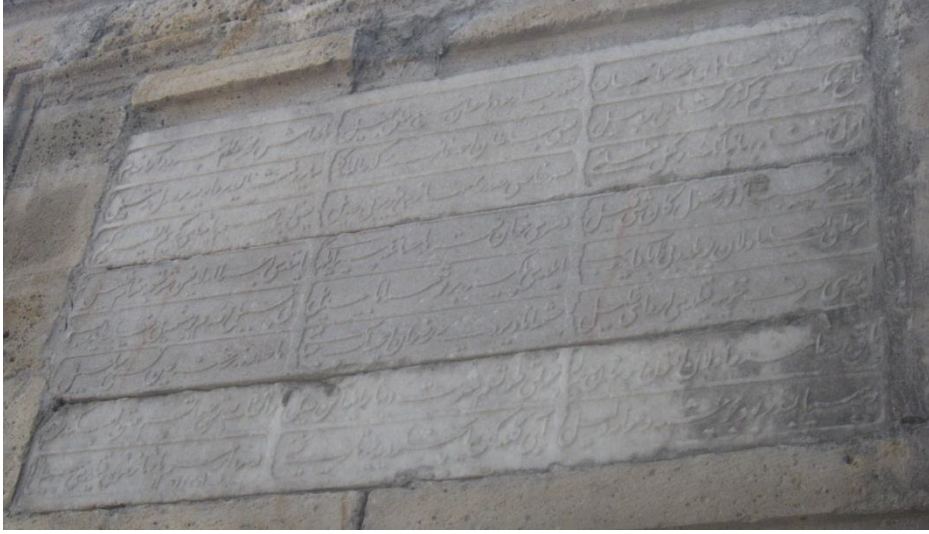
Fotoğraf 2.367: Nevşehir Damat İbrahim Paşa cami avlusu güney duvarındaki çeşme ayna taşı süsleme detayı

Fotoğraf 2.368: Nevşehir Damat İbrahim Paşa cami avlusu güney duvarındaki çeşme bordür süsleme detayı

Fotoğraf 2.369: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Sıbyan Mektebi avlu istinad duvarındaki çeşme

Fotoğraf 2.370: Nevşehir Damat İbrahim Paşa Sıbyan Mektebi avlu istinad duvarındaki çeşme inşa kitabesi

Fotoğraf 2.371: Ankara Ağaç Ayak Cami Kuzey Cephe

Fotoğraf 2.372: Ankara Ağaç Ayak Cami Kuzey ve Batı cepheler

Fotoğraf 2.373: Ankara Ağaç Ayak Cami Kuzey ve Doğu cepheler

Fotoğraf 2.374: Ankara Ağaç Ayak Cami iç mekan (güney cephe)

Fotoğraf 2.375: Ankara Ağaç Ayak Cami kuzey cephe kadınlar mahfili

Fotoğraf 2.376: Ankara Ağaç Ayak Cami harim tavanı göbek

Fotoğraf 2.377: Ankara Ağaç Ayak Cami harim tavanını sınırlandıran bordürler

Fotoğraf 2.378: Ankara Ağaç Ayak Cami kadınlar mahfil balkon

Fotoğraf 2.379: Ankara Ağaç Ayak Cami kadınlar mahfili balkon tabanı detay

Fotoğraf 2.380: Ankara Ağaç Ayak Cami kadınlar mahfili balkon yüzeyi süsleme detayı

Fotoğraf 2.381: Ankara Ağaç Ayak Cami kadınlar mahfili balkonun bindirildiği kemerler süsleme detayı

Fotoğraf 2.382: Ankara Ağaç Ayak Cami kadınlar mahfili alt kat tavanı altıgen göbek

Fotoğraf 2.383: Ankara Ağaç Ayak Cami mihrap ve minber

Fotoğraf 2.384: Ankara Ağaç Ayak Cami minber aynalığı detay

Fotoğraf 2.385: Ankara Ağaç Ayak Cami minber aynahğı detay

Fotoğraf 2.386: Ankara Hacı İlyas Cami güney cephe

Fotoğraf 2.387: Ankara Hacı İlyas Cami kuzey cephe

Fotoğraf 2.388: Ankara Hacı İlyas Cami doğu cephe

Fotoğraf 2.389: Ankara Hacı İlyas Cami batı cephe

Fotoğraf 2.390: Ankara Hacı İlyas Cami harim giriş kapısı

Fotoğraf 2.391: Ankara Hacı İlyas Cami iç mekan

Fotoğraf 2.392: Ankara Hacı İlyas Cami kuzey cephe kadınlar mahfili

Fotoğraf 2.393: Ankara Hacı İlyas Camii iç mekan doğu cephe

Fotoğraf 2.394: Ankara Hacı İlyas Camii iç mekan batı cephe

Fotoğraf 2.395: Ankara Hacı İlyas Cami alçı mihrap

Fotoğraf 2.396: Ankara Hacı İlyas Cami alçı mihrap süsleme detayı

Fotoğraf 2.397: Ankara Hacı İlyas Cami minber

Fotoğraf 2.398: Ankara Hacı İlyas Cami harim tavanı

Fotoğraf 2.399: Ankara Hacı İlyas Cami harim tavan göbeği

Fotoğraf 2.400: Ankara Hacı İlyas Cami harim tavanını sınırlandıran bordürler süsleme detayı

Fotoğraf 2.401: Ankara Hacı İlyas Cami kadınlar mahfili alt kat

Fotoğraf 2.402: Ankara Hacı İlyas Cami kadınlar mahfili alt kat ahşap dolap

Fotoğraf 2.403: Ankara Hacı İlyas Cami kadınlar mahfili alt kat ahşap dolap süsleme detayı

Fotoğraf 2.404: Kayseri Ali Hoca Cami kuzey cephe

Fotoğraf 2.405: Kayseri Ali Hoca Cami batı cephe

Fotoğraf 2.406: Kayseri Ali Hoca Cami inşa kitabesi

Fotoğraf 2.407: Kayseri Ali Hoca Cami iç mekan güney ve batı cepheler

Fotoğraf 2.408: Kayseri Ali Hoca Cami iç mekan kuzey cephe

Fotoğraf 2.409: Kayseri Ali Hoca Cami iç mekan güney ve doğu cepheler

Fotoğraf 2.410: Kayseri Ali Hoca Cami tavan

Fotoğraf 2.411: Kayseri Ali Hoca Cami mihrap

Fotoğraf 2.412: Kayseri Ali Hoca Cami mihrap süsleme detayı

Fotoğraf 2.413: Kayseri Ali Hoca Cami mihrap alınlğı vazodan çıkan çiçekler

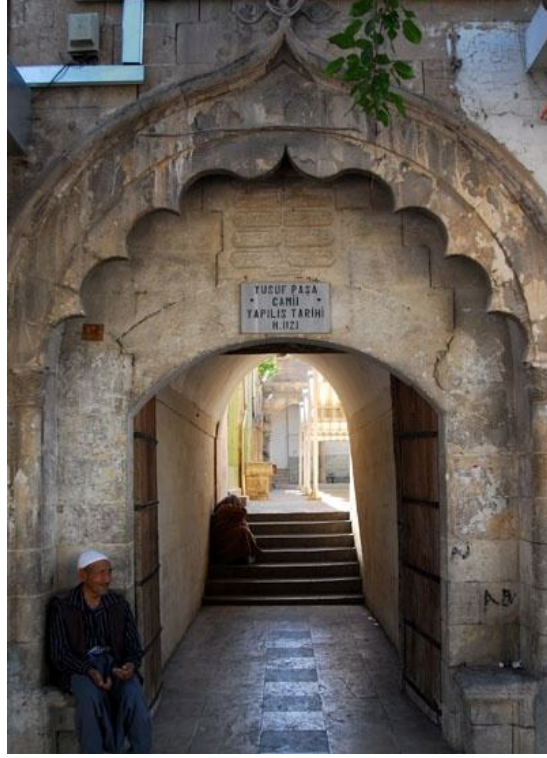
Fotoğraf 2.414: Kayseri Ali Hoca Cami minber

Fotoğraf 2.415: Kayseri Ali Hoca Cami köşk minareye çıkan merdivenler

Fotoğraf 2.416: Kayseri Ali Hoca Cami köşk minare

Fotoğraf 2.417: Şanlıurfa Yusuf Paşa Camii avlu giriş kapısı (doğu)

Fotoğraf 2.418: Şanlıurfa Yusuf Paşa Camii avlu giriş kapısı (kuzey)

Fotoğraf 2.419: Şanlıurfa Yusuf Paşa Cami avlusu (kuzeybatıdan bakış)

Fotoğraf 2.420: Şanlıurfa Yusuf Paşa Cami avlusu (güneybatıdan bakış)

Fotoğraf 2.421: Şanlıurfa Yusuf Paşa Cami avlu batı kanadındaki revaklar

Fotoğraf 2.422: Şanlıurfa Yusuf Paşa Cami kuzey cephe

Fotoğraf 2.423: Şanlıurfa Yusuf Paşa Camii iç mekan (güney cephe)

Fotoğraf 2.424: Şanlıurfa Yusuf Paşa Camii iç mekan (kuzey cephe)

Fotoğraf 2.425: Şanlıurfa Yusuf Paşa Cami iç mekan (kuzeydoğudan bakış)

Fotoğraf 2.426: Şanlıurfa Yusuf Paşa Cami mihrap

Fotoğraf 2.427: Şanlıurfa Yusuf Paşa Cami mihrap ve minber

Fotoğraf 2.428: Şanlıurfa Yusuf Paşa Cami minber girişi süsleme detayı

Fotoğraf 2.429: Şanhurfa Yusuf Paşa Cami minare

Fotoğraf 2.430: Kayseri Cürçürük Cami iç mekan (İlhan Özkeçeci'den)

Fotoğraf 2.431: Kayseri Cürcürük Cami inşa kitabesi (İlhan Özkeçeci'den)

Fotoğraf 2.432: İzmir Çandarlı Merkez Cami (kuzeybatıdan bakış)

Fotoğraf 2.433: İzmir Çandarlı Merkez Cami doğu cephe

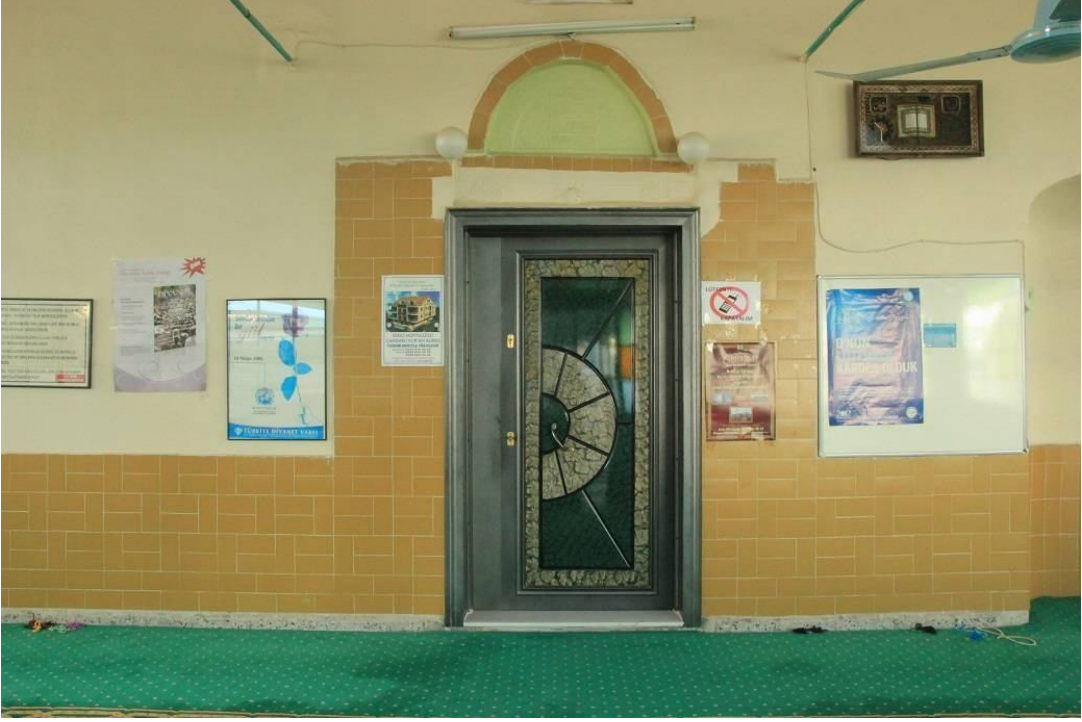
Fotoğraf 2.434: İzmir Çandarlı Merkez Cami güney ve doğu cepheler

Fotoğraf 2.435: İzmir Çandarlı Merkez Cami kuzey cephe

Fotoğraf 2.436: İzmir Çandarlı Merkez Cami batı cephe

Fotoğraf 2.437: İzmir Çandarlı Merkez Cami harim giriş kapısı

Fotoğraf 2.438: İzmir Çandarlı Merkez Cami inşa kitabesi

Fotoğraf 2.439: İzmir Çandarlı Merkez Cami iç mekan mihrap cephesi (Çağlayan Hergül'den)

Fotoğraf 2.440: İzmir Çandarlı Merkez Cami kuzey cephe kadınlar mahfil (Çağlayan Hergül'den)

Fotoğraf 2.441: İzmir Çandarlı Merkez Cami mihrap detay (Çağlayan Hergül'den)

Fotoğraf 2.442: Kayseri Molu Köyü Cami batı cephe

Fotoğraf 2.443: Kayseri Molu Köyü Cami doğu cephe

Fotoğraf 2.444: Kayseri Molu Köyü Cami güney cephe

Fotoğraf 2.445: Kayseri Molu Köyü Cami doğu ve kuzey cepheler

Fotoğraf 2.446: Kayseri Molu Köyü Cami son cemaat yeri mekanı

Fotoğraf 2.447: Kayseri Molu Köyü Cami harim giriş kapısı

Fotoğraf 2.448: Kayseri Molu Köyü Cami inşa kitabesi

Fotoğraf 2.449: Kayseri Molu Köyü Cami iç mekan güney cephe

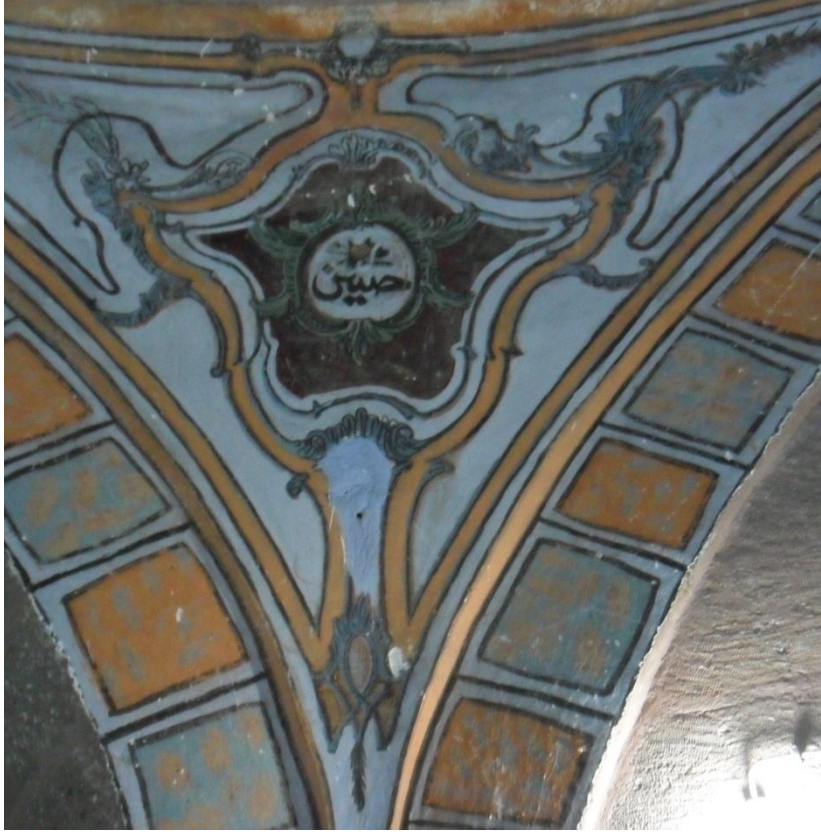
Fotoğraf 2.450: Kayseri Molu Köyü Cami iç mekan doğu cephe

Fotoğraf 2.451: Kayseri Molu Köyü Cami iç mekan batı cephe

Fotoğraf 2.452: Kayseri Molu Köyü Cami iç mekan kuzey cephe

Fotoğraf 2.453: Kayseri Molu Köyü Cami iç mekan kubbeye geçiş öğeleri süsleme detayı

Fotoğraf 2.454: Kayseri Molu Köyü Cami kubbe

Fotoğraf 2.455: Kayseri Molu Köyü Cami mihrap

Fotoğraf 2.456: Kayseri Molu Köyü Cami mihrap altlığı süsleme detayı

Fotoğraf 2.457: Kayseri Molu Köyü Cami mihrap kavsarası süsleme detayı

Fotoğraf 2.458: Kayseri Molu Köyü Cami mihrap kemer köşeleri süsleme detayı

Fotoğraf 2.459: Kayseri Molu Köyü Cami mihrap alınlığı süsleme detayı

Fotoğraf 2.460: Kayseri Molu Köyü Cami mihrap taç kısmı

Fotoğraf 2.461: Kayseri Molu Köyü Cami minber

Fotoğraf 2.462: Kayseri Molu Köyü Cami minber aynalığı süsleme detayı

Fotoğraf 2.463: Kayseri Molu Köyü Cami minber giriş cephesi süsleme detayı

Fotoğraf 2.464: Kayseri Molu Köyü Cami minber giriş kapısı arka cephe süsleme detayı

Fotoğraf 2.465: Kayseri Molu Köyü Cami minber aynalığı çevreleyen bordürler detay

Fotoğraf 2.466: Kayseri Molu Köyü Cami minber köşk korkuluğu süsleme detayı

Fotoğraf 2.467: Kayseri Molu Köyü Cami minber korkulukları süsleme detayı

Fotoğraf 2.468: Kayseri Molu Köyü Cami minare

Fotoğraf 2.469: Kayseri Hasinli Cami son cemaat yeri revağı

Fotoğraf 2.470: Kayseri Hasinli Cami doğu cephe

Fotoğraf 2.471: Kayseri Hasinli Cami batı cephe

Fotoğraf 2.472: Kayseri Hasinli Cami güney cephe

Fotoğraf 2.473: Kayseri Hasinli Cami kuzey cephe

Fotoğraf 2.474: Kayseri Hasinli Cami kuzey cephede kapının doğusundaki mihrabiye nişi süsleme detayı

Fotoğraf 2.475: Kayseri Hasinli Cami kuzey cephede kapının doğusundaki pencere süsleme detayı

Fotoğraf 2.476: Kayseri Hasinli Cami kuzey cephede kapının batısındaki mihrabiye nişi süsleme detayı

Fotoğraf 2.477: Kayseri Hasinli Cami kuzey cephe kapının batısındaki pencere

Fotoğraf 2.478: Kayseri Hasinli Cami kuzey cephe sonradan kapatılmış pencere süsleme detayı

Fotoğraf 2.479: Kayseri Hasinli Cami harim giriş kapısı

Fotoğraf 2.480: Kayseri Hasinli Cami harim giriş kapısı esas giriş açıklığı alınlık süsleme detayı

Fotoğraf 2.481: Kayseri Hasinli Cami harim giriş kapısı esas giriş açıklığı kemer köşesi vazodan çıkan lale ve karnifiller

Fotoğraf 2.482: Kayseri Hasinli Cami harim giriş kapısı kemer köşesi vazodan çıkan lale ve karnifiller

Fotoğraf 2.483: Kayseri Hasinli Cami inşa kitabesi

Fotoğraf 2.484: Kayseri Hasinli Cami iç mekan kuzey cephe (Yıldıray Özbek'ten)

Fotoğraf 2.485: Kayseri Hasinli Cami harim tavanı (Yıldıray Özbek'ten)

Fotoğraf 2.486: Kayseri Hasinli Cami mihrap (Remzi Aydın'dan)

Fotoğraf 2.487: Kayseri Hasinli Cami mihrap bordür detayı (Remzi Aydın'dan)

Fotoğraf 2.488: Kayseri Hasinli Cami mihrap kemer köşesi vazodan çıkan lale ve karanfiller (Remzi Aydın'dan)

Fotoğraf 2.489: Kayseri Hasinli Cami minber (Yıldıray Özbek'ten)

Fotoğraf 2.490: Kayseri Hasinli Cami minare

Fotoğraf 2.491: Amasya Merzifon Hacı Hasan Cami kuzey ve batı cepheler

Fotoğraf 2.492: Amasya Merzifon Hacı Hasan Cami güney ve batı cepheler

Fotoğraf 2.493: Amasya Merzifon Hacı Hasan Cami kuzey cephe

Fotoğraf 2.494: Amasya Merzifon Hacı Hasan Cami harim giriş kapısı

Fotoğraf 2.495: Amasya Merzifon Hacı Hasan Cami iç mekan

Fotoğraf 2.496: Amasya Merzifon Hacı Hasan Cami iç mekan doğu cephe

Fotoğraf 2.497: Amasya Merzifon Hacı Hasan Cami iç mekan batı cephe

Fotoğraf 2.498: Amasya Merzifon Hacı Hasan Cami iç mekan kuzey cephe ve kadınlar mahfili

Fotoğraf 2.499: Amasya Merzifon Hacı Hasan Cami tavan ve göbek

Fotoğraf 2.500: Amasya Merzifon Hacı Hasan Cami ahşap kubbe

Fotoğraf 2.501: Amasya Merzifon Hacı Hasan Cami tavan süsleme detayı

Fotoğraf 2.502: Amasya Merzifon Hacı Hasan Cami tavan süsleme detayı

Fotoğraf 2.503: Amasya Merzifon Hacı Hasan Cami tavanı çevreleyen yazı kuşaklarından detay

Fotoğraf 2.504: Amasya Merzifon Hacı Hasan Cami mihrap

Fotoğraf 2.505: Amasya Merzifon Hacı Hasan Cami minber

Fotoğraf 2.506: Amasya Merzifon Hacı Hasan Cami minber aynalığı süsleme detay

Fotoğraf 2.507: Amasya Merzifon Hacı Hasan Cami son cemaat yeri

Fotoğraf 2.508: Ankara Leblebicioğlu Cami kuzey cephe

Fotoğraf 2.509: Ankara Lelebicioğlu Cami batı cephe

Fotoğraf 2.510: Ankara Lelebicioğlu Cami batı ve güney cepheler

Fotoğraf 2.513: Ankara Lelebicioğlu Cami iç mekan güney cephe

Fotoğraf 2.514: Ankara Lelebicioğlu Cami iç mekan batı cephe

Fotoğraf 2.515: Ankara Leblebicioğlu Cami iç mekan doğu cephe

Fotoğraf 2.516: Ankara Leblebicioğlu Cami iç mekan kuzey cephe kadınlar mahfili

Fotoğraf 2.517: Ankara Lelebicioğlu Cami kadınlar mahfilinden ahşap tavan

Fotoğraf 2.518: Ankara Lelebicioğlu Cami altıgen tavan göbeği

Fotoğraf 2.519: Ankara Lelebicioğlu Cami tavanı sınırlayan bordürler

Fotoğraf 2.520: Ankara Lelebicioğlu Cami kadınlar mahfili balkonu taban

Fotoğraf 2.521: Ankara Lelebicioğlu Cami kadınlar mahfili balkonu taban süsleme detayı

Fotoğraf 2.522: Ankara Lelebicioğlu Cami mihrap

Fotoğraf 2.523: Ankara Lelebicioğlu Cami minber

Fotoğraf 2.524: Ankara Lelebicioğlu Cami minber korkuluğu süsleme detayı

Fotoğraf 2.525: Erzurum Pervizoğlu Cami batı cephe

Fotoğraf 2.526: Erzurum Pervizoğlu Cami doğu cephe

Fotoğraf 2.527: Erzurum Pervizoğlu Cami batı ve güney cepheler

Fotoğraf 2.528: Erzurum Pervizoğlu Cami kuzey cephe son cemaat yeri revağı

Fotoğraf 2.529: Erzurum Pervizoğlu Cami kuzey cephe

Fotoğraf 2.530: Erzurum Pervizoğlu Cami harim giriş kapısı

Fotoğraf 2.531: Erzurum Pervizoğlu Cami iç mekan güney cephe

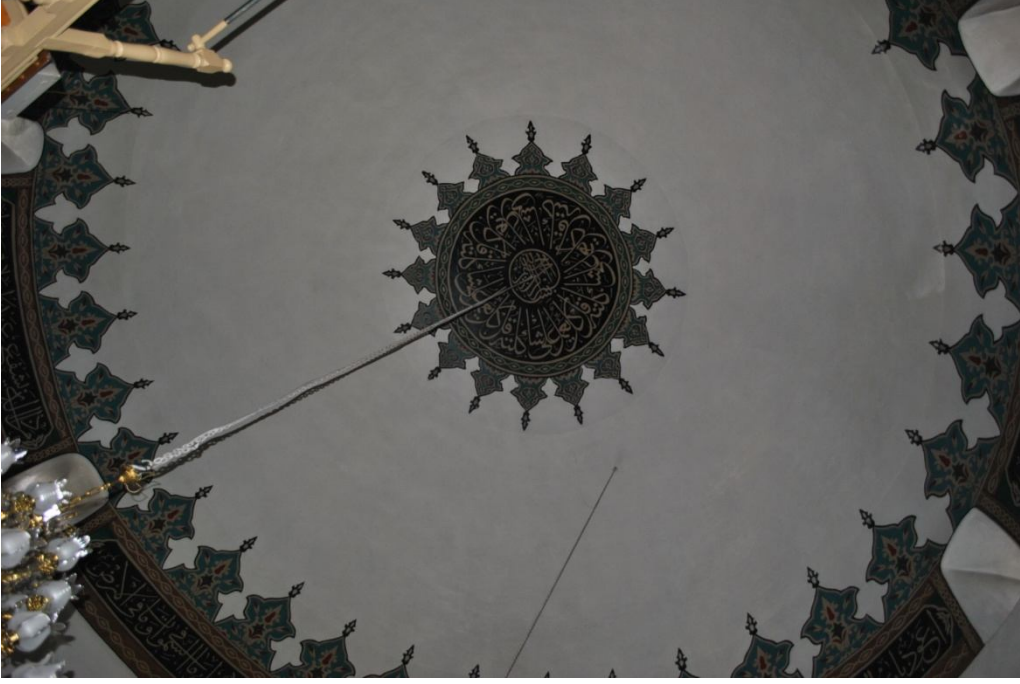
Fotoğraf 2.532: Erzurum Pervizoğlu Cami iç mekan kuzey cephe kadınlar mahfil

Fotoğraf 2.533: Erzurum Pervizoğlu Cami iç mekan batı cephe

Fotoğraf 2.534: Erzurum Pervizoğlu Cami iç mekan doğu cephe

Fotoğraf 2.535: Erzurum Pervizoğlu Cami kubbe

Fotoğraf 2.536: Erzurum Pervizoğlu Cami kubbe eteği kalemîşi süsleme detayı

Fotoğraf 2.537: Erzurum Pervizoğlu Cami mihrap

Fotoğraf 2.538: Erzurum Pervizoğlu Cami minber

Fotoğraf 2.539: Erzurum Pervizoğlu Cami minare

Fotoğraf 2.540: Balıkesir Bigadiç Yeşilli Cami doğu cephe

Fotoğraf 2.541: Balıkesir Bigadiç Yeşilli Cami güney cephe

Fotoğraf 2.542: Balıkesir Bigadiç Yeşilli Cami batı cephe

Fotoğraf 2.543: Balıkesir Bigadiç Yeşilli Cami kuzey cephe

Fotoğraf 2.544: Balıkesir Bigadiç Yeşilli Cami iç mekan güney cephe

Fotoğraf 2.545: Balıkesir Bigadiç Yeşilli Cami iç mekan batı cephe

Fotoğraf 2.546: Balıkesir Bigadiç Yeşilli Cami iç mekan doğu cephe

Fotoğraf 2.547: Balıkesir Bigadiç Yeşilli Cami iç mekan kuzey cephe

Fotoğraf 2.548: Balıkesir Bigadiç Yeşilli Cami mihrap

Fotoğraf 2.549: Balıkesir Bigadiç Yeşilli Cami minber

Fotoğraf 2.550: Balıkesir Bigadiç Yeşilli Cami harim tavanı

Fotoğraf 2.551: Balıkesir Bigadiç Yeşilli Cami son cemaat yeri revağı

Fotoğraf 2.552: Kahramanmaraş Nuh (Ahmet Efendi) Cami güney ve doğu cepheler

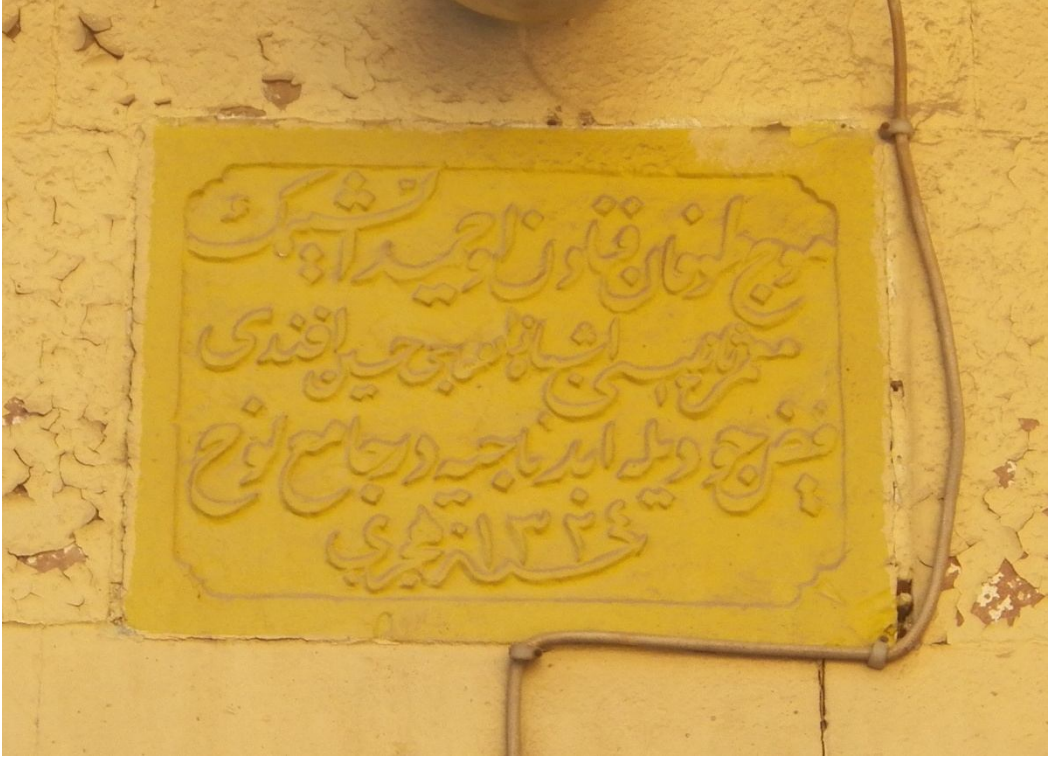
Fotoğraf 2.553: Kahramanmaraş Nuh (Ahmet Efendi) Cami kuzey cephe

Fotoğraf 2.554: Kahramanmaraş Nuh (Ahmet Efendi) Cami kuzeyindeki avlu

Fotoğraf 2.555: Kahramanmaraş Nuh (Ahmet Efendi) Cami avlu doğu duvarı ve giriş kapısı

Fotoğraf 2.556: Kahramanmaraş Nuh (Ahmet Efendi) Cami avlu giriş kapısı üzerindeki tamir kitabesi

Fotoğraf 2.557: Kahramanmaraş Nuh (Ahmet Efendi) Cami iç mekan güney cephe

Fotoğraf 2.558: Kahramanmaraş Nuh (Ahmet Efendi) Cami iç mekan doğu cephe

Fotoğraf 2.559: Kahramanmaraş Nuh (Ahmet Efendi) Cami iç mekan batı cephe

Fotoğraf 2.560: Kahramanmaraş Nuh (Ahmet Efendi) Cami iç mekan kuzey cephe

Fotoğraf 2.561: Kahramanmaraş Nuh (Ahmet Efendi) Cami ahşap tavan ve kubbe

Fotoğraf 2.562: Kahramanmaraş Nuh (Ahmet Efendi) Cami mihrap ve minber

Fotoğraf 2.563: Kayseri Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami kuzey ve batı cepheler

Fotoğraf 2.564: Kayseri Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami güney cephe

Fotoğraf 2.565: Kayseri Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami doğu cephe

Fotoğraf 2.566: Kayseri Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami son cemaat yeri revağı

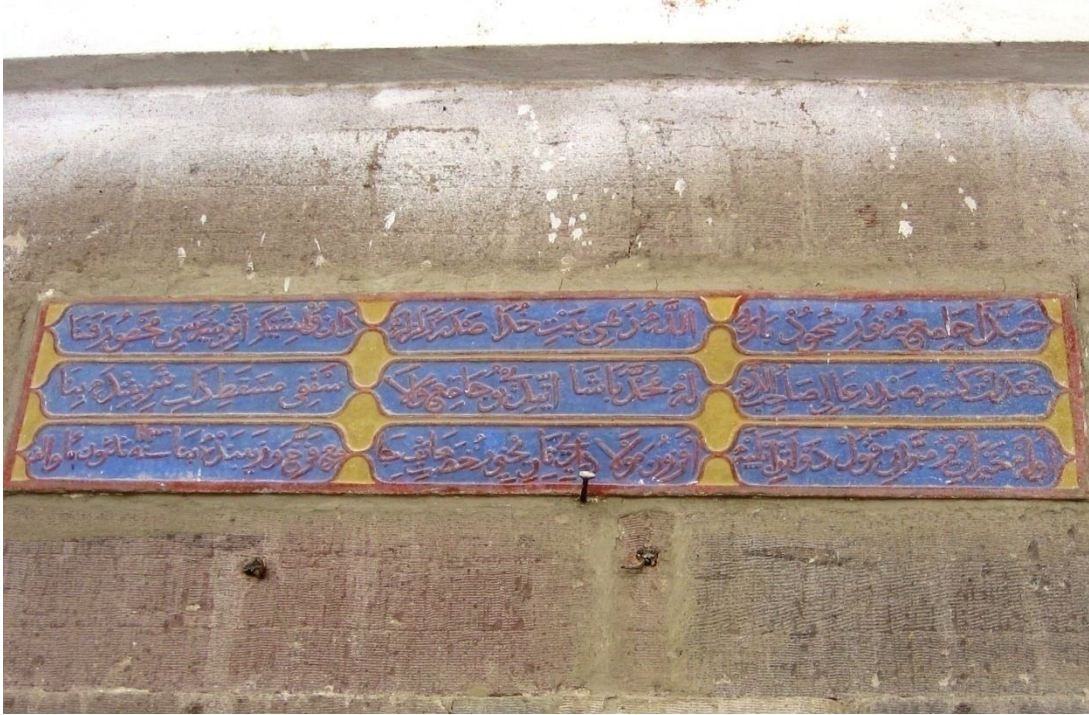
Fotoğraf 2.567: Kayseri Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami son cemaat yeri revağı örtü sistemi

Fotoğraf 2.568: Kayseri Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami mükebbire

Fotoğraf 2.569: Kayseri Erkiyet Nişancı Mehmet Paşa Cami harim giriş kapısı

Fotoğraf 2.570: Kayseri Erkiyet Nişancı Mehmet Paşa Cami inşa kitabesi (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 380102024-FT003 nolu dosyadan)

Fotoğraf 2.571: Kayseri Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Camii iç mekan güney ve batı cepheler

Fotoğraf 2.572: Kayseri Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Camii iç mekan doğu cephe

Fotoğraf 2.573: Kayseri Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami iç mekan batı cephe

Fotoğraf 2.574: Kayseri Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami iç mekan kuzey cephe ve kadınlar mahfili

Fotoğraf 2.575: Kayseri Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami mihrap

Fotoğraf 2.576: Kayseri Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami minber

Fotoğraf 2.577: Kayseri Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami minber giriş kapısı süsleme detayı

Fotoğraf 2.578: Kayseri Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami pencereler renkli cam işçiliği

Fotoğraf 2.579: Kayseri Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami avlusu kuzey bölüm

Fotoğraf 2.580: Kayseri Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami avlusu batı bölüm

Fotoğraf 2.581: Kayseri Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami güney ve batı cephelerdeki kuş evleri

Fotoğraf 2.582: Erzurum Derviş Ağa Cami genel görünüş (kuzeyden)

Fotoğraf 2.583: Erzurum Derviş Ağa Cami doğu cephe

Fotoğraf 2.584: Erzurum Derviş Ağa Cami güney cephe

Fotoğraf 2.585: Erzurum Derviş Ağa Cami son cemaat yeri revağı

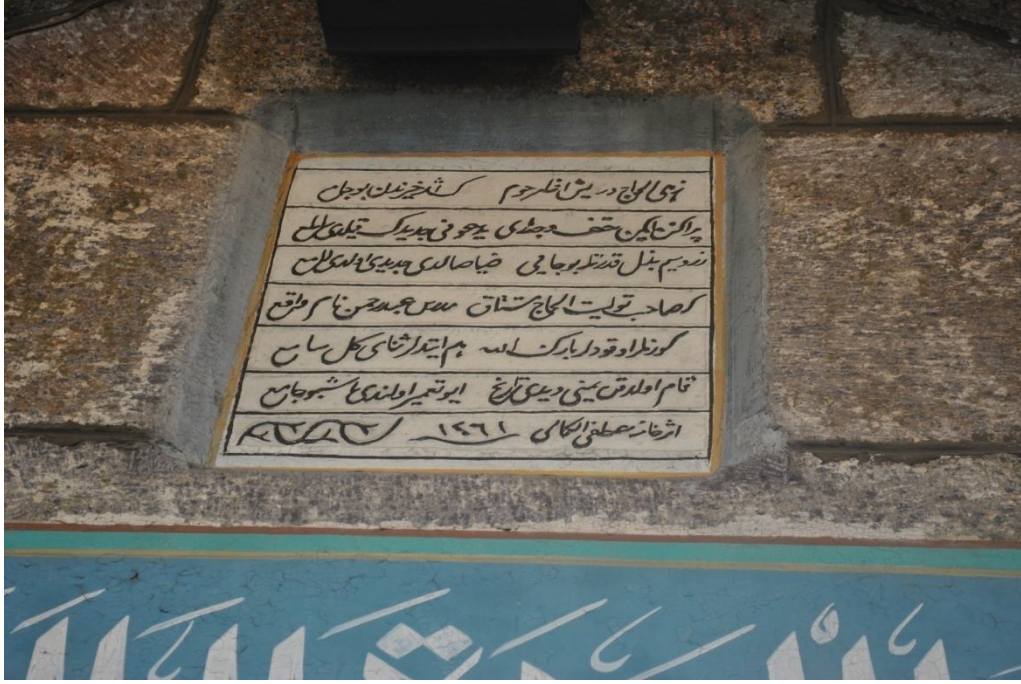
Fotoğraf 2.586: Erzurum Derviş Ağa Cami kuzey cephe

Fotoğraf 2.587: Erzurum Derviş Ağa Cami son cemaat yeri revağı örtü sistemi

Fotoğraf 2.588: Erzurum Derviş Ağa Cami harim giriş kapısı

Fotoğraf 2.589: Erzurum Derviş Ağa Cami harim giriş kapısı üzerindeki tamir kitabesi

Fotoğraf 2.590: Erzurum Derviş Ağa Cami iç mekan güney cephe

Fotoğraf 2.591: Erzurum Derviş Ağa Cami iç mekan doğu cephe

Fotoğraf 2.592: Erzurum Derviş Ağa Cami iç mekan batı cephe

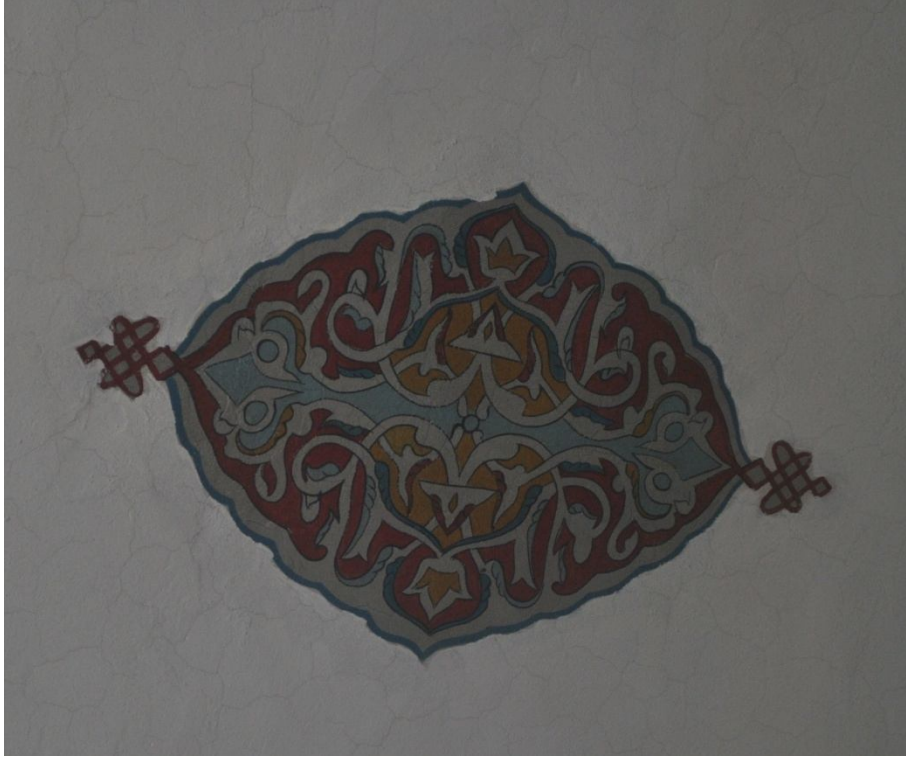
Fotoğraf 2.593: Erzurum Derviş Ağa Cami iç mekan kuzey cephe kadınlar mahfili

Fotoğraf 2.594: Erzurum Derviş Ağa Cami alt sıradaki pencerelerin üstünde yer alan süslemelerden detay

Fotoğraf 2.595: Erzurum Derviş Ağa Cami kubbeye geçiş öğelerindeki süslemelerden detay

Fotoğraf 2.596: Erzurum Derviş Ağa Cami kubbe yüzeyindeki süslemelerden detay

Fotoğraf 2.597: Erzurum Derviş Ağa Cami kubbe eteğindeki yazıt ve süslemelerden detay

Fotoğraf 2.598: Erzurum Derviş Ağa Cami kubbe göbeği

Fotoğraf 2.599: Nevşehir Kara Cami genel görünüş (kuzeybatıdan bakış)

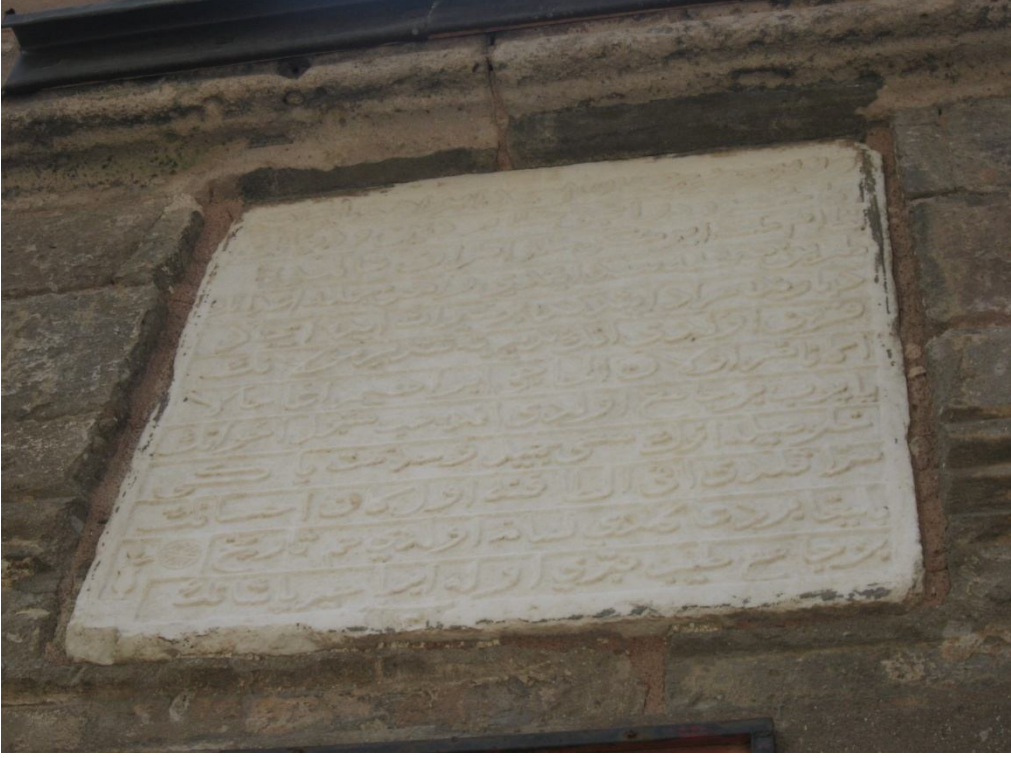
Fotoğraf 2.600: Nevşehir Kara Cami güney ve doğu cepheler

Fotoğraf 2.601: Nevşehir Kara Cami avlu giriş kapısı

Fotoğraf 2.602: Nevşehir Kara Cami avlu giriş kapısındaki taş süsleme detayı

Fotoğraf 2.603: Nevşehir Kara Cami avlu giriş kapısı üzerindeki inşa kitabesi

Fotoğraf 2.604: Nevşehir Kara Cami avlu (doğudan bakış)

Fotoğraf 2.605: Nevşehir Kara Cami son cemaat yeri revağı ve kuzey cephe

Fotoğraf 2.606: Nevşehir Kara Cami harim giriş kapısı

Fotoğraf 2.607: Nevşehir Kara Cami harim giriş kapısı üzerindeki inşa kitabesi

Fotoğraf 2.608: Nevşehir Kara Cami iç mekan güney cephe

Fotoğraf 2.609: Nevşehir Kara Cami iç mekan batı cephe

Fotoğraf 2.610: Nevşehir Kara Cami iç mekan doğu cephe

Fotoğraf 2.611: Nevşehir Kara Cami iç mekan kuzey cephe ve kadınlar mahfili

Fotoğraf 2.612: Nevşehir Kara Cami mihrap ve minber

Fotoğraf 2.613: Nevşehir Kara Cami minber köşk kısmı taş süsleme detayı

Fotoğraf 2.614: Nevşehir Kara Cami minare detay

Fotoğraf 2.615: Nevşehir Kara Cami avlu duvarları

Fotoğraf 2.616: Erzurum Bakırcı Cami doğu cephe

Fotoğraf 2.617: Erzurum Bakırcı Cami batı cephe

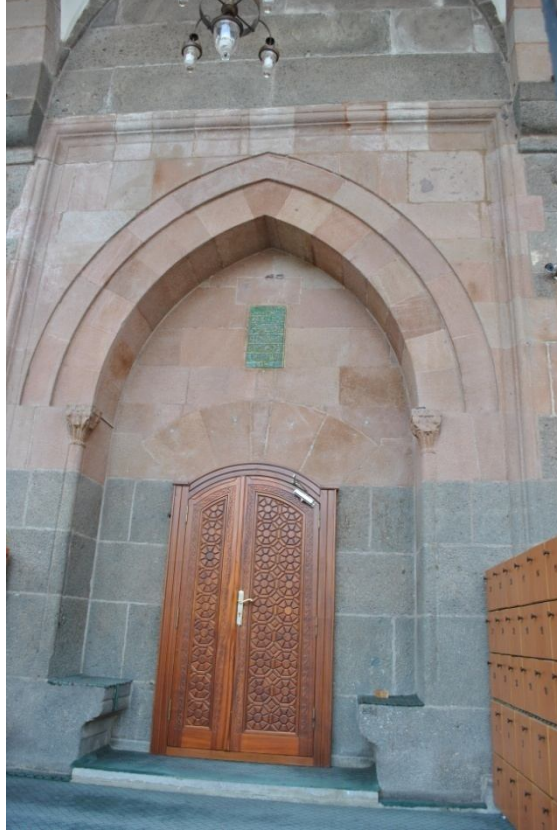
Fotoğraf 2.618: Erzurum Bakırcı Cami batı ve güney cepheler

Fotoğraf 2.619: Erzurum Bakırcı Cami kuzey cephe

Fotoğraf 2.620: Erzurum Bakırcı Cami son cemaat yeri revağı

Fotoğraf 2.621: Erzurum Bakırcı Cami harim giriş kapısı

Fotoğraf 2.622: Erzurum Bakırcı Cami inşa kitabesi

Fotoğraf 2.623: Erzurum Bakırcı Cami iç mekan güney cephe

Fotoğraf 2.624: Erzurum Bakırcı Cami iç mekan batı cephe

Fotoğraf 2.625: Erzurum Bakırcı Cami iç mekan kuzey cephe

Fotoğraf 2.626: Erzurum Bakırcı Cami mihrap

Fotoğraf 2.627: Erzurum Bakırcı Cami minber

Fotoğraf 2.628: Erzurum Bakırcı Cami kadınlar mahfili kuzey cephe kalemîşi bezeme

Fotoğraf 2.629: Erzurum Bakırcı Cami kadınlar mahfili kalemışı bezeme

Fotoğraf 2.630: Erzurum Bakırcı Cami kadınlar mahfili kalemışı bezeme

Fotoğraf 2.631: Erzurum Bakırcı Cami kadınlar mahfili güney cephe kalemîşi bezeme

Fotoğraf 2.632: Erzurum Bakırcı Cami kadınlar mahfili taban kalemîşi bezeme

Fotoğraf 2.633: Erzurum Bakırcı Cami kadınlar mahfili kemerler kalemişi bezeme

Fotoğraf 2.634: Erzurum Bakırcı Cami kadınlar mahfili kalemişi süsleme detay

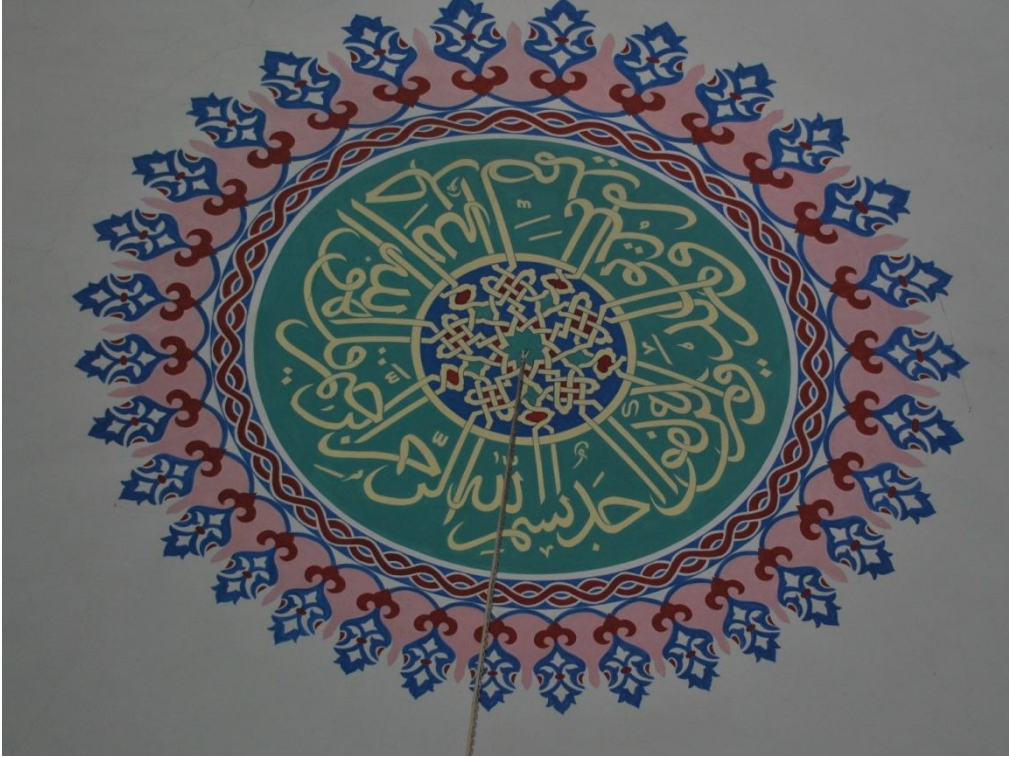
Fotoğraf 2.635: Erzurum Bakırcı Cami kadınlar mahfili balkon kalemışı bezeme

Fotoğraf 2.636: Erzurum Bakırcı Cami kadınlar mahfili balkon korkuluğu kalemışı bezeme

Fotoğraf 2.637: Erzurum Bakırcı Cami harim giriş kapısı üstü kalemîşi bezeme detayı

Fotoğraf 2.638: Erzurum Bakırcı Cami kubbe göbeği kalemîşi bezeme

Fotoğraf 2.639: Erzurum Bakırcı Cami avlu (doğudan bakış)

Fotoğraf 2.640: Erzurum Bakırcı Cami minare

Fotoğraf 2.641: Şanlıurfa Hacı Lütfullah Cami avlu giriş kapısı

Fotoğraf 2.642: Şanlıurfa Hacı Lütfullah kuzey cephe

Fotoğraf 2.643: Şanlıurfa Hacı Lütfullah Cami güney cephe

Fotoğraf 2.644: Şanlıurfa Hacı Lütfullah Cami son cemaat yeri revağı

Fotoğraf 2.645: Şanlıurfa Hacı Lütfullah Cami harim giriş kapısı (batı)

Fotoğraf 2.646: Şanlıurfa Hacı Lütfullah Cami harim giriş kapısı (doğu)

Fotoğraf 2.647: Şanlıurfa Hacı Lütfullah Cami iç mekan (doğu cephe)

Fotoğraf 2.648: Şanlıurfa Hacı Lütfullah Cami iç mekan (batı cephe)

Fotoğraf 2.649: Şanlıurfa Hacı Lütfullah Cami iç mekan (güney cephe)

Fotoğraf 2.650: Şanlıurfa Hacı Lütfullah Cami mihrap

Fotoğraf 2.651: Şanlıurfa Hacı Lütfullah Cami köşk minare

Fotoğraf 2.652: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami genel görünüş

Fotoğraf 2.653: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami kuzey cephe ve son cemaat yeri revağı

Fotoğraf 2.654: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami doğu cephe

Fotoğraf 2.655: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami güney cephe

Fotoğraf 2.656: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami batı cephe

Fotoğraf 2.657: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami batı cephe

Fotoğraf 2.658: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa inşa kitabesi

Fotoğraf 2.659: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa iç mekan güney cephe

Fotoğraf 2.660: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa iç mekan batı cephe

Fotoğraf 2.661: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa iç mekan doğu cephe

Fotoğraf 2.662: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa iç mekan kuzey cephe ve kadınlar mahfili

Fotoğraf 2.663: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa harim tavanı

Fotoğraf 2.664: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa mihrap

Fotoğraf 2.665: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa minber

Fotoğraf 2.666: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa minber aynalığı kalemışı süsleme detayı

Fotoğraf 2.667: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa minber aynalığı kalemîşi süsleme detayı

Fotoğraf 2.668: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa minber aynalığı kalemîşi süsleme detayı

Fotoğraf 2.669: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa tavanı taşıyan kemerlerin aralarındaki yüzeylerde yer alan kalemîşi süslemeden detay

Fotoğraf 2.670: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa tavanı taşıyan kemerlerin aralarındaki yüzeylerde yer alan kalemîşi süslemeden detay

Fotoğraf 2.671: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa harimi aydınlatan pencereler renkli cam işçiliği

Fotoğraf 2.672: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami kadınlar mahfili tavanı

Fotoğraf 2.673: Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami minare

Fotoğraf 2.674: Adana Yeni Cami genel görünüş (güney cephe)

Fotoğraf 2.675: Adana Yeni Cami batı cephe

Fotoğraf 2.676: Adana Yeni Cami avlu giriş kapısı

Fotoğraf 2.677: Adana Yeni Cami inşa kitabesi

Fotoğraf 2.678: Adana Yeni Cami avlu

Fotoğraf 2.679: Adana Yeni Cami harime sonradan eklenen bölüm

Fotoğraf 2.680: Adana Yeni Cami harim kuzey cephesi orijinal duvar

Fotoğraf 2.681: Adana Yeni Cami harim kuzey cephesi orijinal bölüm güney cephe

Fotoğraf 2.682: Adana Yeni Cami harim kuzey cephesi orijinal bölüm

Fotoğraf 2.683: Adana Yeni Cami harim kuzey cephesi orijinal bölüm batı cephe

Fotoğraf 2.684: Adana Yeni Cami harim kuzey cephesi orijinal bölüm doğu cephe

Fotoğraf 2.685: Adana Yeni Cami mihrap

Fotoğraf 2.686: Adana Yeni Cami mihrap üstü taş bezeme

Fotoğraf 2.687: Adana Yeni Cami minareye çıkan merdivenler

Fotoğraf 2.688: Adana Yeni Cami minare

Fotoğraf 2.689: Amasya Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami batı cephe

Fotoğraf 2.690: Amasya Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami güney cephe

Fotoğraf 2.691: Amasya Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami doğu cephe

Fotoğraf 2.692: Amasya Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami avlu giriş kapısı

Fotoğraf 2.693: Amasya Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami avlu giriş kapısı süsleme detayı

Fotoğraf 2.694: Amasya Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami şadırvan

Fotoğraf 2.695: Amasya Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami kuzey cephe

Fotoğraf 2.696: Amasya Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami iç mekan güney cephe

Fotoğraf 2.697: Amasya Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami iç mekan doğu cephe

Fotoğraf 2.698: Amasya Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami iç mekan batı cephe

Fotoğraf 2.699: Amasya Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami kuzey cephe ve kadınlar mahfil

Fotoğraf 2.700: Amasya Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami harim tavanı

Fotoğraf 2.701: Amasya Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami harim tavanı detay

Fotoğraf 2.702: Amasya Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami harim tavanı süsleme detayı

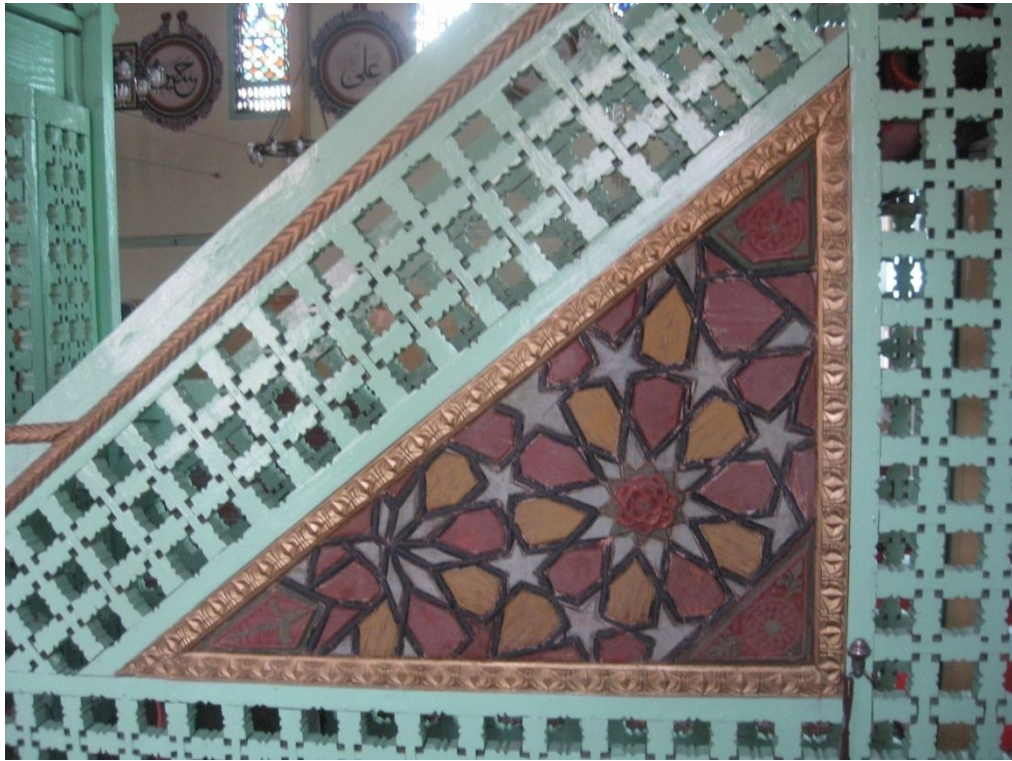
Fotoğraf 2.703: Amasya Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami harim tavanı süsleme detayı

Fotoğraf 2.704: Amasya Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami mihrap

Fotoğraf 2.705: Amasya Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami minber

Fotoğraf 2.706: Amasya Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami minber aynalığı detay

Fotoğraf 2.707: Amasya Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami son cemaat yeri mekanı

Fotoğraf 2.708: Nevşehir Nar Kasabası Eski Cami genel görünüş

Fotoğraf 2.709: Nevşehir Nar Kasabası Eski Cami güney ve batı cepheler

Fotoğraf 2.710: Nevşehir Nar Kasabası Eski Cami doğu cephe

Fotoğraf 2.711: Nevşehir Nar Kasabası Eski Cami harim giriş kapısı

Fotoğraf 2.712: Nevşehir Nar Kasabası Eski Cami iç mekan güney cephe

Fotoğraf 2.713: Nevşehir Nar Kasabası Eski Cami mihrap ve minber

Fotoğraf 2.714: Nevşehir Nar Kasabası Eski Cami harimin kuzeyindeki eyvan

Fotoğraf 2.715: Nevşehir Nar Kasabası Eski Cami minare

Fotoğraf 2.716: Çanakkale Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami batı cephe

Fotoğraf 2.717: Çanakkale Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami harim batı kapısı üzerindeki inşa kitabesi

Fotoğraf 2.718: Çanakkale Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami kuzey cephe ve son cemaat yeri revağı

Fotoğraf 2.719: Çanakkale Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami harim giriş kapısı (kuzey)

Fotoğraf 2.720: Çanakkale Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami kuzey giriş kapısı üzerindeki inşa kitabesi

Fotoğraf 2.721: Çanakkale Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami iç mekan güney cephe

Fotoğraf 2.722: Çanakkale Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami iç mekan doğu cephe

Fotoğraf 2.723: Çanakkale Babakale Kaymak Mustafa Paşa Camii iç mekan güney ve batı cepheler

Fotoğraf 2.724: Çanakkale Babakale Kaymak Mustafa Paşa Camii iç mekan kuzey cephe

Fotoğraf 2.725: Çanakkale Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami harim tavanı ve göbek

Fotoğraf 2.726: Çanakkale Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami mihrap

Fotoğraf 2.727: Çanakkale Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami minber

Fotoğraf 2.728: Çanakkale Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami minber aynalığı detay

Fotoğraf 2.729: Çanakkale Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami şadırvan

Fotoğraf 2.730: Çanakkale Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami şadırvan taş bezeme detayı

Fotoğraf 2.731: Çanakkale Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami şadırvan taş bezeme detayı

Fotoğraf 2.732: Çanakkale Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami şadırvan taş bezeme detayı

Fotoğraf 2.733: Çanakkale Babakale Kaymak Mustafa Paşa Cami minare

Fotoğraf 2.734: Şanlıurfa Hüseyin Paşa Cami güney cephe

Fotoğraf 2.735: Şanlıurfa Hüseyin Paşa Cami kuzey cephe

Fotoğraf 2.736: Şanlıurfa Hüseyin Paşa Cami son cemaat yeri revağı (batıdan bakış)

Fotoğraf 2.737: Şanlıurfa Hüseyin Paşa Cami harim giriş kapısı

Fotoğraf 2.738: Şanlıurfa Hüseyin Paşa Cami inşa kitabesi

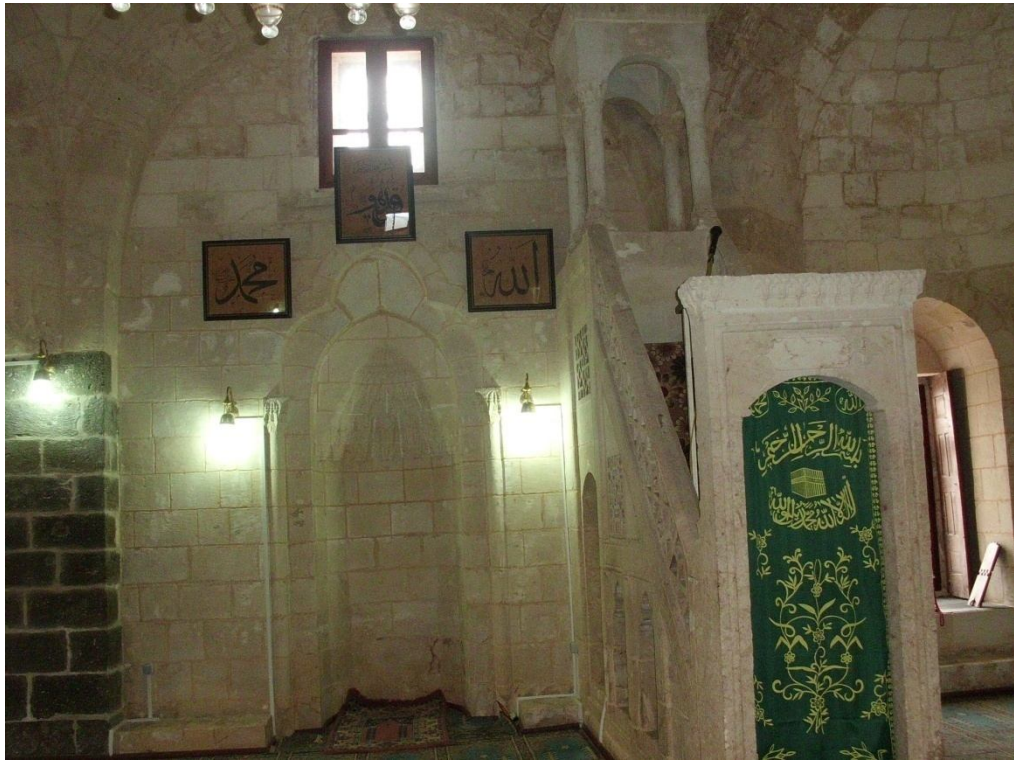
Fotoğraf 2.739: Şanlıurfa Hüseyin Paşa Camii iç mekan güney cephe

Fotoğraf 2.740: Şanlıurfa Hüseyin Paşa Camii iç mekan doğu cephe

Fotoğraf 2.741: Şanlıurfa Hüseyin Paşa Cami iç mekan batı cephe

Fotoğraf 2.742: Şanlıurfa Hüseyin Paşa Cami mihrap ve minber

Fotoğraf 2.743: Şanlıurfa Hüseyin Paşa Cami kubbe

Fotoğraf 2.744: Gaziantep Ahmet Çelebi (Ramazaniye) Medresesi giriş cephesi

Fotoğraf 2.745: Gaziantep Ahmet Çelebi (Ramazaniye) Medresesi giriş kapısı

Fotoğraf 2.746: Gaziantep Ahmet Çelebi (Ramazaniye) Medresesi avlu

Fotoğraf 2.747: Erzurum Pervizoğlu Medresesi doğu cephe

Fotoğraf 2.748: Erzurum Pervizoğlu Medresesi güney cephe

Fotoğraf 2.749: Erzurum Pervizoğlu Medresesi öğrenci hücrelerinden örnek (iç mekan)

Fotoğraf 2.750: Erzurum Pervizoğlu Medresesi öğrenci hücreleri örtü sistemi

Fotoğraf 2.751: Şanlıurfa Dabbağhâne (İbrahimiye) Medresesi giriş cephesi (güney cephe) batıdan bakış

Fotoğraf 2.752: Şanlıurfa Dabbağhâne (İbrahimiye) Medresesi giriş cephesi (güney cephe) doğudan bakış

Fotoğraf 2.753: Şanlıurfa Dabbağhâne (İbrahimiye) Medresesi giriş kapısı

Fotoğraf 2.754: Şanlıurfa Dabbağhâne (İbrahimiye) Medresesi inşa kitabesi

Fotoğraf 2.755: Şanlıurfa Dabbağhâne (İbrahimiye) Medresesi üstten görünüş (Mehmet Memiş'ten)

Fotoğraf 2.756: Erzurum İspir Kadioğlu Medresesi giriş cephesi (kuzey cephe)

Fotoğraf 2.757: Erzurum İspir Kadioğlu Medresesi giriş kapısı

Fotoğraf 2.758: Erzurum İspir Kadioğlu Medresesi inşa kitabesi

Fotoğraf 2.759: Erzurum İspir Kadioğlu Medresesi avlu (A. Murat Aktemur-İ.Umut Kukaracı'dan)

Fotoğraf 2.760: Kayseri Vezir Hanı genel görünüş (Yıldıray Özbek'ten)

Fotoğraf 2.761: Kayseri Vezir Hanı giriş cephesi (doğu cephe)

Fotoğraf 2.762: Kayseri Vezir Hanı giriş kapısı

Fotoğraf 2.763: Kayseri Vezir Hanı birinci avlu

Fotoğraf 2.764: Kayseri Vezir Hanı ikinci avlu

Fotoğraf 2.765: Kayseri Vezir Hanı ikinci avlu

Fotoğraf 2.766: Kayseri Vezir Hanı ikinci avlu revak sistemi

Fotoğraf 2.767: Kayseri Vezir Hanı üçüncü avlu

Fotoğraf 2.768: Diyarbakır Zübeyde Hanım Türbesi genel görünüş

Fotoğraf 2.769: Diyarbakır Zübeyde Hanım Türbesi iç mekan

Fotoğraf 2.770: Diyarbakır Zübeyde Hanım Türbesi pendentif üzerindeki taş bezeme detayı

Fotoğraf 2.771: Diyarbakır Zübeyde Hanım Türbesi kuzey cephe yazıt

Fotoğraf 2.772: Erzurum Derviş Ağa Türbesi genel görünüş

Fotoğraf 2.773: Erzurum Derviş Ağa Türbesi örtü sistemi

Fotoğraf 2.774: Çanakkale Babakale giriş kapısı

Fotoğraf 2.775: Çanakkale Babakale inşa kitabesi

Fotoğraf 2.776: Çanakkale Babakale avlu

Fotoğraf 2.777: Çanakkale Babakale avlu

Fotoğraf 2.778: Çanakkale Babakale denize bakan dış cephe

Fotoğraf 2.779: Çanakkale Babakale cami minaresinin kalıntısı

Fotoğraf 2.780: Erzurum Saray Hamamı kuzey cephe

Fotoğraf 2.781: Erzurum Saray Hamamı doğu cephe

Fotoğraf 2.782: Erzurum Saray Hamamı kuzey ve batı cepheler

Fotoğraf 2.783: Erzurum Saray Hamamı soğukluk mekanı

Fotoğraf 2.784: Erzurum Saray Hamamı ılıklik mekanı

Fotoğraf 2.785: Erzurum Saray Hamamı ılıklik mekanını örten kubbelerdeki altıgen fil gözleri

Fotoğraf 2.786: Erzurum Saray Hamamı sıcaklık mekanı

Fotoğraf 2.787: Şanlıurfa Vezir Hamamı doğu cephe

Fotoğraf 2.788: Şanlıurfa Vezir Hamamı soğukluk mekanı (Emine Dağtekin'den)

Fotoğraf 2.789: Şanlıurfa Vezir Hamamı soğukluk mekanı kubbeye geçiş elemanları (restorasyon esnası)

Fotoğraf 2.790: Şanlıurfa Vezir Hamamı soğukluk mekanı kubbe

Fotoğraf 2.791: Şanlıurfa Vezir Hamamı ılıklik mekanı üst örtü

Fotoğraf 2.792: Şanlıurfa Vezir Hamamı sıcaklık mekanı eyvan ve halvet hücresi (Emine Dağtekin'den)

Fotoğraf 2.793: Şanlıurfa Vezir Hamamı sıcaklık mekanı kurnalar

Fotoğraf 2.794: Şanlıurfa Vezir Hamamı halvet kubbelerinden örnek

Fotoğraf 2.795: Malatya Darende Hüseyin Paşa Hamamı genel görünüş

Fotoğraf 2.796: Malatya Darende Hüseyin Paşa Hamamı güney cephe

Fotoğraf 2.797: Malatya Darende Hüseyin Paşa Hamamı kuzey cephe

Fotoğraf 2.798: Malatya Darende Hüseyin Paşa Hamamı batı cephe

Fotoğraf 2.799: Malatya Darende Hüseyin Paşa Hamamı soyunmalık mekanı

Fotoğraf 2.800:Adana Yeni Hamam batı cephe

Fotoğraf 2.801: Adana Yeni Hamam soğukluk kuzey cephe

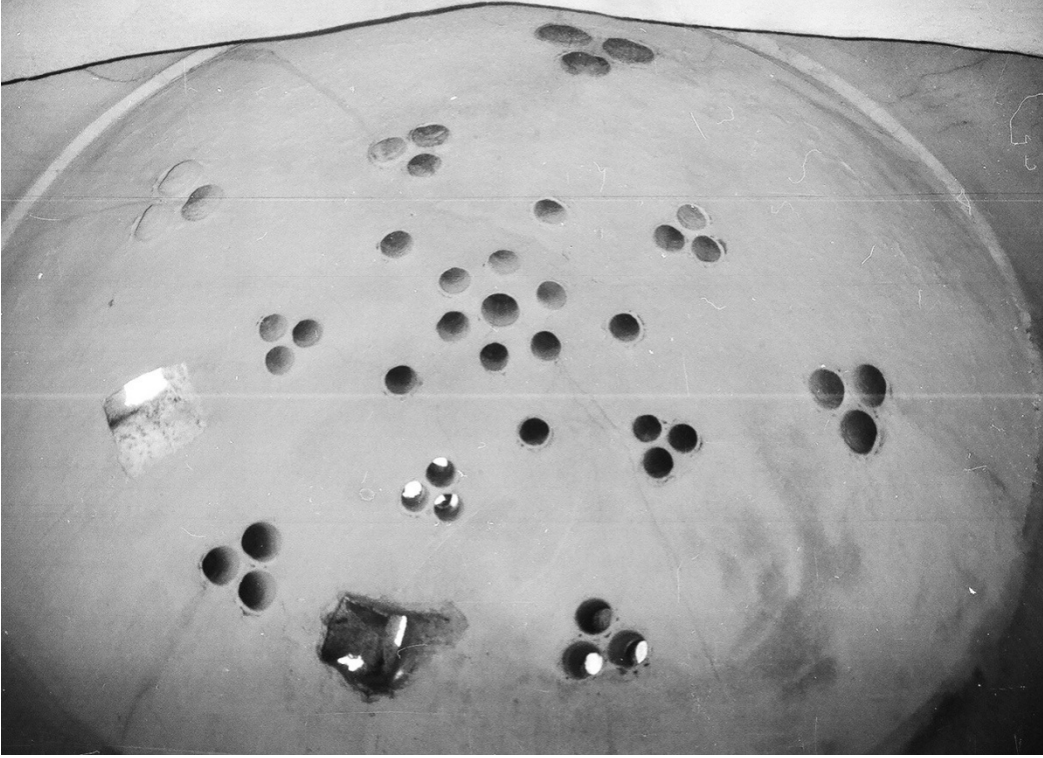
Fotoğraf 2.802: Adana Yeni Hamam doğu cephe

Fotoğraf 2.803: Adana Yeni Hamam giriş kapısı

Fotoğraf 2.804: Adana Yeni Hamam ılıklık mekanı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 010101015-FT002-1989 nolu dosya)

Fotoğraf 2.805: Adana Yeni Hamam sıcaklık mekanı kubbe (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 010101015-FT002-1989 nolu dosya)

Fotoğraf 2.806: Adana Yeni Hamam sıcaklık mekanı kurnalardan örnek (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 010101015-FT002-1989 nolu dosya)

Fotoğraf 2.807: Çanakkale Babakale Çifte Hamam erkekler bölümü soyunmalık mekanının durumu

Fotoğraf 2.808: Çanakkale Babakale Çifte Hamam su deposu

Fotoğraf 2.809: Çanakkale Babakale Çifte Hamam ılıklık mekanı

Fotoğraf 2.810: Çanakkale Babakale Çifte Hamam ılıklık mekanı graffitilerden örnek

Fotoğraf 2.811: Çanakkale Babakale Çifte Hamam erkekler bölümü sıcaklık mekanı

Fotoğraf 2.812: Çanakkale Babakale Çifte Hamam erkekler bölümü sıcaklık mekanı kurnalar

Fotoğraf 2.813: Çanakkale Babakale Çifte Hamam kadınlar bölümü sıcaklık mekanı

Fotoğraf 2.814: Çanakkale Babakale Çifte Hamam kadınlar bölümü sıcaklık mekanı kubbe

Fotoğraf 2.815: İzmir Çeşme Şekerci Çeşmesi

Fotoğraf 2.816: İzmir Çeşme Şekerci Çeşmesi inşa kitabesi

Fotoğraf 2.817: Çorum Osmançık Baltacı Mehmet Paşa Çeşmesi

Fotoğraf 2.818: Erzurum Habip Efendi (Sıvırcık) Çeşmesi

Fotoğraf 2.819: Erzurum Habip Efendi (Sıvırcık) Çeşmesi inşa kitabesi

Fotoğraf 2.820: Şanlıurfa Hekim Dede Çeşmesi

Fotoğraf 2.821: Şanlıurfa Hekim Dede Çeşmesi inşa kitabesi

Fotoğraf 2.822: Karaman İsmail Ağa (Mansur Dede) Çeşmesi

Fotoğraf 2.823: Karaman İsmail Ağa (Mansur Dede) Çeşmesi inşa kitabesi

Fotoğraf 2.824: Tokat Nıksar Halil Efendi Çeşmesi

Fotoğraf 2.825: Tokat Niksar Halil Efendi Çeşmesi vazodan çıkan lale kompozisyonu

Fotoğraf 2.826: Tokat Niksar Halil Efendi Çeşmesi inşa kitabesi

Fotoğraf 2.827: Niğde Murat Paşa Çeşmesi

Fotoğraf 2.828: Niğde Murat Paşa Çeşmesi arka cephe

Fotoğraf 2.829: Niğde Murat Paşa Çeşmesi arka inşa kitabesi

Fotoğraf 2.830: Niğde Sır Ali Çeşmesi

Fotoğraf 2.831: Niğde Sır Ali Çeşmesi inşa kitabesi

Fotoğraf 2.832: Afyon Çavuşbaşı Cami Çeşmesi

Fotoğraf 2.833: Afyon Çavuşbaşı Cami Çeşmesi inşa kitabesi

Fotoğraf 2.834: Kayseri Hasinli Cami Çeşmesi

Fotoğraf 2.835: Kayseri Kabasakal Müftü Çeşmesi

Fotoğraf 2.836: Kayseri Kabasakal Müftü Çeşmesi inşa kitabesi

Fotoğraf 2.837: Kayseri Subaşı Mimar Mehmet Ağa Çeşmesi

Fotoğraf 2.838: Kayseri Subaşı Mimar Mehmet Ağa Çeşmesi inşa kitabesi

Fotoğraf 2.839: Erzurum Bakırcı Cami Çeşmesi

Fotoğraf 2.840: Erzurum Hacı Mehmet (Gürcü Kapı) Çeşmesi

Fotoğraf 2.841: Erzurum Hacı Mehmet (Gürcü Kapı) Çeşmesi inşa kitabesi

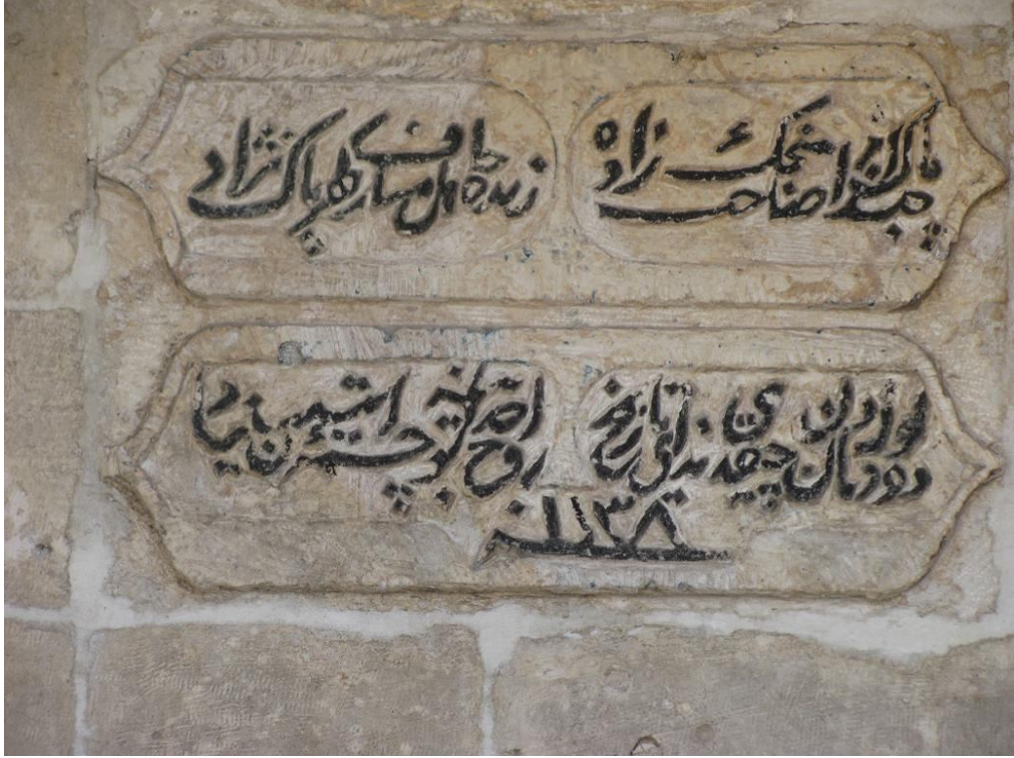
Fotoğraf 2.842: Balıkesir Sülüklü Çeşme

Fotoğraf 2.843: Balıkesir Sülüklü Çeşme inşa kitabesi

Fotoğraf 2.844:Şanlıurfa Emencekzade (Kadıoğlu Cami) Çeşmesi

Fotoğraf 2.845:Şanlıurfa Emencekzade (Kadıoğlu Cami) Çeşmesi inşa kitabesi

Fotoğraf 2.846:Nevşehir Hacıbektaş Akpınar Çeşmesi

Fotoğraf 2.847:Nevşehir Hacıbektaş Akpınar Çeşmesi inşa kitabesi

Fotoğraf 2.848:Nevşehir Orduoğlu Çeşmesi

Fotoğraf 2.849:Nevşehir Tavukçu Çeşmesi

Fotoğraf 2.850:Nevşehir Tavukçu Çeşmesi inşa kitabesi

Fotoğraf 2.851:Nevşehir Orta Bektik Çeşmesi

Fotoğraf 2.852:Nevşehir Orta Bektik Çeşmesi inşa kitabesi

Fotoğraf 2.853: Çanakkale Babakale Çarşı Çeşmesi

Fotoğraf 2.854: Çanakkale Babakale Çarşı Çeşmesi inşa kitabesi

Fotoğraf 2.855: Çanakkale Babakale Çarşı Çeşmesi kuzey cephe

Fotoğraf 2.856: Çanakkale Babakale Yalı Çeşmesi

Fotoğraf 2.857: Çanakkale Babakale Yalı Çeşmesi ayna taşı detay

Fotoğraf 2.858: Çanakkale Babakale Kale İçindeki Çeşme

Fotoğraf 2.859: Kayseri Nize (Güzelköy) Mimar Mehmet Ağa Çeşmesi

Fotoğraf 2.860: Kayseri Nize (Güzelköy) Mimar Mehmet Ağa Çeşmesi süsleme detayı